

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İRAN’DA YAŞAYAN KAŞKAY TÜRKLERİNİN
İNANÇLARININ HALK BİLİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ

Venera MUSTAFAYEVA

2502170940

TEZ DANIŞMANI:

Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ

İSTANBUL – 2022

ÖZ

İRAN’DA YAŞAYAN KAŞKAY TÜRKLERİNİN İNANÇLARININ HALK BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

VENERA MUSTAFAYEVA

İran’ın güney bölgesinde ve çevresinde yaşayan etnik gruplardan olan Kaşkaylar, Türk kimliğinin ve kültürünün önemli taşıyıcılarından olan halklardır. Göçebe ve yarı göçebe hayat süren Kaşkaylar, ataları gibi yaşamaktan hala vazgeçmemişler, yaylak ve kışlık hayatını günümüzde de sürdürmektedirler. Onlar, hem hayat tarzları hem de örf adetleri bakımından eski bozkır kültürünün taşıyıcıları sayılmaktadırlar.

Kaşkay Türkleri, karışık bir coğrafyada yaşamalarına ve kendi dillerinde eğitim almamalarına rağmen kendilerini Türk olarak görmeye ve Türklüklerini yaşatmaya devam etmektedirler. Sık yaşadıkları bölgeler Şiraz, Ardakan, Kazerun, Buşehir, Firuzabad, İsfahan, Şahreza, Semirom ve.s gibi şehirlerdir. İslam’ın Şiilik mezhebine mensup olan bu göçebe toplum, kültürel kimliklerini, dillerini, inançlarını günümüze kadar korumuştur. Tarihi dönemlerde farklı din ve kültürlerle etkileşim içinde yaşayan Kaşkay Türkleri inanç yapısı olarak Şiilik inancı ile birlikte eski şaman inançlarını farklı şekillerde sürdürmektedirler.

Çalışmamızın konusu “Kaşkay Türklerinin İnançlarının Halk Bilimi Açısından incelenmesi” dir. Bu çalışma Kaşkay Türklerinin inançları, örf ve adetleri, gelenekleri üzerinden ele alınmıştır. Geleneksel kültürün temel yapısını oluşturan inançlar toplumun varlığının en önemli belirleyicisidir. Çünkü Kaşkay Türkleri günümüzde de eski Türk dini ve inançlarını hayatlarının her alanında yaşatmaktadırlar.

Çalışmamız yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilmiş verilere dayanmaktadır. Gözlem, görüşme teknikleri ile yapılan derleme çalışmaları yorumsamacı ve işlevselci yaklaşımlar da kullanılarak incelenmiştir. Kaşkayların inanç dünyasını araştırıp incelerken diğer Türk topluluklarının inançlarıyla, bunlara bağlı ortaya

ıkan kültler, ritüeller de dikkate alınarak yorumlanmıştır. Bu tür bir yaklaşım, Kaşkayların mensubu oldukları kültür dünyasının tespitinin yanı sıra, inançlarının anlamlandırılıp yorumlanabilmesi açısından da önemlidir.

Çalışma ile İran’da yaşayan Kaşkay Türklerinin kimlikleri ve varlıklarını devam ettirmeleri için bir mücadele içinde olduğu görülmüştür. Farklı kültürlerle ve inançlarla aynı çatı altında yaşayan Kaşkaylar için milli değerlerin, dilin korunması toplumun en temel sorunları arasındadır. Yerel ve küresel değişimler içinde yerleşik hayata geçen Kaşkaylar arasında kültürel değerlerin zayıflatmakta olduğu, kırsal kesimlerde ise bu değerlerin korunduğu gzlemlenmişdir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Folklor, İran Türkleri, Kaşkay Türkleri, İnançlar

ABSTRACT

EXAMINATION OF THE BELIEFS OF QASHQAI TURKS IN TERMS OF FOLKLORE

VENERA MUSTAFAYEVA

The Qashqai who are ethnic groups living in and around the southern region of Iran, are among the peoples who are important carriers of Turkish identity and culture. The Qashqais, who lead a nomadic and semi-nomadic life, still have not given up on living like their ancestors, and continue their highland and winter life today. They are considered to be the bearers of the old steppe culture, both in terms of their lifestyle and customs.

Although they live in a mixed geography and do not receive education in their own language, Qashqai Turks continue to see themselves as Turks and keep their Turkishness alive. The regions where they live frequently are big cities such as Şiraz, Ardakan, Kazerun, Buşehir, Firuzabad, İsfahan, Şahreza, Semirom etc. This nomadic society, which belongs to the Shiite sect of Islam, has preserved its cultural identities, languages and beliefs until today. Qashqai Turks, who lived in interaction with different religions and cultures in historical periods, maintain their old shamanic beliefs in different ways, together with the Shiite belief.

The subject of our study is "Examination of the beliefs of Qashqai Turks in terms of folklore". This study has been handled through the beliefs, customs and traditions of the Qashqai Turks. Beliefs that form the basic structure of traditional culture are the most important determinants of the existence of society. Because Qashqai Turks still keep the old Turkish religion and beliefs alive in every aspect of their lives.

Our study is based on data obtained from written and oral sources. Compilation studies using observation and interview techniques were also examined using hermeneutic and functionalist approaches. While researching and examining

the belief world of the Qashqais, it is necessary to take into account the beliefs of other Turkish communities and the cults and rituals that emerged in connection with them. Such an approach is necessary for the identification and interpretation of their beliefs, as well as the identification of the cultural world to which the Qashqais belong.

With the study, it has been seen that the Qashqai Turks living in Iran are in a struggle to maintain their identity and existence. For the Kaşkays, who live under the same roof with different cultures and beliefs, the protection of national values and language is among the most fundamental problems of the society. It is observed that cultural values weaken among Qashqais who have become urbanized with local and global changes, while these values are preserved in rural areas.

Keywords: Culture, Folklore, Iranian Turks, Qashqai Turks, Beliefs

ÖN SÖZ

Bir toplumun kültür ve milli değerlerini koruması için dili, tarihi ve edebiyatı kadar onun folkloru da önem arz eder. Folklor toplumun yazılmamış belgeleridir ki, bu belgeler halkın dilinde, inanç ve ritüellerinde, örf ve adetlerde korunur. İran coğrafyasında, özellikle de Kaşkayların yaşadığı bölgelerde folklor ürünleri, sözlü edebiyat ürünleri toplumu ayakta tutan önemli hususlardandır. Kaşkay Türkleri kendilerinden uzak coğrafilerde yaşayan türksoylu ve türkdilli kardeşleri ile uzun yıllar boyunca iletişim bağları olmasa bile kültür, dil ve folklor bağlarını korumuştur. Kendi dilinde eğitim almayan toplumlar için milli kültürün oluşturulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi zor bir süreçtir. Kaşkay Türkleri bu zorlu süreci aile bağları, soy ağacı, dini ve dini olmayan inançları, dilleri ile ayakta tutmaya ve yabancı tesirlerden korumaya çalışmışlar. Göçebe ve yarı göçebe yaşayan Kaşkay Türkleri arasında Türk töresine ait toplumsal ve aile değerleri günümüze kadar korunmuştur.

Bu çalışmada, Kaşkay Türklerinin İnanç yapısı farklı boyutlarda ele alınarak, sürdürülebilir mirasın ve ekonomik hayatın bir parçası olarak incelenmiştir. İran bölgesi inançların ve kültürlerin bir arada yaşadığı kültür hafzası olduğu için burada yaşayan tüm halklar ve inançlar bir birisi ile etkileşim içindedir. Kaşkay Türkleri de bu kültürel hafzadan kendi nasibini alarak değişim ve asimilasyon süreci yaşamaktadırlar. Hem Pehlevi, hem İran İslam İnkılabı döneminde yaşadıkları ağır kısıtlamalara rağmen kendi kimliklerini ve dillerini korumuşlar. Günümüzde ise Kaşkay aydınları tarafından yapılan kültürel çalışmalar, Türksoylu halklarla iletişim bağlarının güçlenmesi ve sanal dünyayla yapılan yakınlaşmalar Kaşkay Türklerinin türk kimliğine hızlı dönüşünü sağlamaktadır.

“İran’da Yaşayan Kaşkay Türklerinin İnançlarının Halk Bilimi Açısından İncelenmesi” adlı bu çalışma, yazılı kaynakların yanı sıra söz konusu bölgede yaşayan kaynak kişilerden elde edilen veriler üzerine kurulmuştur. Bu nedenle bölgede yaşayan kaynak kişilerin bu çalışmanın oluşmasında emekleri çok büyüktür. Kendilerine sonsuz minnetlerimizi sunuyorum. Bölgede özellikle çalışmamda bana Kaşkay toplumu ile ilgili bilgiler veren ve Kaşkayları yakından tanımama vesile olan Rohollah Muradi’ye, Şirazda kaldığım süreçte beni evinde

misafir eden ve desteklerini esirgemeyen, Sümeyya Haghighat ve eşi İsmayıl Mousalıya, araştırmam sırasında bilgi ve birikimlerini benimle paylaşan Kaşkay şairi ve araştırmacısı Ayvazullah Safari'ye, Kaşkay araştırmacısı Hüseyin Ciddi Bayat'a, Kaşkay şairi ve araştırmacısı Arsalan Mirzayi'ye, Laçın Baharlı'ya, Kaşkaylı dil araştırmacısı Velyullah İdir'e, genç Kaşkay araştırmacı saha çalışmamda ve farsça metinleri okumamda bana desteğini esirgemeyen Emad Hazreti'ye, derleme sırasında bilgi ve birikimi ile destek olan İsa Doğanlı'ya, Şirazda kaldığım süreçte derlemelerim için bana yol gösteren araştırmacı Samira Haghighat'a, derleme sırasında bana bilgileri ile yardımcı olan Samad Avayikhoş'a, Sejjad Ağarezayi'ye, Furut Rza Kaşkayi'ye, düğün fotoğraflarını benimle paylaşan Mühedesse Abbasi ve eşi Bahadır Sekkız'e teşekkürlerimi sunarım. Aynı zamanda bu zorlu süreçte hem maddi hem manevi desteğini esirgemeyen aileme Annem'e ve Babam'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma konumun belirlenmesinde ve son halini alana kadarki bütün süreçlerde büyük emekleri ve katkıları olan değerli danışmanım Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ başta olmak üzere Tez İzleme Kurulu'da yer alarak çalışmamın ortaya çıkmasına büyük katkılar sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet AÇA'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Esra Bilge Savcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Venera MUSTAFAYEVA

İstanbul-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAŞKAYLAR	10
1.1. Kaşkay Adının Kökeni	10
1.2. Kaşkayların Kökeni	18
1.3. Kaşkayların Tarihi	26
1.4. Kaşkayların Yaşadıkları Coğrafya	29
1.5. Kaşkayların İdari Yapısı.....	31
1.6. Kaşkayların Sosyo-Kültürel Yapısı.....	40
1.7. Kaşkay Ekonomisi.....	45
1.8. Kaşkayların Dili	48
1.9. Kaşkaylarda Din	55
1.9.1. İnançlar Nasıl Ortaya Çıktı?	61
1.9.2. İnanç Psikolojisi	63
1.9.3. İnançın Bilimsel Esası	67

İKİNCİ BÖLÜM

2. İnanç Kavramı.....	69
2.1. Şamanizm	74
2.2. Tabiatüstü Varlıklarla İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	77

2.2.1. Kötü (Demonik) Ruhlarla İlgili İnançlar	77
2.2.1.1. Şeytan	78
2.2.1.2. Cin	79
2.2.1.3. Dev	82
2.2.1.4. Urgan	85
2.2.1.5. Albasma, Karabasma, Ağırılık ve Garamat	87
2.3. Geçiş Dönemlerine Bağlı İnanç ve Uygulamalar	92
2.3.1. Doğum	92
2.3.2. Doğum Öncesiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar	94
2.3.2.1. Kısırlığın Giderilmesi ve Gebe Kalmayla İlgili İnanç ve Uygulamalar	94
2.3.2.2. Hamilelikten Korunmayla ilgili İnanç ve Uygulamalar	108
2.3.2.3. Doğum Öncesi ve Hamilelikle İlgili İnançlar.....	109
2.3.2.4. Çocuğun Cinsiyetinin Belirlenmesi.....	110
2.3.2.5. Anne Karnındaki Bebeğin Sağlıklı Kalması ve Yaşaması İçin Başvurulan Pratikler ve Hamile Kadının Kaçınmaları	115
2.3.2.5.1. Yiyeceklerle İlgili Kaçınmalar	115
2.3.2.5.2. İnsanlar, Hayvanlar ve Kötü Ruhlarla İlgili Kaçınmalar.....	117
2.3.3. Doğum Anı	122
2.3.3.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum	122
2.3.3.2. Doğum Anına Bağlı İnanç ve Uygulamalar	126
2.3.3.2.1. Çocuğun Göbeği ve Eşiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	127
2.3.4. Doğum Sonrasına Bağlı İnanç ve Uygulamalar	131
2.3.4.1. Lohusalık	132
2.3.4.1.1. Çille/Kırk Basması ve Fehme ile İlgili İnançlar	132
2.3.4.1.2. Süt verme.....	136
2.3.4.1.3. Al inancı	138
2.3.4.1.3.1. Kaşkaylarda Al Basmısından Korunmayla İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	144
2.3.4.1.4. Kırklama ve Çille Suyu Dökme	149
2.3.4.1.5. Ad verme	152

2.3.4.1.6.Çocuğun İlk Saçı, Tırnağı, Konuşması, Yürümesi ve Davranışlarıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar	158
2.3.4.1.7. İlk Tırnak Kesimi	159
2.3.4.1.8. Çocuk Oyuncakları-“Gulla gelin”	162
2.4. Evlilik	162
2.4.1. Evlilik Çeşitleri	165
2.4.1.1. Düğün Öncesi	169
2.4.1.1.1. Kız Seçimi	169
2.4.1.1.2. Kız Beğenme	172
2.4.1.1.3. Evlenme İsteğinin Bildirilmesi	173
2.4.1.1.4. Kız İsteme, Söğcülük –Elçilik	174
2.4.1.1.5. Nişan Merasimi	176
2.4.1.1.6. Başlık Parası, Mehir ve Takı İstenmesi	178
2.4.1.1.7. Süt Hakkı (Şir baha, Hagi- şir)	180
2.4.1.1.8. Çeyiz	181
2.4.1.1.9. Kına Bağlama (Kınabendan)-Kına Gecesi	182
2.4.1.2. Düğün Sırası	184
2.4.1.2.1. Çadır Kurma ve Baydak/Bayrak Asma	186
2.4.1.2.2. Toy Kerresi-Düğün Ateşi	191
2.4.1.2.3. Düğün Yemekleri	193
2.4.1.2.4. Gelin Süsleme ve Çetir Kesme (Kâkül Kesme)	196
2.4.1.2.5. Damat Hazırlığı ve Şabaş”	198
2.4.1.2.6. Gelin Alma	199
2.4.1.2.7. Gelin İndirme ve Kurban Kesimi	206
2.4.1.2.8. Gerdek	208
2.4.1.2.9. Düğün Eğlencesi ve Düğün Dansları	212
2.4.1.2.10. Körkeş Toyu	214
2.4.1.2.11. İkinci Evlilik-Kuma.....	215
2.4.1.3. Düğün Sonrasıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar	215
2.4.1.3.1. Duvak Götürdü veya Kanlı Yağlık Gösterme	215
2.4.1.3.2. Ayak Açma	217
2.4.1.3.3. Gelin ve Damadı Misafir Etme	218

2.4.1.3.4. Ocak Oğlu	219
2.4.1.3.5. Evlilikle İlgili İnanç ve Sakınmalar.....	219
2.5. Ölüm	220
2.5.1. Ölüm Öncesine Bağlı İnanç ve Uygulamalar	222
2.5.1.1. Ölümü Çağrıştıran Belirtiler	222
2.5.1.1.1. Hayvanlar ve Bitkilerle İlgili Ölüm Belirtileri	223
2.5.1.1.2. Nesnelerle İlgili Ölüm Belirtileri.....	224
2.5.1.1.3. Astronomik, Kozmik ve Meteorolojik Olaylarla Bağlı Ölüm Belirtileri	225
2.5.1.1.4. Düşte Ölümü Çağrıştıran Belirtiler	225
2.5.1.1.5. Fizyonomitık Ölüm Belirtileri.....	226
2.5.2. Ölüm Sırasıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar	226
2.5.3. Ölüm Sonrasıyla İlgili İnanç ve Uygulamaları	228
2.5.3.1. Ölüm Olayının Duyurulması ve İlk Hazırlıklar.....	228
2.5.3.2. Ölüm Evinin Belirtilmesi	230
2.5.3.3. Ağıt Töreni- Okşama.....	231
2.5.3.4. Cenaze Yıkama ve Yıkana Yerle İlgili İnanç ve Uygulamalar ...	235
2.5.3.5. Ölü Gömme	237
2.5.4. Defin Sonrasındaki İnanç ve Uygulamalar.....	242
2.5.4.1. Ölü Aşı- Zevenguş, Ölü Helvası –Xeyrat.....	242
2.5.4.2. Mezar Taşı	248
2.5.4.3. Ölü ve Cenazeye İlgili Sakınmalar.....	254

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Tabiatüstü Varlıklarla İlgili İnançlar	259
3.1.1. Sahip ve Koruyucu İyeler	259
3.1.1.1. Koruyucu İyelerle İlgili İnançlar	260
3.1.1.1.1. Özümüzdenyeyler veya Bizdenyeyler.....	261
3.1.1.1.1.1. Peri.....	262
3.1.1.1.1.2. Umacı veya İmeci.....	264
3.1.1.1.1.3. Kader ve Bahtla İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	266

3.1.1.1.1.4. Karakepenekçi	269
3.2. Kaşkay Türklerinde Kader ve Bahtla İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	273
3.2.1. Kara İyeler:	279
3.2.1.1. Hastalıklarla İlgili İnançlar	279
3.2.1.2. Kara İyeleri def etme yöntemleri: Korku Götürme	284
3.3. Söz, Yemin ve Duayla İlgili İnançlar	286
3.3.1. Gök Cisimleri ve Tabiatla İlgili Yeminler	286
3.3.1.1. Ateş Üzerine Yemin	287
3.3.1.2. “Ruh” Üzerine Yemin	288
3.3.1.3. Kutsal Sayılan Demir Nesneler Üzerine Yemin.....	288
3.3.1.4. Nimet ve Bereket Sayılan Yiyecekler Üzerine Yemin.....	289
3.3.1.5. İnsan Fizyonomisi Üzerine Yemin	289
3.3.1.6. Kutsal Kişiler Üzerine Yemin	289
3.3.2. Alkış ve Kargış	291
3.4. Eski Ritüeller, Günümüz Spiritüel ve Enerji Çalışmaları	293
3.5. Büyü ve Falla İlgili İnanç ve Uygulamalar	299
3.5.1. Fal	306
3.5.1.1. Yıldız Falı	309
3.5.1.2. Nohut (Bakla) veya Taş Falı.....	310
3.5.1.3. Su Falı.....	311
3.5.2. Büyü.....	312
3.5.2.1. Hayvan Kemiğiyle Büyü	312
3.5.2.2. Toprakla Büyü	313
3.6. Sözlü Kültür Ürünleri	314
3.6.1. Müzik ve Dansla İlgili İnanışlar	314
3.6.2. Danslar-Rakslar-Ritimler.....	324
3.6.3. Folklor: Sözlü Edebiyat Ürünleri	330
3.6.3.1. Bilmece, Masal, Hikâye ve Tekerlemeler	331
3.6.3.1.1. Tapmacalar/Bilmeceler.....	331
3.6.3.1.2. Aksak Ceyran Masalı	333
3.6.3.1.3. Yeddi Kardeş Masalı	335
3.6.3.1.4. Melek Şah Masalı	336

3.6.3.1.5. “Gödelek ve Gözü Göy Kossa” Hikâyesi.....	339
3.6.3.1.6. Tekerlemeler.....	346
3.6.3.2. Maniler, Ninniler, Türküler ve Ağıtlar	349
3.6.3.2.1. Asanak Mani.....	349
3.6.3.2.2. Gelin Başı Asanaklar	349
3.6.3.2.3. Hayna-Hayna ve Elim Şir.....	350
3.6.3.2.4. Ninni-Lalay.....	352
3.6.3.2.5. Türküler	354
3.6.3.2.5.1. “Koroğlu Destanından Türküler: Koroğlu’nun Gürcüstan Seferi	354
3.6.3.2.5.2. Koroğlu Destanının’dan Han Eyvaz Türküsü	355
3.6.3.2.5.3. “Garib Senem” destanı türküsü	356
3.6.3.2.5.4. “Garib Senem”den Parça.....	357
3.6.3.3. “Dede” Kelimesiyle İlgili İnançlar	361
3.6.3.4. Uğur ve Uğursuzlukla İlgili İnanışlar	364
3.6.3.5. İnsan Fizyonomisiyle İlgili İnanışlar	366
3.6.3.6. Saçla İlgili İnançlar.....	370
3.6.3.7. Kanla İlgili İnanç ve Uygulamalar	373
3.6.3.8. Bakirelik veya Kızlık Zarı ile İlgili İnanışlar	375
3.6.3.9. Âdet Kanıyla İlgili İnanışlar	378
3.6.3.10. Sünnetle İlgili İnançlar	379
3.6.3.11. Adak ve Kurbanlıkla İlgili İnanışlar	383
3.6.3.12. İslam Diniyle İlgili İnançlar	393
3.6.3.13. Din ve Mezhep Ayrılıklarıyla İlgili İnanışlar	397
3.6.3.14. Akrabalık ve Komşuluk Bağlarıyla İlgili İnançlar	398
3.6.3.15. Göçebelikle İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	402
3.6.3.15.1. Göç ve Yol.....	402
3.6.3.15.2. Göç ve Yolla İlgili İnanışlar	405
3.6.3.15.3. Hz. Hıdır, Hz. Mehdi ve Hz. Abbas İnanıcı	408
3.6.3.15.4. Cansız Maddeler ve Nesnel Eşyalarla İlgili İnançlar	410
3.6.3.15.5. Ateş, Od ve Ocakla İlgili İnanışlar	412
3.6.3.15.5.1. Ateşle İlgili Sakınmalar	419

3.6.3.15.6. Dağ, Taş ve Mağarayla İlgili İnanışlar	421
3.6.3.15.6.1. Delikli Taş	426
3.6.3.15.6.2. Fehme Taşı	427
3.6.3.15.6.3. Yeddi Taş vey Bunar Taşı	427
3.6.3.15.6.4. Koyun Taşı	428
3.6.3.15.6.5. Kerre Taşları	428
3.6.3.15.6.6. Kıl ve Ocak Taşları	428
3.6.3.15.7. Suyla İlgili İnanışlar	435
3.6.3.15.8. Ağaçla İlgili İnançlar	440
3.6.3.15.9. Bitkilerle İlgili İnançlar	447
3.6.3.15.10. Yelle İlgili İnançlar	447
3.6.3.15.11. Nazarla İlgili İnançlar	448
3.6.3.15.11.1. Tütsüleme	450
3.6.3.15.11.2. Üzerlik	450
3.6.3.15.11.3. Tuz Dolandırma	451
3.6.3.15.11.4. “Tuz Tozu” ve “Tuz Taşı”	452
3.6.3.15.11.5. Mavi Renkli Nesneler ve Nazar Boncuğu	453
3.6.3.15.11.6. Kurşun Dökme	454
3.6.3.15.11.7. At Nalı, Koçboynuzu, Teke boynuzu, Geyik boynuzu, Kurtpençesi ve Kartal pençesi	455
3.6.3.15.11.8. “Dua ve Kurban”	457
3.6.3.15.11.9. “Fatma’nın Eli” veya “Elem”	458
3.6.3.15.11.10. Tağ Ağacından Yapılan Nazarlıklar	460
3.6.3.15.12. Sanat ve El Dokumaları	462
3.6.3.15.12.1. “Buta” motifi	467
3.6.3.15.12.2. “Sekiz Köşeli Yıldız”- Kızılkacı (Qızılqacı)	468
3.6.3.15.12.3. “Umay Ana” Motifi	468
3.6.3.15.12.4. “Goşgar” motifi	468
3.6.3.15.12.5. “Çengel” Motifi	469
3.6.3.15.12.6. “Han” (Xan) Dağması	470
3.6.3.15.12.7. “Türeyiş Riştesi” Motifi	471
3.6.3.15.13. Giyim Kuşamla İlgili İnançlar	481

3.6.3.15.13.1. Giysilerle İlgili İnançlar	495
3.6.3.15.14. Renklerle İlgili İnançlar.....	496
3.6.3.15.15. Sayı ve Rakamlarla İlgili İnanışlar	509
3.6.3.15.16. Rüyayla İlgili İnançlar	511
3.6.3.15.17. Evren, Kozmik Dünya, Tanrı'yla İlgili İnanışlar	515
3.6.3.15.17.1. Gök ve Tanrı Algısı	515
3.6.3.15.17.2. Gök ve Tanrı İlişkisi	516
3.6.3.15.17.3. Atalar Kültü ve Tanrı İlişkisi.....	522
3.6.3.15.17.4. Gök Renk ve Tanrı İlişkisi	528
3.6.3.15.17.5. Göksel Varlıklar- Güneş.....	534
3.6.3.15.17.6. Göksel Varlıklar-Ay	539
3.6.3.15.17.7. Göksel Varlıklar-Yıldız.....	544
3.6.3.15.17.8. Dünyanın Sonuyla İlgili İnanışlar	550
3.6.3.15.18. Doğa Olayları ile İlgili İnançlar	551
3.6.3.15.18.1. Halk Meteorolojisi.....	551
3.6.3.15.18.2. Mevsim ve Zamanla İlgili İnançlar	552
3.6.3.15.18.3. Yağmur ve Yıldırımla İlgili İnanışlar.....	556
3.6.3.15.18.3.1. Yağmur Yağdırma Ritüeli; Yeddi Taş veya Bunar Taşı.....	559
3.6.3.15.18.3.2. Kosa Gelin	560
3.6.3.15.18.3.3. Yıldırımla İlgili İnançlar	566
3.6.3.15.18.4. Yer-Toprak, Yurt ve Vatanla İlgili İnançlar.....	567
3.6.3.15.18.5. Eşikle İlgili İnançlar	577
3.6.3.15.18.6. Askerlikle İlgili İnançlar	580
3.6.3.15.18.7. Muharrem Ayı ve Aşure Töreni	581
3.6.3.15.18.8. Kutsal Mekânlar- Ocak, Makam, Türbe ve İmamzadeler	583
3.6.3.15.18.9. Ocaklı Kişi ve Ocaklı Ev.....	586
3.6.3.15.18.10. Udumçu veya Udumlu.....	588
3.6.3.15.18.11. Seyitler.....	591
3.6.3.15.18.12. İmamzadeler	593
3.6.3.15.18.13. Hayvanlarla İlgili İnançlar.....	599

3.6.3.15.18.14. Geyik ve Maralla İlgili İnançlar	603
3.6.3.15.18.15. Atla İlgili İnançlar	605
3.6.3.15.18.16. Köpeklerle İlgili İnançlar.....	609
3.6.3.15.18.17. Yılanla İlgili İnançlar	610
3.6.3.15.18.18. Kurtla İlgili İnançlar	616
3.6.3.15.18.19. Ayıyla İlgili İnançlar	619
3.6.3.15.18.20. Hayvanlarla İlgili Sakınmalar	619
3.6.3.15.18.21. Kuşlarla İlgili İnançlar.....	620
3.6.3.15.18.21.1. Turna	622
3.6.3.15.18.21.2. Karga.....	624
3.6.3.15.18.21.3. Güvercin.....	625
3.6.3.15.18.21.4. Kartal.....	625
3.6.3.15.18.21.5. Baykuş.....	626
3.6.3.15.18.21.6. Ogun Kuşu-Karakuş.....	627
3.6.3.15.18.22. Av ve Okla İlgili İnançlar.....	628
3.6.3.15.18.23.Dini Günler, Bayramlar ve Törenlerle İlgili Halk İnanışları	632
3.6.3.15.18.23.1. Bayram İnanışları.....	632
3.6.3.15.18.23.2. Çille Gecesi	633
3.6.3.15.18.23.2.1. Çille Beder Töreni	637
3.6.3.15.18.23.3. Nevruz.....	643
3.6.3.15.18.23.3.1. Nevruz İnançları	655
3.6.3.15.18.23.4. Ölü Bayramı ve Yas Götürme.....	656
3.6.3.15.18.23.5. Kızıl Güneş Bayramı.....	658
3.6.3.15.18.23.6. İsvent Töreni	661
3.6.3.15.18.24. Yemek Kültürü ve Besinlerle İlgili İnançlar	664
3.6.3.15.18.24.1. Düğün Yemekleri	666
3.6.3.15.18.24.2. İsvent Töreni Yemeği	670
3.6.3.15.18.24.3. Peynir Yapımı	672
3.6.3.15.18.24.4. Tuluk ve Yağ yapımı	674
3.6.3.15.18.24.5. Yoğurt ve Gara Gurut Yapımı	675
3.6.3.15.18.24.6. Besinlerle İlgili İnançlar	678

3.6.3.15.18.24.6.1 Yeme-İçmeyle İlgili Sakınmalar .	681
3.6.3.15.18.24.6.2. Sütle İlgili İnanışlar	681
3.6.3.15.18.25. Kalelerle, Eski Yapıtlarla İlgili İnançlar	684
3.6.3.15.18.26. Çeşitli Konulardaki Halk İnançları ve Pratikleri	688
3.7.4. Halk Hekimliği	689
3.7.4.1. Bitkilerle Tedavi	692
3.7.4.2. Hayvan ve Hayvansal İçerikli Tedavi	696
3.7.4.3. Besinlerle Tedavi.....	699
3.7.4.4. Onarma İşlemleri	699
3.7.4.5. Büyüsel ve Dini İçerikli Tedavi	701
3.7.4.6. Ateşle Tedavi.....	703
SONUÇ.....	704
KAYNAKÇA	708
ÖZGEÇMİŞ.....	774

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt: Aktaran

AVM: Alışveriş Merkezi

Bak: Baskı

C: Cilt

Çev: Çeviren

Ed: Editör

F: Fotoğraf

K.K. Kaynak Kişi

Km: Kilometre

M: Metre

MÖ: Milattan önce

MS: Milattan sonra

Örn: Örneğin

Öz: Özet

S: Sayfa

S: Sayı

SS: Sayfadan sayfaya

Ty: Tarih yok

Ün: Üniversite

Vb: Ve benzeri

Vd: Ve diğeri

Y: Y

GİRİŞ

a. Tezin Konusu

İran bölgesi, eskiden bu yana Türklerin en yoğun yaşadığı coğrafyalardan birisidir. Kaşkay Türkleri de İran'ın güneyinde göçebe hayat süren Türklerdendir. Kendi kültürleriyle dillerine sıkı sıkıya bağlı olan Kaşkay Türkleri, aynı zamanda diğer Türk boylarından farklı olarak eski Türk göçebe hayatının modern dünyadaki devam ettiricileridir. Çalışmada, Kaşkayların sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilecek geleneksel inançları ile bu geleneksel inançları yansıtan kültürleri ve ritüelleri karşılaştırmalı ve yorumlayıcı bir yaklaşımla incelenmiştir. Bildiğimiz gibi inançlarla bunlara bağlı kült ve ritüeller toplumların kökenlerini, tarihlerini ve mitolojik bilinçaltılarını yansıtır. Başka bir deyişle toplumların geleceksel dünya görüşlerini biçimlendirirler ve onlar hakkında yorum yapılmasına imkan verirler. Geleneksel dünya görüşleri, toplumların dünyayı nasıl algıladıklarını, yorumladıklarını ve tanımladıklarını öğrenmek bakımından oldukça işlevseldirler. Kaşkayların inanç dünyasını araştırıp incelerken diğer Türk topluluklarının inançlarıyla bunlara bağlı bir şekilde ortaya çıkan kültürle ritüellerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu tür bir yaklaşım, Kaşkayların mensubu oldukları kültür dünyasının tespitinin yanı sıra, inançlarının anlamlandırılıp yorumlanabilmesi açısından da gereklidir.

Toplumlar yaşadıkları coğrafyalardan etkilendikleri gibi yaşadıkları tarihi olaylardan da etkilenirler. Başka bir deyişle, kültürlerin oluşumunda ekolojisinin yanı sıra tarih de önemli bir rol üstlenir. Bu yüzden bu çalışmada, Kaşkay Türklerinin yaşadıkları coğrafi konumları ve tarihi geçmişlerine de değinilerek, sosyal ve kültürel yapılarının geçmişten bugüne kadar geçirdiği evreler de tespit edilerek, coğrafya ile tarihsel sürecin neden olduğu değişim ve dönüşümler de ele alınmıştır.

b. Tezin Amacı

İran’da yaşayan Türkler arasında kültürel mirasın korunması açısından önemli bir yer teşkil eden Kaşkay Türklerinin etnik kökeni, inançları, ritüelleri, yerleşim alanları, yaşadıkları bölgelerin coğrafi özellikleri, sosyo- kültürel yapısı, ekonomisi ve yaşayış biçimleri ile ilgili hem sözlü hem de yazılı kaynaklara dayanan geniş çaplı bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada, büyük çoğunluğu Şiraz ve çevresinde meskun olan Kaşkay Türklerinin, geleneksel dünya görüşü kapsamına giren bütün inançlarını sözlü ve yazılı kaynaklar üzerinden tespit ederek, yapıları, anlamları ve işlevleri açısından incelenmiştir.

Şehirleşmeyle gelen yeni hayat tarzı Kaşkaylıları da etkilemeye başlamış, kentlere göç eden Kaşkay grupları kent kültüründen etkilenecek değişime maruz kalmışlardır. Eski inançlar şehirli Kaşkaylar arsında batıl inançlar olarak algılansa da, eksi inanç unsurları yaşadıkları dini sistemin içerisinde şekil değiştirilerek yaşamaya devam etmektedir. Şiraz civarında yaşayan yarı göçebe ve göçebe Kaşkaylar, kendi dillerinde eğitim alamamakta ve sözlü kültürlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bu çalışma ile göçebe ve yarı göçebe Kaşkayların inançları bütünüyle kaybolup gitmeden kayıt altına alınıp incelenmiş olacaktır. Yapılmış tespitler ve incelemeler, Kaşkayların kültürel anlamda maruz kaldıkları değişim ve dönüşümü de nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte anlamamızda kaktıda bulunmuştur.

Yapılacak çalışmanın amacının belirlenmesinde “Kaşkay Türklerinin ekonomik faaliyetlerinin geleneksel dünya görüşlerinin biçimlenmesi ve sürdürülmesindeki rolü nedir?”, “Kaşkay Türklerinin geleneksel dünya görüşlerini biçimlendiren inançlar ve bunlara bağlı bir şekilde gelişen kültler ve ritüeller nelerdir? Bu inançlarla bunlara bağlı bağlı bir şekilde gelişen kült ve ritüelleri biçimlendiren dahili ve harici etkenler nelerdir?”, “Geleneksel inançlar, toplumun hangi kesimlerince yaşatılmaktadır? Geleneksel inançların yaşatılma ve aktarılma yolları ya da araçları nelerdir?”, “Geleneksel inançlarla bunlara bağlı bir şekilde

gelişen kùltlerle ritüellerin, Kaşkay Türklerinin sosyo-kùltürel yapılarının sürüdüürölmesindeki rolü nedir? Başka bir deyişle geleneksel inançlar, hangi işlevleri üstlenmektedirler?”, “Kaşkay Türklerinin geleneksel inançlarının genel Türk inanç sistemi içindeki yeri nedir?”, “Geleneksel inançlarındaki yapısal, anlamsal ve işlevsel değişim ve dönüşümler nelerdir? Bu değişim ve dönüşümlere sebep olan faktörler nelerdir?”, “Kaşkay Türklerinin geleneksel inançlarını nasıl bir gelecek beklemektedir?” gibi sorular dikkate alınmıştır.

c. Tezin Kapsamı ve İeriği

Çalışma, geleneksel dünya görüşü kapsamında bireyen doğumdan itibaren aktarılmaya başlanan ve onun yaşamını biçimlendiren inanç, ritüel, sosyo kùltürel yapı ve diğer toplumsal değerlerin, İran bölgesinde yaşayan Kaşkay Türkleri özelinde tespit edilip incelenmesini kapsamaktadır. Kaşkay Türklerinin törenleri ve yaşam şekilleriyle ilgili inanç ve paratikleri, maruz kaldıkları değişim ve dönüşüm süreçleri de dikkate alınarak diğer Türk topluluklarının geleneksel inançlarıyla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Çalışmanın ieriği, geleneksel dünya görüşü kavramıyla uyumlu bir şekilde aşağıda listelenen konularla sınırlandırılmıştır.

1. İnançlar nasıl ortaya çıktı?
2. İnanç psikolojisi
3. İnançın bilimsel esası
4. İnanç nedir? Şamanizm, kùlt ve ritüel
5. Tabiatüstü Varlıklarla İlgili İnanç ve Uygulamalar (Domonik varlıklarla ilgili inanç ve uygulamalar)
6. Hayat çemberi ile ilgili algılar ve inanışlar (doğum, ölüm, evlilik gibi geçiş dönemleri)
7. Mitolojik anatomi ilgili algılar (insan fizionomisyle ilgili, doğayla ilgili tabiatla ilgili algılar, beden folkloru)
8. İnançlar (kozmogoni, teogoni, eskotoloji ile ilgili, hayvan, bitki kökenli ve nesnelerle ilgili)

9. Kùltler (atalar kùltù, tabiat kùltleri, yatirlar, ziyaret edilen kutsal mekanlar, kollektiv bellek ve soyağacı)
10. Ritüel (dini ve dini olmayan, av, tabiat törenleriyle ilgili büyü, fal ve diğer ritüeller)

d. Tezin Temel Soruları

Tez, göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzının, Kaşkay Türklerinin geleneksel dünya görüşlerinin biçimlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu; yaşanan şehirleşme sürecinin Kaşkay Türklerinin geleneksel inançlarıyla bunlara bağlı bir şekilde ortaya çıkan kùltlerini ve ritüellerini zayıflatmakta olduğu; hipotezi üzerine kurgulanmıştır.

Tezin cevapları aranacak ana soruları şunlardır:

1. Kaşkay Türklerinin ekonomik faaliyetlerinin geleneksel dünya görüşlerinin biçimlenmesi ve sürdürülmesindeki rolü nedir?
 2. Kaşkay Türklerinin geleneksel dünya görüşlerini biçimlendiren inançlar ve bunlara bağlı bir şekilde gelişen kùltler ve ritüeller nelerdir? Bu inançlarla bunlara bağlı bir şekilde gelişen kùlt ve ritüelleri biçimlendiren dahili ve harici etkenler nelerdir?
 3. Geleneksel inançlar, toplumun hangi kesimlerince yaşatılmaktadır? Geleneksel inançların yaşatılma ve aktarılma yolları ya da araçları nelerdir?
 4. Geleneksel inançlarla bunlara bağlı bir şekilde gelişen kùltlerle ritüellerin, Kaşkay Türklerinin sosyo-kùltürel yapılarının sürdürülmesindeki rolü nedir? Başka bir deyişle geleneksel inançlar, hangi işlevleri üstlenmektedirler?
 5. Kaşkay Türklerinin geleneksel inançlarının genel Türk inanç sistemi içindeki yeri nedir?
 6. Geleneksel inançlarındaki yapısal, anlamsal ve işlevsel değişim ve dönüşümler nelerdir? Bu değişim ve dönüşümlere sebep olan faktörler nelerdir?
 7. Kaşkay Türklerinin geleneksel inançlarını nasıl bir gelecek beklemektedir?
- Belirtilen ana sorular doğrultusunda tezin hedefleri şu şekilde belirlenmiştir:
- Modern folklor araştırma yöntem ve araçları ile tespit edilen verilerden hareketle

1. İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinin kültürel kültür zenginliğiyle çeşitliliğini, sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen somut verilerle ortaya çıkarmak,
2. Araştırma alanıyla ilgili sosyo-kültürel ve ekonomik tabanlı çalışmalara veri sağlamak,
3. Bundan sonra diğer bölgelerde yapılacak olan folklor ve Türkoloji alanı çalışmaları için bilimsel ve işlevsel bir araştırma modeli oluşturmak,
4. Somut olmayan kültürel miras çalışmaları için konuyla ilgili envanter hazırlayarak veri altyapısı oluşturmak,
5. Kaşkay Türklerine özgü göçebe kültürünün beslendiği ekonomik hayatı ve folklorik zenginliği ortaya çıkarmak,
6. Kaşkay Türkleri özelinde, geleneksel inançlarla bunlara bağlı bir şekilde gelişen kült ve ritüellerin çok milletli ve kültürlü bir ortamda yaşayan bir toplumun kimliğini sürdürmesindeki ve aktarmasındaki rolünü tespit etmek.

e. Tez Konusunun Önemi ve Özgün Değeri

İran sahasında yaşayan Türk dilli halklar üzerine yapılmış çalışmaların sayısı, Türk dünyasının diğer bölgeleriyle mukayese edildiğinde son derece sınırlıdır. Aynı zamanda son dönemlerde Türklük ve Türk kültüründe bahsedilince ilk akla gelen Anadolu, Orta Asya ve Sibiry Türkleri olduğu için, büyük çoğunluğu Türk boylarından oluşan İran coğrafisinde yaşayan Türklerin varlığı pek odak noktası olmamıştır. İran Türklerinin tarihi ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış olsa da Şiraz ve çevresinde yaşayan kalabalık bir toplum olan Kaşkay Türklerinin inançları ile ilgili yeterince çalışma yapılmamıştır. Kaşkaylarla ilgili yapılan araştırmalarda onların inançlarıyla ilgili geniş ve detaylı açıklamalı bilgiler verilmemiştir. Bunda da İran coğrafyasının Türkiyeli araştırmacılar için çalışılması zor bir coğrafya olmasıdır. Ayrıca alan araştırmasına dayalı çalışmaların zorluğu da bilinen bir husustur. Bu zorluk, İran gibi bir coğrafya söz konusu olduğunda daha bir belirgin hale gelmektedir. Kaşkay Türklerinin geleneksel inançlarını halkbilimi temelinde sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen somut veriler ışığında ele alacak olan bu çalışma, bu alanda Türkiye'deki önemli bir eksikliği giderecektir.

Söz konusu çalışma, göçebe bir yaşam tarzı sürdüren Kaşkayların, maruz kaldıkları şehirleşme karşısında yaşadıkları ve yaşamaları muhtemel inançsal, kültürel ve sosyal dönüşümlere de odaklanmıştır. Çalışma, özgün bir topluluğun maruz kaldığı ve kalması muhtemel değişim ve dönüşüm süreçlerini de gözler önüne sererek Kaşkay Türklerinin geleneksel inançlarının gelecekteki muhtemel durumu hakkında da öngörülerde bulunulmuştur. Bu da söz konusu Türk topluluğunun varlığını sürdürmesi adına bazı önerilerin sunulacağı anlamına gelmektedir ki, bu yönü çalışmayı daha da önemli ve özgün kılmaktadır.

Çalışma ile elde edilen veriler, Türk dünyası halk inançlarının daha kapsamlı ve derinlikli bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasına dönük çalışmalara katkı sunacaktır. Yapılan çalışma, Türkiye'deki halkbilimi araştırmacılarının dikkatlerinin İran'da yaşayan Türk gruplarının kültürlerine, geleneklerine ve inançlarına çekilmesi bakımından da işlevsel olacaktır.

f. Tezin Araştırma Yöntemi

Çalışmamız, yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilecek halkbilimsel veriler üzerine kurulmuştur. Çalışmanın kaynakların araştırılması aşamasında, araştırma sahasındaki inançlarla ilgili yapılan tarihi ve güncel literatür taraması yapılmıştır. Konuyla ilgili folklor, tarih, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi disiplinlerde yazılmış yerli ve yabancı araştırmacılarının eserlerinin yanı sıra, bu kültürel olgunun tarihsel gelişimini anlamak için tarihsel kaynaklar da gözden geçirilmiştir. Tespit edilen tarihi ve güncel literatürün tasnif edilerek araştırmanın ilgili bölümlerinde tartışılacak şekilde düzenlenmesiyle kaynak taramaları tamamlanmıştır. Yapılan bu literatür taramasına bağlı olarak konuyla ilgili tespit edilen verilerle araştırma sahasından elde edilen veriler çalışmanın inceleme kısmında kendi aralarında bağlamsal ilişkilendirmeler yapılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacına hizmet edecek şekilde araştırma yöntemi takip edilmiştir. Bu bağlamda

1. Literatür taraması
2. İçerik analizi
3. Niteliksel araştırma
4. Derleme/Alan Araştırması

aşamaları olmak üzere araştırma, dört sacayağı üzerine bina edilmiştir. Araştırmada takip edilecek aşamalar aşağıdaki şekildedir: Öncelikle konuyla ilgili geniş bir literatür analizi yapılmıştır. Araştırma yöntemleri olarak karşılaştırma ve işlev odaklı yöntemler kullanarak malzemelerin sözlü gelenekte yaşayan durumu ile yazılı kaynaklarda geçen durumu mukayese edilecek kaybedilen, değişen ve eklenen kısımların nedenleri araştırılmıştır. Sözlü gelenekteki malzeme yerinde yapılan derleme çalışmalarıyla tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında, alan araştırmasının gerçekleştirileceği yörelere dönük bilgi formları oluşturulması yer almaktadır. Bir araştırmanın doğasında her ne kadar nicel araştırma teknikleri ağırlıklı olarak yer alsada halk biliminin ve çalışma konusunun özelliği nitel araştırma teknikleri kullanmayı gerektirmektedir. Bu noktada nitel araştırma, halk bilimi alan araştırması yöntemlerinden "katılımlı ve katılımsız gözlem" ve "derinlemesine görüşme (mülakat)" tekniklerini kapsamaktadır.

Yapılan Derleme Planı: *Semirum, Asipas, şklit yaylaları, Çekerek yaylası gibi yaylalarda Kaşkay çadırlarında, Ovadüzü, Huseynabat, Cehrum gehr-i Pir, Han-ı Zinyan gibi köyler ve Şiraz, Firuzabat, Kavar başta olmak üzere Kazirun, Buşehr, Abade, Merv Deşt, Kiy-ü Karzin, Hunç* gibi irili ufaklı pek çok şehirde Kaşkayların yaşadığı güney eyaletinin en güneyinden en kuzeyine kadar çok geniş bir sahada pek çok yerleşim yerini içine alan derleme çalışma alanları belirlenmiştir. Araştırma sahasıyla ilgili söylenmesi gereken bir başka önemli husus da Kaşkayları oluşturan altı büyük tayfanın kendi içinde küçük farklılıklar taşıması ve kaynak kişilerin kendilerine bir kimlik tanımlarken mensubu oldukları tayfayı da ifade etmeleridir. Konuşulan Türkçede ya da bazı ritüellerde küçük farklılıkların varlığının tespit edilmesi üzerine derleme yapılan her konuda, mümkün olduğunca her tayfayı temsil eden kaynak kişilerle görüşmek ve doğru verilere ulaşmak amaçlanmıştır.

Çalışmada kültürü meydana getiren ve icra eden kişilerin, kültürü nasıl algıladıkları, nasıl uyguladıkları ve nasıl tanımladıkları, Kaşkay kültürünü temsil eden her bir bireyin veri ve yorumlarına dayanılarak olduğu gibi aktarılmıştır. Çalışma iki ana merhaleden geçilerek tamamlanmıştır. Öncelikle Kaşkay sahasındaki inançlar ve pratikler ile ilgili malzeme derleme için daha çok görüşme ve gözlem metotlarına başvurulmuş, anket usulünün insanlardan doğru veriye ulaşmada yeterli

olmadığı düşünöldüğü için daha modern yöntemlerle derleme planı oluşturmak planlanmıştır. Bundan sonra tarihi metot ve mukayeseli metodu kullanılarak malzemenin Türk költürü içindeki konumunu göstermek amaçlanmıştır. Halk bilimi alan araştırması teknikleriyle veri toplamasından sonra tespit edilen malzemelerin tasnifine ve analizine geçilmiştir. Bu amaçla ilk olarak sesli ve görüntölü kayıtların deşifre edilmesi işlemi ve bu kayıtların modern arşivleme teknikleri kullanarak arşivlenmesi işlemleri tamamlanmıştır. Kaynak kişilerin yöredeki sosyal ve ekonomik profilini ortaya koymak amacıyla elde edilen verilerden hareketle değeriendirilmeler yapılmıştır. Çalışmanın konu ve kapsam kısmında belirtilen somut ve soyut költür unsurlarına dönük malzemelerle daha sonraları yapılacak olan inanç folkloru araştırması için bir “araştırma modeli” hazırlanmıştır.

g. Tezin Düzeni

Tezimiz beş bölümden oluşmaktadır. Cinsiyet ve yaş farkı olmaksızın 85 kişi ile mülakat yapılmıştır. Araştırmanın teorik çerçevesiyle araştırma bulgularını harmanlayan bir değeriendirme yapılmıştır. Yapılan derlemeler incelendikten sonra teorik çerçevede içerikler oluşturularak tezin bölüm ve alt bölümler oluşturulmuştur.

Tez çalışmasının 24 ayda tamamlanmıştır. İlk altı aylık süre içinde teorik çerçeve üzerinde çalışılacak, ikinci altıncı ayda saha çalışmaları yapılacak, üçüncü altı aylık süre içinde verilerin analizi yapılacak dördüncü gelişme raporu döneminde ise tez raporu hazırlanarak teze nihai şekli verilmiştir. Tezin çalışma takviminin aşğıdaki tabloda gösterildiğı gibi yapılmıştır:

Literatür analizi ve teorik çerçevenin yazımı (6 ay)

İkinci gelişme raporu dönemi

Saha çalışmasının tamamlanması ve raporlaştırılması (6 ay)

Üçüncü gelişme raporu dönemi

Verilerin sisteme girişı, analizi, tasnifi ve tezin yazımı (6 ay)

Dördüncü gelişme raporu dönemi

Tez raporunun yazım kurallarına göre yazımı ve teslimi (6 ay) (Toplam 24 ay)

Her gelişme dönemi için belli başlı iş paketleri öngörölmele birlikte her dönemde tezin belli başlı bölümleri paralel olarak ilerletilmiştir. Ancak tüm bölümlerin uyumlulaştırılması, bölümlerin ve alt bölümlerin rafine hale getirilmesi ve tezin İstanbul Üniversitesi Tez Yazım Kılavuzu'na göre düzenlenmesi en son gelişme raporu döneminde tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAŞKAYLAR

1.1. Kaşkay Adının Kökeni

İran’da yaşayan Türklerden bahsedilirken yabancı basında en çok Azerbaycan Türklerinin ismi geçer, “fakat kardeşlerinden ayrı düşerek unutilan Türk kavimleri de vardır ki, bunlar gizli kalarak unutilan Kaşkaylar ve İran’daki küçük Türkistan’dır.” (Resulzâde, 2013: 44) Kaşkayların kökenleriyle ilgili Türkoloji literatüründe ve İran kaynaklarında farklı bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler arasında çoğunluk olarak Kaşkayların Türklüklerini savunanlarla (İvanov, Beck, Deorfer) beraber onların Türk asıllı olmadıklarını söyleyenler (Fars milliyetçileri) de vardır. Bu fikir ayrılıklarından dolayı da Kaşkay adının anlamıyla ilgili de farklı yaklaşımlar vardır. Fakat bu bilgiler kesin bir yazılı metne dayanmadığı için tahminler olarak kalmaktadır.

Türk ve Fars dilleri profesörü olan Dr. Hossein Mohammadzadeh Siddiq, şöyle yazmaktadır: “İran’ın güney ve güneybatısındaki Türk edebiyatı tarihinin MÖ 7500’e kadar uzandığını itiraf etmeliyim. İran’da bazı Kaşkay aşiretlerinin varlığının tarihi İslam öncesi yüzyıllara kadar uzanmaktadır ve bazıları Gazneliler ve Selçuklular döneminde İran’a gelmiştir. Oğuz Türklerinin İran ve Mezopotamya’daki varlığının tarihi Sümer uygarlığı ile ilgili olsa da, görünüşe göre Timurlular ve daha sonra Safeviler döneminde Kaşkay adı tarihi metinlere geçmiştir.” (URL-1)¹

Kaşkay kelimesinin kökeninin tam olarak nereden geldiği ile ilgili kesin bir sonuca varılamamıştır. Kelimenin etimolojisiyle ilgili de farklı fikirler ileri sürülmektedir. Halkın özelliklerini yansıtan tarihi olaylardan, coğrafi adlardan, tayfa adlarından türemiş olabileceği tahmin edilmektedir (Cavanşir, 2001:1)

Kaşkay kelimesinin etimolojisi ile ilgili yaklaşımlar:

¹ URL-1: Kamran Fereydoni Kakoli, “İran’da Kaşkay Türkleri”, çevrimiçi, (https://www-sardarjonoub-ir.translate.google.com/translate?_hl=tr&_pt=nui,sc) (07.11.2021).

1. Kelimenin **Kaş-(keş) Kay-ı** gibi yorumlanması
2. Kelimenin **Kaşka- ay** gibi yorumlanması

Birinci tarafı **Kaş- Keş- qaş- gaş** şeklinde ünsüz değişimleri zamanla farklı bölgelerin dil özelliklerinden kaynaklanan farklılıklardır. İkinci tarafı **Kayı** şeklinde veya **kaya** şeklinde kelime sonundaki ünlü değişimi de Türk dillerinde sık sık karşılaşılan bir durumdur. Kaşkaylar kendi isimlerini Arapçada olan Qaf harfi “**يقاشقا**” ile yazmaktadırlar.

Kuzey Azerbaycan’ın batı ağızlarında “*qaş-kelimesi yüksek dağ başı, tepebaşı*” (diğer bir anlamı (kaş-kala-qaşqala, keşkala–itburnu bitkisidir, **qaş**-dağ başı, yükseklik, **kala** ise bitki, kol anlamındadır). Bu bitki kol şeklindedir ve sadece yüksek dağ başlarında yetişir. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lügeti, 2007: 243, 285). **Dağın qaşqası- dağın başı** anlamında kullanılmaktadır. Ebu Hayyan sözlüğünde de “Qaş” kelimesi- **Tepenin başı** anlamında verilmiştir (Caferoğlu, 1934: 72). Claouson sözlüğünde de kaş-gaş kelimesinin anlamlarından biri “tepenin başı” diğer anlamı ise yüzükteki kaş, yani taş’tır (Claouson, 1972: 670). Karaçay-Balkar dilinde de “**gaşka eçqi**”- dağ keçisi anlamında kullanılmaktadır. Kaşkay kelimesi *qaş* kelimesinden türeyerek yüksekliğe ait olduğu ihtimalini göz önünde bulundurularak “Qaş” (Kaş) dağın başı, “Qayı” (kaya, **kayı**)–şeklinde ünsüz değişimine uğrayarak sert taştan oluşan **kaya** anlamında da yorumlanabilir. Yükseklikte, dağ başlarında yaşadıkları için bu adı aldıklarını düşünmek ihtimal dâhilindedir. “Kaş”-“Kayı”. Kaş akıncı birlik demektir. Kayı ise, 24 Oğuz boyundan biridir (Kalafat, 2007: 23).

Bildiğimiz gibi “Ay inancı” M.Ö. 3-2 bin yıllarında Altay çevresinden Mezopotamya’ya kadar geniş bir alanda etkili olmuş ve birçok boy ve kavim adlarının meydana gelmesinde rol almıştır (Bayat, 2008: 68-69). Türk kavimlerinde de inanç sistemiyle adlandırma sadece ses ve adlandırma değildir, aynı zamanda toplumlar bununla kendi kökenlerini ilahi bir varlığa bağlamağa çalışmışlar.

Mireli Seyidov, Kaşkay kelimesinin Hitit (Het) abidelerinde, Hitit dilinde *ay*, *ay tanrısı kaşka*, *kaşku* anlamında kullanıldığı fikrini ileri sürmüştür. Çokanlamlı Kaşkay kelimesinin sonundaki ay sözünün ilahi, yaratıcı, Tanrı anlamları da vardır. Kaşkay -ay, aynı zamanda kabilenin antropomorfik tanrısı olmuştur. Hititler Türk dilli halklardan değillerse de, bu kelimeyi Kaşkayılardan almışlardır, der ve soru

işareti bırakır. Gerçekten de burada kullanılan Kaşka kelimesi ile Kaşkay kelimesi arasında bir benzerlik görülse de, anlam yakınlığı olması ihtimal olarak düşünülmektedir. Çünkü Kaşkay adı sonradan Konfederasyon'a verilen isimdir. Fakat şurada deyinmek istenen husus Kaşkayların (tanrısal bağı olduğu düşünülen) bu kelimedenden etkilenecek daha önceleri tayfa adı olarak bu ismi almaları versiyonudur. Morisden'nin de söylediği gibi Kaşkaylar bu adı Cani ağa Kaşkayı denilen makam sahibi kişinin adından almışlar. (Morisden, 1977: 57). Bu ibarede dikkat çeken husus Kaşkay toplumunun kendi tayfa ve tire adlarını günümüzde de kendi adları ve kimliklerinin belirleyicisi olarak kullanmalarındır. Muhtemel ki, Kaşkay bir tayfa veya tire ismi olmuştur. Fakat bu hususu doğrultacak Kaşkay kelimesinin etimolojisini doğrultacak nitelikte günümüzde yazılı bir kaynak bulunmamaktadır. Çelik, "Kaşkay Türkçesi" adı doktora çalışmasında da Kaşkay adlı bir Türk aşiretinin Kaşkay konfederasyonundan önce bulunduğu küvvete muhtemeldir, der. (Çelik, 1997: 6). Ataizi, Doulatatabadi, "Kaşkay Türkleri" adlı çalışmasında, Kaşkaylarla ilgili en eski yazılı kaynak olan Ebülfazl Beyhakî'nin Tarih-i Beyhakî veya diğer adıyla Tarih-i Mesudî' eserinde Selçuklular döneminde Kaşgar'da yaşayan Kara Tatarların Fars bölgesine göçünden, İbn-i Batuta seyahatnamesinde de Şirazda yaşayan türkler hakkında bilgi verildiğinden bahs etmektedir (Ataizi; Doulatatabadi, 2015: 603-604). Bu kaynaklarda da Fars bölgesinde ve Şirazda'ki türklerden bahsedilmekte, Kaşkay adı geçmemektedir.

Azerbaycanlılar ve Kırgızlar arasında kullanılan **qaş qaralır-(kaş karalır) akşam güneş batması anlamındadır, qaş -parlamak, alevlenmek, karalmak-karanlık çökmesini çağrıştırmış oluyor** (Seyidov, 2018: 23). Bu kelimelerden yola çıkarak Kaşka-ay kelimesinin, biri anlamlı diğeri anlamsız sözcükten oluşan ikilemelerden oluştuğunu söyleyebiliriz. "**Od- yalov**" (Azerbaycan Türkçesi ağızlarında) biri anlamlı diğeri anlamsız olan ikileme olarak korunmuştur. "Yal" eski Türkçede ateş-od, alev anlamındadır (Atalay, 1998: 23), ses-küy (eski Türkçede kü-ses anlamındadır) (Ergin, 2018: 68), yağ- düşman kelimesi yağ- düşman anlamındadır. (Abdullah Battal, 1934: 83). (Atalay, 1998: 23). Yukarıda örnek alınan kelimelerde olduğu gibi "**kaşka veya ay**" kelimesi eskiden "**parlayan, ılık**

saçan” anlamını ifade etmiş, aynı anlamda kullanılmıştır. Daha sonraları ikilemenin² anlamsız kalan tarafı (yani eski anlamını kaybeden) olarak ortaya çıksa da zamanla konuşma dilinde ses değişimine uğrayarak **Kaşkay** şeklinde birleşmiştir.

Orhun yazıtlarında “başgu-alnı beyaz (at) ve kaşka tepel” anlamlarında geçmektedir (Ergin, 2018: 119). “Başgu-kaşgu-kaşka” yakınlığının olması da muhtemel görülüyor. Mahmut Kaşgari lüğatinde “kaşka” kelimesinin iki anlamı verilmiştir. “Kaşga koy: başı ak, başka yerleri kara olan koyun”, ikincisinde; ‘kaşga at: yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at’, bunun bir adı da “peçeli at’tır. Başının ortası ak olan deveye de böyle denir.” denmektedir (Atalay, 1998: 426). Claouson sözlüğünde de “Kaşğa”- alnı beyazlı hayvan anlamında kullanılmıştır (Claouson, 1972: 671). Bu lügatte gösterildiği gibi bu sadece at için değil, diğer binek hayvanlar için de kullanıldığı için **kaşka** beyazlığı, parlaklığı ifade eder. Ayı hatırlatan bu leke parlaklık ve beyazlığıyla tanrısal varlıklara aya, gökyüzüne, güneşe izafen kullanılmıştır. Şimdi de kaderimizin alnımıza yazıldığına inanıyoruz. İnsanın **alın** bölgesi Azerbaycan bölgesinin bazı ağızlarında hala **“qaşka”** şeklinde kullanılmaktadır (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 285). Alın yazımızın alnımızda yazılmasının da “Qaşka” kelimesinin ilahi, yaratıcı, ay ile ilişkisinden geriye kalmış anlam daralmalarından birisi olduğunu düşünüyoruz. Radloff sözlüğünde **“Kaşka”** kelimesinin ve **kaşka ve ay** kelimesinin ‘yandırmak, alevlendirmek, ışık saçmak’ anlamlarında kullanıldığına görüyoruz (Radloff, 1899: 395) Memlük Türklerinin kökeniyle ilgili efsanelerde de Türkler kendi köklerini Karadağçı dağının mağarasının sularının getirdiği kilden oluşan “Ay Atam” ve “Ay Va” ya bağlıyorlar (Bayat, 2005: 26) Bu da “Ay” kültünün yaratıcı fonksiyonunu ortaya koyar.

Firudin Ağasıoğlu, bu hususta şunları kaydetmektedir: “Hayvanların alnında beyaz kısımlara “qaşka”(gaşka) denilir ki, bu da eski inançla bağlı olan anlamlardır. Çünkü eski Aralık Denizi kıyısı ülkelerinde de alnı beyazlı hayvanın doğulması **mutluluk ve şans** gibi kabul ediliyordu. Bu Türklerdeki ay inancıyla ilişkilendirilebilir. Kaşkay kelimesinin son kısmındaki ay kelimesi de oradan kalmış

² İkilemeler, dilin sözcük ve anlam bilimsel alanlarıyla ilgili bir kategoridir. Genellikle kelime tekrarları, aynı kavram alanına ait sözcük, yakın anlamlı, karşıt anlamlı gibi ikilemeler türk dillerinde yaygındır.

olabilir (Ağasıoğlu, 2013: 63-64). Azerbaycan'ın Zengezur bölgesinde bulunan **Qapıçıkay** dağ isminde de “ay” kısmının korunduğunu görüyoruz. Strabon da eski Türklerin ay mabedine, Selenya'ya (ay mabedi) sitayiş ettiklerini yazmıştır (Memmedov, 1992: 260).

Orhun yazıtlarında da Çugay yış, Çugay dağı anlamındadır. K(Ğ)Ay foneminin sadece toponimlerde ve dağ isimlerinde korunduğu görüyoruz. Tayfa ve halk isminde ise sadece Nogay, Sogay ve Kaşkay isminde yaşamaktadır. Türk inanç sisteminde ayın ne denli önemli olduğunu bazı Türk kabilelerinden Kırgızların, Kanglıların, Mandusların damgalarının Ay şeklinde olmasından görüyoruz (Bayat, 2005: 117).

Her kavmin dünya görüşü ve yaşam şekli onun etnik adlandırılmasında önem taşır. Türklerde de etnik adlandırmaların çoğunun hayvan ve kuş adları ile de ilişkili olduğunu biliyoruz. Fakat Türklerin kendilerine verdikleri adlar sıradan kuşlar ve hayvanlar değil, güçlü olan hayvan ve kuş adlarıdır. Bu da mitolojiden ve inançtan kaynaklanan kutsal varlıkların, gök cisimlerinin yerdeki simgesi olarak gördükleri hayvanlardır ki, onları kendi boy, uruk adlarında yaşatmışlardır. Ayın yerdeki sembol hayvanı boğadır, hilale benzer boynuzuyla boğa hala Sibirya halklarında saygı duyulan hayvanlar arasındadır (Mesela Burç haritasında yılların hayvan adları ile adlandırılmasında ay ve yıldızın konumuna göre onların yerdeki simgesi saydıkları hayvanların dizisinde de aynı adlandırma sistemini görüyoruz.).

Bazı araştırmacılar, adın, bu topluluğun at yetiştiricileri olmasından dolayı “Kaşka” (alnı beyaz at veya alnında beyaz benek, lekeli at) kelimesiyle bağlantılı olduğunu düşünmektedirler. 14. yüzyılda yazılmış Kıpçak Türkçesi sözlüğü olan Codex Cumanicus'ta 1.”kaş”-eyer çıkıntısı, kemeri 2. “Kaşka”-“kel” anlamlarında verilmiştir (Tavkul, 2003: 12). “Qaş”, “Qaşka” aynı zamanda at **eyer çıkıntısı** ve **at saklanan yerin adı** olarak da Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, 2006: 70). Halk arasında da hala alnı beyaz hayvana **qaşqa tepel** hayvan denmektedir. Ebu Hayyan sözlüğünde “gaşka” kelimesi hayvanların **alnındaki beyazlık** anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1934: 72). Faruk Sümer de Barthold'un yaklaşımını onaylayarak Kaşka kelimesinin at, koyun ve sığır gibi hayvanların alnındaki ak akıtma olduğunu beyan ederek atla veya atçılıkla ilişkisinden dolayı da Kaşkayları kaşka atlılar- alnı beyaz atlılar olarak

tanımlamaktadır. Aynı zamanda “kaşka” ikelimesinin Çağatay Türkçesi’nde **parlak ve yiğit** anlamlarına geldiğini söylemektedir (Sümer, 2002: 20). Behmenbegi, göçebe tayfa ve kabilelerin, kendilerini çoğunlukla hayvanların adları ve renkleri ile de adlandırdıklarına dikkat çekmiştir (Behmenbegi, 1324: 2). Kaşkay kelimesinin “at, sığır ve koyun” gibi hayvanların alnındaki, “sakar” yani leke veya” alnı beyaz nişanlı, lekeli at” manasında olduğunu söylemiştir (Bala, 1977: 414).

Tarihi kişi, coğrafi mekân, yer isimleri, nehir ve tayfa isimlerindeki kelime benzerliklerinden yola çıkılarak yapılan benzetmelerle ilgili de birçok varsayımlar vardır. Bunlardan birisi de, Baburname’de geçen tarihi kişi olarak tanımlanan “Melik Şah Baba Kaşka” isimli bir Türk ordu amirinden bahsediliyor ki, görüldüğü üzere buradaki Baba Kaşka, kişinin lakabıdır (Arat, 1970: 535).

Bildiğimiz gibi halkın etnogenezisini ortaya koyan en önemli faktörlerden birisi de halkın yaşadığı bölgedeki toponimler-yer, mekân adlarıdır. Karadeniz’deki Kaçkar dağlarından Doğu Türkistan’daki Kaşgar şehrine kadar büyük bir coğrafyada geçen Kaşkay kelimesini andıran kelimeler, Kaşkayilerle ilişkilendirilmiştir (Karaaslan, 2010: 4).

Gizli tarihin taşıyıcısı olan bu yer adları, bazen tayfa adlarından şekillense de, bazen de tersi olmuş yerin, bölgenin adı bir tayfaya ve halka ad olarak verilmiştir. Farklı coğrafyalarda Kaşkayı ismiyle ilişkilendirilen köy, nehir, dağ isimlerinin bulunması, tayfa isminden kaynaklanarak göç ettikleri topraklara da o isimleri vermeleri toponomik sözlükte sık karşılaşılan bir olaydır. Tarihen de Türklerin yaşadığı bu toprakların her karışında (ırmaklar, nehirler, dağlar, ovalar, köy adları) Türk’ün izi ve Türk’ün verdiği adlarla karşılaşırız.

Roux, Şamanist Oğuzların Selçukluların öncülüğü altında İran’a, Anadolu’ya ve diğer Müslüman ülkelerine olan akınlarından bahsetmiştir (Roux, 1998: 32). Oğuzların bu göçleri sırasında geçtikleri güzergâhlarda (Küçük Asya’dan başlayarak Kafkasya, Orta Asya, Azerbaycan ve İran’da) çok geniş coğrafyalarda kendi isimlerini bıraktıklarının da şahidi oluyoruz.

Kaşkayilerin de göç güzergâhlarından olan Azerbaycan topraklarında (toponimlerinde) birçok Kaşkay tayfa ve tire isimlerinin canlı tarih izi olarak korunduğunu görüyoruz. Bu da bize Kaşkayilerin Azerbaycan’dan geçerek o bölgelere göç ettiklerini düşünmeye imkân veriyor. Hatta Kaşkay büyükleri kendi

köklerinden bahsederken biz oralardan, o topraklardan geldik derler ve o yerlerle (Azerbaycan'ı kastetmektedirler) ilgili maniler söyler, hasretlerini dile getirirler. Safevi döneminden sonra İran'ın güneyine göç eden Kaşkayilerde anlatılan halk şiirleri, “Garip Senem”, “Aksak Ceyran”, “Esli Kerem”, Seyidi Xan” gibi aşk destanlarıyla “Koroğlu” destanın Kaşkay versiyonunda da olayların geçtiği topraklar şimdiki değil, tarihi Azerbaycan topraklarının (Safeviler dönemi haritası) sınırları içindedir. Bu anlatılardan yola çıkarak gerçekten de bu bölgeye Azerbaycan topraklarından geldiklerini söylemek mümkündür.

Bazı araştırmacılar, Kaşkayların isimlerini yaşadıkları bölgeden, mekândan aldıklarını ileri sürmüşlerdir. Özbekistan'daki Kaşgar şehrinin ismi de varsayımlar arasında yer almıştır. Beck, Kaşkayların isminin Tebriz ve Miyana arasında bulunun Kaşkay köyünün adından alındığı fikrini ileri sürmüştür (Beck 1986: 13). Çin kaynaklarında da “Keş” veya “Kaş”, bir yer adıdır. Burası günümüzdeki Semerkant'ın doğusundaki Şehri-sebz'dir. Şimdiki Özbekistan'daki “**Kaşka Derya**” civarındaki bölgedir (Chavannes, 2020: 171).

Kelime, **Keş- dere (derya)** anlamında da kullanılır. “**Keş- küçük ark, nehir**” Azerbaycanın Deveçi bölgesindeki nehrin ismidir. (Eliyeva, 2007: 384). Azerbaycan'da “**Qaşka çay**” adında bir nehir vardır. Mireli Seyidov, Gence yakınlarındaki “Qaşka Çay” nehrinin adının da Kaşkay tayfalarının adı ile bağlantılı olduğunu öne sürerek Azerbaycan'ın Gence bölgesinde yaşamış olan Kaşkayilerin, daha sonra bu bölgeden göç etmeleri ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Seyidov, 2018: 23). Balayan da Kaşkay kelimesinin Kuzey Azerbaycan'daki Savalan dağının batısında bulunan Gaşkadağ adıyla bağlantısı olduğunu ileri sürmüştür (Çelik, 1997: 2).

Fesai, Kaşkayların Rum memleketinden Irak'a geldiği zaman içlerinden bir kısmının kaçarak Fars eyaletine yerleştiklerinden dolayı “Kaç Kai” olarak adlandırıldıklarını, kelimenin daha sonraları telaffuz değişikliğine uğrayarak “Kaşkay” şeklinde telaffuz edilmeye başlandığını söylemiştir (Yanar, 2018: 157). Diğer Türk dilli halklarda bu kelimenin olumlu anlamları olduğu halde bazı araştırmacılar “kaç” “قاچ” ve “gayi” “گای” kelimesinin ‘kaçmak’, ‘fırar etmek’ fiilinden geldiğini ileri sürse de, bu kelime olumsuz anlam taşıdığı için mertlik ve cesareti ile tanımlanan Kaşkayiler için bu etimolojik yakıştırma pek uygun

görünmemektedir. Kaşkaylar geçmişten beri cesaretleri ile meşhur olduğundan dolayı, olumsuz bir anlama sahip olan kaçmak kelimesi ile ortak bir anlama sahip olduğu mantıksız görülmektedir (Tayebi, 2009: 66). Aynı zamanda hem Özbekçede “kaşka” (gaşka)-“cesaretli”, “korkmaz” anlamında hem de Azerbaycan bölgesi ağızlarında “kaşka” kelimesi-“dik başlı”, “başkaldıran” insanlar için kullanılmaktadır. “Çağatay Türkçesi’ndeki manası itibarıyla Kaşkai kelimesinin sonundaki –i eki Türkçe –li, -lı eki Farsçadaki karşılığı olarak *kaşkai* yani *sakar alınlı at sahiplerini* ifade etmek üzere kullanılmış olabilir. Bunu destekleyici bir örnek olarak da İranlıların Akkoyunluları “Akkoyunî” olarak adlandırmaları gösterilebilir’ (Yanar, 2016: 158).

Antroponimin halkın ve bölgenin adına çevrilmesi de yaygın karşılaşılan bir olaydır. Morisden “Kaşkay” isminin Kaşkaylı lideri olan Câni Ağa Kaşkaî soyadlı Şah Abbas’ın hükümetinde makam sahibi bir şahıstan aldığını belirtmiştir (Çelik, 1997: 2).

Bartold ise, “kaşka” kelimesinin diğer anlamının rütbe olduğunu, Kırgızların 16. yüzyılda beylerine “kaşka” dediğini ve bu sözün rütbeyi temsil ettiğini; daha sonraki dönemlerde Kalmukların da bu adı kullandığını söylemiştir (Bartold, 1968: 216).

Ekber Azad’a göre, Kaşkay kelimesi “Kas ve Gay zamanla iki değişik halk adının birleşmesinden oluşmuştur... Gaylar kendi meskenlerinden göç ederken çeşitli kollara bölünmüşlerdir. Onların bir kolu Osmanlı İmparatorluğunu yaratmış, başka kolları ise çeşitli bölgelere yerleşmiş ve onlardan birisi yerli Kaslarla birleşerek, “Kaşkay” halkının oluşmasında rol oynamışlardır” (Azad, 2002: 280).

Sonuç olarak Kaşkay kelimesinin kökeni ile ilgili tüm görüşlerden yola çıkarak, bu kelimenin mitolojik bağlantısı olduğunu fakat sonrasında anlam daralmasına uğradığını düşünmekteyiz. Hitit yazmalarında Kaşku ve kaşka kelimesinin *ay, ay tanrısı anlamında kullanıldığını eski mitolojik düşünce de —ay sözünün —ilahi, —yaratıcı, —tanrı anlamları olduğunu biliyoruz. Azerbaycanlılar ve Kırgızlar arasında kullanılan **gaş garalır-akşam güneş batması anlamındadır, gaş -parlamak, alevlenmek, karalmak-karanlık çökmesini çağrıştırmış oluyor.** Kaşka kelimesinin benzeri olan ay kelimesi ortaya çıktıktan sonra, ikilemenin anlamsız tarafı olarak kullanıldığını ve ses değişimine uğrayarak, kelimenin Kaşkay şekline*

geldiğini düşünürüz. “Qaşka” kelimesi Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında **“insanın alını”** anlamında da kullanılmaktadır. **Kaşka-kaşku kelimesi** beyazlığı, parlaklığı ve aynı zamanda Ay Tanrısını ifade etmektedir. Parlaklık ve beyazlık ise tanrısal varlıklara, gökyüzüne, güneşe, aya ithafen kullanılmıştır. Şimdi de kaderimizin alnımıza yazıldığına inanıyoruz. “Qaşqana ne yazılıfsa onu göreceksen”- “Alnına ne yazılmışsa onu göreceksin” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lügeti, 2007: 285). “Qaşka-ay” kelimesinin ilahi, yaratıcı, ay ile ilişkisinden geriye kalmış anlam daralmalarından birisi olduğunu düşünmekle beraber; eski Türklerdeki ay kültürünü simgelediğini de görüyoruz.

Bildiğimiz gibi Türk mitolojisinde beyaz lekeli hayvanlara saygı duyulmuş, onların Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna inanılmıştır. Bir kaynak kişiden derlenen şu sözler önemli olmakla birlikte, Kaşkaylarda “kaşka at”, mitoloji bağını kaybetmeden, günümüzde de kutsallığını korumaktadır. Kaşkay inancına göre yıldırım “kaşka atı” vurmazmış, bu atın alın tüyü maknetis gibidir. O yüzden de bu “kaşka at”ın kılından çadırın kapısına bağlarlar ki, çadırı yıldırım vurmasın (K.K. 1).

1.2. Kaşkayların Kökeni

Türkoloji literatüründe Kaşkayların İran’a ne zaman göç ettikleri ve kökenleriyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Azerbaycanlı tarihçi Firudin Ağasıoğlu, Rus kaynaklarına dayanarak Kaşkay adına M.Ö. 2. bin yılda Küçük Asya’da yaşayan bir halkın ve şimdiki İran’da yaşayan Kaşkayların adına rastlandığını kaydetmiştir. Bu iki halkı birbirinden ayıran zaman diliminin üç bin yıllık bir süreyi kapsaması, şöyle bir haklı soruya neden olmaktadır. Ağasıoğlu, bu halkların adlarındaki ses benzerliği (aynılığı) bir tesadüf müdür diye sormuş ve cevap olarak da günümüzdeki Kaşkayların, eski kaynaklarda adı geçen Teperli savaşçılar olarak tanınan Kaşkaylarla aynı olduğunu savunmuştur. Daha sonra Küçük Asya’dan Azerbaycan, Kafkasya ve Orta Asya’ya doğru yayıldıklarını bu yüzden de geçtikleri tüm coğrafyalarda, Güney Kafkasya’da ‘Gaşka’ (Vedide), ‘Gaşkaçay’ (Zakatala), ‘Gaşkatala’da (Gürcistan) kendi isimlerini bıraktıklarını savunmuştur (Ağasıoğlu, 2000: 57).

Yeşilbursa, Güney İran’da yaşayan Kaşkayların ilk yerleşim yerlerinin Doğu Türkistan olduğu, buradan III. yüzyılda Kuzeybatı İran’a, yani, Azerbaycan bölgesine yerleştikleri kanaatindedir (Yeşilbursa, 1988: 164).

Mireli Seyidov, İran’da yaşayan Kaşkayların Hitit (Het) kaynaklarında adı geçen Kaşkayların devamı olduğunu, farklı tarihi kaynaklarda Kaska, kaskey, kaşkay, gaşkay, gaşka şeklindeki adlanmalarla zikredildikleri fikrini savunmuştur. Hitit (Het) dilini söz varlığı ile Türkçenin söz varlığını da göz önünde bulundurarak, Kaşkayların Hititlerle (Hetlerle) ilişkide olduklarını veya Hititlerin de Türk dilli halklardan olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür (Seyidov, 2018: 23).

Abülfazl Beyhakî Tarih-i Beyhakî veya Tarih-i Mesudî’esinde, Kaşkaylar hakkında şöyle der: “Selçuklular döneminde Kaşgar’da yaşayan Kara Tatarlardan yaklaşık yirmi bin kişi Sa’d Bin Zengî ile birlikte Fars bölgesine geldiler ve كاشغرى veya قشقرى ve daha sonra قشقاى olarak tanındılar.” (Kiyani, (1385) 2006: 15).

Arap seyyahı İbn Battuta da İran seyahati zamanında, İran’ın birçok önemli şehirlerinde bulunmuş ve bu yerlere ‘*Yezdühas’tan çıkıp daha çok Türkler’in yaşadığı Deşt-i Rûm adlı yerden geçip ceviz ağaçlarının bol olduğu Mâyin kasabasına gitmiştir. Bu kasabadan sonra Şiraz şehrine yönelmiştir. Eserinde Şiraz şehrinde övgüyle söz etmiştir. Şiraz’ı kalabalık, bakımlı caddelere sahip, iyi yapılmış sokak pazarları ve muhteşem çarşıları olan, etrafında nehirler akan, güzel bahçeleri olan bir şehir olarak nitelendirmiştir*’ (Üstündağ, t.y: 55).

Diğer bir görüş de Kaşkayların 11. yüzyıldan itibaren İran’a göç ettikleridir. 11. Yüzyıldan itibaren Oğuz ve Türkmen göçebeleri bu yerleri yurt edinmişler ve konar-göçer, göçebe hayatlarını burada sürdürmüşlerdir. “Her ne kadar daha önceleri Ön-Asya’nın mühim sahalarında Türk kabileleri iskân etmiş bulunmakta idiyse de İlhan devletinin kurulması neticesinde yalnız Türk kavminin serpintileri İran’a dağılmakla kalmamış, aynı zamanda da hâkimiyetlerinin öz sahası olan Azerbaycan da (Tebriz’de daha önceleri Türkçe konuşulmakta idi) mutlak olarak Türklük hesabına kazanılmıştır.” (Spuler, 1957: 498).

H. Z. Şirvani de Kaşkayların Türk tayfaları olduğunu ve Moğol istilaları döneminde, Çingiz Han ordusuyla Fars’a göç ettiklerini söylemiştir. (Şirvani, 1892/93: 441).

V. Minorsky, Kaşkayların 11-12. yüzyıl Selçuklular döneminden önce İran'ın orta kısımlarına göç ettiklerini yazmıştır (Minoriski, 1950, 103). “Halaçlar Orta Doğu'nun en büyük göçebelerindendirler ve bugünkü Türkiye'den Hindistan ve Afganistan'a kadar dağılmış durumdadırlar. Bunların bir kısmı zamanında Anadolu'ya, bir kısmı Azerbaycan'a ve bir kısmı ise Güney İran'a yerleşmişlerdir. Oradan Orta İran'a gidenler ise Halacistan eyaletini kurmuşlardır. Kaşkaylar daha sonra Halaçlardan ayrılıp Fars eyaletine kaçsalar da, bu göçün sebebi tam olarak bilinmemektedir fakat; sebebi her ne olursa olsun bu göç Selçuklular döneminde olmuştur.” demektedir.

“Bu Halaç ve Kaşkay arasında yakın bir ilişki vardır. Hasan Fasā'i de dahil olmak üzere birçok yazar, Kaşkayilerin Khalaj kabilesinin bir kolu olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte, Fas'a taşınan Halacın Kaşkay kabile konfederasyonu tarafından absorbe edilmesi daha muhtemeldir, çünkü Kaşkay, Orta İran'ın Khalaj'ının dilinden önemli ölçüde farklı bir Oğuz Türkçesi lehçesini konuşmaktadır.” demektedir (URL-2).³

Kaşkay ili ve Kaşkayların tarihinden bahseden Fesai de “Farsnameyi – Nasir”i eserinde Kaşkayilerin Irak ve Kum Halaçlarının bir kolu olduğu ve konar-göçer kısmının Kaşkay ilinde yaşadığı için bu adı aldığı tezini savunanlar arasındadır (Fesai, 1895-1896: 313).

M. Zehtabî, Oğuzların Kayı boyundan olan Kaşkayların Maverâünnehir ve Kaş bölgesinde yaşadıklarını; siyasî veya coğrafi şartlar nedeniyle bu bölgelerden Azerbaycan ve İran'ın kuzey bölgelerine göç ettiklerini; buralarda uzun süre yaşadktan sonra merkez ve güney İran bölgesine göç ettirildiklerini yazmıştır (Atazi, 2015: 604).

Oberling, 9-11. yüzyıllarda Selçuklular ve Gaznelilerin arkasından Orta Doğuya ve İran'a gelmiş olan topluluklardan olduklarını yazmaktadır (Oberling, 1974: 21).

Diğer bir versiyon ise, Kaşkayların Türkmenlerin bir kolu olduğu görüşüdür. “Hacı Mirza, ‘Hakayıku'l Ahbar-i Nasırı’ adlı eserinde, Kaşkayların Yemut Türkmen tayfasının “Kaşkay” adıyla anılan bir kolu oldukları için “kaşkay” olarak anıldıklarını

³ URL-2: <https://iranicaonline.org/articles/khalaj-i-tribe-turkistan> (Erişim Tarihi: 09.11.2021).

belirtmektedir.” (Yanar, 2016: 157). Bunu bazı araştırmacılar, Kaşkaylar arasında yaşayan Türkmen oymak sayısının fazla olmasıyla izah etmektedirler: “İran’daki Bayatlar şimdi tamamen yerleşmiş olup mühim bir kısmı Hamse (başlıca Zencan bölgesi) vilâyetinde oturmakta ve Kaşkaylar arasında da birkaç küçük Bayat oymağına rastgelinmektedir.” (Sümer, 1972: 237). Melik Mensur Han, Kaşkay tirelerinden olan Gellezen, Nemedi ve Dokuzluların menşeyini Irak Türkmenlerine bağlamıştır. Malek Mansur-han Kaşkay’a göre, Oğuz Türkleri, hicri 5.yüzyılın başlarında Gazneviyan hükümdarlığından ayrılarak İran’ın batısına göç etmişlerdir. Bu Türkler- Amale Tayfası, Gale-zan, Namadi tireleri ve Farsimadan’da bulunan birçok tayfa ve tirelerdir. (Tayebi, 2009: 66).

National Geographic Magazine dergisi 1952 yılın haziran ayında yayınladığı “New Maps of Southwest Asia” serisinin İran’a seferleri zamanında Jean ve Frank Shor, Nasser Han ile Melek Han’ın misafiri olmuşlardır. Kaşkaylarla Nasser Han ve Melek Mansur Han, kendi ata babalarının Çingiz Han döneminde, Çin Türkistanı’nın Kaşgar bölgesinden Afganistan’a, oradan da Azerbaycan bölgesine yerleştiklerini anlatmıştır. Hâkimiyetin babadan büyük oğula geçtiğini ve toplumu bir ailenin idare etme yetkisine sahip olduğunu söylerken; bu kişilerin kendi aralarında Türkçe konuştuklarından bahsetmiştir (National Geographic Magazine, 1952: 809-812).

Ahmet Caferoğlu da, Melik Mensur Han’ın verdiği bilgilerin doğruluğunu tasdik ederek şunları söylemiştir: “Başçıların verdikleri bilgiye bakılırsa, aslen Oğuz boyundan kopma bir Türk uruğudur. Orta Asya’ya yerleştikten sonra, güya Cengiz Han ordusuna katılmış İran’a gelerek burada yerleşmişlerdir. Kafkasya eteklerine inenleri bulunduğu gibi, kendilerini Akkoyunlulardan sayanlar da vardır. Fakat bunlar, ne olursa olsun, Kaşkayların Türklüğünü gölgeleyecek mahiyette değildir” (Caferoğlu, 1988: 125).

Halk arasında Kaşkayi tayfaları, tireleri (Avşar, Kınık, Beydilli, Bayat, Budurğa, Kayı, İğdır, Salur vb.) arasında eski Oğuzun 24 boyundan 16’sının ismi günümüze dek korunmuştur. Bu yüzden de Kaşkayların konuşma dilinde birbirine benzemeyen farklı ağızların da olduğunu tespit edebiliriz. Uygur kökenli dedikleri Gellezenlerin konuşmasını diğer Kaşkaylar anlamazlar ve onları, *uğrular* veya *uyğurlar* olarak tanımlayıp kendilerinden bilmezler. Aynı zamanda *Kara Tatarlar* dedikleri Özbekleri de iyi bilmezler. Bu da Moğol döneminden kalan izlerdir ki, halk

onları her zaman işgalci olarak hatırlar. Onların kendilerine zulüm ettiklerini, dede ve babalarından duyduklarını söylerler. Bunların konuşması Oğuz özelliklerinden çok Kıpçak dil grubu özelliklerini taşımaktadır (K.K.52).

Aghdam'a göre, "Kaşkayların başka bir grubu olan Musullu, Şamlu vb. gibi tayfaları Şam, Halep, Anadolu ve diğer Arap ülkelerinden gelip Güney İran'a yerleşmişlerdir." (Aghdam, 2009: 5). Kaşkayların Türkmenlerin bir kolu olmasıyla ilgili söylenen versiyonları göz önünde bulundurarak bu göçlerin Arap ülkeleri ve Irak'tan değil, tam tersi Orta Asya'dan İran'a ve Azerbaycan'a; oradan da şimdiki Irak sınırları içerisindeki Irak Türkmenlerinin yaşadığı birçok coğrafi alana göç ettiklerini varsayabiliriz. Günümüzde Irak içerisindeki yerleşim alanlarının isimlerinde Bahtiyari, Halacistan- Şeşbölük, Bayatlı, Mosullu, Şamlu benzeri Kaşkay tayfa ve tire isimlerine rastlanmaktadır.

Kaşkaylı araştırmacı Veliullah Idrı'n söylediği gibi, Kaşkay, bir konfederasyondur. Kaşkaylar, Batı Türkleri olarak kabul edilse de Kaşkaylar arasında diğer üç dil grubun özelliklerini yansıtan tayfalar da vardır. Bu konfederasyonda Oğuz, Kıpçak ve Uygurlardan (Tatar, Bayat, Sulgur, Halaç, Akkoyunlu) olan Türk tayfaları da yurt tutmuş ve Kaşkay dilini ve ilini oluşturmuşlardır (K.K.81).

Beck, Kaşkay Konfederasyonunda çeşitli kökenlerden olan küçük kabilelerin - İğdır, Jafarbeglu, Bollu, Rahimi, Gallezen varlığından da bahseder (Beck, 1986: 185). Halk arasında Emele tayfası "Gellezen" tiresi olarak bilinir. Bunlar savaşçı tiredir, bu tire kendi kökenlerini Uygur Türklerine bağlarlar. Gellezenlere kendi isimlerinin yanında Uygurlu diye de hitap etmektedirler (K.K.1). Aynı zamanda Mosullu tiresi Musul'dan; Rahimliler Akkoyunlulardan; İğdırlıların İğdır bölgesinden göç eden Türk boyları olduğu da söylenmektedir (K.K.2).

M. Çelik'e göre, İranlı araştırmacılar Kaşkayların "İran kökenli göçebeler" olduğunu iddia ederek, onların tarihi ve diğer sebeplerden dolayı kendi dillerini kaybederek "işgalcilerin" dilinde konuşmaya başladıklarını söyleseler de, bu iddianın ilmi temeli bulunmamaktadır (Çelik, 1997: 5).

Türkler, yaşadıkları coğrafyalar sebebiyle, pek eski zamanlardan beri Çin ve İran'a daima münasebette bulunmuşlardır. Bu sebeple hem İran hem de Çin etkisi (Uygurlar için) tartışılmazdır; çünkü İslam dini, Mevaraünnehir üzerinden Horasan

ve Orta Asya'ya yayılmıştır. Bu yüzden de bu etkileşimin kökü eskilere dayanmaktadır (Köprülü, 2014: 4: 68-69).

Kaşkayların Kürt, Lur, Pers unsurlarla bir arada yaşadıkları doğrudur, fakat onlar Türklüklerini ve kendi kimliklerini unutmamışlar, asırlardır İran'ın sosyo kültürel hayatında kendi yerlerini korumuşlardır.

Amerikalı antropolog Dr. Pec, Kaşkayların Oğuzlardan olduğunu, 900 yıl önce İran'a geldikleri görüşünü ileri sürse de M. Kiyani, Kaşkaylar üzerine yaptığı araştırmasında, Rahimli tayfasına mahsus bölgede bulunan mezar taşları üzerindeki yazılara istinaden Kaşkayların bu bölgeye 700 yıl önceden geldiği tezini ileri sürmüştür. Kaşkayların babalarının Han ordusuyla beraber önce Nahçıvan bölgesine yerleştiklerini, bazılarının da coğrafya ve iklim şartlarından dolayı İran'ın güneyine göç ettiklerini söylemektedir. “Yaklaşık 700 yüzyıl önce Azerbaycan'ın Kuzey bölgelerinde Urmiye gölü ve Van arasında bulunan yerlerde Nahçıvan ve İrevan yörelerinde dağınık bir şekilde bulunan Oğuz Türklerinden bir topluluk, şiddetli zulüm ve eziyete maruz bırakılarak göç ettirilip sürüldüler.” (Kiyani, 2014: 7-8)

Kaşkaylı araştırmacı İsa Doğanlı, Kaşkay'ları, Ortadoğu'nun topraklarında binler yıl geçmişe sahip olan Türkler ile son 1000 yılda genellikle Orta Asya'dan bu topraklara göçen Türk boylarının buluşması sonucu şimdiki İran'ın orta ve güney bölgelerinde oluşan konfederatif bir Türk topluluğu olarak tanımlayabiliriz, der.” (URL-3)⁴

Cavat Heyet, “Muganlı, Beydili, Şamlı, Musullu, Kaçar, Bayat, Karagözlü ve Iğdır aşiretlerinden olanların 11. yüzyılda Selçuklularla birlikte Azerbaycan'a vardıklarını, bir süre orada kaldıktan sonra şimdiki yurtlarına geldikleri tahmin edilebilir.” (Heyet, 2008: 295) demektedir. Bunu, Fars bölgesinde Kaşkaylar arasında yaşayan Iğdır, Bayat, Muğanlı oymaklarının ve onlarla bir arada yaşayan küçük ailelerin adlarından da görebiliyoruz. Şimdiki Türkiye sınırlarında olan Iğdır bölgesinin/ilinin de çoğunluk olarak, Azerbaycanlı tayfalardan oluştuğunu göz önünde bulundurarak bu tayfaların da Oğuzların önemli bir kolu olduğunu ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya (Anadolu'da hala Iğdır adlı çok sayıda yer adları var), İran'a ve Irak'a göç eden tayfalardan olduğunu söyleyebiliriz. “Oğuzlardan pek

⁴ URL-3: <https://yolumuzdernek.com/turk-toresine-dayanan-guc/> (Erişim Tarihi 01.06.2022).

önemli bir küme Mangışlak'a gitmiştir. Bu Oğuz kümesinin içinde her boydan olmakla beraber, çoğunluğunu **Eymür, (imir) Döğer, İğdir, Çavuldur, Karlan, Solur ve Ağar** boylarına mensup kollar meydana getiriyordu... Bu kümede az nüfuzlu **Beğ-dili, Bayındır, Kayı ve Eymür** gibi boylara mansup oymaklar da görülmektedir" (Sümer, 1972: 140, 141).

Eskiden Oğuzların en sık yaşadığı Azerbaycan'ın batı bölgelerinde olan **Eymürlü (İmirli- Borçalı'da köy ismidir), Düğerli** köy adları hala bu boyların adlarını taşımaktadır. Irak'taki Bayatlı nesli Bayatlı oymağının devamcılarından ve hala Türkmen adı altında kültürlerini ve şecerelerini sürdürmektedirler.

Eski Karabağ Hanlığı döneminde, bu bölgede Bayat adlı şehir ve Bayat kalesi kurulmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin de şecerelerinin birçok kısmının Bayat tayfalarından geldiği söylenir (Hüseynzade, 2016: 145). Bayat – Azerbaycan'da maniye (dört mısralı, 7 heceli şiir şekli) Bayatı denir. Aynı zamanda 'Bayatı- Şiraz' adlı bir müzik türü vardır (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugeti, 2006: 249). Azerbaycanlılardan oluşan Borçalı bölgesinde de (günümüzde Gürcistan sınırları içindedir) Türk tayfalarının adını taşıyan "Muğanlı", "Bayat" köyleri hala varlığını devam ettirmektedir.

Firudin Ağasıoğlu, "günümüzdeki Kaşkayların Azerbaycan Türkleri ile karıştığını" ileri sürmüştür (Ağasıoğlu, 2000: 57). Fuzuli Bayat da "Kaşkayların İran Azerilerini oluşturduğu" fikrini savunmuştur (Bayat, 2005:110).

Y. Kalafat, "**Balkanlardan Ulug Türküstana Türk Halk İnançları**" adlı çalışmasında "Kaşkay halk kültürü Azerbaycan ve Oğuz Türk kültürüne başka bir çeşni katarak güzelleştirmiş ve bir varyant oluşturmuştur. Aynı zamanda Kaşkay halk kültürü, Oğuz Türk kültürünün daha yalın ve daha orijinal tezahürüdür." der (Kalafat, 2007, 2: 16).

Günümüz İran'ın güneyinde Fars, Buşehr, İsfahan, Şiraz bölgesinde yaşadıkları malumdur. M.E. Resulzade'nin söylediği gibi "...İran'ın önemli kentlerinden olan Şiraz'da da Türkler vardır. Bunlar, yurtlarında yaşayıp sayıları 350 bini aşkın olan Kaşkayilerdir. Göçeri hayat sürseler de, az bir kısmı tarımla, diğer kısmı hayvancılıkla yaşamını sürdürmektedir. Bu yurtlarda halı dokuma işi de çok yaygındır. Kaşkay Türkleri cesur ve yiğitlikleri ile seçilirler. Moğol akınlarıyla

İran'a geldikleri, Cengiz hanın torunlarından oldukları söylenilir." (Resulzade, 2013: 14).

"Tarihin gösterdiğine göre, Orta Asya'dan üç ana halk göçü olmuş (Sümer, Elam, Hitit) ve her biri belli bir halkın yaratılmasına sebep olmuştur. (...) Sümerler, Elamlar ve Hititler Kuzey Kafkas'tan, Azerbaycan topraklarından geçmiş ve kuşkusuz onların belli elleri ve boyları bugünkü Gürcistan, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Türkiye'nin doğusu, Ağrı dağının yamaçları, Zagros dağları ve Loristan dağlarında yurt tutup kalmış, sonraki göçlerde güçlenmiş ve zamanla Yukarı Asya'nın halklarını meydana getirmiştir." (Zehtabi, 2010: 74). Faruk Sümer de "1135 yıllarında Fars ülkesinde Salgurlar, Huzistanda da Avşarlar yaşamakta idiler. Bunların buraya yakın zamanlarda Sir-Derya boylarından kopan bir Türkmen dalgası içinde geldikleri anlaşıyor... Farstaki Salgurlar, yukarıda zikredilen tarihten birkaç yıl sonra bir ata bey devleti kurdular." (Sümer, 1972: 126-127) diyerek, şimdiki Kaşkayların yaşadıkları bölgenin eskiden de Türk yurdu olduğu tezini savunmuştur.

Zagros dağları ile çevrili olan bu bölgelerin eski adı halk arsında ve ilmi literatürde Kaşkay Eli olarak bilinmektedir. Azerbaycanlı araştırmacı T. E. İbrahimov "Kaşkayiler" eserinde Türklerin bu bölgede, Fars'ta çok eskilerden var olsalar da Kaşkayların il olarak adlandırılmasının tarihinin Nadir Şah Afşar'ın 1747 ölümünden sonraki karışıklık döneminde olduğunu ve bu adı Cani Ağa Kaşkayi'nin kimliğinden etkilenecek aldıklarını söylemiştir (İbrahimov, 1988: 144).

Kaşkay yaşlıları da kendi dedelerinden duyduklarını şu şekilde aktarırlar. "Eskiden bizim dedelerimiz anlatırlardı ki, Kaşkayiler İrevan, Urum ve Van gölü arasında yaşamışlar ve dedelerimiz Şah İsmayil'in zamanında o yurtlardan İran'ın güneyine gelmiş." (K.K.1).

Sonuç olarak bakıldığında, Kaşkayların kökeniyle ilgili yazılanlardan ve Kaşkay toponimlerinin yaşadığı coğrafyalardan yola çıkarak bu halkın bu bölgeye gelişinin iki şekilde olduğunu düşünebiliriz. Birincisi ve en önemli bir husus, İran coğrafyasında eskiden beri Türklerin var olduğudur. F. Ağasioğlu, Kutî devletinin şimdiki İran topraklarında kurulduğunu ve bu yerlerin Türklerin ana yurdu olduğunu savunanlar arasındadır (Ağasioğlu, 2000: 34). Diğer bir husus ise, tayfanın Orta Asya göçlerinden sonra İran topraklarında yerleşen Türklerden ve diğer bir bölümünün ise Orta Asya'dan, Kafkaslar ya da Kıpçak bozkırlarından Azerbaycan'a

yerleşmiş, daha sonra XVI-XVII. yüzyıllar civarında buradan şimdiki yerleşim alanlarına göç eden Türklerden oluştuğu görüşüdür. Kaşkay Türkçesinin Azerbaycan Türkçesi ile olan yakınlığından, daha sonra folklor yakınlığından (musiki, destan, edebiyat, sanat- halı desenleri, motifleri, ortak nakışlar, ortak kültür, örf ve adetler) ve günümüz Kaşkaylarda olan birçok tayfa ve tire isimlerinin şimdiki Azerbaycan toponimlerinde yaşamasından yola çıkarak bu iddiamızı esaslandırabiliriz. Azerbaycanlı araştırmacı Rübabe Aliyeva'nın "Azerbaycan Toponimlerinin Ensiklopedik Sözlüğü"nde Kaşkaylarda olan nehir adları Kür, Karaçay, Karağaç gibi, tayfa ve tire adlarının aynısı Gubadlu, Muğan, Garağanlı (Garaxanlı), Yalma (Yalama), Qırıxlı (Qırxlı), Göyceli, Lek, Gencei (Genceli), Şirvanlı, Ali-Merdanlı, Ayıblı, Aslanlı (geçmiş Azerbaycan toprakları olan şimdiki Ermenistan'da köy adı), Abdal, Arıhlı (Dağ Arıhlı Borçalı'da), Ahenger (Ahengeran köy adıdır, demirci anlamındadır) Baharlı (Zengezur), Bayramlı, Berhudarlı, Beydir (Baydarlı)- Bergüşad (Zengezurda dağ ismi), Kadirli (Qedirli), Kirmanlı (Girmanlı), Kose beyli (Kosalar, Köse kend, Köse dağ), Bahtiyarlı, Ceyranlı, Gülablı, Zerger, Halaç-(Xalaç Beyleqanda köy) Azerbaycanda da köy, şehir ve tayfa isimleri olarak varlığını sürdürmektedir (Aliyeva, 2007). Yine bu duruma ek olarak, Zengene-Zengi, kadim Türk tayfalarındandır, batı Azerbaycan'da Zengi nehri civarında yaşamışlardır (Ağasioğlu, 2000: 72). Batı Azerbaycan ve Sabirabad'da aynı isimde köy bulunmakta; hatta Azerbaycan'ın tarihi toprağı olan İravan bölgesinde (günümüz Ermenistan sınırları içindedir) "Kaşka" isimli köyün olduğunu bilmekteyiz. Kaşkay Türk kültürünü hem toponimlerden hem de ortak folklor ve dil yakınlığından dolayı Azerbaycan kültürünün varyantı olarak da kabul edebiliriz. Azerbaycanlı araştırmacı Ali Şamil'e göre, "Kür, Qaraçay, Qarağac, Ucan, Seyvend, Fehliyan" adlı çay adları Azerbaycan'la aynılık göstermektedir (Şamil, 2020: 69).

1.3. Kaşkayların Tarihi

Selçukluların gelişinden beş yüz yıl önce de göçebe ve kabile yaşam süren Ak Hunların bir grubunun güney İran'da Zagros dağları çevresinde yaşadıkları ve Şamanizmi bu bölgeye getirdikleri bilinmektedir. Walther Hinz, "The Lost World of

Elam” adlı kitabında da Elamların yaşadığı coğrafi bölgelerden ve Elam dininden bahsederek bu dinin şaman gelenekleriyle yakın olduğunu savunmuştur (Hinz, 1972: 44).

İran’ın eskiden Türk yurdu olması belge ve kazılarla ispatlansa da, farklı zamanlarda ve farklı tarihi olayların, savaşların tesiri ile bu bölgeye Orta Asya’dan Türk göçünün daha sonralarda da devam ettiğini söyleyebiliriz. Sümer, Sulgur devleti altında yaşayan Türklerden bahsederken “Fars’a gelince burada Salgurlu hânedanı Moğollar’ın tâbiyetini kabul ederek varlığını 1286 yılına kadar sürdürdü. Bu bölgede bulunan Türkler (başlıca Halaçlar ve Türkmenler) Salgurlu devletinin ortadan kalkmasından sonra da kavmî varlıklarını devam ettirdiler” demektedir (Sümer, 1932: 146). Burada Salgur devletine tâbi olan Halaçlar ve Türkmenlerden bahsediliyorsa o dönemde Kaşkayların kendi kimlikleri ile ortaya çıkmadıklarını ve bu boylar arasında bir Türkmen oymağı olarak var olduklarını düşünmekteyiz. Bu Türkmen, Oğuz grubunun bir kısmının da Erran bölgesinde ve Muğan’da Terekeme (göçebe) olarak yaşadıkları da malumdur. Bu sebeple Kaşkay Türklerinin 13. yüzyıldan önce ve sonra Türkistan’dan, Kafkasya’ya, Azerbaycan’a, Anadolu’ya ve İran’ın merkezine ve güneyine göç eden Oğuz boylarından olduğunu söyleyebiliriz. Bu göçler sırasında kendi adlarını hem Azerbaycan (Sa’dlu,(Saatlı) Baharlu, Baharlı) Duharlu, Karamanlu, Döger (Düğerli), Bayramlu (Bayramlı), Ağaçeri, Hacılı,(Hacılar), Bayat, Bozcalı, (Bozçala-Borçalı) hem Anadolu hem de şimdiki Gürcistan (eski Türk toprakları olan Borçalı da) topraklarında da bırakmışlardır. Hatta bu tire ve tayfaların (Hamza-Hacılı, Kara-Hacılı, Emirlu, Izzeddin-Hacılı, Halep Türkmenleri, Dulkadırlı ulusu, Çepniler, Afşar, Bayatlar, Musullu, Pürnek) daha sonraki dönemlerde birleşerek, tarihi İran Türklerinin ecdatları sayılan Akkoyunlu ve Safevi devletini kuran boyların devamı olduğunu söyleyebiliriz.

Safevi Devleti’nin kurulmasından sonra İran’daki Fars bölgesinin hakimiyeti Kadirli (Dulkadirli) boyunun büyüklerine verilmiştir. Bu boyun hâkimliği bu bölgede Şah Abbas’ın dönemine kadar devam etmiştir. Fakat Yakup Beg Şah Abbas’a karşı ayaklanınca, Şah Abbas ayaklanmayı bastırmak ve idareyi kendi kontrolüne almak için Cani Ağa Kaşkayi’yi Fars bölgesi hâkimiyetine atadı. Cani Ağa Kaşkayi buradaki irili ufaklı dağınık olan boyları bir araya toplayarak Kaşkayi il birliğini

kurdu. Kaşkaylarda 18. yüzyılda Canî Ağa Şaylı tarafından birleştirilerek siyasî ve sosyal bir birlik kuruldu.

Uzun süren Türk hanedanlıklarının idaresi altında olan İran'da, Kaşkay Türkleri farklı görevlerde her zaman imtiyaz sahipleri olmuşlardır. Kaşkaylar, İran'ın tarihinde önemli bir yere sahip olan savaşçı ve cesurluklarıyla seçilen halklardandır. Onlar Afgan savaşı sırasında, Nadir Şah'ın Hindistan seferinde, 'İngilizlerin İran'ı işgali sırasında İran ordusunun önemli kolunu oluşturmuşlardır' (İbrahimov, 1988: 200). Kaşkaylar Avşar, Zend, Kacar ve Pehleviler döneminde de mücadeleler vererek savaşmışlardır. Bu kadar hizmetlerine rağmen bu bölgede yaşayan Kaşkaylar ve diğer şuurlu Türk gençleri, Pehleviler döneminde Türk olduklarını açık şekilde söyledikleri için hapishanelere atılmışlardır (Azer, 1942: 18). Bu sebeple *"Rıza Şah Pehlevi ve Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde Kaşkayların, göçebe yaşam tarzları ve Türk kimlikleri yok edilmeye çalışıldı. Buna mukabil Kaşkaylar, bağımsızlık mücadelelerini sürdürmüşlerdir."* (Pehlivan, 2018: 1). Pehleviler döneminde yapılan iskân '**tahte kapı (taxta qapı)**' siyaseti de Kaşkayların il birliğini ve geleneksel yaşam tarzlarını bozmak için planlanan siyasetin devamıydı. Daha sonraları Kaşkayları bağımsızlık sözü vererek aldatan Humeyni taraftarları isyanı bastırıp hâkimiyeti ele geçirince, Kaşkayların liderlerini hapsederek bazılarını sürgünle cezalandırmışlardır (Kafkasyalı, 2006: 283). Böyle zorlu dönemlerin ve siyasetin içinden geçen Kaşkaylar, Türk olmanın ve Türklüğün suç sayıldığı ağır dönemlerde bile kendi kimliklerini ve benliklerini unutmamışlardır. "Kaşkay halkı hayatları boyunca İran'ın güneyinde geçilmez kale görevini başarıyla üstlenmiş ve düşmanların saldırısını püskürtmüşlerdir ve hürriyetçi, milliyetçi özelliklerinden dolayı, daima siyasi mücadelelerle karşılaşmışlardır." (Kiyani, 2000: 200).

"Batı Trakya'dan Gagauzya'ya, Kerkük Musul'dan Doğu Türkistan'a, Yakutistan'dan İran coğrafyasına kadar birçok Türk vatanının Türk evlatları, bağımsızlıktan yoksun olarak yaşamaktadırlar." (Kafkasiyalı, 2002: 17) diyen değerli araştırmacının fikirlerini onaylayarak bağımsızlıktan yoksun olan bu halkları birleştiren 'folklor' köprüsünün var olduğunu söyleyebiliriz. Coğrafi uzaklıklar ne kadar çok olsa da halkları birleştiren en önemli değer "folklor" ve dildir. Çünkü haritada var olan sınırlar halkın bilinçaltındaki sınırlarla uyuşmaz. Türklük coğrafyası ve Kaşkay coğrafyası sınırlarımızdan çok uzakta olsalar da folklorumuz

ve dilimiz bizi birleştiren değerlerimizdir. Çünkü harita, sadece folklorda ve dilde değişmez.

1.4. Kaşkayların Yaşadıkları Coğrafya

Farklı ırkların yaşadığı İran toprakları, tarihten bugüne kadar Türklerin sık ve yoğun yaşadığı bölgeler arasında yer almaktadır. Zehtabi'nin de söylediği gibi, Türkler, bu toprakların en kadim sakinleri olmuştur. “Hâlbuki İsa'nın doğumundan bin yıl önceden Orta Asya ve bölgemiz Yakındoğu'da, özellikle de İran'da üç öbek millet, Türkler, Samiler ve Aryalar yer almıştır. Her biri özel bir tarihe sahip olarak uygarlık kurmuş ve bütün tarihsel olaylara aktif olarak katılmıştır.” (Zehtabi, Rahimi, 2010: 29).

Türklerin en çok yerleştiği bölgeler **Kuzeybatı, Kuzeydoğu, Güney ve Merkezi İran** bölgeleridir.

Kuzeybatı İran, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Hemadan, Kazvin eyaletleri dâhildir. Bu bölgeler Azerbaycan Türklerin en yoğun yaşadığı bölgelerdir. ‘İran coğrafyasında Türklerin kesif olarak yaşadığı ikinci bölge, halkın “Horasan”, “Türkmensahra” veya “Horasan/Türkmensahra” diye andığı “Kuzey Doğu Türk Yurtları”dır (Kafkasiyalı, 2010: 101).

Merkezi İran Türklerinin büyük çoğunluğu Kaşkaylar olsa da bu bölgelerde, Halaç Türkleri de yaşamaktadır. Güney ve Güneybatı İran bölgesi Elbrus dağlarından Basra körfezine, İran ve Irak sınırları dâhil büyük bir alanın içinde bulunmaktadır. Bu araziler eskiden hem yerleşik hem de yaylak-kışlak hayatı yaşayan göçebe Türklerin dede baba ovaları olarak da bilinmektedir.

Genel ve ortak adı ‘Kaşkay ili’ olsa da, eskiden beri farklı siyasi ve tarihi olaylardan dolayı il birliğine dâhil olan çok sayıda başka tayfaların da varlığından söz edebiliriz. Fakat bölgede hâkim statüde kalabalık bir aşiret olan Kaşkay Türkleri yer almaktadır.

“İsfahan yöresi, İsfahan'ın güneyinde Semirüm ve Feriden kısmından başlayarak Basra körfezi sahillerine değin Kaşkay eli yaylak ve kışlak halinde yaşamaktadır. Kaşkay elinin bir kısmı Gümşe, Semirüm, Şiraz gibi illerde yerleşik olarak yaşamaktadır.” (Zehtabi, Rahimi, 2010: 31-32).

Diğer göçebelerden farklı olarak Türk töre ve kanunlarını yaşatan bu tayfanın en sık yaşadığı yerler İsfahan, Şiraz, Firuzabad, Mervdeşt, Lar, Şehreza, Abade, Şepidan, Kırman, Gir, Yezd, Kohkiluye, Boyerahmet, Buşehr, Loristan eyaletleridir.

Sanan Azer, 20. yüzyılın ortalarında yaptığı araştırmasında Kaşkayların Şiraz vilayetinde, Bahtiyari ili Hozistan eyaletinde yaşadıklarını vurgulamıştır (Azer, 1942: 12).

Zagros dağlarının kıyılarında yaylak ve kışlak hayatını en yalın haliyle yaşayan Kaşkaylar, Türk töresinin önemli müdavimleridir. Ataları gibi onlar da konar-göçer bir halktır. Hayatlarını, yaşam biçimlerine uyduran Kaşkaylar, hayvanları için verimli otlaklar bulmak amacıyla Kara-Ağaç ırmağı kıyıları boyunca uzanan alan ile buraya giren Arap, Ferraşbend, Firuzabad, Hineşer kasabalarını ve İsfahan-Şiraz yolu batısındaki çevre ile Şikanrud ve Malbur ırmaklarının üst mecrasını, sınırları içerisindeki geniş alanda yaşamaktadırlar (Sümer, 2002: 21). “Kaşkay ili” toplamda 16 kazaya ayrılmış ve aşiret yönetimiyle idare olunmuştur. “Avrupalı seyyahlardan Dupré (19. yüzyılın başlarında) Kaşkayların nüfuslarını 12000- 15000; Lady Shell (19. yüzyılın ortaları) Kaşkayların 30000- 40000 çadır; Curzon ise (1889) 60000 çadır olduğunu ve 120000 atlı çıkarabildiklerini yazar” (Sümer, 2002: 21). Hem siyasi hem de göç sebebiyle ülkedeki Kaşkayların toplam nüfusları tam olarak belli olmasa da “(...) tahmini bilgilere göre 3.500.000 nüfusa sahip oldukları tahmin edilmektedir.” (Karaaslan, 2010: 20 - 21).

Yerleşik hayata geçen Kaşkaylar, daha çok İsfahan ve Şiraz şehir merkezleri ve eyaletlerde yaşamaktadırlar. Göçebe olanların büyük çoğunluğu Sipidan, Berucen, Abade, Semorom, Mordeşt bölgelerini, Şirazın kuzeyini (Keş Nahiye, Çahar Dange, Kam Firuz, Erdekan ve Kazerun), Zagros dağlarının yüksekliklerini yaylak olarak kullanmaktadırlar. Şiraz’ın güneyi sıcak, gün gören, kışın don ve kar görünmeyen Arabistan ve Fars Körfezi’nin sıcaklığından etkilenen bölgeler (Heşt Kazası, Cerre Kazası, Famur, Ferraşbend, Mahalle Erbaa, Firuzabad, Mimend, Efrez Kazası, Honc Kazası, Mahur Milati, Kâkân Kazası), diğer bölgeleri Lar, Firuzabad, Cehrom, Buşehr, Kongan, Mümesna, Deştsehan ise kışlak bölgeleridir. 30.000’den fazla aileye sahip olan Kaşkay ili yüksek tepeler, bol sulu otlaklar ve sık bitki örtüsüyle çevrili olan 186 bin metre kare alanı ihtiva etmektedir (Attar, 2006: 329). “Göç rotaları yazın Şiraz’ın yaylaları (yaylak) ile kışın Basra Körfezi’nin ovaları (kışlak)

arasındaki 480- 1.000 km’lik bir alandır. (URL-4)⁵. Sonbaharda güneye doğru, ilkbaharın başlangıcında ise kuzey bölgelere doğru göç ederler. Bu coğrafyalarda aşiret, obalar, oymaklar ve etnik gruplar halinde yaşamalarına bakmayarak “Kaşkaylar konargöçer oldukları için benliklerini korumayı başarmışlardır.” (Yeşilbursa, 1988: 170).

Tablo 1: Kaşkay Coğrafyası Hazırlayan: Emad HAZRATI (K.K.6)

1.5. Kaşkayların İdari Yapısı

Göçebe hayat tarzı daha hareketli ve dinamik bir yapıda olduğu için “çobanlığın da geliştirdiği sevk-idare kabiliyeti ve emretme-itaat alışkanlığıyla birlikte ve “hayvan sürülerinden insan kütlelerine intikal ettirmek” suretiyle oluşturulan bu sistem tarihte sosyal organizasyonun başlangıcıdır. Bozkır yaşam tarzı unsurları, yerli çiftçi-köylü üzerinde hâkim duruma geçerek, idarî-askerî teşkilât kurulmasına sebep olmuştur. (Kafesoğlu, 1998: 223). Bozkır bakiyeleri olan

⁵URL-4: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kaşkaylar> (Erişim Tarihi: 11.11.2021).

Kaşkaylar da bu geleneksel Türk idari yapısını asırlar boyunca devam ettirerek kendi kimliklerini hala tayfa-tireler (oymaklar) halinde yaşatmışlardır. Bir İlhan'ın kontrolünde olan Kaşkay ili idari sistemi beş büyük boydan oluşmaktaydı. Tayfa-tireler halinde yaşamlarını devam ettiren bu toplum için 'ev' ve 'aile' kavramları çok önemliydi.

Aile- En küçük sosyal birimdir, Karı-koca-çocuklar, dede, kardeş ve kardeş çocuklarının bir araya getirdiği topluluktur (Kholgh ve Noori, 1998, 108).

Tire- Kan bağı, ortak bir atadan gelenlerin ve akrabaların birliğidir. Bonkuların birleşmesinden meydana gelmekte ve kenthuda 'kenthuda'lar tarafından idare edilmektedir. Yerleşim yeri ve otlak arazileri ortak olan tireler, genellikle kurucularının adları ya da kurulduğu bölgenin adları ile adlandırılmaktadır.

Tayfa- Tireler kendi aralarında birleşerek tayfayı oluşturmaktadırlar. Kaşkay ilinin kollarını oluşturan birliğe, tayfa idarecisi 'kelenter' veya 'oymak beyi' ismi verilmektedir. Bu birliğin en üst basamağını il birliği oluşturur ki, bu da Kaşkay ilidir. Bu il birliği ortak dil, ortak söy-kök, ortak yaşam şekli, ortak göçebe kültürüyle birbirine bağlanır ve İlhan tarafından idare edilir. İlhan yardımcısı olarak oğlu ve kardeşi, eğer bunlar yoksa ailenin yakınlarından biri seçilmektedir. Buna da 'ilbeyi' denmektedir. "Bugün İran'da yaşayan Qaşqaylar (etnik Azerbaycanlılar) arasında "tayfa başçısı", "neslin aksakalı" anlamında kullanılan ve "ilteber" sözünün türemesi olan "ilbeg" (elbeyi) unvanı halen yaşamaktadır (Qurbanov, 2013: 117).

İl- Tayfaların birleşmesinden oluşan bir birliktir. Bir ilin itibarı kelanterlerin, kenthudaların gücü ve zenginliğine bağlıdır. İlhan, ilin bütünlüğünü sağlayan siyasi ve sosyal bir liderdir. Devlet işlerini, askeri düzeni, vergi toplamak ve merkezi yönetim idarecilerini seçmek görevini üstlenir (Kiyani, 1993: 180). İl hanı aynı zamanda nüfuzlu kişidir. Obada saygı duyulan ve sözü dinlenen kişidir. Bu ilhanlar tayfalar arasında olan anlaşmazlıklarda, kan davalarında aracılık yaparlarsa bu iş başışlanır. Aynı zamanda han çadırı dokunulmazdır. Bu çadıra sığınan hırsız da olsa, günah işlemiş birisi de olsa başışlanır (Resulzade, 2013: 46).

Kaşkaylar Kara çadırdaki yaşar, yurt ve obalar halinde yerleşim alanlarını kurarlar. Bu çadırdaki yaşayanlar Bonku adıyla anılır ve bu isim, üç kuşak baba soyundan olan akrabaların bir arada yaşadığı sosyal kimlik statüsü olan bir unvandır. Aynı tireden olan Bonkular akrabalık veya evlilik bağlarıyla birleşen,

kendilerine ait otlak sahaları olan birkaç aileden oluşmaktadırlar. Her bonku kendi içinde çobanların yaylak ve kışlak güzergâhını düzenlemektedir. Bazı Bonkuların alt kolları da vardır, bunlara da “bile/beyle” denmektedir (Çelik, 2002: 661). Kadınlar evlendikten sonra kocalarının mensup oldukları tireden ve bonkudan sayılmaktadırlar (Kholgh ve Noori, 1998: 122).

Fotoğraf 1: Kaşkay Çadırı

Obalar, Aksakallar tarafından idare edilir. Aksakal (ağsaqqal), il (el) - obada sözü en çok geçen en saygı duyulan kişiler arasından seçilir. Türk kültüründe saygı duyulan ve sözü tutulan aksakal kimliği, hala birçok Türk toplumunda resmi olmasa da aileler ve nesiller arasında önemli, müşkül işlerde ve evliliklerde danışılan, fikrine önem verilen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyetinde resmi devlet kurumu olarak Aksakkallar şurası adlı bir kurum vardır).

Kaşkay İli'nin idari yapısı:

- İl- İlhan
- İlbeyi
- Tayfa- Kelanter
- Tire- Kenthüda

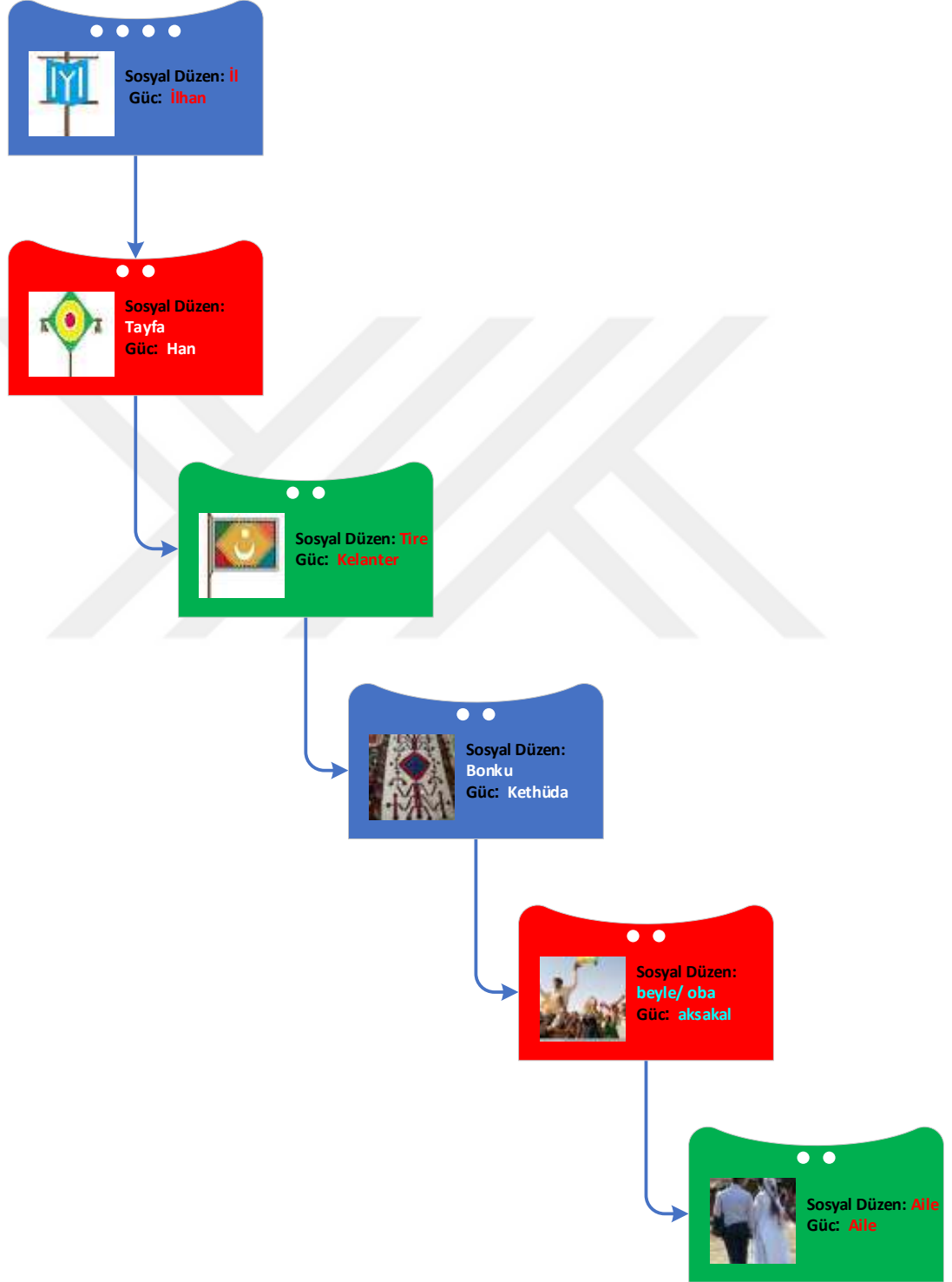
- Oba, bonku- Aksakal
- Aile

“Her kişi ailenin bir parçası olarak Ata ve Ana tarafından eğitilip yönlendiriliyor. Her ailenin başında Obanın en bilgin ve saygın kişisi bulunuyor. Genellikle bir obayı yöneten kişi yaşlı bir erkek olmak üzere *Ağsaqqal*(Aksakal) olarak biliniyor. Bazen de bu görevi *Alabirçək* adlandırılan bir yaşlı kadın üstleniyor.”⁶

Kaşkayı ilinin eski idare yapısı yaşamıyor olsa da günümüzde de Kaşkayların sembolik liderleri ilhanları vardır. Derviş Han Kaşkayı, Kaşkay ilinin aksakalı ve sembolik lideri olarak bilinmektedir.

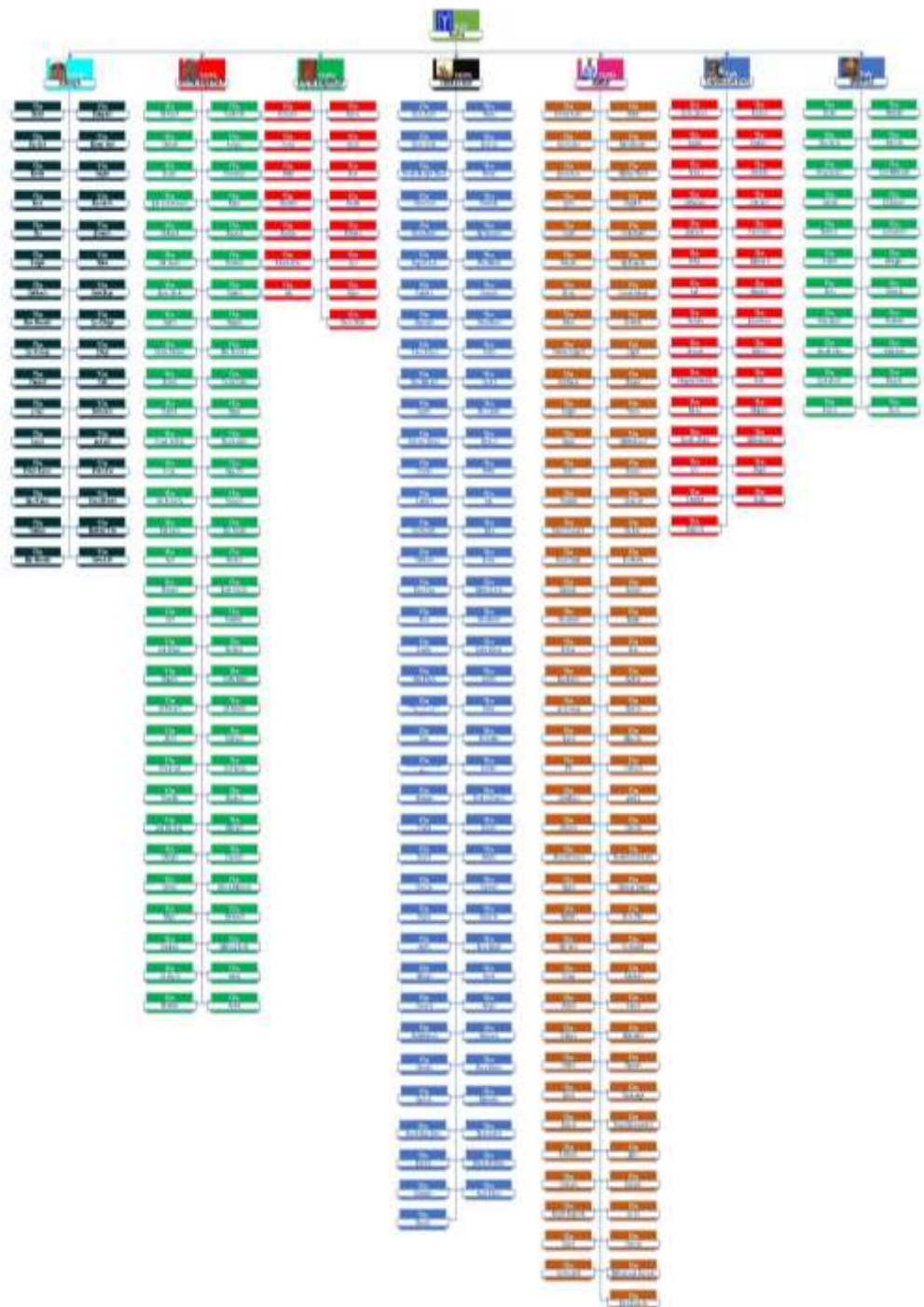
⁶ URL-5: <https://yolumuzdernek.com/turk-toresine-dayanan-guc/> (Erişim tarihi 01.06.2022).

Sosyal Yapı:

Tablo 2: Hazırlayan: Emad HAZRATI (ERKİŞ) (K.K.6)

Tayfa ve Tireler:

Tablo 3: Hazırlayan: Emad HAZRATI (ERKIŞ) (K.K.6 .

Bu teşkilatlanmada İlhan kendi çadırında meclis kurar, vazife atamaları yapar, önemli kararlar alır, ‘tayfa ve il’de olan önemli sorunlar bazen İlhanın işe karışmasıyla çözülür. Aynı zamanda han çadırları dokunulmazdır, buraya sığınan her suçlu ağır günah işlese bile bağışlanır.

Kaşkay tayfa-tire oymaklarının sayısı ile ilgili kaynaklarda farklı rakamlarla karşılaşmaktayız. Tayfanın bünyesindeki tirelerin sayılarının değişken olmasının sebebi, bazı tirelerin büyüyerek tayfa konumuna gelmesi veya bazı tayfaların kendi aralarında birleşmesi, güçlerini kaybetmesi gibi durumlardan kaynaklanmaktadır. Menuçehr Kiyani, beş büyük, yedi de küçük, toplamda on iki tayfanın varlığına işaret etmiş, fakat bu küçük tayfadan yalnızca birisinin günümüze kadar ulaştığını söylemiştir. Aynı zamanda Kaşkay İl birliği kurulurken etrafta Kaşkaylı olmayan tayfaların da zamanla bu ile karıştığını söyler (Kiyani, 2014: 8). Fesai: Kaşkaylarda 66 tayfa ve tire (Fesai, 2.C, 1895-1896: 313); Behmenbegi: 5 tayfa 138 tire (Behmenbegi, 1324: 53); Sümer, beş tayfa (Sümer, 2002); Ahur ise dokuz tayfa (Dereşorlu, Şeşbeyli, Farsimedan-Eymurlu, Amele, Büyük Keşküli, Küçük Keşküli, Safahani, Keşbeyli, Karaçalı, Nemedi) (Ahur, 2001: 86-112) olarak göstermektedir. M. Çelik, Kaşkayları altı büyük tayfaya ayırır. Bunlar Dereşorlu, Şeşbeyli, Farsimedan, Amele, Büyük Keşküli, Küçük Keşküli, Safahanidir. Bunlar dışında daha küçük tayfa ve tireler de mevcuttur (Çelik, 1997: 25).

Başlıca Kaşkay tayfaları:

- Amele (5.397 aile, 450 yerleşik)
- Derre Şuri (Tuzlu Vadi)(5.265 aile)
- Seş Beyli (6 bey) (4.350 aile)
- Farsimadan (1.505 aile)
- Keşkölli (5.512 aile): Büyük ve Küçük Keşkölli olarak ikiye ayrılır:
 - Büyük Keşkölli (Keşkuli Bozorg) (4.862 aile, çoğu yerleşik)
 - Küçük Keşkölli (Keşkuli Kuchik) (650 aile)

Daha az sayıdaki kabileler:

- Qaracha (430 aile)
- Rahimli (370 aile)

- Safi Khanli (335 aile)’ (URL-6)⁷
- **Ameleler:** (5.397 aile, 450 yerleşik)

Cani Ağa Kaşkayı zamanında diğer tayfalardan ayrılarak bir araya gelen tayfa birliğidir. Yaylakları Şiraz’ın etrafı, Abade’nin köyleri, İglid, Gomşe ve Şehriza’dır. Kışlakları Lar, Hunç, Gir, Firuzabad, Kazrin, , Deşti Efrez, Ferraşbend ve Cehrum bölgeleridir.

- **Dereşorular:** (Tuzlu Vadi) (5.265 aile)

Yaylakları Semirum’un kuzeyi, Derdeşt, Sulucan ve Gortepe; kışlakları Dugunbedan, Geçsaran, Hüzeyinabad, Ser-Meşhed bölgesindedir. Bu vadinin insanları iyi at binicileridir. En iyi atları onlar yetiştirirler. Oberling “Dereşorular özellikle de Dandarlılar iyi atçı ve at yetiştiricileridir” der (Oberling, 1974: 17).

- **Şeşbeyliler:** (6 bey) (4.350 aile)

Bazı kaynaklarda bu tayfanın Irak Türkmenlerinden oldukları söylenir. 6 Türkmen beyinden oluşan bu tayfanın dil özelliklerine de bakıldığında Irak Türkmen ağızlarının özelliklerini kısmen de olsa yaşatmaktadırlar. Yaylakları Hüsrev Şirin, Aran Dağı, İkild, İzedhast, Serhadd-i Çahardange ve Henna, kışlak yerleri ise Hengam, Dehrum ve Ferraşbened bölgesidir.

Farsimedanlar: (1.505 aile)

Yaylakları Dena Dağı etekleri, Abade, Gomşe, Şehriza, Burucen; kışlakları ise Kazerun bölgesidir. R. Albayrak “Türklerin İran’ı” eserinde Farsimedan tayfasının konuşmalarının diğer Kaşkay tayfalarına göre daha saf Türkçe (Sümer dili özellikleri taşır) olduğunu, çok eskiden bu bölgeye gelen Türk tayfalardan olduğunu savunur. (Albayrak, 2013: 988). Bu tayfanın adının anlamı da ‘Farsça bilmeyen’ anlamındadır. Halk arasında dolaşan anlatılarda da İran hükümetinin göçebeler arasında eğitim siyasetini başlatmasının sebeplerinden birisi de Farsimedanların ve onlar gibi diğer göçebelerin Fars dilini bilmemeleri ve hükümetle anlaşmakta zorlanmaları olmuştur.

- **Keşküllüler:** (Keşkuli Bozorg) (4.862 aile, çoğu yerleşik)
- (Keşkuli Kuchik) (650 aile)

⁷ URL-6: ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Kaşkaylar](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ka%C5%9Fkaylar)) (Erişim Tarihi: 11.11.2021).

Büyük Keşköllü (Keşkuli Bozorg), Küçük Keşköllü (Keşkuli Kuchik) olarak ikiye ayrılırlar. Keşköllü tayfası zarif ve ince ipliklerle dokudukları halı, kilim, cecim, gebbeleriyle ünlüler. Onların kullandıkları halı desenleri, nakışları eski Türk felsefesini, sanatının izleridir. Onlara özel ‘Keşköllü- nazımı’ deseni, nakışı vardır. Kiyani “halı ve diğer el dokumalarındaki nakış ve desenlerden yola çıkarak Azerbaycan Türkleri ile Kaşkayların çok ortak kültür taşıyıcı olduklarını yazmıştır.” (Kiyani, 2014: 9). Keşköller yaylak olarak Dergine, Saran, Kakanı, Tel-hani, kışlak olarak ise Firuzabad ve Hengam çevresi, Lar ovası ve Hardan’ı kullanmışlar. Büyük Keşköllüler ise yaylak olarak Deşt-i Erjen, İzed-hast, Çehelçeşme, Zengane, Keher, Çahar-dange, Erdekan, Rudhane-i Sefid, Kamfiruz, Darhun bölgelerini kullanmaktadırlar.

“Kaşkuli Bozorg kabilesinin kış mahalleleri Kâzerun çevresinde ve o şehrin kuzeybatısındaki Şenâr Şâhijin, Mâhur-e Milâti, Bâbâ Kalân ve Bakeş civarındadır. Yaz mahalleri Ardakan, Komehr ve Kakan etrafında, kuzeybatı Fars içindedir. (URL-7)⁸

1.6. Kaşkayların Sosyo-Kültürel Yapısı

Ortak değerler kültürel köprü rolünü oynamakla beraber, insan toplulukları arasında tam bir benzerlik bulmak zordur. Sosyal yapılar son derece değişken ve heterojendir. Bu sebeple bir toplumun yaş, cins, ırk, şahsi özelliklerinden yola çıkarak, sosyo-kültürel yapısını öğrenebilmekteyiz.

Her toplum, her tayfa-tire ve her aile bile kendine has özelliklerinden ötürü sosyo-kültürel ortamı, örf-âdetleri, gelenek-görenekleri ve inançlar bütününde folklorik ve sosyal özelliklerini ortaya koyar. Türk sosyo kültürel hayatının önemli kolunu oluşturan aile ve kan bağı ilişkisi, tüm Türk dilli halklarda asırlar geçse de devam etmektedir. Türk kültüründeki bozkır cemiyet yapısını Kafesoğlu, Orhun kitabelerine göre şu şekilde özetlemiştir:

“Oguş – aile,

Urug - aileler birliği

⁸ URL-7: <https://iranicaonline.org/articles/kaskuli-bozorg>
(Erişim Tarihi: 12.11.2021).

Bod - boy, kabile (Ok = kabile. Bir siyâsî teşkilâta bağlı)

Bodun - boylar birliği (siyâsî yönden müstakil veya değil)' (Kafesoğlu, 1998: 227)

Aileler birliği 'urug'u oluşturmaktadır. Uruglar birleşerek Bod – boyu, boylar da birleşerek 'İl' birliğini oluştururlar. Eski Türk toplumunda aile (oguş) ve ocak değerlidir. Ayrıca akrabalık ve kan bağı, baba hattı ile devam etmektedir.

“Kaşkayi halkı, sosyal kategorileri oluştururken ve kişisel hakları tanımlarken babasoylu köken kavramlarını izler. Her Qashqa'i şahıs, isimlendirilmiş bir babasoyunun üyesidir ve bu gruptan statü ve itibar alır. İkili bağlar da önemlidir, özellikle soy içi evlilik ve soylar arası evlilik oranlarının yüksek olması nedeniyle. Her insan, ait olduğu yerel ve daha geniş sosyopolitik grupların diğerlerine çoklu bağlarla bağlıdır” (URL-8)⁹

Baba evi “ocak” sayılır, evlenen erkek evlat, baba ve annesi ile yaşar, diğer erkek evlat evlendiğinde ise büyük oğul evden ayrılır ve kendi ocağını kurar. Kaşkaylarda da aile olmak, yuva kurmak kutsaldır. Evlenmeyi, çocuksuz olanı “sonsuz”, “uğursuz”, “ocağı boş”, “yurdu boş”, “kör ocak” diyerek ayıplarlar. Bu yüzden de izdivaç, tüm Türk halklarında “evlenmek”, “evlendirmek” kelimesi ile “ev olmak” “yuva kurmak” anlamına gelen kelimelerle ifade edilir.

Diğer Türk halklarında olduğu gibi, Kaşkaylarda da ilk evlenen büyük oğul evden ayrılmaz, kendisinden sonra ikinci oğul evlendiğinde kendisine miras (mal-gara) verilerek evden ayrılır. Eğer ailede başka erkek oğullar varsa “küçük” “son beşik” oğul, “**ocağın oğlu**” **ata ocağında** kalır ve ebeveynlerinin yaşlılık döneminde anne-babasına bakar. En küçük erkek çocuk evleninceye dek aile üyeleri bir arada yaşar. “Eğer evin büyüğü, baba ölürse evde dul annenin ve evlenmeyen kızların geçimi küçük oğulun üzerindedir.” (Resulzade, 2013: 48). Eski Türk töresinde “Türk ve Moğolların kabile ve aile an'anesinde ise, baba ocağını devam ettiren çocuk, en küçük oğuldu. Bunun için Türk masallarında da en büyük önem, küçük oğullara verilmişti. Diğer oğullar evlendikten sonra baba ocağından dışarıya çıkarlar; fakat küçük oğul, hatunuyla baba ocağında kalırdı.” (Ögel, 1989: 276).

⁹ URL-8: <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/qashqai> (30.04.2021).

Göçebeler arasında sosyal hayatta olduğu gibi evlilikte de tabakalaşma görülmektedir. El birliği döneminde de üst tabakaya ait erkek ve kızlar sadece kendi denginde olan ailelerin çocukları ile evlenmişlerdi. Yani han kızı veya oğlu normal han ailesinden olmayan, soylu olmayan kişi ile evlenemezmiş.

Bildiğimiz gibi İran coğrafyası, büyük çoğunluğu Türk toplumunda oluşan bir Fars ülkesidir. “İran’da Türk (*Azerbaycan Türkü, Kaşkay, Türkmen, Halac vb.*), Fars, Kürt, Arap, Tat, Talış, Gilek, Tabari/ Mazenderani, Lek, Gûrân/ Gôrân/ Görân, Simnanî, Râcî, SengseRi, Aştiyanî, Lor, Lar, Sistani, Beluç/ Beluçî, Tacik, Peştun, Çingene, Ermeni, Asuri/ Süryani, Yahudi ve diğer etnik gruplar yaşamaktadır. Görüldüğü üzere İran, çeşitli milletler ve topluluklardan oluşan bir ülkedir” (Albayrak, 2013).

Günümüz İran’ındaki Kaşkay il birliği içinde de Lori, Kürt, Arap ve Türk gibi farklı etnik kökenli halklar bir arada yaşamaktadır. Ama kendisine Kaşkay diyen çoğu Türk kökenli olan Kaşkayilerdir ki, bunların neredeyse tamamı Batı oğuz Türk lehçesi konuşan Türklerdir.¹⁰

İran, bir İslam ülkesidir ve nüfusun çoğunluğunu Şii mezhebinden Müslümanlar oluşturmaktadır. Fakat burada Sünni Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Zerdüş inancına mensup topluluklar da yaşamaktadır. Böyle olduğu halde burada yaşayan halklar yaşadıkları coğrafyalardaki diğer halklarla etkileşimde olmuşlardır. Hem onları etkilemişler, hem de onlardan etkilenmişlerdir. Tüm kültürler etkileşim içinde olduğu için farklı kültürlerde benzer ve ortak motiflerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. **Kültür akan nehre benzer, kendi suyundan başka yağmur suları, kar suları da ona karışarak onu bollaştırır, zenginleştirir.**

Yerli kültürler gelişen kapitalist dünyada teknolojiye ayak uydurmakta zorlansalar da Kaşkaylar yeniçağda bile kendi sosyo-kültürel yapılarını koruyup saklamayı başarmışlardır. Eski feodal aile yapısına sahip olan bu halk için paylaşım, komşuluk değerleri, iş bölümünün toplu halde yapılması çok önemli özelliklerdendir. Göçebe hayatın şartlarını göz önünde bulundurarak birlik ve beraberlik içinde göç ederler, sürüsünü kaybeden, fakirleşen aileye tüm oba yardım eder, herkes kendi

¹⁰ URL-9: (<https://iranicaonline.org/articles/qasqai-tribal-confederacy-i>) (23.12.2021).

sürüsünden hayvan vererek onun zararını karşılarlar. Misafirperver bir toplumdur. Halk arasında da kız anaları her zaman kızlarına evi temiz tut, misafir gelir derler. Yazıdan/dışardan gelen her kes yırla-sazla, şarkıyla karşılanır ve uğurlanır. İbn Mühenna sözlüğünde “Yır”, “yırlayıcı” –hanende, şarkı okuyan anlamında verilmiştir. (Aptullah Battal, 1934: 91).

Obada birisinin evine misafir gelmişse obanın tüm insanları o ailede toplanır, misafir için açılmış sofrada beraber otururlar. Yemeğin en güzeli, otağın, yatağın en iyisi misafir için ayrılır. Kaşkay insanı çadırlarında kadın erkek fark etmeksizin insanları misafir etmekten şeref duyar, doğal ürünlerden hazırladıkları yiyeceklerini gönül açıklığıyla paylaşırlar. Kaşkaylar cömert oldukları kadar da açık düşüncelidirler. Çünkü Kaşkay kadını da erkeği ile eşit söz hakkına sahiptir. El oba karşısında, el şenliklerde şarkı söyler, masal anlatır, ninni söyler. Bu rahatlık yaşadıkları doğanın onlara sunduğu özgürlükten kaynaklanmaktadır. Kaşkaylarda aile değerlidir. Ailede yaşlılara, büyüklere saygı duyarlar, “aksakkal”, “ağbirçek” sözünü değerli tutarlar. Aile arasında ana babanın yanında erkek karısının ismini söylemez, ona **bizim qarı, çocukların anası, arvat** diye hitap eder.

Sekandar Amanolahi ‘*Güney İran Kaşkayilerinde Kadının Statüsü*’ adlı makalesinde Orta Doğu’nun diğer göçebelerinden farklı olarak Kaşkay kadınının erkek egemen bir toplumda yaşamasına rağmen daha özgür ruhlu ve daha yaratıcı özelliklere sahip olduğunu söylemiştir (Amanolahi, 2004: 131-132).

Kadın erkek ayrımı, iş bölümünde de kendini gösterir. Erkekler dışarda çalışır, kadınlar genelde evde ve ev işleriyle uğraşır. Evde nine veya kaynana varsa bütçe, para onun elinde toplanır. Ailede herkes ortak bütçeye çalışır, ayırım yapılmaz. Hayvancı toplum olan göçebe Kaşkaylar arasında kadınların en önemli işlerinden başında halı, kilim, gebe- (debe) dokumak, ip eğirmek, ip boyamak gelir. Kaşkay kadınının doğal bitkiler kullanarak boyadıkları iplerle, doğal güzelliklerden ilham alarak dokudukları nakışlar, desenler Türk kadınlarının özgür ruhunu ve sanatçı kimliğini ortaya çıkarmıştır. Kaşkaylar arasında evlilik yaşına gelen her kız yatağını, yorganını, halısını, kilimini kendi elleriyle dokur. İş bölümü zamanı kadınlar ninniler, hoyratlar, bayatılar söylerler, masallar anlatırlar, inanç ve dünya görüşlerini yaptıkları sanat eserleri olan halılara da yansıtırılar. Bu küçük halılarla geçmişin izlerini geleceğe taşırlar. ‘Töre’ye sıkı bir şekilde bağlı olan Kaşkayların hiçbir

seyyahların verdikleri bilgilere göre törenin en önemsiz sayılan maddesine bile aykırı davranmazdı. Bu durum, günümüzde onların İran'ın en güçlü topluluğu sayılmasında birinci derecede etkili olmuştur. Göçebe hayat süren tayfa ve tireler için özgürlük ve bağımsızlık çok önemlidir. O yüzden de yerleşik hayata geçmeye karşı direniyor, dede babalarından kalan bu geleneklerini ve hayat tarzlarını devam ettiriyorlar. Mart ayında kışlaklara, ekim ayında yaylaklara göç etmeye başlarlar. Türk at belinde yaşar deyimi Kaşkayların modern dünyada da yaşadıkları yaşam biçimidir. Modern oğuz göçebeleri olan Kaşkaylar hala göç eder, yurtlar kurar, obalar ve oymaklar halinde yaşarlar. At belinde hayatlarını sürdüren bu göçebe topluluğun ekonomilerinin ve geçim kaynaklarının ayrılmaz bir parçası küçükbaş hayvancılıktır. Şiraz yaylaları ve Zagros dağları, onların göç ettikleri arazilerdir. Obalar ve alacık denilen çadırlar halinde yaşarlar. Göçebenin çadırı, onu mirasıdır. Bildiğimiz gibi toplumun mekânsal öğeleri de yaşam tarzı ve kültürü gibi onun dünya görüşünden haber verir. “İnsan ihtiyaçlarına dayalı insan faaliyetleri, konutta meydana gelen olanaklardan ve anlamlardan etkilenir. Zaman içindeki ve mekândaki faaliyetlerin anlamlı dizileri vardır. Kültürel bir çerçevede faaliyetlerin anlamlılığı, özgül geçiciliği ve mekânsallığı tarafından koşullandırılır” (Afşarı, Coolen, 2015: 68). Keçi kılından yapılan bu mekânlar, çadırların kış aylarında direkleri ortada dayanır ve çatı rolünü oynar, yazın ise bu direkler yanlardan koyulur ki, çadırın içi daha geniş ve kullanışlı olsun. Aynı zamanda gerekli araç gereçler cicimler, gebeler-halılarla süslenmektedir. Giysiler ve diğer araç gereçlerin de göçebeler arasında bir anlamı vardır. Aslında bu, mekânsal ortamla insanların iç dünyasının uyumudur. Kaşkay çadırında kullanılan yaşam için önemli olan pratik araç gereçler, onların davranışı ile uyum sağlar, kültürel alışkanlığın bir parçasına çevrilir. Mekânın (çadırın) iç dizaynı ile dış dizaynı çevresel koşullar göz önünde bulundurularak yapılır. Rüzgârın yönü, hava şartları, bitki örtüsü, toprak örtüsü, çeşme veya akarsu gibi çevresel faktörlere dikkat ederler. Göçebeler için zaman çok önemlidir, çünkü mevsimsel göç ettikleri için tüm plan ve yatırımlarını buna göre ayarlarlar. Yaşadıkları çadırları genelde dört saatte kurarlar. Her kesin çadırının olması şart, çünkü kendi aralarında da çadırsız Kaşkay olmaz derler. Çadır ve alacık kurarken özellikle karınca yuvası olan yerlere öncelik verilir. Halk arasında olan inanca göre karınca bolluk ve bereketi simgeler ve yuvasını da bereketli yerde kurar. Nemli ve çorak toprakta yuva

kurmaz. İlk çadır kurdukları yurtta ateş, ocak yakarlar. Ateş göçebe için hem kültürel anlamda hem de yaşam şartlarını sürdürmeleri için çok önemlidir.

Göçebenin ve çobanın yol arkadaşı, köpektir. **“İtsiz, köpeksiz sürüye kurd gelir”** ve **“it kafatası asılan eşiğe nazar deymez”** derler.

‘Türk milletinin en belirleyici kültürel kimliği olan Türk halk edebiyatı, Türk Dünyası’nın her yerinde ortak ve benzerdir’. (Kafkasyalı, 2002: 23) Sözlü kültür belleği, folklor toplumun kimliğinin yazısız, kitapsız belirleyicisidir. Kaşkayilerde bu halk belleği çok kuvvetlidir. Kaşkayı Türklerinin folkloru, müzik, dans, güzel sanatların tüm kollarını içeren eğlence amaçlı yaptıkları bu etkinlikler aslında onların soy kökünün çok eskiye dayandığının göstergesidir. Fars ve diğer Türk olmayan ve çok sayılı milletlerin yaşadığı karışık coğrafyada yaşasalar da kendi soy köklerini, geleneklerini, müziklerini onlara ait olan her şeylerini korumayı başarmışlardır. Geldikleri Orta Asya bozkırları ve göçebelik kültürünü de seve seve devam ettiren bu Türk toplumu, tarihin karanlık sayfalarını aydınlatmaya yardımcı olmaktadır. El sanatları, dokumacılık, ip boyacılığı gibi sanatsal eylemlerini kilim, halı desenlerinde, damga ve sembollerde yaşatmışlardır. Müzik aletleri olarak davul ve tunç borularını hala kullanmaları Dedem Korkut’la aynı soydan geldiklerinin örneklerinden birisidir. Saz onların en çok kullandıkları çalgı aletidir. Dede Korkut’ta gördüğümüz aile değerleri Oğuz İlinin devamcısı olan Kaşkaylar için de önemlidir. Ana, kadın, baba, evlat hakkının Tanrı hakkı kadar değerli olduğunu görüyoruz. Türk ahlak kuralları arasında sayılan annenin ve babanın yüzüne asi olmamak, yaşlılara, aksakala saygı duymak ve sözünü dinlemek de Kaşkay gençleri için önemli ahlak kurallarındadır.

1.7. Kaşkay Ekonomisi

İran Pehlevi hükümeti toprak reformu görüntüsü altında göçebeleri zorla yerleşik hayata geçirmek amacıyla onlara toprak bağışlayarak göçebeliği ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Çünkü hükümet onlarla uğraşmaktan yorulmuştur. Bu yüzden “Dar görüşlü, barbar, gaddar diye niteledikleri göçebelerle” uğraşmak zorlaştığı için onlara karşı daha sert önlemler almağa başladılar ve bununla da Kaşkayları zorunlu yerleşik hayata geçmeye mecbur ettiler (The Cambridge History

of İran, 1991: 228). Bu reform, göçebelerin hanlık idari yapısını aradan kaldırmıştır. Bu “Ak Devrim” paylaşımcı olan ve ekonomilerini göçebelikle sağlayan binlerce aileyi yoksullukla yüz yüze bırakmıştır.

“1960’lardan beri Kaşkay göçbelerinin yerleşik hale getirilmesinde ve pastoral ve geleneksel olmayan ekonomik faaliyetlere katılımda keskin bir artış oldu. Şu anda Kaşkaylar çoğunlukla yerleşik ve yarı yerleşik haneler oluşturmaktadırlar.(URL-10)¹¹ Günümüzde de yerleşik hayatın şartlarına ayak uyduramayan, ekonomik sıkıntı yaşayan bazı aileler tekrardan göçebelik hayatlarına geri dönmüş, küçükbaş hayvancılık ve dokumacılıkla hayatlarını devam ediyorlar. Yerleşik hayata geçenler ise tarımla ve ticaretle geçimlerini sağlamaktadırlar.

“Kaşkayların elli yıl öncesine kadar büyük çokluğu göçebe hayatı yaşamakta ve bunun bir gereği olarak da koyun, at, deve ve sığır beslemekteydi.” (Sümer, 2002). Tarih boyunca Orta Asya’nın zorlu iklim koşullarına ve uzun yolculuk şartlarına dayanıklı olmasından dolayı deve ve atlar, yük ve yolculuk hayvanı olarak kullanılmıştır. Kaşkayların hayatında da göç amacıyla deve ve at çok önemli bir yere sahipti. Göçebe Kaşkayların ekonomisi ağırlıklı olarak hayvancılığa, özellikle küçükbaş hayvancılığa dayanmaktadır. Göçebe olmayan yerleşik hayata geçenlerinin çoğunluğu ise ziraat ve halı ticareti ile meşgul olmaktadır. Oberling “İran göçbeleri arasında üretilen halı ve kilimler arasında, Kaşkayların kilim ve halıları en iyisidir” der (Oberling, 1974: 18). “Geçmişte İran’ın çoğu bölgesinde aslan halıları yapılmış olmasına rağmen, mevcut aslan halılarının çoğu İran’ın güneybatısındaki Bahtiyari ve Kaşkay kabilelerinin eseridir” denilmektedir. (URL-11)¹² Aslan deseni Türk sanatında Budizmle ilişkilendirilse de bu desenin Altay halklarında da kullanıldığı görülmektedir. Budizm’de aslan Tanrı veya Tanrı’nın yerdeki sembolü sayılan hükümdar tahtını simgeler. Bu yüzden de hükümdar sarayları önünde büyük aslan heykellerinin yapılması da güç ve kudretin simgelenmesi anlamına gelmiştir. Arslan sembolü Türkerin İslam’ı tanımasından sonra da anlamını yitirmemiştir. Şii Türkler arasında Hz. Ali’nin sembolü olarak şekil değiştirerek yaşıatılmıştır.

¹¹ URL-10: <http://qashqai.net/the-qashqai-turks-of-fars-southern-iran/> (30.04.2021)

¹² URL-11: <https://iranicaonline.org/articles/lion-rugs> (30.04.2021)

Yerleşik hayata geçenler ziraatla, tütün ve pamuk yetiştirerek geçimlerini sağlamaktadırlar.

“Kaşkay ve diğer İran göçebelerinin geçim kaynağının hayvancılık ve halı ticaretinden elde ettiklerini 20. yüzyılın ortalarında onların Mazandaran, Kürdistan, Horasan civarındaki pazarlarda süt ve hayvan ürünlerini, el emeği olan dokumalarını, halı ve kilimlerini satarak karşılığında çay, şeker aldıklarını yazıyordu. Aynı zamanda İsfahan’dan haftalık ve aylık seyyar satıcılar onların göç ettikleri bölgelere giderek onların halı ve diğer ürünlerini bazen para ile bazen da diğer yiyecek ve giyecek karşılığında alıyorlardı.” (S.S.S.R. Doğubilimleri Enst. 1976: 24).

Kaşkay Türklerinin önemli geçim kaynağı küçükbaş hayvancılık olsa da, bölgede yeşilliklerin azalması sebebiyle göçebeler köylere veya küçük kasabalara yerleşmektedirler. Yerleşik hayat şartlarından dolayı çiftçilik ve el sanatları gibi mesleklerle geçimlerini sağlamaktadırlar (Dehsorhki, 2016: 11).

Kaşkayların tek geçim kaynağı, kendi üretimlerinden elde ettikleri gelirleridir. Mecbur kaldıkları zaman yağ, peynir, kaymak vs. gibi süt ürünlerini, yün, kilim, halı gibi el işlerini ve hayvanlarını ucuza satmaktadırlar. Meşakkatli geçen sonbahar göçleri maddi olarak da, hayvan kaybı olarak da onlara çok ağır bedellere mal olmaktadır Göç zamanlarında otlaklarda hayvanlar için yiyecek azaldığı için mecburen ilave olarak hazır yem almak veya ilave otlaklar kiralamak zorunda kalmaktadırlar.

Beck, 20. yüzyılın başlarında göçebelerin hayatlarını konu alan “Nomad” adlı eserinde Kaşkayların ekonomik durumlarını ve yaşadıkları sıkıntıları şu şekilde aktarmıştır:

“Göçebelerin çoğu baharın sonu ya da yazın ilk dönemleri para elde edebiliyorlar. Fazlalık hayvanlarını ancak bu dönemde satabiliyorlar. Ancak yine de çok azı geçen sene tefecilerden aldıkları borçları ödeyebiliyor. Göçebelerin hayatı yerli tüccarlarla kurdukları ticarî ilişkiler nedeniyle daha da zorlaşıyor. Göçebeler, kendilerine hiçbir banka kredi vermeyeceğinden, gereken nakit parayı tüccarlardan yıllık %100’e kadar varan faizle elde edebiliyorlar. Tüccarlar adeta göçebeleri sömürmek için sıraya giriyorlar.” (Beck’ren aktaran Elbinsoy, 2019: 35).

1.8. Kaşkayların Dili

“Dil ve ondan kalan sözcükler ve dilbilgisel gerçekler yalnız tarihsel olayların hangi millet ve etnik köke ait olduğunu kesin şekilde göstermekle kalmıyor, tarihsel olayları yaratan el ve halkın gelişim düzeyini, uygarlığını, ekonomik kuruluşunu, devletini, hükümetini, ordu kuruluşunu vs. de kısmen gösterebiliyor” (Tayebi, 2010: 38). Toplumun varlığı onun dilinde, dini inançlarında, folklorunda yaşar. O yüzden de bir halkı yok etmenin en temel unsurunun, onun dili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir halkın dilindeki sözcüklerden onların dünyayı nasıl algıladıklarını, nasıl düşündüklerini ortaya çıkara biliriz. Sözcükler, algı haritasını çizer. Sözcükler, âdete bir tılsım ve büyü gücüne sahiptir. Bilimsel olarak da biliyoruz ki, sözcükler düşüncelere, düşünceler duygulara, duygular davranışlara, davranışlar ise eyleme dönüşür ve psikolojimizi ve hayatımızı etkiler.

İran, kültürel havza olarak birçok etnik grubun birlikte yaşadığı bir coğrafyadır. Bu etnik grupların önemli ve belirleyici özellikleri konuştukları dilleridir. İran’da etnik grupları (halkları) birbirinden ayıran en önemli ölçüt dildir. İkinci derecede din-inanç, mezhep, hayat tarzı (yerleşik veya göçebe), ırksal yapı (dış görünüm) ve coğrafi bölge gelmektedir. (Blaga, 1997: 9).

Kaşkayların dili de eskiden İran’da var olan Türk bakiyeleri ve daha sonradan farklı sebeplerden bu bölgeye göç eden Türk boylarının konuştukları dillerin ortak özelliklerini taşıyan sözlü, konuşma dilidir.

Halk arasında Türkçe konuşulduğunu ve büyük çoğunluğun bu dili bildiğini, o dönemde yaşamış Hasanoğlu, Kadı Burhanettin, Nesimi gibi büyük şairlerin Türkçe eserler yazmalarından da anlayabiliriz. Aynı zamanda Abu Hayyan gibi bir Arap âliminin Türk lisanına önem vermesi de sıradan bir hadise değildir. Çünkü 14. yüzyıla ait olduğu kabul edilen “Kitap el-İdrak Li-lisan al-Atrak” eserini yazma sebebi de, o dönemde Orta Doğu’daki Türklerin hâkim mevkide olduklarının tezahürü idi. (Caferoğlu, 1931:). Bildiğimiz gibi Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu, konar-göçer Türklerin meskenleri olmuştur. Beylikler, hanedanlıklar, devletler kuran Türklerin 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında İran’da kurdukları en büyük devlet Safeviler Devleti idi. Türk asıllı Şah İsmail Hatayi, Türk dilini saray dili ilan etmiştir. Kendisinden yüzyıl sonra da sarayında Türkçe

konusulduğunu İngiliz âlimi Edward Brown eserinde yazmıştır (Azer, 1942: 41). 16. yüzyıldan başlayarak İran coğrafyasında da Türk dili sarayda hürmet ve rağbet görmüş ve yeni edebi akıma öncülük etmiştir. Türk dilli eserlerin meydana gelmesine, halk edebiyatı ürünlerinin yazılı edebiyata da sirayet etmesine sebebiyet vermiştir. Fars ve Arap dilli divan şairleriyle beraber âşıklar, halk şairleri de saraylarda mevki sahibi olmaya başlamışlardır. “Bu dil, Şah Abbas Safevi zamanında İran’da güçlü ve mühim bir dildir. Şah Abbas zamanından sonra başkent, Erdebil’den İsfahan’a taşındı. Bunun sonucunda Türk dili, Türk halkından uzaklaşarak gücünü kaybetmeye başladı. Buna göre bu dönemden sonra Fars (Tacik) edebiyatı daha da güçlenmiş, Farsça da hükümetin yazı diline dönüşmüştür.” (Yadıkuri, 2015: V).

Kaşkayların dili Oğuz dil grubuna dâhil olan Kaşkay Türkçesidir. Kaşkayların dili üzerine yaptığı araştırmada Doerfer Gerhard “Bu arada öğrendiğimize göre, bu (Güney Oğuzcası) tipteki ağızlar, daha Kazvîn'in güneyi tarafından başlamaktadır. Bu ağızlar da basitçe Azerbaycan Türkçesi ağızları olarak gösterilemez. Biz bunları da Kaşkay ve Aynallu ağızlarıyla Güney Oğuz ağızları grubuna sokuyoruz, bunları “Güney Oğuz lehçesi” adıyla anıyoruz. Basitçe ifade etmek gerekirse: Kaşkay tipi ağızlar Kazvîn'e kadar ulaşmaktadır ki bu ortaya yepyeni bir dil coğrafyası çıkarmaktadır”(Doerfer, 1987: 247). “Kaşkay Türkçesinde standart Azerbaycan Türkçesinde de olduğu gibi büyük ünlü uyumu çok sağlanmasına rağmen Türkiye Türkçesinde olduğu kadar genelde küçük ünlü uyumunu görmek mümkün değildir. Bu durum genel Azerbaycan ağızlarında hep böyledir.” (Aghdam, 2019: XVII) .

“1. –ng sesi Kaşkay Türkçesinde çok yaygındır. Oturung: oturunuz. Biling: biliniz. Eling: senin elin. Gözüng: senin gözün gibi.

2. Şeddeli seslerin varlığı dikkat çekicidir.

3. Türkçenin öteki lehçelerinde olmayan veya çok az kullanılan bazı kökler ve sonekler vardır” (Temizel, 2008: 476).

Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarındaki ünlü uyumu aynı şekilde Kaşkay Türkçesi ile aynıdır. Şimdiki zaman eki “ır” eki “er” şeklinde kullanılır. “aleram”, “yağış yağ~~er~~”. “gelin aparır- gelin apar~~er~~”.

“Geniş zaman eki de “ar” ve “er” şeklinde geçer. Derler- deyerler, yer- yiyer, deriz- derig (Doğan, 2020: 28).

Aynı zamanda bu bölgenin de konuşma dilinde “ng” (geling, oturung ve. s) eki geniş oranda günümüzde de kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinin kuzey ağızlarında kullanılan “**haçan- ne zaman anlamında**” kullanılan soru edatı da yaygın kullanılmaktadır. Hatta Kaşkay tayfaları arasında da ağız farklılıkları çok var. Şeşbeyli tayfası şimdiki zamanı Türkiye Türkçesine yakın şekilde kullanır: (or-yor) şeklindedir. Örn. Bilmiyorum. Gidemem anlamında “gedemem” derler. Farsimedan (Eymür) tayfası Azerbaycan Türkçesi özelliklerini yaşatmaktadır. Şimdiki zamanda biliyorum anlamında (ır- yır, er-yer) bilirim, bilirem kullanır. Keşküllü tayfası ise gidemem şeklini “gede bilmirem” der.

Kaşkay Türkçesinin Türkçenin güneybatı lehçeleriyle ilişkisi konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Romaskevich tarafından yayımlanan Kaşkay örneklerine dayanarak Kowalski, Kaşkay dilinin Azerbaycan diliyle en yakından ilişkili lehçe olarak tanımlanabileceğini yazmıştır, Aynı şekilde Annemarie von Gabain, Hamadan ve Fars vilayetlerinde Aynallu ve Kaşkay dillerinin Azerbaycan diline yakın olduğunu belirtmiştir.(URL-12)¹³

Kaşkayların dili üzerinde yapılan araştırmalardan görüldüğü gibi onlar en eski Türk dilli halklardandır. Kaşkay dilindeki coğrafi adlarda **R, N, L, V** sesleriyle başlayan kelimelerin olmayışı, bu dilin eski Türk dili fonetik kurallarına uyduğu fikrini ispatlamış olmaktadır. F. Ağasıoğlunun da belirttiği gibi “Kaşkay yer adlarındaki söz özekleri Türk diline ait olduğu gibi, ekler de eski Türk diline ait eklerdir. Azerbaycan yer adlarında yaşayan eski **ma, me** ekleri (Yala-ma, Yaş-ma, Qızılqaz-ma, Guruz-ma) gibi Kaşkaylarda da (Tarku-ma, X(H)ursu-ma, Kalas-ma) biten yer isimleri, toponimler aynı şekilde vardır (Ağasıoğlu, 2000: 62). Bu Azerbaycan diline de has bir özelliktir. Aynı zamanda sıra sayısı eki Azerbaycan dilinde kullanıldığı şekilde kullanılmaktadır. “Azerbaycan Türkçesi edebi dilinde bu ek –(İ)nci ekidir, ancak halk dilinde –(İ)m inci eki de kullanılır. Mesela –(İ)m eki Kaşkayilerin Dereşori elinde kullanılır.” (Zehtabi, Rahimi, 2010: 80). İran’da yaşayan tüm Türk dilli halklar Türkmenler, Özbekler, Kaşkaylar konuşma dilinde “sağır nun- burun N sesini ng (ŋ)” sesini kullanmaktadırlar (Şamil, 2020: 11). Merdani de “Kaşkay Sözlüğü” adlı eserinde ‘ng ekinin Kaşkay Türkçesinde çok

¹³ URL-12: <https://iranicaonline.org/articles/qasqai-tribal-confederacy-ii-language> (31.04.2021)

yaygın olduğunu, Oturung: oturunuz. Biling: biliniz. Eling: senin elin. Gözüng: senin gözü, gibi örneklerle göstermiştir (Temizel, 2017: 476). Azerbaycan’da da 1939 senesine kadar “sağır nun” alfabede (ŋ) işaretiyle gösterilerek kullanılmıştır. Fakat Kiril alfabesine geçilince bu harf alfabeden kaldırılmıştır. Günümüzde yazıda bir karşılığı olmasa da ‘Ng’ sesi Azerbaycan’ın batı ağızlarında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu toplum İbn Mühenna sözlüğünde olan eski Türk kelimelerinin çoğunlukla “y” sesini korumaktadırlar. Yıldız, ıldız-yıldız anlamında, yüngül- üngül, hafif anlamında, ök-yük anlamında “ırak-uzak anlamında”, “yoğuk” “yağuk-yakın” anlamında “yazı” düz yer, ova anlamında **“yazıya çık”** “yamağ-yama”, “yaman-kötü”, “yırlayıcı- hanende, türkücü”, “uşak- küçük çocuk” kelimelerini hala korumaktadırlar (Aptullah Battal, 1934: 80-91).

İran coğrafyası, Türk dilinin konuşulduğu ikinci büyük bölgedir. “Kaşkayların ana dili Türkçedir, kendi aralarında Türkçe konuşurlar. Şiraz’da Türk olarak tanınırlar” (Resulzade, 2013: 45). Buradaki Türk şive ve ağızları şimdiye kadar tam olarak araştırılmamış olsa da burada yaşayan Türk halkları kendi dilleri ve kültürlerini hala yaşatmaktadırlar.

Bu bölgede yaşayan tayfa ve tirelerin konuştuğu dil, Göktürkçeden başlayarak, Kıpçakça, Oğuzcanın dil özelliklerini özünde birleştiren Türkistan’da konuşulan eski Türkçeye en yakın olan diller arasındadır. Arkeoloji kazılarından da gün ışığına çıktığı gibi Kaşkaylar sadece Orta Asya’dan Kafkasya’ya, Azerbaycan ve Hazar çevresi bölgelerine göç eden tayfalardan oluşmamıştır. Bu bölgede eskiden var olan bir Türk varlığının olması söz konusudur. Kaşkay İl birliği içinde hala Türklerin yirmi dört boyundan on altısının adının korunması, bu birliğin büyük bir konfederasyon olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Kaşkaylı araştırmacı Laçın Baharlı Sümer dili ve Kaşkay Türkçesi üzerine yaptığı araştırmalara dayanarak Kaşkay Türkçesinde çok sayıda kelime bulunduğundan bahsetmektedir. Hatta diğer Türk dillerinde kullanılmayan çok sayıda kelimenin varlığıyla Sümer dilini Türkçenin ana kaynağı olarak görmektedir (K.K.63).

Günümüzde Kaşkay dili bu bölgedeki dillerden daha çok da Azerbaycan Türkçesinden etkilenmiştir. Talat Tekin’e göre; “Azerî Türkçesinin Azerbaycan’da başlıca dört diyalekt grubu vardır: 1. Doğu grubu (Kuba, Bakü, Şamahı, Muğan ve Lenkeran), 2. Batı grubu (Kazak, Gence, Karabağ diyalektleri ile Ayrum ağızı), 3.

Kuzey grubu (Nuha diyalekti), 4. Güney grubu (Nahçıvan, Ordubad, Tebriz diyalektleri ile Yerevan ağzı). Azerbaycan dışındaki Azeri diyalektleri ise Irak'ta konuşulan Kerkük ve Erbil diyalektleri, İran'ın Şiraz bölgesinde konuşulan Kaşkay-Eynallu diyalektleri ve Afganistan'da Kabil kenti civarında konuşulan Afşar diyalektidir.” (Tekin ve Ölmez, 2003: 152)

Kaşkayların dili Azerbaycan Türkçesi ile yakındır, fakat yaşadıkları coğrafyada Fars ve Lorlarla irtibat ve ilişkiler kuran Kaşkaylarda Türkçe kelimelerin yerini ağırlıklı olarak Farsça, Lorca, kısmen de Arapça kelimeler almışlar. Göçebe hayat süren Kaşkay çocuklarına eğitim vermek ve özellikle de Fars dilini öğretmek amacıyla, İran hükümeti 1951'den itibaren yaylak ve kışlak bölgelerine eğitim çadırları (beyaz çadır) ve öğretmenler göndererek eğitim imkânı sağlamaya başlamıştır. Fakat zorlu hayat şartları ağır olduğundan ve iş bölümünün önemli bir kısmı kız çocuklarının üzerine yüklendiğinden kız çocukları eğitimlerini çoğu zaman yarım bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Kendi dilleri olan Kaşkay Türkçesini ise sadece sözlü şekilde yaşatabilmektedirler. “Türkçe eğitim öğretim yasak olduğundan ve yazılı bir tarihe sahip olmamalarından dolayı Kaşkay sözlü edebiyatı ne yazık ki gün geçtikçe unutulmaktadır. Çocukların anadillerinden uzak kalmaları sonucunda Kaşkay Türkçesinin eski anlatı türleri unutulmaya yüz tutmaktadır.” (Khorşidi, 2017: 2).

Kaşkay milli şairi Ayvazullah Safari da “Uçurum” adlı bir şiirinde asimilasyona karşı çıkıp ve kimliğinin, kökünün, dilinin ve milletin başka bir millet ve dille değiştirilmesinden ve yorumlanmasından şikâyet eder:

Almışlar elimdən nazlı dilimi

Dilim yox çıxırım dilim vay dilim

Ayılmaz yataqdan elim vay elim

Bu şiirle diline sahip çıkamayanların ve dilsiz olanların sonlarının iyi olmayacağını, “öyle bir insanın yaşamı maksatsız ve boştur” der. Ve gene kendi hakkına sahip çıkmayana öfkeyle haykırır:

Ay gayret düşkünü cəsartlı el

Kestil r dilingi neden yatmışang?” (URL-13)¹⁴

Türk halklarının dilleri, politika, kültür, iklim, g   vb. sebeplilerle ayrışmaya, farklılığa maruz kalmıştır. Farslaşma siyaseti sonucunda da Kaşkayların zamanla g  be hayattan uzaklaştırarak zorla yerleşik hayata geçirilmeleri ve dil siyaseti ile asimile edilmeleri, bu farklılaşmanın sebeplerindendir. Beck’in “Nomad” adlı eserinde g   yolculuğunu şöyle anlatılmaktadır:

“Olağan şartlarda sonbahar gelmeden 20-30 gün öncesinde Hanalışah’tan g  e başlamaları gerekirken hükümet, bir türlü Kırmızı tiresine g  e başlamak için izin vermiyor. Bu tarz gecikmelerle İran kurumları göçebelerin cesaretini kırmak ve sorunlara dayanamayarak g  be hayatı terk etmelerini sağlamaya  alışıyor.” (Elbinsoy, 2019: 33)

Daha sonraları da asimle siyasetinin devamı olarak bu bölgenin ismi Fars eyaleti olarak de iştirilse de yerli halk hala bu bölgelere ‘Kaşkay Eli-İli’ demektedir. Kaşkay Türklerinin önemli özelliklerinden biri, kendi kültürlerini ve kendi dillerini sözlü olarak yaşatmalarıdır. Türklüklerini sadece gelenek ve görenekleriyle değil, iyi Türkçe konuşmalarıyla da sürdürmektedirler. Bağımsız olmayan diğer Türk toplulukları gibi (Irak’taki Türkmenler), Kaşkaylar ve İran’da yaşayan Türklerin hepsi Arap alfabesini kullanmaktadırlar. Bu alfabe farklılıkları onların yazılı olarak diğer Türk kardeşleriyle bir araya gelmelerini engellese de, bazı farklılıklar olmasına rağmen sözlü dil yakınlığı, ortak folklor ve ortak kültür onları kavuşturmaktadır.

Kaşkayları ortak dil ve folklor dışında birleştiren önemli ögelerden birisi de baydak ve tamgalardır. Baydak, bayrak anlamındadır. Kaşgarlı sözlüğünde sancak, bayrak anlamına gelen-tu  kelimesi kullanılmış; bu bayrağın turuncu renkte ipek ve kumaştan yapıldığına “dokuz tu lu hakan” ve “dokuz sayısıyla u urlanırlar” denilerek, dokuz sayısının uğurlu olmasından bahsedilmiştir. (Atalay, 1986: 127). Baydak kelimesi Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında “**Bayda ım (bayra ım) yatmasın- bayrak**” anlamında kullanılmaktadır (Altaylı, 2005:105). Kaşkay ilinin simgesi “baydak” ve “kayı” damgasıdır. “... TU  ve BAYRAK (SANCAK) Türk milleti için bütün tarih  boyunca mill  mukaddesattan sayılmıştır. Onda birinci büyük babanın (cedd-i  la’nın) koruyucu ruhu ve zafer tanrısı bulunduğuna inanmışlardır”

¹⁴URL-13:<https://yolumuzdernek.com/kaskay-turklerinin-bir-milli-sairi-olan-ayvazullah-safari-keskullu-ve-kaskayida-yeni-siir/> (18.04.2021)

(İnan, 1998: 302). Kaşkaylar için de bayrak millet ve halkın simgesi olarak görülmekte ve önemli günlerde mutlaka asılmaktadır. Bayramlarda, düğünlerde Kaşkay geleneksel çadırlarına asılan baydağın yedi renkten oluşması ve al elvan olması renkler aracılığıyla duyguların ve mutlulukların ifadesidir. Kayı tamgasını, yaşam ağacı tamgasını ve diğer tirelere ait tamgaları, dokudukları halı ve kilimlerde, mezar taşlarında yaşatmaktadırlar. “Ağkoyunlulara aid edilen bayrak simvolunun benzerine İranın cənub-qerbində yaşayan qaşqayların – etnik azərbaycanlıların milli rəmzləri sırasında, uyğur yazı sistemində, Qafkaz Albaniyasının elifba variantlarında rast gəlirik. Bu fakt Qaşqayların da vaxtile bayandur tayfa birləşməsinin tərkibində olmasından xəber verir.” (Qurbanov 2013: 38). Kaşkayları etnik Azərbaycanlılar olarak tanımlayan araştırmacı bayrakların benzerliğine dikkat çekmektedir.

Bir Kaşkaydan kimliği sorulduğunda sadece ismini soy ismini söylemez. Hangi tayfa, tireden olduğunu ve tamgasını da mutlaka bilir. Toplumun dili ve folkloru dışında etnografik ve kültürel değerleri, sanatsal eylemleri de toplumun kimliğinin aynasıdır. “Kaşkaylar damgaya “ocak” derler. Çünkü tamganın damgalamaktan geldiğine inanırlar. Ateşte kızdırılarak demirden yapılan damga aletinin hayvanların burnu ve kulağı üstüne vurulmasıyla ortaya çıktığını düşünüyorlar. Bu tamgalar geçmişte hayvanların kaybolmaması veya diğer tayfalarla karışmaması için sıcak demirle hayvanların burnu üstüne vurulan damgalar, 15- işaretlerdir (K.K.2). Eskiden ise nasıl ki hayvanlar kaybolmaması için damgalama yapılıyordu, toplumda kendi kimliği kaybolmasın diye damgalarını mezar taşlarına kazıyarak, halılarına, kilimlerine dokuyarak kendi kimliklerini korumaya çalışmışlardır. “Bayrak, Ocak veya mezar taşlarında kullandığı damgaların anlamı konar-göçer bir Kaşkay Türkü için bir tapu ve aile birliği mahiyetindedir.” (Devletabadi, 2018: 153)

Kaşkay Türklerinde çokça görülen mezar taşı tamgası “Kayı” tamgasıdır. Ebu'l-Gazi Bahadır Han’a göre “Kayı”, Oğuz’un 24 boyundan biridir. “Kayının manası muhkem demek olur, kuşu ise şahindir (şunkar).” (Ergin, t.y: 48-49). Damgası ise iki ok ve ortada da yay işaretine benzer işarettir. Kaşkaylar kendi

¹⁵ Göçebe hayvancı toplumlar sürüdeki hayvanların diğer tayfa ve tirelerden olan hayvanlarla karışmaması için hayvanların burnu üstüne ateşte sıcak edilmiş belli işaretli demirle işaretlenmesidir. Günümüzde de Kaşkayilerde devam ettirilen bir uygulamadır.

kökenlerini Kayı boyuna bağladıkları için Kayı tamgasını kullanırlar. Aynı zamanda her tayfa ve tire ve boyun da kendi içinde damgaları vardır.

Eymür damgası- Farsimedan ve Tevabe, Kelbalili, Gercaylı, Morollu, Musullu, Tevelelli, Doğanlı, Şeybanlı, Koranlı, Kasımlı, Karamışamlı mezar taşlarında görülen damgalardır. Iğdır damgası-üç veya iki taraklı bu damgadır ve Iğdır tayfa ve tireleri bu tamgayı kullanırlar. Avşar damgası-Sefihanlı, Gocabeyli Karagözlü, Halaç, Ağacanlı, Haydarmamaşlı, Barçılı, Karakoyunlu tirelerinin mezar taşlarında kullanılmaktadır (Devletabadi, 2018: 151-153).

1.9. Kaşkaylarda Din

“Dinlere karşı duydukları büyük ilgi sonucu, Türkler dünyadaki büyük dinlerden çoğunu peş peşe ya da aynı anda benimsemişlerdir” (Roux, 2015: 9). Bildiğimiz gibi Orta Asya’da farklı dinlerle tanışan Türkler, göç ettikleri yeni topraklara da eski dini inançları ile beraber İslam dinini de yaymış oldular.

“Türkler, Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar olan bölgede bir etnik bağla birbirlerine bağlanmışlardır. Dil, kültür, sosyal yapı ve nihayetinde din, bu bağın önemli bağlantılarını oluşturmaktadır.” (Doulatabadi, 2018: 28). Sosyal yapı, dil, kültür ve inanç göçebelerin ortak mirasıdır ki, bunu gittikleri her yere kendileriyle beraber taşımışlardır. Kaşkaylar da İran coğrafisine göç etmeden önce Müslüman olmuşlardır. ‘Tarihte çeşitli Türk kitleleri, bulundukları çevreye göre çeşitli dinlere girmiş ve bu durum İslamiyet hariç, Türk kavimleri üzerinde menfi tesirler doğurmuştur (Kafesoğlu, 1998: 314). “İran’da en kalabalık Türk Topluluğu olan Azerbaycan Türkleri ile birlikte Kaşkay, Halaç, Sungur, Ebiverdi ve Horasan Türkleri Şîî dairesi içinde bulunan Türk topluluklarıdır.” (Gökdağ, 2018: 15). Gazneliler döneminde İran kültürünün daha sonra da Safevi hâkimiyeti döneminde İran’ın dini inanç olarak Şiilik mezhebini yayması ile diğer Türkler gibi Kaşkaylar da İran etkisi ve heteredoks Şiilik ve 12 İmam mezhebi altında birleştiler. “Göçebe ve köylü Türkler, batıl inançlara çok inanan ataları Oğuzlar gibi, bu çeşit adamlara meclûb kimseler idiler. Onlar bu kimselerin gizli kuvvetlere sahip olduklarını sanıyorlardı. Esasen köylü ve göçebe Türkler’i ziyaret eden, onlar ile daima temas

ve münasebetlerde bulunanlar da dervişler ve şeyhlerdi.” (Sümer, 1972: 149). Ecdatları gibi Kaşkaylar da Şiilik mezhebine ve 12 imamlara saygı duyarlar. Kaşkaylar arasında da Şia mezhebinde kutsal olan son İmam olarak anılan Mehdi Ahuru zamanın zuhuruna inanılıyor. Aynı zamanda kutsal kişiler arasında sayılan 12 imamın doğum ve vefat günleri kutlanır ve Muharrem ve Sefer ayları taziye yapılır ve mersiye okunur. Bu aylarda düğün yapılmaz, müzik dinlemek bile haram sayılır.

İbn Battuta, Seyahetnamesi’nde Şiraz kentinde dini bakımdan öneme sahip olan yerlerden bahsetmektedir: “Şiraz şeriflerin, şeyhlerin, ziyaretgâhların fazlaca bulunduğu bir şehirdir demektir. ... Bu yörede bir kişinin hanımı ya da oğlu vefat edince evindeki odalardan birini türbe yapıp oraya defnederlerdi. Odayı hasır ve kilimlerle döşeyerek ölünün baş ve ayak tarafına bir sürü mum dikerlerdi.” (Üstündağ, t.y.58).

Albayrak, İran’daki Şii Müslümanların toplumun %85-90’ını, Sünni Müslümanların %8-10’unu, (Bahai, Sabii, Hindu, Yezidi, Zerdüş, Yahudi ve Hristiyan) diğer dinlere mensup ahalinin ise %2-7’sini oluşturduğunu bildirmiştir (Albayrak, 2013: 181). Bu mezhep, İran’ın daha çok orta ve kuzey kesimlerinde daha güçlüdür.

Kaşkay Türkleri bölgedeki Azerbaycan Türkleri gibi Şii inancı içinde Hz. Ali ve Hüseyin’e bağlıdırlar. “Hz. Ali’nin oğlu Ebulfaz (Celal Abbas, Sakka) inancı o kadar güçlüdür ki “kere/kerre” uygulamasını da bu inançla birleştirmişlerdir. Kaşkay Türkleri üst üste dizerek koydukları taşlarla tarlalarını, bahçelerini, topraklarını Hz. Ebulfazl’a emanet ederek koruma altına almaktadırlar. Yaylada ve yerleşik hayatta da sürdürülen bu inanış öyle güçlüdür ki, bu taşları gören o sınırdan ileri gidemez.” (Ataizi, Doulatabadi, 2015: 620). Hezret-i Abbas’a havale etmek, o işin olmasına o kadar inanç oluşturmuş ki, küçük çocuklar bile oyun oynarken o taşları yıkmazlar. Buradaki taş inancıyla bütünleşen Hz. Abbas’ın gölgesinde kendi varlığını devam ettiren, aslında eski Türk inancıdır. Günümüz Azerbaycan’ının “**Haça Gaya**” adlanan ziyaretgâhında bu inanç benzer şekilde uygulanmaktadır. Yatırları, evliya ve seyit mezarlarını ziyaret ederek taş taş üstüne koyarak dileklerini tutarlar veya o yerden taş veya toprak götürerek evlerine getirirler, niyetleri hâsıl olunca da o taşı veya toprağı geriye bırakırlar.

M. N. Tayibi'ye göre, tarihen tasavvufi bir dini itikat kolu olan Kızılbaş Sufi eğilimlerinden etkilenen Kaşkay halkının dini görüşleri diğer İran halkları ile farklılık göstermektedir. Hem geçmişte hem de günümüzde bu tayfadan din adamları nadiren çıkmaktadır. Kendilerini Ak Koyunluların ve Şah İsmail'in torunları olarak görmektedirler (Tayibi, 1349: 39). Günümüzde de yüzeysel bir İslamlaşma etkisi altında olan göçebe Kaşkaylar dini yaşam kurallarına uymaları zor olsa da bu dini eski gelenekleri ile iç içe yaşatmaya ve İslami geleneğe uyarlamaya çalışmaktadırlar. İran'da yaşayan diğer topluluklardan farklı olarak dini kurallara pek bağlı değildirler. Bunu Kaşkay kadının diğer İranlı kadınlardan farklı olarak çarşaf giymemesinden, erkeklerin yanında başı açık geleneksel kıyafetleriyle dolaşmasından da anlayabiliyoruz.

Dini görevlerini bile göç ettikleri bölgedeki imamlara yaptırırlar. Kaşkay Şiilileri en çok mollaların-din hocalarının yanına cin çıkartmak, dua veya muska yazdırmak, nikâh kıydırmak için giderler. Saf ve dürüst insanlar olan göçebeler, özgür ve bağımsızlıklarına bağlı oldukları için çoğu zaman dini kuralları çiğnerler.

“İlk Qaşqayı élxanısı Emir Qazı Şahılımış. Qaşqayı élxanları varısı şahılı boyundanımışlar. Bir rıvayete göre, Şahılı boyu musteğim, uzun Hesên Aq Qoyunlu neslindenimişler ki nesebleri Şah İsmayıl Sefeviye étişir. Démek, Emir Qazı Şahılı mômin bir insanımış. Çünkü onun mezarı moqeddes bir yér dir ve xalq ora ziyareté gidir. Bir rıvayet déyer ki Emir Qazı Şahılı, Şah İsmayıl Sefeviye kömek éder ta Şiye mezhebini, resmi mezheb olaraq İranda tesbit édeler. Ama **Qaşqayılar çox motesib şiyeler değiller ve özleri deyirler "Biz mullasız şiyelerek."** (Yadıkuri, 2015: xii). Yadıkuri'nin de söylediği gibi Kaşkaylar, çok dindar Şiiler değildirler ve o yüzden de kendilerini mollasız Şii diye adlandırırlar.

“Göçebeler genellikle kendilerini, zahmetli uygulamalar olarak gördükleri yollarla inançlarını kanıtlamaya ihtiyaç duymayan iyi Müslümanlar olarak tanımlamaktadırlar. Onlar inançlarını ispat etmek oruçlarıyla ve namazlarıyla gösteriş yapan tüccarlar ve tefeciler onları kendilerine faiz uygulamalarından, yalan söylemelerinden ve aldatmalarından [dolayı] İslâmî hükümleri çiğnemekte, boşuna oruç tutmakta ve boş yere namaz kılmaktadırlar.” (Beck, 1991: 71).

“Elbette, Türklerin yabancı dinleri benimsemeleri sonucu eskiden kalma dinleri birden kaybolmamıştır. Eski dinler yalnız büyük kültür merkezlerinin dışında

yaşayanlarca muhafaza edilmiş, hatta bu merkezlerde dahi bu eski gelenekler unutulup yitmemiştir.” (Roux, 2015: 9). Eski Türk inancındaki kadın ve erkek şamanlar, Kaşkaylar arasında **ara hekimi, udumlu kişi, molla, cinder, baxıcı, falcı, çöpçü** olarak bazı dini ve dini olmayan konularda halkın başvurduğu kişilerdir. Kaşkaylar genetik kodlarında Şamanizm geleneklerini İslami adet ve ananeler kılığında yaşatmaktadırlar. “Göçten evvel aksakallar fala bakarlar, **iştahare** ederler göçün zamanını tayin ederler“ (Kalafat, 2007: 17).

Falcılar- Bakıcılar: Onlar *Tanrının kut verdiği, vergi verdiği (vergilidir, yani Allah tarafından rüyasında ona vergi verilmiş) kişilerdir. Bu kişiler de eski şaman olma yolunda eziyet çeken şamanlar gibi, bu kutsal görevi, vergiyi almak için 40 gün yatarlar, bozuk ruh halleri yaşarlar.* Ruhsal hali bozulan, günlerle uyuyan bu kişilere hekim-lokman fayda etmez ve onu cin, şeytan dokunmuş diyerek mollaya götürürler. Eğer gaipten haberler veriyorsa, bilmedikleri konularla ilgili söyledikleri gerçek oluyorsa molla ona vergi verilmiş der, kırk gün sonra eski haline döneceğini ve **bakıcı (falcı)** olacağını söyler. Eğer vergi verilmemişse bedenine şeytan ve cin girdiğine, kötü ruhların o kişinin ruhuna ve cismine musallat olduğuna inanırlar. Bu belaya musallat olanları kurtarmak için Kaşkaylar hocaya giderler, dualar ve belli ritüellerle musallat olan belayı hasta kişiden uzaklaştırmaya çalışırlar. Seyid babaları, Seyid ocaklarını, İmamzadeleri, Ocaklı kişileri ziyaret etmek Kaşkayların inançlarının önemli kısmını oluşturur. Eski Türk inancındaki Türkmen babalar gibi, Seyid babaların da nefeslerini, dualarının gücüne inanırlar. Bu yüzden de göç ettikleri yollardaki Seyyid ocaklarına nezir verir ve kurbanlar keserler. Verilen kurbanlar için de erkek hayvan seçilir. Bu dini gelenek eski Türk inancının devamıdır. “Eski Türklerde Gök-Tanrı ve atalara kurban olarak hayvan kesilirdi. Hayvan cinsinden de erkekler seçilirdi.” (Kafesoğlu 1998: 307) İmamzade türbeleri ve 9 şehit mezarları Kaşkaylar için kutsal yerlerdir.

Yas merasimleri ve cenaze işlemleri de Şii mezhebine uygun şekilde hayata geçirilir. Yakını ölen erkek 40 gün, bazı tayfalar arasında 7 gün sakalını kesmez, tıraş olmaz, yas tutar; kadın ise 40 gün siyah giyer. Eski Türk inancında siyah renk yeraltı dünyasını ve ölümler âlemini sembolize eder. Bu yüzden de yas törenlerinde siyah renk giymek ölünün ruhuyla bütünleşmek ve ona saygı ve ihtiram göstermek anlamına gelmektedir. Kaşkaylarda da yas törenlerinde olduğu gibi, Muharrem ve Sefer

aylarında da Hz. Hüseyin'in şehadetine ihtiram olarak siyah giyer, Kerbala şehitlerine yas tutar, ağıt yapar, ihsan olarak ölü aşısı ve hayrat yaparlar. Kaşkaylar arasında ölen kişi için ölü aşısı (yakınlar ve komşular davet edilir, ölü aşısı verilir) verilmesi geleneği, 3, 7, 40 ve bazı tayfalarda 52.ci günü ölünün mezarını ziyaret edilmesi hala devam ettirilmektedir. Bununla da ölünün ruhunun memnun olduğuna inanırlar. Bildiğimiz gibi Kaşkaylarda yemin etmek, verdiği sözü tutmak çok önemlidir. Eski Türklerin birçoğunda yemin etmek, **and içmek**'tir. Kaşgarlı sözlüğünde "andgardı"ol anı andgardı- o ona yemin ettirdi" şeklinde geçmektedir (Atalay, 1985: 423). Kaşkaylarda da bu kelime and içmek şeklinde kullanılmaktadır. Kaşkaylarda da **başım için, gözüm için, canım için, oğlumun başı için, kızımın canı için** denilerek önemli kişiler ve organlar üzerine yemin edilmektedir. Ebu Heyyan sözlüğünde de belirtildiği gibi Türklerde yemin ederken ortada yemin etmeye degecek bir nesne olmalıdır. Abu Hayyan sözlüğünde diğer bir yeminden de bahsedilmektedir. Şahadet parmağı tırnak ete bitişmeyecek şekilde bükülerek yemin edilir. Bu yeminin anlamı, eğer bu yemini bozarsam bu parmak gibi **kanbur** kalayım demektir (Caferoğlu, 1931: 177). Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde de yalan yere yemin edenin cezasının kılıçla verildiğinden bahsedilmektedir, çünkü kılıca kutsal bir öge olarak bakılmaktadır (Roux, 2015:) 33). Bu inancın aynısına, Kaşkaylarda çocuklar arasındaki oyunlarda artık inançtan uzaklaşmış bir şekilde karşılaşmaktayız. Kaşkaylarda **Hz. Abbas düyünü, Hz. Ali düyünü** şeklindeki bir yemin de vardır. Bu yemin sırasında taş üstüne taş koyarlar, Hz Abbas ve Hz Ali'nin ismini anarak evcik kurarlar. Bu evcik üzerine (için) yemin ederler (and içerler). Eğer bu konuda yalanım varsa evim, ocağım da bu evcik gibi yıkılsın derler (Çelik, 1997: 37). Bu inanç Azerbaycan'da da beddua şeklinde yaşamaktadır: **"Evin yıxılsın, evin başına ucsun"**.

Kaşkay toplumu "Eti kutlu 'yemek', ekmeği kutsal; halıyı sanat, atı özgürlük, dağı dost, silahı namus ve kadını şeref sayan; boy, oymak, asalet, kan ve Han'a sadık olan; yedi dedesinin adını bilip cennete giden; ölülerin mezarına Oğuz ve Göktürk tamgaları vuran; ocağa ant içen; Göykurra'ya (gökkupe) yumruk ve Tarı'ya Daş atan (Tanrı'ya taş atan)" bir halktır (Rezaei Amaleh, 2016: 17). Kaşkaylar, eski yaşamı yeni yaşam içerisine sığdırarak göçebeliklerini sürdürmektedirler.

Tezimizin konusu inançlar olduğu için bu konuyu, diğerk bölümlerde daha ayrıntılı şekilde devam ettireceğiz.

1.9.1. İnançlar Nasıl Ortaya Çıktı?

İlkel toplumlar büyü ve mit; geçiş dönemi toplumları ise din ve din çevresinde oluşan inançlarla yaratılışı, doğayı algılamaya ve yorumlaya çalışmışlardır. “En ilkel toplumların dini hayatı gerçekten karışıktır, ne animizme ne totemizme ve ne de atalar kültüne indirgenebilir; fakat yüce Varlıkları da tanımaktadırlar.” (Eliade, 2003: 20). Mitolojinin önemli bir katmanını oluşturanlar inançlar, kültler ve onların uygulandıkları ritüellerdir. Mitolojide her zaman kutsal olana inanç ve saygı var. İnsan ilk mitolojisine dönüyorsa, demek ki toplum hala eski çağın kutsallığından tam kopamamış ve bunu hayatının ve inanç sisteminin bir parçası olarak yaşatmaktan vazgeçememiştir. İnsanlar uzaya da çıksa mitoloji yok olmaz, sadece şekil değiştirerek yaşamına devam eder. Peki, mitoloji, kutsal öyküler dediğimiz, inançlarımız neden bizi takip eder? Mitoloji sadece inançlarda veya ritüellerde yaşamaz. Onun var olduğu önemli bir yer de halkın dilidir. Çünkü mitoloji ve inanç, bilimsel bir gerçekliktir.

İnsan bilinci çevreden gelen tepkilere ve uyarılara uygun olarak şekillenir. “Bir organizma çevreyi ne kadar iyi tanır ve farkına varırsa, yaşama şansı o kadar artar” (Lipton, 2019: 40). İnanç da çevresel faktörlerin insan düşüncesinde etkisinin sonucu ortaya çıkmıştır. İnsanlar eski dönemlerde doğada olan değişimlerin sebeplerine açıklama bulamadıkları zaman bunu doğaüstü güçlere, objelerin ve diğer nesnelerin ruhunun varlığına bağlamışlardır. İnanç sürdürülebilir bir mirastır. Taşıyıcıları her zaman vardır, çünkü her insan geçmişten bir mirastır ve bu mirasın taşıyıcısı olan insan yaşadığı ailede, yaşadığı kültürün içerisinde var olur ve şekillenir.

M. Seyidov’a göre, mitoloji halkın kendini ve soy kökünü yansıtır. Halkın tarihini öğrenmek kadar mitolojisini de öğrenmek, o halkı anlamak için önümüzü aydınlatır (Seyidov, 2018).

İnsan uzaya da çıksa özünden ve geçmişinden kopamaz. Yani mitolojik bilinç onu terk etmez. Korku ve çaresizlikten sonra gelişen duygu ve düşünceler, insanlarda inançları ortaya çıkardı. İnsanlar korktuklarını, kendilerinden güçlü gördüklerini kutsar ve ona inanmaya başlar. Dünyada hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Her şeyin bir açıklaması ve bir alt anlamı mutlaka vardır. İnanç, insanların dışındaki bir

dünyanın ve koruyucuların varlığıdır. Çünkü insanlar, en kötü zamanlarında inançlarına sarılarak hayatta kalabilirler. Kaşkaylarda bir deyim vardır: **Çöreksiz (Ekmeksiz) yaşaya bilirsin ama inançsız yaşamazsın**. Roux, Tu-kiu'lerden söz ederken "Bu toplumun psikolojisini anlamak için onun dini inançlarını anlamak önemlidir." der (Roux, 1998: 34). İnsan tabu ve inançlarıyla iç içedir. Geçmişle bağını koparmayan tüm toplumlarda totem ve tabu kavramını görebilmekteyiz. Ne kadar Türk toplumunda totemizm yoktur diye anlatsak da ilkel uygarlığı yaşamış her toplumun belirli aralıklarla yaşattığı kendi totemleri olmuştur. Fakat bazı toplumlar bu totemleri ilahlaştırmış, bazıları ise tabu ve geleneklerinin bir parçası olarak yaşatmışlardır. Hayvancı bir topluluk olan Kaşkaylıların da günlük hayatlarında totemizmle ilişkilendireceğimiz, hayvanlara karşı davranış şekillerine yansımış birçok totem izini görebilmekteyiz. Kaşkayların aile biçimleriyle ve aşiret yapılarıyla tanınmaları ve sütkardeşler arasında evliliğin kabul edilmemesi, anne tarafından gelen klan geleneklerinin zamanla değişmiş şekilleridir.

Dini olmayan bazı sakınmalar vardır ki, toplumun yazılmamış davranış kurallarına çevrilmişlerdir. Bazı sakınmalar ve yasaklara şu örnekleri vermek mümkündür: Kayınpederin ismini söylememek, kayınpederin yanında başı yazma ile kapamak, yüksek sesle konuşmamak, gülmemek... Yeni gelinlerin ve kızların diğer aşiret erkeklerinden sakınmaları, onlarla samimi bir şekilde yüz yüze konuşmamaları, aralarındaki mesafeyi korumaları da sakınmaların bir parçasıdır. Kötü bir olaydan bahsedilirken o olayın bir daha olmamasını sağlamak için **Ağzından yel alsın** veya **başına gelmesin** demek de bir sakınmadır. Tabuların göçebe hayatın her alanında karşımıza çıkması, onların totemler kadar eski olduğunun kanıtıdır. Bu tabular, toplum tarafından sorgulanmadan kabullenilen ve uyulan yasaklardır. Havva'nın cennetten kovulması da yasakla ve yasağın ihlaliyle ilgilidir. Bazı meyvelerin yenilmemesi toplayıcılık döneminin izlerini, bazı hayvanların etlerinin yenilmemesi de avcılık döneminden gelen totem inancının izlerini yansıtmaktadır. Kaşkaylar arasında kaza ile ölen hayvanın eti de yenmez. Bu hayvan murdar sayılır. Bazı kurban kesilen hayvanlara dönük bir şekilde icra edilen birçok rütüel, yani hayvanın gözünün bağlanması, kesilmeden önce tuz yalatılması gibi davranışlar, aslında hayvana verilen cezadan dolayıdır. Bazı bölgelerde erkeklere özellikle hayvan isimlerinin verilmesi ve vücuda hayvan biçimli dövmelerin yapılması, yazısı

olmayan ilk insanın anlamak için kullandığı resimli dilin bir yansımasıdır. İlk insanlar, mağara duvarlarına çizdikleri resimlerle birbirlerine mesajlar vermişlerdir. Ocağa işememek, ocak iyesine saygıdır. Ölen kişinin eşyalarını evden uzaklaştırmak, doğum yapan kadınla regl olan kadının kırk gün murdar sayılması, onları kötü ruhlarla ve kirlilikle ilişkilendirmektedir.

1.9.2. İnanç Psikolojisi

Hayatta her şey iki kere yaratılır. İlkinde zihinsel, ikincisinde ise fiziksel olarak yaratılır. İnsan yapmak istediği veya görmek istediği bir şeyi ilk önce düşüncesinde tasarlar, sonra onu hayata geçirmek için eyleme geçer. Düşüncede tasarlanan ve hayal edilen bir şeyin gerçekleşmesi için ona anlam yüklemek, onun gerçekliğini zihinsel olarak kabullenmek gerekir. İnsan durduk yere inanmaya başlamaz, inanması için bir gerekçesi olmalıdır, inandığını savunması için bir sebep ve sonuçla ilişkilendirmesi lazımdır. İnanmak, ruhumuz ve cismimiz arasında ince bir çizgide belirlenir. Daha çok ruhumuza meyilliysek inançlarımıza doğru kayarız, cismimize odaklanırsak aklımızı dinleriz. İnançlar, varoluş felsefesinin temelidir. İnançların varlığı düşünen beyin ve sorgulayan tefekküre işaret eder. İnançlar, insanın doğayı fethetme ve algılama şeklidir. İnanç, var olan bir şeyi sebep ve sonuca bağlar, çünkü inanç bilimsel bir gerçekliktir. İnanç, insanın dünyayı idrak etmesidir, ilkel insan önce çevresindekileri idrak etmiş ve onları kutsamıştır. İnanç bir nevi ıllıllıkla bilgeliğin kavuşmasıdır. İnsanın gerçek inanca ulaşması için kendini aşması ve kendi ruhunu, özünü bilmesi ve öğrenmesi gerekirdi, fakat kendi içindeki güçleri göremediği için o güçleri dışarda arayarak o kutsallığı göze görünmez Tanrıya aktardı. Tanrı inancı da görünmeyen bir düzenin varlığına inanmaktır. “Görmediği bir şeye inanmak insan için zordur. Çünkü insan evreni beş duyu algılar. Beş duyu dışındaki algılama bilinçli bir algılama değildir ve özel çaba gerektirir.... Beş duyu dışındaki ikinci algılama mekanizması, zihinsel beyindir” (Tarhan, 2018: 20). Zihinsel beyin dediğimiz, ruh ve enerjinin varlığıdır. İnanç insanın ruhunun ihtiyacıdır. İnanç hem fiziksel hem ruhsal bir eylemdir. Fiziksel eylemdir, çünkü kendi kuralları ve ritüelleri aracılığıyla uygulanır, ruhsal boyutu ise bunun insan

ruhıyla evren arasında olan yolculuğudur. İnanç, insanın kendine ve evrene yüklediği pozitif düşüncelerinin ürünüdür. İnanç olmazsa ruh evrenle bütünleşmez, insanın ruhsal sağlığı bozulur. Freud'un söylediği gibi animistik dönemde insan düşüncesele olarak her şeye gücünün yettiğini düşünür, dinsel dönemde her şeyi Tanrılara bırakır, fakat yine de tam olarak bırakmayarak farklı yollarla Tanrıları da etkileme gücüne sahip olduğuna inanır (Freud, 2020: 145). Yani insanlar, hadiseleri kontrol edemedikleri zaman ve olayın gerçek sebeplerini bilemedikleri için gücü doğadaki cansız nesnelere atfederek büyü, sihir vb. bätıl inançlarla onları etkilemeye çalışmışlardır.

Kaşkaylarda şöyle bir atasözü vardır: “En güçlü pehlivan özünü **yıxandı**” (En güçlü güreşçi kendini yenendir). Kendi içindeki gücü hisseden insanlar şair ve sanatçılardır ki, o yüzden insanlar onlara seçilmiş insanlar derler. O kişiler kendi ruhlarının dilinde konuşurlar.

Görünmeyen gerçekler vardır ve inanç insanın bu gerçeklere ulaşmasına aracı olur. İnanç ulaşılmaz ve açıklanamayan bir teori olarak görünse de bir yerde gerçekle birleşir. İnsanların mistisizm sandıkları bu inançlar, aslında psikolojik olarak insanlara yön veriyor, onların hayatta kalmalarında onlara önderlik yapıyor. İnançsız bir kültür düşündüğümüzde daha materyalist bir dünya içerisine girmiş oluruz. Fakat dünya ruh ve beden, enerjinin eşlik ettiği insanların yaşam yeri olduğu için bir yaratana varlığına inanç, yokluğuna inançtan daha iyidir. Ruhsal ve fiziksel olarak bu inanç insanı rahatlatır, maddi haz gibi manevi haz da mutluluk ve rahatlık verir. Son dönem modern dünyada inançsızlığın ve hayatın hızının artması, eskiliğe karşı çıkan birçok modern akımlar, insanları bunalıma soktu ve psikolojik rahatsızlıkların artmasına sebep oldu. Demek ki inanç olmadan sağlıklı yaşam da olmuyor. İnsan psikolojisi sorgulamaya meyillidir. Cevabını bilmediği olay ve hadiseleri sorgular ve sonuçta bunun cevabını doğadaki güçlerde ve kendinde bulur. Bunu bir yaratana veya bir inanca bağlamak mutlaktır.

İnançlar, kendi içlerinden olumlu ve olumsuz inançlar diye kategorize edilir. *Olumsuz inanç*: Her kültür için bu olumlama değişmektedir. Bir Müslüman için domuz eti yemek, ineğe tapmak, putlara tapmak günah sayılır. Bu Müslümanlar için olumsuz inanç sayılır. *Olumlu inanç*: Her dinin ve kültürün inandığı ve saygı duyduğu değerler, kültürlere ve coğrafi alanlara göre değişse de genel olarak kabul

ediliyorsa bunlar olumlu inanç sisteminde değerlendirilir. Afrika’da veya Hindistan’da yaşayan dini inançlarda ölü yakma ve bu sayede ölünün ruhunun Tanrı’ya daha rahat ve kolay bir şekilde gönderileceğine inanma da Afrikalılar ya da Hindistanlılar açısından olumludur.

Kelimeler canlı olarak düşünülür, çünkü onlar insanı negatif ve pozitif enerji akımı ile etkileme gücüne sahiptirler. Bedduayı negatif veya kötü enerji olarak veya halk arasındaki adıyla kötü ruh olarak tanımlayalım. Kaşkaylar arasında da bedduadan sakınılır ve beddua alan birisinin başına musibetler geleceğine inanılır. ***Gargışım seni tutsun, ahım seni tutsun*** derler. Gargış, burada ah etme, beddua anlamındadır. Ah eden kişi fiziksel olarak bir şey yapmaz, sadece negatif kelimelerin enerjisini kullanır. “Negatif ve pozitif inançlar sadece sağlığınıza etkilemekle kalmazlar, hayatımızın her yönünü etkilerler.” (Lipton, 2019: 148)

Tek bir doğru yoktur, doğrular kültürel ve coğrafi özelliklere göre belirlenir. Zevkler gibi inançlar da çeşitlidir ve tartışılmazdır. İnançlarda da sadece inanmak şart değildir. İnanılan şeye güvenilir ve inanılan şeylerin inandırıcılığı bu güven sayesinde artar. İlkel kültürlerde simge ve ritüeller aracılığıyla ortaya çıkan inançlar, teogonik inançlara göre daha kalıcı ve güvenilirdir. Çünkü bu inançlar toplumun bilinçaltı kodlarında, dilinde ve amelinde yaşar. Yüzyılların deneyiminden geçen ve sınanan bu inançlar, bizi, inanılan şeylerin de aslında Tanrı’nın bir parça olduğu felsefesine götürür. İnsan dünyevileşince de inancından kopamaz. Bilimin tesiriyle bazı toplumlarda dinin etki alanı daralmaya başlamış ve felsefeciler dinin modern dünyaya uyum sağlayamadığını ve *Nietzsche’nin* söylediği gibi ‘Tanrının öldüğünü’ ileri sürmüşlerdir (Roney, 2013: 309). Bu yaklaşım modern dünyada yeni akımlar başlatsa da, bilim ve teknoloji toplumun inancını öldürememiştir. Çünkü inanç manevi güç, huzur kaynağı ve enerji kaynağıdır. Batı felsefesi daha çok materyalist, doğu felsefesi ise daha çok maneviyat felsefesidir. Bu yüzden de doğu insanını inancından koparmak zordur. İbn Sina’nın Şaman ayin ve müzikle tedavisi doğu felsefesinden geliyordu, çünkü duygusal iyileşme fiziksel sağlığı da etkilemektedir. Bir dine inancı olmayan bir kişinin de içinde inandığı şeyler ve doğruları mutlaka vardır. Bu inanç olmazsa duygusal rahatlama olmaz, insan yaşamından manevi haz alamaz. “Bir ben var benden ötede” demek, aslında insan doğasının ihyacı olan bir şeydir. Bizde var olanın dış dünyadaki yansımalarını ararız. İncanın iyileştirici gücü o

zaman devreye girer. Bruce H. Lipton'un söylediği gibi, “Biyolojimiz inançlarımıza uyum sağlar” (Lipton, 2019: 148). Zamanla gerçekliği düşünülen inanışlar, insan psikolojisi ve bilinçaltının doğaya ve doğada var olan nesnelere nazaran ürettikleri korunma ve arınma yöntemleriyle ortaya çıkmıştır. İnanışlar, aslında doğaya ve eşyalara yüklenen pozitif ve negatif anlamlardır. İnsanlar önce inanmaya başlar, inançlar sadece görülenlere değil görülmeyenlere de olur. Çünkü eski insanlar daha önce görülenlere inanmışlardır, görünmeyene inanç, yani Tanrı inancı daha sonraki dönemin düşüncesidir. Somut olandan soyut olana doğru insanlığın inancı değişmiştir. Aslında aşk, sevgi, mutluluk, korku, çaresizlik hepsi soyut kavramlardır ama bunlar inançların ve özellikle Tanrı inancının bizde yarattığı psikolojik etkilere sebep olmaktadır. Aslına baktığımızda tüm inanışların temelinde korku ve çaresizlik gibi soyut kavramlar yatar. “*Soyut düşünce, insanın varoluşla ilgili soruları yoğunlaştığında, kendisine ve hayata anlam katmak için uğraştığında, zaman ve gelecek konusunda sorular sorduğunda ortaya çıkmaktadır.*” (Tarhan, 2018: 197). Tüm inançlarda insan psikolojisi inandıklarına karşı daha dikkatli ve özenli davranır, hem korku hem saygıyla inançlarına yaklaşır. Doğa güçlerine, yani somut inançtan zaman zaman uzaklaşan insan görünmeyen ve güçlü Tanrıyı yaratıcı olarak kabul etmiştir. Onu yüceltmış, bu yüzden de onu ulaşılmaz olan gökyüzüne yerleştirmiştir.

Çünkü insan neye inanırsa onu hayatına çeker diye bir gerçek vardır (Soyut nesnelerin gerçekliği). “*İnsanlar bazı durumları gerçek olarak tanımladıklarında, o durumlar eninde sonunda gerçeğe dönüşür.*” (Marshall, 2005: 395). Psikolojide “kendini gerçekleştiren kehanet” denen şey aslında üzerine pozitif anlamlar yükleyerek inandığımız yalanlardan oluşur. Aslında bu demirle mıknatıs arasındaki ilişkiye benzer. Demir haberi olmadan mıknatısın manyetik çekimine uğrar. William James’in söylediği gibi “*Hala kesin bir tanımlı yapmasak bile inandığımız şeyin var olduğu duygusu o şeyin yalnızca zihnimizde var olduğunu söylemeyi imkânsız kılar.*” (James, 2017: 65) Buradan başka bir çıkarımda daha bulunabiliriz. Bu da zihin dışında da bir şeylerin var olduğuyla ilgilidir. Bu da eski insanın inancı şeklinde ortaya çıkan zamanla ritüel ve uygulamalara sebep olan doğa ve doğaüstü varlıkların varlığıdır. Bilinçaltında olan bu inançlar toplumun doğayı ve doğada var olan her şeyi algılama şeklini ortaya çıkarır. Bu da insanın kendi içinde iki doğasının olduğu gerçeğidir. Dışardaki doğayla içimizdeki doğanın bir araya gelmesiyle inançlarımız

var olmuştur. İçimizdeki doğa dışardaki doğadan güç almadan yaşamını devam ettiremez. Bunu ise ritüeller ve uygulamalar aracılığıyla yapar. İnsan hem yaşamında hem de sağlığında çıkmaz sokağa girdiğinde bu ritüel ve uygulamalar devreye girer. Büyü ve fal gibi uygulamalar, aslında çıkmaz sokakta olan insanın inanarak başvurduğu en son şansı ve çaresidir. Falcıya gitmeden önceki insanla fal baktırıp çıkan insanın ruh haline bakarsak içeriden bir umutla ve mutlulukla çıktığını gözlemleyebiliriz. Falcı yanından çıkan insan duygu ve düşüncelere tam olarak inanmaya odaklandığı için dış dünyadan gelen yardıma ve desteye ihtiyaç duyar. Konumuz olan Kaşkay inançları arasında sıcak demirle yapılan bir falı örnek alarak konuyu tamamlayabiliriz. Yaşı geçen ve bahtının kapalı olduğuna inanan kızlar, kızgın ateş üstündeki kızdırılmış demirin üstüne saçlarından birkaç tel kopararak atarlar. Saç kılları ateşte yandığında hayatlarında olan engellerin ortadan kalkacağına, bahtlarının açılacağını inanırlar. Bu inanç, saçın insan bedenindeki kötü enerjinin toplandığı yer olmasıyla bağlantılıdır. Bazı büyüler de insan tüyü ve saç ile yapıldığı için bunları demir aracılığıyla yakmakla demirin ve ateşin de kutsallığına inanmış oluyorlar. Aynı inancı nazar için uygulanan üzerlik yakarken de görebilmekteyiz. Üzerlik doğrudan ateşin üzerine atılmaz, ateş üstünde bir demirin olması lazımdır. Burada hem inancın iyileştirici gücü hem de dış dünyadaki, doğadaki ateş ve demirin gücü birleşmiş oluyor. Aracı bir nesne olan demir doğadaki her şeyden sert ve sağlamdır. Bu durumu, eski Türklerin demire saygı duymalarıyla ve iyi demirci oldukları dönemlerin bilinçaltı kodlarıyla ilişkilendirebiliriz.

1.9.3. İnancın Bilimsel Esası

İnsanı diğer canlı varlıklardan ayıran, konuşma ve düşüncenin yanı sıra, onun hayatta kalmasını sağlayan bir güç olan inançtır. Yaşam faktörlerini sağlayan ve insanlığa zorluklarda yardımcı olan gizemli ve üstün bir güce inanmak, her canlının ruhunda var. Ruh tüm canlılarda, materyallerde ve evrende vardır. Bruce H. Lipton'un dediği gibi *“En yeni bilim, bizi ilk uygarlıklarınkinden pek de farklı olmayan, doğadaki her maddesel nesnenin bir ruhu olduğu görüşüne yaklaştırmaktadır.”* (Lipton, 2019: 193). Fakat fizik kurallarında biz buna enerji

diyoruz. Kâinatta her şey enerjiyle var olur. Peki, bizim ruhumuzun hızının ışık hızından fazla olduğunu düşünürsek gerçek cevabı bulmuş oluruz. Eski inançlarda, özellikle de Şamanist Türklerin inançlarındaki şamanın ruhunun göğe yükselmesi veya ölmüş ataların ruhlarının Tanrı katına uçuşması inancı Semavi dinlerde olan vehiy ve mirac inancı ile benzetilmektedir. *“Tasavvufu Zikrullah ile insan cisminin nur haline geleceğine inanılır nur haline gelen insan, bir anda her tarafı dolaşa bilir. Nitekim bir anda dünyanın başka yerlerinde görünebilen insanlar olmuştur.”* (Tanyu, 1980: 166). Fizik kurallarında enerjinin evrende yayılımı ve hareketi hızı, Şamanist ve diğer inançlarda insan ruhunun bir göz kırpmında göğe yükselmesiyle kıyasladığımızda aynı sonuca ulaşmış oluyoruz. Tanrı’yı göğün en yüksek yerinde tasavvur eden ilkel insan ruhun böyle hızlı yükselişini matematiksel bir bilim olmadan kendi metofirik anlamlandırmasıyla göstermiştir. Bununla da tüm dini ve dini olmayan inançların, bilimsel bir gerçekliğin metoforik dille ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Yani her inancın arkasında izah edilmesi güç olan bir bilim hakikati vardır. İnançlarımız aslında bizim farkında olmadığımız kadersel haritamızı da belirler. Genlerimizden daha çok inançlarımızla tutunuruz bu hayata, onunla yol alırız. Tanrı inancı animistik dönemden sonraki dönemin ürünü olsa da, bilim çağında bazı kitleler tarafından alay konusu olmuştur. Evrende gözle görülmesi mümkün olmayan milyonlarca mikroskobik canlının varlığının ispatlanmasından sonra bilim de bu konu da gerçeklik payının olduğunu anlamış oldu. Çünkü tüm dini inançlarda gözle görünmeyen bir dünya ve yaratan vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İnanç Kavramı

“İnançlar”, toplumun mitolojisini ve dünya görüşünü halkın kültürüne ve folklor ürünlerine dönüştüren uygulamalardır. Folklor, inançlardan bağımsız olarak düşünülemez. Nerede halk, halkın sözlü ürünleri, mitleri, ritüelleri varsa orada mutlaka inanç devreye girer.

Boratav’a göre, Fransızca ve Almanca “superstition” ve “aberglaube” sözcükleri Türkçeye bătıl i’tikad, bătıl inanış, yanlış inanış, boş inanış ve hurafe olarak tecüme edilmiştir. İncanın sözlük anlamı, toplumca bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir (Boratav, 1973: 7).

Hançerlioğlu, inancı şu şekilde tanımlamaktadır: “Bilgi alanının dışında kalan ve gerçekte bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanmadır.” (Hançerlioğlu, 1975: 108).

Şinasi ise batıl inanç hakkında şunları yazmıştır: “Batıl inanç - doğru olmayan, dinin temel yapısının dışında olan ve genellikle eski geleneklerin ve inançların uzantısı olan şey.” (Şinasi, 1998: 60).

Kunoş’un düşüncesine göre folklor ya da halk bilgisi, toplulukta yaşayan halkın inançlarının ve alışkanlıkların, halk yaşayışının, duyuş ve geleneklerin, söylenen türkülerin, masalların, fıkraların, atasözlerinin, bilmecelerin, tekerlemelerin, efsane gibi sözlü ürünlerin toplamıdır (Kunoş, 1978: 160). Kunoş’un tanımından da anlaşılacağı üzere inançlar ya da halk inaçları toplumların folklorlarında önemli bir yer işgal etmektedir. Halk inançları, halk kültürünün her alanına sirayet ederler ve onlarsız halkbimini çalışmak mümkün değildir.

Halk inançlarının folklorun zengin bir alanını oluşturduğuna M. Şakir Ülkütaşır da dikkat çekmiştir. Ülkütaşır’a göre halk inançları folklorun kapsam itibariyle zengin olan bir bölümüdür. Bunlar halkın fikri, dini, bedii ve ahlaki, her türlü telakkilerini yansıtır (Ülkütaşır, 1976: 305).

İnançlar, bazı kesimlerce küçümsense de halk, bu inançlarına sarılarak yaşamını devam ettirmektedir. Eskilerin başvurdukları, uyguladıkları ve doğruluğuna

kanaat getirdikleri bu inançlar aslında toplumun tarihi, dini, etnografyası, yaşam tarzıyla ilgili çok değerli bilgiler içermektedir. Halk inançlarının modern bilim ve büyük dinler tarafından “batıl” olarak değerlendirilmesi ve bu nedenle sınırlılıklara sahip olması hususuna ...Eren dikkat çekmiştir:

“Halkbilimi kapsamında yapılan halk inançları ile ilgili çalışmalar modern bilimin inanç kavramını öznel olarak değerlendiren yaklaşımından ve büyük dini geleneklerin halk inançlarının bir kısmını bu geleneklerin ölçütleri bakımından “batıl” olarak değerlendirmesinden kaynaklanan sınırlılıklara sahiptir.” (Eren, 2013: 857).

Aslında halk inançları (batıl inanç, hurafe) dini otoritelerce dine aykırı olarak görülseler de, her dinin içerisinde başka dinlere ve kültürlere ait unsurlar mutlaka vardır. Daha eski inanç sistemleriyle kültürlerden süzülüp gelen pek çok unsur, toplumların benimsedikleri yeni inanç sistemleri içinde günümüze kadar yaşayagelmıştır. Modern bilimin temsilcileriyle dini otoritelerce “hurafe” ya da “batıl inanç” olarak nitelendirilen bu tür unsurlar, sadece inanan ve eğitimsiz kesimler arasında değil, dinle bağlantısı olmayan, kendilerini modern olarak nitelendiren eğitimli kesimler arasında bile yaşayabilmektedir. Nitekim dinler tarihi araştırmacısı Hikmet Tanyu da bu duruma dikkat çekmiştir:

“...dinle, manevi inançla bağlantısı bulunmayan, hatta dine karşı düşman olanlarda en alt dereceden inançlar türemekte, uğur parası, havuza para atarak dilekte bulunmak, türlü maskotlar taşımak, uğurlu uğursuz günlere, eşyalara inanmak (uğurlu kazak veya uğurlu herhangi bir giysi veya takı)ya inanmak vb. görülmektedir” (Tanyu, 1973:131).

Mullen’e göre, batıl inançlar, gelenekler, ritüel, efsane, memorat, halk dini, halk hekimliği içerisinde ele alınmalıdır. Çünkü halk inanışlarını değerlendirirken sadece din açısından değerlendirmeye çalışırsak bir yere varamayız. Bunları, halkın geçmişinin, folklorunun, kültürünün, tarihinin, dininin, etnografyasının ve yaşam tarzının kalıntıları oldukları için bir bütün olarak ele almalıyız. Mullen, aynı zamanda inançların, sadece halk imgesini etkilemekle kalmadığını, halkla ilgili olan önyargıları/kabulleri de etkilediğini söylemiştir (Mullen, 2000: 119).

Çünkü “halk” kavramı, uzun zaman boyunca dışlanan ve cahil olarak algılanan bir olgu olarak görülmüştür. Bundan dolayı halkın yarattıkları da önyargılara sebep olmuştur. Dundes’in tabiri ile ifade edecek olursak halk, taşrada

yaşayan cahil köylü, ilkel insan grubu olarak tanımlanmaktaydı (Dundes, 2003: 3). Belli dönemlerde halk dışlanmış ve hor görülmüş olsa da müzik, sanat, edebiyat, sözlü medeniyet halktan doğmaktadır. Bu gerçek gözardı edilmemelidir.

Lings, edebiyat ve bilimi birbirinden ayırarak, bilimin kültürü yok ettiğinden bahsetmektedir. Çünkü bir millet okumaya başladığında eski miras olan şeyler, sadece okur-yazar olmayanların mirasına dönüşür ve yok olmaya yüz tutar, der (Lings, 2019: 2).

Gerçekler, doğrular toplumdan topluma, kültürden kültüre zamanla değiştiği için dün batıl sanılan bir inanç ve davranış bugün bilimsel bir gerçekle uyuşabilir. William James'in tabiriyle ifade edecek olursak; "İnançlar doğru oldukları için işe yaramazlar, işe yaradıkları için doğrudurlar." (James, 2000: 24). Örneğin, geçmişte uzay ve gök mitle astrolojinin kapsamına girerken bugün bilimin kapsamına girmektedir. Shermer'e göre, eski dönemlerde meteorlara az sayıda kişi inandığı halde, şimdi herkes bu teoriyi kabul etmektedir (Shermer, 2003: 62).

Kaşkaylar bazı hastalıkların kötü ruhlardan, cinlerden, şeytandan, vurgundan geldiğine inanırlar. Vurgun vuran kişinin kurduğuna, yani hareketsiz kalıp felç olduğuna inanılır (K.K. 12). Folklor ürünlerinde -efsanelerde, masallarda, deyimlerde- kendisine yer etmiş halk inançlarının çoğu, bilimsel bir gerçekle bağdaşmaktadır. Örneğin, "Cin çarpmış" veya "vurgun vurmuş", eskilerde yüzü ve diğer organları kararan ve kan dolaşımı olmayan kişiler için söylenirdi. Günümüzde bu hal felç geçiren insanlar için söylenir. "Kan beynine fıskırdı", "kan beynine sıçradı" deyimini sinirlenerek kontrölü kaybeden kişi için kullanılır. Bu deyim aslında günümüzde beyin kanaması geçiren insan anlamına denk geliyor. "Beyin kanaması, beyindeki bir arterin patlaması ve çevresindeki dokularda lokal kanamaya neden olması nedeniyle oluşur. Bu kanama beyin hücrelerini öldürür. Kanama, kelimenin tam anlamıyla "ileride kan patlaması" anlamına gelir". (URL-14)¹⁶. Bu örneklerden de gördüğümüz gibi eski insanın beyin kanaması gibi bir durumu fark etmesi imkânsız bir durumdur fakat sözlü hafıza ve dil örnekleriyle bu duruma açıklama getirmeye çalışmıştır ki, bu da günümüz tıbbının gerçekleriyle uyuşmaktadır. Bu yüzden de inançlara, deyimlere anlamsız söz kalıpları veya

¹⁶ URL-14: <https://www.izmirekolhastanesi.com/beyin-kanamasi-nedir> (Erişim Tarihi), (24.01.2021).

uygulamalar olarak bakılmamalı ve alt anlamlarının olabileceği bilinciyle değerlendirilmelidir.

Halk inanışlarının dini, sosyal, psikolojik ve kültürel yönü vardır. Bu yüzden halk inanışlarına her bilim dalı kendi ilgi alanı açısından yaklaşır (Durmuş, Eroğlu, 2020: 25).

İnançları en çok sorgulayan ve içerik olarak daha çok uygulamanın görüldüğü dal psikoloji alanıdır. Psikoloji, insanın duygu durumunun kontrolünü üstenerек muhtemel kaygıların, korkuların, stresin ve endişelerin ve aynı zamanda geçmiş travmaların oluşturduğu izleri sözler aracılığıyla yani sözün majik gücünü kullanarak, manevi yöntemlerle tedavi eder. İnançlarda da hem sözün hem eylemin gücü ve bazen de aracı nesnelerin gücü kullanılır.

Arkaik insanlar, bütünüyle doğaya bağımlı oldukları ve doğadan gelebilecek tehditler karşısında aciz kaldıkları için doğaya kutsiyet atfetmişlerdir. Bu korku ve endişe ‘kut’ (baht, uğur, talih), kutsal olan (dağ, ağaç, su vs.), ıduk olan (kurbanı, adak), bereket (bolluk, mutluluk) kavramlarını ortaya çıkarmıştır. İnsan, evrendeki kendisi dışındaki tüm canlı ve cansız nesnelere kutsiyet atfetmiş, saygı göstermiş, bazılarında sakınmıştır. İlkel insan maddi olarak gördüklerine (ağaç canlıdır, büyür, meyve verir, dağ canlıdır orda bitkiler ve hayvanlar yaşar, su canlıdır akar, hareket eder, doğa canlıdır güneş, ay, yıldızlar çıkar, batır, rüzgâr hareket eder) anlam yüklemiştir. Soyut kavramlara ve manevi güce olan kutsiyet, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Düalist düşünce yani her şeyin bir karşıtı olduğu görüşü de doğadan kaynaklanarak ortaya çıkmıştır. Gece ve gündüz, sıcak ve soğuk, büyük ve küçük, siyah ve beyaz, yaşlı ve genç vs. karşıt ögeler de zamanla inançların oluşmasında rol almıştır. Bu yaklaşımlar, halk inançlarının temelini oluşturan kutsal ve tabular aracılığıyla uygulanmaya başlanmıştır.

Kutsal nedir? Kutsal, kendisinde özel güçler bulunduğu inanılan, hayranlık ve korku uyandıran, niteliği tam olarak anlaşılmayan, kendini bazı nesnelere, ayinlerde gösteren güç olarak tanımlanır. **Tabu** ise dokunulması tehlikeli, yasak ve haram olan şey demektir. Mana gücüne sahip olduğuna inanılan kimseler, mekânlar ve nesneler kutsal ve tabu sayılır (Durmuş, Eroğlu, 2020: 55).

Kült nedir? Kült, insanın tabiatüstü kuvvetlere ve iyelere olan saygısı ve kutsamasıdır. Kült, Tanrı seviyesinde değil, ama tanrısallıkla donatılmıştır. Türk

toplumunda kültler tapınılan varlıklar olarak görülmez, saygı duyulan ve kutsanan objeler olarak tanımlanır. Çünkü “Gök Tanrı” tapınılan ilah olarak, fakat ağaç, su, dağ vs. kültleri ise tapınılan değil tanrısallık atf edilmiş güçler olarak görülür. Tanrı’nın zerresi veya Tanrı’nın yeryüzünde zuhur ettiği aracı ruhlardır.

“Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritüelleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar ve nehirler kült olarak kullanılmıştır. Bir kültürün varlığından söz edebilmek için şu üç şartın varlığı gereklidir:

- a. Külte konu olabilecek bir nesne ve kişinin varlığı,
- b. Bu nesne ya da şahıstan insana zarar gelebileceğine ilişkin inancın varlığı,
- c. Bu inancın sonucu olarak faydayı sağlayabilecek, zararı uzaklaştırabilecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar vb. uygulamaların varlığı” (Artun, 2008: 15).

Ritüel nedir? İnanç bünyesine ait olan tüm uygulama ve davranışların ritüel boyutları mutlaka vardır. Toplumun hayatında özel bir anlam ifade eden ritüeller, toplumun saygı duyduğu, kutsadığı canlı veya cansız nesnelerden oluşmaktadır. Victor Turner’a göre, jestleri, sözleri, nesneleri içeren eylemler dizisidir. Özel olarak hazırlanmış yerde yapılır ve uygulayıcıların çıkarları ve amaçları doğrultusunda doğaüstü güçleri ve varlıkları etkilemek amacı güder (Turner, 1983: 32). Ritüeller günlük hayatımızın hemen her alanında vardır. En fazla ilgi gördüğü yerler ise törenler ve merasimlerdir. Çünkü toplumları da farklı kılan öge, tören ve merasimlerde yapılan ritüellerdir. Toplumun her üyesi doğumundan ölümüne kadar olan yolculuğunda bu tören ve ayinlerden geçerek toplum tarafından kabul görür ve toplumun bir parçası olmaya hak kazanır. Ritüeller, sadece toplumun dini ve ayinsel özelliklerini değil, milli değerlerini, milli kimliklerini de yansıtmaktadır.

Marshal’a göre ritüel, etki alanı din olsa da ilkel insanın gündelik yaşam tarzından doğmuştur. Ritüel kutsal kategorisine girer ve toplumu bir arada tutan toplumsal dayanışmayı yaratır (Marshal, 2005: 623-624).

2.1. Şamanizm

Eski Türklerin kara bodunu arasında şaman inançları, soylular arasında ise tek tanrı dini üstünlük kazanmıştır.

İnan, bu duruma Uygurlar özelinde şöyle dikkat çekmiştir: “Uygurların soyluları arasında Manihaizm dini kabul edilse de kara bodun arasında bu dinin yayılması pek olası görülüyordu. Çünkü Uygur ülkesinde Manihaizm, Hristiyanlık ve Budizm ile yan yana Şamanizm de yaşıyordu.” (İnan, 1986: 7). Şamanizmin uzun tarihi çağları atlayarak günümüze kadar ulaşması da onun halk arasında yaygın olmasından kaynaklanmıştır. Hâkim tabaka farklı dinleri kabul etseler de halk arasında Şamanizm yaşanmaya devam etmiştir.

Gumilyev’e göre, Türklerin inançlarının bu derece karmaşık olması, inanç sisteminde soylular ve halk arasında bir bariyerin varlığıdır, çünkü halk ve soyluların dini ve inançları farklıydı (Gumilyev, 2003: 56). Çünkü halkın dini ile resmi din her zaman bir birinden uzak olmuştur.

D. Yoder, halk dinini, toplum genelince kabul edilen, halkın psikolojisini yansıtan inanç ve pratiklerden, ritüellerden oluşan, resmî dinle uzaktan yakından alakası olmayan beddua, büyü, vahiy, mucize, keramet, sihir, dua, vb. halkın ilkel inançları olarak tanımlamıştır (Yoder, 1974a: 13).

A. Nebiyev, inançların halkın ilk dini olduğunu ve doğa olaylarıyla kozmik dünya görüşü sonucu ortaya çıktığını söylemektedir. Nebiyev, inançları ispata ihtiyacı olmayan kelimeler olarak açıklar. Çünkü halk inancın doğru ve yanlış olduğunu sorgulamaz. Ona inanarak uygular (Nebiyev, 1986: 15).

Eliade “Şamanizm” adlı çalışmasında, Şamanizmi Sibiry ve Orta Asya’ya özgü bir dinsel olgu olarak nitelendirir:

“Şamanizm tipik olarak Sibiry ve Orta Asya’ya özgü bir dinsel olgudur. Yakutça ojun, Moğolca büga, bögi (buge, bü) ve udagan (karş. Buryatça ıdayan, Yakutça udoyan: “kadınşaman”), Türkçe-Tatarca kam (Altayca kam, gam, Moğolca karni, vb.). Tunguzca terim Pali dilindeki samana sözcüğüyle açıklanmağa çalışılmıştır.” (Eliade, 1999: 22).

Şamanizm klasik anlamda bir din değil, halk dinidir, yani halk inançlarına dayanır. Doğa inançlarıyla semavi dinlerin kesişmesinde uygulanan bir inanç

sistemidir. Şamanizm de bir din sayılamaz. Şaman-kam ise sadece kutsallıkla mükâfatlandırılmış, kutsalın gücünü kullanan aracı kişidir.

Eliade kutsalın kendisini dışavurumu hakkında şöyle der: “Kutsalın kendini bir “taşla” ya da bir “ağaçta” dışa vurması, bir “tanrıda” dışa vurmasından ne daha az gizemli, ne de daha az ilgiye değerdir. Gerçekliğin kutsallaşımı süreci hep aynıdır; sadece bu kutsallaşımın insan bilincinde aldığı biçim değişir.” (Eliade, 1999: 14).

Kaşgarlı sözlüğünde “kam” kelimesi, “kâhin, şaman” anlamında geçmektedir (Atalay, 1986: 157). Şamanın ilk dönemlerdeki görevi bu dünya ile ilgili insanlara yardım eden (iyilik amaçlı- tedavi edici), vecd yoluyla ile diğer dünyayla (Tanrı’yla, ruhlarla, iyelerle) insanlar arasında olan aracı kişidir.

Şamanizmin bir din olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Anohin ve Radloff, Şamanizmi Ural Altay halklarının ilkel dini saymaktadırlar. Ohlmarks ise Şamanizmi bir din olarak görmemekte, fakat din yerine geçtiğine de değinmektedir (Buluç, 2016: 1).

Semavi dinlerde olan din adamının görevi, daha çok diğer dünyayla ilgilidir, insanlara öldükten sonraki hayatları için onlara yol gösteren, korkutan veya günahlarından arındıran (Hrisiyan dininde papazlar) kişilerdir. Şaman büyü, fal, gelecekte haber verme, tedavi etme gibi misyonlarının yanı sıra, daha sonraki dönemlerde dinlerle olan ilişkisinden dolayı evrensel niteliği de kazanmış oldu. Roux, Bar Hebraeus’un verdiği bilgilere dayanarak Uygur ülkesinin istilas zamani Moğolların onlar arasında kam, beki diye adlandırılan bazı büyücülerle karşılaşmış olduklarından bahsetmektedir (Roux, 1998: 51-52).

Şamanın “Türkçede yaygın şekilde kullanılan şekli “kam”dır, ancak Yakutlar, “oyun” kelimesini, Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklar ise “bakşı” kelimesini kullanmışlar”. Uygurlar, Türkmenler de “okumuş bilgin” anlamına gelen kişileri “bakşı”, Moğollar ise şaman gibi büyücü güçlerinin olduğuna inandığı kişileri “beki” adlandırmışlar.” (Roux, 1998: 51, 57).

Ağasioğlu’na göre günümüz Azerbaycan dilindeki falcı ve büyücü anlamına gelen “**baxıcı**” kelimesi, hem anlam hem de görsel olarak “**bakşı**” kelimesini çağrıştırmaktadır. Baxıcı da şaman gibi özel güce sahip ve Tanrı tarafından kut verilerek bu görevi icra ettiğine inanılan kişi olarak tanımlamak mümkündür. “**Bakşı**” kelimesindeki “Baq”-“Bak” kökünü Tanrı ve kâhin olarak yorumlayan

araştırmacı, “kam”, “âşık” anlamındaki BAK-Şİ kelimesinin de bu kökten geldiğini, **bakıcı** (falcı) ve **bağı** (büyü)nün da bu kelimedenden türediğini savunmuştur. Baq kelimesi zamanla bay ve bayat kelimesine dönüşmüştür. “Baq” kelimesi Tanrı anlamında Baq (Mannada), Baqa (Madada), Bağa, Bayat (Türk dillerinde), Bağa (İran dillerinde), Boq (Slav dillerinde), Bhaqa (kadim Hint dilinde) şekillerinde kullanılmıştır (Ağasıoğlu, 2000: 281-290).

“Bağı” –“bağlamak” kelimeleri de büyücülerin yaptıkları işlemlerin adları olarak bilinmektedir. Kaşkaylarda da büyücünün yaptığı uygulamaya “bağlamak” denmektedir. Bağlamak, birinin şansını bağlamak, kısmetini bağlamak, yolunu bağlamak, cinsel gücünü bağlamak gibi işlemlerdir. “Kıpçak grubu Türk boylarında “arbav”, Orta Asya Türk lehçelerinde “arbağ” denir” (İnan, 1991: 319). Kelime içinde kullanılan ar-**bağ** kelimesi, **büyüleme ve efsun** anlamındadır. Burada da bağ kısmının korunduğunu görmekteyiz.

“Halk inançlarımızda bağlanmak ile kilitlenmek veya bağlanılmak ile kilitlenilmek muhtemelen aynı şeylerdir. Bağlanılmanın anlamlarından bağ ile irtibat kurmak konumuz dışındadır. Üzerinde durulan bağlanılmak engellenmek, engellenilmek anlamında olmalı, bağı kurulmak değil de bağlanılmak suretiyle temasın, ilişkinin, münasebetin bağıntısı kesilmesi anlamında olduğunu düşünüyor... Kilitlenmiş olmak ile kitlenmiş olmak farklı iki anlamda olduğu gibi kilitlenmişlikte kilitlenenlerin dışında bir kitleleyen vardır. Azerbaycan Türklerinde, kapı kilitlemek anlamında kapı bağlanır. Bu sadece kapının iki yakasını bir araya getirip bir vasıta ile açılmasını önlemek değildir. Aynı zamanda iki yaka arasında bir vasıta ile temasın kurulmasıdır. Bağlanan gönüller birleşmiş olurlar. Büyü yapılan çiftlerin ise birbirlerine bağlanmaları engellenmiş olur.”(Kalafat, 2010: 319-320).

Şamanizm inançlarının hala Türk Toplulukları arasında yaşatıldığını, ortak inançların varlığıyla ispat edebiliyoruz. Bu inançlarla ilgili diğer bölümlerde özellikle de büyü ve fal inançlarıyla ilgili bölümde daha detaylı bilgi verilmiştir.

2.2. Tabiatüstü Varlıklarla İlgili İnanç ve Uygulamalar

2.2.1. Kötü (Demonik) Ruhlarla İlgili İnançlar

Psikianaltik yorumda cin ve şeytan dedikleri aslında insanların, hayvanların ve nesnelerin gölgeleridir. Genelde bu gölgeler ışık olduğu süreçte vardır. Eski insanlar belki de eskiden gölgeleri bile iyi veya kötü ruhlar olarak yorumlamışlardır. İlizyon veya halüsinasyon terimleriyle ifade olunan durum, modern tıpta hastalık olarak tanımlanmaktadır. Fakat bunun da tam bir gerçekliği ifade etmediğini söylemek mümkündür. Doğrudur, aşırı olan her şeyin sonucu hastalıktır. İfrat noktasında olan inanç, delilik ve nevrotik bir durumla ilişkili olabilir. İnanç, insanların hayal gücünün sınırsız olduğunun göstergesidir. Bilginin ve bilimin açıklayamadığı şeyleri bazen inançla açıklayabiliyoruz. Fakat inancın da bir gerçekle birleşmesi gerekmektedir. Uçan halı bugün uçak olabiliyorsa, uzakta olan birisinin sesini diğer bir ülkedeki kişi duyabiliyorsa (telefon), sihirli ayna bize uzaktaki kişinin yüzünü gösterebiliyorsa (internet), sihirli kapılar bugün sensörlü kapılar olabiliyorsa, insanlar uzaya çıkabiliyorsa (kahramanın diğer dünyaya gitmesi) bunlar, zamanında insanların inanç dünyasında şekillen folklor örneklerinin bugün bilimle uyuştüğünü gösterir. Çünkü insanlar bu inanç dünyasında şekillenen masallardan, efsanelerden ilham ve güç alarak bu icatları gerçekleştirmişlerdir. Suyun canlı ve ruhunun olduğunu söyleyen eski insan, bu batıl inancıyla yeni bilime hakikat kapıları araladı ve modern fizik suyun moleküllerden oluştuğunu, canlılığını ispat etti. “Su molekülü, merkezinde bir oksijen atomu, iki köşesinde birer hidrojen atomu, diğer iki köşesinde ortaklanmamış elektron çiftleri bulunan bir düzgün olmayan dörtyüzlü şeklindedir.” (URL-16)¹⁷. Su üzerinde araştırmalar yapan bilim insanı Masaru, “Sudaki Mucize” adlı eserinde, suyun gerçek bir mucize olduğuna dikkat çekerek “Heavy metal türü müzik dinletilen su örnekleri kristal oluşturmazken, klasik müzik veya halk ezgileri dinletilen su yumuşak şekilli, güzel kristaller haline geliyor.” demiştir. Böylece suyun da canlı olup hafızaya sahip olduğu gerçeği bilimsel olarak kanıtlanmıştır. URL-17)¹⁸.

¹⁷ URL-16: <https://www.mustafaaltinisik.org.uk/89-1-04.pdf> (22.02.2021).

¹⁸ URL-17: <https://www.malumatfurus.org/su-kristallerinin-konusmanin-icerigine-gore-sekil-aldigi-iddiasi/> (01.06.2021).

2.2.1.1. Şeytan

Müslüman Türk toplumlarında olağanüstü gizli güçlerinin olduğuna inanılan şeytan, cin, inni, ecinne, vurgun, garabasma, albasma, garamat, cadı vs adı ile tanımlanan kötü ruhlardan da bahsedilmektedir.

Çoruhlu'ya göre, Türk mitolojisinde yer alan Erlik dışındaki şeytan, cin vb. tasavvurlar, eski Türk inançlarına ait olan unsurlar olarak görülmekte fakat bunlar, aslında Budizm, Maniheizm dinlerinin etkisiyle de şekillenmiştir. Kötü ruhlara Altaylar “Kara name”, Yakutlar “abası” derler. Uygurcada ise “yekler” denir (Çoruhlu, 2002: 54).

Kaşkaylar arasında kötü ruhlar içinde en çok korkulan ise şeytandır. “Şeytan kötü melek, İbranice düşman anlamına gelen “Haşatan” deyiminden gelmedir. Yahudi Hristiyan, İslam geleneğinde önemsenmiş ve “Tanrıya başkaldıran melek” anlamında kullanılmıştır.” (Hançerlioğlu, 2000: 480).

Türkmenistan Türkleri şeytana, “yelkidik baba” derler ve onu “oğruların piri” sayarlar, yani oğrular (hırsızlar) bu yaramaz işlerinde şeytandan yardım isterler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 151).

Kaşkaylar ve Azerbaycan Türkleri arasında bu yaratığa “Şeytan” veya “Kör Şeytan” denilmiş ve onun insana zarar veren, kurnaz, doğru yoldan saptıran bir varlık olduğuna inanılmıştır (K.K.33). Halk arasında hata yapan insan için “şeytan yoldan çıkardı”, kurnaz kişiler için ise “şeytana pa-puş tikir” (Şeytana pabucunu ters giydirir) denir. Aynı zamanda şeytan başlı başına bir güç olarak görülmez. Allah'ın yarattığı bir yaratık olarak bilinmektedir. “Şeytan Allah dergâhından nâ-ümüd déyil” denmektedir.

Bu kötü ruhu uzaklaşmak için bazı inanç ve uygulamalar günümüzde de sürdürülmektedir. Bazı insanlar için “Şeytan girmiş kalıbına” derler ve “**Lanet sana kör şeytan**” evimizden, yuvamızdan uzaklaş der ve Kur'an-ı Kerimden ayet okurlar (K.K.25). Bildiğimiz gibi şeytan, Güney Sibirya Türklerinde de **kötü ruh “körmös”** olarak adlandırılır (Lvova, vd: 2013(a): 120). Yeraltı dünyanın sahibi Erlik de kötü ruhlardan sayılır ve bu yüzden de insanlara sürekli zarar vermeye çalışır. “İnsanın doğacağını bilen Erlik, doğuma engel olmak maksadıyla bir **Körmös**'ü gönderir.

Körmös, doğuma engel olmaya, bunu yapamazsa hiç olmazsa zorlaştırmaya çalışır, zavallı ana bu yüzden ağır sancılar içinde kıvrılır.” (Radloff, 1956: 12).

Bugün Kaşkaylar arasında kullanılan “*kör şeytan*” kelimesinin de “*kör*” kısmının eski Türkçeden gelen kötü ruh olan “körmös” kelimesinden geldiğini düşünebiliriz. Peki, ona neden körmös veya kör şeytan denmiştir. Bildiğimiz gibi eski Türk düşüncesinde kötü ruhların yaşadığı yeraltı dünyasıdır ve burası karanlık bir dünyadır. Karanlık dünyada yaşayan şeytanın kör olması muhtemeldir. Son dönem fare üzerinde yapılan deneysel bir çalışmada yeni doğan ve gözünde hiç bir sorun olmayan farelerin gözü altı ay içinde kapatılmış, altı ay sonra gözleri açıldığında artık görme yeteneklerinin olmadığı görülmüştür. “Beyne ışık uyarısı girmediği için beynin görme alanı çalışmamış ve gözleri kör olmuştur.” (Tarhan, 2018: 171). Tıbbın da onayladığı körlük olayının eski mitolojiyle bağdaşmasının, mitoloji ve inançların mutlaka bir hakikatle olan ilişkisinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

2.2.1.2. Cin

“Cin- demon-iblis, kötü ruh, heyalet” (Radloff, 1975: 3. 141). “İn, inni, ecinni ve ecinne, cin” –Türk halklarının hemen hepsinde benzer adlarla karşımıza çıkmaktadır. Kaşkaylarda “İnni” tek kullanılmaz genel olarak “**inni-cinni**”, kötü ev ruhları olarak anımsanır. “İn misin cin misin ne karesin?” sözü göze görünmeden gelen birisi için söylenir (K.K.4). Bu deyimden “in”in iyi, “cin”in ise kötü ve göze görünmez ruh olduğunu anlamış oluyoruz.

C. Beydili “ecinne”yi şu şekilde tanımlıyor:

“Ecinne- Müslümanlığı kabul etmiş Türk halklarından, Azerbaycan, Anadolu Türklerinin, Özbeklerin, Karakalpakların, Kırgızların ve bir ölçüde de Kazakların demonolojik inançlarında yer alan kötü ruhtur. Kalabalık yerlerde yaşadığına inanılır ve kısa boylu olarak betimlenir. Onlar ayrıca göze görünmeden büyüüp, biçimsiz bir varlığa dönüşebilen kadın görünüşünde de verilmiştir.” (Beydili, 2004: 187).

Şinasi’ye göre, “Cin, genellikle canavar şeklinde çirkin ve korkunç kılıklı olarak düşünülen, iyi ve kötü tabiatlı olabileceğine inanılan doğaüstü varlıklardır” (Şinasi, 1998: 83).

Kaşgarlı sözlüğündeki “Çıwı” kelimesi, cinlerden bir bölük demektir. Eski Türkler cinlerin varlığına inanmışlardır. Hatta savaş zamanı ülkenin insanlarıyla beraber cinlerin de savaştıklarına inanmışlar, Türk askerleri geceleri cinlerin oklarından korunmak için çadırlarda saklanmışlardır (Atalay, 1986: 144, 225).

Kaşkaylar da cin, şeytan, perilerin varlığına çokça inanırlar. “Çer” ve “Çor” adlı cinlerden de bahsedilmektedir. Bu cinler, eve ve maddi eşyalara zarar veren cinlerdir. “Çer” kelimesi “çerlemek”, cinlerden, kötü ruhlardan gelen bir hastalık olarak da tanımlanmaktadır. “Çor” da Azerbaycan Türkleri arasında yaygın olan bir deyimde hastalık adı olarak geçer. “Çor garayara” derler.

Kaşkayı inançlarında iki türlü cinden bahsedilmektedir. Onların hem imanlıları hem de kâfirleri vardır. Bu cinlerden bazısı insanlara yardım eder, bazıları ise onlara zarar verir. Kâfirlerinden korkmak gerekir, imanlısı insana dokunmaz. Bu da yaratıkların eski misyonlarından tam ayrılmadığını göstermektedir. Aynı zamanda cinler camilere, Kur’an okunan evlere, koyun ahırlarına (koyun Peygamber hayvanı sayıldığı için) girmezlermiş. İnsanlara yardım eden cinlerle ilgili halk arasında çok sayıda anlatı vardır.

İnanca göre cinler insanları esir alır ve onları kendilerine tabi eder. Bu tür insana “**Suruş**” olan insan derler ve bu insanlar cinlerle irtibatta geçerek gelecekte haber verir. Anlatılara göre, Hamse tayfası içinde Başiri tayfası, Nelxas tiresi üyeleri toplu halde bu cinlere esir olmuşlar, hatta onlar konuştuklarında cinler onların yerine konuşur, cinlerle irtibata geçer, gaipten, gelecekte bilgiler verirlermiş. İnanca göre söyledikleri her şey gerçekleşiyormuş. Hatta insanlar bu tayfa ve tirelerin yaşadıkları yerlere dahi gitmekten sakınırmışlar. Günümüzde de bir deyim de vardır: her söylediği yerine gelen kişi için, suruş ettin-yani gaipten haber verdin derler (K.K.81).

İyilik cinleri genelde yakışıklı erkek çocukları ya da güzel kız çocuklarını kaçıırır, onlara okuma yazma öğrettikten sonra geri getirirlermiş. Bu tür kaçırılan erkek veya kızlara Kaşkay kültüründe “Nahunde Molla” (yani okula gitmemiş, cin aracılığı ile eğitim alan, bilgilenen insan anlamındadır) denirdi (K.K.81).

Okuması yazması olmayan bir kadın varmış. O zamanlar şimdiki gibi değildi, herkes göçer idi. Kimse okuma yazma bilmezdi. Az sayıda insan okurdu, harf bilirdi. Bu Gülsenem adlı kadın bir gün kayboldu ve aradan birkaç ay geçtikten sonra elinde bir kitapla obaya geri döndü. Elinde kitapla dolaşan bu kadın insanlara muska yazmaya başladı. Herkes konuştu ki, onu cinler götürmüş, o

dönemde onların yanında kalmış, udum (kut) vardır, kut almış. Hamile kadınları doğurtmak için bu kadını çağırırlardı ki, udumludur (K.K.81).

Kaşkay inancına göre cinlerle irtibata geçen ve onları gören kişiler kut almış olarak düşünülmektedir. Bu kişilere “udumlu” veya “udumçu” derler. Bu kişilerin cetlerinden, yani ata babalarından bir kimse “cin, al cini” yakalamış veya saçını kesmiştir (K.K.5, K.K.7). Udumlu kişinin kendisi ya da babası, al ciniyle savaşmış, onu korkutmuş ve onun saçını kesmiş o yüzden artık cin tayfası bu adamdan korkarmış (K.K.11, K.K.23).

Kaşkay Türkleri arasında olan inanışa göre bazı hastalıklar cinlerin insana dokunması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu hastalıklar sadece insanlara değil, hatta hayvanlara da musallat olabilmektedir. Bu cinleri uzaklaştırmak için de farklı inançlara ve ritüellere başvurulmaktadır. Cin çarpan kişiler ve hayvanlar için “Ser kitap” açarlar. Kitap başı anlamındadır. Molla yanına götürülür ve kitap açılır. İnanca göre, cinler “udumlu” kişilere dokunmaz ve onların bulundukları yerde insanlara zarar vermezlermiş. O yüzden de “Cin vurmuş” kişiyi, udumlu kişi yanına götürürler. Cin çarpan kişi için ateş yakarlar ve bu ateşin etrafında dolandırarak dua ederler. İçindeki cini çıkarması için ateşten gözünü ayırmamasını isterler. Bu ayin saatlerce sürer ve sonunda eğer hasta bağırarak ağlamaya başlarsa artık cinin, yani kötü ruhun onu terk ettiğine inanırlar. Böylece hasta tekrar sağlığına kavuşmuş olur (K.K.16). Bu cin çıkarma işlemi, genelde büyü yapan vergili-ruhlarla irtibata geçebilen, Tanrı’dan kutunun olduğuna inanılan kişi aracılığı ile yapılır.

Cinlerin genelde güneş battıktan sonra “karangı zamanı veya şer vakti” dedikleri zaman diliminde mezarlıklarda, harabelerde, hamamlarda ve ahşap evlerde toplandıklarına inanılır. Bu yerlerde cinlerin, şeytanların insanlara zarar vereceğinden korkulduğu için güneş battıktan sonra bu yerlere gidilmekten sakınılır. İnanca göre bir yerin ki, yapımında demir kullanılmamış orda cinler daha çok olurmuş. Çünkü cinler demirden korkarmış. Kaşkay inancına göre eskiden kadınlar cin korkusu yüzünden hamamlara tek gitmezlerdi, toplu halde giderlerdi. (K.K.12). Aynı zamanda inanca göre cinler insanların eşyalarını çalar ve saklar daha sonra geri getirirler. Velyullah İdir kendi başına gelen olayı şu şekilde aktarmaktadır. Bir gün obada sigara içiyorduk sigara paketini önüme koymuştum. Baktım ki, sigara paketi önümde yoktur. Her yeri aradık bulamadık. Geri döndüğümde sigara paketinin

önümde olduğunu gördüm. Bu olaya halk arasında göz bağlayıcı da diyorlar. Cinler insanları kandırmak için bunu yaparlarmış (K.K.81).

Cinlerden bahsederken onların daha çok geceleri at ahırlarına girerek, atları ve develeri binmeleri ile ilgili inançlar yaygındır. Sabah at sahibi atını halsiz ve terlemiş halde bulursa, ata gece cinlerin bindiğine inanır. Bu cinlere “**At binen cin**” denilmektedir. Cinlerin atların kuyruğunu örerken veya subaşlarındayken iğne batırılarak yakaladıklarından ve hizmetçi olarak çalıştırıldıklarından sıkça söz edilmektedir (K.K.12, K.K. 28).

Eğer yakasındaki iğneni çıkaran olursa cinler, yok olurlar ve bir daha o eve asla yaklaşmazlarmış. Bazen bu cinleri yakalamak için atın sırtına katran veya zift sürülür ve cin bu yapışkan olan maddelere yapıştırılarak yakalanır (K.K.15).

Cinler, gece yarısı dolaşan göze görünmez varlıklardır. Fakat bazen bu cinlerin farklı hayvanların ve insan cildine girdikleri de malumdur. Bu hayvanların başında kara kedi gelmektedir. Genelde geceleri yalnız başına dolaşan insanlara musallat olurlar. Üzerinde ekmek olan kişiye cin dokunmazmış. “Cinlere karşı korunmak için “köpeğe bir parça ekmek atıverin, neziri diye” denilerek bir konuşma naklediliyor. Köpeklerin karnını doyurmak bazen adak yerine geçebiliyor.” (Tanyu, 2007: 112). Aynı zamanda cinlerin metal eşyalardan korktuklarına, yüksek sesli, gürültülü ortamlardan kaçtıklarına inanılmaktadır. Cinlerden korunmak için eve Kur’an asılır (K.K.20). Cin çarpması için nefesi kuvvetli udumlu kişiler ve hocalar dışında bazı kutsal mekânların da tedavi edici gücünün olduğuna inanılır. H. Tanyu, Sivas’ta bulunan Karacalar Tekkesi’nden bahsederek buraya çolak ve kötürümlü felçlilerin, cine çarpıldığına inanılanların götürüldüğünü söyler (Tanyu, 2007: 311).

2.2.1.3. Dev

Kaşkaylar arasında “dev”e, “div” denmektedir. Büyük insan şeklinde ve alnının ortasında tek gözü olan bir yaratık olarak tasvir edilmektedir. Dev, şeytani özellikleri olan ve insanlara zarar veren bir yaratıktır. Dev’in olduğu yer çoğu zaman diğer bir dünya veya yeraltı dünyası, mağaralar olarak görülmektedir. Kaşkaylar arasında bu kötü yaratık sadece masal ve efsanelerde karşımıza çıkmaktadır. Dev’in tek başına bir gücünün olmadığına ve onun canının bazen bir çiçekte, bazen kafeste

olan bir kuşta, bazen de suda olduğuna inanılmaktadır. Yani devin olduğu yerde mutlaka tılsım vardır ve kahramanlar bu tılsımı yok ederek devı öldürmektedirler.

“Malik şah” masalında dev şöyle anlatılmaktadır: Devın yaşadığı yere insan ayağı değmezmiş. O yüzden de bu yerlere insan gelirse dev kokusundan orada insan olduğu anlarmış. Bir gün tembel oğlan diye birisi devı aramak için yola çıkmış ve yolda bir yaşlı adama rastlamış. Bu yaşlı adam ona nereye gittiğini sorduğunda oğlan devın gülünü aradığını söylemiş. Yaşlı adam ona “Ey bahtsız genç! O gülün sahibi devdir ve kırk bekçisi var, ama dev uyuduğunda yedi gün sonra uyanıyor, belki o mühlette gülü alabilirsin.” demiş ve böyle devam etmiş, “Dev sarayında bir periyi esir etmiş ve perinin kaçmasını engellemek için saraydan çıktığında kapıyı kilitliyor ve kendisinin hayat suyunu ise aynı sarayda gizliyor.” demiş. Oğlan gittiğinde periyle karşılaşmış ve peri oğlana, “Devin hayat suyunu ele geçirirsen ikimizi de buradan kurtarabilirsin.” demiş.

“Aksak Ceyran” masalında dev, korkunç bir varlık olarak yorumlanmakta ve insan eti yediğı anlaşılmaktadır.

Adam adam ısı g lir

Yağlı badam ısı g lir

Adamızad burda n  g z r.

(Adam adam kokusu geliyor

Yağlı badem kokusu geliyor

 nsanoğlu burada ne arıyor (Khorshidi, 2017: 31, 58).

“Gödelek ve Gözü G y Kossa” hik yesinde de ismi Alavarzengi veya Alaberzengi olan erkek devden bahsedilmektedir. Bu dev de kadınlara musallat olan bir devdir. “Günlerin birinde Alberzengi (Kaşkayı kültüründe kadınlara musallat olan erkek cin veya dev olarak tanımlanır) bir kadına  şık oldu. Kırk keçisi olan bu ailenin hayvanlarını oğlu Kılıç sabahları dağ  götürer, akşamları gün batan  ağı geri obaya dönerdi. Alaberzengi de Kılıcın obada olmadığı zamanı fırsat bilip, obaya gelir ve bu kadınla ili iye girerdi” (K.K.81). Hik yede aynı zamanda bu devın de tılsımlı olduğundan ve farklı şekillere ve kılıklara girebildiğinden bahsedilmektedir. Çünkü Alaberzengi hem yılan kılığına hem de yaşlı kadın kılığına girerek kahramana zarar verir.

Alavarzengi veya Alabarzengi: Kaşkay kültüründe erkek Dev olup da farklı yöntemlerle kadınları kandırıp tuzağa atan acımasız bir korkunç yaratıktır. Hikâye ve masallarda geçen mitolojik ögedir. Kaşkay inanışlarında Al karısının kocası olarak geçmektedir. Ancak hem çirkin ham de çapkın olduğu için al arvadı (dişi yaratık) ile sürekli kavga halindedir. Alavarzengi daha çok geceleri kadınlara musallat olur. Tek beslenme kaynağı karanlıktır, çirkin yaratık olsa da farklı insan ve hayvan cildine girebilmektedir-dondeğiştirmektedir. Kadınları kandırmak için yakışıklı erkek kılığına girer, örneğin “Gözü Göy Kossa ve Gödeleğin” hikâyesi’nde dul kadına yaklaşmak için yakışıklı bir erkek kılığına bürünerek ona yaklaşır. Onların bu gizli izdivacından “Gödelek” dünyaya gelir. “**Şehzade ve Sarı Başlı Kız**”, “**Demi Biğçi Ardı Keser**” hikâyelerinde de Alavarzengi don değiştirerek yani farklı şekillere girerek insanlara zarar vermektedir. Kaşkayların ünlü “**Yeddi Kardeş**” masalında da Alavarzengi devi ile insanların savaşı anlatılmaktadır. Alabarzengi bu masalda yöre halkına çok zulüm eden dev olarak geçmektedir. Bütün eski Kaşkay folklorunda Alavarzengi’nin başlıca silahı “ala”, yani hileye başvurmaktır. Bu durum adındaki Al kelimesinden de anlaşılmaktadır. Bu devin ölümü de hile ile olmaktadır. Kahramanlar onu kandırarak öldürürler.

Bu kelimenin açılımına baktığımızda şöyle bir yorum yapılabilir:

Ala+var+zengi

Al- hile

Var- varan, başvuran

Zengi –büyük, dev ve fövkal yaratıkların isminde karşılaşılan bir söz öbeğidir. Şah İsmayıl destanında da fevkal yaratık olan “Arabzengi” vardır. Hatta günümüzde de dev gibi olan uzun boylu kaba ve güçlü kadınlar için “Arabzengi” derler. Diğer anlamı da yenilmez’dir. Al kelimesinin çok anlam ifade eden örnekleri vardır. “Al” hem almak- götürmek hem de “*al dil- hile, al dile tutmak- aldatmak, kandırmak*” anlamlarındadır. “Al cini de hile ile kadınları tuzağa götürür bu nedenle ona al isim takmışlar.” (K.K.81). Al ruhunu uzaklaştırmak için (Al’ın aldatılması ve kandırılması) ayının önemli kısmıdır. “Aldatmak” kelimesinin kökenin de bu “al” kelimesinden geldiği düşünülebilir.

Kaşkay inanışlarında Al ile Alabarzenginin farkı “Al” farklı kılıklarda görünmez, fakat Alavarzengi farklı kılıklara girebilmektedir. Çünkü “al arvadı” o

kadar çirkin bir yaratık ki, kadınlar zaten onu gördüklerinde kendinden geçer, bayılır. Alaverzengi ise hile yaparak insanlara zarar verir. Eski Kaşkay yaşlıları anlatıyor ki, “Al Ve Alaverzengi korkusundan biz kız çocuğu dünyaya gelende ona iki isim takardık ki, bu acımasız yaratıklar onları öldürmesin. Benim annem iki ismi var Munevver, diğer ismi Haver, teyzelerim de öyle tek bibim de aynı ismi vardı. (K.K.81). Bu tür yaratıklardan korunmak için yatakları yanında demir veya metal bir alet bulundurur, kadınlar tek başına hamama gitmezdi, çünkü cinlerin en çok bulunduğu yerlerden birisi hamamdır.

Günümüzde de çocukları uslu durmaları için anne babaları ses yapma “seni Alaberzengiye verrem” derler. Dominik bir yaratık olan Alaberzengi Folklor ürünü dışında günlük hayata da dâhil olmuştur.

2.2.1.4. Urgan

Anadolu ve Altay halk kültüründe “**Cin**”, “**Orgun**” veya “**Vurgun**” da denir. (URL-18)¹⁹. Kaşkaylarda da “**Cin çarpmış**” veya “**vurgun vurmuş**” derler. Seni “**qara vurgun**” vursun (K.K7) da derler. Burada vurgulanan sadece vurgun değildir. Onun kara olduğu da belirtilmiştir. Bildiğimiz gibi kötü ruhların çoğu karanlık dünya ile ilişkili olduğu için kara olarak algılanmaktadır. “**Qara vurgun**” da korunmak, sakınmak gereken bir varlık gibi tasavvur edilmektedir. Vurgunun da cin gibi insanlara zarar veren mahlûk olduğuna inanılmaktadır. Vurgun vuran insan hareketsiz (felç) kalır, kararak azaları kurur ve hareketsiz olur (K.K.14). Derleme yaptığımız kişiler arasında vurgun vurma olayına şahit olduklarını iddia edenler de vardır. Bazen bir aileden herkesi vurgun vurmuş. Akşam herkes uyur fakat sabah kimse yatağından kalkamaz, kuruyarak ölmüş. Bunların bazıları ölmüş. Vurgun vuran birisinin hemen ağzından burnundan kan gelirse ölmez, eğer gelmezse ölmüş (K.K.2). Bu durumun bir benzeri Azerbaycan’da şu şekilde anlatılmaktadır. Gece bazı obalarda hayvanları, bazı obalarda da insanları yıldırım çarpar ve o insanlar sabahları yataklarında kararmış şekilde bulunurlarmış. Halk arasında bu olaya, “**vurgun vurma**” ve “**ıldırım vurma**” da derler. Bu yüzden bu ifadelerin her ikisi de beddua olarak kullanılmaktadır: “**ıldırım vursun başından**” veya “**vurgun**

¹⁹ URL-18: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Urgan> (17.02.2021)

vursun seni” (K.K.13, K.K.38, K.K.43). Her ikisi de gökyüzünden gelen bir güç tarafından vurulma olayına işaret eder.

Anlatılara göre vurgun vuran kişinin ensesinde ve bel kısmında beş parmak, yani el şeklinde kara bir iz bulunur. O el izi olan yer kararmış olur. Vurgun vuran kişinin ağzından ve burnundan kan gelir. Vurgun vuran insan için Kur'an açılır. Üzerlik ve tuz siyah beze sarılır ve ateşe atılır. Tütsületerek vurgun vuran kişinin çevresinde gezdirilir. Daha sonra yakılmış küller dua yazılmış mavi beze sarılır ve vurgun vuran kişinin boynuna asılır veya kararan beline-sırtına bağlanır. Diğer bir uygulama da vurgun vuran kişi için yeraltından tünel gibi bir kazılması ve onun oradan geçirilmesidir. Bu kişi “çillebeder”, “çillegeder” olmuş, toprak altından geçirin derler (K.K.66). Hastalıklı kişilerin oyuk taş arasından, mağaralardan geçirilmeleri ve toprak kazılarak yer altından geçirilmeleri, kötü ruhlardan arınmak amacıyla yapılmaktadır. Kaşkay inancında kaostan ve kötülüklerden kurtulmanın diğer yolu da kurban adamaktır. Çillebeder olmuş veya vurgun vurmuş kişi toprak altından geçirdikten sonra yeniden doğmuş gibi algılanmakta ve bu yüzden de kurban kesilmektedir.

Sibiryalı halklarının da inançlarında ruhların mağarada (veya dağın içinde), suda ve yerde yaşadığına inanılır. Burada toprak-yer, bereket ve doğuşun kaynağı olarak görülmektedir (Lvova vd, 2013b: 108).

Kaşkaylarda yüzü ve diğer azaları kuruyan insanlar için “vurgun vurmuş” derler (K.K.2). Çünkü Kaşkaylarda “vurgun” cinden ve vurgundan (doğa güçlerinden) gelen hastalık olarak görülmektedir (K.K.1). Eski insanlar hastalıkların kötü ruhlardan geldiğine inanırlarmış. Günümüzde bu hal felç geçiren ve vücudu kararak hareketsiz kalan insanlar için söylenir. “*Vurgun*”, “*Vurgun Vurmak*” genelde gece yaş ağaç altından geçen ve uyuyan, su, pınar başına giden kişileri vurur. Bu kişileri hoca yanına veya kerametine inanılan seyit ocaklarına, türbelere götürürler. Şimdi bu ruhun varlığı daha çok bazı beddualarda ve deyimleşerek yaşatılıyor (K.K.9).

“**Gara vurgun vursun**” ve “**vurgun vurmuş**” sözleri aynı zamanda beddua olarak da hem Kaşkay Türklerinde hem de Azerbaycan Türklerinde kullanılmaktadır. Bu kelimenin etimolojisine baktığımızda kelimenin “vurmak, vurulmak” fiilinden geldiği düşünülür. Kaşkaylarda “**vurgun muncuğu**” denilen bir taş vardır ki, bu taş

genelde fehme olmuş bebeklerin ve cin çarpmış vurgun vurmuş kişilerin tedavisinde kullanılır. Bu taşla şifalı dağ otları ezilerek hastaya verilir ve bununla da hastanın iyileşeceğine inanılır. Fehme de aynı cin çarpmış kişide olduğu gibi, vücudun kararması ve morarması halidir (K.K.2).

“Azerbaycan Türklerinin inanişına göre o, bir ruhtur. O, cinin ta kendisi olan hayalî bir varlıktır. Ateşten yaratılmıştır. O, tek ağaçların altında, su kenarlarında ve köprü altlarında yaşar. Onların hem kâfiri vardır, hem Müslüman'ı. Müslüman olanı, vurduğunu çabuk affeder. Kâfirin affetmesi ise zor olur. Bütün şer ruhlar gibi, karanlık çöktükten sonra harekete geçer. İnsanı, karanlık çöktüğünde, sudan geçerken, ya suyu murdar ederken, ya eğilip su içerken, ya da ağaç altında yatırken vurur. Ağaç altında yatıp hastalananlara “vurgun vurmuş” denilirdi. Böyle insanlar, tedavi için cinci yanına götürülürdü” (Beydili, 2004: 596).

2.2.1.5. Albasma, Karabasma, Ağırlık ve Garamat

Kaşgarlı sözlüğünde “abaçı umacı” için “bununla çocuklar korkutulur, ağır basma, kâbus.” (Atalay, 1985: 136) karşılığı verilmiştir. “Al” Türk dünyasının hemen her yerinde görülen doğum zamanı lohusa ve bebeğine zarar veren bir türlü cindir. İran Türklerinin folklorunda bu yaratık “Albastı, al arvadı, hal arvadı, al anası, al ninesi” gibi farklı adlarla adlandırılmaktadır. Kaşkay Türkleri bu kötü yaratığa Al cini derler. Al cini doğum ve lohusalık dönemi kadınlara ve bebeklerine musallat olar. Bu al cininden korunmak için farklı inanç ve uygulamalar yapılmaktadır. En yaygın olan uygulama “udumlu kişi” çağırılması ve onun yardımı ile bu yaratığın berteraf edilmesidir.

Kaynak kişilerden Bulgayis Şükohi Al'ı şu şekilde anlatmaktadır: *Doğum yapan her eve al cini gelir. Doğum zamanı kadından çok kan gelirse ve kadın kendinden geçer bayılırsa arvadı “Al apardı” derler. Al aparan arvadın başı üstünde ve ensesi üzerinde barut yakılır. Dışarıda çadır önünde at kişnetilir. Kadının ismini söyleyerek ata bak, ata bak derler. Yarı baygın olan kadın eğer ata bakabilirse o esnada al ondan uzaklaşmış. Kadının saçı iple çadırın ortasından asılan ipe bağlanır. Oğlak öldürülür-kesilir, oğlağın ciğeri ve yüreğini dışarıya atar cine seslenirler: “Dilciğere bak”, “dilciğere bak”. Al cini dışarı çıkıp ciğeri alırsa*

kadın iyileşir.” (K.K. 15). Kadına gelen “Al”ı kovmak için kadına sopayla hafifçe dokunularak şu sözler söylenir: “Qaç qara kaç - قچ قره قچ” ayini yapılır.

Kaç kara kaç, geldi kaçın al geldi,

Kaç kara kaç geldi deyin al geldi (K.K.4).

Bu ayin zamanı üzerlik yakılır, çadır önünde ateş yakılır ve at çaptırılarak al cini korkutmaya çalışılır. Bu ayin nitelik olarak Kaşgarlı sözlüğünde geçen Kovuç ayinine benzemektedir.

قوۋۇچ (قره باستی) قوۋۇچ

قوۋۇچ (قره باستی) قوۋۇچ

“Kovuç: cin çarpması eseri. “kovuz” (Oguzca). Kovuç-kovuç: cin çarpmasına karşı üzerlik ve ödağıcı ile yapılan tütsüde cinlere "kaç- kaç" demek üzere söylenen kelimedir.” (Atalay, 1985: 163). Kaşkaylı araştırmacı Velullah İdir’e göre kaç kelimesi, kovuç kelimesinin değişime uğramış biçimidir. Bu “cin kovma” ayini de Kaşkaylarda yaşatılan “قچ قره قچ” ayini ile benzerdir. Her iki ritüelin amacı da kötü ruhu kovmaktır. “Qaç”- kaç, git, uzaklaş anlamına gelmektedir. “Bu Qovuç heman kaçtır ki, kam cinleri uzaklaştırmak için söylüyor, Qovuç Albasti Qovuç, yani Kaç Kara Bastı Kaç” (K.K.29). Her iki ayini de sıradan insanlar icra etmez. Eski Türklerde bu ayini yapan kam icra ederken Kaşkay Türklerinde bu ayini icra eden, kutu olduğuna inanılan kam görevlerine benzer görevleri yerine getiren “udumlu” kişidir.

Bu parçada kara, karabasma veya al cininin kısaltılmış şeklidir. Kaşkaylarda “al” veya albasmasının çilleli kadına ve bebeğe musallat olduğuna, “**karabasma**”nın ise hem lohusaya hem de genel olarak herkese kötülük yapan bir ruh olduğuna dikkat çekmektedir.

Uygur Türklerinde de karabasanın hamile kadına musallat olduğuna inanıldığı görülmektedir: “Bazı Uygur kadınları, deve yününün yanında taşındığında **kara basmayacağına** inanıp hamilelik döneminde deve yünü dōşeginin içine koyar veya deve yününden ip yaparak boyunlarına takarlar ya da deve yünü kıyafetlerinin iç astarına yerleştirirler.” (Öger, 2012: 1684).

Altay Türklerinde Erlik’in diğeri adı “kara name”, “kara şey”, “karabasan” dır. O, yeraltında “Almıs” denilen siyah sarayda yaşayan ve ölüm, hastalık ve kötülük getiren ruh olarak bilinmektedir. Bu yüzden de karanlıkta “geceleri şapkasız ve

örtüsüz dışarı çıkanın” saçından tutarak kendisi ile yeraltına götüreceğine inanılır (Yuguşeva, 2001: 145-146).

A. İnan “Kara albastı” yahut “Kara” ciddî ve ağır başlı bir ruhtur” der (İnan, 1986: 169). “Kara bastı” da aslında “albastı”nın siyahıdır. Kaşkay inançlarında bu ruha “kara” veya “karabasan” derler. Karanlık yerden geçen birisi korkarsa, kötü rüyalar görürse, gözüne kötü varlıklar görünürse **“filankesi karabaşmış”** ve **“gam basmış”** derler. Bu insana derler ki, al elvan – kırmızı giysin, ılık kadın olsun ki, kara ondan uzaklaşsın, gam ondan uzaklaşsın (K.K.14, K.K. 21).

Türkmenistan Türkleri arasında kötü ruhların hepsi “Al arwah” yeni cin ve şeytan anlamında anılmaktadır. “Gece ateş külü üstünden geçersen “al arwaha” rast gelirsın”, “evin eşiğine kirli su dökersen “al arwah”a rast gelirsın” denilmektedir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 173, 179).

Bu inançlardan da “Al”ın sadece çocuklu ve lohusalı kadınlara değil, herkese zarar veren kötü ruhun genel adı olduğunu görüyoruz. “Al” ve “albasması” lohusaya ve bebeğine zarar veren ruhlar olarak bilinmektedir. Bu konu, “Al”la ilgili inançlar bölümünde daha detaylı ele alınmıştır.

Kaşkaylar arasında olan inanca göre “karabasan” (garabasan) veya farsça “Bexte” بخته hortlak gibi” uyuyan insan göğsü üzerinde bir yük hisseder, boğulur, terler, hareket edemez. Kulağına türlü sesler gelmeye başlar (K.K.15, K.K.81). Tıbbi adı uyku felcidir.

“Uyku felci, REM uykusu sırasında ortaya çıkar. Beyin uyurken vücut kasları da uykudadır. Uyuyan bir insanın kolunu kaldırıp bıraktığınızda kolu düşer çünkü kaslar aslında felç konumundadır. REM uykusu sırasında beyin bazen birden uyanır, ancak bu uyanma kaslarda olmaz. Kaslar felç durumunda kalır ve beynin uyanıklığına eşlik edemez. Uyanan kişi sanki vücudunun üzerinde biri oturmuş ya da ağırlık çökmüş gibi hisseder. Aslında o anda olan durum kişinin kaslarını kıpırdatamaması sonucu hissettiği felç durumudur.” (URL-19)²⁰

Halk arasında olan inanca göre karabasma, insanı korkutsa da tehlikeli değildir. Bazı araştırmacılar, karabasmanın insanın içindeki sesi olduğunu ve rüya yoluyla insana gelen haberdarlık olduğunu söylerler. Bu durum insanı irfana davet eder. Halk hikâyelerimizde gördüğümüz “dolu içme veya bade verme” motiflerinde

²⁰URL-19: <https://www.acibademhayat.com/karabasan-nedir-nasil-tedavi-edilir> (10.12.2021).

de rüya yolu ile kahraman aynı durumla karşılaşmaktadır. Bu yolla da irfana davet edilir ve onun dileği gerçekleştirilir. “Kaşkay inancına göre de karabasma anında, insan aklından ne geçirirse ve ne dilek dilerse o dileği gerçekleştirmiş” (K.K.5).

Gündüz vakti de insanın gözüne ruhlar gözükməsi halı vardır ki, bu hala “Pirmehe” Arapça “hez(d)yan” denilmektedir. Bazan bu halı müptela olanlar birisinin onun takip ettiğini veya başı üzerinde birinin oturduğunu söyler (K.K.7).

Kaşkay halkı arasında **ağırlık basması, kırk basması, çille basması** denilen kötü ruhların da varlığından bahsedilmektedir. “Ağırlık basmak- ağırlık çökmek, kâbus görmek” anlamındadır (Altaylı, 2005: 29). Bu kötü ruhların hepsinin işlevlerinin hemen hemen aynı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü hem **ağırlık** hem **çille**, hem de **kırk basması** hamile kadınlara, lohusalara ve cesede dokunanlara zarar vermiştir.

“Üzerine ağırlık çöken insanlar uyudukları yeri bütün ayrıntıları ile gördüklerini, bağırarak istediklerini, fakat seslerinin çıkmadığını, üzerlerindeki güçlü kuvvetli biriyle mücadele ettiklerini, haykırarak uyandıklarını söylerler” (Duvarcı, 2005: 128).

Kaşkaylar arasında “Ağırlık” dedikleri kötü ruhun sadece uykudayken değil, gün içinde de insanlara zarar verebileceği ile ilgili inançlar vardır: “Hamile kadın mezarlığa gitmez, giderse bebeği **ağırlık** basar, kadın düşük yaparmış.” (K.K.14, K.K.12). “Ağırlık” basması inancı, Gagauz Türklerinde de yaygındır:

“Gagauzlarda bebeğin dışarı asılan çamaşırları karanlık basmadan önce toplanır. Şeytanın ve diğer varlıkların kötülüklerinden korunmak amacıyla çamaşırlar gece dışarıda bırakılmaz. Eğer çocuğun eşyaları ilk kırk gün içerisinde gece dışarıda unutulursa, çocuğun uykusunun kaçacağına ve üzerine **ağırlık çökeceğine** inanılır” (Perçemli, 2011: 40).

Boylu (hamile) kadın, lohusa kadının yanına giderse onu zahanın yani lohusanın **kırk basar** ve hamile kadın düşük yaparmış (K.K.13). Cenazesi olan aile kırk gün tamamlanmadan hamile kadının olduğu eve giderse, hamile kadını “**ağırlık basar**”, “**çille basar.**” (K.K.24).

Ağırlık ve çilleden kurtulmak için “**ağırlığım** uğurluğum” -ki dert, bela, kader, sıkıntı anlamındadır (Altaylı, 2005: 29)- dağlara, daşlara, göyde uçan kuşlara” denir, gusül abdesti alınır veya ateş üstünden geçilir. “Ağırırık”, Azerbaycan

ağızlarında “hastalık” adıdır. Hatta bazı yörelerde göz hastalığı olarak da bilinmektedir (Azerbaycan Dialektoloji Lügati, 2007: 14).

Kaşkay Türklerinde nazar değen birine “**üzerinde ağırırğ var**” deyip hocaya götürür, muska yazdırırlar. Ayağı uğursuz olan kişi için de “ayağı ağırdır” derler (K.K.3, K.K. 6).

Kaşkaylarda “ağırlık” dışında, Kaşkaylarda kötü enerjisinin olduğuna inanılan “yorunnax” kelimesi de sık sık kullanılmaktadır. “Yorunnax”, enerjisi bitmiş, yorgun olan insan anlamına gelir. Bu insanın negatif enerjisinin olduğuna inanıldığı için böyle insanların kırklı kadına ve çocuğa, yeni gelin üstüne gelmesi hoş karşılanmaz (K.K.14). Yeni doğum yapan kadın çaydan geçerse yanındaki kişi bıçağı ile suyu keserdi ki, suyun ruhları kırklı kadına zarar vermesin (K.K.17).

“**Nehsliğini dökmek**”. Nehslik basmış insan da kötü enerjisi olan insandır. Kaşkay inancına göre haftanın bazı günleri de vardır ki, bu günler de nehs günler kabul edilmektedir. Nehs, iyi olmayan, uğursuz anlamına da gelir. Kaşkay toplumu yeni başlangıçlar, evlilik ve düğün gibi özel günler seçerken özellikle “gününü xub edelim, gününün yey edelim, nehs gün olmasın” derler. Günün, saatin ve anın bile uğursuzluğuna inanırlar (K.K.40).

Hem “nehslik” hali hem de “yorunnaxlık” zamanı birçok inanç ve uygulama gündeme gelmektedir. Kaşkay Türklerinde yorulmak kelimesi “yorunak” şeklinde veya “arma”, “armadınğ” “yorulmayın” şeklinde söylenmektedir. Bu kelime Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da “yorgun argın” ikilemenin anlamını kaybeden tarafından birisi olarak yorğun-arğın, bitkin, zayıf olarak da kullanılır. Abu Hayyan sözlüğünde “Armak”, yorulmak anlamındadır (Caferoğlu, 1931: 5). İbn Mühenna sözlüğünde de “armak”, yorulmak anlamındadır (Aptullah Battal, 1934: 11). Şimdiki Azerbaycan Türkçesinde de yorgun-argın kelimesi ikilemenin anlamsız kalan tarafı olarak yaşatılmaktadır.

Halk arasında yorunnax olan kişinin kötü enerjiye sahip olduğuna inanıldığı için o kişinin elbisesinden bir parça alıp kendisinden habersiz yakarlar. Temas niteliği taşıyan bu elbiseyle kötü enerjisinin olduğuna inandıkları kişinin de nehsiliğini ve kötü enerjisini kovduklarına inanırlar. Akarsu üzerinden geçerler ve eve, sabah vakti pınardan getirilmiş su serperler. Yorunnax insanın ayakkabısının altındaki topraktan alıp suya karıştırarak içirirler.

Bu uygulamaya günümüzde yapılan bir birçok spiritüel enerji çalışmalarında da rastlanmaktadır.

Ateşle kötülüklerin kovulduğuna olan inanç günümüzde mum yakılarak devam ettirilmektedir. Kötü ve negatif enerjilerden kurtulmak için su ile yapılan birçok uygulamalar da vardır. Sirkeli suyu cam bardak içinde evin köşelerine koyarak evdeki kötü enerjiden kurtulduklarına inanırlar.

Cenazesi olan, evinden ölü çıkan kişiler için de **garamatlanmış** kişi veya ev derler. Bir nevi lanetlenmiş anlamındadır. Birisine beddua etmekle eşit olan garamat atmak (el hareketi ile yapılan bir eylemdir) “arkasınca garamat attım” (beddua ettim) anlamındadır.

2.3. Geçiş Dönemlerine Bağlı İnanç ve Uygulamalar

2.3.1. Doğum

İnsanın yaşam evresindeki ve toplum içindeki statü ve rollerinin değişmesi şarttır. Bu dönemleri aşılması gereken zorunlu bir evre, sınav ve görev olarak da tanımlayabiliriz.

Geçiş törenleri içerisinde yer alan doğum ve ölüm, insanın iradesi dışında oluşan kadersel çizgilerdir. Bu yüzden de eski insanlarca doğum ve ölüm mucize olarak görülmüştür. Evlenme ise hem kadersel hem de bir nevi insan iradesi ile gerçekleşen bir durum olarak yorumlanmıştır. Mucize ve kadersel öğelerden oluşan geçiş dönemleri, birçok kültürel unsur ve inancı da içinde barındırmaktadır. İnsan hayatının bir durumdan başka duruma geçişi, -örneğin, bebeklikten çocukluğa, çocukluktan ergenliğe, ergenlikten gençliğe, daha sonra, orta yaş, yaşlılık, ihtiyarlık gibi evreler-, hem statü hem rol değişimi olarak insan ömrünün sonuna kadar sürmektedir.

Y. Yeşil’e göre, “Geçiş dönemleri, bir toplumun üyesi olarak gözlerini dünyaya açan insanoğlunun hayatı boyunca yaşadığı değişikliklerin topluma ve çevreye tanıtılması, kabul ettirilmesi ve bireyin bu değişikliğin farkında olması amacıyla ihdas edilmiş sosyal ritüeller örgüsüdür.” (Yeşil, 2012: i).

Geçiş evrelerini mevsim değişimlerinin yansıması olarak da düşünebiliriz. Nasıl ki, tüm mevsimlerin kırkinci günü çille olarak yorumlanmış ve sakınılmıştır,

aynı inanç doğumun, düğünün kırkinci günü, insanın kırkinci yaşı hem de ölümün kırkinci günü olarak yaşatılmaktadır. İnsan ömrünün belli dönemleri olan bu evreler de geçilmesi gereken tehlike bir dönem olarak yorumlanır. Günümüzde de bazı insanlar kırk yaşlarını kutlamazlar, onun uğursuzluğuna inanırlar.

Mevsimlerin gelişi, özellikle de bahar (yeniden doğuşu simgeler) mevsimin gelişi, Türk topluluklarında bayram ve törenlerle kutlanmaktadır. Doğum da toplum tarafından törenle karşılanmaktadır.

“İnsan hayatının üç önemli “geçiş” vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli “geçiş” in çevresinde bir sürü âdet, ayin, tören, dinsel ve büyüsel işlem kümelenmekte, söz konusu “geçiş” leri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu, “geçiş” sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır” (Örnek, 1971: 10).

Doğum, tüm dünya halklarının geleneksel dünya görüşünde hayatın başlangıcı olarak, ölüm ise insanın bu dünyadaki sonu olarak kabul görmektedir. Fakat zamanla toplumlar ayrıştıkça, farklı farklı milletler ortaya çıktıkça bu geleneksel görüşler de toplumun hayat şartları ve coğrafyasına uygun olarak yeniden şekillenmeye ve farklılaşmaya başlamıştır.

Kaşkaylarda doğmak, **dünyaya gelmek** olarak adlandırılmaktadır. Anne rahminden sonraki yer insanların dünyasıdır. Geçiş dönemi olan doğum, evlenme ve ölüm gibi törensel geleneklerde bu kavramlarla sık sık karşılaşıyoruz. Evlenen kişi için **dünya evine girdi**, ölen kişi için **gerçek evine gitti** veya **bu dünyayı terk etti** derler.

Kaşkay Türklerinin inançları içerisinde “Hayat çemberi” ile ilgili inanç ve uygulamalar da konumuzun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Doğumla ilgili inanç ve uygulamalar “Doğum Öncesi”, “Doğum Sırası” ve “Doğum Sonrası” olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

2.3.2. Doğum Öncesiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar

2.3.2.1. Kısırlığın Giderilmesi ve Gebe Kalmayla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Kadının rolü göçebeler arasında çok önemlidir. Ev işleri, el dokumaları, çocukların bakımı kadının sorumluluğundadır. Kaşkay kadınları arasında “*arvat oturmaz*” derler, yani işten oturmaya vakit kalmaz. Kadının fiziki yükü yanında, bir de kadının manevi yükü vardır. Kaşkaylarda kadının iyi ev hanımı olması tek başına yeterli görülmez. Aile olmanın şartlarından biri de kadının doğurmasıdır. Çünkü kadının statüsü doğurmasıyla değişir. Toplum için soy, kimlik ve cinsiyet kavramları ön plandadır. Aile toplumun temel taşıdır. Bu temel taşı, çocuklarla sağlamlaştırlarsa toplum varlığını sürdürebilir.

“Çocuksuz bir insan, yaratılış nedenini yerine getirmemiştir, bu nedenle de eksiktir. Böyle bir insan ne sorumlu ne de tam bir yetişkin olarak görülür” (Delaney, 2001: 100). Kaşkaylarda “Uşaklı év bazardır, uşaksız év mezardır” derler (K.K. 1). Çocuğu olmayana “ölünce arkasınca ağlayanı olmaz” derler ve bu durumu bir eksiklik olarak görürler.

“Manas” destanında Manas’ın müstakbel babası ne kadar zengin olsa da, çocuksuzluğunu önemli bir eksiklik olarak görür: “Ölürsem arkamda ağlayacak çocuğum yok”. (Manas Destanı, 1995: 27). Kırgız toplumu arasında zürriyetsiz, çocuksuz ölmek, trajedi olarak yorumlanmakta ve çocuksuz kişi toplum tarafından dışlanmaktadır (Jumabaev, 2006: 21).

Göçebeler arasında yeni evlenen gelin çocuk doğurana kadar aileye tam şekilde kabul edilmez. Soyun devam etmesi için kadının çocuk doğurması, özellikle de erkek çocuk doğurması önemlidir. Çocuksuzluk toplum baskısına ve ailede kaygıya sebep olur. “*Yadgızı*”, yabancı kız veya gelin olarak etiketlenir. Kadının doğurduktan, bebek dünyaya getirdikten sonra statüsü değişir. Evde ve obada daha saygın olur ve aile içinde daha değerli tutulmaya (*arvad oldu derler*), ailenin bir bireyi olmaya hak kazanır.

“Geleneksel toplumlarda evliliğin çocukla, özellikle de erkek çocukla taçlandırılması beklenir. Daha çocukluk dönemlerinde aileler ve toplum tarafından

anne ve baba olmaya güdülenen erkek ve kadınlar da evlilik sonrasında yoğun bir çocuk beklentisi içine girerler. Bu beklentinin gerçekleşmemesi, aileyi oluşturan bireyler, özellikle de kadınlar üzerinde yoğun bir baskıya neden olmaktadır” (Aça, vd., 2019: 183).

C. Delaney’a göre de, dünyaya çocuk getirmek, Türkiye’de hem erkeklerin hem de kadınların birincil kaygılarını oluşturmaktadır (Delaney, 2001: 51).

Kaşkay Toplumu arasında da bu durum sadece kadınlara özgü değildir. Çocuksuz erkeklere karşı da aynı muamele yapılmaktadır. Soyu devam etmeyen erkek toplum tarafından dışlanır (uğursuz, şansız olur nitelendirilir). Türk toplumlarında soy erkek hattı ile devam ettiği için erkek çocuğa önem verilmektedir. Yaratıcı olarak babalık, doğuran olarak da analık üstün statü olarak kabul görür. Anneye ve babaya duyulan saygı farklı bir boyuttadır. Annelik ve babalık kutsal bir görev olarak da nitelendirilmekte, anne baba hakkı denilen hak, Tanrı’nın yeryüzündeki tecessümü olarak kabul görmektedir. Bu saygı kadına veya erkeğe duyulan bir saygı değil, aslında yaratma gücüne, doğurma gücüne olan saygı gibi de algılanabilir. Kaşkay halkının hem sosyal hayatında hem de sözlü edebiyat ürünlerinde kadınlar sadece anne konumunda olumlu bir değere sahiptir. Diğer rollerde olumlu olmayan bir değere, çoğu durumda ise eşit bir değere sahiptir. Çünkü kız çocuğuna verilen değerle anneye verilen değer arasında çok açık vardır. Bu inanç Türkdilli halkların hepsinde karşılaşılan bir durumdur.

Genellikle göçebeler arasında ailede kızların evlenmeden önceki yeri belirsizdir ve kızın bakireliğine önem verilmesi, namus konuları gibi durumlar her zaman kız ailelerinin kaygısına sebep olmaktadır. O zamana kadar ki, kız evlendirilir ve kendi ailesi dediği kendi evi ve ocağı olarak nitelendirdiği gerçek evine gider. Kız, evlendikten sonra statüsü değişerek gelin olur. Gelinlik, kadının yabancı dünyadan gelmesine işaret eden yeni kimliğidir. Kadın çocuk doğurana kadar bu kimliği ile yaşar ve anne olduğunda daha üstün bir statüye, doğuran kimliğine geçer.

Doğurganlığa önem verildiği ve kadınların seçim hakları kısıtlı olduğu için erkek aileleri kız seçerken bu hususlara çok dikkat ederler. Kız beğenirken kızın hastalıklı, engelli olan, kısır olan akrabaları var mı diye soyuna sopuna bakar, araştırırlar. Eğer en yakın akrabalarında bu durum varsa gelecekte aynı sorunları kendileri de yaşamamak için o aileden kız almazlar. Bu inancın son tıbbi gerçeklerle

uzlaştığını görmekteyiz. Doğurganlığı etkileyen faktörler arasında genetik özelliklerin belirleyici olduğu ispatlanmıştır. “Doğurganlık özelliği ve düzeyi genetik temel ile bağlantılıdır. Özellikle de kadının doğuştan getirmiş olduğu yumurtaların sayısı, doğurganlık süresini ve gücünü etkileyebilmektedir.” (URL-46)²¹

Erkek egemen toplumlarda kısırlıktan kadınlar sorumlu tutulsa da, erkekler de bu olayın dışında değildir. Bu yüzden de kısırlılığı önlemek için farklı çareler ve yollara başvururlar. Kaşkaylarda da çocuksuz kadın Allah’ın gazabına ve bedduaya uğramış insan olarak görülür.

Bu durum, Dede Korkut destanında da karşımıza çıkıyor. Bayandır Han “Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı kara otağa alın, altına kara keçe döşeyin, önüne kara koyun yahnisinden getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin, Oğlu kızı olmayana Tanrı Taala gazap etmiştir, biz de ederiz, iyi bilsin”, der (Ergin, 2004: 4).

A. Zaharova’ya göre Türk kadınları arasında en kötü beddua “görüm senin uşağın (çocuğun) olmasın”, “görüm seni sonsuz, kısır kalasan”dır (Zaharova, 1894, 91-157).

Kaşkaylarda çocuğun Tanrı tarafından verildiğine inanılır. Toplamlar yaratılışı iki şekilde algırlar. Biri, doğal diğeri ise ruhsal yaratılıştır. İnsanın doğumu yaratılışın doğal olanı, insanın Tanrı tarafından yaratılması inancı ise olayın ruhsal boyutudur. Tanrı’ya aktarılan yaratma gücü aslında baba rolünün yüceltilerek ve kutsallaştırılarak ruhsal yaratıcı boyutuna taşınmasıdır.

Kazak Türklerinde de çocuğun Tanrı tarafından verildiğine (“Verirse Allah verir”) inanılır (Kalafat, 1999: 67). Dede Korkut destanında “Tanrı Teala bize bir batman oğul virmez nedendür?” diye sorulmakta, bu işin Tanrı’nın elinde olduğuna inanılmaktadır (Ergin, 2004: 80). Kaşkayda kadına kaç çocuğun var diye sorulduğunda eğer evladı yoksa Tanrı evlat vermedi diye cevap verir. Eğer iki evladı varsa bir oğul payım, bir kız payım veya iki Tanrı payım var der. Genellikle kendi çocuğuna benimdir demez. Buradan da aynı sonuca ulaşıyoruz: İnsan kendisi doğurduğu çocuğuna bile benimdir dememekte, çocuğun Tanrı tarafından dış dünyadan ona verilen bir pay- yeni hediye, verilen bir şey olarak düşünmektedir.

²¹ URL-46: <https://www.haberturk.com/saglik/haber/1400754-dogurganligi-etkileyen-faktorler-nelerdir> (06.03.2021).

Burada hem tabu hem sakınma, hem de insanın öz içsel gücünün farkında olmaması vardır. İnsanın yaratma gücünü kendisine ait görmemesi, bilinçaltında daha güçlü olan yaradan-Tanrı inancından kaynaklanmaktadır.

Nogay Türkleri çocuksuz kadına kısır, kara ton (Kalafat, 1999b: 201), Gagauz Türkleri “kısır” (Perçemli, 2011: 15), Azerbaycan Türkleri “sonsuz”, “yurdu boş” derler. Kaşkaylar çocuğu olmayana “kısır”, “mezzoğ” derler. Çocuksuzluk dışlanan, hor görülen bir durumdur, kısır kadına aşağılayıcı gözle bakılır. Çocuksuzluk, kısırlık Tanrı’nın gazabı, kargışı olarak görülür. Bazen kadının kısırlığı başına kakılarak “Tarı biler kime ne etmek gerekir, sana uşax vermeyip” (Allah seni biliyor, o yüzden çocuk vermemiş) denir. “Kısır kadının uğursuz olduğuna inanılır” (K.K.4). Bu sadece Kaşkaylarda değil, birçok Türkdilli halkın inancında da böyle kabul görüyor. Kırgızlarda da “doğurmayan kadındansa, çepici olan keçi yeğdir” derler (Kadırzade, 2005: 13). “Çocuklu kadın *uğurlu, ayağı sayalı, bereketli*, çocuksuz kısır kadın ise “*uğursuz-bed uğur*” olarak nitelendirilir (K.K.17, K.K.15).

Azerbaycan Türklerinde de kısır kadın uğursuz sayıldığı için obada, elde yapılan nişan, düğün gibi kısmet işlerinde düğün yemeği yapması, bohça taşınması, geline söz veya nişan yüzüğü takması kötüye yorumlanır. Gelinin de aynı kaderi yaşayacağına inanılır.” (K.K.33) .

Kaşkaylarda çocuğu olmayan kadına *boş beşik yellemiş* derler, çünkü boş beşik sallayanın çocuğu olmaz veya ölü bebek doğurur diye inanılmaktadır (K.K.42). Bu inanç tüm İran Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Rahimi’ye göre, “Boş beşiği sallamanın iyi olmadığına, zira böyle yapılırsa, o evde artık çocuğun olmayacağına inanılır. Ve bu inanç, beşiğin kara iyeler tarafından sahiplenilmesi şeklinde izah edilmektedir.” (Rahimi, 2019: 150). Ahıska Türklerinde de “Boş beşiyi yellemezler, yellesen, o evde uşaq olmaz” diye inanılmaktadır (Hacılı, 2014: 53). Beşik mitolojik düşüncede hem anne rahmini simgelemekte hem de tabutla özdeşmekte, ölümü çağrıştırmaktadır. Halk deyiminde söylendiği gibi “hayat beşikle mezar” arasındadır.

Kısırlığı aradan kaldırmak için farklı yöntemlere başvurulur ki, bunun başında ilk olarak halkın inanç ve gelenekleri gelmektedir. Boratav, kısırlığın giderilmesi için “a) *olağanüstü güçlerden yararlanmalar* ve çeşitli büyüklük işlemler, b) akılcı-gerçekçi, “ilâç” ve “onarma” tipinde işlemler”den bahsetmektedir (Boratav, 1973: 144). Acıpayamlı, başvuru yöntemleri 1. majik pratikler, 2. dini pratikler,

3. tıbbi pratikler başlıkları altında ele almıştır (Acıpayamlı, 1974: 73-131). Kaşkaylardaki kısırlığın giderilmesi için başvuru alan işlemleri aşağıdaki gibi sıraladık:

a) *Fal açılması ve büyü inançları*: Çocuk sahibi olmak her kadının isteğidir. Kaşkay Türkleri arasında çocuk istenmesine ilişkin inançları “**düğünden önce**”, “**düğünden sonra**” ve “**evlendikten sonra**” yapılan inançlar olarak ayırabiliriz. “Genç kadın, hatta daha evlenmeden önce genç kız, çocuğu olup olmayacağını öğrenmekte sabırsızlık gösterir, fal türünden bazı işlemlere başvurur.” (Boratay, 1973: 143). Kaşkaylar arasında düğünden önce yapılan uygulamaların başında hocaya ve udumlu kişilere giderek **fal baktırmak** gelmektedir. Fal baktırmak, kişinin evlenip evlenemeyeceğini ve ileride çocuğunun olup olmayacağını öğrenmek amacıyla yapılan bir işlemdir.

Düğün sırasında gerçekleştirilen uygulamalar şöyledir: Çırak yakılması, gelinin belinin kurdele ile bağlanması, geline elma verilmesi, gelinin kucağına çocuk verilmesi” vd. Kucağa çocuk verilmesi, insan koynunun, kucağının doğurganlığı simgelemesinden kaynaklanmaktadır. Bebek annenin koynunda, kucağında olur. Kaşkaylarda bir kadın beddua ederken “eli koynunda kalsın” veya “koynu boş kalsın”-(çocuksuz kalsın) der. Mitolojik ana rolünü üstlenen dağ için de “bu dağların koynunda” büyüdüm derler.

Evlendikten sonra yapılan çocuk istemeye dönük işlemler genelde evlendikten birkaç ay sonra uygulanmaya başlar. Çünkü toplum yeni evli gelinden sürekli gebe olup olmadığını sorar, gebe değilse neden çocuk yapmadığıyla ilgilenir, bir tür psikolojik baskı uygular.

S.V. Örnek, çocuğa sahip olma çabalarını majik kuvvet kaynakları bakımından iki gruba ayırarak, “birincileri kutsal bilinen yazılardan, mabetlerden, doğa unsurlarından ve hayvanlardan, ikincileri ise doğurganlık özelliğine sahip olan kaynaklardan” sağlanmaktadır demektedir (Örnek, 1966: 57). Kâğıda dua, Kur’an’dan ayetler veya herhangi bir sihirli kelime yazılarak yapılan işleme “muska” denir. Bu muskanın bazen üzerinde taşınması bazen de suya bırakılarak o suyun içilmesiyle (Örnek, 1966: 56) kısır kadının hamile kalacağına inanılması da büyüsel gücün kullanılmasıdır. Bunun dışında şaman inançlarından kalma kutsal sayılan hayvanlar, onların tüyü ve pençeleri de kısırlığın giderilmesinde kullanılan

nesnelerdendir. Azerbaycan Türkleri arasında kısır kadınlar, “Aşura günü” yani Muharrem’in 10. günü “İmam Hüseyin” adına at süsler ve kısır kadını bu atın altından geçirirler. Bu atın, İmam Hüseyin adına süslenmiş at olduğu için sihirli gücü olduğuna inanılır (Caferoğlu, 1939: 203). At Kaşkay halkı arasında da saygı duyulan hayvan olduğu için atın kuyruk tüyünden alınan kılın muskalarda sık sık kullanıldığı görülmektedir.

“Çocuksuz kadına şikal daşsağı yedirilmesi”, hayvanların cinel organlarının üretkenliğinin insana aktarılmasına dair bir uygulamadır. “*Aslanpençesinden, kurdun alnından alınan tüyün kısır kadının keklene koyularak çocuk istenmesi*”, Türk mitik düşüncesindeki yırtıcı hayvanların, özellikle de aslanla kurdun kutsal sayılmasıyla bağlantılıdır.

“**Çille basması**” inancı, Kaşkaylar arasında kısırlığın sebeplerinden biri olarak görülmektedir. **Çille** veya **ağırlık** adı ile bilinen, kişiye musallat olan kötü ruh sadece majik güce başvurularak defedilebilir. Azerbaycan Türkleri arasında çilleli birisini, cin dokunmuş, korkmuş kişiyi “çildağ” denilen ocaklı yerlere götürürlər. Orada sıcak ateşle hafif dağlanarak -yakılarak kötü ruhtan kurtarılmaya çalışılır.

“Yeni evlenen gelinin yaşadığı evi, aybaşı, kısır ve yaslı (cenazesi olan) kadın ziyaret ederse” veya “yeni gelin cenaze evini ziyaret ederse, onu çille basar ve çocuğu olmazmış” diye inanırlar (K.K.15, K.K.16). “*İki yeni gelin karşılaşırsa onlardan birini de çile basar, bundan korunmak için gelinlerden birisi yolunu değiştirmelidir*” (K.K.16). *Bu çileden kurtulmak için “yeni doğum yaparak çillesi, kırkı dökülmüş bebeğin çille suyu ile yıkanır, çilleli kadının çillesi gider ve hamile kalacağına inanılır”* (K.K.12). *Diğer bir inanış da evliya mezarını, yatırları ziyaret etmek ve burada bulunan ağacın altından geçerek bu çilleden kurtulmaktır* (K.K. 19).

Kırkli kadının rüyasının “çin” (gerçek) olduğuna inanılır ve eğer kırklı kadın (lohusa) rüyasında evladı olmayan bir kadının kucığında bebek görürse o kadının çocuğu olacağına inanılır.

Çocuksuz kadın çocukları olan yedi aileden farklı metal eşyaları toplar ve vücuduna sarar ve bununla hamile kalacağına inanır (K.K.17). Diğer doğa unsurları gibi, metal ve demir de Türk toplumu arasında saygı duyulan kutsal nitelik yüklenen nesnelerdendir (Günay ve Güngör, 1997: 50). “Doğum yapan kadının ağzından gend

(küp şeker) alınıp çocuksuz kadına verilir ve bununla o kadının da çocuk sahibi olacağına inanılır”. “Benzer benzeri yaratır etkisi ve temas büyüyle” (Örnek, 1966: 34) yapılan “**Doğum yapan kadının ağzından** gend-küp şekeri almak”, “**yedi çocuklu aileden** metal eşya toplamak” gibi işlemlerle benzer olayın benzerini yaratacağına inanılmıştır (K.K.11). Kaşkaylar arasında “kısır kadının çocuklu komşudan elbise alıp giymesi veya çocuğuna giydirmeyi nezir etmesi”, “komşudan pirinç ve diğer yiyecekler toplaması”, “dilenmeyi nezir etmesi” gibi inançların da kısırlığın aradan kaldırılmasında etkili olduğuna inanılır (K.K.4, K.K. 21, K.K.27).

İslamiyet’ten önce farklı inanç ve dinleri benimsemiş Türkler arasındaki ağaç, su, dağ, taş, ateş, toprak ve hayvan kütleriyle, kurban sunma, büyü yapma, ata mezarlarının saygı duyma ve buraların medet umularak ziyaret edilmesi, günümüz Kaşkay halkı arasında da yaygındır. “Suyun aracı edilerek dua edilmesi” (K.K.5), “akarsuya saç telinin atılması” (K.K.7), “Çocuğu olmayan kadının yeni yapılan köprüden geçirilmesi”(K.K.9), suyla ilgili inancın kalıntılarıdır.

Kısırlığı gidermeye dönük uygulamalar da taş da öne çıkmaktadır. Halk arasında en çok başvurulun “dişi daş” denilen taşın ezilerek toz halinde kısır kadına yedirilmesi” ve “ateşte ısıtılan taşı kısır kadının karnına bağlanması”, bunlara birer örnektir. (K.K.13). Kademgaha (birkaç taşın üst üste yığıldığı yerdir ki, insanlar niyet eder ve buraya taş bırakırlar. Bu taşlardan küçük tepelikler oluşur) çocuk dileğinde bulunarak taş bırakılmaktadır (K.K.3).

Kaşgarlı sözlüğünde taşların koruyucu gücünün olduğundan bahsedilerek: “Kaş- beyaz ve siyah temiz taş. Bunun beyazını yüzük taşını korlar. Bununla şimşekten, susuzluktan, yıldırımdan korunurlar”, “kimin yanında kaş bulunursa ona yaşın-şimşek dokunmaz” denmektedir (Atalay, 1986: 22, 146). Şifa verici gücünün olduğuna inanılan ve enerji kaynağı olarak görülen taşların zamanla takı ve süs malzemelerinde kullanılması, takı malzemelerine de farklı anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur. “Türk geleneğinde takılara sıra dışı özellikler yüklenmektedir. Onları güzel ve farklı kılan fonksiyonları üreme sembolleri ile yakından ilişkilidir.” (Lvova vd, 2013b: 201). Kaşkaylarda da yakut taşlı yüzük ve küpe takanın kısır olmayacağına inanılır. Çünkü “yakut taşı” sevgi ve aile taşı olarak bilinmektedir (K.K.4).

Bir şaman efsanesinde “biz Ülgen atamızdan türediğimiz zaman Umay anamızla birlikte bu iki kayın ağacı yere indi” denmektedir (Seyidov, 2018: 208-209). Bu efsanede ağaç, ana olarak verilmiştir. Ağaç, Türk mitik düşüncesinde her zaman ecdat (alkışlarda, “ağaç gibi **köklü budaklı olsun**” denilmesi, nesli artsın çoğalsın anlamındadır) olarak görülmüştür. “Çocuksuzluğu Tanrı kargışı ya da kutsuzluğu olarak nitelendiren Türk toplumu, bu kutsuzluk ya da kargışı yine kutsal ağaçlar vasıtasıyla ortadan kaldırmaya çalışmıştır.” (Ergun, 2004: 272). Ağaçtan çocuk isteme, ağaca bez bağlamak, ağaç pirlerin ziyaret edilmesi bu inancın devamıdır.

Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bunun Tanrı’dan, yer ağaç ruhları tarafından, verildiğine inanırlar. Kırgız ve Kazaklarda ise kısır kadınlar çocuk istemek için kutsal sayılan ağaçları ve su pınarlarını ziyaret eder, kurban keser aynı zamanda orada uyurlardı (İnan, 1986: 168).

Eski Türkler, evlat sahibi olmak için akarsu başlarına gidip dua eder, bu çevrede olan ağaç altında uyuyarak çocuk isterlerdi. “Elma, halk kültürümüzde, üremenin, çoğalmanın, yayılarak büyümenin simgesidir. Elmalı yer, döl tutmaya müsait, hikmetli yerdir.” (Kalafat, 2010: 246).

Elma ağacına atfedilen doğurganlık ve üreme gücü, Kaşkaylar arasında da yaşatılmaktadır. Hatta çocuğu olmayan kadını meyvesiz ağaca benzetirler. Kaşkay halkı arasında yeni eve gelen geline hoş geldin demek için meyve ağacının dalı ile hafifçe vurulur. Bu inanç, kadının meyve ağacı gibi meyveli, barlı olmasını sağlamaya dönüktür. Halk arasında yaygın olan çocukla ilgili alkışlarda da meyveli, barlı ağaca vurgu yapılmaktadır. “Evladının barını göresen” sözü, “oğullu uşaklı olasın” anlamına gelmektedir. Bar vermek, meyveye ait bir kelimedir, benzetme yapılarak ağaca has özellik insana aktarılmaya çalışılmıştır. Burada ağacın üretkenliği ya da doğurganlığını, meyvenin de çocuğu simgelediğini görüyoruz. Türk mitolojisinde meyvelerden elma, armut, nar, üzüm genellikle çocuksuzluktan kurtulmak için başvurulmuş nesneler arasındadır.

Uygur Türklerinde de “Hamile kalamayan kadın, hocaya üzüm, elma veya ekmek götürerek dua okutup üfleterek yer. Özellikle üzüm, Uygur Türklerinin

hayatında özel bir yere sahiptir. Bunun nedeni ise üzümün “Cennetten çıkmış meyve” olduğu inancıdır.” (Öger, 2012: 1680).

Kaşkaylar arasındaki gelinin bohçasına elma koyulması, gerdek gecesi damadın geline elma vermesi de elmanın doğurganlığı simgelemesiyle ilgilidir. Çocuğu olmayan kadına “Sen almanı at göye, ya nesip ya kismet” de (K.K.47). Alkış olarak da “*Allah göğertsin*” derler. Kaşkaylar arasında yeşermek, yeşillenmek kelimesine göğermek sözü ile ifade edilir (ot göğerdi – ot yeşerdi, her taraf yemyeşildir- her taraf gömgüyüdür).Yeşermek de anlam olarak bitkilere ve ağaçlara has özellik olduğu için bu kelimenin kullanımı da ağaçla ilgili inanışlarda aramak lazımdır. Eski Türk kavimlerinde ağaç, hem Tanrı’ya ulaşmayı hem doğumu, ana rahmini simgelemiştir.

Kaşkaylarda da ağaç kültü hala niyet edilen, medet umulan, çocuk dilenen bir tanrısal aracı olarak görülmektedir. Bu ağaçlar arasında çocuksuz kadınların en çok ziyaret ettikleri ağaç, “**Pir-i Leklek Kunarı**” denilen kutsal mekândır ki, burada kadınlar çaput bağlar, niyette bulunurlar (K.K.6). Çaput bağlama geleneği, eski Türkler arasında da yaygın bir şekilde görülmüştür. B. Ögel, “Kutlu ağaçlara kurban kesilirken, paçavra da bağlanıyordu.” demektedir (Ögel, 1995: 472).

“Ocak”, Kaşkaylar arasında saygı duyulan bir unsur olarak görülmektedir. Ocak, atalar kültü, ailenin ve evin sembolü olarak kutsanmaktadır. Kaşkaylarda dede ve babanın olduğu eve **ata ocağı** denilmesi, ocağın soy ve aileyle aynı anlama geldiğinin kanıtıdır. Aynı zamanda, “**ocak hakkı**”, “**ot hakkı**” denilerek ocak üzerine yemin edilir. Bu ocak üzerine yemin edilmesi, Yakut Türklerinde de görülen uygulamalardandır. Obada “ocaklı evler”²² vardır ki, ocağı ziyaret ederek ve ocağın külünden alarak çocuk niyetinde bulunanlar da vardır. Bu ocaklı kişilerin herhangi bir alanda özel bir kutunun olduğuna inanılır. Sağaltma, iyileştirme gücü olan bu kişilerin kutu “babadan oğula geçerek yaşatılıyor ve bu kişiler “ocaklı”, evleri ise “ocak” olarak adlandırılıyor. Kimin ne müşkülü olursa, mutlaka bu evleri ziyaret eder ve bu kişilerin hayır duasını alır.

b) **Kutsal kişilerle yerleri ziyaret etmek, adak adamak (nezir vermek), kurban kesmek, türbelerde uyamak:** “Bölgede çocuk sahibi olma isteğiyle yapılan

²² Kut verilmiş kişi veya ev olarak bilinir.

uygulamalardan büyüsel içerikli olanları, çoğunlukla temas büyüsiyle alâkalıdır. Bu çerçevede Kaşkay Türkleri arasında uygulanan pratiklerde türbe ve ağaç ziyaretleri önemli bir yer tutmaktadır.” (Karahasan, 2011: 1437). Bu inanç, eski Türklerin atalar kültürüne ve mezarlarına olan saygısının İslam inancı içinde “mezar kültü” olarak yaşatılması anlamına gelmektedir.

“Kutlu sayılan yerlerin (ılıca, kaynak, değirmen oluşu...) suyundan içmek, oradan alınan herhangi bir şeyi (toprak, böcek...) yutmak veya oraların suyu ile yıkanmak gibi işlemler de, yatır ziyaretlerinde girilenlerden farksız bir anlam taşırlar: Kadın, döl sahibi olma yeteneğini, vücuduna kattığı veya dokundurduğu o maddelerle sağlayacağına inanır.” (Boratav, 1973: 144).

Kutsal yerlere ve mezarlara sığınılması ve onlardan çocuksuzluk için medet umulması, Kırgız toplumu arasında da yaşatılmaktadır (Jumabaev, 2006: 22). Kutsal kişilerin mezarlarını, yatırları ziyaret etmek, kurban kesmek, kutsal sayılan kişilerin mezar taşlarına yüz sürmek, el sürmek, emekleyerek bu mezarların etrafında dönmek, taş arasından geçmek, eskilerde mum olmadığı için yağlı çaput yakmak, mezarda bulunan ağaca bez bağlamak, yatırdan taş alarak hamile kalınca tekrar yerine getirip bırakmak, mezar etrafını dolaşmak uygulamaları da aynı şekilde Kaşkay halkı arasında yaygın bir şekilde görülmektedir.

Tüm İran Türklerinde olduğu gibi, Kaşkay Türklerinde de çocuk isteyen kadınlar İmamzadeleri - İmam Rıza'nın mezarını ziyaret ederler, Muharrem ayında dilekte bulunarak İmam Hüseyin'in adına kurban sunarlar, ocaklı evleri ziyaret ederler, seyit ezinden medet umarlar, onlara nezir verirler, adak adayarak hacetlerini dilerler. Hz. Abbas'ın, İmam Hüseyin'in, İmam Hasan'ın doğum ve ölüm günlerinde kurban kesilir, kurban etiyle reštaşı denilen yemek yapılır, kısır ya da çocuksuz kadın ocaktaki yemeği karıştırarak çocuğu olması için niyet eder adak adar, dua eder. Daha sonra bu yemekleri yoksullara dağıtırlar.

Nezirle, kurbanla çocuğun dünyada gelmesini sağlamaya çalışmak, F. Bayat'ın ifadesiyle söylersek, halk arasında batıl inanç olarak bilinen Şamani unsurların, Türk geleneksel inancının bir parçasıdır (Bayat, 2004: 17). Nezir ve kurbanla çocuk dilemeye Dede Korkut Kitabı'nda da rastlamaktayız:

“Dirse Han dişi ehlinin sözü-ile ulu toy eyledi, hacet diledi. Atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdırdı. İç Oğuz Taş Oğuz beglerini üstüne yığnag itdi. Aç görse toyurdu.

Yalın görse tonatdı. Borçluyu borçından kurtardı. Depe gibi et yığdı göl gibi kıımız sağdurdı. El götürdiler hacet dilediler. Bir ağzı dualının alkışıyla Allah Teala bir ayal virdi. Hatunu hamile oldı.” (Ergin, 2004: 81)

Kaşkaylar arasında da çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, Tanrı'nın rızasını kazanmak için iyilikte bulunur, nezir verir, İmamlar için ihsan (ölü adına yemek dağıtılması) yapıp dağıtırlar. İmam ihsanı (İmamaların hayrına) verilen sofranın kutsal olduğuna ve o sofrada yemek yiyenlerin duasıyla hacet ve dileklerin kabul edildiğine inanılır. İmam ihsanı verilen sofrada, yemekler yendikten sonra üzerindeki eşyalar, tabaklar alınarak masa örtüsü üzerindeki ekmek ve yemek kırıntıları çocuksuz kadının başından dökülür. Bununla bu kadının İmam niyetine verdiği sofranın kerametiyle hamile kalacağına inanılır.

Kaşkaylarda “Kül altında bela kalmaz” derler, yani ocağın kendisi gibi külünün de kutsiyet taşıdığı ve belaları defettiğine inanılır. Obada “udumlu” kişiler vardır ki, bu kişilerin evlerini ziyaret etmek, ocaklarından kül almak (bazen bu külü yemek) veya evlerinde yemek yemekle de dileklerin hasil olacağına inanılır. Bu inanç, Azerbaycan Türkleri arasında da yaygındır. “Seyit ocağı” (Peygamber soyundan geldiklerine inanılan kişilerdir) olarak adlandırılan bu ocak ve kişiler, İslami niteliğe uydurularak halk arasında yaşatılmaktadır. “Uumlu kes” olarak bilinen kişiler, halk arasında kerametlerine, ellerinin ve nefeslerinin gücüne inanılan kişilerdir. “Uumlu” kişinin cin veya peri tutarak büyüsel gücü üzerine aldığına inanılır, bazen bu perinin “al cini” olduğundan bahsedilir (K.K.6).

“...Al-Karısının vücuduna bir iğne batırmak, ya da başındaki tarağı çekip almak suretiyle onu kendine kul, köle edebilirmiş. O zaman adam, kendi soyundan kimseye zarar vermemesi şartı ile Al-Karısını bırakır, buna karşılık al ocaklısı (alcı) olurmuş; alcının, al-basmasını sağaltma yeteneğinden başka, herhangi bir eşyasını lohusanın yanma bırakmak suretiyle lohusayı koruma gücü de olurmuş.” (Boratav, 1973: 115). Bu kişilerin nefeslerinin, ellerinin gücünün ve elbiselerinin herhangi aracı nesneye veya yiyeceğe dokunmasıyla (**taşıyıcı büyü** statüsüne girer) kişilere şifa verdiğine ve dilekleri gerçekleştireceğine inanıldığını görmekteyiz. “Bu ocaklı kişilerin toplumsal değişimin bir parçası olarak kadın Şamanlıktan ebe analığa dönüştüğü, demirciliğin gelişmesiyle kadın kamların yerini erkeklere bıraktığı söylenmekle birlikte; Kaşkay sahasında yapılan tespitler uumlu kes olarak

adlandırılan bu kimselerin hem kadın hem erkek olabileceği yönündedir.” (Karaaslan, 2010: 107).

Aynı zamanda bu kutsal mezarlara yaylık, şal, bez bağlar, yağlı çaput yakarak dilekte bulunurlar. “Mezarlara ve ağaçlara nezir olarak paçavra bağlamak en ibtidai şamanizmin geleneklerinden biridir ve bütün Müslüman Türklerin halk tabakası dini bir vazife imiş gibi talakke edilmektedir.” (İnan 1998: 472). “Pir-i Leklek Kunarı”nı ziyaret ederek bir dilekte bulunup kutsal ağaçta bez bağlayarak medet umulur veya çocuk isteyen kadın oraya taş bırakarak dua eder. Bildiğimiz gibi taşla ilgili inanışların kökeni eski Türk inançlarına dayanmaktadır. Kısırlığa karşı çare olarak taşın kullanılması, taşın canlanması ve bebeğe dönüşmesiyle ilgili çok sayıda anlatı vardır. Kaşkaylarda da çocuksuz kadın sembolik küçük ninni yapar ve bu ninniye taş beleyerek İmamzadelere, Piri Leklek adlı kutsal mekânlara “**dağa- taşa can veren, göğerden Tarı, benim de taşıma can ver**” diyerek bırakır. İnanca göre bu niyetten birkaç ay sonra kadınlar hamile kalırlarmış.

Abdülkadir Emeksiz ve Sezin Oktay’ın “Taş Bebek Efsanesi ve Ninnileri Arasında Tematik İlişkiler” adlı çalışmalarında taşın can bulmasını şu şekilde aktarmaktadırlar: “Taş bebek anlatıları kadın dramının dışı vurumudur. Kadının, yaşadığı zorluklardan taşa sığınması ve bu taşa ninniler söylemesidir. Allahtan taşın canlanması için dua edilmesi bazı anlatılarda (taş bebeğin canlanması) yıllar alır, bazı anlatılarda ise dua edilen gün duaya cevap olarak sabaha karşı ninnideki taş bebek canlanmaktadır. Taş bebek canlandığında yeni doğan bebekte gözüktüğü üzere bebek ağlamakta ve annenin de göğüşlerine süt gelmekte, yeni doğum yapan kadının özelliklerine sahip olmaktadır.” (Emeksiz, Sezin, 2004: 154-155).

c) *Türki-derman veya Türke-çare denilen halk hekimliği ve bel çekme, göbek salma gibi onarma işlemleri:* Kadının çocuk sahibi olmasıyla ilgili inanç ve uygulamalar, kız daha baba evindeyken kendisini göstermeye başlar. Evlilik yaşına gelen kız anneleri aybaşı döneminde kızlara hamur yemekleri yapar, türlü otların karışımında helva (haşıl, germ, birişlik) yapar, sıcak sıcak yedirirler ki, karınları sıcak olsun, evlendikleri zaman hemen çocuğa gebe kalsınlar. Diğer bir inanç ise düğün günü damat evi **gelin apardıya** (gelin almaya) geldiklerinde kızın abisi, eğer abisi yoksa da diğer erkek kardeşi veya kuzenlerden bir erkek, yaylık- başörtüsünün içine kâğıt para veya ekmek koyarak gelinin beline bağlar.

Kırgızlar arasında da çocuksuzluktan kurtulmak için yeni pişmiş sıcak ekmek beyaz beze sarılarak kısır kadının beline bağlanır (Jumabaev, 2006: 23). Türklerde “ekmek”, “Kur’an” kadar değer verilen ya da kutsal bilinen bir besin olduğu için kötü ruhları kovar. Para bereketi arttırır. **Bel bağlamak** da gelinin belinin berk olması (halk hekimliğinde beli boş olmak, hamile kalmamanın sebeplerinden biri olarak görülür), daha çabuk hamile kalması için yapılan bir uygulamadır. Halk hekimliğinde hamile kalmayan kadına veya çocuğu doğurmadan düşüren kadına **beli boştur** ve **göbeyi düşmüş- göbeyi kaçmış** derler. Onun için tıbbi olmayan halkın eski geleneklerinde yaşattığı “**bel çektirme, göbek salma**” uygulaması yaparlar. Türkiye Türkleri arasında da “...dölyatağının eğriliğini düzeltmek için başvuru alanlar: bel çektirmek, karnını ovdurmak, bacakları açık olarak oturmak suretiyle eğilip yeri öpmeğe çalışmak, baş aşağı tutulmak” gibi uygulamalar kısırlığın aradan kaldırılması için yapılan eylemler arasındadır (Boratav, 1973: 145). **Göbek salma- göbeği merkezine getirmek** veya **bel çektirmek** denilen bu uygulamayı yapması için halk arasında eli şifalı olduğuna inanılan “**kadim arvadı**” ya da “**bilir arvad**” , “**bilirbaş**”, “**otacı**” denilen karıyı yaşlı kadını çağırırlar. Kadın gelir, kadının göbek kısmını elleriyle bastırarak yukarıya doğru sert hareketle çeker. Böyle yaparak düşmüş göbeği yerine yerleştirmiş olur. Daha sonra yumurta sarısı ve un karışımından yaptığı merhemi tüm göbek ve belini örtecek şekilde kadının göbeğine ve bel kısmına sürerek üç gün açılmaması kaydıyla kalın ve yün şalla belini ve göbeğini çok sıkı bağlar. Bu kadın üç gün hareket etmez, evde uzanır ve dinlenir. Bununla da kadının hamile kalacağına inanılır. Gagauz Türklerinde de kısırlığı ortadan kaldırmak için “**babu-nine**” denilen köyün yaşlı kadınlarına gidilir ve kısır kadının beli çektirilir, göbeği ovdurulur, şifalı otlardan içirilerek hamile kalacağına inanılır (Perçemli, 2011: 16). Halk hekimliği uygulamalarının kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Koca karı ilaçları dediğimiz bu ilaçlar, cahil diye nitelenen yaşlı kadınların değil, aslında halkın saygıdeğer, bilge yaşlı kadın veya büyük ana olarak gördüğü kadınların ve ulularımızın başvurduğu ve sınavarak günümüze kadar yaşattığı uygulamalardır. Bu tür uygulamaların özellikle de kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi, bu yaşlı kadınları, kadın ve çocuk hamisi Umay Ana’ya bağlamaktadır. Türk mitolojisinde “Umay Ana güneşle ilişkilendirilir ve doğumları gerçekleştirdiğine inanılır.” (Altay, 2014: 5). Daha sonralar şamanın hekim görevini

üstenmesiyle bu inanç devam ettirilmiştir. Şimdi de kırsal bölgelerde doğum yaptıran ebeler, sınıkçı, çıkıkçı, çöpçü denilen halk hekimliğini yapanlar yaşlı kadınlardır. “Sümer, Asur, Mısır ve eski Yunan’da M.Ö. 3000 yıllarına kadar tedavi uygulamaları hemen hemen tamamıyla **rahibelerin** elindeydi. Sümerler, Asurlular ve Mısırlılar belli hastalıkların tedavisi için hap, fitil, losyon ve merhem şeklinde çok etkili ilaç reçetelerine sahiptiler.”(URL-47)²³

Koca karı ilaçları ve inançlarıyla kısırlığı tedavi etme geleneği, Kaşkay halkı arasında günümüzde de yaşatılmaktadır. “Uşağı olmayan arvadın dırnağı üzerinde bebeğin göbeği kesilerse o arvadın uşağı olur” derler. Buradaki tedavi aslında psikolojik tedavi yöntemi, yeni hastanın inanmasıyla benzer etkinin oluşması sonucu gözlemlenmektedir.

Halk arasında “Türki-derman” olarak bilinen farklı dağ otlarından helva veya “birişlik”²⁴ yapılarak çocuksuz kadınlara yedirilir. Böylece rahimlerini tedavi ederler ve hamile kalmasına yardımcı olurlar. “Birişlik ve germ dermanı hem lohusa için hem de çocuğu olmayan kadına yedirilir ki rahmi arıtsın, kuvvetlensin ve çocuğu olsun”. Dağ otlarından olan “sığır ödü” ile “yalpaçan otu” denilen bitkilerin kaynatılarak kısır kadınlara içirilmesinin kısırlığın tedvisine yardımcı olduğuna inanılmaktadır. “7 tür dağ otu toplanarak kaynatılır ve kısır kadın onun buharında oturur. Bu işlem 7 gün boyunca yapılır. Böyle yapılarak kadının çocukluk borusunda oluşan soğuk ve enfeksiyonların temizlendiğine inanılır”. Bildiğimiz gibi yedi sayısı Türk inanç sisteminde kutsal sayılır. Kaşkaylarda dua ve büyü işlemlerinde de yedi, üç ve kırk sayılarının sık sık kullanıldığı görülmektedir.

Bazen de evladı olmayan ve artık umudu kesilen kadınlar, kendi çevrelerinden, yakınlarından evlatlık çocuk alırlar ve çocuğu kendi çocukları gibi kabul ederler. Kırgızlarda evlatlık alınmasına “Asırap aluu” denilir. Evlatlık alan aile kurban keser ve kurbanlık hayvanın aşık kemiği evlatlık çocuğa verilir, çocuk bu kemikteki eti yer ve anası olacak kadının göğsüne dokunur. Böylece o kadının evladı sayılır (Jumabaev, 2006: 23). Kaşkaylarda da eskiden evlatlık alınan çocuk, koruyucu annenin (sütü olmasa da sembolik olarak) göğsünden süt emer gibi

²³ URL-47: <https://www.khcbaser.com/tr/kisisel/ilginc-makaleler/kocakari-ilaclari/> (04.03.2021)

²⁴ Doğumdan sonra vücudun kuvvetlenmesi için lohusaya verilen yemek (dağ otları yağda kavrulup yapılır).

dudaklarını annenin göğsüne dokundurarak o annenin çocuğu olurmuş. Azerbaycan’da evlatlık alınan çocuğu annesi olacak kadın kendi gömleğinin yakasından geçirerek kendi evladı olarak kabul eder. Hatta Köroğlu destanının Azerbaycan versiyonunda da Nigar Ayvaz’ı gömleğinin yakasından, koynundan geçirerek evlatlığa kabul eder (Koroğlu, 1959: 118). Gömleğin yakasından geçirmek, çocuğu simgesel olarak doğrumak anlamına gelmektedir. Sibirya halklarının inançlarında da “Kıyafet topografisinde üremeye ve doğurganlıkla özdeşleşen giysinin koltuk altı ve koyun kısmıdır.” (Lvova vd, 2013b, 206). Bu yüzden de evlatsız olan bir kadın evlatlık edindiğinde bu işlemi yapmaktadır.

Buna rağmen evlatlığın öz evladın yerini tutamayacağına da inanılmaktadır. Bu duruma Dede Korkut Kitabı’nda şu şekilde dikkat çekilmektedir: “Yad oğul saklamakla ile oğul olmaz, büyüyende salur gider” (Ergin, 2004: 73). Kaşkaylarda da genelde “özge doğandan oğul olmaz”, yani yabancının uşağından oğul olmaz derler.

2.3.2.2. Hamilelikten Korunmayla ilgili İnanç ve Uygulamalar

Eski dönemlerde istenmeyen hamilelik durumlarında kadınlar, halk hekimliği ve koca karı ilaçlarına başvurmuşlardır. Şimdi de kırsal bölgelerde “Korunma ve çocuk düşürme ilaçları” olmadığına geleneksel yollar hala denenmektedir. Tabii ki şehirlerde bu geleneksel önlemler, yerini artık tıbbî yöntemlere bırakmıştır.

Kaşkaylarda yaşlı kadınlarla sohbet zamanı onlar bilerekten çocuk düşürmenin günah olduğunu, bu yüzden de “eskiden cilugirlik yoktu, böyle bir şey yapmazdık, Allahın verdiği cana kıyamazdık” diye cevap verdiler. Artık şimdiki şartlar değişti gençler çok çocuk istemezler, o yüzden de doktora giderek çocuğu aldırırlar. “İstenmeyen hamileliği sonlandırmak için halk arasında “ağır bir şey kaldırmak, yüksek yere çıkıp atlanmak, soğan suyu, defneyaprağı, gevher otu suyu içilerek, acı karpuz yeme” yöntemlerinin denendiği görülmektedir. Aynı zamanda rahmin içine sabun koyulması da hamileliği engellemek için yapılan uygulamalardandır” (K.K.39).

2.3.2.3. Doğum Öncesi ve Hamilelikle İlgili İnançlar

Gagauzlar hamile kadına yüklü, ikicanlı (Perçemli, 2011: 21), Türkatalar (Kırgızistan'da yaşayan Göktürkler) hamile kadına “agir ayak”, “boyuda bar”, “ekikat” (Shemaeva, 2016: 99), Kırgızlar “boyunda bar”, “boyunda bolgon ayal” (Jumabaev, 2006: 24), Irak Türkmenleri “ikki canlı, boğaz, yüklü, hamile” (Bayatlı, 2009: 173), Uygur Türkleri “igen” “hamildar”, “yüklük”, “yükü bar”, “yük kötürgen” “ikki kat”, “ağır boy”, “ağır ayağ”, “içlig” (Öger, 2012: 1683), Azerbaycan Türkleri “Boylu, Boğaz, İkicanlı, Yüklü, Ayağağır, Hamile” derler. Kaşkaylarda “Yükü bağrında, Uşaxlı arvat, Ayağağır” (K.K. 1) derler. Sibirya Türklerinin de hamilelikle ilgili inançları Orta Asya Türklerinin inançlarıyla benzeşmektedir. Hamileliğin gizli tutulması ve hamileliğin bazı örtmece sözcükler kullanılarak anlatılması, Sibirya Türklerinde hala varlığını korumaktadır.

“Tuva Türklerinde hamilelik için birçok örtmece sözcük kullanılmaktadır. Hamile kadını tarif ederken çoon “kalın”, saattig “hamile”, iştig “içli” ya da ijinnig “karınlı”, hırınnig “karınlı”, dakpırlıg “tekrarlı” adaa aartaan “altı ağırlaştı” gibi sözcükler tercih edilmektedir”... Altay Türklerinde hamile kadın için karındu “karınlı”, ködürte “güçsüz”, kolu-budu uur “kolu ayağı ağır”, kolu-budu kiskara bergen “eli, ayağı kısaldı” çinezi jok “gücü yok” gibi ifadeler kullanılmaktadır, Hakas Türklerinde ise hamilelik için çoon çörerger “Çişman gezmek”, aar pol parağa “ağırlaşmak”, azaxxa aar “ayağı ağır” ifadeleri kullanılmaktadır” (Chuldum-Ool, 2016: 30).

Kaşkaylarda da hamile kadın gebe olduğunu ilk önce evin ağbirçeyi sayılan kaynanaya, görümceye ve eşine söyler. Bu durum aile tarafından sevinç ve mutlulukla karşılanır. Eğer gelinin ilk hamileliği ise nazardan korunmak için hamilelik gizli tutulur (K.K9). Derleme yaptığımız yaşlı kadınlardan birisi şöyle demiştir: “Eskilerde karnımız belli olana kadar hamile olduğumuzu kimseye söylemezdik, nazardan ve kötü gözden korkardık. Bizde hamile denilmez “uşaxlı arvat”, “ikicanlı”, “ayağağır” derler.” (K.K. 21). Aile üyeleri tarafından-kaynana ve kız ailesi tarafından bebek dünyaya gelmeden önce hazırlıklara başlanır, beşiği, bezleri hazırlanır, doğum için gereken malzemeler satın alınır. Hatta germ dermanı da doğum öncesinden hazırlanır (K.K. 20). Karnı büyüdüktan sonra ise hamile kadınlar büyüklerin (ağabey ve babanın, kayınbabanın) karşısına çıkmaktan utanırlar, karınlarını bir süre saklamaya çalışırlar. Karnı büyümüş hamile kadının oba içinde rahat dolaşması ayıp sayıldığı için kadın yabancı erkek gördüğünde saklanır veya

karnını saklamaya, belli etmemeye çalışır (K.K. 14). Hamile kadının hem kendi sağlığı hem de bebeğinin sağlığı için sakınması ve uyması gereken birçok önemli hususlar vardır. Anne ve karnındaki bebek arasında hem fiziksel hem de duygusal bir bağ olduğu için hamile kadını olumsuz etkileyen her türlü hareketlerden kaçınılır. Çünkü anne mutlu ve huzurlu olursa bebeğini sağlıklı doğuracağına inanılır. Bu yüzden de hamile kadını üzmemeye, isteklerini yerine getirmeye çalışırlar. Eskiden tıbbi imkânların ulaşmadığı bu kırsal bölgelerdeki hamile kadına karşı sergilenen bu davranışlar, bugünkü tıbbi gerçeklerle birebir uzlaşmaktadır.

Psikoloğlar da hamileliğin zorlu bir süreç olduğunu, hormonal değişimlerden kaynaklı olarak duygusal dalgalanmalara sebep olduğunu ve bu durumu atlatabilmesi için çevresindeki kişilerin hamile kadına anlayış ve şefkat göstermesi gerektiğini söylemektedirler.(URL-48)²⁵ Halk arasında hamile kadının bu psikolojik değişimlerini şu şekilde dile getirilmektedir: “Hamile kadının ruh hali değişir, kocasından ve kocasının akrabalarına kötü davranmaya başlar, bizde oğlumuzun ve doğacak torunumuzun hatırı için gelnimizin nazını çekeriz” (K.K. 8).

Bebeğin sağlığını korumak için hamile kadına ağır iş yaptırılmaz, yük-ağır eşya taşıtırılmaz, yüksek yerden atlanmasına izin verilmez, sıcak havada güneş atından gezmesine izin verilmez (K.K. 1). Fakat göçebe hayatın zorlu şartlarıyla mücadele eden Kaşkay kadınları için hamilelik dönemi de bazen zorluklarla geçmektedir. Eski dönemlerde göçte bile doğum yapan kadınlar olduğu anlatılmaktadır. Fakat son dönemlerde doğumu yaklaşan hamile kadın varsa, onu kendileriyle birlikte göçe katmazlar. Yanına bir kadın bırakarak yakın köylerde doğum yapmasını sağlarlar.

2.3.2.4. Çocuğun Cinsiyetinin Belirlenmesi

Hamilelikten sonraki önemli bir husus, bebeğin cinsiyetini tespit edilmesidir. “Gebe olduğunu anladıktan sonra kadının ilk düşüncesi çocuğunun oğlan mı, kız mı olacağını öğrenmeyi denemektir.” (Boratav, 1973: 145). Kaşkay Türkleri arasında bebeğin ana rahmine düştüğü andan itibaren, hamilenin canının çektiği yiyecek ve

²⁵ URL-48: <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/hamilelik-psikolojisini-etkileyen-faktorlere-dikkat-11275828> (06.03.2021).

içecekler, oturma tarzı, cildinin rengi, diğerk istekleri, karşılaşılan her türlü rastlantı ve dış dünyadaki olaylar yorumlanarak çocuğun cinsiyeti tayin edilmektedir. Bazen de cinsiyetin değışebileceğine inanarak buna müdahalede bulunurlar. Eğerk hamile kadının erkek ocuk doğurması istenirse birçok trkaareler ve inançlarla mdahile edilir. *Oğlu olmayan arvatlara “kr ocak” olanlara tavşan mayası (yumurtalığı) yedirilir (K.K.14). Hamileliğinin ilk aylarında kadına horoz ve kurdun daşakları (bezi) verilerek doğuracağı bebeğinin erkek olacağına inanırlar (K.K.4).* Bu inançlarla aslında kadının fizyonomisini değıştirdiklerini inanırlar. Bu uygulama da göstermektedir ki hayvan cinsiyet organlarının doğurganlıkta etkili olduğu ve onların özelliklerinin yiyen kadınlara da aktarıldığına inanılmaktadır. Bu inanç da aslında toplumun benzetme yolu benzer eylemi hayatlarına çeke bildikleri gerçeğine inancından kaynaklanıyordu.

“Sürekli kız doğuran, oğulu olmayan kadınlar için —Trk derman hazırlanarak kadının tabiatının değıştirilmesine çalışılır. Bu yapılan dermanlarla netice alınmazsa dağdan kurt avlanır ve onun destgağı (yumurtalığı) gölgede kurutulur. Kurutulan bu organ dibekte dövülür toz haline getirilir ve oğulu olmayan kadına yutturulur. Böylelikle kadının tabiatı değışir ve uşağı oğul olur” (Karaaslan, 2010: 74).

Türki dermen olarak bal, süt, ceviz, zencefil ezilerek karıştırılır ve germ edilerek hem kadına hem de erkeğek verilir. Kuvvetli yiyecek olan bu germin hem erkek spermlerini glendirdiğekine, hem de kadının rahmine iyi geldiğekine inanılır (K.K.4). “Germ dermanı”, “gara gağı” denilen birişlik yapılarak erkek doğuramayan kadına verilir. Erkek evlat için vücudun ısısını arttıran, kadın rahmini güçlendiren bitkisel içerikli yiyecektir. Keklik otu ve zerroğ kaynatılır, arrı yağ ve un ile kavrulur, temiz bal, bazen de şeker eklener. Macun kıvamına gelince hamile kadına verilir ki, erkek doğursun. Halk arasındaki inanca göre erkek ocuk sıcak rahimi, kız ocuk soğuk rahmi sever (K.K.15).

Çocuğun cinsiyetini bilmeseler de börk örülmesi, bebeğinin erkek olmasının istenmesi anlamına gelmektedir. Yeni evlenen gelinin kucağına erkek çocuğun verilmesi, gelin evinden çıkınca atın terkine erkek ocuk koyulması, ilk çocuğunun erkek olmasının istenmesidir. Çünkü toplum erkek evladı olmayan aileye de çocuksuz aile muamelesi yapmaktadır.

M. Aça, “Geleneksel toplumlarda çocuk, özellikle de erkek çocuk, soyun sürdürülmesi, iş gücü, bolluk ve bereket kadar evli çiftlerin aile ve toplumdaki statülerinin belirlenmesi açısından da önemlidir.” der (Aça, 2016: 319).

Kaşkaylarda hem iş gücü hem de soyun devamcısı olarak erkek çocuk önemlidir. Bu yüzden de evladı olmayan aileye “ocağ kör”, “kör ocağ”, “yurdu boş” derler. Fettane Muradi Karakani “Allıncak Ulduzu” eserinde “Onu dünya boyu çok isirdi ama on sekkiz ilidi ki Tarı onlara uşak vermirdi, Kılıc Ağaying “**ocağı kor idi**” (Enkin, 2011: 68)

Bu, aynı zamanda toplumdan dışlanma anlamına gelmektedir. Yani erkeğin yaratma gücünün olmadığını düşündürür. Delaney’in de söylediği gibi, erkek çocuğu olan erkek, gerçek erkek olduğunu, yani var etme gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Delaney, 2001: 56).

“Kırsal kesimde erkek çocuğu olmayan aileye Kör Ocak-Kör Ocak denilirken aileyi erkek evladın sürdüreceği inancı vardır.” (Kalafat, 2010: 181).

“Irak Türkmenleri arasında çocuğu olmayan karı kocaya “Ocağları Kördü” (Ocakları kördür) veya —Ocağ kör, geline de bazen —meyvesiz ağaç, —qoxısız gül (kokusuz gül) denilmektedir.” (Bayatlı, 2009: 163). Horasan Türkleri arasında da “çocuğu olmayan eve, “kor ocak” zürriyetsiz, soysuz gibi nitelendirmeler” yapılmaktadır (Eriz, 2018: 15). Çünkü neslin devamlılığı Türklerde çocukla, özellikle de erkek hattıyla devam ettiği için erkek evladın olmaması o ocağın, yurdun boş kalması anlamına gelmektedir. *Bazı aileler erkek çocuk doğurana kadar kadından çocuk ister, kadın da doğurmaya devam eder, hatta eğer oğlu olursa, kurban keseceğine, nezir paylayacağına niyet eder (K.K.25). Beş kızım vardı, yine hamileydim. Niyet ettim oğlum olursa adını Hüseyin koyacağım dedim ve sonraki çocuğum oğlan oldu (K.K.11). Kaşkay toplumu içinde kutsal kişilerin adlarının uğurlu geldiğine inanıldığı için doğumdan önce çocuklar için ad seçilirken on iki İmanın adları daha çok tercih edilmektedir.*

Genelde kız doğuran anneler erkek çocuk niyetiyle bazen kız çocuklarına da erkek ismi verirler ki, daha sonra gelecek çocuk erkek olsun. “Üç kızım vardı, artık oğul olsun diye üçüncü kızımın ismini “**Besti**” koydum”. Bu tür adlar (Kızbes, Mahbes, Gülaxır) vererek erkek çocuk istemek de yaygın görülen uygulamalardandır. Bu tür adlar verildiğinde oğlan çocuk doğurulacağına dair inanç,

İran'da yaşayan Azərbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır: Oğlu olmayan evlerde kızlara “Qızıtamam”, “Qızıyeter”, “Qızqayıt” kimi adlar koysalar kız deyil, oğlan doğar” diye inanılmaktadır (Güney Azərbaycan Folkloru, 2015: 366). *Kız çocuğu doğumundan sonra kadının cuftu “ters dönsün” diyerek, eşi tersine çerirerek toprağa gömülürse doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır (K.K. 35).*

Oğul istemek ya da erkek evlat sevdası, eski Türkler arasında da yaygın olmuştur. Bu durumun benzeri, Kaşgarlı sözlüğünde “Umaya tapınsa oğul bolur” (Umay’a secde ederse oğlu olur) şeklinde geçmektedir (Atalay, 1985: 123). Dede Korkut Kitabı’nda oğlan çocuk için “Oğul babanın yerine yetişenidir. İki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağının korudur.” denmektedir (Ergin, 2004: 74). “Nogaylarda erkek bala doğanda ‘Çatanın çatanın tüpü/dibi berk olsun/soyunuz devam etsin” (Kalafat, 2010: 286) denir. Azərbaycan Türkleri de hamile kadın gördüklerinde “Allah oğul versin” (ailede erkek evlat olsa da bu şekilde dua edilir) diye dua ederler. Kaşkaylı araştırmacı Arsalan Mirzayi’ye göre,

“Qaşqayılar için evlənməğing əng gözəl sonuclarından biri uşaq ağəsi olmaqdır. Özəlliğinən oğlan uşaqları qaşqayı ailələrində çox dəğərli və önəmli yer varlarıdır. Oğlanlar bir yandan ailəning soyunu sürdürür, və bir yandan da güclü bir işçi və savaşıdırılar. Çoxu ana atalar qız uşağını özge gəlini bilərkən, oğlan uşağını daha artıq mənimsəyirlər. Oğulu olmayan bir eving ocağının kor olduğuna inanarlar. Oğulları olmayan obalar bunu başaşağılıq bilirlər. Oğlan doğmayan xatınlar və ya tək oğlanları ölən yaşlı xatınların birparası kişining istəği olmadan bilə gedib ərinə cahal xatın istəməkləri görünmüşdü.”(URL-49)²⁶

Erkek çocuğu olan aileyi “oğlu oldu” diye herkes tebrik eder, müjde getirir. Fakat kız doğuran aileye müjde götüren olmaz. *Kızı olan aileye “sakalını su apardı” denir. “Kız özge malıdır, özge evin çırağını yakar”. “Kız evlat evlenip aile kurar ve gelin gittiği eve damadın evine ait olur”. “Oğul baba ocağının çırağını yakar, ocağı diri tutar”. “Oğlu olanın cenazesi yerde kalmaz.” (K.K.8, K.K.21, K.K.24).*

Rüya ve fal yoluyla cinsiyet tahmini: Hamile kadın rüyasında elma görürse oğlu, armut görürse kızı olacağına inanır (K.K.24). Rüyada ağaç görmek kız, dağ görmek erkek olarak yorumlanmaktadır (K.K.28). Rüyasında aya bakan kadının oğlu, güneşe bakan kadının kızı olur. Rüyada kıza ait süs eşyaları görürse kız, erkeğe

²⁶ URL-49: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

ait eşyalar görürse oğlu olur (K.K.4). Daha sonra güneş ve ayın şekline bakılarak çocuğun kız mı erkek mi olduğu tespit edilmeye çalışılır. Koyun kafasıyla da çocuğun erkek ve ya kız olduğunu söylerler. *Koyun kafası ortadan iki yere ayrılır, eğer kemik etliyse kız, etli değilse oğlu olacağına inanılır* (K.K.16). *Uşaxlı arvadın-hamile kadının çocuğunun cinsiyetini öğrenmek için yılanı öldürüp yukarıya doğru atarlar, yılan yüz üstü düşerse oğlan, sırt üstü düşerse kız olacak derler* (K.K.1). *Hali dokunup bittiğinde, hamile kadın niyet ederek dışarı çıkar, karşısına ilk çıkan davar ve insanın cinsiyetine bakarak çocuğun cinsiyetini tayin eder* (K.K.3).

Vücut şekline, fizyonomiye ve yiyeceklere göre cinsiyet tahmini: Genelde hamile kadının canının çektiği yiyeceklerden de çocuğun cinsiyeti tahmin edilmeye çalışılır. Örneğin, tatlı yiyecek isterse erkek, ekşi yiyecek yerse kızı olacağına inanılır. Kaşkaylarda hamile kadının aşerdiği yiyeceklerle çocuğun cinsiyeti tahmin edilir, doğacak bebeğin kız mı erkek mi olduğu anlaşıldı. *Hamile olanda çok tuzlu yerdim ve kızım olduğunu söylerlerdi ve kızım oldu* (K.K.4). *Acılı ve turşu-eşki yiyen avrad oğul doğurur* (K.K.13).

Türk toplumu erkekçi toplum olduğu için her zaman inanç ve uygulamalarda iyi ve müspet taraf erkek olarak yorumlanmaktadır.

“Kızın ve kadının toplumumuzdaki yeri ve itibarı, "sol ayak" ve "ekşi" motifleriyle verilmektedir. "Sağ"ın "sol"a nazaran daha kuvvetli, daha işe yarar ve şanslı olması, "tatlı"nın da genellikle "ekşi"ye tercih edilmesi bu iki inanmada erkek çocuğun kız çocuğuna olan üstünlüğünü sembolize etmektedir.” (Örnek, 1966: 59). *Eğer kadın sağ ayakla adım atarak çıkarsa oğlu, sol ayakla adım atarsa kızı olur. Bebek hamile kadının karnının sol tarafında yatarsa, sağa doğru terpenirse kız, sağ tarafına doğru deprenirse oğlu olacağına inanılır. Hamile avradın kalçası büyükse kız, karnı büyükse oğlu olur* (K.K.13, K.K. 19). *Hamile kadının karnı yuvarlak, yassı olursa oğlu, yumurta şeklinde, çıkıntılı olursa oğlu olacağına işaret eder. Hamilelikte anne güzelleşirse oğlu, çirkinleşirse kızı olur, çünkü kız çocuğun annenin güzelliğini aldığına inanılır. Kız anası tembelleşir, oğul doğuracak avrat zireng olur. Kız doğuracak anne sürekli uyumak ister, çünkü kız çocuk tembel olur, hatta doğum zamanı bile kız çocuk hemen gelmez, uğaraştırır mamaçaları, nazlı olur* (K.K.4, K.K.15, K.K.17). *Hamilenin karnındaki bebek geç hareket ederse kızı olacak derler, çünkü kız tembeldir diye inanılır* (K.K.12).

2.3.2.5. Anne Karnındaki Bebeğin Sağlıklı Kalması ve Yaşaması İçin Başvurulan Pratikler ve Hamile Kadının Kaçınmaları

2.3.2.5.1. Yiyeceklerle İlgili Kaçınmalar

Hamile kadının sakınması gereken ve hamileliğini olumlu ve olumsuz bir şekilde etkileyeceğine inanılan yiyecekler vardır. Hamile kadın, hamileliği boyunca bunlardan uzak durmalıdır. Çünkü hamile kadın yediği içtiği her yemeğe dikkat etmelidir. Kadının hamileliğinin ilk aylarından başlayarak canı çeşitli yiyecekler çeker, sürekli bir şeyler ister, ağzının tadı kaçar. Hamilelik kadınların en hassas dönemleridir, bu yüzden de isteklerinin yerine getirilmesi gerekir. “Obada komşu çadırdaki kokusu çıkan bir yemek yapılırsa, “evde uşaxlı arvat var” deyip komşu çadıra o yemekten pay gönderilir. Eğer hamile kadına bu yemekten gönderilmezse bu günah sayılır ve inanılır ki, hamile kadının çocuğunun gözü gök olur, yani mavi gözlü olur. “Gök gözlü ve sarı sakallı Allah düşmanı derler” (K.K.1). Azerbaycan Türklerinde de “gök göz ve sarı sakalı, dişi seyrek adama” kosa derler ve onun nazarının değdiğine inanılır (K.K. 25) Kaşkaylarda hamile kadının canı bir şey çekerse hemen bulmaya çalışırlar. Azerbaycan Türkleri aşermeye “yerikleyen” (K.K.33), Kazak Türkleri “Jeriktik” derler (Nauanova, 2020: 95).

“Kaşkaylar aşermeye “arma” demektirler. Yapılan derlemelerde bu konuyla ilgili en sık karşılaşılan ifade armalı avradın istediğini yiyememesi durumunda bebeğinin gözünün göğ (yeşil) olacağı inancıdır (Karaaslan, 2010: 68).

Aşerme gebeliğin belli bir döneminde “şiddetli yeme isteğidir. “Kadın, halk deyimiyle “aşerme” aşamasına gelince, bazı şeyleri yapmaktan, özellikle belirli nesneleri ve yiyecekleri yemekten kaçınır ya da tersine belirli şeyleri yemeye özen gösterir (Örnek, 2000, 134). Kaşkaylarda yerikleyen-armalı (“ağzı pislği”) aşermeli kadının isteklerinin yerine getirilmesinin, istediği yemeğin ve içeceğin temin edilmesinin sevap olduğuna inanılır. Diğer bir inanış da eğer “hamile avrad canının çektiği yiyeceği yemezse bebeğin yüzünde veya vücudunda kara lekesi olur.” Bu leke doğum lekesi ve ya “ay lekesi” olarak da bilinmektedir.

Hamile avradın aşerdiği yiyeceklerle çocuğun cinsiyeti de tahmin edilir, doğacak bebeğin kız mı erkek mi olduğu anlaşılırdı. Eğer aşeren kadının istediği yiyecek bulunmazsa umsunur, tamarzı kalır.

İstenen yiyecekler aslında hamile kadının vücudunun ihtiyacı olan vitamin ve mineraldir ki, C vitamini eksikliğinde portakal-mandalina gibi meyveler, sodyum eksikliği zamanı tuzlu gıdalara, demir eksikliği zamanı yeşil elmaya sıklıkla aşerilir.

“Komuyla ilgili yapılan araştırma ve tartışmalarda vücudun ihtiyacı olan bazı vitamin ve mineral eksiklikleri, hamilelikle artan ostrojen, progesteron ve HCG gibi hormon seviyeleri aşerme ile ilişkilendirilmiştir.”(URL-50)²⁷ Kaş kaylar arasında hamile kadınların en çok aşerdiği yiyecekler arasında elma olduğu gözlemlenmektedir. *Eğer hamile kadın aşerdiği zaman elma yerse çocuğun güzel olacağına inanılır. Elma yiyen arvadın uşağı gaşeng olar* (K.K.3). Bildiğimiz gibi elma, sindirim rahatsızlıklarını önler, antioksidan özelliği sahiptir, terkibindeki demir sayesinde anemiye, A ve C vitamin deposu ile cilde iyi gelen meyveler arasındadır. (URL-51)²⁸ Buradan da görüldüğü gibi halk arasında yaşatılan bu inanç ve pratiklerin çoğunluğunun bilimsel bir açıklaması ve uzlaşması vardır.

Genelde aşeren kadına en iyi ve güçlü yemekler verilir ki, çocuğu sağlıklı, güçlü, kuvvetli olsun. Hamile kadın **kaz eti yemez** derler. Yerse çocuğun ayak parmakları birleşik olur, kaz parmaklarına benzer derler. Balık yerse çocuğun ağzı balık ağzına benzer. Hamile kadın “kurt ödü”, “kurt ciğeri” yerse çocuğu korkmaz ve cesur olur derler. Bu inanç, Azerbaycan Türkleri arasında deyim olarak varlığını korumaktadır. Çok cesur ve korkmaz insana “kurd üreği” yemiş derler (K.K.33). Hayvanın “karaciğer” ni yedikten sonra elini vücudunun herhangi bir bölgesine süren hamile kadının bebeğinin o yerinde siyah lekesi veya beni olurmuş diye inanılmaktadır (K.K.21).

²⁷ URL-50: <https://ilkadimlarim.com/hamilelikte-en-cok-aserilen-8-yiyecek> (06.03.2021)

²⁸ URL-51: <http://jinekoloji.com/gebelikte-elma-yemenin-faydalari> (06.03.2021)

2.3.2.5.2. İnsanlar, Hayvanlar ve Kötü Ruhlarla İlgili Kaçınmalar

Hamile kadın, herkesin elinden yemek alıp yememelidir. Çocuğun tikesi kötü insandan gelirse nankör evlat olur derler. Hamile kadının uğursuz sayılan “kısır, dul, hasta, çilleli, cenazeli” insanlardan uzak durması, çirkin, engelli, kusurlu, dudağı yarık, kör, kel, topal, felç, tek gözlü insanlara bakmaması gerekir. Çünkü çocuğun bu insan ve durumlardan kötü etkileneceğine ve bu çirkinliğin çocuğun huyuna, vücut yapısına, yüz özelliklerine yansıtacağına inanılır. Bu inanç hayvanlar, göksel varlıklar ve doğa olaylarına da siraet eder. Hamile kadının bazı hayvanlara bakması olumsuz yorumlanır. Bu hayvanların (köpek, domuz, yılan, baykuş) doğacak çocuğa olumsuz etkiler bırakacağına inanılır.

“Gebe kadının yediği şeylerin, sık sık baktığı insanların, hayvanların da çocuğun huyuna, vücut yapışma, yüz özelliklerine etkide bulunacakları sanılır.” (Boratav, 1973: 146).

Bu inanç, yukarıda da ifade edildiği gibi hayvanlar, göksel varlıklar ve doğa olaylarına da sirayet eder. Hamile kadının bazı hayvanlara bakması olumsuz yorumlanır. Aynı zamanda ölmüş hayvan ve insan için de bu sakınma geçerlidir. *Kaşkayilerde hamile kadın eğer yolda ölmüş hayvan görerse, üç kere saçını çeker ve tükürür (K.K. 28). Uşaxlı arvat cenazeyle karşılaşarsa, çocuğuna zarar gelmesin diye yolunu değiştir (K.K.27).*

Chuldum- ool’a göre, Tuva Türklerinde hamile kadın koyun ya da inek kesilen yerde durmamalı, ölmüş hayvanın gözüne bakmamalıdır.(Chuldum-ool, 2016: 30).

Tavşan eti yiyen kadının çocuğunun dudaklarının yarık olacağına inanıldığı için hamile kadın tavşan eti yemez. Arma- aşeren arvad balık yerse bebeğin ağzı balık ağzına benzer”(K.K.4, K.K. 9, K.K.7). Bebek anne karnında ilk hareket ettiğinde anne kime bakarsa, bebeğin ona benzeyeceğine inanılır (K.K.1). Anne karnında bebek ilk kımıldadığı zaman anne çirkin birisine bakmamalıdır, aksi halde çocuk çirkin olur derler (K.K. 24). Bebek anne karnında ilk kımıldadığı zaman, anne kurbağaya bakarsa çocuğun bacakları kurbağanın bacakları gibi eğri olur (K.K. 16). Uşahlı arvadın-hamile kadının gece dışarı çıkması hoş karşılanmaz, eğer çıkarsa

bile aya üç defa salâvat çevirir (K.K. 12, K.K. 11). Ay tutulması (dolunay) veya güneş tutulması zamanı hamile kadın dışarı çıkarsa çocuğun kaderinin kötü yazılacağına inanılır (K.K.3, K.K. 6).

Altay Türklerinde de “hamile kadınların kırk gün boyunca ölü bulunan eve girmesi yasak sayılır. İnanişə göre, bu yasağın çiğnenmesi durumunda doğum, zor ve ağrılı olur veya erken doğum yaşanır.” (Lvova vd, 2013b, 180).

Hamile kadının cenazeye, taziye, mezar ziyaretine gitmemesi, kırklı bebek ve lohusanın üstüne gitmemesi, gece dışarı çıkmaması, saç kesmemesi gibi bu sakınmalar, Gagauz Türkleri arasında görülen inançlardır (Perçemli, 2011: 23-26).

Bu inanç Özbek Türkleri arasında yaşatılmaktadır. “İki kat ayal” (iki canlı kadın) doğuma kadar saçını kesmez, anneler doğum esnasında ve doğumdan sonra yalnız bırakılmazlar (Yeşil, 2012: 94).

Hamile kadın şər vaxtı, gece tek başına dışarı çıkmaz, “göy (yeşil) ağaç altında”, “kapı eşiğinde oturamaz cinler ona musallat olur (K.K. 24). Hamile kadın mezarlığa gitmez, giderse bebeği **ağırlık basar**, düşük yapar (K.K.3). Boylu (hamile) kadın, lohusa kadının yanına giderse onu zahanın yani lohusanın **kırkı basar** ve hamile kadın düşük yapar (K.K. 15).

Andolu Türkleri arasında da “geçiş aşaması”nda olan kişilerin karşılaşmaları hoş karşılanmaz. “İki loğusa kadın karşılaşmamaya dikkat eder, karşılaştığı takdirde de kırklar karışmasın diye hediyelerir.” (Aça vd., 2019: 192).

Cenazesi olan aile kırk gün tamamlanmadan hamile kadının olduğu eve giderse, hamile kadını **ağırlık basar, çille basar**. Ağırlık ve çilleden kurtulmak için “**ağırlığım** uğurluğum dağlara, daşlara, göyde uçan quşlara” der, gusül alınır veya ateş üstünden geçilir (K.K. 14).

Ağırrix, Azerbaycan ağızlarında “hastalık” adıdır. Hatta bazı yörelerde göz hastalığı olarak bilinmektedir (Azerbaycan Dialektoloji lüğeti, 2007: 14) Kaşkaylarda da uğursuz kişi için “**ayağı ağırdır**” derler. Diğer bir anlamı da “**Ağırımak**”, hastalanmak anlamında kullanılır. “**Ağırlık basmak**” kötü ruhun basması anlamına gelmektedir. Çünkü eski Türklerde hastalığın kötü ruhlardan geldiğine inanılırdı. Orhun yazıtlarında da “Ulug oğlum ağrıp yok bolca / Büyük oğlum hastalanıp yok olunca” (Ergin, 2018: 86) denilerek ağrının hastalık anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Düşük yapan kadınlar ve dünyaya geldikten sonra yaşamayan çocuklarla ilgili inanç ve paratikler: Hamile kadının çocuğunu düşürmemesi ve bebeğin ölü doğmaması için farklı büyüsel işlemler yapılmaktadır. Hamile kadının çocuğunun düşmemesi için elbisesinin eteği düğümlenip bir köşeye atılarak saklanır. Bu elbisenin düğümü sadece doğum günü açılmalıdır ki, doğum kolaylaşsın. Aynı inanç Kazaklarda da yaşatılmaktadır. “Hamile kadının çocuğunun düşmemesi için eteği bağlanır ya da eteğinin kıvrımı bükülmesi gerekir.” (Nauanova, 2020: 92). Kaşkaylarda çocuk düşürmeyi önlemek için İmamzadede **güfl** yapıp kilit üzerine dua okunarak bağlanır ve bununla da çocuğun ana rahminde sabitlendiğine ve düşük olmayacağına inanılır. Bu kilit sadece doğum zamanı açılır ki, doğum zorlu geçmesin. Buradaki aracı nesne olarak demirin kullanıldığını da görüyoruz. Demir hem koruyucu, hami olarak hem de kötü ruhların korktuğu nesne olarak görülür. Bu kilit inancı, başka dilekler ve istekler için de gündeme getirilmektedir. Son dönemler Kaşkaylar arasında yaygın olarak bilinen diğer bir inanç da kutsal sayılan yerlere “kilit asmak”- “Kulplu kulplamak” inancıdır (K.K.17). Kilit asmanın demir inancının devamı olarak yaşatıldığını düşünüyoruz. Çünkü kilit malzemesi de demirdir. Bin bir dilek için yapılan bu kilit asma inancı İran, Azerbaycan ve Anadolu’da da yaşatılmaktadır.

“Töz”, keçeden yapılmış hayvan ve insan şeklindeki kuklalara benzer tasvirlerdir. Türk bozkır kültürüne uygun olarak hayvan başlı tözler de (tös) görülmektedir (Çoruhlu, 2002: 59).

Üstad Seferi’ye göre, Kaşkay toplumu arasında tözlere inanç yaşatılmaktadır. Bu tözlerden koğurçağ, ölmüş ataların ruhlarının taşıyıcı olarak görülmekte ve ondan yardım istenmektedir.

Ebulgazi Bahadır Han, “koğurçağ”ı ölmüş aile fertlerinin heykelleri olarak tanımlar. O zaman onlarda bir adet vardı. Birinin ailesinden kıymetli birisi ölse onun heykelini (koğurçak) yapıp saklar ve ara sıra onu öper okşarlardı. Koğurçağı ölen kişinin sureti olarak görürlerdi (Ebülğazi Bahadır Han, 2009: 19).

Hamile kadının çocuğunu düşürmemesi, çocuğunu sağlıklı doğurması için Keşküllü tayfası, mezarlığa koyulan “koğurçak”ı ziyaret eder. Kaşkaylar bu koğurçağa “garavul” derler. Bu koğurçağı hamile kadınlar ve doğum yapmış kadınlar ziyaret ederek onu kucaklarlar. İnanıyorlar ki, bu “koğurçak” eski ruhların

taşıyıcısıdır. Bu koğurçağı kucaklamakla korunma altına alındıklarına ve dedelerin ruhlarının hem kadınlara hem de bebeklerine yardımcı olduğuna inanırlar (K.K. 6).

Diğer inançlar adak adanması, nezir verilmesidir. “Çocuğunu sağ salim doğurmaya niyet eden anne yedi yıl peş peşe kurban keseceğine dair adak adar” (K.K.4). Hamilelikleri düşükle sonuçlanan kadın tekrar hamile kalırsa bu bebeğini de kaybetmekten korktuğu için Hz. Abbas yolunda koç kurban keserek bu kurban etini ayak yalın, başı açık yedi kapıya dağıtır (K.K.16). “Ayak yalın (yalınayak), başı açıp” dua etme, Azerbaycan Türklerinde de görülmüştür. Halk arasında olan inanca göre bu şekilde yapılan dua geri çevrilmez, bu yüzden de niyette bulunan birisi filan ocağı veya filan türbeyi ayak yalın başı açık dolanacağım- ziyaret edeceğim diye niyet ederse, o niyeti kabul olurmuş. Bazı hallerde emekleyerek, sürünerek kutsal mekânların ziyaret edilmesi de görülmektedir. Mitik bellekte olan çıplak ayak doğayla bütünleşmek, evrenle birleşmek anlamına gelir. Yani kişi aracı olmadan evrenle iletişime geçer ve bu geçiş de Tanrı tarafından kabul edilir.

“Hamile kadın düşük tehlikesini atlatmak için çocuğun saçlarını yedi yaşına kadar kesmeyeceğine niyet eder.” (K.K.4). Diğer bir inanış ise o zaman ahd eder, yemin eder çocuğun saçının önünde kâkül yapacağım diye. Bu kâkülü çocuğun yedi yaşına kadar kesmez. Ahd kabul olduğunda çocuğun saçını keser, onun ağırlığınca fakir fukaraya para dağıtır.

“Yedi kapıdan gedailik edip (dilenerek) toplanan kumaştan elbise dikip giyindirmeyi nezir etmek” (K.K.3). Hoca yanına giderek “çille buru” denilen dua yazdırmak ve onu doğuma kadar yanından ayırmamak”. “Nefesi güçlü olan hocanın veya ocaklı kişilerin okuyup üflediği sudan içmek ve muska salınmış su ile banyo yapmak”. Türki derman olarak da “Patlıcanın gövdesini kaynatır, hamile kadına içirdiler ki bebek düşmesin.” (K.K. 10).

Bebek sağ salim kalsın, nazardan korunsun diye asılır. “Ninni- beşik” başına kurt eli-pençesi asılır (K.K.12). “Kaşkay tirelerinde kurdun pençesi uşakların (çocukların) nennisine (beşiklerine) asılır. Kurt pençesinin beşikte yatmakta olan çocuğu koruduğuna inanılır.”(URL-52)²⁹

²⁹ URL-52: http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_horasan.pdf (05.02.2007)

İran Türkleri arasında özellikle de Kaşkay Türklerinde “kurt” ana olarak tanımlanır. Nasıl ki ışık kutsaldır, kurdun da kutsallığına işaret olarak kurt için ışık derler (Kalafat, 2005: 46). Bu yüzden de kurdun pençesi, ödü, derisi, tırnağı birçok inanç ve ritüellerde kullanılmaktadır.

Hamile kadın ölü bebek doğuruyorsa veya bebeği doğurduktan sonra ölüyorsa o kadına “hamzatlı kadın” derler. İranda yaşayan Azerbaycan Türklerinde olan inanca göre “hemzad arvad (ömür boyu uşağı olmayan) her kimin uşağının üstüne güderse, o uşak öler” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2015: 366). “Hamzatı götürmek” için de halk arasında et gömme geleneği vardır. Büyük bir parça et götürülerek mezarlığa gömülür ve bununla da şeytanın aldatıldığına inanılır (K.K.9). Etin çocuk yerine mezarlığa, yani toprağa verilmesi, yani saç ve kurban isteyen toprağa bebek yerine saç verilmesi, yeraltı dünyanın şeytanının bununla memnun edilmesidir. Kadının doğuracağı bebek yerine toprağa et gömülmesi, temas büyüsünde olan benzer benzeri yaratır etkisinin kullanılmasıdır. Diğer bir inanış, eğer bir ailede bebek dünyaya geldikten sonra ölüyorsa, bebeğe Şii büyüklerinin Ali, Rza, Abbas, Hasan, Hüseyin adı verilir (K.K.19).

Sibirya Türklerinin de inançlarında bu ritüel benzer bir şekilde görülmektedir. Bebeği çıplak halde tilki, tavşan veya kısrak derisine sararak pencereden veya başka bir delikten geçirerek evden çıkarırlar. Şeytan gelince bebek yerine bunları bulsun diye bebeğin yerine uyuyan köpek veya diğer yavru hayvan, bazen de kömür veya dal parçası da konulmaktadır. Bazen bir nehir üstünden geçer ve bununla da şeytanın izi kaybettiğine ve bebeğin ölümden kurulduğuna inanılır (Lvova vd, 2013b: 168).

Güney Türkistan’da durmayan/yaşamayan çocuğun yaşaması için çocuğu özel esnetilmiş kurtağzı postundan büyükbabası veya büyükannesi geçirirse o çocuğun yaşayacağına inanılır (Kalafat, 2010: 288).

Kaşkaylarda bebekleri ölümden, şeytandan, kötü ruhlardan korumak ve şeytanı aldatmak için “kurt caynağı”, “kurt eli” ve bu hayvanların postlarının kullanılması, bebek yerine başka canlı ve nesnelerin konulması mitik bellekteki ilkel izlerin yaşatılmasıdır. Örneğin, eğer bir kadının süt emer bebeği ölürse, o bebeğin elbisesini bir koğuşağa veya gelinbala dedikleri kız bebeklere giydirip kutsal mekânlara bırakırlar. Ne zaman annesi bebeğini özlediğinde o ziyaretgâha gider o koğuşağı ziyaret eder (K.K.3). “Çocuk hastalandığında ve durmadan ağladığında da

kötü ruhları kandırmak için yüce sesle derlerdi: benim balam deyil ağlayan, “gurd balasıdır, gurd balasıdır” (kurt yavrusudur) bu aynı zamanda ecel meleğini aldatmaktır (K.K.7). Gurd balası-kurt yavrusu söylenmesi de tesadüfı değil. Çünkü kurt kutsal bir hayvandır ve kötü ruhları da kovmak için kurt dişi, kurt eli kullanıldığı gibi kurdun isminin de kullanılması kötölükleri uzaklaştırmak içindir.

Bebeğin hayvan postuna sarılması, yardımcı iyelerin koruyuculuğu ve doğanın her nesneden güçlü olması inancıdır. Evden dışarı çıkarılarak mezara gömülen et veya her hangi nesne, aslında bebeğin mecazi anlamda diğer dünyaya geçişini temsil eder. Başka ad veya isim verilmesi ise bebeğin başka sıfat ve nitelikte ortaya çıkarmakla şeytanın kandırılmasıdır.

2.3.3. Doğum Anı

2.3.3.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum

Kaşkay toplumu arasında kadının önemli vazifelerinden birisi de doğurgan olmasıdır. Doğum yaptıktan sonra kadına “**arvad oldu**” derler. Yani ailenin artık bir bireyi olmayı hak kazandı anlamındadır. Doğurduktan sonra kadın aileye kabul edilir, sözüne saygı duyulur, aile meselelerinde, aile bütçesi gibi konularda artık ona da danışılmaya ve güvenilmeye başlanır. Kadının anne olması, özellikle erkek evlat doğurması el obada hoş karşılanır. Oğul anası olmak, söz sahibi olmak anlamına gelir. Diğer Türk halklarında olduğu gibi Kaşkaylarda da doğumla ilgili birçok inanış, uygulama ve sakınma vardır.

Doğum olayı aynı zamanda mucize olarak algılanmış, bu olayın Tanrı’nın ve ruhların yardımıyla meydana geldiğine inanılmıştır. Bu yüzden de doğum zamanı zorlukların aşılması için birçok dinsel-büyüsel içerikli inanç ve pratikler yapılmıştır. Hamileliğin otuz dokuz ve kırkınıc haftasında doğum sancıları başlar. Kaşkaylarda doğumun ilk belirtileri “doğum suyu gelmesi” veya “açılış olması”dır. Doğumun, lohusalığın, kırklamanın da kırk rakamı ile bağdaşması, mitoloji düşünceindeki kırk sayısı ile ilişkilidir. Kaşkaylarda doğum genellikle çadırlarda yapılır. Doğumdan

önce doğum için gereken malzemeler (makas), bebeği kundaklamak için bez ve beşiği hazırlanır. Doğum yaptıran kadına ebeye, “**uşaq olduran**” (K.K.11), “**doğduran**” – “**Türki mama**” denilmektedir. (K.K.2, K.K.7, K. K12). Doğum zorlu bir süreç olduğu için doğum çadırında birkaç yardımcı doğum yaptıran, “Çocuğun göbeğini kesen, beleğini bağlayan” bulunmaktadır ki, bu kadınlar bu işte uzmanlaşmış yaşlı kadınlardır (K.K.4).

Doğum şekilleri değişiktir. Bazı kadınlar uzanarak bazı kadınlar da oturarak (çömelerek) doğum yaparlar. “Kaşkay Türklerinin kazılmış bir ocağın üzerine tuvaletlerini yapacak biçimde çömelmek suretiyle doğum yaptıkları, bütün tayfalar için bu durumunun aynı olduğu görülmüştür.” (Karaaslan, 2010: 1441).

Emele tayfasından olan eski ebe Şehrabanu Şahbazi’nin anlattıklarına göre, kadının doğumunu engellemeye çalışan kötü ruhlardan, cinlerin/şeytanların korunmak amacıyla doğum sırasında çadır önünde ateş yakılır, dışarıya at bağlanır. Çadır içerisine at nalı, bıçak gibi demir aletler koyulur. Kadının doğum yapacağı çadıra iğne veya çuvaldız batırılır. Aynı zamanda iki demir birbirine dokundurularak ses çıkarılır (K.K.11).

“Kaşkayilerde doğum yapan bir kadını ve çocuğunu kötü yaratıkların rahatsız etmemesi için, onlardan uzaklaştırmak için makas ve demir kullanırlardı”. (K.K.4). Altaylılarda da doğum yapacak kadın kâbus görür ve kötü ruhlar tarafından rahatsız edilirse onun yastığının altına bıçak, makas, bazen de kamçı gibi kesici metal cisimler konulur (Lvova vd, 2013b: 222).

Kazak Türklerinde de eskiden doğum sırasında eve hançer, kılıç, kamçı ya da boz ayı, kaplan ve kurdun derisi asılır (Nauanova, 2020: 96). Bu da eski Türklerdeki demirin koruyuculuğuna olan inancın yansımasıdır. Fuzuli Bayatın da söylediği gibi *“Demirci her ne kadar Şamanla aynı yuvadan çıkmış olsa da ruhlar, demirciden korkar. Oysa Şamanlar, ruhları yönetme yeteneğine sahiptirler. Bu bakımdan Şamanla demirci bir ayrılık göstermektedir. Ruhlar demirden, demirle çemberlenmekten ve demircinin sesinden, bağirtısından korkarlar.”*(Bayat, 2002: 64)

Erzurum’da al basmasından korunmak için kadının yastığının altına “kurt derisi” konulduğu görülmektedir (Kalafat, 2010: 260). Hayvan postlarının asılması, atın ve diğer demircilikle ilgili araç gereçlerin - atın yügeni, atın nalı, demir kazık

gibi atla ilgili nesnelerin kötü ruhlardan koruma amaçlı kullanılması, yaygın görülen inançlardandır. **Kurt tırnağı**’nın kullanılması, kurdun alnında Azrail tüyünün varlığına inanılmasındandır. Tüm kötü ruhların kurta ait olan her şeyden korktuğuna inanılır. Kurt tırnağı muskaya takılarak çocukların boynuna asılır (K.K. 15). “**Yılan pulu**”, sarı renkte olan özel yontulmuş bir taştır. Bu taş hem nazrlık olarak hem de evdeki kötü cinleri kovmak amaçlı eve asılmakta veya kişinin üzerine dikilmektedir (K.K.4). “**Tuz tozu**”, küçük dörtgen tuz parçası olup ponponlarla süslenir ve nazardan korumak amacıyla yeni doğan çocukların giysilerine asılır. “**Sedef**”, sağlık ve arınma aracı olarak görülür ve bu yüzden çocuğun boynuna sedef asılır. “**Tılsım**”, koruyucu gücünün olduğuna inanılan gümüşten yapılan tılsımlardır ki, üzerine dualar yazılarak kötü ruhlardan ve hastalıklardan korunmak için eve veya çocuğun beşiğine asılır.

Eski Türk halklarının folklorunda doğum hamisi olarak “Umay ana”yı görüyoruz. Umay Ana, bazen bir kuş- zoomorfik özellikli ilahe olarak düşünülmüş, zamanla bu iyenin varlığı çocuk getiren kuş “**Aist ve Hacileylek**” kuşuna çevrilmiştir. Şimdi de çocuk masallarında bebeğin “Leylek kuşu” tarafından getirilmesi, aslında mitoloji tefekkürün tekerrür etmesidir. Burada kuşun gökyüzünden bebeği indirmesi, göğün kutsal olmasına işaret eder ve bu dünya halklarının folklorunda karşılaştığımız yaratıcı-kuş motifi ile eşleşmektedir. Türk mitolojisinde de kuş, aşağı ve yukarı dünya arasında aracı olarak düşünülmüştür. Humay veya Umay kuşu diye bir kuş vardır. “Kam ve şaman düşüncesinde de Umay kuş gibi düşünülmüş, bebeğin sağlıklı doğumu için ondan yardım istenmiştir”

Umay ana, kuş ana

Zahının eteğin açık koy

İzin ver, bebek öz yoluyla gelsin’(Seyidov, 1994: 101).

Azerbaycan Türkleri arasında Humay isminin kız adı olarak verilmesi de bu adın kadın ve bebeği koruyan iyeden geldiğine işaret eder. A. Hürremkızı’na göre, “*Azerbaycanın Gubadlı bölgesinde boylu (hamile) veya sonsuz kadınlar tarafından ziyaret edilen “Umay kahası” piri vardır ve uşak pirlerinin kahada veya kayada yerleşmesi dağla ilişkilendirilmesi de tesadüf değildir.*” (Hürremkızı, 2002: 65). Bunun da mağaranın anne rahmi olarak düşünülmesi gerçeği ile ilişkili olduğunu düşünebiliriz. Yakutlarda bir ilah vardır ki ona “Ogu ımta” demektedirler. Harfiyen

çocuk ımı” demektir. Bu “çocuk ımı”sı bir kuş gibi çocuk üzerinde öter ve bununla mezkûr çocuğun neslinin bereketli olacağını haber verirmiş. (İnan, 1998: 399).

Geçmişte doğumu gerçekleştiren kişinin de bir nevi büyüsel gücünün olduğuna inanılmıştır. Günümüzde de kırsal bölgelerde yaşayanlar arasında büyüsel gücünün olduğuna inanılan ebeler, hala halkın inandığı, güvendiği “köy ebeleri”, “koca karılar”dır. Türk mitolojisindeki doğum ve bebek hamisi “Umay Ana” rolünü alan bu kadınlar-ebeler, doğum sırasında yaptıkları uygulamalarda bu izleri korumaktadırlar. Hatta Kırgız Türklerinde ebeye, “Kuzeyde “Umay ene”, Güneyde “Kindik ene” denilmektedir (Jumabaev, 2006: 27-28). Bu kadınlar, doğum sırasında elleriyle hamile kadınların karnını ovarak “El benden savap Allahtan olsun” veya “El benim elim değil, Fatma ananın elidir” derler. “Umay Ana”, Nüslüman Türk gelenekleri içinde şekil ve ad değiştirip “Fatma Ana” olsa da, doğum olayındaki işlevinin korunduğunu görmekteyiz.

Kaşkaylar da ise “Umay Ana”, “Umacı” denilen çocuk hamisi ve bebeği koruyan küçük melek şeklinde yaşatılmaktadır. Mesela kırklı bebek beşikte-ninnide gülüyorsa “Umacı”nın bebekle oynadığını ve onu koruduğunu düşünürler (K.K. 3). Uşağı kundakta olan ana, uşağı evde yalnız başına bırakıp dışarı çıkarsa, uşağı Umacıya tapşardım (emanet ettim) der (K.K.24). Burada Umacı, koruyucu melek anlamına gelmektedir.

“Umacı” diye koyun kırkımı zamanı obalarda birbirine yardım için gelen insanlara derler. Burada da Umacı’nın anlamı “yardım eden kişi” olarak görülür. Bir diğer Umacı da yine yardımcı melek anlamına gelen melektir. Bu inanç, genelde halı dokuyan kadınlar arasında yaygındır. Halı dokuyan kadınlar geceleri Umacı’nın onların halılarını dokuduğuna ve onlara gizli gizli yardım ettiğine inanırlar (K.K.7).

Doğumun günün hangi saatinde, gece mi gündüz mü olduğuyla ilgili halk arasında farklı yorumları vardır. Kaşkaylarda gece doğan uşağın eli, gündüz doğan uşağın ayağı uğurlu olur diye inanılmaktadır. Eğer oğul uşak güneş doğmadan doğarsa şanslı olur, gün battıktan sonra doğarsa hayatı meşekkatlı olur derler (K.K. 15). Yolda doğan çocuğun kaderi de doğumuna benzer, yani hayatı hep yolculukla geçer (K.K.12).

Eğer doğum zamanı anne tek olursa veya beklenmedik zamanda doğarsa kendi çocuğunun göbeğini kesmek zorunda kalır. Buna bağlı olarak da doğan

çocuğun kendi işlerini kendi yapmak zorunda olacağına, sorumluluk sahibi olacağına inanılır. Hatta halk arasında aynı anlama gelen “kendi göbeğini kendi kesmek” deyimini de vardır.

2.3.3.2. Doğum Anına Bağlı İnanç ve Uygulamalar

Doğum yapılan çadırdaki eşyaların hepsinin düz olmasına özen gösterilir, eğer ters olan bir şey varsa çocuğun ters geleceğine ve doğumun zor geçeceğine, hatta bebeğin öleceğine inanılır.

Yakutların inanışlarında da doğumdan yedi gün önce ve doğumdan üç gün sonra “Ayıısı”ın evde bulunduğu ve bu yüzden de yeni hayata geçişi temsil eden doğum olayında da evdeki kazanı ve diğer kap kacağı ters koymanın yeraltı dünyayı ve ölüme çağrıştırdığına inanılır (Lvova vd, 2013b: 172).

Evdeki ters çevrilmiş kazan ve diğer eşyalar varsa onların düzeltilmesi doğumun kolay geçeceği anlamına gelir. Doğum kolay geçsin diye dışardan iki taş getirilerek kadının başı üstünde bir birine vurulmak suretiyle dokundurulur. Doğum sırasında kadının kucığına kocasını börtünü verirler (K.K.4). Anne adayını doğum yapmış kadının elbisesini giyerse, doğumunun kolay geçeceğine inanılır. Kadının saçları bağlıysa açılır, evde ağzı kapalı olan her şeyin kapağı açılır, kapı kilitlenmez. Hamile kadının karnı yağla ovulur, masaj yapılır ki, bebeğin çıkması kolaylaşsın (K.K.9).

Kışın yapılan doğumlarda sıcak toprak üstüne oturarak doğum yaptırılır. Obada iki uşak doğduran kadın olur. Bu kadınların yanına da obada bu işlerden anlayan ağbirçek başka kadınlar da yardım etmek için gelirler. Kısır, yeni doğan avrad, eri ölen arvad doğuma yardıma gelmez. “Yorunnağ” adamın da doğuma gelmesi iyi değildir, anayı “yornaxlık” basar, doğumu zor geçer diye inanılır. “Yorunnax”, enerjisi bitmiş, yorgun olan insan anlamına gelir. Bu insanların kırklı çocuk üstüne gelmesi de hoş karşılanmaz. (K.K. 11).

Teleütlerde zor doğumun önüne geçmek için odada ses çıkarmak için eşyalar bir birine vurulur, dışarıda toplanan erkekler ateş açar, evdeki fırının kapağı açılır, orada bulunan kişiler kemerlerini çıkarır, doğum yapan kadının saç örgüleri açılır, kulağındaki küpeler, parmaklarındaki yüzükler çıkarılır (Lvova vd, 2013b: 183).

Bütün bu uygulamalar doğumu engelleyebileceğine inanılan ruhları korkutmak ve doğumu kolaylaştırmak için yapılır. *Düğümlü ve örgülü, bağlı şeyler çözülür. Elbise düğmeleri, sandık kilitleri açılır (K.K.2)*. Bu inanç Kazak Türklerinde de vardır “*Hamile kadının rahat doğum yapması için evdeki sandık boşaltılır*” (Yılmaz, 2008: 426).

Güfl yapılmışsa (kadının düşük yapmaması için kilide dua okunup bağlanmasıdır) kilit açılır. Doğum çadırına doğum yapmamış genç kızlar, kısır, dul, engelli kadınlar ve erkekler alınmaz (K.K.15). Bu inanç Sibiry Türklerinden olan Tuvalılar arasında da yaşatılmaktadır. Doğum esnasında ve doğumdan sonra kem gözden korktukları için yabancı kişileri ve “kötü kaderi” olan insanların eve girmesinden kaçınırlardı (Lvova vd, 2013b, 178).

“Doğumdan önce bebeğin anne karnında üzü aşağı gelmesi gerekmektedir. Eğer bebeğin başı yukarı ise bu doğumun zor geçmesi veya annenin ölümü ile sonlanan bir doğum olurdu. O yüzden de doğduran kadın doğumdan önce zeyfenin (kadının) karnını eli ile kontrol eder ve bebeğin başının aşağıda mı yukarıda mı olduğuna emin olardı. Eğer bebek anne karnında ters dönmüşse, kadını bir kilim arasına koyar, sallarlardı ki, karnındaki bebek yer değiştirsin. Daha sonra doğduran kadın arı yağ ile kadının karnını ovar ve bebeğin başını aşağıya getirirdi” (K.K.7)

2.3.3.2.1. Çocuğun Göbeği ve Eşiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar

Göbek, insan fizyonomisinde merkez rolünü oynar. Anne ile çocuk arasındaki bağıdır. Mitolojik olarak da dünyanın merkezini çağrıştıran göbek, tüm Türk halklarında önem verilen bir ögedir. Bebeğin “göbeğini kesen”, “makını” –damağını basan kişidir. Çocuğun “Makını götüren kadın bazen elini kutsal toprağa vurarak (kebe veya kerbala toprağı) ile götürerler ki, daha faydalı olsun. Bu inançta kutsal toprak olarak geçen kerbala ve kebe toprağı aslında Türklerin eski yer ve toprak inancının İslami özelliklerde korunduğu da gözlemlenmektedir.

Göbek kesen kişinin kimliği de Kaşkaylarda çok önemlidir. Çünkü bu kişi bebeğin göbeğini kesen, “makını” –damağını basan kişidir. Bu kadına “Ebem” de derler. (Hatta kadınlar otu olarak bilinen “emebkömece” denilen

ot var ki, bu otu hem yemek yaparlar, hemde onun suyu ile kadın yuyuna bu onun ufunetini çeker derler (K.K.4). Bu Ebem'in kimliği önemlidir. Çünkü her kes ki, göbeği kesti, onun soylu, oğul uşaklı, ahlaklı birisi olması gerekir. Nehs kadının göbek kesmesi hoş karşılanmaz (K.K.7).

Hep kız doğuran ananın göbeğini eli hafif bir ebe keser ve sonraki çocuğun erkek olmasına niyet ederse, o kadının sonraki çocuğunun erkek olacağına inanılır. Bazen eli düşerli olan hep erkek bebek göbeği kesen ebeler doğuma çağrılar ki, o kadının eli uğurludur, doğum yaptırdığı her arvadın oğlu olar derler (K.K.9).

Çocuğun göbeği iki parmak arasına konularak ve bağlanır daha sonra kömür karası sürülür. Göbeği bağlarken genelde beyaz ip kullanırlar ki, şanslı olsun çocuk. Kuruduktan sonra da çocuğun göbeğini çoban olmasını, çok hayvanları olmasını isterlerse hayvan ahırına gömerler (K.K.15).

Göbeği kesen kadına, “göbek kesme” inancından dolayı “göbek anası” veya “abba” da derler. *Kaşkaylarda yakın akrabanın göbek kesmesine sıcak bakmazlar (öz rişesini keser diye inanılır) bebeğin göbeğini genelde komşu ve uzak akrabalar keser. Aynı zamanda göbek kesen kadına “göbek anası” da denilmektedir, çünkü bu kadın çocuğun ikinci anası ve ninesi olarak görülür. Böyle bir inanç da vardır ki, bebeğin göbeğini kim keserse çocuğun huyu ona çeker (K.K.11).* Kazak Türklerinde de çocuğun **kindik şeşesine-(göbek anası)** çekeceğine inanılır (Rüstemov, 1998: 126). Uygur Türklerinde de bebeğin huy yönünden “ışık anısı”ne (göbek anası) (Öger, 2012: 1687) benzeyeceğine inanılır. Kırgızlarda ebeye “anaçı”, Kuzeyde “Umay Ene”, Güneyde “Kindik Ene” denilmektedir ve Kindik Ene çocuğun ikinci anası sayılır (Jumabaev, 2006: 27-28). Kırgızlarda ebe kadına “Umay Ene” denilmesi, akla Türk mitolojisindeki çocuk ve doğum hamisi Umay Ana’yı akla getirmektedir.

Altay inançlarında Ülgen gök kuşağını yaratmış, insanı da yaratmış ve göbeğini bağlamıştır. Eğer insanın göbeği bağlanmazsa hayatı da, gücü de olmaz diye inanılır (Yuguşeva, 2001: 148).

Tuva Türklerinde doğum sırasında bebeğin göbek bağı kesen kadına “iye” (anne, ebe) denilir. Bu kadın, “bebeğin manevi annesi” olarak bilinir. Aynı zamanda bu kadın toplum içinde saygın olan kadınlardan seçilir, çünkü bu kişinin çocuğun kaderini etkileyecek kişi olduğuna inanılır (K.K. 35)

Kaşkaylarda da göbek bağı, çocuğun kaderini belirler. Bebeğin göbeği nereye gömülürse çocuk o yere veya o işe merak salar derler. Göbek bağı çocuğun kaderini belirleyen bir öge olarak görülür.

Acıpayamlı, “Doğumdan sonra kesilen bebeğin göbek bağı, rastgele herhangi yere atılmamalıdır. Aksi halde çocuk, bazı kötü dış etkenlerin tesiri altında kalacaktır” demektedir (Acıpayamlı, 1961: 167). “*Gagauzlar’da babu uşağın göbeğini makası veya bıçağı ateşe tutup keser ve sonra göbek bağına ekmek sürer. Yaşlı kadın göbek düştüğünde, oğlan çocuğunun göbek bağına pulluğa, kız çocuğununkini ise dokuma tezgâhına, makas veya örgü şişinin üstüne koyar*” (Perçemli, 2011: 31). Kaşkaylarda da göbek bağı rastgele atılmaz, çocuğun ileride ne olması isteniyorsa göbek bağına bu meslekle ilgili yere gömülmesi gerekir. Eğer çocuğun okuması istenirse göbek bağına okul yerine, hoca olması istenirse cami avlusuna gömerler. Tuva inancına göre, insan ve göbeği arasında da bir bağ vardır ki, doğumdan sonra bu bağ kopmaz. O yüzden de doğumdan sonra bebeğin göbeği bir avuç pamuk veya yünden yapılmış küçük yastık içine dikilerek evin yukarı bir köşesine asılır ve göbek olan yere kötü ruhlar yaklaşmaz diye inanılır (K.K.35).

“*Nasıl gebe kadının yediği içtiği şeylerin, baktığı kimse ve hayvanların karnındaki çocuğu etkileyeceği tasarımı ve inancı varsa, çocukla göbeği ve eşi = (plasentası) ya da ‘sonu’ arasında da aynı inanç söz konusudur.*” (Örnek, 2000: 142).

Sibirya Türklerinden Altaylılar eş, son “etene” anlamında kuyak (zırh) kelimesini kullanılır. Tanrıça Umay’la bağlantılı olduğuna inanılan “kuyak”, anneyle bebek arasındaki bağı sağlayan ve bebeğin yaşamını sürdürmesine yardımcı olan nesne olarak bilinmektedir (Lvova vd, 2013b: 199).

Kaşkaylarda “son”, “eş” anlamına gelen “cuft” kelimesi kullanılır (Azerbaycan Türklerinde çift denilir). Bu, Türk halklarında bebeğin anne karnındaki mitolojik koruyucusu olarak yorumlanır. Doğumdan sonra çıkan “cuft” evden uzak bir yere gömülür. Bu eşin atılması günah sanılır (K.K.11). “Kaşgarlı sözlüğünde Umay kelimesinin anlamalarından birisi de son, eştir. Araştırmalarda “döl sağlayıcı ve çocuk koruyucu bir ana Tanrıça” olarak da tanımlanmaktadır. “...yeni doğum yapmış bir ananın çocuğunun “sonu (eş-i) üzerine, sıcaklığına oturtmak... gibileri, döl verme yeteneği olanların gücünü kısır olana geçirme ilkesine dayanıyor”

, “Çocuğu olmayan kadına, haberi olmadan bir başkasının saklanmış olan sonundan bir parça yedirmek de aynı amacı güder.” (Boratav, 1973: 173, 144, 148). “Son” a çocuksuzluğun çaresi olarak başvurulması, onun çocuk hamisi olarak düşünülmesi inancından kalmış olmalıdır.

Uygur Türklerinde de “Hamile kalamayan kadınlar sıcak eşe oturtulur. Hamile kalamayan kadın, doğum yapmakta olan bir kadının evine gelerek, bebeğin eşi düştüğü anda sıcak eşin üzerine oturur ve eşin sıcaklığı geçene kadar (yaklaşık 15 dakika) onun üzerinden kalkmaz.” (Öger, 2012: 1683). Kaşgarlı sözlüğünde “son” anlamında, “*Kap- anası karnında çocuğun içerisinde bulunduğu torba, bu çocukla beraber doğar, böyle olursa, bu çocuk uğurlu sayılır ve ona kaplık oğul derler.*” (Atalay, 1986: 146). “Kap”, “eş’in uğurlu sayıldığını görüyoruz. “Son” kelimesinin bu anlamda kullanılmasının sebebi, onun doğumun sonunda çıkmasıdır. Azerbaycan Türklerinde çocuğu olmayan kısır kadına “sonsuz” denilmesi de o kadında “son, eşin” (Çünkü bu kelime Azerbaycan Türklerinde cifttir) bulunamamasıyla ilişkilidir diye düşünebiliriz. Kaşkaylarda göbeğe gösterilen saygı, aynı şekilde “son, eş” için de gösterilmektedir. *Onun kirli ve arı olmayan yere atılması günah sayılır ve bu yüzden de kimsenin ayak basmadığı, itin pişiğin, kurdun kuşun olmadığı yere gömülür (K.K.15).*

“Yaygın olan bir inanış, eşin (sonun) çocuk gibi «canlı» doğduğu, göbek bağı kesilince, döl yatağı ile ve çocukla bağlantısı kalmadığı için öldüğüdür. Ona ölmüş bir varlığa gösterilen saygının gösterilmesi, herhangi bir yere atılmayıp gömülmesini, kedi, köpek gibi hayvanların yemelerine meydan verilmemesine dikkat edilmesini böyle açıklamak gerekir” demektedir (Boratav, 1973: 151).

“Son” çocuğun anne karnındaki yaşamını sağladığı ve çocuğun yaşamına eşlik eden, yoldaşlık eden öge olarak görüldüğü için Irak Türkmenleri arasında “eş”, “son” anlamına gelen “Yoldaşı”, “Uşag yoldaşı” (Bayatlı, 2009: 198) kelimesi kullanılmaktadır.

Doğum bittikten, göbek ve son işlemleri tamamlandıktan sonraki işlem çocuğun kötü ruhlara karşı korunma altına alınmasıdır. “*Doğumdan sonra ısıtılan toprağın üstüne bir keçe atılır bu keçenin üstüne zeyfe oturtulurdu. Bu, zeyfenin bedeninin ufunetini alır, —kuftunu bu torpah çeker dellerdi*” (Karaaslan, 2010: 84). Doğum yapmış kadının sıcak toprak üzerinde oturması, aslında toprağın arındırıcı ve tedavi edici gücünün olmasından kaynaklanan bir uygulamadır. Hastalanan bebekler

için de çukur kazılır ve bebek buraya bırakılırdı. Toprağın bebeği hastalıklardan arındırdığına inanılırdı. *Al ruhundan korunmak için siyah ve kırmızı-al renk kullanılır. Doğum yapan annenin ve çocuğun yüzüne kömür sürülür (K.K.12). Koluna kara iplik bileklik bağlanır. Çadırın etrafına kırmızı iple daire çekilir. Doğumdan sonra bebeğin göbeyine patul garası veya kazan karası çekilir. Bebeğin vücudunda leke varsa, oba taşlarında “hına taşı” denilen doğal hına sürüler (K.K.9).*

Doğumun kolay geçmesi amacıyla nezir olarak kanlı kurban koç, koyun kurbanı verilmesi önemli geleneklerdendir. Doğum bittikten hemen sonra kurban keserler, kesilen hayvanın ciğerini sopaya takarak dışarda çadır önüne bırakırlar. Bundan amaç, al ruhunun, doğum yapan kadının ciğerine almaya geldiği zaman kesilen kurban hayvanın ciğeriyle aldatılmasıdır. Doğumun kolay geçmesi amacıyla kapı girişine demir kap içinde duru su bırakılır. Duru su doğumdan sonra da üç gün orada bekletilir, sonra akarsuya dökülür. Bildiğimiz gibi su, dünyanın başlangıcı olarak düşünülmektedir, insanın da ana rahminde su içinde olması suyla ilgili inançların tezahürü olarak da algılanabilir. Göbek anası bazan çocuğa ilk ad (göbek adını verir) veren kişidir. Adsız çocuğun olması al inancından dolayı yasak sayılmış, bebeğe hemen ad verilmesi gerektiğine inanılmıştır.

2.3.4. Doğum Sonrasına Bağlı İnanç ve Uygulamalar

Kaşkaylarda adettendir ki, uşax doğmadan qabaq ona “nenni” (beşik) düzeltilir, börk dikilir. “Börk” Kaşkaylarda kişiler için olan şapkadır. Bizde yeni doğulan uşax belenir, ona göre bebeği belemek için “çirpek”, “eyisi” adı verilen bebek bezleri hazırlanır. Mitik düşüncede “beşik” bebeğin hem ilk hem de son evi olarak görülür. Anne koynu ile özdeşirilir. Bebeğin dünyaya geldikten sonra belenmesi- beze sarılması, ölen kişinin de öldükten sonra kefene sarılarak defnedilmesi aslında geçiş dönemi adet ve inançlarının benzerliğidir, yani her doğum aslında ölüme yaklaşıtır.

Kaşkaylarda kundaklandıktan sonra üç kere bebeğin sırtına ve sonra da üç kere yere vurulması inancı vardır. Anlamı ise “Ey çocuk yer seni tutmasın”dır. Yerin, toprağın çocuğu almaması anlamındadır (Kiyani, 2014: 121). Çocuğun ninnisine-

beşiğine nazardan ve kötü ruhlardan korumak için aslanpençesi ve yılan pulu asılır, bebeğin üzerine dua dikilir, odasında üzerlik yakılır.

Kaşkaylarda doğum yapıldıktan sonra doğum çadırının taşlanması ve ev sahibinden müjde payı almak ve şirinlik (para ve şeker dağıtılması) âdeti vardır. Bu müjde verme geleneği, Orta Asya Türk toplulukları arasında yaşatılan bir inançtır. Kıgızlarda da genelde erkek çocuk için (erkek çocuk için müjdenin miktarı daha fazla olur) çocuğun babasına ve dedesine müjde götürülerek karşılığında para alınır (Jumabaev, 2006: 28). Ev taşlama geleneği İran’da yaşayan Horasan Türkmenlerinde ve Halaç Türkleri arasında da görülmektedir. Eskiden bu inancı büyükler yapardı, artık bu uygulamayı köyün ve obanın çocukları icra etmektedirler. Ayrıca doğum zamanı annenin yanında olan tüm kadınlara “**göynek, çargat, kelle gend**” hediye dağıtılır. Eğer erkek olmuşsa kurban kesilir ve yemekler ikram edilir. Erkek bebeğin doğumu toy-bayram olarak karşılanır, eğlence yapılır. Sibiry Türklerinden olan Tuvalarda da erkek çocuğa öncelik verilmektedir. Doğumda çocuğun kız veya erkek olduğunu öğrenmek için ebeye “argamçı tudar be? (kayış tutar mı?), inek saar be? (inek sağar mı?) veya “kijivis çılgıçı be azı paş tudar kiji be?)bebeğimiz yılkı güdecek mi yoksa tencere mi tutacak?) diye sorulur (Chuldum-Ool, 2016: 32).

Doğum yapan kadına yararlı yemekler verilir. Çocuğun arı yağ dedikleri hayvan yağı ile kol altını ve kulağının arkasını yağlarlar. Çocukların göbeğine ve koltuk altlarına patul karası, kil çekilir. Çilleli arvad gözüne sürme çeker, başına yazma bağlar. Doğum çadırına kimse girmesin diye evin girişine ayakkabı veya tavuk kemiği veya kırmızı bez asılır (K.K.11).

2.3.4.1. Lohusalık

2.3.4.1.1. Çille/Kırk Basması ve Fehme ile İlgili İnançlar

Doğum aslında yaratılış olayının gerçek dünyadaki yansımasıdır. İki türlü yaratılış vardır: ruhsal (tanrısal) ve gerçek yaratılış. Doğum olayı gerçek yaratılışı simgeler. Doğuran kadın yaratan, doğan bebek ise yaratılanı simgeler. Doğum, aynı zamanda ruhsal dünyadan gerçek dünyaya geçiştir. İlkler ve geçişler, her zaman

yasaklara ve korunmaya tabidirler. Nasıl ki, dünyanın yaratılışıyla ilgili efsanelerde ilk insan olan Âdem ve Havva, yaşadıkları cennetten yasakları çiğnedikleri için kovulmuşlardır. Bu efsaneden başlayarak tüm ilklerin ve geçiş dönemlerinin kendi çevresinde oluşturdukları bir takım yasak ve korunma mekanizmaları vardır.

Yeni doğan bebek ve lohusa kırk gün ruhsal dünyanın insanı olarak kabul edildiği için korunma altına alınır. Ruhsal dünyadan gelen misafir gibi onun da yenedünyaya adapte edilmesi için farklı inanç ve uygulamalar icra edilmektedir.

Yeni doğum yapan lohusaya Irak Türkmenleri “Zeyistan”, “Zeste”, “çileli”, “çiledar” derler (Bayatlı, 2009: 200). Azerbaycan Türkleri “zaha” kadın derler (K.K.33). Kaşkaylarda yeni doğum yapmış kadına “çilleli arvat” denilir ve bu kadın kırk gün çilleli sayılır (K.K.4). “*Kırgızlarda doğumdan sonraki kırk günlük döneme “çilde”, yeni doğum yapan kadına da “çildelüü” denilir.*” (Jumabaev, 2006: 30).

Çille, ağırlık, zorluk, hastalık anlamındadır ve aşılması gereken bir dönemdir. Türk kültüründe kırk sayısı kutsanan bir sayıdır ve geçiş dönemleriyle ilgili inançların hepsinde bu sayıya yer verilmektedir. Doğum yapan kadının da bu zorluktan kurtulması için kırk gün korunması gerekmektedir. İnanca göre çille genelde yeni evlenen gelini, yeni doğum yapan anne ve bebeğini basarmış. Kırk basmasından ve çilleden korunmak için doğum yapan kadının kırk gün her şeyden sakınması gerekir: Lohusanın aniden ateşinin yükselmesine, rahatsızlıklarına “çillesi üzerine düşmek”, “kırka düşmek” derler. Çille hem ölüden hem de canlı olan varlıklardan dokunabilir. Aile yakınlarından birisi öldüğünde o kişinin ruhu lohusaya ve bebeğine musallat olabilmektedir. “*Kırk basan” veya “çilleye düşen” kadını ve bebeği kurtarmak için ölen kişinin kabri ziyaret edilir, bir avuç toprak alınarak anne ve bebeğin başına dökülür ve bununla da anne ve çocuğun çillesi kesilmiş olur* (K.K.15). Kırgızlarda aynı inanç yaşatılmaktadır. Kırklı kadın cenaze üstüne giderse veya evde cenaze düşerse “**diri çilde ile ölü çilde**” karıştı derler. Ölen kişinin çilesi ile lohusanın, yani kırklı kadının çilesinin karışması anlamındadır.

Boratav’a göre, lohusanın, kırkı içinde uğrayabileceği ve “kırk-basması” diye adlandırılan bir “hastalık” daha vardır ve bu hastalığın da “al-bastı” (Al adındaki varlığın lohusayı “basıp” ona eziyet etmesi) deyimine benzetme yolu ile meydana geldiğini ve hem kırk basması hem de al basmasından korunmak için aynı tedbirler uygulanmaktadır (Boratav, 1973: 195).

Ahıska Türklerinde de lohusa ve bebeği kırk günlük dönemde korunur: “Uşağı olmuş qadın qırx gün evden çöle çıxmır. Qırxlı uşaq olan evde üzerlik yandırılır, heyetde ocağ qalanır, astanaya zencir qoyur, qapıya qırmızı xoruz bağlayırlar. Uşağın beşiyinə demir, bıçaq qoyurlar, qadınlar üstlərinə iynə, sancaq taxır.” (Hacılı,2014: 54).

Kırklı kadın *subaşından, pınar başından, su kuyusundan su alırsa o su murdar sayılmış* (K.K.17). Irak Türkmenleri arasında da loğusa kadının loğusalık döneminde kanlı, kirli olduğu için yemek pişirmesi özellikle hamur (xemir) yoğurması hoş karşılanmaz. Loğusanın dokunduğu yemeklerin bereketinin de kaçacağına inanılır (Bayatlı, 2009: 201). “Gagauzlarda da doğumdan itibaren kırk gün boyunca kadınların temiz olmadığı inancı halk arasında yaygındır.” (Perçemli, 2011: 39). Kırklı olmanın belirgin özelliği, annenin bu süre içerisinde tabu, yani pis sayılmasıdır (Örnek, 2000: 146).

Yeni doğum yapan kadının evine aybaşıli kadının, yaşlı kadının, kısır kadının gelmesi kötü yorumlanır. Lohusa olan eve çiğ et götürmek iyi sayılmaz, bebek hastalanır diye inanılmaktadır. Bu inanç Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Aynı zamanda bebeğin olduğu odaya yabancı birisinin dışardan et ve yumurta getirmesi iyi sayılmaz, etin ağırlık getirdiğine annenin veya bebeğin hastalanmasını sebep olacağına inanılır (K.K.9). “Özbekistan’da etin kırklı çocuğu basmaması için çocuk evin üst başına çıkarılır veya yukarıya doğru kaldırılır.” (Kalafat, 2010: 276).

Evde kırklı bebek ve lohusa anne varsa yakınları bebeğin üstüne gelirse bebeği ve annesini çille basarmış, bebeği onların olduğu odaya getirirler. Aynı anda evde kırklı bebek varsa, başka bir bebek eve getirilirse, kırklı çocuklardan birisini çille basarmış (K.K.15). *Evde yeni doğan bebek varsa, eve yeni gelinin ailesi bebeğin ailesiyle kendi arasında tuz değiştirmelidir ki, çille basmasın. Halk arasında “Lohusanın-çileli kadının bedduası tutarmış, o yüzden de ona iyi davranmak, isteklerini yerine getirmek gerekir” denilmektedir. Kırklı kadın olan evden geceleri ateş verilmez ve kül dışarı dökülmez* (K.K.4). “Altaylılar, bebeğin doğumundan sonraki kırk gün boyunca yurtlarından yabancılara ateş vermezlerdi.” Lvova vd, 2013b, 178).

Kırklı bebeğin elbiseleri gün batmadan yıkanıp kurutulmalıdır, gece elbiseler dışarda kalırsa, kötü kuvvetler bebeğe musallat olur veya çocuğu ağırlık basar (K.K.9). Kırklı bebek gece dışarı çıkarılmaz, bebeğe kötü ruhlar dokunur ve bebek hastalanır, eğer dışarı çıkmak mecburiyeti olursa da, çocuğun yüzüne kömür sürülür (K.K. 12). Bu inancın benzeri Kaşkaylardan çok uzak coğrafide yaşayan Tuva Türklerinde de yaşatılmaktadır: “Tuva Türklerinde küçük bebekler akşam karanlığında dışarı çıkarılmaz; dışarı çıkarılması gerekirse bebeğin burnuna mutlaka kurum (is) sürülür. Bu, bebeğin karanlıkta dışarıda bulunan cinler tarafından tanınmaması içindir.” (Chuldum-Ool, 2016: 33). Bu da lohusanın kırk gün karanlık dünya ile bu dünya arasında arafta sayılmasından ileri gelir. Halk arasında çilleli kadının ve bebeğinin kırk gün mezarla ev arasında olduklarına, yani mezarının açık olduğuna inanılır. Bu süreç içerisinde kadın dış etkenlerden nazardan, al basmasından, kötü ruhlardan korunmalıdır. Hem doğum sırasında hem de doğumdan sonra kadın geceleri yalnız bırakılmaz.

Anadolu sahasında Erzurum, Kars, Ağrı ve Muş'ta doğum yapan kadınlar, geceleri albasması tehlikesine karşı yalnız bırakılmaz, evde bulunanlar, gece, doğum yapana beklerler.” (Kalafat, 2010: 259).

Çünkü alın lohusayı uykuyla aldatarak çocuğuna ve kendine zarar vereceğine inanılır. Bu dönemde kadının yerden ve gökten gelen her türlü bela ve kötülöklere karşı tetikte olması gerekiyor. Kaşkaylarda bazı tayfalar arasında olan inanca göre kırk gün boyunca çadırdaki ırak yakılır ki, kötü ruhlar çadıra yaklaşmasın. Kazaklarda da bu inanç yaşatılmaktadır: “...40 gün boyunca beşiğin yakınında bir mum yakılır böylece çocuğa zarar verecek olan kötü ruhlar ateşten ve ışıktan korktuklarından yaklaşmazlar” (Nauanova, 2020: 87-88).

Horasan Türklerinde Al'dan korunmak için odanın ışıkları devamlı açık tutulur. Yastığın altına iğne koyulur. Loğusa kadın, kırk gün tek başına bırakılmaz, yanında birisi bulundurulur. Lohusaya gelen yiyecekler de kontrol edilir. “Özellikle kıl olmamasına dikkat edilir. Çünkü al karısının kıl şeklinde geleceğine inanılır.” (Eriz, 2018: 26).

Kaşkaylarda ağırlık basması, çille basmasının bir nevi de Fehme'dir. Fehme, bebeğin vücudunun her yerinin kararmasına ve morarmasına sebep olur ve genelde bebeği öldürür. Bu hastalığa “Fehme boncuğu”nun sebep olduğu düşünülmektedir.

Çünkü bu boncuğun suyunu içerek hamile kalan kadın lohusanın üzerine gelirse bebek fehme olurmuş diye inanılmaktadır. Üzerinde “**fehme muncuğu**” olan kadın lohusa üzerine gelmez, eğer gelirse bebek ölür. Bu boncuk özel bir taştan imal edilmektedir, üzerine basınca mavi renge dönüşmektedir. Fehme olan bebeğe ölmesin diye eşek sütü, kara böcük suyu içerirler (K.K.4). .

Yorunnak birisi (yorgun enerjisi tükenmiş insan anlamındadır), bebek veya lohusa üzerine gelirse bu kişinin de ağırlığı bebeğe düşer. Bu yüzden de bu kişinin ayakkabısının çamurundan alınarak suya karıştırılıp bebeğe içirilir (K.K.11). Kaşkaylarda özel taş olan “vurgun muncuğu” da fehmeden korunmak için kullanılan bir taştır. Farklı çiçekleri bu taşla ezerek bebeğe verirlerdi (K.K.5).

Doğum yapan ananın yemeklerine de dikkat edilir. Lohusa ağartıntı-süt mahsulleri içeren yiyecekler, soğuk yiyecekler yemez. Sıcak helva yapılır ki, karnı sıcak olsun. Duvar başı keserler-hayvan kesilir bu **kurban kanını pişirir lohusaya içirirler** ki, kaybettiği kanı yerine gelsin (K.K.24). Kesilen hayvanın karaciğerini de kebab edip kadına yedirirler. Çünkü bu dönemde kadının kan kaybı yaşadığına, bu nedenle korunması gereken bir dönemde olduğuna inanılmaktadır. Eğer socukta kırmızılık (ateş yükselmesi) ve sarılık varsa o zaman lohusaya soğuk yiyecekler verirler (K.K.24).

2.3.4.1.2. Süt verme

Süt bereketi, sağlığı ve huzuru simgeler. İlkel insanlar hayvanları evcilleştirdikten sonra onun etini, sütünü, derisini kullanarak vahşi doğanın içinde yaşamlarını sürdürdükleri için süt ve süt ürünleri daha sonraki dönemlerde doğayı memnun etmek için saçılı olarak da serpilmiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda da yaralı Boğaç’a Hızır “sana şu yaradan ölüm yoktur, **ananın sütü ile dağ çiçeği** sana merhemdir” der (Ergin, 2004: 5). Burada “süt”ün tedavi edici ve iyileştirici gücünün olduğuna dikkat çekilmektedir

İnsanın ilk besini de anne sütüdür. Bu yüzden de hem mitolojide de, hem de toplumsal ilişkilerde “anne sütü” saygı duyulan, üzerine yemin edilen bir varlıktır. Kaşkaylarda “**anne sütü**”ne anne kadar değer verilir. “Anamdan emdiğim süt hakkı” derler. Kaşkaylarda “Ana ah-nalası adamı tutmaz” veya “Ana karğışı adamı tutmaz” diye inanılır. Çünkü anne sütü bu bedduanın önünde siper olurmuş. Sütanne, başka

bir kadının çocuğunu emzirerek bu çocukla kendi çocuğu arasında akrabalık bağı kurmuş sayılır. Aynı zamanda aynı annenin sütünü emen çocuklar kardeş sayılırlar ve onların evlenmesi kabul edilmez. Süt bağı da kan bağı kadar saygı duyulan bir akrabalık bağıdır.

Kan ve süt, temel besin kaynakları olduğu için insanların ilk inanışlarının temelinde yer alarlar. Bebeğin anne sütü ile beslenmesine önem verilir, “ana sütünde kuvvet vardır, çocuğu hastalıktan korur” diye inanılır. Hatta halk arasında “zeki çocuklara anne sütünü çok emmiş” der, aptal çocuklara ise anne sütü emmedin mi? diye sorarlar”. *Kaşkaylar arasında arıx- zayıf olan çocuklara ana sütü içmedin mi derler. Anne sütü emen bebek çok hastalanmaz, bünyesi sağlıklı olur.* Bu yüzden de çocuklar en az iki yaşına en çok üç yaşına kadar emzirilir. Üç yaşına basmadan anne bebeği süttten kesmesi gerektiği zaman farklı yollara başvurarak süttten keser. İnanca göre eğer sütü bol olur ve sebepsiz yere bebeği bu dönemde süttten keserse anne sütünün kargışına düşer diye inanılır. Bu kadının göğüsleri şişer, ateşi yükselir ve hastalıklar peşini bırakmazmış. Bu beladan kurtulmak için anne yanan ateş üzerine gelir ve burada sıcak ateşten sıcak taşı kaldırır, göğüslerine dokundurarak göğsünde toplanan ve onu rahatsız eden sütü sağar. Bu sütü gelişi güzel bir yere atmak günah sayıldığı için arı-temiz yere dökülür. Bazen de süttten kesilen bebek annenin göğüsleri şişmesin diye sadece geceleri emzirilir. Bu süte halk arasında “Şiri Şamında” denilir. Halk arasında deyimleşen bu ifade zor zamanında bir kişiye yapılan iyilik ve merhameti göstermek için “şir- şamında vermiş” derler. Bu yüzden de bebeğin erken dönemde süttten kesilmesi hem günah sayılır hem de bebeğin ve annenin sağlığı açısından önemsendir. Bebek süttten kesilme yaşına geldiğinde artık sütü azalan anne göğüs uçlarına acı biber ve sığır ödü sürerek bebeği süttten keser. *Süttten kesmek için uygulanan yaygın usul “patul karası”, “kazan karası” sürülmesidir. Çocuğu süttten kesmek için ağzına biber sürülür ki, emceği gördüğünde yaklaşmasın. Dudakları balık dudağı gibi öne doğru çıkıntılı olan çocuklara da “anne sütünden geç kesmişler” derler. Sütü az olan lohusaya “Şir-i hoşk” adlı bitkiden yapılan çay yapılarak içirilir ve bununla da sütü bollaşmış. Bazen de süt yerine “gül-ü gök- zeban” otu demlenerek bebeğe içirilir (K.K.4).*

Lohusanın doğumunun üçüncü günü banyo yaptırılmasının sütünün bollaşmasına sebep olduğuna inanılır. Aile dışında birisinin önünde bebek

emzirilmesinin sütün azalması ve kesilmesinin sebep olduğuna inanılır (K.K. 11). Nazara gelme, çille basmasının da lohusanın sütünün kesilmesine (geri gayıdacağına) sebep olduğuna inanılır. Çocuğu nazar değmesinden korumak için nazar boncuğu veya yanmış (dağlanmış) dağdağan- tağ tağ ağacından yapılan nazarlık takılır. Kırklı kadın kendi evinin dışında olan başka bir eve uğrarsa sütü kesilirmiş. Sütü gelmeyen arvatlar molla yanına gider, muska yazdırır ve bu muskayı sütyenlerine dikerler (K.K. 14).

2.3.4.1.3. Al inancı

Türk dünyasında “Al, alkarısı, alanası, alkızı, albasması, alarvadı, alacama, albıs, almış” (Acıpayamlı, 1961: 80) adı ile bilinmektedir. İran’daki Türk toplulukları arasında ise “Al, Albasması, al karısı, al arvadı, hal arvadı, hal anası” (K.K.33), Irak Türkmenleri arasında “Alnenesi, Alaparma, Şava, Halnenesi” (Bayatlı, 2009: 57) adları ile bilinen bu inancın kökleri mitolojinin çok eski katmanlarına dayanmaktadır.

“Halk arasındaki inanca göre alkarısı, loğusalara ve kısraklara musallat olan korkunç bir yaratıktır. Dev kadar büyük, uzun boylu, uzun parmaklı ve uzun tırnaklıdır. Çok çirkin ve iğrenç bir suratı vardır. Bedeni yağlı, uzun ve siyah saçlıdır. Saçları, aynı zamanda darmadağıniktır ve kocaman bir başa sahiptir. Dişleri at dişi gibi iri ve seyrek, ayakları ise terstir. Bunlar, loğusaların ve yeni doğan çocukların ciğerlerini yiyerek beslenirler.” (Şimşek, 2017: 101).

“ABAASI-ABAAHI: Yakutların dinî inançlarında geniş yer tutan ve yeraltında yaşadıklarına inanılan kötü ruhlara verilen genel ad... Diğer Türk halklarının inançlarında buna benzer varlıkların yerini, “Albastı” (Hal Anası) ismiyle anılan benzer varlıklar alıyor. Yaradılış itibariyle kötülük verici olan Abaası ruhlara, bazen iyilik yapsalar da bunu iyi oldukları için değil, kendi çıkarları için yaparlar.” (Beydili, 2004: 16).

Gagauzlarda “aarbastı” insan ve hayvan şekline dönüşebilen kötü, habis bir yaratık olarak düşünülür ve belirtileri şunlardır: “Anne ve çocuğa uykuda ağırlık basar ve sıkıntı gelir, anne bu rüyadan uyanmazsa hayatını kaybedebilir. Bu ağırlıktan kurtulmak için dua okunur” (Perçemli, 2011: 43).

Al inancının mitolojik kaynakları, şekli ve özellikleri ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür ki, bunlardan birisi de “Al” inancının Türk mitolojisinde **güneşle** ilişkilendirilmesidir: Kaşkaylarda güneşe ışınlarından dolayı saçlı kız veya sarı saçlı,

“ışık kız” derler. “Al” renk de kırmızının çalarlarından biridir. Sarı renk, altın renk ve kırmızı renk mitolojik tefekkürde güneşle ilişkilendirilmiştir. Türk halklarında farklı adlarla karşımıza çıkan çocuk hamisi olan Umay, May, Ayzit, Aysitin, Albıs, Yalbıs, Albastı, Al, genellikle kadın olarak ve uzun sarı saçlı olarak tasavvur edilmesi onun güneşle ilişkisini çağrıştırmış oluyor.

B. Ögel, Türk ananelerinde “kırmızı albastı”, ölüm veren, fakat insanlığın da anası olan bir ruhtur. "Kara Albastı" nın yanında, bir de "Sarı Albastı" vardır. Sarı-kız şeklinde olan bu albastı, karaya nazaran daha az yararlıdır.” demektedir (Ögel, 1989: C1: 300). Dobruca Türkleri arasında **Al** şişman ve **sarışın kadın** olarak tasavvur edilmiştir (Önal, 1998: 52). Azerbaycan Türkleri arasında da “Al” genel olarak sarı saçlı, iri göğüslü kadın olarak tanımlanmaktadır.

Kazak ve Kırgız halk inanışlarında Al ruhunun hem **sarı hem de kara** albastı olarak yaşadığını görüyoruz (İnan, 1998: 259). Kaşkaylar arasında da iki farklı görüşle karşılaştık. Bazı kadınlar Al’ı bedheybet (dev), korkunç suratlı, siyah saçlı (cin) kadın olarak, bazıları ise Al’ı farklı hayvan cildinde tanımlamışlardır (K.K. 33, K.K. 12). İsmayıl Mouslı’ya göre, Kaşkay Türklerinde al arvadı siyah saçlı iri göğüslü kadın olarak tanımlanır. O yüzden de onu kovmak ve uzaklaştırmak için **gaç gara** gaç- (kaç kara kaç) denilir (K.K.5). “**Qere**” kara denilen aslında “al cini”dir.

Kaşkaylarda lohusaya musallat olan “al” ruhuyla beraber kötü ruh olan kara bastı inancından da bahsedilmektedir. Bu kara basma, hem lohusalara hem de diğer insanlara musallat olan kötü bir ruhtur. Halk arasında eğer birisi karanlık bir yerden geçerken korkarsa veya kötü rüyalar görürse, gözüne acayip varlıklar görünürse o insana da **kara basmış** ve **gam basmış** derler. Bu insana derler ki, al elvan – kırmızı giysin, ı ışık kadın olsun ki, kara ondan uzaklaşsın, gam ondan uzaklaşsın.

Al renk Türk mitolojisinde kırmızı rengin çalarıdır. Bu söz öbeklerinde **Al kırmızı, allaşmak, al yanak** kırmızı rengin çalarlarından biridir. Doğum yaparken doğum odasına al basmasından korumak için kırmızı renkli bez veya kurdele asarlar veya lohusanın başına kırmızı başlıkla, yazma ile bağlarlar.

İnanışa göre “al”, “Alkarısı” tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, demirden ve kırmızı renkten korkar. Bunun içindir ki loğusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlarlar (İnan, 1998: 260-261). Bu da kırmızı rengin ateşle ilişkisinden kalmış bir al inancı olduğunu düşünmeye imkân veriyor.

Irak Türkmenlerinde de “Al” basmasından korumak için yorganın yüzü kırmızı renkli yapılır, loğusanın odasında gece gündüz çırak yakılır, çünkü Al karısının (Şeve’nin) ateşten, ışıktan korktuğuna ve karanlıkta geldiğine inanılır (Bayatlı, 2009: 200-201).

“Al” kırmızı renkten korkar ve bu yüzden de lohusanın başına al tülbent veya kırmızı kurdele bağlanır. Aynı zamanda gelen misafirlere kırmızı şekerden yapılan şerbet ikram edilir (Güngör, 1991: 43).

Güneşin yerdeki sembolü olan ateşe Kaşkaylar hem “od” (ot) hem “alov”(yalov, yalov) demektedirler. Kaşgarlı sözlüğünde “yal, yaldı- yalımlandı, alevlendi” anlamında verilmiştir (Atalay, 1986: 63). “Arvadin üzü “yalaf-yalaf” yaner- Kadının yüzü güneş gibi parlıyor”. Kaşkaylar arasında bu kelimenin güneş ışınlarıyla ilikilendirildiğini ve mecaz anlamda parlamayı da ifade ettiğini görmekteyiz. Aynı zamanda bazı Türk dilli halklarda “Al karısı”nın “Yalbıs” şeklinde kullanılması, onun “Yal” kelimesinden geldiğini ve ateşle ilişkisini ortaya koyar.

“Yakutlarda aile ocağının ateşine “Al Ateş” denilir.” (Beydili, 2004: 40). Bu da Al’ın ilk anlamının güneş, ateş ve hami ruhla olan bağlantısını ortaya koymaktadır.

“Altay ve Yenisey kamları ayin ve merasimleri de Alas diye bağırırlar ki, sami dinlerin amin kelimesi yerindedir. Al kelimesinin ateş kültiyle bağlı olduğunu gösteren bir emare de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan Alaslama merasimidir.” (İnan, 1998: 364).

“Alov” (yalov, yalov) ve “Alazlamak” kelimesinde ‘Al’ söz öbeğinin yaşadığını görüyoruz. Eski dönemlerde alazlamak ateşle yapılan bir tedavi şekli olmuştur. Bu gelenek Kazak Türklerinde hala “beşik arındırma” geleneği zamanı bebeği kötü ruhlardan, nazardan korumak amaçlı yapılmaktadır. Üzerlik ve ardıc gibi bitkiler yakılarak tütsülenir ve dumanı beşik üzerinde gezdirilir. “Alas, Alas, Alasy, keldi mine balasy, Kosh kosh pelesy, keldi mine egesy” denilerek ritüel tamamlanır (Nauanova, 2020: 105).

Kaşkaylarda günümüzde de Nevruz bayramından önce hayvanları hastalıklardan korumak amaçlı alazlama ritüeli yapılmaktadır. Bu alazlama zamanı ateş yakılır ve farklı bitki yaprakları tütsülenerek hayvanların etrafında dolandırılır.

Alazlama aynı zamanda “dağlama” şeklinde de yapılmaktadır. Kurdun yaraladığı hayvanların yaralarını mikrop kapmaması için sıcak demirle alazlarlar, dağlarlar.

A. İnan, Al ruhunun ocak ve ateşle ilişkisinden bahsederek, onun hami ruh olduğunu, daha sonraları kötü ruha çevrildiğini ve lohusaya musallat olduğunu söyler (İnan, 1998: 262-263).

Azerbaycan ağızlarında kullanılan “*Alı*”, “*alıdamak*” (hastalık, hastalanmak) kelimeleri de “Al” ruhu ile ilişkilidir (Azerbaycan Dialektoloji lüğeti, 2007: 22).

Türkmenistan Türklerinde de “Al”, kötülük iyesi veya şeytan olarak görülür. “Gece kül üzerinden geçersen “al arwaha karşılaşsın”, “evin eşiğine kirli su dökersen al arwaha tuş olarsan” denilmektedir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 173, 179).

Bu inançlardan da “Al”ın ateş ve suyla ilişkili olduğunu ve sadece çocuklu ve lohusa kadınlara değil, herkese zarar veren kötü ruhun genel adı olduğunu görüyoruz.

“Alkarısının, loğusanın yanına, değişik suretlerle geldiğine inanılır. Bazen, yakın bir akrabasının sıfatında, bazen çirkin bir kadın, **bazen de kedi, köpek, keçi, kelle** vs. gibi şekillerde görüldüğü söylenir.” (Şimşek, 2017: 106). Al inancının kökeniyle ilgili diğer bir görüş de hayvan (keçi) ile ilişkilendirilmesidir ki bunun da Al’ın güneşle olan ilişkisinden türemiş olduğu tahmin ediliyor: Tuva halk inançlarında “al karısı” sarı keçi olarak, “Kırgız-Kazak inanışlarında ise keçi ve tilki suretlerinde” verilmiştir (İnan, 1998: 259).

Al bazen keçi, tilki, kedi, köpek gibi farklı hayvanların cildinde de görünmüştür (Acıpayamlı, 1961: 75).

Eski Türkler keçinin güneşin ışınlarını ve yazın sıcaklığını temsil etmesiyle ilgili olduğunu düşünmüşlerdir (Seyidov, 1994: 180). Teke de Türk halklarında önemli hayvan sayılır. Eskiden ongon olan sarı keçi ve tekeler olmuştur. Göçebe kültüründe de genellikle keçi ve teke besleme hem bereketi, üremeyi simgelediğini hem de onun zorlu hayat şartlarına hızlı bir şekilde uyum sağlayan hayvan olduğunu gösterir.

Bazı Türk halklarının inançlarında da lohusa ve bebeğin olduğu yer keçi kılından yapılan iple daire şeklinde çevrelenerek kötü ruhlardan, al basmasından korunmayı çalışılmıştır (Tacemen, 1994: 208).

Kaşkaylarda da lohusayı al basmasından korumak için kadın doğum yaparken kocasının börtünü sinisinin üzerine koyarlar, bu börtü de keçi kılından yapılır. Aynı zamanda Kaşkaylar arasında doğum yapan annenin sütü olmadığında yaşlı kadınlar çocuğun sadece keçi sütü ile beslenmesini önerirler. Bu da eski efsanelerde karşımıza çıkan anne rolünü üstenen kurt veya keçinin mitolojik düşüncedeki devamı gibi düşünülebilir. Bu mitik ögeyi Köroğlu destanının Orta Asya versiyonları olan Kazak, Özbek ve Türkmen versiyonlarında kahramanın keçi veya kurt sütü içerek büyümesinde de görüyoruz (Bayat, 2003: 18).

Aynı zamanda son dönemlerde yapılan tıbbi araştırmalarda da keçi sütünün besin kaynağı olarak diğer memeli hayvanların sütünden daha çok protein, vitamin ve minerallerle zengin olduğu ve insan sağlığı için önemli olduğu ispatlanmıştır (Ulusoy, 2015: 55-60).

Al inancının mitolojik başlangıcı temsil eden su ve yeraltı dünyasıyla da ilişkisi söz konusudur. Bazen bu kötü ruh “su perileri” olarak da düşünülmektedir. Hem Türk halklarının mitolojisinde hem de Türklerden bu kelimeyi alan diğer halkların mitolojisinde bu ruh çirkin, korkunç kadın olarak görülmektedir. Bu ruhun genelde peri ve kadın olarak düşünülmesi, bu ruhun eski “Ulu Ak Ana”, Umayla ilişkisinden kalan izler olduğunu göstermektedir. Rus dilinde su perisi “Albastıy”, “Lobasta”, “Lobastıy” ve “Lopastıy” şeklinde yer almaktadır.

Bu ruhun gece insana zarar verdiğine inanılır (Ülkütaşır, 1976: 323). Genelde su ve pınarlarda görülmesinden ve zarar vermek istediği kişinin sinesine çökerek basmasından, yani yaptığı eylemden dolayı (“basmak” fiilinden kaynaklandığı için) bu ad verildiği düşünülmektedir.

Al ruhu ile ilgili Azerbaycan’ın Tovuz bölgesinde “Al Dede” ocağı da vardır ki, burayı çocuğu olmayan kadınlar ziyaret eder, çaput bağlar, çocuk diler, mum yakarlar. Al ruhunun doğum ve çocuk hamisi olduğunu, daha sonra düalist inanç içinde kötü ruha dönüştürüldüğünü görüyoruz. Bu da kadın ve çocuk hamisi sayılan Al ruhunun zamanla ana kültünden ata kültüne geçişi olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde yurt, vatan hamisi olarak “Al dede” ocağının adında

yaşatılmıştır. C. Beydili, Al-Hal inancının, mitolojik Ulu Ana motifinden koptuğunu, çocuk ve kadın hamisi olan “Ak Ana”, “Umay Ana”, “Ak May” adıyla anılan hami ruhun zamanla kötü ruha dönüşerek hem anlam hem de şekil değiştirdiğini söylemektedir. Kumuklarda albastı motifinin izlerini taşıyan “Ak Kadın” da, Kazakların “Köroğlu” destanında kahramanın annesinin isminde kullanılan “Ak Ana” da eski hami ruh “Alu Ak Ana”yla ilişkilidir (Beydili, 2004: 24).

Türk destan ve halk hikâyelerinde kahramanların hem doğumu hem de ölümü olağanüstü özelliklerle anlatılmaktadır. Bu inanç Kaşkay Türkleri arasındaki kahramanlık anlatılarında da yansımaktadır. Kahramanlıklarıyla tanınan **İsmayil bey Sölet el Devle**’nin annesi ona hamileyken bir rüya görür. Karnınından ateş çıktığını ve ateşin herkeri yaktığını görür. Rüya yorumcusu bu rüyayı şu şekilde yorumlar: Doğurduğu çocuk erkek olacak ve düşmana karşı bir ateş olacak (K.K.3).

Al ruhunun çocuk verme fonksiyonunu İslami tefekkürde dervişler üstlenmişlerdir. Bu “Al Dede”lerin masallarla destanlarda karşımıza çıkan çocuksuz kişilere elma vererek onların çocuk sahibi olmasına yardım eden dervişlere dönüştüğünü düşünüyoruz. Al kelimesinden türeyen kelimelerin anlamlarına baktığımızda alkış kelimesindeki “al” söz öbeğinin al, ışıklı dünya ve “al” ruhunun eski anlamı olan kadın ve doğum hamisi (Ak Ana ve Umay) ile güneş ve ateşle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kaşgarlı sözlüğünde bu kelime “alkış- dua etme, övme birinin iyiliklerini sayma” (Atalay, 1985: 97) anlamında kullanılmıştır. Kargışın kara ruhlarla, yeraltı dünyasıyla (kötü ve karanlık ruhlarla) ilişkili olduğunu düşünebiliriz. İlk önce doğum hamisi ve iyi ruh sayılan Al zamanla kötü anlamlar yüklenerek kötü ruha dönüşmüştür.

Al kelimesinin Kaşkaylar’da “al”ın yani kırmızı rengin çalarlarından biri olması ve olumlu anlamda kullanılması, bu söz öbeğinin ikili anlamını koruduğunu göstermektedir. Aynı zamanda da bu “al” kökünün olumsuz anlamlarda da kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu söz öbeğinin çok anlam ifade eden örnekleri de vardır. “Al” almak- götürmek anlamında kullanılmaktadır.

“Al dil- hile, al dile tutmak- aldatmak, kandırmak” kelimelerinin kökünde yaşamaktadır. Bu anlamların Al ruhunu uzaklaştırmak için yapılan bazı uygulamalardan (Al’ın aldatılması ve kandırılması) sonra kazanıldığını düşünebiliriz.

“Doğum bittikten hemen sonra kurban keser kesilen hayvanın ciğerini sopaya takarak dışarıda çadır önüne bırakırlar. Böylece al ruhunu, doğum yapan kadının ciğerini almaya geldiği zaman kesilen kurban hayvanını ciğeriyle aldatmış oluyorlar.”

Mahmud Kaşgarlı Sözlüğünde de “Abçı nece al tep bilse, ayıg onca yol bilir-Avcı ne kadar hile bilse, ayı o kadar yol bilir” (Atalay, 1985: 63). Bu parçada da al kelimesi -hile anlamında geçmektedir.

“Al Cini de hile ile kadınları tuzağa götürür bu nedenle ona al isim takmışlar.” (K.K.81). Al ruhunu uzaklaştırmak için (Al’ın aldatılması ve kandırılması) ayinin önemli kısmıdır. “Aldatmak” kelimesinin kökenin de bu al kelimesinden geldiği düşünülebilir.

2.3.4.1.3.1. Kaşkaylarda Al Basmasından Korunmayla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Kaşkaylarda doğum sırasında dışarıda ocak yakılır ve yakınlar bu ocak etrafında doğumu beklerler. Kaşkaylarda “Al”ın gelişini şu şekilde anlatmışlardır: “Doğum yapan kadının kan kaybından rengi sararır, boğulmaya ve terlemeye başlar, **sinesi üstünde onu basan bir ağırlık hissederek** ve kendinden geçer. Bu duruma **al basması** da denilir.” (K.K.4).

Ş. Ülkütaşır’a göre, al basmış kadının rengi sararır, gözleri dalgın, kendisi ise baygın, halsiz ve bitkin olur. Etrafındaki sesleri duysa da ona cevap vermeyecek kadar dünyadan tecrid olur (Ülkütaşır, 1976: 323).

Doğum odasında kadının bayıldığını ve Al’ın gelişini duyan ocak etrafında toplanan oba ehli arasından bir kişi ağaç parçasını at gibi binerek taklit yaparak ocak etrafında döner. Kalabalıktan biri ise hayvan sesi çıkarır. Daha sonra tüfek atılır. Böyle yaparak Al’ı kovmaya çalışırlar. Eski şaman ayinlerindeki şamanın çıkardığı hayvan seslerinin, burada da kötü ruhları kovmak gibi bir işlevi üstlendiğini görmekteyiz. Kazak, Kırgız ve Başkurt arasında Al inancına karşı doğum zamanı kopuz çalındığı söylenmektedir (Seyidov, 1994: 57). A. İnan’a göre “Sarı Albastılar hoca ve baksı (Şaman)ların okumasiyle defolup giderler.” (İnan, 1986: 169). Manas destanında da “kara bakşı”dan bahsedilmektedir. Lohusaya yardım için “kara

bakşı” çağırılmaktadır. Lohusa şöyle demektedir: Ey gelinler ilimde kara bakşı var idi. Kara basmış kadının evliyası o idi.” (İnan, 1986: 85).

Bu uygulama, Kaşkaylar arasında doğum zamanı saz çalarak, şiirler okuyarak doğumun kolaylaştırılması şeklinde görülmektedir (K.K. 54).

Ahıska Türklerinde de kadının elbisesinin eteğine arpa dökerek at aracılığıyla al’ı korkutma inancı vardır. “Al basmış ananın eteğine arpa döker, al renkli at getirirlerdi, eğer at etekteki arpayı yerses at ölür, yemezse kadın ölür. Alın bastığı kadını al atın altından da geçirirlerdir – ya at, ya da kadın ölürdü.” (Hacılı, 2014: 47). Bu uygulamaya Kaşkaylara da rastlanmaktadır: “Kadının eteğine, “tuman”ının üzerine arpa dökerler ve at bu arpadan yer ve kişnermiş, bu zamanda al da kaçarmış.” (K.K.4).

Kaşkaylar arasında al basmasına –**al cini** denilir (K.K. 30). Bu al cini vücudu kıllarla örtülü dev gibi büyük, dağınık saçlı, çirkin yüzlü kadın olarak görülür (K.K.3). Kadını al basmasından korumak amacıyla kömürle daire çizerler, demir sesleri, at sesleri çıkararak kadını, doğuma gelen kötü ruhdan korumuş olduklarına inanırlar (K.K. 5, K.K. 10, K.K.11).

Lohusanın yatağının altına demir aletler veya at nalı, demir kazık da koyarlar. Doğum zamanı kadını aldan korumak için at eyeriyle zeyfenin saçı bağlanır, o eyeri de yukarıdan asılan bir çatmaya bağlarlar. Tüfek atılır. “Qaç qara kaç - قچ قره قچ” okurlar (K.K. 67). Gara kaç der okurlar (K.K. 67). Bu uygulama da göstermektedir ki “Al” ruhunun tüfek sesinden, attan ve at kişnemesinden korktuğuna inanılmaktadır. Al’ın demirden ve ocaklı insanlardan da korktuğuna inanılır (K.K.3). Bu da bu inancın eski Türk inancındaki demir kültüyle ilişki olduğunu göstermektedir.

Bu inanç İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında da benzer şekilde yaşatılmaktadır. “*Uşak-çocuk olan kimi bir gözde (evin her bir otağına göz denir) zahu-lohusa kadın ve körpesine-bebeğine yer salınır - yatak yapılır. Onları al arvadından korumak için, iti-sivri bir demirle otağı dövre çizib, o çiziciği ağız-ağıza yapışdırırdılar. Arvadın yatağının çevresine qezil ciye (keçi qezilindən toxunmuş ip) serip ve ciyeni ağız-ağıza yapışdırırdılar. Soğanı ve bir tendir şişini ananın yatağının yanına koyar, yun darağını bacanın ağzında iyneleri eşige koyarlar. Bunlar on gün lohusanın yanında bırakılır. Lohusanın ateşi olursa, halı dolananda,*

bir keser (bıçak, balta, kılıc) götürüb, subaşına gider və suyu “qılınc”layırdılar. Ondan sonra taşları bir-bir suya atırdılar. Bu lohusanın sağlması için yapılyordu. Aldan korunmak için diğər inanç lohusanın eteğine arpa döker ve erkek at getirirler eğer at kişeseydi kadın iyileşirdi. Aldan korunmanın diğər yöntemi ise eşikte yalancı mezar kazılır al’ı gelmiş kadını o mezara yatırır ve üzerinden koyun kuzu geçirirler.”(Güney Azərbaycan Folkloru, 2015: 344).

“Al basmış” hamile, korku içinde kalır ve üstünde ağırlık olduğu için sayıklar, yemez, içmez ve nefesi daralır. O olup biten her şeyi ıhlamaya başlar ama konuşamaz (Beydili, 2004: 33).

“Al” cini sadece doğum sırasında değil, doğumdan sonraki kırk gün, kırk gecede de lohusaya ve bebeğine zarar verebilir. Bu yüzden de lohusa ve bebeği kırk gün dışarı çıkarılmaz ve evde yalnız bırakılmaz (K.K.3).

Samira Haghighat, kendi büyük annesinin ikiz erkek çocuk doğurduktan sonra, göz yediğini (nazara gelmek) ve ikiz çocuğun birisinin öldüğünü ve doğumdan sonra anayı al apardığını anlatmaktadır. F. Muradi Karakani “Allıncak Ulduzu” eserinden: “Sarıgül de oymağımızın mamaçasıydı.. Onung sarı saçlarını kaççıldılar. Çıkınından göy emig çağarddılar. Üzerliginen zagı ot üstüne sepellirdi, boyanmuş çaputu aluvlamış, bir tağ ağacının heççesine asmış, (Pir-i Türke) sarı yandırırđı. Konşuda bir töfeng gammuladdı... **Yazgülüyü al apardı...**”(Enkin, 2011: 68-70).

“Kaç kara kaç, geldi kaçın al geldi,

Kaç kara kaç geldi deyin al geldi

Okunan bu parçada hem **kara** hem **al** ruhun gelişinden bahsedilmektedir. Bu vesileyle hem “Albasma” hem “Karabasma” inancının kötü ruhlardan olduğuna, Kaşkaylarda albasmanın doğum yapan çilleli kadına ve bebeğe musallat olduğuna, “karabasma”nın ise hem lohusaya hem de genel olarak herkese kötülük yapan bir ruh olduğuna dikkat çekmektedir. Hatta halk arasında gözüne kötü varlıklar görünen kişiler için “fıllankesi karabaşmış” derler. Genellikle bu ruhların gece ve karanlıkta geldiklerine inanılır. İrak Türkmenlerinin de inançlarında Al ruhu kara ve uzun saçlı korkunç yaratık olarak düşünülür ve ona Şeve (siyah anlamındadır), hal nenesi, al nenesi derler ve genellikle bu ruhun geceleri lohusaya musallat olduğuna inanılır. (K.K.34). Azerbaycan Türkleri de “hal”, “hal anası” derler. Hatta “hal”, hastalığa

sebeup olan ruh olarak görülmüş, bihuş olan, çok kan kaybeden, kendinden geçen kişiler için de “hal apardı” demişlerdir (K.K.33)

Al gelmesin diye çadıra kaşı-makas, nal, çakı bırakılır, eğer buna rağmen kadını al apardığını görürlerse hemen udumlu kişi çağırırlar, ceddine inanılan bu kişi lohusanın ağzına tükürür ve kadın kendine gelir. Kadının başucuna Kur'an koyulur, eğer evde Kur'an yoksa baş altına çörek-ekmek koyulur. Kadının yatağının altına soğan ve sarımsak gibi kokulu yiyecekler koyulur. Tüfek atmak, ses-küy yaparak al'ı kovmak gerekir. Aynı zamanda Al'ın saz sesinden de korktuğu söylenmektedir, bu yüzden de eğer zeyfenin kocası saz çalmayı biliyorsa doğumdan sonra al gelmesin diye saz çalar. (K.K.4).

“Çilleli arvadı al aparmaması için çilleli arvadın yanına uşağın başı altına —kurt pençesi konurdu. Kurdun alnında Azrail tüyü vardır. —Kaza (al cini) ondan korkar.” (Karaaslan, 2010: 108).

Al basmasın diye kocasının börtü doğum zamanı kadının kucağına verilir. Çadırın etrafına kırmızı ip çekilir(K.K.28). Lohusa subaşına getmez, gederse al onu onu çarpar (K.K.7).

Doğum yaptıktan sonra kadın ve bebek ısıtılmış toprak üzerine yatırılır ki, al aparmasınç Bunun anlamı torağın da arındırıcı gücünün olması, her türlü maraz ve hastalığı uzaklaştırmasıdır. *Al aparan kadını kurtarmak için ocaklı kişi, udumlu kişi çağırılır, Uduumlu kişi Alı kovmak için kadının yüzüne siyah çizgi çeker, “kaç kara kaç” der ve kadının omuzlarına dokunur ve bununla da Al'ın gideceğine inanılır. Kaşkaylar ocaklı kişilerin ellerinin sayasına ve nefeslerin gücüne inanırlar (K.K.1).*

“Ocaklının kimi işlemlerde tükürüğünü kullanması, örneğin, çıbanın üstüne tükürmesi, ona el verenin onun ağzına tükürmüş olması ile açıklanır: sağaltma yeteneği ocaklının tükürüğündedir ve bir uzmandan başkasına eller ve tükürük aracılığı ile aktarılır.” (Boratav, 1973: 115).

“Uşaxlı arvadı Al aparmasından korumak için udumlu kişi (kutu olduğuna inanılan) çağırılır, bu udumlu kişiden cin korkarmış. İnanca göre udumlu kişinin ata babasından birisi cinin saçını kesmiş, onu görmüş ve onunla temasta bulunmuştur. Bu yüzden de cinler o kişiden korkar, onun olduğu yerde bulunmazlar. Uduumlu kişi doğum çadırına veya doğum olan yere geldiğinde atı ile gelir ve çadır veya ev etrafında at üzerinde döner ve at kişnetip, bakır ve demirleri bir birine vurarak ses

yapar, en yaygın olan ise tüfek atar. “Kaç kara kaç geldi kaçın al geldi” diyerek al’ı kovmaya çalışır”. Kadınlar doğum zamanı kadının yüzüne kömür karası, patıl karası sürerler ki, cin kara renkten de korkar ve kadına yaklaşmaz. Doğum çadırında demir aletler bulundurulur, lohusanın yatağı altına bıçak koyulur (K.K. 12). Bazen de “Al” aparan kadının başına udumlu kişinin börkünü verirler ki, Al ordan uzaklaşsın (K.K.17).

Al’ın bazı yörelerde kara saçlı kadın olarak düşünülmesi ve gece geldiğine inanılması onu, yeraltı dünyayla ilişkilendirmektedir. Karanlık dünyaya ait ruhların kara renkle korkutulması da bundan kaynaklanmış olmalıdır. Kaşkaylarda da Al’ı korkutmak için siyah renge de başvurulduğu görülmektedir. Siyah ip, kömürle veya tencere karasıyla bebeği ve annesini karalamak inancı aynı şekilde İran’daki Azerbaycan Türklerinde de yaşatılmaktadır. “Ocak olarak bilinen eve karalatmaya götürürlerdi. Karalayan şahs bir kömürü ezip uşağın buğunlarını (azaların katlanan yerleri), alnını karalardı.” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2015: 345).

Kaşkaylarda Al’dan korunmak için kırmızı renk de yaygın olarak kullanılmaktadır. “Al” basmasından korumak için doğum odasına al-kırmızı renkli yağlık (yaylık) ve kumaş asarlar veya doğum çadırına kırmızı ip bağlarlar. Öger’in bildirdiğine göre, Uygur Türklerinde de doğum odasının kapısına kırmızı kumaş asılmaktadır (Öger, 2012: 1684).

Kaşkay topluma arasında yağlık ve börk (şapka) saygı duyulan nesneler arasındadır. “Eski Türk döneminde de bilinen şapka ve başörtüsünün kutsal zirve ile özdeşleştirilmesi, onu duaların vazgeçilmez ögesi haline getirmektedir.” (Lvova vd, 2013b: 205).

Kaşkaylarda “ocaklı” kişinin ve “udumlu” kişinin kendisi olmasa bile özellikle börkü, yaylığı-başörtüsü de kutsal nesneler arasında yer almaktadır. Bu nesneler aracılığı ile kötü varlıklar uzaklaştırılmaya çalışılır. “Uumlu” kişilerin börkü aslında kişinin yerine geçmektedir.

“İnsanla birlikte var olan eşyalar, ona “benzer” olarak sahibiyile özdeşleşmekle kalmayıp aynı zamanda canlanarak kendi başlarına varlıklar olmaktadır.” (Lvova vd, 2013b: 194).

Al cininin “ocaklı” ve “udumlu” kişilerden korktuğu malumdur. “Ocak’tan olan bir kimsenin gözüne, Alkarısı görünür ya da onlar bunu görürler. Bu yaratık,

Ocaklının elinden kaçamaz; bunlar Alkansını tutup haşlıyabilirler. Bu itibarla bir Ocaklı, Alkarısına herhangi bir loğusarun aldığı ciğerini bıraktırmak gücüne sahiptir” (Ülkütaşır, 1976: 328).

Aynı zamanda inanca göre “alkarısı” erkeklerden de korkar. Hatta doğum odasına erkek börkünün koyulması buna işaret eder. Aynı zamanda “doğum zamanı udumlu kişi at üstünde elinde tüfekte gelir ve doğum çadırının etrafında atla döner ve tüfek atar, “Alı kovdum” der (K.K.3, K.K.6). Bu yüzden de genelde ocaklı-udumlu kişilerin erkek olduğu ve alkarısını yakalamakla ve saçını kesmekle bu özelliği aldıkları görülmektedir.

Kaşkaylar arasında olan Al ruhundan korunma için öne çıkarılan inanç ve pratikler arasında en çok görüleni, demirle yapılan uygulamalardır: Bunlar, çadıra veya lohusanın yatağının altına konulan at nalı, kazık, demir makas, balta gibi kesici aletlerdir. Demirin koruyuculuk fonksiyonu, Türk dünyasının her yerinde kötü ruhlara karşı kullanılmasından görülmektedir. Kırmızı ve siyah renk, Al basmasından korunma için başvuru olan şeyler arasındadır. Kırmızı renk mitolojide güneşin ve ateşin simgesidir. Kötü ruhlar o yüzden kırmızı renkten korkarlar. Doğum odasına kırmızı yaylık asmak, çadır önünde kırmızı ipe daire yamak gibi uygulamalar da görülmektedir. Siyah rengin de kara kuvvetlerden koruduğuna inanılır. Kömür karası, kurum-is, tencere karası, bebeğin koluna siyah ip bağlanması, çadıra kurt eli-pençesinin asılması, hayvan postlarının bulundurulması gibi uygulamalar da yaşamaktadır. Sibiry Türklerinin inançlarında da kötü ruhlardan korunmak için bebeğin koluna ip bağlanır, “küpe, yüzük ve boncuk” gibi takılar takılır.

2.3.4.1.4. Kırklama ve Çille Suyu Dökme

Türk mitolojisinde dünya sudan oluşmaktadır. Su kültü, insanın anne rahminde su içinde yaşamasını ve suyla doğumunu çağrıştırmaktadır. Su aynı zamanda temizleyen, arındıran ve koruyan bir güç olarak da yorumlanmaktadır. Doğum sonrası yapılan bazı ritüeller de, kırklama geleneklerinde de suyla arınmanın izlerini görmekteyiz. Suyun insanı kötülüklerden uzaklaştırdığına inanılmaktadır. “Kırklama” ritüeli zamanı kırk gününü tamamlamış olan lohusa ve bebeği’ne kırk

günü banyosu anlamına gelen “kırk suyu—çille suyu” dökülür. Bu kırk suyu ile lohusanın ve bebeğin arındığına inanılır. “Lohusaya ve çocuğuna kırk basmaması için kırk gün içinde yapılan pek yaygın bir işlem vardır ki, bunun adına “kırklama” denir. Bu yaygın adın dışında, bu işleme “kırk dökme” , “kırk çıkarma” dendiği de olur.” (Örne, 2000: 146).

“Kırk gün geleneği birçok Türk boyunda yaygındır. Bu tören Özbek ve Taciklerde çille, Kazaklarda kırkınan şıktı, Kırgızlarda kırk kün veya kırk adıyla bilinmekte ve bebeğin en hassas dönemi sayılmaktadır.” (Lvova vd, 2013b: 179).

Uygur Türklerin de de kırklama geleneğine “kirik suyu” denilir ve temiz kapta su hazırlanarak, içine altın, gümüş, elma kurusu, deve diken, ardıç yaprağı atılarak bebeğin ve annenin kırklanması yapılmaktadır (Öger, 2012: 1689).

Kazak Türklerinde de kırk çıkarma (*Kırkınan Şıgaru*) ve kırk sayısının kutsiyetine önem verilir.

“Hamilelik dönemi 40 hafta sürer; doğum sonrasında kadının temizlenmesi de 40 gündür, 40 gün geçmeden bebek çok hassas, zayıf ve nazik olduğu için kötü ruhlara karşı korumasız olduğuna inanılır. 40 gün geçmeden yeni doğan bebeğin tırnaklarını ve saçlarını kesmezler. Ayrıca kimseye gösterilmez. Bebeğin 40 günü dolduğunda resmi olarak akrabalarına, arkadaşlarına ve yakınlarına gösterilir. Bu törene “Kırkınan Şıgaru” denir.” (Nauanova, 2020: 107-108).

Abdulkadir Emeksiz’in “İstanbul Folkloru” adlı çalışmasında ifade ettiği üzere doğumun haftası tamamlandığında “yedi döşeği kalkması” diye bir tören yapılırdı, ebe gelerek bebeği yıkardı, mevlit okutanlar da olurdu. Loğusayı ziyaret kırk gün sürerdi. Kırk gün dolduğunda bebeğin kırk defa batırılıp çıkarıldığı suyla yıkanmasına kırklama, be bekle birlikte dışarı çıkıp ziyarette bulunmaya da “kırk uçurma” denilirdi (Emeksiz, 2009: 257).

Kaşkaylarda lohusa kadın üç gün sonra ”sevvum suyu” (üçüncü gün banyosu) ile banyo yaptırılır. Bu inanç lohusanın su aracılığı ile arındırılıp normal hayata dönmesi için yapılan bir uygulamadır. Bazı Kaşkay tayfalarında lohusa kadın üç gün banyosundan sonra günlük hayatına devam eder. Fakat tam olarak normal yaşamına dönmez ve kırklamaya (kırk gün tamamına) kadar yasaklara uymaya çalışır. Kaşkaylarda bazı tayfalar arasında lohusa ve bebeğine doğumun 3. günü dışında, 7 ve 40. gününde de banyo yaptırılır.

Bu uygulama Kazak Türklerinde birinci, üçüncü, beşinci ve yedinci ve nihayet kırkinci gün kırklama yapılarak sonlandırılmaktadır (Nauanova, 2020: 88).

Kırgız Türklerinde de “kırk çıkarma” törenine yaşlı kadınlar, komşu ve akrabalar davet edilir. Kur’an-ı Kerim’den ayet ve sureler okunur. Bebeğin doğumda giydiği elbiseler çıkarılır ve ense saçı kesilir. Hazırlanan suya kırk kaşık su ve tuz eklenir. Herkes dilek tutar ve dualar eder. Kırk tokaç denilen ekmek yapılarak mahalledeki çocuklara dağıtılır (Jumabaev, 2006: 31).

Kırklanan çocuğun “yeni bir âleme” geçiş yaptığına inanılır (Acıpayamlı, 1961: 94).

Kaşkaylarda kırk gün banyosuna kırklama yerine **kursunu vermek veya çille suyu dökme** denilir. Bu uygulama özel bir törenle obadaki **çocuklu arvatlar** tarafından niniler söylenerek, aşlar, şirniler yapılarak kutlanır. Çocuğun kırk hamamı için özel su hazırlanır, kırk kaşık su ölçülerek o suyun içine dökülür, bazen bu suyun içine kırk tane anahtar da atılır. *Çille suyunun içine yedi tane taş atılır, bazı yörelerde kırk taş atılır, bu çille suyu ile uşak yıkanır, (K.K4). Çilleli arvattan kırk gün kan geldiği için murdar sayılır ve kırkinci gün hem bu kan kesilir, hem de kadın ve bebek beraber kırkını çıkararak, temizlenmiş sayılır. Kırklı bebek ve annenin yıkandığı suyu ile bebeği olmayan kısır kadın yıkanırsa bebeği olur (K.K.10). Kırklanan çocuğu kırmızı kumaş üzerine koyarlar ki, çocuk şanslı olsun (K.K.11).*

Irak Türkmenlerinde “Kırkinci gün” banyosu uygulaması zamanı bir kova su içine kırk başlı anahtar atarak, kırk kere şu sözleri söylerler **“Ben kırkımı çıkartım, sen de çıkart”**. Bununla da kötü ruhlardan uzaklaştıklarını düşünürler (K.K. 34). Bazı tayfalarda bu suyun içine kırk tane taş, altın veya demir de atılır. Bu gelenek, suya saçın sunulması gibi de düşünülebilir. Artık bu kırklamadan sonra anne ve bebek araftan kurtularak normal hayata geçiş yapmış olur. Kırklama suyu rastgele yere dökülmez, pak yere meyve ağacı veya gül dibine dökerler ki, ağaç gibi köklü, gül gibi güzel olsun.

Azerbaycan Türklerinde bu inanca “kırk çıkarma”, “kırk tökme” denilmektedir. Men qırxımı çıxardım sen de çıxart derler. (K.K.33).

Kırklı çocuğu yük üstüne koymazlar, onu cinler değişir diye inanılır. Kırklı çocuğu kötü ruhdan korumak için baş altına ekmek, demir para ve bıçak da koyarlar. Doğumdan sona lohusa anne ve bebek de çilleli sayılır. Çocuğun bereketli, şanslı,

kısmetli olması için bebeği kırmızı kumaş içine koyar, yastık altına ekmek, demir para koyarlar (K.K.8). Eğer doğan kız çocuğuysa onun şanslı ve bahtlı olması için çocuğun cinsel organın üzerine bal sürerler (K.K.39). Uzun ömürlü olsun diye saçlarına, yüzüne un sürerler. Bu uzun yaşasın, saç baş ağarsın anlamındadır (K.K.25, K.K. 28). *Kırkı çıkan kadın ilk hangi eve giderse, o evde başına un dökerler ki, ilk gezişi bereketli, uğurlu olsun. Kırkı çıkan anne ve bebek kırkı uçduktan sonra hangi eve misafir olursa o ev için de uğurlu sayılar* (K.K.11).

2.3.4.1.5. Ad verme

Ad seçiminin kişinin kaderini de etkilediğine inanıldığı için bu husus üzerinde önemle durulur. Kişi sahip olduğu adın büyüünde yaşar, adın içerdiği anlam ve niteliğin ad verilen kişiye aynı şekilde aktarıldığına inanılır. “Adın doğru düzgün seçilmemesi, düzensizliğin kaynağı olup kaosa ve karmaşaya yol açabilirdi. Ad ile varlık iç içe sayılırdı. Ad varlığın ifadesini ve mahiyetini oluştururdu. Varlığın kendisi de onda ve onunla yaşayabilirdi. Ad ile talih arasında kırılmaz bir bağ olmasına da o yüzden inanılmıştır (Beydili, 2004: 21).

Adların ne denli önemli olduğuyla ilgili veriler, “onomostik- ad bilim” dalının incelemelerinde ortaya çıkarılmıştır. “Ad adama benzemez, adam ada benzer” derler. Toplumun en tipik özelliklerini yansıtan bir olay olan ad vermenin, doğa olaylarından, mitolojiden, dinsel ve büyüsel olaylarla şekillendiği görülmektedir. Çocuğa verilen ad tesadüf eseri olamaz, çünkü toplum, adın çocuğun kişisel özellikleri ile harmanlanarak kaderini oluşturduğuna inanmıştır. Kaşkaylarda ise ad, göçebenin hayatının önemli parçasını oluşturan mevsimlerden, çocuğun doğduğu günden ve aydan, doğduğu mekândan, hava durumundan, tayfa ve boy adlarından, yer adlarından, ağaç, bitki ve hayvan adlarından, dini kişilerin adlarından, ölmüş ata babaların adlarından, çocuk sayısından, tarihi ve sosyal olaylardan vs. esinlenerek verilmektedir. Modern dönemde şehirleşen Kaşkaylarda ise göçebelerden farklı olarak “ad”, daha çok moda olan yabancı dizi ve kahramanların kader ve hayatlarından alınmaktadır.

Başgöz’e göre, insan adları kişinin ve toplumun özelliklerini yansıtır. Her değişimle beraber toplumsal ve çevresel değişimler adları, adet ve gelenekleri de

etkilemektedir. İnsanın adına bakarak ait olduğu aile, sahip olduğu eğitim ve aile yapısı ile ilgili de fikir sahibi olabiliyoruz (Başgöz, 1986: 215).

Çocuğa ad seçerken genellikle mitoloji ve dini kültürde kutsal anlamlar ifade eden adların verilmesinin çocukların hayatını da etkiyeceğine inanmışlar. Eski Türklerde de ad verme geleneği büyük merasimlerle yapılmış ve ad kutsal sayılmıştır. N. Demire göre, “O çağlarda Türklerin çok önemli bir geleneği vardı. Oğlan çocuğu dünyaya geldiğinde bir yaşına gelmeyince ona ad koymazlardı... “Oğuz Kağan” destanında da oğlan bir yaşına geldiğinde Kara Han, ülke geneline bir duyuru yaptı, herkesi davet edip büyük bir toy düzenledi.” (Demir, 2016: 58). Burada Türklerin eski ad verme geleneğinde çocuğa doğar doğmaz değil de daha sonraki dönemlerde ad verildiği görülmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda da Oğuz zamanında bir çocuğa, kan dökmeden, baş kesmeden ad vermediklerine dikkat çekilmiştir (Ergin, 2004: 5). Yani eskiden çocuğun doğumu değil, ad verilmesi olayı kutlanıyormuş. Azarbaycan Türkleri arasında da yeni doğan bebekle ilgili tören kırk gün sonra kırkı çıktıktan ve çocuğa ad verildikten sonra yapılmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde doğum günü yerine “ad günü” denmektedir. Türkiye Türkçesinde doğum günü, Kaşkay Türkçesinde tevvelüd günü derler. Bazı araştırmacılar ad günü olayının Rus dilinden kaynaklandığını söyleseler de Rus dilinde de ad günü değil, (Den Rajdeniya) doğum günü kelimesi kullanılmaktadır.

Kaşkaylar arasında, halk hikâyelerinde gördüğümüz rüyada çocuğa ad verilmesi geleneğinin de izlerini görmekteyiz. Türk geleneğindeki “Gökten inen altın sakallı kocanın ad vermesi, beyaz saçlı, asalı kocanın ad vermesi” (Ögel, 1995, 2: 97) gibi gelenekler, Kaşkaylar arasında şekil değiştirerek yaşatılmaktadır. “Nezir niyazla hamile kalan kadın rüyasında ak saçlı nur yüzlü bir ihtiyarın ona çocuğunun cinsiyetini söylediğini ve çocuğuna ad verdiğini görmektedir. Hamile kadın eğer rüyasında gördüğü kutsal sayılan aksakalı ihtiyarın sözünü tutmazsa çocuğunun öleceğine inanır”(K.K. 21). Düşümde bir seyyid geldi, bana oğlunun adını “Mirhay” koy dedi (K.K. 30).

Özbek Türklerinde ad, çocuk doğduktan 7 gün sonra verilir. Ad, “Ad Koyma Toyu”nda verilir (Kalafat, 2010: 288).

Azerbaycan Türklerinde ise ad verme için özel bir rütüel yapılmasa da çocuk doğduktan hemen sonra ad vermeye çalışırlar, adsız çocuğun olmasının hayırlı

olmadığına inanılır. (K.K.33). Bu inanç Altay halklarında da görülmektedir: Bebeğin bir gün bile adsız olması kötü yorumlanır ve kötü ruhların insan adı verilmeyen bebeğin ruhunu kaçırdığına inanılırdı (Lvova vd, 2013b, 186).

Seyidova göre, Azerbaycan topraklarında eskiden Uygurlar, Kaşkaylar, Saklar, Basiller, Buntürkler yaşamış ve onlar yaşadıkları bu topraklara, çaylara, nehirlerle, hatta kendilerine bile ad verirken kendi ana dillerinden olan sözcükler kullanmışlar, milli kimlik, inanç, mitolojilerini bu adlarda yansıtmışlardır (Seyidov, 2018: 307).

Çin kaynaklarında geçen Hun kağanların unvanı olan “Tanrıkut”, “Tanrı’nın oğlu” anlamında ve Tanrı inancı ile ilişkilendirilerek yorumlanmaktadır (Abdurrahman, 2004: 125). Kaşkay arasında da “Allahkulu”, “Allahverdi”, “Tanrıverdi” gibi adlar hala erkek çocuklara verilmektedir.

Eski Türk mitolojisinde göksel varlıklar ve doğa olayları, kutsal sayılan ve saygı duyulan varlıklardandır. Manheizmin etkisiyle “ay kültü”nün yaygınlaşması Türklerde isimlere ay kelimesinin eklenmesine de sebep olmuştur. Bunu “Oğuz Kağan” destanında da Oğuz Kağan’ın kendi oğullarına verdiği “Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz” adlarından anlamış oluyoruz (Demir, 2016: 68-69). Güneş, Yıldız, Aygün, Ayeste, Aylar, Aybeniz gibi isimler bazı lehçe ve ağız farklarıyla Türk dünyasının hemen yer yerinde günümüzde de çocuklara cinsiyet farkı gözetilmeden ad olarak verilmeye devam etmektedir. İran sınırları içinde olan ve İran kültüründen etkilenmiş Türk halklarında, özellikle de Kaşkaylarda bu adların bazıları Farça ve Arapçadan tercüme edilerek (Aybeniz-Mehrimah, Güneş-Şems, Yıldız-Sitare, Deniz-Derya vs.) veya Şah, Mirze gibi adlar eklenerek yaşatılmıştır. Bu da eski mitolojinin hala bilinçaltında yaşadığının kanıtıdır.

İran’da yaşayan Türklerin Farsçanın etkisi ile “Gül, Dil, Mihri (Güneş), Hoca, Şah ve Mirza gibi sözlerden, Gülbahar, Gülistan, Gülçimen, Gülyar, Gülnaz, Gülhan, Gülnisa, Dilyar, Dilşat, Dilhayat, Dilara, Mihray, Mihriban, Mihrigül, Mihrinnisa, Hoca Ahmet, Hoca Niyaz, Hocahan, Şahkulu, Şahan, Şakir, Mirza Ahmet ve Mirza Alim” gibi kız ve erkek isimlerini daha yaygın olarak kullandıkları görülmektedir (Abdurrahman, 2004:130).

Adın anlamı ve etkisine de önem verilmektedir. Ad sadece kişinin kimliğini oluşturmaz, aynı zamanda majik bir gücünün de olduğuna inanılır. Adın, çocuğun

karakterini, kişiliğini, geleceğini ve toplumdaki yerini, hatta başarısını da etkilediğine inanılır. “Örneğin çocuğa Kaya adı koymanın temelinde çocuğun kaya gibi dayanıklı ve sağlam olacağı inancı yatmaktadır.” (Örnek 1971: 147). Bu kelimelerin aynı zamanda mitoloji ile olan bağları da dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Kaşkaylarda konulan Demir, Daşdemir adı, bu örneklerdendir.

Genellikle Kaşkaylarda çocuğa ad verme, önem gösterilen konulardandır. O yüzden de “bebeğe iyi ve düşerli, iyi sanılan adlar verilir ki, bu ad o çocuk büyüdüğünde ona şans getirsin” derler. Çocuğa çoğu zaman önce ölen çocuklarının da ismini verirler. Fakat bazan bu ismi taşıyan bebek hastalanarsa, onun da ölmesinden korkar ve bu adın uşağa uğurlu gelmediğini düşünüp adını değiştirip yeni ad verirler (K.K.24). Çocuk hastalandığında “adı ağır geldi” der ve adın uğursuz olduğuna inandıkları için adı değiştirirler. Bu inanç Türkmenistan Türklerinde de yaşamaktadır. “Çağa ongat at daksan, ululanda bahtlı olursun” (bebeğe iyi ad verirsen büyüdüğünde şanslı, bahtlı olurmuş) diye inanılır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 215).

Ad verme merasimi genelde bebeğin kırkı çıktıktan sonra yapılır. Bazen akrabalarından ibaret küçük bir meclis toplanır, buna halk arasında “uşak gördü” geleneği de derler. Aynı mecliste çocuğa ad da verilerek herkese ilan edilir. Yaşlı birileri tarafından çocuğun kulağına ismi söylenerek daha sonra “al uşağı ver uşağı, Tanrı saklasın bu uşağı” denilerek alkışlar edilir (adınyan yaşasın) derler.

Kırgız Türkleri arasında ad koyma ve ad seçiminin temelinde anne babanın ve ailenin umudu, niyeti ve hedefi yatar. Bu yüzden de çocuğa iyi anlam taşıyan adlar seçiler ve bu adı çocuğun kulağına ezan okutarak söylerler. “Mana ve kader” ilişkisi Kırgızlar arasında da dikkat edilen konulardandır (Jumabaev, 2006: 28).

Kazak Türklerinde de çocuğun sağ ve sol kulağına üç kere ezan okunarak ad verilir. Ad kişinin hayatını yansıtan, kaderine oluşturan öge olduğu için bebeye ad seçerken toplumda saygı duyulan kişilerin adları veya iyi anlamlar içeren adların seçilmesine dikkat edilir (Nauanova, 2020: 106-107).

Türk kültüründe Atalar kültürüne saygı çok önem arzettiği için sonraki dönemlerde de çocuğa ölen babanın, dedenin ve hatırı aziz olan insanların ruhuna saygı olarak isimlerinin verilmesi geleneği vardır. Bebeğe verilen ölmüş ataların adları, bu adı alan kişinin fiziksel ve ruhsal olarak da o kişinin bir parçası olduğuna

inanıldığını göstermektedir. Kaşkaylar arasında ölen kişinin adının bebeğe verilmesi sırasında sakınılması gereken bazı durumlar da vardır ki, bu da ölen kişinin ruhunun bu işten haberdar edilmesidir. Çocuğa ad verildikten sonra ölen kişinin adına aş yapılarak komşulara dağıtılır veya ölen kişinin ocağında toplanarak aş verilir. Sonra çocuğu ortaya koyar ve filankes senin adını aldık ve bu ad bu çocuğa uğurlu olsun, toprağı sanı yaşasın derler. “Adı gaim kadim olsun” derler. Bununla da o kişinin ruhunu bu addan haberdar ettiklerine inanırlar.

Bu gelenek Türkmenistan Türklerinde de vardır. Ölen birisinin isminin çocuğa verilmesi, merhumun ruhuna hürmet olarak kabul edilir ve çocuğa adı vermeden önce Allah yolunda bir nezir vermesi gerekirmiş, yoksa ölen kişi ismini vermezmiş diye inanılır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 71).

Kaşkaylarda eskilerde bebeklerin adlarını aile büyükleri verdikleri için genelde dini hüviyette adlar seçildiği gözlemlenmektedir. Bu tür adların da seçilmesi bazen çocuğun doğumuyla ilişkilendirildi. Dini bayramlarda, kutsal günlerde ve dini önem taşıyan matem (Aşure) günlerinde doğan çocuklara Nevruz bayramında doğmuşsa, Novruz, Bayram, ramazan ayında doğmuşsa ramazan, Şaban ayında doğmuşsa Şaban, Aşure gününde doğduysa İmamların adları verilirdi.

Bazen de nezir niyazla da ad verilirdi. İmam Hüseyin’e, Hz. Abbas’a nezir derlerdi, eğer çocukları erkek olarsa o adları vererlerdi.

Kutsal kişilerin veya imamların adı verilen bebeklere ad verme geleneği aynı şekilde uygulanır, bazen de kutsal kişinin adını alan çocuk için kurban kesilerek- kan akıtılarak, alına kurban kanı sürülür. Bu da kurban kanının Tanrı’ya ulaşma aracı olarak görülmesindendir. Bununla Tanrı memnun edilirdi. Kutsal kişilerin ismini taşıyan çocuklara küfretmek ve saygısızlık o ada küfretmek anlamına gelmektedir. O yüzden de genelde ocaklı ailenin evlatlarına bu adlar verilir. Ad vermek için kararsız kaldıklarında 5-10 kişi ad yazar torbaya atarak, kura (kura yöntemi) çekilir, bu yöntemle ad seçerlerdi. Bazen aileler göbek anasından bebeğe ad vermesini isterler ve onun verdiği adı verirlerdi.

Çok kızı olan ailelerde Kızbes, Mahbes, Gülaxır, Ahırnaz gibi adlar verilerek, erkek evladın doğulmasının istenmesi de yaygın görülen inançlardandır. “Üç kızım vardı, artık oğul olsun diye üçüncü kızımın ismini Besti koydum (K.K.14). Bazı aileler daha önce doğduktan sonra ölen bebeğin ismini yeni doğan çocuklarına

verirler. Hava durumuna göre de bazen çocuklara ad verirlerdi. Boranlı, ayaz soğuk kış gününde doğan çocuklara bu adlar verilirdi. Tufan, Boran, Ayaz gibi adlar, genelde bu havalarda dünyaya gelen çocuklara verilirdi (K.K.9). Kaşkaylarda çocuğun dedesi veya ninesi eğer kendi adını torununa verecekse, torununa pahalı bir hediye olarak bu adı satın almış oluyordu.

Hakaslarla Altay Türklerinde çocuğa ad verecek kişi o ad karşılığında çocuğa küçük de olsa hediye vermek zorundaydı. Bununla ad verme hakkını satın almış bulunurdu (Lvova vd, 2013b: 187).

Kaşkaylarda ad verildikten sonra çocuk hastalanırsa bu ad çocuğa “uğurlu gelmedi”, “ad ağır geldi” der ve çocuğun ismini değiştirerek farklı ve basit isimler verirler veya komşuya ve başka dinden olan birisine para karşılığında satarlarmış. Bununla da ölüm ve hastalık iyisi aldatılmış sayılırdı. Çünkü çocuğun adını değiştirmekle kimliğinin de değiştiğine inanılırdı.

Bu inanç Türk dünyasının birçok yerinde aynı şekilde yaşatılmaktadır. Örneğin Kırgız Türklerinde çocuğu doğup yaşamayan aile, çocuğu çok uşaklı bir aileye verir ve çocuk bu evde yedi gün kaldıktan sonra anne babası para karşılığında bu çocuğu aileden satın alırlar (Jumabaev, 2006: 29).

Günümüzde bu türlü “Satılmış” gibi adlar, halk arasında “telğa –lakap” adlar olarak yaşatılmaktadır. Bu geleneğin basit ve komik adlardan oluşması, eski hastalık iyilerini, yani kötü ruhların aldatmak için yapılan bir inanışın kalıntıları olduğunu düşünmeye imkân vermektedir. Kaşkaylarda da her erkeğin adı dışında mutlaka bir lakabı vardır. Kişinin ad alması yeni statü ve kimliğe geçişini, yeniden doğuşunu simgeler.

Kaşkaylarda göçebe hayatın etkisiyle hayvancı bir toplum oldukları için hayvan merkezli özel adların ve kuş adlarının da kullanıldığını görmekteyiz. Şahin, Toğrul, Terlan, Laçın, (Durna kadın ismi olarak verilir) ve erkek isimleri olarak verilmektedir. Aslan erkek ismi, Ceyran, Maral kadın ismi olarak verilmektedir. Bu adlar dışında son dönemlerde daha çok lakap adlar da verilmektedir. Örneğin Koç Ali, Gatrı Mahmud, Horoz Sultan, Gurd Abbas gibi lakap ve adlandırmalarda hayvanların özellikleri o kişiye aktarılmaya çalışılmıştır. Koç bildiğimiz gibi sürünün içindeki erkek hayvandır ve hep önde gider. Ali’nin adının önüne getirilen koç da onun önder olduğunu gösterir.

Eski Türklerde unvanlar, adlarla birlikte kişinin saygınlığı ve statüsünü bildirmek için kullanılmıştır. Karahanlılarda, Bazır Arslanhan, Harun Buğrahan, Satuk Buğrahan, Süleyman Arslanhan, Arslan Tekin ve Böğü Arslan gibi unvan ve ad dizimini görmekteyiz. (Abdurrahman, 2004: 128). Bu unvanlar, kişilerin hangi tabakaya (zengin mi, fakir mi) ait olduğunu da belirtmektedir. Kaşkaylarda hanlık sistemi ortadan kalksa da hala unvan olarak kullanılmaktadır. Han soyundan gelenler, hala isimlerinin önünde han unvanını kullanırlar. Kenthuda, darga, gibi ünvanlar da vardır.

2.3.4.1.6. Çocuğun İlk Saçı, Tırnağı, Konuşması, Yürümesi ve Davranışlarıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Sünnet, nişan, evlilik, ölüm, doğum, çilleden çıkmak gibi gelenekler gibi, çocuğun ilk tırnak kesimi, ilk saç kesimi, ilk diş çıkarması da belli törenlerle kutlanmıştır. Kaşkaylar da diğer Türkdilli halklarda olduğu gibi, “her şeye toy tutar”, tören ve kutlamalar yaparlar. Bu kutlamalar hem ayinsel hem de eğlence niteliğinde yapılır. İlk dişini çıkaran çocuğun dişini kutlamak için diş hediği denilen bir uygulama vardır. “**Dişcanga veya dişganka**” denir. **Yedi tür bakladan yapılan bu aş yedi eve dağıtılır**, bununla da çocuğun diğer dişlerini rahatlıkla çıkarmasını niyaz ederler.

Çocuğun bir yaşına kadar saç kesilmez, doğum saçları üzerinde kalır. Bir yaşı tamamlandıktan sonra çocuğun saç kesilerek saç ağırlığınca fakir fukaraya para veya altın dağıtılır. Gaguzya Türklerinde de “çocuk bir yaşını doldurduğunda vaftiz annesi ve babası yüzüne su serperler ve kulağını çekerler. İlk saç ve tırnağı kesilir.” (Perçemli, 2011: 208).

Kaşkay inancına göre çocuğun ilk çile saçını dayısı keser ve genelde oba halkı arasında kuzu hediye etme âdeti vardır ki, dayı da çocuğa kuzu hediye eder. Hatta “Oğul dayıya çeker, kız bibiye” derler. Çocuğun dayısına benzemesi inancından dolayı evlenmeden önce aile, oğlu için kız seçerken kızın abi ve erkek kardeşlerinin hayat tarzına (çocuğun dayısı ve halası olacak kişilere), karakter ve kişilik özelliklerine de dikkat ederler. (K.K.4)

Eğer çocuğun dayısı yoksa anne tarafından bir erkek bu işi yapmak için görevlendirilir. Eğer bu da yoksa amcası çocuğun ilk saçını keser, eğer çocuk erkeğe ona kuzu, kızsı halı veya kilim de hediye edilir (K.K.4, K.K.30).

Türkmenistan Türklerinde çocuğun doğum saçına “çile galpagı” denilir. Türkmen inancına göre çocuğun dayısı veya amcası doğum saçını kesmelidir. Eğer dayısı veya amcası yoksa başka birisi keser ve benim elim değil dayısının elidir der. “Çocuğun çile saçını ona baht getirir” derler, onu atmazlar ve evde korurlar (Türkmen Halk İnançları, 2005: 215).

Sibirya Türklerinde de “saç kesme” törenine önem verilmekteydi. Bebeğin dünyaya gelişindeki saçları dayısı tarafından kesilir ve hediye verilirdi. Bununla da çocuk bebeklik çağından kurtularak başka bir dünyaya geçiş yapmış sayılırdı (Lvova vd, 2013b, 192).

Nezir niyazla dünyaya gelen uşağın saçını yedi yıl kesmezler, çocuğun yedi yaşında bu saç kesiler ve saçın ağırlığınca fakir fukaraya para veya hediye dağıtılır.

2.3.4.1.7. İlk Tırnak Kesimi

Kaşkaylarda el ve ayak tırnakları kesildikten sonra çöpe atılmaz, suya karıştırılarak çukura gömülür. İnsanın üzerinden çıkan her nesne, özellikle saç, tırnağı ruhundaki kötülüklerin barındığı yer olarak görülmektedir. Bu kötülüklerin de toprak veya su ile arınarak gideceğine, bunun da “şahdadlık” vereceğine inanılır. Aynı zamanda bu uygulama, İslami inanç çerçevesinde Cebrail’in tırnağı yere gömmeyi emrettiğine inanılarak gerçekleştirilmektedir. Fakat bu inancın kökeninin, eski Türk inançlarındaki toprak ve yerle ilişkili olduğu düşünebiliriz.

Kadın eli ile evin geçimine yardımcı olduğu için el tırnaklarını, erkek de yazıda yabanda çalıştığı için ayak tırnaklarını çöpe atmaz, toprağa gömer bununla evin bereketinin artacağına ve Cebrail hesap sorduğunda yerin-toprağın da buna şahitlik edeceğine inanılır.

Uzmanlar geç konuşmanın nedenlerinin çoğu zaman fizyolojik ve duygusal etkenlerden kaynaklandığını söylemektedirler (Tarhan, 2017: 78). Gözlemleyerek ve taklit ederek konuşmayı öğrenen çocuk, eğer çevresinde sakın, onunla ilgilenmeyen

bir ortam varsa duygusal boşluğa düşmekte ve konuşması gecikmektedir. Fizyolojik olarak da damağı sertleşmeyen çocuğun konuşması gecikir.

“Bıngıldağa —cencenek denirdi, uşah daş diyebildiği zamana kadar bıngıldağı tam sertlemezdi.” (Karaaslan, 2010: 99).

*Kaşkaylarda olan inanca göre “bangıldağı” sertleşmeyen çocuk konuşamaz. Bu yüzden de çocuğun doğumdan sonra “makını götürmek” önemlidir. Eğer “makı” götürülmezse, makı iyi basılmazsa çocuk geç konuşur veya konuşunca “R” sesini söyleyemez veya burnundan (mırıntılı) konuşurmuş. Bu işlemi genelde “**mamaçalar-doğduran**” kadınlar yapar. Bunun için farklı yöntemler vardır. Bazıları suya Kur’an ayetlerinden okur ve sol elini çocuğun boynu ardına koyar, sağ elin baş barağıyla çocuğun damağına basar ve makını götürdüm der. Diğer inanışa göre çocuğun makını “peleng ödü”, “kurd ödü” ile götürürler. Bu hayvanların ödü kurutulup ezilerek bu çocuklara verilmiş ki, çocuk cesur olsun, korkmaz olsun. Fakirler ise naşı –bilgisiz insanlar bakla ile çocuğun makını götürürlermiş. Bu zaman da çocuğun sesi çok kalın, gür olurmuş. Kırmızı lobyaya, taşla götürülürse çocuğun sesi güzel olurmuş, eğer ağ-beyaz lobyaya ile götürülürse sesi kadın sesine benzermiş, cılız sesli olurmuş (K.K. 7.)*

Bangıldağı sertleşmeyen ve geç konuşan çocuklara bülbül kuşunun yumurtası yedirirler ki, çocuk bülbül gibi ötsün, yani konuşsun. Hayır, dua ederken de “bülbül gibi öt” derler. Geç konuşan çocuklara güvercin yumurtası yedirirler ve bununla da dilinin açılacağına, yani konuşacağına inanılır (K.K. 4).

Makı götürülmeğen çocuğun geç konuşacağına inanılır ve bu dili geç açılan uşağa derler ki, çok tavuk yumurta verirlerse çocuk tenbel olur, konuşmazmış (K.K. 11).

Kazak Türkleri arasında da “Tılaşar” çocuğun konuşması-dil açması için yapılan bir merasimdir. Bu merasimde çocuğa kurban kesilen koyunun dili yedirilir (Nauanova, 2020: 111).

Hasta ve geç konuşan veya geç yürüyen çocuklar, hastalıktan ve engelden kurtulmaları için çukura gömülürler. Geç konuşan çocuklar ocaklı evlere götürülür, o ocağın alınan kül çocuğun ağzına ve vücuduna sürülür. Hasta ve engelli çocuklar İmamzadeleri götürülür, kutsal sayılan kişilerin mezarı üzerinden toprak alınarak hasta çocukların vücutlarına sürülür (K.K. 10). Burada hem toprağın arındırıcı ve

şifa verici gücünden hem de imam ezlerinden medet umulur. Hastalıklı ve engelli çocuklar “yornuk basmış veya yornuğaklığın üzerine düşmesi” ile ilişkilendirilmektedir. Bu da kırk basması veya çile basması gibi bir türlü ağırlık durumu olarak yorumlanmaktadır.

“Konuşamayan çocuğun dil bağını çözmek için Ocağa götürülür. Ocaklı bir takım uygulamalarla dil bağını çözer ve çocuğun dilinin açılacağına inanılır” (Kalafat, 2010: 320).

Geç yürüyen çocuklar için de “anası hamileyken çok oturmuş, o yüzden uşaq yerimek istemir” veya “çocuk kırkıyken engelli birisi gelmiş uşaq üstüne ona göre geç yeriyecek” denir. Bu çocukların yürümesi için aile, çocuğu ocaklı evlere, “İmamzade”lere götürür, niyet eder ve adakta bulunur. Eğer çocuk üç yaşına kadar yürümezse o çocuğa “felej” derler. Bu çocuğun işi “Allah’a kalıp derler eğer o yol verse yürür”.

Diğer bir inanış ise hastalıklı çocukları cinlerin değiştirdiğine inanılmasıdır. Bu yüzden çocuk kutsal yerlere götürülerek “al senin çocuğunu, geri ver benim çocuğumu” diye üç kez seslenilir. Bununla da cinleri kandırarak çocuğun sağlığını kavuşacağına inanırlar.

“Uşağın yanında kötü ruhun adını çekersen o uşağa musallat olur derler” ve çocuğu hastalıklı çocukla değişir.

İlk diş evin delik yerlerine bırakılır, sıçan götürsün ve yerine daha güzel diş getirsin diye *a sıçan köhne dişimi verdim yeni dişimi getir* denilir. Bir inanışa göre çocuğun ilk düşen dişi at yatağına gömülürse dişleri at dişi gibi sağlam olur, eğer koyun yatağına gömülürse koyun dişi gibi güzel dişleri olurmuş. Diş genelde çocuğun bu dünyaya- yaşadığımız dünyaya geçisini temsil eder. Çünkü genelde çocuk dişsiz doğar ve altı ayından sonra diş çıkarmaya başlar. Kaşkay inancına göre bir insan çok uzun ömür yaşarsa dişleri dökülür. Dişin dökülmesi yaşlanmayı (gerrimeyi) simgeler. Fakat yüz veya yüz yirmi yıl ömür yaşayan insanların da yeniden diş çıkardıkları görülmektedir. Bu diş çocuğun süt dişleri gibi çok sert olmaz ve bu dişe kuzu dişi derler (K.K.5).

Sebepsiz yere durmadan ağlayan çocuğa **baş yer** derler. Baş yeme, birisinin ölümüne sebep olmak anlamındadır. Bu yüzden de hemen çocuğun ağzına bal sürüp sakinleştirmeye çalışırlar. Bildiğimiz gibi ağlamanın, ölümü çağrıştıracağına inanılır.

2.3.4.1.8. Çocuk Oyuncakları-“Gulla gelin”,

“Gulla gelin”, “alınca” denilen oyuncak bebekler Kaşkay toplumu arasında kız bebekler için yapılmaktadır. Bu oyuncak bebeğin gövdesi-vücudu ahşaptan yapılmaktadır. Kolları hareket edecek şekilde yapılır. Üst kısmı ise kumaştan yapılmaktadır ve üzerine Kaşkay milli giysileri gibi giysiler dikilerek giydiriler. Bu “gulla gelin” oyuncaklar aslında eski mitolojik bağı olan bir inançtan gelmektedir. Koruyucu “Umay ana” rolünü alan bu koğurçaklar eskiden bebekleri korumak amacıyla bebek ninnilerine asılmış. Günümüzde de inanç bağı kısmen de olsa korunmuştur. Çocuğu olmayan kadınlar için bu oyuncak bebekleri ninni içerisinde koyarak kutsal mekânlara götürürler ve sembolik olarak ondan çocuk isterler.

“Gelin gelin gel otur,
Ağ keçeni sal otur,
Dilini kes lal otur” (K.K.24).

2.4. Evlilik

Evlilik, toplumun nesil sürdürme ve artırma amacıyla çiftleşmesi olayıdır. Evlenme olayının temelinde genelde cinsel isteklerin tatmin edilmesinden ziyade nesil sürdürme ve artırma isteği yatmaktadır. Evlilik aile ve birlik olmak için yapılan birleşmedir. “Evlenmek”, “aile kurmak”, “ev kurmak” kelimeleri ile ifade olunur. Evlilik ailenin temelidir. Aile ise neslin, soyun devamı için kadın ve erkeğin, meşru kabul edilen bir izdivaçla bir araya gelmesidir.

“Yetişkin sayılabilmeleri için hem erkeklerin hem de kadınların evlenmeleri zorunludur, ama evliliğin anlamı ikitaraf için aynı değildir. Erkek için evlilik bir hane oluşturmalarının ve köyde toplumsal bir varlık olarak tanınmasının ön koşuludur. Dış dünyaya karşı haneyi o temsil eder. Kadın içinse evlilik, erkeğin soyunu sürdürmek üzere çocuk sahibi olabilmesinin çizilmiş tek yoludur.” (Delaney, 2001: 142).

Kaşkay Türkleri de evliliğe ve aileye önem verirler. Eski Türklerde olduğu gibi, soylarına önem verir, dokuz ve en azından yedi nesil geriye kadar kimliklerini bilirler. Boratav, “100 Soruda Türk Folkloru” adlı çalışmasında evliliği şu şekilde anlatmaktadır:

“İki gencin yaşam kaderlerini birleştirmeleri açısından bireylik davranışları, yeni bir hısımlık bağlantısının kurulması yönüyle ailelerarası

ilişkileri, iki tarafın akraba, dost, komşu çevrelerinin katılmasını yasa kıldığına göre de topluluk gösterileri içine alır. Hele küçük lcöy topluluklarında hemen hemen hiç kimseyi dışında bırakmayan bir «bayram» anlamı kazanır. Törenlerin kimi kesimleri coşkun eğlenceler, yeme-içme, «düğün-bayram» havası içinde geçtiği halde, başka dönemleri «ağıt» görüntüsündedir. Görücülük, söz kesme ve ağırlık konularında, hısımlık bağı kuracak ailelerin karşılıklı çekişmeleri ekonomik bir işlem anlamı alır” (Boratav, 1973: 167).

“Evlenme ve yuva kurma, eski Türk toplumuyla Türk devletlerinin temeli idi. Aile ise, çekirdeğidir. Aile, Türk ordusunun da bir mangası gibidir. Türklerde aile denince baba, ana ve çocuklar hatıra gelir. Evliliğin sembolü ise ‘eb’ yani, evdir. Evlenmeye de eski Türkler, ‘evlenmek’ derlerdi. Anaerkil olan Moğollarda ise, eski kaynaklarda, ‘ere varmak’ anlayışı daha baskın görünür. Fakat evlilikte aşk ve his de vardır. Bunun için eski Uygur şiirlerinde evlenmeye ‘kavuşmak’ da denir. Aynı zamanda Anadolu’da evlenme, bir ‘duman kurma’dır. ‘Ocak’, Türklerde ev ve yuvanın tek sembolüdür. Nitekim dış tesirlerden uzak kalmış olan Yakut Türklerinde evlilik, sönmez bir ateş yakmadır. Eve gelen gelin ise, ‘ev/ aydınlatan bir ateştir’. Başka Türklerde ise, ‘yanan ocağın neşesinden’ söz edilir. ‘Ateşin sıcak olsun’ denir (Ögel, 2001: 253-254).

Evlenmek, ev kurmak, yuva yapmak, otağ kurmak ve evli barklı olmak, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, Kaşkaylar da devam ettirilen önemli bir ritüeldir. Evlenmek aynı zamanda bir geçiş ritüelidir. “Evlilik, doğum ve ölüm” gibi geçiş dönemi geleneklerinin hepsinin ortak tarafı, bilinmeyen bir evreye geçiştir. Bilinmeyen ise daima tehlikelerle doludur ve bu yüzden de sakınılması gereken ve uyulması gereken tabuları ve kuralları vardır.

“**Evlenme**”, Kaşkaylar arasında törenin bir parçasıdır. Bu yüzden de evlilik çağına gelen bireylerin evlenmesi şarttır. Evlilik yaşına gelip evlenmeyen kişilerin bekâr kalması günah sayılmaktadır. Hatta eğer bir kız evlenmeden bu dünyadan göçerse günahkâr olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden de evlilik çağındaki erkek ve kız çocukları aileleri ve toplum tarafından baskı görmektedirler.

Bekâr genç erkeğe “cahal oğul”, “garra oğul”, “azzap oğul” denilir. Bekâr kıza da “cahal kız” “ere varmayan kız” derler (K.K.14, K.K. 28, K.K. 30).

Evlenmenin diğer sebebi de gençlerin anne baba evinde yeterince özgür olmamalarıdır. “Kaşkay toplumlarında ister erkek ister kız olsun, kendi hayatlarını

kurmadıkları ve babalarının evinde oldukları sürece yeterince bir özgürlüğe sahip değildirler. Bu sebeple evlilik vasıtasıyla hem bir ailenin başı olmak hem de daha özgür ve daha serbest olmak amacıyla evlilik kararı vermektedirler.” (Dehsorkhi, 2016: 22)

Göçebeler arasında evlilikler daha çok aileler arası ilişkiye dayanmaktadır. Yerleşik hayata geçen Kaşkaylarda ise durum daha farklıdır. Genelde gençler daha çok kendi aralarında anlaştıktan sonra ailenin de onayı alarak evlenirler. Yerleşik hayata geçen Kaşkaylarda Türk gelenekleriyle bağlar giderek zayıflamakta, İran adet ve ananeleri ile karıştırılarak yaşatılmaktadır. “Kaşkaylar, bugün hem geleneksel olanın yaşatılmaya çalışıldığı hem de yeni şartlara ayak uydurmaya çabalayan bir toplum görüntüsü vermektedirler.” (Karaslan, 2010: 149).

Göçebelerden olan kaynak kişilerin anlattıklarına dayanarak, genelde obada evlenecek yaşa gelmiş oğlana kızı, annesi ve bacısı seçer (K.K.14, K.K.16).

Bazı katı kuralları olan ailelerde evlilikler, genelde erkek tarafın seçimiyle başlar ve kız tarafın da onaylamasından sonra kız ve erkeğin fikri sorulur (K.K. 25).

Kaşkay göçbeleri arasında yaşam gereksinimi açısından aile önemli bir sosyal birimdir. Hem iş bölümü hem de maddi refahın sağlanması için kadına ve çocuklara ihtiyaç vardır. Aynı zamanda soyun devamı için aile ve evlilik önemsenir (Cavanşir, 2001: 208).

Kaşkay Türklerinde gelin, damat çadırına gelinceye kadar yüzündeki nikabı, yani örtüyü kaldırmaz. Damat çadırında bu örtünün damat tarafından kaldırılması, gelinin yenedünyaya geçişini temsil eder. Aynı zamanda damat evine gelen gelin “çadırın eşiği”nde bekletilir ve sonra çadıra alınır.

Sibiry Türkleri inançlarında giysinin eteği ile örtülen kadın yabancı biridir ve eşinin himayesi altına girerek sosyal statüsünü değiştirmekte ve geleneksel dünya algısının mantığına göre de, yeni bir nitelikte tekrar doğmaktadır (Lvova vd, 2013b: 211).

Eşik, Türklerde kutsaldır. Eski Türklerde yabancı adam bir evin eşiğinden atlayamaz. Eşikte oturulmaz ve gelin eşiğe bastırılmaz (Kalafat, 2010: 115). Eşikten eve alınan gelin için eşikte kurban kesilir, yüzerlik ve diğer otlardan tütsü yakılır (K.K.17). Tütsü yapmaktan amaç, eşikten eve geçişteki kötü ruhları ve nazarı kovmaktır. Çünkü “eşik” mitolojik olarak yabancı dünyadan geçişi simgeler.

Azerbaycan Türklerinde de kapı eşiğinde önce kurban kesilir, daha sonra gelinin eşikten eve alınması için gelinin ayağının altına tabak konulur ve gelin sağ ayağının tabanıyla bu saksı kabı kırdıktan sonra başından şeker atılır ve eve alınır (K.K.33). Burada tabağın kırılması önemlidir, eğer kıramazsa gelin tabağı kırana kadar kapı önünde bekletilir.

“Kazak Türklerinde kapı eşiği kutsal olarak görülür. Eşikten geçen gelinin önünde tütsü şeklinde ot yakılır. Bunun üzerine yağ dökülür ve çıkan dumana gelin ellerini götürerek üç defa yüzüne sürer.” (Nauanova,2020: 164).

Kırgız Türklerinde de gelin eve girmeden önce kapının önüne “payandos” denilen beyaz örtü serilir. Gelin beyaz örtüden geçip eşikten atlayarak içeri girer. Kapı eşiğinde tütsü yapılır, hayır duaları edilir. Sonra gelin “Köşögö” denilen perde arkasına geçer ve koyun veya kuzu derisinden olan post üzerine oturur (Jumabaev, 2006: 49). Bu payandosun, yeni beyaz örtünün anlamı, gelinin yolunun arı ve temiz olmasıdır.

2.4.1. Evlilik Çeşitleri

Endogomi-iç evlilik, soy ve akrabalık ilişkilerine dayalı evlilik şeklidir. Toplumun “biz” ve “öteki” ayrımını yaptığı insan grupları arasında yaygın olan bu evlilik şekli, günümüzde de devam ettirilmektedir. Günümüz toplumları arasında da soy, kabile, mezhep, sosyal sınıf, köy, kasaba gibi dar çevre içinden seçim yapılmaktadır.

Birçok Türk toplumunda olduğu gibi, Kaşkaylarda da akraba evlilikleri çok yaygındır. Bunun sebebi tirelerle tayfaların kendi soylarını devam ettirmek istemeleridir. Genellikle birbirini tanıyan aileler birbirlerine kız alıp veririler.

“Geçmişte olduğu kadar 1990'ların başında da tercih edilen evlilik şekli babalar arasındaki akrabalar, özellikle babalar arasındaki paralel kuzenler arasındaydı. Babasoyluklar oldukça içseldir. Kaşkayı bir erkek evlendiğinde, gelini ailesinin evinde yaşamaya getirir. Çocukları doğurduktan ve ekonomik olarak kendi bağımsız evlerini kurmaya hazırlandıktan sonra, yakınlarına yeni bir çadır kurarlar veya yeni bir ev inşa ederler ve kocanın ebeveynlerinin evinden taşınırlar.” (URL-53)³⁰

³⁰URL-53:<https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/qashqai> (30.04.2021).

Kaşkaylarda evliliğin farklı şekilleri de mevcuttur. “Kaşkay Türklerinde, beşik kertmesi “göbek kesme” “veya “naf borun” adıyla bilinmektedir.” (Dehsorkhi, 2016: 31). Bu gelenek eskiden çok yaygın olsa da son dönemler pek devam ettirilmemektedir. En eski evlenme biçimi olan “beşik kertme”, Dede Korkut Hikâyeleri’nde de karşımıza çıkmaktadır (Artun, 2005: 148). Kaşkaylarda da genelde aynı yaşlarda olan bebekleri “göbek kesdir” ederler. “Göbek kesme zamanı şu sözleri söylerler: Bu kızın göbeğini kesirik bu oğlanın göbeği istünde, eğer oğlan çocuk ükü veya üç yaşında ise derler ki, bu kızın göbeğini bu oğlanın dırnağı üsdüne kesirik” Çoğu zaman da bu çocuklar kısım-akraba çocukları olur (K.K.31). Küçüklükten çocuklar birbirleriyle arkadaş olarak büyür, daha sonra evlenirlerdi.

Kaşkay Türkleri kapalı bir toplum olduğu için genelde akraba bağları olan ve kan bağı olan kişilerle evlenmeğe üstünlük verilir. Amcakızı, dayıkızı, teyzekızı ile evlilikler yaygındır. Kızların, kan bağı olan ve akrabaları sayılan amca çocukları ve babaların amca çocuklarıyla evlendirmeleri çok yaygındır (K.K.16). Amca oğlu ile amca kızının nikâhı melekler yanında kıyılmıştır diye de inanılmaktadır. "Emmi uuşaklarının nişanı Tanrı katında bağlanmışır, doğuştan nişanlı sayılırlar.” (Kalafat, 2009:2: 44).

Eski Türk inancı olarak görülen kan bağı evliliği, Oğuz Kağan destanında da geçmektedir. “Kız çocuklarının baba soyunun içinde tutulması belki de göçer topluluklar için çok daha önemliydi. Çünkü kabile göçtüğünde kızlar da beraberinde gelecekti. Bu topluluklarda sülale içinde yapılan evliliklerin mutlaka baba soyundan aynı kuşak kuzenler olması da gerekmezdi. Kızların amca torunları, büyük babanın erkek kardeşinin torunları, gibi uzak akrabalar ile evlilik de mümkündü (Delaney 2001: 130).

“**Göbek kesme**”, “beşik **kesme**” geleneği, aynı adla Azerbaycan köylerinde de hala devam ettirilmektedir. Kırgız ve Kazaklarda da çocukların anne karnındayken veya doğumdan sonra beşik kertmesine “Bel kuda” denilmektedir (Jumabaev, 2006: 38; Nauanova, 2020: 136).

Kaşkay Türklerinde sütkardeşlere “şirbe şir” denilir, anlamı Farsçada süt demektir. Baldızla veya kayınla (ölen eşin veya kocanın kardeşiyle) evlenme gibi gelenekler de Kaşkaylar arasında az sayıda olsa da görülmektedir. Fakat kardeşlerin

birbirleriyle evlenmeleri yasaktır, çünkü aynı anneden süt içen iki çocuk kardeş sayılır.

“Sığır sığıra” “kav be kav” evlenme denilen evlilik şekli de yaygındır. Gelinin erkek kardeşi de damadın bacasıyla evlendirilir. Halk arasında “Al bacımı ver bacını” derler. Kazaklar bu türlü çapraz evlilik şekline “karsı kuda (kızların değiş tokuşu)” (Nauanova, 2020: 136), Kırgızlar “kayçı kuda” veya değiş tokuş derler (Jumabaev, 2006: 38).

Evlilikler, dost tayfa ve obalar arasında olduğu gibi, düşman tayfadan olanlar arasında da olabilmektedir. Bu evlilikler, kan davasını yatıştırmak amaçla yapılan evliliklerdir. Kaşkaylarda kan davasını önlemek için beyler, hanlar araya girerler. Davalıdan kız alınarak bu kan davasına son verilir. Hatta bir çobanın kızı bir ağanın eşi olabilir. Çünkü bu evlilik mecburi yapıydı. Son zamanlarda kan karşılığında kan alınması değil de mal alınması da görülmektedir (Kalafat, 2007: 2: 45).

Bildiğimiz gibi kan davası, kökenleri çok eskiye dayanan bir gelenektir. İbn Fadlan, Türklerden bahsederek “Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kisas olarak onu da öldürürler” der (Şeşen, 1975: 56). Yani kan davası âdeti, Türkler arasında çok eskilerden de vardır diyebiliriz. Orta Doğu’nun kırsal bölgelerinde ve göçebe toplumlar arasında bu gelenek hala devam ettirilmektedir.

Öldürülen kişinin yerine öldüren taraf, kendi kızını kurban olarak o aileye verir. Davalı tarafa ya erkeğin bacası veya kızını verirler. Kan davasını sonlandırmak için yapılan evliliğe ‘*Hunha*’ veya “*xunbes-hunbes*” denilir ve bu evlilikte başlık alınmaz (K.K. 40). Kız dışında ölen kişinin kanı karşılığında kan davası olan aileye mal, para, hayvan verilirdi ki, bu kan davasına son verilsin. Obanın reisi, aksakalı ve obada sözü geçen bir seyit davet edilir ve onlar aracı edilerek davacı aileye gönderilir. Bu adamlar da toplumda söz sahibi olan, saygın kişiler olduğu için bu kan davasına son verilirdi (K.K.40, K.K.24, K.K.40).

“Bir ayrı özel durum qızı “qan yerinə” verməkdir. Birpara evliliklər qaşqayı elində ikki qanlı tayfa arasında olar, bu durumda qan tökülməyə dur demək için suçlu tayfadan bir qız o birsi tayfaya gəlin olaraq qan yerinə verilir. Bu evliliklərin adı “qan bəs”dir. Gəlinləri ər obası çox incidəndə deyərlər: məyə qızımızı qan yerinə vermişik?! Beləliğinən qız yaşamını atası, qardaşları və tayfa ya tirəning o

birisi öğəlrinə görə yandırmış olurdu, amma bu özgeçlik el və tayfaya barış gətirmiş olurmuş.”(URL-54)³¹

‘**Go be go**’ denilen diğer bir evlilik şekli, daha çok imtiyaz sahibi olan Kaşkaylar arasında olmaktadır. İki taraflı akraba olurlar, aynı aileden hem kız alırlar, hem de kızlarını o aileye gelin verirler. Kız kaçırmayla olan evlilikler de vardır ki, bu evlilik şekli eskiden yaygın olsa da son dönemlerde çok az karşılaşılan bir evlilik çeşididir. “**Kız kaçırma**” olayı, kız veya erkek tarafından birisinin bu evliliğe rızasının olmadığı zamanlarda gerçekleşir.

Kız kaçırma olayları, özellikle köy çevrelerinde, kız babasının istediği “ağırlık” (“başlık”) ın, kızı gözüne kestirmiş olan delikanlının gücü üstünde olduğu hallerde yaşanır (Boratav, 1973: 169). Bu olay bazı tayfalarda kız babasının ve akrabalarının onuruna dokunan bir olay olarak karşılanır. Toy olmadan, yani düğün yapmadan evlenmek bir nevi ayıplanan bir durumdur.

Evlenen erkek anne ve babasının yanında kalır. Türk töresindeki küçük erkeğin anne babasının sorumluluğunu alması, Kaşkay toplumu için de geçerlidir. Küçük erkek kardeş evlenince ayrı eve çıkmaz, anne babasıyla birlikte yaşar. Bu geleneğin kökleri Göktürklere kadar uzanmaktadır(Kalafat, Kiyani, 2001: 239).

Kaşkay toplumunda “evlilik” birkaç aşama ve rütüelden oluşmaktadır.

- a) Kız seçme
- b) Kız beğenme
- c) Kız isteme
- d) Söz
- e) Başlık, mehir
- f) Nişan
- g) Kına
- h) Düğün

³¹ URL-54 : <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (01.06.2022).

2.4.1.1. Düğün Öncesi

2.4.1.1.1. Kız Seçimi

Erkek egemen toplumlarda genelde kadın seçilen taraftır. Bu yüzden de evlilik damat seçimi ile değil, kız seçimi- yani gelin adayının seçimiyle başlar. Eş adayı, erkeğin ailesi, annesi ve kız kardeşi, bazen de aileye yakın olan kadınlardan birisi tarafından seçilmektedir.

Kız seçmedeki en önemli kriter, kızın ailesinin, birinci dereceden akrabalarının sosyal durumu, ailede kısır ve engelli kişilerin varlığının araştırılmasıdır. Kaşkaylar genelde uğur ve uğursuzluklara çok inanırlar, bu yüzden gelin evlenmeden önce ayağının uğurlu olması, bereketli olması, şanslı olması için farklı fal karakterli sınamalar yaparlar. Bir ailenin kızını istemeye gitmeden önce o kızın adını anarlar, o hafta içinde her şey yolunda giderse ve bir aksilik olmazsa, bu izdivacın da uğurlu olduğuna inanılır. Eğer bir aksilik olursa, evde ailede sorun çıkarsa, kızın adının uğursuz olduğuna inanılır “Ayağın da düşer-düşmez var” derler. Kaşkay inancına göre evlilik uğurlu olduğunda “**Arvad-ınan kişinin torpağını bir yerden götürülürmü**”, yani benzer kişiler birbirleriyle evlenir derler. Bekâr kız ve erkek ekmeğin kenarını yerse yâd yerden, yani uzaktan evlenirmiş. Kazan dibini yiyen bekar kişinin düğününde kar yağarmış. Eğer ocaktan ateş közü bekâr kızın eteğine yapışırsa aşkını bulurmuş. Kız veya erkek masanın küncünde oturursa kısmeti kapanırmış gibi çok sayıda evlilikle ilgili inanışlar vardır (K.K. 28).

Qızın adını ağzımıza aldık, her şeyimiz ters dönmeye başladı, düşündük ki bu izdivaç uğurlu olmaz (K.K.5).

Son dönemlerde, özellikle eğitim görmüş genç nesil kız ve erkekler birbirlerini beğenerek evlenmektedirler. Bu tür evliliklerde aileler genelde “könül verip gönül alıplar” veya “könül kuşu kime konarsa”, gönül seven geşeng olar, göyçek olar” derler ve bu evliliği onaylamak zorunda kalırlar.

Kadınlar, türlü türlüdür, “Bir arvad var, arpa unun aş eyler, bir arvad var, dokkuz deste nüş eyler, bir arvad var, kişi göynü hoş eyler” derler (K.K.11).

Göçebe kesim genellikle obadan gelin seçerler ki, gelin hamarat olsun -hamur yoğursun, ekmek yapsın, süt sağısın ve halı, cicim dokusun. Farsimedan obasında

yapılan konuşmalarda genelde erkekler, kendi ailelerinin, büyüklerin yolunu tutan, onların sözünü dinleyen, hamarat gelin aradıklarını söylemişlerdir. Aynı zamanda bu gelinin onların zor yaşam şartlarına ayak uydurması gerekir. “Evi abad eden arvaddır”, arvad dediğin her işi başarır derler (K.K.50). Genelde Kaşkay kadınları gülyüzlü, tatlı dillidirler. Her işi kendileri yaparlar, erkekle beraber çalışırlar. Bu yüzden de obada olan kaynanalar, kendileri gibi her işi yapabilen gelin ararlar. Şeşbeyli Kuleli tayfasından olan Sümeyya Haghighat kendi deneyimini şu şekilde aktarmıştır: “*Ben üniversite okumuşam evlenende düşündüm ki, kaynanam bana iş yaptırmaz. Ama evlendim birkaç gün sonra kaynanam beni yanına çağırdı dedi ki, sen ders oxumusan çok iyi ama gerek benim gelinim varı işi bile, her şey başara. Ondan sonra men başladım onun kimi sabah obaştan kalkmaya onun yaptıklarını öğrenmeye, kelle paşa yaptım varı işi öğrendim, xanım oldum*” (K.K.4).

Evlenilecek kızda aranan önemli özellik “helal süt emmiş” olması, yani soy-sopunun iyi olması, necip ve bakire olmasıdır. Necip, abırlı demek, kızın “pak-bakire, soylu ve namuslu” olması anlamındadır. “Arvad adamin abırrısıdır” derler. Çünkü göçebe toplum olan Kaşkaylarda namus tüm değerlerin üstündedir. Bu yüzden de kızın namuslu olması, obada adının yaygın olmaması, abisinin ve babasının adına yakışan hareketlerde bulunması şarttır. Kız ömrü boyunca namus ve iffetini korumalı, sevgisini tek bir erkekle, yalnızca kocasıyla paylaşmalıdır.

Eğer kızın adı obada çok söylenirse, kız herkesle konuşurp gülerse, o kızla kimse evlenmez ve o kıza evlenecek kız değil damagası vurulur (K.K.13). “Kadın börk deyil, başdan başa koyulsun” derler (K.K. 25).

Evlenilecek kızın ağır başlı olmasına, akrabalarıyla ilişkilerinin iyi olmasına, ailesinde özellikle de erkek kardeşlerinin “motad” afyon bağımlısı olmamasına özen gösterilir. “Ağır kıza ağırıça qızıl verilir” derler (K.K.4).

Bu yüzden de eğer beğenilen kız başka tayfadan veya başka ildense o kızı komşularından, çevresinden araştırırlar. Eğer kız hakkında kötü yorumlar olursa bu izdivaca izin verilmez.

Kız seçiminde önem verilen diğer özellik dünür, olunacak aile ve soydur. Kızın anasına ve ailesine, kardeşlerinin yaşam tarzına da bakılır. Halk arasında “Nenesini gör kızını al” veya “Nenesini gör kızını al, gırağına bak bezini al” derler, yani kız anası çok önemlidir. “Anası gezen ağacı kıızı budak budak gezer” derler.

Yani kız anasını taklit eder. Kız seçerken anası -babası kimdir? Kimin kızıdır? diye sorarlar. “Eğer kız çok geşeng gız ola ama kızın nenesi, anası xub-eyi olmaya o kızı almazlar. Asl-ı neseb- çox mühimdir” derler.

Aynı zamanda sosyal tabakalaşmaya da önem verilir, herkes kendi tabakasından olan kişilerle dünür olmaya çalışır. Kaşkaylarda kızın güzelliğine pek bakılmaz, soy sopu önemlidir. İyi, asaletli aileden olması, iyi tayfadan olması önemlidir.

Arsalan Mirzayinin söylediği gibi, “Qaşqayı elində toplumsal qat ayrımı çox önəmlidir. Eling toplumsal quruluşu öncədən bəlli olduğu için hər evlilik öz qatından olan biriynən olmalıdır. Cahallar öz qatlarından olmayan biriynən evlənəbilməzlər. Xanlar və kəlantərlər heç halda qızlarını aşşağı qatdan olan birinə verməzlər. Çoxu qızlar varımış ki bu qurala görə evlənəbilməyiblər. İndi çox tirələr arasında bu qural daha azalıbdır.”(URL-55)³²

İmtiyaza saygı duyulduğu için herkes han, kelenter, keha ile akraba olmaya çalışır. Çünkü onlar hem varlıklı hem de saygın insanlardır (K.K.15). Aynı zamanda geleneksel aileler Farslarla evliliğe de karşı çıkmaktalar: “Türk kızını verdi Tat’a, eşekten düşer ata” .

Halk arasında evliliklerde herkes kendi dengini bulmaya özen gösterir. Aşağı tabakadan ne kız alır ne de onlara kız verirdi (K.K.25). “Divan ü Lügat- it Türk” adlı eserde de tabakalar arası evlilikten bahsedilmektedir (Aça, 2007: 89).

Fakat çoğu insan, ailenin maddi durumuna bakmadan da evlilik yapmaktadır. Genelde yerleşik hayata geçen eğitimli aileler kızın terbiyesine, eğitimine önem verdikleri için statü farkı gözetmeden kız seçerler. “Allah istese vere, haber almaz kimin oğlusan? Allah istese vere, yox yerden verer” derler. “Elindekiynen alınıdaki bir olmaz” derler. “Zenginlk başta olur, cepte değil” derler.

Genelde bir erkeği tanımlarken Kaşkaylar için kriter şu şekildedir: Evelenilecek erkekte aranan özellikler cesur olması, vefalı olması, iyi bir aileden olması, sadakatli ve dürüst, merhametli, çalışkan ve namus-gayretli olması gerekmektedir.

³² URL-55: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

Damat adayında da aranan özellikler işi olması, çalışması, tembel olmaması, ailesine ve çevresine olan davranışları, “Motad” (tiryak, eroin ve diğer tehlikeli maddelere bağımlı olmak) olmaması da önem arz etmektedir.

Erkeğin gelecek ailesinin geçimini sağlaya bilmesi önemlidir. Kişi dediğin “öz çulunu sudan çıkarsın” veya “kilimini sudan çıkarmalı”, “öz ayağı üzerine tura bilmelidir.”

2.4.1.1.2. Kız Beğenme

Aileler, eğer oğulları evlenme yaşına geldiyse “kız bakma”, “kız arama”, “kız soruşturma” işine girerler.

Kaşkay toplumunda aile üyeleri eş seçme konusunda yetkiye sahiptir, örf adetlere göre herkes oğlu için kız seçme veya kızı için erkek seçme hakkını sahiptir. Aksi düşünce nadiren düşünülebilir (Tayibi, 1349: 38).

Kaşkaylar evlilik için genelde hısımdan-akrabadan, obadan kız aramaya başlarlar. Bazen aileye yakın kadınlar da bu işe yardımcı olurlar. Eğer erkek kendisi kız beğenmek isterse bunun için en uygun yer çeşme başı, düğünler ve çarşı pazarlardır. Evlilik çağına gelmiş oğlu olan aile (özellikle anne ve kız kardeş), toyda kız beğenmişlerse, bununla iş bitmez o kızı araştırır, farklı bahanelerle evlerine giderler, kızın temiz, düzenli, hamarat olduğuna bakarlar ve ondan sonra karar verirler. “Eğer kız obadan seçilmişse, oba göçende oba gonanda erkek aileleri kızı gözlemeler, hamarat mı değil mi diye, sonra kızı alerler” o yüzden de evinde evlilik yaşına gelen kız anası kızına der: “evini temiz saxla ki, elçi geler”. Kaşkayların inancına göre “Arvad var ki, ev yıxar, arvad var ki, ev diker”, yani evin kadını önemlidir.

“Bir arvad var, arpa unun aş éyler, bir arvad var, dokkuz deste nüş éyler, bir arvad var, kişi göynü hoş éyler.” (Aghdam, 2009: 46).

Görüşülen kaynak kişilerin çoğu, özellikle de elli yaşın üzerinde olan kişiler, eskilerin daha çok çeşme başında tanıştıklarından bahsetmiştir: “Kadim vaxtlar telefon yoktur, eğer oğlan evlenmek isterse çeşme başına gider ordan kız beğenerdi” “hangi kızı beğenirse o kızıdan su isterdi”. “Kızlar çeşme başına gider kendilerini gösterirler, erkekler onları görsün beğensin, kirman eğirirlerdi.”

Erkek kızla söhbet edebiliyorsa eder, edemezse ailesine söyler, ailesi kızın soyunu sopunu araştırır. Türk halklarının hemen hepsinde görülen tanışma epizotları ve kız beğenme şekilleri daha çok çeşme başı, subaşında görülmektedir. Çünkü eskiden sosyalleşme alanları, hem kızlar hem de erkekler için düğünler ve pınar başları idi. Yüz yüze konuşma bile hoş karşılanmazdı ve gençler mektuplaşarak birbirleriyle haberleşirlerdi. Günümüzde erkek kızı beğenirse kendisi gönlünü kıza açar evlenmek istediğini söyler. Kız kabul ederse, anam babam bilir der, bu kızın gönlünün razı olduğu anlamına gelmektedir. Eğer kız istemezse anam babam vermez der.

2.4.1.1.3. Evlenme İsteğinin Bildirilmesi

Evlilik isteğinin bildirilmesinde en önemli kriterlerinden birisi evlenecek gençlerin yaşıdır. Günümüzde geçebe Kaşkaylar arasında evlilik için ortalama yaş 18-25, yerleşik hayata geçen Kaşkaylarda 24-30 yaş arası uygun görülmektedir. Göçebelerde eğer kızın yaşı 20 yaştan üzerindeyse “evde galdı”, “yaşı keçti”, “garıdı” derler. Genelde eğer kız üniversiteye gitmiyorsa, erken yaşta, 18-20 yaşında evlendirilir. Evlilik isteğinin bildirilmesi genelde erkek çocuklar tarafından belirtilir, çünkü kızın böyle bir hakkı bulunmamaktadır. Oğlan gurbete çıkmak istediğini belirtir ve para kazanması gerektiğini ailesine söylerse aile anlar ki, oğlu sevdalanmış, başlık parası için para toplayacaktır. Aşk destanlarında da gördüğümüz bu epizot, Kaşkaylar arasında anlatılan “Aşık Garip” destanında şöyle anlatılmaktadır:

“Garip annesine başlık parasını toplamak için gurbete çıkacağını söyledi ve annesi bacası ile helalleşip evden ayrıldı.” (K.K.6). Burada da kahraman kendi evliliği ile ilgili annesi ve kız kardeşiyle konuşmaktadır. Kaşkaylarda da evlenecek yaşa gelmiş erkek, evleneceği kızla ilgili annesine ablasına, yengesine söz eder. Bazen babalar da erkek çocuklarına “filankesin kızı var, onu sana almak istiyoruz” der, oğlunun ağzını arar. Eğer erkek o kızı beğenirse, “siz nasıl uygun görürseniz öyle olsun” derse, bu isteği onaylamış sayılır. Ailesinin bulduğu kızları beğenmeyen erkek için, “bunun gönlünde birisi var, kimseyi beyenmer” derler. Kaşkaylarda aileler birbirlerini tanısalara bile bir başa kız istemeye gitmezler. Önce el obadan sözü

sayılan birisini kız babasına aracı olarak gönderirler, eğer kız babası da bu işi onaylarsa sonra kızı istemek için gidilir. Bazen de kız anaları aracı kadınlar aracılığı ile işi hallederler, sonra ailece kızı istemeğe gelirler. Bazen de kız istemeye cavabı Kaşkaylı kızlar hayat tarzlarının diliyle, dokudukları halı ve kilimlerin diliyle cevap veririler. Çünkü göçebe kadını duygularını, sevinçlerini ve kaderlerini dokudukları kilim ve halılar aracılığıyla dış dünyaya aktarmaktadırlar. Hayvancı toplumun dokuduğu halı ve kilimlere de doğa, hayvanlar, kuşlar ile ilgili inançları yansımıştır. Evlilik teklifi alan bir kız eğer evlilik teklifini kabul ediyorsa, kuyruğu yukarıya doğru olan aslan deseni dokur, eğer kabul etmiyorsa halıya kuyruğu aşağıya doğru olan bir aslan deseni dokur. Bazıları ise erkeği beğenmediyse halıya Zikzak bir çizgi deseni yapar.

2.4.1.1.4. Kız İsteme, Söğcülük –Elçilik

Kaşkaylarda kız istemeğe “**söğcülük**”, Kaşkay tayfalarından olan Farsimedan taifesi ve tirelerinde ise “**elçilik**” denir. Söğcülük aynı zamanda “söz kesme” anlamına da gelmektedir.

Kız isteme, Azerbaycan Türklerinde “**elçilik**”, “**elçi gönderme**” adlanmaktadır. Damadın ve gelinin akrabalarından bir kişi obalara giderek düğün daveti yapar, bu kişiye de Kaşkaylar “**elçi beyi**” derler.

“Kazak Türklerinin geleneklerine göre erkek tarafından bir kişinin kız tarafına gönderilmesine elçi gönderme denir.” (Nauanova, 2020: 133). Türkmenistan Türklerinde gudalığa gelenlere, yani kız istemeye gelenlere “**sawcı**” denilir (Türkmen Halk İnançları, 38). “Söğcü” kelimesi Kaşgarlı sözlüğünde sawcı işin şöyle denmiştir: **sawcı- Yüce Tanrı’nın gönderdiği yalavaç, pegember, “saw- söz, atalar sözü** anlamındadır, peybember de bunları eriştirir”, bu yüzden peygembere sawcı denilmiştir (Atalay, 1986: 441). Burada sözün Tanrı ile insanlar arasında olduğu, irtibat aracı olduğu için kutsal kabul edildiğinden de bahsedilmektedir. “Sawcı-söy(z)cü-elçi”, aynı zamanda yabancı dünyanın temsilcisidir. Günümüzde resmi devlet görüşmelerindeki aracı kişi olan diplomata “**elçi**” denilmektedir. Yabancı ülke temsilciliğine de “**elçilik**” denilmektedir.

Kaşkaylarda saygın kimseleri tanımlamak için aksakal, saygın kadınlar için ise ağperçem veya ağbirçek kelimesi kullanılmaktadır. Söğcülüğe gönderilecek elçi, obanın saygın kişisi aksakalıdır. Bu kişi tayfanın, tirenin saygın ve sözüne güvenilen önderi olarak görüldüğü için sözü geri çevrilmez. Bu kişi önce aracı sıfatında görev alır, daha sonra da kız istemede bulunmaktadır. Bu kişinin görevi aileler arasında iletişimi sağlamak ve ailelerin birbirlerini tanımasına yardımcı olmaktır. Bu kişiye “gap başı götüren” de derler.

“Kızı istenecek aileden çadırlarına gitmek için izin istenir. Kız evi ziyareti kabul ederse kızı vereceklerine işarettir.” (Kafkasyalı, 2008: 721). Kaşkay inancına göre kız istemeye gelen misafirler, kız babasının düşüncesi olumluysa çadır önünde karşılanırlar, hürmet- izetle hasbihal edildikten sonra sonra içeri alınırlar. Eğer aile gelen söğcülere sıcak bakmıyorsa misafiri kendisi karşılamaz. Evin büyük erkek oğlunu gönderir. Aynı zamanda eğer misafirlere iyi hizmette bulunurlarsa, en iyi halılar ve yastıklar yere serilerse erkek tarafı anlar ki cevap olumludur. Kaşkaylar, davranış şekilleri ve yaptıkları hareketlerle söğcülüğe gelenlere düşüncelerini aktarmaktadırlar. Kız istemeye damat getirilmez, sadece aile büyükleri katılırlar.

Gelen misafirler eli boş gelmezler, mutlaka gend, şirni, tatlı gibi yiyecekler getirirler. Bu gend, şirni ve tatlılar gelen misafirin akraba olmak istediği, tatlı karşılanmak isteği anlamına gelmektedir. Bizi hasdigarlığa gabul edesen, oğlumuzu da oğlun gebul edesen. Bu şekilde başlanan kız istemede, eğer kız tarafı olumlu düşünüyorsa filanca ağa gelmiş (burada elçiliğe gelen aksakkal kastedilir), onun hatrına bu iş olur der (K.K.4). Azerbaycan Türklerinde kız istemede “el menden etek senden”, “kız sizden oğlan bizden”, “gül sizden güldan bizden”, “tohum bizden toprak sizden”, “balta bizden sapı sizden” gibi deyimsele ifadeler kullanılmaktadır. Altay kız isteme geleneğinde damat tarafı kızın ailesine şöyle hitap eder: "Kını olmayan bıçağa kın istemeye geldim." Kaşkay Türlerinde de ise kız tarafı ile erkek tarafı arasında anlaşma yapılırken söğcüler “**bir kelle gend, tuz ve bir çakı-bıçak**” getirip kız evine bırakırlar ki, bizim sizde emanetimiz var, ahdimiz var anlamına gelmektedir “Ehd” kutsanır, onu bozmak il arasında kötü yorumlanır, uğursuzluk olarak görülür. Bazen aileler arasında kan davasına da sebep olabilir (K.K.67).

Hakasça üren kelimesi "tohum", "meyve" ve aynı zamanda "balta ve bıçak sapı" anlamlarına gelmektedir.” (Lvova vd, 2013b: 140). Burada dikkat çeken husus

tohum ve toprak ilişkisidir. Kadının toprak olarak erkeğin ise tohum olarak görülmesi ilkel bilincin yaşatılmasıdır.

2.4.1.1.5. Nişan Merasimi

Kaşkay yaşlılarının anlatılarına göre “eskiden bu kadar desgah kurulmazdı, oğlanın babası ile kızın babası kendi aralarında gaplaşıp söz alırdı ve bu söz nişan yerine geçerdi, kız evine şal gönderilir ve kumaş götürülürdü.” Sazu-nağara eşliğinde nişan daha sonraki dönemlerde yapılmaya başladı. İbn Fadlan, Türklerde evlenme geleneklerinden bahsederken “*söz kesme zamanı geline şal veya başörtüsü götürürler ve bu söz yerine geçer. “Kızların başları açıktır, Bir adam evlenmek istediği zaman kızın başına bir başörtüsü atar. Bunu yapınca kız eşi sayılır. Kızın ne babası ne de kardeşi onu engelleyebilir.”* der (Şeşen, 1975: 116). Günümüzde “baş bağlamak” kelimesi deyimleşerek kullanılmaktadır. Birisi bekâr çocuğunu evlendirmek istediğinde başını bağlamak (evlendirmek) istiyorum der.

Kaşkaylarda nişana “üzük çarget”, “angoştar”, “şirinihorluk” denir. Bu merasim kız tarafının razılığı ile gün belirlenerek yapılır. “Şirinihorluk”, kızın istenmesine müspet cevap alınmasından sonra başlık konusu açılmaktadır. “Kaşkaylar arasında asıl olarak “nişan” veya “şal angoştar” töreni, bazen Farsçadan Kaşkay Türkçesine girmiş “namzadı” ismiyle bilinmektedir. Bir erkek için evliliğin en önemli aşaması geçildikten sonra sıra söz kesmeye gelir.” (Dehsorkhi, 2016: 41).

Kız evi erkek tarafı ile anlaştıktan sonra oğlan evi kız tarafına "üzük"(yüzük), elbise, tatlı, şeker gibi hediyeler götürür ve kızın parmağına yüzük takarlar. "Üzük çerğed" töreni evliliğin kesinleşmesidir (Keyani 1376:286). Azerbaycan Türklerinde “üzük taxma”, Kazak Türklerinde söz kesmeğe “bata ayak” veya “sırga taku” (Nauanova, 2020:137), Kırgız Türklerinde “söykü salu” veya “sırga salu” denilmektedir (Jumabaev, 2006: 42).

Abdulkadir Emeksiz, “İstanbul Folkloru” adlı çalışmasında İstanbul geleneklerinden bahsederek, söz kesimi olduğunda nikâh, düğün tarihleri, çeyiz konuşulur, kıza yüzük ölçüsü ve ayakkabı ölçüsü alınırdı.” der (Emeksiz, 2009: 261).

Buradan gördüğümüz gibi İran Türklerinin genelinde ve Anadolu Türklerinde olan yüzük takma olayı, Orta Asya Türklerinde yerini “sırga-küpe” takılmasına

bırakmaktadır. Burada küpe takılması, o kızın artık sözlü veya nişanlı olması anlamına gelmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda da “nişanlanma yüzük takmak suretiyle olur”. Bazen “Beşik kertme” şeklinde de nişanlanma yapıldığı görülmektedir (Ergin, 2004: 28).

Kaşkaylarda bu tören genellikle perşembe günü gün batmadan önce yapılır. Gün dalınca (güneş battıktan sonra) işe başlamak hayırlı sayılmaz, böyle önemli işleri güneş batmadan önce yaparlar (Kurban kesimi de gün batmadan yapılır). Eski kozmogonik kültlerle ilgili olan bu inanç hala bazı geleneklerde yaşatılmaktadır. Erkek tarafı kız tarafına yüzük, kırmızı başörtüsü-şal, birkaç altın, kumaş ve elbise bohçası götürür. Kızın başına atılan kırmızı şal (yağlık), kızın artık o aileye ve erkeğe ait olduğunu gösterir.

Kırmızı renk şadlık ve mutluluk rengi olarak yorumlanır. Söğcülüğe gelen atın boynuna kız ninesi kırmızı yağlık bağlar. Düğün günü kız anası ustan'ın (müzişyenin enstürmanına) zurnasına yağlık bağlar. Hatta düğün evlerinin kapısına kırmızı yağlık veya kırmızı kumaş asılmaktadır, bunun anlamı da bu evin toy evi olması anlamına gelir.

Fotoğraf 35: Düğünde kız annesi'nin müzişyene hediyesi, “yağlık bağlama” geleneği

Kırmızı renk şal-başlık aynı zamanda kırmızı rengin nazardan koruyucu gücüne de vurgu yapmaktadır. Çünkü Kaşkaylarda birisine nazar değmişse kırmızı

giysin derler. Siyah ne kadar matem rengi ise, kırmızı da o kadar şadlık, mutluluk rengidir. Birisi yastan çıkmak, gamdan çıkmak için kırmızı giyer. “Gèm hara géder?-gèm yanına. Dem hara géder?-dem yanına” (Aghdam, 2009: XXVIII). Buradaki mantık, kırmızının “dem” yani mutluluk sembolü olarak görülmesidir. Azerbaycan Türklerinde “Gem gem getirer, dem, dem getirer” atasözü vardır.

Nişanlılık dönemi, dikkat edilmesi gereken bir dönem olarak bilinir. Bazı aileler derler ki, nişanla düğün arası çok uzarsa, arada laf söz olur, aileler de bu evlilikten vaz geçerler. Aynı zamanda düğüne kadarki süreci kısa tutmanın diğer sebebi de masraftan kaçınmadır. Yani bu dönemde Nevruz bayramında, kurban bayramında nişanlı ve sözlü kızlar için oğlan tarafı “bayramlık” hediye kumaş, elbise, takı götürürler. Nişanlı görme geleneği kapsamında eskiden damat avlanır, kız ailesine avladığı av hayvanını götürür ve bununla da kendisini bir nevi ispatlamış sayılırdı. Artık bu av gelenekleri azaldığı için erkek ailesi, nişanlı kızı görmeğe gider, kız için hediyeler, elbiseler, tatlılar götürür. Nişanlı kıza gelen tatlılar komşulara dağıtılır. Bekâr kızlar niyet ederek bu şekerleri yerlerse bahtlarının açılacağına inanırlar.

Nişanlılık sürecinde nişanlı gençlerin görüşmelerine izin verilmez. Onlar ailelerin eşliğinde toplu alanda görüşür ve konuşurlardı. Bir kaynak kişimiz, eskiden bu kuralların daha sert olduğunu ve kendisinin eşini toplamda iki kere gördüğünü anlatmıştır (K.K.43). Şimdi telefonla konuşma var, eskiden bizim zamanımızda böyle fırsatlar yoktu. Bazen de büyükler çok içli dışlı olmanın uğursuzluk getirebileceğine inandırırıldı bizleri (K.K. 24).

2.4.1.1.6. Başlık Parası, Mehir ve Takı İstenmesi

Türk boylarında evlilikte başlık parası isteme geleneği vardır (Sümer, 1972: 1240). İbn Fadlan, Türklerdeki evlenme geleneklerinden bahsederken kıza “mehir” ve “başlık” olarak deve, hayvan ve başka bir şey verilmesinin de Türkler arasında yaygın olan geleneklerden olduğunu söylemektedir (Şeşen, 1975: 116).

Türk Dünyasının hemen her yerinde “başlık” istenmesi geleneği günümüzde de yaşatılmaktadır. Kırgızlarda başlığa “kalın”, Kazak Türklerinde “kalıñmal” Türkmenlerde “başlık” denilmektedir. Kaşkaylarda kız istemede önemli bir gelenek,

“başlık” istenmesidir. Kaşkaylarda kız babaları, erkek tarafından başlık parası isterler. Eğer başlık parasında ailelər anlaşmazlarsa evliliğe də izin verilmez. Başlık, kız ailesinin şimdikiyə kadar böyüttükleri kızlarına çektikleri zahmetin karşılığı olaraq verilen paradır.

“Bu törəndə tanınmış və genəldə yükəsk qatlardan olan ağsaqqallar başlıq için gəlirlər. Bu oturmada xatınlar və kişilər ayırı oturlar. O gecəning yeməği və xərcləri oğlan obasının boynundadır. Oğlan obası gəççi ya oğlaq ya quzzu əti, qənd, düğü, yağ, çaha, tanbakı və başqa yeməli– içməliləri özləriynən gətirərlər. Bu apardıqlarının adı “bayruzu” ya “payruzu”dur. Oğlan obasından neççə xatın bayruzuyu qonaqları ağırlamaq için hazırlayıb və yeməklər bişirirlər. Bu törəndə olan adamlar genəlliginən tayfaning böyükləri olduqları için elə bu gecə ikki ailələr arasında başlıq kəsilir və bir kağız yazılır və imzalanır. Toyda bu kağızı məhəzərə aparırlar. Toy törəning günü və məhriyə də bu gecə bəlli olur. Beləliğinən bu iş tam kəsinləşir. Başlıq pulu genəldə qıza “pəşə”(cehiz) almaq için alınır. Başlığing neççə olduğu qızın soy-sappı, gözəlligi, kimliğı və tayfasının böyüklüğü və gücünə bağlıdır. Qohum arasındaki evliliklərdə başlıq daha az olur ama özge tayfalar və tirələr için dəğəri üstə gedir. Başlıq malları nəqd pul, birpara vəqt qoyun, dəvə ya atdan oluşur.”(URL-56)³³

Eskiden göçebeler arasında genelde maddi para pek kullanılmazmış, o yüzden de başlık parası yerine davar- yani koyun istenmesi geleneği de varmış. Şu asanaktanide de geçtiği gibi başlık olarak koyun verilmesi geleneği uzun yıllar korunmuştur.

“Bu dere boyum boyum

Başlığı verdim koyun,

Bu toy başımdan ola,

Başına tutam oyun” (K.K.45).

Kaşkaylarda “kavimlik eden genimlik etmez” derler. Oğul evlendiren aile malına hayvanına kıymalıdır ki oğul evlendirsin. Bazen de nakit para şeklinde kızın babasına verilir ki, bu parayla kızın çeyizi hazırlansın. Derleme yapılan konuşmacılar artık başlık verme geleneğinin çok az görüldüğünü ve onun yerine “surat” denilen kızın taleplerinin (takı, elbise, ev eşyası) yazılmış olduğu listenin olduğundan bahsetmişlerdir.

Buradan çıkan sonuç, kız evladın tam olarak aile üyesi sayılmadığıdır. Çünkü onun büyüdükten sonra başka ailenin üyesi olacağı gerçeği her zaman göz önünde

³³ URL-56: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (01.06.2022).

bulundurulur. Çünkü kız baba evinde misafir olarak görülür ve “el”, yabancı olarak kabul edilir. Kaşkaylar derler ki, “**gız küreken evinin çırağını yandırır**” veya “**kız göçeri kuş gibidir uzak ağaçta yuva kurar.**”

“Ne kız ovladdır, ne géçi dövlet”, “Ne kız babası évine yahın olsun, ne odun ocağa, ne meşk suya.” (Aghdam, 2009: 118).

Mehriye, gelinin gelecek garantisi olarak yapılan sözleşmedir. Arap geleneği olan bu gelenek, İran’da yaşayan Türklerin hepsinde ve Irak Türkmenlerinde de görülmektedir. Genelde mehir, altın şeklindedir ve çiftlerin boşanması zamanı talep edilir. Kaşkaylarda mehriye genelde gelinin doğum yılına göre belirlenir. Hangi tarihte doğulmuşsa o tarihe uygun altın istenir. Bu tarih de İran takvimine göre belirlenir (K.K.4, K.K.11). Bazıları da mihriye talep etmezler, bu zaman derler ki, “kim vermiş, kim almış” mehriyede yazılır (K.K.24).

“Hag-i şir”, geline verilecek maddi hediyedir ve genelde nakit para olarak bir parça ekmek ile beraber gelinin erkek kardeşinin eliyle gelinin beline bağlanmaktadır. Önceden belirlenmiş bu para miktarı, damat tarafından ve gelinin erkek kardeşi vasıtasıyla gelinin baba evinden alındığında onun beline bağlayacaktır.” (Dehsorkhi, 2016: 44).

2.4.1.1.7. Süt Hakkı (Şir baha, Hagi- şir)

Kaşkaylarda anne sütünün hakkı vardır derler ve bu yüzden de damat tarafından kız annesine süt hakkı olarak “para veya değerli bir hediye” verilir (K.K.19).

Delaney’e göre, rahimde bebek kan emer, dışarı çıktığında süt. Çocuğu yaşatmak için kendi varlığını tüketmek, kadına” süt hakkı” kazandırır. Bu, yetişkin çocukların annelerini desteklemeleri ve geçindirmeleri anlamına gelir. Bu, bir karşılıklı besleme düzenlemesi, bir tür yaşlılık güvencesidir (Delaney, 2001: 96).

Dereşörlü tayfasının düğününden bahseden konuşmacı orada düğünde kıza hediye olarak verilen paranın kız tarafından kız anasına verildiğini söylemektedir. Aynı zamanda süt hakkı ödenmesi önemlidir (K.K.3).

Bu gelenek Kazak Türklerinde “**süt akı**” (süt hakkı) karşılığında anaya verilen para ve hediyedir. Azerbaycan Türklerinde de “**Ana yolu**”, “**Ana hakkı**” adı ile düğünde damat tarafı kız anasına “**ana hakkı** veya **ana yolu**” olarak altın hediye verir. Eskiden bu “ana yolu” için sadece kumaş hediye edilirdi. M. Aça’nın tespitine göre Balıkesir yöresinde yakın zamanlara kadar "süt parası" ve "ağırlık" adı altında başlık parası da alınmaktaydı (Aça vd, 2019: 202).

Bu yüzden de annenin kendi kızı için zahmeti değerlendirilerek anneye çocuğuna verdiği sütün hakkı ödenmektedir. Aynı zamanda Kaşkaylarda “**anne sütü**” kutsanarak üzerine yemin edilir. “**Anam sütüne and olsun**”, **Anamın sütü üzerine yemin ederim**” (K.K.3). Örneğin birisine ait bir eşyayı birisi almışsa o kişi ben bunu aldım der, eşya sahibi de ona “anan sütü gibi helal olsun” cevabını verir ve o eşyayı o kişiye hediye etmiş olur (K.K.4). “Anne sütü” neden bu kadar kutsanmıştır? Çünkü ilkel insanın tek yiyeceği anne sütü olduğu için bu süt mucize olarak algılanmış ve kutsanmıştır. Halk dilinde annelerin kullandığı “sütüm sene helal olsun” deyimindeki kastedilen, aslında anne sütüne verilen değerdir. Eğer bir anne “sütünü çocuğuna helal etmezse”, “Ana sütü sana genim olsun” diyerek bedduada bulunur. O çocuğun türlü felaketlerle karşılaşacağına inanılır. Süt aynı zamanda üremeği, bereketi de simgeler.

2.4.1.1.8. Çeyiz

“Çeyiz” veya “örtük” götürme geleneği, tüm Türk halkalarında yaygın görünen geleneklerdendir. Çeyiz, hem kızın ailesi hem de akrabaları tarafından verilen hediyelerden oluşur. Halk arasında da şöyle bir deyim de vardır: “**Gelinin çeyizi çok olursa, dili uzun olur**”. Çeyizle ilgili Kaşgarlı sözlüğünde şu şekilde bahsedilmektedir: “Yüfüşlüğ kelin küdheğü yafaş bulur- amağanlı gelin güveyiyi yumşak huylu bulur” , gelin akrabasının verdikleri armağanlarla ağırlanmış olursa, o, güveyiyi ağır başlı ve yumşak huylu bulur. Çünkü güveyi onu zengin bulmuştur ve o yüzden ona saygı gösterir” (Atalay, 1986: 11-12). Bazen erkek tarafın da çeyiz vermesi durumları da olur. Buna kalın veya başlık denilir. Kaşgarlı sözlüğünde “**kaling-ceyiz**”, “**kaling berse kız alır, kerek bolsa kız alır- çehiz veren kız alır, gerekli olan pahalı alır.**” (Atalay, 1986: 371).

Kaşkaylar da gelinin çeyizi ne kadar çok olursa, o kadar saygın olur derler. “***Kız yükü tuz yükü***” derler. Kız yükü demek, kızın çeyizi anlamındadır. Küçük yaşlarından kız anası kızını için çeyiz yapmaya başlar. Kaşkaylarda bu yorgan, döşek, yastık gibi eşyalarla kilim, halı ve gebbelerden oluşmaktadır. Kızın çeyizi çadırın bir küncüne dikilir, buna da yük derler. Yani kızın çeyizinin ağır olması -çok olması, aynı zamanda gebbe, kilim, halının da çok olması, hem gelinin gideceği evdeki nüfuzunu hem de nikah hakkını-mihrini artırır. “Bir eve (çadıra) gerekli olan bütün eşyayı, kız evinin getirmesi adettir. Ancak bu eşyanın büyük bir kısmı oğlan ailesi tarafından veya başlık parasından temin olunur (Ahur, 2001: 130).

“Başlıgıng puluynan qızıng ana-atası gedib qıza alış-veriş edêrlêr. Qız obasıng hazırladıqlarına “**örtü ya örtük vermək**” deyêrlêr.” (URL-57)³⁴

Mansur Nasiri Tayibi’ye göre, eskiden Kaşkayi toplumunda çeyize çok önem verilmezdi, bazen de göz ardı edilirdi. Fakat bu tabakalar arasında farklılık göstermekte idi. Kızın çeyizi kızın hangi tabakadan olmasına da bağlı idi, eğer kız zengin bir ailedense çeyizi çok olurdu. Orta halli aileler için ise çeyiz ve düğün masrafı damat ailesi tarafından karşılanırdı (Tayibi, 1349: 37).

Kaşkaylarda çeyiz sergileme âdeti yoktur ve bu iyi karşılanmaz. Sadece misafirler gelince görürler, bunun için özel bir merasim yapılmaz. Bazı tayfalar arasında çeyiz erkek tarafın verdiği başlık parası ile hazırlanmaktadır. Kız anası sadece gebe, kilim, halı, yorgan döşek gibi el dokumaları olan çeyizleri verir. Kaşkaylarda düğün masrafları daha çok erkek -küreken evi üzerine düşer (K.K.24).

2.4.1.1.9. Kına Bağlama (Kınabendan)-Kına Gecesi

Kaşkay düğünlerinde önem verilen bir gelenektir. Kına gecesine “hına bendun”, şeb-hına bendik”, “hına köydük” de derler. Düğünden bir gün önce kız evinde yapılır. “Kına gecesi”, “gelin getirme”den bir gün önce yapılır (Keyani, 1376: 290). Kına gecesinde geline kırmızı elbise giydirilir. Kaşkay kültüründe kına, kurban edilecek hayvana, genç kızlara ve gelin ile damada yakılır. Kırmızı yağlık veya

³⁴ URL-57: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

kurdele de kurban hayvanına, düğünde olan genç kız ve erkeklerin kollarına bağlanır. Kına, Türk düşüncesinde kutsanan bir nesne olarak, “adanmışlığı” sembolize eder.

Damat evinin kadınları ve kızları, kına merasimine katılırlar, genelde erkekler kınaya katılmazlar. Damat evinin kadınları erkek evinde kına hazırlar, asanaklar söyleyerek ve hediyeler eşliğinde kız evine gelirler. Yemekler yendikten sonra gelin evin ortasına alınır ve başına kırmızı tülbent atılır ve avcuna kına sürülür, üstüne altın para koyulur. Kına yakılırken el içine konulan para ve altın iyi kısmeti, bolluk ve bereketi simgeler.

Kalafat’a göre, Malatya’da, gelinin eve uğur getirmesi, ayağı uğurlu olması için eline kına yakılır ve kına yakma sırasında oğlan tarafı da gelinin avucuna madenî para koyar. Bu para saçı olarak görüldüğü için fakirlere verilir. Bu paranın damat ve gelini kötülüklerden koruduğuna inanılır (Kalafat, 2010: 312).

Kına gecesinde gelinin yüzü kırmızı tülbentle örtülmektedir, bunun anlamı kötü ruhlardan ve nazardan korumaktır. Kına kadar kınayı süren kadının kimliği de önemlidir. Kocasını ölmüş ya da kocasından ayrılmış dul kadın kına yakamaz. Benzer benzeri yaratır etkisi, kına töreninde de görülmektedir. Kötü kaderi olan kadın yeni gelinin kaderini de etkileyebilir inancı vardır, o yüzden de kınayı evli, mutlu çocuklu kadınlar yakar.

Genç kızlar ellerinde mumlarla gelinin etrafında asanaklar söyleyerek dönerler. “Nenem hay”, ”Kesme nar Ağacı”, “Hınaburaya” adlı makamlar, genelde kına gecelerinde tercih edilir.

Bu toy bizim olaydı
Hoçoy üzüm olaydı
Toya gelen gız gelin
Biri bizim olaydı
Hel heledir yar yar
Merheledir yar yar
Düşmenlerin içinde
Zelzeledir yar yar

“Giden ağır iller” makamı.

Toy yerinde toz olur

Toy kerresi köz olur

Yağlık düşmüş götürün

Biz götürsek söz olur

Eskiden kına gecesi gelinin başına da kına yakılırmış. Kına gecesine toplanan herkesin eline kına yakması şarttır ve bu mutluluk simgesi olarak görülmektedir. İnanca göre yakınını, kocasını, evladını yeni kaybeden kadınlar ellerine kına yakmazlar, oynamazlar (dans etmezler) ve bu da onların yaslı olduğunun göstergesidir.

Kaşkaylarda Cumatesi günü uğursuz sayıldığı için genelde kına gecesi Çarşamba günü, düğünler ise Perşembe günü yapılır (K.K.15).

Kına gecesinde ikram edilen yemekler damat evi tarafından kız evine gönderilir. “Kuzu oğlak, çay, gand, pirinç, yağ, odun, kuruyemişler, kuzu, meyve, şeker ve tatlı vd. yiyeceklere "**bayruzi**" denir. Bayruzi, gelin evine kına gecesinden birkaç önce gönderilir. Bu gelenek genelde fakir aileler arasında görülmektedir. Zengin kız aileleri bayruziyi kabul etmezler (K.K. 5, K.K. 14, K.K.23, K.K.28).

Düğün günü belirlendikten sonra kına gününden önceki hafta düğün evinden olan akrabalarından bir kişi düğün daveti yapmak için obalara gider, bu daveti yapan kişiye “elçi beyi” ve ya “okçular” derler. Kaşkay obaları biri birisinden uzakta olduğu için bu haber götüren atlılar gerekir. Bu atlılar gittikleri obalarda okçuların veya elçi beylerinin atlarının boynuna kırmızı yağlık bağlar ve hediye verirler (K.K.19, K.K.25).

2.4.1.2. Düğün Sırası

Evlenme, “toy” denilen düğün ritüeli ile hayata geçirilir. “Düğün” ritüeli evliliğin toplum tarafından onaylanmasıdır. “Düğün” için Kaşkay Türkleri “toy” kelimesini kullanmaktadır. Bu kelime İran’da yaşayan diğer Türkler arasında da kullanılmaktadır. “Toy” kelimesi, Kaşgarlı sözlüğünde “Ordu kurağı, Ordu karargâhı” olarak geçmektedir (Atalay, 1986: 141). Ciddi bir müessese gibi kabul edilen evlilik, aynı zamanda din ve inançlardan bağımsız değildir.

Kafkasyalı’ya göre, “Göçebe Kaşkay Türklerinin toy (düğün) merasimlerinde kız isteme faslından gerdek sonrasına kadar, düğün süresince, kullanılan maddi

kültür unsurları birçok dinî ve millî mesajlar içermektedir. Davetliler çadırının üzerine dikilen “baydak”, meydanda yakılan ‘toy ataşı’ ve etrafında tutulan “haley (hilal)”, kız babasının çadırındaki “ocak”, turuncu renkli “gelingüveyi çadırı”, çadırlara asılan ‘yedi renkli kuşak ve püsküller’, ‘gelinin beline tuz ekmek bağlanması, gelinin zülfünün kesilmesi, sehravazı merasimi, davetlilerin istikbaline çıkılması bunlardandır.” (Kafkasyalı, 2008: 720).

T. Baykara, “Türkmenlerde toylar arasında oğul toyu (çocuğun doğumunda), galpak toyu (çocuğun ilk saçının kesimindeki toy) ve diş toyu (çocuğun yeni dişi çıktığında) da vardır; Kırgız'da uul-toyu küçük çocuk doğduktan sonra bir yaşındaki tuşoy keşi; kız toyu, kelin toyu, aynı olup, güyöğü ile evlenme toyu yapılmasının” günümüzde de yaşatıldığından söz etmiştir (Baykara, 2001: 205).

Kaşkaylar da geçiş törenlerini kutsanmakta ve bu törenleri milli ve kültürel değerlerin korunması açısından önem vermektedirler. Bu merasimler içinde en çok kutsanan ise “toy”, yani düğündür. Bu, aile olmanın temeli olmanın yanı sıra toplum içinde yeni bir evreye geçiş anlamına gelmektedir. Göçebe hayatı yaşayan Kaşkaylar düğünleri genelde yaz-bahar mevsiminde başlatmaktadırlar. Düğün hazırlıkları erkek tarafın düğün alışverişine çıkması, gelin için takı ve elbiselerin alınması ile başlar. Düğünde masraf daha çok erkek tarafından yapılmaktadır. Kız ailesi ise ayrıca kız düğünü yapmak isterse bu masrafı üstlenir. Nişan ile düğün arası düğün hazırlıkları için verilen süre bir yıldan uzun tutulmamaktadır. Kızın çeyizi hazır olduktan sonra düğün hazırlıkları hemen başlatılır.

Kış obasında düğün yapılması nadir görünür, genelde düğünler yaz obalarında yapılırdı, insanlar soğuğa denk gelmesinler (K.K.14). Düğün için tarih belirlendiği zaman ayın 21'i ve cumatesi günü kesinlikle düğün yapılmaz (K.K.3). Bu tür kısmet işlerinde gelin getirme genelde Perşembe gününe denk getirilir (K.K.5). Fakat bazı düğünler han, kelanter, kethuda gibi üst tabakaya mensup ailelerin düğünleri üç gün bazen de yedi gün yapılmaktadır (K.K.16). Orta halli birisi için düğün bir gün içinde yapılır ve tamamlanır.

Düğün törenlerinde mutlaka iki yeni aile arasında anlaşılmazlık olur. Yabancı dünyadan gelen gelin adayının yeni geldiği dünyaya kabul edilmesi veya ailesinin kabullendirilmesi uzun süre alır. Dünürler arasında da kavgalar, erkek tarafı kız tarafı arasında birbirinden üstün görünme çabaları aslında semantik anlamda yabancının

dışlanması, yeni dünyaya alımının sınanmasıdır. Eskiden boşanmaların ayıp sayıldığı dönemlerde kız aileleri kızlarını evden çıkarken ona bu evden çıktın buraya sadece cesedin gelebilir derlerdi. Aslında bu ifade “kızım bu dünyadan gittin ve tekrar bu dünyada yerin yok, gittiğin o eve ayak uydurman ve o evin, o dünyanın kurallarına uyman gerekir” anlamına gelmektedir. Gittiği ocakta da gelin yabancı sayılır ve aileden sayılmaz. Kaşkaylarda da geline yad kızı-yabancı derler. **Yad kızına pek güven olmaz** derler, pek güvenmezler. Çocuk sahibi olana kadar söz hakkı olmaz gelinin. Çocuk doğurduktan sonra yavaş yavaş aileye alınmaya ve ailenin sırları onun yanında da konuşulmaya başlar. Yeni gelinin gerdek gecesi hamile kalması çok sevinçle karşılanır ve bu gelinin ayağının uğurlu olduğu anlamına gelir. O yüzden de düğün günü gelin damat evine gelince atın terkinde gelinin arkasına erkek çocuk bindirirler. Göçebe yaşam şartlarından dolayı erkek evladın doğması Kaşkaylar için çok önemlidir. Bir evde, ailede ne kadar erkek çocuk varsa bu ailenin **kollu budaklı** olduğunu, güçlü olduğunu gösterir. Kız evladı ise evde misafir olarak kabul edilir, evlenip evden ayrıldığı ve gelin gittiği eve ait olduğu için erkek evlat yurdun sahibi, “**ocağın yiyesi**” sayılır. Erkek evladı olmayan aileye ocağı kör yeni, **kör ocak, yurdu boş** derler. Bu anlayış, Dede Korkut Kitabı’nda da karşımıza çıkmaktadır: Oğlu ve kızı olmayanları kara otağa oturtmaktadırlar.

2.4.1.2.1. Çadır Kurma ve Baydak/Bayrak Asma

Eski Oğuznamelerde, özellikle de Dede Korkut Kitabı’nda görülen çadır hayatı, misafir ağırlamak, düğün gelenekleri, oba, oymak, beylik hayatı Kaşkay göçebelerinin hayatı ile benzerlik göstermektedir.

Altay Türklerinde yeni evliler için çadırın kurulması düğünün ilk aşaması sayılmaktadır. “Yeni ev için akrabaların her birinin birer direk getirmesi gerekir. Çadırın direklerinin bekârlar tarafından birleştirilmesi gerekliymiş.” (Lvova vd, 2013b: 135). Bu inanç Kaşkaylarda da görülür. Gerdek çadırı obanın bekar erkeleri tarafından kurulur.

Düğün hazırlıklarının ilk aşaması, düğün alanının belirlenmesi ve renkli çadır “puş”, “kalenderi” ve “kara çadır”ların kurulmasıdır. “Toy kerresi” alanı için de

meydan seçilirdi ve çadırlar bu meydanın çevresi boyunca kurulmaktaydı (K.K.5). Düğün çadırının i tarafını cecimlerle süslerler. “Toy evinin -küreken obasının- bulunduğu çadır, gumpul denilen rengrenk püsküllerle süslenir ve çadır üzerine bir yağlık bağlanır, baydak asılır.

Fotoğraf 36: Düğün adırı

Fotoğraf 37: Misafir çadırının içi

Bu yağlığın başına da —kelle gand denilen şekerin yarısı asılır. Asılan bu şeker yüz elli, iki yüz metre uzaktan toya katılan erkekler tüfekle ateş edip vurmaya çalışırlar. Bu şeker vurmak, iyi nişancılığı göstermesi bakımından önemlidir.” (Karaaslan, 2010: 205).

Gelin ve damat için özel “toy otağı”, “gerdek çadırı” kurulur. Gerdek çadırı güzel kokusu olan “Murt ağacı” dalları ile süslenir. Aynı zamanda bu ağaç sinekleri kovmak özelliğine de sahiptir. Aynı zamanda gerdek çadırında kötü ruhları ve nazardan korunmak için üzerlik yakılması ve tuz gezdirilmesi gibi uygulamalar da yapılmaktadır.

Fotoğraf 38: Kaşkay Düğün alanı, Kameraman Samad Avayekhoş'un arşivinden(K.K.45).

Üzerlik halk hekimliğinde tedavi amacıyla, halk inancında da nazardan korunmak gayesiyle kullanılmaktadır (Emeksiz, 1998: 241).

Seher avazıyla-(sehernazı) düğünün başladığı ilan edilir Damadın annesi gelir ve “yağlık” veya “baydak”ı ustanın sazına bağlar (K.K.24). Düğün merasimi başlar, davul, zurna veya âşıkların saz havaları eşliğinde gelen konukların karşılanması için ev sahibi havaya tüfek atarak onlara hoş geldin eder (K.K.40). Seher avazından sonra çengi ve âşıkların şarkıları ve davul zurna sesleri eşliğinde ateş etrafında danslar başlar ve sonra kahvaltı yapılır. Kahvaltıdan sonra davetliler gelmeye başlar, tüfeklerden ateş açılarak gelen misafirler karşılanır. Eğer düğüne han ve han ailesinden misafir gelirse, daha çok mermi atılır, bununla da düğüne gelen kişinin nüfuzuna da saygı duyulur.

Genelde hava kararmadan düğün bitirilip gelinin ve damadın gerdek odasına girmeleri gerekir, çünkü Kaşkaylarda güneş battıktan sonraki zaman dilimi uğursuz sayılmaktadır.

Kaşkay Türklerinde düğünlerde damat ailesinin evine ve düğün sahasına baydak asılır.

“Bu baydağı toyda oğlan obasının çadırı üstünə tikkirləyərlər. Baydağı lowzi biçimində bir xaç ağaca bərkidərlər. baydağın sağ-solundan gumbul asarlar. Baydağın başına gəçmişdə bir qızıl(altın qırmızısı)alma taxardılar, indilər bir kəllə qənd asırlar, toyung sonunda obanın cahalları bu qızılalmayı ox ya gülləynən vururlar. Baydaq qaşqayı Türklərinin özəl boyaqlı yağıdır. Bu baydaq əskidən bəri qaşqayı Türklərinin siməgələrindən biri sayılır. Baydağın tam ortası gülgəz boyasında olur, sonra ağ, sarı, genədən ağ və əng son yaşıl olur. Birpara yağıqlarda yaşıl yerinə göy boyaqı olar.”(URL-58)³⁵

Düğün çadırı üzerine yedi renkli “Baydak” asılması, o evde düğün olacağının işaretidir. “Baydak”, bir nevi bayrak anlamını taşır. Türklerde bayrak asmak geleneğinin kökleri eskilere dayanmaktadır. Hem iyi günlerde (toy, düğün, nişan) hem de kötü günlerde bayrak asılır. İyi günlerde asılan bayrak genelde kırmızı renkli, yas günlerinde asılan bayraklar ise genelde siyah renklidir. İran Türkleri arasında matem rengi olarak kapıya gök renkli, mavi bayrak da asılması geleneği de görülmektedir. Bu da eski Oğuzlarda, gök-mavi rengin matem rengi olarak görülmesinin bir devamı anlamına gelmektedir.

³⁵ URL-58: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

Fotoğraf 39: Kaşkay Baydağı

Kaşkaylarda kurulan çadırların rengine göre misafirler ağırlanmaktadır. Renkli çadırda erkekler, kara çadırlarda ise kadın misafirler ağırlanır. Bu çadırlar için en önemlisi, beyaz veya altın sarısı olan gerdek çadırıdır. Çadırların hepsi gebe ve kilimlerle süslenmektedir. Gerdek çadırına "murd" dalları serilir. Bu ağaç, uğurlu sayılır, bolluk bereket simgesi olarak gürülür (K.K.19).

2.4.1.2.2. Toy Kerresi-Düğün Ateşi

Kaşkaylarda “ocak” ve “ot”, kutsallığı, arınmayı ve soyun devamlılığını simgeler. Ocağa saygı, ocak sahibine de saygıdır. Gelinin baba evinden kül alması ve ateş etrafında dönmesi, ocağı öpmesi gibi inançlar, eski “ateş kültü” nün göçebeler arasında saygın olduğunun göstergesidir.

A.İnan, “Tarihte ve Bugün Şamanizm” adlı çalışmasında, düğün törenlerinde ateş ve ocağın gerek Şamanistlerde ve gerek Müslüman Türklerde çok önemli

olduğunu ve Budist Buryatlarda bile gelin ve güveyin ateş ve ocağa secde ettiğini söyler (İnan, 1986: 70).

“Ocak Kaşkaylarda bir müessese olduğu gibi, dini etkinlik merkezidir. Ocağa saygısızlık suçtur. "Ocak hakkı için" diye ocağa yemin edilir. Hürmetsizlik edeni “ocak çarpar” diye inanılır (Kalafat, 2007: 2: 45).

Kaşkaylarda aile ocağının simgesi, düğün ateşidir. Bu ateş evdeki istikrarın simgesidir. Kaşkay inancına göre düğün ateşinin sönmesi kötü yorumlanır ve bu evliliğin uğursuz evlilik olması anlamına gelir. Bu inanç aynı zamanda “gelin çırası”- çırağı için de geçerlidir. Eğer düğün günü çırak sönerse veya kırılırsa bu evliliğin başarısızlığına işaret eder. “**Çıran sönsün**” veya “**çırağın sönsün**” diye beddua da var.

Yakılan ateş, düğün kaç gün sürerse o günler boyunca yakılır, sabaha kadar devam eder, insanlar da bu ateş etrafına toplanır ve halay çeker eğlenirler. Kaşkay inancına göre ateş kutsaldır, kötü ruhları kovar, ailenin ve mutluluğun sembolüdür. Ateş aynı zamanda ailenin devamlılığını sağlayan sembolik öge olarak da tanımlanmaktadır.

Düğün günü damat evinde meydana büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe” **toy kerresi**” derler.

Fotoğraf 40: Toy Kerresi (Mühedesse Abbasi ve Bahadır Sekkız’ın düğün fotoları K.K.61 ve K.K.65)

“Toy kerresi” elli sm ve bir metre boyundaki taşlardan yuvarlak şekilde örülür ve burada “toy ateşi” yakılır ve insanlar da bu ateş etrafında dans ederler. Her toy kerresi toy sahibinin adını taşıyor. Hatta göç yollarında çok sayıda toy kerreleri de bulunmaktadır. Aynı zamanda bu toy kerrelerini yıkmak hoş karşılanmaz, kendisi yıpranıp dağılmadığı sürede ona yıkmak o kişinin ailesini yıkmak anlamına gelmektedir. Zamansız yıkılan birisinin toy kerresi için o evde bedbextlik olacağına inanılır (K.K.5). “Toy kerresi başına uçuşun” beddua olarak söylenmektedir. Burada kullanılan toy kerresi evlenen çiftlerin ailesinin sembolü rolünü oynadığı için birisine de beddua ederken onların ayrılması istendiğinde “Toy kerresi başına uçuşun, toy kerren dağılsın” derler.

2.4.1.2.3. Düğün Yemekleri

Ataman, “Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit’leri” adlı çalışmasında, düğün yemeklerine özel yer verilmesinin sebebini, Türk halkına has olan misafir canlılıkla ve Allahın verdiği nimete şükranın bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda yemek bolluk ve bereket olarak görülmüş ve bereketin de paylaşılması, yedirmek, başkalarını da memnun etmenin Türk töresinin önemli bir parçası olduğu için, toplum düğün adetleri içinde de olsa, bu geleneğini sürdürmekte vazgeçmemiştir (Ataman, 1992: 26).

Kaşkaylarda da düğün bir eğlence töreni olmanın yanında obanın birlik ve dayanışmasının simgesidir. Hala toplum sadece düğün yemekleri değil, yas törenleri zamanı da aynı dayanışmayı göstermektedir. Bu gelenekler vesilesiyle birlikte iş yapma, paylaşım gibi değerler sürdürülmektedir. Herkes düğün evine yardıma gelir.

Kaşkaylar arasında eskiden yapılan ve önemsenen, aynı zamanda düğün törenlerinde yapılan dayanışmanın temeli sayılan “odun getirmedir”. Oba çocuklarının yardımı ile toplanan bu odunlar düğün yemeklerinin pişirilmesi ve düğün ateşinin yakılması için toplanmaktadır. Oba yerinden uzağa toplanan odunları korumak amacıyla bir sıırıgın ucuna renkli bir yaylık bağlanıp odun yığınının üstüne dikilir. Bu **sırık ve yağlık odun yığınının** düğün için olduğu anlamına gelmekte ve

bu yüzden de bu odunun sahibi olduğu anlaşılır ve kimse bu odunlara dokunmazmış (Kafkasyalı, 2008: 721).

Eskiden düğünden önce düğüne hazırlık için yapılan birçok ritüeller vardı. Bunlardan birisi de asanaklar eşliğinde yapılan türkü söylemedir. Buna “**hayna, hayna**” denir. Günümüzde düğü döğme geleneği artık olmasa da “hayna” merasimi mutlaka düğünlerde yapılır. “**Hayna meli Hayna**” **Siz de deyin Hayna, Biz de deyek Hayna, Hayna Hayna Hayna**”. Bu, düğü-prinç döğme zamanı yapılan bir eğlencedir. Kadınlar arasında okunmaktadır (K.K.24).

“Düğü-pirinç döğmek”, “çeltik döğmek” eskiden düğü aşının-plavının düğüsünün yapılması için obadaki kadınlar bir araya gelerek düğü döğerdiler, lavaş (yuxa) açardılar artık hazır ekmek ve düğü satıldığı için bu iş temsili olarak yaparlar.

O tayda toy obası
Döğülür nağarası
Yağlı getir gül apar
Helvetdir bağ arası
Keher atın gülünü
Meher edin çulunu
Biz gelmişik aparag
Sizin bağın gülünü” (Kafkasyalı, 2008: 721).

“Düğün yemeği ve açları doyurma” anlayışı, “toy ve düğün ateşi” yakma, at yarışları, güreşler gibi düğün gelenekleri, Türk dünyasının hemen her yerinde ortak geleneklerdendir (Ögel, 2001: 269).

Türklerde evlenme gibi, düğün yapma da zorunludur. Eski Türklerde “toy” adıyla bilinen bu tören yarışlar, güreşler gibi tören şenliklerinin yanı sıra, diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, “düğün aşısı”ndan oluşmaktadır. “Düğün aşısı”, aynı zamanda açları doyurmak aracıydı (Yolcu, 2017: 335).

“Toy aşısı”, yani düğün yemekleri verilince sadece misafirler değil, fakir komşular da unutulmaz, yapılan yemeklerden onların evlerine de gönderilirdi (K.K.14).

Hem kız tarafı hem damat evi aynı obadaysa, sadece erkek tarafı yedi büyük kazan yemek yapar ve kız tarafına da bu yemekler götürülür (K.K.19). Bu yedi

kazandan sadece gelin için yedi kazanın her birinden yemek alınır ve özel olarak gelin için gönderilir. Halk arasında deyim de vardır. “**Yedi kazandan aş yemek**”, gelinin uğurlu ve şanslı olması anlamına gelmektedir.

“Yemeğin hazırlanması için gerekli olan “ruzi” veya “pay ruzi” denilen pirinç, yağ, kuzu, meyve vb. malzemeler, damat ailesi tarafından bir gün öncesinden kız ailesine verilmektedir (Dehsorkhi, 2016: 53). Bu, kişinin maddi durumuna göre değişmektedir.

Çadırın dışında gelen misafirler için mutfak görevi yapan yemek yapmak için çadırlar kurulur. Toy için koyun kesilir, bu koyun etinden farklı yemekler yapılır. En çok yapılan yemek ise “laypilu”, “hurruc”-“boz gavurma-kebab”tır. Pilav içine zirişk, safran, üzüm gibi kuru yemişler katılmaktadır. Bu edvaların kullanılması zenginlik göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Kazanların dolu olması ve yemeklerin bol olması, aynı zamanda gelen gelinin de ayağının bereketli olacağı anlamına gelir. Eğer düğünde yemek kıtlığı olarsa, gelen misafirler aç giderse gelin de uğursuz olarak nitelenir. Aynı zamanda “kazan” da bereket simgesi olarak algılanmaktadır. Kaşkaylarda “**gazanın dolu olsun**” diye bir alkış da vardır. Sibiry Türklerinin inançlarında da “dolu kazanın bitip tükenmeyen "bereketi", ailenin bolluk ve refah içinde yaşamasının vazgeçilmez şartıdır.” (Lvova vd, 2013: 168).

Fotoğraf 41: Düğün kazanları (Kameraman Samad Avayekhoş'un arşivinden (K.K.45).

Kaşkaylarda düğüne davet edilen kişilere üç öğün yemek ikram edilmektedir. Çünkü düğüne gelen misafirler düğün günü öğleden sonra gelip, ertesi gün öğleden sonra giderler. Akşamdan kesilen davarların kelle paçası ve iç organları atılmaz, bunların hepsi törensel olarak kullanılır. Kelle paça kahvaltıda, dil ciğer ve diğer iç organları kına gecesinde ikram edilir. Bu geceye dil-ciğer gecesı de derler. Sabah kahvaltısı zamanı “seher avazına” gelen misafire kelle paça ikram edilir.

Bu gelenek Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Düğün sabahı akşamdan yapılan ve gece boyu pişirilen kelle paça yenilir. Özellikle bu paça yemeğini erkekler yerler. Kına gecesinde ise diğer yemeklerle birlikte ciğer yapılmaktadır (K.K.33).

İstanbul’da düğün aşamaları, söz nişan bittikten sonra “gelin hamamı, kına gecesı, yüz yazısı, paça günü” olarak devam ettirilmiştir (Emeksiz, 2009: 261).

İstanbul’da ve Anadolu’nun da birçok yerlerinde o gün konuklara yemekte paça ikram edilmesinden dolayı o güne “paça” günü derler (Boratav, 1973: 188).

“Naştalık” denilen sabah yemeği bazen de kaymak, çökelek, yağ, kelle paça, arrı yağ, peynir ikram edilir (K.K.25, K.K.29).

Öğleye kadar halay oynandıktan sonra misafirlere öğlen yemeği ikram edilir. Öğlen yemeği ve akşam yemeği ise genelde tek kişilik tabaklarda sunulmaz, dört - beş kişi için tepsi dolusu pilav ve etten ibarettir. Toyda ustaya- müzisyenlere özel hizmet yapılır, çünkü onlar düğünün önemli kişileridirler. Toy evi (düğün evi) yani “toy eyesi”, usta için özel yemekler yaptırır. Eskiden düğünlerde av hayvanlarının etinin de ikram edildiği kaynak kişilece anlatılmıştır. Bu av hayvanları arasında şikal eti, en saygı gören et yemeği olarak verilirmiş (K.K.8). Şimdi de zengin aileler sembolik olarak hürmetli misafirleri için yerli avcılara şikal avlatarak “şikal eti” ikram ederler (K.K. 13).

2.4.1.2.4. Gelin Süsleme ve Çetir Kesse (Kâkül Kesse)

Toy günü el elvan giysilerle kadınlar süslenirler. Erkeklerin giysilerinin de sırtlarına renkli püsküller takılır, bellerine yedi renkli kuşak bağlanır. Eskiden al (kırmızının çalarısı) renkli olduğunu söylerlerdi. Günümüzde ise beyaz renkli

gelinlik ve yedi renkli duvak kullanılmaktadır. “Kaşkayı kızı gelin olunca her türlü giysi giyebilir. Düğün sırasında gelinin üç takım giysisi vardır. Kına gecesi yeşil, toyhânedeyse beyaz giyer ve gerdekten sonra da kırmızı elbisesini giyecektir.” (Yanar, 2015: 234).

“Düğün için hazırlanmış iki takım elbise bulunur. Biri kına gecesi ve diğeri düğün içindir. Düğünlerdeki çok değerli ve çok masraflı kıyafetlerden biridir. Çoğunlukla kendi çevresi tarafından dikilmiş olan urba kıyafetidir.” (Dehsorkhi, 2016: 47).

Bu giysi seçimi tayfadan tayfaya değişmektedir. Amele tayfasında kına gecesi gelin mutlaka kırmızı kıyafet giyer, kırmızı gelin rengidir derler (K.K.14).

Kürekeni “bey etme”den önce bey hamamına götürürler ve “Selman” denilen berber tarafından tıraş edilir. Bu gelenek elli yıl öncesine kadar yaşatılsa da, günümüz Kaşkayları arasında yoktur.

Güzel kokusu olan “mihen” ve “melho”dan yapılmış kolyelerin gelinin boynuna takılmasının kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Parfümlerin olmadığı eski dönemlerde oba halkı güzel kokmak için “melho ve miheng” (karanfil) kolyeleri takarlarmış. Geline beyaz gelinlik giydirilirken yüzüne ayna tutulması adettendir. İnanca göre toy günü gelin ve damata Tanrı tarafından farklı bir güzellik verilmiş. Yüzlerine nur inermiş. Aynaya bakarak kendi bu nurlarını gören çiftlerin mutlu olacağına inanılır.

Günümüz Azerbaycan Türkleri arasında da gelinle birlikte damat evine iki şey götürülür. Bunlardan birisi çırak, ikincisi aynadır. “Çırak” gelinin baba evinde yakılır ve hiç söndürmeden gerdek çadırına kadar götürülür. Ayna da aynı şekilde özenle götürülür ve kırılmamasına dikkat edilir. İnanca göre eğer düğün günü çırak sönerse veya ayna kırılırsa, çiftin talihi kötü olurmuş (K.K.33).

“Aynanın Türk halk inançlarında özel bir yeri vardır. Ayna etrafında inanç muhtevalı bir kültür gelişmiştir. Çocuk aynaya baktırılmaz, “iyi sayılmaz, aklına bir hâl gelir.” Aynaya gece bakılmaz, “günahtır.” Aynaya bakılmak suretiyle gelecekte haber alınır. Aynaya hamile kadının bakması doğru olmadığı gibi, Kur’ân-ı Kerim okunan salonda aynanın üzerine bir bez örtülür. Aynanın cinleri toplayıcı bir hassasının olduğu gibi inançlar da vardır. **Gelin babasının evinden ayna eşliğinde çıkarılır** ve çehiz sandığına mutlaka ayna konulur.” (Kalafat, 2010: 313).

Gelin hazır olunca yedi renkli kumaş parçası veya kırmızı kumaşla beli bağlanır. Bu kuşağın içinde tuz, ekmek ve para da koyulur.

Kaşkaylarda bir kızın gelin ve kız olduğu, kakül ve saçının kesiminden anlaşılmaktadır. “Gelinlerin saçının özel bir törenle kesilmesine “gelin çetiri vurma” adı verilmektedir. Kaşkaylarda kadınların saç yapısından ve yağlıklarını bağlama biçimlerinden evli ya da bekâr oldukları ya da yas tuttukları anlaşılabilmektedir (Karaaslan, 2010: 227).

Gelini damat evine götürmeden önce saçının ucunu keserler, “çetir” bırakırlar. Bu, onun artık gelin olması, bekar kız olmadığı anlamına gelir. Gelinin zülf kesilen, çetir kesilen tarafından saçının ön kısmı sembolik olarak az kesilir ve damat evi için hazırlanırdı. Bunu yapan usta arvada “çetir pulu” veya hediye verilirdi (K.K. 28). “Çetir kesimi” ve “bezenme” (süslenme) bittikten sonra damat tarafı "gelin getirmeye" gelir (Keyani, 1376: 289).

Evlenen kızın saçının kesilmesi, Orta Asya Türklerinde de aynı şekilde devam ettirilmektedir (Ögel, 2001: 267). Azerbaycan Türklerinde ise gelinin kız ve gelin olduğu kaşlarının alınmasından anlaşılır. Eskiden evlenmeyen kızlar saçlarına kına yakmazlar, boyamazlarmış. Evlenen zaman gelin saçına kına yakarmış ve saçlarını kesermiş. Eskiden Kaşkay Türkleri arasında da evlenmeden bekar kız kaş aldırılmaz, saçının perçemini kesmezdi. Günümüzde ise bu inanç sadece kırsal ve muhavezakar aileler arasında yaşatılmaktadır (K.K.81).

2.4.1.2.5. Damat Hazırlığı ve Şabaş”

Düğünün en önemli unsurlarından biri de “şabaş” verilmesidir. Şabaş verme, damat hamamı günü damadın berbere götürülmesi ve burada arkadaşları tarafından kutlamak için başından para atılmasıdır. Bu “şabaş”, çok zaman “Selman” denilen berbere verilmektedir. Bu paraya “usta hakkı”, ” tük hakkı” da derler (K.K.13.). Damada gerdek çadırına gönderilmeden önce banyo yaptırırlar ve tıraş edilir. Buna “kürekini bey etme” derler. Ustanın saz u nağası eşliğinde usta kürekenin boynuna şala benzer örtü bağlar. Kürekene yeni elbiseler giydirir. Gerdek gecesiyle ilgili damadı bilgilendirdikten sonra damadın başından şeker döker ve konaklara tatlılar

ikram eder. Sonra şeker dağıtılan bohçaya herkes para atar ve bu parayı da usta götürür (K.K.25).

Şabaş geleneği İran'daki diğer Türk toplulukları arasında da uygulanmaktadır. İran'daki Azerbaycan Türkleri arasında bu “şabaş” gelin oynarken (dans ederken) gelinin ve damadın eline para hediyesi olarak verilir. “Şabaş”, bazen diğer hatırı sayılan kişiler için başından para olarak atılmakta ve bu para müzisyenlere verilmektedir.

Usta adı ile anılan bu kişiler ekip olarak çalışmaktadır. Genelde gezgin kuaför, berber- (selman) ve müzisyendirler. Bu kişiler arasında usta arvadı denilen kadın da vardır ki, bu kadın da gelinin toy banyosuna, süslenmesine ve giymesine yardım eder. Bazen bu kadınlar yengelerle beraber gelini gerdek gecesi hakkında bilgilendirirler (K.K. 17).

Kaşkay düğünlerinde kadınlar gibi erkekler de milli giysilerini düğünlerde giyerler. Bu giysilerde kullanılan her nakışın, motifin ve rengin kendi açıklaması ve anlamı vardır. Erkek giysileri cübbe, arkalık denilen ve gömleğin üzerinden giyilen parçalardan ibarettir. Arkalıkların ortası bel kısmı şalla kapatılmaktadır. Bildiğimiz gibi bele kuşak bağlama veya şal bağlama, eski Türklerde statü göstergesi ve ergenliğe geçiş olarak görülmektedir. Kaşkaylarda da eskiden ergenlik döneminde olan her erkek kuşak bağlamış. Günümüzde ise bu kurallar kaybolmuştur. Erkekler milli giysileri özel günlerde ve bayramlarda giyerler. **Zinhara** -erkek cübbesinin arkasına takılan süslerdir. Zinharaları evli erkekler takar, çünkü zinharaların sayısı ve renginden kişinin kaç çocuğu olduğu anlaşılmaktadır.

Kaşkayların renkli bir giyim kültürü vardır. Özellikle de düğünlerde erkekler “zinhara” takarlar. Bu, erkeğin giysisinin sırtında cükkenin üzerine yapılan süstür. Cükke, kısa kollu eteği toplanan pardesüdür. Şal ve ortalık cükkenin altından giyilir. Ginpul ise, zinharanın ucundaki renkli püskülün ismidir (Kalafat, 2007: 2: 43).

2.4.1.2.6. Gelin Alma

“**Gelin alma**”yı Kaşkaylar “gelin köçdü”, “gelin apardı”, “gelin getirme” gibi sözlerle de ifade ederler. “Gelin köçtü” geleneğinin göçmek fiiliyle ifade edilmesinin

sebebi de kız evlâdın başka aileye ait olmasıdır. Kaşkaylar derler ki, “kız evlâdı köçeri kuştur, kimin bacasına konacak bilmiyoruz.”

Gelin alma töreni düğünün en önemli kısmıdır. Düğün atlarının özel süsler (ponpon ve at süsleri ile) süslenmesi, geline kuşak bağlanması, gelinin çadır önünde karşılanması ve indirmesidir. Gelin almaya öğleden sonra gidilir. Kız evinde hazırlıklar tamamlandıktan sonra sazu “nağara” eşliğinde erkek tarafı geldiğini haber verir.

Kaşkay düğününün en önemli özelliği, müzik ve danstır. Saz, nağara, zurna eşliğinde müzisyenler, diğer taraftan da damadın arkadaşları silah atarak düğünü şenlendirirdiler. Bu gelenek, eski Türk geleneklerinin bir bakiyesidir. Ses yaparak, demirleri bir birine vurarak, kurşun atarak kötü ruhların korkutulması amacıyla yapılan eski gelenekler, günümüzde düğün sembolü olarak ve eğlence amacıyla yaşatılmaktadır.

“Düğünde davul zurna, hamamda kurna” lafı, davula verilen önemi anlatmaktadır. Ayrıca köylerde ve kasabalarda davul zurna başta gelen milli çalgılarımızdır. Köylerde, hemen her evde eskiden davul bulunurdu. Hiçbir eğlence ve toplantı davulsuz zurnasız düşünülemezdi. Cirit, güreş gibi sportif oyunların da ayrılmaz çalgısı davul-zurnadır.” (Bayat, 1992: 47-48).

“Gelin almaya gelenler kız evine vardıklarında son derece iyi şekilde karşılanarak yemek sofralarına davet edilirler. Yemekten sonra da gelini götürmeye hazırlanırlar.” (Yanar, 2015: 234).

“Kebin kesme” genelde kızın baba evinde gerçekleşir. Aile büyükleri ve aksakallar bu nikâhı onaylar, daha sonra nikah “köy imamı” tarafından kıyılır. Daha sonra resmi daireye götürülerek resmi nikâh kıyılır.

Gelin baba evinden alınırken **mani-** şeklinde **asanaklar** söylenir.

Geline bax geline, elini koymuş beline
Geline pis demeyesi qaçar (gider) eline
Gelin gelir xan gelir, bizim İl'e can gelir
At getirin cçullayın, tavus neqşe yollayın

Gelin alma zamanı “aşık” usta saz çalmayla başlar, silah atılır, kızlar “kil” yapar. Saz ve söz eşliğinde musiki ile damat evine götürülmek için hazırlanır.

“Obamız sərhəddədir
Meylimiz şərbətdədir
Biz ki qızı apardığ
Düşmənlər həsrətdədir
otay butay bizimdir
Əqiq mərcan bizimdir
Biz kixaya qız vermək
Kıxa qızı bizimdir
Yük üstündə kücü var
İkki zulfung ucu var
Biz gəlmişəg aparag
Tayfamızın gücü var.
Bu asanakları qız obası belə yanıtlar:
otay butay sarmısaq
Sarı kögnək sarmısaq
Əzabını mən çəkdim
Götürdü getdi qurrumsaq” (URL-59)³⁶

Obanın ve ailenin yaşlı üyeleri gelin için iyi dileklerde bulunur, alkışlar eder, nasihatlarla bulunarak onu baba evinden küreken evine uğurlarlar. Baxtın açık olsun, yolun açık olsun, *rizkılı olasan, şanslı olasan. Oğullu uşaklı olasan, gettiğin ev yurd olsun, ocağın sönmesin* (K.K. 19).

Kaşkaylarda boşanma (tallak verme) olayı çok az görülür, hatta boşanma ayıp olarak görülmektedir. Üstad Ciddi Bayat boşanma kelimesi yerine kullanılan “tallak vermek” kelimesinin arap kökenli değilde Türklerin kendi söz varlığında olan “varını yokunu götürmek” anlamına gelen “talamak” kelimesinden geldiğini söylemektedir. Meselen varı yoku elinden çıkan insana da “Alan-talana düştü” derler. Çünkü Türk dillerinde “lak” filden isim yapan yapım eki olarak görev yapar. Yay-lak, Kış-lak, Bat-lak, Yaz-Lak, Qur-lak, Sul-lak kelimelerinde de bu ek’in işlevi gözlenmektedir. Tal-lak kelimesi de aynı yolla yaranmış kelimedir (K.K.7). Bu yüzden de aile

³⁶ URL-59 : <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (01.06.2022).

büyükleri düğün günü geline nasihat verirken boşanmaması gerektiği konusunda uyarırlar. Geline ve damada dua ederken de “ömrünüz bir olsun”, “birlikte gocayın veya gerriyin” “birlikte yaş alın veya yaşlanın” anlamında dua ederler. *Bu evden gittin artık senin evin orasıdır, kaynanan senin anan, kayınbaban senin babandır derler. Kocanın sözünü tut, aksakalların yolunu tut, onlara kendi ailen gibi hizmet et, başımızı uca tut der nasihatte bulunur (K.K.15).*

Kazak Türklerinde de ailenin yaşlı üyelerinde birisi gelir ve “bata” (hayır dua) söyler ve gelin hayır dua eşliğinde baba evinden çıkarılır (Nauanova, 2020: 165).

Türkler arasında gelinin hayır dua ile uğurlanması, dinle değil, toplumun inançları ve örf adetleri ile bağdaşmaktadır. Türk toplumu sözün gücüne çok büyük önem verir ve sözü canlı kuvvet olarak görür. Bu yüzden hayır duaların yapılması da o şeyin gerçekleşeceğine olan inançtan doğmuştur. *Kırgız Türklerinde de hayır duaya “bata berüü, bata kılui” derler.*

Kırgız atasözünde der:

Yağmur ile yer yetişer

Dua ile iş-halk yetişer

Genelde düğünlerde hayır duayı ailenin en yaşlı kişisi eder: “önünde çocukların olsun, arkanda malın olsun, bereketli aşın olsun, uzun ömür yaşın olsun” duada bulunurlar. (Jumabaev, 2006: 51).

Genelde Kaşkaylar arasında daha çok “oğullu uşaklı olasan”, “yeddi oğlun olsun” derler (K.K.4). Bu gelenek Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. “Düğünde gelinin kayınbabası ve kayın nenesi alkış olarak “görüm senin yeddi oğlun olsun derler”(K.K.33). Yedi oğul istenmesi, Türk mitolojisindeki Tanrı Ülgenin yedi oğlunun ve yedi kızının -bazı kaynaklarda ise dokuz oğlunun ve dokuz kızının- olmasıyla bağlantılı olsa gerektir. Kutsal ve uğurlu sayılan yedi sayısı da ilişkilendirmek mümkündür. Türkmenistan Türklerinde de yeni evlenen geline çok uşaklı, hali vakti yerinde olan, varlıklı bir olan arvad olması içimn dilekte bulunulur: **“Öng-sağ yanında oğlun bolsun, Çep-sol yanında kızın bolsun, bir golun mayda-yağda, bir golun balda olsun”** (Türkmen Halk İnançları, 2005: 54).

“Düğünden önce, düğün sırasında ve düğünden sonra yapılan bazı uygulamalar, nazarı önlemek, gelin ve damadı nazardan korumak içindir. Bunlardan en işlevli uygulama, “espan” yakmaktır.” (Dehsorkhi, 2016: 60).

Düğün günü gelin almada “üzerlik” yakılması, düğün çadırını nazardan, kem gözlerden korumak için yapılan diğer bir uygulamadır. Üzerlik yakma da tüm Türk halklarının ortak uygulamasıdır. “Sang-ı namak” veya “namak torki” adlı şeffaf renge sahip olan tuz taşı, süslenerek evin etrafına asılır, bazen de düğün bohçasına konur.

“Adetdendir ki, kız baba evinden çıkmadan önce ağlamalı ve her kesle görüşerek vedalaşmalıdır” (K.K.14). Burada vedalaşma aslında kızın diğer dünyaya geçişinin sembolüdür. Daha sonra gelin baba veya erkek kardeşinin, onlar da yoksa erkek kuzenlerinin yardımıyla ata bindirilir. “Nenem hey” makamı eşliğinde baba evinden çıkar.

Galın çaya taş atmayın

Geder batar yar yar

Irag yere gız vermeyin

Geder iter yar yar.

Herkesin kaka varı

Geder bular yar yar

Herkesin kaka yohu

Geder iter yar yar

Damat tarafı gelin ailesinin haberi olmadan evlerinden bir şey çalıp damat evine götürür ki, bu geleneğe “düzdü” derler. Gelin gittiği eve süt mayası götürür ve bu maya hep o evde tazelenerek kullanılır. Bu uygulama, yeni gelinin er evine bereket ve bolluk getirmesini dilemekle ilişkilidir.

Baba evinden çıkınca geline eşlik eden yenge bulunmaktadır. Kaşkaylar “yenge”ye-“usta kadın” da derler.

“Birpara tayfalarda gəlining qohumlarından bir denəyimli və ağ birçək xatın ya obadan gəlin ailəsindən olmayan bir xatın gəlininən birlikdə oğlan obasına gəlir və girdəging sonucunu oğlan obasına bildirir. Gəlin-kürəkənə girdək günləri zirətow

bişirib içinə istilik darmanlar və otlar tökərlər. gəlin-kürəkən neççə günə çən girdək otağında yeyib içərlər.” (URL-60)³⁷

Gelinin yengesi kız evinin temsilcisi olduğu için de damat evi tarafından iyi karşılanır ve hediyeler verilir. Bu yengenin görevi, düğün günü yapılan her türlü uygulamaya yardımcı olmaktır. İlk gerdek gecesinde geline eğitim verir, neler yapması ve nasıl davranması gerektiğini anlatır. Yenge, kızın akrabaları arasından evli, çocuklu kadından seçilir. Kısır ve dul kadını yenge tutmazlar. Yeni evlenen gelinin de kaderinin aynı olmasından sakınılır. Hem gelinin hem de damadın yengesi vardır. Kaşkaylarda gelini gerdek çadırına çocuklu ve evli bir kadının getirmesi şarttır. Herkesten değil, yakın bildiği aile üyelerden olan kızın halası veya bibisi de yenge olabilir. Damat gelini çadırın önünde karşılar. “Gerdek çadırının önüne eskiden keçe salınır, şimdi halılar serilir”. Bu halı da gelinin yeni dünyaya gelişinin uğurlanması anlamını taşır. Bu uygulama, resmi ziyafetlerde, özel konukların ayağı altına serilen kırmızı halı geleneğinde de yaşatılmaktadır.

Kazak Türklerinde de gelinin iki yengesi bulunması gerekir, eğer yenge olmazsa gelin damat evine gönderilmez (Nauanova, 2020: 164).

Kaşkaylarda evlenen kız evden çıkarken kızın babası, abisi, eğer abisi yoksa da diğer erkek kardeşi veya kuzenlerden bir erkek, bir parça ekmek, tuz, nakit para ve baba ocağının külünden alıp gelinin beline kuşak bağlarlar. Tuz ve ekmeğin anlamı, baba ocağının bereketi onunla olsun demektir (K.K.37).

Gelin üç kere baba ocağını tevaf eder ve ocağı öper. Bu inanç ocağın, özellikle de baba ocağının kutsanmasındandır. Aynı zamanda baba ocağı gelini kötülüklerden arındırarak yenedünyaya geçişini sağlar. Gelinin ateş etrafında üç kere dönmesi geleneği, Kırgız Türkleri arasında yaşatılmaktadır. Bu inancın anlamı da gelinin eski hayatında olan kötülüklerin, nazar ve kötülüklerin bu ateşle yok olması, ateşle arınma inancıdır (Jumabaev, 2006: 48-49).

Azerbaycan Türkleri arasında ise ateş yerine çırak yakılır ve gelin üç kere çırak etrafında döner (K.K.33).

Diğer bir uygulama da düğün gününde gelin baba evinden çıkınca belinin kırmızı kurdele, kemer (kuşak) ile bağlanmasıdır. Bazı tayfalarda içine sadece kağıt

³⁷ URL- 60: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

para veya çörek koyulur. Bazı tayfalarda ise gelinin beline sadece kırmızı kuşak bağlarlar (K.K.9).

“Türk dünyasında kemer sahibi olma, artık o kişinin olgunluk çağına girdiğinin bir işaretidir. Kazak ve Kırgızlar en olgun çağındaki er’e “bel ortasında” derler. Kemer er’in hem sosyal hem biyolojik olgunluğunu simgeler.” (Serkina, 2006: 189).

Erkeklerin kuşak bağlaması, onların artık olgunlaştığına işaret eder. Kızlara bağlanan kemerin, kuşağın ise halk arasında farklı yorumları vardır. Bunlardan birisi **kızlık zarı, bakirelikle** ilgilidir. Kızın beline kırmızı yağlık bağlanması da bakireliğin ve kanın simgesi olarak görülmektedir (K.K.25).

Gelin baba evinden çıkmadan gelin bohçası denilen çırak, mum, Kur’an, yedi renkli yaylık-mendil, su dolu kaptan oluşan bu bohçanın etrafında döner daha sonra yere eğilerek başını bohçadaki Kur’an üzerine koyar. Daha sonra üç kere baba ocağını tavaf eder, yeni ocak etrafında döner (K.K. 4). Ocağa saygısını gösterir. Bazı tayfalar arasında baba ocağından alınan kül, tuz ve ekmek, kırmızı bir bez arasına koyularak kızın beline bağlanır (K.K.3). Ocağa tazim, tüm Türk halklarında korunmuştur. “Yakut Türklerine göre "aile ocağı," sönmemesi gereken "kutsal bir ateş" idi. Bu ocağı koruyan ayrıca bir ruh da vardı.” (Ögel, 1989: 1: 68).

Azerbaycan Türkleri arasında da gelin çırak etrafında dönerek baba evinden ayrılır. “*Toyda çırağın sönməsi veya kırılması da kötü işaret olarak yorumlanır, çırak aile ocağını simgeler*”. Halk arasında beddua olarak da bu kelime hala kullanılmaktadır, “*Çıran sönsün “ derler (K.K.33)*. Burada çırak ve mum ateşi ocağı, yeni kurulan aileyi, Kur’an İslam dinini, yedi renkli mendil sarı ve kırmızı güneşin ışınlarını (mavi gök Tanrı’yı, beyaz ise Ülgen’i temsil eder), su ise uğurlu hayatı ve yolculuğu simgeler.

Gelin, babası veya erkek kardeşi tarafından ata bindirilir. Damat evine götürülürken atın terkine, gelinin arkasına erkek çocuk bindirirler. Bu da gelinin erkek çocuk dünyaya getirmesini, çocuklu, ocaklı olmasını sağlamak amacı ile yapılmaktadır (K.K.3).

Kaşkaylar arasında “Gelin atlandı ya kismet” derler. Gelin gerdek çadırına girene kadar kaderinin her an değişeceğine inanılır. Çünkü eskiden kendi

düğününden kaçırılan gelinler çok olurdu. Bu yüzden “gelin gerdek çadırına girene kadar kismeti havada olur” derler (K.K. 15).

Gelini baba evinden alınıp oğlan evine yönelildikten sonra atlılar yol boyunca çeşitli gösteriler, yarışlar yaparlar. Bu yarışlardan biri de düğün çadırının üstündeki baydağı kapma yarışıdır. Baydağı kapan atlıya düğün sahibi ödül verir ve baydağı yerine diker.” (Kafkasyalı, 2015: 723).

2.4.1.2.7. Gelin İndirme ve Kurban Kesimi

Küreken obasına getirilen gelini, “âşık” havaları eşliğinde damat çadırı önünde aile büyükleri, damadın aksakal akrabası veya babası attan indirir.

Çadır önünde kaynanası ve damat karşılar. Aksakal geline bir hediye vermeyi vadeder.

Türkiye yörelerinde de gelin alayının gelişinden sonra erkek evine getirilen gelin arabadan hemen inmez. “İndirmelik” veya üzengili” adı verilen bir hediye verilmesini bekler. Bu hediye genelde aile büyükleri damadın annesi ve babası tarafından verilir (Artun, 2005: 165).

Attan inen gelin, başında yedi renkli yağlık ve duvakla halı üzerinden geçerek çadırın önünde durur. Geldiği eve bereket getirisin diye gelinin başından şeker, buğday ve pirinç atılır.

A. İnan, gelinin başına saçılan saç hakkında bilgi verirken avcılık devrinde avın kanının, yağının ve etinin, çobanlık devrinde sütün, kımızın ve hayvanların yağının, çiftçilik devrinde ise darının, buğdayın, muhtelif meyvelerin saç olarak saçıldığından söz eder (İnan, 1986: 167). .

Ş. Ülkütaşır, bu geleneğin köklerinin puta tapınma dönemine dayandığını söylemekte ve yeni evlilerin başına pirinç serpilmesinin bolluk ve bereket inancı ile ilişkili olduğu yorumunda bulunmaktadır. Sonraları bu inancın devamı olarak pirinç tanelerinin yerini günümüzde paranın, şekerin, konfetinin aldığı da görülmektedir, der (Ülkütaşır, 1976: 306).

Damat çadır önünde bekler, elinde tuttuğu elmayı gelinin göğsü üzerine atar. Elma, eski Türk geleneğinde ağaç kültüyle ilişkili olduğuna göre mutluluğu ve

üremeyi simgeler. Bu da masallarda, destanlarda dervişin çiftelere verdiği elmayı hatırlatır.

Kaşkayların ünlü “Kır At” masalında da elma atma geleneği korunmuştur. “Şehirde padişahın kızlarının evlenmek istediğini ilan etmişler. Herkes her taraftan kendine yeni bir takım alıp bu şansın onlara nasip olabileceği düşüncesiyle şehre geliyormuş. Bütün herkes saray karşında toplanmış. Yedi kızdan altısı ellerindeki elmaları padişah vezirlerinin oğullarının göğsüne atmış. Başka diyardan da elçisi olan küçük kız elmasını atmamış ve benim istediğim adam burda yok, demiş.” (Khorshidi, 2017: 26).

Elma atmak, Türkmenistan Türklerinde de yaygın görünen uygulamalardandır. Eğer gençler birbirlerini beğenirlerse ve evlenmek isterlerse biri diğerine elma atarak isteğini belli edermiş (Türkmen Halk İnançları, 2005: 41).

“Düğüne katılan davetliler de birbirlerine elma atabilirler. Elma bereketin simgesidir ve yeni yuvanın kuruluşuyla birlikte bereket getireceğine inanılır.” (Yanar, 2015: 236).

“Eskiden var olduğu söylenen şimdi çok az uygulanan bir uygulama da attan inen yeni gelinin eğilerek toprağı öpmesi ve yere damat evinin damgasını çizmesidir” (K.K. 10).

Bu geleneği Devletabadi de şu şekilde aktarmıştır: “Kız evlat ise gelin olup damat evine gittiği sırada, gelin obasının önünde damga işaretleri olan halıyla süslenmiş attan iner inmez eğilir ve toprağı gelin olarak gideceğı sülalenin ocak damgasını çizer ve obaya girer. Bu ritüel, Kaşkay Türklerinin kutsal olan ocak ve damga kültünün bir arada kullanım şeklidir.” (Devletabadi, 2018: 150).

Gelinin ayağı altında kurban edilecek koçu bile erkek bir çocuğun getirmesi, gelecekte gelinin erkek çocuk doğurmasını sağamaya yöneliktir. Sonra gelinin ayakları altında kurban kesilir, ama bazen gelin bu kurbanı azat eder, kurbanı bağışlar (K.K.10). Bu gelenek de eski Türklerde ölen kişinin atının azat edilmesi doğaya bırakılmasını çağrıştırmaktadır. “Atları doğuya sürerler; Tanrıya kurban veya armağan ederlerdi. Bundan sonra hiç kimse bu atlara sahip çıkamaz ve binemezdi. Bu atlar böylece "ıdık", yani kutlu atlar olurlardı. "Şehid düşenlerin atları da böyle azad edilir ve serbestçe köyün içinde gezerlerdi.” (Ögel, 1995: 104).

2.4.1.2.8. Gerdek

Damat ve gelin için özel “gerdek çadırı” kurulur. Bu çadır genelde beyaz renkli olur, *sarı veya turuncu renkte* olan çadırlar da kullanılmaktadır. Sarı, eski Türklerde hâkimiyet sembolüdür. Sarı renk altın renk anlamındadır ve güneşin rengi olarak da bilindiği için aynı zamanda kutsallığı da simgeler. Altay mitolojisinde ‘Ülgen’in “ışıklı” , “ak” ve “semavî” gibi vasıflan var. O’na “Kurbustan Aka" da denilir. O, Altaylann “Altın Tuu” (Altın Dağ), Şorlann “Pustak" (Boz Dağ) dedikleri ve yaratılışın tam orta noktasına yerleşen altın sarayındaki altın tahtında oturur.” (Beydili, 2004: 589).

Tanrı Ülgen’in altın kapılı sarayı ve tahtı da sarı renkte olduğu için sarı çadırın da ilahi bir bağlantısı olduğunu düşünebiliriz. Gelinin gerdek çadırı renkli kilim ve halılar ile süslenir ve gerdek çadırı içine “murt” ağacından dallar konulur. Halk arasında bu ağacın uğur getireceğine ve hızlı çoğalmasından dolayı doğurganlığı simgelediğine inanılır. Bu da eski Türklerdeki ağaç kültürünün doğurganlığı ve üretkenliği temsil etmesiyle bağdaşmaktadır.

Fotoğraf 42: Kaşay düğünü gelin ve damat at üzerinde (Mühedesse Abbasi ve Bahadır Sekkız’ın düğün fotoları K.K.61 ve K.K.65)

Fotoğraf 43: Gelneksel Gelin ve Damat giysileri (Mühedesse Abbasi ve Bahadır Sekkız'ın düğün fotoları K.K.61 ve K.K.65) .

Gelin, er- damat evine gelene kadar yüzü duvakla kapatılarak getirilir. Bu duvak sadece gelinin kocası tarafından açılır, buna “yüz görümlüğü” derler. Damat duvağı açtığına geline hediye vermelidir. Zifaktan önce gelinin duvağını açan damat geline ruğuşan denilen para hediyesi verir (K.K.24). Burada duvak veya tülbent geçiş döneminin simgesidir. “Duvak açma ve kapama” tüm Türk dilli halkların düğün geleneklerinde benzer şekilde görülmektedir.

Samira Haghighat, düğünle ilgili inançları şu şekilde aktarmaktadır: Gerdek çadırına giren gelin burada bekler. Gelin oturmaz ayakta bekler, herkes gelir oturur, sonra gelin oturur. Anlamı budur ki, eğer gelin onlardan önce oturursa, gelen insanların ağırlığı, nehsliği geline dökülür. Gelin oturduktan sonra kucağına erkek çocuk koyarlar ki, ilk çocuğu erkek olsun. Sonra gelini ev içine veya çadıra götürürler, eline un, prinç ve tuz içine sokarlar ki eli bereketli olsun. Ayağının altına su ve un koyarlar. Gelin eve girmeden önce yüzüne ayna tutulur ki, ışıklı olsun. Gelinin önüne ayna ve su dolu kap konulur ki, hayatı da bu ayna gibi ışıklı ve su gibi temiz ve arı olsun (K.K.24).

Kaşkaylarda eski zamanlarda gelinin yanında bulunan yengeler, ellerindeki ayna ve çırak eşliğinde gelini küreken evine götürürlerdi. Günümüzde bu ayna sadece masa üzerine bırakılarak yaşatılmaktadır (K.K.20). Azerbaycan Türkleri arasında ayna ve çırak geleneği, modern düğünlerde bile hala yaşatılmaktadır (K.K.33).

Gerdek gecesi damada sıcak "germ" denilen yemekler verilir ki, gerdekte güçlü olsun. Aynı zamanda gelin ve damada usta arvadı veya yengesi bilgiler verir ve gerdek çadırına gönderir. Dışarıda ise tüfekler atılır, kutlamalar yapılır (K.K.25).

Düğün gecesi eğlenceler bittikten sonra obanın bir aksakalı, damadı gerdek çadırına götürür, gelinin elini damat eline vererek, "Bu gelini verdim senin eline, seni de verdim Allah eline" der ve bunları gerdek çadırında yalnız bırakır.

"Damat, gelin odasına sağdıcı ve arkadaşları tarafından eğlenceli bir şekilde yumruklanarak sokulur. Dinî geleneklerin baskın olduğu bölgelerde damat namaz kıldıktan sonra gerdek odasına girebilir. Damat, odaya girdikten sonra gelinin yüzü kapalıdır ve hiç konuşmaz. Damadın gelini konuşturmasının tek yolu "yüz görümlüğü" denilen hediye vermesidir. Bu hediye genellikle beşi birlik adı verilen altın kolyedir. Bu kolyeyi gelinin boynuna takan damat, gelinin yüzünü de açar." (Yılmaz, 2017: 30).

Gerdek çadırının ortasına gelinin çeyizi olan döşek, altına beyaz keçe bir üzerine ise sarı keçe serilir ve üzerine de döşek atılır. Keçenin anlamı yerin yani toprağın soğuşunu yeni gelin kapmasın, hastalanmasın ve sıcak olsun (K.K.23).

Düğün gecesi gerdeğe giren gelin ve damadı evdekiler beklerler. Kızın bakireliği belli olduktan sonra uyurlar. Seherağzı yeni seher çağı düğün çadırından asılan kelle gend veya oraya bırakılan elma tüfikle vurulur ki, bunun da anlamı kızın bakireliğinin obaya ilan edilmesidir (K.K.24).

İlk gecede gelin ve damat eğer birlikte olmazlarsa, damat ailesi teşvişe düşer ve erkeğe "bağlama büyüü" yapıldığını düşünür.

"Manas Destanı'nda da evlilik döneminde fal bakılıp, büyü yapılmaktadır. Akkışla'da zifadaki gençlerin "bağlanma"larını önlemek için kız ve oğlan tarafı "kurşun yontma kurşun yontma kurşun yontma" denilen bir önlem alırlar. Kurşun yontularak erkeğin cinsel gücü büyüden korunulmuş olur." (Kalafat, 2010: 317).

İlk gece başarısız olan çiftler için “bağlanmış” derler. Bu bağlarının çözülmesi için ertesi gün damat ve gelini hocaya götürürler, dua yazdırırlar. Eğer bu da işe yaramazsa büyü bozan bakıcılara giderler, bağlanmış büyüü açtırlar (K.K.14). Bağlanmışlığın diğer çözümü de gelinin ve damadın kıyafetinden bir parça kesilerek büyücüye götürülmesidir. Büyücü parçalar üzerine okur, üfler, daha sonra bu parçalar yakılır ve bu işlemle onlara yapılan büyü bozulmuş sayılır (K.K.8).

Kaşkaylarda büyü bozmak için İmamzadelere nezir götürülür. Daha çok yemek hazırlanır, İmamzade üzerine ziyarete gelenlere dağıtılır, bölge halkına ikram edilir. Kurban da kesilir (Kalafat, 2007: 2: 41-42).

M. Karaaslan’ın kaynak kişilerden aktardığı bilgiye göre, kötü niyetli bir büyücü yahut molla bir cenaze alayına bakarak ya da bir yılanı gözleyerek bir kâğıda bir dua yazsa bunu da gelinin libasına ilişirse düğün gecesini cinsel birleşmeye taraflar muktedir olamazlar. Bunun üzerine imama gidilir ve dua yazması istenir. İmam gelinle beraber gelen kadının geri yollanmasını ve gerdek çadırının yerinin değiştirilmesini ister, ayrıca bir yumurtaya dua okur, okunan bu yumurta geline gösterilerek aniden yere çarpılır, bu ani hareket karşısında gelinin göstereceği şaşkınlık ya da korkma tepkisi ile birlikte bağlanmışlığın çözülebileceğine inanılır (Karaaslan, 2010: 270).

Gerdek gecesini çok önemlidir, çünkü bu geceyi hem kızın ailesi hem de damadın ailesi bekler. Gelinle beraber yenge denilen arvadın gönderilmesinin sebebi de bu arvadın bakaretin şahidi olmasıdır. Göçebeler arasında bu töre hala yaşatılmaktadır (K.K.14). Bu gece gelinin uzağılığı denilen bakirelik kanı olan “kanlı yağlık” mendili göstermesi önemlidir. Bu kanlı mendil gelinin kaynanasına verilmektedir.

Gelinin bekâretinin simgesi olan üzerine gelinin bekâret kanı dökülen beyaz çarşaf (hiclenin muşahasatını) gösterilinceye kadar ailede herkes bekler. Kürekenin-damadın annesi bu bekâret simgesi olan çarşafı herkese göstererek ilan eder (K.K.24).

Zıfak sonrası çarşaf herkese gösterildikten sonra tüfek atılarak kızın bekâreti kutlanır ve obaya ilan edilir. Usta arvada-yengeye de hediye veya para verilir.

2.4.1.2.9. Düğün E lencesi ve Düğün Dansları

Düğünün bir diğ r en önemli kısmı, düğün e lencesidir. Düğün günü at üzerinde ok atma, at üzerinde atın altından dönmek, at yarışı, nişancılık gibi çok çeşitli eğlenceler yapılmaktadır. M. Karaaslan, tirendazlık olarak adlandırılan ve obanın gençlerinin nişancılıklarını göstermek için yapılan yarışmaların bahsetmektedir. Gerdek çadırının başına baydak dikilir, bazı obalarda bu baydağın ucuna bir elma ya da bir kelle gand asırılır ki, yarışan nişancılar bayrağın ucundaki bu nesneyi vurmaya çalışırlar (Karaaslan, 2010: 205).

Nişancılık ve baydak vurmak, bu yarışlardan en yaygın olanıdır. Bu yarışmada baydağı veya diğ r hedefi vuran gence hediyeler “haletlik” verilir (K.K.28). Bazen damat tarafı ile gelin tarafı kendi üstünlüklerini ispatlamak için nişancılık yapar, at yarıştırlar (K.K.1).

Kaşkaylarda halk oyunları, sözsüz müzik eşliğinde dans, nağara ve zurna ile yapılmaktadır. Kaşkay düğünlerinde müzisyenler için de toy meydanının ortasında çadır kurulur. Kaşkaylarda da hem saza hem  şıklara- ustalara çok büyük saygı gösterilir.

Kaşkay Türkleri arasında hik ye anlatma geleneğ  hayli yaygındır. Hik yeler, düğünlerde, meclislerde veya şenliklerde  şıklar tarafından anlatılır.  şıklar hik yeleri setar veya kemençe eşliğinde anlatır. Setar veya kemen eyi  şığın kendisi çaldığı gibi bazen  şık hik yeyi anlatır, bir başka  şık setar veya kemençe çalarak ona eşlik eder. Bazen setar veya kemen eye daire veya d mbek de katılır. İran Türklerinin genelinde  şıklara verilen değ r oldukça fazladır. Zencan  şık Muhiti’nde hem halk hem de yerel yönetim  şıklık geleneğine ve  şıklara fazla itibar etmektedirler. Bu durum da  şıklık geleneğinin daha canlı olmasını sağlamaktadır.” (Kafkasyalı, 2006: 177).

 şıklar-ustalar genelde düğünlerde hik yeler anlatırlar, halkı g ld rmeğ  ve e lendirmeye çalışırlar. Aynı zamanda bu  şıklar hazırcavap ve akıllı kimseler olarak görülür. Toylarda, kız istemede onlar davet edilir ve halk arasında onların sözüne itibar edilir (K.K. 16).

“Saz-u-nağara” ile dans m z kleri eşliğinde misafirler dans eder, e lenirler. M zisyenlere usta, şarkıcıya yani ses sanatçısına ise “ır ı” derler. Kaşgarlı

sözlüğünde “yır” – koşma, türkü, hava, musikide ırlama, “yırugu” çalgıcı, şarkıcı anlamında geçmektedir (Atalay, 1985: 25, 36).

“Haley”(halay), Kaşkay düğünlerin sembolüdür. “Bayanlar meydandaki toy ateşinin etrafında hilâl şeklinde dizilerek ellerinde birer yaylık olduğu hâlde ve çengilerin çalgıları eşliğinde halay çekerler. Zaman zaman erkekler de halaya katılır. Toy ateşinin etrafında oluşturulan hilal şeklindeki bu tablo Ay’ın etrafındaki hâleyi andırmaktadır.” (Kafkasyalı, 2008: 723). Ateş etrafında haley oynanmasının ve “kil vurulmasının”- “hababakın” özel bir anlamı vardır ki, bu da toplumun birlik ve beraberliğini simgeler.

Fotoğraf 44: Kaşkay Düğün dansları, (Kameraman Samad Avayekhoş’un arşivinden(K.K.45).

Haley’in "ağır halay", "orta halay", "yorga halay", "leki" ve "destmal rızan" gibi “iki yağlık” “üç yağlık”, “yağlık atma” diğer makamları da vardır (K.K.12, K.K.1, K.K.22). Haleyin birçok makamları vardır, ağır makamlar genelde kadınlar içindir. Kadınlar bu makamlara göre ellerindeki yağlığı farklı şekillerde sallarlar (K.K.4, K.K.17).

Kaşkaylar savaşı bir halk oldukları için onların yiğitliklerini gösteren kendilerine has oyunlarından biri de cenknamedir. Erkekler arasında yarışma karakterli oynanan ağaç vurdu oyunu, “Hoo” oyunu, “Terkebazlık”, “Ağaç Oyunu,” Meda Tovlu”bu danslardandır. “Çub bazı”, veya “uzama durma” oyununda “give”

denilen ayakkbıları giyilir ve bacaklar “pa-piç ve pay-tabe” kumaş ile sarılır. İki erkek meydana gelir, birisinin elinde kalın odun diğerrinin elinde ince dal olur. Meydandaki erkeklerin biri diğerrinin ayaklarına vurur, diğeri savunur. Bu oyun karşılıklı şekilde, müzik eşliğinde devam eder. Kazanan erkek için hediyeler “halatlık” verilir (K.K. 33).

2.3.1.2.10. Körkeş Toyu

Bazen düğünlerde önceden hesaplanmamış bir şey yaşanır, yakın çevreden yas ve cenaze olursa düğünler iptal edilir, eğer ölen uzak çevredense cenaze evine saygı göstermek amacıyla aile büyükleri tarafından cenaze evi ziyaret edilerek izin alınır ve düğün yapılır. Bu gelenek Azerbaycan Türkleri arasında da aynı şekilde yaşatılmaktadır. “Toyla yas kardeşir derler, bugün benim kapımda, yarın senin kapında.” (K.K.33).

Han ailesinden birisi öldüğünde veya toplum için değerli bir kişinin ve aile yakınlarının ölümü zamanı ilde toy yapılmazdı. Bazen de “körkeş toy” yapılırdı. Bu toyda “saz u nağara” olmazdı, müzisyensiz ve eğlencesiz sade ve yemekli düğün yapılırdı (K.K.24).

Düğün zamanı küreken veya gelin ölürse ters oyun havaları çalınır, devre nağara vurulur, gara yağlıkla ters hale oynanır (K.K.16).

Düğün sonunda herkes sırayla düğün evine yardımcı olmak amacıyla “şabaş” (bahşiş anlamındadır) verir. Aile yakını olan birisi bunları deftere kaydeder.

2.4.1.2.11. İkinci Evlilik-Kuma

Genelde Kaşkaylar arasında çocuksuz ailelerin başvurduğu bir evlilik usulüdür. Bildiğimiz gibi Kaşkayı toplumunda genelde kısırlığın sebebi kadında aranır. Bu yüzden erkek ailesi, kadından boşanmasını ve erkeğin yeniden evlenmesini istemektedir. Bazen kadınlar kendileri eşlerine kız istemeye giderek eşlerinin ikinci evliliğini kabul etmektedirler. Göçebe yaşayan Kaşkayların düşüncesinde erkek çocuk çok önemlidir, gelecek ve yaşam garantisi olarak görülür. Bu yüzden de erkek evladı olamayan ailenin hanımı da erkek evladı olmadığı için kendini günahkâr bilmekte ve eşinin ikinci kez evlenmesini kabul etmektedir.

Kocam oğul doğurmamı istiyordu, fakat ben kocama erkek çocuk veremediğim için onun ikinci defa evlenmesini kabul ettim (K.K.25).

Hısım-akraba evliliklerinde kadın eğer çocuğu olmazsa kendisi kocasını evlendirirdi. Ve kumasını da kendisi seçerdi. İkinci kadından olan çocuğu da kendi çocuğu gibi sever ve kabullendi (Keyani 1376: 266).

“KaşKaylar içinde çok evlilik, İran’daki diğer topluluklara oranla azdır. Çok evlilik, KaşKaylarda kadının kısır olması veya erkek çocuk doğurmaması durumunda görülmektedir” (Ahur 2001: 60).

2.4.1.3. Düğün Sonrasıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Düğünden sonrası inanç ve uygulamalar içerisinde sakınmalar ve korunmalarla beraber toplumun içine karışmak gibi önemli öğeler de vardır.

Gerdek, zıfak gecesi bittikten sonra geline şeker ve bal yedirirler. Düğünün ertesi gün ilk iş geline “birişlik” adı verilen sıcak yemek yapılmaktadır. Bu yemek kurutulmuş otlar arı yağda kavrularak yapılır. Bu yemekten komşulara da ikram edilir. Ailenin yakın kadınları geline baş çeker, durumunu kontrol ederler. Fakat yabancıların gelin çadırına girmesine izin verilmez (K.K.4, K.K.48, K.K. 24).

Düğünden sonra gelinin 40 gün içinde dikkat etmesi gereken kurallar var. Aynı kırklı lohusanın sakındığı gibi kırklı gelin de birçok hususlardan sakınmalıdır. Eskiden gelinin kırk gün dışarıya çıkmasına izin verilmezdi, günümüzde üç gün veya yedi gün gelin kimseye gösterilmez, “duvak götürme” töreninden sonra gelin aile ve obada görünmeye başlar (K.K.13, K.K. 25).

2.4.1.3.1. Duvak Götürdü veya Kanlı Yağlık Gösterme

Düğünden üç gün, bazı yörelerde de yedi gün sonra yapılan bir merasimdir. Bu merasime “duvak götürdü”, “kanlı yağlık gösterme”, “gerdek açma”, “gelin küreken yağlığı” adları da verilmektedir. Bu törenden sonra düğün çadırı obadan toplanar, gerdekte, yani zıfak gecesinden yüzü ak çıkan gelinin yeni kimliği belli olur, onun yenedünyaya gelişi kutlanır.

Damadın annesi obayı gezerek komşu kadınları davet eder, “ben gelinimin duvağını götürmek istiyorum, gerdeyini açmak isteyirem siz de gelin” der (K.K.40).

Bu merasimde herkese kızın bekâret çarşafı gösterilir ve komşular tepsi içine para bırakırlar (K.K.24).

Bu merasime halk arasında “gelin gördü” de derler. Amaç, yeni gelinin görülmesi ve artık topluma karışmasının kutlanmasıdır. Bu merasimde gelinin yakınlarından ve komşulardan bir kadın gelin odasına gider ve odada iğneli sancak açar ve düğümlü olan şeyleri açarlar, bununla da gelinin ayağı açılmış olur. Sonra gelin misafirler önüne çıkar. Bu uygulama, tayfalar arasında farklılık göstermektedir. Emele tayfasının “duvak açma” töreninde gerdek odasında gelinin yüzünü duvakla örterler ve odada bekler. Bir oğul uşağının eline oklova verilir. Erkek çocuk bu oklova ile gelinin duvağını başından üç kere yukarıya kaldırır ve tekrar başına koyar. Sonuncu da duvağını açar ve bununla da gelinin duvağı açılmış olur (K.K.24, K.K.28, K.K.40). Bu merasimde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da uğurlu günün seçilmesidir. Kaşkaylar arasında Pazartesi ve Cumatesi günleri uğursuz gün sayıldığı için merasimler genelde bu günlerde yapılmaz.

Şahsenem karının da söylediği gibi “ayak açma, duvak götürme düğünden üç gün sonra olur ve bu merasim için gününü xub-iyi ederlerdi. Yani nes olmaya, şenbe ve duşenbe olmaya.” (K.K.40). Gelinin kaynanası sembolik olarak gelinin eline ekmek, sonra oklava verir. Ellerini ise un torbasına sokar, bazen ellerini saçlarına da sürerler (K.K. 40, K.K. 41). Bundan amaç, gelinin bereketli olmasını sağlamaktır. Eline oklavatı alan gelin, evin hanımlığını aldığını da ilan eder. Un ve tuz torbası içine elini sokması ve yüzüne sürmesinin anlamı, elinin bereketli, gelişinin uğurlu olmasıdır (K.K.8). Unu saçına sürmesi ise evlendiği erkekle birlikte yaşlanmasını, yani uzun ömürlü olmasını ve saçlarının beyazlaşmasını simgeler (K.K.22). Gelinin elinin un ve toza sokulmasından sonra “duvağını götürdük” (duvağını kaldırdık, açtık) derler (K.K.26). Dereşörlü tayfasında gelinin elini yağ torbasına da sokarlar ki, eli yağda, balda olsun, horluk çemesin, kıtlık yaşamasın (K.K.3). Amele tayfasında gelinin ağzına bal ve pekmez sürme geleneği de vardır ki, bunun anlamı gelinin tatlı dilli olmasının istenmesidir (K.K. 2). Gelinin eline kirman verirler (K.K. 40).

Bu uygulama, Orta Asya Türklerinde de farklı adlarla yaşatılmaktadır. Kazak Türkleri duvak açmaya “betaşar” derler. Bu tören, bekaretin ve asaletin simgesi olarak görülmektedir. Gelinin yüzü duvakla kapatılır ve kimseye gösterilmez. Onlarda duvak açma düğün günü gerçekleşir. Dombıra eşliğinde bir sanatçı şarkı

söyler. Bu arada gelinin iki yanında yengeleri bulunmaktadır, damadın küçük erkek kardeşi ya da küçük kuzeni elinde oklava şeklinde bir sopayla duvağın açılması için tutmaktadır. Oklavada para bulunmaktadır, o para damadın kuzenine verilir. Evin en büyüğü gelip duvağı açıp geline oklavayı verir, bunun anlamı da artık bu evin hanımsın demektir. Gelin de eğilip bu görevi kabul ettiğini beyan ederek herkesi selamlar (Nauanova, 2020: 164-165).

Bu merasime genelde kız ailesi, akrabaları, komşulardan olan kadınlar da gelini görmek için davet edilir (K.K.25). Kaşkaylarda gelin ve gelinin ailesine önem verilir. Kız ailesi değerli tutulur, onları en iyi şekilde ağırlarlar.

Bu merasimde gelen misafirler için yemekler yapılır, ikramda bulunurlar. Gelin görmede en önemli özellik, gelinin çeyizlerini görmek amacı taşımaktadır. Bu gelenek aynı şekilde Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Azerbaycan Türklerinde düğünden üç gün sonra gelinin ailesinden olan kadınlar gelin evine ziyarete gelirler ve kendileri ile beraber yemekler ve hediyeler getirirler. Bu geleneğe “Üç aş” ve “dös aş” derler.

Dehsorkhi, “İsfahan Çevresinde Yaşayan Kaşkay Türklerinin Düğün Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme” adlı tez çalışmasında şu bilgiyi verir: İsfahan ve yörelerinde yaşayan yerleşik Kaşkaylar arasında düğünden bir gün sonra “Patahtı” veya hediye verilmesi geleneği de vardır. İsfahan yöresine ait bir gelenektir. Düğünden bir gün sonra yapılmaktadır. “Patahtı” damadın önceden seçtiği ve özel yemek masası hazırlattığı yerde toplanılır, Daha çok gençler ve kadınlar damat için hediye vermek isteyen herkes bu merasime katılır (Dehsorkhi, 2016: 62).

Bu gelenek Amele tayfası arasında gelinin ayak açma töreninden sonra, komşuların ziyareti olarak başlar. Gelen misafirler için yeni gelin sofrası kurar, şeker dağıtır. Şeker tepsisinin içine gelen komşular “ruğuşan” denilen para atarlar. Gelin ise bazen merasim günü, bazı yörelerde ise merasim bittikten sonra ruğuşana karşılık olarak komşulara hediye ve şeker gönderir (K.K.2).

2.4.1.3.2. Ayak Açma

Gelinin ailesinin davetiyle gelim toplum içine tekrar geçiş yapıyor ki, bu geleneğe “ayak açma” , “eve çağırıldı”veya Farsça karşılığı olan “**Pa-goşa**” derler

(K.K.3). Bu merasim, gelinin baba evine ve dış dünyaya ilk ziyaretidir. Bu tören yapılmadan kız babası evine gitmezdi. Bu törende geline hediyeler verilir, yakınlar ve akrabalar davet edilir, yemekler ikram edilir.

“Ayak açma” merasiminde kızın babası tarafından kız ve erkeğe değerli hediyeler verilir. Bazen kıza altın, halı, gebbe hediye edilir, erkek için mal-davar verilirdi (K.K.24).

Kaşkaylarda yeni evlenmiş gelin kırklı bebek gibi korunur, kızlıktan kadınlığa geçiş dönemi olarak görülen bu dönemde farklı sakınmalar uygulanır. Çocuksuz kadının, dul kadının yeni gelini ziyaret etmesi uğursuz sayılır. Hatta aybaşılı kadının ve kırk günü tamamlanmamış cenazesi olan evden birisinin gelişi de kötü yorumlanır, gelini çile basacağına inanılır (K.K. 15, K.K.23, K.K.30).

İnan, “Tarihte ve bugün Şamanizm” adlı çalışmasında gelinlerin sakındığı tabuları şu şekilde aktarmaktadır: Gelinler için birçok tabular var. Kocasının ve onun soyuna mensup erkeklerin adını söylemek, büyük baba çadırının ocağından yukarıya (tör’e) geçmek, muayyen bir zaman içinde kayın baba ve kayın biraderleriyle, hattâ ihtiyar kadınlarla bile, konuşmak yasak sayılmaktadır (İnan, 1986: 168).

Kaşkaylar arasında gelinin sakındığı durumlardan birisi de ad ile ilgilidir. Örneğin, gelin kocasının ismini söylemez, çocukları babası der, bizim evin kişisi-yani erkeği der, **ömür gün yoldaşım** der, **heyat yoldaşım** der. Erkekler de aynı şekilde hanımlarının adını söylemezler, dolaylı yollarla “bizim arvat,” “uşaxların anası” gibi etiketler kullanır. Kayınbabası ve kayınvalidesinin adını da söylemekten sakınır, bazı yörelerde kocasının annesine “ana”, damadın babasına da “baba” bazen de “dayı” diye hitap eder.

2.4.1.3.3. Gelin ve Damadı Misafir Etme

Düğününden birkaç hafta sonra damat ve gelin yakın akrabaları ve aile dostları tarafından yemeğe davet edilir. Damadın ve gelinin yakın akrabalarından dayı, teyze, amcaları yeni damat ve gelini yüceltmek için bu davete çok önem verirler. Hatta akrabalar yarışırcasına bu daveti yaparlar. Misafirlığe davete dilen damat ve geline hediyeler verilir, güzel şekilde ağırlanırlar. Bu, Kaşkay toplumunun misafir ağırlama geleneğinin devamıdır. Aynı zamanda topluma ve aileye yeni dâhil olan gelin ve damadın aile içine karışması ve kabul edilmesi anlamına gelir.

2.4.1.3.4. Ocak Oğlu

Kaşkay geleneklerinde aile bağlarını korumak çok önemlidir. Bu yüzden hem kan bağı olan akrabalık ilişkilerine hem evlilikten sonra kazanılan akrabalık ya da hısımlık ilişkilerine saygı duyulur. Kaşkay töresi birlikte çalışıp üreten bir ekonomiye dayandığı için evlilikten sonra sıra ile evlenen erkekler evden ayrılır ve kendilerine yeni çadır kurarlar.

Büyük oğul evlenimce ilk başlarda baba evinde yaşar, bu durum son erkek evlenene kadar devam eder. Evin küçük oğlu evlendiğinde diğer oğullar babadan kendi miras paylarını alarak evden ayrılırlar. Sonuncu oğul-küçük oğul “ocak oğlu”³⁸dur, yurdun sahibi odur (K.K.13).

Kalafat, Kaşkaylarda ocağ oğlunu şu şekilde anlatmıştır: Ocak, babadan erkek oğula geçer. Büyük erker kardeşe geçmezse onlar için “cağı kördür “denilir. Babasına benzemeyen oğlan içinde filankesin ocağı kördür derler. Düğünden sonra erkek kendi ocağını kurar. Kendi çadırı olur. Ocak oğula geçmiş sayılır (Kalafat, 2007: 2. 46).

2.4.1.3.5. Evlilikle İlgili İnanç ve Sakınmalar

Kaşkaylarda evlilikle ilgili çok çeşitli inançlar da yaşatılmaktadır. Eğer adamın başının ortasında iki buruk varsa, iki eşi olacak diye inanılır (K.K.15).

Eğer kız veya erkek yemeği kazan dibinden yerse, toyunda yağış yağar (K.K.4).

Gelin kendi düğününde kelle paça yemez, eğer yerse kocasının başını yer derler, yani kocası ölür derler (K.K.19).

Gelin baba evinden çıkınca ağlamazsa kıtlık olur diye inanılmaktadır (K.K.23).

Düğün günü gelin gelin anası erkek evinin düğüne gelmesi hoş karşılanmaz ve düşeri düşmezi olur derler (K.K.28).

³⁸ Ocak oğluyla ilgili “Ateşle İlgili İnançlar” başlığı altında detaylı bilgi verilmiştir.

Düğünde kesilen kurban hayvanının kanını gelinin ve damadın alnına sürerler (K.K.27).

Aynı obada iki düğün aynı günde yapılmaz, gelinlerden birisini çile basar derler (K.K.11).

Yeni gelin yaş ağaç altında oturmaz, kısır kalır derler (K.K. 17).

Düğün günü gelinin uğurlu olması içine elini tuza, una sokarlar. Eğer düğün gününden sonra evde bir olay olarsa, gelinin ayağı –gademi uğursuzdur derler (K.K.24).

2.5. Ölüm

Ölüm ruhun bedeni terk etmesi ve canlının son yolculuğu olarak görülmektedir. Ruh nedir?

Bazı araştırmacılar ruhun kanda olduğunu, bazıları ruhun kemikte, bazıları ise nefeste olduğunu söylemektedirler. Roux, ruhun kanda olmasını şu şekilde aktarmaktadır. Kurban hayvanının kanının kutsal sayılması, ruhun kanda olması gerçeği ile izah edilebilir fakat bu ispatlanmış bir durum değildir (Roux, 124-125). Kan gibi kemik de kutsalı simgelemektedir. İslam dini insanın yeniden dirilmesini kemiklerinin bir araya gelmesiyle izah etmektedir.

Kaşkaylarda ölen birisi için en çok kullanılan ifade “son nefesini verdi” olup ruhunu teslim etti anlamındadır. Ruhun nefesle ilişkili düşünüldüğü de gözlemlenmektedir.

Bu gidiş yani ölüm, insanın dünyadan son gedişidir, fakat yaşamın sonu olarak görülmemiştir. İnsanın farklı bir biçimde başka bir dünyada yaşaması söz konusudur.

Türk toplumlarında ölüm ve yas törenleri, sadece ölünün gömülmesiyle bitmez, yas tutma ölüm törenleri kırk gün, bazı yörelerde elli iki gün devam eder. Kaşgarlı sözlüğünde “Yas” (zarar ziyan) “ölüm”, “helak”, “Yas boldı = öldü” anlamında verilmiştir (Atalay, 1985: 159). Abu Hayyan sözlüğünde de “yas-matem” “yaslı- yaslı, yas tutan” anlamında verilmiştir (Caferoğlu, 1931: 121). Yas

kelimesi Türkçe bir kelimedir ve Arapça ve Farsçaya da Türkçeden geçmiştir (Erdem (Memmedov), 2021: 126-127).

İslam itikadı içinde olan Kaşkaylarda yaşatılan ölüm ve yasla ilgili birçok inanç ve uygulama da eski Türk inancının bakiyesidir. Bunların bazıları törensel kimliğini korumuş, bazıları ise deyimleşerek, kalıp ifadeler şeklinde dilde varlığını sürdürmeye devam ettirmiştir. “Ölüm atı üdürük (yügürük) géder. Ölüm bir devedir ki, varı kesiñ kapısı demine yatası. Ölüm cahal-koça tanımaz. Ölüm hêkdir” derler (Aghdam, 2009: 29).

Kaşkaylarda ölüm kelimesi tabu sayıldığı için ölen kişi için “canını tapşırđı”, “ruhunu tapşırđı”, “dünyasını değışti”, “o dünyaya gitti” derler. Gitmek kelimesinin de semantik anlamı ölümle ilişkilidir. Ölü için taziyeye gelenler “**Tarı rahmet etsin-alesin cemi gitmişlere ve torapağa esir olmuşlara**” derler. “**Tanrı bağışlasın, ışıklarda uyusun**” derler. Burada diğer dünyanın varlığına ve ruhun ölümsüz olduğuna da inanılmaktadır. “**Babam öldü ömrünü size bağışladı**” derler (K.K.66). Birisine beddua ederken “**gidişin olsun dönüşün olmasın**” derler. Dönüşü olmayan yolculuk, ölüm olarak kabul edilir. Yol aynı zamanda ölümü de çağrıştırır. Birisi yola çıkarken yolun açık olsun derler buradaki açık kelimesi karşına kötü ruhlar çıkmasını sana musallat olmasını anlamını taşır. *Ölüm-itim dünyası* dedikleri, ebedi olmayan dünya anlamında kullanılır.

Ölümün gelmesi ecel, vade, ölüm meleği, ruh ve can gibi keliemelerle, “can verdi”, “hayata göz yumdu” ifadeleri de kullanılmaktadır. Ölümün gelişı, “ecel” dir. Ölüm meleğinin adıdır. Ölümü beklenen hasta için “Eceli gelmiş derler”. “Ecel göz-inen kaç arasındadır”. “Ecele bac vérmir”, “Bé-mar adam ölmez, eceli gelen adam öle” “Ecele çara yokdur”, Ecel gelende aman vermez”, “Ecel gelende baş ağrısı bahana”. “Ecel gelende, hêber édmez” derler (Aghdam, 2009: 16).

“Ölümün çeşitli nedenleri vardı. İnanılan Tanrı'ya karşı gelmek, kötü ruhların ve büyücülerin faaliyetleri, lut'un ya da tm'ın (ruh) yitirilişı gibi değışik sebeplerin ôlume yol açtığı düşünülüyordu. Kanda ya da kalpte bulunduğu kabul edilen ruhun göçmesi belirtilirken en çok ruhun uçtuğundan söz edilir. Bu ela gök-yer dikomotisindeki gök unsunu içine girer. Uçma fikri büyük dinlerde ifade edildiği üzere tam bir cennet anlayışını dile getirmemekle birlikte ruhların yaşanılan yerden göğe yükseldiğini ifade eder.” (Çoruhlu, 2002: 121).

Kaşkay toplumunda ölüm olayı hayatın sonu olarak görülmemiş, öldükten sonra da hayatın diğer dünyada devam ettiğine inanılmıştır. Kaşkay toplumu diğer dünyanın varlığını gökyüzünde arar. Öldükten sonra insanın ruhunun Tanrı katına yükseldiğine inanır ve bu yüzden de ölümlere saygı gösterirler.

Tezcan'a göre ruh canlıdır, ölümden sonra da kişinin ruhu cesedine bağlı kalır. Ölümler de diriler gibi saygı ve hatırlanmak ister. Ölünün ruhu dirilerden öc almağa devam eder. Bunu önlemek için ölenin cenazesi iyi şekilde ağırlandırılır. Mezarlarına yemek ve beğendikleri eşyalar konulmalıdır (Tezcan, 1996:115-116).

“Nogay Türkleri “Ölüsüne saygı gösterenin dirisi aç kalmaz” derler. “Ölüm hak” sözü de Nogay Türkleri arasında yaygındır” (Akbaba, 2008: 78). Farklı coğrafyalarda yaşamış, farklı kültürler ve dinlerle etkileşim içinde olan Türk toplumunun ritüel ve ayinleri genel hatları ile eski Türk din ve inanç izlerini korumaktadır. “Tengriçilik, Tengrizm, Geleneksel Türk dini” bu inançların temelidir (Günay ve Güngör, 1998: 34).

Bir nevi teselli amaçlı da olsa diğer bir dünyanın varlığı insanları daha rahmani ve daha vicdani olmaya yönlendirmiştir. Bununla eski insanlar ölümlere de saygılı davranmaya ve onları da memnun etmeye çalışmışlardır. Ölüm aynı zamanda ölümsüzlüğü de aramak için bir araçtır. Tuva inançlarına göre “insan ve toprak” birbirine bağlıdır, o yüzden de ölen kişinin gümülmesi, insanın tekrar toprağa dönüşüdür (K.K. 35).

2.5.1.Ölüm Öncesine Bağlı İnanç ve Uygulamalar

2.5.1.1. Ölümü Çağrıştıran Belirtiler

Halk arasında ölüm her zaman korkulan durum olarak görülmüş ve insanoğlu ölümden kaçmaya çalışılmıştır. Kaşkay halkı arasında birçok hal ve durum, ölümün belitsisi olarak yorumlanmaktadır. Ölümü çağrıştıran belirtiler, hem inanç biçiminde hem de fizyolojik belirtiler olarak görülmektedir.

“Başlangıçtan günümüze dek ölüm karşısında çaresiz kalan insanlar, ölüm korkusunu yenememiştir. Ölüm gerçeği ile birlikte oluşan ölümden sonraki belirsizlik, yok olma ve yakınlarından, toplumda kazandığı sosyal statüsünden ayrılma endişesi, ölüm anında acı çekme kaygısı ölümü zaman zaman korkunç, üzüntü ve kaygı verici bir gerçek hâline getirmektedir. Bilim, teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin, geçmişte ve günümüzde ölümlle ilgili inanç ve âdetlerin oluşması ile uygulanmasında ölümden korkma faktörünün ciddi rol oynadığını söylemek mümkündür.” (Örnek, 1971:108-109).

2.5.1.1.1. Hayvanlar ve Bitkilerle İlgili Ölüm Belirtileri

Ölüm geridönüşü olmayan bir yolculuk olduğu için korkulan ve sakınılan bir durumdur. Ölümü çağrıştıran durum ve hallerde de insanlar kulaklarını çeker, üç kere yere tükürür ve bizden uzak olsun, kapıdan bacadan ırak olsun derler (K.K. 12).

Sedat Veyis Örnek, köpeğin, ölümü ve başka felaketleri önceden haber verici özelliği ile ilgili şunları aktarmaktadır: "Köpek uluduğu zaman Azraili görür, ev sahibine haber vermek istermiş. O gece ya da sabahı ölüm olayı mutlaka gerçekleşirmiş." (Örnek, 1971: 17).

Köpeğin ulaması, tüm Kaşkay tayfaları arasında ölüm haberi olarak algılanmaktadır (K.K.24). Özellikle gece ulayan köpekler acı haber getirir derler (K.K.32). Kimin kapısında köpek ularsa, o evden ölü çıkacağına inanılır ve köpeği taşılayıp sustururlar (K.K.4).

“Çakal”, Kaşkaylar arasında kötü yorumlanan hayvan olarak bilinir. Gece çakalın ulaması ve havlaması ölümünü bekleyen hastanın öleceğine yorulur (K.K.4). Tilkinin de vayırması (ulaması) ölüme işaret eder derler (K.K. 25, K.K. 32).

Karga genelde uğursuz bir hayvandır. Çöplüklerde ve arrı (temiz) olmayan yerde yaşadığından ve leş yediğinden dolayı ona ölüm kuşu derler. Bir obaya sürekli karga gelip gakersa birisi ölecek derler (K.K.3).

Gece kuşu olarak bilinen yarasa ve baykuş gibi kuşlar da bu hem uğur hem de uğursuzluk olarak yorumlanmaktadır. Bu kuşların da eve gelmesi ve ses yapması, farklı şekillerde yorumlanmaktadır.

“Baykuşun ötüşü her zaman ölüme ve uğursuzluğa yorulmaz. Halk inanmalarında ve büyüsel nesnelerdeki "iki değerli", yani bir şeyin hem iyi hem kötü, başka bir deyişle hem zararlı hem de yararlı olarak kabul edilmesi, baykuşun ötüşü için de söz konusudur.” (Örnek, 1971: 18-19). Sabah ötmesi ve gagası yukarı ötmesi iyi haber, gece ötmesi ve gagası aşağıya doğru ötmesi kötü haber olarak algılanır veya ölüm getirdiğine inanılır (K.K.3). Baykuş ötmesi, eğer ulayarak öterse, ölüm haberi getirmiş derler, adına “kör baykuş” derler, evden bir kap ve cam kırarlar (K.K.5).

Horozun da gece ötmesi hoş görülmez, bir felakete işaret olarak görülür. Kaşkaylarda bir deyim de vardır: “Zamansız öten –vaktinde ötmeyen- horozun başını keserler”. Genelde horoz sabah ezanında öter. Eğer horoz akşam öterse başını keserler (K.K.26). Eski anlamından uzaklaşıp deyimleşen bu ifade, aslında eski inançla ilişkilidir.

Ağacın durduk yere kuruması, aileden birisine ani ölümüne işaret eder (K.K.38). Cenaze evinde gök ağaç altında oturulmaz. Yaş ağacı kesen ömründen keser derler (K.K.24).

2.5.1.1.2. Nesnelerle İlgili Ölüm Belirtileri

Evdeki şişe ve saksı kaplarının durduk yere kırılmasının eve gelecek ölümü uzaklaştırdığına inanılır, bir bela gelecekti bununla gitti derler (K.K.38).

Elektrik lambasının ve چراغın kırılması da kötü yorumlanır, kötü bir işe işaret eder. Gece evden ateş verilmesi de kötü haber ve ölüme işaret eder. İnsan kendi ateşini başkasına verirse kendi ömründen o insana verir anlamına gelir (K.K.25). Bu genelde nargile ateşi için de geçerlidir. Köz vermek ve nargile közünden birisinin sigarasını yakması da hoş karşılanmaz. Kaşkaylarda şer vakti (güneş battıktan sonra) evden ateş vermezler, bu uğursuzluk ve bereketin kaçması olarak yorumlanır. Hatta nargile közü almak için gelen ve tütün için gelen komşuya geldiği evden tütününü yakarak çıkmasına izin verilmez, tütünü bittikten sonra evden çıkması gerekir (K.K.3). Tüfek direk birisinin eline verilmez, yere veya bir eşyanın üzerine konularak verilir (K.K.25). Bıçağı birisine verirken de aynı şekilde tutacağından alınması gerekir, yoksa evde kaza bala olur derler (K.K. 35). Ayna kırılması da

uğursuzluk olarak görülür, genelde yas evinde ayna kırılırsa evden başka bir ölü de çıkacak derler. Hemen ardından başka bir eşyayı da kırarlar, bu belayı savuşturmak (uzaklaştırmak) için (K.K.3).

Gece toprak kazan insana kendi mezarını kazar derler.

2.5.1.1.3. Astronomik, Kozmik ve Meteorolojik Olaylarla Bağlı Ölüm Belirtileri

Kaşkaylar her insanın gökyüzünde bir yıldızı olduğuna ve yıldızı kayarsa öleceğine inanırlar. Yıldız kayması da ölüm habercisi olarak görülür. Ölen kişi için de yıldızı kaydı derler. “Yıldız üstüne (yıldız yönüne) gitmek”ten çekinirler. Seher yıldızı doğuda olursa o semte göç etmezler. Ayın 21’i de uğursuz gün olarak bilinmektedir, halk arasında beddua olarak birisinin ölümü istendiğinde “21 yıldızı vursun seni” derler (K.K.6, K.K.16). Sarı yıldız semtine göç edilmez, ölüm getireceğine inanılır. Güneş, doğuş ve batışında fazla kırmızı renkli gözükmürse savaş ve ölümler olacak derler (K.K. 25). Ay ve güneş tutulması zamanı uzakta bir akrabanın, büyük birisinin ölüm haberinin geleceğine inanılır (K.K.23). Güneş tutulması zamanı derler ki, bir büyük, hürmetli birisi ölecek (K.K. 5).

2.5.1.1.4. Düşte Ölümü Çağrıştıran Belirtiler

Türk toplumu geleceğini bilmeye çok merak gösterir ve bu yüzden fal açtırır, düşlerini, rüyalarını yorumlatarak gelecek ile ilgili bilgiler almaya çalışır. Rüya yorumlarına inanmak sadece halk arasında yaygın değildir. Eski kağanlar da yanlarında rüya tabircileri gezdirdirirlerdi. Rüya, diğer bir dünyanın tecessümü ve yansımasıdır derler. Bu yüzden rüyalara inanılır.

Rüyada düğün görülürse yas olacağına, diş dökülmesi, birisinin çıplak görülmesi de ölüme işaret eder. Kâbus görülmesi, kirlilik ve kötü ruhların müdahalesi olarak yorumlanır (K.K.24). Cuma günü görülen rüyanın gerçekliğine inanılır. Eğer o gün kötü yorumlanan bir rüya görülürse bunun gerçek olacağına inanılır. Bu durumdan kaçmak, sakınmak ve gelecek belayı uzaklaştırmak için evden para verilir. Şenbe günü yani Cumatesi günü Kaşkaylar arasında nes (uğursuz) bir

gün olarak bilinir. Bu yüzden o gün ölü bile gömülmez derler. Ardından başka bir ölü de oalcağına inanılır. Bugün ölen ölü için kaim kadim olmaz derler. (K.K. 26). Ölünün arkasınca taş atmak inancı da Kaşkaylarda yaygındır. Bunun anlamı bu ölümün son olmasıdır. Kötü rüyalar, ölüm çağrıştıran rüyalar görüldüğü zaman kurban bile kesilir, nezir veya sadaka dağıtılır.

2.5.1.1.5. Fizyonomitik Ölüm Belirtileri

Kaşkaylarda rengi aşırı bezaylaşmış insana Azrail'i yakındadır derler. Kulağı beyazlayan kişiye ölecek derler. Ayakları buz gibi soğuk olursa, ölümü yakındadır derler (K.K.6, K.K. 31).

Gözleri baygın baygın bakarsa, bu dünyayla irtibatı azılırsa ecel kapıdadır diye inanılır (K.K. 24). “Çalma” zehirlenmeye benzer bir durumdur, çalmadan kurtulan Azrail'de kurtulmuştur derler. Gözüne acayip varlıklar görünen hastanın iyileşmeyeceğine, öleceğine inanılır (K.K.3).

2.5.2. Ölüm Sırasıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Kaşkaylarda da eski Türk inançlarında olduğu gibi, atalara saygı gösterme onlar öldükten sonra da devam etmektedir. Ataların ölümü sembolik olarak karşılanır, ölen ataların, büyüklerin adları torunlarına verilerek yaşatılır. Onların cenazeleri tantanalı şekilde kaldırılır, mezarları da aynı şekilde süslenir. Ölüm insanın son yolculuğu olarak görüldüğü için ölen kişinin son istekleri yerine getirilir, ona iyi davranışlarda bulunulur. Ani ölümlerden farklı olarak hasta yatarak ölen kişileri eş, dost, komşu memnun etmeye çalışır. Vasiyetini yerine getirmek için söz verilir.

Ölüm yatağında yatan kişiyi yakınları, ailesi ziyaret eder. Uzakta olan oğlu ve kıza varsa son demde yanında olmaya çalışırlar. Ölecek kişinin “En son deminde yakınları yanında olmalı” diye bir inanç vardır ki, ölünce yalnız olursa, gözü arkada kalır, ruhunu rahat teslim edemezmiş (K.K.4).

Aynı zamanda hasta insanın son deminde, yani son nefesinde kişinin başı ucuna molla getirilir ve molla Kur'andan ayetler okur ki, hasta canını rahat teslim etsin, Kur'an-ı Kerim'in sesinden diğer kötü ruhlar eve gelmeden uzaklaşsınlar.

Öldükten sonra da kırk gün ölünün mezarı başında her gün Kur’andan ayetler okunur ki, ölen kişinin diğer dünyaya yolculuğu kolay olsun (K.K.3). Kaşkaylarda bu kurban ayini Zevenguş denilen ölü yemeğidir ki, ergin keçi veya koç kurban edilir ve ölen kişinin ruhu hürmetine kesilir (K.K.3). Bu uygulama, Şamanizmdeki ölen ruhun gökyüzüne-Tanrı’ya ulaşmasını kolaylaştırmak için şamanların yaptıkları duaları ve kurbanları hatırlatmaktadır.

Ölüm yatağında yatan hastanın ağzına su damlatılır, diğer dünyada susuz kalmasın, susamasın diye. Ruhunu rahat teslim etsin diye başı üzerinde Kur’an ayetleri okunur. Yüzü kibleye doğru çevrilir.

Ölüm gerçekleşikten sonra sıcak ölüye dokunmak olmaz derler, bir süre beklerler. Sıcak cesetin üzerinde ruh olduğuna inanılır. Bu yüzden de ruhun bedeni terk etmesini bekler, sonra gözlerini kapatırlar. Ölünün gözlerinin kapatılmasıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bazılarına göre eğer ölen kişinin gözü açık giderse arkasınca başka bir ölüm olayı daha gerçekleşir. Diğer bir inanç da eğer gözleri açık giderse evlatlarından, ailesinden nigran gider, çeşm-i intizarı kalır. (K.K.24). Ölünün gözünün açık kalmasını ailesinden, evlatlarından birini görmek istediğine, beklediği birisinin olduğuna inanılır, o kişi gelince gözlerini kapatırlar (K.K.4).

Karaslan, Kaşkaylarla ilgili yaptığı çalışmasında göz bağlama inancını şu şekilde aktarmaktadır: “Eğer ölen kişinin beklediği düşünülen birisi varsa ve ölümünün sonrasında yetişmiş ise gözlerini kapatmak onun görevidir. Sonradan yetişen kişi ölünün gözünü kapatır ve böylece —çeşm-i intizarı bitirmiş olur. Bir ölünün gözleri açık biçimde kalması onun —çeşm-i intizarını bitirecek kimsenin olmadığı biçiminde yorumlanacağından ölünün gözleri kapatılarak bir bez ile bağlanır.” (Karaaslan, 2010: 331).

Bu inançlar, Kazak Türklerinde de görülmektedir: Ölen kişinin gözü kapatılmıyorsa bu dünyada gözü kalmış, gözü arkada kalmış denilir. Ölen kişinin gözü açık olursa çirkin ve korkunç görünür, içine şeytan girer inancı vardır. Ölen kişinin gözleri açık giderse geride bıraktıklarına özlem duyar. Ardından birini götürür, geride bıraktıklarını düşünür denilir (Nauanova, 2020: 202).

Çenesi altından başına doğru bezle bağlanır, ayakları birleştirilerek bağlanır. Elbiseleri çıkarılarak üzerine eğer genç birisiyse renkli kumaştan bez atılır, yaşlı ise beyaz kumaş atılır. Cesetin altına gebe veya kilim serilir, üzerine cecim örtülür ve taş

koyulur. Sabaha kadar ceset olan odada çırak yakılır. Odaya koyun anı bırakılırdı. Çırak yakmayı da kötü ruhların ateşten korkması ile ilişkilendirebiliriz. Taş ise ölünün şişmemesi için koyulur. Bazı kaynak kişiler ise ceset üzerine taşın, kötü ruhların ölüye musallat olmamasını engellemek ve canını, ruhunu rahat vermesini sağlamak için koyulduğunu söylemektedirler (K.K.3, K.K.6).

Cenaze olan odada gülmek ayıp karşılanır, sadece dini sohbetler edilir, merhum anılır. Ceset yalnız bırakılmaz. Yakınlar ceset tarafında beklerler. Akşamdan ölen kişilerin cesedi üzerine murd ağacının dallarını koyarlar, bu ağacın kötü ruhları kovan bir ağaç olduğuna da inanılır. Bu gelenek Kırgızların ölümlerini ağaç yaprakları üzerine koyarak sergilemesi geleneğine benzemektedir.

Ölüm olayı gerçekleşikten sonra cenaze ve yas töreni başlamış sayılmaktadır.

2.5.3. Ölüm Sonrasıyla İlgili İnanç ve Uygulamaları

2.5.3.1. Ölüm Olayının Duyurulması ve İlk Hazırlıklar

Kaşkaylarda ölüm haberi sadece ağızdan ağıza obadan obaya siyahname, kara haber taşıyan atlılar tarafından yayılmaktadır. Ölü haberi veren kişi atının boynuna siyah bez bağlar. Bu haberi götürene “Eyterçi” denilir. Kaşkaylı yazar Fettane Muradi Karakani “Allıncak Ulduzu” eserinde babannesinin ölünün şu şekilde aktarmıştı: “Eyterçi her yana atlanıb o rahmetlining Tarı rahmetine gedmegini bellindirirdi.” (Enkin, 2011: 48). Uzaktan gelen atlının kara haber getirdiği herkes tarafından anlaşılır. Şöyle bir atasözü vardır: “Kara haber tez gelir” veya “vay haberi tez gelir” (K.K.11). Kara haber, ölüm haberi anlamındadır. “Yer kulaklıdır”, “Ölünün atı yürektir” derler (K.K.17). Oba halkı için ölüm haberi aniden olursa, halk hemen il şeklinde birleşerek birlik ve beraberlik gösterir. Kimse kimseden yardım istemeden eş, dost, komşu, akraba herkes ölü evine toplanır, ev sahibinin başı ölüsüne karıştığı için oba ehli cenaze töreni için hazırlıkları yapar. “Obada ölenin cenazesi yerde kalmaz” derler (K.K.5).

Kaşkay inancına göre toy’la yas kardeşdir. Yani düğün ve cenaze töreni iç içedir. Yani birisinin ölmesi diğer birisinin hayatını kötü etkilememlidir. Eğer bir obada düğün günü bir genç adam ölerse, ev sahibi düğünü iptal eder. Eğer ölen kişi

yaşlı ise düğün sahibi cenaze evini ziyaret ederek, icazet ister. Cenaze evi de onlara düğün yapmaları için izin verir (K.K.25).

Cenaze törenin ilk aşama, ölü çadırının kurulmasıdır. Nasıl ki, bir insanın bu dünyada bir evi var, çadırı var, öldüğü zaman da ona aynı çadır kurulmalıdır. Düğün çadırı gibi ölü çadırı da ölünün merkesidir derler. Ölü ne kadar değerliyse onun merkesi de o kadar iyi olmalıdır derler (K.K. 12). Eski Türklerde yaşam yerinden uzakta bir ölü çadırı kurulması geleneği vardır.

Kırgız geleneklerinde de ölen kişi için Kırgız çadırı kurulmaktadır (Jumabaev, 2006: 60). Kazak Türkleri ise ölü için “ağ üy” (beyaz çadır) kurar, ölünün giyim kuşamı, oku yayı, silahı yanına koyulur (Nauanova, 2020: 203).

Kaşkay obaları hem düğünde hem de yasta birlik, beraberlik gösterir, dayanışma, yardımlaşmayla iş yaparlar. Ölü aşı için obadan büyük kazanlar getirilir, kadınlar ekmek yapımına başlarlar. Ölü çadırı kurulur ve ölü mezarı kazılır. Çünkü Kaşkay toplumu da aynı Azerbaycan Türkleri gibi en ağır günlerinde, acılı günlerinde bile ağız acısı denilen “helva” yapar, gelen insanları aç göndermezler. Matemli evde daima misafire yemek verildiği için Kazaklarda bir atalar sözü vardır: “Karnı acıkan karalı eve koşar” (İnan, 1986: 189). Yas evi aynı zamanda halka açıktır, herkes gider.

Cenaze evinde dikkat edilmesi gereken birkaç inanç ve uygulama vardır. İlk önce evde olan aynalar kapatılır ve üzerine bez serilir. Ağzı açık olan su kapları kapatılır veya su tulumunun ağzı bağlanır. Evde kırk gün televizyon açmak hoş karşılanmaz. Çünkü bu sürede ölünün ruhu kendi evinin etrafında dolaşmaktadır. Bu sesleri duyarak rahatsız olacağına inanılır (K.K.4).

Cenaze evinde ölünün evde olduğu gece uyayan çocuk yalnız bırakılmaz. Uzak yoldan gelen, eşikte bir yere dokunarak veya eline yeşil yaprak alarak ölü çadırına giriş yapar. Direk ölü üzerine gelirse ağırlık basar, ölünün çilesi basar derler. Ölünün gece kaldığı çadırı ölünün kırkıncı gününden sonra değiştirirler. Çadır etrafında ateş yakılır. Ölü yanına çırak koyulur (K.K.22, K.K. 28, K.K.31). Ölü evinden gidenler üst giyimlerini dışarıda bırakarak kendi evlerine giriş yaparlar.

“Türkmenistan’ın Göklen Türkmenlerinde ölü yas evinden çıkarıldıktan sonra taziyeye gelenlerin oturdukları keçe, taziyeye gelenlerin ter çıkışlarında yeni gelenler

oturmadan evvel, çok kere eşikten dışarı çıkarılıp silkelenip tekrar serilir ve bu keçenin köşesi tersine kıvrılır.” (Kalafat, 2010: 413).

2.5.3.2. Ölüm Evinin Belirtilmesi

Cenaze evlerine ve çadırlarına siyah bayrak asılması, Türk toplumlarının cenaze törenlerinin önemli simgelerindedir. “Kaşkaylarda da siyah bayrak-baydak asılır veya “elem” kaldırılır. Ölüsü olan aile çadırına veya evine siyah bayrak asar ki, bu da matem rengidir ve herkes o evden ölü çıktığını anlar” (K.K.12). Matem evine siyah bez asılması geleneği, Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır.

İnan’a göre, Kazaklarda da ölü çıkan ailelerin çadırlarında matem bayrağı kara olur (İnan, 1986: 189).

Kırgız-Kazaklarda yaşlı çadıra kara bayrak asılmakta; ölen şehit ise yas alameti beyaz bayrağa dönüşmektedir. Kadınların yas alameti olarak kara veya mavi renk elbise giymeleri ölenin yakınlık derecesiyle ilgilidir. Buna göre kadınlar, kocaları ölünce siyah, akrabaları ölünce mavi renk elbise giyerler. Böylece yas tutan kadınlar bir yıl boyunca kara veya mavi renk elbise giymeye devam ederler (Albayrak, 2008: 9).

Yaşlı kadınların siyah giymesi, ölü evinin belli edilmesi için çadırına siyah baydak asılması da kara rengin gam ve gussayı, matemî ifade etmesinin örneğidir. Kaşkay beddualarında kullanılan kara kelimesi de genelde **“Kara giyinib, göy bürünəsən”, “Kara yağlık olasan”** (yakınının veya kocasının ölümünü görsün ve yasa batsın) ölüm olayını çağrıştıran ifadelerdir.

Günümüzde de Kaşkay Türklerinin taziyelerinde kırk gün boyunca siyah giyilmesi âdeti vardır. Bu, ölünün karanlık dünyada olduğuna işaret eder. Ölen kişinin ailesinin siyaha bürünmesi gerekir, bu süre zarfında herhangi bir kutlama yapmak ve kutlamalara katılmak da yasaktır. Düğünde ve diğer törenlerde yapılan dayanışma yas törenlerinde de görülmektedir. Hem aile hem de tayfa ve tirelerden olan insanlar, yas evine yardım için işbirliğine giderler (Tayibi, 1349: 38).

Siyah ve gök renkli elbiseler matem rengi olarak Dede Korkut Kitabı’nda görülmektedir. “Anam menüm için gök geyüp kara sarınsun, kalın Oğuz ilinde yasum tutsun.” (Ergin, 2004: 170).

Ölümün belirtilmesi ile ilgili diğer davranış, ölen kişinin resminin cenaze çadırına asılmasıdır. Bu eski Moğollarda da görülen bir uygulamadır. Roux'un Rubrouck'tan aktardığına göre, çadırın yukarısında ölen aile beyinin, beyin kardeşi veya hanımının kardeşi diğе adlandırdıkları keçeden yapılmış bebeğе ve heykelciğе benzer tasviri bulunmaktadır (Roux, 1999: 208).

2.5.3.3. Ağıt Töreni- Okşama

İ. Başgöz “Folklor Yazıları” adlı eserinde, ağıt geleneğі hakkında şu bilgileri vermektedir: Ölüm hadisesinin oluş şekline göre, ev dışında (tarlada, yolda v.s.) veya ölü kalkmadan veya kalktıktan sonra evine getirirken söyledikleri türküler ağıt olabiliyor. Ağıt, kadınlar arasında ediliyor, erkek meclislerinde yapılmaz. Ağıt üç günden on güne kadar sürmektedir. Ağıtlar özel ağıtcı kadınlar tarafından söylenmekte ve ölünün ictimai mevkisine, kişinin halk arasında sevilme derecesine göre ağızdan ağıza ve değışerek yayılıyor, bir türkü halini alabiliyorlar. Merasim türküleri grubuna giren ağıtları bu yayılmış halleriyle lirik bir türkü saymak daha doğru olur (Başgöz, 1986: 245-246).

Köprülü'ye göre, kam bakşı kopuzu ile çaldığı esrarlı birtakım nağmelerin tesiri ile onun ruhuna istirahat bahşediyor, tanzim ve terennüm ettiğі güfte ve bestelerle matem merâsimini canlandırıyordu. Şâirin sırf dinî veya sihrî-dinî bir vazife yaptığі ilk zamanlar geçince, mâtem âyinlerinde ölünün sevgili hâtırasını yaşatacak şiirler meydana gelmeğе başladı (Köprülü, 2004: 71).

Yas törenlerinde okunan ritimli matem avazları hiçbir zaman kaybolmamıştır. Farklı Türk toplulukları arasında günümüzde de yaşatılmaktadır. Genelde yaslarda vay, ağıt anlamında kullanılan bir kelimedir. Vay demek-ağıt yakmak anlamına da gelir. “Kaşkaylarda bu tür matem ayinleri zamanı okunan avazlara, “ağıt”a da “**oxşama**” derler. Ölünün arkasınca ağıt (**oxşama**) demek, “vay demek”, o ölünün tayfası için ne kadar önemli olduğı anlamına gelmektedir. Hatta bir bedduada vardır: “Ölünce mezar (kabir) başın boş kalsın, dalınca, vay deyenin olmasın” ölünce ağıt yakanın olmasın (K.K.12).

Ağıt töreni ölen kişinin evinde yapılır ve genellikle ailenin yakınları, komşular, akrabalar, dostlardan olan kadınlardan oluşur. Ağıt, ölen kişinin

hayatından metaforik ve abartılı şekilde bahseder, ölünün huyundan, yaşamından örnekler vererek onu över ve bunları söylerken de “**oxşama**” diyerek, kafiyeli kelimelerle, mani şeklinde söylenir. Kaşkay Türkleri arasında gençlerin ve önemli kişilerin ölümünde mutlaka mezarı başında saz u nağara getirilir, ters hava çalar, yırçılar gelip yırırlar. Samad Muğanlı’nın da söylediği gibi, “Devre hava” denilen ters ritm çalınır. Hüzünlü bir ritm değil fakat ölen kişinin genç ve erken dünyadan göçünden dolayı cenazeye gelenleri çok etkiler (K.K.18). İl içinde saygı gören ilhanların, şair ve edebiyatçıların, halk için hizmetlerde bulunan kişilerin ölümüne halk toplu halde katılmaktadır. Hatta bu kişilerin yas törenlerinde ters müzikler eşliğinde ağıtlar söylenir. Mezarları başında âşık- usta saz çalarlar ve o kişinin ruhunun bundan memnun kalacağına inanırlar. (K.K.1, K.K. 10).

Kaşkay Türkleri arasında **ölü lalayı** (ağıtlar) “Darğa Mâhperviz Ninnisi, Darğa Peri Ninnisi, Masume Bibi Behmeni Ninnisi ve Pervin Behmeni Ninnisi” gibi ninniler vardır.

Havar Bibi Lalası (ninnisi), Havar Bibi’nin amcasının oğlu İbrahim Han’ın bir kazada vefat etmesi üzerine yakılmıştır. Sesi güzel olan Havar Bibi, İbrahim Han’ın yasında etkili bir ağıt yakar. Bu yakılan ağıt daha sonra benzer olaylarda da söylenegelerek ismi genelleşir ve yas ninnisi adını alır. Ağır hastalığı yüzünden vefat eden Allahyar adlı gencin ölümünde de bu ninniye rastlamamız buna örnektir (Khorshidi, 2017: 80-81).

Türkücü, müzisyen Dr. Pervin Behmeni’nin defn merasiminde de onun mezarı başında kendi öğrencileri ölü lalayı söyleyerek yırladılar-türküler söylediler ve onu son yolculuğuna uğurladılar (K.K.5).

Bazen bu törenlere bu işi meslek edinen para ile ağıt söyleyen kadınlar da davet edilir. Bu kadınlar herkesi ağlatırlar. Bu ağıtçılara Türk dünyasının hemen her yerinde rastlanmaktadır. Kuzey Azerbaycan Türkleri arasında da para karşılığında ağıt söyleyen, bu işi meslek edinen kadın ağıtçılar- mersiyeciler vardır.

Roux, eskiden Türkler arasında “Sigilci” (siğil- hüngür hüngür ağlamak anlamındadır) denilen resmi ağlayıcılardan oluşan bir grubun varlığından bahsetmektedir (Roux, 1998: 216). Kaşkaylarda da mübalağalı şekilde ağlamaya “ağlamak, sıktamak” denilmektedir.

Orhun Yazıtlarında da “Yoğcı Sığıtçı-yassı ağlayıcı” olarak geçer (Ergin, 2018: 66).

Kırgız Türkleri ölen kişiye saygılarını, sevgilerini, yakınlıklarını ve üzüntülerini dile getirmek için ağıt yakarlar. Ağıt yakmaya “koşak koşuu” derler (Jumabaev, 2006: 63). Güney Azerbaycan Türkleri ağıt yerine “bozlak” kelimesini kullanırlar. Bozlamak, Dede Korkut Kitabı’nda annenin feryat kopararak, çığlık atarak bağırarak ağlaması anlamında kullanılmıştır: “Kadın ana karşım alup ne böğürürsın, Ne **buzlarsın** ne ağlarsın” (Ergin, 2004: 108).

“Anadolu’da bugün söylenen bozlaklar; kelime olarak Eski Anadolu Türkçesindeki buzla- ile Nogay Türklerinde ve diğer Türk halklarında ağıtları ifade eden bozlavlar ile aynı kökten gelmektedir.” (Akbaba, 2008: 79).

Çok yakın birisini kaybeden birisi için ağlamak yerine “**ulamak**”, “**böğürmek**” kelimeleri kullanılmaktadır. Ulamak köpeğe ait, böğürmek ise deveye ait ağlama şeklidir. İnsanlar için de bu metoforik benzetme “yakınmak”, feryat etmek anlamına gelmektedir. Kaşgarlı sözlüğünde “ulıdı- kurt ve köpek ulaması” ve “bir kimse şiddetli bir acı yüzünden kurt ulayışı gibi bağırıyorsa” buna da ulumak denilmektedir (Atalay, 1986: 255). Bu kelime hayvanlara ait kelime olsa da insanlar için de kullanılmaktadır.

Heradot, Türklerin yas merasimlerinden bahsederken ölen kişinin yakınlarının kollarını, alınlarını, yüzlerini hançerle kestiklerini de vurgulamıştır (Bayat, 2005: 30). Ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesi, Oğuz kadınların başını açması, saçlarını yolması, yüzlerini yırtması, dizlerine vurarak ağlaması, beyaz çıkarıp kara giymesi Dede Korkut Kitabı’nda da karşımıza çıkmaktadır (Ergin, 2004: 130).

Kaşkayların değerli araştırmacılarından üstad Hüseyin Ciddi Bayat, ölümle ilgili inanışları şu şekilde aktarmıştır:

Ölen kişinin atının kuyruğunu kesme inancı Kaşkaylar arasında uzun yıllar korunmuştur. Ölen kişinin atının yalını, kuyruğunu keser, atın boynuna koyu, nil mavi renkli çadırsov denilen bez asılandı. Bunun anlamı bu atın sahibi ölmüştür. Hatta günümüzde de birisine ölmesi ile ilgili beddu ettiklerinde “**görüm senin atının kuruyu kesilsin**” derler. Kaşkaylarda “**göy vuran ağ üstüne**” diye bir deyim vardır. Bu deyim anlamını şu şekilde aktarmaktadır: Eskiden çarkad – kulakça yok

idi, kadınlar saçlarına yağlık veya çarkad yerine beyaz bez sararlardı. Yas zamanı da matem rengi olarak beyaz bezin üzerinden siyah veya gök renkli bez bağlarlardı. Yas töreninde erkekler milli geyimleri olan arxalık üzerinden bellerine bağladıkları mavi veya siyah renkli şalı açar ve boyunlarını atarlar. Bu da erkeklerin yaşlı oldukları anlamına gelir. Arkalığın önünün açık olması eskilerde baba veya yakın birisinin ölümüne işaret ederdi. Bu gelenek günümüzde sadece bir geyim olarak yaşatılmaktadır. Bir erkeğin arkalığının önü açık olarsa “baban mı öldü derler”. Aynı zamanda Kaşkaylarda “**hemayil bağlama**” denilen bir gelenek de var ki, yaşlı kişi ve kadın şalını kol altında geçirerek düğümlemektedir. Yas töreni bittikten sonra aksakalların ricası ile bu hemayiller açılır ve kişi yastan çıkmış sayılır. Ölen kişinin yası komşular ve akrabalar tarafından kırk gün ailesi tarafından ise bir yıl tutulmaktadır. Erinin yasını tutan kadını 1 yıl boyunca siyah giyer. Bir yıl sonra yeşil giyerdi. 2 yıl sonra gök renk giyerdi. Bir kadının gök renk giymesi artık dul olduğu anlamına gelir ve eğer birisi evlenmek isterse onun elbisesinin renginden onun kocasını öldüğünü ve dul olduğunu anlardı (K.K.7).

Yaşlı kadınlar günümüzde de cenaze törenlerinde çadırsovu başın ön tarafından geçirerek bellerinde çeperpüş şeklinde bağlarlar. Bazen de gerriler-yaşlı kadınlar sadece bellerine bağlarlar. Bu da kadınların yaşlı-ezal olmaları anlamına gelmektedir. Genelde oğlu genç yaşta ölen analar bellerinin ortasına siyah yağlık bağlarlar. Her kes bu kadının oğlunun öldüğünü anlar. Derler ki, “oğlu ölmüş beli bükülmüş” (K.K.5, K.K. 45).

Aynı zamanda ezalı yani yaşlı olan kadınlar pirçeklerini (saçın ön kısımları ve kulak üstünde kısmı) keserler ki, bu da o kadının yaşlı olmasının belirtilerinden birisidir. Halk arasında da “**saçın kesilsin kız diye beddua var**”, bunun anlamı kardeşin veya yakın birisinin ölümünün istenmesidir (K.K.7, K.K. 11). Kaşkaylar arasında bir kızın genç kardeşi ölerse, o kız örgülü **saçını keser mezara** içine atarmış (K.K.4, K.K. 5).

“Saçın saklanarak mezara konulması ise ölümden sonra yeniden dirilme veya öbür dünyaya yapılan yolculukta eksiksiz olma biçimindeki bir düşüncünün yansıması olarak görülmelidir.” (Aça vd. 2019: 146).

Bu inanış, eski Şaman inancı olarak Altay Türkleri arasında da görülmektedir. “Altay dağlarının şimal taraflarında ormanlık bölgelerde yaşayan ve henüz

şamanizden kurtulamayan Beltir Türkleri ölülerini şaman"töresine göre gomdükten sonra dul kalan karısının saç örgülerini ortasından keserler.” (İnan, 1952: 25).

Diğer bir inanış, erkeğin dul kadının başını açması ve saçlarını yolmasıdır. Bu durum eski Türk yas törenlerinin kalıntıları olmakla birlikte, baş açmak hem dinsel törenlerde hem de yas törenlerde yapılan eski Türk geleneğidir. Sibirya Türklerinin yas törenlerinde de ölen erkeğin dul kadını “yakası yırtık, saç örgüleri” açılmış şekilde dolaşır (Lvova vd, 2013b: 182).

Azerbaycan Türklerinde taziyeye gitmek, ölen kişinin yakınlarına üzüntüsünü bildirmek için “**Başsağlığı vermek**” denilir. Türkiye Türkçesinde de “**başın sağ olsun**” derler. “Türkmenistan Türkmenlerinde cenazeye duran kişiler başlarına geleneksel börekleri- galpaklarını takar ve “Başında gam var, gam savuşsun” derler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 27).

“Başına toprak döküm, başına kül döküm, başın batsın, kara günden başın açılmasın, yaylığın (başörtün) boş kalsın, başını yedin-öldürdün” demek bir insanın ölümü istediğinde söylenen beddualardır. Diğer bir inanış da var ki, genç yaşta ölen kişinin yakınları annesi, kız kardeşi yakılmış ateş yerinden kalan küllerden alar başlarına dökerler. Günümüzde bu inanç hem de deyim şeklinde yaşatılmaktadır: “Başına kül olmuş”, “kül başına”, başı küllü” yani genç yaşta oğlu veya kızı ölmüş anlamındadır.

2.5.3.4. Cenaze Yıkama ve Yıkanan Yerle İlgili İnanç ve Uygulamalar

Ölünün en kısa zamanda gömülmesi gerektiğini ve ölünün kaldıkça ağırlaştığını söylerler. Ceset toprağa aitse bir an önce ait olduğu yere gitmelidir derler. Bu inanç, tüm Türk halklarının inançlarında da benzer bir şekilde görülmektedir.

“Asya Hunları’ndan beri Ortaasya’daki ölü yakma geleneği, başlangıçta Mazdaizme bağlanmakla beraber, son yapılan araştırmalar, bunun eski İran dininden ziyade Andronovo ve Taştık kültürü ile alâkalı olduğunu ortaya koymuştur.” (Tezcan, 2007: 3109).

Kaşkaylarda ölüm olayının gerçekleşmesinden sonra ilk aşama, ölünün yıkanması ve kefenlenmesidir.

“Ölünün öte dünyaya gönderilişine önhazırlık niteliğindeki bu işlemlerin kimilerinin temelinde ölene "canlı" gözüyle bakmanın ve ondan korkmanın tipik belirtileri yatarken, kimilerinde de hijyenik düşünceler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadır.” (Örnek, 1971: 44). Türklerdeki ölü yıkama geleneği, su ile arınmak ve diğer dünyaya temiz gitmek anlamında yorumlanabilir. Cenazenin defnedilmeden suyla yıkanması, aynı zamanda yeniden dirilişi garanti altına almak olarak da yorumlanabilir.

Kaşkaylar arasında olan inanca göre ölünün yıkanması göreviyle akrabalarla aile üyeleri ilgilenir. Ölü yıkamaya gurs verme derler. Aynı zamanda obada “hatır” diye bilinin ve bu işi yapan kişiler de vardır (K.K. 1).

Kırgızlarda ise ölen kişinin yakınlarından birisinin cenazede bulunması önemlidir. Yıkama yapan kişilerin de sayısında tekli sayıların (1, 3, 5 kişi) olmasına dikkat edilmektedir. Ölü yıkama zamanı ölünün burun delikleri, kulakları pamukla kapatılır ki, su kaçmasın. Yerleşik hayata geçen Kaşkaylar artık cenazelerini mecsitlerde meyit yıkanan “mürdeşirxana”da yıkatmaktadırlar.

Yıkanma zamanı cesedi setr ve kafur ile yıkarlar ve sonra ölü abtesi aldırırlar. Önce başından su dökülür, sonra sağ çiğninden (omsuzndan), sonra sol çiğninden (omzundan) su akıtılır. Eğer ölen kişi genç ve evlenmemiş birisi ise eline ayaklarına kına yakılır (K.K.20). “Gül kokusu” ve kokulu su yapılarak dökülür. Üzerinde bu dünyaya ait olan hiçbir şey bırakılmaz, takma dişleri varsa çıkarılır ve ailesine verilir (K.K.2). Kaşkay inancına göre herkes özellikle de kadınlar kendi kefenliğini önceden alarlar. Kefeni üzerine atılan kilim ve gebbesini de kendi elleri ile dokurlar. Bu ölümü hatırlamak ve ölümün varlığına inanmak anlamına gelir.

Kefenleme sırasında yaşlı kişiler, Meşhet’ten ve İmam Rıza ziyaretinden gelen kefenlere sarılarak son menzile yolculanırlar. Bu kutsal sayılan mekânlardan gelen kefenlerin de son yolculuklarında onlara yardımcı olacağına inanılır. Halk arasında böyle kefenle kefenlenen ölümler için “şanslıydı kefeni de Mekke’den gelmiştir” derler (K.K.3). Tabutun üstü açık olur, sallardan oluşur. Genelde tabut üzerine kırmızı kumaş serilir.

Cesede dokunmak diğer dünyanın, alt dünyanın ruhları ile irtibat halinde olmaktır, o yüzden de cenaze törenlerinden sonra tekrardan sosyal hayata dönmek için arınma işlemleri de yapılmaktadır.

Roux, “Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm” adlı çalışmasında ölü yakınlarıyla akrabalarının, ölünün bulunduğu evdeki herkesin ateş arasından geçerek arındırıldığını kaydetmiştir. Eğer ateşle arındırma yapılmazsa o insanlar ve eşyalar bile tehlikeli ve murdar sayılırdı (Roux, 1999: 101-102).

Kaşkaylarda ise bu arınma su ile yapılmaktadır. Cenaze evinde bulunan ve cenazeye dokunan herkes murdar sayılır ve bu yüzden de su ile “ğusl yapar”lar. Böylece cenazeden gelecek tehlikelerden korunmuş olurlar.

Kazak Türklerinde de cenaze yıkanan yere toprak, taş yığılarak üzeri ve çevresi örtülmektedir. Buraya insan ve hayvan ayağının basmasını engellerler. Halk inancına göre böyle bir yere basan insan veya hayvan çeşitli hastalıklara yakalanır. Daha eski dönemlerde ise böyle bir yerin ateşle temizlendiği bilinmektedir (Nauanova, 2020: 202).

Kırgız Türklerinde de ölü yıkanan yere kırk gün basılmaz, bunun anlamı kötülüklerin ve felaketlerin diğer kişilere geçmesini engellemektir (Jumabaev, 2006: 64).

Kaşkay inancına göre, gece ölünün yıkandığı yerden geçeni çile basar. Bu çileden kurtulmak çok zor bir iştir, o yüzden de ölünün yıkandığı yeri obadan belli bir mesafe olan uzak bir yerde yaparlar. Sonra o yerin üzerine toprakla kapatırlar ki, hayvan veya diğer insanlar o yere dokunmasın (K.K.3, K.K.6). Ölüye dokunan kişi de çileli sayılır ve işi bittikten sonra gusül alarak temizlenmelidir. Kefenlendikte ölünün başını aşağı doğru koyarlar. “Ölü başı aşağı, diri başı yukarı” diye deyim de vardır (K.K.15).

2.5.3.5. Ölü Gömme

Ermeni gezgin Kragos, eski Tatarların cenaze ile ilgili inanışları arasında ölünün yakılmasından veya derin çukur kazılarak gömülmesinden bahsetmektedir. “Gömmek”, Eski Türkçedeki “Köm” kelimesiyle ilişkilidir. Kumanlar da “Kömmek”

kelimesini Codex Cumanicus'ta "Chomdum" kelimesiyle vermişlerdir (Roux, 1999: 230-232).

Kaşkaylar "ölüyü gömmek" eylemi için "qattıq torpağa", ölüyü geyuladık", "ölüğü gaim etdik", "torpağa tapşırdık" kelimelerini kullanır (K.K. 7, K.K. 13, K.K.24).

Kazak Türkleri jerlev "yere vermek", deneni jerge tapsıruv "naaşı toprağa teslim etmek" mäyitti jerge beruv "naaşı toprağa vermek", songı saparga şıgarıp saluv "son yolculuğuna uğurlamak" şeklindeki örtmeceleri kullanırlar (Nauanova, 2020: 204).

Ölü yıkama işlemleri tamamlandıktan sonra tabutu hazırlanan ölünün akrabaları, ailesi tabutu üzerine toplaşarak ağlarlar. Cenazeyi mezara götürmeden önce üç defa kaldırıp indirirler, sonra yedi adım attıktan sonra cenaze kaldırılır. Bunu yapmakta maksat ölüm olayını evden uzaklaştırmak, aynı eve tekrar ölüm gelmesini engellemektir. Kaşkaylar arasında ölen kişinin çıktığı eve geri geldiğine ve kendisiyle başka birisini de götüreceğine inanılır. Ölen kişi için "Ölümün izi kaybolsun, yolu kapansın" derler. "Bovam ölümünden qorqmuram, qorquram kî, ecel évimi tanıya" (Aghdam, 2009: 45).

Vay vay getirir yani **yas yas getirir** derler. Cenazenin önünde oğlu, eğer oğlu yoksa en yakın erkek akrabası gider. Mezarlıklar genelde insanların yaşam alanlarından uzakta olur. Yani ölümler dünyasıyla diriler dünyasının bir sınırı vardır. Ölünün ruhu, karanlık dünyayla ilişkili olduğu için eski evlerine ve ocaklarına gelirler. Bu yüzden de ölen kişinin kişisel eşyalarını evden uzaklaştırılır, evde aynaların üstü kumaşla kapatılır. Cenazenin kırkıncı gününden sonra evde bir küçük eğlence gibi tören yapılar ki, ölüm tekrar o eve gelmesin.

Türk topluluklarında ölümler güneş battıktan sonra gömülmezler. Çünkü güneş battıktan sonra yer kazılırsa, yeraltındaki kötü ruhlar yeryüzüne çıkar ve insanlara musallat olurlar (Sagalaev, 1991: 71).

"Bütün Türk dünyasında ölümler güneş battıktan, hatta bazı yörelerde ikinci vaktinden sonra gömülmezler. Çünkü Türk toplulukları güneşin batımı ile birlikte yerlerin mühürlendiğine/kilitlendiğine inanmaktadırlar." (Güngör, 2007: 4)

Kaşkaylarda da ölen kişi öğlenden sonra ölürse, ertesi gün defnedilir. Gün batımından sonra defnetmek günah sayılır. Evde yakınları ve komşular toplaşarak

cenazeyi kötü ruhlardan korumak için beklerler, sabaha kadar cenazeyi yalnız bırakmazlar (K.K.12, K.K. 20).

Cumatesi günleri Kaşkaylarda uğursuz gün olarak nitelendirilir. Bu yüzden de bu gün **“bir işe başlamak, düğün yapmak, hatta ölü gömülmesi”** bile hoş karşılanmaz. O yüzden eğer birisinin ölüsü Cuma gecesi ölmüşse, o ölü Cumatesi gömülmez, gün döndükten sonra da ölü gömülmediği için o ölü Pazar günü gömülür (K.K.3, K.K. 6). Cumatesi günü uğursuz gün sayıldığı için halk arasında şenbenin şerrinden qorun derler (K.K.63). Şenbe günü ölen birisinin de günahkâr olduğuna inanılır, nes (uğursuz) günde öldü derler, gözünü hemen kapatırlar ki, arkasınca başka ölü götürmesin (K.K.7).

Kaşkaylarda cenaze namazı mezarlıkta kılınır. “Namaz okutulur” derler. Defnedilen ölünün cesedini toprağa koyduktan sonra, herkes kürekle mezara toprak atar (K.K.3). Mezara toprak atılan küreğin direk elden ele verilmesi kötü yorumlanır. Bunu yapan kişinin evinden cenaze ıkacağına inanılır. O yüzden de kürek yere atılır. Diğer kişi yerden alarak toprak atar. Eğer birisi ölen kişiyle dargınsa veya ona küsse o kişi mezara toprak attığında hakkını helal etti derler, üzerine toprak attı derler. Ölünün ölmesine üzülseler de toprağa gömülmesine sevinirler. **“Toprak bu adamı kabul etti”** derler, şerefli öldü derler Aynı zamanda ölü gömdükten sonra toprak mezarın üzerine taş koyarlar. Ölüye dokunan herkesin de “güs” “gusül” vermesi önemlidir (K.K1).

Kaşkaylarda ölü gömülmeden önce mezarına namaz kıldığı mührünü bırakma geleneği vardır. Bazı cenaze törenlerinde ölünün tesbihi ve esası da yanında gömülmektedir. Tabut süsleme, mezar üzerine bırakılan eşyalar ve yiyecekler eski Türk gelenklerinin devamı niteliğindedir.

“Kurganlarda ağaç lahitler, ölüye hediye olarak sunulan eşyalar, ya da ölünün ölüler dünyasında bu hayattakine benzer bir yaşantı süreceğine inanıldığı için yapılmış bazen minyatür boyutta olan çeşitli nesneler, küçük masalar, yiyecek (et) doldurulan kaplar, yere yayılan veya duvara asılan, keçe, halı ve diğer dokumalar, ölünün başının altına konulan yastıklar, yanına konulan silahlar, bazen bacak arasına konulan kaplar, ölünün mezar giysisi” gibi eşyaların konulması da buna işaret eder (Çoruhlu, 2004: 247).

Kaşkaylarda tabut üzerine halı ve kilim atma geleneği vardır. Hatta Kaşkay kadınları kendi kefenliklerini ve tabut üstü halı ve kilimlerini önceden dokurlar. Bir kadın en iyi dokuduğu halı ve kilimini ayırır ve “bu benim ağacım üstünedir” der. Yani “tabutumun üstüne serilmek içindir” der (K.K.7). Bu inanç sadece İranda’ki türkler arasında uygulanmaktadır, farslarda bu inanç yoktur (K.K.5).

Mezarlarda bulunan keçe ve hayvan postları da bu inançla uzlaşmaktadır. Türkmenlerin ölü gömme adetlerinde görülen “tabutun üzerinin ipek halılarla süslenmesi” (Serkina, 2006: 187) de bu geleneğin taklidi devamı niteliğindedir

Garrod, Kaşkay türklerinde ölüm geleneklerinden bahsederken törenin müzik eşliğinde yapılmasından ve bu bölüme devrik denilmesinden de bahseder. (Garrod, 1946: 305). Genç yaşta ölenlerin tabutu gelin evi gibi süslener ve üzerine kırmızı kumaş veya halı, kilim serilir. Genç yaşta ölen erkekler için kara ve ağ çiçeklerle, siyah kurdelelerle süslenmiş tabut yapılar. Bekar ve genç yaşta ölen kişiler için saz korna ve nağara-davul çalanları davet edilir, ölen kişi için ahengin tersine ritimler çalarak tabutu mezara götürülür (K.K.18). Ağlayarak, ters hale oynarlar (K.K.10). Mezarına duvak asar, bazı aileler mezarı üzerinde gerdek çadırı kurar ve kırk gün bu çadırdaki çırak-mum yakarlar (K.K.30). Evlenmeden, genç yaşta ölen gençler için nağara (davul) zurna çağrılır ve devre yani ters ritimler çalınır. Cahal (genç) oğul ve cahal (genç) kız ölünce ellerine ayaklarına kına yakılır (K.K.22) . Eğer ölen erkekse sevdiği kız varsa tabutu o kızın evinin etrafından geçilerek mezarlığa götürülür veya o kız tabutu üstüne getirilir (K.K. 1). Bu törenin açıklamasını şu şekilde aktardılar, nasıl ki, düğünde gelin ve damat onurlandırılır, ölümün de aynı şekilde onurlandırılmalıdır.

Ters olanın ölümü ve zorluğu çağrıştırdığını Hakasların ölünün kırkinci günü, ölen kişinin yakınları mezarlığı terk ederken mezarı üç kez güneşin ters yönünde dolaşarak ölüyle vedalaşırlar ve bu da ölen kişinin mitoloji bilinçten, zaman ve mekândan ebedi olarak kopmasına işaret eder (Lvova vd, 2013b: 181). Buna benzer inanç Kaşkaylar arasında da vardır. Mezarlıktan ayrılan herkes ters tarafa (arkasına taraf) yürüyerek mezarlıktan çıkar daha sonra da geriye bakmadan uzaklaşar (K.K.45).

Kaşkaylarda da ters halay oynanması, ters ritim çalınması, dul kadının elbisesini ters giymesi, evdeki eşyaların ve diğer kap kacağın ters koyulması

inancının temelindeki aslında mitolojik bilinçte ters olan her şeyin zorluğu, ölümü ve yeraltı dünyayı çağrıştırmaları yatmaktadır. Aynı uygulama genç yaşında ölen kız için de geçerlidir Genç kızın da mezarının üzerine Kaşkayı baydağını- yedi renkli duvağını ve geleneksel kıyafetlerini bırakırlar. Bu dünyada giyemediği gelin duvağının sembolik olarak mezar üstüne bırakılması, eski Türklerde ölünün kendisine ait araç gereçlerle gömülmesinin bir izidir.

Aynı zamanda arkolojik kazılarda Türk ölü gömme geleneklerinde hayvan derisinin “döl kesesi” olarak düşünüldü ve ölünün mezara hayvan postu içerisinde koyularak rahim taklit edilerek gömüldüğü görülmektedir.

Ölüm, zaman ve mekân dışındaki mitolojik dünyaya geçiştir. Mezarlık da bu mitolojik olan diğer dünyadır. Normalde insanın bilinçaltında onun evinin dışında olan her yer yabancıdır, başkasına ait olan bir mekândır. Ölen kişiyi de mezara götürürken ailesi ve yakınları onu kabire bırakırken *seni burada bırakıp dönüyoruz* derler. Kabir dünyası artık ölen kişinin kalacağı ebedi evi olarak nitelendirilir ve artık onu ailesi ve yakınları buraya gelerek ziyaret ediyorlar.

Ölü ruhunun eve musallat olmaması için birkaç gün içinde evde televizyon açılmaz. İnsanlar gülmezler, eğlenmezler, yas tutarlar. Su kaplarının üstü kapatılır, aynaların üstü bezle örtülür ki ölünün ruhu eve gelirse burada kendine ait hiçbir şey bulmasın ve geriye kendi evine dönsün (K.K.24, K.K.30).

Bu gelenek Türkiye Türkleri arasında da benzer uygulamalarla icra edilmektedir: Cenaze evinde üstü açık su bırakılmaz, bütün sular dökülürdü (Emeksiz, 2009: 262).

Fakat insanlar öteki dünya derken daha çok yeraltı dünyasını, ölünün gömüldüğü yeri, toprağın altını düşünürler. *Ölen kişi için kara toprağın, kara yerin payı oldu* derler. *Gara ecel, gara telli gara ölüm, gara toprak, gara günler* da metforik olarak kişileştirilir ve canlılaştırırlar. Oğuznamede de ölüm “Eğer istemez isen, kendine kara ölüm” (Ögel, 1989: 315) denilerek kara renkle ifade edilmiştir. Kara yer, kara toprak da ölümü çağrıştıran ifadelerdir. “Kara yer ve kara toprak, bir mezardı: Anadolu da bu anlayış yaygındır. Kutadgu Bilig, "bu bir avuç (avutça) kara topraktarı vazgeç diyerek dünya toprağının faniliğinden söz açıyordu.” (Ögel, 1995, 2: 255).

Göçebe Kaşkaylar arasında toprağa emanet etmek denilen bir ölü gömme şekli de görülmektedir. Buna **torpağa** yani **yere** tapşıırma derler (K.K.5, K.K.45). Göç zamanı ölen kişileri mezarlıklarına götürmek uzun zaman aldığı için ve aynı zamanda zor olduğu için en yakın mezarlıkta gömülmekte ve bu cesedin bu mezarda çürümediğine inanılmaktadır. Ölen kişiyi torpağa tapşırırken ona “ilk imamın İmam Elidir, yolun onun yoludur” derler Tarı’ya dualar okuyarak “Ölümümüzü sene emanet ettik” derler. Ölülerini o yere gömer ve üzerine de işaret bırakırlar (K.K.5). Çünkü göç bittikten sonra cenaze sahibi cesedi bu mezardan alarak kendi mezarlığında gömmek için götürmektedir.

Yer ve toprak, Kaşkay inancında canlı olarak görülür. Ölen kişinin yere tapşırılması (yere emanet edilmesi) sırasında “**ölümüzü sene emanet ettik**” ve ölü arkasınca konuşurken “**yerin de kulağı var şeytanı haber götürür**” demeleri, yeri-toprağı canlı olarak düşündüklerine işaret eder. Aynı zamanda bu deyimde kullanılan şeytan kelimesinde Türk mitolojisindeki yeraltının sahibi olan Erlik’in sembolize edilmiş şeklini görüyoruz. Yeraltı dünyası ölüler dünyasıdır. Şeytanın ve kötülüklerin olduğu yerdir. Şimdiki fal geleneklerinde birine zarar vermek istediklerinde ona **kara büyü** yapıp mezarlıklara gömerler. Karanlık dünyanın ve kötü ruhların o insana musallat olmasını sağlamış olurlar. Orada da ölünün hayatının bir devamının olacağına ve ruhunun gökteki dünyaya geçeceğine inanırlar. Genellikle kötülükler daha çok alt dünyadan gelir. Üst dünya daha çok pozitif olarak algılanır.

2.5.4. Defin Sonrasındaki İnanç ve Uygulamalar

2.5.4.1. Ölü Aşı- Zevenguş, Ölü Helvası -Xeyrat

“yog-matem yas; ölü gömülmesinden sonra üç ve yeddi güne kadar verilen yemek” (Atalay, 1986: 143-796).

F. Köprülü’ye göre yağ, iptidai bir kurbanın kalıntısından başka birşey değildir, eski zamanda hakikaten kesilen kurbanın timsalidir (Köprülü, 1999: 93).

Kaşkay kültüründe de bu inanç bazı tayfalar arasında yaşatılmaktadır. Derlemecilerden olan Sümeyya Haghighat kendi dedesinin ölümünü şu şekilde

anlatmaktadır: “Ben uşğıdım, büyük atam rahmete getti, mezarıstanda onun mezara üstünde bir koyun öldürdüler (kurban kesilmesi anlamındadır). Ölen kişi için mezar üzerinde hayvan kesilir, nasıl ki, yeni gelin gelende önünde kurban keserler, bir insan öldüğünde de kurban keserler ki, dünyasını değışir, farklı bir dünyaya gidiyor. O yüzden mütlek kan akıtılması, kan tókülmesi önemlidir (K.K.4).

Diğer bir inanç da var ki, bir aileden ve tayfadan bir kaç kişi yakın zaman içinde dünyadan giderse, ölürse derler ki, bu mezarlar üzerinde kan akıtılması, kan dökülmesi gerekir. Yani kurban kesilmesi gerekir ki, giden ölüler kendisi ardınca başkalarını da götürmesinler (K.K.5, K.K.45).

Eski Türklerde olan yuğ törenleri ilkel yas-matem ayinleridir. Ölenin ruhuna üçüncü, yedinci ve kırkinci günü aş verilmesi, ağıt söylemek, ölen kişinin kahramanlıklarını övme gelenekleri, Kaşkayların yas törenlerinde de yaşatılmaktadır. Ağlamak kelimesi de “yığla-yığlat” şeklinde DLT’de kullanıldığı şekilde (Atalay, 1986: 322) kullanılmaktadır. Irak Türkmenleri de günümüzde de ağlamak filini- “yığlamak” şeklinde kullanılmaktadırlar. Yuğ törenleri Kaşkay Türkleri arasında hem Muharem ayında hem de diğer sıradan yas törenlerinde yapılır.

A.İnan, İbn Fadlan’nın verdiği bilgilere dayanarak, Oğuzların da Gök Türkler gibi mezar üzerine kurgan (hüyük) yaptıklarından, balbal diktiklerinden, yog-aş töreni yaptıklarından bahsetmektedir (İnan, 1986: 10).

Kaşkaylar insan ruhunun var olduğuna inanır ve bu ruhun onlarla beraber gezdiğine, onları gördüğüne, onlara yardım ettiğine veya onlara gazap ettiğine inanırlar. Bu yüzden de ölen kişinin ruhunun, öldükten sonra ailesini terk etmediğine inanırlar. Ölen kişinin ruhunun ailesine zarar vermesinden korunmak için, ölünün 3. 7. ve 40. günleri ölü aş yapılr ve gelen misafirlere dağıtılır. Aynı zamanda “her Perşembe gecesi "ölüler" anılır ve onların ruhlarına ihsan dedikleri- yemek pişirerek dağıtma geleneğı de vardır. Perşembe ve Cuma gecesi evde sarımsak ve soğan gibi yiyecekler yenmezler ki, o gece ruhlar kendi evlerine gelirler, o yüzden o gün evde güzel kokulu yemekler yapılır ve yemekler yapılmadan önce evde ölülerin adlarını da zikrerek yemeğe tuz atarlar (K.K.24). Erkek cenazesi için 130 gün inancı da vardır ki, cenazenin yüz otuzuncu gününde yemek yapılır, yakın komşular, akrabalar davet edilir. Bu işlem kadın cenazesi zamanı yapılmaz (K.K.39)

Azerbaycan'da da ölümlere hürmeten yenilen "aş" (Ceferoğlu, 1956: 67) geleneği vardır. Ölünün adı anıldığı için bugüne Azerbaycan Türkleri “**adına**” ve **cüme akşamı** da derler. Bu gün yapılan yemeklerde ölümlerinin adlarını söyleyerek yemeğe tuz atarlar (K.K.33).

Kırgızlar ölü aşına “kara aş” (Jumabaev, 2006: 70), Kazak Türkleri ise “yuğ aş” derler (Nauanova, 2020: 206).

Kaşkaylarda yas törenine “Pürseğ” denilmektedir. Pürseğ çadırına önce hanlar, aksakallar, daha sona ağbirçek yaşlı kadınlar, en son da diğer kadınlar gelirler. Genç ve evlenmemiş kızların pürseğe gelmesi hoş karşılanmaz (K.K.7). İnanca göre eğer bekâr kız pürseğe giderse bahtı bağlanır (K.K.5).

Ölü yemeğine “zevenguş” denilmektedir. Ölünün üçüncü, yedinci ve kırkinci gününde bu yemek verilmektedir. Ölü defnedildikten sonra merasime katılan erkek ve kadınlar cenaze evine gelerek onlara ayrılmış ayrı ayrı çadırlarda oturur ve yemek yerler. Özel ölü yemeği sofraları kurulmakta, merekeye gelenler doyurularak yolcu edilmektedir.

Genelde yaşlıların ölü yemeğini herkes yer, ömrünü güzel yaşadı ve tamamladı derler. Onun zevenguşundan herkes yemelidir. İnanca göre herkes ölü hayrına yapılan yemekten yemelidir ki, ölü için xeyir-hayır ola. Yas yemeği olarak “boz govurma” denilen yemek et yemeği verilir. (K.K. 24, K.K.26). Fakat genç yaşta ölenin zevenguşu yakınları tarafından yenilmez. Bu yemekten sonra ölü ruhuna fatiha okunur ve şükür edilmez. (K.K.45). Yas törenleri günümüzde İslami özellikleriyle yaşatılsa da islamda yas töreninde yemek verilmesi inancı yoktur. Arap kültüründe ölümler hürmetine yemek verilmez.

Kutadğu Bilig’de “yoğ aş bolur ya ölüg atmga” denilerek “yog aş”ndan bahsedilmektedir. Eski Türkler ölümlerine “ aş verme”yi en önemli vazife saymışlardır. İlk çağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir, yani mezarına konulur veya dökülürdü. Manevi kültür geliştikten sonra bu tören "sevabını ölünün ruhuna bağışlamak” üzere fakirlere yemek, helva vermek şeklini almıştır.” (İnan, 1991: 248).

“Ruhların koku aldıkları inancı vardır. Bunun içindir ki, kandillerde simit, arife ve cuma günlerinde lokma ve helva yapılır. Bunlardan ev halkının yanı sıra

konu helva -komşu ve herkese ikram edilir. Böylece ölülerin ruhunun şad olduklarına inanılır.” (Kalafat, 2010: 419).

Kaşkaylarda ölünün üçü, yedisi, kırkınıc gününde ölü aş verilir. Aynı zamanda kırkıdan sonra da ölü unutulmaz ve her perşembe günü evde yemek yapılırken ölen kişinin adı anılarak yemeğe duz döküler ve yapılan yemekten ve tatlılardan mezar üstüne götürülür, orada dağıtılır (K.K.2, K.K.14).

Matem ve matem aş töreni Baburname’de bu şekilde anlatılmaktadır: “Matem merasimi yapıldıktan, fakir ve miskinlere aş verilir, ölülerin ruhuna dualar okunduktan sonra, gönülleri alıp, matem elbiselerini çıkardık.” (Arat, 1970: 243).

Yaptıkları aştan ölünün mezarını da ziyaret ederek mezar taşına da bırakırlar. “Şamanizmde mühim yer tutan dini merasimlerden biri de ölülere yiyecek ve içecek takdimleridir.” (Şeşen, 1975: 128).

Eskiden ölünün mezarına içmesi için kımız ve yemesi için et bırakılması ayini zamanla ölü ruhuna verilen aş ve diğer yiyeceklerle kansız kurbanı çevrilmiştir. “Ölünün yıldönümünde ölü mezarının eş dost ve akrabalar tarafından ziyaret edilmesi ve aş verilmesi, mezar taşı üzerine su dökülmesi” (K.K.3, K.K.6) geleneği hala Kaşkay Türkleri arasında da devam ettirilmektedir.

Kırkı çıkmamış ölü için her **cüme akşamı** yeni “**perşembe günü**” evde ölünün adına aş –yemek yapılmalı, buğday ekmeği ve hurma helvası verilmelidir. Buna, “xeyrat” denilir. Bu, ölü ruhuna yapılan hayırdır. Bazen de mezar başında ayet okunarak bu yiyecekler dağıtılır. Xeyrat denilen hurma helvası, tüm Kaşkaylarda ölü merasiminin simgesidir. Her kabir ziyaretinde mutlaka xeyrat yapılarak dağıtılır. Bu mezar ziyareti ölen kişinin bir yılını doldurana kadar devam eder.

Ölmüş kişilerin rüyada yaşıyormuş gibi görünmesi o kişinin ruhunun eve gelmesi ve rüya sahibinden onu yad etmesini, ihsan vermesini (ölü aş yapıp fakir fukaraya dağıtmasını) istiyor anlamına geliyor (K.K. 2).

Genelde yeni ölen ölünün mezarı yalnız bırakılmaz. Genç yaşta birisi ölmüşse yeddi gün sabah akşam mezarı başına gidilir ve çırak veya mum yakılır. Gündüz bu çırak veya mum söndürülür güne battıktan sonra mezarı gidilir çırak veya mum yakılır. (K.K. 3).

“Çukurova’da ölünün yıkandığı yerde ışık yakılır. Eski Türklerden beri bu âdet değişik şekillerde kendini göstermektedir. Türk inançlarına göre, ölü evine kırk

gün süre ile girmeye çalışan ruhlar bulunmaktadır. Ölüm ruhlarından korunmak için ölü evinde kırk gün ışık yakılır.” (Artun, 2006: 12).

Kaşkaylar için “Perşembe akşamları” düzenli olarak ölü ziyareti mutlaka yapılır. Bu inanç vardır ki, her ölü kendi ailesinden ziyaret edilmek ve hatırlanmak ister ve bu yüzden “Xeyrat” yapılır, hayır iş yapılır, bu ölünün ruhu memnun edilir (K.K. 6).

Ölü aşısı Kaşkaylarda obanın ve akrabaların yardımının yardımıyla yapılmaktadır. Hatta komşular ve oba ehli cenaze evine maddi yardımda bulunur, koyun, yağ, gend, şeker getirirler.

Türklerde ahiret dünyasının varlığına inanılmaktadır. Kaşgarlı sözlüğünde de “Menğgü ajun” –sonsuz, ebedi dünya olarak geçmektedir (Atalay, 1986: 378). Eski Türkler ruhun ölmezliğine inanmışlardır. O yüzden de iyeler ve ruhlar aracılığı ile Tanrı’ya ulaşmaya, onları mutlu ederek Tanrı’yı mutlu edeceklerine ve kaderlerini bununla değiştirebileceklerine inanmışlardır. Eski Türkler arasında yılın belli dönemlerinde, özellikle bayramlarda mezarların ziyaret edilmesi, dua edilmesi ölen kişilerin ruhlarının bu gelişten haberdar edilmesi amacıyla yapılmıştır. Türk geleneklerinde ölmüş ataları yad etmek- hatırlamak, onların ruhunu memnun etmek devam eden geleneklerdendir.

Muhammet Tantekin, Nevruz bayramının menşeyini doğanın-tabiatın ölüp dirilmesi miti ile ilişkilendirmiştir (Tantekin, 2006: 53). Nevruz bayramında ölmüş zannedilen doğanın uyanışının kutlanması ile birlikte, ölülerin ziyaret edilmesinin kökeninde ilkel mitlerin izlerinin yaşatıldığını düşünmeye imkân vermektedir.

Kaşkay Türkleri arasında Nevruz’dan önce **“ölen ataların mezarlarının ziyaret edilmesi”** yapılan en önemli ayinler arasındadır. Nevruz Bayramından önceki son Perşembe gününe **“Ölüler Bayramı”** denir ve ölmüş yakınların mezarları ziyaret edilir, aş dağıtılır, xeyrat yapılır (K.K.45). Mezarlıklar ziyaret edilerek mezarlar üzerinde mum yakılır, bayram için yapılmış şirin çöreklerden- tatlılardan xeyrat dağıtılır (K.K.5). İnanca göre ölülerin ruhları bayramlarda kendi evine gelir, o yüzden o günlerde onların ruhlarının anılması önemlidir (K.K.22). Bazı aileler nevrüz bayramında yaptıkları mezar ziyaretine kalabalık şekilde gider ve mezar üstüne sebze denilen filizlenmiş buğday ve şirnilerle birlikte korna-zurna çalan müziyen de götürür.

Fotoğraf 45: Ölü bayramı mezar ziyareti

Ölen kişinin mezarının Nevruz bayramından önce Ölüler bayramında ziyaret edilmesi, mezar üzerine yiyecekler konulması ve mezarı başında karaney (zurna) çalınması töreni yapılmaktadır. (K.K.23).

Bu inanç aynı şekilde Azerbaycan Türkleri arasında da vardır. Nevruzun üçüncü çarşambasında ölüler yadedilir, hatırlanır. Bu bayrama “**Kara bayram** veya **ölü bayramı**” denilir, ölü aşısı verilir, mezarlar ziyaret edilir.

Kırgız Türkleri de ölümler adına aş verilmesini ve mevlit okunmasını “Çıt Çıgaru” (Koku çıkarmak) adıyla günümüzde de yapmaktadırlar. Günümüzde Kur’an, mevlüt okutma gibi dini ayinlerle karıştırılarak yaşatılan bu inancın kökeni, ateşe yağ atarak ölümleri memnun etmek gibi Şamanistik merasimlerden gelmektedir (Cumakunova, 2000: 77-78)

Bu bayramda ölümlerin yad edilmesinin (hatırlanmasının) kökeninin Türklerin “Tura bayramı” dedikleri “ecdat bayramı” ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü Türklerde **ecdada ve atalara saygı gösterilemesi, onların ruhların ölmemesine olan** inançlarıyla ilişkilidir.

2.5.4.2. Mezar Taşı

Bildiğimiz gibi doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleriyle ilgili kültürel değişimler ve asimilasyon daha kalıtsal ve inanç sistemi bünyesinde yer almaktadır. Eski Türkler ölümlerini gömmekte ve mezarları kubbe şeklinde yapmaktadırlar. Kabir evine “kurgan, kürgan, korgan” demişler, daha sonraları bu kelime “kor”, “gör” şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Tepe şeklinde veya kubbe şeklindeki mezar tipleri de Türklerle has mezar tipleri olarak bilinmektedir.

Elam medeniyetiyle aynı dönemde yaşayan Kasilerin de Türklerle benzer olduğu, hatta proto Türkler olduğu düşüncesi de vardır. Onların Güney İran’da, Zagros dağları sınırlarında yaşadıkları da malumdur. Kasi dönemine ait bulunan bronz nesnelerin çoğu Kasi savaşçılarına ait eyer ve bronz eşyalar koşu takımları - at nalı - üzengiler - kılıçlar vs. ilkel silahların hepsi ölen kişilerle beraber mezarlara gömülmüştür. Çünkü Kasiler de ölümden sonraki hayata inanıyorlardı. Bu gelenek daha sonraki Türk kuşaklarında da devam ettirilmiştir. “Prototürk etnosuna aid arkeoloji kültürde etnik özellik kendisini bükülü basırık (sonralar atlı basırık, balbal, daşbaba ilave edilmiştir) ve kurgan kültüründe gösteriyor.”(URL-61)³⁹

İbn Fadlan seyahetnamesinde de Oğuzların ülkesini seyahet eden seyyah, burada ölen kişi için **ev şeklinde bir çukur kazıldığını** ve ölen kişinin kurtağı, kuşağı ve yayı ile tüm malı hayvanlarıyla birlikte mezara konulduğunu ve üzerine

³⁹ URL-61: <https://9bitik.blogspot.com/p/urmu-nzri.html> (Erişim Tarihi: 23.12.2020)

çamurdan kübbe gibi bir tümsek yapıldığını, üzerinde kurban kesildiğini anlatır (Şeşen, 1975: 36).

Mezar ve türbe kültürü, Türklerin eski dönemlerden kalan miraslarından ki, Orhun Abideleri'nde **“bark itgüçi- türbe yapıcı”** adıyla ve **“ebin barkın bozdum”** şeklinde geçmektedir (Ergin, 2018: 60, 80). Halk arasında “ev-bark” olarak kullanılan bu kelime, ulu kişilerin yattıkları yer olarak verilse de şimdi sadece aile üyelerinin yaşadığı evin kutsiyetini göstermek için kullanılmaktadır (Arık ve Eroğlu, 2020: 76).

İbn Fadlan da Oğuzların mezarlarından bahsederken ev kelimesini kullanır ve bu mezarları eve benzetir (Şeşen, 1975: 129). Kaşkaylarda bark hem “ev –bark” anlamında hem de mezar (barkını derin kazın derler) anlamında kullanılır. Görüldüğü gibi İslam dinini kabul ettikten sonra da Oğuzlar, Şamanik inançlarını yaşatmakta ısrar ediyorlardı. Atalarının dinine ve inançlarına bağlı olan bu toplumun eski inançlarını mezar ve ölü gömme adetlerinde daha bariz şekilde yaşattıklarını görüyoruz.

Türk mezar tipi sayılan kurganların Türklerin yaşadığı geniş arazilerde yayılması, bu törenin Türkler arasında ne denli önemli olduğunu gösterir. Aynı zamanda mezarların etrafında balbalların, taşbabaların varlığına, Protürk çağından Kaşkaylara kadar yaşatıldığına tanık olunmaktadır. Günümüzde yaşayan Türk halkları içinde sadece Kaşkayların günümüze kadar bu geleneği koruduğunu ölüyoruz.

Fotoğraf 46: Üzerinde Türk damgaları olan mezar taşları

Şehit olan ve kahramanlık göstermiş Kaşkaylının mezarı diğer mezarlardan ayrılmaktadır. Mezar üzerine aslan simgesine benzer taştan mezar taşı koyulmaktadır. “Kaşkay Aşiretlerinin Tarihi Oğuz Boyları ile Etnik ve Tarihsel Uyumu” adlı eserde, Kaşkayların göç yollarında bulunan bu aslan heykellerinin varlığından bahsedilmektedir (Bayat, 1378: 106).

Eski Türklerden başlayan taşbaba, dikilidaş, balbal taşı geleneğinin devamı olan bu taşlar, aynı zamanda güç ve kuvvet simgesi olarak da tanımlanmaktadır. Bu gelenek Kıpçak çölünden Moğolistan bozkırlarına kadar geniş alanda bulunan koç, koyun, at heykellerinin zamanla değişimidir. Aynı zamanda ölen kişinin resminin mezar taşı üzerine koyulması, eskiden yapılan ahşap koğurçakların, taş baba ve balbalın devamı olarak da düşünülebilir.

Rubruk, Uygur rahibinin sözlerini şöyle aktarmaktadır: “Biz putlarla Allah’ı tasvir etmiyoruz, bizimkilerden biri ölürse oğlu, karısı ve yahut başka biri onun

heykelini yaptırır ve buraya mabede koyar. Biz de onu ölünün hatırası olarak saklar ve hürmet ederiz.” (İnan 1987: 270). Ebulgazi Bahadır Han “Koğurçağ”ı ölmüş aile fertlerinin heykelleri olarak tanımlar. O zaman onlarda bir adet vardı birinin ailesinden kıymetli birisi ölse onun heykelini (Kourçak) yapar saklar ve ara sıra onu öper okşar, koğurçağı ölen kişinin sureti olarak görürlerdi (Ebülğazi Bahadır Han, 2009: 19).

Moğollarda “Evin reisinin başının üstünde duvarda keçeden bir figür bulunur. Bu figür bir bebeğe veya heykele benzer ve efendinin kardeşi yerine geçer. Kadınların başının üstünde de buna benzer bir maket bulunur ve o da kadının kardeşi sayılır. Biraz yukarıda iki maketin arasında daha küçük ve çelimsiz, fakat evin koruyucusu sayılan bir başka maket vardır.” (Rubruk 2012: 34). Bu keçeden yapılan heykele benzer füğür (koğurçak) günümüzde şekil değiştirse de ilkel mahiyetini kaybetmemiştir. Günümüzde de ölen kişinin fotoğrafının evin duvarına asılması da koğurçak inancıyla bağdaşabilmektedir. Bu fotoğraflar da ruh taşıyıcı olarak görülür, o fotoğraflar öpülür, ona dokunulur, sanki ölen kişiye dokunulmuş gibi yapılır. Günümüzde de Sibirya halkları arasında ölen kişilerin koğurçakları yapılarak evde tutulmaktadır.

Kaşkay Türkleri arasında ölen kişi için mezar taşı yapılır ve bu mezar taşı o kişinin ruhunun taşıyıcısı olarak görülür. O kişinin mezar taşına kendi fotoğrafını vururlar. Bu mezar taşı ziyaret edilir, ona el sürülür, onunla sohbet edilir, hatta bayramlarda mezar taşı üzerine yemekler koyularak ölen kişinin ruhunun bundan haberdar olduğuna inanılır (K.K.11, K.K.24). Kaşkaylarda ölen kişinin mezarı üzerine iki taş koyulmaktadır. Birisi üst taşı, diğeri ona dikey şekilde koyulan baş taşıdır (K.K.5). Kadınla erkeğin mezar taşı farklıdır. Kadın mezarına konulan üst taşı ile başına dikilen taşın ölçüsü aynıdır ve mezarın etrafına da küçük taşlarla daire çizilir. Taşın uzunluğu bir karış boyunda olurdu. Erkek mezartaşı ise başucuna konulan taş bir kulaç yeni iki karış uzunluğunda olurdu ve kişi mezarı etrafın üç daire küçük taşlar dizilirdi ki, buna da göbektası derlerdi. Önemli kişilerin, pehlivanların, hanların mezarları üzerine göbektası yapılır (K.K.7). Hamile ölen kadının da mezar taşı üstüne orta yerine bir taş konulurdu. Bu kadının hamile öldüğüne işaret ederdi (K.K.5).

Bu taşlarda ölen kişinin kimliği yazıldıktan sonra mezar taşı üzerinde yaşam ağacının ve her boyun kendi ocağının-tayfasının damgasını görmekteyiz. Kaşkaylarda “damga”ya “tayfa ocağı” derler. Damga, dağmalamaktan “yakmaktan” ortaya çıktığı için ona ocak adını verdiklerini düşünüyoruz. “Dağ”- “sıcak” anlamında kullanılır. Dağmalamak ise ateşte kızdırılan demirin hayvanların burnunun üstüne bastırılmasıdır. Bu damgalama geçmişte hayvanların kaybolmaması veya diğer tayfalarla karışmaması için yapılan dağmalar-işaretlerdir (K.K.2, K.K.5).

Doğal nesnelere (kayalar) resim ve yazı gibi kültürel işaretlerin konulması, kendi bölgesinin işaretlenmesi, yani simgelenmesi, resimlerler çizilmesi işaretlerinde, evcil hayvanları damgalamak için kullanılan tamgalara (damgalara) rastlamışlardır (Lvova v.d, 2013a: 44).

Mezar taşları üzerine yapılan bu damgalar ölen kişinin kimliğini, hangi tayfa ve tireye bağlı olduğunu bilmek için yapılmaktadır. Mezar taşları üzerine damgalarla beraber “yaşam ağacı” damgası da yapılmaktadır. Yaşam ağacı, ölümün son olmadığı, ölen kişinin ruhunun diğer dünyaya yaşam ağacı aracılığıyla ulaşacağı anlamına gelmektedir.

Fotoğraf 47: Üzerinde Damga olan Mezar taşı

Serkina’ya göre Altaylarda “Ölüm geleneksel bilinç tarafından beşeri âlemden, ruh âlemine geçiş yani, yeniden doğuş olarak algılanmıştır. Bu nedenle cenaze töreni bir nevi doğum ayini töreninin simgesini de bulunduruyor.” (Serkina, 2006: 186).

“Bir Kültürün en kalıcı unsurlarını doğum, evlilik ve ölüm törenleri ve bu törenler sırasında uygulanan gelenekler ve görenekler oluşturur ve bu geçişi mezar ve mezar taşları tamamlar.” (Devletabadi, 2018: 149).

Değerli Kaşkay araştırmacısı üstad Hüseyin Ciddi Bayat, Farsça yazdığı “Kaşkay Aşiretlerinin Tarihi Oğuz Boyları ile Etnik ve Tarihsel Uyumu” adlı çalışmasında Kaşkay tayfa ve tirelerinin mezar taşları üzerinde yer alan ocak-

tamgalardan da bahsetmektedir. Ay şeklinde olan tamga “Beydili”, U harfine benzer tamga “Farsimedan” tayfasına aittir (Bayat, 1378: 106-110). Fakat bu ocak-tamgalar sadece erkek mezarları üzerinde bulunmaktadır, kadın mezarlarında ise sadece daire çizilirdi. Eskiden elle yapılan bu ocak tamgalar, günümüzde artık modern mezar taşları üzerine bilgisayar basma usulü ile de yapılmaktadır. Kaşkayların tamgalarla işaretli eski mezar taşları konargöçerlerin göç yolları üzerinde hala varlığını korumaktadır.

2.5.4.3. Ölü ve Cenazeye İlgili Sakınmalar

Ölü ile ilgili sakınmalar, ölüm korkusundan kaynaklanmaktadır. İlkel inançlardan dinlere geçişte diğer bir dünyanın da varlığı, ölümün son olmaması inancı ölüm korkusunu ortadan kaldırmış ve ölü kültü ecdat kültüyle devam etmiştir. Bazı ölen kişilerin yanına kara taş koyarlar, cenaze evden çıkınca kara taşı da evden çıkarırla, cenazenin arkasınca atarlar. Kaşkaylarda *Arkasınca kara taş gitsin demek* beddua etmek, ölmek anlamına gelmektedir. Geri dönüşü olmasın anlamındadır.

Yastan gelen kişiler direk kendi evlerine girmeden önce tualete ve diğer yerlere uğrarlar, daha sonra eve geçerler. Bu da ölümü kendi evinden uzaklaştırmaktır (K.K.12).

Mezarlıktan dönen veya cenaze evinden dönen herkes yeşil ağaçtan yaprak koparır ve komşu evine uğramadan kendi evine gider (K.K. 2). Kim ki eliyle kabristanı işaret edip gösterirse parmağını ısırır. Veya ölü hayvan görürse, saç telini tutsun ve uçan kuş görene kadar bırakmasın (K.K.20). Bu inançta kuşun ruhla ve canla ilişkili olduğunu görüyoruz. Eski Türklerde ölen kişinin ruhunun kuş aracılığıyla (uçma barmak- ölmek anlamında kullanılmıştır) göğe ve Tanrı'ya ulaşıldığına inanılır.

Saim Sakaoğlu'nun aktardığı “taş olup donmak, kuş olup uçmak”, taşla dönme motifli efsanede “sevdiği kızın başkasına verilmesine üzülen genç çoban, kız ile kendisinin kuş ve alaydakilerin de taş olmasını ister” (Sakaoğlu, 1980: 44). Bu anlatılardaki “taş olup donma”nın aslında gerçeklik payı vardır. Bu durum, volkanik doğal afetlerden sıcak lavalardan çok sayıda canlının ve şehrin taşla dönmesi olayı ile ilişkilendirebilir. Aynı zamanda eski insanlar doğal afetleri de Tanrı'nın gazabı

olarak gördükleri için taş kesilme motifini de bir inanç olarak yaşatmışlardır. Fakat “kuş olup uçmak” olayının gerçeklik payı olmadığı için bu motif sadece eski inanç ve mitolojiyle ilişkilendirilebilir. Kaşakaylar arasında da kuşa veya taşa dönme ile ilgili efsanelerde kullanılan “taşa dönmek ve kuşa dönmek” ifadesinin anlamının aslında ölümle ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Her iki kelime, yani “taş olup donmak, kuş olup uçmak”, ölümü çağrıştıran kelimelerdir. Fakat zamanla folklor motifi olarak kuşa dönüşmek ve taş olmak anlam değişikliğine uğramıştır. Beddua olarak kullanılan “**görüm seni daşa dönesen**” sözü felç olması –hareketsiz kalması veya ölümü istenen kişi için söylenir. **Kuşa dönmek** ise Şaman ayinlerinde şamanın kuş tüylerini kullanarak mecaz anlamda bu dünyadan uzaklaşarak diğer dünyaya ölümün ve ruhların olduğu dünyaya yolculuğudur. Masallarda da karşımıza çıkan kuşun iki dünya arasında aracı olması bunu kanıtlamaktadır. Mitolojik düşüncede ruhun kuş şeklinde düşünülmesi ve insanın kuşa dönmek isteği aslında ölümün istenmesidir. Kaşakaylar arasında şimdi de ölen kişi için **bir kuş olup aramızdan ayrıldı, can kuşu onu bıraktı** gibi ifadeler kullanılır. **Kuş gibi oldu ölümü** –yani “aziyet çekmeden ruhunu (canını) teslim etti” sözü ölen kişiler için söylenir. Kaşakaylarda evin kadınının ölümü zamanı ağıtlarda derler ki, bext kuşu gitti, şans kuşu gitti (K.K.15). Folklor ürünlerinde de özellikle masallarda kişinin ruhunun (canının) kafeste olan kuşa olduğundan bahsedilmektedir.

Erman Atun, “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri” adlı çalışmasında, ruh hakkında şunları söylemektedir: “Eski Türklerde, insan ruhları genellikle “kuş” biçiminde düşünülmüştür. İnsanlara can vermeden önce bu ruhlar, gökte kuş olarak yaşarlar. İnsanlar ölünce de göğe uçarlar. İslamiyet’ ten sonra dahi “sunkar boldı-sungur kuşu oldu” denilir.” (Artun, 2007).

Roux, da ölünün ruhunun Batı Türkleri arasında da kuş olarak (“shungkur boldı”) algılandığını söylemektedir (Roux, 1998:206). Kırgızlarda da ergenlik yaşına gelmemiş çocukların ölümü için ölmek kelimesi kullanılmaz, “uçtu” derler (Jumabaev, 2006: 56).

Kaşakaylarda mezarlık yılanını öldürmek kötüye yorulur, bu yüzden de bu yılan dokunulmaz. Yılan Havva’yı yoldan çıkaran hayvan olarak İslam kültüründe de lenetlenmiş hayvan olarak görülür. “İnsanın ebedi hayatına son veren bir sembol”

gibi yorumlanan yılan, Altay mitolojisinde şeytanın arkadaşı, ölüm meleği cildine girmiş bir varlık olarak görür (Eliade 1971: 166).

Gece mezarlığa gidilmez, ölü ruhlarının geçenlere zarar vereceğine inanılır. Mezarlığa giderken arkaya bakmamak lazımdır, eğer bakılırsa aileden başka bir ölü daha çıkacağına inanılır. Kaşkayılarda ölüyü gömdükten sonra ölüye veya tabutuna dokunan herkes kirlenmiş, murdarlanmış sayılır. J. P. Roux'a göre, cenazeye dokunmuş, cenaze alanında çalışmış işçiler, hatta cenaze alayının yolu üzerindeki bulunmuş kişiler de kirli olarak kabul ediliyordu (Roux, 1998: 213). Cenazeye ve tabuta dokunan kişinin murdar sayılması, bir tabudur. Tabu olan şeye yaklaşmak veya dokunmak, o şeyin özel alanına girmek gibi sayılır. Mesela ceset murdarsa, ona dokunan kişi de arınmadığı, bu tabunun gerektirdiği ayinleri yapmadığı süreçte bu durumdan kurtulmuş sayılmaz. “Zira kurallara riayet edilmediği zaman söz konusu nesnedeki tabu, yani tehlikeli güç, temas kuran kişiye de geçer ve ona zarar verir” (Durmuş ve Eroğlu, 2020: 55). Cenazeye dokunan birisi zararlı güçten kurtulmak için su ile abdest almalı, arınmalıdır. Kişi, abdest alarken azar bezardan uzaklaşmaya niyet eder. “Azar” kelimesi eski Türkçedeki hastalık iyesidir, çünkü hastalıkların kötü ruhlardan geldiğine inanılır.

Büyü işlemlerinde ölü toprağının kullanılması veya yapılan büyüün mezarlığa gömülmesi o kişinin ölümü için yapılan büyü anlamındadır. **Kapına ölü toprağı dökülsün** demek de bu anlama gelmektedir. Dul kadın, kocasının ölümünden sonra bir süre toplumdan tecrit olur, siyah giyer ve toplum tarafından **beduğur-uğursuz** olarak tanımlanır, “**kocasının başını yedi**” (**başyemek-ölümle ilişkilidir**) derler. İnanca göre ölüsü olan, ezalı, yaşlı ev sahibi o yuğ aşısı için kesilen hayvanın “başından yemez” yani kelle paçasından yemez. Eğer yerse evine tekrar yas düşer. Bu da sembolik olarak “başını yedi” bu anlamla bağdaşmaktadır.

Ölü- yas merasimlerinde siyah giymek, ölünün yeraltı dünyaya gönderilmesi ve yeraltı dünyasının da siyah veya kara toprak olarak adlandırılmasıyla ilişkilidir. Kimse o kadınla yeniden evlenmek istemez. Suyu yıkanarak temizlenmek, suyun kutsanması ve su iyelerine saygıdan doğmuştur. Ölü ile ilgili diğer sakıncılardan birisi de ölünün adının zikredilmemesidir. Rahmetlik denilerek ölen kişiye gönderme yapılır. Ölen kişiye her zaman yeraltı dünyası ve kötü ruhlarla ilişkisi olduğu gözüyle bakılmış, onun ruhundan bile korkulmuştur. Yas yerinden gelen birisinin başka

komşunun evine gitmesi hoş değildir, önce natemiz bir yere uğradıktan sonra eve girmesi gerekir.

Yas yerinden gelen birisi yeşil ağacın etrafında üç defa döndükten sonra eve girmelidir. Düğünden çıkıp direk yasa gidilmez, yastan da çıkıp direk düğün evine gidilmez (K.K.2, K.K.23). Yeni doğum yapan lohusayla bebeğinin yaslı eve gelmesi hoş değildir, ölünün çilesi basar. Ölen kişiyi rüyada gören soğan yer ve ayet okur (K.K.21). Merhumun giysileri kırkı çıkmadan önce fakir fukaraya dağıtılmalı, ayakkabısı ise kapı dışına koyulmalıdır ki, ölünün evle ilişkisi kesilsin (K.K.24). Ölmeden önce herkes sadaka vermelidir, öldüğü zaman bu sadaka ona yoldaşlık eder. Kocasını ölen dul kadın bir yılı tamam olmadan evlenemez, düğüne gitmez ve kocasının yasını tutar. Bayramlarda, önemli günlerde ölmüş ataların yeyeceklerle anılması, bereketin, av ve hasat gibi kutlanan eski törensel geleneklerin devamıdır. Her inanç bir ahlaki değeri savunur, mesela yas töreni ölmüş kişiye saygının simgesidir (K.K.3, K.K.14). Kırk günü tamamlandıktan ölünün ödüyü yarılırmış. Bir yıl tamamlandığında ise eti kemikten ayrılırmış (K.K.24).

Ölen çocuğun isminin yeni doğacak bebeğe verilmesi de sakınılan geleneklerdendir. Ölen dedenin veya ninelerin isimleri yeni doğan toruna verilse de onunla ilgili birçok seremoni ve ritüeller yapılmaktadır. Aynı zamanda eğer dedesinin ve ninesinin adını taşıyan çocuk belli yaşa geldiği zaman sürekli hastalanırsa, konuşamaz veya yürüyemezse ölen kişinin ruhunun onu rahatsız ettiğine, o adın ona uğurlu gelmediğine hükmederek adını değiştirirler ve yeni adla çocuğun yeni kimlik kazandığına inanırlar.

Ölen kişiyi rüyada görmek, ölen kişinin bu dünyadan gözü açık (nakam) veya doymadan gittiğine işarettir. Bu yüzden de ölen birisi rüyada görüldüğü zaman onun ruhunun eve geldiğine inanılır ve ailesine zarar vermesinden korkularak kabri ziyaret edilir, aş ve ölü helvası yapılarak komşulara dağıtılır (K.K.28). “...Ölülerin ruhuna yakıştırılan kötülüğün bir nedeni de, içgüdüsel olarak onlardan duyulan korkudur, bu ise ölüm korkusundan kaynaklanır.” (Freud, 2020: 107)

Ölünün arkasından konuşmazlar, “ölünün kuluncundan danışmazlar, şeytanı haber aparar” derler. (K.K.9, K.K.14, K.K.22). “Ölüm atı üdürük (yügürük) geder”, “Ölüm bir devedir ki, varı kesin çapısı demine yatası”, “Ölüm cahal-koça tanımaz”,

“Ölüm həkdir” (Aghdam, 2009: 29). Ölüm kara devedir ki, varı kesiñ (herkesin) qapısına yatasıdır (K.K.7).

“Yerin kulağı vardır” derler. Azərbaycan Türklerinde de ölen kişiden bahsedince “eskiden rahmetli nenem bu yerlere meni çok aparmış, indi aparmasın” derler (K.K.33). Burada eskiden aparmıştır (götürmüştür) **indi aparmasın- şimdi götürmesin** anlamında kullanılan bu kelime, ölmüş kişiyle eskiden yapılan bir eyleme hatırlarken, onun ruhundan korkarak yapılan bir sakınmadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Tabiatüstü Varlıklarla İlgili İnançlar

3.1.1. Sahip ve Koruyucu İyeler

Türk mitolojisinde gök, yer ve suların kutsal sayılmasının, güneşe ve aya tezim edilmesinin, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım gibi tabiat olaylarına saygı duyulmasının sebebi, onların ruhlarının, iyelerinin olduğuna inanılmasıdır. Çünkü eski Türkler, doğayı kendilerinden daha güçlü ve her şeye gücü yeten bir varlık olarak gördükleri için doğayı kutsamışlar, gizli kutsal kuvvetlerinin olduğuna inanmışlardır.

Türkler iyeleri eril ve dişil, iyi ve kötü olarak görmekteydiler. Bu iyeler aslında doğanın kendisi olarak görülen veya üreten, doğa kültürünün kendisi olan “Mitolojik Ana”dan gelmektedir. Dişil olarak nitelendirilen bazı kutsal iyeler (Umay Ana, Yer Ana, su perileri gibi) dişil özellikleriyle koruyuculuk (Ağ iye) görevlerini korumuşlardır. Bu iyelerden bazıları ise dişil kimliklerinden, iyilik getirme ve koruma görevlerinden uzaklaşarak (cin, şeytan gibi) eril (kara iye) karakter kazanmışlardır.

Türklerde “Mitolojik Ana”dan, yani doğa kültürü inancından Gök Tanrı inancına geçiş, kabileleşme döneminden devlet kurma dönemine geçişle başlamıştır. Ataerkil yapıya geçişle mitolojik şuurda da fonksiyon değişimleri yaşanmıştır. “Gök Tanrı” inancı bağımsız olarak ayrılmış ve “Üstün Güç” olarak, zaman ve mekân dışı olan gökyüzüne yerleştirilmiştir. Doğadaki iyeler ise Gök Tanrı’nın parçaları veya yardımcıları olarak işlevlerini devam ettirmişlerdir. Gök Tanrı’nın cinsiyetiyle ilgili elimize yazılı belgeler ulaşmasa da halk düşüncesindeki bilgilerden yola çıkarak Tanrı’nın cinsiyet kavramı dışında olduğunu ve “üstün bir güç” olarak tanımlandığını görmekteyiz. F. Bayat’ın da söylediği gibi, Türk düşüncesinde Tanrı kavramı cinsiyet anlamının dışında olsa da zamanla toplumda egemen olan güçler, dini alana cinsiyet kavramını da taşımışlar (Bayat, 2007: 14).

Türk düşüncesinde Tanrı kavramına cinsiyetin taşınmasıyla tanrıya insan dışı özelliklerle birlikte birçok insani özellikler de yüklenmiştir. Kaşkay inançlarında

Tanrı veya yaratıcı genelde erkek olarak düşünülmektedir. Bu yüzden de Tanrı ile ilgili folklorik ürünlerde “Tanrı baba”, “Allah baba” kavramları sık sık kullanılmaktadır.

Gök Tanrı’nın parçaları olarak düşünülen ruhların bazıları iyi ruhlara, **“iyelere”**, bazıları ise kara iyelere yani demonik ruhlara dönüşmüştür. İyeler de zamanla Tanrı ile insanlar arasında aracı olan kutsal kişilere dönüşmüştür. Gizli güçlerinin olduğuna inanılan bu iyelerin bazıları kişileştirilerek daha sonraki semavi dinlerde peygamberler, aziziler, melekler, kutsal kişiler olarak yaşatılmışlardır. Günümüzde de Kaşkay toplumunun Tanrı’ya olan inancı diğer kutsallara olan inancının ötesindedir. “On iki imamı çağırıncaz, bir defe Allahı çağır” derler (K.K.17). “Seyidin cediti varı, benim de Allah’ım var”. Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere kutsal kişiler, Allah’tan sonra gelmektedirler.

3.1.1.1. Koruyucu İyelerle İlgili İnançlar

“İççi sözcüğü eski Türkçedeki idi (ruh, tanrı) ve ortak Türkçedeki ieye, iye, iya (sahip, iye) sözcüğüyle akrabalık ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. Herhalde ayı kavram, Özbekçedeki aya (ana) sözcüğüyle de bağlıdır. Bu nedenle, yer ve su ruhları (sir-uu iççite) kadınlar olarak algılanmaktaydı.” (Vasilyev, 2007: 26). Bu açıklamadan da anladığımız gibi iyeler de “Mitolojik Ana”nın parçalarıdır.

Türkler her yerin bir izisinin, iyesinin olduğuna inanırlardı (Beydili, 2002: 333). Bunlara iyeler, sahip ruhlar olarak bakmışlar, onlara kutsallık atfetmişlerdir. İye kelimesi- eski Türkçede “egi, igi, idi, izi, iyi” şeklinde yazılarak sahip, efendi anlamlarında kullanılmıştır. İbn Mühenna sözlüğünde “İdi” – sahip, ısı ve Tanrı anlamlarında, “Eyesiz” sahipsiz, boş anlamlarında verilmiştir (Abptullah Battal, 1934: 32,33).

H. Güngör, bir yerin kutsal kabul edilmesinin nedeninin bu yerlerin “ruhu” olarak kabul edilen “izi”lerinin (sahip) bulunduğuna inanılmasını gösterir (Güngör, 2002: 263).

Roux’un söylediği gibi iye, ruhu, kutu ve kutsalı simgeler. Kut sadece insanlarda değil, tüm doğada bulunmaktadır. Aslında her şeye verilen ad ister iye,

sahip, cin, tin, ister Tanrı olsun, bunlar şeylerin içine nüfuz eden ve yaşam veren, bir güç, yaşamsal bir ilkedir (Roux, 2005: 34).

“Kişioğullarını yaratan, koruyan ve muhafaza eden bütün iyi ruhlar, dahiler ve tanrılar ışık dünyasının yukarı katlarında otururlar, çünkü ışık bütün insanların dostudur ve tabiattaki bütün hayat tezahürlerini elinde bulundurur. Alttaki karanlık katlarda ise ifritler, kötü ruh ve tanrılar yaşarlar, bunlar insanlara zarar vermek ve onları mahvetmek isterler ve bütün mücadelesine rağmen neticede onu ebedi karanlığa sürükleyip götürürler.” (Radloff, 1956: 5).

İyi ruhların yukarıda yaşaması, kötü ruhların da yer altından gelmesi inancı Türk düşüncesinin ürünüdür. Altay düşüncesinde iyilere “Ak eye” denilmektedir. Bu ak iyelerin bulunduğu yer güneş, ay ve yıldızların daha yukarisındadır (Yuguşeva, 2001: 148).

Kaşkay toplumunda da gizli güçlerinin olduğuna inanılan doğaüstü varlıklar vardır. Bu varlıkların eril ve dişil olduklarına, hissettiklerine, işittiklerine, iyilik ve kötülük yapabildiklerine inanılır.

Kaşkaylar gizli gücü olan bu varlıkları yani “iye”leri, “**özümüzden yeyler**” veya “**bizdenyeyler**”, “**karakepenekçi**”, “**peri**” gibi adlarla adlandırılmaktadırlar. Anadolu’da da iyelere “**bizden iyiler**” denilmektedir. Bu varlıklar, genelde göze gözükmeyen varlıklardır. Fakat **bazen insan şeklinde, bazen ise diğer canlıların tecessümünde tasavvur edilmektedirler**. Kutsanan ve saygı duyulan, aslında onların gözüktüğü maddi şekilleri değil, işlevleridir, yani gizli güçleridir.

3.1.1.1.1. Özümüzdenyeyler veya Bizdenyeyler

Özümüzdenyeylerle ilgili Kaşkay folklorunda farklı görüşler vardır. Bazı kaynak kişiler özümüzdenyeyleri bizden daha iyi olan melekler olarak yorumlamışlardır. Bazıları ise bunların cin tayfasından olduğunu söylemiştir. Genel inanç ise onların iyeler olduğudur. Yani insan evladından daha saygın olan iyelerdir (melek), o yüzden de bunlara özümüzdenyeyler veya bizdenyeyler derler (K.K.69).

Kaşkay araştırmacısı, Ayvazullah Safari, özümüzdenyeylerin kökeniyle ilgili şu bilgiyi vermiştir: “Bir ananın çok çocuğu varmış. Bir gün Tanrı buyurur ki, bu

çocuklarını getir ben göreyim. Anne eve geliyor, güzel ve sağlıklı olanları evde saklıyor. Çirkin ve merez olanları götürüyor Tanrı yanına. Tanrı emir buyuruyor ki, o gizli olanlar gizli kalsın ve onlar göze görünmez olurlar.” Yani üstad Safari, özümüzdenyeylerle insan neslinin aynı kökenden olduğunu söyleyerek onları cin veya diğer mahlûklar (yaratıklar) olarak tanımlamıştır. Bizden daha iyiler oldukları için Tanrı onları dergâhına almıştır diye inanılır (K.K.3).

Özümüzdenyeyler insan evladının olduğu her yerde bulunur ve insanlara zarar vermezler, aslında onların oldukları yerleri korurlar. Onlar su başlarında, ocak içinde, yurtlarda, ağaç başlarında, ahırlarda vs. varlıklarını sürdürürler. Kaşkaylarda “yurtları **“özümüzden yeyler”**in koruduğuna inanılıyor. Bu **“özümüzden yeyler”** yani bizden iyi mahlûklar, “melekler”dir” (K.K.1). “Su perilerine” suyu koruyan mahluklara da “bizden yeyler”, “özümüzden yeyler” denilmektedir (K.K.6). Bunlar göze görünmez, evin ve eşğin, yani genel anlamda yurdun koruyucusu olarak görülürler. Mesela yere sıcak su dökmezler, derler ki, “özümüzden yeyler”in balalarını yakmayalım. Eğer dökerlerse iyelerin kendilerine kötülükle karşılık vereceklerini düşünürler (K. K1, K.K.2).

Aynı zamanda kurdun alnındaki, yani iki gözünün arasındaki al tüyü denilen tüy, kutsal görmekte ve bu tüyü de al karısından korunmak için de kullanılmaktadırlar. Bazıları bu tüye cin tüyü veya **bizdenyeyler, özümüzdenyeyler** tüyü derler. Her kim ki canlı kurdun alnında olan bu tüyü alırsa bu insana bir kutsallık gelir, dilediği her şey gerçekleşir. Bu insan, o tüy sayesinde özümüzdenyeyi ele geçirmiş sayılır ve eğer bir müşkülü olursa o tüyü yakar ve o zaman özümüzden yey ona yardıma gelir (K.K.69).

3.1.1.1.1.1. Peri

Periler, “doğüstü güçlere sahip olduklarına inanılan, düşsel dışı varlıklar”dır (Hançerlioğlu, 2000: 404). Periler, cinlerden farklı olarak yasakları ihlal etmediği, tabuları çiğnemediği süreçte insana zarar vermez. Kaşkay inançlarında perilerin yaşadıkları yerler, genelde su ve yurt yerleridir. Bunlara “su perileri” “periler” veya “bizden yeyler”, “özümüzden yeyler” denilmektedir (K.K.14). Perilere dışı cinler de derlermiş. Birisinde peri tüyü bulunursa o kişi şanslı olurmuş. Ona kötü ruhlar dokunmazmış (K.K.68). Bunlar iyi ruhlardır, fakat onların da gazabından

sakınılması gerekir, çünkü bu ruhlar da bazen insanlara kötülükte bulunabiliyorlar. Genellikle sıcak suyun yere atılması, eşiğe ve yola pislik atılması, yaş ağacın altında oturmak vs. gibi yapılan saygısızlıklar sonucu bu iyelerin gazabına uğranılacağına inanılır.

Rus Mitoloji Ansiklopedisi'nde peri kelimesi hakkında şu bilgi verilmektedir: “Peri, Fars kökenli olup eski İran efsanelerinde antropomorfik ve zoomorfik biçimlerde görünmektedir. Avesta'da kötü niyetli dişil bir yaratık olarak geçmektedir. Genelde gün batımından sonra ortaya çıkarlar. Ateşe, suya, bitkilere ve hayvanlara musallat olurlar. Hem şeytani özellikli ve hem de hayırsever periler vardır. Hayırsever özellikli olanlar beyaz, mavi ve kırmızı elbiseli güzel bir kadın, güzel bir kuş şeklinde; şeytani özellikte olanlar ise vahşi hayvanların kılığında görünmektedirler. Büyücüler bu perilerin yardımını kullanırlar. Türk dilli halkların mitolojisinde ve efsanelerinde karşılaşılan peri obrazı ise iyimserdir ve insanlara yardım eder, onlarla aşk ilişkisine girer. Köroğlu destanının Tacik ve Türkmen versiyonlarında da Ağa Yunus, Özbek versiyonunda ise Yunis Peri, Miskal Peri, Gülnar Peri eşler olarak geçmektedir. Periler aynı zamanda Şamanların yardımcıları olarak geçerler. Türk mitolojisinde genelde periler, suyla bağlantılı olan anlatılarda yer alırlar. Azerbaycanlılar superisi, Türkmenler suvperisi, Özbekler ise supari derler.(URL-15)⁴⁰

“Onlar genellikle su perisi veya ormanın ruhu diye kabul edilir, çok hünerli ve çok güzel yaratıklar şeklinde tanımlanır. Pairikanın zamanla kötülüğü temsil eden yönü kaybolmuş ve hûri ile özdeşleşip güzelliğin simgesi haline gelmiştir. Farsça'da “melek” anlamındaki perişte ile (feriştah, firişte) benzerliği dikkat çeker.” (Bozkurt, 2007: 232)

Kaşkaylar arasında peri aslında şeytani, demonik bir ruh olarak görülmez. Genelde periler su havzalarını koruyan ruhlar olarak görülürler. Kaşkaylar arasında peri, su ve su havzaların iyesidir. İyimser bir ruh olarak görüldüğü için güzel kadınlara “su perisi” gibi güzeldir derler (K.K.7). Bu perilere ve çocuklarına dokunmadığın süreçte insana zarar vermezler. Gece subaşına gitmezler, su perisinin

⁴⁰URL-15:https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_myphology/3495/%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%98 (04.11.2021).

çocukları orada su içermiş ve insanlar gelince oradan uzaklaşırlarmış. Bu yüzden periler de insana zarar verirlermiş diye inanılır (K.K.38).

Kaşkaylar doğa ile iç içe yaşadıkları için obalarda hala perilerle ilgili anlatılar anlatılmaktadır. Seksen beş yaşındaki **Şahızeynep Amidünya garrı**, kendi başına gelen bir olayı şöyle aktarmıştır: “Gece kendi obamızdan diğer yakın obaya giderdik, baktık ki, uzakta ot (ateş) yakılmış ve çevresinden sesler geliyor, hayna hayna düğü döğme türküsü okunur. Fakat ateşin çevresinde kimse görünmüyor. Biz anladık ki, periler burada toplanmış, düğün yapıyorlar. Biz oradan uzaklaşıp obaya doğru kaçmaya başladık, onlar arkadan bizim adlarımızı seslenmeye başladılar.” (K.K.68).

3.1.1.1.1.2. Umacı veya İmeci

Kaşkayların hami ruh olarak gördükleri diğer bir iye, “**umacı**”, “**imaci**” dedikleri iyedir. Halk arasında buna “Uma” veya “Sarıca” da derler. Genelde yardımcı ve hami ruh olarak tanımlanmaktadır. Kelime benzerliğinden ve çocuk hamisi olarak görülmesinden dolayı bu iyenin “Umay”dan geldiğini düşünebiliriz. “Uma” (ana) ve “Ay” (yaradan, tanrı) anlamına gelmektedir.

Umay, Türklerde en eski kutsal dişil yaratık olarak bilinmektedir. Umay, Tanrı’dan sonra gelir. Umay, kadın ve çocukların hamisi olarak tanımlamıştır. Dişil varlık olarak düşünülen Umay bağlantısı anne rahmi, rahim, son, göbek bağı gibi kelimelerde de korunmuştur. Çocuğun beş yaşına kadar beşiğine ve odasının bir köşesine onu koruması amacıyla **mavi kumaştan oyuncak bebek (koğurçak) yapar asarlardı** ve buna da Umay derlerdi. Bu bebekleri hastalıklardan koruyan iye olarak görürler. Altaylarda yaşayan Telengitler arasında Umay’ın Huş Ağacı ile yeryüzüne indiğine inanılmaktadır. Onu hem doğum hamisi olarak hem de çocuğun kutu olarak bazı yerlerde ise **kara umay** –ölüm meleği olarak tasavvur ederler. Eğer çocuk hastalanırsa kutu gitmiş derler ve Umay Ana deyip kutu geri çağırırlar, eğer Umay geri dönerse çocuk yaşar, eğer dönmezse çocuk ölür. Umay gümüş saçlı genç ve güzel bir kadındır (bazen bir kız). Gökten bir gökkuşağının üzerinde iniyor ve çocukları altın bir yay ile koruyor. O yüzden de beşik üzerine bazen ok-yay asılır ve Umay çağrılır (Potapov, 1973: 4-8).

Kaşkay Türkleri arasında ahşap bebek yapılması geleneği vardır. Bu bebek, orantısız uzun ayakları olan bir bebek koğurçaktır. Eskiden koruyucu iye görevini üstenen bu bebekler, Kaşkaylar arasında ilkel mahiyetini kaybetse de yine de her evde bulunmaktadır (K.K.3). Çocuksuz anneler, koğurçak bebek yapar ve kutsal kişilerin mezar ve türbelerin avlularında bu koğurçağı beşik-ninni içine koyarlar. Bazı türbelerde kundaklanmış bebek koğurçaklar da bulunmaktadır ki, kısır kadınlar bu yerleri ziyaret ederler, bu kundaklanmış bebeği kucaklarına alıp kendi çocukları gibi okşarlar. **Bu koğurçakların kutsal kişilerin ruhlarının taşıyıcısı olduğuna inanılır.**

Keşköllü tayfasının kış meralarına yakın mezarlıkta böyle bir inanç yerinin olduğundan da bahsedilmektedir. Hamile kadının çocuğunu düşürmemesi, çocuğunu sağlıklı bir şekilde doğurması için mezarlığa asılan “koğurçak” ziyaret edilir. Kaşkaylar bu koğurçağa “garavul” derler. Hamile kadınlar ve doğum yapmış kadınlar bu yeri ziyaret ederek o koğurçağı kucaklar ve inanırlar ki, bu “koğurçak” ata babaların ruhlarının taşıyıcısıdır. Bu koğurçağı kucaklamakla korunma altına alındıklarına ve dedelerin ruhlarının hem kadınlara hem de bebeklerine yardımcı olduğuna inanılırlar (K.K. 3, K.K.6).

Kırgız inanışlarında Umay, hem efsanevi bir kuş hem de kutsal bir kadın olarak tasvir edilir (Gömeç, 2018: 704). Aynı zamanda Kırgız Türklerinde ebeye, kuzeyde “Umay ene”, güneyde “Kindik ene” denilmektedir (Jumabaev, 2006: 27-28).

Azerbaycan Türkleri arasında da Umay veya Humay, kuş adıdır ve kız çocuklara da bu ad verilmektedir. F. Bayat, Kara Umay’ın Anadolu folklorunda çocukları korkutmak için çağrılan kötü ruha, yani “Umacı”ya dönüşmesinden bahseder. “Umacı gelecek sizi götürecektir” derler (Bayat, 2007: 310).

Kaşkaylarda ise “Umay Ana” iyi anlamlarını korumakta ve **“Umacı”, çocuk hamisi ve bebeği koruyan küçük melek**’tir ve hamile kadınların koruyucusudur. Bu, sarı saçlı küçük bir melek olarak görülür. Mesela kırklı bebek beşikte gülüyorsa Umacı’nın bebekle oynadığını ve onu koruduğunu düşünürler (K.K. 3). Uşağı kundakta olan ana uşağı evde yalnız başına bırakıp dışarı çıkarsa “uşağı umacıya tapşırdım” der (K.K.24). Burada Umacı, koruyucu melek anlamına gelmektedir.

Umacı başka bir anlama daha gelmektedir. Koyun kırımı zamanı obalarda bir birine **yardım için gelen kadınlara “imeci veya umacı” derler. Burada da sadece bu adın kadınlar için kullanıldığını görmekteyiz.** Burada da Umacının anlamı **“yardımcı kadın”**dır. Buradan görüldüğü üzere bu hami ruh yeni işlevler kazansa da dişil anlamından uzaklaşmamıştır.

Bir diğer Umacı da da yine **“yardımcı melek”** anlamına gelen melektir. Kaynak kişilerden Mehranferin garı'nın anlatılarına göre, halı dokuyan kadınlara geceleri **“umacı veya imeciler”** yardım eder, halısını dokurlar. O kendi başına gelen olayı şu şekilde aktarmıştır: “Kızımın çeyizi için halı dokuyordum, düğün zamanına az kalmıştı. Hep dokuyordum, halı bitmiyordu. Çok kaygılanmaya başladım. O, kaygıyla uyudum. Sabah baktım halının çok kısmı dokunmuş, halının sonuna gelinmiş. Anladım ki, o gece umacılar benim kaygımı duymuş, bana yardıma gelmişler (K.K. 39). Bu imeciler, zor durumda olan insanlara yardım ederler, onların yarım kalmış işlerini tamamlarlar, halılarını dokurlar (K.K.42).

3.1.1.1.3. Kader ve Bahtla İlgili İnanç ve Uygulamalar

“KUT” kelimesi 1. Uğur, talih, baht, 2. Tanrısal, mübarek, bereket, 3.Can, ruh, dirilik, yaşam kaynağı, yaşam gücü, 4. kader, yazgı, nasip gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

Eski Türkçede “Kut” ve “ırk” kelimeleri de bazı durumlarda anlamdaş olarak geçmektedir. “Orhun yazıtlarında da **“Kut bar üçün” (kısmetim var olduğu için)** ifadesine yer verilmiştir. Göktürklerin düşüncesinde Kut'un Tanrı tarafından verildiğine inanılmaktadır. “Tengri yarlıkazu **kutum bar üçün ülügüm bar üçün** ölteçi budunuğ tırgürü igit(tım).” (Ergin, 2018: 18).

Beck, Kaşıkaylı İlhanlarını da kut taşıyıcıları olarak tanımlamıştır. İlhanlar kendilerini Tanrı'dan kut almış kişiler olarak görmekteydiler. Seçkin oldukları için kendilerine saygı duyulmaktaydı. Hatta bazı ilhan ailesi üyeleri arasında Tanrı'nın yardımıyla hastaları iyileştirebilme gücünün olduğuna inanılan kişiler vardır. Onlar sadece kabileleri yönetme, çatışmaları çözme ve avcılık becerileri ile değil, sıradışı kutlarının da varlığı ile dikkat çekmişlerdir. İlhanların eski kıyafetleri, ocaklarının taşı, ocaklarının külü bile kutsal sayılırdı. Shahilu klanının üyeleri genellikle

kendilerini yüksek manevi niteliklere sahip sufiler olarak görmekte idiler (Beck, 1986: 189-190).

Orhun Kitabelerinde gördüğümüz kağanlara kut'un, iktidarın Tanrı tarafından verilmesi ve onların seçilmiş insanlar olarak nitelendirilmesi inancı, Kaşkay Türkleri arasında varlığını korumuştur. Günümüzde de İlhan ailesinin akrabalarına aynı saygı ve kutsiyet atfedilmektedir.

V. Verbitsky'ye göre Altaylarda kut, canlılık anlamına gelen bir ruhtur, doğurganlığı, yaşamı ve mutluluğu simgeler. Bir kişi korkarsa, **“kut chykty veya kut chygyt pardy”** (kut çıktı, kut dışarı fırladı) derler. Teleütlerde ise kut insana dışarıdan (göksel varlıklar aracılığı ile) gelen bir ruh olarak görülür (Potapov,1973: 9).

Roux'a göre, “kut”, “kader”, “şans” Tengri tarafından olmasa da, çoğu durumda ona bağlıdır ve bir şekilde ondan kaynaklanmaktadır (Roux, 2015: 129).

Kut kelimesi Kutay (Altay Türklerinde Tanrı anlamındadır) kelimesinin tarafı olarak da varlığını korumuştur. Kut- Ay (Ay Mani dininde Ay Tanrısı, ışık tanrısıdır). Kutay, Kuday, Xuday ve Xuda şeklinde Fars diline girmiştir. İlkel anlamı kut olan kelime, daha sonraki dönemlerde yabancı dillerden geçen kelimelerle “Şans, baht, kismet ve kader” anlamlarını da kazanmıştır. Bu “kut” şans, baht, kismet kelimesinin kullanılması bize Kaşkayların da şansa, baht, kismet denilen tanrısal güçten kaynaklanan bir varlığa inandıklarını göstermektedir. Kut kelimesi konuşma dilinde pek kullanılmaz. Ama atasözü ve deyimlerde kalıplaşmış şekilde yaşatılmaktadır.

Velullah İdir'e göre, “Kutsuz kutsuzu bulur, göte kulluk eyleyenin de ücreti osturağıdır” . Başka bir deyişle sansız sansız bulur, herkes dengini bulur.

Kaşkaylarda “Tanrı kuvvet versin” veya “Tanrı Kut versin” derler. Aslında kelime “kut”tur. Çünkü Kaşkaylar Arap alfabesi kullandıkları için “kut” ve “kuvvet” kelimeleri aynı harflerle ve imlayla yazılmaktadır. Bu yüzden de yazılı metinlerdeki “kut” kelimesi “kuvvet” olarak okunmuştur (K.K.81).

تارى وئرسين قوت – kuvvet

kut = وئرسين قوت باخ تارى

“Adamın şansı yatanda burnu suyu gözüne gider.” (Baht döndüğünde burun suyu göze gider). Baht yatanda, caşir dibinden ayı çiz. Baht yatanda,

deve üstünde adamı ilan vurar (yılan sokar). “Şansın yatması”, “bahtın yatması” ifadeleri şans ve kutun da özel bir iyesinin olduğuna işaret eder. Kaşkaylarda olan birçok asanaklarda (deyimlerde) de bu iyelerin varlığını görmekteyiz.

Oğul bir gin çapıtdır,

Deye **bextin yatıpdı,**

Ta sen gedin mal bulan,

Qoça qızı satıpdır.

Şansı olmayan kişiye “adamı nigbet tutanda, deve üstünde ilan çalar. Adamı nigbet tutanda, su dişini sindirer” derler (Aghdam, 2009: 5). **“Atı karanın kutu karadır”** (atı siyah olanın şanssı da kötü olur) derler (K.K.37). **“Bahtı Kara olanı, selsebil suyunan yusan (yıkasan) ağ olmaz”**

Kaşkaylarda talihsizliğin sebebi sadece Tanrı ile ilişkilendirilmez, aynı zamanda yıldızların insanların kaderini etkilediğine de inanılır. 21. yıldızı denilen yıldızın talihsizlik olarak yorumlanması da halk arasında çok yaygındır. Ayın 21. gününde yıldızın güneyde olması kötü yorumlanır ve o gün önemli işlere koyulmaktan ve başlangıçlar yapmaktan sakınılır (K.K.3).

Kaşkaylar İslam’ın Şiilik koluna mensup bir toplumdur. Hem göçebe olan hem de yerleşik hayat yaşayan Kaşkaylar, her şeyin önceden yazılı olduğuna, her insanın bir kaderinin olduğuna da inanırlar. **“Adam ruzisi Tarı elinde”, “Ağırlığını yer çekir, ruzisini Allah verir” “Allah yazanı, bende pozmaz”** derler. **“Korkma yazı (dışarı) yılanından kork alınına yazılardan”** bu deyimden alın yazısına işaret eder yani dışarıdan olan yılanın seni çalmasından-sanemasından korkma, alın yazında yazılardan kork derler.

Kaşkay şairi Mahzun da şiirlerinde kismet kelimesini kullanmaktadır: “Men kurbanam bele kismet yazana”, “kismet bele geldi ne çare kılem”, “bizim kismet bele düşüpdür.” (Yaghoobi, 2011: 236, 316)

Kaşkay Türkleri de diğer Müslüman Türkler gibi kaderin Tanrı tarafından yazıldığına inanmaktadırlar. Aynı zamanda belli kutsal gecelerde de Nevruz bayramı gecesi, Çille gecesi ve Kadir/Gedr gecesi gibi kutsal bildikleri gecelerde ibadetler ve iyiliklerle kaderlerini iyi yönde değiştirebileceklerine inanırlar.

Dr. Bruce Lipton, “İnancın Biyolojisi” adlı eserinde, DNA’nın buluşundan sonra insanların kaderinin kendi DNAlarında yazılı olduğu fikrinin ileri sürüldüğünü

söyler. Lipton, çok geçmeden bu DNA'ların çevresel faktörlerden etkilenecek değişime uğradığı gerçeğinin de ileri sürüldüğünü kaydeder (Lipton, 2019: 77). Bununla kader olayının da insanın iyi ve kötü amelleri ile bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden de eski Türk inançlarındada iyilik ve kötülüklerin iyelerden geldiğine, onları memnun etmek için yapılan eylemler aracılığıyla kaderin iyi yöne döndürülebileceğine inanıldığını görüyoruz. Kaşkaylar da iyilik yaparak kaderlerini iyi yönde değiştirebildiklerine inanmaktadırlar.

3.1.1.1.1.4. Karakepenekçi

Kaşkaylar arasında koruyucu iyeler statüsüne giren baht⁴¹ ve şans iyesidir. Kaşkay Türkleri her insanın çift yaratıldığına inanırlar. Bunun birisi kişinin fiziksel varlığı, diğeri ise onun ruhunu temsil eden kut'udur. Eğer çocuk evde tek başına oynar ve sanki karşısında birisi varmış gibi davranarsa çocuğun ikiziyle yani kutu ile konuşmakta olduğuna inanılır ve ona dokunmazlar (K.K.3).

Kepenek, çobanları kışın soğuktan, yağmurdan koruyan keçeden hazırlanan kolsuz, dikişsiz kalın üst giysisidir. Mantoya benzer olan bu çoban giysisi boyundan başlar ayakları örtecek şekilde ve önü açık olarak yapılmaktadır. İbn-ü Mühenna sözlüğünde “Kepenek-keçeden yağmurluk” anlamında geçmektedir (Aptullah Battal, 1934: 41).

Kaşkayların Karakepenekçi inancı genelde hayvancı aşiretler ve çobanlar arasında korunmaktadır. İşleri yolunda giden, şanslı olan insana “**karakepenegi var**” derler (K.K.17). Bu bir nevi hami, koruyucu ruh ve aynı zamanda şans, baht iyesi olarak da görülmektedir. Hem kişinin kendisinin hem evinin, var devletinin koruyucusu, hem de baht iyesidir. İnanca göre bu iye evden giderse evin bereketi gider, evde türlü kaza bela olur (K.K.5).

Karakepenegi olan insan eğer birisine bundan bahsederse bu ruh evden gidermiş. Anlatılara göre oba ehlinden karakepeneginin olduğuna inanılan Ağa adlı birisi varmış. Kişinin dört karısı ve çokça hayvanı varmış. Bir gün bu kişi kendi karakepeneginin ot (ateş) içinde külle oynadığını görür ve ona “burada ne yaparsan?”

⁴¹ İlahî iradenin, Tanrı'nın insan için çizdiği yaşayış biçimi, kader, talih, şans.

diye sorar. O da cevap verir ki, “men senin bextinem, daha yatıram.” Bahtın yatması, Kaşkaylar arasında kötü anlamda yorumlanır. Halk dilinde “**bextin yattı sen de yat**” derler. Bundan sonra bu kişi bu olayı karılarından birisine anlatır. Birkaç ay içinde adamın diğer üç karısı ölür, davarları (hayvanları) ölür, adam müflis olur (K.K.67). Burada dikkat çeken husus, tabunun ihlal edilmesi, bilinmemesi gereken sırrın başkalarıyla paylaşılmasıdır.

“Kut” bir nevi koruyucu bir ögedir ki, kut verilmiş bir kimse bu tabulara uymazsa “kut” kaybolur ve ondan uzaklaşır. “Kutsuzluk, insanlarla diğer varlıkların kötü ruhların saldırılarına, büyü ve nazara açık bir hale gelmelerine neden olmaktadır.” (Aça vd. 2016: 382).

Derleme yaptığımız kişilerden olan H. Ciddi Bayat, Kepenekçi hakkında şu bilgiyi vermiştir: “*Babam çok akıllı ve tedbirli adam idi, ektiği diktiği yer bereketli olurdu, tarlasına domuz girmezdi, soğuk düştüğünde tarlasını don vurmazdı, sürüsüne kurt gelmezdi, herkes babamın bir mucizesinin olduğuna inanır ve bu yüzden de “bu adamın karakepenegi” var diye inanırlardı. Herkes bunun sırrını babamdan sorardı, fakat babam bunun bir sırrının olmadığını söyler, karakepenekli olduğunu kabul etmezdi. İnanca göre eğer karapeneği olan kişi bunu söylerse karakepenegi ondan küser gidermiş. Bu yüzden de babam hiçbir zaman kendisinin kara kepeneginin olduğunu söylemezdi.*” (K.K. 7).

Diğer derleme yaptığımız kişilerden İsmayıl Mousalı da karakepenekçi inancının çobanlar arasında çok yaygın olduğunu, günümüzde de varlığını koruduğunu anlatmıştır. Çobanların anlatılarına göre bu kara kepenekçi onlara her daim yardım eder. Çobanlar genelde sabah erkenden kalkar, sürüyü otlağa götürürlerdi. Bazen bu yolculukta uykusuz çobanı uyku tutar, uyurdu. Uyandığında sürünün uzaklaştığını görür ve uzaklaşan sürünün yanında bir adamın olduğunu fark eder. Birisi sürüyü korur, çoban sürüye yaklaştığında bu adam kaybolur. Bu kaybolan ruhun, kişinin karapeneği olduğuna inanılır. Karakepenek insanı hayatının sonuna kadar takip eder ve ona yardım eder diye inanılır (K.K.5).

Kaynak kişilerden olan Şahsenem garı, eskiden çobanlarının karapenekli olduğundan bahsederek başından geçen bir olayı şu şekilde anlatmıştır: “*Bir gün sürümüzden birkaç hayvan kayboldu ve arasalar da ne ölüsü ne dirisi bulundu. Herkes hayvanların canavar tarafından yendiğine inandı ve aramaktan vazgeçtil.*

Oba yaz yurdundan kış yurduna göç etti, altı ay sonra tekrar yaz yurduna döndüklerinde kaybolan hayvanların yaz yurdu çadırının alanında olduklarını fark ettiler. Bunun gerçek olduğuna inanmasalar da, hayvanlara vurulan damgalardan hayvanların kendilerine ait olduklarını anladılar. Bu hadiseden sonra obada herkes bu hayvan sahibinin karakepeneginin olduğunu inandı ve ona saygı duymaya başladı.” (K.K.40).

Bu iye Azerbaycan Türkleri arasında “**Karaçuxa**” adı ile bilinmektedir. Azerbaycan Türkleri arasında Karaçuxa, insana benzer bir melektir ve sırtında kara renkli çuxası (kepenegi) vardır. Her kişinin ve her evin bir karaçuxasının olduğuna inanılır. Şanssız insana, işleri ters giden insana “karaçuxası yatmış” derler ve bu yatmış veya küsmüş karaçuxayı geri getirmek için Yasin okutulur, yemek yapılarak bu yatmış iyeyi uyandırmak hayrına xeyrat (hayr yemeği) dağıtılırlar.

Kaşkay halkı arasında bir analatı da var. Bir gün bir yoksul adam yoksulluğuna son vermek için bahtını aramaya çıkar. Çok yol yürüdükten sonra yolda bir kurtla karşılaşır. Kurt ondan sorar: nereye gidiyorsun? Yoksul adam cevap verir ki, bahtımı aramaya gidiyorum. Kurt yoksul adama derki, sen bahtını bulsan benim de derdimi ona sor çok başım ağrır, bunun çaresi nedir. Yoksul adam yoluna devam eder. Yolda bir padişah orusunu ile karşılaşır. Padişah bunu çağırır huzuruna, nereye gidiyorsun der sorar? Adam cevap verir ki, bahtımı aramaya çıkmışım. Padişah der ki, ben de uzun zamandır savaşıyorum ama bu şehri ele geçiremedim. Bahtına benim de derdimin çaresini sor. Tamam de yoksul adam yola devam eder. Yolda bir ekinci-çiftçi ile karşılaşır. Çiftçi ondan sorar nereye gidersin? Adam der ki, bahtımı aramaya çıkmışım. Çiftçi der amandır benim ektiğim bir tohum mahsul vermez, bahtına benim de derdimin çaresini sor. Tamam dedi, yola devam etti. Bu sefer karşısına bir aslan çıktı. Aslan dedi nereye gidersin? Adam cevap verir ki bahtımı aramaya, Aslan der ki, ben uzun zamandır ava çıkmadım, geceleri gözlerim iyi görediği iyi av yapmadım ve bir aydır ki, açım. Benim de derdimin çaresini sor bahtından. Yola tekarar devam etti geldi bahtının bulunduğu yere yetişti. Baktı ki, bahtı uyumuş. Yoksul adam bahtını uyandırır ve derki, sen benim bahtımsan ben gelmişim seni uyandırma benim bu yoksulluğuma çare kılasan. Bahtı uyanır derki, sen ki, geldin beni buldun beni uyandırdın ben sana yardım edecem. Birden yoksul adam yolda karşılaştıkları insanların da hacetlerimni hatırladı onların da

derdinin çaresni sordu. Bahtı söyledi ki, döndüğünde aslanın boynu ardından vur burnunda kalan iki eşrefi sikke düşsün, O zaman onun gözleri açılacak. O çiftçiye söyle tarlasının bir köşesinde bir hazine var onu bulsun. O padişaha da söyle ki, sen kadın olduğun için düşman tarafı yenemezsin evlenmen gerekir. O kurda da söyle ki, son sana gelen beyinsiz adamın beyinsiz adamın beyni sana dermandır. Yoksul adam çok mutlu oldu geri döndü. Aslana yetiştirdi ve onun boynu ardından vurdu burnundaki eşrefi sikkeler düştü. Aslanın gözü açıldı ve çok mutlu oldu dedi al bu eşrefleri sen beni kurtardın. Yoksul adam diyor ki, ben bahtımı uyandırmışım benim artık eşreflere ihtiyacım yok. Yola devam eder çiftçiye gelir ona da anlatır. O da diyor ki, ben yaşlıyım sen bana yardım et bu hazineyi bulalım sen de kal burda benim oğlum ol birlikte yaşayalım. Yoksul adam bunu da kabul etmiyor, diyor ben yeni bahtımı uyandırmışam gitmem gerekir. Sonra gelir Padişahla karşılaşır. Padişaha da söyler ki, sen kadın olduğun için düşmanı yenemezsin, senin evlenmen gerekir. Padişah çok mutlu oluyor, diyor gel benimle evlen bu yerin padişahı ol. Adam bu teklifi kabul etmez der ki, bahtımı yeni uyandırmışam. Yola devam eder. Sonunda kurda vardı. Kurda başından geçen olayları anlattı. Kurd dedi benim derdimin çaresini sordun mu, evet sordum son gelen beyinsiz adamın beyni sana dermandır dedi. Kurt adamın başından geçenleri dinledikten sonra diyor ki, sen ki, bu kadar şansları bırakmışsın beyinsiz adam ele sensin. Senin bahtın uyanmış ama aklın yatmış. Diyor ve adamı yer. Bu hikâyede de gördüğümüz gibi her insanın baht iyesi var ve bu baht, şans iyesi ona yardım eder. (K.K.81).

Bu hikâyenin benzeri Güney Azerbaycan türkleri arasında “Karaçuxasının arayan adam” adı ile bilinir. Fakir bir kişi karaçuxasını-şansını, bahtını bulmak için yola çıkar. Fakir insanlara da halk arasında karaçuxası kaybolmuş derler. Derlerdiler ki, herkesin bir karçuxası vardır, onun işlerini düzene koyar, onun hayrına sebep olur. Aynı zamanda hem insanın hem de bir evin de karaçuxası olur. Örneğin, evin karaçuxası inanca göre yılan şeklinde olur ve ahırdaki atın eyeri üzerinde yatar. Bu yılan kimse dokunmaz, derler ki bu, evin karaçuxasıdır. Onu öldürmek olmaz.

Öküzüm birdir benim,

Taleyim gürdür benim.

İki oldu öküzüm,

Qaraçuxam dürdür benim (Güney Azerbaycan Folkloru, 2015: 156, 366).

Bu karaçuxa, talih ve şans iyesi, aynı zamanda da ev iyesi olarak da düşünülebilir. Kaşkaylarda ev sahibine ev yiyesi denmektedir. “Ev- eşiğimin yiyesi” denirken sahip kişiden bahsedilmektedir. Eskiden ruhlara ve diğer nesnelere aktarılan iyelik fenomeni, artık kişileştirilerek insanlara aktarılmaya başlanmıştır.

3.2. Kaşkay Türklerinde Kader ve Bahtla İlgili İnanç ve Uygulamalar

İran Türkleri arasında kut, baht ve şansa çok inanılmaktadır. İşi müşküle düşen herkes bahtının kendisine küsüğüne inanar, bu uğursuzluğu aradan kaldırmak için farklı inanç ve uygulamalara başvurur. Hatta bir atasözü de vardır: “**Gördün bahtın yattı sen de yat**”. Bahtı canlı bir varlık gibi görmekteler, onun yatmasını veya sahibini terk etmesini, kişinin uğursuzluklarının sebebi olarak görülür. “**Bahtın aranması.**” Bahtını arayan gençler çoktur. Özellikle de baht olayına, bahtın yatmasına ilişkin inanç ve uygulamalar genelde kadınlar ve kızlar arasında yaygındır. Genç kız anneleri İmam yolunda sofraya açar, bu sofrada açları doyurmak şartıyla dilekte bulunulur. İmamların doğum ve ölüm günlerinde kadınlar reştaşı denilen yemek yaparlar, şirniler hazırlarlar, bunu yaparken de bahtı kapalı olan, evlenemeyen bekâr kızlar varsa ocaktaki yemeyi karıştırarak niyet ederler evlenmeleri için, bu zatların ruhlarına dua eder, ondan yardım dilerler. Daha sonra bu yemekleri yoksullara dağıtırlar (K.K.22, K.K.36). Açları doyurmanın sevap olduğuna ve bu amelin Tanrı’yı memnun edeceğine inandıkları için iyilik yaparak iyilik bulacaklarını düşünürler.

İmamların, Hz. Ağam Hezret Abbasın, İmam Hüseyin, İmam Hesenin adına adak adar, kurban keser ve nezir paylarlar (K.K.42).

Şansın herkeste olmadığına, onun Tanrı tarafından verilen özel bir kut olduğuna inanılır. Halk arasında böyle bir söylem vardır: Üç türlü insan vardır bu hayatta. Bahtlı doğulanlar, bahtını sonradan bulanlar ve bahtı ayağına gelenler. Bahtını arayan insanlar bahtlarını açmak için de çeşitli uygulamalar yaparak müdahalelerde bulunurlar. Örneğin, evlilik çağına varıp da evlenemeyen veya evlilik yaşı geçen birçok insan vardır ki, evlenemezler. Bu tür insanların kısmeti, bahtı bağlıdır, şansı kapalıdır derler. Buna müdahale etmek için birçok uygulamalar

yaparlar. Bahtı bağı olan kişiler kismetlerine dokunulduğuna, “tılıs olduklarına”, birileri tarafından bahtlarının bağlandığına inanırlar. Kismetinin kapalı olduğuna inanan kimseler, molla yanına gider ve kismet duası yazdırırlar ve bu duayı da gök kumaşa sararak üzerlerinde taşırlar. Bahtın sadece kut verilen özel kişilerin aracılığı ile veya molla yardımıyla açılacağına inanırlar.

Baht açmak için “Kur’an-ı Kerim açtırmak”, “kitap açtırmak”, “muska yazdırmak”, “suya okutmak” gibi uygulamalar da yapılmaktadır. Muska yazdırılması toplum içinde inanılarak yapılan en yaygın uygulamadır. İnsanlar hem kendileri hem evleri, hem hayvanları için muska yazdırırlar. Bu muskalar daha çok bereketi eve çekmek, şans açmak, nazardan korunmak, hastalıktan kurulmak gibi farklı amaçlarla yapılmaktadır. *Muska yazdıran kişinin bu muskaya inanarak üzerinde taşıması gerekir. Aksi halde bir işe yaramazmış. Hoca yanına giden kişiye Hoca bu muskaya verdikten sonra bu muskaya inanarak üzerinde taşırsan sana yardımcı olur demektedir* (K.K.82). Buradan da ulaşmamız gereken konu değişimin kişinin kendi inancından başlamasıdır. Kişinin inancı muskayla bütünleşerek istenen şeyi elde etmek için titreşim yaratır. İslamda niyete odaklanma gibi düşünürüz. Kişinin amelinden önce niyet etmesi önemlidir.

Sözlükte “yönelmek, ciddiyet ve kararlılık göstermek” gibi anlamlara gelen niyyet (niyet) kelimesinin sözlük anlamı esas alınarak yapılan değişik tanımları arasında “kalbin hemen veya sonucu itibarıyla maksada uygun bulduğu, yani bir yararı sağlayacağına yahut bir zararı savacağına hükmettiği fiile yönelmesi” şeklindeki tarif daha çok yaygınlık kazanmıştır...Resûl-i Ekrem’in, “Ameller ancak niyetlere göredir” anlamındaki sözüdür (Dönmez, 2007).

Günümüzde spiritüel çalışmalarda manrta denilen yazılar yazdırılmaktadır. Bir isteğinin gerçekleşmesini isteyen kişi niyet ederek isteklerini kâğıt üzerine kurşun kalemle yazarak olumlama yapar. Bu olumlama sayesinde niyet ettiği, istediği şeyin hayatına geleceğine inanır. Beyin dalgaları da o şeyi elde etmek için odaklanır ve kişinin harekete geçmesini sağlarmış. Fakat burada yazıyı yazan (molla) hoca değil, kişinin kendisidir. Artık bu işi hoca, büyücü, falcı yerine, uzaktan

eğitimle insanları yönlendirmekte olan ruh bilimciler, eksrasens, mantracı, astrolog ve.s denilen hocalar yaptırmaktadır. Günümüzde bu kişiler insanlara bu yolla yardım ederek para kazanmaktadırlar. Toplum içinde de özellikle genç kuşak onlara inanmaktadır.

Eskilerde muska ve dua dışında halk arasında falcı ve bakıcı adı verilen kişiler vardır ki, bu kişiler aracı nesnelerlerin gücünü kullanarak büyülenmiş ve tılsımlanmış olduğuna inanılan kişilerin sorunları çözmeye çalışırlar. Bu aracı nesnelerden kurtpençesi, kurt dişi, kurt saçı gibi kutsal hayvanlara ait nesneler de bu tür işlemlerde (baht açmak için) kullanılmaktadır. “Kurt”, Kaşkay toplumunda kutsal sayılmaktadır. Hatta kötü ruhlardan korunmak için de bu nesneleri kullanırlar (K.K.36). Aynı zamanda bahtı kapanmış erkek ve kızların elbiselerinin balağından alınan küçük parça ateşe atılarak yakılır ve bununla da o kişinin yoluna engel olan kötülüklerin ve büyülerinde yok olduğuna inanılır (K.K.27).

Kaşkaylar arasında mezar kültü çok kuvvetlidir. Bu da eski Türklerin atalar kültürüne olan saygısının İslam inancı içinde yaşatılmasıdır, devamıdır diye biliriz. Baht ve kısmet işlerinde de toplumun en çok medet umduğu yer, kutsal mezarlardır. Bunlar arasında “Seyit mezarlarının, İmamların mezarlarının ziyaret edilmesi, mezar üzerine çaput bağlanması” yaygındır (K.K.5).

Bekâr kızlar ve onların aileleri İmamzadeleri, seyit, ocaklı kişilerin mezarlarını ziyaret eder, onların ezinden medet umar, onlara nezir verir, adak adayarak bahtlarının açılması için dua ve dilekte bulunurlar (K.K.6).

Şaman inançlarının devamı olan kutsal ağaçlardan medet ummak, Kaşkay inançlarında da yaşatılmaktadır. “*hayat, yaşam ağacı*” veya “*Piri Leklek*”⁴² ve “*Piralatı*” denilen bu kutsal ağaçtır. Bu ağaçlar Bem ağacı, Ilgın ağacı, Tağtağ ağacıdır ki, bu ağaçlar kutsanmakta ve bunlara çaput bağlanarak medet umulmaktadır.

Bahtı bağlı kızlar bu ağaçların olduğu Pirleri ziyaret eder, kendi elbiselerinden veya başlarındaki yağlık ve şaldan keserek ağaca çaput bağlar, dua ederek dilekte bulunurlar (K.K. 2, K.K. 7). Bu ziyaret yerlerine giderek **dualar**

⁴² “Lek” tek anlamına gelmektedir. “Pir” ise kutsanan, yerdımedendir. Kutsanan tek ağaç anlamını ifade eder.

etmekle de, bu kutsal kişilerin ezinden veya kutsal nesnelerden yardım istenmektedir.

Kaşkayların en çok inandığı ve hürmet ettiği zatlar, İmamzadelerdir. İmamzadeler içinde ise “Dokkuz şehit imamzadesi” daha çok kutsanmakta ve üzerine yemin edilmektedir. Dokuz sayısı bildiğimiz gibi Türk inanç sisteminde önem arz eden bir sayıdır. Kaşkay toplumu arasında da dini ve dini olmayan bir çok ritüel ve inançta sık sık karşımıza bu sayı çıkmaktadır.

“Kuşkeki Beyza” denilen yerde eski İmamzade türbesi ve yakınında eski kemer vardır. Göç güzergâhında bulunmaktadır. Kısır kadınlar, evlenmemiş kız ve erkekler, diğer bin türlü dilek ve istek için halk bu yerleri ziyaret etmekte ve kemer denilen yere Hz. Ayib adındaki İmamzadenin adını anarak taş bırakmaktadırlar. Eğer taş, kemer denilen yerden içeri düşerse dua kabul olur, eğer dışarı düşerse niyeti kabul olmaz diye inanılır (K.K.5).

Diğer inanç “kerre”, “kil-i berd” kerresidir. Üst üste toplanan taş yığıdır. Bu taşlar sembolik olarak İmamzade yollarından toplanmaktadır ve niyeti olan insanlar burayı ziyaret eder ve taş bırakır. Niyeti kabul olduktan sonra bu tekrar başka bir taş bırakarak teşekkürünü bildirirdi (K.K. 29).

Dua nedir? Dua sözlerin ve kelimelerin gücüdür. Dua ederken gözlerimizi kapatmamız bizim zihinsel olarak odaklanmamızı sağlar ve dua edilenin o an aslında bize çok yakın olduğunu hissederiz. Kaşkaylar **“ürekten dua edenin de beddua edenin de duasını Allah eşider” derler**. Kalben ve inanarak edilen duanın kabul edileceğine inanılır. İnsanın kendi içindeki güçle kendisi dışında inandığı gücün (Evren, Tanrı) birleşimidir. Dua ederken gözlerin kapatılması zihinsel olarak odaklanmayı sağlar. Bilimde “Alfa dalgası” adlanın bu durum son dönemler en çok araştırılan bir konudur. Alfa beyin dalgası olarak beyinin rahatladığı ve gevşediği, gözlerin kapalı olduğu zaman, derin düşünme zamanı ortaya çıkar. “Alfa frekansı” bilincin durgun haline denktir. Gözleriniz, kulaklarınız ve burnunuz gibi duyu organlarımızın çoğusu da dış dünya ile temas halindedir.”(Lipton, 2019:173). Dua aslında bizim alfa frekansına geçmemizi sağlayan ruhsal yönelimdir ve günümüzde de adını (dua, meditasyon, yoga) ne koyarsak koyalım sonuç bizi ilk gerçekliğimize, inançlarımıza götürmektedir. Kaşkay inançlarında da dua ve beddua’ya çok inanılmaktadır. Ürekten dua edenin duasını Allah eşider derler. Teslimiyetle, kalben

edilen duanın kabul edilmesi inancıdır. Bu ise aslında her kesin camisi ve kilisesinin kendi beyinde ve içinde olmasını fark etmesidir, eğer ilk ziyarete ve inanmaya kendinden başlarsa insan gerçek güçle birleşmiş oluyor. Aşırı stres veya umutsuzluk, bir haksızlığa uğrama durumunda insanın ellerinde bir karıncalanma olur, bu bedendeki ve beyindeki enerji akımının dış dünyayla irtibatı halidir. Bizler buna duanın kabul edildiği an deriz. Kaşkaylarda “Mezlumun ahı tez tutar”, “Mezlumun da allahı var” gibi deyimlerden de gördüğümüz gibi bedduanın karşılığı anında gelir. İslam dinindeki karşılığı, “Bir mazlumun bedduasından sakın” kelimesiyle ötüşmüş olur.

Baht açtırmak için başvuru başka bir uygulama da “dua” ve “muska” yazdırılmasıdır. Bu duaya “kitap başı götürmek”, “tal”asını deşmek” de derler (K.K.24). Molla yanına götürülen kitabın ilk sayfasına, “bendenin dili Huda’nın kalemi olsun” denilerek dua yazılmaktadır. Hüda’dan, Tanrı’dan güç alınmaktadır. Bazen de Hz. Fatıma’nın ve imamların adı zikredilerek kâğıt üzerine dua yazılır ve yazılan duanın suya koyulması ve o sudan içilmesi tavsiye edilir (K.K.25).

Genelde evlilik yaşı geçen kızlar ve erkeklerin anneleri molla yanına giderler. Oğullarının veya kızlarının bahtlarının açılması için muska yazdırır ve bu muskayı giysilerin sağ iç tarafına dikerler. Kırk gün içinde etki edeceğine inanılan bu muskayı kişinin kırk gün boyunca üzerinde taşıması şarttır (K.K.30). Kâğıda yazılan dua, gök renkli kumaşa sarılır ve erkeğin üst giyiminin koyun cebine koyulur (K.K.27).

“Molla ya da duanüvist adı verilen bu kişilere dua yazdırıldığı etraftan gizli tutulur. Evden getirilen bir kitabın kapağına ya da bir kâğıda yazılan bu duaya, “kitap başı götürmek” de denilmektedir. Kısmet açma pratiği olarak bir kaynak tarafından “derman-ı giyahi” adı verilen bir çeşit ottan yapılan çayın içildiği söylenmiştir.” (Karaaslan, 2010: 279).

Bahtı açmak için yapılan işlemlerden bir diğeri “mihr-i giyah” otuyla yapılan dermandır. Bu ot, nadir bulunan bir ottur ve genelde Dena dağında bulunur. Her kim ki bu ottan yapılan çayı içerse bahtı açılır diye inanılır (K.K.29). Dağın kendisi kutsandığı gibi dağdaki otlarda bitkiler de hem derman (ilaç) hem de sihirli güç için kullanılmaktadır.

Düğünde gelinin ayakkabısını giymek, gelinin ve damadın sandalyesinde oturmak gibi inançlar da bu türlü baht açma uygulamaları arasında geçmektedir.

Düğün şekeri de baht açılması için kullanılan aracı nesnelerdendir. Düğünden alınan düğün şekerini bekâr kızlar yerlerse bahtları açılır (K. K.42).

Nevruz inançları içinde ve çile gecesinde yakılan ot (ateş) arasından geçmekle de farklı istek ve dileklerde bulunurlar ki, genç kızlar genelde bahtlarının açılması için dilek tutarlar. Aynı zamanda Nevruzda kızlar yeşillikten (otlardan) düğüm atarlar ve kismetlerinin açılmasını niyet ederler (K.K.1). Kismetini kapanmış genç kızlar, Nevruz bayramında otlara düğüm atarlar ve inanırlar ki, bu düğüm çözülünce bahtları da açılacaktır (K.K.28).

Azerbaycan Türklerinde ise genç kızlar bahtlarının açılması için akarsu, çay veya nehir üzerinden geçer, “ağırlığım, uğurluğum tökül, gal burda” derler. Nevruz ateşi üzerinden atlanarak “atıl batıl çerşenbe, bextim açıl çerşenbe” denir.

Kişi, kendi geleceği ya da kaderini öğrenmek ve değiştirmek, sorunlarından kurtulmak için falcıya (bakıcıya) başvurur. Bu falcılar ve bakıcılar, kendilerine kutsallık atfedilen kişilerdir. Büyü ve fal gibi uygulamalarına başvuran çaresiz insan mucize beklemektedir. Malinovski, “Mucizesiz inanç yoktur” demektedir (Malinovski, 1990: 73). Aslında mucize Tanrı’nın müdahalesi olarak da kabul edilebilir. Bu büyü ve fal işlemleri aslında psikolojik etkiden başka bir şey değildir. İnsanın kendi içinde kurguladığı gerçeklerle falcının söylediği bazı kelimeler örtüşünce insan ister istemez bu uygulamanın büyüüne kapılır ve inanmaya başlar. Burada kişi, dış dünyadan gelen yardımı iç dünyadan gelen sesle onaylamalıdır.

Kaşkaylar arasında en yaygın fal usulü “istihare” yapılmasıdır. Kaşkaylar istihare falına çok inanır ve hayatlarının bilinmezlikle dolu her alanında bunu yaparlar. Genelde göçe başlamadan önce, toy düğün gibi kismet işlerinde uygularlar.

Düşlerle fal bakma veya gelecekle ilgili ön bilgi için belli bir gece niyet edilerek “istihâreye yatılır.” Bu Arapça deyim “hayır bekleme” anlamındadır. Anadolu’da, Hıdrellez gecesini istihâreye yatmak, genç kızlar arasında yaygındır. O gece gördükleri düşe göre, o yıl içinde evlenip evlenmeyecekleri, kiminle evlenecekleriyle ilgili yorum yaparlar (Boratav, 1973: 100). Aynı inanç İran’da yaşayan diğer Türk toplulukları arasında, özellikle de Azerbaycan Türkleri ve Kaşkaylar arasında da Nevruz bayramı gecesini yapılmaktadır. O gece genç kızlar niyet ederek istihâreye yatar ve düşlerinde gördükleri kişi ile evleneceklerine inanırlar (K.K.49).

3.2.1. Kara İyeler:

3.2.1.1. Hastalıklarla İlgili İnançlar

Eski insanlar hastalıkların yabancı ruhların, kara iyelerin kişilerin vücuduna girmesi olarak yorumlamış ve bu hastalıktan kurtulmak için de bu ruhların bedenden uzaklaştırmak gerektiğine inanmışlardır. Modern dönemde bile kırsal kesimlerde yaşayan “eğitim görmemiş” çoğu insan, hastalığın doğaüstü güçlerden geldiğine inanarak, hala korku, umut, dua ve tövbe etmekle, ritüel ve büyülere başvurmakla bunlara karşı mücadele etmeye çalışmaktadır. Yani doğaüstü varlıktan gelen hastalığın sadece doğaüstü gücü olan insanların (kutu olan insanların) yardımıyla geri gideceğine inanılmıştır. Büyü ve ritüel aracılığıyla yapılan tedavi yöntemine inançla doğal tedavicilere duyulan güven, hekim ve lokmana duyulan güvenden daha üstün olmuştur. Bu tür inanış ve uygulamalar, halk arasında mucize beklentisiyle halen yaşatılmaktadır.

“...Bedensel ağrıya karşı teknik bir çare aranmaz, dini bir eylem yapılır. Hastalık tedavi edilmez, tanrı onanır. Ağrı belirtileri tedavi edilmez, dua ederek ortadan kaldırılmaya, kefareti ödenmeye çalışılır; bunlar tanrıdan ibadet etmek, kurban vermek ve tören düzenlemek karşılığında satın alınmak istenir.” (Zweig, 2005: 11).

Eskiden doğaüstü güçleri olduğuna inanılan aracı kişilerin, kâhinlerin, kamların dışında hasta kişiye yaklaşmak ve dokunmak bile yasak sayılmıştır. Roux, Rubruck’a dayanarak, eski Moğollarda hasta kişilerin yatağına ve çadırına hizmetçisi dışında başkasının girmesi yasaklandığını, çadır etrafında belirlenen belli çizgiden kimsenin geçemediğini, bu hastaları iyileştirmek için kendi kâhinlerini çağırdıklarını kaydetmiştir (Roux, 1998: 61). Şamanların görevlerinin biri de hastalıklı insanlara şifa verme, kötü ruhları hasta klandan uzaklaştırmaktır. *“Çeşitli dinsel geleneklerde, özellikle de Şamanist toplumlarda büyücü hekim görevini üstenen kişiler, gelecekte haber vermek, hastaları iyileştirmek, belaları defetmek ve kötü talihe karşı koymak amacıyla büyüye başvururlar.” (Şinasi, 1998: 73).*

Kaşkay göçebeleri arasında yüzlerle insan hala hastalığı ortadan kaldırmak için kutsal mekânlardan, büyücü, hoca denilen kişilerden ve ara hekimlerinden (türkeçareden) şifa dilemektedirler. Bu toplumun başvurdukları halk hekimi, kırıkçı, çıkıkçı, çöpçü, üfürükçü; tedavi şekli ise kocakarı ilaçlarıdır.

Elinde ve vücudunun farklı bölgelerinde manyetik güç, şifa olduğuna inanılan insanların başvurdukları tedavi yöntemleri modern tıpta “biyoenerji” diye adlandırılmakta ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kaşkay göçebeleri arasında elinde şifa olduğuna inanılan kişilerin elleriyle hastanın ağrıyan bölgesini sığayarak (sıvazlayarak) elindeki manyetik enerji aracılığıyla hastayı iyileştirdiğine inanılır. Bu kişiler kutsal kişilerin de adlarını (“Hz. Fatıma’nın ve Hz. Ali’nin eliyle yapıyorum”) söyleyerek bu uygulamayı yaparlar.

Kaşkaylar arasında “Çalma” denilen bir hastalık vardır. Bu hastalık zamanı Udumlu ve Ocaklı (kutu olduğuna inanılan kişi) davet edilir ve kişi at ile gelerek hastanın yattığı çadırın etrafında üç kere döner. Üç kere bağırarak “Gaç Gara Gaç” der, daha sonra sıcak demir veya metal parçasını suya atar ve farklı otlarla buhar hazırlar. Udumlu kişi şifalı elleriyle hastaya dokunur ve hastanın yüzünü bu buhara tutar. Bu işlemlerden sonra hasta sağlığına kavuşur. Bu ritüele “Çalma Vurma” derler (K.K.3).

Bu gözlemlediğimiz eski inançlarla tedavi yöntemleri Kaşkaylar arasında güncelliğini kaybetmeden yaşatmaktadır.

Ruh ve beden ayrılmaz bir bütün olarak ele alındığı zaman, tedavinin başarılı olduğu konusu 19. yüzyıldan sonra tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Yani fiziksel tedavinin yanı sıra ruhsal tedavi yöntemleri de tekrar modern bilim dalları aracılığıyla başvuru yöntemleri arasına girerek kullanılmaya başlamıştır. Kaşkay halkı arasında “ruh daralması”, “üzerinde ağırlık hissedilmesi” gibi durumlarda kişinin, kötü ruhlara ve nazara geldiğine inanılır ve bu kişiye kurşun dökülür, üzerlik tütsületilir.

“Üzerliktir, havadır, varı derde davadır, Üzerliğim çatlasın, yaman gözler patlasın” der ve üzerliği ateş üzerine atarlar, onun tütsüsü ile nazardan korunduklarına inanırlar (K.K.32).

“Üzerlik, belki söz konusu fiziki faydaları bilinmeksizin fakat tecrübeye dayanılarak kazanılan bilgiyle asırlardır, halk hekimliğinde kullanılır olmuş,

muhtemelen bedeni ve ruhi rahatsızlıkları giderdiğine olan kuvvetli inanç sayesinde halk nezdinde kudsi bir özellik kazanmıştır.” (Emeksiz, 1998: 235).

Aslında psikolojik bir durumdan, depresyondan mustarip olan hasta, tedavi edici söz ve eski inancın gücüyle tedavi edilmeye çalışılır. Bu yöntemler bir tedavi yöntemi olmasa bile, o hastanın bu yapılan eyleme inancı psikolojik olarak o kişinin sağaltmasına, iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak bazen bilim ve akıl, ruh tedavisinde aciz kalmakta ve bu zaman bu yöntemler devreye girmektedir.

Kaşkaylarda yaşlı kişiler hastalanmak için **dert-bela, azarlamak**, genç nesil ise genelde maraz-hastalık kelimesini kullanmaktadır. **Dert beladan, Azar-bezardan uzak olmak** deyiimi, **hastalıktan uzak olmak** anlamındadır. Eski insanlar aynı zamanda hastalığı, yasağın çiğnenmesi ve tabunun ihlal edilmesinden dolayı Tanrı ile iyelerin cezalandırması olarak görüyorlardı. Hastalıktan kurtulmak için bazen büyü gibi yardımcı kuvvetler aciz kalıyordu, bunun için iyi davranışlarda bulunmak gerekiyordu. Kaşkaylar arasında da iyi davranışlarda bulunmak nezir vermek, kurban kesmek veya kurban hayvanını azat etmek, kutsal kişilerin mezarlarını ziyaret etmek şeklinde yaşatılmaktadır. Evden nezir verilerek kötü enerji uzaklaştırmaya çalışılır. Hastalıktan nezir verilerek kurtulma inancı, “Baburname”de şu şekilde geçmektedir: *Tabiblerin bütün tedavilerine rağmen iyileşmeyen Humayun için, Mir Ebülkasim:- böyle bir hastalıkların ilacı Yüce Tanrı’nın şifa vermesi için iyi şeylerden birini nezretmektir, bunun üzerine kendini nezreden Babur Şah üç defa oğlunun başucunda dönerek: “Ne derdin varsa, ben üzerine aldım” demesi ile oğlu sıhhat buldu, şah ise hasta olup, yıkıldı.”* (Arat, 1970: 2. Cilt: 623)

Bu gelenek Kaşkaylar arasında da yaşatılmaktadır. “**Sana gelen bana gelsin**” denilerek hasta kişinin hastalığının o kişiden bunu diyen kişinin üzerine alındığına inanılır. Bununla hastalık yaratan kötü ruhun kandırılması veya taklidi olarak can yerine can verilmesi veya mal verilmesi uygulaması yapılmaktadır. Kaşkaylar, çok sevdikleri birisi için “**Başına dönüm, sana gelen mene gelsin, kurban olayım**” deyimini çok kullanırlar. Azerbaycan Türklerinde bu inanç aynı şekilde yaşatılmaktadır. Aynı zamanda “**başına dönmek** ve **başına dolanmak**” (Altaylı, 2005: 612) deyim şeklinde de halk dilinde yaygın bir şekilde kullanılır. “Hasta kişinin yatağının etrafında dolanmak suretiyle o kişinin hastalıklarını kendi üzerine almış sayılır.” (K.K. 45). Bu gelenek, hem Kaşkaylar arasında hem de Azerbaycan

Türkleri arasında vardır. Hasta birisi için kurban adanmışsa, o kurban hayvanını kesilmeden önce hasta kişinin etrafında üç kere döndürürler ki, bu kurban onun hastalıklarını alsın. Aynı zamanda Kaşkaylarda hastalıklardan korunmak için **“başa tuz çevirmek”** inancı da yaygındır. Başa çevrilen tuz ateşe atılarak yakılır ve bununla hastalığın uzaklaşacağına inanılır. Bu inanç kurban ayini zamanı da gözlemlenmektedir.

Aynı zamanda hasta olan kişileri kutsal kabul edilen yere götürerek o yerin etrafında döndürmek suretiyle de hastanın şifa bulacağına ve hastalığın da kutsal mekân veya kişi aracılığıyla hastadan uzaklaşacağına inanılmaktadır.

“... Babür, Hümayun’un yanına gidip onun hastalığını üzerine almak ve yerine kendisini kurban etmek için onun hasta yatağının etrafında dört defa döner. Bu dönüşü yaptığı gün hastalanıp ağırlaşır. Hümayun ise derdinden kurtulur.” (Pırlanta, 2016: 224).

“Bir hastanın hastalığını yahut başına gelen felaketini başka birine yahut başka bir nesneye nakletmek için hastanın başında gerçekten yahut sembolik olarak dolaştırmak, çevirmek bu kurban töreninin en önemli unsurudur... Türklerin “başa çevirme” (aynalma, aylanma) Moğolların “dzolik gargahu” törenlerinin bir varyantı da “göçürme” terimi ile ifade edilen bir törendir.” (İnan, 1991: 247).

Şamanizimde bu tören, vahşi bir hayvanı hastanın etrafında dolaştırarak, hastadaki ruhu bu hayvana nakletmek şeklinde yapılmaktadır. Kazak ve Kırgızlarda bu gelenek “aynalı” ve “aylanı” şeklinde geçmektedir. “Göçürme” denilen bu olay günümüzde de Kırgızlar arasında varlığını korumaktadır. Eski rivayete göre, eskiden bir hastayı veya yaralıyı ölümden kurtarmak için ailesinden birisi onun etrafında dönerek kendini feda edermiş. Kırgızlar sevdiklerine ve çocuklarına “Aylanaym, tegereneyin” diye yalvarırlar. Anlamı, senin etrafında döneyim, bedenindeki, ruhundaki hastalık ve tutkuları ben alayım. Aynı zamanda sara hastalığı da hastalık dualarla, koyun, keçi, horoz gibi küçük evcil hayvanlara göçürülerek tedavi edilmeye çalışılır. Sonra bu hayvan o kişinin “ıyığı” yani hamisi sayılır ve ona özenle bakılır. İnanca göre, onun başına gelen her şey hastalığı göçürüleni de etkileyecektir (Cumakunova, 2000: 77)

Kaşkaylar arasında son dönemlerde hastalığın iyi davranışlarda bulunarak tedavi edildiğine de inanılmaktadır. Eğer sürüdeki davarlardan birkaçı aynı anda

hastalanırsa, bu hastalığın sürü sahibinin işlediği bir suçun, hatasının kefareti olduğuna inanılmakta, Tanrı'nın o kişiyi cezalandırmak için canına değil, malına zarar verdiği düşünülmektedir. Bu yüzden de bu belayı savuşturmak (uzaklaştırmak) için sürüden en iyi hayvan seçilerek tüm sürünün etrafında dolandırılarak kurban edilir ve fakir fukaraya dağıtılır (K.K.7). Aynı zamanda kötülüklerden korunmak için başa para çevirerek atmak, sadaka vermek inancı halk arasında yaşatılmaktadır.

Ruhların göze görünmemesi inancı bazı doğa olaylarının da kötü ruh ve cin olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Kaşgarlı sözlüğünde “yel”, cin anlamında yer almıştır (Atalay, 1986: 144). Yel yani hafif rüzgâr da göze görünmez olduğu ve sıcak ve soğuk estiği için kötü ruhlardan sayılmıştır. B. Ögel, “Erni yel tokıdı” deyiminin cin çarptı anlamına geldiğini söylemektedir (Ögel, 1995: 308). Günümüzde de halk arasında ağrı, sızı anlamında “yel” kelimesi kullanılmaktadır. Soğuk ve nemli havada ortaya çıkan, modern tıp dilinde revmatizm hastalığı olarak bilinen “**yel hastalığı**” da halk arasında aynı adla yaşamaktadır. Eskiler bu hastalığın sebepkârı olarak soğuk yeli görmüşlerdir.

Eskiden insanlar cin, şeytan ismini anmaktan, ölümün adını zikretmekten sakınmışlardır. Modern dünyada da insanlar, bu sakınmaları yeni alanlarda yaşatmaya devam etmektedirler. Günümüzde kanser, AIDS gibi sağlanması ve tedavisi güç olan hastalıklardan bahsederken isimlerini söylemekten çekinirler, onu kötü hastalık veya “zehrmar” diye adlandırırlar. Birisinin yanında “hastayım” sözünü demek de bir sakınma gerektirir, bu kelimeyi söylemeden önce o insanı kötü etkilememek için “üzerine sağlık” derler.

Halk arasında kötü ruhlardan gelen hastalıkların iyileştirilmesi için de şaman görevini yapan yaşlı kadınlar “**şifalı gerri**”, “**nefesi güçlü olan gerri**”ler vardır ki, onlardan yardım istenmektedir. Kaynak kişilerden olan Samira Haghighat, kendi büyükannesinin de böyle birisi olduğundan bahsetmektedir: “Obada herkes hastalandığında büyük annemin yanına gelir, ondan yardım isterdi. Büyükannem Kur'an okur, arı, temiz bir insan olduğu için herkes onun nefesinin hub-iyi olduğunu söylerdi. Birisi maraz-hasta olursa babaannemin yanına getirirlermiş. O, tükürüğünden alıp hastanın ağrıyan yerine sürermiş. Bu tükürük ona şifa oluyormuş. Aynı zamanda gözü kör olan birisinin de o kadının tükürüğü ile gözünün ışıklığı, gözünün gördüğü anlatılmaktadır. “Noğreste bibi” denilen bu garri dua ederken bir

hacet isterken obadan uzaklaşır, eline bir paya-ağaç alır ve ona parça- kumaş sarardı. Bu kumaşı da yağlayıp yakardı. Yaktığı bu bez sarılı olan ağacı yukarıya doğru tutar ve dua eder, imamların ezinden, kutsal kişilerden ve Tanrı'dan hacetler dilerdi (K.K.24). Burada gördüğümüz ateşin aracı edilerek dua edilmesini, şaman ayinlerinde gördüğümüz işlemlerin devamı olarak düşünebiliriz.

3.2.1.2. Kara İyeleri def etme yöntemleri: Korku Götürme

Korku, endişe, toplumun inançlarının temelinde yatan ilk ögedir. Tanrı inancı da diğer inanç ve ritüeller de korkudan doğmuştur. Bu korku, insanın bilinçaltından yok olmamış ve insan evladı korkularıyla yaşamayı öğrenmiş, fakat bununla mücadele etmenin yollarını da kendiliğince geliştirmiştir. Canlı ve cansız, görünen ve görünmeyen tüm varlık ve nesneler korku kaynağı olarak görünebilir. Türk halklarının inanç sistemleriyle mitolojilerinde korkulan güçler, yakarma ve ritüellerin yanı sıra kutsal sayılan taş, su, toprak gibi nesneler vasıtasıyla da teskin edilmeye ya da yok edilmeye çalışılmıştır.

Kaşkaylar arasında korkan birisine, udumlu kişilerde bulunan ve **Yürek taşı** denilen taşın koyulduğu su içirerek korkuluğunu giderirler. Fakat bu taş herkeste veya her ilde bulunmaz. Diğer bir korku götürme nesnesi de “**mumyar**”dır ki Mekke'den getirilir. Sarı renkte bal mumuna benzer bir ağaç kikkesidir ki, bu mumyarı su içine atarak suyunu korkan birisine içirirler. Ağaç kömürü suya salınarak korkan kişiye içirilir. Korkan kişinin yatağına veya yastığının altına ekmek koyarlar (K.K.38, K.K.65). Kaşkaylarda ekmeğe saygı, Kur'an'a olan saygı kadar değerlidir. “**Çörek hakkı-ekmek hakkı**” demek, Kur'an üzerine yapılan yemin kadar geçerli sayılır. Toprağın arındırıcı gücüne diğer bölümlerde de değinmiştik. Toprak, korkuyu gidermeye dönük uygulamalarda da karşımıza çıkmaktadır. Korkan kişiyi, toprak içinde bir kişinin geçebildiği genişlikte tünel şeklinde yer kazarak oradan üç kere geçirirler. Daha sonra o tünel şeklinde kazılan yere yumurta gömerler. Bununla da korkuluğun gideceğine inanılır (K.K.3).

Kaşkaylarda korkan birisi için altını suya koyarlar ve daha sonra o suyu o kişiye içirirler. Bezen de suya eşrefi sikke koyarak korkan kişiye içirirler (K.K.11). Bazen de korkan kişinin kulağına yüksek sesle bağırarak korkan insanı ürkütürler ki,

korkusu ondan uzaklaşsın (K.K.1). Korkan insana aynı zamanda “**vurgun moncuğu**” (“**vurgun boncuğu**”) suya salınarak onun suyunu içirirler. Bu vurgun boncuğunu aynı zamanda vurgun vurmasını (bir tür hastalıktır) tedavi etmek için de kullanmaktadırlar (K.K.1).

Korkan kişiye **akik taşlı** yüzüğü suya salarak içirirler. Veya özel taşlar olan “**yeriyurt taşları**” suya koyularak içirilir, şifa olacağına inanılır. Eğer bu taşlar yoksa da temiz ve arı yerden sıradan bir taş alıp o taşı suya atıp suyu içirirler (K.K.6).

Kaşkaylarda korkan çocuğu molla yanına götürüp “**dua**” yazdırırlar. Bu dua çocuğun gömleğine dikilir veya boynuna asılır (K.K.4). Bu uygulamaya Güney Azerbaycan Türklerinde de rastlanmaktadır. Korkan çocuğu “bendai” denilen kişi yanına götürürler ki, bu kişi Kur’an’dan süreler okuyarak çocuğun yüzüne üfler, sonra da pitik-dua yazar (K.K.11).

Tebriz Türkleri arasında korkan kişileri “bendayi” denilen kişilere götürürler. Bendçi denilen bu kişiler, sıradan insanlar değildirler. Bunlar da şamanlarda olduğu kan bağı ile bir birisinin devamcısı olmalıdırlar. Bendçi olmak için herkese izin verilmez. Sadece kendi içlerinden birisi bu işin devamcısı olabilir. Bendçilerin hem kendileri hem de üzerlerine takılan boncuk ve eşyaları da korkan kişiler için fayda sağlamaktadır. Aynı zamanda yedi kapıdan-evden, bazı yörelerde ise kırk evden parça kumaş alınarak korkan çocuk için gömlek dikilir ve çocuk bu elbiseyi giyer, bununla da korkuluğunun götürüldüğüne inanılır (Berazende, 2007: 36).

Kaşkaylar, korkan çocuğun makını basarak da korkuluğunu götördüklerine inanırlar. Halk arasında eliyle nefesinin güçlü olduğuna inandıkları kadınlar ellerini çocuğun ağzına sokup Fatma ananın adını söyleyerek damağını basarlar. Korkusunu götürmek için eşrefi denilen sikkeyi suya atarlar ve onun suyunu korkan kişiye içirirler. Böylece bu kişinin korkudan arındığına inanırlar (K.K.7,K.K.14, K.K.20).

“Ezve taşı”, bu taş madenlerde bulunur. Mis oksidi, demir oksidi olarak da bilinir. Bu ezve taşı bir sert taşa sürtülerek ezilir ve çok az kısmı suya atılarak hastaya veya korkan çocuğa içirilir (K.K. 12, K.K.17).

Elli yıl öncesine kadar çok korkan insanın gözü önünde siyah horoz keserlerdi, onun kanından korkan kişinin alnına sürerlerdi. Kara horozun kanının korkuyu geçireceğine inanırlardı. Bazen de yörelerde siyah horozun kanını toplarlar, korkan kişinin sağ ve sol omuzlarından akıtırlardı (K.K.21).

“Başkurt kadınları korkan çocuğu derhal kargalar, yâni göğsüne ve arkasına vurarak sarsarlar.” (İnan, 1976: 112). Bu uygulamanın aynısı, Kaşkaylar arasında da vardır. Korkan birisinin korkuluğunu korkutarak ortadan kaldırmaya çalışırlar (K.K.3). Korkunun uzaklaşmasını için korkan kişinin sırtına aniden vururlar (K.K.7).

3.3. Söz, Yemin ve Duayla İlgili İnançlar

Türk kültürünü anlamının en mühim kaynakları, paremik ve aforistik kelimeler, atasözü, deyimler, hikmetli sözler, kelam, efsun, ant, yemin, alkış ve beddualardır. **Sözün gücü inancın gücüdür.** Türkler arasında söz, ant ve yemin kadar kutsaldır.

Kaşkaylarda yemin etmeye “ant içmek” denir. Bu kelime, aynı zamanda “ahdetmek”, “kan kardeşi” anlamlarına da gelmektedir.

Günümüz Karaçay dilinde kardeşleşmeye “ant” denilir. Eski Türklerde kardeşleşen kişiler, kendi kanlarından 3 damla kanı süt, kımız içine damlatarak içmek suretiyle bu ayini yaparlardı. İçmek kelimesi de buradan kalan bir inançtır. İnanca göre her canlının ruhu onun kanında yaşamaktadır (Qurbanov, 2013: 153).

Şarap, kımız, süt içine kan akıtılarak yapışan bu uygulama hakkında Çin, Yunan ve Bizans kaynaklarında da bilgi yer almaktadır. Bu kaynaklarda İskit, Hun, Uygur, Avar hanlarının and içmelerinden bahsedilmiştir (İnan, 1998: 320-326).

E. Esin’e göre, “ant” kelimesinin yazımında yer alan harflerden biri, aynı zamanda güneş piktogramıdır. Kök Türk döneminde, güneşi şahit tutarak da ant içildiği anlaşılmaktadır (Esin, 2001: 129). Bildiğimiz gibi Kaşkaylarda yemin etmek, verilen sözü tutmak çok önemlidir. Eski Türklerin birçoğunda yemin etmek, and içmektir. Kaşgarlı’nın sözlüğünde “andgardı”, “ol anı andgardı” (o ona yemin ettirdi) şeklinde geçmektedir (Atalay, 1985: 423).

3.3.1. Gök Cisimleri ve Tabiatla İlgili Yeminler

İlk andlar, yeminler **doğa olayları ve kozmik inançlar**la ilgili olmuştur. Çünkü insanlar doğa olaylarından korkarak ona kutsiyet atfetmişlerdir. “Gün hakkı”, “yer hakkı”, “su hakkı”, “toprak hakkı”, “gök hakkı” gibi kutsal sayılan nesneler

üzerine yemin edilmesi bunu açıklar niteliktedir. Günümüzde benzer inançlar Azerbaycan Türkleri arasında da korunmaktadır. Azerbaycanlı araştırmacı A. Nebiyev'e göre, insanın ilk andları asrtal varlıklarla ilişkili olmuştur, daha sonradan bu inanç kutsiyet atf edilen diğer nesneler üzerine de aktarılmıştır. Ay hakkı, gün hakkı, toprak hakkı, yer hakkı, gök hakkı gibi sözler, ilk astral inançların kalıntılarıdır (Nebiyev, 1986: 22).

3.3.1.1. Ateş Üzerine Yemin

Kaşkay Türklerinde ocak çok kutsal bir öge olarak görülür. Ocak-ateş üzerine yemin edilir. Yalan yere ocağa yemin etmenin de cezası olduğuna inanılır. “Ocağa and içirem”, “Od hakkı” derler. Yemin ederken Kaşkaylar **ocak hakkı, ot (od) hakkı** derler. Mesela birisinin bir davarı (hayvanı) çalınırsa ve ev sahibi komşudan şüphelenirse, eline Kur'an alarak komşunun evine gider ve ocak yanında durarak elinde Kur'an yemin etmesini ister. Karşı taraf ocağa yemin ederek bu işi görmediğini söyler ve artık hayvan sahibi hırsızlığı o kişi yapmadığından emin olur. Çünkü ocak kutsal sayılır, yalandan ocağa yemin ederlerse ocak o kişiyi çarpar, cezalandırır diye inanılır (K.K. 40).

“Yakutlar, and törenlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. And formülü “büyük babamız ateş karşısında... and ediyorum...” diye başlar ve “yemeklerimden attığım alevli ateş ile and ediyorum” diye nihayet bulur.” (İnan, 1976: 46).

“Qaşqaylarda üç önəmli inanc yeri var: Allah, Quran, ocaq! Deyirlər: Ocağına and olsun! Allah qərarı qoyubdur: Quran inən ocağın fərqi yoxdur. Ocağa and içərlər, heç kim yalandan ona and içməz. Yalançıyı ocağa tapşırlar. Qaşqayların inancına görə, hər kimsə ocağa yalandan and içsəydi, sağ baş məzara qoya bilməzdi. Həs kəsin bir nıyazı və istəgi var, ocaq başına gedirdi və deyirdi: “Ey filan şəxsin ocağı, mənə yardım ed. Mənə, ya mərizimə (xəstəmə) şəfa ver, ya malım itmişdir, yardım ed, onu bulam. Birisində qan düşmanlığı və ya kin ow küdurəti olsa, onun ocağının başına gedərsə, o adam güzəşt edər, gəçər ow barışar və kin ow kudurət aradan gedər.” (Şamil, 2020: 183).

3.3.1.2. “Ruh” Üzerine Yemin

Kutsal sayıldığı için ölen kişinin ruhu üzerine de yeminler edilmiştir. “Atalar kültü”nün devamı olan ata-baba mezarlarının kutsanması ve onlara saygı duyulması onların ruhlarının da kutsanması idi. Kaşkaylarda ölülerin mezarı üzerine yemin edilmesi, ruhlarının kutsanmasıyla ilişkilidir. “Babamın mezarı için”, “babamın ruhu için” şeklinde yeminler de vardır (K.K.3, K.K.7).

3.3.1.3. Kutsal Sayılan Demir Nesneler Üzerine Yemin

Kılıç ok ve yay gibi nesneler üzerine yeminler edilmiştir. Bu uygulama, kökü çok eskilere dayanan demir inancıyla ilişkilidir. Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde de yalan yere yemin edenin cezasının kılıçla verildiğinden bahsedilmektedir, çünkü kılıca kutsal bir öge olarak bakılmaktadır (Roux, 2015:) 33). Kaşkaylarda and içme demir, bıçak üzerine de yapılmaktadır. Aynı zamanda kan davası zamanı kişinin bağışlanması için katil olan kişi boynuna kılıç asar ve eline Kur’an-i Kerim alarak aracı kişilerle birlikte kan davalı olduğu ailenin evine gider. Bu “**kılıç ile Kur’an**” hatırına katil bağışlanırdı ve kan davasına son verilirdi (K.K.7). Kaşkaylarda eskilerde de ahdi-peyman bağlayan (biri birisini seven) iki genç aralarında ahit bağlamak için “**tuz, üzerlik, çakı bıçağı**”nı birlikte ortaya koyarlar, onun üzerine yemin ederler, birbirlerine ahd peyman (ahd alıp ahd vermek) ederlerdi. Eğer kız veya erkek bu ahdinden dönerse başlarına kötü felaketler gelir, hayatları uğursuz olur diye inanılırdı (K.K.52).

“And merâsimi esnâsında, demir unsuru şahid tutularak, yemin ediliyordu. Bu merâsim Eurasia göçebelerinin kadîm âdeti idi. Doğu Hunları, and içek için, kurban edilen bir ak atın kanı ile karışmış bir içki hazırlar ve buna bir bıçak batırdıktan sonra, gök tanrısını şahid tutarak, and içerlerdi... Bu kılıç veya “kınğırak”, Skitlerin ve Doğu Hunlarının tapdığı savaş tanrısının timsâli idi.” (Esin, 1978: 97).

Çakı, bıçak gibi metal nesneler aynı zamanda kutsanmaktadır. Bu da eski Türklerin demir inancıyla yorumlanabilir. Örneğin “Kurtağzı bağlama” ayini zamanı çakı bıçak üzerine olsu (dua) okunur. Burada demirin koruyucu gücüne inanılarak bu işlem yapılmaktadır. Aynı inancın benzeri Kurban bayramı zamanı veya kurbanlık

veya adak hayvanların kesiminde kullanılan çakı bıçaklarda da yapılmaktadır. Bu çakı bıçaklar da üzerine olsun (dualar) okunarak evde tutulur ve sadece kurban kesimi zamanı kullanılırdı. Bu bıçakların özel koruyucu gücünün olduğuna inanılır (K.K.5).

3.3.1.4. Nimet ve Bereket Sayılan Yiyecekler Üzerine Yemin

Behmenbegi, Kaşkayların ocağa, tuza, ekmeğe, çırağa, güneşe vs. yemin ettiklerinden bahsetmektedir (Behmenbegi, (1324) 1945: 44). Eskiden yiyecekleri de kutsamışlardır. Günümüzde de yaşlı kişiler “tuz hakkı”, “çörek hakkı” (ekmek hakkı), “çöreğe and olsun”, “bereket hakkı”, “bereket and olsun” diyerek yeminler etmektedirler. Bu tür nimet ve bereketlere olan saygı, Kur’an’a olan saygıya eşdeğerdir. Ekmek, Kur’an yerine geçmektedir. Evde Kur’an olmadığına ekmek getirip ortaya koyarlar ve onun üzerine yemin ederler. Yalan yere ekmeğe yemin edildiğinde ekmek o insandan uzaklaşır ve o insanı zelil (kendisine muhtaç) eder diye inanılır. Ekmek yere düştüğünde onu yerden alıp üç kere öperek alınlarına götürürler, sonra da yüksek bir yere koyarlar (K.K.4, K.K.11).

3.3.1.5. İnsan Fizyonomisi Üzerine Yemin

“Başı için”, “gözü için”, “canı için” “oğlumun başı için, kızımın canı için” diye de yemin ederler. Bu tür yeminlerde kutsal sayılan nesnelerin yerini önemli ve sevilen kişiler almaktadır. Bir kişi, oğlu veya kızı onun için değerli olduğu için, onları araya koyarak yemin ederse bu yeminin doğruluğuna inanılır. Eğer yalan yere yemin edilirse, bu kişilerin başına türlü belalar geleceğine ve öleceğine inanılır.

3.3.1.6. Kutsal Kişiler Üzerine Yemin

Şiiler genelde On İki İmam yolunu tuttukları için yemin ederken bu kişiler üzerine de yemin ederler. Özellikle de Kaşkaylar arasında Hz. Abbas, Ağam Ebelfez, Hz. Ali, İmam Hüseyin yoluna yemin edildiği görülmektedir. “Eli yolu hakkı” “On

iki İmam hakkı” diyerek yemin ederler. Hz. Abbas kerresi de bu yeminler arasında yer almaktadır.

Abu Hayyan sözlüğünde de ifade edildiği gibi, Türklerde yemin ederken ortada yemin etmeye degecek bir nesne olmalıdır. Abu Hayyan sözlüğünde diğer bir yeminden de bahsedilmektedir. Şahadet parmağı tırnak ete bitişmeyecek şekilde bükülerek yemin edilir. Bu yeminin anlamı eğer bu yemini bozarsam bu parmak gibi kambur kalayım demektir (Caferoğlu, 1931: 177).

Antlar ve yeminler dışında sözün sihirli gücüne inancı aksettiren atasözleri, deyimler, alkış ve beddualar da eski mitolojik tasavvurlarla ilişkilidir. Görünmeyen Tanrı inancından önce de nesnel inançlar olmuştur, çünkü eski insan dünyada nesnel olarak gördüklerine anlamlar yüklemiştir. Bu anlamlandırma şimdiki dilimizde metaforlar, benzetmeler, kalıp ifadeler, deyimler, kelimalar, dua ve beddualar şeklinde yaşamaya devam etmektedir. İnsanın geçmişi ve hayat tarzı, tecrübeleri onun dilinde kendisini gösterir. İlk önce insan hayatının veya faaliyetinin dil dışında, sanat dışında tezahürü yoktur, çünkü dil ve sanat ana bellek rolünü oynar. Mitolojik düşüncenin ilk yaratılan örnekleri metaforlar, benzetmeler, kalıp ifadeler deyimler, kelimalar, dua ve beddualar ritimli folklor dilidir.

Mitoloji sadece inançlarda veya ritüellerde yaşamaz, onun var olduğu önemli bir yer de halkın dilidir. Çünkü inanç bilimsel bir gerçek olarak halk hafızasında ve dilinde yaşar. Bir halkın dilindeki sözcüklerden onun dünyayı nasıl algıladığını, nasıl düşündüğünü anlayabiliriz. Sözcükler algı haritasını çizer. Sözcükler âdete bir tılsım ve büyü gücüne sahiptir. Bilimsel olarak da biliyoruz ki, sözcükler düşüncelere, düşünceler duygulara, duygular davranışlara, davranışlar ise eyleme dönüşür ve psikolojimizi ve hayatımızı etkiler. İnancın kaynağı da sözdür. **Alkış- al dünyayı,** ışıklı dünyayı temsil eder. Alkış kelimesindeki “Al” söz öbeğinin “Al” ruhunun eski anlamı olan kadın ve doğum hamisi Ak Ana ve Umay ile güneş ve ateşle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kaşgarlı sözlüğünde bu kelime “alkış- dua etme, öğme, birinin iyiliklerini sayma” (Atalay, 1985: 97) anlamında kullanılmıştır. Alkış, Dede Korkut Kitabı’nda karşımıza çıkmaktadır: “*Ol zamanda biglerün alkış alkış, karkışı karkış idi, duaları mestecep olurdu.*” (Ergin, 2004: 117).

3.3.2. Alkış ve Kargış

“**Kargış –(beddua) kara, karanlık, yeraltı dünyayı** temsil eder. Bildiğimiz gibi yeraltı dünya da kötü yaratıkların ve kötülüklerin bulunduğu yerdir. Kaşgarlı sözlüğünde “Kargadı- Tenğrı anı kargadı” (Tanrı onu lanetledi) ibaresine yer verilmiştir (Atalay, 1986: 290). Çünkü söz, üzerine yüklenen anlamın kaderine bürünür. Söz, sihir ve büyü kadar etkilidir, hakikate dönüşür. Sesin de, sözle birlikte etkisi vardır. Poetik, ritimli söylenen söz daha etkilidir. Nasıl rüzgârın sesi, suyun sesi varsa insanın da sesi sözde canlanır, ahenge bürünür. “Tanrı özü yarğasın, özü qarğasın” sözündeki yarğasın: affetsin, qarğasın ise beddua etsin anlamındadır (K.K.17). Kargış genelde akşamleyin güneş battıktan sonra yapılırsa etkili olurmuş diye inanılır. Bu da kargışın kara dünya ile ilişkisine işaret eder. Akşamleyin kargış eden kadınlar göğüslerini açar, yakalarını yırtarak avazla, ritimli sözlerle kargış ederler.

“**Gargışım seni tutar**” diyen Kaşkaylar, aslında sözü, kargışı eli-kolu olan bir varlık olarak canlandırmışlardır. Tutmak kelimesi, bir objeyi, bir eşyayı tutmak anlamındadır. Aşağıdaki asanakta da aynı anlamda geçmektedir.

Deryaya atdı meni,
Balıklar yuttu meni,
Bilmem hansı gözelin,
Qargışı tutdu meni.

Şamanın sihri, söylediği kelimelerde değil, onun söylediği kelimelerin gücüne inanan hastanın inancındaydı. Söz hem tedavi edici hem öldürücü bir güce sahiptir. Kargışın (bedduanın), ahın, nefsin korkunçluğuna olan inanç, sözü canlandırmıştır. Çünkü eskilerde sözün gücüne o kadar inanmışlar ki, bu inanç kelimelerden ve inançtan güç alarak gerçeğe bürünmüştür. Sözün ve kelimenin gücü, aslında düşüncenin gücüdür. Söz de bir büyüdür, bir majidir, yeter ki doğru kullanılsın. İlk efsunlar doğa olaylarını etkilemek amacıyla yapılmış ayinlerdir.

“Sözün gücü ile insanlar sadece doğa olaylarına değil, hatta Tanrılara da tesir etmeye çalışmışlar.”(Şükürov, 1995: 55).

Kaşkaylar arasında *ofsunlamak*, *osunlamak*, efsunlamak ve büyülemek anlamında kullanılan bir kelimedir.

Efsun (ovsun), sözün gücüyle söz aracılığıyla yapılan sihirdir. Efsunlarda anlamlı kelimeler seçilir ve bu kelimelerin de gücüne inanılarak ritüeller yapılır (Efendiyeve, 2012: 105).

“Afsun/efsun ‘büyü’ Gine câzüluk-mı eyledin? afsün-mı oktdun? afsun yap- ‘hastalığa vs. dua ile şifa getirmek” (Tietze, 2000: 106.)

Yani başka aracı bir nesne kullanmadan sadece sözlerle birisini etkilemek ve istediği bir şeyi ona yaptırmak anlamını ifade etmektedir. Afsun (Ovsun) mecaz sözler ve sihirli kelimeler aracılığıyla yapılan ilkel majidir, büyüdür.

Kaşgarlı sözlüğünde “**sawçı- Yüce Tanrı’nın gönderdiği yalavaç, pegember** “**saw- söz, atalar sözü** anlamındadır, peybember de bunları eriştirir” denilmektedir. Bu yüzden peygembere sawcı denilmiştir (Atalay, 1986: 441). Burada sözün büyüsel gücünden, yani Tanrı ile insanlar arasında irtibat aracı olmasından bahsedilmektedir.

Kur’an, Tevrat, İncil ve Zebur gibi kutsal kitaplarda yer alan bilgilerin Allah’ın kelamı olduğuna inanılır. Bu kitaplar aracılığıyla yapılan dualar ve başvuru lan dini işlemler de Tanrı’nın sözlerinin kudretiyle gerçekleşir ve doğüstü anlam kazanır. Dinlerde var olan dua, ilkel maji olan sözün gücüdür. Bilimsel olarak da ses ve kelimeler titreşim gücüne sahiptirler. Üzerine yüklenen anlamla duyguları, düşünceleri, insanın ruh halini, hatta düzeni değiştirmektedir. Kelimler gerçekten bir sihirdir. Şah İsmail’in, Yunus Emre’nin da söylediği gibi “*Söz var keser savaşı söz var kesdirer başı*”. Göçebeler arasında bir deyim vardır: ***Bir gep var adamı dağdan indirir, bir gep var dağa mindirir (K.K.17)***. Burada denilen şey söz var dağa kaldırır- yani yüceltir, söz var seni düşürür. Sözün gücünü ve etkisini hayvancı kavimlerde kendi algılarıyla görmüş oluyoruz. “Gep birdir, Allah da bir”. Gep, söz demektir. Söz Allah kadar değerlidir derler.

“Gaplamak”, Kazak Türklerinde de “söz- kelime ve sohbet etmek”, Uygur Türklerinde “gap de-”- söz söyle, “gap elemek”, Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında “söz-gap” “gap elemek”, söz-sohbet anlamında kullanılmaktadır. Uygur türkleri xewer gep- haber söz anlamındakullanırlar. “Gepleşmek- sohbet etmek, sözle anlaşmak” anlamında Türkmenistan Türklerinde de kullanılmaktadır (Türkmen Halk İnançları,2005: 216).

Hoo var dağa kaldırır, hoo dağdan indirir. Hoo, buradaki hayvancı Kaşkaylar arasında sürülerini otlağa götürdükleri zaman onlara seslenme biçimleridir, onları yönlendirmek için kullandıkları sözcüktür. Daha sonra sözlü edebiyata konu olan efsaneler, masallar ve destanların sihirli kahramanları da sihir, cadu, tilsim, efsun kullanarak mitolojinin kadim unsurlarını yaşatmışlardır. İnsanların dili, hayat tarzları, davranışları, yaşam şekilleri onların dünya algılarıyla ilgilidir. Dünyayı algılama, sadece insanın var olduğu dünyayla değil, var olduğuna inanılan ***diğer bir dünyanın veya dünyaların varlığına*** bağlı olan inançları da ortaya çıkarmıştır. Bu insanların var olduğuna inandıkları cennet, cehennem, kader, yaratılanla ilgili ve aynı zamanda varlığını gözle gördükleri nesnel dünya, yaratılan, kâinatla ilgili düşüncelerinin temelidir. Cehennem neden yanar? Ateş olarak düşünülmüş dersek yeraltı dünyasında doğalgaz ve petrol kaynaklarının, volkanik yanar lavaların olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir. “Volcanus, ateş tanrısıdır. Eski bir Etrüsk Tanrısıdır. Volcanus bayramı, Roma’da kutlanan bir bayramdır. Bu bayramda insanları korusunlar diye ateşe hayvan atarlardı.” (Hançerlioğlu, 2000: 545). Buradan da volkana Etrüsklerin “ateş tanrısı” dediklerini de anlamış oluyoruz ve cehennemin aslında yeraltı tanrısı ve ateş tanrısı olarak düşünüldüğünü görüyoruz. Peki, ilkel insan bunların farkında mıydı? Elbette hayır. Bu sadece insanın hayal dünyasının ürünüydü. Dünyayı algılama ve inançlar, insanların çevresel varlıklardan ve objelerden etkilenecek şekilde ortaya çıkardıkları fikir ve düşüncelerinin dışavurumudur. Ateşin kökenine dair mitlerde de volkanik yanardağlara dair bilgilere rastlanmaktadır, kahramanın ateşi yeraltı dünyasından getirmesi anlatılmaktadır (Frazer 2018: 276-277).

3.4. Eski Ritüeller, Günümüz Spiritüel ve Enerji Çalışmaları

Aslında günümüzde yapılan enerji çalışmalarıyla spiritüel ritüellerin eski inançların devamı olduğunu söyleyebiliriz. Batı kültüründe 20. yüzyılın sonlarında ortaya atılan “New age” (ruhsal ve mistik) akımına göre ruhsal konular tekrar gündeme geldi. Bu akım aslında yeni bir yaklaşım değildir. Köken olarak eski inanç ve dinlere dayanan bu akımın farklı kültürlerden, Hinduizm, Budizm, Şamanizm,

Paganizm ve.s gibi çok eski halk dinlerinden şekillenen öğretiler ve uygulamaların şekil değiştirmiş hali olduğu söylenmektedir. Bu akım yeni çağda yoga, meditasyon, kuantum, kabala, astral seyahet, mantra, alternatif tıp uygulamaları gibi konularla popülerleşerek gündem oldu. Yoğa ve meditasyon“derin düşünme”, “iç huzura ulaşma” anlamına gelmektedir. Kökenleri ilk dönem Hint medeniyetine dayanmaktadır. Bildiğimiz gibi doğu felsefesi ruh felsefesidir, insan merkezli bu felsefi yaklaşım, Tanrı’yı evrendeki bir enerji kaynağı olarak görer, ona ulaşmayı ise içsel temizlenme ve manevi yolculukta arayan bir yaklaşımdır. Ruh ise kitlesiz bir enerji olarak tanımlanır. İslam inancı içinde bu ruh bilimi tasavvuf ile özdeşleştirilmektedir. Fakat bazı din bilimciler bu akıma karşı çıkmakta ve bunu sahte din ve sahte bilim olarak adlandırmaktadırlar.

“New age” akımı ve Kuantum fizikçilerine göre, dünyada olan her şey enerjiden oluşur ve bu enerji, çekim gücü, titreşim kâinatla insanlar arasında ve aynı zamanda kâinatta var olan tüm nesneler arasında mevcuttur. Bilimsel olarak da son dönemler beyinde var olan Retküler Aktivasyon Sistemi (RAS) denilen bir bölgeden bahsedilmektedir. RAS kişinin hangi düşünceye odaklanması gerektiğini kontrol eden süzgeç görevini yapan bir bölgedir. Çünkü insan beyninden saniye içinde milyonlarca düşünce geçer, fakat bizim aradığımız ve o an bizim için önemli olana odaklanırsınız ve onu ön plana alırsınız. Artık beyin ön plana alınan düşünceye odaklanır ve onunla ilgili çalışmaya başlar. Bu düşünce ile ilgili plan, projeler, kelimeler oluşmaya başlar. Kelimeler de aynı mana ve titreşime sahip olan insan ve objelerle çevrelenmeye başlar. Buna inanç içinde mananın (anlamın) gücü deriz. Kelimeler üzerine yüklenen anlamların gücü ile sihirlidir. Her kelime ve eylem taşıdığı ve üzerine yüklenen anlamla titreşim yaratır. Eğer birisine çok gözelsin dediğin zaman olan ruh halinin verdiği titreşimle, çok çirkinsin dediğin zamanki ruh halinin titreşimi aynı değildir. Bu titreşimler de frekanslarla benzerlerini çekme eylimindedir. Olumlu olan olumluyu, olumsuz olan olumsuzunu çeker.

Biz bu yaklaşımı Kaşkay inancı içinde varlığını korumuş bazı şaman inançları ile ele almaya çalışacağız. Şaman inançlarında, ritel ve uygulamalarda enerji ve ruh çağrılmasına yer verilmektedir.

Peki, eski insanlar bu ritüelleri yaparken bu çekim yasasının varlığından haberdarlar mıydı? Bu soruya cevap vermek zordur, fakat diğer taraftan dilimizde

sürekli kullandığımız güzel deyimler vardır. **“Sen kapını uca çek (yap), Tanrı devesini yetirir”**. Bu deyimden de anlıyoruz ki, eğer bir şeyi inanarak yaparsan o gerçekleşir. Yani bir devesinin olmasını hayal eden kişi eğer devenin geçeceğini hayal ederek büyük kapı yaptırarsa Allah ona o deveyi yetirir. Yani bu harekete geçmiş beyindir ve kafada canlandırma ve imgeleme sistemi ile inandığı benzer titreşimlerle eyleme geçmiştir. **“Bir şeyi kırk defa söylersen olur” Bir şeyi kırk gün söylersen o şey gerçeğe dönüşürmüş**. İyi şeyler söylersen iyi şeyler olur. **“Ağzını xeyre (hayıra) aç”** çok kullanılır. Bu da aynı mananın gücüne işaret eder. Hayırlı bir şey söylersen hayırlı şeyler olur. **“Nehs danışma veya getirme”** yani olumsuz konuşma birisi yeni bir işe başladığında eğer karşıdaki kötü ve ya olumsuz bir kelime söylerse onun gerçekleşmesinden sakınılır. Olumlu kelimeler söylenince de **“Allah ağzından eşidsin”** derler. Tüm bunlar dilimizin bilinçaltımızdaki inanç izlerini taşıdığını göstermektedir. Aslında şamanların da yapmak istediği şey, evrendeki enerjiyi iyiye kullanmak ve bu enerji aracılığıyla insanlara yardım etmektir. Ateş, tüstü, kurban hayvanın kanı, akarsu, hayvan tüyleri, kemikleri vs gibi günümüz ritüellerinde de kullanılan birçok ilkel buluşlar, eski çağlarda insanların Tanrı’ya ulaşma aracı olarak kullandıkları araçlardandır. Demek ki hiçbir şey bilinçaltında kaybolmuyor veya şekil değiştirerek yeni kılıkta karşımıza çıkmaktadır. Bizim tez konusu olarak inanç dünyasını çalışmamız da aslında bu inançların günümüzde salt batıl inançlar olarak değerlendirilmesine itiraz etmek, bunun böyle olmadığını göstermeye çalışmaktır. Çünkü eskiden beri gelen inançlar ve bunlara bağlı pratikler, toplumun günümüzde hangi dini benimsemiş olursa olsun bilinçaltındaki kodlarıyla mevcut inanç sistemi içinde de yer bulabilmektedir. Fakat bunlardan bazıları üstü kapalı, bazıları da açık olduğu için bunların birçoğunun varlığı kabul edilmemekte ya da görmezden gelinmekte, batıl inançlar olarak nitelendirilmektedir. Çalışmamız boyunca batıl inanç diye nitelendirilen bazı ritüellerin günümüz bilim dünyasınca da kabul edildiğini ve son dönem enerji çalışmalarında uygulandığını örneklerle vermeye çalışacağız.

Son dönemdeki çalışmalarıyla gündeme gelen Japon bilim insanı **Masaru Emoto**, **“Suyun Bilinmeyen Gücü”** kitabında, söylenen negatif ve pozitif sözler sonrasında su kristallerinde yaşanan değişimleri laboratuvar ortamında gözlemlediğini fotoğraflar eşliğinde kaydetmiştir. Bu deney sonucunda sevgi

sözcüklerinin daha güzel su kristalleri ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda bu deney dünyada büyük dikkat çekmiş ve büyük şirketler “Hado” (iyi enerji verilen su) kullanmaya başlamışlardır (Masaru, 2005: 10). Bununla da bilim insanı geçmişe ve inançlara olan bakış açısını tekrar gündeme getirmiş oldu. Peki, bu uygulama ritüellerde nasıl yapılıyor ve bizi hangi sonuca ulaştırıyor?

Suyla ilgili Kaşkaylar arasında yapılan şu ayine dikkat edelim. Nevruz bayramında genç kızlar su falı açarlar. Su falı evli ve nişanlı kız tarafından açılır. Kâse içine temiz su dökülür ve suyun üzeri kapatılır ve bekâr kızlar kendilerine ait olan altın ve gümüş takılarını o kâse içine atarlar. Kâsenin içinden kura çeken kişinin takıların kime ait olduğunu görmemesi gerekir. Olumlama anlamında kötü enerjisi olan, dul bir kadın veya çocuğu olmayan kısır kadın su falı yapılan odaya giremez. Kötü ve negatif enerjiden suyun ve falın etkilenmemesi amacıyla yapılır bu işlem. Bu işlem yapılırken kadınlar yüzük etrafında güzel sözler söyler, maniler söyler ve fallarının güzel çıkmasını beklerler. Kurada kimin takı eşyası çıkarsa onun dileğinin gerçekleşeceğine inanılır. Belki de sözler ruhun dilidir. İnsan soyut anlamlı kelimeler aracılığıyla dış dünyaya, evren ve doğadaki canlı moleküllere etki etme gücüne sahiptir. Bildiğimiz gibi bilim dünyası ruhun varlığını ispatlamasa da onu kitlesiz bir enerji olarak kabul etmektedir. Ruh denilen bu enerjinin ışık enerjisinden hızlı olduğu yönünde de tahminler vardır. Fakat ruhun cisimle bağımlı mı bağımsız mı olduğu yönündeki iddialar tartışma konusu olsa da, insan beyninde elektromanyetik dalgaların dışarıdan gelen enerjilere verdiği tepkilerden ruhun beyin aracılığıyla evrenle, yaratıcıyla iletişime geçtiğini anlayabiliyoruz.

“İnsan beyni yaratıcıyla etkileşime girmediği ve beyin bölgesi onu hissedemediği takdirde kendisini yalnız hisseder.” (Tarhan, 2018: 129). Nasıl ki günümüzde internet bağlantısı olmadan dünyayla ilişkimiz kesiliyorsa, evrenle ilişki kuramadığımızda da özümüzle bu bağı kırmış oluyoruz. İnanç aslında insanın içindeki özüne ulaşmasını sağlar. Peki, insan ne zaman özüne ulaşır? Yalnız kaldığında ve dua ve meditasyonlarla bunu yapar. Çünkü içimizde bizi onaylayan ve bizimle konuşan birisini hissederiz. İnsan, bu durumda yalnız olduğunda bile kendisini yalnız hissetmez. Kendi özüyle konuşabilir. Bizim öz dediğimiz şeyi ilkel insan kendisinin dışında hissetmiş, o yüzden iyilik ve kötülük getiren ruhları dış dünyada görmüştür. Gözü önünde kötü bir varlık veya olay canlandırdığında bunun

kendisiyle ilişkisinin olmadığına inanmıştır. Kendi özünü, ruhunu dış dünyaya mal ederek onu kişileştirmiş ondan yardım istemiş veya ondan korkmuştur. Günümüzde de Kaşkaylar arasında bir deyim vardır. Olumsuz konuşan, olumsuz rüya gören kişi bunu olmuş gibi düşünüp anlatırsa, o şeyin gerçekleşeceğinden korkarlar ve **“Ağzından yel alsın, gerçekse de yalan olsun”** derler. Ağzından yel alsın demekle anlatılan şeye gerçekmiş gibi davranılmakta ve yel (rüzgâr) tarafından bertaraf edilmesi istenmektedir. Kendi özünde olanı dış dünyadaki güçle bertaraf etmeye çalışmada animistik inancın izleri izlerini görmek mümkündür. Mesela kendi kendine konuşan, sohbet eden birisine toplum deli etiketini yapıştırır. O kişiye kiminle konuşuyorsun dendiğinde tanıdığı veya tanımadığı birisinin ismini söyler size. Aslında o kişinin konuştuğu kişi, kendisidir. Sadece özü ile konuştuğunun farkına varamaz, çünkü algısı gelişmemiştir. Bunu dışarıdan birisi olarak düşünür. Buradan da ilkel insan beyniyle tam gelişemeyen, akıl ve ruh hastalığı olan insanın beyni arasında bir yakınlık olduğunu görüyoruz.

Kaşkaylarda genellikle kadınlar kendi çocuklarından söz ederlerken “benim” demekten çekinirler. Kaç çocuğun var diye sorduğunda, iki evladı varsa bir oğul payım, bir kız payım veya iki Tanrı payım var derler. Buradan da aynı sonuca ulaşmaktayız. İnsan kendi doğurduğu çocuğuna bile benimdir demekten çekinmekte, çocuğu Tanrı tarafından dış dünyadan kendisine verilen bir pay, yani hediye, verilen bir şey olarak görmektedir. Burada hem tabu, hem sakınma vardır. İnsanın kendi içsel gücünün farkında olmaması ve yaratma gücünü kendisine ait hissetmemesi vardır. Çünkü bilinçaltında, daha güçlü olan yaradan Tanrı vardır. Kaşkaylar, bayılan insan için **özünden getti** derler. Bu ifade, **özü** ruh olarak algıladığımızın kanıtıdır. **Gitmek** fiili ise ruhun bedenden uzaklaştığını ifade etmektedir.

Kulağı çınlamak kelimesi yaygın kullanılır. Bu ifade, birisinin bir yerlerde kulağı çınlayan kişiden bahsediyor olduğu anlamına gelmektedir. Bu sözün anlamına baktığımızda bu deyimın gerçekle bir bağı olduğu görülmektedir. Çınlamak, aslında kulaktaki dalgalanma zamanı ortaya çıkan bir fiziksel durumdur. Örneğin, günümüzde görüntüleme cihazları ve “usm” adlı tıbbi cihazlar bu dalgalanma sayesinde vücuda temas edebilmektedir. Nasıl ki iki nesne bir birbirine çarpıtığında ses çıkarıyorsa dalgalar çarpıtıtığında da çınlama olur. Halk arasında bir şeyin başa

gelmemesi istenirse üç kere kulak çekilir ve “kulağından ırak” denir. Bu işlem, kötü olayı uzaklaştırmak için yapılır.

Bir insanın da alfa veya gamma denilen dalgaları birbiriyle temas etmektedir. Önyargı dediğimiz şey aslında bu dalgalarla ortaya çıkan bir durumdur. Bazen ilk kez tanıdığımız kişilerin iyi ya da kötü olduğu hakkında fikir beyan ederiz. Bu ilk izlenim aslında ispatlanmış bir durumdur. Çünkü kişilerin enerji boyutları birbirlerini tanımaktadır. Pozitif enerji pozitif, negatif enerji negatif tanımaktadır.

Yaxşı adam sözünün üstüne gelir – birisinden bahsediyorsa adam hemen orada görünür veya telefonla arar.

Üreyime damdı- içime doldu. Kaşkaylar arasında kullanılan bu deyim, iç dünya dış dünya arasında bir bağlantının olduğuna gönderme yapmaktadır. Dammak veya damcılamak Azerbaycan Türkçesiyle Kaşkay Türkçesinde suyun yukarıdan aşağıya doğru az az, seyrek şekilde dökülmesi, damlaması anlamına gelmektedir. Yağış damcılar (yağmur damlıyor) derken yukarıdan gelen su damlası için kullanılan dammak fiili, ***üreye dammak*** deyiminde de yukarıyla bağlantılıdır. Görüldüğü gibi kelime edilgen fiil yapısıyla (kim tarafından yapıldığı belli değildir) kullanılmaktadır. Bu durum, halk arasında irfani bir durum olarak görülmektedir ve modern deyimle çağrışımdır. Diğer bir deyim daha vardır: “**Aklına gelmeyen başıma geldi**”. Bu, bir çağrışımdır. Aklından iyi şeyler geçirirsen iyi şeyler gelir, kötü olayları düşünürsen ve imgelersen onlar gerçekleşir.

Üreyim sıkılır-, ruhum daralır, ruhum sıkılır anlamında kullanılan bir ifadedir. Bunalım ve depresyonun ilk belirtileridir. Gerçekten de insanda kalp sıkışmasına sebep olan bir ağrı durumudur. Belli seviyede ilerleyen bu hastalığın tedavisi ise antidepresan ilaçlar ve psikoloji destek alınmasıdır. Hasta onu rahatsız eden negatif düşüncelerden arındırılarak tedavi edilmektedir.

Sonuç olarak, pozitif düşünme insanı iyileştirme gücüne, negatif düşünce ise insana zarar verme gücüne sahiptir. B. Lipton’nun “İnancın Biyolojisi” eserinde söylediği gibi, pozitif ve negatif inançlarımız sadece sağlığımızı etkilemekle kalmaz, hayatımızın her alanını etkilerler. Yani biolojimiz inançlarımıza uyum sağlar (Lipton, 2019: 148).

3.5. Büyü ve Falla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Büyü, insanlığın en eski inançlarından biri olarak kabul edilir. İlk büyüler hayvanları ve doğayı etkilemek amacıyla yapılmıştır.

Roux'un da belirttiği gibi, doğa karşısında aciz olan Altay insanı kendi zayıflıklarını dinle, büyüyle, hayvanlarla bitkileri taklit etmekle, bunlarla özdeşleştirmekle yenmeye çalışmıştır (Roux, 2005: 91).

Kaşgarlı sözlüğünde büyü için arva kelimesi kullanılmıştır: “arva: afsunlamak, “kam arvaş arvadı” şaman afsunladı (büyü yaptı) arvaş: birlikte afsun söylemek. “Kamlar kamug arvaştı” kamlar anlaşılmayan sözler söylediler, cin çarpmasına karşı yapılan üfürükler de böyledir.” (İnan, 1976: 130).

“...insanlar bilinmedik alanla ilgili bir şeyler türetilip kendilerince bir belirlemede bulunuyorlar. Çünkü insanoğlu gerçeğin belirsiz olduğu hallerde bir yere tutunmak ister. Bu amaçla da kendince bir gerçeklik yaratır.” (Köse, Ayten, 2009: 48). Çünkü insanoğlunun yaşaması için akıl ve mantık kadar duyguya, bilim kadar hurafeye de ihtiyacı vardır.

“Korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilmek arzusu ile tesadüfi benzerlikleri iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren, bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği bir takım doğaüstü kuvvetlere inanan, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmalara bâtıl inanç diyeceğiz.” (Örnek, 1966 20). Bâtıl inanç statüsüne dâhil edilen her türlü inanç ve büyüsel işlemler, aslında toplumun vazgeçemediği, yanlış görünse de doğru kabul ettiği gerçekleridir. Bu inançlar aracılığıyla insanoğlu kendi psiko-sosyal ihtiyaçlarını da tatmin etmeye çalışmış; kötülük ve iyiliğin kök saldıği dünyada büyü ve diğer ritüeller aracılığıyla kötülerini etkileyerek onları iyiye dönüştüreceğine inanmıştır. Bir nevi insanın olacaklara, kadere müdahalesidir. Dinden önceki dönemin ritüelleri olan büyüler, ortaya çıkan yeni dinler içinde de yeni statüler kazanarak varlığını sürdürmüştür.

Malinowski, “Büyü herkeste gizli manevi güçlere, mucizeye beslenen bilinç dışı umutları, insanın gizemli olanaklarına duyulan gizli güveni uyandırır” demektedir (Malinovski, 1990: 59).

Hikmet Tanyu “büyü” terimi için şunları yazmıştır: “Eski Türk dilinde büyü büyü, büyü şeklinde yazılmakta ve “sihirbaz, din adamı” anlamına gelmekteydi.” (Tanyu, 1992: 501)

Büyüler aracılığıyla iyi ve kötü ruhları etkilemek ve onlara müdahale etmek, ilkel insanın ilk savunma mekanizmadır. Bu ise batıl inançlarda gördüğümüz insan psikolojisinin aracı nesnelere olan kutsal bakış açısının sonucudur.

F. Köprülü’ye göre “Büyücülük dini hakim olduğu esnada büyük bir dini mevki haiz olan şair- ruhaniler, törecilik zuhur edince adeta bir **sihirbaz mahiyetini** aldılar; eski din büyü şeklinde yalnız kadınlarla şamanların meşgalesi oldu.” (Köprülü, 1999: 61).

Kaşkay Türkleri arasında da büyü ve sihre inanılmaktadır. Talihsizliklerle karşılaşan, tedavisiz hastalıklara yakalanan insanlar kendilerine büyü yapıldığına inanırlar. Bu hastalıklardan ve uğursuzlukları uzaklaştırmak için kurban kesmek, kan akıtmak gerektiğini düşünürler. İmamzadeleri ziyaret eder, tek renk olan horuz veya koç, keçi kurban ederler.

“Büyü”, “bağlama”, “sihir yapmak”, “tılsım”, “efsun” gibi inanç sistemine dâhil olan bu kelimeler, ilkel insanın dünyaya bakış açısının sonucu olarak ortaya çıksa da modern insanların da hala uyguladıkları ve işlevini devam ettiren uygulamalardır. Büyüler yapılma amacına göre **ak büyü** (iyilik amacıyla yapılır, melekler ve doğüstü güçlerle ilişkide olduğuna inanılır) ve **kara büyü** (kötülük amacıyla yapılır, cin, şeytan ve kara kuvvelerle- kötü ruhlarla ilişkide olduğuna inanılır) diye ikiye ayrılır.

Büyünün amacı olumlu ya da olumsuz olabilir. Ak büyü yağmur yağdırmak, ekinleri büyütmek, avı bereketli kılmak, düşmanı öldürmek, kötülükleri önlemek, şeytanı kovmak amacıyla yapılır. Kara büyü ise, bir kimsenin başına bir felaket ya da ölüm gelsin diye kötü amaçla yapılır (Tezcan, 1996: 120).

Büyü teknik bilginin yetersiz kaldığı anda devreye girer ve psikolojik olarak da bir amaca hizmet eder. Mesela bir insanı kendisine bağlamakta, o kişiye kendisini sevdirmekte aciz kalan insan son çareyi o kişiye büyü yapmakta görür. Üzerinde işlem yapılan kişinin iç çamaşırına düğüm atılarak saklanması o insanın başkasına olan cinsi isteklerinin engellenmesi anlamına gelmektedir. Bu aslında **kara büyüdür** ve **temas edilerek** yapılır. Marshall’a göre “Kara büyücü büyüye, güçlerin- çoğu kez

yapay araçlarla kasten zarar vermek için kullanıldığı durumlarda başvurulur.” (Marshall, 2005: 87). Kaşkaylarda kara büyüleri yapanlara da “kara mollalar” derler ki, bu kişiler kötü ruhlarla ve şeytanlarla işbirliği yaparlar. Kara şamanların yerini burada kara mollalar almıştır. Dualar, genelde kara mollaların⁴³ kâğıt üzerine yazdıkları Kur’an-ı Kerimden alınmış ayetlerdir. Bu dua yeşil kumaşa sarılır. Eğer evde veya dışarıda birisi bu duayı bulursa bunun iyi veya kötü niyetle yazıldığını kumaşın renginden anlar. Genelde siyah kumaşa sarılı olan dualar kötü amaçla yazılan kara büyülerdir, yeşil kumaşa sarılı olanlar da genelde iyi amaçla yapılan dualardır. Birisi kara kumaşa sarılmış dua bulursa onu yakar (K.K.66).

Büyülerde kullanılan aracı nesneleri, yapım ve etki gücüne göre *de taklit*, *temas* ve *taşıyıcı* olarak ayırabiliriz. Örnek’in temas ve taklit büyülerine (Örnek, 1971: 38) biz *taşıyıcı* adını verdiğimiz diğer bir büyü örneğini de ekledik. Temas büyü, eskiden herhangi canlıyla teması olan eşyaya yapılan herhangi bir işlemin temas kopsa da o canlıyı etkilediğine inanılan büyüdür. Birisinin saç, tırnağı ve elbisesine yapılan işlem, o kişinin kendisine yapılmış gibi düşünülür. M. Karaaslan’ın Kaşkaylardan yaptığı derlemede udumlu kişinin elbisesi üzerine takılan iğnenin bile büyüsel gücünün olduğundan ve işe yaradığından bahs edilmektedir: “Altı puşt benden ileri goca babam berhurd edip bir periyanı, bu periyanı -ki her tariki varımış- destgir edip. Periyan ona demiş servet isteyiren verem bilene, udum isteyiren virem bilene her ne isteyiren virem bilene. Goca dedem udum isteyip. Bir gısmet-i tükünden kaçılıyıp. O periyanın bisureti hükmü udummuş. Bu yeddi puşt gadar olup en son bendedir. Menim uşahlarımda yok. Al apararı arvada benim bürküm üstündeki bir iğneyi bile versek iş görirdi.” (Karaaslan, 2010: 111).

Fetişizm, esas itibarıyla doğada bulunan taş, deri, pençe, boynuz vb. birtakım nesnelerin ya da maddelerin kutsal sayılması ve içlerinde büyüsel güç bulunduğuna inanılması, bunların nazardan sakınma, büyü yapma, uğur getirme gibi amaçlarla kullanılmasıdır (Çoruhlu, 2002: 59).

Fetişizm, kısmen tözle de ilişkilidir. Tözler, atalar kültüyle hayvan-ata ve hayvan-ana kültlerinin devamıdır. Bildiğimiz gibi kurt, eskiden hayvan ata veya hayvan ana olarak kutsanan hayvanlardandır. Günümüzde bu kutsiyetini kaybetse de,

⁴³ Seyid soyundan gelen mollalar kara emmame taktıkları için onlara “kara molla” denilmektedir

büyü ve fetişlerde hala kullanılmaya devam etmektedir. Göçebe Kaşkaylar arasında eğer birisinin sürüsüne çok kurt gelirse, hayvanlarını öldürürse veya kaybolan bir hayvanı varsa “**Kurtağzı bağlama**” veya “**Canavarağzı bağlamak**” ovsunu (afsunu) yapar. Sürüden ayrı düşen, yolunu kaybeden, dağ başında kalan hayvanı kurtlardan korumanın tek yolu, kurdun ağzının bağlanmasıdır.

*Genelde bu ovsunu bu işte özel yeteneği ve kutu olan “**udumlu kişiler**” yapar. Bu ovsun **ip ve çakı bıçak** üzerine yapılır. Kutsal gücünün olduğuna inanılan bu kişi medyum gücü ve nefesi ile metafizik âlemden aldığı gücü maddi bir varlığın üzerine aktararak bu işlemi yapar. İp üzerine düğüm atılır, çakı bıçağı ise ağzı kapanır ve bir daha açılmaması önerilir ve evde saklanır (K.K6, K.K.69). Kurtağzı bağlayan kişiler var ki, obada herkes onu bilir. Kurtağzı bağlamak için çakı bıçağına **olsu(dua)** okunarak bıçağın ağzı bağlanır, evin bir köşesinde saklanır ve o hayvan bulunana kadar o bıçağına ağzı açılmazdı (K.K.12).*

Burada gördüğümüz çakı ve bıçak, demirdendir. Bu da eski Türklerin demir inancıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü burada da demirin koruyucu gücüne inanılarak bu işlem yapılmaktadır. Aynı inancın benzeri Kurban bayramı zamanı veya kurbanlık veya adak hayvanların kesimi zamanı kullanılan çakı bıçaklarda da geçerlidir. Bu çakı bıçaklar da üzerine olsu denilen dualar okunarak evde tutulur ve sadece kurban kesimi zamanı kullanılırdı. Bu çakıların da özel gücünün olduğuna inanılırdı (K.K.5).

“Dowar (davar) dağda itirdi, (davarın sahibi olan) əvin arvadı niyyət edirlədi və “Qurduq-quşuq ağzını bağladım” -deyib öz çarqatını düğün bağleyrdi. Gərçəkdən inanırlardı bu işinən o vəhşi hayvanın ağzını bağleyrlər.” (Şamil, 2020: 181).

“İran Türkmenleri’nde ve Kaşkayı Türkleri’nde kurtağzı bağlama inanç ve uygulaması yaşamaktadır. Kaşkayı Türkleri’nde ihlâs, nas, felak sureleri okunur ve her okunuşta çakı bıçağına üflenir. Çakının ağzı bağlanır (çakı bıçağı kapatılır.) “Bu bıçak ile birlikte kurun da ağzı bağlandı.” (Kalafat, 2007).

Ahıska Türklerinde de eski şamanlar gibi sırlı kelimelerin gücüne inanılmaktadır. “Kurtağzı” bağlama duası şu sihirli kelimelerle yapılmaktadır:

“Qurd-qurd kiş-kişi,
Bağladım qurdun dişi,
Qurd bənə afiyə,
Bən də qurda safiyə,

Həzrəti Alının bıçağı

Fatma anamızın saçağı” (Hacılı, 2014: 64).

Bu büyüde **benzetme etkisi- taklit kullanılmaktadır**. Bıçağın ağzı kurdun ağzına benzetilir (“benzer benzeri yaratır”). Kurdun kaybolan hayvanı yememesi için uzaktan onu çağrıştıran her hangi nesneye yapılan maji kurda yapılmış gibi inanılır.

Şifacı ruha sahip olan kişinin nefesinin dokunduğu dua okunan aracı nesne aslında **taşıyıcı niteliğe sahip** büyü statüsüne girer. “Kaşkaylarda karı ve koca arasında olan dargınlığı ve kızgınlığı ortadan kaldırmak için molla veya udumlu kişi tarafından bir kâğıt parçasına dua yazılır ve üzerine üfürülerek okumalar yapılır. Daha sonra bir bardak su içine bırakılarak karı ve kocaya bu su içirilirse artık onların arasındaki bu kırgınlığın ortadan kalkacağına ve şirinlik olacağına inanılır” (K.K.5, K.K.42).

Büyünün temeli aracı nesneye, aracı ruha ve etkili sözcüklere dayanmaktadır. Aracı nesne ne kadar önemliyse “mana”- kelimelerin gücü veya manaya nefes veren kişinin gücü de o kadar önemlidir. Her mana, sözcüklerin gücü kişiyi amaca ulaştırmaz, bazen bunu yapan kişinin elinin ve nefesinin gizli gücünün olması da önemlidir. Büyü yapılan aracı nesneye imgeleme yapılmadığı, inanılmadığı sürece etkili olmaz. Hedefe ulaşmak için uyulması gereken ve sakınılması gereken bazı kurallar da vardır. Büyünün gizli yapılması, yapan ve yaptıran kişinin dışında başka birisinin haberinin olmaması, büyüünün etkili olmasının şartlarındadır. Kullanılan aracı nesneler ve kullanılan kelimelerden büyüünün kara büyü mü yoksa ak büyümü olduğu anlaşılır. Genelde siyah renkli eşya ve renklerden saç veya tüylerden, dolaşık iplerden oluşan büyüler kötülük amacıyla yapılan büyülerdir. Hatta kara büyülerin insanların hastalığına, ölümüne bile sebep olacağına inanılır.

“İlkel insanın da ilkel evresi olan animizm-ruhsal varlıklar (canlı ve cansız olan her nesnenin ruhunun olması inancı) dönemidir, tüm dinlerin temelini oluştursa da kendisi bir din değildi, fakat tüm ayrıntılarıyla dilde, inançlar da ve felsefi sisteminde hala dağınık halde de olsa varlığını sürdürmektedir.” (Freud, 2012:130).

Büyü, Kaşkay Türkçesinde “ovsun” kelimesiyle ifade edilir. Büyü-Ovsun, cadu, tıls anlamında da kullanılmaktadır.

“OWSUNLAMA” sonucu trans durumuna varandan sonra, 'OX', 'BEN'den kopup 'O'na doğru fırlatılan bir parçadır. Ben Onu böylece 'OXLAYIP' ve sonrası

kendi 'OWUM' (AVIM) kılacağım. Kalırsa 'OBAMLA OCAĞIMIZIN OWQANINDA OYNAYARAK OWUNACAĞIM.'”(URL-20)⁴⁴

Ovsun, mecaz sözler ve sihirli kelimeler aracılığıyla yapılan ilkel majidir. Fakat büyü ile efsun arasında fark vardır ki, büyüler genelde kötü amaçla yapılır ve bunu yapan kişiler de büyücülerdir. Efsunlar ise iyi amaçla yapılır ve genelde aile hayatı, hayvancılık, günlük olaylar çevresinde tezahür eder. Cadı veya cadu kelimesi, Fars kökenli olduğu düşünülse de Kaşgırlı araştırmacı İsa Doğanlı bu kelimenin Türk kökenli olduğunu, “yadı” kelimesinden gelmiş olabileceğini kaydeder. İlkel yağmur ayini içine alan “yadı” da aslında bir türlü efsundur. Günümüzde ise cadu veya cadı- büyücü, kötü amaçla yapılan büyüsel işlemlerdir (K.K.69). Tanyu, “İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı” adlı araştırmasında “**yadçı**” kelimesini “**büyücü**” şeklinde açıklamıştır (Tanyu, 1980: 51).

Dua, ilkel maji olan sözün gücüdür. Bu büyüler (ovsunlar) hem nesnel hem de nesnel bir aracı olmadan da tesir etme gücüne inanılan kelimeler ve eylemler aracılığıyla da yapılmıştır. İlkel büyü sadece sözlerle değil, aynı zamanda nesnel bir aracı kullanılarak da yapılmıştır. Daha sonraları ise büyü, aracı bir nesne olmadan sadece sözler ve eylemlerle (müzikle) yapılmıştır. Bazı dualarla müzikle tedavi yönteminin kökenlerinin çok eskilere dayandığı malumdur. Kaşgırlı sözlüğünde kâhinlik etmek, fal bakmak anlamında “ırk” kelimesi de yer almaktadır: “Kam ırkladı” kam kâhinlik etti, ırka baktı” şeklinde geçmektedir (Atalay, 1986: 443).

“...şaman kehaneti için kullandığı fiil ırkla- (kam ırkladı)’dır ki bu da “iyi kader, talih” anlamına gelen, ırk-den türeyen “gelecek için kehanette bulunmak, talihini öğrenmek” demektir ve “sihirli şarkı” anlamına gelen “ır” kelimesinden gelmekledir. İrla-, “şarkı söylemek, büyülemek”, ırkıl “kâhin”, daha doğrusu “büyüleyici” anlamına gelir. (Roux, 1998: 55).

Azerbaycanın Tovuz bölgesinde de şifa veren ve gelecekte haber veren bir büyücü vardır. Halk arasında büyücü (baxıcı) Fazil denilen bu erkek, saz çalarak karşısındaki kişinin geleceği ve geçmişiyle ilgili bilgiler verdiğini iddia eder. (URL-21)⁴⁵

⁴⁴URL-20: <http://yolumuzdernek.com/yolumuz-dergisi-2-sayi/> (Erişim Tarihi: 23.11.2021).

⁴⁵URL-21: <http://ideologiya.az/2014/11/allahsiz-salsalin-davamcisi/> (Erişim: 15.12.2020)

“Özellikle eski çağlarda kayda değer bir farklılık olarak, hastalığın yabancı bir ruhun hastanın gövdesine girişinden sonra meydana geldiği, tedavi için bu ruhun oradan çıkarılmasının gerekli olduğu kabul edilmekteydi; yine geleceğin de kâhinlerle görüşmekten gelen bir ruh tarafından açıklanması öngörülmekteydi...” (Roux, 1998: 51). Bu ruhların hastalığa, ölüme sebep olduğuna inanılmaktadır ki bu yüzden de o ruhların kandırılması gerektiği düşünülmektedir.

Saç, tırnak ve diğer aracı nesnelerin büyülerde kullanılması, dünya halklarının inanışlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu tür büyüler, Kaşkaylar arasında da iyilik amacıyla ama gizli şekilde yapılan işlemler arasındadır. “İnsan vücudunun bir parçası üzerinde yapılacak bir işlemin vücudun tümünü etkileyeceği kanısı vardır.” (Boratav, 1973: 25).

S.V. Örnek’e göre, ad, sayı ve renklerin de farklı büyü ve pratiklerde araç olarak kullanıldığı görülmektedir (Örnek, 1971: 147). Kaşkaylarda sayı ile ilgili işlem, genelde fal taşlarında, büyüün yapılması sırasında haftanın günleri ve aylarda gözlemlenmektedir. Renkler ise daha çok büyüün etki hammaddesi olarak dikkat çeker. Özellikle iyimser büyülerde kırmızı ve gök-yeşil renk, kötü amaçlı büyülerde, yani kara büyülerde ise adından da belli olduğu üzere kara renk kullanılmaktadır.

Bildiğimiz gibi Orta Çağ Roma döneminde kilise insan figürlerine karşı çıkarak bunu yapan ressamı ölüm hükmü ile cezalandırmıştır. Çünkü insanın portresinin insanın ruhuyla bağlantılı olduğu düşünülür ve porte çizimi, Tanrı’ya karşı çıkma olarak görülürdü. Burada, portre ve insan figürüyle insan ruhu arasındaki bağ inancı dikkat çekmektedir. Modern büyücülükte farklı dinlere ve inançlara mensup insanlar fotoğraf üzerine büyüler yaparak fotoğraftaki kişiyle bağlantı kurmuş olduklarına inanırlar. Kaşkaylarda da kişiye ait olan nesnel ve fiziksel eşyaların yanı sıra kişinin ismi, fotoğrafı da nesnel olan varlıklar gibi kişinin bir parçası ve ruhunun taşıyıcısı olarak görülür ve bunlar büyülerde aracı nesneler olarak kullanılır.

Kuzey Sibiry ile Kuzeybatı Sibiry Şaman törenlerinde hayvan-atayı temsil eden “Ayı” “Geyik”, “Kurt” ve “Kartal” vd. hayvan postları ve elbiselerinin giyildiği ve aynı zamanda o hayvanlara ait kemiklerin ve tüylerin de elbiselerde kullanıldığı görülmektedir. Şamanlar bu hayvanlara ait postları kullanarak atalardan yardım aldıklarına ve onlardaki güce sahip olduklarına inanmaktadırlar.

Hayvancı göçebe olan Kaşkaylar arasında ilkel büyü araçları olan kartal caynağı (tırnağı), kurt dişi, kurt tüyü, kurt yağı, kurt pençesi (caynağı), kürek –bel kemiği, aşık kemiği, toprak, adet kanı hala kullanılmaktadır. Kaşkay Türkleri arasında “kurt” ve “kartal” için ışık denilir, çünkü ışık kutsaldır”. Aynı zamanda boynuzlu dağ keçisi ve yaban keçisi de kutsanır ve boynuzları çadırın sütunlarına asılır (Kalafat, 2005: 46-47).

Kurt tırnağı”. Kurdun alnında Azrail tüyünün olduğuna inanılmaktadır bu yüzden de tüm kötü ruhların kurda ait olan her şeyden korktuğuna inanılır. Kurt tırnağı, muskaya takılarak çocukların boynuna asılır (K.K. 15). “**Yılan pulu**”, özel yontulmuş sarı renkli bir taştır. Bu taş hem nazarlık olarak hem de evdeki kötü cinleri kovmak amaçlı eve asılmakta veya kişinin üzerine dikilmektedir (K.K.4). “**Tuz tozu**”, küçük dörtken tuz parçası ponponlarla süslenir ve nazardan korumak amacıyla yeni doğan çocukların giysilerine asılır. “**Sedef**”, sağlık ve arınma aracı olarak görülür ve bu yüzden çocuğun boynuna sedef asılır. “**Tılsım**”, koruyucu gücünün olduğuna inanılan gümüşten yapılan tılsımlardır ki, üzerine dualar yazılarak kötü ruhlardan ve hastalıklardan korunmak için eve veya çocuğun beşiğine asılır.

Hayvani unsurlarla beraber insanın saç, tırnağı, insanın kullanmış olduğu giysisi de büyülerde kullanılmaktadır. Freud’a göre, “ilkellere göre bir kişinin sahip olduğu nesneler içinde onun giysisi, saç, tırnaklarından bir parça ele geçirilmesi, o kişinin ele geçirilmesi olarak, yapılan büyüün o kişinin kendisine yapılması olarak inanılır.” (Freud, 2012: 137). Bununla da insana ait olan bir parça üzerinden tüm insana temas edileceğine inanıldığı, insanın kullanmış olduğu giyim kuşamın da o insanın ruhuna hitap etmiş **temas niteliğe sahip** eşya olarak işe yaradığının düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

3.5.1. Fal

“Arapçada fâl (fe’l) “uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge” anlamına gelir. Batı dillerinde umumiyetle “gelecekte haber verme (kehanet)” anlamındaki Grekçe manteia (İngilizcede mancy, Fransızcada mance) ekiyle yapılan ve fal türlerine göre değişen kelimeler kullanılmaktadır, geomancy = toprak falı; ornithomancy = kuş falı gibi.” (Aydın, 1995: 134)

Fal, gelecek kaygısı ve kaderin ve doğanın insanlar üzerinde hâkim olduğu dönemin izleridir. Doğruluğuna inanmak ise kişiye göre değişmektedir, birisine göre doğru olan, diğerine göre yanlış olan ve ispatlanamayan bir olgudur. Doğrudan uzak gerçeğe yakın olduğu düşünülen fal aslında insanda psikolojik olarak umut yaratan, insanı rahatlatan bir yöntemdir. Çünkü insanlar için fal ve büyüün kendisi değil, etkileri önemlidir. Etkili olduğu süreçte insanlar ona inanmaya ve çevresindekileri de inandırmaya çalışırlar. Falcılar insanların ümit yeri olduğu kadar **“Fala inanma, falsız da kalma”** derler. Aynı zamanda halk arasında olumsuz niteliklerle de anılmaktadırlar: **“Oğrıdan kalanı falgır-falcı apardı”** (K.K.12).

F. Ağasıoğlu, Şamanizmin son çağdaki devamcıları olan bakıcılık, çöpçülük-gengiççilik, falcılık, türkeçare yapan kam kadınların mezarlarının zamanla şifaverici pirlere dönüştüğünden bahsetmiştir (Ağasıoğlu, 2000: 181).

“Manas'ın ve savaştığı düşman alplarının yanlarında türlü falcı ve kâhinleri bulunuyor. En önemli falcı, kürek kemiğini yakıp onda meydana gelen çizgilere göre geleceği haber veren "yağrını"dır” Kırgız söyleyişine göre "cuorun" (eski türkçede "yağrın") kürek kemiği demektir.” (İnan, 1998: 149).

Kafesoğlu'na göre, eski Türk dininde ruhlara inanışın diğer bir belirtisi de kâhinlik veya falcılığın Türkler arasında itibar görmesidir (Kafesoğlu, 1973: 22). Kaşkay toplumu arasında da fal, büyü ve kâhinliğe önem verilir. Fal ve büyü işlemleri yapan kişilere de molla, ovsuncu, cindar hekim, falcı, hoca, büyücü, bakıcı, şifacı adlarıyla hitap ederler.

İbrahimov, “Kaşkaylar” eserinde büyü işlemleri yapanlara “cindar hekimler” denildiğinden bahs eder. İnanca göre cindarların görevi, hem çocuk hastalıkları hem de hayvan hastalıkları söz konusu olduğunda kötü ruhlardan etkilenmiş kişileri ve hayvanları bu cinden kurtarmaktadır. Bu cindar hekimler, dua ve bitkisel yöntemlere de başvurumaktadırlar (İbrahimov, 1998: 138).

Bu işlemleri yapanların hepsinin farklı görevleri olsa da genel adları aynıdır. Hepsi de geleceği okuma ve ona müdahale etme gücüne sahip olduklarını, göze görünmez varlıklarla, ruhlarla, mistik bir dünyayla temasta olduklarını iddia ederler. Bunların bazıları sadece fal açar, gelecekte haber verir, büyü yapmazlar, bazıları ise hem fal açar ve bu falı pekiştirmek için büyü yapar, bazıları ise aynı zamanda şifacılık da yapar.

Son dönemde bakıcılar daha çok Kur'an'dan ayetler yorumlayarak tahminlerde bulunmaktadırlar. Dünyevi istek ve arzuları gerçekleştirmek, zararları uzaklaştırmak için büyü yapanlar ise büyücü statüsüne geçenlerdir ki, bunların da cinlerle ilişkili olduklarına inanılır. Büyü, “emel-fel”, “tılıs yapmak” “cadı-bitî(pitî)” gibi farklı adlarla adlandırılmaktadır. Günümüzde ise Azerbaycan Türkleri arasında büyü anlamına gelen cadı-bitî kelimesi kullanılır. Kaşkaylarda ise bu kelime sadece “pitî veya bitî kulak” denilen hayvan aşılama veya hayvan büyü zamanı kullanılan işlemin adında geçmektedir. Kaşgari sözlüğünde, bitik(g) kelimesinin anlamlarından birisi de muska, afsun, üfürük anlamında verilmiştir (Atalay, 1985: 384). Kaşkaylar muska (cadı-pitî) yazdırmak için hocaya ve ya kutu olduğuna inandıkları yaşlı adama giderler. Bazı yaşlı kişiler vardır ki, onlar geleceği okuma yeteneğine sahiptirler, aynı zamanda onlar halk arasında üfürükçü, şifacı olarak da bilinirler, nefesleriyle şifa verdiklerine inanılır.

“Hastaları”, “cin çarpmış”ları, büyüye tutulmuşları iyi etmek amacıyla ya kutsal kitaptaki sûre ve âyetlerden ya da büyüsel sözlerden, formüllerden faydalanarak okuyan, okuduklarını hastanın yüzüne üfleyen, “nefesi kuvvetli” kimselere üfürükçü denir.” (Örnek, 1966: 31).

İnsanoğlu hep bir arayış içinde olmuş, geleceği, kaderinin nasıl olacağı ile ilgili her şeyi önceden görmeye ve buna müdahale etmeye çalışmış ve bunun için de birçok batıl inanca ve uygulamaya başvurmuştur. “Falcılık, yıldız veya rüya yorumları, kehanette bulunma, gizemli tedavi biçimleri, cin korkusu, büyü sihir ve sayı sembolleri, batıl inancın tezahürüdür.” (Şinasi, 1998: 60).

Türk mitolojisinde geleceği tahmin etmek kamların görevlerinden biri idi . Her yıl belirli bir günde müzisyenler çeşitli müzik aletleriyle bir araya gelirler. Belli bir kozmik müzik yaparak bilinçsiz hale gelirler. Daha sonra o yıl ne olacağı, kıtlık, kuraklık, güvensizlik ve düşman saldırıları hakkında sorular sorulur.

Bu inanç Kaşkaylar arasında da yaşamaktadır.

3.5.1.1. Yıldız Falı

Kaşkaylar arasında yıldız falı, ayna falı, ateş falı (kurşun veya tüstü), hayvanların iç organları veya tüyleri, dişleri ile fal, taş veya nohut falı, su falı çok yaygındır.

Yıldız falının eski Türk geleneklerinden kalma bir bilim olarak değerlendirildiğini Oğuz Kağan Destanı'ndan da anlamaktayız. Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan'ın talihine baktırmak için müneccimlerin, yıldız falına bakanların bir araya getirdiğini ve fal baktırdığını görüyoruz (Demir, 2016: 67).

İlyas Çelebi, yıldız falının yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna, bu sayede insan hayatının evrelerinin bilinebileceği iddiasına dayandığını kaydeder. Yıldıznâmelerde yedi gezegen, on iki kamerî ay ve on iki burcun esas alındığı bir sistemden bahsedilir. Yıldız bakanın görevi yıldızına baktıranla gök cisimleri arasındaki gizli ilişkiyi bulmaktır (Çelebi, 2013:545).

Kaşkay toplumu, yıldızların insanın kaderleri ile ilişkili olduğuna inanır. İnanca göre yıldızlar da insanlar gibi doğar ve ölür. Bir insan doğduğunda gökyüzünde o insanın yıldızı da doğar, öldüğünde ise on insanın yıldızı söner. **“Yıldız suya düşmek”, “21. yıldız vursun”** şeklindeki beddualar da vardır. Aynı zamanda Kaşkay toplumu göç zamanı yıldızların konumunu gözlemlerler. Eğer yıldız doğudaysa o semte doğru göç etmezler, yani **“ulduz üstüne gidilmez”**. Yıldız üstüne gitmek hoş karşılanmaz, kötü olayın olacağına işaret eder (K.K.1, K.K.6). O gün önemli başlangıçlar yapılmaz, hatta hayvan bile kesilmez, kan akıtılmaz.

Yer küresinin bir yarımküresinde yıldızlar vardır, diğer yarımkürede yoktur. Boş taraf, yıldız olmayan taraf “şah ocağı” olarak bilinir. Bu tarafa hareket etmek serbesttir. Ay takvimine göre “güney yıldızı”nın hareketi Kaşkay göçebeleri için çok önemlidir. Bu yıldızın hareketine göre hayatlarını şekillendirirler. Ay takviminin ilk gecesi güney yıldızının hareketiyle başlıyor ve yirmi dokuz gün devam ediyor. Göçebeler bu yıldızın konumuna göre hareket ederler. Nahs-tehlikeli gecelere dikkat ederler. Eski Kaşkay hanları da ayın sekizinci gününde yola çıkıyorlar. Hangi gece durmak gerektiğini, hangi gece hareket etmeleri gerektiğini yıldızın konumuna göre belirliyorlar. İnanca göre güney yıldızının ilk gecesinde birinin evinden çıkıp doğu

tarafına gitmemesi gerekir. Eğer giderse bile geri dönmesi, kendi evinde kalması gerekir, çünkü bu gece tehlikelidir. Astronomi ilmine göre de yerküresi 180 derecesinde yıldız iki kere dönüyor. Her gece altı derece aşağı gidiyor. On beşinci gün yıldız günbatan yeredir diyorlar. On altıncı gece gün çıkan yerde girişini başlar. Bu geceler içinde en tehlikeli gece 21. gecedir. Bu gece kimse göçe başlamaz, yeni işe başlanmaz, yeni başlangıçlar yapmaz. Halk arasında şöyle bir beddua vardır: “yirmi birinci gecenin yıldızına rast gelesin” (K.K. 2).

3.5.1.2. Nohut (Bakla) veya Taş Falı

Kaşkaylarda da genelde su, nohut ve taşla fal açarlar. Kaşkaylar arasında en yaygın görülen adetlerden birisi de göçmeden önce **istihare edilmesi** ve **fal bakılması**dır. Genellikle yaşlılar tarafından bakılan bu fal, nohut bazen de taş ile bakılır. 41 adet nohut (taş) farklı sayılara bölünerek fal bakılır. Genelde bir işe başlamadan önce hayırlı olup olmadığını öğrenmek için bu falı açtırırlar. Bununla da nesneler ve diğer varlıklara anlamlar yükleyerek belli teknikler, kurallar dizisi ile gelecekle ilgili yorumlarda bulunur, olumlu ve olumsuz sonuçlara varırlar.

Bu fala Kırgız, Kazak ve Özbekler “kumalak” derler. 41 adet taş, nohut ve fasulye ve bazen de koyun tezeği ile fal açılır (İnan, 1986: 157-158).

Kaşkaylı araştırmacı Velyullah İdris, bu falın aslında nohutla açıldığını söyler, yorumu ise budur ki, nohut kutsal bitkidir, cennetten getirilmiştir.

Önce falına bakılacak kişi niyet tutar. Niyet tutulduktan sonra kırk bir adet nohut alınır ve bu nohut rasgele üç tarafa ayrılır. Sağ taraf, sol taraf ve orta olarak rastgele dağıtılır. Sonra bu nohutlar da içinde dörder dörder ayrılır. Sonda 3 nohut, 2 nohut ve tek nohut kalana kadar dörde ayırmaya devam edilir. Eğer tek nohut çıkarsa bu falın iyi olacağın işaret eder. Tanrı tektir derler. Eğer iki nohut çıkarsa bu da iyi yorumlanır, fakat üç nohut kalması kötü yorumlanmaktadır. Fakat ayrılan her üç tarafta da üç nohut kalırsa eşit derler. Yani iyi ve kötü birlikte anlamındadır (K.K.81).

Diğer derlemeciler de bu kırk bir nohut falıyla ilgili farklı yorumlar yapmışlardır. Bazıları nohut yerine çakıl taşlarının kullanıldığını kaydetmiştir. Bu çakıl taşları da aynı nohut falındaki gibi rastgele üç tarafa grup grup ayrılır. Daha sonra da bu üç tarafın hepsinden dörder dörder taşlar ayrılır. En sonda dokuztaş kalıyorsa, tekrar taşlar ayrılır. Sağ tarafa tek taş kalırsa sonuç iyidir. Sol tarafa tek çıkarsa kötüye yorulur. İki taş sağa, iki taş sola ortaya tek çıkarsa çok kötü bir habere, cenaze haberine bile yorumlanır. Hemen taşları karıştırmak gerektiği söylenir. Bu fal hakkında bilgi veren kişi dedesinin baktığı falı şu şekilde anlatmıştır: “Dedem fal bakarken birisine ortaya tek taş çıktı, fal bakan dedi ki, ailede kötü olay haberi gelecek, gerçekten de birkaç saat sonra o ailenin çocuğunun suda boğulduğu haberi geldi.” (K.K.3).

Fotoğraf 6: Nohut falı

3.5.1.3. Su Falı

İlkbaharda kaderlerin yeniden yazıldığına inanılır, Kaykayların da dünya görüşünde Nevruzda bakılan fallar kadersel anlamlar içermektedir. Nevruzun son çarşambasında gelinler ve kızlar su falına bakarlar. Bu falda evli ve nişanlı kızın yüzükleri kullanılır. Olumsuz nitelendirilen ve kötü enerjisi olan dul bir kadın veya

çocuğu olmayan kadın su falı yapılan odaya giremez. Kötü ve negatif enerjiden suyun ve falın etkilenmemesi amacıyla bu işlem yapılır. Bu işlem yapılırken kadınlar yüzük etrafında güzel sözler ve şarkılar söylerler ve fallarının güzel çıkmasını beklerler. Belki de sözler ruhun dilidir. İnsan soyut anlamlı kelimeler aracılığıyla dış dünyaya, evren ve doğadaki canlı moleküllere etki etme gücüne sahiptir.

3.5.2. Büyü

3.5.2.1. Hayvan Kemiğiyle Büyü

Biliyoruz ki insanlığın ilk evresinden beri belli hayvan tüyleri, yırtıcı hayvanların ve kuşların tırnakları, kemikleri büyü aracı olarak kullanılmıştır.

Hayvanın kürek kemikleri ateşe atılır, ateşte yanan kemiğin çatırtılarından anlamlar çıkarmaya çalışırlar. Bu fal, eski Türk ve Moğol halkları arasında gelecekte haber vermek amacıyla yapılmıştır.

B. Spuler'e göre eski Moğollar büyücü ve efsunculara inanmışlardır, bu yüzden de hayvan kemikleriyle kehanete önem vermişlerdir:

“... koyun kemiği ile yapılan kehanet vardı ki, bunda üç koyunun köprücük kemikleri ateşe atılırdı. Uzunluğuna sıçrayış başlanan işin müsait olduğuna, arzani sıçrayış (veya bazı parçaların ateşten dışarı fırlaması) ise gayri müsait bir netice doğuracağına alâmetti.” (Spuler: 1957: 191)

Kürek kemiği falına Safeviler döneminde İran'da ve daha sonraları da Mısır Memlükleri arasında da rastlanmıştır. Kürek kemiği falı için özellikle koyun keçi ve geyik gibi küçükbaş hayvanlar tercih edilir. Yakın zamanda öldürülmüş hayvanın kürek kemiği üzerindeki etin özenle kazınması, dişlerle dokunmadan “çıplak hale konmuş” getirilmesi gerekir. Kemiğin, hakkında danışılan şeyin düşünülmesi sırasında ateşe atılması lazımdır. Bu kehanetin anlamı, hayvan bedeninin içerdiği güçle ilişkili olduğudur (Roux, 1998: 77).

Günümüzde koyunun kafatasıyla yapılan kemik falı varlığını korumasa da hem Kaşkaylar hem de İran coğrafyasında yaşayan Türkmenler için koyun kutsal hayvandır. Bu inancın diğer bir açıklaması, halk arasında olan inanca göre koyunun

bereket⁴⁶ ve rızık sayılmasıdır. Hatta koyunun uyuduğu yerin, yani koyun ağılının melekler tarafından koruduğuna inanılır (K.K.19). Aynı zamanda koyun kafatası nazardan korunmak amacıyla hala çadır önlerindeki direklere, ağaçlara asılmaktadır. İnanca göre koyunun kafatası olan yere cinler, kötü ruhlar gelemmezler (K.K.44).

Koyunun aşık kemikleriyle fal bakma, eskiden Kaşkay yaşlıları arasında çok yaygın olmuştur. Aşık kemikleri eskiden oyun için değil fala bakmak amacıyla kullanılmıştır, fakat zamanla ilkel mahiyetini kaybeden bu işlem, günümüzde sadece erkek çocuklar arasında oynanan çocuk oyunu olarak korunmuştur.

Tavukların çanak (lades) kemiğiyle de fal bakılmaktadır. İki kişi her birisi bu çanağın bir tarafından tutar ve herkes kendisinden tarafa çeker. Bu çanak inancı öngörü yerine geçer. Çanak kemiğin büyük olan tarafı kime gelirse o kişi kazanmış sayılır. Günümüzde bu, artık bir çocuk oyun haline dönüşmüştür (K.K.69).

3.5.2.2. Toprakla Büyü

Büyü ve maji yapmak için toprak kullanıldığını görüyoruz. Özellikle de ölü toprağının büyülerde kullanılması ve yapılan büyüün mezarlığa gönlmesi, o kişinin ölümü için yapılan büyü anlamındadır.

Toprakla yapılan diğer bir büyü de kıskanılan veya evine kara günlerin gelmesi istenen birinin evine ölü toprağı dökmektir. Kaşkaylar arasında beddua olarak kullanılan ***Kapına ölü toprağı dökülsün*** sözü, bu anlama gelmektedir. Aynı zamanda “Ölü torpağı konmuş yüzüne” sözü de işi uğursuz olan kişiler için de kullanılır (K.K.5, K.K.11). Toprakla yapılan büyüler, genellikle kara büyü olarak yani kötü amaçla yapılmaktadır. Bu da toprağın ve yeraltının karanlık dünyayı veya ölüler dünyasını temsil etmesinin bilinçaltı izlerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Bu tür büyüleri bozmak ve etkisini azaltmak için aybaşı görmemiş kız çocuğun idrarı da kullanılmaktadır. İdrar aynı zamanda kötülükleri kovmak, ruha musallat olan kara kuvvelerden korunmak için de kullanılmaktadır.

⁴⁶ Bolluk anlamındadır.

3.6. Sözlü Kültür Ürünleri

3.6.1. Müzik ve Dansla İlgili İnanışlar

Sözlü edebiyatın en kadim örneklerinden olan musiki ve raks toplayıcı, avcı ve ziraatçı kavimlerin ilk ayin ve ritüelleriyle bağlı olmuştur. Musiki ve raks, ilkel insanların kolektif döneminin ayin ve efsunlarının (ovsunlarının) zamanla din dışı bir yapıya bürünmesidir. Çünkü eski toplumlar dünyayı ritimler aracılığıyla algılamaya ve tanımlamaya çalışmışlar ve bunlar da zamanla mevsim ve merasim törenlerine çevrilmiştir.

Söz, musiki ve raks, eski insanın doğayla mücadele araçlarındandır ve bu araçlarla (söz ve ritimle) eski insan hem Tanrı'yı hem de ruhları etkilediğine inanmıştır (Seyidov, 1983: 291).

Türk musikisinin kökeni dini bir mahiyet taşımakta olup raksla sentez olarak daha sonraları bahşi ve ozanların kopuzlarla çaldıkları sihri nağmelere dönüşmüştür. İbtidai zamanlarda kopuzla dini-sihri nağmeler söylenir, yuğ törenlerinde matem merasimlerinde de yer alırdı. Hatta Çin kaynaklarında Türklerin musikiye tutkun olduklarından, uzak seferlere çıkarken bile yanlarında musiki aletleri taşıdıklarından bahsedilmektedir (Köprülü, 2014: 1: 106-109).

“Türklerin İslamiyeti kabulünün sonrasında da sürdürülen ozan ve kopuz ikilisini kutsal kabul etme geleneği bir taraftan BABA, ATA, DEDE VE ABDAL unvanlı Türk mutasavvıflarının ortaya çıkması diğer taraftan da ilerleyen yüzyıllarda ozanlığın yerini dolduracak olan âşıklık geleneğinin teşekkülü vesilesiyle farklı bir mecraya kaymıştır. Bilhassa İslamiyetin güçlü bir biçimde yerleştiği merkezlerde âlimler mutasavvıflar şairler müneccimler efsuncular ve musikişinaslar birbirlerinden tamamıyla ayrılmışlardır.” (Akın, 2020: 137).

Şaman ayinlerinde de karşımıza çıkan söz, müzik ve dans eşliğinde yapılan ritüeller, Türk İslam geleneklerinde Yesevi, Mevlevi ve Alevi Bektaşî geleneklerinde yaşatılmaya devam etmiştir. İran'da yaşayan Türkler arasında da sazın ve sözün gücü kendi değerini korumaktadır. Hatta şamanları insanlık âleminin ilk tabipleri,

psikoterapistleri olarak nitelendirmek de mümkündür. Çünkü onlar eski çağlardan bu tedavi usullerini kullanarak insanların hayatlarına dokunmuşlardır.

Uzun bir gelişme yolundan geçen bu ürünler, zamanla konuşma diline, folklor ürünlerine dönüşerek ağızdan ağıza, sözlü hafıza yoluyla yayılmış, eski dastancılar, yırçılar ve âşık-bakşılar tarafından sanata dönüştürülmüşlerdir.

İran Türklerinin yaşadığı coğrafya, sözlü folklor ürünlerinin yaşatıldığı, âşıkların ve yırçıların vatanı olarak bilinmektedir. “Tebriz-Karadağ, Urmiye, Sulduz-Karapapak, Zencan, Kum-Save, Horasan-Türkmenistan, Kaşkay âşık muhitleri İran Türklerinin âşıklık ekolünün, destancılık ve çalgı aletleri”nin korunduğu zengin folklor hafızasıdır.” (Azerbaycan Folkloru, 2020: 3).

Kaşkay musikisi ve avazı, tarihten güç alan, doğa ile beslenen, tabiat güzelliklerinden ilhamlanarak yaratılan bir musikidir (K.K.7). “Musiki ilin tarihidir, meşhur bir kavmin kimliğidir. İlin küçük ve büyük olaylarının anlatılmasıdır. Bu diyar göçerilerinin mutsuzluklarının, zaferlerinin, gamlarının, sıkıntılarının ve sevinçlerinin macerasıdır.” (Kiyani, 2014: 203).

Kökeni mitlere dayanan musiki, saz ve söz, daha sonraki dönemlerde de ilahi değerini kaybetmeden göçebelerin ocağını aydınlatmaya devam etmiştir. Kaşkaylar arasında saz dini mahiyetini kaybetse de inanç kısmını kısmen de olsa korumaktadır. Özellikle yas törenlerinde, matemlerde mersiye söylenmesi, ağıt geleneği eski inançların izlerini taşımaktadır. Ölen kişinin kahramanlıklarının övüldüğü sagular/ağıtlar, daha sonraları musikiyle olan bağlarını koparsalar da sözlü ve ezgili okunmaya devam etmiştir.

Kaşkayalar arasında derleme yapılan kaynak kişilerin anlattıklarına göre genç yaşta ölen kişiler için yas törenine saz (zurna, nağara) getirilir, usta (müzisyen) çağrılır, ağıtla birlikte ters havalar çalınır (K.K.14, K.K.23).

Türk halklarının inançlarında şeri ve kötülüğü kovmak için eskiden sazın, sözün, müzüğün etkisine başvurulmuş, hatta savaş meydanında da hakanlar silahla beraber kopuzu da yanlarından ayırmamışlardır. Köroğlu destanında da Köroğlu’nun hem saz şairi hem de kahramanlık gösterdiğini; Dede Korkut destanında kopuza çok önem verildiğini ve bu iki gücün birbirinden ayrı düşünülmediğini görüyoruz (Seyidov, 1994: 58).

Üstad Ayvazullah Safari, Kaşkaylar arasında çalgı aletlerine saygı duyulduğundan bahsetmiştir. Hatta bu aletlerin insan ruhu ile ilişkili olduğuna ve ruh taşıyıcı olduğuna inanılmaktadır. Azar Nakese hanımın âşık olan babasının sazı duvarda asılıymış. Aşığın cenazesi kaldırıldıktan sonra sazının yere düşerek kırıldığı anlatılmaktadır (K.K.3). Bu durum, dünyasını değiştiren âşıkla sazı arasındaki bağın da kesildiğini göstermektedir.

Kaynak kişinin diğer bir anlatımı da şöyledir. Kaynak kişi şair arkadaşı Arsalan Mizayi ile birlikte Âşık Hadinin Firuzabatdaki mezarını ziyaret etmiştir. Arsalan Mirzayi, mezar başında bir âşık türküsü çalmak istemiş, fakat saza dokunduğu anda sazın simleri kopmuştur (K.K.3).

Kazak ve Kırgız geleneklerinde de kopuz saygı duyulan bir alet olarak anılmaktadır (İnan, 1991: 246).

İlkel insanlar eski dönemlerde ritimleri Tanrı'yı ve ruhları memnun etmek için ayinlerde kullanmışlardır. Şamanlar, davul eşliğinde kehanette bulunmuşlardır. İlkel düşüncede yaşatılan kutsiyet amili yok olmamış ve daha sonraları bu geleneği bakşı ve âşıklar devam ettirmişlerdir. Bu yüzden de ritm ve müzik aletlerine saygı duyulmaya devam etmiştir.

“Şaman, yahut bakşı, bu ayinlerde istirahat haline gelerek birtakım şiirler okur ve onları kendi musiki aletiyle çalar; beste ile beraber olan ve **sihirli bir mahiyeti haiz** sayılan bu güfteler, Türk şiirinin en eski şeklini teşkil etmektedir.” (Köprülü, 1999: 58).

Eski kam – bakşıların tek başlarına gördükleri vazifeler olan şairlik, bakıcılık, efsunculuk, müneccimlik ve ruhanilikleri zamanla iş bölümü halinde farklı farklı meslekler ve insanlar arasında bölünmeye başlamıştır. Bakşılar bakıcıya-falcıya, âşıklar ise şair ve müzisyenlere dönüşmüşlerdir. Kopuz ise saza- telli saza, iki telli çöğüre, tambura, cura, bağlamaya dönüşerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Nasıl ki dindarlar vaazla insanları etkilemişlerdir, âşıklar da saz ve sözle insanları etkilemişlerdir. Şamandan Kam'a, Bakşıdan Âşık'a kadar süren bu gelenek, Türk toplumlarında halen saygı duyularak devam ettirilmektedir. Ses ve kelimelerin titreşim gücüne sahip olduğu son dönemlerde bilimin göz önünde bulundurduğu önemli konulardandır. Hem kelimelerin hem de sesin titreşim gücü-frekansı evrenin ve eşyaların frekansı ile bütünleşmektedir (benzer benzer çeker). Kaşkaylarda

“Müzik, saz-söz ölüğü bile diriltir” derder. Bu ifade, eski şamanların müzik, dans ve dua eşliğinde hasta olan kişileri tedavi etme yöntemine bir gönderme olabilir. Çünkü dinlemek ve maruz kalmak da söylemek kadar önemlidir. İnsan maruz kaldığı veya duyduğu titreşimlere de tepki vermektedir. Aşırı hareketli bir ritimli şarkı çalarsa hemen dans etmeye başlarız, morelimiz iyileşir. Arabest şarkı çalarsa o şarkının moduna geçeriz. Psikolojik olarak da hemen modumuz düşer. Çevrede duyduğumuz sesler ve sözler iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz bizleri etkileme gücüne sahiptir.

Sazla yani ritm eşliğinde büyüculük eski kamların hastaları sağaltmak için başvurdukları bir yöntem olsa da, eskiden de hastalıkların kötü ruhlardan geldiğine inandıkları için bu ritüel aslında bir büyü işlemiydi.

Alevililer arasında yapılan “âyin-i cem ibadetinin Kur’an’ı, saz veya bağlamadır. Telli Kur’an-ı Kerim eşliğinde söze dökülen nefesler de kutsal addedilir; çünkü nefesler ilham ürünüdür veya vahiyden mülhemdir. Dolayısıyla her nefes, tıpkı birer ayet ve suredir. Hulasa Alevilikte Kur’an telli, ilmihâl mızraplıdır.” (Öztürk, 2003: 61). Gördüğümüz gibi saz hala ilk mahiyetinden tam olarak kopmamıştır. Günümüzde de din ve inanç kapsamı içerisindeki yerini korumaktadır.

İran Türkmenleri arasında günümüzde de hastaları tedavi etmek, sorunları çözmek için “Porhancılık” denilen efsun ve sihirle şiir okuma işi geceleri yapılmaktadır (Dashliboroon, 2015: 636). Genelde bu ayinde ritmik cümleler kullanılarak, efsun ve sihir yapılarak ruhsal hastalıklar tedavi edilmektedir.

Bu sazla, sözle tedavi etme ve iyileşmeyi Köroğlu destanının Azerbaycan versiyonunda da görmekteyiz. Deliliği tutan Kır ata deva derman bir fayda etmez, atın cini vardır derler. Cinini çıkarmak, cini yatırmak için atın yanında üç gün üç gece saz çalınması gerekirmiş (Köroğlu, 1956, 169). Günümüzde de halk arasında çok sinirli insana **cin dokunmuş, cinlenmiş** veya **cin atına binmiş, cini tepesindedir** derler.

Kaşkayılar arasında saza ve söze çok önem verilmektedir. Üstad Safari Nadir Şah döneminde Budist burhanların kopuz ve çalgı eşliğinde akıl hastalıklarını tedavi etmeleriyle ilgili anlatılardan bahsederek bu inancın benzerinin Kaşkay Türkleri arasında da olduğunu kaydetmiştir. Birisini cin musallat olursa, değişik hareketler yaparsa molla veya udumlu kişinin yanına götürülür. Molla, yüksek sesle Kur’an’dan

ayetler okur, musallat olan kara ruhu o kişiden uzaklaştırmaya çalışır (Burada molla bizim İran'daki Burhanımızdır, ad değiştirmiştir) (K.K.3).

Ruh ilmi din ve inanç kapsamında incelenirse de, aslında ruh insan sağlığının ve yaşamının özünü oluşturmaktadır. Ruhun hastalanması tüm vücudun hastalanmasıdır. Bu hastalığın tedavisi doğayla, ritmle ve sözlerin gücü ile mümkündür. İnsan ruhunun müzikle arınması ve şifalanması budda felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. Eski Yunan, eski Mısır'da da bu tedavi yöntemlerinin kullanıldığı bilinmektedir. İran'da Selçuklularda, daha sonra da Osmanlı dönemine kadar bu tedavinin akıl hastalarının tedavisi için uygulandığı bilinmektedir. Günümüzde de çok sık kullanılan “müzik ruhun gıdasıdır” kelimesi, aslında nihayi söylenmiş bir kelime değildir. Çünkü insan doğadan uzaklaşsa da sonunda doğayla bütünleşir, doğadan aldığı ritimlerle şifalanır. Eski şamanlar da hastaları tedavi etmek için doğadan güç almış, doğadaki sesleri ritimleri taklit etmiş, güneşin yerdeki simgesi olan ateşi kutsamış ve onu kendi şifacıları olarak görmüşlerdi.

Kaşkaylı araştırmacı Ustad Hüseyin Ciddi Bayat, Kaşkay obalarında eski dönemlerde ruhsal hastalıkların (cin dokunmuş, delilik gibi) iyileştirilmesi için dans ve ritmle ayinler yapılmasından bahsetmiştir. Bu ayini yapmak için daire çiziler içinde ateş yakılar. Udumlu kişi (büyüsel gücü olan kişi) veya “bilirgerri” denilen şifacı yaşlı kadın davet edilir. Şifacı gerri bitkilerden yaptığı şifalı ilaçlardan hastaya yedirir ve ritm eşliğinde ateş etrafında döndürür. Çizilmiş daire içinde ve dışında kadınlar dans ederek dönerler. Halay başı ise “bilirgerri” denilen şifalı yaşlı kadın olur ve elindeki mendili yukarıya doğru kaldırır ve aşağıya doğru eyerek tezim hareketleri yapar. Dualar edilerek şaman ayinine benzer ayin yapılır. Bu yağlığın (mendilin) kuş kanadına benzer havaya kaldırılması hasta kişinin hastalıklarının ve negatiflerinin ondan alınarak ondan uzaklaştırılması anlamına da gelir. (K.K.7). Günümüzde daire şeklinde oynanan ve kadınlardan oluşan Halay (yağlık dökme) dansının da kökeninden bahsederek, bu dansı şamanizle ilişkilendirmiş ve bu oyunun eski ayinlerin bir parçası olduğu tezini savunmuştur. Günümüzde de mantra meditasyonları müzik eşliğinde yapılmaktadır. Bu müzik doğadaki seslere benzer sakinleştirici müziklerden oluşur. Bu müzikler eşliğinde ruhun arınması ve evrenle bütünleşmesi için uygulamalar yapılır. Bu uygulama inzivaya çekilmiş, doğadaki seslerle bütünleşmiş insanla benzerlik göstermektedir.

Kaşkaylarda tüm müzik ensütrümanlarına “saz” derler. “Zurnaya”, “Karaney” derler. Azerbaycan Türkleri buna Karzurna, Özbekler Gəranay derler. Bir metreden fazla uzunluğu olan bu musiki aletinden en çok toylarda büyük nağara ile birlikte istifade edilir.” (Şamil, 2020: 68). Darğalar ney çalar, Çengiler Kerana, Surna ve Nağara-davul, zurna ve nagara, âşıklar tar, sitar ve kemençe, çalane, tar kullanırlar. Eski dönemlerde âşıklar çöğür çalarlarmış, fakat şimdi onun yerini kerna –karnay almıştır. Savaş neyi anlamına gelmektedir.

Eski şaman davulları gibi bu nağara da düğünlerin ve diğer tüm törenlerin vazgeçilmez çalgı aletidir. Bayramlarda, düğünlerde, çillebasarda, hatta genç ölümler için de mutlaka usta-çengiler davet edilir, saz-nağara getirilir. **Âşıkla çengi-usta** aynı değildir. Âşık diye sadece saz-çöğür çalana derler. Bu âşık ustadan farklı olarak destanlar söyler, hikâyeler anlatır. “Eskiden obadan obaya gezen hikayet söyleyen, hikâye anlatan kişilere de gezegen dervişler de derlerdi. Onların ellerinde hilali baltaları varmış ki, ona da “tevercüm” derlermiş.” (K.K.3). Bu âşıklar, de şairler olarak bilinir. Aşığa obada çok hürmet ve saygı duyulur. Onun gelişi için özel hazırlıklar yapılır. Filaneksin toyuna filan âşık geldi derler, yani bu o kişinin statüsünü gösterir. Bu âşıklar, “Esli Kerem”, “Âşık Garip” destanını anlatır.

“Kaşkaylarda türkü söyleyenlere **“ırçı” veya “yırçı”** derler. “Yır” veya “ır” aynı zamanda şiir ve türkü anlamındadır. Kaşgarlı sözlüğünde “Yırlamak, - taganni etmek” anlamına geçmektedir (Atalay, 1985: 3, 227). İbni Mühenna sözlüğünde de “Yırlayıcı; Tağanni eden, hanende” anlamındadır (Aptullah Battal, 1934: 91). Kazak Türkleri de Türkülere “yır” değil “cır”, türkü söyleyenlere de “cırçı” derler.

Kaşkaylı araştırmacı Laçın Baharlı, “yır” kelimesinin “şiir” kökünden geldiğini ileri sürmüştür. Sümer dili üzerinde yapılan son araştırmalara göre “şiir” kelimesi Arapça değil de Sümer dilinden Arapçaya geçerek “şeer” şeklini almıştır. Kaşkaylarda günümüzde de “şiir” ile birlikte “yır” kelimesinin kullanılması, bu kelimelerin aslında “ır” kökünden geldiğini göstermektedir. İlk yırlar dini amaçla tanrılar için, daha sonraki dönemlerde ise Tanrı’nın yerdeki gölgeleri olduğuna inanılan hanlar için okunmuştur. “Kaşkaylarda dört kalıp yır vardır ki, yırçılar bu dört kalıpta yırlarlar.

1. Asanak (üç, dört, beş, altı ve yedi heceden oluşabilir)

2. Geraylı –sekiz heceli
3. Koşma –Ğazel 11 heceli
4. Şah Hetayi -15 hecalı (K.K.63).

Azerbaycan şiir sanatında 15 heceli olan şirlere “divani” derler. Kaşkaylar ise bu kalıbı Şah İsmail Hatai’den geldiği için bu adla adlandırmışlardır. Görsel olarak gazele benzese de hece ölçüsünde okunmakta ve yazılmaktadır.

Ünlü şair ve araştırmacı Laçın Baharlı, Kaşkay yırçılarında Görgönpur ailesi Hebib Han, Furud Han, Ferhad Han, Kulameli Han, Allahkulu Han gibi yırçıların Kaşkay yırlarını koruduğunu ve günümüze kadar ulaştırdığını söyler (K.K.63). Şimdi de yeni nesil yırçılar yetişmektedir. Ağır türkülere “geş-qeş” (muğam) “ağır hava” demektedirler.

“**Baş Xhosrov, Deli Xhosrov, Heleyli Xhosrov, Bozdağ, Geden Ağır el, Carıncı Xhosrov**” gibi muğam-geş havaları vardır ki bu türküler halk arasında çok ünlüdür.

Koşma (gazel), Geraylı, Asanak ve Şahhatayı şiir kalıpları çok ünlüdür. Kaşkay edebiyatında **Ğazel’e-koşma’ya** önem verilir ve aşk ve sevgi şiirleri bu kalıpta yazılır. Kaşkay edebiyatında aruz pek tercih edilmez, genelde hece ölçüsüyle şiirler söylenir ya da yazılır. Geraylı, genelde müzik ve yırlarda kullanılır. Geraylıda üç aheng-ritm vardır. Bunlar geraylı, baş geraylı ve basma geraylı kalıplarıdır (K.K.80).

Şair Arsalan Mirzayi’ye göre yırçı veya ırçılar xanenede, muğam okuyan, âşıklara verilen addır. Âşıkların sazı, ustaların sazı, darğaların sazı birbirinden farklıdır. Ritmlerin adları da hangi sanatçının hangi müzik aletiyle icra ettiğine göre verilmektedir. Âşık muğamı farklıdır, darğa muğamı farklıdır, İlhan muğamı farklıdır. Düğünlerde yırçılar “Gelin başı” muğamı yırlarlar. Asanaklar, bayatılar (maniler) söylerler (K.K.51).

Yadıkuri, Kaşkaylarda olan yırçıları ve çalançılarını-müzisyenleri **1-Aşıqlar, 2-Çeñiler, 3-Darğalar** olarak ayırmaktadır. Son çalan-müzisyenler ve ırçılardan Hulagi Han Canıpur, Temris Han Keşkörlü, İsmayil Han Kühendil Pur, Mahmud Han İsgenderi’nin adlarını söyler (Yadıkuri, 2015: xxxii).

Çeñiler: Ustalar, sazı, nağara çalar, toy-düğünlerde, cenklerde ve dövüşlerde, dans havaları ve dövüş-bezm çalarlar. Bunlara Çeñiler de denilir. “Kerna, Nağara,

Surna” çalanları çengilerdir. Seher avazı”, “Cengnama” ve “halay” ahengi bu aletlerle çalınmaktadır. Şeşbekli tayfası arasındaki çok ünlü oymaklardan birinin adı Çengi’dir ki, çengilerin çoğu bu oymaktan çıkmaktadır.

Âşıklar: İran Türkleri arasında müzik, saz ve söz denildiğinde akla ilk gelen âşıklardır. Âşıklar, İslami dönem sözlü edebiyat ürünü olarak bilinse de âşıklık sanatının kökeni çok eskilere dayanmaktadır. A. Güzel’e göre, âşık edebiyatının kökeni İslamiyet’ten önceki Türk edebiyatının sözlü geleneğine kadar uzanmaktadır. Eski şiir geleneğinin şairlerine Oğuzlarda ozan adı verilmiştir. Bu kelime, XVI. yüzyıla kadar devam etmiş ve yerini âşık ve saz şairine bırakmıştır. Eski Türk toplumlarında şiirle müzik bir arada yürütülmüştür (Güzel, 2004: 46).

Türk halk musikisi ve milli hece vezni üzerinde kurulan âşık edebiyatı halk dilinin korunduğu bir edebiyat ürünüdür. F. Köprülü’nün “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü” adlı makalesinde söylediği gibi, “Büyük kültür merkezlerinden uzak köylerde ve göçebe, yarı göçebe aşiretler arasında yetişen âşıklar asıl halk edebiyatı zevkine daha yakın olan, başka bir ifâde ile söylersek halk içinde yetiştikleri için köy ve aşiret insanının duygularını ifade edendi.” (Köprülü, 1987: 77).

Şamil’in “Kaşkaylarda Musiqi” makalesi, 1977 yılında Furud Görginpur’un verdiği bilgiler üzerine yayımlanmıştır. F. Görgünpur âşıklarla ilgili şu bilgileri aktarmıştır: “Kaşkay âşıkları da Hemadan, Save, Halaç aşıkları kimi çöğür sazda çalarlar. Eskiden Kaşkay âşıklarının sayısı çok idi, fakat 1953 yılında il birliğinin dağılması ile âşıkların da düzeni bozuldu. Onların çoğusu geçim darlığın yüzünden bu sanatı bırakmak zorunda kaldılar ve ailelerini geçindirmek için başka işlerle uğraştılar. Günümüzde de on, on beş âşık ailesi kalmaktadır.” (Şamil, 2020: 123).

Deryüş Zendi’nin anlattıklarına göre çöğür, çiğür Kaşkaylar arasında eskiden, yani elli yıl öncesine kadar çok kullanılan bir çalgı aleti olmuştur. Bu çöğüre Azerbaycanda saz, Türkiye’de bağlama derler. Çöğür çalmayı sadece âşıklar becerebilirlermiş. Çengiler bunu iyi çalmazlarmış. Dokuz telli imiş. En çok şuh havalar çalınırmış, gamlı havalar çok çalınmazmış. Üstad Davut, Kaşkaylar içinde en son çöğürcü olmuş, ondan sonra tar gelmiş, setar gelmiş insanlar bu çöğürü unutmuşlar (K.K.70).

Kaşkaylarda âşıklar ve âşık sazı-sözü halk arasında hala saygı duyulmaktadır. Üstad araştırmacı Hüseyin Ciddi Bayat, “âşık” kelimesinin etimolojisi hakkında şu bilgiyi vermiştir: Eskiden hayvanların âşık kemiği söğür, tar ve sitar saz gibi simli veya telli müzik aletlerinin yapımında kullanılırdı. Âşık kemiği ayak topuğunun aşağı kısmında yer alır. Koç aşığı, ceyran aşığı, dağ keçisi aşığı kullanılmaktadır. Saz’ın (bağlamanın) yukarı kısmına koç aşığı, aşağı kısmına ise ceylan aşığı geçirirlerdi ve saz simleri-telleri bu âşıkların arasından geçirilirdi. Bu aleti kullanan kişilere de bu kemik âşıklarından dolayı “âşıkçı” denilmiştir. Hatta eski dönemlerde bu aletlere âşık sitar, âşık söğür denilmiştir. Daha sonra bu kelime “âşık” şeklini almıştır. Bu kelimenin etimolojisiyle ilgili edebiyatta farklı yaklaşımlar da mevcuttur. “Arapça ‘şık kökünden gelen ‘işık عشق "şiddetle sevmek, şiddetli ve yakıcı sevgi", ‘aşaka عشقة “1. sarmaştı, sıkıca sarıldı, 2. âşık oldu” sözcüğünün masdarıdır. Bu sözcük Aramice/Süryanice ‘āšak ܐܫܐܚ "karışma, haşır neşir olma, bir şeyle uğraşma" sözcüğü ile eş kökenlidir”.(URL-22)⁴⁷

Üstad Bayat ise anlatılanların aksine olarak bu kelimenin Arapça’dan gelen “عشق” kelimesinden türediğini kabul etmemektedir. Çünkü, Kaşkaylar âşık kelimesini Araplar gibi “ayn” harfiyle yazmazlar, a (elif) harfi ile yazarlar (K.K 7).

Darğalar ya da deveçiler: Bunlar da müzisyendirler. Ney çalarlar, ritimleri farklıdır. “Darğalar yanı develer çobanı, élin asanaklarını néyinen çalırlardı. Darğalar yanı develer çobanı, élin asanaklarını néyinen çalırlardı. Néy élin içinde çox mehbubimiş ve darğalardan ayrı çobanlarda onu çalırlarmış.” (Yadıkuri, 2015: xxxiii).

Hanlar ve İlhanlar, şiir ve sanata büyük önem vererlermiş. Tar-dütar çalırlarmış. Hatta hanlar, ilhanlar arasında iyi müzisyenler de varmış ve kendilerine özgü ilhan muğamları ve havaları varmış. “Élxanı obası içinde bir sünnet üzünden, xanzadalar görek evvel çöğür, sonra sıtarı örgeneymişler. Bunun üzünden, élin en yey saz çalanlarını istixdam edirlermiş. Bu çalanlar hem meclislerde çalırlarmış hemde xanlar uşaqlarına saz örgedirlermiş. Âşık Seyyad Âşık Hemze, Âşık Ehmed, Âşık İsmayıl gibi aşıklar son aşıklar olarak anılır. Geçen yüzyıldan sonra söğür

⁴⁷ URL-22: <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/a%C5%9Fk1> (07.02.2022).

unutulmuş onun yerine setar, tar, kemanca, veolin, tmbek çalmışlar.” (Yadıkuri, 2015: xxx).

Kaşkaylarda “Ocak” ve “Nekiseler” diye anılan aşıklık muhitini besleyen aşıklık okulu ve geleceğin ustalarını yetiştiren bir merkez vardır. Bu ocak, beş nesil ötesine kadar Kaşkay Türk müziğinin önemli kaynağı olarak görülmektedir. Aşık İbrahim Me’zun Kaşkayî, Davut Nekise’den sonra Firud Görpöngur’a kadar pek çok aşık yetiştiren bu ocak hala devam etmektedir. 20. yüzyılda Kaşkay muhitiinin üstat aşıklarından Aşık Davut Nekise, Aşık Hamza, Aşık Siruz, Aşık İsmail Caferniya gibi önemli isimler bulunmaktadır (Kafkasyalı, 2010: 177).

Dilin en önemli taşıyıcısı elbette türkülerdir ki, bunlar halkın söz hafızasıdır, bunlar halkın dert ortağıdır. “Céyran”, “Nigar Dağı”, “Yarım Döne Döne”, “Kesme Nar Ağacıyam”, “Marala bax bax”, “Lay Lay (Lala)”, nl Kaşkay türküleridirler.

Bir annenin “ninni”si, tüm toplumun ninnisi gibidir. Çünkü o bir toplumu ayakta tutacak güce sahiptir. Kaşkay lalası, lay-layı (ninnisi) de bu özellikleri ile toplumun ortak türküsüdür.

İran Türkleri arasında Kaşkay “**Lay-lay**”ının (“ninni”sinin) en ünlü icracısı olarak tanınan ünlü ses sanatçısı, türkücü, müzisyen Dr. Pervin Behmeni’dir. Kendisinin Kaşkay folkorunun, Kaşkay türkülerinin toplanmasında ve yaşatılmasında çok önemli hizmetleri olmuştur. 08.10.2021 tarihinde son yolculuğuna uğurlanmıştır. Onun toprağa verildiği gün mezarı başında kendi öğrencileri avazlar söylemiş ve yırlar söyleyerek onu son yolculuğuna uğurlamışlardır. Kaşkay Türklerinde gençler ve önemli kişiler öldüğünde mezarlarının başına mutlaka sazu nağara getirirler, yırcılar gelip yırlarlar (K.K.52).

Kaşkay Türklerinde gün doğumundan önceki ve günbatımından sonraki zamanlar pek uğurlu sayılmaz, bu yüzden de bu vakitlerde saz alınmaz (Dersorkhi, 2016: 57).

Toplumda herkesin en büyüynden en küçğine kadar ince bir müzik duyumu vardır. Kadınlar, halı dokurken bile asanaklar (manı) okurlar, ezgiler eşliğinde türküler söylerler. obanlar sürüleriyle bazen şiir ve müzikle konuşurlar. Kaşkaylarda oban tütekleri, özellikle de göçebe yaşayan erkek Kaşkaylar arasında yaşatılmaktadır. Tteğin (ddğn) eski versiyonu, “tuluk” denilen ve hayvan

derisinden hazırlanan nefesli çalgıdır. Koyun güten çobanlar gezdikleri uçsuz bucaksız ovalarda, kimsesiz ıssız yerlerde koyunlarıyla baş başa kalıp hayatın zorluklarını tütek (düdük) sesleriyle dile getirirler, “**çoban havası**” icra ederler. Aynı zamanda otlağa götürülen hayvanları çoban uzaktan tütek sesiyle idare eder, hayvanlar ne kadar çobandan uzaklaşırsalar da akşama doğru tütek sesine doğru gelip sürüye karışırlar.

Kaşkay göçebesinin hayatının belli kesimleri, Dede Korkut Kitabı’nda geçen hayat tarzı ile benzerdir. Saz ve söz, göçebenin duygularının dilidir. Dede Korkut’un kopuzu, Kaşkayların sazıdır. Dede Korkut’un sözü Kaşkayların manileri, koşaklarıdır. Dede Korkut’un duası Kaşkayların alkışıdır. “...*hayat tarzı göçebe hayatıdır. Yazın yaylaya göçer, kışın ovaya inerler. Evlerin daha ziyade büyük göçebe çadırı şeklinde olduğu anlaşılıyor. Başlıca varhklan hayvanlardır. Her beyin büyük tavlalan, ağıllan vardır. Başlıca hayvanlar at, deve ve koyundur. Beylerin ünlü çobanlar ve ilkcıları vardır. Çocuklarını, zamanı gelince, evlendirmek isterler. Nişanlanma yüzük takmak suretiyle olur. Beşik kertme şeklinde nişanlanma da vardır.*” (Ergin, 2004: 28).

3.6.2. Danslar-Rakslar-Ritimler

Göçebe olan kesimlerde hayat şartları ne kadar zorlu olsa da, Kaşkaylar çalışmanın yanı sıra eğlenceyi, dansı seven bir toplumdur. Her seramoninin, her bayramın kendisine özgü raksları-dansları ve oyun havaları vardır. Kaşkaylar raks etmeye, dans etmeye “**oynamak**” derler. Dans müziklerine, ritimlerine de “**oyun havaları**” derler. “Oyun”, yarışma anlamında da kullanılmaktadır. Çocukların oynadıkları çocuk oyunları anlamına da gelmektedir. “Oyun” kelimesinin kökenine baktığımızda bu kelimenin ilkel inançlarla bağlantılı olduğunu görmekteyiz.

Kırgızların konuşmalarında oyna- (oynamak, eğlenmek) terimi, bakşının faaliyetine ilişkin olarak kullanılır ve “bakşı oynoy oyat” ifadesi “şaman ayin yapıyor” anlamına gelir. Kırgız şaman tedavi yöntemlerinden söz ederken oynoy (oynuyorum, eğleniyorum) kelimesini kullanır. Burada kullanılan oyun kelimesi ve

ayinin belirlenmesi sırasında dans, şarkı ve müziğin olduğu gözlemlenmektedir (Lvova vd., 2013a, 152).

Eskiden ayin ve ritüel amaçlı, seremoni nitelikli yapılan ritimler, danslar, oyunlar sonraki dönemlerde izlerini korumayı başarmışlardır. Eski Türk halklarının birçoğunda olduğu gibi Kaşkaylarda da birçok seromoni niteliğinde yaşatılan danslar vardır. Yağmur yağdırmak için rakslar, danslar eşliğinde “Kosa Gelin Oyunu” ile ritüel yapılmaktadır.

“Oyun”, dans şenlik havası dışında, aynı zamanda eşitliği sağlamaya da hizmet eder. Oyun toplumun tüm üyelerini aynı çatı altında birleştirir, birliği ve beraberliği simgeler. Nasıl ki, bayramlar ve düğünler toplumun bir araya geldiği ayinler toplusudur, oyunlar-danslar da bu ayinlerin önemli parçalarıdır. Kaşkaylarda günümüzde de oynanan “cenkname oyunu”, yarışma karakterli, savaş ruhlu bir oyundur. Haley –**halay**, birlik ve beraberliği sembozlike eder.

Kaşkayların dans müziği cengname (bu dansı sadece erkekler oynar), halay, yaylıg dökme, leki, eşrefi adlarıyla bilinmektedir. Erkekler “haley” oynamaz, “hay” oynar. Halayı kadınlar oynar (Kalafat, 2005: 36).

Halay-haley, bildiğimiz gibi kolektif yaşam tarzında ortaya çıkan bir danstır ve “haley sangin”, “yorga haley”, “laki” ve “yaylug tokma” gibi çeşitleri vardır. “Ateş etrafında yapılan bu dansın özelliği de onun birliği, beraberliği simgelemesidir. Kaşkaylı araştırmacı üstat A. Safari, “Haley” dansının kökeninin çok eskilere dayandığını söyleyerek bu oyunun anlamını Tanrı’ya şükür olarak yorumlamıştır. Haley dansında olan iki elin önce sineye, daha sonra yukarıya doğru kaldırılması ve daha sonra dans eden kişinin hafif öne doğru eğilmesi (ta’zime benzer), bu şükrü ifade eder (K.K.3).

Ahur, Kaşkaylardaki “haley” oyunun kökeninin “Gök Tanrı” inancıyla bağlantılı olduğunu ileri sürer (Ahur, 2001: 137). Kaşkaylar bazen ateşle beraber haley meydanın ortasına hayat ağacı denilen “ağaç” da koyarlar (K.K.3).

Kaşkaylar arasında musiki ve dansa çok önem verilir. Üstad H. Ciddi Bayat’a göre bir Kaşkaylı ya da kendisine Türk diyen birisi için “Kaşkay haley” çok önemlidir. H. Ciddi Bayat, arkadaşı Keremi Xudabedey’le ilgili hatıralarını şu şekilde aktarmaktadır: Korona hastalığından dolayı hastanede yoğun bakımda olan Keremi artık ölümünün yaklaştığını anlayarak son anda hemşirelerden ona iki yağlık

vermelerini rica ediyor ve türkü oynamak istediğini, **haley-haley** oynamak istediğini söyler. Hemşireler telefonda Kaşkay haleyinin-halayının müziğini açarlar ve adam yatakta uzanarak son nefesinde bu haleyi oynar ve ölür. H. Ciddi hocamız, bunu anlatırken müziğin, dansın İran’da yaşayan Türkler için ne denli kutsal olduğunu ifade etmiştir (K.K.7).

Bu raks türünün eskiliğini gösteren en önemli belge ise, Azerbaycan’a Bakü yakınlığında Kobustan’daki kaya resimleri üzerinde çizilen monaloet dönemine ait dans eden insan ve bazı hayvan türlerinin taş üzerindeki çizgileridir. Bu dansın kökeni bizleri çok eski dönemlere, yani avcılık dönemine (o dönemde ayin, ovsun avın uğurlu olması için yapıyordu) kadar götürmektedir (Hasanov,1986: 9-10). Bu kayaüstü resimlerden de görüldüğü üzere raks, ayin niteliğinde olmuştur. Azerbaycan Türkleri de halay yerine “yallı” kelimesini kullanmakta olup, bu kelimenin etimolojisine bakıldığında, **Yal-** kelimesi hem dağ eteği, tepe, yamaç “ی ل, ی ال” ; hem dağa bağlanan uzun bir tepe hem de at kılı için kullanılmaktadır (K.K.63).

Kaşgarlı Sözlüğü’nde ise “**yal, yaldı- yalımlandı, alevlendi**” anlamında karşımıza çıkmaktadır (Atalay, 1986: 63). Od/ateş etrafında yapılan av törenlerinde, eski insanlar sırayla yan yana belli aralıkla daire şeklinde dizilir ve kovalanmış hayvan bu daire içine düştükten sonra onu avlarlarmış. Eski Türk kavimlerinde şamanların ayin zamanı el ele vererek ateş etrafında bu hareketlerin aynısını yapması, av törenlerinin zamanla oyun ve raks olan **yallıya (diğer adı haley, yaylık dökme, mendil dökme)** dönüştüğünü düşünmemize olanak sağlamaktadır. Bu sebeple av ayininin, zamanla seremoniye dönüşerek “yal” kelimesinin alevlenmek anlamına geldiğini de göz önünde bulundurarak bu adı aldığını düşünüyoruz.

Kaşkaylarda oba düğünleri toy kerresi denilen ateş etrafında yapılmaktadır. Oyun ve danslar da bu ateşin çevresine dönülerek oynanır. Kaşkaylarda “oyun havaları” diye bilinen makamlar vardır ve adları şöyledir: “Ağır haley, Baş gedail, Beş Yağlık Çopu, Destmal Rizan, Eşrefi, Geden ağır el haley, Heft destmal, Hınaburaya, İki yağlık Kesme Nar Ağacı, Lekı ya da lekki basma, Orta haley Tolvazi, Üç Basma, Üç yağlık, Yağlık Atma, Yağlık Dökme, Yârim Döne, Yorga haley” (Karaaslan, 2010: 212-213). Halaylar genelde *ağır haley*le başlamakta, insanlar oyun için bedeni-vücudu hazırlamakta ve daha sonra müzik ritmi ağır havadan çıkarak orta ritmik avaza dönüşmektedir. Sonrasında *orta haley*

oynanmakta, en son meclisin/eğlencenin sonu yakın ise *yorga haley* oynanmaktadır. Bu ritmik sıralama bile insan vücudunun işlevine uygun olarak programlanmış gibidir. Dede ve ataların miras bıraktığı bu oyunların herbiri, toplumun hayat ve yaşamına uygun olarak yaşatılmaktadır.

Yorga haley gece ateşi etrafında yapılır. Geleneksel Kaşkay giyimli kadınlar ve kızlar yanan ateş etrafında dans ederler. Atalarından kalan bu dans türü onların kültürlerini diri tutan önemli bir sanattır. Yorga Halay, bir tür kutsal kadın oyunudur ve hızlı bir ritmi olduğu için uzuvların hareketi daha hızlı olduğundan, ateşin ve alanın etrafındaki dönüşü daha hızlıdır; bu nedenle yaşlılar bu oyuna az katılır (K.K.63).

Bu raksların bazılarının sadece kadınlara, bazılarının ise sadece erkeklere ait olması, raksların dinsel törenlerin içinden çıktığının göstergesidir. Mönuçöhri, halay raksının ve Cengnamenin geçmişini eski İran'a uzanan bir raks olarak göstermiştir. (Kiyani, 2014: 218)

Kaşkaylar savaşçı bir halk oldukları için onların yiğitliklerini gösteren kendilerine has oyunlarından biri de cenknamedir. **“Cenkname- Koroğlu destanından olan parçalar eşliğinde söylenen türkülerdir”**. İbni- Mühenna Sözlüğü'nde “Çenk-musiki aleti” olarak geçmektedir (Abdullah Battal, 1934: 25). Döğüş ruhunda, savaş ruhunda olan bu danslardır. “Cenkname” Azerbaycanda bu raks “Pehlivanlar” ve “Cengi” adlanır. Destan ifacılığında kullanılan savaşla ilgili rakslardandır. Savaş ruhlu olan Cengi, Koroğlu raksı, Mısıri gibi, Zorhana oyun havaları da Azerbaycanda da mevcuttur. Çünkü Türkler savaşa da dini bir görev gibi bakmışlar. Vladimirtsov'un söylediği gibi Cengiz Han ve çevresi savaşa dinsel bir nitelik yüklemişlerdi. (Vladimirtsov, 1948: 93). Savaş ruhunda olan bu türküler, destanlardan ve halk hikayelerinden parçalar halinde aşık havaları- eşliğinde okunur.

“Hər tirə ya tayfa özünə özəl çalqıçı varıdır. Çalqılar saz (zırna/ surna) və nağaradan oluşur. Birpara toylarda kərənəy, sitar, ney və kamança da olar. Toyung başlanışı “səhər avazı ya səhər ağazı” qəssiynən bəlli olur. Kişiləring oyunu için “cəngnama” çalarlar.

Oyunung adı “towlu”/“həcənhey”/“tərkə oyunu”dur. Bu oyun bir savaş oyunudur. Bu oyunda qaşqayı kişiləri özəl yerli geyim geyərlər. Bu geyim şal,

arxalıq, sərmə, çuqqa, zınhara və börkdən oluşur. Bu oyunun amacı hər tirə ya tayfanın savaşıqlıq və qoçaqlıqlını görsətməkdir. Bu oyun qoçaqlıq və çiriklik yarışdır. Oyunda birilərinin bacaqlının sınması da görünübüdür. Bu oyunda adernalin yükəskdir və gərçək vuruş və savaşı çıxma olasıqlıqlı vardır.(URL-23)⁴⁸

“Kaşkay düğünlerinde çeşitli oyunlar oynama, düğünlerde eksik olmayan bir gelenektir. Erkekler ve kızlar tərəfindən çoğunlukla ayrı ayrı oynanan bu oyunlardan en önəmlisi erkeklərə ait “uzama dorma” vekızlaraait bir oyun olan “haley” sayılmaktadır. “Uzama dorma” oyunu, büyük bir daire içerisinde ve ortada olan kişiye kendisinin anlamadan vurma-kaçma şeklinde oynanmaktadır. Daire merkezinde olan kişinin, kimin ona doğru geleceğini fark edip onun ters yönüne kaçması gerekiyoryoksa ağaşı dalından yapılmış ve “terke” denilen aletle vurulmuş olacaktır. “Halay” ise büyük bir daire şeklinde kızlar tərəfindən oynanır. Kaşkaylarda oynanan diğər oyunlar ise erkekler için “Moday Eyneniler” olan vekızlar için “yağlı ghapoy” adlı oyunlardır” (Dehsorkhi, 2016: 57).

Düğünlerde genç erkekler at yarıştıtır, yetenekli olan bir atlı cahal(genç) at üstünde gıyğış durarak-atın kuyruğuna taraf dönerek ve at üzerinde ayaküstünde oturmadan keklik vurur. Düğün meydanında bu atlılar yağlık içinde koyulan elmayı götürer ve kendi yeteneklerini gösterer ve sonunda düğün evinden hediye alardı (K.K.7).

Kaşkaylar arasında **kadınlar halay çekerken** ellerinde yelledikleri olan sarı, yeşil, beyaz ve kırmızı rengli yağlık dedikleri bezler de, mutluluklarının renklerle sembolize edilişidir. Bu renkli bez parçaları al elvan ve parlaklıqlıyla güneş ışınlarını çağrıştırmaktadır. Bu toplumlarda renklerin kendi dili olmakta; “kaşkayı kemani” ve “kaşkayı başlıqlı” ise özel günlerde ve bayramlarda kullanılmaktadır.

“Heft destmal ya da yedi yağlık olarak bilinen oyunda, kadınların elindeki yağlık dört kere ileri üç defa geri atılarak oynanmakta ve bu şekilde oynandığı için oyuna yedi yağlık adı verilmektedir. Benzer biçimde oyundaki figürlere atfen —iki yağlık, —üç yağlık —yağlık atma Şeklinde adlandırılan oyunların yanı sıra oyunun

⁴⁸ URL-23: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

düğün içindeki sırasını bildiren —sehravazı, —yağlık dökml ya da —terkavazı gibi makamlar da bulunmaktadır (Karaaslan, 2010: 207).

Kaşkaylarda olan çoban havası, çoban raksı ve çoban güreşi, Azerbaycan’da **han çobanı** raksı olarak tanınmaktadır (Hasanov, 1986: 77). Bildiğimiz gibi göçebe hayat süren ve hayvancılıkla uğraşan Türklerin çobanlarının sopa olarak kullandıkları değnekleri ile dans etmesi ve kahramanların merasimlerde güreşmesi, bu raks eşliğinde yapılıyordu. Eskiden ritüel olarak yapılan bu oyun, zamanla dansa dönüşmüştür. Hayvancı toplum olan Kaşkaylar, savaşçı ruhlarını hala korumaktadırlar. Bu da onların göçebe hayatından doğan özellikleridir. Göçebe hayatta hayvancılık ön planda olduğu için, çobanla ve hayvancılıkla ilgili olan çok sayıda inanç ve folklor örnekleri korunmuştur.

Çoban, hayvanları otlağa götüren ve hayvanların emanet edildikleri kişidir. O yüzden de hayvanları her türlü tehlikeden korumak zorundadır. Elinde sopası/değneği ve yanında köpeği vardır. Bu sopayla çoban sürüyü hem vahşi hayvanlardan hem de yabancı düşmanlardan korumaktadır.

Erkekler arasında yarışma karakterli oynanan “**ağaç vurdu**” oyunu ve “**Hoo**” oyunu da bu danslardandır.

“Erkekler arasında yarışma karakterli oynanan ağaç vurdu oyunu, “Hoo” oyunu da bu danslardandır. Sopayla yapılan danslara Kaşkaylar “Ho veya hu” derler. Günümüzde de sopayla yapılan dansların kökenini savaş karakterli olduğunu görüyoruz. Müzik eşliğinde oyunculardan birisi değneği atar diğeri ise kendisini bu ağacı tutarak savunmaya başlar. Savaşı hatırlatan bu dansa dışardan baktığında sanki iki kişi kılıçla birbirini yenmeğe çalışmaktadır. Kaşkaylarda kadınlar bu dansı oynamazlar. Bu oyunun aynısı İran’daki Türkmenlerde ve Şahsevenlerde de yaşıtılıyor fakat onlarda savaş niteliği taşımaz sadece bir kişi elinde ağaçla dans eder” (K.K.2).

Halk müziği olan cengi savaş ve mücadele havasıdır. Cennameyi sadece erkekler oynar, hay-küylü savaş dansını ve mehteri hatırlatır. Halayı daha çok kadınlar oynar. Bu sebeple Kaşkaylarda “kadın bezm keyf edecek, erkek rezm savaş edecek” şeklinde bir deyim vardır. Halk oyunları ise davul ve zurna eşliğinde oynanmaktadır.

“Çub bazı” veya “uzama durma” oyununda “give” denilen ayakkabılar giyilir ve bacaklar *papiç* ve *paytabe* kumaş ile sarılır. İki erkek meydana gelir ve birisinin elinde kalın odun, diğerinin elinde ince bir dal (paya) olur. Bu oyuna “Ho oyunu” da denilmektedir. Özellikle büyük düğünler ve sünnet düğünlerinde oynanan bu oyun, yarışma karakterli olup, oyunda iki erkek olur. Oyunun kuralı, sırtını dönmeden birisi diğerinin ayaklarına sopayla vurmalıdır. Cenkname dansı eşliğinde yapılan bu oyun hem eğlenceli hem de iddalı bir oyundur. Bazen bu oyun tireler arasında da yarışma olarak yapılır ve kazanan kişiye ve tireye hediyeler verilir. Yerden papağ alma oyunu, at üstünde gösterilen hedefe kurşun atma oyunu da dans ve müzik eşliğinde yapılmaktadır.

3.6.3. Folklor: Sözlü Edebiyat Ürünleri

Bir toplumun var olduğunun en önemli göstergesi dili; dilin varlığı ve zengiliğinin göstergesi ise, o toplumun sözlü kültürü/edebiyatıdır. On dokuzuncu yüzyılda folklorla ilginin artması, halkların kendi kimliklerini öğrenmek için folklor ürünlerine başvurmasıyla başlamıştır. Kaşkay folklorunun temelini sözlü kültür ürünleri oluşturmaktadır. Sözlü kültür ürünleri, Kaşkay toplumunun geçmişi, yaşam tarzı, inanç ve gelenekleri ile ilgili bilgiler verdiği için önem arz etmektedir. Bildiğimiz gibi kendi dillerinde eğitim almayan tüm toplumların hepsinde sözlü edebiyat ürünleri kendi dillerini ve kültürlerini korumak adına her zaman daha baskın şekilde korunur; halk geçmişini ve kimliğini kaybetmemek adına bu ürünlere sarılır.

İlk insanlar, doğa olaylarının müsebbibinin iyi ve kötü ruhlar olduğuna inandıkları için, doğaya karşı düalist bir düşünce yapısı içerisinde olmuşlardır. Geceye, soğuk havaya, kışa karşı olumsuz; gündüze, güneşe ve sıcaklığa karşı olumlu anlamlar yükleyerek iyi ve kötü ruhları/düşünceleri yaratmışlardır. Alkış ve kargışlar(beddualar) da, bu ruhlar ve düşünce yapısıyla ilişkili olup; daha sonra bu eylemlerden sözün majik gücüne karşı inanç doğmuştur.

Azerbaycanlı araştırmacı A.Nebiyev, folklor ürünlerinin yaratılmasının ilk sebebinin doğanın ram edilmesi, yağmur yağdırılması, güneş ve sıcaklığın çağırılması amacıyla yapılan ayinler olduğunu söyler. İnsanlar doğayı ram etmek/etkilemek için

efsunları ve majik gücüne inandıkları ritimli sözleri kullanmışlardır (Nebiyev, 1986: 12).

Sonraki dönemlerde bu efsunlar, ilkel mitolojik anlamından uzaklaşarak tekerlemelerde, bulmacalarda, çocuk folklor ürünlerinde yaşayagelmektedir. Duymaz, tören tekerlemelerinden bahsederek bunları, doğa güçlerini, doğa olaylarını etkilemek amacıyla söylenen” sihirli”, “tılsımlı” kelimeler olarak adlandırmıştır (Duymaz, 2002: 61). Ritimli kelimelerden oluşan tekerlemeler aslında basit ve ritme dayalı kelimeler ve şiir kalıplarıdır. Bunlar ilkel insanın ayinler zamanı kullandığı ritim ve şiirsel öğelerin kalıntılarıdır. Günümüzde de yağmur yağdırma ayinlerinde ve mevsimlerle ilgili ayinlerde bu kalıplar yaşatılmaktadır.

Sözlü edebiyat ürünleri içerisinde tapmacalar (bilmeceler), asanaklar (maniler), lalay(ninni), matal (masal), rivayet, efsaneler, fıkra, dua, beddua, deyim, atasözü, destan, hikâye v.d. yer almaktadır. Toplumlar da hayatlarının her anında hem günlük konuşmada hem de törensel kutlamalarda bu edebiyat ürünlerine başvururlar.

Bilmeceye Kaşkaylar “tapmaca” derler. Bu bilmeceler akılda tutulması kolay olacak şekilde, yani daha ritmik ve kafiyeli kelimelerden oluşmaktadır.

Şükrü Elçin bilmecelerle ilgili şu tanıımı yapmaktadır: Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl zekâ veya güzellik nev’inden mücerred kavramlarla dînî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münâsebetler ve çağırışmalarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir (Elçin, 1970: 12).

3.6.3.1. Bilmece, Masal, Hikâye ve Tekerlemeler

3.6.3.1.1. Tapmacalar/Bilmeceler

Tapmaca tapmanın- bulmaca çözmenin Kaşkaylar arasında eski dönemlerden beri çok yaygın olduğu bilinmektedir. Âşıklar, birbirilerini bulmacalar söyleyerek bağlar ve diğerinin sazını bu şekilde alarlarmış. Diğer bir uygulama ise;

yağmur yağmadığında bilmece söylenmesi ve eğer bir kimse bu bilmeceyi çözerse yağmurun yağacağı inancı imiş (K.K. 61).

A. Mirzayi (Mirzai), folklor ürünleri olan tapmacalarla ilgili yazısında halk arasında **tapmacaya- bilmeceye** cevap bulunmazsa yağmur yağmayacağını; bulmaca çözülsün de yağmur yağacağına inanıldığını söylemektedir. “*Folklor meselesinde bir yazar ve moheqiq gerek ki xelq emanetini cox diqqetinen roayet éyleye. Bu tapmacalar qedim zamanları elimiz çirağının işşigimiş ozaman bu deyim yağış yağmaz, Kerezler ve qerevellerde el içinde cox revacimiş. Geliş metel (tapmaca, bulmaca) deyək ta yağış yağa*” (Mirzai, (1396) 2017: 2) Kaşkay Türkleri, sözlerin ve kelimenin gücüne çok inanmaktadırlar. Bu inancın bir örneği ise, eski inançlarında da bulunan, masalın anlatıldığı günün sabahında yağmur yağmasıdır.

“Ak giydirdim Kırmızı diktim Yeşil biçtim” (Ben Ağacı), “Gece ekdim nohudu, Gündüz aradım yok idi”(Yıldız), “Aktas, kırmızı tas birini götür birini bas” (Ay ve Güneş), “Üstü yonca biçmeli, altı gül suyu içmeli” (Koyun), “Eli var, ayağı yok, karnı yırtık canı yok” (keçeden yapılan ceket-kepenek), “Köyde Süleyman” (Horoz), “Tayfada ferman” (Köpek).

Matallar-Masallar üç parçadan oluşmaktadır. Tekerlemeli olan kısmına Kaşkaylar “döşeme” derler. “Saz eşliğinde söylenen şiir kısmı bittikten sonra bazı âşıkların döşeme (soylama) adını verdikleri mensur bir tekerleme başlar. Tekerlemede, olmayacak şeyler âşığın sanki kendi başından geçmiş gibi, mizahi bir şekilde anlatılır” (Oğuz v.d. 2014: 189). Ana metin ve sonuç kısmı da genelde tekerleme-döşeme ile biter. “Kır at”, “Aksak Ceyran”, “Tilki ve Karga Konaklığı”, “Kara Dağın Ala Canavarı” gibi maşallah halk arasında çok sevilerek anlatılmaktadır.

Mətəl, mətəl mətiniyə,
İki sıçan götünüyə,
Biri zərdə, biri çərmə.
Mindim çərmə kindinə,
Çaptım Kuşan yoluna,
Kuşan yolu dərvaza,
Ayı gördüm yer qaza.
Suğan verdim sowuttum

Alma verdim owuttum (ovutmaq)
Getdim gördüm: Şah qızı qalı toxur, (toxur)
Üstündə bülbül oqqir (oxur).
Gördüm ki, bir palandır,
Altında bir qurandır.
Oxuyanda gördüm ki,
Varı gəplər yalandır. (Şamil, 2020: 188).

3.6.3.1.2. Aksak Ceyran Masalı

Bir varmış biri yokmuş. Tanrı“dan ayrı heçkas yox imiş. Bir var imiş, biri yox imiş, Tanrı“nin bändəsi çok imiş. Bir gün bir allah bendesi dağa çıkar, bakar ki, yerde çok güzel çakıl taşları var. Çok hoşuna gider alar bu çakıl taşlarından birkaç tanesine çocuklarına götürmek için cebine atar. Adamın bir kızı bir oğlu varmış. Adam eve gelir çakıl taşlarını cebinden çıkarmak ister elini cebine atar bakar ki, çakıl taşları birer buğdaya dönüşmüş. Adam düşünmüş ki, ne güzel hergün biraz bu çakıllardan toplayım, bunlar da buğdaya dönüşer. Adam çuval alar tekrar aynı dağa çıkar çakıl taşlardan toplar fakat çuvalın ağzını kapatmak için ipi unutmuş. Etrafta bakar ip arar. Bakar ki, etrafta çukur içinde ip var, adam bu ipi çıkarmak için ipi çeker. Ama ip uzadıkça uzar. Bakar ki, bu çukur büyük bir kuyu olur. Birden kuyudan kocaman bir dev gözüktür. Dev adamı görence sorar ey adam oğlu burda ne gezersen? Dev adamı yemek ister. Adam ona yalvarır ki, beni affet ama ben sana kendi canım karşılığında başka can veririm. Bir kızım bir oğlum var. Dev kabul eder. Derki sabah erkenden çocuklardan birisini getir. Adam çok pişman eve döner ve herşeyi eşine anlatır. Çocuklardan birisini dev’e vermemiz gerekir. Bu sözleri adamın kızı duyar ve çok korkar. Kız herşeyi kardeşine anlatır ve evden kaçmak için plan yaparlar. Kız bulakta-pınarda çimmek-duş almak adıyla evden çıkar, erkek de kızın tarağını ona yetiştirmek adıyla evden çıkar ve iki kardeş pınar başında buluşurlar. Kaçarlar. Sabah dev bekler adam gelmez. Dev gelir adamın evine, adam anlatır ki, çocuklar evden kaçmış. Dev çocukların aramak için pişine takılır. Çocuklar orman yoluna gider bakarlar önlerinde geçmeleri gereken büyük nehir var, bu nehri geçemezler. Kız parmağında olan sihirli yüzüğünü çıkarar nehre atar ve su

durar ve çocuklar nehrin karşı yakasına geçerler. Dev gelip onlara yetişer, kendisini çocuklara yolcu olduğunu çaydan nasıl geçebileceğini sorar. Kız onun dev olduğuna anlar. Onu aldatmak için der ki, nehrin içinde bulunan beyaz taşın üzerine çık ordan geç. Beyaz taş olan yerde nehrin en derin yeridir. Dev inanır ve çayı geçmek isterken boğuluyor. Bunlar yola devam ederler. Çok susamışlar yolda bir çobana rastlarlar. Çobandan nerden su içebileceklerini sorarlar. Çoban onlara iki pınar tarif eder. Derki, ilk yolda karşınıza bir pınar çıkacak orası hayvanların suyudur siz ona dokunmayın, eğer o sudan içerseniz aksak ceyrana-ceylana dönüşürsünüz. Ordan geçin, diğer ikinci pınar insanların suyudur ordan su için. Çocuklar pınar başına yetişerler. Bu sudan içmemeleri gerektiğini biliyorlar. Fakat oğul bunu denemek ister. Bilerekten bacısının saç darağını pınar başına bırakır. Bir yıl ilerledikten sonra çocuk derki, kardeşim senin saç tarağını o pınar başında unuttum. Dönüp onu almam gerekir. Erkek çocuk geri dönmesine izin verir. Çocuk merakından gelir o sudan içer. Ve hemen aksak ceyrana dönüşer. Kız bekler bakar ki, kardeşi gelmedi ama uzaktan bir ceyran geliyor. Anlar ki, kardeşi o sudan içmiş. Çok üzelerek yola devam ederler. Diğer pınarın olduğu yere vararlar. Burada bulunan ağaçta kendilerini ev ederler. Kız o ağacın başına çıkar orada geceler ve o ağaçta yaşamaya başlarlar. Kardeşi ceyran da dağa gider yemek bular getirirmiş. Bir gün yörenin şahının oğlu ava çıkar ve avdan sonra pınar başına gelir, sudan içer orda ağaç altında uyur. Ceyrana dönüşen kardeş çeşme başında uyayan adam görünce ağaca yaklaşıp uzakta bekler. Kız da ağaç başında üzüntüsünden ağlar. Gözyaşı şah oğlunun yüzüne düşer. Şah oğlu uyandığında ağaç başında güzel bir kız olduğunu görer. Kıza ne kadar dil döksede kızı ağaçtan indiremez. Kendisi de ağaca çıkmak istese de bu ağaca çıkamaz. Eve döner, herşeyi babasına anlatır. Kıza âşık olduğunu söyler. Bu ağaçtan kızı indirmenin yolunu ararlar. Bir büyücü yaşlı kadın kızı o ağaçtan indirebileceğini söyler. Bu büyücü kadın kendisini yaşlı kör kadın olarak gösterir ve ağaç altına gider. Orda çeşme başında elbise yıkamak istediğini söyler. Orda ateş yakar ve kazanı ateş üzerine ters koyar ve içine su dökmeye başlar. Kız ağaçtan görüyor ki, kadın kazanı ters koymuş. Yukarıdan ona söyler ki, kazanı ters koymuşsun. Kadın ise onun gözlerinin kör olduğuna ona yardım etmesi gerektiğini söyler. Kız ağaçtan iner karının elbiselerini yıkar. Sonra karı ona derki saçlarımı tara. Kız onun saçlarını taradıkta kadın yanına aldığı iğne iplerle kızı kendi elbiselerini diker. Sonra kız

etrafta insanları görünce ağaca çıkmak ister. Ve ağaca in der ağaç dalını indirir fakat kız elbiseleri karının elbiselerine dikili olduğu için ağaca çıkamaz. Bu kızı yakalar saraya götürürler. Şah oğlu ile evlendirilir

Kızın kardeşi olan aksak ceyran hergün saray yakına gelir orda bacasını beklermiş. Kendisini belli etmezmiş ki eşi şah oğlunun karısıdır. Bir gün bir hizmetçi şahın kadını kıskanırmış. Hep bu kızı takip eder ki, bu kızı öldürsem şah oğlu ile evlenirim diye düşünür. Bu kızı kuyuya atar. Kız hamile olduğu için o kuyu içinde çocuk doğurur. Kardeşi olan ceyran da kuyu başına gelir onlara yemek verermiş. Bu hizmetçi kız şah oğluyla bu kız yerine geçer. Kendisini hamileymiş gibi göstererek. Aksak ceyran eti canı istediğini ve kuyu başında olan ceyranın avlanmasını ister. Avcılar bu ceyranı avlamak için gelirler. Bakarlar ki, bu ceyran kuyu içinde bir şey var diye düşünürler. Bakarlar ki, kuyuda kız ve çocuklar var. Avcılar onları ordan kurtarır. Her şeyi şah oğluna anlatırlar ve şah oğlu hizmetçiyi cezalandırarak kendi karısı ve çocuklarını yanına alır ve aksak ceyran da onlarla beraber yaşamaya başlar (K.K.6).

3.6.3.1.3. Yeddi Kardeş Masalı

Bir memleketin padişahının çocuğu olmuyormuş. Yedi kadınla evlenir yine de çocuğu olmaz. Bir gün bir derviş padişaha yedi elma verir ki, bu elmayı hatunları yesin. Sonra çocuğu olacaktır der. Altı eşi elmanın hepsini yer, yedinci eşi ise yarım elma yer. Altı elmayı bütün yeyen hatunlar iyi büyük oğullar, elmayı yarım yeyen hatunun ise küçük (yarım) bir oğlu oluyor. Ay dolanır, yıl geçer bu oğlanlar büyür. Bir dev varmış ki Alaberzengi diye geçer adı bu dev yöre halkına çok zülm edermiş. Şah emrederki oğullarına bu devi benim huzuruma getirin. Altı oğlu gider. Ama kimse devi yenemez. Fakat küçük oğul yarım oğul gider bu devi aldatarak yener ve getirir şahın huzuruna. (K.K.3). Kardeşleri onu kıskanar ve onu bir kuyuya atarlar. Fakat bu yarım oğul kuyuda ölmez ve oradan kurtulur. Bir memlekete gider. Gittiği üşllkede duyar ki, bir ejder yılanı var ki, insanlara zülm eder. Her gün bir aileden bir kız yer. Bu gün son gün Padişah kızın sırası olur. Yarım oğul gider bu ejder yılanını da aldatarak kılıcıyla öldürer ve insanları bu beladan kurtarır. Padişah kendis kızını bu oğlanla evlenmesini ister fakat yarıım oğul başına gelenei anlatır ve ölkesine

dönmek istediğini babasının yanına dönmek istediğini anlatır. Yarım oğul kendi memleketine döner. Babası oğlunun hasretinden ağlamaktan gözleri kör olmuş. Bir gün yolda oğul iki durnanın söhbetini duyar, durnalar konuşur ki, bu ağacın yaprakları kör insanların gözlerine şifadır. Oğul bu yapraklardan toplar babasının gözüne sürer ve babasının gözleri açılır. Sonunda bu oğul yılandan kurtardığı kızla evlenerek iki memleketin de şahı olar (K.K3).

3.6.3.1.4. Melek Şah Masalı

Bir varmış biri yokmuş. Tanrı"dan ayrı heçkas yox imiş. Bir var imiş, biri yox imiş, Tanrı"nin bändası çok imiş. Biri birini seven genç bir oğlan bir kız varmış. Bu oğlan çok kasıp-fakir, kız ise zengin ailedenmiş. Bu yüzden de kızın ailesi genç oğlana kız vermezlermiş. Kız ise oğlanı çok sever ve bir gün ona derki “Gece herkes uyuduğunda ahırdan iki at ve evdeki altınları mücevherleri alıp seni sabah çeşme başında bekleyeceğim. Sabah gün doğmadan kız çeme başına gelmiş Ahmet diye seslenince birisi sesini duymuş kız o adamı ata binmdirmiş yola çıkmışlar. Kız bu oğlanın sevgilisi olmadığından şübhe etmiş bakmışki bu o oğlan değil. Anlamış ki, aslında sevgilisi uyumuş gelmemiş. Fakat bir şey söylemeden tanrının ona verdiği kadere razı gelmiş.” Demekki Allah bana bu insanı nasip etmiş” der yolun devam eder. Bu oğlanı her kes tembel oğlan diye çağırdığı için kız bu oğlanı değiştirmek ister ve der ki ben sana hiçbir şey yapmam çalışıp kendine bakacaksın. Birlikte ev tutup yaşamaya başlarlar fakat kız her gün oğlanı iş bulmak için diğer mahhallelere ve pazarlara gönderir. Fakat hep eli boş geri dönermiş bu tenbel oğlan. Bir gün yolu dev mahallesine denk gelmiş yerden siyah taşlar görmüş ve çok beyenmiş bu siyah taşlardan bir avuç alıp cebine atmış. Bir gün padişah şehri dolaşmaya çıkmış ve herkes kendisne özgü padişah için hediyeler getirmiş meydana bu tenbel oğlanın hiçbir şeyi olmadığı için cebine attığı siyah taşları buraya bırakır.

Vezir ve padişah bu tenbelin karısının güzelliğine meftun olur. Bu kızı elde etmek için bir plan yaparlar. Vezir tembele sorar “sen bu taşları nerden getirdin”? Tembel dev mahallesinden getirdiğini söyler. Vezir anlar bu adamın başını belaya sokmak için en güzel plan budur. Onu tekrar dev mahallesine git bir çuval bu

taşlardan getir derler. Tembel başına geleni karısına anlatır karısı işi agerçeğini bildiği için tenbel oğlana bir tuzak yapıldığını söyler. Karısı çok zeki ve akıllı biri olduğu için ona diyor ki, vezirden kırk gün zaman iste ve ona karın ve yaşlı annenden bahset, eğer başıma bir şey gelirse aileme karşılığında mücevher verilmesini söyle. “Vezir oğlanın şartlarını dinlemiş ve ne de olsa devler diri bırakmaz düşüncesiyle kabul etmiş. Dediği zaman içinde dev mahallesine gelmiş ve aynı şekilde bir çuval taş toplayarak vezire götürmüştü. Vezir, oğlanın sağ salim döndüğünü görünce şaşırmış. Bu sefer onu Devin çiçeğini getirmek için göndermiş. Oğlan yine vezirden kırk gün zaman alıp vezirden bu isteği karşılamamanın karşılığında altınlar istemiş vezir yine kabul etmiş. Oğlan dev mahallesine giderken yolda yaşlı bir ihtiyarla karşılaşmış. İhtiyar ona nereye gittiğini sorduğunda oğlan gülü aradığını söylemiş ve ona demiş ki ora gedişin dönüşü olmaz “Ey bahtsız genç! O gülün sahibi devdir ve kırk koruyucusu var, yedi gün dev uyuduğunda ora gidersen belki o çiçeği ala bilersin güzel kızları ve perleri o sarayda esir tutar, hayat suyu da orada saklıdır” demiş. Oğlan bir yolla devin sarayını bulur ve yaşlı adamın anlattığı peri kızıyla karşılaşır. Kız ona eğer Devin hayat suyunu ele geçirirsen hem sen hem de ben bu saraydan kurtarabiliriz.” demiş. Dev avdan döndüğünde burnuna insan kokusu gelmiş demiş: döndüğünde insan kokusunu almış ve:

“Adam adam kokusu gelir

Yağlı badem kokusu gelir

İnsanoğlu burda ne arar” demiş. Oğlan devin hayat suyunu ele geçirir. Dev canı artık oğlanın elindeydi eğer o suyu dökse dev ölür. Dev korkusundan onların çıkmasına izin verir. Oğlan peri kızını ve devin altınlarını servetini develere, atlara yükleyerek saraydan sağ salim kurtulmuş. Dev bunların da arkasınca gelmeye başlamış ve bunu gören insanlar korkudan kaçmaya başlamış ve oğlan insanları gözü karşısında bu suyu kırarak devı öldürür. Bu olayı gören şehir halkı tenbel oğlan Melek şah adını verirler. Vezir bakıyor ki, bu oğlandan kurtuluş yok hep kazanarak geri dönüyor. Ona daha zor bir görev yapmasını ister. Şehirde bir süt havuzu yapması için aslanla fil sütünü fil derisine doldurmasını ister. Malek Şah yine yola çıkmış ve yolda yine aynı ihtiyarla karşılaşmış ve beyaz saçlı ihtiyar ona, “Fil ülkesinin padişahının ayağında yedi senedir bir diken var ve bu dikenı kimse çıkaramaz o yüzden bu file yaklaşanıbu fil uyuduğunda ayağındaki dikenini çıkar ve sonra onu bu

beladan kurtardığın için Fil sana “annen sütü sana helal olsun”derse yanına yaklaş ve dilediğini al. Malek Şah, yaşlı adamın söylediği gibi yapar ve fil padişahı onu kabul eder, ondan ne istediğini sorar. “iki deri dolusu fil sütü ve aslan sütü ister” Fil ona, “Ben ne zaman bağırırsam tüm fil ve aslanlar buraya toplanacak ve senin istediğini yerine getirecekler, der. Filler ve aslanlar toplanır, fillerin padişahı “bütün aslan ve fillerin yavrularını süt emmesin onların sütünü bu gece sağın bu gence verin diye emr eder. Melek şah bu seferde eli dolu görevi yapmış şekilde geri döner. Vezir artık bakmış ki başka çare yok. Vezir son çare onu diğer dünyaya anne ve babalarından mektup götürmek için övlelendirmek ister. Yaşlı annesi, karısı ve devin esaretinden kurtardığı peri padişahın huzuruna çıkarak bu emre çok üzülüklerini söylemiş. Evdekiler Malek Şahdan, padişah ve vezirinden kırk gün mühlet daha isterler. yine de karşılığında altınlar almak şartıyla. Padişah Malek Şahın istediklerini karşılar ve Malek Şah onlara mektuplarının cevabını almak üzere onlardan anne ve babalarına adlarına mektup yazmalarını ister. Malek Şah, “şehir ortasında bir ateş yakılmasını ve kendisini de bu ateşe atmalarını ister, çünkü peri kızı onu bu ateşten kurtaracağını söyler. Onların yazdıkları da kendisi cevap yazar. Yazdıkları “Kaldığınız dünyanın hiç bir değeri yoktur, orada kalıp boşuna bekliyorsunuz, bu mektubu aldığınızda bizim yanımıza gelin.” içeriğiyle, anne ve babaları dilinden yazıp padişah ve adamlarına göndermişler. Mektup onlara ulaştığında, “Biz Malek Şahı odunlar arasında yakıp öldürmüştük.” Diye düşündüler ve bu mektubun gerçek olduğunu sanrak kendilerini yakmışlar. Malek Şah ve ailesi bu padişahın belasından kurtulmuş ve kendilerine bir saray yaparak periyi de kendisine eş ederek mutlu mesut yaşamışlar. Onlar yetiştiler muradına, Gökten üç elma düştü, biri benim, biri masalcının, biri de dilim dilim oldu varı çocukların payına (K.K.6).

Masallar en çok inanç izleri barındıran folklor ürünleri arasındadır. Tekerlemeler bile ‘*Bir varmış biri yokmuş. Tanrı”dan ayrı heçkas yox imiş. Bir var imiş, biri yox imiş, Tanrı”nin bändası çok imiş*’ diyerek, tek tanrının varlığı ile başlar. Genelde masallarda karanlık güçlerle devler, cinlerle iyiliği temsil eden insanlar ve perilerin savaşı vardır. Masallarda geçen devlerin dünyası, yeraltı dünyası olan Şamanizm’deki Erlik’in karanlık dünyasıdır. Kahramanlar bu dünyaya iner ve kuşların, atların, develerin ve perilerin yardımıyla bu dünyadan kurtulurlar. Şamanizm’de gördüğümüz iki dünya arasında aracı olan hayvanlar ve kuşlar vardır

ki, masallarda bunlar kahramanların karanlık dünyadan orta dünyaya gelmesine yardım ederler. Bu sebeple masallara, iyiliğin ve kötülüğün savaşının resmedildiği yer demek yanlış olmayacaktır. Peri masallarında sık sık karşılaşılan bir duruma tüm Kaşkay masallarında da rastlanmaktadır. Peri kızları her zaman insanın yardımcısı olarak karşımıza çıkar. Şamanizm’de iyeler olarak karşımıza çıkan bu periler kötü ruhlarla ve devlerle mücadelede insan evladına yardım eder. Hatta *Melek Şah* masalında da gördüğümüz gibi kahramanı kurtarır ve sonunda onunla izdivaç eder. Kahramana yardım eden diğer bir kurtarıcı ise *Yaşlı bilge-ihitiyardır*. Masal ve efsanelerde her zaman yol gösterici ve kurtarıcı olarak görülen bu bilge kişiler, destan ve halk hikayelerinde derviş ve Hıdır/Hızır’a dönüşmüştür. Kutsal gücü olan bu bilge kişiler de yardımcı iyelerdir. Kazan Tatarlarının folklorunda, *yol gocaları* olarak adlandırılan bu bilge yaşlılar, yolda ve darda kalan insanlara yardım etmek için görevlidir. Hatta Kazan Tatarları bu yol gocaları için nezirler verir ve onlara adaklar adarlar.

3.6.3.1.5. “Gödelek ve Gözü Göy Kossa” Hikâyesi

Kaşkayın bir hanı varmış. Onun da güzeller güzeli bir eşi ve bir Kılıç adlı oğlu varmış. Gün geliyor bir gün bu han dünyadan göçtü. Dul kalan karısı da çocukları ile birlikte hayatlarına tek başlarına devam etmeğe mecbur kaldılar. Günlerin birinde Alberzengi (Kaşkay kültüründe kadınlara musallat olan erkek cin veya dev olarak tanımlanır) bu kadına âşık oldu. Kendisi çirkin bir yaratıktır fakat farklı şekillere girebilmektedir. Kadına yaklaşmak için yakışıklı bir erkek kılığına bürünerek kadına yaklaşır. Hileleri ile onun gönlünü almayı başarır.

Kırk keçisi olan bu ailenin hayvanlarını oğlu Kılıç sabahları dağa götürer, akşamları gün batan çağı geri obaya dönerdi. Alberzengi de Kılıcın obada olmadığı zamanı fırsat bilip, obaya gelir ve bu kadınla ilişkiye girerdi. Bu zeyfe ile (kadınla) ilişkiden kimesenin haberi olmadı. Bu ilişkiden dokkuz ay, dokuz gün, dokkuz saat geçti kadın hamile oldu. Doğum zamanı yaklaştığı için kadın Alberzengiye dedi ki, bu çocuğu doğursam oğlum sorar ki, senin kocan yok bu çocuk nereden çıktı? Alberzengi diyor ki, oba yolu üzerinde bir İlğın ağacı var doğum zamanı oraya git ve orda çocuğu doğurduktan sonra çocuğu yol üzerinde bırak. Kadın doğum sancısı geldiği zaman Alberzenginin söylediği gibi yaptı, çocuğu doğurarak ağaç altında

bıraktı. Akşam oldu, oğlu dağdan keçileri ile obaya dönünce baktı ki, ağaç altında bir çocuk bırakılmış, hemen bu çocuğu aldı ve eve getirdi. Annesine dedi ki, bende yalnızam, tekem bu çocuğa biz bakalım bu çocuk bana kardeş ola. Annesi de kabul etti. Alabertzengi ile kadının planları başarılı olmuştur. Kadın çocuğa süt verdi, süt içtikten sonra bebek dil açıp konuşmaya ve yürümeye başladı. Kırk gün sonra kocaman bir yiğit oldu. Oba ehli toplandı ki, bu çocuğa ad versinler. Çocuk kendisi konuşarak dedi ki, benim adım “Gödelek” olsun.

Bu çocuğu ismi gödelek (gödelek- kısa boylu, çevik insan için söylenir) oldu. Bunlar abi kardeş beraber koyunları güder, onları dağa götürerek annelerine yardım ederlerdi. Bir gün Gödelek abisine diyor ki, sen bu gün gelme obada dinlen sürüleri ben götürecem dağa. Anlaştılar ve Gödelek sürü ile biirlikte tek başına dağa çıktı. Bir baktı sarı bir kurt sürüye doğru geliyor, hemen çomağını eline aldı ki, kurdu vursun. Kurd dil açıp konuştu. Man et, beni vurma ben sana haber getirmişem. Sen Alabertzenginin oğlusan ve Alabertzengi Kaf dağında yaşar. Orada bir davul saklamış. Sen git oraya o davulu bul, bir müşkilin olursa uca dağ başına çıkarak bu davulu çal, o zaman ben yardıma geleceğim. Gödelek çok şaşırdı fakat obaya döndüğünde bu olayla ilgili kimseye şey anlatmadı. Ertesi gün erkenden Kaf dağını bulmak için yola koyuldu. Kurdun terif ettiği yolla kırk günlük yolu, bir gecede Kaf dağına ulaştı ve yer altına saklanmış davulu buldu. Davulu da alarak geriye obaya döndü. Ve bu davulu obada sakladı. Alabertzengi de her zamanki gibi çocuklar olmadığı zamanda obaya gelmişti. Bir gün bu Alabertzengi kadına diyor ben artık istemiyorum hep böyle gizli saklı gelmeyi. Fakat senin oğlun beni kabul etmez. Gel Kılıç’ı öldürelim bizim Gödelik oğlumuz var o bize yeter. Kadın çaresiz kalıp kabul ediyor. Peki dedi: nasıl yapacaksın? Alabertzengi cevap verdi ki, ben yılan kılıfına girecem ve su tuluğunun altında saklanacam ne zaman çocuk su içmeye gelse onu sancaram.

Gödelek bir gün sakladığı davulu alıp çıkar tepebaşına, bu davulu çalmaya başlar. Davul çaldığında, kurt yardıma yetişti. Ona Alabertzenginin menfur planını haber verdi. Akşam çağı sürüler obaya döndüğünde iki kardeş da obaya geldi. Büyük oğul Kılıç gitti ki, su tuluğundan su içsin. Gödelek dedi ki, kardeş sen gitme ben sana su getiririm. Gödelek gider su tuluğunun başına Alabertzengi (yılan kılıfında) bakar ki, bu kendi oğludur onu sançmaktan vaz geçer. Gödelek ona dediki, “çal çala öz uşağını da çalarsan”? Yılan hemen saklandı ve gözden kayb oldu. Bu tuzaktan Kılıç

kurtulmuş oldu. Bir gün yine Alberzengi kadının yanına gider der ki, ilk planımız başarız oldu şimdi başka bir tuzak kurmamız gerekiyor. Kadın kabul etti. Dedi ki, bu sefer yaşlı ihtiyar kılığında ben de dağa çıkacam ve Kılıc'a aç bir ihtiyarım dişlerim yok, bana keçilerinden süt sağ, kuru ekmeklerimi o sutte ıslatıp yeyem. O keçiyi sağdığında ben de kılıcımla onun boynunu vuracağım. Fakat Gödelek yine geybden haber alıyor ve Alaberzenginin planından haberdar oluyor. O gün o da abisine söylüyor ki, bugün ben de senininle dağa çıkacağam, sana yardımcı olurum. Alaberzengi dağa çıkıyor ve planını olduğu gibi Kılıc'a anlatıyor. Kılıc yaşlı olduğuna inandığı Alaberzengi için keçi tutup getirdiğinde Gödelek söylüyor ki, sen bırak adam kendisi keçiyi sağsin. Kılıc kabul etti. Alaberzengi keçiyi sağmak istediğinde Gödelek onun sakladığı kılıcını görüyor ve hemen alıp onun boynunu vuruyor. Kılıc bu olaydan çok üzüldü. Dedi ki, sen neden bu yaşlı adamı öldürdün? Gödelek cevap verdi: Sen işin gerçeğini bilmiyorsun. Ben sana bu olayı daha sonra anlatırım. Devi öldürdükten sonra bunlar birlikte obaya dönüyorlar. Annesi bunları birlikte görünce çok şaşırdı. Oğullarına sordu ki, siz obada bir yaşlı adam gördünüz mü? Kılıc dedi ki, evet gördük ama Gödelek onun boynunu vurdu. Ben çok korktum, bizim başımız belaya girer. Annesi sordu ki, peki yaşlı adamın öldüğü yer neresi, Kılıc o yeri annesine terif etti. Annesi geceleğin yola koyuldu devin öldüğü yere ulaştı gördü ki, Alaberzenginin boynu bedeninden ayrılmış ölmüş. Onun yağından aldı ve geri döndü. (Kaşkay kültüründe de dev yağı ağı- zehir olarak kullanılıyor). Kadın bu yağı aldı ki, Kılıcı öldürmek için pilav yapsın. Kadın pilav yapar ve devin yağını pilavın bir köşesine döker. Çocuklar dağdan geldiğinde der ki, oğullarım sizin için güzel bir plav yapmışam. Yine gaybden haberdar olan Gödelek annesinin planından haberdar oluyor. o yüzden de pilavın zehirli olan kısmının Kılıcın önünde olduğunu anlar. Annesine söyler ki, bana su tuluğundan su getir. Annesi kalkar su getirmeye ve Gödelek zehirli pilavı değişir. Annesi haberiz bu zehirli pilavı yedi ve zehirlenerek şişti ve öldü. Kılıc bunu gödü başına vurdu dedi, vay dün sen yaşlı adamı öldürdün bugün bizim anamız öldü. Sen bizim başımızı derde soktun. Gödelek dedi ki, kardeş sen üzülme senin gerçeklerden haberin yoktur. Olan geçen herşeyi kardeşine anlattı. Bizim anamız divle evlenmiştir ve onlar pilan yapıp seni öldürmek istiyirdiler. Sonra kardeşler üzülseler de annelerine gömdüler.

Günler geldi geçti, bir gün gün Gödelek abisine dedi ki, gardaş bizim varımız devletimiz sadece kırk keçiden ibarettir. İkimiz çobanlık için fazlayız. Ya sen git şehere para kazan, ya ben gedeyim sen burada kal. Kılıç dedi ben giderem. Gödelek ona söyledi ki, sen ki, şehere gettin gözü gök olan kossayla yoldaşlık eleme, onun yanında çalışma, bele insanlardan uzak ol. (Kaşkay folklorun da kossa- kısa boylu, gök gözlü ve seyrek dişli kel insanlar için söylenir. Bu tip insanın kurnaz ve nazarı olan insan olarak bilirler).

Kardeşler anlaştılar ve Kılıç kendisine yol azuku hazırladı yola koyuldu. Yeddi kent geçtikten sonra bir şehre vardı ki, bu şehrin adı Gumçedi. Bu şehrin yedi kapısı vardı. Kılıç şehrin bir kapısından içeri girdi. Orda önüne bir adam çıktı. Bu adam sordu nerden gelip nereye gidersin? Kılıç derki, falanca köyden geldim çalışmak için. Adam dedi gel benim yanımda gulam ol (Parayla İş Gören Ve hukuku Başka İnsanlardan daha Az Olan İşçi) Kılıç adama baktı ki, kısa boylu gözü gök, diş seyrek Kossadır. Dedi yok benim kardeşim söyledi ki gözü gök kossa adam yanında gulam olma-çalışma. Bu kossa baktı ki Kılıç naif insandı. Gitti farklı kılığa girdi tekrar Kılıcın karşısına çıktı dedi gel benim yanımda çalış, kılıç dedi yok ben çalışmam. Benim kardeşim demiş gözü göy kossa yanında çalışma. Bu kossa yine gitti, diğer kapıdan başka kılıkta geldi Kılıç yine aynı sözleri söyledi. Üç kere tekrar Kossa bunun karşısına çıktı. Kılıç düşündü ki, şehirde herkes kossadır. Mecbur bu kossanın çanında çalışmayı kabul etti. Kossa dedi fakat benimle şartlarım var onları yerine getirersen sana çok altın, para verrem. Yok eğer onları yerine getimezsen işin zor olur. Onu kendisi ile yer altında yerleşen bir odaya götürdü ki, yüzlerle insan orada saçından asılmış. O adamları gösterek, bak bunlar benim şartlarımı yerine getire bilmedikleri için ben onları cezalandırmışam. Kılıç kabul etti, dedi ne şartın varsa ben yerine getirerem. Ertesi gün, Sabah oldu, Kossa Kılıcı yanına çağırdı dedi, o bu kabı al, içinde sütlaç var. Bu kabı kendinle götür ama bu sütlaç dağılmadan geri getirmen gerekir. “Bu Sulaç Kabunu Ne Yarala_ ne Parala Dop Dolu Ye Geri Getir Tümünü”, İkinci şartım bir tazı- av köpeği ile ava gideceksin, av etini yiyecek, bir uyluğunu da getirip bir kucak odunla beraber bir eşeğe yükleyeceksin. Bir öküz ve bir eşekte ve arpa da verdi ki, bu arpanı da ek ben gelene kadar bu arpalar filizlenmiş ola. Öğlenden sonra da bu arpalar saralmış yetişmiş ola. Kılıç özküzü eşeği, sütlaçı ve arpaları da aldı yola koyuldu. Kossanın dediği yere vardığı, baktı çöllü biyabandı.

Ne av var ne ne odun var. Öküzle eşşegi bağladı bir birisine ki, kaçmasınlar. Baktı ne arpa ekilecek yerde yoktu. Acıktı getirdi Kossanın verdiği sütlaçın möhrünü kırdı ve içindeki sütlaçı yedi. Odun da toplamadan geri döndü. Kossa dedi ne yaptın? Dedi gettim çöllü biyabandı ne av var ne odun var. Ne de ekilecek toprak. Ama arpaları ekтім. Sonra da acıktım sütlaçı yedim geri döndüm. Kossa dedi ki, ben çıktım dam üstüne, ektiğin arpalar ne göğermiş, ne de yetişmiş. Sen bu şartımı da yerine getirmedin. Kılıç dedi Kossa bu arpa bir günde nasıl hem göğersin- yeşillensin hem de sararsın yetişsin bu mümkün değil. Kossa cevap verdi ki, doğrudur. Benim şartlarım zor. Ben seni saçından asmam gerekecek. Kılıç bu şehirde bu gözü göy Kossanın dustağı oldu.

Kılıcın gitmesinden bir yıl geçti Gödelek gördü ondan hiçbir haber yoktur. Çok merak etti. Kurdun sözlerini hatırladı “ne zaman dara düştün, bu davulu çal” demişti. O da davulunu alarak bir tepeye çıktı. Davulunu çaldı. Kurd onun yardımına yetişti. Gödelek kurda derdini anlattı, Kılıc’ın yerini sordu. Kurtta gaybden haber verdi ki, kardeşin filanca şehirdedir ve gözü göy Kossanın gulamı’dır. Onun şartlarını yerine getirmediği için Kossa onu dustak etmiş. Gödelek çok endişelenerek yola çıkar. Birkaç şehir geçer Gumça şehrine varır. Yedi kapısı olan şehrin kapısına vardı bir baktı gözü göy kossa oralıktadır. Kossa bu adamın yabancı olduğunu anlıyor. Hemen ona yaklaşır ki, sen iş arıyorsun ben de gulam arıyorum. Gödelek kossa olduğunu anladı ve hemen kabul etti. Gözü Göy kossa buna da söyledi benim şartlarım var onları yerine getirmezsен, seni de saçından tavandan asaram. Gödelek dedi ben senin şartları kabul ediyorum, ama benim de şartım var. İlk şartım odur ki, bana bir börk (şapka) dolusu eşrefi-altın para vereceksin. İkinci şartım odur ki, burada dustak ettiğin yüz kişiyi serbest bırakacaksın. Kossa Gödeleğin şartlarını kabul etti. Kılıça verdiği görevi aynı şekilde Gödelek için de söyledi. Dedi bu kabı al, içinde sütlaç var. Bu kabı kendinle götür ama bu sütlaç dağılmadan hem onu ye “Bu sulaç kabunu ne yarala ne parala dop dolu, ye ama dolu geri getir tümünü”, İkinci şartım bir tazı- av köpeği ile ava gideceksin. Av edeceksin, etini yiyeceksin, bir uyluğunuda getirip, odunla birlikte eşeğe yük edeceksin. Kendisine bir öküz, eşekte ve arpa da verdi ki, bu arpanı da ek ben gelene kadar bu arpalar filizlenmiş ola. Öğlenden sonra da bu arpalar saralmış yetişmiş ola. Ertesi gün sabah oldu Gödelek Kossanın terif ettiği yere gitmek üzere yola koyuldu. Baktı ki, burdan nehir

akıyor. Yakında da bir köy var. Köye doğru gider. Bakar ki, gençler burada toplanmış. Dedi ki, ben istiyorum sizler için helim (arpadan yapılan yemektir) pişirem. O zamanlar da insanlar fakirdir. Çok yemek olmazdı. Bunlar çok mutlu oldu. Dedi ki, bir şartım var, bu nehir kenarında olan kamışların yeşil olanlarından getirin onları bu yere diki ben de size yemek yapayım. Onlar da bu yeşil kamışları getirdiler yere diktiler. Kossa öğlen olduğunda dam üstüne çıktı ki, baksın Gödelek görevini yapmış mı? Baktı ki, her taraf yem yeşil olmuş. Kossa dedi ki, bu adam benim kökümü kesecek. Her şeyimi alacak. Köy çocukları arpadan helimi pişirdiler öküzü de kestiler arpa ile pişirdiler yediler. Öküzün de bir uyluğunu- (kalçadan dize kadar olan bacak bölümü) da eşeğe yükledi. Sonra sabanı kestiler odun ettiler ve eşeğe yük ettiler. Akşama doğru Gödelek söyledi ki, şimdi gedin nehirdeki sarı kamışları getirin yeşil olanların yerine dikelim. Çocuklar bu görevi yerine getirdiler. Sarı kamışları yere diktiler. Kossa yine dama çıktı baktı ki, her yer sarı olmuş. Kossa çok şaşırdı.

Gödelek son şartı kalmış, sütlaç yemek için içi boş bir ağaç buldu ve sütlaç bozulmadan yedi. Sonra yediği helimi kusak kabı doldurdu. Geri obaya döndü. Kossaya dedi şartların hepsini yerine getirim. Dedi ki, öğlen arpalar yeşil, akşam sarı çaldılar gördün mü? Kossa, evet gördüm. Kossa sordu, peki uyluk nerde? Dedi öküzü kestim yedik, bu da uyluğu. Dedi ben sana söyledim av et kes ye ve uyluğunu getir. Dedi ama sen söylemedin ne avı ben de öküzü kestim. Kossa baktı Gödelek çok akıllıdır, kabullendi. Sütlaç kabı nerde? Dedi bu nedir içinde kumusan? Dedi sen bana dedin ye, sonra geri getir. (Kaşkay Türkçesi'nde de geri getirmek iki anlamı var. Birisi kusmak diğeri geri vermek anlamındadır) ben de öyle anladım ki, sen kus demek istedin.

Peki odun nerde dedi sabanı (Saban – eskiden ağaçtan yapılırdı. Çift süren hayvanların koşulduğu için kullanılır) kırdım odun oldu eşeğe yükledim. Kossa sordu ki, neden sabanı odun ettin? Gödelek cevap verdi ki, öküzü kesmiştim. Eşeğe bağlamak için sabana gerek yoktur.

Gözü Göy Kossa gördü ki, Gödelek her şartı yerine getirmiş. Gödelek söyledi ki, ben senin her şartını yerine getirdim, şimdi sıra sende. Sen de benim iki şartımı yerine getireceksin. Birincisi saçlarından tavana astığın yüz kişiyi azat edeceksin-serbest bırakacaksın, ikincisi bana bir börk-şapka dolusu eşrefi sikke vereceksin.

Kossa düşündü sonra şartı yerine getirmeye karar verdi ve yüz kişiyi serbest bıraktı. Onların içinde Kılıç da vardır. Sıra geldi ikinci şarta Gödelek bir küçük çukur kazdı ve börkünün de arkasını delerek bu çukurun üzerine koydu. Kossa eşrefi kessesini getirdi ki, bu börk içine eşrefi döksün. Eşrefiler bitti ama börk bir türlü dolmadı. Kossa anladı ki, burda bir mekr var, börkün arkasında yırtığı-deliği var. Kossa dedi: eşrefiler bitti ama börk dolmadı, bu börk delikli börk. Gödelek cevap verdi ki, bizim şartımız benim börk dolusu eşrefi almamdır. Çukur doldu ve börk de eşrefi ile doldu. Bu eşrefileri aldıktan sonra Gödelek kurdu hatırladı. Davulunu da alıp bir tepebaşına çıktı. Davulunu çaldı, baktı kurd yetişti. Kurda yaptığı herşeyi anlattı. Kurd dedi ki, kossa sana verdiği herşeyi senden almak için plan yapmış ve Kossanın pılanını Gödeleğe anlatır. Kossa da hanımına söyledi ki, bu gödelek bizim “kökümüzü gazacaq”neyimiz var, hepsini eşreflilerimizi, paramızı, pulumuzu alacak. O gece uyuduğunda herşeyimizi eşeklere yükleyelim buralardan kaçalım. Gödelek de bu pılanı bildiği için bir un çuvalı içine girer. Gece ile kossa gece yarısı eşyalarını toplayıp yola çıktıklarında bu un çuvalını da eşşeğe yüklediler. Gece yola koyuldular. Bir dağ yolunda bir sürü kurdun saldırısına uğradılar. Kurtları kovmaya çalışsalar da kurtler sürü halinde saldırmaya başladılar. Kossanın hanımı dedi, keşke Gödelek burda oolsaydı bunların hepsini öldürür bizi kurtarırdı. Kossa da pişman oldu, evet dedi haklısın hanım. Bunu duyan Gödelek saklandığı un çuvalının içinden çıkarak, ben hizmetinizdeyem dedi Kossa ile Hanımına. Gödelek çıktıktan sonra kılıcını çekti kurtların bazısını öldürdü, bazısı kaçtı. Kossa Gödeleğe sordu sen nasıl oldu buraya geldin, senin bu çuvalda ne işin var? Gödelek dedi ki, siz yola hazırlananda ben de ben çuval içine girdim uyuyam, ben uyumuşum siz beni eşşeğe yüklemisiniz.

Kossa hanımına dedi gidelim bir nehir yanına orda geceleyelim. Ben deyecem hava çok soğuktur, Gödelek sen bizim aramızda uyu, üşümeysin. Sonra da sen bir taraftan ben biraftan yorganı boynuna dolar onu boğarız. Karı koca anlaşıyorlar. Nehir yanına vardıklarında kadın gödeleğe söyledi gel bizim aramızda uyu. Gödelek yine pilandan haberdar olduğu için, onların aralarında uyudu. Gece kossa ile hanımı uyudu. Gece Gödelek baktı ki, herkes uyumuş, hemen geçti Kossanın diğer tarafına uyumaya, Kossa kaldı ortada. Hanımı da ortada uyuyanı Gödelek sanarak, yorganla Kossayı boğarak nehre attılar. Gece karanlık olduğu için Gödeleği görmüyor. Hanım dedi oh oh çok iyi oldu Gödelekten kurtulduk, Gödelek de seslendi Oh oh iyi oldu

Kossadan kurtulduk. Hanım anladı ki, Gödelek yine mekr yapmış. Gödelek hanıma teklif etti, iş böyle oldu Kossa öldü sen gerek benimle evlenesen, Kossanın varı devleti bana kalsın. Kadın bu teklifi kabul etti. Kossanın evine geri geldiler ve orada evlenip mesut bahtiyar yaşadılar. Gödelek fakirlikten, kadın da kurnaz Kossadan kurtulmuş oldu.

Hikâyeyi aktaran, Kaşkaylı dil araştırmacısı Velyullah İdir'dır. O, bu hikâyeyi Oğuznameler'in devamı olarak görmektedir. Araştırmacının kendi yorumu aşağıdaki gibidir:

“İlk bir oğuz kağan ve gödelek hikâyesinin ortak yanlarına bir bakalım: gödelek olağanüstü bir dev ve insan aşk ilişkisi sonucunda dünyaya gelir alaverzengi gödeleğin anasına vurularak onunla evlenir. uygur nüshası oğuz kağan destanında ise bu olağan üstülük mevcuttur. Bu sözkonusu nüshada oğuz anneden değil babadan yani ay kağandan dünyaya gelir. Biliyorsunuz ki bu destan (uygur nüshası) mani dini ortamında yazılmış ve ay hem kutsal hemde doğurganlık özelliklerine sahiptir.

Gödeleğin çocukluk fenotipi (göz rengi, boyu, saçları) de oğuzhankına benzemektedir. oğuz kağan destanında diyor ki:

“Oşul oğul-nung önglüki çirağı kök irdi ağısı adaş kısl irdi kösləri al saçları kaşları kara irdi yaqşı nepsikilərdin körüklügrək irdi”(o oğlanın yüzü benizi mavidi ağız ateş gibi kızıldı gözleri al saçları kaşları siyah idi iyi hurilerden haha güzel idi

Gödeleğin de fenotipi böyle betimlenmiştir: boyu kısa saçları siyah ve gür idi gözlerinden zeka ateşi fışkırırdı yanakları al kaşları çatmaydı. gödelek dünyaya gelende onun için bir isim seçmek gerekiyor.

Aile ve akrabalar toplanıp ona bir isim takmak istiyorlar. bu tartışmanın içinde gödelek dile gelip " benim ismim gödelek olsun" diyor. bu yönüyle de gödelek destanı oğuzhan destanı ile aynıdır.

-Oşul oğul anasının köğüsündin ağızını içip mundın ardıkrağ içmədi yığ əd aş sürmə dilədi dili kilə başladı.(O oğlan anasının göğsünden ağızın içip bundan daha artık içmedi çığ et yemek ve şarap istedi ve dili konuşmaya başladı. oğuzhanın islami rivayeterine göre(şecereyi terakime ve başka islami kaynaklarda) kara han bir toplantı yaparak (toy toplantısı) bu toya türk beglerini ve ileri gelenlerini bu çocuğa isim takmak için kendi katına çağırır. Herkim bir isim önerir ancak şaşkınlıklar içinde çocuk dile gelerek " benim ismim Oğuz olsun" diyor: Olgunluğa

erişme gün sayıları da iki destanda aynidir. Gödelek 40 gece 40 gün içerisinde güçlü kuvvetli bir yigit olur oğuzhan da öyle:

Kırk künden song bədüklədi yürüdi oynadı (kırk gün içerisinde büyüdü yürüdü oynadı). İki destanda gelelim "kurt" motifine:

Oğuz kağanın islami rivayetlerinde biliyoruz ki " kurt" motifi yok bunun bir kolay çözebileceğimiz bir nedeni var o da " islam". Bu rivayetlerde kürt motifi destandan elenmiş çünkü bu tür destanlarda kurt yalavaç ve peygamberlik rolünü üstlenmekte ve ismalıkta bu makam kutsal zaten. Ancak islam'dan önce uygur nüshasında kurt var özellikle oguz kağan'a yol göstericidir.

Göbelek destanı'nda da "kürt" kurtarıcı yol göstericidir. bu konuda bir soru ileri gelmektedir. kaşkaylar da müsülman niye " kurt" motifi bu destanda elenmeyip vardır? Bunun da çok kolay bir yanıtı var. kaşkaylar asırlar boyu şehirlerden uzak oldukları için islam kurallarına sıkı sıkıya bağlanmamışlar. Hala da durum öyledir.

Sonuç itibarıyla kurt motifi yerinde kalmış ve yalavaçlık görevine devam etmiş ve elenmemiş.

Gelelim destandaki kurt efendiye: uygur nüshasında oguz kağanın kurtla ilk karşılaşması böyle rivayet edilir; oğuz kağan kırıkanağa kün dæg bir çaruğ kirdi o çaruğdın kök dülüklüg kök çalluğ bədük bir irkək böri çıkdı (oğuz kağan'ın çadırına bir ışık indi. O ışıktan mavi tüylü mavi yeleli büyük erkek bir kurt çıktı).

Gödelek destanı'nda da gödelek keçileri gütmek için dağa çıktığında kurtla karşılaşır iki destanda da kurt motifi kurtarıcı yol göstericidir.

Benim kaşkayda saha araştırmalarım göre gödelek destanı ya oğuz kağan destanı ile aynıymış ve kaşkayın fetretler döneminde değişime uğramış yada bu destandan esinlenilmiş. Fetret dönemlerinde destan anlatıcılarının birçoğu hastalık veya savaşlar neticesinde ölmüşler ve bu zincir kopurmuş. Yavaş yavaş asırlar boyu kendi rayından caymış ve bugünkü halini almış” (K.K.81)

Velyullah İdir'in de söylediği gibi Gödeleğin doğum sahnesinin, Oğuz Kağan Destanı'ndan esinlendiği kesindir. Hikâyede yer alan “kurt” hem bu hikâyede hem de Oğuz Kağan destanında yol gösterici ve kurtarıcıdır.

Oğuznamelerin devamı niteliğinde olan bu hikâyede geçen bazı mitolojik öğeler ve kahramanlar Dede Korkut Hikâyeleri ile de benzetilmektedir. Bu hikâyede geçen “Dev- Alabazengi” ile Kaşkay Hanının karısının ilişkisi, Dede Korkut

Hikâyeleri'ndeki, Peri kızı ile Çobanın ilişkisine benzemektedir. Her ikisinde de insan ve insan dışı varlığın izdivacı vardır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde insandışı varlık olan perinin yüzüğü, oğlu Tepegöze yardım eder. Bu hikâyede de Alabazengî devine ait olan “davul” Gödeleğe yardımcı olur. Hikâyenin ikinci bölümünde olay örgüsü Oğuz Kağan Destanı'ndan yavaş yavaş uzaklaşarak Dede Korkut Hikâyeleri'ne daha çok benzemektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen göçebe veya yarı göçebe hayatı ve av sahneleri burda da gözlemlenmektedir. Bu hikâyenin göçebe-hayvancı bir toplumun hayatından esinlendiği görülmektedir.

Hikâyede aynı zamanda eski Şaman gelenekleri ve mitolojik izler de yaşatılmaktadır. (Göçebe hayvancı olan bu ailenin toplam kırk keçisi vardır gibi) Diğer önemli mitolojik durum ise, dokuz ay, dokuz gün, dokuz saatte doğan hikâyeye kahramanı “Gödeleğ”in doğum zamanıdır. Kaf Dağı'na kırk günlük yolu bir gecede gettiğinde doğumundan kırk gün geçmiştir. Bu sebeple kırk ve dokuz sayıları mitolojik olarak önem arz etmektedir.

Bu hikâyede de Gödelek'in yardımcısı ve ona her şeyi anlatan ve yol gösteren *kurttur*. “Dede Korkut”ta da Kazan Han evinin yerini kurttan öğrenmektedir. Diğer mitolojik öge *davuldur*. Bildiğimiz gibi davul, Şaman geleneğinde önemli bir enstürümandır ve Şamanlar, ruhlarla irtibata geçmek için davul çalarlar. Bu hikâyede de Gödelek gaybden haber almak için davul çalar ve kurt onun yardımına yetişir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu davul, karşımıza Dedem Korkut'un kopuzu olarak çıkmaktadır. Dedem Korkut “kopuz” çalarak bilgiler aktarmakta, nasihatlar vermektedir.

Hikâyede geçen Kossa, halk içinde de kurnaz ve uğursuz olarak nitelendirilmektedir. Kaşkayların inancına göre gözü gök, sakalı sarı olanın nazarı vardır. Şiilik mezhebinde de bu tür insanlar Deccal olarak tanımlanır ve şer odaklı olduğu için onlardan uzak olunması gerekir. “Gözü göy, sêkkêlî sarî êlde yamandır; sarî sığırdilî ağ mal da yamandır; kız boğaz, gelin kısr, êlde yamandır; günüz bulut, gece ayaz, ilde yamandır”, “Göz göy, sêkkêlî sarî, düşmen-i tarî”, “Gözü göy kôssa sêkkêlî” (Aghdam, 2009:110).

Hikâyenin sonu Deccal'ın yani Kossa'nın ölümü ve iyiliğin kazanması ile sonlanmaktadır.

3.6.3.1.6. Tekerlemeler

Tekerlemeler daha çok çocuklar için söylenmektedir.

Qızım qurban ilanlar

Qızım haçan dil anlar?

Qızım qurban aq atlar

Qızım haçan çaydan atlar?

(Kızım qurban yılanlar

Kızım ne zaman dil anlar?

Kızım qurban ak atlar

Kızım ne zaman çaydan atlar?

Qızım qızım bir babana

Qızımı verem bir çobana

Çoban gede mal kazana

Qızım yiye saçı uzana

(Kızım qızım gel babana

Kızımı verem bir çobana

Çoban gide mal kazana

Kızım yiye saçı uzana. (Khorshidi, 2017: 62).

3.6.3.2. Maniler, Ninniler, Türküler ve Ağıtlar

3.6.3.2.1. Asanak Mani

Bu yol gider Tebrize,

Gannadı rize-rize

Xudam bir yol ver bize,

Biz gedek ülkemeze.

Tellerin xermen xermen

Âlem esir ne bir men

Gel âlemi bağışla

Ta bir kalam esir men.

Dağların başına bax,

Dibinin daşına bax,

Men sevdiğim gözelin,

Oyan elimiz oyan,

Sınmaz belimiz oyan,

Üreyimiz bir olsa,

Gözüne yaşına bax.

Birdir dilimiz oyan.

Yağış gelir, kar gelir,

Bize bir atlı geldi,

Dünya bize dar gelir.

Sözleri dadlı geldi.

Gam yemə, kışdan sonra

Gölgesi şir, aslan

Hayva gelir, nar gelir.

Laçın kanadlı geldi. (K.K.22, K.K.39,

K.K.63).

3.6.3.2.2. Gelin Başı Asanaklar

Bu asanaklar, gelinin baba evinden çıkışında ve genelde gelin ve damatla ilgili söylenmektedir. Bu gelin başı asanaklar (maniler) Azərbaycanın Nahçıvan bölgəsində də benzer şəkildə yaşatılmaktadır. “Haxışta” adı verilen bu manilər kız tərəfi ilə erkek tərəfi arasında yapılmaktadır.

Gettim gördüm su doldurur

Biyabanda bir quyu var

Yar gel ay gel,

Yar gel ay gel,

Su yerine gül doldurer

Şekerden şirin suyu var,

Yar Gel ay gel,

Yar gel ay gel,

Yar mehribanım gel ay gel

Yar mehribanım gel ay

gel

Bir şirin zəbanım gel ay gel.

Bir şirin zəbanım gel ay

gel. (K.K.29).

3.6.3.2.3. Hayna-Hayna ve Elim Şir

Eski dövəmlərdə göçəbə kadınların sosyelleşmə yerləri halı tezgâhlarının başı və toy-düğünlər idi. Bu səbəpə kadınlar bu yerlərdə toplanaraq həm iş yapar həm də əğlence amaçlı şiirlər və türkülər söyləyərdi.

Əlim şir (şir, aslan), elim şir,

Şir, gel mənə medəd ver.

Meded verənim yoxdur,

Çörek yeyenim çoxdur,
Vuran, söyənəm çoxdur.
Towlar (işler) elim, ırlar dilim,

Towlaram ta ola gilim (kilim)
Towar bacı, tow ver gəle,
Xanım bacı, xam (xam ip) ver gele.
Her rengde bir yaz olsun,
Her neqşe şahbaz olsun (Şamil, 2020: 170).

Kaşkaylarda kadınlarının düğünden önce yaptıkları birçok geleneksel uygulama ve ritüelleri vardır. Bunlardan birisi de “**hayna, hayna**” olarak adlandırılan ve asanaklar eşliğinde yapılan türkü söylemedir. Bu, düğü döğme geleneği artık ortadan kalksa da bu asanaklar **-hayna hayna-** hala halk arasında yaşatılmaktadır.

Hayna haynalı kızlar
Cibi aynalı kızlar
Hayna dedim geldiler
Bura mesken saldılar.
“Hayna meli Hayna”
Sizde deyin Hayna,
Bizde deyek Hayna,
Hayna Hayna Hayna”

Bu düğü- prinç döğme zamanı yapılan bir eğlencedir. Kadınlar arasında okunmaktadır (K.K.24).

“Düğü-pirinç döğmek”, “çeltik döğmek” olarak adlandırılan, düğü aşının-pilavının yapılması için obadaki kadınların eskiden beri bir araya gelerek yaptıkları bir eğlencedir. Bu eğlencede düğü dövülür ve lavaş (yuxa) açılırdı. Fakat artık hazır ekmek ve düğü satıldığı için bu iş temsili olarak yapılmaktadır.

O tayda toy obası,
Döğülür nağarası
Yağlı getir gül apar,

Helvetdir bağ arası
Keher atın kulunu,
Mexmer edin çulunu
Biz gelmişik aparag,
Sizin bağın gülünü
Hayna, heli hayna,
Siz da deyin hayna,
Biz de deyek hayna,
Varı deyin hayna.

Ülgerem, aya bendem,
Çeşmeyem, çaya bendem,
Üzün dönder bir öpem,
Hesretli veya mendem.
Hayna, haynalı kızlar,
cibi aynalı kızlar,
Aynayı ver men baxam,
Geşeng demeli kızlar.
Ay aydıdır ay batmaz,
İtler dolanır, yatmaz,
Şahmar çalsun anayı
Sennen ayrı yatmaz,
Dağdan endirdim karı,
Mecmeye düzdüm narı,
Bezedim yola saldım,
Naz et gənzeli yarı (K.K. 24)

3.6.3.2.4. Ninni-Lalay

Ninniler beşik başında, çocuğa söylenen şarkılardan oluşmaktadır. Ninniler sadece annenin çocuğu ile ilgili arzu ve istekleri değil, aynı zamanda annelerin kendi sorunlarını da dile getirdikleri folklor ürünleridir. Anneler, toplum içinde

açıklayamadığı problem ve dertlerini ninniler aracılığıyla dile getirmişlerdir. Kaşkay ninnilerinde dayıdan çok söz edilmektedir. Bildiğimiz gibi bu gelenek Orta Asya Türkleri arasında da yaygındır. Anne tarafı akrabaları çocuğun en yakını olarak bilinir.

Lala deyirem balam yata
Büyük ola tüfeng ata
Lala deyirem lalam gele
Irax yoldan dayım gele

Lala deräm lalasına
Aş koyaram paylasına
Paylası mermer taşıdır
Dayısı xanlar yoldaşdır
Dağlar başı karaldı
Duman başı dar oldu (K.K.66).

Yas, ağıt, ayrılık ruhlu çok şiirler ve avazlar da bulunmaktadır: “Giden ağır él”, “Nıgar dağı” ve “Zarıncı”dır. Kaşkay Türkleri arasında ölü için ağıt söylediklerin de ölü lalayı-ölü ninnisi söylerler. Bunlar halk arasında önemli olan kişiler için söylenmektedir. “Darğa Mâhperviz Ninnisi, Darğa Peri Ninnisi, Ma’sume Bibi Behmeni Ninnisi ve Pervin Behmeni Ninnisi” bu ninniler arasında çok ünlüdür.

Havar Bibi lalası (ninnisi) hikâyesi kısaca şöyledir: Havar Bibi’nin amcasının oğlu İbrahim Han, bir kazada vefat eder. Sesi güzel olan Havar Bibi, İbrahim Han’ın yasında etkili bir ağıt yakar. Bu yakılan ağıt daha sonra benzer olaylarda da söylenegelerek ismi genellenir ve yas ninnisi adını alır. Ağır hastalığı yüzünden vefat eden Allahyar adlı gencin ölümünde de bu ninniye rastlamamız buna örnektir (Khorshidi, 2017: 80-81).

Pervin Behmeni, Kaşkay lalasının-ninnisinin anası olarak anılmaktadır. Bu ninnileri toplayarak kendi arşivinde toplayan türkücü, kendisinden sonra Kaşkay folkloru için değerli bir miras bırakmıştır. Pervin Behmeni “Hava” isimli müzik topluluğu-grubu kurmuştur. Prof. Dr. Ali Kafkasyalı’nın Hanım Behmeninin hastalığı döneminde ona destek olmak amacıyla Giresun Üniversitesinde de “Beşinci Türk Dünyası Âşıklar Şöleni ve Pervin Behmeni Kaşkayi Halk Bilimi Sempozyumu”

yapılmıştır. Bu şölende ilk defa Türkiye’de Kaşkay folkloru ve müziği, canlı olarak tanıtılmıştır.

Pervin Behmeni niskilli avazı ile Türk dünyasının kalbine dokunmuştur. Yıllarca başkaları için ninni okuyan Pervin Behmeni, son yolcuğuna öğrencileri tarafından mezarı başında onun ninnileri -lalayları okunarak uğurlanmıştır.

3.6.3.2.5. Türküler

Türküler, Kaşkay folklorunda çok önemli bir yere sahiptir. Türkülerin ana konuları halk arasında bilinen Koroğlu Destanı ve Kerem ile Aslı Hikâyesi yer alırken, “Âşık Garip”ten parçalar da okunmaktadır.

3.6.3.2.5.1. “Koroğlu Destanından Türküler: Koroğlu’nun Gürcüstan Seferi

Sefer düştü Gürcüstana,
Bizimle gelen gelsin,
Merd gelsin, namerd gelmesin,
Ganlı çaydan geçen gelsin.

Bu dünyanın hanı işi
Hem yazı var hem de kışı
Plav başında çok kişi
Gurruldayır, gurruldayır.

Çenlibelde ot biçenler
Gerengi yerden geçenler
Analarından küsenler
Geding Bulung Serdarınızı (K.K.24).

3.6.3.2.5.2. Köroğlu Destanının'dan Han Eyvaz Türküsü

Han Eyvazım gider olsan,
Taştır bu dağın yolları,
Bir belletten haberleştin,
Taştır bu dağın yolları,

Demircoğlu demir döker,
Gayımcı oğlu sana nöker,
Atın nalı mızın döker,
Taştır bu dağın yolları

Köroğlu der hakkın çoktur
Hakk bilir günahın yoktur
Kendi azdır Dağı çoktur
Taştır bu dağın yolları (K.K.3).

Turnalar Türküsü

Türk folklorunda kuşlar çoğu zaman iyilik timsali olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Şamanizm'de kuşlar, tanrı ile insanlar arasında haberci ve ruhu gökyüzüne taşıyan kutsal varlıklar olarak bilinmektedir. Çeşitli folklor ürünlerinde ise, özellikle turna kuşuna sesleniş halkın acılarını, üzüntülerini dile getiren bir durum olmuş; aynı zamanda bu kuşa uzaktaki yakınlardan haber getiren bir özellik de yüklenmiştir.

Göyde giden üç turnalar, beş turnalar
Göy telli sarhoş turnalar
Bak gör Eyvaz görünür mü?
Koç kardeşler görünür mü?
Sır kardeşler görünür mü?

Durna göyde dizim dizim
Boynu yanağından uzun
Bak gör Eyvaz görünür mü?
Koç kardeşler görünür mü?
Sır kardeşler görünür mü?
Durna göyde qoşa qoşa
Qarlı dağdan aş-aşa
Geldi Hünkar geldi paşa
Bak gör Eyvaz görünür mü?
Koç kardeşler görünür mü?
Sır kardeşler görünür mü?

Durna göyde burma burma
Qaşı qara gözü sürme
Köroğlu deyer canım durna
Bak gör Eyvaz görünür mü?
Koç kardeşler görünür mü?
Sır kardeşler görünür mü? (K.K.19).

3.6.3.2.5.3. “Garib Senem” destanı türküsü

Ne bacım var ne de anam
Alışam oduna yanam

Vetan senen sergerdanam
Veten gel bele gedeyim

Gözden geden ganlıca yaş
Ne qohumum var ne de qardaş

Veten ol Geribe yoldaş

Veten gel bele gedeyim (K.K.3).

3.6.3.2.5.4. “Garib Senem”den Parça

Qarşınızda Erzurumun dağıdır,
Qohum qardeş bizimle yağıdır
Lelem ölmüş ağlamağın çağıdır
Danış nenen, dinle Senem, dil nenem.

Erzurumun geliğine vuranda
Birden gördüm direk direk kar gelir
Lelem dedi gel burdan qayıdak
Söze getmedim dedim gayıda bilmem
Köprüden geçe bilmem
Ziyat han oğluyam mene ar gelir.

Ziyad han oğluyam adımdır Kerem,
Ah çekerem dağ daşı delerem,
Esli hanım sen ne desen gelerem
Ayak yalın karlı dağlar belinde.

Bulut gelip gökyüzünü tutubdur
Ağ sinemden yuxta
Bu ilinen on bir ildir han keremim itiptir.
Heç bilmedim öldü galdı neceoldu?

Eğer Kerem gelse benim elime
Özüm tebib olub derman elerem
Açaram başımı, yolaram saçımı
Yollar üste xermen xermen eylerem
Men bu canı kerem gelen yola qurban eylerem (K.K. 66).

Şairler ve şiirler: Kaşkaylar şiire ve söze bağlı bir toplum olduğu için obada şairler ve âşıklar çoktur. Bu şairler arasında Kaşkay Türkçesinde yazıp söyleyen Mensur Şah Muhammedi, Arsalan Mirzayi, Ayvazullah Safari, Kaveh İravani, Davud Hesenağayi, Kohser Rahimi, Laçın Baharlı, Furud Cihangiri, Teyibli, Nouruz Abbası, Behmen Muradi Alamdarlı, Nowzer Ustuvaz Dereşorlu, Arman Ferheng Şorbahlı, Ali Fereyduni Köleli, Kave İrevani Okçulu, Fettane Muradi Karakanlı, Raziye Kazımi Kurrani, Soğra Muradi, Duman Ejderi Bulverdi, Periçehr Muhammedzade Kadılı Borbor, Seher Keşkolli, Teyyibe Kerimi Cefebeyli vb. şairler vardır.

Bu değerli âşık ve şairlerle birlikte Kaşkay dilinin ve kültürünün korunmasına hizmet eden değerli hocalar araştırmacılar da vardır. Menuçehri Kiyani, Esadullah Merdani, Serheng Hüseyin Ciddi Bayat, Veliullah İdir, İsa Doğanlı, İsmayıl Mousalı, Emad Hazreti, Sümeyye Haghighat, Samira Haghighat, Samad Avayikhoş ve.d Kaşkay milli mücadelesinde ön sıralarda olan, Kaşkay dil ve kültürünü, kimliğini, folklorunu koruyan yurtseverlerdir. Bunlardan birisi de Kaşkay milli şairi Ayvazullah Safari'dir. Yayınlanmış birçok kitapları ile Kaşkay halkının milli mücadelesine, folklor ve edebiyatına yön vermiştir. Hürriyet ve millet sevgisi şairin eserlerinin önemli konusudur. Şair aynı zamanda Kaşkay Türkçesi ve folkloru araştırmacıdır.

Ateşte Doğum-Behmen Han Kaşkay ve Dava Arkadaşlarının Zalim Şah Rejimi Tarafından İşkence ve İdamı, (Tevelüdi der Ateş-Macerayı Şekenceyi Behmen Hanı Kaşkay ve Hemrezmaneş Tavesutı Rejimi Dojhumanı Şah), Kianneşr Yayınevi, Şiraz. (2004/1383).

Sami Kelanteri Honermend-Hacı Musaha Han Keşküllünün Hayatına Bir Bakış (Sami Kalanteri Honermend-Negahi be Zendeganiyi Hac Musa Han Kaşkuli), Kianneşr Yayınevi, Şiraz. (2010/1388).

Yetim Tepe, (Yetim Yal), Hemara yayınevi, Şiraz. (2010/1389).

Emir Timur Köreken Divanı, (Divanı Şiiri Azamullah Amir Timur Gurekan), Nameh Parsi Yayınevi, Şiraz. (2014/1393).

Gümüş Balık, (Mahiyi Nogleyi), Yaşıl Alma Yayınevi, Şiraz. (2017/1396).

Men Türkem

Men türkem dilimdir yolum armanım

Varlığım dirliğim kimliğim şanıım
Oğuzam aq yüzəm yüzü aq mənəm
Vulkanlı titrəmöz dağlı dağ mənəm
Mən atam Altay'dır kimliğim Orxun
Yorulmaz dönəzəm bir axan Ceyhun
Mən otuz milyonam dəli domrulam
Şovнизм başına gerək yomurulam
Dört milyon qaflanam sınımaz ağır el
Qıratlı Koroğlu evim çamlı bel
Türkmənəm, Xalacəm, Qacar Avşaram
Seksan yıl yürəktə azmışdır yaram
Seksan yıl olmuşam qacır amacı
Susalmış usanmış özgə mühtacı
Sekasan yıl dilimdən yoxtur xəbərım
Olmuştur qanlı yaş gözdə səmərim
Ama sən usanma yoldaş, arxadaş
Mən Türkəm yenilməz Türk inən(ile) adaş
Zannetmə dörd milyon qaflan dağılır
Bir qıha çəksələr yollar açılır
Bir nəfəs kafıdır qarlar pozula
Yanaqlar, dudaqlar, gülüş yazıla
Qaşqayı sanki bir gömüş aynadır
Mühəbət bulağı döşdə qaynadır
Ta ayna bütündür bir aslan görü
Sındırma sındırsang bin şər bağırır (URL-24)⁴⁹ (Ayvazullah Safari)

Arsalan Mirzayı Kaşkay milli şairi, hicv ustası və Kaşkay milli türklərinin icracısı, ozandır (İlger və Uzun yol adlı albümləri var). İrandakı Türk kimliyinin önəmli savuncularındadır. Kaşkay folklorunu korumak adına “Kaşkay edebiyat və kultura derneği”ni kurmuşdur.

⁴⁹ URL-24: <https://yolumuzdernek.com/kaskay-turklerinin-bir-milli-sairi-olan-ayvazullah-safari-keskullu-ve-kaskayida-yeni-siir/> (Erişim Tarihi: 31.05.2022)

Eserleri: Mirzayı, Arsalan (2015/1394). Dina'dan Haydar Babaya Selam, (Dinadan Hayder Babaya Selam), Tek Dereht Yayın evi, Təhran.

Mirzayı, Arsalan (2017/1396). Çocuklar Ay Çocuklar-Çocuk Şiirleri (Uşaqqlar Ay Uşaqqlar-Uşaq Şiirləri), Tahtı Cemşid ve Kaşkayı yayın evi, Şiraz.

Mirzayı, Arsalan (2017/1396). Kaşkayı Bilmeceleri, (qaşqay Tapmacaları), Yaşıl Alma yayın evi ve Ocak Derneği, Şiraz. (URL-25) ⁵⁰.

BİZ TÜRKƏK, BİZ QAŞQAYİYƏK

Biz Türkək, biz Qaşqayıyək,

Bizim ağır el varımız.

Ağzımız içində şirin,

Şəkər təkin dil varımız.

Bizim eldə gümüş üzlər,

Qələm qaşlar, ala gözlər,

Yaxçı mətəl, şirin sözlər,

Duyğulu nağıl varımız.

İki nərgiz, iki sümbül,

Şeyda bülbül, bir qızıl gül,

Yusifəli təkin bülbül,

Sultan təkin gül varımız.

Davud təkin setar çalan,

Haqq ayəti Cahangir xan,

Mezun kimin sirri nəhan,

Məcnun o ağıl varımız.

İzzət əvini qayıran,

İngilis döşündə turan.

Sövlət kimin düşmən yuran,

Bizim coşğun sel varımız.

⁵⁰URL-25:http://yolumuzdernek.com/arsalan-mirzayi/?fbclid=IwAR2BbsVupwCJ7x2GQaiJtOrU1AS7UPW_u71R7HlSsIFZpgbT5aOQGrSmICE
(Erişim Tarihi: 31.05.2022)

Elimizde ana vardır,
Gölümüzde sona vardır,
Arxamızda **Dena** vardır,
Güllü yaşıl çöl varımız,
Gəçən günə ağlamışak, Əhdimizi saxlamışak,
Elim! Sənə bağlamışak, Möhkəm, sinməz bel varımız. (Arsalan Mirzayı).

3.6.3.3. “Dede” Kelimesiyle İlgili İnançlar

Dede kelimesine halk etimolojisiinde hem âşık hem de kutsal kişi ve kutsal mekânların adlarında rastlamaktayız. Kaşgarlı Sözlüğü’nde “Dede –baba” (Atalay, 1986: 220), Abu Hayyan Sözlüğü’nde ise “dede- Ced, Büyük baba anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1934: 33). Kaşkaylarda ve Azerbaycan Türklerinde de dede kelimesi büyük, yaşlı, ihtiyar anlamında kullanılmaktadır.

DEDE “Alevilikte Ehlibeyt soyundan gelen ictimai ve dini liderlere verilen addır... Ancak İslam'ın gelişmesi ve Halifelik üzerine başlayan iç mücadele sonucu Emevilerden baskı gören ve Horasan üzerinden Türkistan'a ve Sind'e yönelen Ehlibeyt, burada Emevilerin ırkçı ve baskıcı tutumundan kötü etkilenen ve bu sebeple İslam'a geçmeyen Türk Aşiret ve topluluklarına İslam'ı bir şekilde sevdirmeyi ve benimsetmeyi başarmıştı. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde Ehlibeyt soyunun Alevi (Ali Evi) adı ile Dedelerin statüsüne getirilerek yeni dinde oluşan boşluğu doldurdukları görülür. Daha sonraki dönemde Batı'ya göç olgusu ile İran'a, sonra Anadolu'ya ve Osmanlı Devleti fetihlerinde hem kendileri hem de Anadolu'da İslamlaşmayı sağlayan Bektaşî tekkelerinin Babagan-ı Rum'da denilen 'Dedelerin Postu'ndan el almış Babalar ile Balkanların İslamlaştırılmasına girişilmiştir. (URL-26)⁵¹

M. Ergin: Dede Korkut’un adındaki “Dede” kelimesinin “Korkut” adı kadar eski olmadığı ve bunun efsanevi Korkut’un yaşlılığını vasıflandırmak için asıl ada daha sonradan eklendiğini ve dede kelimesinin, menşeyinin de şüpheli olduğunu ve bu

⁵¹ URL-26: <https://www.turkcebilgi.com/dede>
(Erişim Tarihi:16.02.2021)

kelimenin ses taklidi yolu ile türemiş bir söz olabileceğini söylemektedir. Öteki Türk şivelerinde yaşlı büyüklerin ünvanı olarak **dede** kelimesi yerine genel olarak **ata** ünvanı kullanılmıştır (Ergin, 2004: 1-3).

Kaşkaylarda “dede”, baba adetleri-gelenekleri veya ata baba gelenekleri ve eski dönemlerden kalan atalardan kalan miras anlamındadır. Dede ağ saçlı, nurani, yaşlı, ihtiyar kişiler olarak tasvir edilir. “Dede” kelimesi farslarda bacı anlamında kullanılır, ama türklerde bu kelime hem büyük ve yaşlı bacılar için hem de yaşlı atalar (Dereşörlü tayfası ve Amele tirelerinde) için kullanılır (K.K.1, K.K.2). Farslardan farklı olarak Türklerde bu kelimenin bilgelik ve yaşlılık sıfatı olarak kullanıldığı dikkat çeker. Türk toplumunda atalara, ataların miras ve sözüne de çok büyük saygı duyulmuştur. Kaşkaylar arasında da yaşlı kimselere ihtiyarlığından, ak saç ve sakalından dolayı hürmet etmek herkesin borcudur. Kaşkaylı araştırmacı Veliullah İdir’in anlatısına göre, Iğdır Tayfası içinde yaşlı bayanlar için daha çok dede kelimesi kullanılır. “Ben bovamin bacısına dede derdim” (K.K81). Kaşkaylı araştırmacı Esadullah Merdani de Dede kelimesinin yaşlı kadınlara, yaşlı xatınlara, bacılara hürmet ve ihtiram olarak söylendiğini aktarmaktadır (K.K.80). Darabi Baharlı tayfası içinde bu sözlük ata (peder) yerine de işledilir (K.K.90). Kaşkaylar arasında *Aksakkal* (yaşlı erkek) ve *Ağbirçek* ve *dedeler* (yaşlı kadın) olarak bilinen bu ihtiyar kişiler, obada önemli ve fikirlerine önem verilen kişilerdir. Bu sebeple her iş onların onayı alınarak yapılır. Bu durumun örneğine Müslüman Türk inançları ve tarikat kültüründe de sık sık rastlarız. Hızır, Derviş, Dede, Evliya vb. adlar ile karşımıza çıkan kutsal kişiler bile ak saçlı, ak sakkalı ihtiyar olarak tasvir edilmişlerdir. Buradan da gördüğümüz gibi yaşlılık, tecrübeli ve yol gösterici olarak, kısacası bilge bir karakterin simgesi olarak hala Türk dünyasının her yerinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat Kaşkay kültüründe bu bilgelik ve yaşlılık cinsiyet ayrımı yapılmadan yaşlı kadınları da tanımlamaktadır.

“Küçük Asya Kızılbaşlarında kutsal ağacın ilahî özellik taşıdığını belirtmek için bu ağaçlara “Dede Ağaç” denilirdi (Beydili, 2004: 28). Bu inanç İran’da yaşayan diğer Türkler arasında “Dede Künar” veya “Dede Çınar” gibi verilen isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan’da varlığına inanılan ve ziyaret edilen “Al dede” ocağına da, *dede* denilerek müracat edilmektedir. C. Beydilli bu ocakla ilgili olarak “Sonradan yurt hamisi, vatanın koruyucusu imajını canlandıran “Al

Dede" inancı, bu anlamda, "Al-Hal" inancıyla aynı kökten gelir, mitolojik topluluk sayılan Ulu Ana motifinden aynısı ve Al-Hal Ana motifinin, sonradan "Al" Dede motifine dönüşmesi, ana kut'unun, ata kültüne geçişi şeklinde de açıklanabilir.” demektedir (Beydili, 2004: 33). Yakut metinlerinde geçen koruyucu ruhun "Alıy Darhan Hatun" adındaki “Al” kısmının da “Al” inancıyla aynı kökten olduğu düşünülmektedir. Kaşkay kültüründe “dede” kimliğinin dişil cinsiyet olarak tanımlanması “Al-Hal” Ana motifinin, sonradan “Al” Dede motifine dönüşmesinin ilkel izlerini korumuştur.

Müzik ve Raksla ilgili inanışlar başlığında kopuza, saza ve diğer müzik aletlerine kutsal gözüyle bakıldığını, hem bir halk ozanını hem de bilge ve saygı duyulan kutsal Dede Korkut’un kimliğinde görüyoruz. Bu dede kimliği daha sonraki dönemlerde üstad âşıklara (saz ustalarına) da verilmeye başlandı. Azerbaycan’da Dede Alesger, Dede Şemşir vb; Irak Türkmenlerinde Hicri Dede gibi âşıkların adlarında da dede kimliğinin korunduğunu görmekteyiz.

“Türk kültüründe yatur, türbe, tekke, ziyaret, dede mezarı, çeşitli adlarla anılan ve çoğunlukla kendilerine veli, evliya, eren, ermiş, abid, zahid, alim, seyyid, şeyh, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal ya da şehid gibi çeşitli sıfatlar verilerek manevi güç ve özelliklerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlere, belli dilek, hacet ve isteklerle yapılan ziyaretler ve bu çerçevede oluşan inanış ve uygulamalardır” (Arık, Eroğlu 2020:73). Dede kimliğinin kutsal kişiler olarak ve mekanlar olarak yaşatıldığını Azerbaycan’da Al Dede makamı, Irak Türkmenlerinde Dede Cefer ziyaretgahı (Bayatlı, 2011: 262), Anadolu’da Halil Dede, Hasan Dede (Tanyu, 2007: 145, 163) türbesi olarak görmekteyiz.

“Al” kelimesinin kökenini güneşle (al karısı inancında, al’ın renk anlamında kırmızı renk anlamında, güneşi ve ateş-od-alov, ocağı alıştırmak- ocağı çağrıştırması) ve sıcaklıkla ilişkisini “Al dede” , “Güneş dede’ gibi kutsal makamlara verilen isimle hem de “Xıdırzinde” “Xız-sıcaklık, ocak ve tüstü” gibi anlamlarla kurabiliyoruz. Azerbaycan Türkçesi ağzılarında, **Tendirin xızı meni vurup, “hızır- yanık kokusu” anlamındadır** (Azerbaycan Dialektoloji Lügeti, 2007: 205, 225). Xıdırzinde makamı adlanan olan bu kutsal yerin İslam’dan önceki dönemlerde güneşin ve ateşin kutsal olup, eski inançların birer kalıntısı olduğunu düşünmeye

imkân veriyor. Ayrıca Kaşkaylar arasında yaşayan kozmogoni kökenli Ay Dede, Güneş Dede gibi anlatılarda da dede kelimesine rastlamaktayız.

3.6.3.4. Uğur ve Uğursuzlukla İlgili İnanışlar

Hangi çağda yaşarsa yaşasın toplumlar bilinçli veya bilinciz olarak hala eski inanç ve ritüellerini modern dünyada bir şekilde yaşatmaya devam etmektedir. İnsan bilim sayesinde dünyanın birçok sırrına erişmiş olsa da, hala uğurun ve uğursuzluğun nedenini dış dünyadan gelen kötü ruhlarda aramaya ve onunla mücadele etmeye devam ediyor. Türk dünyasının ve Oğuz boyunun en yalın kültürünü yaşatan Kaşkaylar arasında da uğur ve uğursuz olarak nitelendirilen nesneler ve nesneler çevresinde oluşan farklı inanç ve uygulamalar bulunmaktadır.

Uğur- İnsana iyilik getirdiği inanılan iyilik kaynağı, şans, talih, baht, fırsat gibi anlamlara gelmektedir. Mitik anlamı dışında bu kelime yol ve sefer kelimesini çağrıştırmaktadır. *Uğur* kelimesini Kaşkaylar sadece yolculuk için kullanırlar. Şans, baht anlamına gelen “uğur” kelimesi yerine *udumlu*; uğursuz kelimesi için de *udumsuz* kelimelerini kullanırlar. Örneğin “Gurdun seher ağzı ulaması **udumludur**” der ve buna inanırlar.

Uğur ve şans boncuklara “**udum muncuğu**” denmekte ve “uşşak merez olmasın (hasta olmasın) diye üstüne udum muncuğu asmaktadırlar (K.K.27).

Uğurluk, *udum muncuğu* gibi talisman olarak nitelenen nesneler kişiden kişiye ve toplumdan topluma göre değişmektedir.

Göktürklerin geçeden yaptıkları suretleri deri torba içinde korudukları, direğe astıkları talisman ve uğurluk olup, kötü ruhlara karşı kullanılan semböldür (Tanyu, 1978: 26). Kaşkay Türklerinin de inançlarında uğur talismanı olarak gördükleri kurt derisi vardır. Uğurlu hayvan olarak gördükleri kurdun derisini evin duvarına asarlar. Kutsal sayılan ve asılan diğer talismanlar *at nalı*, *kurt caynağı* ve *atkuyruğudur*. Süs eşyası olarak da kutsal sayılan tağ (dağdağan) ağacından hazırlanmış boncuktan yapılan -el ve göz boncuğu- “göy boncuk” işaretleri olan takılar kullanılmaktadır. Dağdağan ağacından hazırlanmış boncuk ipe bağlanarak bebeklerin kollarına veya boyunlarına takılır, bazen de elbiselerine dikilerek bununla çocuğun nazardan

koruduğuna inanılır. Halk arasında bir deyim de var, “**göğ muncuk olub göyden mi geldin**”. Anlamı gök renkli boncuğun göksel bağlantılı olması inancıyla izah edilmektedir.

“*Akşamleyin bulut kızarması kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur, sabah bulut kızarırsa **eve düşman girmişe benzer**, Türkler sabahleyin güneşin kızarmasını uğur saymazlar*” (Atalay, 1985: 251). Bu gelenek Kaşkaylar arasında da vardır, sabah tan yerinin kızarması havanın kötü olacağına işaret eder ve bunu iyi karşılamazlar. Aynı zamanda bu olay o günün uğursuzluğu anlamına gelmektedir (K.K.7).

Kaşkaylarda haftanın ve ayın bazı günleri uğursuz sayıldığından, bu günlerde hayır işi yapılmamaktadır. Ayın 13. ve 21. günleri; haftanın ise cumartesi ve pazartesi günleri uğursuz sayılmaktadır. Fakat 5, 7, 40 sayısı uğurlu sayılan sayılardır. Cumartesi günü Musevîlerin kutsal günü olmasından dolayı, İran’da yaşayan tüm Şiiler, o gün yapılan işleri hayırlı saymamaktadır.

Kocası ölen dul kadın bir süre toplum içine karışmamakta, düğünlere ve şad günlere gitmeyerek yas tutmaktadır. Eğer ölen koca genç birisiyse, eşi ölümünden sonra uzun süre siyah giyer ve toplum tarafından **beduğur-uğursuz** olarak tanımlanır. Toplum da ona **Kocasının başını yedi** veya **Ayağı udumsuzdur** demektedir.

Kurdun ulaması hayırlı sayılır. Halk arasında şansı getiren adama da **kurdu ulamış** derler. Yine kurt ve şans bağlamında bir atasözü ve deyim de şu şekildedir: *Tarı seveni kurd yemez* (K.K.28) ve *gurd gibidir* (zeki insana denir) (K.K2).

Köpeğin ulaması kötü habere, evden ölü çıkacağına ve cenazeye işaret eder. Beddua ederken insanlar birbirlerine **kapında köpek ulasın** derler. Horuzun gece manlaması/ötmesi de kötü yorumlanan bir durumdur. Kötü olaya veya deprem olacağına işarettir.

Şansı getiren insana aynı zamanda **yıldızı doğmuş, yüzüne gün doğmuş** derler. Bu da eski Türklerde güneşin ve diğer göksel varlıkların kutsal kabul edildiğinin deyimlerdeki izleridir.

İki çocuğun aynı günde sünnet olması ve iki kişiye aynı anda düğün yapılmasının da uğursuzluk getirdiğine inanılmaktadır. Bunun sebebi ise, birinden birinin çilesini üzerine alacağı inancıdır. Kısacası ikisinden **birinin çile çekeceğine, birisinin mutlu** olacağına inanılmaktadır.

Evin erkeğinin eve eli boş dönmesi de Kaşkaylar arasında uğursuzluk sayılmaktadır. O sebeple evin erkeği, eve gelirken dışarıdan bir taş da olsa eline alır ve eve öyle girer. Bir kişi bir yolculuğa çıkacak olursa, karşısına elinde boş kap tutan birisi çıktığında bunu olumsuz olarak yorumlar ve işlerinin rast gitmeyeceğini düşünür. Bu inanç Azerbaycan Türkleri arasında da vardır: “Eğer karşına boş kapla çıksalar o yoldan geri dön” gittiğin yolculuk uğursuzlukla sonuçlanır (Nebiyev, 2009: 291).

Azerbaycan Türklerinin folklorunda “Uğur dede” denilen mistik bir dedenin varlığından bahsedilmektedir. Ev ve ocağa bereket getirdiğine inanılan bu kişi hangi eve uğrarsa o evin bereketinin artacağına inanılır (Makas, Kalafat, 2017: 67). Kaşkay Türklerinin inancına göre de uğur ve şans bir yerde bulunmaz. Onun gezen bir melek olduğuna ve hangi eve uğrarsa o evin bereketinin artacağına inanılır.

3.6.3.5. İnsan Fizyonomisiyle İlgili İnanışlar

İnsan iradesi dışında gerçekleşen hapsirme, kaş titreşimi (oynaması), göz titreşimi (seğirmesi), el, kol, ayak hareketleri gibi birçok istem dışı davranışın anlamı ve onlar etrafında gelişen inançları vardır. Kaşkaylar arasında bu inançlara günlük hayatta da sıkça rastlanır. Örneğin yola çıkan birisine sabr/hapsirme geldiğinde bekletirilir ve ona **sabr sinsin** sonra git demektedirler (K.K.1, K.K. 2). Bir kez hapsirmeye sabr etmek denilirken, çift hapsirme ise o an konuşulan işin veya olayın iyi olacağına işaret eder. Hapsiran insana “sağlam ol” ve ya “çok yaşa” yerine *ömrün yeşil olsun, ömrün uzak olsun* denilmektedir. *Yeşil renk bitkilerin canlılık simgesi olsa da Kaşkay folklorunda insan ömrü için de bu deyim kullanılır. Yaşam ağacı ve ağaç kültü ile ilişkilendirilebilir.* Eski düşüncede hapsirmek, esnemek gibi hallerin kötü ruhların bedene girmesi ve bundan korunmak için ona sağlık ve çok yaşam dilenmesi olarak da yorumlayabiliriz. Geceleri saç, tırnak kesmenin uğursuzluk getirdiğine, aynı zamanda hamile kadının da saç kesmesinin çocuğun ömründen gideceğine inanılır. Bazı Kaşkay tayfaları arasında tırnak kesildikten sonra onu toprağa gömerler ki, dert bela el ayağa dolaşmasın (K.K. 3, K.K. 8). Bu inanç Türkmenistan Türkleri arasında da yaygın olmakla birlikte, tırnak, saç ve diş toprağa gömülmezse, sahibine zarar geleceğine inanılmaktadır.

Altay Türklerinde de gece tırnağın kesilmesinin uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Kesilen tırnak mutlaka gömülmelidir ki, gömülmezse o kişinin ruhunun kaybolacağına inanılır. Aynı zamanda geceleri saç kesmek de hoş karşılanmaz ve kesilen saç toplanarak saklanır, çöpe atılmaz. (Yuguşeva, 2001: 147).

Kaşkaylar arasında kiprik tiremesine “kiprik atma”, Bayat tayfasında ise **“kiprik seyirmek” veya “gözü seğirmek”** denilir. Dede Korkut Destanı’nda de geçen bu inanç genelde da kötü bir habere işaret eder “Çıksun benüm görür gözüm a Dirse Han **yaman segrir**” (Ergin, 2004: 1. Cilt: 86). Kaşkaylarda da kiprik attığında **“hayırsan at, şersan yat”** denmekte ve kiprik üzerine ince ve hafif ağaç dalı koparılarak koyulmaktadır (K.K. 1). Azerbaycan Türklerinde ve Kaşkay tayfalarından olan Bayat tayfasında “Göz segrimesi” – seğirmek (sayırmak) kötü bir haber gelmesine işarettir. “Sayru” kelimesi Orta Türkçede hastalık anlamında da geçmektedir. Bu durum rûhun, insan bedeninde yerini değişmesi olarak görülür ve evren insan, tanrı insan ilişkisi gibi yorumlanır. Esadullah Merdani, Kaşkay ağızlarında *“sayru kelimesinin hastalık olarak”* varlığından bahsetmektedir (K.K.81). Bugün de Azerbaycan türkçesinin batı ağızlarında bu kelime aynı anlamını korumaktadır. 1. **hasta** – Ne sağdı, ne sayrı – ne sağlamdır, ne de hasta. Bir gün sağ olur, beş gün sayrı- bir gün sağlam olur, beş gün hasta, 2. **başka, gayrı** anlamlarında da kullanılmıştır. Onnan sayrı adamımız yoxdı -ondan başka kimsemiz yok (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgeti: 2007: 422).

“sayrat” - : sayıklar gibi konuşmak; ötüşmek anlamında Kaşgarlı Sözlüğünde de geçer. (Atalay, 1985: 194). Sayıklamak (insanın rüyada istem dışı konuşması durumudur) da aynı seğirmek (kiprik atması) gibi vücudün istem dışı tepkisidir. Seğirmek -göz damarlarının hafif kımıldaması ve kasların istem dışı hareketidir. Göz atması veya göz seğirmesinin tıpdaki adı “blefarospazm” (uykusuzluk ve magnezyum eksikliği) hastalığıdır. İnsanlarımız göz seğirmesini hastalığın ötesinde uğur ve uğursuzluk belirtisi olarak görmüşler. Göz kapağı üzerine kırmızı ip konularak hayrola ve hayırlığa seğrisin (**xeyirliğe seyri**) denmektedir (K.K.5) Men seni sevindirdim sen de meni sevindir. Aynı zamanda sağ gözün seğirmesi hayırlı habere, sol gözün seğirmesi ise hayırsız haber anlamına gelmektedir (K.K.14).

Kâşgarlı Mahmûd seğirme olayını öz konuk deyimi ile nitelendirdiği rûhun, insan bedeninin bir yerini kıpırdatarak kendini belirtmesi gibi yorumlar... Bu

inançlar, bir de, her insan vücudunun, evrenin bütün öğelerini özünde toplamış bir «küçük-evren» («mikrokozmos»), ve bu nitelikte de öteki insanlarla, hayvanlarla, cansız varlıklarla, yıldızlarla, «haberleşme» yeteneğinde varlık olma düşüncesinin sonucu olsa gerek” diyerek bu konunun evrenle insan ilişkisinin bir parçası olduğunu savunmuştur (Boratav, 1973: 26).

Seğirmelerin hepsinin ortak özelliği ikili anlam taşımasıdır. Ağız seğirmesi, el seğirmesi, ayak seğirmesi, dudak seğirmesi v.d var. İnsan fizyonomisinin sağ tarafı genelde olumlu, sol tarafı ise olumsuz yorumlanır. Sağ tarafın olumlu olması güneşin sağ yönden doğmasıyla ilgilidir. İnsan fizyonomisiyle ilgili inanışlarda sağ taraf olumlu, sol taraf olumsuz olarak ve uğursuz olarak nitelendirilmiştir. *“Sağ Kulağı çınlayan birisi kendisinden iyi anlamdan söz edildiğine, sol kulağa çınlayan ise kendisinden gıybet edildiğine, aleyhine konuşulduğuna inanır. Burnu kaşınması özlenmenin işaretidir. Sağ elin seğirmesi para gelmesi, sol taraf elin seğirmesi para gitmesi (çıkması) olarak yorumlanır. “Sağ elim başına”* deyimini de eski bir inanışın izlerini taşımaktadır. Düğünde evlenen kız sağ elini bekar kızların başına çeker ki, onlar da evlensinler. *“sağ kelimesi eski Türkçede –“ong” kelimesi olarak kullanılmıştır. ‘ong’ kelimesi eski Türkçede ‘sağ’, ‘kolay iş’, ‘iyileşmek’, ‘iyi olmak’ (Atalay, 1986: 438-439) anlamlarında da kullanılmıştır. “Ong yanında oğlun bolsun-sağ tarafında oğlun olsun”, “Ong” günümüz Türkmen Türkçesinde de sağ taraf anlamında kullanılmaktadır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 54). Azerbaycan Türkçesi Batı ağzılarında da bu kelime “ongandımdasın” – yani sağ elimin al işaretindasın anlamında kullanılmaktadır. Kaşkaylar da *işin ongand olsun* demektedirler. Bu kelime Azerbaycan Türkçesi ağzılarında kullanılsa da, Türkmenistan Türkçesinde konuşma dilinde “ongat ad”-“iyi ad” anlamında kullanılmaktadır. (Türkmen halk İnançları, 2005: 69). “Sağ” genelde üst dünyaya, sol ise alt dünyaya işaret eder. Sağ kelimesinden ortaya çıkan “sağlam”, “sağlık”, “sağ-“esen”, “sağalmak-iyileşmek”, “onmak”, “onarmak”, sol ise kuzey tarafı, aşağıya işaret eden kelimelerle adlandırılmıştır, aynı zamanda sağ taraf erkeği, sol taraf kadını simgeler (Lvova vd, 2013: 55-57). Sağ tarafla ilgili inancın diğer açıklaması da enerjisinin sağ elle ötürülmesidir. Sağ el hem daha işlek olduğu hem de hem de güneşin doğduğu yönü gösterdiği için iyi ve doğru olanı simgelemektedir.*

Birçok dillerde de sağ tarafı ifade etmek için kullanılan kelimeler “doğru”, “gerçek”, “hak” gibi olumlu kelimelerle ifade edilmiş, sol taraf ise “ters” ve “uyumsuz” anlamlarda, kirlilik ve şeytanla bağdaştırılan el olarak görülmüştür (Aça, 2017: 207-208). Kaşkay Türkçesinde “sol” kelimesi “çep” sözüyle ifade edilmekte ve olumsuz bir anlama gelmektedir. “Sol el tabusu” Kaşkay göçbeleri arasında da yaygındır. Yemeği sol elle yemek hoş karşılanmaz, bu elin şeytan eli olduğuna inanılır. Sağ tarafın olumlu taraf, bereket ve uğur anlamına geldiğine inanılır.

Halk arasında da bazı hamilelikle ilgili inanmalarda sağ tarafın olumlu yanlarını görmekteyiz. Eğer hamile kadın ayağa kalkınca sağ ayağı ile adım atarsa oğlu; sol ayağı ile adım atarsa kızı olur. Aynı zamanda doğumdan önce hamile kadının sağ göğüsünden süt gelirse yine oğlu olacağına inanılmaktadır (K.K.8).

Sağ el kaşınırsa para geleceğine, sol el kaşınırsa para gideceğine işarettir(K.K.16). Ölüyü sol tarafından, diriye sağ tarafından yıkarlar(K.K.29). Eve gelen gelin sağ ayağı ile çadıra veya eve girerse eve uğurlu kabul edilmekte; eğer sol ayağını atarak eve girerse eve şanssızlık geleceğine inanılmakta ve “gelinin ayağı düşmedi” denmektedir (K.K.24).

Garamat atmak – bu el aracılığı ile yapılan bir uygulamadır. Bunu yaparak giden insanın arkasınca yapılır ve garamatlı sayılır.

“Sarı saçlı, seyrek dişli, mavi gözlü” insanlar uğursuz olarak nitelendirilmektedir (K.K.14).

Mavi, gök gözlü insanın nazarından sakınılır. Halk arasında ‘Sümrük göz’, ‘kem göz’ diye nitelendirilir. Kel ve mavi göz insanlar aynı zamanda köse olarak anılır ve fitne ve fesat insanlar olduklarına inanılır.

“Mavi gözlü, sarı saçlı kimselerin “kötü gözlü” olmasının nedeni kendiliğinden anlaşılır. Genel çizgisi itibarıyla kara kaşlı, kara gözlü ve esmer olan halkımız, bu çizginin dışında kalan kimseleri yadırgayacaktır. Bu yadırgayış, yabancılaştırma duygusunu da beraberinde getirmektedir. Böylece, “biçim” yönünden başkalık gösteren kimselere karşı dikkatli davranılmasının nedeni kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.” (Örnek, 1966: 122).

3.6.3.6. Saçla İlgili İnançlar

Saç, kutsal bir varlık olarak görülür ve gizli bir gücünün olduğuna inanılır. Saç etrafında oluşan saç telinin alınarak evde tutulması (büyü amaçlı), genç kızların saç kesilirse bahtının bağlanması inancı, saç tüyünün adak edilmesi, saçın insan ömrünü de simgelemesi gibi farklı inanışlar vardır. Saç mitik düşüncede nizamın, kellik ise kaosu temsil eder. Türk halklarında farklı adlarla karşımıza çıkan çocuk hamisi Umay, May, Ayzit, Al, Aysitin kadın ve uzun sarı saçlı olarak tasvir edilmiştir. Sarı renk altın renk anlamındadır ve güneşin rengi olarak da bilindiği için kutsallığı simgeler. Kaşkaylar arasında güneşe, renginden ötürü sarı saçlı kız derler. Kaşkay tirelerinden İğdır boyundan olanları genellikle sarı saçlı ve mavi gözlü oldukları için onlara da güneş saçlılar denmekte ve güneş genellikle kadını simgelemektedir.

Kaşkaylar arasında da Al karısı uzun kara saçlı kadın olarak görülür. Al'ın Türk toplumları arasında uzun saçlı olarak görülmesi inancı onun kadın bağlantısını ortaya koyar. Fakat bazı Türk boylarında sarı saçlı, bazı Türk boylarında da kara saçlı olarak görülmesi, ise yerleştikleri coğrafyalardan kaynaklı olduğunu bizlere düşündürür. İran sıcak bölge olduğu için orada insanlar daha bir koyu tene sahip olmakta ve sarı saçlı, mavi gözlü, beyaz tenli insanlar yabancı olarak algılanmaktadır. Mesela Orta Asya ve Sibiry coğrafyasındaki insanlar iklimden dolayı beyaz tenli, mavi veya yeşil gözlü olabilmektedir. Bu bakış açıları da onların inançlarını etkiler.

Çocuksuzluk inançlarında da kısır sayılan bir kadın hamile kalırsa çocuğun saçını ergenlik yaşına kadar kesmeyeceğine niyet eder. Bu bir adaktır ve adak saç kesilirken çocuk ziyaretgâha götürülerek kurban kesilir, kan akıtılırdı. Bu inanç, Türk düşüncesi ve mitolojisindeki saç faktörünün, çocuk hamisi olan uzun ve sarı saçlı Umayla ilişkisinin kalıntıları olabileceğine ihtimal vermektedir. Diğer bir inanış da eğer çocuk hastalanır hiçbir ilaç fayda etmez ve çareler tükenirse, o çocuğun saçlarını kesip sadece başının ortasında tüy saklayarak, bu tüyü Hz. Abbas'a havele etmeleri inancıdır. Bu uygulama ile Abbas'ın ruhundan yardım dilenmektedir. Bu uygulamanın sadece İran'daki Türkler arasında yapılması ve Farslar arasında pek

bilinmemesi, uygulamanın Türklerin eski inançlarının İslam inancı içinde yaşatıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kaşkay kadınları genellikle uzun saçlı ve örgülü olurlar; çünkü ergenlikten sonra kızların saçlarının kesmesine izin verilmez. Bunun anlamı ise, uzun saçın kızın bekâretini ve namusunu simgelediğidir (K.K.4, K.K.12, K.K.15). Saç örgülerinin de farklı anlamları vardır. Eskiden on dört bölümlü örgüyü bekâr kızlar yaparken, evlenen gelinin on iki örgü yaptığı bilinmekte ve örgü sayısına bakılarak kızın evli mi, bekar mı olduğu anlaşılmaktaymış (K.K.7).

Aynı zamanda Orta Doğu toplumlarında saçın erotik bir çağrışım yaptığına inanıldığı için kapatılması gerekir. İran Türkleri arasında da kadın saç, tam şekilde olmasa da şal veya yağlıkla örtülmesi gerekir. Eve yabancı bir erkek geldiğinde ve kadın dışarı çıktığında mutlaka yağlığını başına atmak zorundadır. Bu durum, kadının yabancı erkeklerin dikkatini üzerine çekmesini engellemek içindir.

“Adet görme dönemine yaklaşırken, kızın cinselliği olgunlaşırken, saçlarının kapatılması gerekir: Saç da kız da evcilleştirilmelidir. Başörtüsü kızın saçlarını bağlar ve örter, aynı zamanda, simgesel olarak cinselliğini de bağlar; bundan sonra, evlenip de kocaya gidene kadar babasının ve kardeşlerinin örtüsü altında olacaktır”. (Delaney, 2001: 113).

Kızın saçının kesilmesine düğün günü izin verildiği için bu inanç kızlıktan kadınlığa geçişi de sembolize eder. Kızın düğün günü saçının ön kısmı “çetir kesilir” (K.K.13). Gelinin çetiri ve zülfü kesildikten sonra düğün elbisesi giydirilir (K.K.45). Çift örgü kadının ergenlik yaşına geldiğini veya evli olduğunu gösterir. Aynı zamanda Kaşkaylı kızlar ve gelinler tellerine toka yerine renkli pumpullar takarlar ki, bunlar annelerinin kendi elleri ile yaptığı süs eşyalarıdır. Bu pompulların rengi ve şeklinden kimin evli, kimin bekâr olduğu anlaşılmaktadır. Kaşkaylarda evli birisi için mecaz olarak **“başı bağlıdır”** derler. Bu durum mitolojik düşüncedeki anlamla örtüşmektedir. Başın açılması ise evli olmamak, bekâr ve dul olmak anlamına gelir.

Sibiryalı halklarının da inançlarında gelin olmak, saç ve takıların şekilleri ile rengine göre ayırt edilir. Tuva geleneklerine göre, evlendikten sonra gelinin saçları bir (bazen iki veya üç) sırbık ças veya say ças olarak adlandırılan şekilde örülüdür. İki ve üç örgü kızın evli olduğu anlamına gelmektedir. Kızlıkta takılan

mütevazı takılar, evlendikten sonra daha zengin ve işlemeli yüzük ve küpelerle yer değiştirir (Lvova vd, 2013b: 201-203).

Kaşkaylarda uzun saçlı bayanların saçının ucunun örülmesi hoş karşılanmaz. Bu sebeple *saçın ucun örmezler* derler. Aynı zamanda gece saç örgülü uyumanın da iyi sayılmadığına, işlerin ters gideceğine inanılmaktadır. Kaşkaylar arasında saçla ilgili diğer inanışlar şöyledir: Yabancı bir yerde saç tararken düşen saçlar yabancı yerde bırakılmamalıdır (K.K. 12). Saçı yakmak günah sayılır. Saçı yakılan kişinin çocuğu ölü doğar. Gün doğmadan saç taramak iyidir, bu durum kişiye şans, baht getirir; saçını düğüm yapan kişinin ise kendi kismetini kapattığına inanılmaktadır (K.K.3).

Kaşkaylar arasında saçla ilgili diğer inanç ve uygulamalar arasında, genç erkek kardeşi ölen bir kızın, **saçını keserek mezara tabutun üzerine atması** vardır. Bu durum bedduaya dönüşerek “**Kız görem saçın kesilsin**” şeklinde yaşatılagelmektedir. Saç örgüsünün açılması, başörtüsünün açılması yas ve matem simgesi olarak görülmektedir.

Azerbaycan Deyimler Sözlüğü’nde “Baş açmak”- “ağlamak”, “saçlarını yolmak”, “kargılamak”, “beddua etmek” anlamlarında kullanılmıştı (Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü, 2005: 86). Beddua ederken başını açıp Allah’a yalvaran kadının bedduasını Allah işitir derler. Aynı zamanda uzun saçının duası da, bedduası da kabul olur derler. “Aslı Kerem” destanında Aslı, Kerem’in hasta olduğunu duyunca şu şiiri okumaktadır:

Kerem gelse benim elime

Özüm Tebib olub derman eylerem

Açaram başımı, yolaram saçımı

Yollara sermen sermen eylerem

Men bu canı Kerem gelen güne Qurban eylerem (K.K.66).

Şiirde Aslı’nın başını açması ve saçını yolması onun iyileşmesi için dua etmesi anlamına gelmektedir.

Bazen beddua ederken kadınlar saçlarını açarak beddua ederler. *Halk arasında da uzun saçlının bedduasından sakın, uzun saçlının ahını alma uzun saçlıyı gözü yaşlı bırakma* denmekte ve buna inanılmaktadır.

Saçın majik bir gücünün olduğuna da inanılmaktadır. Bir kişinin ayrılan/dökülen saçının/kılının, o kişiden ayrılmadığına, onunla iletişimini koparmadığına inanılmaktadır. Frazer'e göre, bir insanın saç, tırnağı ve vücudundan koparılmış her hangi bir şeyi, o kişinin kendisi ile bağına koparmaz, bu yüzden de büyüsel gücü olan saç ve tırnak ne kadar uzakta olsa da, ait olduğu kişiyi etkileme gücüne sahiptir (Frazer, 2004: 11). *Kaşkaylarda saç telleri büyülerde aracı olarak kullanılmaktadır. Bir kişinin saçını her yerde taraması hoş görülmez ve buna dikkat edilir. Birisinin bu saç alıp büyü yapabileceğine inanılır. Saçın yere gömülmesi de sahibinin ölümünü çağrıştıran olay olarak yorumlanmaktadır.*

Saçla ilgili büyüsel işlemlerle ilgili daha detaylı bilgi **büyü ve fal inançları başlığında** verilmiştir.

3.6.3.7. Kanla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Daha insanların kanla ve kanın dolaşımı ile ilgili bilgileri olmadığı bir dönemlerde bile modern tıpla uyuşan deyimler kullanıldığını görüyoruz. Duygularımızı ve karakteristik özelliklerimizi beden aracılığıyla dış dünyaya yansıtırız. K. Nerimanoğlu da, “deyimler tıbbi ve fizyolojik temeli olan ifadelerdir” (Veliyev, 2002: 81) diyerek, bu duruma modern ve bilimsel bir yorum getirmiştir. *Kanım karardı* denilerek morelin bozulduğu, *Çırtma vursan kanı çıkmaz* denilerek ise kanın durması/pıhtılaşması anlaşılmaktadır. Aşırı stresli ve sinirli olan kimse *Beynime kan fişkırdı* diyerek ruh halini anlatır ve bu deyimlerle duygularımızı organlarımız aracılığıyla ifade etmeye çalışırız. Bu kelimeler metaforik birer anlam taşıyormuş gibi görünseler de, son dönem tıpta stresli, asabı, moreli bozuk olan hastalar üzerinde yapılan araştırmalarda, stres anında kan renginin daha da koyulaştığı fark edildi.

Kesileceğini önceden hisseden hayvandan kesince kan gelmemesi gibi durumlar da korkunun ve stresin ortaya koyduğu bilimsel gerçeklerin mitoloji aracılığıyla dilimizde yaşadığını göstermektedir. “Stres hormonları vücudu korunma tepkisine hazırlar. Korunma ile ilgili sistemlerin işlevini desteklenmesinde, kan akışının iç organlara gidiş yolu değiştirilir ve stres hormonları ön beyinin işlevlerini yerine getirmesini engeller” (Lipton, 2019: 183). Günlük hayatta kullanılan bazı

deyiş ve deyimlerin bir temelini olduğunu modern çalışmalar da desteklemektedir. Örneğim insan bilincinin anne karnında da aktif olduğunu ortaya koyan çalışmalar, bizim bazı deyimlerimizde de kendisine yer bulmuştur. Anne rahminde su içinde olan bebek dünyaya gelince yüzmeyi bilmektedir. Bu sebeple, bir şeyi çok iyi bilen birine *anne karnında mı öğrendin* denmektedir. İnsanın kendi doğası olan fiziksel varlığı da dış dünyadaki doğayla harmoni halinde olunca ruh ile cisim birleşmekte ve bu, dilimiz ve mitolojimiz aracılığıyla asırlarca yaşamaya devam etmektedir. **Kanını içmek deyimi – kan içen-** zalim ve acımasız insanlar için söylenmektedir. Bildiğimiz gibi antik göçebelerde kan da besin olarak tüketilmiştir, fakat daha sonraki dönemlerde İslam dini kan içmeyi yasakladığı için ortadan kalkmıştır. *Kan içmek* inancı hala göçebe Kaşkaylar arasında yaşatılmaktadır. Kaşkaylı araştırmacı Samira Haghighat bu durumu şöyle açıklamaktadır: Eskiden çocuk doğuran, lohusa annelere ve onların bebeklerine kurban hayvanının kanı bişirilerek yedirilirdi. Bu kan içmenin amacı çocuk hastalanmasın, kanlı olsun güçlü olsun anlamındaydı(K.K.24).

“**Kızlık zarı, ilk aybaşı kanı, sünnet kanı, kurban**” gibi ayin ve ritüellerde hala kanın kutsiyetine ait izler varlığını korumaya devam etmiştir. Bunun bir örneği, kötü ruhların kan tadına ve kokusuna toplaşıp zarar vermesinler diye, hayvanın kanı akıtılan yerde ateş yakılmasıdır.

Kan kokusunun temelindeki ilkel zihniyet, kanın ölüme sebep olması ve ölümü çağrıştırmasıyla ilgiliydi. Çünkü ilkel insan kanı, hayvan saldırısına uğradığında bazı yaralanma ve sakatlanmalarda görmektedir ve ilk insanın bunu engelleyecek bilgisi olmadığı için, kan kaybından insanlar ve hayvanlar ölmektedir. İlkelerde ölüm, doğüstü gücün iradesine bağlandığı için o kanın da doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılır ve ondan sakınılırdı. Kanlı kurban ayinlerinde de bunları görmektediriz. Fakat daha sonraki dönemlerde ilkelerin tabuları olan bu kan korkusu “kirlilik” inancını oluşturdu. Kadına ait olan adet kanının kirliliği ve doğum kanının mundar sayılması, kirliliğin sebebi olarak yorumlanmaktadır.

Zerdüş inancında da adet kanı kirliliği kan olarak görülmektedir, bu yüzden de adetli kadın heyz döneminde karanlık bir kütübede saklanır ve ateşten, sudan, ibadet yerlerinden uzak olurdu. Hayızlı bir kadınla cinsel ilişkiye girmek, bir erkeğin işleyebileceği en büyük günahlardan biriydi. Aynı zamanda bu ayinin acımasız

zorunluluklarına rağmen, bir kızın ilk âdeti ailesi tarafından kadınlığa girişini işaret olarak kutlanmaktaydı.(URL-27)⁵²

3.6.3.8. Bakirelik veya Kızlık Zarı ile İlgili İnanışlar

Genellikle Türk toplumlarında *kızlık zarı* önem verilen bir konu olmuş; bakirelik kadının namusunun sembolü sayılmıştır. Evlenmeden önce kadının cinsel ilişkide olmaması ve kendi bekâretini koruması onun en önemli görevleri arasında sayılmaktadır. Erkek egemen toplumlarda bakirelik, bir toplumsal kontrol mekanizması sayılmış ve kızların hayatlarını kısıtlamıştır. Bir kızın toplum içinde fazla konuşmaması ve gülmemesi, insanlarla özellikle de erkeklerle göz göze gelmemesi, saçlarını saklaması gibi durumlar, bu bakirelik kısıtlamalarındandır. Çünkü gelişmemiş ülkelerin hemen hepsinde, kadın önemli figur olarak kabul görmemekte; o sadece fûguran olarak görev yapmaktadır. Erkeğin istekleri doğrultusunda hayatını sürdürür ve ikinci planda olmaya devam eder. Kaşkay toplumunda da kızın hayatı babasının iradesine tabidir.

“Kızlar ana babalarının evinde misafir kabul edilir, yabancı, yani "el"dirler; kocalarının evinde de öyle görüleceklerdir.” (Delaney, 2001: 101). Çünkü kız evlenmeden önce babasının, evlendirildikten sonra da damadın ailesinin sorumluluğu altına geçer. Yani evlenmeden önce bakireliğini; evlendikten sonra da sadakatini korumaya mecburdur.

Türk kültüründe giysiler, saç ve kaş şekillerine göre erkek ve kadınların olgunlaşmasını, bakire ve dul olmasını gösteren birçok ayrıntı vardır. Kaşkay kültüründe de İlhanlar dönemine kadar bu giysilere yüklenen anlamlar korunmuştur. Fakat günümüzde bu anlamların birçoğu unutulmuştur. Kaşkay göçebeleri arasında bekar kızlar hala kaşlarını almaz ve saçlarının önüne çetir kesmezler. Çünkü bu ayrıntılar evlendikten sonra yapılan işlemler arasındadır. Aynı zamanda kızların bekar olduğu giysilerinden de belli olur. Genç kızlar renkli kıyafetler giyerken; genelde dul gelinler renkli kıyafetler giymez; siyah ve göy renk giyerler. Eski dönemlerde de erkeklerin kuşak bağlaması onların artık olgunlaştığı anlamına

⁵² URL-27: (<https://iranicaonline.org/articles/binamazi-npers>) (Erişim Tarihi: 23.12.2021).

gelmekteydi. Kızlara bağlanan kırmızı kemer/kuşak bağlanması kızlık zarı, bakirelikle ilgilidir. “Dolayısıyla kırmızı kuşak, kızın doğurganlığının (olgunlaşmış kızın) babasının evinden damadın evine geçişini temsil etmektedir.” (Delaney, 2001: 172).

Kırmızı kuşak bakireliğe (kan rengi olduğu için), kadının doğurganlığına; kuşağın bağlanması ise gelinin belinin berk olmasına (halk hekimliğinde beli boş olmak, hamile kalmamanın sebeplerinden biri olarak görülür) işaret eder.

Kızlık perdesi aynı zamanda kadınlarda kızlıktan kadınlığa geçiş, erkeklerin de erkekliğinin ispatlanmasıdır. İkincisi ise, kemerin sembolik olarak “**nesil artırma**” ile ilişkili olduğu söylenmektedir (Kadırzade, 2005: 12).

“Gəlini aparanda qızın atası yoxsa qardaşı qızın belinə bir qurşaq bağlayar. Bu qurşaq qızın əl dəgilməmişliyinin bəltirəsidir. Sonra qızın anası kürəkənin atasından “sut payı” istər. Ana deyər bu qıza çəkdiyim zəhmətlərin Qarşısında sən mənə süt payı verməliyə. Gəlin yola düşmədən öncə anası biraz duz, arpa, zirə, çörək kürəkənin atasından aldığı sut payısı və baba ocağının kulunu bir buğçaya qoyub gəlinin belinə bağlanan qurşağa qoyar. Uzaq yola gedən gəlinin belinə zirətə və halvayı çörək arasına qoyub bağlayırlarmış. Bu işlər qızın yaşamaına uğur və bərəkət verilməsi üçün görülürdü. Sonra ocağın üstünə bir sacı qoyurlar, üstünə bir boz palas atırlar (boz palas üstündə çörək yaparmışlar). Gəlin üç kəşə ocağın dörünə dolanıb ocağı öpər.” (URL-28)⁵³

Geçiş dövəmləri ayinlərində kan akıtılması, yapılması gereken yazılmamış kurallardandır. Düğün törenləri də aslında bakireliğin və ya kızlık zarının (bu da bir nevi kan akıtmaktır) ayin niteliğinde olan devamıdır. Aynı zamanda ikinci kez evlenen və ya dul kadın için böyle bir düğün töreni yapılmaz, sebep olarak da artık o kızın bakire olmaması gerekçe gösterilir. Kızlıktan kadınlığa geçiş, aslında kadınlığın değil, bakireliğin ispatlanması, erkeklerin de erkekliğinin ispatlanması durumudur. Kaşkaylar da gerdek sonrası gelinle damat ilişkiyə girdikten sonra, bu olayı duyurmak və kızın bakire olduğunu ilan etmək için obada tufəng atar/ tufək atar, şirni-şeker dağıtmaktadırlar. Çünkü bu tür toplumlarda bir kızın evlenmeden önce bir erkekle cinsel münasebeti olması kabul edilemez bir durumdur. Eğer böyle bir

⁵³ URL-28 : <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

durum olursa, bu durum hem kadının hem de ailesinin namusunun kirlendiğini gösterir. Gerdek gecesi gelin bakire olmazsa, bu hem kız tarafının ailesi için hem de erkek tarafı için utanç sayılır. Eski dönemlerde bakire olmayan kızın saçlarını kazıtarak ulağa ters bindirir köy içinde dolaştırarak herkese ayıplatırlarmış. Kızın ailesi kızın bekâretini bozanı bulur, kızın o adamla evlenmesini sağlar, eğer bu adam evlenmek istemezse, bu durum bir kan davasına dönüşür ve namus meselesi olduğu için de o erkeği ölümle cezalandırırlarmış.

Boratav’a göre, “Bir kadının evlenmeden önce bir erkekle yatıp kalkmamış olmasına, «kızlık» haline verilen önem ve bununla ilişkili inanışlar da baba-erki kurallarından etkilenerek oluşmuşlardır.” (Boratav, 1973: 30).

Genellikle Türk toplumunda kızlık zarı önem verilen bir konu olmuş, bu yüzden de düğün günü kız baba evinden çıkınca kırmızı kemer ve kuşak takılması da bakirelik, “namusun ve iffetin simgesi” olarak kullanılmıştır (Kalafat, 2002: 119).

Merdani sözlüğünde “bel bağlamak” iki anlamda verilmiştir. Birincisi “bel bağlamak”-kemer bağlamak, ikincisi gönül bağlamak, umut bağlamak, güvenmek” (Temizel, 2007: 478). Bel bağlamanın inanç olarak yaşatılmasında, bu kelimenin “gönül bağlamak”, “güvenmek” anlamlarını karşılaması da etkili olmuştur.

Gerdek gecesi, erkek için erkekliğinin ispatı, kadın için de temizliğin ve bakireliğin ispatıdır. Kızın bakireliği gösteren mendile **kanlı yağlık** derler. Bu kanlı yağlık gelinin kayınvalidesine verilmekte ve kanlı yağlık komşu ve akraba kadınlarının önünde sergilenmektedir (K.K.5). Çünkü erkek o gece kızın bakireliğini bozamazsa küreken (damat) için ayıp sayılır.

Buna karşılık erkekte kocalık görevini yerine getirecek gücün bulunması ve korunması da aynı ölçüde önem taşır; bu güçten yoksunluk çeşitli inanışlara bağlanır; erkekte bu türden bir eksiklik meydana çıktığı zaman sebepleri aranıp onları giderecek çarelere başvurulur (Boratav, 1973: 30).

Kaşkaylarda da erkek, eğer gerdek gecesi kendi görevini yerine getiremezse, böyle erkeğe **bağlı** erkektir denmektedir. Bunu aradan kaldırmak için farklı uygulamalara başvurulmaktadır.

Bağlamak, büyü aracılığı ile birisini etkilemek ve onu kendine benzetmek, bazen bu bağı işlemi erkeklerin cinsel iktidarını işlemez hâle getirmek, birisinin dilini, kısmetini, şansını, bahtını kapatmak, bir hayvanın ağzını bağlayarak zararsız

hâle getirmek anlamlarda kullanılır (Örnek, 1966: 29). Genellikle bu bağlama işlemi büyü statüsüne girer ve bu büyüyü çözmek için halk arasında bağçözen, bakıcı, falcı, büyücü adları verilen kişilerin yanına gidilir. Bu işlem için erkeğin iç çamaşırı kesilerek kırk kere düğüm yapılır, daha sonra bu düğümler tekrar açılır. Bununla da erkeğin bağının çözüleceğine inanılır.

3.6.3.9. Âdet Kanıyla İlgili İnanışlar

Oğuz Kağan Destanı'nda olan Ay Ana 'ay'ın kadın olarak korunduğu mitlerdendir. Şimdi de kadın adet dönemlerinin aybaşı olarak adlandırılması; ayın şekline, hilala göre hamileliğin planlanması gibi inanç ve gelenekler ayın doğurganlıkla ilişkisini ortaya koymaktadır.

“Kadının “ay-başı” (“âdet görme”, “kirlilik”) hâlinin her ayın birkaç günlük bir dönemi boyunca sürmesi, onun «dokunulmaz», «uğur ve bereketi kaçırıcı» bir nitelikte sayılmasına yol açmıştır.” (Boratav: 1973: 30).

“İlkel toplumlarda regl kanında bulunduğu inanılan "mana", temas yoluyla mekanı murdar edici niteliktedir. Bu yüzden adetli kadınlarla ilgili tabular, ilkellerde çok katıdır. Hatta kadının ayinsel toplantılara katılımı, onun ölüm cezasıyla karşı karşıya kalmasına bile neden olabilir.” (Aça vd, 2019: 141).

Freud, adet gören kadınların uymaları gereken tabuların, kanla ilgili korkulardan kaynaklandığını söylemektedir (Freud, 2020:158).

Aça'nın, Delaney'dan aktarımıyla söylersek; “kadınlara adet dönemleri bir yana, doğurgan oldukları dönem boyunca hayvan kesmek de yasaktır. Kurban kesmekten ise tüm yaşamları boyunca men edilmişlerdir. Kanama, kadınların aynı zamanda doğurgan olduklarını, yani hayat verme yetilerinin olduğunu gösterir. Adet kanaması, olumlu ve olumsuz yönleriyle dünyasal yaşamı, maddiyatı ve ölümlülüğü simgeler. Aynı gerekçelerle adet gören kadınların hac sırasında Mekke'deki kutsal yerlere girmeleri de yasaklanmıştır. Bu nedenle kadınlar, hacca genellikle adet görme yaşları sona erdiğinde giderler.” (Aça vd: 2019: 141).

Kaşkay inanışlarında da adet kanına **kötü** veya **murdar** kan denilmektedir. Doğum yapan kadın kırk gün, adet olan kadının adetli gün sayısı kadar murdar olduğuna inanılmış ve o günler içinde kocasının dahi kadına yaklaşması yasak ve

günah sayılmıştır (K.K.13). Kaşkaylar arasında adet (aybaşı) gören kızın arılıktan/temizlikten çıktığına inanılır. Bu yüzden de adet görecektir yaşı gelen kızlar bereketin, rızkın ondan kaçmaması için ellerini una ve tuza sürer “üç veya beş gün sonra başımı yumağa niyet edirem” diyerek, 3 veya 5 gün sonra artık arınmış olacağına niyet etmiş olur (K.K.4).

Kaşkay inancına göre “regli/aybaşılı” kadınlar eline Kur’an-i Kerim alamaz, cami ve kutsal yerleri ziyaret edemez, çünkü bu dönemde onların arılıktan çıktığına inanılır. Hatta bu dönemde kadının bereket sayılan-hamur yoğurması, süte dokunması, yoğurt çalması bile hoş karşılanmamaktadır (K.K.7, K.K.65).

Hatta inanca göre kadın adet gördüğü için kurban kesemez. Fakat aybaşı tamamen kesilen (menopoza giren) bir kadın artık erkek gibi görülür ve onun kurban kesmesine izin verilir. Buradan da ilkel insanın kan korkusu ve tabusunun aybaşı dönemindeki kadını da etkilediği, aynı zamanda toplumun kadına ikinci dereceli, murdarlanmış bir mahluk gibi yaşamasına sebep olmuştur. Dinlerde de kutsal kişilerin ve peygamberlerin genelde erkek oluşu bu gerçeğe bağdaşmaktadır.

3.6.3.10. Sünnetle İlgili İnançlar

“Sünnet” dini ayinler içerisinde yapılan geleneklerdendir. Kaşkaylarda sünnet olan çocuğa- **kişi oldu**- (erkek oldu) veya **müselman oldu** denmektedir. Sünnet olayı da eski kan ritüelleri ile bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Aslında günümüzde dini bir görev olarak algılansa da, sünnet olayının kökeni kurban ayinleri ile bağdaşmaktadır. “Hem sünnette hem de düğünde, beden bir bölümü kurban edilir ya da ondan vazgeçilir -sünnet derisi ve kızlık zarı- ve kan akar” (Delaney, 2001:111).

Sünnet aynı zamanda erkek çocukluklarının dini kimliğinin bir belirleyicisidir. Yani bir nevi geçiş törenidir. Sünnet zamanı erkek cinsel organının uç kısmından deri kesilir ve o yerden kan akıtılır. Türk topluluklarının hemen hepsinde küçük toy veya sünnet toyu (düğünü) adı verilen törenler yapılır. Bu törenin en önemli kısmı ise erkek çocuğun cinsel organın az çertilmesi ve kan akıtılması olayıdır. Sünnet sırasında aile tarafından sünnet olan çocuğa refakat etmesi için bir erkek seçilir. Bu sembolik bir anlam taşır, çünkü çocuğunun kanı kucağına akan bu

kişi ile aile arasında sembolik bir kan bağı, akrabalık oluşur. Sünnet olan çocuğu kucağında tutan kişiye, “**kirve**” adı verilir. “**kirvelik**” Güney ve Kuzey Azerbaycan’da, Doğu, Güney ve Güneydoğu Anadolu’da yaşatılan gelenekler arasındadır.

Sünnet eden kişiye Kaşkaylarda “usta” derler. Göçebe Kaşkayların obada bu işi yaptırdıkları kişi doktor olmayıp, dede ve babadan bu işi öğrenmiş olan birisidir. Gezici sünnetçiler, dişçiler, berberler, genelde “**cengi**” denilen gruptan çıkar (K.K.7).

Birçok tayfalarda bu işi görenler Xetirlerdir. “Xətirlər qaşqayı Türklərinin əng aşsağı seviyə qatıdılar. Xətirləring işi oğlan uşaqlarını sünnet etməkdir, baş qırmaq və diş çəkmək təkin işlər də görərmişlər.” (URL-29)⁵⁴

Anadolu’nun muhtelif yerlerinde kirve; Kirif, Kiriv, Kirva, Kivra, Sünnet babası, Sünnet kardeşi, Sağdıç gibi adlarla anılır. Bu geleneksel görev, bir bakıma ictimai yakınlıklar, dostluk ve mahremiyetler getiren ve gerektiren bir hizmet olduğu için, ailenin dengi olan yakınlarından veya komşularından birinin talip çıkması usuldendir (Başar, 1972: 124).

Boratava göre, “Kirve, aşağı yukarı Hristiyan çocuklarının vaftiz törenindeki parrain (“vaftiz babası”) ile snarraine (“vaftiz anası”) in yerini tutar” (Boratav, 1973: 162). Kaşkaylarda da kirve, çocuğun manevi babası sayılır ve kirve olunan aile ile bir kan bağı ve akrabalık bağının olduğuna inanılır. “Sünnet Toyu’nda kirve, çocuğa ve ailesine her türlü yardımı yapar bu akrabalık bir ömür boyu sürer ve kirveligın özel kanunları vardır.” (Kalafat, 2010: 269-270).

Kirvelik inancı eski türklerin “and töreni” dedikleri yemin törenlerine de benzemektedir. Eski Türklerin and törenlerinde kan çıkarma suretiyle kardeşleşen taraflar bu ahdı bozmazlardı. Heradot’a göre, “İskitler ant içerken kendilerini hafifçe yaralarlar, kanlarını bir kaba damlattıktan sonra silahlarını o kana batırırlar ve her iki taraf dualarını [ant formüllerini olacak] tekrarlayarak bu kaptan içerdi... İskitlerin dostlaşma (anda) törenlerinde görülen kan karıştırma unsuru Türk boylarında tarih boyunca devam etmiştir” (İnan, 1998: 326). Günümüzde de “kirvenin çocukları” diğer ailenin çocukları ile kardeş sayılır. Çocuğa kirvelik yapan erkek de, artık o

⁵⁴ URL-29 : <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

ailenin manevi babası sayılır. Bu kan kardeşliğinden dolayı kirve çocuklarının da evlenmesi yasaktır.

Sünnet olmak, çocukluktan erkekliğe ve Müslümanlığa geçişi simgeler. Müslüman toplumlarda erkek çocuklarının sünnet edilmesi peygamber efendimizin sünnetli olarak doğduğuna olan inançtan kaynaklanmaktadır. Kaşkaylarda da sünnetli doğan çocuklar pak-arı kişi ve mübarek insan olarak görülmektedir.

Sünnet- erkek cinsel organın etrafındaki fazla derinin kesilmesidir ki, son dönem yapılan araştırmalar da, bu fazla derinin mikropların ve bulaşıcı hastalıkların sebebi olduğunu söylemektedir. Sünnet, genelde çocuğun doğduktan sonra yedi yaşına kadar yapılması gereken bir törendir. Eğer çocuk yedi yaşına kadar sünnet edilmezse toplum tarafından dışlanır ve aile de baskılara maruz kalır. Aynı zamanda bunun günah olduğuna inanılır. Kaşkaylarda, obada sünnet yaşına gelmiş çocuğu ve durumu iyi olan kişiler, diğer sünnet çağındaki çocukları olan fakir ailelerin de çocuklarını aynı günde sünnet ettirmek için obaya “usta” çağırırdı. “Usta” denilen gezici sünnetçi arabası veya motoru ile obaları gezerek çocukları sünnet ederdi (K.K.9).

Derleme yaptığımız kişilerin anlattıklarına göre, “her yıl obalarda bu merasimler yapılırdı. Obada durumu iyi olan Aksakallardan birisi hem kendi çocuğunu hem de diğer fakir kişilerin çocuklarının sünnetini yaptırmak için diğer çocukların babaları ile araya gelerek tsünnet tarihini belirlerdi. Genelde sünnetin kış yurdunda yapılması uygun görülürdü. Göçte sorun çıkabileceğine ve hayvanların ölümüne sebep olduğuna inandıkları için, göç dönemine yakın sünnet yapılmamaktadır. Sünnet de toy gibi yapılır ve usta (düğünlerde müzisyenler, âşıklara verilen addır) çağrılır. Çocuklara beyaz kıyafetler giydirilerek usta beklenir; usta geldiğinde ise saz çalınır, kızlar ve erkekler oynamaya-dans etmeğe başlarlar. Kızlar *yağlık* oyunu; erkekler ise *ho* oynarlardı (K.K.1, K.K. 12).

Obalarda sünnet merasimi ailelerin maddi durumuna göre genelde güz döneminde yapılır ve üç gün sürmektedir. Birinci gün çocuğun hazırlanması ve tören için hazırlıklar; ertesi gün sünnet düğünü; üçüncü gün ise “çocuk kesilmekte” yani sünnet yapılmaktadır. Çocuk, sünnet gününden önce banyo yapar, yeni alınan elbiselerini giyer ve çocuk için sünnet yatağı hazırlanır. Bu yatak için, genelde kırmızı kumaş olan çarşaf kullanılır. Üç gün boyunca misafirlere evde yemek verilir.

Düğün töreninde at yarışları, ok atma, halay gibi danslar ve gösteriler yapılır. Eskiden sünnet yaparken çakı veya bıçak kullanılmaz, iki küçük kamışla sünnet yapılırdı. Sünnet olmadan önce çocuk, yanan ateşin korları alınarak sıcak kül üzerine oturtulur, toprağın veya külün yaranın iyileşmesine yardımcı olduğuna inanılırdı. Sazende (sünnetçi), elindeki kamışı uşağın cinsel organına dolayarak kerter. Sonra yarası üzerine sıcak kül döker ve yarayı bağlar. Bu uygulamaya “**kor-u kuftunu çekmek**” denilir (K.K.44). Türklerde arınma hem su hem ateş hem de toprakla yapılagelmıştır. Kaşkaylarda da hemen her alanda toprağın, ateşin ve onun küllerinin iyileştirici gücüne inanılmıştır. Hastalıklı ve engelli çocukların tedavisi ve loğusa kadınların iyileşmesinde de bu işleme başvurulduğu gözlemlenmektedir.

Sünnet düğünlerinde diğer düğünlerde olduğu gibi, sünnet edilen çocuk süslenir, hazırlanır. Kesilen et parçası bazı tayfalarda arı-temiz olan toprağa gömülür, bazı tayfalarda akarsuya bırakılır. Bu geçiş dönemi, çocuğun korunması ve dikkat edilmesi gereken bir evredir. Çocuğu kötü ruhlardan korumak için sünnet odasına alkırmızı başlık-yaylıg asılır.

Najdat Yashar Murad Bayatlı’ya göre, Irak Türkmenleri arasında çocuk tek başına sünnet ettirilmez, mahallede olan fakir bir çocuğun da onunla birlikte sünnet ettirilmesi gerekir; eğer çocuk bulunmazsa onun yerine horoz keserler. Sünnet olacak çocukların koluna kırmızı şal bağlanır (Murad, 2009: 248).

Sünnetin kökeni hakkında bazı çıkarımlarda bulunmamız gerekirse sünnet, belki de eski kavimlerde bir türlü kan akıtma ritüeli olarak karşımıza çıkmaktaydı. Günümüzde yapılan sünnet törenlerinde yapılan “kurban kesme” veya “horoz kanının” akıtılması gibi uygulamalar da bunu çağrıştırmaktadır. Anadolu’da da Sünnetlerde kurban kesilerek kazanın belânın defedilmesi inancı yaşatılmaktadır (Kalafat, 2010: 204). Sünnet olan çocuğun odasına koruyucu olarak kırmızı şal veya yaylık asılması, koluna kırmızı bağlanması hem Azerbaycan Türkleri hem Anadolu hem de İran Türkleri ve Irak Türkmenleri arasında da görülmektedir. Bu uygulama, sünnet olayının geçiş dönemi olarak görülmesi ve bu dönemde kötü ruhlardan korunmak amacıyla yapıldığını bizlere göstermektedir.

Arapça *hitan*, erkek cinsel organının ucundaki derinin bir bölümünün ya da tümünün kesilmesi anlamına gelir. Sünnet, Yahudiler ve bazı Hristiyanların yanı sıra, dünyanın her yerinde, çeşitli geleneksel toplumlarda dinsel açıdan büyük önem taşır.

Uygulamanın kökeni eski çağlara dayanmaktadır. Türkçe’de “**hitan**” sözcüğünü karşılayan manada kullanılan “sünnet” sözcüğü, Arapça kökenli olup, ilk anlamıyla “işlek yol” demektir (Bayık, 1985: 19).

Kazak Türklerinin inancına göre sünnet olacak çocuk ata binme yaşına gelmeli ve tekli yaşlar olan 3-5-7 yaşlarında sünnet edilmelidir; bu geleneğe de “**Sündet toyu**” denilmektedir. (Nauanova, 2020: 124). Kırgız Türklerinde bu geleneğe “**çocuk kestirü**” (Jumabaev, 2006: 34) , Azerbaycan Türklerinde “**uşaq kestirmek ve sünnet toyu**” (K.K.33), Kaşkaylarda da “**sünnet toyu**” denilmektedir. Aynı zamanda Kaşkaylarda sünnet olmayan çocuğun tavuk veya diğer ev hayvanlarını kesmesi dini olarak uygun görülmez ve onun kestiği hayvan murdar sayılır. Kadınlardan ise sadece aybaşı olmayan kadın hayvan kesebilir. Çünkü aybaşı olan tüm kadınlar kirli ve murdar sayılmaktadır.

İki çocuğun aynı günde sünnet olması ve iki kişiye aynı anda düğün yapılması da uğursuzluk getirmektedir. Birisini diğerinin çilelesi basacağına, yani bunlardan **birinin çile çekip diğerinin mutlu olacağına** inanılmaktadır.

3.6.3.11. Adak ve Kurbanlıkla İlgili İnanışlar

Adak kelimesinin Arapça karşılığı *nezir*⁵⁵’dir. Eski Türklerin çoğunlukla yaşattığı bu adak inancı, hala Türk topluluklarının çoğunda ve çok az değişimle devam etmektedir. Adak kelimesinin- adamak filinden geldiğini ve Türk kökenli bir kelime olduğu düşünülmektedir. Adak nesne, hareket, davranış tarzı ve dua edilerek yapılsa da genellikle para verilmesi, yalın ayak yürümeye niyet edilmesi, mum yakılması, kanlı veya kansız kurban verilmesi, Yasin ve Kur’an-i Kerim okunması, oruç tutulması şeklinde de yapılabilmektedir. Eski Türk inancında adak saç ve kanlı kurban şeklinde yaşatılmıştır.

Şakir Ülkütaşır’a göre, “Adak, kutsal sayılan bir şahsa, bir şeye, herhangi bir dileğin olması için adı söylenilerek yapılan nezir ve nezir edilen nesnedir” (Ülkütaşır, 1937, 23). Adaklar genellikle türbe ve yatırlara, ocaklı evlere niyet edilerek adanır. Tanyu’ya göre adaklar, yatır denilen erenlere, evliyalara adandığı

⁵⁵ Nezir” kelimesi Arapça kökenidir. Allah yolunda hayırlı işler yapmaya verilen sözdür. Bu sözü tutmak ve yerine getirmek “Nezir vermek” adlanır.

gibi, kutsal sayılan taş ve ağaçlara, su, kuyu, mağara, kovuklara da adanır (Tanyu, 2007: 30). Boratav da adağı şöyle açıklamaktadır: “*Adak, zengin anlamlı bir kelimedir. Yatıra adak adamak, ona bir dileğin gerçekleşmesi için başvurmaktır. Adayan kişi bu eylemiyle, yatırım kendisi ile Tanrı arasında bir çeşit aracılık yapacağına inanmıştır. Dileği gerçekleşince adağını, yatıra aracılığı karşılığı verdiği sözü, yerine getirir: adak kurtlan ise, bir hayvan kesip fukaraya dağıtır; bir bağış ise onu verir, türbeye, ya da bekçisine; sadece bir işlem, bir eylem ise (Kur'an okuma, namaz kılma, ya da yukarda sözünü ettiğimiz çeşitten «göbek atma», v.b. işlem) onu yerine getirir. Demek ki adak 1. yatırıla bir dilek konusunda anlaşma, 2. kesilen kurban, 3. yapılan bağış, 4. önemsiz, ya da garip de olsa, yatırım hoşuna gidecek bir eylem olur.*” (Boratav, 1973: 42).

Çin kaynaklarında Hunların senede üç kez kurban verdikleri yazmaktadır. Bu kurban törenleri yılın birinci, beşinci, dokuzuncu aylarında, 22 mart, 22 haziran ve 24 eylülde yapılmaktaydı. Haziran'ın 20 ve 22sinde verilen kurbanlar kutsal Ötüken Dağı'nda tanrıya kurban olarak sunulurdu (Göyyallı, 2015: 35). İnan'ın ifadelerinde de Hunların adakları şu şekilde geçmektedir: “*Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kuran muhtelif sülâlelerden bahseden Çin kaynakları, bunların da Gök-Tanrı'ya, yer-suya, güneşe ve aya kurban sunduklarını yazmışlardır*” (İnan, 1986: 3).

Türk kimliğinin önemli taşıyıcılarından olan Kaşkaylarda da kurban verme geleneği günümüzde yaşatılmaya devam etmektedir. Eski Türklerin doğa olayları ve kozmik inanışları ile ilgili olan kurban töreni, günümüzde şekil değiştirerek yaşatılmaktadır. Kaşkaylarda 22 Mart Nevruz Bayramı'nda kurban kesme olmasa da, çile gecesi denilen ve şubat ayında yapılan törende kurban vardır. 20-22 Haziran ise Kaşkaylarda yelda gecesi veya “**kızıl güneş bayramı**” olarak kutlanmaktadır ve bu tören de kurban kesilmektedir.

Günümüzde İslam dininin vacip saydığı kurban inancı Şii Kaşkaylar arasında da yaşatılmaktadır. Genelde dindar kesim kurban bayramını önemsemekte; fakat göçebelerin çoğu bu kurban törenini, bayram gibi kutlamamaktadır. İsa Doğanlı'ya göre, Kaşkaylar kurban bayramı, fitre bayramı, kandiller ve diğer İslam dini ile ilişkili olan kutsal geceler ve törenleri kutlamazlar (K.K.69). Onlar için kutsal sanılan ilden ile dedikleri “**çille beder**” gecesinde kestikleri kurbandır ki, bu kurbanın her evde kesilmesi gerekmektedir. Tüm göçebeler arasında **bu “ilden –ile”** dedikleri

çille kurbanına çok önem verilmektedir. İnanca göre “çille beder” gecesı kesilen bir kurban, bir yıl insanı kaza ve belalardan korumakta ve onun kaderini etkilemektedir (K.K.45). Genelde “**kurban kesmek**” kelimesi pek kullanılmaz. Bunun yerine “**Kan akıtmak**” ve “**kan tökmek**” denmektedir (K.K.6). Kaşkaylarda kurban kesmek-**kan akıtmak** kelimesinin kökeninde, ilkel insanların kurban hayvanlarını keserek kanını su ve nehirlerle akıttıkları inancı yatmaktadır. Bu durum, kurban kanının sadece Tanrıya ulaştığı düşüncesi/inancıyla örtüşmektedir. Kurban etinin yenilmesi daha sonraki dönemin ürünüdür.

Bu kan dökülmesi inancı da sadece özel günlerde veya dini bayramlarda yapılmamaktadır. Yeni ev ve araba alan, oğlu askerden gelen, oğlu evlenen, gelin getiren, yeni çocuğı olan kimseler, bu tür başlanğıçlarda da mutlaka “kan akıtmak” gerektiğine inanır. İnanca göre yenedünyadan gelen her şeyin kana ihtiyacı vardır ki, bu kan yeni gelen kişinin geçişini kolaylaştırsın. Mesela birisi yeni araba aldığıında horoz da olsa keser ve kan akıtır; hatta kanından araba üzerine de dökerler. (K.K.69). Düğün gününde yeni gelen gelinin de önünde kurban kesilir ve alına kurban kanı sürülür. “Kurban bayramında kesilen kurban hayvanının kanından, evdeki herkesin alına sürülür ki, bu kan onları korusun” (K.K.76, K.K.77). Yani hayvanın etinden ve kemiğinden önce, akıtılan kana önem verilmektedir. Bu hayvan kanından uğruna kan akıtılan herkese ve her nesneye sürülmesi gerekir Bu da kurban kanının koruyuculuk özelliğine işaret eder.

Kaşkaylarda diğeri bir kurban vardır ki, bu kurban otuz yılda bir kesilir. Bir insan yüz yıl yaşadığında ona, “**üç qerine kurban görmüş**” (K.K.52) denmektedir. Üç qerin bir asr-yani 100 yüz yıldır. Zaman bölgüsü olan qerin sözü bir çeyrek asrden daha fazladır, otuz üç yıllık zamana denk gelmektedir. Bu otuz yıl aynı zamanda kişi ömrünün evreleri arasında olan geçişi de simgelemektedir. Otuzunu tamamlayan kişi artık ömrünün ilk evresini tamamlamış sayılır ve bunun için kurban keser. Bu tören şenbe-cumatesi gününe denk gelirse ertesi gün kurban kesilmedilir (Kaşkaylarda cumatesi genelde hayvan kesilmez (ardı uzanar- tüm hayvanlar ölür diye inanılır) (K.K.25, K.K. 66).

Kaşkaylar Tanrı’ya, kutsal kişiler ve onların ruhuna verdiği sözün tutulmasına ve karşılığında hayvan kanının akıtılmasına “kurban” derler. Hem **kurban bayramında** kesilen hem de adak edilerek kesilen hayvana “kurban hayvanı” derler.

Kurban hayvanı genelde koyun, koç ve keçi olmaktadır. Deve ve sığırın kurban olarak kesilmesi Kaşkaylarda pek görülmemektedir.

Kaşkaylarda İmamlara çok saygı duyulduğu için Hz. Ali'nin adını söyleyerek/ **“Ali hem Xuda naumuduna, Xuda hem gūda namuduna-hörmetine”** denilerek seçilen kurbanlık hayvan kesilir. Çünkü göçebeler Allah'ı (Xuda) Hz. Ali'nin suretinde görmektedirler (K.K. 77). İmamlara o kadar saygı duyulur ki, Hz. Fatma hanımların imamı olarak, Hz. Hüseyin ise erkeklerin İmamı olarak görülmektedir. Hatta yemin ederken de **H.z. Fatma namusuna** diyerek yemin edilmektedir (K.K.66). Bu inanç Türklerin eski babalarından kalma “atalar kültü” inancıyla bağdaşmaktadır. Çünkü burada da atalara duyulan saygı, kutsal kişiler olarak görülen imamlara aktarılmıştır.

Kurban hayvanını genelde beyaz ve gök renkli (gri anlamındadır) koç seçerler. Kaşkaylar renklere önem veren bir toplumdur. Onlar için beyaz rengin ve gök rengin kutsal anlamları vardır. Koyun kırkımı zamanı da ilk önce beyaz koyunlar kırkılar ve beyaz koyunun berketli olduğuna inanılır (K.K.67).

Kurban hayvanları genelde kırmızı ve gök renkle boyanmakta (K.K.5) ve evlenmeyen erkeklerin kurban kesmesi vacip sayılmamaktadır (K.K.77).

İnan'a göre Türklerde kurban hayvanlarının belirli renkleri vardı, bunlar: **“yağız, al, boz, duru, akboz, sarı, gök (kır) renkli”** hayvanlardı ve ıduk- sayılırdı. Koyun ızık sarı, inek ızık al ve kara olurdu (İnan, 1986:108).

Adak kurbanı genelde **“gada bala”** gelecek kaza ve belalardan korunmak amacıyla yapılmaktadır (K.K.52). Bu kurban **“çile gecesi”**nde de yapılmaktadır. Bu törenlerde kesilen kurbanlar, aslında mevsimsel olaylarla ilişkili olduğu için ilkel mahiyetine uygun olarak doğaya verilen kaza ve belaları önlemek amacıyla kesilen kurbanlardır.

Hem kurban bayramı için hem de diğer kurbanlıklar için (adak kurbanı için) **“sürü içerisinde en sağlıklı “koç”** seçilmektedir. Kaşkaylar genelde dişi hayvanı kurban etmemekte, kurbanlık hayvan erkek hayvandan seçilmektedir. Bu inanç eski Türk inancının devamıdır. Dede Korkut hikâyelerinde de Dirse Han'a karısı adak için **“atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil”** demektedir (Ergin, 2004, 1: 80). Kaşkay göçebeleri, hayvan kesmek anlamına gelen **“koç kesdim”** değil, **“koç öldürdüm”** demektedirler. Kurban için seçilen hayvanın sürünün en iyi ve sağlıklı

olanı ve özellikle de “beyaz” ve “göy koç” (burada göy-gri koçun kutsal olduğuna inanılır) olmasına dikkat edilmektedir.

Kaşkaylar da hem çile gecesinde hem de Kurban bayramında erkek hayvanın kurban (adak) edilmesi inancı vardır. Bu arada her iki merasime de “kurban kesmek” denmektedir (K.K.7). Erkek hayvanın kurban edilmesi inancı İslam dininde İbrahim peygamberin oğlu İsmail’i kurban olarak götürmesi ve onun yerine Tanrı tarafından koç gönderilmesi inancı ile ilişkilendirilmektedir. Bu inanç aslında erkek egemen toplumların hepsinin mitlerinde benzer şekilde görülmektedir. Bir insan kızı için, koyun kızım dememekte; fakat koç oğlum/koçum demektedir. Bu benzetmeler de, toplumsal cinsiyetin öne sürdüğü erkekliğin statü olarak dişilikten üstün görülmesiyle ilgilidir. Erkeklik tanrısal nitelik taşır ve tanrıya adanan hayvanın da erkek olması gerekmektedir.

Hayvan önceden seçilmekte ve işaretlenmektedir. *Herkes o hayvanın kurbanlık olduğunu bilir. Kurbanlık: koç’a özel bakılır daha çok arpa vererler. Kurban günü koçun gözüne sürme çekilir, başına kına yakılır, kırmızı kurdele ile süslenir. Kuzuya su ve ağzına şeker verilir. Her kes kurban kesemez. Kurban kesen kişi yaşlı daha dininde olan adam bu kurbanı kesmekte yükümlüydü. Abdest alır daha sonra kurban keserler (K.K.2). Kurban kesen çakı-bıçak farklıydı. O bıçak evde korunur, kurban hayvanı dışında onunla hiçbir şey kesilmezdi. İsmayıl Mousalı kendi babasının kurban çakı bıçağını Mekkenen getirdiğini ve bu bıçağı sadece kurban kesilmesi için kullandığını söyledi. Aynı zamanda bıçak üzerine “olsu okunması” önemliydi, bu olsu yapıldıktan sonra davar öldürüldü-kurban hayvanı kesilirdi (K.K.5). “Olsu” bir nevi dua gibi bir ayindir ki, çakı üzerine okunur ve üflenir.*

Kurban hayvanı için seçilen koçu bazı tayfalar kırmızı bazı tayfalar abı-mavi renkte boyarlar, bazen koçun başına kına da yakılır (K.K. 5). Farsimedan tayfasından Garamışamlı tiresinden olan olan seksen beş yaşında olan Huseyin Yagubi kurbanlığı şu şekilde aktardı: sabah obaştan kalkar çimerdik, hamam ederdik. Kurban kesilecek çakı-bıçağı obada olan dua, olsu okumasını bilen kişiğe götürer ve üstüne olsu elettirirdik. Çakı eve gelene kadar bu çakı yere değmemelidir, hiç bire değmeden duvarın başını keserdik. Davar öldürerdükten sonra, onun kanından başımıza, alnımızın ortasına vurardık. Kimin durumu yoxdursa xelbir

içinde eti dağıdırdık” (K.K.58). Hökmen yoksul olan yedi eve kurban eti gönderilirdi, tanrı qatına kabul buyura (K.K.66).

Kurban kesmek bekâr erkekler için vacib değil, kim ki, izdivaçetmiş –evlenmiş onun kurban kesmesi vacibdir ki, xuda ondan kurban vermesini bekler. Düğün günü de evlenen küreken ve gelin önünde de kurban kesiler gelinin ve kürekenin alına kurban kanı sürerler ki, gedemi xeyir-uğurlu olsun (K.K. 51).

*Adak kurbanı için de önceden sürü içerisinde en iyi hayvan seçer ve o hayvanı işaretlerler. Nezir edilen adak hayvanı da “Ailenin selameti için, oğlu için v.s dilekler için adanan hayvan da genelde koç olurdu” nadiren koyun veya dişi hayvan da seçilirdi. Bu adak hayvanı altı aydan küçük olmaması gerekir, tanrı yolunda veya imamların adına nezir edildiği için sürünün en iyi ve sağlıklı hayvanı seçilirdi. Nezir edilen hayvanın kime nezir edildiği niyet edilmelidir. Örneğin, hangi imama daha çok etikatları varsa onun adını getiriler. Hz. Abbas yoluna, Hz. Fatime adına nezir edirem, filan niyetim gerçekleşsin der niyetde bulunurlar. Adak hayvanı kestiklerinde de hayvanı kesecekleri bıçağı götürerler din adamının yanına ki, o kişi bu bıçağa süre okutur “**olsu**” ederler. “Olsu” Tanrı tarafından kabul edilmesi için yapılan bir inançtır (K.K.5). Kuzey Azerbaycan Türkleri arasında da kurban kesildiğinde “Olsanata geçsin”derler. Yani tanrı katında kabul edilsin anlamındadır. Adak hayvanını, hem de kurban bayramı için kesilen hayvanı süslerler, gözlerine sürme çekilir, boynuzuna kırmızı kurdele bağlanır. Ağzına şeker vererler. Koçun yüzüne ayna tutar, kendi eksini orda görmesini isterler. Eğer koç aynaya bakmazsa koçu kesmezler, aynaya baktıktan sonra kesilir. Hayvanı kibleye doğru tutularak klesilir. Hayvan kesilmeden önce hafif çukur gibi yer kazılır hayvan kesilerken kanı o çukura akıtılır ve daha sonra üzeri toprakla örtülür ki, kanı yeryüzüne dökülmesin. Aynı zamanda kedi, köpek kana dokunmasın. Kurbanlık hayvanın **kemikleri de aynı şekilde arı bir yere çukura** göçmülür. Murdar sayılan kedi ve köpeğin kurban hayvanının kanına ve kemiklerine dokunması günah sayılırdı. (K.K.1, K.K.12). Beydili tayfasından olan Abbas Ezizi’ye göre kurbanlık hayvanı sağlıklı olmalı üzerinde kesik izi olan, yağması olan koçu da kurban kesmezler. Aynı zamanda kesilen kurbanlık hayvanın kanının da ortalık bir yere akıtılmasının günah olduğunu, mutlaka mis bir kaba akıtılması gerektiğini söyledi. Daha sonra da temiz bir yere toprak altına döker üzerine toprakla örterler(K.K.66).*

Kurban hayvanının kemikleri de çukur kazılarak oraya koyar üzerine toprak dökerlerdi ki, kedi veya köpek gibi hayvanlar bu kurbanlık kemiklere dokunmasın, onu murdarlamasın, kurban batil olmasın (K.K.66). Kesilen kurban eti obada olan fakir ailelere dağıtılırdı.

Ustad Ayvazullah Safari kendisinin şahit olduğu bir olayı şu şekilde aktarmaktadır: *Rahmetli Feride Bibi Keşköllü kurban için bir koç kestirdi ve kurban kanını bir çukura akıttılar ve üzerine toprak döktüler. Bu etle pilav yapıldı ve obada herkes davet edildi. Ev sahipleri bu kurban etinden yemediler. Bibi yedikleri kurban etinin kemiklerini kırmamalarını söyledi daha sonra bu kemikleri de çınar ağacının altına gömdüler (K.K.3). Genelde kurban'ın kendisi gibi etinden yapılan yemek de kutsal sayılır ve adetli olan, cünüb olan bir kadının o kazana yaklaşması hoş görülmez. O yüzden de bu yemeğin yapılması akbirçek temiz ve arı bir kadına havele edilir. Yemek yapılırken de dualar okunur (K.K.15).*

“Kurbanın eti, kemikleri kırılmadan ayrılır ve "kazancı" denilen iki uzman adam tarafından pişirilir. Et pişirilen kazana "kazancılardan" başka kimse yanaşamaz. Kam, et suyundan alıp tös'lere afsunlar dualar okuyarak, saç yapar” (İnan, 1976, 50).

Kurban ayini aslında eski düşüncedeki Tanrının ve ruhların gazabından kurtulmak ve onların memnun edilmesi için yapılmıştır. Altay halklarının inançlarında eğer iyelere kurban verilmezse iyeler kızar daha kötü belalar verirler diye inanılmaktaydı (Yuguşeva, 2001: 149).

Eğer birisi Kurban kesmeği adak etmişse, dileği gerçekleşikten sonra bu kurbanı kesmezse felaketle karşılaşar, işleri yolunda gitmez (K.K. 2).

Mesela suya kurban sunarak dua edilmesini bir kaynak kişimiz şöyle açıklamaktadır: *Büyük Keşköllü yayalasına yakınlığında bulunan “şesgül bulağının” kutsal olduğuna inanılır ve halk bu yeri ziyaret ederek burada ateş yakar, mum yakar hatta kurban kesirler (K.K.3, K.K.6).*

Kurban ayininin totemizmden sonraki dönemin izlerini taşıdığını söyleseler de, klanlar arasında ilk kurbanlar hayvan kurbanı olmamış, aksine insan kurbanı olmuştur. İlkel insan doğa güçlerinden ve doğadaki vahşi hayvanlardan korkmuş, o yüzden de kabiledaki insanları, özellikle de kız ve kadınları kurban etmişlerdir. Daha geç zamanlarda bazı toplumlarda, kız çocuğu öldürme geleneğinin hala yaşaması da,

bu insan kurbanı zamanının izleri olarak düşünölebilmektedir. İlkel insan ne zaman ki doğal dünyadan/ doğa dinlerinden yavaş yavaş uzaklaşıp hayali ve gökteki tanrıya inanmaya başladı, insan kurbanı yerini hayvan kurbanına bıraktı. Tanrı'ya sunulan bu kurban, daha coşkulu bir seromoniye dönüştü ve insanlar, tanrılara yiyecek ve içecekler sunarak kendilerinden biri gibi davransalarda, aslında tanrıyı kutsamalarının sebebi, görünmez olması ve kâinatın idare gücünü elinde bulundurmasıydı. Çünkü bu insanlar baş veren her doğa ve doğa dışı olayda tanrının gücünü ve mutlak hakimiyetini arıyorlardı.

Kurban kesme-genelde bir niyet için adanmış, adak edilmiş, tanrıya vadolunan sözün karışlığında yapılan eylemdir. Kurban ve adak, “...yani Tanrıları ve ataları hoşnut etmekle beraber, şölen sahibinin ote dünyada iyi yer kapmasına da yardımcı olur. Ben sana veriyorum, sen de bana ver, ilkesine dayanır” (Örnek, 1971: 89).

Tanyu'a göre: “Çocuğu yürüten, hastası iyi olan, en aşağı bir horoz olsun keser. Bu gibi adaklar için daha ziyade **kan akıtmak** gerekir. Adak yerine getirilmezse, yani bir kan akıtılmazsa ailenin ferahı bozulur.” (Tanyu, 2007: 30). Kaşkaylar arasında da işi ters giden, düzeni bozulan birisi için “**kan akıtmak**” gerekir derler. Niyet etmiş, niyeti gerçekleşmiş fakat kurbanı kesmeyi veya adağını yerine getirmeyi unutmak, Tanrı karşısındaki sözünü unutmak sayılır ve bunun için cezalandırılacağına inanılır. Kaşkaylardan Farsimedan tayfası arasında fakir olan insanlar kurban niyetine “horoz” keserler. Burada önemli olan kan akıtmaktır (K.K.49, K.K.50).

Çocuğu nazardan, kötölüklerden, hastalıklardan korumak amacıyla erkek çocuk için erkek koyun kesilir. Bu geleneğe “**eğiğe**” denmektedir (K.K.4). Iduk, ızuk adağa, Kaşkayların yaşlıları **akik, ezik** de demektedir. Bu kurban, altı aylık ve bir yaşında olan çocuklar için kesilmekte ve çocuğu kötölüklerden korumak amacıyla yapılmaktadır. Bu kurban hayvanı genelde tek renkli koç veya beyaz renkli horoz olur. Seçilen hayvanın genelde beyaz renkli ve kara gözlü olması istenmektedir. Bu kuzu, altı ayını dolduğunda o hayvanı kurban olarak keserler ve bu hayvanı keserken de yerken de onun kemiklerini kırmaktan sakınırlar. Bu inancın anlamı şudur ki; *bu çocuğun kemikleri sınmasın, bir belaya düşer olmasın. Aynı zamanda bu eğiğe*

hayvanının kanını da toprak altına gömerler, derisini ise ağaçtan asalar ki, hayvanlar dokunmasın (K.K.3, K.K.12).

Kurban hayvanın etinden çocuğun ailesi anası babası yememekte ve kurban, oba ehline pay edilmektedir. Kurban hayvanın kemikleri de kutsal sayılmakta ve atılmamaktadır. Kemikler **obanın etrafında temiz, arı bir yerde toprağa gömülmektedir** (K.K.12, K.K.15). Kaşkaylarda kurban, yatır üzerinde kutsal sayılan kişilerin mezarlarında ve ocaklı evlerde kesilirse kanı o mübareklerin ruhuna, kurbanın eti de insanlara dağıtılmaktadır. Kurbanlar kesilen yerlerde pişirilerek yenilirse, *her ağızda bir dua var* denilerek kurban kesilen yeri ziyarete gelen diğer yabancılara da kurban etinden pay verilmektedir. Bu Kurban etinden yiyen herkesin *Allah kabul etsin, nezrin kabul olsun* demesi gerekir. A.İnan'a göre, Beltirlerde de kurban merasimlerinde yenilen kurban etlerinin kemikleri atılmamaktadır (İnan, 1986: 58).

Genellikle bu kurbanlar evliya veya seyyit ocaklarına veya yatırların üstünde kesilmektedir. Kurbanların burada kesilmesinin sebebi ise, bu kişilerin veya mekânların Tanrı katında değerli olmasıdır. Tanrı için kesilen kurban sadece kurban bayramında kesilmekte, diğer niyet ve adaklar için kesilen kurbanın ise özel bir zaman dilimi bulunmamaktadır. Fakat kurban keserken kurban kanının niyet sahibinin alnına sürülmesi geleneği, kurban kanının tanrıya adanması geleneğinin devamı olarak görülmektedir. Sünnet düğünlerinde çocuğun, evlilik törenlerinde damadın alnına kurban kanının sürülemediği geleneği Kaşkaylarda hala yaşatılmaktadır. Kurban hayvanının kemiklerinin de toplanarak toprak altına gömülmesi kötü ruhlu hayvanların onlara dokunmamasını sağlamaktır. Kaşkaylarda da kurban kesilen hayvanın kemikleri atılmamakta, yazının-eşiğin kenarına bastırılmakta, bu sebeple hayvanın ruhunun onlara dokunmayacağına inanılmaktadır. Eğer kötü ruhlu hayvanlar, özellikle yeraltı dünyasını temsil eden köpeğin kurban hayvanının kemiğine dokunması, kurbanın tanrıya ulaşmasına engel olmaktadır. Son İslami inanç içerisinde alkol alan kişi, eğer kurban eti yemiştir alkol içmemelidir, eğer alkol alırsa, o kişinin çarpılacağına inanılmaktadır.

Kurban ayininde yapılan yemekleri tüm aşiret birlikte sofraya başına geçerek yemektir “*Herkesin katıldığı sungu yemeğinin içerdiği etik güç, hep birlikte yeme ve içmenin önemine ilişkin ilk çağlardan kalan düşüncelerden kaynaklanmaktaydı*”

(Freud, 2020: 207) Dini ayin için toplanan herkesin bir arada bulunarak kurbanı ve kurban sunumunu icra etmeleri, aslında tanrıya duyulan saygının bir tezahürüdür. Şimdi ise kurban kesimi zamanı ev sahibi, aşiretten herkesi davet etmekte veya onlara kesilen hayvanın etinden pay göndermektedir. Bazen de kurban kesmeye niyetlenen kişi kurban etinden kendi ailesi dışında bunu çevresindeki yoksul ve ihtiyaç sahibi insanlar arasında paylaştırmaktadır. Buradaki paylaşım hem aşiret hem de diğer insanlar arasında inanç bağına ortaya koymaktadır. Kurban eti yenildikten sonra şarap veya alkollü içecekler içilmemekte, çünkü kurban tanrıya ait olduğu için ona saygısızlık sayılmaktadır. İlkel insan da kurbanı kendisiyle arasında bir aracı olarak görmüş ve ona saygı duymuştur. Kaşgari Sözlüğü'nde de "İdhuk- kutlu ve mübarek olan her nesne olarak verilir. Bırakılan her hayvana bu ad verilir, bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için saklanır"(Atalay, 1985: 65). Şimdi ise Kaşkay halkı arasında kurbanlık hayvanlar damga denilen işaretlerle işaretlenir ve bu hayvanlara diğerlerinden farklı davranılır. Hatta hırsız bile gelse sürüden işaretli hayvanların kurbanlık olduğunu anladığı için ona dokunmamaktadır.

Kaşkaylar arasında çeşitli dilekler için "adak" ve nezir edilir ki, bu adak ve nezirler hem kanlı hem de kansız olabilir. Dilek gerçekleşince adağı yerine getirerek kurban kesilir veya diğer adaklar varsa yerine getirilir. Genelde kadınlar kansız adaklar adarlar. İstenen bir şeyin karşılığında en değerli olan bir şeyi adak ederler. Bir kadın oğlunun kurtulması için en pahalı altın boyunbağını adak adar ve oğlu döndükten sonra bu adağını yerine getirir. Çocuğu hasta olan bir baba gökyüzüne bakarak *kumral koyun adadım* der ve adak adar. (K.K.3). Yolculuğa çıkan veya yolculuktan sağ salim dönen birisi için, askere giden veya dönen birisi için, bir dileği hasıl olduğu zaman, çocuk sahibi olduğu zaman, gelin aldığı zaman vs. kurban kesilir. Adak veya nezirin yerine getirilmesi de bir korku üzerine yapılmaktadır. *Bu adak ve nezir yerine getirilmezse, kurban ve adak adanmış (Tanrı'ya) kutsala saygısızlık olarak görülür. O kişinin başına türlü belalar geleceğine inanılır. Tanrı ile insan arasında ki, ilişkinin bozulacağına, kaosa sebep olacağına inanılır.* İsmayıl kurbanında da, kendi oğlunu tanrıya kurban etmek isteyen bir babanın hikayesi anlatılmakta, bu durum ilkel insanın insan kurbanını bizlere hatırlatmaktadır. Burada,

baba-oğul çatışması temelli bir sorun ile birlikte korku üzerine yapılan bir kutsanışı da görmekteyiz.

Kurban, gelecek her türlü belayı defetmek, uzaklaştırmak için yapılan kan dökme geleneğidir. Bu gelenek son dönemler Şii inancı ve 12 İmam ve diğer şii mükadeslerinin adını söyleyerek kesilse de, bu durum yol iyelerine kesilen kurbanın ve saçı saçma inancının bir kalıntısıdır diyebiliriz. Eski Türk inancındaki yol iyeleri için de kurban verme ve saçı geleneği olmuştur. Kaşkaylarda yolculuğa çıkan birisi için kesilen kurban ve verilen nezir, aslında yolculuğun iyi geçmesi amacıyla yol iyelerine saygının ve onu memnun etmenin devamı olarak düşünülebilir. Kazan Tatarlarında yolculuğa çıkan birisi için **yol gocalarına-** yol iyesine adak adanır veya nezir verilir. Türkmenistan Türklerinde de **Meşrep diwana-yolun piri** sayılır. Birisi yola çıkarsa, Metlep Diwanı hatırlayıp, onun ruhundan yardım ister ve “yolun ak, Yoldaşın hak bolsun” diyerek yolcu edilir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 146). Askere giden birisi için de yapılan kurban ayini aynı inancın yansımasıdır. Çay’a göre, Balkan Türk Bektaşileri’nde yol piri “Hünkâr”dır (Çay, 1985: 8).

3.6.3.12. İslam Diniyle İlgili İnançlar

Türkler İslam’ı kabul ettikten sonra Orta Asya’dan toplu halde göçler devam etmeye başlamıştır. Roux’un tabiriyle söylersek, Türkler İslam dinini kabul etmekle Müslüman toplumlarının kaderini yeniden şekillendirmiştir (Roux, 1998: 30).

Kur’an-ı Kerim Allahın kelimidir. Kaşkay halkı arasında din ve İslami inanç çevresinde oluşan geleneklerden de etkilenerak dini ve büyüsel işlemlerde, muskalarda Kur’an-ı Kerim’e sık-sık başvurulur. Genellikle Kur’an-ı Kerim aracılığıyla başvuru büyüsel işlemler ak büyü statüsüne girer ve iyi amaçlar için kullanılır. Farklı amaçlarla nazardan korunmak, rızık arttırmak, hastalıklardan korunmak ve büyüleri bozmak için yazılan bu muskalarda genellikle Fatiha, Falak, Nas, İhlas, Ayatül kürsi süresi, Yasin, Yunus sürelerinden yararlanılmaktadır. Osmanlı döneminde de ayet ve hadisler yazılmış, tılsımlı ve şifalı gömlekler kullanılmıştır ki, bu gömlekleri padişahlar ve şahzadeler savaşa giderken giymişlerdir. Bu gömlekler, Topkapı Sarayı padişah ve şehzadelere ait

koleksiyonunda hala korunmaktadır. Kaşkaylar arasında muska ve tılsımlı gömlek, günümüzde askere giden ve sınava giren öğrenciler için yapılan bir uygulamadır. Sınava girmeden önce öğrenciler, ocaklı kişilerin evini ziyaret eder, yatırlar ve türbelerde dua ederler. Hoca tarafından üzerine Fatıha suresi yazılmış gömlek ve gök kumaşa bükülmüş muska yazdırarak boyunlarından asar ve bununla da başarılı olacaklarına inanmaktadırlar.

Bildiğimiz gibi **yeşil rengi** anlatmak için Türk halklarının birçoğunda **gök**⁵⁶ kelimesi kullanılmaktadır.

Eski Türk inançlarında gök kelimesi, Gök Tanrı olarak kutsallığı ve temizliği ifade eder (Seyidov, 1983: 45). Kaşkaylarda muskaların, özellikle gök renkli kumaşa dikilerek amaca göre bazen kişinin üzerine veya boynuna asıldığını bazan de yatağının altına koyulduğunu görmekteyiz. Gök rengin kutsallığı simgeleyen muskalarda kullanılması, Eski Türk inancı ile İslam inancın bütünleşerek yaşatıldığının göstergesidir.

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i, yük üstüne ve yukarıya konularak saklanması da tanrının sözlerine ve Kur'ana olan saygıdan ileri gelmektedir. Kur'an-i Kerim okuyup anlamayan birisi bile Kur'anı öper ve gözü üstüne koyarak ona saygısını gösterir.

Şii Müslümanlarında saygı duyulan İmamların adının dualarda ve muskalarda aracı nesne olarak kullanılması, bu kişilerin kutsallığına olan inançtan gelmektedir. Hastaya dokunan şifacılar, üfürükçüler, udumlu kişiler genelde **“Hz. Fatimenin eli ile dokunuyorum”** , **“El menden Savap Allahtan”** diyerek, Hz. Abbas'ın, Hz.Ali'nin, Hz. Fatimenin ruhu ve ezinden yardım isterler. Bu parmak ve el inancı İran Türkleri ve Kaşkaylar arasında şifa kapısı- “babü-l şifa” olarak da anılmaktadır. İran Türklerinin ve Kaşkayların yaşattığı “imam kültü” Şamanist geleneklerin, İslamiyetin Şii mezhebi içerisindeki yansıması olarak görülebilir. *Yani Şamanizm'deki yardımına başvurulana, ezinden medet umulan atalar ve iyeler Şii Türkler arasında kutsal kişiler ve imamzadeler adıyla kutsanmaya devam etmektedir. “Elem gezdirme”* Pencey-i Ali Aba geleneği genelde İran'da Şiiler arasında yaygın

⁵⁶ Azerbaycan Türkleri arasında göğermek-yeşermek anlamında kullanılmaktadır. Yeşil çimen- gök çemenlik, yeşillik- göyerti anlamlarında kullanılıyor. Kaşkay Türklerinde de yeşil ağaç-gök ağaç olarak adlandırılır.

olan bir inançtır. Bu İmamın kesilen elinin takliti olarak görülen bu elem, genelde nezir ve para toplamak amacıyla seyitlerin köy köy gezdirdikleri demir veya ahşap veya demir “el”dir. “Allıncak Ulduzu” eserinde “Abbas Tatam şöyle söylemektedir: *Seyid can bir ceddingi çağur görem. Koyun bulunsa men sene bir de yerli yaşı daha yolu véreceğim. “... Seyid kuvluğunu açdı. Bir sarı - kıızıl birinci payla ki içinde bir “demir eli” kovzanmışdı yazzuya çağartdı. Bir az su o elcik öresine tökdi. Bir vird da, o ele üfürdü. Sora yazzuya ayak koydı. Bir el ağacining başuna bir tiliş yaşıl çaput bağladı* (Enkin, 2011: 54). Seyit kaybolan bir koyunu bulmak için bu “demir el” aracılığı ile ondan yardım isteyen insanlara yardım etmektedir.

Bu el ve göz amuletlerinin eski Babilden kalma olduğuna inanılmaktadır. Bu amuletler eskiden uğur ve şans getirmek ve kötülükleri kovmak amaçlı kullanılmıştır. Kaşkaylar arasında bu “el” Hz. Fatime ve Hz. Abbas’ın eli olarak kabul edilmektedir.

“Fatma’nın eli” Bu el aynı zamanda Muhammed, Fatma, Ali ve Hasan ile Hüseyin’i ifade eder. Bu el işaretinin nazarı ve genel anlamda kötülüğü engellediği düşünülür” (Çoruhlu, 2002: 201).

Son dönemler bu “el” (elem), nazar boncuğu ve göz amuletlerinin inanç turizminin önemli olan kolunu oluşturarak takılarda ve süs eşyalarında nazarlık olarak kendisine yer etmiştir. Kaşkaylar arasında ise bu bu amuletler sadece nazarlık olarak değil, uğur ve şans anlamında da yorumlanmaktadır.

İslami gelenekten şekillenen Hz. Ali’nin atı Düldül’ün ayak izi, Hz Ali’nin kendi ayak izinin veya kılıcı Zülfükar’ın darbe izinin olduğu yerlerin kutsanması ve bununla ilgili çok sayıda dağ, tepe ve kayaların mevcutluğu yukarıda da belirttiğimiz gibi Şamanist gelenekte kutsanan dağ, taş iyelerinin İslami gelenekle harmanlaşarak yaşatılmasıdır. Burada aynı zamanda kutsiyet atfedilen eşyaların- kılıcın, ayakkaba izinin, at nalının, sahibi ile özdeşleşmekte ve bu kutsiyetin dokunduğu nesnelere aktarıldığını görmekteyiz.

Eski Türk inancında Şaman; Kaşkaylarda ise ara hekimi, molla, baxıcı, falcı, sınığçı (kırık-çıkıkçı), çöpçü-gengişiçi (üfürükçü) olarak bazı dini ve dini olmayan konularda halkın başvurduğu kişilerdir. Onlar Tanrının kut verdiği, vergi verdiği (vergilidir, yanı Allah tarafından rüyasında bade içirilen, kutsal kişiler Aksakkal, dede, Pir, nurani bir Derviş, Hızır, Hz Ali tarafından bir nesne verilen kişi vergi

verilmiş kişilerdir. Bu kişiler destanlarda aşk ve kahramanlık badesi olarak içerek birileri aşk, diğerleri kahramanlık ve güç kazanmışlardır.

“Tasavvuf anlamında vergi, Hak vergisidir. Çünkü Hak'tan geldiği bilinir. Maddî ve cismani aşkla bağlanan, manevî ve ruhanî aşk derecesine yükselen Hak âşıklannın ilham kaynakları her zaman ilâhîdir. Onların saz çalıp, türkî söylemeleri de ilâhî aracılıklarla, bir pîri veya Hızır Peygamberi uykusunda görmekle ve onun gerçekte yansımasıyla olur.” (Beydili, 2004: 596).

*Eskiden şaman, bakış, âşık vergisi daha sonraki dönemlerde falcı, bakıcı olarak karşımıza çıkan kişilerde görmekteyiz. Bu kişilerin de aynı motiften güç aldığını görüyoruz. Eskiden şaman olma yolunda eziyet çeken şaman gibi “Şamanın azarlanması” hikâyelerinde gördüğümüz kut verilmesi- istedata ermesi, bu kutsal görevi, vergiyi almak için 40 gün yatar, ruh hali bozularak şaman oluyorlardı. Kaşkaylarda da falcı denilen kişinin herkesten seçilen bir özelliğinin olması gerekir, yani onun da şaman geleneklerinde gördüğümüz şekilde vergili alması, rüyada bade veya kutsal kişilerden kutsal bir nesne alması şarttır. Bu rüyadan sonra ruh hali bozulan, günlerle uyuyan bu kişilere hekim-lokman fayda etmez ve onu cin, şeytan dokunmuş der mollaya, bakıcıya götürürler. Eğer kaipten haberler veriyorsa, bilmedikleri konularla ilgili söyledikleri gerçek oluyorsa molla ona “ilahî vergi verilmiş” der, kırk gün sonra eski haline döneceğine ve **bakıcı-falcı, şifacı** olacağını söyler. Eğer vergi verilmemişse bedenine şeytan ve cin girdiğine, kötü ruhların o kişinin ruhuna ve cisminde musallat olduğuna inanırlar. Kaşgarlı Sözlüğü’nde de cin çarpmış kişileri iyileştirmek “**yel kavuz bitiği**” denilen için efsun ve ufuük yapılmıştır (Atalay, 1986: 163-164).*

Şinasi’ye göre, “Cin- genellikle canavar şeklinde çirkin ve korkunç kılıklı olarak düşünülen, iyi ve kötü tabiatlı olabileceğine inanılan doğaüstü varlıklardır” (Şinasi, 1998: 83). Psikianaltık yorumda cin ve şeytan dedikleri aslında insanların, hayvanların ve nesnelerin gölgeleridir. Genelde bu gölgeler ışık olduğu süreçte var olmaktadır. Eski insanlar belki de eskiden gölgeleri bile iyi veya kötü ruhlar olarak yorumlamışlardır.

Kaşkaylarda da cin göze görünmez, kötü ve korkunç ruh olarak tanımlanır. Cin vurmuş kişi için, çok büyük ateş yakar, onu ateşin etrafında dolandırır ve dua ederler. İçindeki cini çıkarması için ateşten gözünü ayırmamasını isterler. Bu ayin

saatlerce sürer ve sonunda eğer hasta bağırarak ağlamaya başlarsa artık cinin yani kötü ruhun onu terk ettiğine inanır ve hastanın tekrar sağlığına kavuştuğunu düşünürler. Ateşle yapılan ritüellerin psikolojik olarak insanı etkilediğini de söyleyebiliriz. Dışarda aşırı üşümüş bir insan, uzakta yakılan bir ateşi gördüğünde dahi vücut ısısındaki değişimi hissetmektedir. Bu durum, ateşin insan biolojisinde olduğu gibi, insan mitolojisinde de ne kadar etkili olduğunun kanıtıdır. İnançlar da böyledir, varlığını göremeyiz fakat hissederiz. Ateşi görürken, ısını göremeyiz, fakat ısını hissederiz. Çünkü insan tek başına var olamaz çevresinde insanlara ve doğaya göre şekillenir. Her canlı hücrelerden oluşur. Son dönem yapılan DNA tıp çalışmalarında Dr. Brucenin söylediği gibi; *DNA biyolojiyi kontrol etmez ve çekirdek tek başına hücrenin beyni değildir. Tıpkı sizin ve benim gibi hücrelerde yaşadıkları yere göre şekillenir* (Lipton, 2019: 77).

3.6.3.13. Din ve Mezhep Ayrılıklarıyla İlgili İnanışlar

Bazı Toplumlar kendi dilleri, kültürel farklılıkları, dinleri, hatta mezhepleri dışında olan topluluklarla ilgili değişik inançlara sahiptir. Rezaei Amaleh'in de söylediği gibi *Kaşkay Şiiliği "Fanatik ve tutucu olmamakla birlikte Kaşkaylar Şiî İslam'a inanıyorlar, fakat Kaşkay Şiiliği diğer Şiî inanışlarına göre bazı farklılıklar göstermektedir. Kaşkaylarda din hocası, din mollası, müftü, imam ve merca-i taklit bulunmamaktadır* (Rezaei Amaleh,2016: 18). Kaşkaylar arasında radikal bir Şii inancı yaşatılmamaktadır. Fakat bazen kendi mezheplerinden olmayanlara **gâvur** da demektedirler. Bu mezhep ayrılıkları folklor ürünlerinde çok karşılaşılan konulardandır. Bu konunun en büyük örneği "Aslı Kerem" hikâyesidir ve hikâyede Kerem gâvur kızına âşık olmuştur.

Uzaktan Hristiyan veya diğer dinlerden olan komşusuyla yolunu değiştirir ve o kişiyi uğursuz sayarlar. Şiilik mezhebinde olan Kaşkaylar, Sünni olan Müslümanları da kendilerinden saymazlar ve ayırım yaparlar. Birisi katı ve dindarsa Sünnidir derler. O yüzden de hatta pazara gidince kendi çevrelerinden olan Sünni Türkmenlerle bile alışveriş yapmaktan mümkün merteye uzak dururlar. Sünniler Şiileri; Şiiler ise Sünnileri dinin kurallarına uymamakta suçlarlar.

3.6.3.14. Akrabalık ve Komşuluk Bağlarıyla İlgili İnançlar

Toplumun varlığını sürdürmesi için evlilik önemlidir. Dünyaya çocuk getirme aslında soyun devam ettirilmesidir. Çünkü Müslüman toplumlarda evlilik dışı ilişkiler desteklenmemekte ve bu tür yasak ilişkilerden olan çocuklar kabul görmemektedir.

Kaşkay Türkleri için de aynı toplum kuralları geçerlidir. Evlilik iki kişinin sevgisi üzerinde kurulmaz. Evlilik olayının gerçekleşmesi için aile ve akrabaların da onayı gerekmektedir. İki genç birbirini sevseler de, aileler arası uyuşmazlıklar yüzünden kavuşamayan çok genç vardır. Bu yüzden aile ve akrabalık bağları iç içe yaşatılmaktadır.

Kaşkay Türkleri arasında kişilerin ve erkeklerin medeni durumlarını hem giydikleri elbiselerden hem de adlandırmalardan anlayabiliriz. Örneğin kadının her yaş evresinde adlandırması farklıdır. Qız-kız çocuğu, *xurda qız*, *körpe qız-növ cavan*, gence *qız- ergen kız*, evlenen kıza- *gelin*, doğum yapana-*arvad*, yaşlı kadına ise-*qarrı* veya *dede* demektedirler. Ergenlik dönemindeki ad edilmiş/nişanlanmış kıza kendi adı ile seslenmezler. O kıza “*qıçağaj*” derler. Yani bu kız ad edilmiş/nişanlamıştır. Eğer bir kız evlilik yaşına gelmiş ve bekârsa, o kıza da adı ile seslenmez ve ona “*keler qız*” derler. Yani herkes anlasın ki, bu kızın adaxlısı yoktur, bekârdır. Eğer kızın yaşı yirmi beşin üzerinde ise “*kalan keler*” derler (K.K.7, K.K.23).

Şehirleşme ve aşiret hayatından uzaklaşan, eğitim hayatına atılan Kaşkaylar arasında artık modern aile yapılarına da gözlemlenmektedir. Erkekler ve kızlar kendi seçtikleri ve sevdikleri kızlarla evlenebilirler. Fakat yine de eski aile yapılarına karşı çıkılmamakta, her iki halde ailenin onayının alınması, anne babanın hayır duasını alınması önemli sayılmaktadır.

Büyüklerin sözünü dinlemek bir erdemdir ve aynı zamanda inanca göre anne babasından hayır dua almayan evlat mutlu olamamaktadır (K.K.45). *Ana baba garğışı almak pestir, o oğulun işi revan olmaz* denmektedir (K.K.47). Aile, anne baba ve çocuktan oluşan çekirdek bir yapıdır. Bu yapı çocukların sayısı çoğaldıkça genişlemektedir. Anne, anne tarafının akrabaları; baba, baba tarafının akrabaları, aile

yapısının dışında olsa da ailenin en yakınları ve birinci derece akrabalarıdır. Akrabalık ilişkilerine göre akraba evlerinin düz bir çizgide düzenlenmesi, aile bağlarına dayalı mahalle birimlerinin oluşumu, ailelerin yakınlık derecesine göre de belirlenmektedir. Yerleşik hayata geçen Kaşkaylar, akrabaları ile aynı mahallede dayanışma ve paylaşım içinde yaşamayı tercih etmektedirler.

Aşiret hayatı yaşayan tüm Kaşkaylar oba şeklinde yaşadıkları için komşu olarak yaşarlar. Göç sırasında da il birliğine önem verilir. Tek aile göç etmez, oba halinde göç edilir. Kaşkay gelenekleri arasında paylaşım çok önemlidir. Genellikle hayvancılıkla uğraşan oba insanların hepsinin sahip olduğu koyun ve keçi sürüsü, devesi ve atı bulunur. Eğer obadaki ailelerden birisi bir felaketle karşılaşsa, sürüsünü kaybetse, her şeyini kaybetmiş sayılır çünkü bu göçebelerin tüm sahip oldukları hayvan sürüleridir. Böyle bir olayda aşiret büyüğü, tüm obayı toplantıya çağırır ve herkesten hayvanlarını kaybeden aileye yeniden sürü sahibi olması için yardım etmelerini ister. Eğer obada 100 aile varsa her aile bir damızlık koyun ve kuzuyla aileye yardım eder ve ona yeni sürü almış olur. Paylaşım bozkır hayatının önemli bir geleneğidir, çünkü bozkırlarda insanlar zor hayat şartları karşısında birlik olarak yaşamayı, birlik olup hayatta kalmayı başarmışlardır. Bu yüzden Kaşkaylar, bu göçebe hayat neticesinde gelen zorlukları kabul edip, geleneklerini devam ettiriyor ve birlik içinde yaşıyorlardır. Komşuluk ve akrabalık değerleri bu toplumda hala korunmakta ve değerlere saygı duyulmaktadır.

Aile ocağı da bu sebeple günümüze kadar varlığını korumuştur. Ocak aynı tayfadan, tireden oluşan aile ve akrabaların sembolik olarak toplandığı yer olarak da bilinir. Buna “aile ocağı”, “büyük baba ocağı” da derler. Aile ocağı veya baba ocağı akrabalık, soy ağacına (kan bağına) dayanmaktadır. Bildiğimiz gibi Kaşkay toplumu için soy, sülale çok önemlidir. Soy akrabalığı erkek soyuna dayanmaktadır. Bu yüzden de kan bağı olan akrabalık ilişkilerine daha çok önem verilmektedir. Amca ve dayı arasındaki farkı anlatacak olursak; amca daha ağır basacaktır. Çünkü o daha yakın akraba sayılmaktadır. Soyisim olarak babanın adı alınmaktadır. Süt hattı yani anne tarafının akrabaları ikinci plandadır. Kadın ikinci planda olduğu için onun akrabaları da ikinci plandadır. Aynı durum Anadolu Türkleri için de geçerli olup, Delaney tarafından durum şu şekilde anlatılmıştır: *“Anne ve baba tarafından akrabalar için farklı terimler kullanılmasına rağmen iki taraf birbirlerini dışlamaz,*

aynı da tutulmazlar, çünkü ilişkiler esasen soy akrabalığına göre tanımlanır” (Delaney, 2001: 190).

Kaşkaylı araştırmacı E. Merdani Rahimi, aile ve akrabalık kelimelerini şu şekilde sıralar: *Oğul (oğul), kız (kız), gardaş-kaka (abi), bacı (kız kardeş), büyük baba (dede), büyük ana (nine), nene, ana (anne), bua, boba (baba), emi veya tata (amca), bibi (hala), dazza (teyze), dayı, arvad kakası (kayınbirader), görme ve baldız (görümce), oğul kakası-gayın (kayın), küreken (damat), gelin, emi gızı ve oğlu (amcakızı ve oğlu, kuzenler), dayı gızı ve oğlu (kuzen)* (Rahimi, 2005: 41-42). Kaşkaylar annenin anasına “büyük ana”, babanın annesine “gerri ana”, babasının babasına “Goca baba”, annenin babasına ise “büyük baba” demektedirler. Atanın bacasını (kız kardeşine) eğer yaşlı ise dede derler. Bazı tirelerde büyük babaya- dede de denilmektedir (K.K.1, K.K2).

Kaşkaylı göçebeler arasında günümüzde de tayfa, tire, bonkular şeklinde sülale ve soy sürmek, akrabalık bağlarını devam ettirmek inancı vardır. Atasözü ve deyimlerde de akrabalık ilişkilerinin önemi dikkat çekmektedir: “kovum atan daş baş yarmaz”, “kövum-etini yese de sümügünü sindirmez”, “kovumlu, kovun yeyer, kovumsuz kabık yeyer” demektedirler (K.K.14).

Tireler ve tayfalar birbiri ile hem kan bağı hem de evlilik yolu ile akrabalık bağlarını sürdürmeğe devam etmektedirler. Evliliklerini de genelde tayfadan ve tireden seçmeye çalışmaktadırlar. Aile ve ocaktan uzaklaşmak, yadlaşmak-yabancılaşmak anlamına gelmektedir. Gövümlük-akrabalık için “kovum-ğêş, kavim-akraba” demek ve “İki başlı kovum olmaz”, “Ğèribe kovum olmaz”, “Ğèribi kovum éden kızdır” gibi deyimlere sahiptirler (Aghdam, 2009: 239). Kaşkay inancına göre iki başlı akraba olmak kız alıp kız vermektir. İnanca göre bu şekilde evlenen çiftlerden birisinin ailesi mutlaka sorunlu olur, dul kalır veya boşanır. O yüzden de bu tür akrabalıklar için *zamanı düşeri düşmezi olar* denmektedir (K.K.4).

Herkes birbirini yüzden tanımasa da, soy kökü ile o insanın kimlerden hangi tayfadan, hangi tireden, hangi ocaktan olduğunu bilebilir ve buna da “soy sürmek” denmektedir. Kaşkay Türkleri yerleşik hayata geç geçtikleri için, hala göçebe hayatın kurallarını korumaktadırlar. Birbirini tanımayan iki kişi karşılaştığında, birbirlerine “Ne kayrasang?”, “Ne bonkiyeng”, “Ne tireyeng” diye sorarlar. Bunların anlamı, hangi tayfa ve tireden olduklarıdır. Mahmud Kaşgarlı’nın Sözlüğü’nde “Birbirini

tanımayan iki adam qarşılaşdıqları zaman öncə salamlaşar, sonra “boy kim” derler ki hangi kabiledesen? (Atalay, 1985: 338)

Soy köke bağlılık günümüzde de devam ettirilmektedir. “Çürrük ağac suvarmağtan **göy olmaz**, bed-èsl adam öz **èslinden soy olmaz**, Her igide don géydirseñ bey olmaz; bey igidiñ kelāmından bellidir” (Aghdam, 2009: 62).

İlhan yönetimi olmasa bile İlhanlara karşı saygı ve sevgi hala korunmaktadır. Onların soyundan gelen akrabalarına da hala “xan”-“han” diyerek bu saygı ve sevgiyi göstermeye devam etmektedirler. Kaşkay İlhanı Hosrov Han Kaşkayı’nın idamından uzun yıllar geçmesine bakmayarak, şairler, sanatçılar ona ağıtlar söylemeye şiirler yazmaya devam etmektedir. Derlemecilerden olan Samad Avayixoş eski günleri özlemle yadederek “**sen gedenden tilki bize bey olmuş**” diyerek, acısını göstermektedir. Hüzünlü bir hikâyesi olan “Giden ağır iller” şarkısı matem havası olarak Mustafa Kuli Han Kaşkayı’nın ölümüne yas tutan Kaşkaylar arasında hala okunmaktadır (K.K.45, K.K. 52).

Komşuluk, Kaşkay Türkleri için önem verilen bir konudur. *konağ gelişi, tarı verişi* ve *konaqlı év bereketli olar* deyimleriyle, komşuluğa verdikleri önemi dile de getirmişlerdir (K.K.23). Komşuya **qonşu** denmektedir: “konmak-qonmak”, yerleşmek fiilinden gelmektedir. Konmak genelde hareket halinde olanlar için kullanılır ve Kaşkaylar da **kuş konu**, **kervan konu** demektedirler. Göçebeler hareket halinde oldukları için, konmak fiilini kullanır ve **oba konu** derler. **Konşu hakkı, konşu payı** denilen hususlara dikkat edilmektedir. *Konşıda bişir, bize de yetişer, konşı konşıya dayaqdır, biri yatanda biri oyaqdır, konşı kovumdan ileridir*, (K.K.12, K.K.54) *konşı iti konşıya hoyxurma*, *Konşı payı ya şamdan ileridir, ya şamdan geri* (K.K.17) deyimlerini halk sıklıkla kullanmaktadır. Düğün, bayram ve yas törenlerinde komşuluk değerleri ön plandadır. Tüm işler, akrabalar ve komşuların yardımıyla yapılır. Koyun kirkımı zamanı da birlik olup nöbetleşe obadan yardıma gelen komşu imecilerle koyunlarını kırkarlar.

Kaşkaylar “**çille gecesi**”, “**Çille beder gecesi**”, **Nevruz gecesi**” gibi mevsimsel törenlerde, birbirlerinin evine veya çadırına bayramlaşmaya gider ve hediye götürer. Bayram eğlencelerine komşular ve akrabalar toplu halde katılım sağlarlar. Ocak etrafında toplanır şarkılar söyler, danslar eder, şiirler söyler, hikâyeler anlatırlar. Uzun kış gecelerini bu şekilde eyleneceye dönüştürürler.

Kaşkaylar arasında Fars kültüründen farklı olarak habersiz “çat kapı” misafirlğe gidilmesi vardır. Hem akrabalar hem de komşular günün istenilen saatinde diğerrinin evini ziyaret eder, misafir olurlar. Aynı zamanda Kaşkay kültürel değrrleri arasında evine gelen her kim olursa ona misafir gibi davranırlar. *Konağa hörmət ed, düşmenin de olsa* diye bir deyimleri vardır. Misafir en iyi şekilde ağırlanarak, memnun edilmeye çalışılır (K.K.7). *Konağın rüzisini Tanrı verer, konağın rüzizi özünden ileri geler* derler (K.K.43). Kaşkay inancına göre misafirsiz evin bereketi olmaz, çünkü haneye gelen her kişi dışardan bereketle gelir (K.K.47, K.K.52). O yüzden de eve gelen misafiri aç göndermek ayıp sayılır ve misafire yemek ikram edilir. Misafir yemek masasanın veya yer sofrasının en üst tarafında oturtulur. Bu da misafire verilen değrr anlamındadır. Çünkü misafir Tanrı’nın gönderdiği elçi olarak görülür. O yüzden de misafire “**Allah qonağı**” (Tanrı misafiri) denmektedir. Kaşkay kadınları ve erkekleri aynı sofrada oturur, erkek ve kadın farkı olmadan yemek yerler. Fakat yemeğe ilk olarak, ailenin büyüü olan erkek el uzatır, daha sonra herkes sırayla yemek almaya başlar. Hayatın her alanında toplumsal kurallar vardır ki, insanlar bu kurallara göre davranışlar sergiler.

3.6.3.15. Göçebelikle İlgili İnanç ve Uygulamalar

3.6.3.15.1. Göç ve Yol

Göçebelik bir yaşam şekli olmanın yanında aynı zamanda özel bir ekonomi türüdür. Kaşkay Türklerinin geleneksel uğraşı göçebe hayvancılığa dayanmaktadır. Genelde küçük başhayvancılık ve sürekli göç halinde olan taşınabilir bir çadır, araç gereçler (deri, kumaş ve yun) basit, kalabalık olmayan bir hayat sürerler. Ataerkil aşiret yapısını kısmen de olsa korumuşlardır. Evin büyüü, yaşlı olan baba veya dededir. Binicilik, bu toplumun en önemli özelliklerindendir. Halk türkölri, destancılık geleneği ve aşıklık geleneği ise bu toplumu ayakta tutan önemli sanatsal eylemleridir.

Yılda iki defe göç eden Kaşkay göçebelerinin bildiği iki mevsim vardır; sıcak ve soğuk. Bu yüzden de hava ve mevsim üzerine hayatlarını, düzenlerini ve

göçlerini planlarlar. Sürekli hareket halinde olan göçebeler tek tek göç etmez, bomku-uruklar şeklinde göç ederler. Göçten önce tüm oba toplanarak göç kararı alır ve bu karar Han ve Aksakallar tarafından onaylandıktan sonra obaya duyurulur. Kaşkaylar arasında en yaygın görülen adetlerden birisi de göçmeden önce ***ıştahare edilmesi ve fal*** bakılmasıdır. Genelde önemli kararları veren aksakallar yaşlı erkeklerden oluşan yerel bir oba yönetimidir. Göç kararı duyurulduktan sonra göç tarihine kadar hazırlıklar başlanır **yır yığış edilir**/oba toplanmaya başlar. Göç edecekleri günün gecesini oba halkı eğlenerek geçirir, ateş etrafında oyunlar oynar ve şarkılar söylerler. Sabah erkenden herkes göçe katılarak eski yerlerinden yeni yerlerine hareket eder. Göç bir süvari düzenini hatırlatır. Develer, atlar, sürüler, insanlar toplu halde yolculuğa çıkarlar. Göç zamanı ağır ağır hareket edilir çünkü hayvanlar yüklü olduğu için onları yormamak lazımdır. Daha sonra su kenarlarında oba yeniden kurulur dinlenilir, yemekler yapılır. Dinlendikten sonra obalar tekrar toplanarak yola devam edilir. Uzun göç yolculuğu ne kadar eğlenceli olsa da o kadar zor ve meşakkatlidir. Günlerce devam eden bu yolculukta Kaşkaylar, her an tehlikeyle karşı karşıyadır. Hem hayvanların hem de insan kaybıyla sonlanan göçler de olmaktadır. Kış göçlerinde kar fırtınası, hayvanların ölümüne sebep olmaktadır. Göçün hasarsız ötüşmesi için adak adar veya kurban kesmeye niyet ederler. Onlar için can ve mal kaybı olmadan yeni obaya ulaşmaları çok önemlidir. Göçebeler için oba çadırlarının kurulduğu her yer onların evleridir. *Halin neredeyse evin orasıdır* deyiimi de göçebenin ne kadar pratik bir hayat yaşadığını ortaya koyar.

Göçebeliğin en önemli kriterleri: Coğrafi konum, göç dönemi, göç güzergâhları (yaylak ve kışlakların belirlenmesi), hayvanların dağılımı (hayvanların türüne, cinsine göre otlakların seçilmesi), sürülerin tertibi (hayvanların coğrafi şartlara uyum sağlaması açısından sürüde keçinin koyuna nazaran daha dayanıklı olması) göçülen mesafeler, göç semtleri (çevresel ve dış etkenlere-otlak ve su seçimine bağlı), sürüdeki hayvan sıklığı, göçebenin barınma şekli, yerleşim yerlerindeki aralıklar göçün karakteristik temel şartlarıdır.

Türk dillerinin hemen hepsinde göçebeleri, mevsimlere göre yaşayan ve göçen insan grupları olarak tanımlayabiliriz. “Göç” “köçmek”-“göçmek” bir yerden diğer bir yere gitmek anlamındadır. TDK’ye göre göçebe, *değişik şartlara bağlı*

olarak belli bir yöre içinde çadır, hayvan ve öteki araçlarla yer değiştiren, yerleşik olmayan (kimse veya topluluk), göçer, göçkün” anlamındadır.(URL-30)⁵⁷

“Konar-göçerlik, beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla büyük hayvan sürülerini takip eden göçebelerden ya da belli bir coğrafi mekâna bağlı olmaksızın hayvanlarına otlak ve kışlak bölgeleri arayan göçebe çobanlıktan farklı olarak belli bir mekân dairesinde yerleşik hayatın bütünleyicisi olarak hayvancılık yapan ve ürünlerini daha çok yerleşik toplumlara pazarlayan iktisadî faaliyet biçimi ve hayat tarzıdır”(URL-31)⁵⁸

“İktisadî bakış açısından tanımlanacak olursa, pastoral göçebelik, yaygın ve ağırlıklı bir iktisadî faaliyetin gezgin hayvancılık türü olduğu ve topluluk üyelerinin çoğunluğunun hayvanlarıyla beraber göç ettiği, kendine has bir besin üretim ekonomisi tipidir” (Kazanov, 2015: 95). Göçebe kelimesi rus dilinde “**kočovnik**” şeklinde ifade edilir. Azerbaycan Türkçesinde kelime kökü “**köç**”, Türkmenistan Türkçesinde de “**köç**”, Türkiye Türkçesinde “**göç**” şeklindedir. Rusların da bu kelimeyi Türk dillerinden aldığı ortaya çıkmaktadır.

Hayvancı kavimlerde ayların da özel adları vardır, bunlar: Hayvan doğan ayı, göç ayı, av ayı, yün kırkımı ayı, gelin boğan ayıdır. İran Orta Doğu coğrafyasında olmasına rağmen, bu bölgedeki göçebelik Avrasya Bozkır tipi göçebeliğin devamı olarak düşünülmelidir. Çünkü burada yaşayan göçebeler Türk etnoslarından oluşmakta ve bu bölgelere bozkırdan gelmişlerdir. Kaşkaylarda hayvancılıkla ilgili kelimelerin çoğunun Türk kökenli olması da bunun bariz göstergesidir. Çünkü Kaşkay göçebelerinde, Avrasya bozkır geçebeleri gibi küçükbaş hayvancılık ön plandadır. Kaşkay ili, obaları ve oymaklarında *hayvanlar üzerindeki özel mülkiyet, otlak ve meralar üzerindeki ortak mülkiyettir* (Kazanov, 2015: 228). Konar-göçer olan Kaşkayların göç hayatı Dede Korkut Hikayeleri’nde geçen hayat tarzı ile yakındır. M. Ergin’ne göre, hikayelerde geçen hayat tarzı göçebe hayatıdır. Yazın yaylaya göçer, kışın ovaya inerler. Evlerin daha ziyade büyük göçebe çadırı şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Başlıca varlıkları hayvanlardır. Her beyin büyük tavlalan

⁵⁷ URL-30: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

⁵⁸ URL-31: <https://islamansiklopedisi.org.tr/konar-gocer> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

ağılları vardır. At, deve ve koyun beslerler. Geçimleri av kültürüne dayalıdır. Beylerin ünlü çobanları ve ılkıcıları vardır” (Ergin, 2004: 1. 28).

Çöl medeniyetinin taşıyıcısı olan Kaşkayı göçebelerinin yaşam şekilleri, onların dünya görüşü ve inançlarını da etkilemiştir. Çünkü göçebe sadece bir hayvan bakıcısı, çoban değil, o aynı zamanda birçok vasıfları kendisinde bulunduran sözlü kültürün taşıyıcısıdır. ‘...göçebe bir topluluğun mensubu, sadece bir çoban değil, aynı zamanda bir masal anlatıcısı, bir asker, bir tarihçi, bir senatör ve bir saz şairidir de’. (Kazanov, 2015: 10). Kendi başına ve doğal bir ekonomisi olan bu gezgin toplumlar bağımsız ve hür hayatlarını tarihin her aşamasında sürdürebilmiştir. Kadim dönemlerde göçebeler, çoğu zaman vahşi ve zalim toplumlar olarak yorumlansa da, onların hem ekonomik hem de sosyo-kültürel bağımsızlığı ve doğayla iç içe olan yaşam şekli göçebenin hür, cesur karakterini şekillendirmiştir. Sürekli tehlikelerle karşı karşıya olan göçebelik çözüm odaklı bir yaşam şeklini zorunlu kılmıştır. Gerçek Türklerin hayatını anlamak için önce onların göçebe hayat tarzlarına ışık tutmamız gerekir. Kaşkaylarda *bir obayla göç bin obayla kalma* atasözü göç ve yolculuğun önemini açıklamaktadır.

3.6.3.15.2. Göç ve Yolla İlgili İnanışlar

Göç, hayatın devamlılığı ve sürekliliğini mevsimlerin değişimine uyarlayarak yapılan bir yolculuktur. Yolculuk göç eden toplumların, hayatlarının önemli kısmını geçirdikleri yaşam şekilleridir. Yolculuk ve göç Türk toplumunun kaderidir. Göç doğayla iç içe yapıldığı için onun da kendine özgü inanç sistemi vardır. Mitolojide yol iyelerine olan inancın göçebelikle bir ilgisinin olması gerekir. Sürekli göç halinde olan ve tehlikeyle yüz yüze kalan toplum için, yolun da yolculuğun da anlamı büyüktür. Günümüzde yolla ilgili çok sayıda inanış ve deyişler halk arasında yaşamaktadır.

Fotoğraf 7: Göç Yolculuğu (Samad Avayekhoş'un arşivi (K.K.45.)

Kaşgarlı Sözlüğü'nde yol, hem yol hem de sefer anlamında kullanılmaktadır (Atalay, 1986: 144). Yol kelimesi talih, baht, şans, uğur vb. anlamları ifade etmektedir. Moğolcada da “col” aynı zamanda “kader” anlamındadır. Yol sadece gidilen toprak yolu değil, dilimizde kullanılan ömür yolu, hayat yolu gibi kelimeler, hayatın da bir yol olduğunu anlatmaktadır. Kaşkaylarda yol kelimesi gerçek anlamı dışında başka mecaz anlamlarda da kullanılmaktadır. Şanssız, kutsuz birisine “yolu bağlıdır” denmektedir. Yol üzerine “**yol hakkı**” veya “**eli yolu hakkı**” diyerek yemin ederler. Yol aynı zamanda ölümü de çağrıştırır. Örneğin, *hayat yolcululuğunun sonuna geldi*, denmesi, yolculuğunu tamamladı, hayatını kaybetti anlamındadır. Son yolculuk –ölüm anlamındadır. Birisi yola çıkarken *yolun açık olsun* denmekte, buradaki açık kelimesi karşına kötü ruhlar çıkmasın, sana musallat olmasın anlamını gelmektedir.

Kaşkay toplumu iyelere “**özümüzden yeyler**”, “**bizden yeyler**” demektedirler. Bunları genellikle kutsanan yer-yurt iyeleri olarak da tanımlayabiliriz. Kaşkaylarda yolculuğa çıkanları Hz. Hızır'a emanet ederler. “*Eyeler gardaşın, Xıdır yoldaşın olsun*”, “*Xıdır peygamber gerengi (gölgeni) gözlesin*”, “*Xıdır peygamber yaring olsun*” denmektedir. (K.K.7).

Azerbaycanlı araştırmacı M. Seyidov, O Arran-Alban tarihçilerinin menkıbelerine dayanarak, Hunların yer ve yol tanrısından bahsetmektedir. Hatta

“Hızır”ın da Türklerin yol iyisi olan “Ala atlı yol tanrısı” ve “Gara Jol” (buradaki kara küdretli ve büyük anlamındadır) iyisi ile aynı görevleri üstendiğine dikkat çekmektedir. Yol iyisinin bir anlamının da “uğur veya oğur” olduğunu yazmaktadır. Uğur’u insanın yolculuğunu himaye eden tale ve kut iyisi olarak tanımlar (Seyidov, 1983: 226-236).

“oğur/uğur” **denk gelme, rastlama, tesadüf**, (Uygurca Maniheist metinler (900 yılından önce) **“oğur”şans, talih** (Divan-i Lugat-it Türk (1070), “oğur” **bir şeyin karşılığı, ivaz** (Yenisey Yazıtları (800? yılından önce)” anlamlarına gelmektedir. (URL-32)⁵⁹

“Uhur veya uğur” kelimesi, Altay halk inançlarında “yol cini” olarak bilinir. Yollarda gezen yolcuların yardımcısıdır.(URL-33)⁶⁰ Uğur kelimesi Azerbaycan Türkçesinde hem “şans, baht” anlamında hem de “uğur sene”, “uğrun xeyr olsun”, kelimesinde şans, baht anlamına; “uğurlu yol” birisini “yolcu” ettiğin zaman söylenen bol şans anlamına; “Uğrumu kesti” kelimesi ise yolumu kesti anlamına gelmektedir. **“Uğur dede”** denilen mitolojik nurani bir dedenin varlığından da bahsedilir ki, bu dede uğradığı evlere bereket getirirmiş. Türkiye Türkçesinde de “uğur ola” esenlikle git, yolun açık olsun , “uğurlama” birisini yolcu etme anlamına gelmektedir. Kaşkay Türkçesinde de Farsçada da “uğrun xeyr” şeklinde kullanılmaktadır: “yol yolağın xeyre düşsün”, “seferin uğurlu olsun”. Uğur kelimesini Kaşkaylar sadece yolculuk için kullanırlar. Şans, baht anlamına gelen “uğur” kelimesi yerine “udumlu”, uğursuz kelimesi için de udumsuz kelimelerini kullanırlar. Örneğin: “*Gurdun seher ağzı ulaması **udumludur***” derler.

Eski Türk Mitolojisi’nde yolun denli önemli olduğunu ve kutsandığını da görmekteyiz. Malov, Türklerin **“Qara Jol Tangri”** Kara yol Tanrı’sından bahsetmiştir (Malov,1951: 90). **“Jol Tengri” – Kader Tanrısı** anlamında eski Türkdilleri sözlüğünde de geçmektedir (Drevnetyurksiy Slovar, 1969: 271).

Roux, yol tanrısından bahsederek, bu kelimenin Irk Bitig’de iki metinde geçtiğini ve bu tanrının, “yol sözcüğüne atfedilen anlama bağlı olarak bir mutluluk tanrısı ya da bir yol tanrısı olabileceğini söylemiştir. Her ne kadar bu sözcüğe ilişkin niteleme sıfatları ikinci anlama işaret ediyorsa da, sorular cevapsız kalmaktadır. Yol Tengri

⁵⁹ URL-32: (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/u%C4%9Fur>) (Erişim Tarihi:09.02.2022).

⁶⁰ URL-33: (<https://tr.wikipedia.org/wiki/>) (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

kendini şu sözlerle tanıtmaktadır: "Ben, alaca, at üstündeki yol tanrısıyım. Sabah akşam at sürerim." (Roux, 2015: 146).

Kazan Tatarlarında yolculuğa çıkan birisi için **yol gocalarına-** yol iyesine adak adanır veya nezir verilir. Türkmenistan Türklerinde de **Meşrep diwana-yolun piri** sayılır. Birisi yola çıkarsa, Metlep Diwanı hatırlayıp, onun ruhundan yardım istenir. "Yolun ak, Yoldaşın hak bolsun" diyerek yolcu edilir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 146). Çay'a göre, Balkan Türk Bektaşileri'nde yol piri "Hünkâr" dır (Çay, 1985: 8). Anadolu'da da yolla ilgili "**Dört yol adağı**" denilen dört yolun birleştiği bir mekân var ki, bu yerde adak adanır, kurbanlar kesilir (Tanyu, 2007: 81). Yol iyesi olarak görev yapan kutsal kişilerden birisi de Hz. Hızır inancıdır. Hz. Hızır Müslüman Türkler arasında yolda kalanların yardımcısı ve koruyucusu olarak bilinmektedir.

3.6.3.15.3. Hz. Hızır, Hz. Mehdi ve Hz. Abbas İnancı

Hz. Hızır/Hızır, Türk dünyasının hemen her yerinde karşılaşılan kutsal kişiliktir. Genelde ağ saçlı, ağ sakallı ihtiyar bir kişilik olarak tanımlanmaktadır. Atı ile dolaşan Hızır, yolda kalanların yardımcısı ve kurtarıcısıdır. İslam'ın Sünni mezhebi içinde olan Türk toplumlarında Hz. Hızır inancı; Şii Müslümanlar Türkler arasında ise imam Hz. Mehdi ve Hz. Abbas inancı ağır basmaktadır. Şii Türkler arasında Hz. Hızır'ın görevini bu imamlar üstlenmiş ve gaipten gelerek insanlara yardım etmektedirler (K.K81). Kaşkaylarda Hz. Hızır peygamberin ismi sadece yol iyesi olarak görev yapan "**Xızır Peyğember**" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Görevi ise yolda kalanlara yardım etmektir. Yol iyesinin de görevi yolculara, gariplere yardım etmektir. Kaşkaylarda sefere çıkan birisi için *Xızır yoldaşın olsun, Xızır peyğember gerengi (gölgeni) gözlesin, Xızır yarin olsun* denmekte; Hızır'a hevale edilmektedir (K.K.7, K.K.12). Türk Mitolojisi'nin Hızır'ı da hem yolda kalanlara yardım eder hem de sevgililerin kavuşmasına aracı olur. Destanlarımızda ve halk hikâyelerimizde gördüğümüz Hızır, yolda kalanların yardımcısı olduğu için yol iyesi olarak düşünülebilir.

Kaşkaylarda yol iyesinin yolculuğu/yolcuyu himaye etmesi inancı vardır. Yola çıkmadan, göç etmeden önce Kaşkaylar, bu yol iyelerini memnun etmek için birçok ritüeller yaparlar. Kaşkaylarda yolculuğa çıkan birisi için kesilen adak kurbanı da verilen nezir de, aslında yolculuğun iyi geçmesi amacıyla yol iyelerine yapılan saygı ve onun memnun edilmesidir. Bildiğimiz gibi eski Türkler de iyelerin gazabını önlemek ve memnun etmek için törenler yapar, kurbanlar verirlermiş. Kaşkay Türkleri arasında bu inanç, İslami nitelikler ve adlar altında yapılmaktadır. Günümüzde de göçün hasarsız ötüşmesi/yapılması için Şii büyüklerinin ve İmamların adlarına tapşırılarak adak adar ve ya kurban kesmeye niyet ederler (K.K.55).

Yolculuk yapan birisi evini, hayvanlarını, o yerin iyelerine tapşırır-hevale eder. İlk şeklini zamanla kaybeden bu tapşıma geleneği, İslami nitelik kazanarak günümüzde yer iyesi gibi özellikler taşıyan Hz. Abbas'a yüklenmiştir. Bir yerde bir emanet bırakmak istediklerinde onun çevresine taş toplar ve *seni Hz. Abbas'a tapşurdım* demektirler (K.K.82). Bu inancın benzeri Altaylarda da gözlemlenmektedir. Yol serüveni başladığında kutsal addedilen nehirlerle dağ zirvelerinde bulunan kutsal ağaçlara calama (çaput) bağlar, yol boyunca karşılaşacakları oboo adlı taş kümelerine kendi dilek-niyet taşlarını bırakmalıldır ki, yol iyesi onlara yardım etsin (Dilek, 2015: 46).

Sünni Müslüman Türkler, rüyalarında ak saçlı, aksakallı bir kutsal kişi görürse *Xızırı (Hıdırı) rüyamda gördüm* derler. Kaşkay türkleri ise rüyalarına gelen kutsal kişiyi Hz. Abbas olarak tanımlar ve onun rüyada görülmesini hayra yorumlarlar. Bu tür kişilerin rüyaya gelmesi müşkül bir işin çözümlenmesi anlamına gelmektedir. Eğer hasta birisi rüyasında Hz. Abbası görürse çabuk iyileşeceğine inanır (K.K.45).

Göçebenin ömür ve göç yolu hayatının sonuna kadar devam eder. Çünkü onların hayatı bu yolculukla başlar ve bu yolculukla sona erer. Göçler ve geç edilen yerler neticesinde cennet ve cehennem kavramları ortaya çıkmış olabilir; cennet yaz güzergahını; cehennem ise kış güzergahını temsil ediyor olabilir. Çünkü bu göç yolculuğu, hiçbir zaman düşünüldüğü kadar da kolay olmamıştır. Bu yüzden Kaşkaylar, *yol var cennete, yol var cehenneme götürür*, demektirler.

3.6.3.15.4. Cansız Maddeler ve Nesnel Eşyalarla İlgili İnançlar

Görünmeyen Tanrı inancından önce de nesnel inançlar olmuştur. Çünkü eski insan dünyada nesnel olarak gördüklerine anlamlar yüklemiştir. Göçebe Kaşkaylar doğanın bir parçası oldukları için tehlikelerle karşı karşıya yaşamlarını sürdürmektedirler. Çünkü onlar için doğa hala güçlüdür ve doğadan gelen her şey onlar için kaderdir. Doğanın onları beslediği gibi cezalandıracağına da inanıyorlardı. Kaşkaylar doğada ve çölde bulunan işaretlere inanıyor, bu işaretleri tanrının onlara yardım etme aracı olarak yorumluyorlardı. Hayvanları ile yaşayan bir kavim, bu ıssız çölde sadece işaretlere inanıyor ve işaretlerin kaderlerine yön vermesiyle ilgili farklı ritüeller yapıyordu. Kullanılan nesnelerin konuştuğuna ve ruhunun var olduğuna inanıyorlardı. Göçebeler çölden korkmaz ve onunla bir olup yaşamayı sürdürürler. Doğayı ve çölü tanrının bir yansıması olduğunu düşünürler. Dr. Bruce Lipton“...*hepimiz bizden daha büyük bir evrenin-tanrının parçalarıydık. Hücrenin beyni olan hücre zarı çevresel sinyallere tepki verdiğinde hücrede hareketlenmeler başlıyordu. Aslında vücudumuzdaki her işlevsel protein çevresel bir sinyalin tamamlayıcısı ve görünüşü olarak oluşturulmuştur*” diyerek ilkel insanların dünyayı algılama şeklini desteklemiş oldu (Lipton, 2019:197).

Doğayı değiştiremeyeceklerini anlayan eski insanlar onunla savaşmaktansa, onun kurallarına uyarak ona kutsallık atfetmişlerdir. Doğa güçlerine inanç, korku ve çaresizlik anındaki insanın, ruhsal olarak rahatlamasını ve evrenle bütünleşerek evrene teslimiyetini ortaya koyuyor. İnsanlar yaşadıkları hayata uygun inançlar geliştirilir. Olgunlaşmamış insanların yani ilkel insanların, inanca daha çok ihtiyacı vardır. Bu sebeple insan, kendini daha güvende ve temiz hisseder. İnanç, daha çok hissetme duygusuyla ilişkilidir. Çünkü insanlar hissettikleri ve inandıkları şeyleri yaşarlar.

Eski türk toplumları nesnelere de sembolik anlamlar yükleyerek onların, insan kaderine eşlik ettiğine inanmışlardır. İnsan tarafından yaratılan nesneler bazen insanlara hükmedecek kadar kusallaştırılmakta ve onlara saygı duyulmaktadır.

Tengricilikteki ana kavram, "hareket eden ve hareketsiz olan her şeyin bir ruhu vardır" şeklindedir. İnsanlar ve ruhlar arasındaki ilişki, aynı zamanda cansız

nesnelerle de ilişkiyi ve ruhsal bağı ortaya koyar. (URL-45)⁶¹ *Canlı yaratıklar gibi cansız varlıklara da olumlu veya olumsuz anlamlar yüklenerek derecelenmiştir. Kimine, kut ve uğur taşıdığı inancı ile saygı gösterilmiş, kimine ise, uğursuz, olumsuz özellikler yüklenip çekinme ve tikslenme konusu olmuştur* (Boratav, 1973: 64).

Nesnelerle fal bakılması, onları aracı ederek büyüsel işlemler yapılması onlara yüklenen gizli güçlerle ilişkilidir. Çünkü nesne, insanın ayrılmaz parçasıdır. Mesela Kaşkaylarda atla ilgili nesneler inanç sisteminde önemli yer tutar. Atın yüyen, atın nalı, demir kazık gibi atla ilgili nesneler kutsanmakta, kem göz ve nazarla ve kötü ruhlardan korunmada aracı olarak kullanılmaktadır. Demir inancından ve demire saygıdan kaynaklanan bu inanç, Türk toplumlarının hemen hepsinde görülmektedir.

Evde ayna kırılırsa nezir vermek, adak vermek gerekir. Evde bıçağın kesici olan tarafı yukarıya doğru olursa, ev sahibinden kurban istendiği anlamına gelmekte, ya da ev sahibinin kesmeyi unuttuğu yani, tanrıya bir kurban borcunun olduğuna işaret eder. Terlik veya ayakkabının ters dönmesi, birinin öleceğine, evden cenaze çıkacağına işaret eder ve bu yüzden hemen düzeltilir. Süpürgeyi dikey koymak düşmanın ağzını açmak demektir, o yüzden yatay olarak koysan düşmanın başı aşağı olur, başkaldırmaz denmektedir. Evden uzak yolculuğa çıkan birisinin arkasından ev süpürülmez. Evden bir eşya kaybolursa, bir başörtüsü veya bez parçasını alıp üç kere *şeytanın kuyruğunu düğdüm- düğünledim* dersen, kaybolan eşya bulunur. *Yalan yere yemin eden insanın ömrü kısalır, yeni elbisenin ilkini, şadlık getirsin diye şadlık yerlerde giymek gerekir, gelin ve baldız biri-birisinin elbisesini giyerse aralarında söz/kavga olur. İki insan aynı anda aynı sözü söylerse, biri diğerine ne zaman sevineceksin, mutlu olacaksın diye sorar, ilk soruyu soran kişinin muradı hasıl olur, akşamdan kirli kab bırakılmaz, o zaman evin rizki kaçır, aynı anda bir evde iki kişi ev süpürmez, çay bardağında çay köpüklenirse para geleceğine inanılır ve köpüğü alıp başa çekerler, diğer bir inanışta misafir geleceğine yorumlanır, hamur sıçrarsa eve misafir gelir, elinden kaşık yere düşse kadın misafir; çatal yere düşse erkek misafir gelir.*

⁶¹ URL-45: <https://gagauzlar.md/index.php/11-tengrianstvo-religiya-bulgar-kypchakov-uzov-oguzov> (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

3.6.3.15.5. Ateş, Od ve Ocakla İlgili İnanışlar

Ateşin bulunması dünyanın dört bir yanında yaşayan farklı toplumların mitlerinde farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ateşin kökenine dair mitlerde, volkanik yanardağlara dair bilgilere rastlanmakta, kahramanın ateşi yeraltı dünyadan getirmesi anlatılmaktadır. (Frazer, 2018: 276-277) Cehennemle ilgili anlatılarda, cehennemin yanar ateşle ilişkilendirilmesi inancının bu mitlerden doğması muhtemeldir. Eskiden yeraltından çıkan sıcak lavlar karşısında aciz olan insan, bu ateşi Tanrının insanı cezalandırılmak için gönderdiğine inanmıştır. Ölen kişinin de toprağa yeraltına bastırılması, muhtemelen bununla ilişkilidir.

Bazı toplumlarda ateş, güneşin yerdeki bir simgesi olarak görülmüş, Ateşin, şimşek çakmasıyla yanan bir ışıktan elde edildiği düşünülmüştür. Ateş gökten ve tanrıdan gönderildiği için, kutsanmış ve ona saygı duymuşlardır: İnan'a göre güneşi, yerde ateş temsil etmektedir (İnan, 1986: 29).

“Türkler ateşe fevkalade büyük saygı gösterirlerdir. Roux, Çinliler sınır komşuları olan Türklerin "ateş tanrısı" olan ot tengriyi bildiklerini ve ona her sabah dua ettiklerini söyler” (Roux, 2015: 40).

“Altay mitolojik metinlerine göre ise, ilk ateşi büyük Ülgen (Bay Ülgen) yakmış, sonra da ocağı kurup insana vermiştir. Türklerdeki “ateş” ve “ocak” sahibi Tanrı değildir. Ancak onun (Ateş Ananın), gök yerden ayrıldığı zaman yaratıldığına inanılmıştır. “Ateş” ve “ocak”ın da bir sahibi, koruyucu ruhu ve iyesi vardır. Bu iyenin adı ‘Yalkın Ezzi’dir (Beydili, 2004: 437). “Yal” eski Türkçede ateş-od, alev anlamındadır. Kaşgarlı Sözlüğü’nde “*yal, yaldı- yalımlandı, alevlendi*” anlamında verilmiştir (Atalay, 1986: 63). Kaşkay ağzılarında ateşten çıkan aleve- “yalov” “yaloy” veya “ot yaloy” demektirler.

“Ateş” kelimesinin kökeni Farsça olarak yorumlanır. Fakat ateşi -“at”-ot-ünlü değişimini de göz önüne alarak düşünebiliriz. Türkçede “eş ve aş” eki isimden isim yapma eki olup, kelimenin -gün- eş, at (ot) eş- şekilde düşünülmesine de imkan sağlar. Şimdiki Özbek dilinde ateşe “oteş” veya “olev”denmektedir. Ocak yeri ve ocaktaki kül de Kaşkaylar arasında değerlidir. Od’a ve küle tükürmez, pislik

atmazlar. Hatta üç kenarlı ocak taşının da yerine Kaşkayiler saygı duyar ve bu ocak yerini ve ocağ taşlarını değişmezler (K.K. 2, K.K.3). Hatta halk arasında evlenmeyen kızları da bu taşa benzetirler “**ocak taşı**” derler. Çünkü onlar da ata evinden gitmezler, evlenmezler, oldukları yerde kalırlar (K.K.5).

Altaylar, ateşin gökten Ulgen-tanrı tarafından gönderildiğine inanır ve onu mübarek sayarlar. Bazı şeylere ve ruhlara karşı “ küfürlü” sözler sarf edilse de, ateş hakkında böyle şeyler söylenemez. Ateşi su ile söndürmek, ateşe türkürmek, ateşle oynamak kesin olarak yasaktır (İnan, 1986: 67).

“Kadın ruhu (ot-ene) Kumandalılar arasında ocağın sahibi olarak kabul edilir; kurban olarak üç kenarlı bir taş ocağa araka (süt votkası), yağ ve et parçaları serpilirdi. Ateşin ruhu, ev ve eşiğe kötü ruhların girmesini engeller. Ateş aynı zamanda kirleri temizlemek ve iyileştirmek için de kullanılıyordu. Böylece örneğin tedavi için undan yılan, kurbağa, kertenkele veya solucan (7 adet) figürinleri yapılır ve büyü okunarak ateşe atılır. Ardiç ile tütsületmek yaygındı. Ateşe tükürmek, çöp ve kir dökmek, su dökmek yasaktı, aksi takdirde bir kişinin gözleri ve elleri zarar görebilir”(URL-34)⁶²

Ateşi bulan ilkel insanlar, kendileri ateşten korktuğu için vahşi hayvanları da korkutarak avlamak için ateşi kullanmışlardır. Od-ateş, ilkel dönem insanının tüm korkularını yenmiş, ona sıcaklık vermiş, pişmiş gıdalar vermiş, aynı zamanda vahşi hayvanlardan korumuştur (Hasanov, 1986: 10). Bu durum, sonraları birer seramoniye dönüşmüş ve ateş etrafında dualar edilmesine, ateşin kutsanmasına sebep olmuştur. Çünkü insan ateşin yakıcı gücünden korktuğu için ondan sakınmış, hışmına uğramamak için ona iyi muamelede bulunmuştur. Araştırmacılar Türklerde ateşle ilgili inançların Maniheizm ve Zerdüştlük dininin etkileri ile ortaya çıktığını ispat etmeye çalışsalar da, Türkler Maniezm gelmeden önce ateşle birçok ritüel gerçekleştirmişlerdir. Sümerlerde, Hititlerde ve daha sonraki merhalelerde, Altay kavimlerinde ateş kutsal olarak bilinmiş, ateşe adak sunulmuş, saçı saçılmış, kurban kesilmiştir. J.P. Roux da, *Arap kaynaklarında belirtildiği gibi bir pan-Türk ve pan-Moğol kültü olan ateş kültüne ait bütün verileri mazdeizme maletmek kuşkusuz*

⁶²URL-34:<https://www.stud24.ru/philosophy/simvolika-ognya-v-mifologii-tjurkskih/152647-446438-page3.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

ihtiyatsızlık olacaktır demektir (Roux, 1998: 22). Sadece Manheizm ve Mezdehizm dini, ateşi tapınaklar haline getirerek onu bir din şekline sokmuştur. *Her din değiştirme olayında söz konusu olduğu gibi, eski mirasın büyük bir kısmı yeni bir kalıba girerek ortaya çıkmaktadır* (Roux, 1998: 20). Bunun izleri birçok Orta Asya ve Sibiry topluluklarında hala devam etmektedir. Azerbaycan’da günümüze kadar korunan **yanardağ ve ateşgah** denilen ateş tapınakları, Türklerin ateşle ilgili inançlarının kalıntısıdır. İran’da da İsfahan ve çevresinde bulunan **Horhe Tapınağı, Ferdgan Tapınağı, Vereh Tapınağı ve Berzu Tapınağı**, eski Türklerin ateş inancı döneminden kalan tapınaklardır. Günümüzde ise Zerdüştlere kutsal tapınakları sayılmaktadır.

L. N. Gumilev, Türklerde ateşin kötülükleri kovan ve arındırıcı gücüne inanıldığından bahsederken, Menandre’den aldığı bir alıntıda şöyle söylemektedir: *Elçi onların kampına gelince, rahipler ateş yaktılar ve kendi dillerinde bazı kelimeler söylediler, çalgı eşliğinde bazı kokulu maddeler yaktılar” ve Zemarh alevden geçirildikten sonra ancak ateşle temizlikten sonra Han’nın yanına kabul edildi* (Gumilev, 2003: 62).

Şamanist Türklerin hemen hepsi ateşi kötü ruhları kovma aracı olarak görürler. Başkurtlar ve Kazaklar, bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde *alas, alas* diye dolaşırlar. Buna “**alazlama**” demektirler. Bu kelime Anadolu Türkçesinde “**alazlama**” şeklinde muhafaza edilmiştir, ateşle temizleme anlamına gelmektedir. “Alas” kelimesi Altay Şaman dualarında çok geçer. Yakut oyunları, ateşle kötü ruhları kovmak için okudukları afsunlarda *alias, alias* diye bağırırlar (İnan, 1986: 68). Türklerde arınma hem su, hem ateş hem de toprakla yapılmıştır. Şamanizm’de ise “ateş” in saflaştırıcı gücüne inanılmıştır. Bu sebepten dolayı da kötü ruhların yarattığı hastalıkları tedavi etmek için bu temizleyici güçten yararlanırlardı. Şaman inisiyasyonlarında “ateş” kültürünün yeri genellikle çok güçlüdür (Beydili, 2004: 438). Bu inancın izlerine, Kaşkaylarda “**çille beder**” gecesinde yapılan ateş arasından geçme uygulamasında rastlamaktayız. **Çille beder** gecesi denilen bu tören, hem davaların-hayvanları kışın zorluklarından kurtulması hem de insanların hastalıklardan ve kötü ruhlardan korunması amacıyla yapılır. Düşün geleneklerinde de gelin, baba evinden çıkmadan önce ata ocağı etrafında üç veya

yedi kere dönerek ata ocağına saygısını gösterir ve ateş etrafında dönmek, güneşin dünya etrafındaki hareketine uygun olarak sağdan sola doğru yapılmaktadır (K.K.1).

Türkler arasında ateş aracılığıyla arınma, ateşin temizleyici gücüne olan inam çok yaygındır. Ateşten kehanet aracı ve arındırıcı güç gibi hastalıkları ve kötülükleri kovmada "tütsüleme" yolu ile kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda ateş, ıduk-kutsal sayılan yer olarak "aile ocağı" ve "atalar kültü" ile de ilişkilendirilmiştir (Güngör, 2002: 263).

Kaşkaylarda ateşin- ocağın dört anlamı vardır: Birincisi ateş yakılan yere “ocak yeri” denir. Ocak yakılan yer hafif çukur olarak kazılır ve hep aynı yerde ocak yakılır. Ocağın yeri değiştirilmez.

Fotoğraf 8: Ocak yeri

Ocağın kendisi gibi ocaktaki küllü de Kaşkaylar arasında kutsanmaktadır. Kaşkaylar, ocağı sadece ateş yakılan yer olarak görmezler, neslin ve soyun korunduğu yer olarak da kutsarlar. Erkek evlat, bu ocağın koruyucusu ve devamcısı olarak görülür. Bir de sembolik olarak kutsanan kişilerin ocaklarına “ocaklı evler” denmektedir. Bunlara “**dergah**” veya “**beş taşlı ocak**” da derler.

Eskiden, eski tayfaların kutsal saydıkları ocakları vardır. Ocak olarak adlandırılan bu yerler aslında kutsallık atfedilen kişilerin evleri, çadırları veya mezarları idi. “Şah ocağı, Xan ocağı, tayfa ocağı, baba ocağı” da bu ocaklardır. Baba ocağı bereket ve uğur olarak yorumlanır. Birçok tayfa, çadırlarının yönünü uğurlu olduğuna inandıkları için şah ocağına doğru kurarmış. Şah ocağı aslında bir

inançtır. İnanaca göre bu “şah ocağı” Horasan şahı olarak adlandırdıkları İmam Rzadır. Diğer bir ocak da “**xan ocağı**”dır. Bu ocağa oba halkı çok inanır ve kutsar. Bu ocağın udumlu-uğurlu, kerametli olduğuna inanılır. Oğlan çocuğu doğurmak isteyen boylu-hamile kadın, xanın-hanın ocağı başına gider ve burada dua edermiş. Bu ocağa karşı bir yanlış yapılsa ocağın o kişiyi cezalandıracağına inanılmış (K.K.2, K.K. 5, K.K.14). Diğer bir ocak inancı “baba ocağı”dır. Baba ocağı akrabalık ilişkilerine daynan ailenin sembolik yeridir. Bu ocak bereketli ve uğurlu olarak yorumlanır. Kız er evine gelin gittiğinde, ocak etrafında üç kere döner ve ateş külünden alarak belbağına bağlayarak er obasına gidermiş. Bunun anlamı gelinin gittiği eve bereket ve uğur götürmesidir (K.K. 5).

En son ise “tayfa ocağı” dedikleri damgalardır. Örneğin “kayı” damgasına Kaşkaylarda “tayfa ocağı” denmektedir. Çerdaşarı tayfası kayı damgasını-ocağını hala kullanır. Kaşkaylarda hala baş taşlarının-mezar taşlarının arka yüzüne bu damgalar vurulmaktadır. Elli yıl öncesine kadar tüm mezar taşlarında bu damgalardan bulunmaktaydı. Khuzistan vilayetinde yaşayan Kaşkaylar mezar taşlarına günümüzde de ve lazer usulü ile bu damgaları yaptırmaktadırlar (K.K.5).

Aynı zamanda komşu çadırlar, obadan erken göç eden komşunun ocağının yerine *ocağı ılık olsun, ocağı sönmessin* diye od yakarlar (K.K.1).

Kaşkaylarda da ateşle arınma inancı vardır. “çile gecesi” günü iki büyük ateş yakılır, hem insanlar hem de davarlar-hayvanlar, kötülükler, hastalıklar onlardan uzaklaşsın diye ateş içinden geçerler (K.K. 14, K.K. 20). Hatta Kaşkaylar hasta kişileri de ateş etrafında döndürerek, başından tuz çevirir ve ateşe atarak hastalığın uzaklaşacağına inanırlar (K.K. 11). Bu inanç Uygur Türklerinde de “**tütsü ve ateş çevirme geleneği**” adıyla kötülüklerden korunmak amacıyla yapılmaktadır (Öger, 2012. 1692). Odun/ateşin belaları kovduğuna olan inanç, Türkmenistan Türkleri arasında da yaygındır: *ot yakılan yere bela gelmez* derler ve eğer çocuk durmadan ağlarsa, “şaman ateşi” yakar ve üzerine tuz atarak çocuğu ateşin üzerinden “eylek-beylek” ederek geçirirler (Türkmen Halk inançları, 2005: 156, 157).

Nevruz bayramında da ateş yakılması, eski ateşle arınma ritüellerinin devamıdır. “**Atıl batıl çerşenbe, Bahtim açıl çerşenbe, Karanlığım getsin, Aydınlığım gelsin**” diyerek ateşin üzerinden atlanmaktadır. Bu durum kötülüklerin ateşte yanması ve ateşin Şamanizmdeki arındırma ve şifa verici gücüne olan inancın

devamıdır. Bazı araştırmacılar nevrüzde yakılan ateşi Zerdüşlükle ilişkilendirse de, İran düşüncesinde ateş “tapınma” objesi iken; Türklerde ateş “arınma” aracıdır. Çünkü nevrüzde yakılan ateşin arınma ve şifalanma için kullanıldığını görmekteyiz.

M. Seyidov, Türk destanlarında ve halk hikâyelerinde ateşin kutsal sayılmasını göz önünde bulundurarak, bazı destan kahramanlarının da isimlerinin Kor-oğlu ve Kor-kut gibi, qor-kor-ateşle, güneşle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. (Seyidov, 1983: 192). Şimdi de Kaşkaylar arasında kızmar ateşe **gor ateş, gor** ot denmektedir. Hatta kor-gor renk kırmızı reng anlamında kullanılmıştır. TDK Sözlüğü’nde de “1. kor, köz. 2. Odun yığını. 3. kurum, is” anlamlarında verilmiştir (URL-35)⁶³.

Aynı zamanda nazardan korunmak için kurşun dökme, üzerlik tüstüsü aracılığı ile evdeki kötü ruhlardan korunma ritüeli, eski Türkler arasında yapılan bir çeşir ateşle arınmadır. Ateş kutsal olduğu gibi ateşin külüne de Kaşkaylar arasında saygı duyulur. Ateş yakılan yere basmak, kül üzerinden geçmek, ateşe tükürmek günah sayılır. Yuguşeva’ya göre, Altay Türkleri “ateşi Ülgen yarattığı için ateşe çöp atmaz, ocağa tükürmez ve üstünden geçmezlerdi (Yuguşeva, 2001: 149). Kaşkaylarda da yanan ocak-ateş üzerine su dökerek söndürmek, ocağa tükürmek hoş karşılanmaz ve ocak iyesi ve su iyesinin o kişiye zarar vereceğine inanılırdı (K.K. 65). Aynı zamanda ateşin ıslık çalması kötü yorumlanır ve evde bir uğursuzluk olduğuna işaret etmektedir. Bundan korunmak için ateşe tuz atar ve *xeyirdir, xeyirdir* derler (K.K.24). Eğer ateşin uçları gök renk olursa bu iyi anlama gelmektedir.

Göçebe bir Kaşkaylı, ilk yurt kurduğu yerde ateş yakar. Bununla oradaki kötülükleri, kötü ruhları kovduğuna inanır, yeri kendine yurt ve ocak kılar. İnanca göre kötü ruhlar ateşten korkarlar ve ona yaklaşılamazlar. Bu yüzden de ocağın yanmadığı ev ve oba boş sayılır, orda sadece kötü ruhlar barınır. Zamanla eski Türklerde ateşin yakıldığı yer “ocak”, “ev” olarak algılanmış ve kutsal mekân evi, yuvayı sembolize etmiştir.

“Kaşkaylarda bazı ailelerde ocağa öylesine güçlü bir inanış vardır ki, hastanın sağılması için onu şamin ocakların ziyaretine götürürler. Tayfaların her biri kendi ocağının (damgasını) nişanını kabir taşı üzerine yazdırırlar (işaretletirler).

⁶³ URL-35: (<https://sozluk.gov.tr/>) (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

Kaşkayların en meşhur tayfalarından biri sayılan Farsimden tayfasının yaşlılarından çoğu, hele de ant içerken İmurbey (Söz konusu tayfanın hanlarının büyük babaları) ocağına ant içirler (Uzun, t.y.15).

Yemin ederken Kaşkaylar **ocak hakkı, ot-od hakkı** diye yemin etmektedirler. **Kur'an-i Kerimle ocağı, ateşi denk görmektedirler.** “*Aşirette üç payem/ayağın olduğunu ve bunların: Xuda, Kur'an-ı Kerim ve ocak olduğunu söylerler*” (K.K.12). Mesela birisinin bir davarı-hayvanı çalınırsa ve ev sahibi komşudan şüphelenirse, eline Kur'an-ı Kerimi alıp komşunun evine gider ve ocak yanında durarak elindeki Kur'ana yemin etmesini ister. Karşı taraf ocağa yemin ederek bu işi görmediğini söylerse, artık hayvan sahibi hırsızın komşusu olmadığından emin olur. Çünkü ocak kutsal sayılır, yalandan ocağa yemin ederlerse ocak o kişiyi çarpar, cezalandırır diye inanılmaktadır (K.K. 40).

“Ocak” ateş dışında kutsal mekân olarak görülmektedir, dini etkinlik yapılan bir müessesedir, mekandır ve bu yerlere de saygısızlık suç olarak görülür (Kalafat, 2005: 54). Kaşkay obalarında kutsal sayılan böyle “ocaklı evler”⁶⁴ bulunmaktadır ki, bu ocağı ziyaret ederek ve ocağın külünden alarak niyette bulunurlar. Bu ocaklı kişilerin her hangi bir alanda özel bir kutu olduğuna inanılır. Sağaltma ve iyileştirme gücü olan bu kişilerin kutu “babadan oğula geçerek yaşatılmakta ve bu kişiler “ocaklı”, evleri ise “ocak” olarak adlandırılmaktadır. Kimin ne müşkülü olursa, mutlaka bu evleri ziyaret eder ve bu kişilerin hayır duasını alır (K.K.3).

‘OCAQ’ od kavramının odak noktası ve Kaşkay felsefesinde en kutsal kavramlardan biridir. Genelde her boyun kendine özel bir ocağı vardır. Ocaq, Şamanizm'e dayanan birçok inancın kaynağı olarak, Kaşkay kişinin ölümünden sonra da onu tek bırakmayan bir yoldaşdır ve bu yüzden boyların damgasına da 'OCAQ' denir. Bu ocak simgesi mezarların taşına da kazınır. 'OCAQ' bir obanın kötü ruhlarla savaştan en güçlü silahlarından. 'OCAQ' savaşları durdurabilen ve bazen yargıç konumuna gelebilen, iyiyi kötünden ayırt edebilen bir yaşam üyesidir. Bir kız ata evinden ayrılarken ocağın etrafına dolaşp onu ziyaret edip öpmeden ve kutsanmış külünü alıp beline bağlamadan dinç bir evliliğe varamaz.” (URL-36)⁶⁵

⁶⁴ Kut verilmiş kişi veya ev olarak bilinir. Genelde inanılır ki, bu kişilerin ailesinden birisi cin görmüş veya cin saçmış, cin korkutmuş derler.

⁶⁵ URL-36: (<http://yolumuzdernek.com/yolumuz-dergisi-2-sayi/>) (Erişim Tarihi: 23.11.2021).

“Azerbaycan Türklerinin inanç sisteminde geniş yer tutan, tarihe mâl olmuş, pirlerin ve ocakların adlarında "Baba" kısmına sık sık rastlanır (Beydili, 2004: XX). Bu adlandırmanın, ocağın aile ve soyu temsil etmesi ve atalar kültü ile olan ilişkisinden kaynaklandığını düşünebiliriz. Kaşkaylarda dede ve babanın olduğu eve **ata ocağı, baba ocağı** denilmesi, ocağın soy ile aile ile aynı anlama geldiğinin ve atalar kültü ile ilişkisinin kanıtıdır.

3.6.3.15.5.1. Ateşle İlgili Sakınmalar

Kaşkaylarda şer vakti (güneş battıktan sonra) evden ateş verilmemekte, bu durum uğursuzluk ve bereketin kaçması olarak yorumlanmaktadır. Hatta nargile közü ve tütün almak için gelen komşuya, evden tütününü yakarak çıkmasına izin verilmemektedir, tütünü bittikten sonra evden çıkması gerekir (K.K3).

Bu inanç Altay kavimlerinde de görülmektedir. Misafir evde pipo içerse onu bitirmeden evden çıkamaz. Bunun sebebi, inanca göre bir evden ateş götürülürse o evin bereketinin ve mutluluğunun kaçacağına inanılmasıdır (Lvova vd,2013b: 186).

Çıra, çırak veya şam da ateş kültürüne ait uygulamalar arasındadır. Düğünde kız baba evinden çıkarırken ateş etrafında üç defa döndürülür. Daha sonra çırak yakılarak söndürmeden damat evine kadar götürülür. Düğünde çırak sönmesi kötü yorumlanır.

Mutsuzluk ve uğursuzluk getireceğine inanılır. Halk arasında da *çıran sönsün* diye bir beddua vardır Çıranın, ata evinden götürülmesi od, ocağın, ateşin kutsal sayılması ve neslin devam etmesi gibi yorumlanır. Kaşkaylar arasında *ocağın tütmesin* demek, ev sahibi/ocak sahibi olamama anlamına gelen bedduadır. *Ocağın tütmesin, yuvan yıkılsın* anlamına da gelmektedir.

Sibirya Türklerinin inancına göre ocak; ev, aile, boy ve kabileyi simgeler. Hatta “Eski çağlarda bir boydan biri öldüğünde onun ocağı da sönermiş” diye inanılmaktadır (Lvova vd: 2013b, 161). Mitolojiden kaynaklanan bu adlandırmalardan yola çıkarak dilin mitoloji ile ilişkisini ve ne kadar zengin olduğunu anlamış oluyoruz.

Çingiz Han döneminde “Hükümdarın veya asil bir ailenin en küçük oğluna Od-Tigin yani "ateş veya ocak beyi, pirenisi" ünvanı verilirdi. Çingiz-Han'ın en küçük oğlu Toluy da bir Od-Tigin idi” (Ögel, 1989: 1: 85).

Ocak aynı zamanda Kaşkaylarda nesli ve soyu temsil eder. Birisinin erkek evladı olmasazsa o aileye **kör ocak** denmektedir. Erkek evladı-oğlu (erkek evlat neslin devamacısı olarak kabul edildiği için) ölürse, **ocağı söndü** denmektedir. Kaynak kişilerden Sajjad Agarezayi, kör ocağın açıklamasını şu şekilde aktarmıştır: *“ateşin keşif dönemi kibrit ve ateş yakma malzemesi yoktur. İnsanlar doğadan elde ettikleri ateşi korumak zorundaydılar. Bu yüzden de erkek çocukları bu ocağın sönmemesi için daime gece gündüz nöbet tutuyorlarmış. Şimdi de baba evinin sorumluluğu erkek çocukların üzerindedir. Eskiden ocağı koruyan erkek şimdi evin ve ailenin, aile ocağının koruyucusudur. Eğer bir ailede beş erkek çocuk varsa önce evin büyük oğlu evin sorumlusu daha sonra o evlendikten ve evden ayrıldıktan sonra son erkek evladı bu görevi üstleniyormuş. En son baba ocağında kalan oğula Kaşkaylar “**ocağ oğlu**” diyor, eğer oğlu yoksa o aileye de ocağı kör diyorlar. Oğul için baba ocağını baba çırağını yakan, kız çocuğuna da özge evin çırağını yakan derler”* (K.K. 1).

Kaşkaylar ateşe bakarak fal açar ve gelecekle ilgili tahminlerde bulunmaktadırlar. Eğer ocaktaki od, ses çıkararak sanki fit sesi vererek öterse bu iyi, eğer sakın sakın sesiz sönerse bu kötü bir anlama gelmektedir.

İnan, “Karagasların inancına göre ateş ıslık çalarsa uzaktan bir yolcu gelecektir. Ateşin gece ıslık çalması iyi değildir, “aza” şeytanın geldiğini bildirir; o zaman mübarek sayılan “artış” otundan bir parça ateşe atarlar, demektedir (İnan, 1986: 67).

Kaşkay Türklerinde “çille beder” gecesinde ateş arasından geçen koyunlar ve insanlara, geçerken ateş ıslık çalarsa, kötü bir şey olacağı anlamına gelmektedir ve bu yüzden evde olan bakır kaplara vurularak *hayır, hayır, hayır* diye bağırlır.

Ateş ıslığı ile fal bakılması aynı şekilde Manas Destanı'nda da geçmektedir. Manasın babası gelinlerinin yazgısına, kaderine bakmak için ateş yakar ve fal bakardı.

3.6.3.15.6. Dağ, Taş ve Mağarayla İlgili İnanışlar

Coğrafi konum, insanların mitolojisini de etkilemektedir. Eski Türklerin mitolojisi ormanlık dağ kültürüyle bozkır kültürünün sentezinden oluşmuştur. Türklerin yaşadığı ilk coğrafya Ötüken Dağı ve ormanları olduğu için dünyaya bakış açıları da ağaç kültünü, dağ kültünü, su kültünü ortaya çıkaracak; bir deniz miti (deniz kıyısında yaşayan eski Yunanların mitolojisinde deniz tanrısı) yaratmayacaktır. Dağla ilgili inançlar, Türk kavimlerinde olduğu gibi Kaşkayların da hayatlarının bir parçası olarak yaşatılmaktadır. “Türklerde yer ve su kültünün en birinci mümessilleri dağlardı. Bu yüksek dağların zirvesi, bazan Tanrıya ulaşır ve bunun için de bazı yüksek dağlara kurban kesilirdi” (Ögel, 1989: 278).

Çince'deki Tien Shan adı - Tianshan, Tengri Dağı veya Tanrı Dağı anlamına gelir. Bu isim, Türki Tenir gökyüzü tanrısı veya diğer adı Alatau "Alla-Too" - Tanrı'nın dağıdır. Kırgız - Tengir-Too, Tacikler - Tiyon Shon, Uygurlar - Turi taş, Kazaklar - Alatau, Təñirtau, Uzbeks Tyan Shan, Moğollar - Tenger uul arasında Khan-Tengri (URL-37)⁶⁶der, hem yüksekliği hem de tanrıyı tasvir ederler.

Dağlara kutsiyet atfedilmesi, onların Gök Tanrı ve atalara bağlılık düşüncesiyle ilişkili bulunduğunu göstermektedir. Yaratan, kontrol eden ve statü verem yukarıdadır; yukarısı gökyüzünü yani tanrıyı simgelemektedir.

Eski Türk Mitolojisi'nde dağlar ve tepeler yüksekliğinden ve gökyüzüne yakınlığından dolayı kutsal kabul edilmiş, doğaüstü varlıkların ve Tanrının yaşadığı yerler olarak da düşünülmüştür. Yunanda Olimpos, Eski Türkler'de Ötüken, Türk İslam mitlerinde Kafdağı bunlardandır (Ocak, 1983: 70-71). **Ber** – eski Türkçede Tanrı, Allah anlamında kullanılmış, **Berek-Allah** kelimesi, anlamsız bir ikeleme olarak dilimizde yaşatılmaktadır. Bereket kelimesinin de, Arapça kökenli değil “ber” kelimesinden oluştuğunu düşünmekteyiz. Şimdi de Kaşkaylarda “Ber” kelimesi tanrı, ilah anlamında kullanılmaktadır ve Kaşkay şairi Mahzun'un şu mısrasında da geçmektedir. “*Ber İlaha etmek olmaz çün-ü çend/ Ber İlaha bize kismet olaydı*” (Yaghoobi, 2011: 375, 306). Ber kelimesinden oluşan coğrafi adlar, özellikle de dağ ve ova isimleri vardır ki, bunlar hem Kaşkaylarda hem de Azerbaycan Türklerinde

⁶⁶URL-37: (<https://gagauzlar.md/index.php/11-tengrianstvo-religiya-bulgar-.kypchakov-uzov-oguzov>) (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

yaşatılmaktadır: Berguşad Dağı (Azerbaycan'da) Tanrı dağı anlamındadır. Berhudarlı (Azerbaycan'da bir köy ismi), Berğun (Kaşkay yaylasıdır)

Dağ hem kadın hem de erkek olarak algılanmıştır. Eski Türk Mitolojisi'nde insanın Karadağ'da mağarada yaratılması, daha sonraki dönem inançlarında mağaranın kadın rahmini simgelemesiyle karşımıza çıkmaktadır. "Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında kadın cinsel organına benzetilen "zağa"ya mağara denilmektedir (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 554). Mitik düşüncede mağara ana rahmini, döl yatağını da simgelemektedir. Buna örnek Azerbaycan'da olan Azığ mağarasının kısır kadınlar tarafından ziyaret edilmesi ve çocuk dileğinde bulunması, inancın ve bilincin günümüzde yaşatıldığının göstergesidir. Mağara insanın ilk yaşayış yerlerinden biri olduğu gibi, aynı zamanda eski insanların ibadetlerini gerçekleştirdikleri yerler de olmuştur. Eskiden ölümler hemen gömülmez, 3 gün ateş yakılarak mağarada bekletilirdi. Azerbaycan'da bu inanç İslam inancıyla karışarak yaşatılsa da, ilk mahiyetini korumuştur. *Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesindeki "Göklü baba" mağara pirinde de eskiden ölümleri geçici bir süre buradan beklettikten sonra Kerbela'ya götürüp definettikleri anlatılmaktadır* (Şakirova, 2015: 50).

İmamzade Pir Ğeyb- Kaşkay ilinde kutsal sayılan ve Firuzabat civarında bulunan "İmamzade pir Ğeyb" adlı bir "mağara vardır. Pir irfani diye insanlara denmektedir. Bu mağara da halkın inanç yerlerindendir. Eğer birisi o mağaradan giremezse, İmamzade'nin o kişiyi kabul etmediğine ve o kişinin mağara kapısından geçemediğine inanılmaktadır. O mağaraya ziyarete gelenler, genelde mağaraya yağlık asarlar; eğer yağlık taşa yapışırsa niyetlerin gerçekleşeceğine inanılmaktadır (K.K.5). Buna benzer mağara inancı Azerbayca'nın Nahçıvan bölgesinde bulunan "Eshabu kehf" mağarasında da vardır. Buraya ziyarete gelen insanlar bu mağara duvarlarına, küp şeker şeklinde gend dedikleri şekerleri yapıştırırlar; eğer bu gend taşa yapışırsa, o kişinin niyetinin kabul olacağına inanılır. Burada da mağanın kendisi dışında onun taşlarının kutsiyetine olan inanç ön plandadır.

Şah Gendap- Kaşkay Türklerinde diğer bir kutsal mağara da "Şah Gendab" mağarasıdır. İğdır ve Dereşörlü tayfaları bölgesinde bulunan bu mağara içersinde iki ağaç bulunmaktadır. Ağaçlar bir birisine çok yakındır. Bu mağaraya gelen insanlar bu ağaçların arasından geçmeğe çalışırlar. Eğer kişi bu ağaç arasından geçerse niyeti

gerçekleşmiş. Eğer geçemezse ağaç sana yol vermiyor, seni kabul etmiyor git tövbe et derler. İnanca göre bu ağaç cennetten insanlara yardım etmek için gönderilen iki peridir ki, ağaç kılığına bürünmüştür (K.K.81).

Fotoğraf 9: Şah Gendab Mağarası

Ziyaretgahlar- Kaşkaylarda dağ başında bulunan taş yığınakları ve nişaneler vardır ki, bu yerlere “İmamzade”⁶⁷ derler ve bu yerleri kutsal bilerek ziyaret ederler. Göçebeler sürekli göç halinde oldukları için, geçtikleri yollar üzerinde hangi dağ başında “İmamzade” görürlerse, o yerlere taklidi nişaneler koyar o yere “ziyaretgah” demektedirler; bu yerleri de aynı İmamzadeler gibi kutsar, ziyaret eder, selam verir ve buralarda kurban keserler. Anlatıcılardan bazıları Kaşkaylar arasında olan İmamzade türbelerinin bazılarının gerçek mezar yeri olmadığından bahsetmiştir. Tesadüf eseri bu yerler kazıldığında burada mezar değil, define bulduklarını söylemiştir. Açıklama olarak, Türkler mezar yerlerine ve taşlara saygı duydukları için, akıllı insanların definelerini hırsızlardan korumak için bu yöntemi kullanarak koruma altına aldığını söylemiştir.

Bazen dağlarda bazı nişane ve işaretler vardır ki, bu nişaneler de kutsanır. Mağara ise çobanın yağmurdan, vahşi hayvandan korunduğu dağ evi olarak hala eski

⁶⁷ Peygamber soyundan, İmam soyundan geldiğine inanılan kişilerdir.

işlevini korumaktadır. Hatta bazı mağaralar vardır ki, haftalarca çobanlar o mağaralarda yaşamaktadırlar (K.K2).

Dağ ne kadar kutsanıyorsa oradaki bitkiler ve ağaçlar da kutsanmaktaydı. Bu izi biz Dede Korkut Destanı'nda da görmekteyiz. Destan kahramanı Boğac “Ana ağlamagıl, mana bu yaradan ölüm yoxdur korhmagıl, boz atlu Hızır mana geldi, üç kerre yaramı şığadı, bu yaradan sana ölüm yoxdur **Dağ çiçeği anan südi sana** merhemdür” didi (Ergün, 2004: 90). Burada dağ çiçeğinin tedavi edici gücü görülmektedir.

Piri Lek-lek Künari- Kutsal mekânların çevresinde olan ağaç, taş, mezar da o kutsal mekanın özelliklerine bürünerek kutsanmıştır. Kaşkaylarda da taşın şifa vermek, yağmur yağdırmak, bereket vermek ve çocuk doğurtmak gibi üstün güce sahip olduğuna inanılmaktadır. Taşla ilgili olan inançlar arasında, halk arasında doğurganlık gücünün olduğuna inanılan taşlar vardır ki, bu taşlara el veya karın sürmek hamile kalınacağına işaretledi. Kaşkaylarda “Pir-i leklek künari” adlı kutsal sayılan ağaçların (halk arasında bu ağaçlara “yaşam ağacı” da denilmektedir) çevresinde çocuksuz kadın taş bırakarak dağı-taşı göğerten (yeşerten) Tanrı bu arvadı da göğert (yeşert) diyerek dua edilir. Burada dağ arasında topraksız bir alanda ağaç bitiren, yeşil otlar bitiren Tanrıdan kadını da çocuk vermesi istenmektedir. Kaşkay Türkçesinde Yeşil ağaca gök ağaç denmektedir. Kaşkaylarda bir Allah daşdır, daş divarın kulağı var, dağ-daş dile geldi denilen bir deyimler vardır (Aghdam,2009: 47). Daş-difariñ kulağı var gibi deyimlerden de görüldüğü gibi dağa taş atarımız canlı varlık olarak bakmışlardır.

Kuşkeki Beyza denilen yerde eski bir İmamzade türbesi ve yakınında eski bir dırkemer var. Göç güzergâhında bulunmaktadır. Kısır kadınlar, evlenmemiş kız ve erkekler, diğer bin türlü dilek ve istek için halk bu yerleri ziyaret etmekte ve kemer denilen yere **Hız. Ayib** adındaki imamzadenin adını anarak taş bırakmaktadırlar. Eğer taş, kemer denilen yerden içeri düşerse, dua hasıl olur, eğer dışarı düşerse niyet olmaz diye inanılmaktadır (K.K.5).

Diğer inanç “**kerre**” “**kil-i berd**” kerresidir. Bu üst üste toplanan taş yığındır. Bu taşlar sembolik olarak İmamzade yollarında toplanmaktadır ve niyeti olan insanlar burayı ziyaret ederek taş bırakır. Niyeti kabul olan kişi, tekrar gelerek başka bir taş bırakarak teşekkürünü bildirmektedir (K.K. 29).

Kaşkaylarda bu üst üste toplanan taşlara “**kerre**” denilir ve obalarda buna çok rastlanır. Bu taşların “**kerre**” “**kil-i berd**” “**yeriyurt taşları**” “**H. Abbas**” kerresi gibi farklı adları ve işlevleri de vardır. Bu üst üste yığılmış taş inancı Eski Türkler arasında da kutsanmıştır.

Roux, dağları duaların daha iyi işitildiği yer, ölülerin ise sonsuz ikametgahı olarak tanımlar, ayrıca, Göğün, yeryüzüne “**bir taş yığını (tumulus) vasıtasıyla yansıması**”, Tabgaçların çağından beri belirgin bir şekilde görülür, der. "Her yıl, gün doğmadan, at üzerinde tepeye tırmanır ve kurban sunulurdu, der (Roux, 1998: 124).

Aynı zamanda Türklerde obaya taş yığmanın anlamı, dağın kutsal olarak görülmesi, kötü ruhları ve cinleri uzaklaştırmasına olan inanç idi. Daha sonraları ölülerin kabri üzerine de taşlar toplanmış o yerlerin kötü ruhlardan korunduğuna inanılmıştır. Zamanla böyle yerler kutsal yerlere ve dilek yerlerine de çevrilmiştir.

Birçok masal ve efsanelerde insanın taşa dönmesi, dağa dönmesi veya taşın bebeğe dönüşmesini görmekteyiz. Bu metamarfoz olayı eski taş inancının izleridir. Kaşkaylar arasında söylenen *görüm seni taşa dönesen* bedduası, modern tıp dilinde açıklandığında, ALS (Amyotrofik Lateral Skleroz) veya felç hastalığı anlamına gelmektedir. Yani hiç hareket etmemek ve taş gibi olmak anlamındadır. Taşa dönüşme veya taş kesilme motifi, en çok masal ve efsanelerde gördüğümüz metforik öğeler olarak karşımıza çıksa da, bunların da bir gerçeklik payı olduğunu görüyoruz. Kaşkaylarda dağlarla ilgili anlatılarda metamarfoz olaylarını daha çok görüyoruz.

“**Gelinkaya**” denilen bir dağla ilgili anlatılan efsanede “kayınpederinin zulmünden kaçan gelin, Allah’a yalvararak taşa dönüşmeyi ve bu zulümden kurtulmayı ister ve Tanrı onun duasını kabul eder, gelin taşa dönüşür” o günden sonra bu yerin ismi Gelinkaya olarak halk arasında yaşatılmaktadır.

Taraklı kuş-Hüd hüd kuşu- İbibik kuşu ile ilgili efsanede, üvey annesinin zulmünden kurtulmak isteyen kız ağlaya ağlaya saçlarını tarar ve Allaha dua ederek bu zulümden kurtulmak için kuş olmak ister. Tanrı onun duasını kabul eder ve saçında tarakla kızı kuşa dönüştürür. Sürekli hüd hüd diye öğtüğü için isminin de böyle kaldığı anlatılır.

Metamarfoz ve taş kesilme motifiyle ilgili Saim Sakaoğlu “Bazı kahramanlar kurtulmaları için taş olmaya yani ruhsuz bir taş olarak kalmaya razıdırlar... İkili istek

“taş olup donmak, kuş olup uçmak” şeklinde förmüle edilirler. Bunlar ilk istek olarak taş olmayı söyledikleri için taş kesilirler” demektedir (Sakaoğlu, 1980: 44). Bazı kişilerin yasakları çiğnediği, bazılarının da günah işlediği için şekil değiştirdikleri ve taş kesildikleri görülmektedir. Kaşkaylar arasında anlatılan “**Aksak Ceylan**” (Khorshidi, 2017: 53) masalında yasak olan yerden su içen oğlanın aksak geyiğe dönüşmesi anlatılmaktadır.

“**Yeriyurt taşları**” her yerde bulunmamaktadır. Bu taşlar yüksek bendlerde bulunan kayalardan alınan sert taşlardır. Kaşkaylar bu taşları suya koyup suyunu içerler ve bu taşlarda şifa olduğuna inanırlar (K.K.6).

Taş aynı zamanda hastalıkları ve kötülükleri kovan güç olarak da görülmüştür. Kaşkaylarda “**şifa verici taşlar**” olarak bilinen göksel menşeyli olduğuna inanılan bu taşların “**fehme taşı**”, “**vurgun taşı**”, “**gök taşı**”, “**delikli taşı**” gibi şifaverici gücünün olduğuna inanılır. Bu taşı bulan kimse, bununla çeşitli hasta ve hastalıkları tedavi eder.

3.6.3.15.6.1. Delikli Taş

“Yuvarlar veya daire şeklinde olan ve ortasında delik olan taşıdır ki, bu taş kutsal taş sayılır. Eğer birisi bu delikli taşı bulursa o taşın tanrı tarafından işaretlenmiş delinmiş olduğuna inanır ve o taşı yerde bırakmaz, o taşı yerden alarak yüksek yere bırakır. Bazen bu taşı ağaca da asarlar. Günümüzde Kaşkaylar arasında, delikli taş yerde kalmaz diye bir söz de vardır. Evlenecek yaşa gelmiş erkek ve kız evlatlar için söylene (K.K.41, K.K.42). Kaşkaylarda delikli taş, inanç şeklinde korunsun da, deyim olarak eski anlamından uzaklaşmıştır. Azerbaycan Türkleri bu söze *delikli muncuk-boncuk yerde kalmaz* derler.

Aynı zamanda büyük kayalıklarda da ortasında delik olan kayalar var ki, bunlara elat geçidi veya delik taş derler. Firuzabatın Güneyinde “Kara Daş” ve Kazirunun kuzeyinde aynı delikli taş denilen kayalık bulunmaktadır. Hastalığa yakalanan hayvanları bu taşlar arasından geçirirler (K.K.3).

Delikli taş inancı Erbil Türmenleri arasında yaygın olan nazarlık taşıdır. Günümüzde de Irak bölgesinde bu taş altın kolye içinde hem süs eşyası hem de nazarlık olarak kullanılır.

3.6.3.15.6.2. Fehme Taşı

Kaşkaylarda ağırlık ve çile basmasının bir türü de **fehme**'dir (K.K.25). "**Fehme**" hastalığı bebeğin vücudunun her yerinin kararmasına ve morarmasına sebep olur ve genelde bebeği öldürür. Kaşkaylarda "**fehme taşı**" veya "**fehme muncuğu**" denilen şifalı taşlar, genelde fehme hastığının tedavisinde kullanılır (K.K.3, K.K.4).

Kaşkaylarda "**vurgun muncuğu**" denilen bir taş var ki, bu taş genelde fehme olmuş bebeklerin ve "cin çarpmış", "vurgun vurmuş" kişilerin tedavisinde kullanılır. Bu taşla şifalı dağ otları ezilerek hastaya verilir ve bununla hastanın iyileşeceğine inanılır. Fehme de aynı cin çarpmış kişi gibi, vücudun kararması ve morarması halidir (K.K.2).

"Gongur reng" yani koyu kahverenginde olan bu taşların kullanım alanları da farklıdır. Erkek çocuk için farklı taş, kız çocuğu için farklı taş, hayvanlar için de "**yeddi taş**" ve "**koyun taşı**" denilen taşlar kullanılmaktadır (K.K.5). Bu taşlar insan organları olan ciğer ve yürek şeklinde olur. Bu taşların üzerini az çizerek, tozunu su ve yemek içine karıştırarak karnı ağrıyan çocuklara verirler (K.K.12). Azerbaycan Türkleri arasında da bu şifa verici taşlar arasında Kuzey Azerbaycan'ın Batı bölgelerinde bilinen kalp şeklinde olan "ürek taşı" vardır. Bu taş su içine atılır ve o su, korkan ve nazarlı çocuğa içirilir (K.K.33).

3.6.3.15.6.3. Yeddi Taş vey Bunar Taşı

Bu taşlar hem yağmur yağdırmak, hem de şifa taşı olarak da kullanılır. Yağmur suyu içinde birikmiş Karakazan denilen yerden alınan "Yeddi taş" veya "bunar taşı" ateşte ısıtıldıktan sonra suya atılarak çalma olan hastaya içirilir. "Çalma" -midesi bulanmak, çalınmak (gıda zehirlenmesi) gibi yan etkilerle insanı

rahatsız eder. Ani ölüme sebep olan bir durumdur (K.K.12). Böbrek enfeksiyonu olan hastalara da bu taşın suyu içirilir (K.K. 3, K.K.6).

3.6.3.15.6.4. Koyun Taşı

Koyunları hastalıklardan korumak için kullanılır. Kışlaklarda olan özel taşlardır. Hatta bu taşları alarken Kaşkayiler o taşların aldıkları yere aldıkları taşın karşılığında o dağların kuşları için ekmek ve buğday dökerler. Bu taşları koyun kırkımı zamanı da koyunların yıkandığı su içine veya koyunların su içtiği sulara atarlar ki, koyunlara şifa olsun, onları hastalıklardan korusun (K.K.3, K.K.6, K.K.12).

3.6.3.15.6.5. Kerre Taşları

“Kere taşı” kutsal olduğuna inanılan taşlardandır ve bu taş her yerde bulunmaz. Bu taşlar süt ve ağartı içine sütler bereketli olsun diye atılmaktadır (K.K. 5). Firuzabat şehrinde ve Kazirun bölgesinde yaylak kışlakların sınırında bulunan büyük dağlarda bulunur. Koyunlar, burun tutulması (koyun gripi), muşex hastalığı zamanı bu taşların suyunu içirirler. Bu kerre taşlarını aldıkları zaman o yere bir hediye vermeleri gerekir (K.K.6). Bu durumu bir kaynak kişimiz şu şekilde anlatmaktadır: *Koyunlar muşladıgında yani burnu tutulduğunda giderdik kerre taşı getirerdik koyunlarımızın su içtiği yere atardık o taşı aldığımız yere de aldığımız taşın karşılığında ekmek koyardık ki, o yerin kuşları yesin* (K.K. 15). İlaç için alınan her şeyin karşılığında bir şey bırakmak mutlaktır. Şimdi de, eğer birisinden ilaç aldıysan o adama karşılığında, hastalık diğer tarafa geçmesin diye para veya şeker verilmelidir. Çünkü bizde hastalığın el değiştirdiğine inanılmaktadır (K.K.11).

3.6.3.15.6.6. Kil ve Ocak Taşları

Ocak etrafına koyulan taşlardır. Yemek kazanını ocağın tam üstüne koymamak için, Kaşkaylarda ocak yeri hafif çukur kazılır ve üst kısma üçgen şekilde

üç taş konulur (K.K. 3). Çadırların etrafını yağmur sularından korumak için de çadır etrafı iki sıra taşlar örülür. Buna çadır taşı veya yurt taşı denmektedir (K.K.2).

“**Yerin göbeği**” denilen üst üste toplanmış taş yığnağına “**kil**” denilir. Bu taşlar yerin deliği ile kişi arasında bir biletişim aracıdır. Bu taş yığnağına saygı duyulmaktadır. Bu taşlar insanların, özellikle de çobanların dert ortağıdır. İnsanlar bu taşların yanına gider, onlardan enerji ve bir nefes aldıklarına inanırlar.

Fotoğraf 10: Kil Taşları (internet ortamından alınmış)

Genelde bu taşları çobanlar, kışlaklarının sınırını belli etmek için toplarlar (K.K.3). Amele tayfası arasında bu taş “nişane” de denmektedir. Bu taşlar, tayfalar arasındaki sınırları belirlemek için konulur. (K.K.2, K.K.5, K.K.7). Çünkü Kaşkayda her çobanın yaylak ve kışlağının sınırı bellidir ve herkes bu sınırları bilir. Biri, birine bir şey bırakmak istese o taşın yanına emanet olarak bırakır ve herkes bunun kime ait olduğu bildiği için ona dokunmaz. Dört beş taş üst üste konularak korunmak istenen alana koyulur ve bu taşı gören bir Kaşkayalı hayvanlarını bu alana bırakmaz ve o tarlaya girmez (K.K. 6). Örneğin ormanda toplanmış odun ve üzerinde üç adet (bazı yerlerde yedi adet yuvarlak) taş üst üste koyulmuşsa Kaşkaylardan kimse bu oduna dokunmaz, bu odunun sahibi olduğunu bilir (K.K.2, K.K. 17). Eğer birisi oraya dokunur, o mala el uzatırsa Hz. Abbas onu yıkar, onu cezalandırır (K.K.15). Bu inanç günümüzde de göçebe han Kaşkaylar arasında korunmaktadır. İran

Azerbaycanlıları arasında bu sınır taşlarına “**oyuğ**” denilmektedir, fakat onlarda, Kaşkaylarda olduğu gibi bu taşlar kutsal sayılmaz, sadece sınır belirlemek için konulur. (K.K.5). Bu inanç aynı şekilde Tuva Türklerinde de yaşatılmaktadır. Tuva türklerinde tepe veya dağ başlarına saygı duyulmaktadır, her geçen tepebaşına bir taş atar böylece taş yığını yükselir. Tuvalılar dua ve ayinlerini bu taş etrafında yapar, onlara renkli bezler bağlar. Bu yerler kutsal yerler olarak bilinir (K.K.35).

Kaşkay Türklerinde de kutsiyet atfedilen taş yığınakları “Hz. Abbas kerresi” veya “Hz. Ebulfez kerresi” denilen taşlardır. Bu taşların koyulduğu yerler halkın inandığı ve itimat ettiği yerlerdir. Obada emanet bırakan insanlar, emanetlerini kimse almasın diye yanına bu kerre taşlarını koyarlar. Bazı yerlerde yedi bazı yerlerde ise üçtaş üst-üste koyulmaktadır. Genelde arıcılıkla uğraşan göçebeler arı kovanlarının çevresini bu taşlarla kapatır ve Hz. Abbas’a hevale ederler. Herkes bu Hz. Abbas kerresinden korktuğu için o baldan almaya cesaret etmez (K.K.40). Bu aslında eski Türklerin ve Altay Türklerinnin ovoo, obo (oba) şeklinde dedikleri kutsal taş yığınaklarına benzemektedir. Bu taş yığınaklarına hem “Hz. Abbas kerresi” hem de “and kerresi” denmektedir. Şamanizm’deki “and tamgası” ile benzerdir. Üst üste gelen üç nokta şeklindedir. Bu inanç Kaşkaylar arasında da vardır. “And tamgası” veya “Hz. Abbas kerresi” üzerine yemin edilir and içilir. Eğer birisi iftiraya uğrarsa kendisinin suçsuz olduğunu ispatlamak için “bu kerre taşlarını” yıkar ve eğer bu işi ben yapmışsam evim de bu taş tekin yıkılsın, dağılsın diyerek yemin eder (K.K.5, K.K. 29, K.K. 40). Bunun anlamı da eğer ahdimi bozarsam, yeminimi bozarsam evim bu taşlar gibi yumrulsun, yıkılsın demektir. (K.K.2, K.K.7). Bu inanç Kuzey Azerbaycan Türkleri arasında beddua şeklinde günümüzde yaşatılmaktadır: Evin yıxılsın, evin başına uçsun, taşın taş üstünde kalmasın (K.K.33).

Kaşkayların **Hz. Abbas düyünü**, **Hz. Ali düyünü** diye bir yeminleri vardır, bu yeminle taş üstüne taş koyar, Hz Abbas ve Hz Ali’nin ismini getirerek evcik kurarlar. Bu evcik üzerine (için) yemin ederler. *Eğer bu konuda yalanım varsa evim, ocağım da bu evcik gibi yıkılsın* derler (Çelik, 1997: 37).

Kaşkaylarda “**toy kerresi**” denilen, düğün ateşinin yakıldığı yerde taşlardan bir metre kadar yükseklikte üst üste taşlar yığılmakta ve odunlar onun içine atılarak yakılmaktadır. Düğün bittikten sonra da bu toy kerrelerinin dağıtılması uğursuzluk

sayılır, O yüzden de obalarda çok sayıda toy kerreleri vardır. Eğer dağıtılsa, filan kişinin toy kerresi dağıtılmış, evinde bir uğursuzluk olacak diye inanılır (K.K.7).

Kaşkay Türklerinin düğünlerinde ve törenlerinde Şaman inançlarında gördüğümüz ateş, mizik ve kurban üçlüsü aynı şekilde korunmaktadır. Düğünlerde mutlaka kurban kesilir, büyük bir toy ateşi yakılır, müzik ve danslar eşliğinde tören yerine getirilir. Bu düğün töreni, eski inanç bağıını kaybederek artık bir eğleneceye dönüşse de kurban ayini, inanç izini korumaktadır.

Kaşkaylarda gördüğümüz “**and kerresi**” taşında, genelde üç taşın üçgen olarak koyulması bu inancın izlerini taşımaktadır. Bu tamga, üç adet yuvarlak taşın üst üste koyulmuş halidir. Göktürk alfabesinde “nt” sesini karşılayan da bu ant tamgasıdır. Türkiyenin Antalya şehri Gragum antik kentindeki kazılarda, iki bin yıl öncesine ait “ant tamgası” yer alan mozaik taşlar bulunmuştur.

Taştan bebek istemek, taşın bebeğe dönüşmesi mağara kültürüyle, dağ çiçeğinin şifa verici gücü de eski dağ inacı ile ilişkilidir. Taşlar, kayalar ve mağaralar üzerlerine doğaüstü özellikler yüklenerek tanrıların ve ataların olduğu yerler olarak düşünülmüştür. Mağaralar daha sonraki dönemlerde de kutsallığını kaybetmemiş, evliyaların sığındığı kutsal yerler olarak Türk-İslam gelenekleri içinde yaşatılmaya devam etmiştir.

Taşlar, ibadet yerleri ve kurban sunulan mekânlar olmuştur. Bunun dışında taşlarla **amulet**, **fetiş**, **uğur** anlamında bazı uygulamalar yapılmıştır (Örnek, 1971:101). Taşların bu sihir ve amulet gücü daha sonraki dönemlerde birçok şifa verici ve kötülükleri kovan taşlarda da kullanılmaya başlandı. Kaşgarlı Sözlüğü’nde bu taşların koruyucu gücünün olduğundan bahsedilmiştir. “Kaş: beyaz ve siyah temiz taş anlamındadır. Bunun beyazını yüzük taşına koymaktadırlar. Bununla şimşekten, susuzluktan, yıldırımdan korunulmaktadır. Kimin yanında kaş bulunursa ona yaşın-şimşeğin dokunmayacağına inanılmaktadır (Atalay, 1986: 22, 146). Kaşkaylarda da bu kelime aynı “kaş” şeklinde ”yüzüğün kaşı-yüzüğün taşı” anlamında kullanılır.

Doğal taşların renkli olanları şifalı ve enerji taşları adı altında son dönemlerde takı malzemelerinde kullanılmaktadır. Akik, ametist, aytaşı, güneştaşı, mercan, florit, yakut taşı vb. taşlar bu taşlardandır. Kaşkaylar arasında da “**yantar taşı**”, kötülüklerden, kötü gözlerden koruyan taş olarak bilinir. “yakut taşı” sevgi; akik taşı da neşe getirmektedir.

Taş inancının en önemli anıtı **mezar taşı** geleneğidir. Mezar taşlarının da eski versiyonu olan dikili taşlar, taşbabalar, balbal taşlarıdır. Kaşkay aksakkallarının anlatılarına göre, eskiden göç güzergahları üzerinde adama benzer büyük taşlar bulunmakta, bunlara da “daş adam” denmekteydi. Şimdi Kaşkay obalarında “**kil taşları**” denilen taşlar “**dikili taş**” kültünün devamı olarak yorumlanabilir. Hatta büyükten küçüğe, üst üste yığılmış bu taşlara uzaktan baktığınızda insana benzetebilirsiniz.

Aynı zamanda çocuksuzluk inançlarında da taşın sihirli gücüne başvurulmuştur. Kaşkaylar arasında kutsal mekânları olan İmamzadeler ziyaret edilerek, oradaki taşlardan medet umarak çocuk istemek yaygın inançlardandır. Şimdiki dönemde kutsal kişilerin mezar taşlarına el sürmek, öperek hacet dilenmesi taş inancının devamı olarak düşünülebilir.

Kaşkaylarda olan bir bereket inancına göre evin erkeği eve eli boş gelmez. Eğer hiçbir şey almazsa da elinde küçük bir taşla gelir eve bu taşı da un çuvalının altına koyardı. Diğer bir inanış, nevrüz günü pınar başına gidilir, akarsu, nehir veya ırmak üzerinden geçilir ve nehirden su ve taş alınarak eve getirilir. Bu getirilen taş un çuvalının içine koyulur. Bazan bu taşı süt kazanını içine de atarlar. Bu inanışlarda taşın bereketi simgelediğini görüyoruz. Aynı zamanda “kazan” da bereket simgesi olarak algılanmaktadır. Sibiry Türklerini inançlarına göre “dolu kazanın bitip tükenmeyen "bereketi", ailenin bolluk ve refah içinde yaşamasının vazgeçilmez şartıdır” (Lvova vd, 2013b: 168). “Aksak geyik” masalında da, kişi kayalıklardan çakıl taşları toplar ve birkaç tanesine cebine koyar ve eve çocuklarına götürmek ister. Tekrar elini cebine atar bakar ki, çakıl taşların her tanesi buğdaya dönüştüğünü görür” (Khorshidi, 2017: 53). Bu olaydan da taşın bereketle ilişkili düşünüldüğünü görmüş oluyoruz.

Dede Korkut Kitabı’nda Oğuzlar, duygulardan yoğrulmuş gibi, dağlarla konuşur, dağlara dua edip ant içer, selam verirler. Daha sonraları dağlar kutsal bilinip ocak sayılır, adaklar orada yapılırmış. Kurbanlar orada kesilirmiş, ancak kesilmiş kurban, dağda yenilemezmiş (Beydili, 2004: 146). Bu inanç günümüzde de devam etmektedir. İran Türkleri ve Kaşkay Türkleri dağı kutsar, dağ üzerine yemin ederler. Güney Azerbaycan Türkleri Savalan Dağı üzerine and içerler, orada kurbanlar keserler, Kaşkaylarda da “Karadağ” üzerine yemin ederler (K.K.2, K.K. 6). Karadağ

aynı zamanda Kaşkayın dert ortağıdır. Kaşkay halk edebiyatında dağ bir direniş sembolüdür. Güzel hava - güzelliğin güçle birleşimi ve birçok nimetin kaynağıdır. Dağa övgü ve saygı, her zaman vardır. Bu sebeple Kaşkaylar, karadağ yol ver çıxam başına, kurban olam torpağına daşına der, dağdan geçit isterler.

“Aslı Kerem” aşk destanının Kaşkay versiyonunda Keremin dert ortağı “Karadağ”dır (K.K.3). İran’daki Azerbaycan türkleri arasında da “Karadağ” sembolik bir arkadaştır, dert ortağıdır, aşığın umut yeridir, güvendiği yerdir. Şah İsmayil Hatayi’nin de şiirlerinde dağ insana benzetilmiştir. “*Karadağa kar yağanda, Daşları bir bir düşer*” burada dağ insana benzetilmektedir. Dağın başı insan kafasına benzetilmiş, siyah saç beyazların düşmesi, insanın yaşlanmasını ve dişlerin düşmesini mecazlarla anlatmıştır. Kaşkay Türkçesinde de *dağ gibi durmuşam guluncunda*, “**Karadağ vefalı, Karadağ sefalı**” gibi benzetmelere çok yer verilmekte ve dağa nesne olarak değil, insan olarak bakılmaktadır (K.K.6, K.K.45).

Kaşkay folklorunda **Dena Dağı**’ndan da çok söz edilmektedir. İran’ın kuzey batısında, 1500 km güneye taraf uzanan bu dağ, Zagros dağlarının en uç zirvesidir. Yaz kış, başı karla kaplı olan bu dağdır. Arsalan Mirzayi’nin “Denadan Şehriyarın Heyderbabasına salam” (1395/2015) eseri de bu dağa övgüyle başlar.

Qismət oldu Dena, gəldim döşünə,

Səcdə qiləm torpağına, daşına,

Nəzər salam qamətinə, başına,

Qucaq aç ta girəm gənə qoynuna,

Ana kimin mən əl salam boynuna (Yadıkırı,2015: xxxix)

Bu şiirde şair Dena dağına gelişini ve bu dağa secde etmesini anlatır, dağın onu koynuna almasını, sahiplenmesini ister. Dünya mitoloji sisteminde olduğu gibi eski Türk mitolojisinde de kültürün ve dinin ilkel katmanlarını oluşturan tabiatın kişileştirilmesidir. Azerbaycan Türkçesinde de, arkasında güçlü bir akrabanın varlığından bahsederken *dağ gibi dayısı var* veya *babası var* derler. Dağ ata ve baba olarak algılanmış, bazı deyimlerde de *dağ gibi atası var arkasında* denmiştir (Mustafayeva, 2019: 530-532). “*Sibiryə Türklerinden olan Altay şamanlarında kutsal dağlara dayı değe müracaat etmişler*” (Sagalayev vd., 1990: 46).

Dağa baba diye müracat etme, daha sonraki Türk İslam gelenekleri ve heteredoks Şii mezhebi içinde yer alan bir uygulama olup, “Türkmen Babalar” olarak

bilenenler de, aslında Şamanist inançları ve kerametleri İslam ahlakı içinde uygulanan kişiler idi. Bu kişilerin ölümünden sonra ölümsüzlük kazandıkları, kutsal kişiler ve veliler olarak farklı yerlerde mezarlarının ve makamlarının olduğu, bazı **dağlarda isimlerinin** yaşatıldığını görmekteyiz.

Göçebeyi besleyen, bu yayla ve dağlardır. Kaşkaylar birçok yerli dağa, baba diye seslenmekte, onun yanından geçerken selam vermekte ve önünde durmaktadır (K.K. 11). *Atalar kültürüne saygı olarak görülen taş* inancı, balbal ve daşababalarda daha sonraki dönemlerde ise mezar taşlarında yaşatılmıştır.

“Çinde, Oğuzlar sanılan «Wu-huan» larda ve Hunlarda, bazı dağlara verilen semâvî manâ, Türklerde, Ötükenyış’a da veriliyordu. **Semâvî dağ, gök ile yer arasında** yükselen bir mihver gibi, gök tanrısına kurban verilen yer idi” (Esin, 1978: 88).

J. P. Roux’un söylediği gibi Orta Asya’dan göç eden Türkler, orada saygı duydukları, kutsadıkları dağ, tepe gibi saygı duydukları inançlarını da beraberlerinde getirerek simgeleştirdikleri azizlerin mezarı ile bütünleştirip yeni kültürler yarattılar (Roux, 1998: 122). Bu yerlerde hem tarihi olaylardan hem dini hüviyetten kaynaklanan dağ isimleri vardır. Ruhların ve iyelerin yaşadığı yer olarak bilinen kutsal dağlara, daha sonki dönemlerde ata baba ruhlarının olduğu kutsal yerler olarak bakılmıştır.

E. Esin, Türklerde kutlu rûhların, hakimlerin ve hakîm hükümdârların yaşadığı, veya ziyaret ettiği, gök kapısı sayılan dağlar olduğunu söylemektedir”(Esin, 1978: 21).

Kaşkay bölgesinde de kutsal sanılan dağlar ve mekanlar vardır. Korkut dağı – şimdiki Horasan Türkmen sahra bölgesinde kalan bir yerdir. Genelde Bayat Türkmenlerinin yaşadıkları yer olsa da, Kaşkay Türkleri arasında da eskiden Korkut dağının başında olan Korkut’un mezarı olduğunu söyleyenler ve burayı evliya mezarı gibi ziyaret edenler de vardır. Aynı bölgede yine Köroğlu’nun yaşadığı varsayılan Çardağlı bölgesi vardır ki, bu araziler halk arasında Köroğlu’nun bulunduğu yer olarak anlatılmakta ve kayalardan birisinin ismi de **Köroğlu** kayası olarak anılmaktadır. M. Seyidov, Köroğlu ve Korkut isminin “kor”- “gor” -ateş anlamına geldiğini bunun da, eski güneş ve ateş kültürü ile ilişkili olduğunu fikrini savunmuştur (Seyidov, 1983: 192). Azerbaycan Köroğlu’sunda kahramının gerçek isminin

“Ruşen- farsçada ışık” anlamına geldiğini de söyleyebiliriz. **Çoban Dağı** tarihi kahramanların ismiyle anılsa da, **Düldül Dağı** Hz. Ali’nin atının ismine bağlı olarak yaşatılan kutsallık atfedilen dağlardandır. Bu inanç Kuzey Azerbaycan Türkleri arasında da korunmuştur. Hz. Ali’nin kendisinin, atının ve kılıcının izleri olan pirlar hala mevcuttur: Laçın’da “Halife Kabri” , Quba’ da “Ali piri”, Şeki’de “Hz. Ali taşı”, Lenkeran’da “Ali Ayağı”, Tovuzda “Haça Kaya” gibi kutsal yerler olarak ziyaret edilmektedir. Kaşkaylarda, dağa kurban kesilmesi Hz. Ali’nin atının nalının izi olduğu, Hz. Ali’nin kılıcıyla kesildiği, bu dağlara kutsallık atfedildiği düşünülse de aslında bu inanç İslamlaşmış Türk inancının izleridir. Gelişmiş Türklerde dağlara dua, ancak yatırlar ve dilekler dolayısıyla yapılır” (Ögel, 1995: 457). Hz. Ali’nin kılıcı ile dağın yarılmasına benzer örnek, Hacı Bektaş Veli menkıbelerinde de geçmektedir. Şeyhe inanmayan birisi ondan bıçakla dağı kesmesini ister ve bunun üzerine Hacı Bektaş Veli bıçakla dağı ikiye böler. Bundan sonra o kişi şeyhe mürit olur ve kesilen kaya ise tekkeye getirilerek, ziyaret edilir (Ocak, 1983: 78).

Birçok dağ isimlerinin kutsal kişilerin adına bağlanması, orada bulunan yatırlardan kaynaklanmaktadır.

3.6.3.15.7. Suyla İlgili İnanışlar

Bütün Türklerde olan köklü bir inanışa göre, su kutludur ve arıdır. Yıkanmak, kutlu ve arı olan suyu kirletmek ve böylece büyük bir günah işlemek demektir. Bu ise uğursuzluğa ve felâkete sebep olur (Sümer, 1972: 46). Suya saygı duyulması, eski Türk düşüncesinde suyun arındırıcı, şifa verici özelliklerinin olmasıyla ilgilidir. Bazı bölgelerde şifa verici pınarların, göllerin, nehirlerin bulunması halk arasında yaşayan su kültürünün devamıdır. Türkmenistan Türklerinin halk inançlarında suyun iyisi, sahibi olduğuna inanılır ve akarsu üzerinden geçerken bile “*selam aleyküm su ağa*” diyerek geçilir ve sudan geçit istenir. Gece subaşına gitmek, su getirmek iyi sayılmaz, su iyelerinin gazabına sebep olur. Aynı zamanda her doğa olayının piri olduğuna inanılır: *yel’in piri-Mirhaydar, yağış-yağmur’un piri- Burkut, od’un piri-Oraz, demir’in piri –Davut, koyun’un piri- Musa, ineğin piri- Zinni Baba, geyim*

kuşamın piri- İdris baba, sağlığığın piri- Lokman, aşıkların piri - Züleyha, vb. pirlerin varlığından bahsedilir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 18, 144, 147, 162).

Şaman inancı olan suyun kutsallığına olan inanç, Kaşkaylar arasında da benzer davranışlarla yaşatılmaktadır. Kaşkay Türkleri gelin alayı zamanı, birisi yolculuğa çıktığı zaman gidenin arkasınca su serperler. Bu inancın da kökeni, Türk Mitolojisi'ndeki suyun koruyuculuğuna ve arılığına dayanmaktadır.

Birisi rahatsız olduğunda akarsuya okunur ve rahatsızlığının geçeceğine inanılır (K.K.3). Fars'ın doğusunda Keşköllü tayfasının Erdekan yaylağında olan “Şeşgul” denilen bir bulak/pınar kutsal sayılmaktadır. Bu bulağın yanında Kaşkay toplumu ateş ve mum yakarak dilek diler. İran'ın Türkler yaşayan Xalxal Bölgesinde de kutsal pınarlar (Bibi Bulak, Seydexana Bulak, Can Bulak, Hacet Bulak, Kırk Bulak) adlı yerler vardır ki, insanlar bu yerleri ziyaret ederek dilek diler, kurban keser ve adaklar adarlar. Bu inanç Köroğlu ile ilgili efsanelerde geçen Köroğlu'nun kutsal bulağına benzemektedir. Köroğlu'nun Kaşkay versiyonunda babası Ali, kör gözünün ilacı için oğlunu Tougat'a yakın bir yerde olan bulaktan/kutsal pınardan üç adet su köpüğü getirmesini ister. Bu köpüklerden birisi kırmızı, birisi yeşil, birisi de mavidir. Köroğlu suyu getirirken yolda susar ve su içerken yalnızla bu köpükleri de içer. Bu sudan içmekle kırk pehlivanı yenecek güce sahip olur ve aynı zamanda bu köpüğü içmekle Köroğlu ölümsüzleşir ve sonunda da gaybolur (K.K.3, K.K. 6). Azerbaycan versiyonunda Köroğlu'nun babası Ali, ondan dağ başında, uca ağacın gölgesinde bulunan “**koşabulak**” yani “**çiftpınar**” dan su getirmesini ister. Yeddi yılda bir kere gökteki yıldızların tokuşmasıyla bu bulağın suyu köpüklenir. Bu suyu içenin koluna kuvvet gelir, yenilmez olur, sesine de hoş avaz verirmiş (Köroğlu, 1956: 32).

Burada dağ, su ve ağaç kültünün ve yıldızın, ışık ve nur olarak birleşimi koşabulağa kutsallık atfetmiştir. Bu göksel kaynaklı su ve sihirli pınarla ilgili inanışlar, halk arasında hala birçok yerlerde ismini yaşatmaktadır. Hala halk arasında üzeri köpüklü çay görünce sağ el ile o köpüyü başa çekmek inancı vardır ki, bunun para getireceğine inanılır.

Kaşgarlı Sözlüğü'nde ‘**Er arındı-kişi yundu ve iyileşti**’ diyerek, arınmanın önemine vurgu yapılmıştır (Atalay, 1985: 201). Türklerde arınma birçok nesneyle hem suyla hem toprakla hem de ateşle yapılmıştır. İslam inancında da su olmadığı

yerde toprakla da abdest alınması ile ilgili hadisler vardır. Hem toprak hem de su ile abdest alınması, eski Türk inancında olan arınmanın devamı olarak düşünülebilir. Aynı zamanda ölen kişinin yıkanarak son menzile gönderilmesi suyun arındırıcı özelliği ile ilişkilidir.

İşi zora düşen, müşkül olan kişi bulak başına yani pınar başına giderek avcuna suyu alır derdini, isteğini suya anlatarak daha sonra suyu yere döker. Kaşkaylarda su üzerine yemin ederler: axan suya revan suya and olsun derler” (K.K.3), Hasta çocukları da hastalıktan arındırmak için paltarından (elbisesinden) bir parça alır akarsuya atar ki, su bu hastalığı götürsün. Aynı şekilde kismetli bağlı kızlar da kendi elbisesini akarsuya atarak bahtının açılacağına inanır (K.K. 3, K.K. 6).

Rahimi’ye göre, “İran Türkleri arasında sularla ilgili çeşitli uygulamalar bulunmaktadır: “Meşgin Şehr’in Ur köyünde dilek sahibi insanlar etkili olması ve dualarının kabul edilmesi için ırmak kenarında diz çökerek dua etmektedir. Kutsal kabul edildiklerinden bazı su kaynaklarının kenarında kurban kesilmekte, yağmur duası gibi uygulamalar bu tür yerlerde gerçekleştirilmektedir. (Rahimi, 2019: 154). Kaşkaylarda Karaağaç nehri halk dilinde kutsal kabul edilen su havzasıdır. Nevruzda göç eden halk bu nehir etrafında konaklar ve dilekler tutarak nehre elbise ve yağlık atarlar.

Su, birçok dünya mitinde/anlatısında dünyanın başlangıcı olarak düşünülmüş, yaradılışla birlikte anılan bir sembol olmuştur. İnsanın da ana rahminde su içinde olması, su ile ilgili inançların tezahürü olarak algılanabilir. Katip Çelebi “Cihannüma”sında Azerbaycan’da yaşatılan inançlardan bahsederken Aras Nehri’nden örnek verir: “Bir kimsene piyada bu nehirden (Aras) geçse, belinden aşağısı suya girmiş olsa, “Aşirü’l-vaz” (zor doğuran) zen-i hemilün (hamile kadının) arkasına bassa sühuletle (kolaylıkla) toğura. Rişte illetine mübtela ol piyade ol illetden necat bula. Rişte illetinden necat meğher alilün piyade geçerken ahrete geçmesiyle müyesser ola” (Erdoğan, 2002: 134). Doğumun kolay geçmesi amacıyla Kaşkaylar arasında benzer uygulamaların varlığından bahsedebiliriz. Nehir geçerek akarsuda ıslanmak, işlerin kolaylaşması ve müşkül işlerin çözümlenmesi gibi yorumlanır ve *su aydınlıktır* denilir. Zor doğum zamanı kapı girişine demir kap içinde duru su bırakılır. Duru su doğum yapıldıktan sonra da üç gün orda bekletilir, sonra akarsuya atılır. Suyu yapılan arınma doğum sonrası inançlarda da

yaşatılmaktadır. Bebeğin, kırklama adı verilen üç, yedi ve kırkinci günlerde banyo yapması, çocuğun arındırılması için yapılan bir uygulamadır.

Masallarda, aşk ve kahramanlık destanlarında gördüğümüz aşk badesi (dolu) veya kahramanlık badesi içilmesi de, su motifinin kutsallığının yaşatılmasının bir örneğidir. Rüyada buta alan bade içen bu kahramanlar evliya, derviş, hızır, dede vs. gibi kişilerin elinden bade, su içtikleri için bu özellikleri kazanmış olmaktadır. Şimdi de halk arasında rüya yorumlarında “birisinin elinden su içmek âşık olmak, evlenmek, kismeti açılmak” anlamında yorumlanmaktadır. Su ile olan inançlar daha sonraki kuşaklara değişmiş şekilde aktarılsa da, suyun kutsiyeti korunmaya devam etmiştir. “Suya pislik atılmaması” (K.K. 75), “suya tükürmemek”(K.K. 54), “kötü rüyanın suya söylenmesi”, “rüyada su görülmesinin hayra yorumlanması” (K.K. 76) gibi inançlar suyun kutsallığına işaret etmektedir. “Kötü Rüyanın akarsuya söylenmesi” (K.K. 33) akarsu nasıl ki, kötülükleri götürür, hem de negatif olanları da götürür inancıyla paraleldir. Su ile ilgili yemin *Suyun bereketi hakkı, suyun piri hakkı* (K.K. 31) ve alkışlar *su gibi yolun olsun* (K.K. 14) *yolculuğa çıkan kimsenin arkasınca su atılması* (K.K. 86) da suyun mitoloji düşüncedeki anlamından kaynaklanmaktadır.

Anlatıcılardan S. Agarezayi, yolculuğa çıkan birisin arkasınca su atılması inancını şu şekilde anlatmaktadır: *Eskiden babalarımız anlatıyor ki, uzak yola gidecek birisi yolculuğa çıkmadan önce yakınlıktaki bir nehir veya ırmak üzerinden geçer veya su ile yukarıya ve aşağıya doğru yürürmüş ki, yolculuğu kolay geçsin* (K.K. 1). Kaşkaylar perilerden bahsederken onlara **özümüzden yeyler** derler. Sıcak su yere atılarsa perilerin balasını (özümüzden yeylerin balasını) yakacağına inanılır (K.K. 25). *Su içene yılan bile dokunmaz* deyiminde de suyun kutsallığını görmüş oluyoruz. Ayrıca, gece su tulumunun ağzı açık bırakılmaz, aksi takdirde cinlerin toplanacağına inanılmaktadır (K.K. 56).

Geceler, su tuluğundan su götürmezler. Özümüzdenyeyler veya bizden yeyler gece su götürmeğe gelirlermiş. Eğer su götürmeğe mecbur olsalar, özümüzden yeyleri kaçırmak için bismillah der, salavat çevirir sonra su götürerlermiş (K.K.55). Gece pınar başına gidilmezmiş, çünkü su perileri o adama musallat olmaktadır. Pınar yanından geçerken bile salavat (selam verilir) çekilir (K.K.85). Geceler yere sıcak su

dökülmez. Dükülerse özümüzden yeylerin balalarını yakarmış, o zaman bizden yeyler sıcak suyu dökenin çocuklarını rahatsız edermiş (K.K.55).

Kaşkaylı araştırmacı Velyullah Idır kendi çocukluğunda yaşadığı olayı şu şekilde aktardı: *Küçüktüm, göç yolundaydık. Bir obaya konduk. Ateş yaktık. Büyük babam galyan çağ etti, ben de getirdim ateş üzerine su döktüm. Büyük babam beni görünce bana çok kızdı, “neden suyu yandırarsan”-yakıyorsun, sonra anladım ki, dedemin bana söylediği yanan ateş üzerine su döküldüğünde aslında ben su iyelerini (su perilerini) yakıyormuşum* (K.K.81)

Bazı inanışlarda su perisi bile “al” olarak düşünülmüştür. Al geldiği zaman suyu kılıçla yarmak anlamına gelen hareketler yapılması da al ve su ilişkisinin olduğunu gösteriyor.

Kaşkaylar arasında su falı, nevruz gününün sabahı akarsudan su alınarak evin ve eşiğin arındırılması, aynı zamanda “kötü rüyaların suya danışılması” (K.K. 11), dua ve ayet yazılan kâğıtların bulunduğu sudan içilmesi, su-köprü üzerinden geçerken suya selam verilmesi”(K.K. 35), “akarsu kenarında dualar edilmesi” (K.K. 40), su ile yapılan arınma gibi inançlar hala varlığını devam ettirmektedir.

Dilimizde varlığını koruyan deyimler, atasözleri ve kalıp ifadeler aslında bize bu gerçeği yıllar boyunca söylese de, biz bu uygulamaları farkında olmadan kullanmışız. Fakat modern çağda bu sırlara vakıf olmaya ve anlamaya çalışıyoruz. Batıl inanç olarak adlandırdığımız bu inançlar bilimsel olarak araştırıldığında, suyun canlı olduğu ve insan düşüncesinin suyun moleküler yapısını değiştirdiği tezi ortaya atıldı. M. Emoto, “*Bilincinizin suyu değiştirebileceğini biliyor musunuz? Suyu minnettarlığınızı gönderdiğinizde, kalitesi artar. Suyu adlarla seslendiğinizde ya da ona aldırmadığınızda kötüleşir*” demektedir (Emoto, 2005: 11). Japon bilim insanının bu araştırmasından sonra, rezonans etkisiyle su kristallerinin yapısının teşekkür edildiğinde, dua edildiğinde, hatta öfke duyulduğunda değiştiği gerçeği suyun canlı olması inancıyla bütünleşmiş oldu.

3.6.3.15.8. Ağaçla İlgili İnançlar

Ağaç Kaşkayların hayatında önemli bir mitolojik ögedir. Nasıl ki, eski Türk kavimlerinde ağaca tanrıya ulaştıran bir araç olarak saygı duyulduysa, aynı inanç Kaşkay göçebeleri arasında da yaygındır. Kaşkaylarda da ağaç, hala niyet edilen, medet umulan, çocuk dilenilen bir tanrısal aracı olarak görülmektedir. “Kaşkaylar arasında **“hayat ağacı”** veya **“Piri-Leklek”** adı ile bilinen ağaçlar vardır ki, bu ağacın olduğu yerler kutsal sayılarak ziyaret edilmekte ve kurbanlar kesilmektedir” (K.K.3).

Bu durum bize Altayların kayın ağacı altında yaptıkları kurban ayinlerini çağrıştırmaktadır. “Altaylıların dualarında daima **“bay kayın”** zikrolunur. Beltirler ve Sagaylar gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları altında yaparlar” (İnan, 1986: 64).

“Bir türbe, yatır yakınına dikilen ağaç, yatırın doğaüstü özelliklerini de alır, bir anlamda onun tamamlayıcısı bir parçası olur” (Boratav, 2016, 31). Altaylar ve Sibirya toplumlarında hayat ağacı olarak bilinen, daha sonra Müslüman Türkler arasında da varlığını mezar başlarında, yatırlarda ve türbelerde devam ettiren bu kutsal ağaçlar, orada yatan kişilerin kutsallığını almıştır. “Şamanizm kalıntılarını muhafaza eden Müslüman Türkler de, özelliği olan ağaçlara, “bay kayın”, “bayçavul” derler ve bunlara “nezir” diye paçavra bağlarlar” (İnan, 1991: 244).

Bem ağacı, İlgin ağacı, Kunar ağacı, Tağ ağacıdır ki, bu ağaçlar kutsanmakta ve bunlara çaput bağlanarak medet umulmaktadır. “Şehzade ve Sarı Başlı Kız” masalında Kaşkay şehzadelerinden birisi ava çıkar. Av Avlayıp Tav Tavlayıp (Yani Dolaşıp) öğlen bir çay kenarına geldi hanlık çadırını salar ve vurdukları av etini kebab edip yemektedirler ta ki güzel bir kızın siması şehzadenin gözüne ilişir. Deme ki bu kız bir hurimiş insanları kurtamak için bu kılığa bürünmüş. Çay kenarında büyük **“kutsal bir İlgin ağacı”** vardı kutsal ağaç peri kıza yardım ediyormiş. Kıza ağaca yaklaştanda ağaç eğilip kıızı tepesine çıkarırmış (K.K. 81). Bu masalda peri kızının kutsal İlgin ağacında yaşaması ve ona yardım etmesini görmekteyiz.

Kaşkay ilinde **“Pir-i Leklek Kunarı”** denilen kutsal künar ağaçları da insanların dilek dilemek için ziyaret ettikleri ve çaput bağladıkları bir ağaçtır. Pir

diye irfani özellikleri olan insanlara denmektedir. Bu ağaçların bulundukları yerler de İrfani kişilerle ilişkilendirildiği için bu adı almıştır. Piri-Leklek ağaçlarının yakınlığında bazen kutsal mezarların olduğuna inanılır. Bu ağaçların bazıları ise türbe yatır ve mezardan bağımsız olarak kutsanmaktadır. Kaşkayların göç güzergâhları üzerinde bu ağaç vardır. Hatta anlatılardan olan İsmayıl Mousalı, bu ağacın birisinin yol yapımı sırasında devlet tarafından kesildiğinden bahsetmiştir; fakat birkaç zaman sonra insanlar kesilen ağacın yerinde o ağacın tekrar yetiştiğini fark eder ve bu ağacın kutsiyetinden olduğunu düşündüler ve o ağacı tekrar ziyaret etmeğe başlarlar (K.K.5).

Oğuz ve Kıpçak tayfalarının mitik dünya görüşünde “kaba ağaç”, “dirilik ağacı”, “hayat ağacı” olarak bilinen kutsal ağaç, Kaşkaylar arasında “**yaşam ağacı**” olarak bilinmektedir. “**Yaşam ağacı**” denilen “**Piri leklek**”⁶⁸ Kaşkay ilinin farklı bölgelerinde vardır. Şiraz’ın güneyinde, Farsimadanda Eynurluların oturduğu bölgede, Kazirun şehrinde, Büyük Keşkülli Nurabad şehrine yakın bölgede, Dereşörlülerin göç yolunda bulunmaktadır. (K.K.3, K.K.6). Halk arasındaki inanca göre, bu ağaçların altında hazineler bile bulunmaktadır. Kaynak kişinin anlattığına göre yakın dönemde “Piri Leklek”in dibi kazılmış ve oradan altınlar bulunmuştur (K.K.2).

“Çadırıng yerinə “murd”(mərsin) adında bir ağacıng dal-budağı atılır. Bu ağac gözəl iğlidir, tez kök salan və çoxalan ağacdır, ona görə bu ağacıng girdəkdə olması simgəsəl bir nədənə görədir.” (URL-38)⁶⁹

Ağaça ilgili Kaşkaylar arasında özel yere sahip olan murt ağacı da vardır. Düğün geleneklerinde “**gerdek çadırı**” **murt ağacının** dallarıyla süslenir. “murt” ağacının güzel kokusu vardır ve bu ağaç kısa bir zamanda çoğalır. Bu ağacın gerdek çadırında kullanılmasının anlamı da “murt” ağacının çabuk çoğalması, çocuk ile ilişkilendirilir (K.K.13).

Tağ ağacı inancı: “Tağ”, “**tağtağ ağacı**” yani “**dağdağan ağacı**” (ilmi literatürde celtis australis olarak bilinir) da dilek dilenen çaput bağlanan bir ağaçtır. Dayanıklı olma özelliğine sahip olan bu ağaç, sert kayalıklarda ve tek şekilde biter,

⁶⁸ “Lek”, tek anlamına gelmektedir. “Pir” ise kutsanan yer demektir. Kutsanan tek ağaç anlamını ifade eder.

⁶⁹ URL- 38: <https://yolumuzdernek.com/1903-2/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

zor iklim koşullarına dayanıklı olan ve uzun yaşayan bir ağaç türüdür. Son dönemlerde yapılan kazılarda da genelde eski insanların meskûn olduğu yerlerin çoğunun yakınlığında bu ağaçların bulunması, bu ağacın eski insanların gıda olarak tükettiği bir ağaç olduğu bulgusunu da ortaya koymuştur. Bu ağacın meyveleri kış ayında uzun süre bozulmadan ağaçta kalmakta, bu sebeple hem kuşlar hem de eski insanlar için besin kaynağı olmuştur. İnsanlara yaşam verdiği ve uzun ömürlü olduğu için bu ağaca kutsallık atfedilmesi, nazarlıklarda ve talismanlarda yaygın olarak kullanılmıştır. *“Nazardan korunma amacıyla bu ağaç dalları evlerden asılır ve boncuk şeklinde iki tarafı delinerek ipe geçirilir ve boyundan asılır. Hayvanlarda da nazardan ve kötülüklerden korunma amaçlı bu ağaçtan alınan bir parça “V” şeklinde ve ya üçgen şeklinde çertilerek ipe geçiriler ve koyunun boynundan asılır”* (K.K.3). *“Ağaçtan boncuk, boyunbağı yapılarak boyuna asılır veya tesbih düzeltilir, göz değmesinden korunmak için çocuğun üzerinde takılır* (K.K.2). Sürü hayvanları içinde en sevilen koçun boynuna asılır. *“V” şeklinde yapılır ve her tarafı delinerek koçun boynuna asılır* (K.K.8).

Bu ağaç hiç bir mezar olmadan, mezarlardan bağımsız olarak ağaç kültürünün hafızalardaki kütsiyetini devam ettirmiştir. Türk mitolojisinde tek ağaçlar kutsamış, bu ağaçlara çaput, ip, kurdele bağlanarak dilekler dilenmiş, etrafında dönülerek ziyaret edilmiş, kurbanlar kesilmiştir. *“Tağ ağacı”* da sert kayalıklarda ve tek şekilde biten bir ağaç türüdür. Bu ağaç kutsal görüldüğü için bu ağacın kesilmesinin uğursuz olduğuna inanılır ve bu ağacı kesenin başına türlü felaketler geleceğine inanılır. Tağ ağacının kutsanması, Azerbaycan Türklerinde de korunmuştur. *“Dağdağan ağacını kesmek hayırlı değil eğer birisi onu yakarsa hastalanır”* (Nebiyev, 1986: 159).

Piri- Leklek ağacı

Kaynak kişilerin anlatılanlara göre “Piri Leklek” denilen ağaçlar genelde künar ağacıdır, fakat Tağ ağacından olan “Piri leklek” ağacı da vardır ve bu ağacın sert kayalık arasında bittiği anlatılmaktadır. Bu ağaca insanlar bez bağlar ve çeşitli niyetler için ziyaret etmektedirler (K.K.3, K.K.8). “Lek” tek anlamına gelmektedir. “Pir” ise İrfani demektir. Kutsanan tek ağaç anlamını ifade eder.

Kazak ve Kırgız Türklerinde kırsalda biten tek ağaçlara (özellikle de kayın ağacına) saygı duyulmuş, bu ağaçlarda iyelerin olduğuna inanılmıştır (Tanyu, 1976: 132-133).

Kutsallık atfedilen Meyve ağaçları

Kaşkayların mitik dünya görüşlerinde, ağacın diğer fonksiyonu nesli simgelemesidir. Sözlü hafızada yaşayan birçok atasözü ve deyimler de bu anlamda kullanılmaktadır. Ağacın kökü insanın kökü olarak görülür. “Kökün kesilsin” demek neslin yeryüzünden yok olsun anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda bir ağacın durduk yere kurumması da hayra alamet sayılmaz. Kuruyan ağaç, yakında nesilden birisinin ölümüne işaret eder. Yeşil bir ağacı kesmek de günah sayılır, bunu yapan insanın başına kötü bir olay, felaket geleceğine inanılır (K.K.2). Yeni evlenen çiftlere dua olarak köklü budaklı olsun, kollu budaklı olsun derler, ağaç gibi (bir ağacın dayanıklı olması için onun iyi kök üzerinde olması ve dalları olması gerekir; insan da aynıdır) için de dayanıklı olması anlamına gelir ve aynı zamanda ağaç nesli soyu simgelediği için, soyu tükenmesin nesli devam etsin anlamına gelir. W. Radloff’un Altay Türklerinden derlediği yaratılış mitinde, dokuz dallı ağacın üzerinde dokuz kişinin türemesini bu kişilerden de dokuz boyun oluşmasından bahsedilmiştir. Tanrı, dalsız budaksız ağacı beğenmez (Aça, 2008: 240). Bu mitte de ağacın üremeyi ve nesli/boyu simgelediğini görmekteyiz.

Kaşkay halkı arasında meyve verecek bir ağacın uzun süre meyve vermemesi uğursuzluk sayılır (K.K.11). Hatta çocuksuz kadınları da meyvesiz ağaca benzetirler. Yeni evlenen geline, meyve veren ağacın dalı ile hafifçe vurulmasının sebebi; *ağaç gibi barlı, meyveli yeni oğullu-uşaklı olması* içindir. Ağacın meyvesi ağacın çocukları olarak yorumlanır. Kaşkaylarda düğün bohçasına elma koyulması ve geline gerdek çadırına girince damat tarafından elma verilmesi geleneği vardır (K.K.12).

Elma ile ilgili diğerk inanış, Türkmenlerde eğer erkek bir kızı beğenirse, kendisini belli etmek için ona elma atarmış. Tahir ve Zühre hikayesinin Türkmenistan versiyonunda da, hem çocuksuzluk motifi içerisinde değerkendirilen elma ile hamile kalma inancının varlığını hem Zühre'nin Tahir'e elma atması sonucu kendisini ona belli etmeye çalışmasını görmekteyiz (Türkmen Halk İnançları, 2005: 41).

Meyvenin Müslüman Türk folklorunda, aşk ve kahramanlık destanlarında, masallarda çocuksuzluğun dermanı, doğurganlığın simgesi olarak görülmesi de ağaç kültüyle ilişkilidir. “*Doğuramayan kadınlara, tıpkı Eje'nin yasak meyveyi yedikten sonra doğurma vasfını kazanması gibi, kutsal kişilerce verilen elma sayesinde doğurganlık vasfı bahşedilmektedir... Çocuksuzluğun ortadan kaldırılmasında devreye giren meyve (elma) motifi, mitolojik düşünceyle halk inanışlarının sözlü edebiyattaki yansımasına önemli bir örnektir.*” (Aça, 2008: 243). Aksakallı kutsal kişi, pir, derviş, dede, Hızır gibi kişiler tarafından verilen bu kutsal meyve, kahramanların dünyaya gelmesindeki aracı nesne olarak görülür. Kaşkaylar arasında anlatılan “Tahir ve Zühre” aşk destanında, çocuksuz olan ailenin yoldan geçen dervişin verdiği elma sayesinde oğlu olduğunu görmekteyiz”. “Yeddi kardeş” masalında da, çocuksuz bir padişahın yedi kadınla evlenip yine de çocuğu olmaması konusu işlenmektedir. Bir gün bir derviş, hatunları yesin diye padişaha yedi elma verir. Altı eşi elmanın hepsini yer, yedinci eşi ise yarım elma yer. Altı elmayı bütün yiyen hatunların iyi büyük oğulları; elmayı yarım yiyen hatunun ise küçük bir oğlu olmuştur (K.K.6).

Hatta rüya yorumlarında rüyasında elma görmek hamilelik ve çocuk haberi olarak yorumlanır (K.K.11). Evladı ile ilgili alkışlarda da *evladının barını göresen* denmektedir (K.K.9), bar vermek meyveye ait bir kelimedir. Çocuğu olmayan kadına alkış olarak *Allah göğertisin* denmektedir. Kaşkaylar arasında yeşermek, yeşillenmek kelimesi, göğermek sözü ile ifade edilir. (ot göğerdi – ot yeşerdi, her taraf yemyeşildir- her taraf gömgüyüdür) Yeşermek de anlam olarak bitkilere ve ağaçlara has bir özellik olduğu için, bu kelimenin anlamını ağaçla ilgili inanışlarda aramak gereklidir.

Hatta Kaşkay halılarında elma motifi vardır ki, bu motifler dokuz elmadan oluşur. Bu elmalar, dörtü batıda beşi doğuda olacak şekilde işlenir. İslam dinindeki Adem ve Hevva, Şamanizm'de İnce ve Tirengi dir. Bu elmanın yarısı yenilmiş ve

dişlenmiş şekilde işlenmektedir. Bu durum, cennette yenilen ve dişlenen elmayı sembolize etmektedir. Buradaki elmaların sayısı Ülgen'in dokuz çocuğu ile de ilişkilendirilebilir.

Kaşkayların dünya görüşünde ağaç, doğurganlık dışında uğur ve bereket sembölü olarak da görülmüştür. Ağaçla ilgili mitik dünya görüşü, Kaşkayların sanatsal eylemlere dönüşen halı desenlerinde yaşam ağacı fügürleri ve runik işaretler şeklinde yaşatılmaktadır.

Kutsallık atfedilen bazı ağaçlar dışında ağaçlarla ilgili bazı kaçınmalar da mevcuttur. Kaşkaylar arasında yaş ağacı ve meyve veren ağacı kesmek günah sayılır. Yaş ağaç -yeşil ağaç, **canlı ağaç** anlamındadır. Kaşgarlı Sözlüğü'nde "Yaş yuş-yeşillik" anlamında kullanılmıştır (Atalay, 1986: 143). Ruhu olan, canlı olan ağaç, kesilmemektedir. Özellikle de Huş, Sedir, Tağ- dağdağan ağacı kutsal sayılır. Melho dedikleri bir güzel kokusu olan ağacın tohumlarından, kadınlar boyunbağları yaparak boyunlarına asarlar. Bu inanç eski ağaç kültürüyle ilişkilidir. Günümüzde ise bu inanç sadece düğünlerde ve törenlerde kadınların süs eşyası ve koku kullanımında görülmektedir.

Aynı zamanda birçok kutsallık atfedilmiş ağaçlar da vardır ki, bu ağaçların kesilmesi genellikle yasak sayılmıştır. Bunlar arasında **dağdağan, karaağaç, söyüt, küknar, ceviz** ağaçları vardır ve bu ağaçları kesen kişi çarpılır ve başına kötü olaylar geldiğine inanılır. "Yatırların, kutsal sayılan kişilerin mezarları başında dikilen ağaçların da kesilmesi günah sayılmıştır. Söyüt ağacı aynı zamanda günümüzde birçok toponimlerde-mekân isimlerinde yaşatılmaktadır. Söyütlü adlı yer isimleri Azerbaycan'ın birçok bölgesinde vardır: Söğütlü köyü- Şekide. Söğütlük denilen eski İravan toprakları arazisinde olan çok sayıda yerler malumdur. Buradan böyle bir sonuca ulaşabiliyoruz ki, söyüt ağacı sertliği, uzun yaşaması sebebiyle saygı duyulan ağaçlar arasına girmiştir ve adına birçok mekân isimi verilmesi "kut" olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

Kaşkaylarda geceleri yaş – yani yeşil ağaç altından geçmek hoş görülmez. Yeşil ağaç altına cinler toplanır diye inanılır (K.K.1). Aynı zamanda halk arasındaki anlatılara göre geceleri "incir ve ceviz" ağacının altından geçilmemekte, orada cinlerin toplandığına inanılmaktadır. Ağaç altında oturanları cin çarpar veya vurgun vurur. Bu inancın bilimsel bir gerçekle de bağdaştığını görmekteyiz. Araştırmalara

göre, ceviz ağacı sülfür gazı salgıladığı için, bu ağacın altında uzun süre oturulması insanı sersemletir. Aynı zamanda bu ağacın kökünde zehirli madde bulunduğu için bu ağacın altında hiçbir ağacın fidanı bile yetişmez.

İncir ağacı altında oturmak veya yatmak da iyi sayılmamıştır. Hrisyanlık'ta incir ağacı, İsa tarafından lanetlenmiş ağaç olarak bilinmektedir. İncir ağacının cinler yatağı olarak bilinmesinin belki de bu inançla de alakası olduğu düşünülmektedir. Anadolu inançlarında incir ağacı, genelde virane ve terk edilmiş yerlerde bittiği için uğursuz sayılmış, hatta bu ağaçtan düşen birisinin sakat kalacağına inanılmıştır. Fakat Kaşkaylar arasında olan inançlarda, incir ağacı kutsal sayıldığı ve kutsandığı için bu sakınmalar uygulanmıştır. İslami gelenekte yer alan Adem ve Havva hikayesinde, Adem'e giysi olarak yaprak verdiği için incir ağacının Tanrı tarafından seçilmiş ağaç sayıldığı inancı vardır. Bu sakınmanın tıbbi olarak bir gerçekliğe dayandığı ispatlanmıştır.

“Hüseyin Bozkurt, "Zeytin ile incir ağacı niye aynı Kur'an-ı kerimde bir yerde geçer? Zeytin ile incir ağacı bağlantısını eğer bilimsel olarak mercek altına alırsak; zeytin ağacı ile incir ağacı doğaya ters çalışır. Bütün bitkiler gündüz oksijen verirken, zeytin ve incir ağaçları karbondioksit salınımı yapar. Gece ise diğer ağaçlar karbondioksit verirken, zeytin ve incir ağaçları ise oksijen vermeye başlar” (URL-39⁷⁰. Bu fonksiyonundan dolayı, bu ağaçların meyveleri de tıbbi olarak binbir derda deva olarak görülmüştür. O yüzden bu ağaçlara saygı duyulmuş ve bu ağaçlar altına pislik atmak bile günah sayılmıştır.

Mitolojik gerçeklikten ziyade ağaçla ilgili söylenen, ağacın oksijen kaynağı olduğu ve toprak sürçmesine karşı korunma aracı olarak görüldüğüne dair söylenen atasözü ve deyimler vardır: “Yeşil ağacı kesmek ve yakmak da günah sayılmış”. “Ağaç tikirdeniñ ömrü uzun olar” (K.K. 7). “Ağacı çox olan kendiñ kèbri az olar”, “ağacı çox olan kendi sel basmaz” Ağac yeri hub olar (K.K.9).

⁷⁰ URL-39: (<https://www.haberler.com/zeytin-sinegi-zararlisina-incir-agacli-koruma-11221200-haberi/>) (Erişim Tarihi: 23.01.2011).

3.6.3.15.9. Bitkilerle İlgili İnançlar

Ormanda avcı olan ilkel toplum önce **totemleri**, daha sonraki dönem bozkırda hayvan yetiştiren kavimler **hayvan başlı tanrıları**, sonrasında ise insanlar, **atalarını** kutsamış ve en sonunda **tanrıyı** yaratmışlardır. Fakat orman ve bozkır kültürü, ortak inançlarla beraber farklı inançları da beraberinde getirmiştir.

Bitkilerle ilgili inanışlarda en çok dikkat çeken buğdayla ilgili olan inanışlardır. Kaşkaylar arasında buğday ve pirinç bereket sembolüdür. Ekmeğe olan saygı buğday ve pirinç için de geçerlidir. Buğday ve pirincin ayakaltına, temiz olmayan yere dökülmesi ve ayaklanması günah sayılır ve evin bereketinin kaçacağına inanılır. Bu konu **besinlerle ilgili inanışlarda** geniş ele alınmıştır.

3.6.3.15.10. Yelle İlgili İnançlar

“Cil, yel-rüzgar”, cilaz- hafif rüzgar (kas) (Radlof, 1911: 146) anlamında kullanılmıştır. Yel Türk mitoloji düşüncesinde canlı varlık olarak görülmüştür. Bu da yelin göze görünmez olması, eşyalara ve insana etki etme gücüne sahip olmasıyla ilgilidir. Yel – D.L.T-de “cin” olarak tanımlanmaktadır.

“Buççu adını taşıyan bu ruh, rüzgarla birlikte insanlara hücumla geçerdi. Bu sebeple nehirde veya karada rüzglira doğru yol almak zorunda olan yolcular, ok ve yaylarını yanlarına almağı ihmal etmezlerdi. Çoğu zaman oklarının ucuna yanan birbez takarak, rüzgara atarlar ve bu yolla rüzgarı öldürdüklerine inanırlardı” (Ögel, 1995: 2. Cilt. 303). Rüzgarların da gücü ve kuvveti, mevsime göre değişmektedir.

Türklerin düşüncesinde mevsimler, yaz-ilkbahar ve kış- sonbahar olarak düşünülmüş ve bu mevsimsel değişimler zamanı rüzgar etrafında çeşitli inanışlar oluşmuştur. Rüzgarlar semti-soğukluğu ve sıcaklığına göre, iyi ve kötü olarak düşünülmüşlerdir. Doğudan ve güneyden esen bahar rüzgarlarının sıcaklık getirdiği için iyilik ve uğur getirdiğine; batıdan ve kuzeyden esen kış rüzgarlarının ise soğuk, kötülük ve hastalık getirdiğine inanmışlardır. Hatta halk arasında soğuk ve dondurucu yelin kötü ruh olduğuna, cin olduğuna inanılır ve yel hastalığı denilen

hastalığın müsebbibi olarak görülür. Kaşkay Türklerinin inançlarında ve folklor ürünlerinde “yel” canlı varlık olarak tanımlanmaktadır. El Ağrısı için “elim yel oynattı” denmektedir. “Yel be yel olmuş”, yellenmiş”-hasta olmuş, “yelpenmiş” gibi kelimeler kullanılmaktadır (K.K.81). Kaşkaylar arasında rüzgara da “yel” denilmekte ve ikiye bu yel adları ikiye ayrılmıştır: **Ağ yel** ve **kara yel**. Eski Türklerde kara kelimesi hem yön bildirmiş (kuzey yönü) hem de soğuk (kara kış) ve hastalık terimlerini ifade etmiştir. “Ak” yel ise güneşle sıcaklıkla ilişkili olduğu için güney yönünü bildirmiştir. Atın hızlı koşması yele benzetilmekte ve “at yel gibi koşarak gözden kayboldu” denilmektedir. Klasik edebiyatta ise rüzgar ve yel sevgililer arasında mektup götüren aracı ruh olarak görülmüştür. Hatayi’nin “Dehname” menzumesinde sevgiliye de mektup taşıyan meh, yel veya rüzgardır. (Aslanoğlu, 1992). Daha sonraki dönemlerde bu doğa olayları “kasırğa”, “boran”, “fırtına”, “çovğun” ve tanrının gazabı olarak yorumlanmıştır.

Bu olayları savuşturmak için su atılmaktadır. Nevruz inançları içerisinde “yel” çerçenbesinin varlığı, bize bu inancın köklerinin çok eskilere dayandığının göstergesidir. “a yel baba yel baba, erşini ver baba” diyerel yel’i -cini aldatmaya ve gazabını yatırmaya çalışmışlardır.

Türkmen Türkleri de “yel”i kutsamış, yelin pirinin-Mirhaydar olduğuna inanmışlardır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 162).

3.6.3.15.11. Nazarla İlgili İnançlar

Toplumda batıl inanç olarak adlandırdığımız halk inançlarının kökenleri araştırılırken, bunların Türk Mitolojisi ve dini ile bağlantılı olduğu gözlemlenmektedir. “*Halk inanışları, tamamen din olmayan ve dinin tamamen de dışında kalmayan bu yönüyle de dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir. Bu açıdan halk inancı konusu aynı zamanda halkların tarihi inançlarını da az çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte kökleri ilk inanç sistemlerine kadar uzanır. Bu özellikleriyle halk inançları elimizdeki yaşayan canlı malzemelerdir*” (Kalafat, 1999: 88).

Mitoloji ise boş bir söz ve inanç yığını değildir, mutlak bir gerçekle ilişkisi vardır. E. Tylor, “İnsanlar arasında günümüzde yaşayan pek çok gelenek, tarihsel kökenlere dayanır” derken, mitlerin gerçeklerle ilişkisinden bahsetmektedir (Çobanoğlu, 1999: 134-135).

Nazara “gözdeğme” veya “gözyeme” denmektedir. İnsanlara, hayvanlara ve eşyalara nazar değer. Nazar değmesi için, gözü keskin birisinin muhatabına dikkatle bakması veya kötü niyetli bir kimsenin karşısındaki hakkında güzel sözler söylemesi lâzımdır. Gözü keskin olan kimseler mavi gözlü ve sarı saçlı olanlardır” (Acıpayamlı, 1962, 1). Genelde hastalık ve ölümle sonuçlanan nazar inancı eski toplumlar arasında özellikle de cahiliye dönemi Arapları arasında yaygın görülen inançlardandır.

“Nazar değmesi sonucu olarak hastalanan, zayıflayan çocuk veya büyük kimse uzmanına okutulur. Nazarın zararlarını gidermenin etkin yollarından biri de tütsü veya kurşun dökmedir” (Boratav, 1973: 105).

Nazar halsizlik verir, baş ağrısı verir, eğer eve, obaya nazar değmişse, durduk yere hayvanlar ölmeye başlar, evde işler tersine döner, evin bereketi kaçar. “Nazar değmiş hayvanı kazana, nazar değmiş adamı mezara koyarım derler” (K.K.20). Kaşkaylarda “Allahın gözden (nazardan) haberi yoktur”, “gözün yıxmadığı evi heçne yıxmaz diye” deyimler de kullanılmaktadır.

“Nazarı değen kişiler, söz konusu özellikler kendilerinde bulunmadığı için kıskançlık duygusuna kapılırlar. Bu bakımdan halk arasında, değerli varlıklarını ellerinden alacak tehlikeli kuvvetin, kötü niyetli kişilerin bakışlarından geleceği inancı oluşur. Öte yandan nazar, kıskançlık gibi kötü duygulardan gelebileceği gibi kişinin yakınlarına duyduğu aşırı sevgiden de kaynaklanabilir (Çıblak, 2004: 105). Eve gelen misafir ve komşu dışında aile üyelerinin de nazarı olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple *annenin de çocuğuna gözü değer* denmektedir. (K.K.28). “Eve misafir geldikten sonra çocuk ağlamaya başlar, halsizleşirse çocuk göz yedi derler, hemen misafir gittikten sonra başına duz çevirir, üzerlikle birlikte yakarlar” (K.K. 26).

Nazara halk arasında “göz değmesi”, “göz yeme”, “kem göz”, “şor göz” denilmektedir. M. Kaşgari Sözlüğü’nde “kem” kelimesi-hastalık anlamında kullanılmıştır (Atalay, 1985: 338). Azerbaycan Türkçesinde de bu kelime “kem göz” nazarlı göz ve “kem- eksiklik” anlamında kullanılmaktadır. Yani eskiden Türkler

nazar değmesine hastalık gibi bakmışlardır. Kem göze hastalıklı, azarlı göz olarak inanılmıştır. “Nazar” نظر - kelimesinin arapça olan haset anlamında kullanılan kelimedenden geldiği fikri yaygın olsa da bu kelimenin Türkçe’de olan “azar”-kötü ruh veya hastalık anlamında (Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında azar bezar ve azarlanmak- hastalık anlamındadır) olan kelimeyle ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Kaşkyalarda da hayvan azarlandı-hastalandı denmektedir.

3.6.3.15.11.1. Tütsüleme

Eski insanlar nazarı ve kötü ruhları bertaraf etmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Şaman ayinlerinin önemli parçası olan tütsüleme, Türk topluluklarında eskiden beri tedavi yöntemi olarak, kötülüklerden arınma ve nazardan korunmak için ateş kullanılmıştır. A.İnan, “Şaman önce obayı üç defa dolaşır, kokulu otlar yakıp obanın etrafını tütsüler; İlâhiler okuyup dağlara, yer-su sahibi ayıya yalvarır” demektedir (İnan, 1986: 61). Ateş, arındırıcı gücü olduğuna inanılan ve kutsanan bir ögedir. Halk arasında ateşin kendisi gibi ateşten alınan kül bile kutsanmakta ve nazarla ilgili uygulamalarda kullanılmaktadır. Kaşkaylarda “çille beder” gecesi merasiminde inasanların ve hayvanların **alıç ağacının** ateşi arasından geçirilerek hastalıklardan ve kötü ruhlardan korunduğuna inanılmıştır.

Kaşkaylarda nazardan korunmak için tütsüleme inancı yaygındır. Kaşkaylar bu işleme **tutuzdurmak** demektedirler (K.K.79). “**Kösü**” denilen yarı yanmış bir odun parçası, gor (yarı ateşli) halde nazara gelen birinin ardına-arkasına kıyafetinin üzerinden vurular (K.K.23). Kaynak kişilerin inancına göre, hastalanan (merez olan) hayvan için de aynı uygulama yapılmaktadır. Hayvanın üzerinde hafif bir yerin dağlanması, iyileşeceği anlamına gelmektedir. İnanca göre ateş tüm kötülükleri ve nazarı insandan, hayvandan uzaklaştırmaktadır (K.K.19).

3.6.3.15.11.2. Üzerlik

Üzerliğe “espan” da denmektedir. Üzerlik ovalarda yetişen bir ot türüdür. Yeşil halde toparlanır ve genelde tohumları yakılmaktadır. Üzerlik otu, çörek otu, tuz tütsü için kullanılan önemli araçlardır. Bunlar arasında en yaygın olanı olağanüstü

özelliklere ve şifaverici gücünün olduğuna inanılan bitkilerin kullanılmasıdır. Üzerlik de bu bitkilerdendir. Türk dünyasının hemen her yerinde karşılaşılan üzerlik yakılması ve onun tüstüsü ile kötü ruhların kovulmasına inanç günümüzde de Kaşkayılar arasında yaşatılmaktadır. “...nazarı önlemek, gelin ve damadı nazardan korumak içindir. Bunlardan en işlevli uygulama, “*espan*” yakmaktır”. (Dehsorkhi, 2016: 60).

M. Kaşgarlı, Kaşkar dilinde “yıdhiğ ot” “eldrük”- üzerlik otu anlamına geldiğini yazmaktadır. Oğuzca’da ise “yüzerlik” denmektedir (Atalay, 1986: 12). Üzerlik, sadece nazar için değil, kötü ruhları uzaklaştırmak için de kullanılmıştır. “Yeni doğum yapan kadının da evinde üzerlik yakılar ve onun külünden hem annenin hem de bebeğin yüzüne sürülürdi” (K.K.45). Üzerlik yayakıldıktan sonra şu sözler söylenmekte “*Üzerlikdir, havadır, varı derde davadır*”, “*Üzerlikeng havasan, Hazar derde devaseng, Her yerde sen olang, Gada bela sovang*” ve baş etrafında üç kere çevirilmekteydi (K.K. 16). Üzerlik inancı ağaç ve bitki kültürüne olan inancın devamı olarak görülmektedir.

A. Emeksiz, “Türk Halk Kültüründe Üzerlik “ adlı çalışmasında, Tıbbi olarak bu bitkinin balgam söktürücü, solucan düşürücü (Hindistanda), sinir sistemi hastalıklarına da iyi geldiği ve eski Hititler, Yunanlar ve Romalılar tarafından ilaç gibi kullanıldığından bahsetmektedir. Üzerlik halk hekimliğinde tedavi amacıyla, halk inancında da nazardan korunma gayesiyle kullanılmaktadır (Emeksiz, 1998: 241).

3.6.3.15.11.3. Tuz Dolandırma

Tuzun tıbbi olarak birçok faydasının olduğu bilinmektedir. Halk inançları arasında, tuza verilen önem hem halk hekimliğinde hem de nazarla ilgili inançlarda görülmektedir. Tuz, kötülük kovucu gücünün olduğuna inanılan, kutsiyet atfedilen nimet olarak görülmüş, ekmek kadar kutsanmış, Avrupa’da tuz uğruna savaşlar bile yapılmıştır.

“Tuz, bir yuvayı (evi, aileyi) koruyan, birliğini muhafaza eden bir unsur olarak kabul edilirdi. Aynı zamanda ölümsüzlüğü de temsil ediyordu. Bu yüzden içinde tuz bulunan bir kap (tuzluk) devrilip de tuz yere saçılınca, yuvaya bir uğursuzluk (şeamet) geleceğine inanılırdı” (Ülkütaşır, 1976: 307). Bu inancın anlamı

da tuzun nimetten sayılmasıyla ilgili olup, nimet olanın yere atılması, aynı ekmek gibi günah sayılmıştır. Kaşkaylarda da bilmeden yere tuz dökülürse, evde bir uğursuzluk olacağına inanılır ve hemen düşen tuzun üzerine, sonu tatlıya bağlansın diye şeker koyulur (K.K.15, K.K.67).

3.6.3.15.11.4. “Tuz Tozu” ve “Tuz Taşı”

Küçük dörtken-kare şeklinde tuz parçasıdır ve bu tuz parçası ponponlarla süslenmiş muska içine konularak nazardan korunmak amacıyla asılır.

Yeni doğan çocukların giysilerine asılır (K.K.17). “**Sangi-ı namak**” veya “**namak torki**” olarak bilinen, şeffaf renge sahip olan tuz taşı, düğünlerde nazardan korunmak amaçlı süslü bohçalara konulur (K.K.38). Bu tuz taşına “**zağ**”, “**zey**” de denilmekte hem kötü ruhlardan korunma amaçlı hem de nazar değmesini önlemek için kullanılmaktadır. Genelde bu taş, üzerlikle birlikte kullanılmaktadır. Bu tuz parçası ve üzerlik *nazar yiyen* veya *göz yiyen* insanın başı etrafında çevrilerek oda-ateşe atılmaktadır. Eğer bu insan göz yemişse-nazar değmişse tuz taş ateş içinde göz şeklini almaktadır (K.K.67).

Fotoğraf 2: Zağ-tuz taşı ve Üzerlik

Emele tayfası nazarı olan kişiye “**Gözü şor**” kişi demektir. “Şor” kelimesi Farsçada “tuzlu” anlamına gelmektedir. Burada kullanılan tuzlu kelimesinin nazar ve göz değmesi ile ilişkilendirildiğini, bu hali ortadan kaldırmak için de tuz kullanıldığını görmekteyiz.

“Nazar değen kişiye yürüdüğü yerden toprak alıp suya karıştırarak içirirler” (K.K.2). Nazar için başka uygulamalar da vardır. “Nazardan korunmak için en çok yapılan uygulama, başın etrafına üç kere tuz çevirmektir” (K.K.14). Sadece insanları değil, hayvanları da nazardan korumak için etrafına tuz ve üzerlik çevirir ve ateşe atarlar (K.K.3).

3.6.3.15.11.5. Mavi Renkli Nesneler ve Nazar Boncuğu

Türk boyları mavi rengi kutsal ve ona saygı duyarlar. Ögel, *Gök renk, kutsal göğün olduğu kadar, Tanrının da bir sembolü sayılmaktadır. Bir şeyi gök rengine büründürmek veya gök sözü ile beraber söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile ilgili bir bağ kurmak isteğinden ileri gelmeliydi* (Ögel, 1989: I: 42) demektir.

Mavi renk ve mavi göz nazarlıkların kullanılması, mavi rengin Gök Tanrı'nın sıfatlarından olduğu ve tanrısallığı ifade etmesi ile ilişkilendirilebilir. Çünkü Kaşkaylar arasında tanrı için “**gözü gök tanrı**” denmekte ve dua ederken “**göy güç**” den yardım istemektedirler (K.K.1). Fettane Muradi Karakani “Allıncak Ulduzu” eserinde bu durum, şu şekilde geçmektedir: “Hamu böyüglering baş böyügi **göy güçlü tarım**”, “**göy tarım**, géceden çoğ geçmişti ki yuğudan oyandum.” (Enkin, 2011: 64)

Kaşkaylar arasında nazardan korunmak adına, “gök (mavi) renkli” yelek giyilmesi inancı da vardır (K.K.16). “Uşağa göz deymesini önlemek için borküne yedi göz (mavi renkli üzerinde beyaz lekesi olan taştır) takılmaktadır (K.K.2).

Çünkü göz muncuğu (nazar boncuğu) mavi renkli olduğu için onun da sihir gücünün olduğuna inanılır. “Gök taş” takılması nazarı önleyen inançlar arasındadır.

“Kaşkaylarda nazara gelen çocuğu hoca yanına götürüp, kitap başı açtırarak dua yazdırırlar. Bu duayı da **gök parçaya** (beze) sararak çocuğun üstüne asarlar” (K.K.24). Gök parça inancı Kaşkay inançlarında önemli bir yer kapsar. İmamzadeler ile kutsal kişilerin türbe ve yatırlarında farklı renkli bezler satılmaktadır. Kaşkaylar bu bez veya kumaşlardan gök renk olanını alır ve evlerinde bulundururlar. Bu gök renkli kumaşa, hem renginden dolayı hem de kutsal bir yerden getirildiği için saygı duyar ve onu birçok uygulamada (özellikle de nazar önlemek için) kullanırlar (K.K.67).

Aynı zamanda Kaşkayların inancına göre gözü gök, sakalı sarı olanın nazarı değmektedir. “Gözü göy, sèkkèli sarı élda yamandır; sarı sığır dili ağ mal da yamandır; kız boğaz, gelin kısır, élda yamandır; günüz bulut, géce ayaz, ilde yamandır” , “Göz göy, sèkkèli sarı, düşmen-i tarı”, “ Gözü göy kössa sèkkèl” (Aghdam, 2009:110).

3.6.3.15.11.6. Kurşun Dökme

“Zeğ” veya “zey” olarak da bilinen, “urğuşun dökmek” olarak söylenen uygulamaya, Farsça “soğd” denmektedir. Bu kurşun, ateşte eriyen bir tür maddedir. Eski çağlardan başlayarak kurşun, demir ve mis, gümüş, altın gibi doğal nesneleri aracı olarak kullanış ve bununla kötü olayı engellediklerine inanmışlardır. Kaşkay kadınları arasında üzerinde altın takısı olana nazar değmez denmekte ve altının nazarı önlediğine inanmaktadırlar (K.K.29). Düğün geleneklerinde gelin ailesi gümüş ve demirden; zengin aileler ise altından yaptırdıkları takıları, gelinin gerdanına ve bazen de baş takısı olarak başına takarlar ki, geline nazar değmesin (K.K.16).

Jan Poul Ruox: ‘Türkler, demiri ulu "büyük", yani kutsal bir madde bildiklerinden; Yakutların da demiri kutsadıklarından, Şamanlar ve demircilerin aynı yuvadan çıktıklarına inandıklarından bahsetmektedir (Roux, 1998: 63). Kaşkaylarda nazar ve kötü ruhları uzaklaştırmak için yapılan uygulamalardan birisi “**sogd dökme**” geleneğidir. Bu uygulamanın, demir inancı ile ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü eskiden, demirin gücü ile kötü ruhların korkutulduğu inancı

çok yaygındır. Kaşkaylar da “kurşun dökmekle” kötü ruhlardan, ağırlıkan (hastalık, çile basması) ve nazardan korunduklarına inanırlar.

Kurşun, izinli ve ocaklı kadınlar tarafından dökülür. Bu kadınlar, yanlarında özel bir çanta taşımakta; Çantanın içinde, kurşun eritmeye mahsus tava, bir su tası, temiz bir peştamal ve bir miktar kurşun bulunmaktadır (Acıpayamlı, 1962: 6). Kaşkaylar arasında herkes kurşun dökemez, bu iş sadece ocaklı kişiler tarafından yapılır. Kurşun dökülecek kişinin başına peştamal örtülür “*benim elim değil, Fatma anamızın elidir*” denilerek sağ el ile kurşun eritilerek kalbur içinde olan su içine dökülür. Su içine düşen sıcak kurşun ses yapar ve nazar değmiş kişi bundan tiksindir. Su içine düşen kurşun parçalarından farklı şekiller oluşur ki, bu şekillere bakarak nazarın kim tarafından değiştirildiği ile ilgili yorum yapılır (K.K. 35). Bu kurşun dökme geleneği, Türkmenistan Türklerinde de aynı şekilde uygulanır (Türkmen Halk inançları, 2005:110). “**Tiles**” ve “**tılsım**” koruyucu gücünün olduğuna inanılan gümüşten yapılan tılsımlardır ve üzerine dualar yazılarak kötü ruhlardan ve hastalıklardan korunmak için eve veya çocuğun beşiğine asılır.

Kaşgarlı Sözlüğünde de bunlardan bahsedilmektedir. “Monçuk: atın boynuna takılan değerli taş; arslan tırnağı, muska gibi şeylerdir” (İnan, 1976: 132).

3.6.3.15.11.7. At Nalı, Koçboynuzu, Teke boynuzu, Geyik boynuzu, Kurtpençesi ve Kartal pençesi

Doğada bulunan taş, deri, pençe, boynuz vb. gibi büyüsel gücünün olduğuna inanılan nesnelerin de nazardan sakınma araçları olarak kullanılması yaygındır.

İçinde majik (büyüsel) gücün ya da cinin bulunduğu inanılan taş, boynuz, pençe, post, deri, bez parçası, figür vb. gibi objelerden yarar ummak amacı ile yapılan çeşitli pratiklere fetişizm, söz konusu objelere de fetiş denir. Fetiş içinde majik gücün bulunduğu inanılan bir objedir ve bu yüzden de bu fetişler tapınılan birer put ya da ilah gibi görülmemiş, aksine amulet ve uğurluk olarak kullanılmışlardır (Örnek, 1971: 46).

Kaşkaylarda evi ve obayı nazar ve göz değmesinden korumak için “**at nalı, koçboynuzu, teke boynuzu, geyik boynuzu, kurtpençesi ve kartal eli**” kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3: Nazardan korunmak için nazarlık Koç boynuzu

Geyik, Yörükler arasında bolluk ve bereket anlamına gelmekte ve boynuzu ise nazara karşı kullanılmaktadır (Çoruhlu, 2002: 143).

Kaşgarlı sözlüğünde de bunlardan bahsedilmektedir. “Monçuk: atın boynuna takılan değerli taş; arslan tırnağı, muska gibi şeyler” (İnan, 1976: 132).

Teke boynuzu, kartal eli ve kurtpençesi eve ve çadıra asılmaktadır (K.K.2, K.K.5, K.K.8). “At nalı” şehirleşmiş Kaşkaylar arasında en çok kullanılan nazar önleyicidir (K.K.45). Kurtpençesi ise en çok bebekleri göz değmesinden korumak için beşik-ninni içine asılır (K.K.14). Kurt kemiğinin, pençesinin, dişinin, tüyünün nazardan koruma amaçlı kullanılması, bu hayvanın Türk Mitolojisinde Tanrı-kurt ilişkisinin⁷¹ uzantısıdır. “Kurt, Kaşkaylar için anıt hayvandır ve bu hayvanın alnında “azrayıl tüyü” var diye inanılmaktadır. Bu yüzden de tüm kötü ruhların kurt'a ait olan her şeyden korktuğuna inanılır. Kurttırnağı da muskaya takılarak çocukların boynuna asılır” (K.K. 15). Aynı zamanda Kaşkaylarda iki kişi tartışırken birbirlerine, *kurdun tüyü alnındaydı o yüzden dilim bağlandı* derler. Bu söz daha çok şanslı olan kişi için söylenmektedir (K.K.3).

“**Yılan pulu**” sarı renkte olan özel yontulmuş bir taştır. Bu taş hem nazarlık olarak hem de evdeki kötü cinleri kovmak amaçlı asılmakta veya kişinin üzerine dikilmektedir (K.K.4).

⁷¹ Kaşkayı aksakalları arasında Kaşkayı Türklerinin Asena taifesinde olduğu ile ilgili rivayetler anlatılmaktadır. Kaşkayı ilinde olan “kurt” tayfasının isminin burdan kaldığını düşünmektedirler.

“**Sedef boncuğu**” sağlık ve arınma aracı olarak görülür ve bu yüzden çocuğun boynuna sedef asılır. Sedefin nazarı önleyeceği olduğu düşünülmekte ve bayan takılarında kullanılmaktadır (K.K.8).

3.6.3.15.11.8. “Dua ve Kurban”

Kaşkaylar arasında nazarı önlemek için molla yanına gidilir ve “**nazardan**” duası yazdırılır. Kâğıt üzerine yazılmış dualar, gök bez arasına bükülerek nazarı olan kişilerin üzerine asılır veya dua salınmış su, nazarı olan kişilere içirilerek nazardan korunacağına inanılır.

Su: Türk Mitolojisi’nde su arındırıcı gücü olan önemli öğelerdendir. Bu yüzden de dua ve muskaların su içine atılarak suyunun içilmesi, nazarı olan kişilerin nazarlıklardan geçirilmesi gibi inançlar da halk arasında yaşatılmaktadır. Kaşkaylar hayvancı kavim olduğu için genelde koyunları ve davarları, bu nazarlardan ve kötü ruhlardan korumak için akarsulardan geçirirler. Bazen de nazarı önlemek için “**kurban kesilmesi**” inancı da yaygındır. Genelde yeni doğan bebekler ve yeni evlenen çiftler için kurban kesilerek, onları kötü ruhlardan korumak ve nazardan korumak için önlemler alınmış olur. Aynı zamanda kurbanlık hayvanın kâkülünden alınarak, **nezerbend** olarak çocuklar üzerine bağlanır ki, gözdeymesin (K.K.3).

“Oba içinde nezeri/nazarı olan kişi herkes tarafından bilinir. Bu yüzden de nezer degen kişi nazar değıdirdiğı kişinin halı değıştıgse nazarı olan kişi çağrılır ve ağzından tükürük alınarak, nazar değımiş lkişinin ağzına sürölür” (K.K. 2). Birisi bir şeyi çok beğenirse, nezeri olduğunu bildiğı halde kişinin arkasınca üç kere tükürürerek *tu, tu maşallah* der ki, nazarı değımesin (K.K. 45).

Kaşgarlı Sözlüğü’nde de “**kösgük-nazarlık**”, bostanları ve üzüm bağlarını göz değımesinden korunmak için dikilen korkuluktur. (Atalay, 1985: 289). Eskilerden bu inanç bağı ve bostanı göz değımesinden, kötü ruhlardan korumak için yapılırdı. Bu korkuluk daha sonraki dönemlerde bostana hayvanlar zarar vermesin diye, hayvanları korkutmak amacıyla yapılmıştır. Bu inanç işlevini kaybetse de Kaşkaylar arasında şekil değıştirerek din büyükleri ve kutsal kişilerden sayılan imamlara

temsilen yapılan **koğurçaklar**⁷² ahşap direklere geçirilerek muharrem ayında gezdirilir. Koğurçak inancı eski Türklerin ve Moğolların ölmüş aile fertleri için yaptıkları ruh taşıyıcısıdır.

Abulgazi Bahadır Han, “koğurçağ”ı ölmüş aile fertlerinin heykelleri olarak tanımlar. O zaman onlarda, birinin ailesinden kıymetli birisi ölse onun heykelini (Kourçak) yapar saklar ve ara sıra onu öper okşar, koğurçağı ölen kişinin sureti olarak görürlerdi şeklindeki inançtan bahsetmektedir (Bahadır Han, 2009: 19).

Bazen bu koğurçaklar, sadece imamın elini simgeleyen “beş parmak” veya “elem” yapılarak gezdirilir. “Elem”- Türklerde el anlamına, Süryani kültüründe ise yas anlamına gelmektedir. “Beş”, Hz. Fatma’nın eli” gibi ahşaptan ve demirden yapılan bu işaretlerin kökeni aslında çok eskilere dayanmaktadır. Bu el ve göz amuletlerinin, eski Babil’den kalma olduğuna inanılır. Bu amuletler eskiden uğur ve şans getirmek, kötülükleri kovmak amaçlı kullanılmıştır. Kaşkaylar arasında bu “el” Hz. Fatime ve Hz. Abbas’ın eli olarak kabul edilmektedir.

3.6.3.15.11.9. “Fatma’nın Eli” veya “Elem”

Bu el, aynı zamanda Muhammed, Fatma, Ali ve Hasan ile Hüseyin’i ifade eder. Bu el işaretinin nazarı ve genel anlamda kötülüğü engellediği düşünülür” (Çoruhlu, 2002: 201).

Son dönemler bu “el” (elem), nazar boncuğu ve göz amuletleri, inanç turizminin önemli olan kolunu oluşturarak takılarda ve süs eşyalarında nazarlık olarak kendisine yer etmiştir. Kaşkaylar arasında ise bu amuletler sadece nazarlık olarak değil, uğur ve şans anlamında da yorumlanmaktadır.

Aynı zamanda Kaşkay sanatında da nazarlıklara önem verilmiştir. Halı ve dokumalarda “**tarak**” şeklinde kullanılan bir desen vardır ki, bu desen nazarlık olarak yorumlanmaktadır. Genelde 3 veya 5 dişli tarak şeklinde dokunmaktadır. Diğer dokumalarda da kadın başlı kuş tasvirlerinin kökenleri “**Umay Ana**” ile ilişkilendirilebilir. Umay Ana kuş şeklinde düşünülmüştür. “Günümüz Orta

⁷² Ölmüş aile fertleri için yapılan heykellerdir. Bu heykeller hem ahşap hem metal hem de kumaştan yapılır.

Asya'sının, el sanatlarında nazarlık olarak kullanılan farklı nitelikteki Umay tasvirli dokumalara da rastlanmaktadır” (Çoruhlu, 2002: 43).

Fotoğraf 4: At nalı ve diğer nazarlıklar

Şekilde görüldüğü gibi “at nalı, çırak, zil, gümpüllerle süslenen nazarlıklar, evlerde son dönemlerde kullanılan nazarlıklar arasındadır” (K.K.16).

Fotoğraf 5: Tağ ağacından yapılan nazarlık

3.6.3.15.11.10. Tağ Ağacından Yapılan Nazarlıklar

Kaşkaylar arasında göz değmesinden, nazardan korunmak için “**tağ, tağtağ - dağdağan**” ağacı dalları da kullanılmıştır. Bu ağacın ince dalından kesilir, boncuk şeklinde iki tarafından delinerek ipe takılır ve boyna asılır. Üçgen ve “V” şeklinde kesilen ağaç, nazarlık hatta hayvanların da boynundan asılarak onları da kötülüklerden arındırmış olur. Kayı boyunun damgası şeklinde de yapılır. Dağdağan ağacı ile ilgili inanışlar, Türk dünyasının çok yerinde nazar için uygulanan inanışlar arasındadır. Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar uzanan Türk kökenli halkların hemen hepsinde “dağdağan” inancı korunmaktadır. Türkmenistan Türklerinde de göz değmesinden ve nazardan korumak için “*çağa dagdan agajy göz monjugy... göz degmekten gorayar*” bu söz, dağdağan ağacı ve nazar boncuğu yeni doğan bebeği gök değmesinden korumuş anlamındadır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 215). Hayvanların boynuna da “zil” ve “tağ”-“dağdağan” dalından yapılmış nazarlık asılmaktadır (K.K.3, K.K.14). “*Tağ ağacından boncuk yapılar yakasından asılar, dua- pitik yazdırılır*” (K.K.45). Tüm bunlardan hareketle, bu ağacın sihri ve majik gücünün olduğuna inanılmaktadır.

Nazarlı olduğuna inanılan kişinin kendisinden habersiz olarak, evindeki eşyalardan, giysilerinden, ocağındaki külünden, evindeki tuzundan alınarak yakılması, üstüne bastığı topraktan alınarak suya karıştırılarak içirilmesi gibi farklı uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamaları J. Frazer, “**temas kanunu**” ile açıklayarak, birbiriyle temasta bulunan eşyanın sahibi ile olan bağları kopmamakta ve bu kişi uzakta olsa dahi sahibini etkileyebileceği için büyülerde kullanılmasından bahsetmektedir (Çelik, 1974: 178).

Nazara uğramak, halk inanışına göre manevi sebeplere dayalıdır. Fakat günümüz tıp dünyasında nazar, ilmi sebeplerle de izah edilmektedir(Emeksiz, 1998: 234).

Nazar gerçekten var mı? Bu soru toplumun cevap aradığı sorulardandır.

Nazar kötü bakışla ve hain niyetle bakan insanlardan gelen kötü enerjilerdir. “nazara gelmek” ve “göze gelmek” deyimlerinin açılımına baktığımızda da “gelmek” fiili, canlı olan bir şey için söylenir. Nazar da negatif enerjisi olan insanın enerjisine tuş olmaktadır.

Bu soruya cevap olarak, izole yaşam sürdüren *Buda* veya *İslam* dininde olan inziva örnek verilebilir. İnziva, insanların dış dünyadan uzaklaşarak, çevredeki insanlarla iletişimi kestiği zaman daha çok huzura kavuştuğunu ispatlanmıştır. Çünkü dış dünyadan gelen her şey -pozitif veya negatif olan her şey- insan hayatını etkilemektedir. Negatif enerji dediğimiz, halk arasında kem göz olarak bilinen göz değmesi, bilimsel olarak da var olan bir gerçektir.

“*Nazara gelmenin sadece gözle değil, sözle de gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bu durumda kötü niyetli kişinin, kurbanı hakkında güzel sözler söylemesi gerekmektedir. Böyle nazara uğrayana "dile geldi" denilmektedir*” (Yılmaz, 2008: 419). Negatif enerji sadece gözler aracılığıyla mı gerçekleşir. Bu sorunun cevabı, hayırdır. Bir şey hakkında haset edip, çok söylersen de o şeye negatif enerji yüklemiş oluyorsun. Mesela Kaşkaylı kadınlar arasında, “*bin yeyenin olsun, ama bir deyenin olmasın*”, “*dile geldi*” şeklinde söylenen deyimler vardır. Dile gelmek-bir şey hakkında çok kuşulması anlamındadır. Bu durumu, çok sık giyilen bir şeyin eskimesi gibi düşünebiliriz.

3.6.3.15.12. Sanat ve El Dokumaları

Kaşkay Türkleri, genelde yarı göçebe bir toplum olduğu için az kısmı ziraatla, çok kısmı ise hayvancılık ve halı dokumacılığı ile geçimini sağlamaktadır. Son elli yılda şehirleşen Kaşkaylar arasında, daha çok çingene dedikleri gezgin çalgıcılar-müzisyenler, demirciler, sünnetçiler, salman-berber gibi farklı meslek grupları ortaya çıkmıştır. Eğitim alan kesim ise artık devlet dairelerinde çalışmaya başlamış, modern hayata geçiş sağlamağa başlamışlar.

Rus araştırmacı Averyanov'un tespitine göre; Kaşkay ilinde toplam on dört tayfa olsa da, onların arasında beş tayfa öne çıkmaktadır. Diğerleri ise nüfusları az olduğu için tayfa olarak tanımlanmamaktadır. Kaşkay tayfaları arasında sosyal statü ve meslek gruplarını şu şekilde tanımlanır: Büyük Keşkulli ailesi sosyal statülerini düşürmemek için dış evlilikler yapmazlar, çünkü onların tüm kadınları **bibi** ("prenses", "prensesa") ünvanına sahiptir. Küçük Kashkuli kabilesi, adını bir dilenci tarafından giyilen, bir dilenci kasesi olan Kaşkul'dan almıştır ve bu gruptan olanlar gezgin sufiler olarak tanımlanır. Amale ("işçiler") kabilesi, İlhan kadrosu olarak bilinmekte ve üyeleri (yaklaşık beş yüz aile) sürekli İlhanlılar'ın karargâhının yakınında yaşamaktaydı. Yerleşik Kaşkaylar arasında Abivardi tayfasından olanlar (Horasan, Afshar kökenli), geleneksel olarak seyyar ticaret ile uğraşmaktadır. Müzisyenler (Usta, Aşık), demirciler, deve çobanları, sığır tüccarları bu gruptan olan meslekleri yapanların çoğunluğu muhtemelen Hint-Aryan kökenlidir ve onların "gerçek" göçebelere kıyasla yüksek bir yer işgal eder (Averyanov, 2018: 196-197).

El dokumaları daha icat edilmeden önce, ilkel insanlar hem döşeme, yaygı hem de giysi olarak hayvan postlarını kullanmışlardır.

“Vahşi veya ehli hayvan postları, en doğal giysi ve yaygı görevini görmüşlerdir. Beyler için pars (ilbirs=yolbars), kurt derisi önemlidir. Ayı postu da yer yaygısı olarak etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. Bu sebeple olsa gerek, post-nişinlik, yani posta oturmak, tarihî olarak da önemli bir kavramdır” (Baykara, 2001: 87).

Günümüzde Kaşkaylarda “kurt postu”, “geyik postları” süs eşyası olarak çadır duvarlarına asılmakta; “ayı postu” ise yere serilmektedir. Bu hayvanlar, ilkel mitolojik inancın devamı olsa da günümüzde sadece süs eşyası olarak

kullanılmaktadır. Çünkü eski dönemlerde insanlar bu hayvanların kutunun olduğuna inanmış ve onları kutsamışlardır. Bu kutsanma da zamanla şekil değiştirerek folklor ve sanata yansımıştır.

İran Türklerinin el dokumalarından bahsederken akla ilk gelen “halı, kilim, gebbe, merfez” dokumacılığıdır. Hatta dünyada da ün kazanan Kaşkay halıları, Tebriz halıları İran halısı olarak gösterilmektedir. Bu yüzden de bazı araştırmacılar halı dokuma sanatının İran kültürünün devamı olduğu fikrini ileri sürmektedir. Doğrudur saf bir kültür bulunmaz, bu veya diğer şekilde halkların iletişimi ve bir birinden etkilenmesi muhtemeldir. Fakat İran Türklerinin sanatlarının, Fars kültürünün devamı olması yanlış bir sav olduğu gibi, daha eskilere dayanan Türk temalarından oluştuğunu ve Orta Doğu coğrafyasında kurulan Selçukluların mirası olduğu söylenebilmektedir. İran Türkleri arasındaki el dokumaları halı, kilim, keçe ve gebe dokumacılığının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. İran halıları ile Kaşkay halıları hem motif hem de tasarım bakımından farklıdır. Genelde geyik ve dağ keçisi Türk Mitolojisi’nde önemsenen hayvanlar olduğu için, Türk halı motiflerinde de kullanılmaktadır.

Kaşkay halılarında geyik ve dağ keçisi motifi vardır ki, bu motifler İran halılarında kullanılmaz. Kaşkaylar, tavus kuşu motifi işlenen bir halı gördüklerinde, bunu Kaşkaylı bir kadının dokuduğunu bilir ve bu motifin kendilerine ait olduğunu savunurlar (K.K.2, K.K.7). Tavus kuşlarının kanatlarına dokunan sekiz köşeli yıldız gibi, bazı motiflerin sembolik olarak kullanılması, çakmaktaşı, tarak ve keçi motifleriyle bir arada bulunması, tarihöncesi dönemlerden gelen atmosferik olayları (özellikle yağmur) açıklamak için kullanılmıştır. Sekiz köşeli yıldız, ay ve güneş motifinin de Kaşkay halılarına özgü olduğu söylentiler arasındadır.

Prof. Rudinko, Pazırık kazılarında üzerinde at motifleri bulunan en eski halının Türklere ait olması sebebiyle, bu sanatın Türkler arasından çıktığını savunanlar arasındadır. Rus Türkolog L. Gumilev de, arkolojik kazılara dayanarak “keçe, deri, ahşap ve kürkü” icat edenin Türkler olduğunu öngörmektedir. (URL-40)⁷³

⁷³ URL-40: (<https://www.gumilev-center.ru/1-gumilev-istoriya-tyurkov/>) (Erişim Tarihi: 10.03.2021)

Köklü bir tarihi geçmişi olan İran Türklerinden olan Kaşkay Türkleri arasında el sanatları ve dokumacılık, günümüzde de önem verilerek korunan bir sanat dalıdır. Bu sanat aynı zamanda göçebenin inançlarını, yaşam şekillerini, dünyayı algılama biçimlerinin sanata yansımalarıdır. Toplumsal eşitlik ilkesine uymayan göçebe yaşamında kadınlar için sosyelleşme alanları pek bulunmaz. Kadın ve kız çocuklarının sosyelleşme alanları halı tezgâhlarının yanı başıdır. Hem ekonomik hem de sanatsal eyleme dönüşen dokuma sanatı, Kaşkay kız çocuklarına küçük yaşlardan itibaren öğretilir. Kadınlar bağımsız varlıklar olarak görülmediği için, duygu, düşünce ve hayallerini somutlaştırarak ifade edebilecekleri tek alan dokumalarıdır.

“Kaşkaylar arasında en kadim halı dokuma işinin Cambazlı ve Garaçe Kirmanlı tireleri arasından geldiği anlatılmaktadır” (K.K.7). Aynı zamanda her tayfa ve tirenin de kendisine has halı ve kilim motifleri vardır. Keşköllü tayfasından olan araştırmacılar, “**nazım ve kirmani**” motifinin kendilerine ait olduğunu ileri sürer.

Kaşkaylar döşeme değil, “qalı” kelimesini kullanırlar. “Halı” Türkçe kökenli bir kelimedir. Azerbaycan Türkleri de küçük boy halıya “galıça” büyük halıya da “xalça” derler. Göçebe Kaşkaylar, göçebe hayat tarzına uyum sağlayan halı dokumaları ve el sanatları ile çok ün kazanmışlardır. Hem ekonomik olarak hem de kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dokunan halı, kilim, gebbe, cicim dokumacılığı halkın dünya görüşünün dokumalar üzerine yansımalarıdır. “Kaşkay kadınları halı dışında cecimler ve “debe” denilen kalın kilimler de dokurlar” (Resulzade, 2013: 48).

Bu dokumalarda kullanılan renkler, motifler, desenlerin her birisi onların sanatsal dillerini de etkilemiş deyimlerinde, atasözlerinde konuşmalarına da tezahür etmiştir. Dokudukları halı, kilim, gebbe, merfeç, cecim, keçe, tuzluk, okluk, çuval, su heybesi, torba gibi ürünlerde de duygu ve düşüncelerini renkler aracılığıyla, desen ve naxışlar aracılığıyla ifade ederler. Bu örgülerde kullanılan renk sayısı 8 ile 12 arasında olup kırmızı, mavi, kıpkırmızı, yeşil, sarı, turuncu, hünnap, siyah, beyaz, ten rengi, açık kahve ve sarımsaktır. Ayrıca halı dokuma tekniği iğne oymacılığı adı ile bilinen halı dokumacılığıdır (Türkmen Nağşidir). Aynı zamanda dokuma sanatlarında yer alan desenler hayvanlar (hayvanlar ve kuşlar), insan, bitki ve geometrik şekiller olmak üzere dört kategoriye ayrılmaktadır.

Çevresel unsurlar, doğa unsurları gibi faktörlerin yanı sıra kolektif bellekten kalan (inançlar, gelenekler) içeren kültürel faktörler de halı desenlerini etkilemiştir.

Fotoğraf 11: Tuz torbası

“Her yanlış bir naxıştır” diyen bir göçebe, dünyaya bir bakış açısı ve hümanist bir düşünce ortaya koyar. “Naxış” derken halidaki motif ve desenleri anlayabiliriz.⁷⁴ Desen yaparken yapılan bir yanlış, aslında farklı bir deseni ortaya çıkarmaktadır. Her motif ve desen, aslında bilinçaltında olan bir inancın izidir. Desenlerde olan her motifi insanlar doğadaki ve çevrelerindeki olaylardan esinlenerek ortaya çıkarmışlardır. Türk dokumaları, nakışları alfabesi olmayan mektup gibidir. Her desen geçmişten bir iz taşır ve bir mesajdır. Bu desenlerin dili öyle bir dildir ki, okuma yazması olmayan tüm kadınlar bu dili anlar ve bu dilde nakışlar-desenler yaratırlar. Halı tezgahlarında kendi hayatlarını da imgeleyen kadınlar renkeler aracılığı ile duygu ve düşüncelerini ifade etmeye çalışmışlardır. Biz bu mektupların açıklamasını, bazen sözlü olarak unutsak da, bilinçaltımız onun şeklini, resmini koruyarak bize ulaştırmıştır. Bazıları dinsel olguların taşıyıcısı olsa da bazıları eski inançlardan gelmektedir.

Eski türk inancının önemli simgelerinden olan güneş, yıldız, yaşam ağacı, elma, koçboynuzu, teke boynuzu, teke ve kuş sembollerinin Kaşkay el dokumalarında harmanlaşarak yaşatılması, aslında el dokumacılığı sanatının sadece

⁷⁴ “Naxış” derken halidaki motif ve desenlerini anlayabiliriz.

bir el sanatı olmanın ötesinde inançlarla birlikte varlığını koruduğunu göstermektedir. Kaşkay halı desenlerinde kullanılan önemli desenlerden birisi de eski Türk Mitolojisi ile ilişkili olan tamgalardır.

Tamgalar ilkel insanların taşlar ve kayalar üzerine çizdikleri resimler ve betimlemelerdir. Yazının ilkel formu olarak düşünülen bu tamgalar, taş ve kayalardan sonra hayvan derileri üzerine işlenmiş, ilişki ve haberleşme aracı olarak, insanların yaşam tarzı, duygu ve düşüncelerini, inançlarının izleri olmuşlardır.

Damga nedir? Damga veya Tamga olarak adlandırılan bu kelime, bir şeyin üzerinde çizim yapmakla yaranan izdir, işaretdir. Diğer adı sıcak demirle deri üzerinde yapılan izdir. Eski Türkçede “tamga” olarak geçmektedir.

Azerbaycan’da Gobustan ve Urmuyada Gemikaya denilen kaya resimlerinin olduğu bölgelerde bu tamgalar yer almaktadır. “Gobustan” kaya resimlerini araştıran araştırmacılar bu tamgaların kökeninin mezolit və neolit çağına ait olduğunu yazmaktadır. Âlimlerin düşüncesine göre bu bölgede yaşayan insanlar kolektif yaşam sürmüş ve avcılıkla geçinmişlerdir. Dinden uzak bir hayat yaşamış bu insanlar, avcılık zamanı doğadaki iyi ve kötü ruhları efsunlamak, etkilemek için de bu çizimleri kullanarak büyü yaptıklarına inanmışlardır. (URL-41)⁷⁵

“Kaşkaylar tamgaya- taş ve mezar üzerinde olan çizimlere “ocak”; hayvanlara vurulan işaretlere ise “dağma” demektirler. Kaşkay Türkçesi’nde kullanılan “**dağlamak**”, “**dağmalamak**” kelimesinden gelmektedir. “Dağ” ateş-sıcak ocak, dağmalamak- ateşle yakmak anlamındadır. Bu damgalar geçmişte hayvanların kaybolmaması veya diğer tayfaların hayvanları ile karışmaması için yapılmaktaymış. Sıcak demirle hayvanların burnu üstüne vurulan bu dağmalar⁷⁶- işaretler de bunlarla aynıdır. Bu dağmalar, daha sonradan her tayfanın resmi tamgası olarak, mühür olarak bilinmiştir. Kaşkayların tamgası “kayı” tamgasıdır. (K.K2). Kaşkayların mezar taşları üzerinde çok karşılaşılan kayı tamgası ve altı köşeli yıldız tamgası, daire tamgası (güneş ve ayı), yaşam ağacı tamgası (diğer dünyaya ulaşmayı) günümüzde de varlığını korumuştur.

⁷⁵ URL-41: http://www.folklor.az/konfrans_materiallari/5.pdf (Erişim tarihi: 03.05.2021).

⁷⁶ Göçebe hayvancı toplumlar sürüdeki hayvanların diğer tayfa ve tirelerden olan hayvanlarla karışmaması için hayvanların burnu üstüne ateşte sıcak edilmiş belli işaretli demirle işaretlenmesidir. Günümüzde de Kaşkayilerde devam ettirilen bir uygulamadır.

Damgalar bayraklarda, halı ve el dokumaları, elbiseler, mezar taşları ve davar –hayvan derileri üzerinde görülmektedir. Günümüzde kullanılan damgalar -o dönemlerden kalan önemli simgeler ve naxışlar olarak halı ve desenlerde, mimaride korunmaya devam etmektedir.

3.6.3.15.12.1.“Buta” motifi

Buta motifi ile ilgili çok sayıda yaklaşımlar vardır ki, bunlardan birisi, şekli benzetmeden buta’nın od-ateş simgesi olmasıdır. Buta halı ve gebbelerde çok kullanılan bir desen olmakla birlikte aşk ve sevgiyi temsil eder. Hatta destan ve hikayelerde de geçen buta kelimesi, baht ve şans iyesini temsil etmektedir. Rüyasında buta (dolu içme) alan kişi kendi sevgilisine/aşkına kavuşmuş. S. Rzasoy’a göre, Azərbaycan aşk hikâyelerinde Aşıq-Meşuk kahramanları ilahi tale semantemi ile bir birisine bağlanmış obrazlardır. Bu motif tanrı tarafından gelen kahramanların bahtıdır aynı zamanda nişanlılık da buta vermedir. Eğer halk hikâyesinde kahramanın doğum motifi varsa, orda buta olmaz; eğer hikayede doğum motifi yoksa orda kahramana buta verilir. Doğum və göbəkkesme nişanlanma varsa-butaverme yoktur. b) Doğum və göbəkkesme nişanlanma yoksa- butaverme vardır (Rzasoy, 2015: 66-69).

Fotoğraf 12: Açık ve kapalı Buta Motifi

Tek buta varsa halıda bu doğumu simgeler. Mesela halının üst kısımda tek buta işareti vardır. Şekil olarak da buta, anne rahmine benzetilmektedir. Çift buta halı üzerinde verilmişse, iki sevgiliyi simgeler. Uçları içeriye dönük olan butalar kavuşmuş aşıkleri, uçları ters yöne olan buta ise ayrı olan aşıkları simgeler.

3.6.3.15.12.2. “Sekiz Köşeli Yıldız”- Kızılkaçı (Qızılqaçı)

Bu yıldız **baht**, **şans yıldızı** adlanır. Kız çeyizi için yapılan tüm halı ve kilimlerin desenlerinde mutlaka bu motif vardır. Aynı zamanda bu motif Selçuk kalkanı olarak adlandırılmaktadır (K.K.3).

Fotoğraf 13: Sekiz Köşeli Yıldız- Kızılkaçı

3.6.3.15.12.3. “Umay Ana” Motifi

Bu motif Kaşkay türeyiş riştesi halı desenleri üzerinde yüzü yukarıya Umay Ana desenene doğru dua eden kuşlar şeklinde tesvir edilmiştir. Üçgen şeklinde olan bu desen tanrıça Umay olarak yorumlanmaktadır.

Fotoğraf 14: “Umay Ana” Motifi

3.6.3.15.12.4. “Goşgar” motifi

Bu motiflerin her birinin mitolojik bağlarının olduğunu ileri süren Kaşkaylı şair ve araştırmacı Ayvazullah Safari, Kaşkay halısı üzerindeki motifleri şu şekilde açıklamaktadır. Hem koç ve keçi-teke boynuzu ile çevrelenmiş motife “goşkar”

denilmektedir, burada dışa dönük olan boynozlar koç boynozu, içe dönük boynozlar ise keçi (teke) boynozudur (K.K.3). Bu boynuzlar **bereket anlamına** gelmektedir. Dört goşgar bir nelbeki motifini oluşturur.

Fotoğraf 15: “Goşgar”Motifi

Fotoğraf 16: “Türkemen” Motifi veya “Çengel”

3.6.3.15.12.5. “Çengel” Motifi

“Çengel” terkibi nakıştır, hem koçboynuzu hem teke boynozu hem de nazarlık ortasında ise yıldız verilmiştir. İnanca göre bu boynuzlar bereket, güç ve küvvet simgesidir. Ortasında yer alan sekkiz taraflı yıldız ise baht ve şans yıldızı, yıldızın çevresi ise “nazarbent” nazarlık olarak yorumlanmaktadır (K.K.24).

Fotoğraf 17: “Kurd izi” “Çengel”

Bu halı motifinde de ortadaki göz işaretine benzer dairenin de anlamı nezerbenddir. Kenarlardaki ise tırnağa veya kurdun ayak izine benzetilmektedir (K.K.3).

3.6.3.15.12.6. “Han” (Xan) Dağması

Biliyoruz ki, el sanatları üzerinde yer alan sembol ve motifler halkın kültüründen etkilenerek ortaya çıkar. Semboller evrensel olduğu kadar toplumlara özgü de olabilirler. Kaşkay halı ve kilimleri, kültürlerin sözlerle değil renklerle ve görsellerle olan kalıtsal aktarımıdır. “**Mehraneh**” semboli Kaşkay kültüründe “**Xan-Han damgası**”dır. Nazardan korunma işareti ve *güneşin çarkının* sembolüdür. Bu sembol, dünyadaki her şeyi kapsayan dini sembol Hristiyanlık’ta olan haç işareti ve aynı zamanda Nazi ikonudur. “Xan damgası” denilen haça benzer bu işaretin anlamlarından birisi de güneşin çarkı, dünyanın dört cihetine işaret eder. Aynı zamanda dört unsur olan hava, su, yel ve toprağı da simgeler. Haç’ın çerçevesinin dışındaki kuşlar ise dört tarafa dönük olan ve Güneşe ibadet eden kuşlardır. Halının haşiyeleri ise kuş ve yaşam ağacı simgelerinden oluşmaktadır. Kuş diğer dünya ile insanlar dünyası arasındaki bağlantıyı sağladığına inanıldığı ve ruh taşıyıcısı olduğu için eskiden beri kutsanmaktadır (K.K.3).

“Sanskrit kökenlidir ve iyilik, mutluluk, bereket ve iyi talihin sembolüdür. Budist sanatında Mehraneh ve İncil'e denge anlamına gelen "Manji" [8] denir, bunda evrensel bir uyum ve denge vardır” (URL-42)⁷⁷

Fotoğraf 18: Xan Dağması Motifi

3.6.3.15.12.7. “Türeyiş Riştesi” Motifi

Yaşam ağacı, Türkler arasında her zaman tanrıya ulaşma aracı olarak görülmüştür. Nerde yaşam ağacı varsa, orada mutlaka yanında onu koruyan yılan veya ejderha motifi de yer almaktadır. Ustad Ayvazullah Safari, Türk yaratılış mitinin bir “Türeyiş riştesi” adı verilen Kaşkay halısı üzerinde eks olunduğunu söylemektedir.

“Töreniş” riştesi üzerinde dünyanın doğusunda yer alan ve Türklerin inancında kutsal kabul edilen, Ötüken dağının simgesi yer almaktadır. Bu dağın başında Ulu Kağan’ın kapısı doğuya taraf açılan kasrı, halı üzerinde verilmiştir. Aynı şekilde kutup yıldızı da verilmektedir. Ötüken Dağı’nın yanında bir nehir vardır ki,

⁷⁷ URL-42: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1367819/%d8%aa%d8%ac%d9%84%db%8c-%d9%86%d9%85%d8%a7%d8%af-%da%af%d8%b1%d8%af%d9%88%d9%86%d9%87-%d8%ae%d9%88%d8%b1%d8%b4%db%8c%d8%af-%d9%85%d9%87%d8%b1%d8%a7%d9%86%d9%87-%d8%af%d8%b1-%d9%82%d8%a7%d9%84%db%8c-%d9%87%d8%a7%db%8c-%d8%a7%db%8c%d9%84-%d9%82%d8%b4%d9%82%d8%a7%db%8c%db%8c> (Erişim Tarihi: 29.11.2021).

bu da hayat çeşmesi- hayat bulağıdır. Hayat çeşmesinin üzerinde, yaşam ağacının simgesi verilmiştir; bu ağacın dalları, halının aşağısından diğer başına kadar uzanmaktadır. En yüksek yerde, yaşam ağacının dallarındaki iki kuş simgesi verilmiştir. Yaşam ağacının yukarıya kadar uzatılarak verilmesi, onun diğer dünya yani kozmik dünya ile olan ilişkisine işaret eder. Ağaç üzerinde bulunan iki kuş ise bu dünya ile kozmik dünya arasındaki araçlardır. Halı üzerinde meyve ağacını koruyan iki yılan verilmiştir. Desenlerde ilk insanların yasak meyveyi yemesine benzer efsane motiflerine benzer motifler yer almaktadır. Altay Yaratılış mitinde yer alan Eje ve Törüngey'e tanrının yasak ettiği ağacın meyvesinden yememeleri söylenmiştir.

“Erlik Körmös bunları duyduktan sonra Törüngey denilen bir kişiyi buldu ve ona “ tanrı yalan söylemiş, siz bu dört dalın meyvelerin ide yiyiniz!” dedi. Bekçi Yılan uyuyordu. Erlik onun ağzına girdi ve “ bu ağaca çık!” dedi. Yılan ağaca çıktı, yasak meyveden yedi. Törüngey ile karısı Eje beraber geziyorlardı, Erlik onlara “ bu meyvelerden yiyiniz!” dedi. Törüngey istemedi. Fakat karısı yedi, meyve çok tatlı geldi. Meyveyi alıp kocasının ağzına sürdü... Tanrı yılanı dedi: “şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun, öldürsün, “ bundan sonra Eje'ye: “ yasak meyveyi yedin. Körmös'ün sözüne uydun, bundan böyle sen gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekeceksin, sonra öleceksin” . Törüngey'e şöyle dedi: “ Körmös'ün aşını yedin, beni dinlemedin, şeytanın sözüne kandın, onun sözüne kananlar onun ülkesinde yaşayacaklar, benim nurumdan mahrum olacaklar, karanlık dünyada bulunacaklardır. Şeytan bana düşman oldu; sen de ona düşman olacaksın” (İnan, 1986: 15).

Yaratılış mitinde geçen yasak meyve, halı üzerinde elma motifi ile verilmektedir. Halıda yaşam ağacı çevresinde, yaşam ağacını koruyan “**alagurt**” denilen kırk veya kırk beş ayaklı ejdarha veya yılan motifi de bulunmaktadır. “Alagurt “kelimesi Kaşgarlı Sözlüğü’nde tek başına düşmana saldıran ve hiçbir halde yakalanmayan yiğit anlamında kullanılmıştır (Atalay, 1985: 144). Günümüzde de yenilmez insana **alagurd** gibidir, derler.

Bildiğimiz üzere yılan, hem yaratılış efsanelerinde hem de diğer sözlü anlatılarda her zaman kötü koruyucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı tarafından yaşam ağacını koruması için görevlendirilen yılan uykuya daldıktan sonra Eje bu

yasak elmadan dişler ve bununla da tanrının yasağını bozmuş olur. Bu yüzden de yılan lanetlenir ve insanlara düşman olur. Sözlü anlatılarda ejderha her zaman suyun önünü kesen zalim koruyucu, yılanlar ise hazineleri insanlardan koruyan koruyucu olarak görülmektedir. Genelde her iki hayvan kötü koruyucular olarak yer almaktadırlar. Kaşkay halılarında da iki ejder veya yılan motifi vardır, buna “**ala gurt**” denmektedir. Bunlar cennetin koruyucusu olan iki yılan olarak simgelenir.

Fotoğraf 19: Türeyiş Riştesi

Fotoğraf 20: Bütöv ve Dişlenmiş Elma Motifi

Halının köşelerinde dokuz kısımdan oluşan nakışlar ve bütün elma motifinin üzerinde dişlenmiş elma motifi de verilmiştir. Dokuz rakamı, dünyanın dokuz kattan oluştuğu inancıyla ilgilidir. Siyah renk yeraltı dünyasını, mavi renk su ve denizleri, diğer kat ise insanlar dünyasını simgelemektedir. Bu nakışın altıncı katında ise yaşam ağacı dalları ve kuş motifleri verilmiştir ki, bunlar da insan ruhunu gökyüzüne ulaştıran yaşam ağacı ve ruh taşıyıcısı olan kuşu simgelemektedir (K.K.3).

Fotoğraf 21: Kuş desenleri Motifi

Ant tamgası veya kayı tamgasına benzer motifler de Kaşkay halılarında yer almaktadır.

Fotoğraf 22: Kayı Tamgası Motifi

Kaşkay halı desenlerinde kullanılan birçok desen, eski Türk Mitolojisi ile ilişkili olan tayfaların damgalarıdır. Hem Kaşkay toplumunda hem de diğer Türk tayfaları arasında görülen bu damgalar, eski Oğuz boylarının ortak damgalarıdır. Bu dağmalar daha sonra her tayfanın resmi damgası ve mührü olarak bilinir. Kaşkaylıların tamgası “kayı” tamgasıdır. (K.K2).

Fotoğraf 23: Ant Tamgası Motifi

Kaşkaylılarda yaşlı kadınlar artık renkli halılar dokumazlar. İnanca göre eğer yaşlı garı renkli halı dokursa cinler o halıyla sihir yaparlar. O yüzden de garrılar-yaşlı

kadınlar zemini renkli halı dokumazlar, beyaz, siyah veya koyu renkli halılar dokurlar (K.K.7).

Aşağıda verilmiş halıda yaşam ağacı nakışı ile dalları üzerinde kuşlar ve keçiler verilmiştir. “**Hayat ağacı**”, “**yaşam ağacı**” sembolleri artık Kaşkay halılarına motif olarak yerleşmiştir.

Fotoğraf 24: Yaşlı kadınların dokuduğu renksiz halı

Kaşkay inancına göre yaşlı kadınlar palaz dokur, gebbe ve galı dokumazlar. “Gebbe” ve “galılar-halılar” renkli olduğu için genelde genç kızlar ve gelinler tarafından dokunur. Gerriler-yaşlı kadınlar ise tamdar⁷⁸ gerdiklerinde çok renkli ipler kullanmazlar. Yukarıdaki örnekte gördüğümüz gibi, bu galı-halı yaşlı bir kadın tarafından dokunmaktadır ve renkli ipler, açık renkler dokumada kullanılmamaktadır. Genelde ağaç, kuş ve hayvan motiflerinden oluşmaktadır. Eğer gerri- yaşlı kadın renkli halı dokursa, *gerri nene renkli tamdarını germiş* denmekte ve o yıl, kara yıl ve kıtlık olacak diye inanılmaktadır (K.K.24).

“**Shoushtari göleti-şuşteri**” denilen Kaşkay kilimi Huzistan’da Afşarılara ait kod ve simgelerle süslenmiş tam bir şaman anıtıdır diyebiliriz. Üzerindeki desenler Altayların ve Orta Asya Türklerinin motif ve desenleriyle aynılık

⁷⁸ Halı dokuma tezgahı

göstermektedir. Kilim üzerinde kuş motifleri ve kuş bedenli kadın başlı figürler Umay Ana'nın simgesi olarak da yorumlanmaktadır.

Pazırık kurganında bulunan en eski halı örneği üzerinde bulunan kuş desenleri, süvari deseni, geyik deseni olan “gördeş düğümü” veya “Türk düğümü” olarak bilinen simetrik düğümden oluşan pars damgalı, beyaz, sarı ve mavi renklerle süslenen bu halı desenleri, günümüz Kaşgay desenleriyle benzeşmektedirler.

“Türk sanatında aslan figürleri daha çok Budizmle birlikte görülmekle beraber, Altaylar'da Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan-grifon tasvirlerine rastlanması, bu hayvanın Türkler'de daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir” (Çoruhlu, 2002: 136). Pars damgasının Fars kökenli olduğunu düşünenler olsa da, bu damga aslında günümüzde Kazakistan'ın Almata şehrinde bulunan 2500 yıllık tarihi olan, “**altın elbiseli adam**”ın üzerindeki giysi, başlık ve kemerde pars damgası yer almaktadır. Aynı zamanda pars Tataristan'ın devlet damgası olarak da bilinmektedir.

Sümer yazıtlarında (M.Belitski, D.Redder, E.Reklü, F.Gommel, Vooley Sümerlerin genetik olarak Türklerle akraba olduklarını savunur) şir-aslan, öküz, maral ve başka hayvanların, gökteki yıldız burçlarının simgesi olduğu düşünülmektedir. Yazın başlangıcı sayılan mart ayının 22. gününde, gökyüzünün en yüksek yerinde şir-aslan adı verilen yıldız topası oluşur. Bu kozmik dünyanın Sümer düşüncesindeki tasviridir. Bazı mimari ve sembollerde şir-aslan (daha sonraki dönemlerde kanatlı aslan -grifon) olarak görülmesi de, mitolojik bakışla ilişkilidir. Bunun anlamı, gökyüzünde olan aslanın öküz veya maralla savaşı ve onu yenmesidir (Göyyalı, 2015: 18). Ustad araştırmacı H.Bayat, aslanın göksel bağlantılı ve özellikle de güneşle ilişkisini şöyle aktarmaktadır: Eğer aslanın üzerinde güneş veya sarı simgesel bir desen varsa bu türklere aittir, eğer aslanın yanında kılıç varsa veya sade bir aslan deseni ise bu Farslara aittir (K.K.7).

Fotoğraf 25: Aslan desenli Kaşkay gebbesi

Kaşkay el dokumalarından olan gebbelerin de, hem çift aslan hem de (tay şir) dedikleri tek aslan yer almaktadır. Tek aslan arkasında güneş deseni varsa bu gücün güneş gibi ebedi olması anlamına gelmektedir. Genellikle aslan desenleri kuyruğu yukarıya doğru yapılmaktadır. Kaşkaylarda halk arasında “*kuyruk tutmak*” kafa tutmak, güç göstermek anlamında; “*kuyruk sallamak*” ise teslim olmak, güçsüz olmak anlamında kullanılan deyimler de vardır. Aslan (şir) güç-küvvet ve hâkimiyet simgesidir. Asanaklarda-türkülerde, manilerde aslan ve kurd birlikte geçer ve güçlü olmak anlamında kullanılır: “*Aslan bizik, kurd bizik, yol üstünde yurt bizik*” Kızılbaş-Safevi döneminde yapılmış mimari yapılarda çift aslan yer almaktadır. Gebbelerde yer alan aslan deseni kısmen de olsa, eski mitik anlamından uzaklaşmıştır. Eskiden savaşta ölen ve kahramanlık gösteren kişilerin mezarları üstüne taştan yontulmuş aslan heykeli dikilirmiş. Ustad araştırmacı Hüseyin Ciddi Bayat “*Kaşkay Aşiretlerinin Tarihi Oğuz Boyları ile Etnik ve Tarihsel Uyumu*” adlı eserinde, Kaşkayların göç yollarında bulunan bu aslan heykellerinin varlığından bahsetmektedir (Bayat, 1378: 106).

Hayvancı kavimlerde özellikle hayvan kültürünün korunması, İran Türkleri arasında her boyun kendi hayvan ve kuş totemlerinin olmasının göstergesidir. Fakat bazı eski Türk inançlarında olan kült unsurları, İslam dini etkisiyle değişime uğrasa da kült bağına hala korumuştur. Dokuma konusu sanatsal zevk ve ihtiyaçtan kaynaklansa da, bunun inançlarla bağlantısı vardır. Geyik ve keçi motifi Kaşkay halılarında çok kullanılmaktadır. Bu da, geyikle ilgili çok sayıda anlatı ve masaldan kaynaklanmaktadır. Halk kendi mitlerini ve efsanelerini, sanatsal eylemlere

dönüştürerek halı ve kilimler üzerine işlemiştir. Genelde Kaşkay halıları üzerinde olan geyik motifleri Kaşkay masalı olan “Aksak Ceyran” motifi ile ilişkilendirilmektedir. İnsanın geyiğe dönüşmesi mitinden alınan bu motif, mit özelliğini korumaktadır. Oğuz efsanesinelerinden de esinlenen birçok halı motifi vardır. Bozkurt, yay, üç gümüş ok, kartal başı ve kabile işareti gibi Oğuz efsanesinde geçen nesneler halılar üzerinde kullanılmaktadır.

Tüm bunlardan görüldüğü gibi Kaşkayların dünya görüşü hayvancı ve bozkır inanç sisteminin devamıdır.

Homojen dünya görüşünü taşıyan bu hayvancı kültürde, zaman ve mekânın sınırları belirlenmiş ve belli çizgi içinde kalmıştır. Ne kadar zorlu şartlarda yaşasalar da mücadele etmekten, yanlış yapmaktan korkmayan, vazgeçmeyen bir toplum tabiki de kendi kültüründen uzaklaşmaz, yozlaşmaz, yok olmaz. Bu toplum hala at üstünde göç eder, iyi ok kullanır, av yapar yani ataları gibi yaşamaktan vazgeçmez. Bir nevi eski kültürleri hayatlarının her alanında devam etmektedir. Dudak altından mırıldanarak iş yaparlar, çocuk bakarken ninni-laylay söyler, süt sağarken hayvanı okşar, sürüyü otlağa çıkarırken bile çoban kavalı ve tuteği ile gider, hayvanların dünyasına inerler. Tüm bunlar hayvancı bir kavim olan bu göçebelerin hayvanı kutsaması ona verdiği değerin ölçütüdür.

El dokumaları içinde sadece ev süsü olan halılar değil, hayvan süsleri de dokunmaktadır. At süsleri için dokunan dokumalar üzerinde genelde zemini kırmızılı ve nazarlık denilen desenler kullanılmaktadır.

Fotoğraf 26: Kaşkay atı (Karaçemen obası)

M. Kiyani'ye göre, Kaşkay halılarının letafetli ve uzun ömürlü olmasının sırrı bu halılarda kullanılan yünlerin kalitesine bağlıdır. Çünkü Kaşkaylar dokumalarda hasta ve zaif hayvanların yünlerini kullanmazlar (Kiyani, 2014: 28).

Kaşkaylarda el dokuma sanatı hayatlarının önemli kısmını oluşturduğu için bunlar üzerine üzerine birçok inanç ve sakıncalar da mevcuttur. İlk dokunan halının başlangıcına “**tamdar**” denmekte ve *ilerki gerilen halı başına yani tamdar başına oturmanın ömrü kısaltacağına* inanırlar (K.K.7).

Halı yeni gerilende çalışarlar ki, eve nehs (uğursuz) insan gelmesin o zaman halının dokunması geç bitermiş (K.K.5).

Eğer yeni evlenen kız için halı veya gebbe dokumaya niyet edilip dokunmaya başlanırsa, inanılır ki, bu kismet işidir ve imeciler- (umacı veya yardımcı melekeler) bu halıyı dokumaya yardımcı olur. Halı dokuyan Şahsanem garı eskiden dokuduğu halıları imecilerin yardımıyla yapardı. Çünkü, ben bıraktığım yeri işaret ederdim yarın gelir bakardım ilmeler benim dokuduğum yerden daha çok dokunmuş, anlardım ki, o gece imeciler bu galıyı dokumuşlar (K.K.25).

Tek renkli veya koyu renklerle dokunan halılara “**garı halısı**” denmektedir. Bu halılar yaşlı kadınlar tarafından dokunular ve garı renkli halı dokunursa bu

gökyüzüne tilsim yapar diye inanılmaktadır; *o yıl gara yıl olarmış, kıtlık olarmış, yağmur olmazmış* diye inanılır. (K.K.7, K.K. 11).

3.6.3.15.13. Giyim Kuşamla İlgili İnançlar

Temel gereksinim olmanın ötesinde topluma ait pek çok önemli unsuru “kimlik, inanç, örf, adet, cinsiyet, yaş, statü”yü bünyesinde barındıran giyim kuşam, kültürün önemli ögesini oluşturmaktadır. Giysi insanların yaşadığı coğrafi ve iklim şartlarına göre değişiklik gösteren hem maddi hem de manevi ihtiyaçtan doğmuştur. M. Kiyaniye göre, giysiler ekonomik, siyasi, dini ve kültürel inançların, örf ve adetlerin bir yansımasıdır (Kiyani, 2014: 107).

Araştırmacılara göre ilkel insanın ilk giysisi hayvan postları olmuştur, bunun sebebi iklim şartlarının yanı sıra inançlarla da ilişkilidir. T. Baykara, ilk giysilerin hayvan postları olduğunu, zamanla deriler ve yünden alınan ipliklerden elde edilen dokumaların giysilere eklendiğini söylemektedir (Baykara, 2001: II). Çünkü ilkel insanlar, bu hayvan postlarını giyerek hayvanlardaki büyüsel gücü üzerine aldıklarına inanmışlardır. Türkmenistan Türkleri arasında da giyim, özellikle hayvan postlarından hazırlanmış baş giysileri kutsanmakta, bu giysilerin bir piri olduğuna **“geyim kuşamın piri- İdris baba”** inanılmaktadır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 144). Günümüzde de soğuk bölgelerde yaşayan Moğolistan ve Sibirya steplerinde yaşayan halklar arasında, üst ve ayak giysisi olarak hayvan postları, hayvan kürkleri (sincap, samur, tilki, geyik) yaygın olarak kullanılmaktadır.

Sibirya Türklerinin düşüncesine göre, insan mecaz anlamda "giysi" ile doğar. Yeni doğulmuş bebeğin giysileri, mitolojik gömleği onun doğum zamanı içinde olduğu eşi (son) etenedir (Lvova vd, 2013b: 199). Kaşgarlı Sözlüğü'nde “son” anlamında, çocuğun içerisinde bulunduğu torba “kap” kelimesi ile ifade edilmiştir (Atalay, 1986: 146). Eş ve son, bebeğin anne karnındaki koruyucusu olduğu gibi, giysi de doğumdan sonraki insanın koruyucusu (sıcaktan ve soğuktan koruyan) anlamına gelir. “kap veya kalıp” da mitolojik olarak giysiye işaret eder. Giysi aynı zamanda mikrokosmostan, makrokosmosa geçişi simgeler. Kaşkarlıların düşüncesine “cuft” “son, eş” bebeğin anne karnındaki ilk koruyucusu, elbisesidir. Bu koruyucuya saygı gösterilir. Bebeğin bu dünyadaki ilk elbisesi ise **“eysi”** denilen “bebek bezi”dir. Doğulan bebek bu beze sarılarak, dış etkenlerden, soğuktan korunmuş oluyor.

“İnsanlığın erken dönemlerinde giysi, daha çok insan vücudunu örten ve dış etkilerden koruyan bir maddi kültür ürünü olarak algılansa ve ele alınsa da, zamanla giysinin bundan çok daha fazla sosyal anlamlar barındıran bir kültür ürünü haline geldiği bilinmektedir” (Aça vd, 2019: 33). Eski giysiler, dış etkilerden korunma dışında, mitolojik öğeler de barındırmıştır, fakat sonralar bunlar dini ve sosyal kimliğin etkisi ile değişmiştir. Günümüzde ise giysi kişinin milli, dini ve sosyal kimliğinin yansımasıdır. Yoder’e göre, kıyafetlerin çeşitliği, örtülü ve kapalılığı, renk, sitili ve kesimleri dine ve geleneklere özgüdür (Yoder, 2004: 103). İnanç ve törelere göre şekillenen giysiler, zamanla sosyal normlar, sanatsal ve estetik değerlerle bütünleşerek çeşitlenmiştir. Günümüzde ise giysilerde kullanılan biçimsel özellikler, kullanılan kumaş, renk, giyinme adabı kişisel ve toplumsal değerlerin ve milli kimliğin yansımasıdır.

Giysi, kişiyi dış etkenlerden (soğuktan ve güneşten) koruyan, süs olan, ayıp yerleri kapatan, toplumdaki yerini belirleyen (statü) ögesi olmakla birlikte etnik aidiyat göstergesi olarak da tanımlanır. “Giyim bir yönüyle bireyin yaptığı işi (savaşçı, din adamı, tacir, çoban vs.) dolayısıyla statüsünü, diğer yanıyla da ekonomik durumunu ve cinsiyetini ortaya koymaktadır” (Meydan, Guliyeva, 2020: 170).

Kaşkay toplumunun, İran’da yaşayan diğer topluluklardan ve Farslar’dan ayıran en önemli özelliklerinden birisi, onların giyim kuşamlarıdır.

Araştırmacı İraj Bashiri, Kaşkay erkeklerinin geleneksel baş giysisi olduğunu ve iyi at kullandıklarını, Kaşkay kadınlarının da karışık renklerde üst üste giydikleri geleneksel gömlek ve parlak eşarplar kullandığını yazmaktadır (Bashiri, t.y, 3).

Önemli kültürel unsur olan giyim, toplumun kimliğini yansıtır. Kaşkay aşiretlerinin giyimi sembolik, dini, kültürel, sosyal ve kimlikel bir işleve sahiptir. Yüzyıllar boyunca, farklı modalara sahip çeşitli kıyafetlerin ortaya çıkması ve şehirleşme gibi modern akımlar, göçebe erkek ve kadınların, orjinal kıyafetlerinden uzaklaştıramamaktadır. Bu giysiler yaş gruplarına, törensel mahiyetine göre de sıralanmaktadır. Örneğin, yas merasimleri, düğünler, kutlamalar ve bayram merasimlerinde giysilerin seçimi ve rengi, toplumsal kurallar çerçevesinde ve inanç kalıplarına uyacak şekilde seçilmektedir. Yas törenine giden bir kadın renkli kıyafet

giyemez, genelde siyah ve koyu renkler tercih edilir. Bu da toplumsal ve inanç kalıbı olarak Kaşkay kültürün has özelliklerindendir.

Düğün ve bayramlarda ise Kaşkay kadınları renkli uzun etekler, uzun gömlekler giyer, milli kıyafetlerine çok saygı duyarlar, gittikleri her ortamda kendilerini ve türklüklerinin belli olmasını isterler. Kaşkaylarda de elli yıl öncesine kadar kişinin kimliğini, sosyal statüsünü giydikleri giysilerle, başlarındaki şapkalarla göre ayırt etmişlerdir. Günümüz Kaşkay toplumunda da kimliğinin en önemli belgesi dilleri ve kültürlerinin yanında, kadınlarının kendilerine has başörtüleri, erkeklerin börkleri, çobanların ise giydikleri kepenekleridir. Hatta giysilerde kullandıkları renkler Kaşkay toplumunun duygu durumu ve düşüncelerini yansıtır. Genelde koyu renkler ve özellikle siyah renkleri, dul kadınlar ve yas tutan kadınlar giyerler. Renkli giysiler ise şadlık ve mutluluk renkleri olduğu için düğünlerde, bayramlarda, törenlerde giyilir.

D.Yoder, Avrupa’da olan halk giyimi veya geleneksel giysi tanımını şu şekilde yapmaktadır: Köylü kırsal nüfusun giydiği bugünkü anlamda 19. yüzyılda giyilen giysilerden farklı geleneksel, değişikliğe uğramamış giysi (Yoder, 1972: 296). Kaşkay toplumu hala Avrupa’da köylü giysisi olarak tanımlanan bu giysileri giymektedir.

Kaşkaylar, kendi giysilerini dört gruba ayırırlar. *Çiğünüstü geyimler- köyneg, belüstü geyimler tumman, şalvar, başgeyimleri-yağlık, çargat ve sevsekeler.*

Kaşkay kadınları geleneksel kıyafetlerini, özellikle de başörtülerini günümüze kadar korumuşlardır. Köyneg- gömlek, tumman- uzun etek, leçek- küçük başörtüsü, yağlık – orta ölçülü başörtüsü, külahçe, şalvar, arkalık, şal, erkekleri ise kuşak, kemer, arkalık ve börkleri ile tanınırlar. Sosyal statü açısından bakatığımızda Kaşkay ilinin üst düzey şahısları ile alt tabakaya ait kişileri arasındaki giysilere bakarak onların statüsünü ayırmak mümkündür. İlhanlar’ın kullandıkları kemer, kuşak onların üst düzeye aidiyetini göstermektedir. Orta ve alt düzey il erkekleri ise, arkalığın üzerine kemer yerine şal bağlarlar. H. Karataş’a göre kemer, Türk insanı için çok önem arz eder, sadece giysi olarak değil sosyal statüyü belirleğin öğedir (Karataş, 2016: 296).

Giysi için Kaşkaylar “libas” kelimesi kullanırlar. Elbiseye “don” derler. Kaşgarlı Sözlüğü’nde de “ton –elbise” olarak geçmektedir (Atalay, 1985: 19, 21).

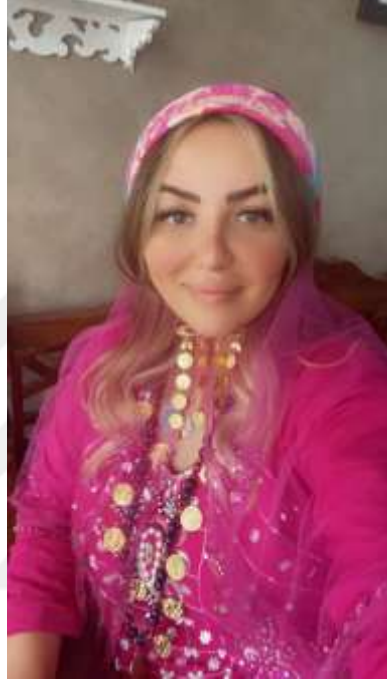
Dede Korkut Destanı'nda, “tonatmak” giydirmek anlamında “aç görsen toyurgıl, yalınçak görsen tonatğıl” ve “kara tonlu dervişlere nezir virdüm” giysi anlamında kullanılmıştır (Ergin, 2004: 81) .

Giysi seçimi göçebe hayatın zorlukları ve sürekli göç halinde olan bir toplum için hem soğuktan ve dış etkenlerden korunma hem de kolaylık sağlaması açısından önemlidir. Göçebe giysisinin tanımı köylü, çoban giysisidir. İran yasaları içinde yaşasalar da, kendi dillerinde konuşarak, kendi seçtikleri hayat tarzını yaşayan Kaşkaylar için giysi kısıtlaması yoktur. Geleneksel kıyafetlerini ve giysilerini giymekte serbestlerdir.

Kaşkay kadınları göçebe yaşamdan dolayı çarşaf giymezler, erkeklerden kaçmazlar, toy düğünlerde erkeklerle birlikte oturur ve eğlenirler (Resulzade, 2013: 47).

İran'da yaşayan diğer etnik gruplardan farklı olarak Kaşkaylar, hala geleneksel kıyafetlerini hem günlük hayatta hem de özel günlerde giyerler. Genelde yaşlı kadınlar evde yeni, günlük hayatlarında da Kaşkay elbiselerini kendi dilleri ile söylersek türkü kıyafetlerini giyerler. Kaşkayların giysilerinde kullandıkları süsler inançlarının tezahürüdür. Bu yüzden de giysilere saygı gösterilerek kutsallık atfedilmektedir. Hem günlük kıyafet seçiminde hem de bayramlarda, törenlerde giydikleri giysilerde kendi kimliklerini yansıtarlar.

Gelişmiş ülkeler bile hala geleneksel kıyafetlere önem vermekte ve onların yaşatılması ve korunması adına farklı yarışma ve moda günleri düzenlenmektedir. 2019 yılında ABD'nin Texas eylatinde, *halkların geleneksel giysileri konulu* bir yarışma düzenlenmiş ve Kaşkay milli giysileri de bu yarışmada kazananlar arasında olmuştur.

Fotoğraf 27: Kaşkay Geleneksel geysisi

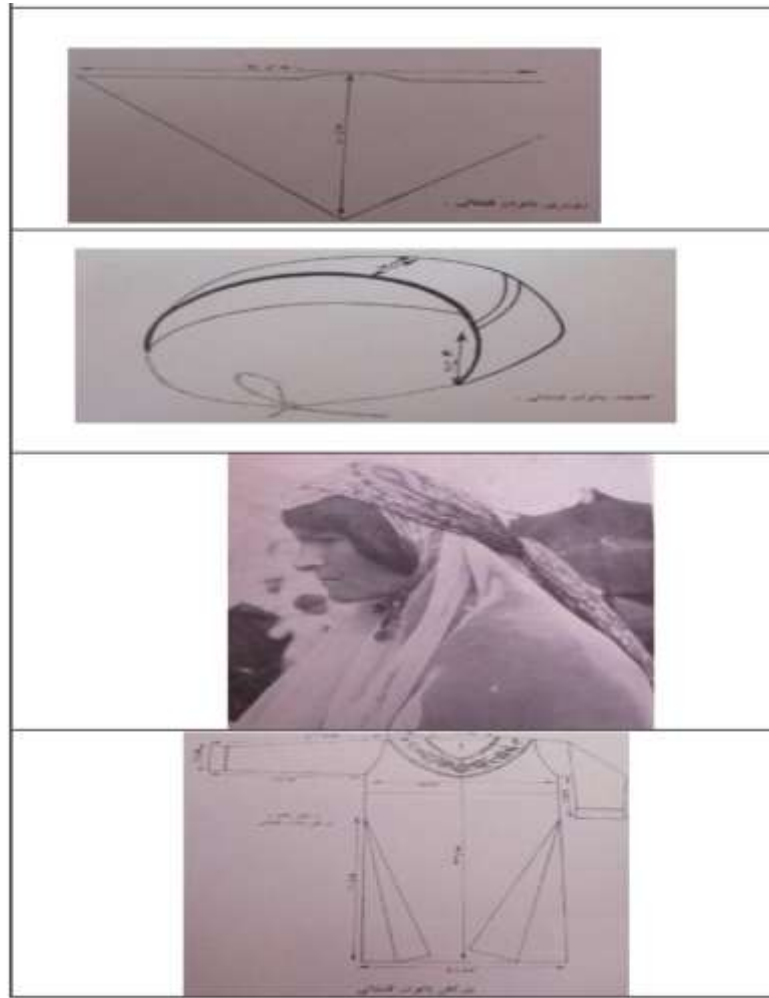
Kadın Giysileri, Çargat veya Leçek

Çargad-ince fileli kumaştan dikilen başörtüsüdür. Çargad çengelli iğne boğaz altından kapatılır ve genelde yaşlı kadınlar koyu renkli, genç kızlar ve kadınlar ise renkli kumaştan olan çargadlar kullanır. Çargatların üzerinden alından yukarı başın ortasından kulağı örtecek şekilde başın arkasından bağlanan **renkli yağlık** bağlanmaktadır. Bu yağlık çargadın baştan düşmemesi ve daha güzel görünmesini sağlar (K.K.24, (K.K.40).

Behmenbegi'ye göre çargat, Kaşkay kadınlarının başörtüsüne denmektedir. İnce kumaştan ve bezden dikilmektedir. Genelde çargat saçı örtmek amacıyla kullanılmaktadır. Çargatın üstünden renkli büyük bir şal örtülülür ve onun üzerine de başörtüsü bağlanır.(Behmenbegi, (1324) 1945:70).

Külahçe-kadın fesi

Genelde yaşlı kadınlar **Külahçe-kadın fesi** kullanır. Bu başörtüleri sadece başı soğuktan korumak görevini taşımaz, aynı zamanda her birisi kadınların kimliklerini de ortaya koyar. Çünkü Türk Mitolojisi'nde giysi sadece bezek eşyası veya soğuktan korunma amaçlı kullanılmaz, her giysinin anlamı vardır. “**Eşarp**” yedi renk ve kelagi-ağ ve koyu renkli eşarplardır. Kelağıyı genelde yaşlı kadınlar takar ve matemlerde kullanılır. “Eşarp” yedi renk, kelagi-ağ ve koyu renkli eşarplardır.

Fotoğraf 28: Çizim yapılmış Kadın Giysileri (Samira Haghighat'ın arşivi (K.K.23)

Samira Haghighat'ın “Kaşkay Türklerinin Giysilerinin İran'dakisiyasi ve sosyal olaylarına göre evriminin incelenmesi” (Kacar ve Pehlevi döneleri)” adlı makaleden alınmıştır: Verilen 1. Foto çarğat, 2. Kulakça, 3. Yağlık, 4. Kadın köyneği- kadın gömleğidir (Haghigat, 1400(2021).

Kadın kıyafetleri, Kaşkayların giysileri onların en önemli sembolleri haline gelmiştir.

Tonban veya Tumman

Kaşkaylarda “**tumman**” şeklinde kullanılır. Rekli ve hafif oluyorsa, bunlar alttan giyilir, en üstte giğilen ise daha kalın kumaştan yapılmaktadır (K.K. 6). Bel kısmına ip takılır, ayak kısmına da bant denilen süsler dikerler, başka renkli kumaşlardan ve boncuklar kullanılır. Tummanın aşağı kısmı ağır ve güzel olsun, aynı zamanda rüzgarlı havada yukarıya kalkmasın (K.K.12).

Tummana, **gerri**⁷⁹ **tummanı** ve **pileli etek** de denmektedir. Bu uzun etekler Kaşkay kadınlarının tercih ettiği önemli giysidir. “Eteklerin altından astarlık denilen ince kumaştan üst etekten kısa dikilen etek de giyilmektedir (K.K.25). Geleneksel uzun etekler ve elbiselerde evli kızlarla bekar kızlar arasında farklılıklar vardır. Bekâr kızlar açık renkli çiçekli etekleri, evli kadınlar ise daha derli toplu ve daha ciddi kumaşları tercih ederler (K.K.4). Genç kızlar evlilik yaşlarına geldiklerinde milli kıyafetlerini giyerler ki, bu da onların artık evlenmeye hazır olduklarına işaret eder. Giysilerinde kullanılan motif ve renk çeşitliliğinin her birisinin özel anlamları vardır. Genelde en çok kullanılan renk kırmızı renktir. Bu renk daha çok toy-düğün, nişan merasimlerinde ve bayramlarda tercih edilmektedir. Şadlık ve mutluluk rengi olarak tanımlanan kırmızı renk hem ateşin hem güneşin simgesidir. Aynı zamanda bu renk nazardan koruyucu renk olarak da bilinmektedir.

“Gelin veya diğer Kaşkay kadınların kıyafetleri çok renkli ve çoğunlukla sarı, yeşil, kırmızı ve mavi gibi canlı renklersahip kumaşlardan yapılır. “Tonban” veya “came” 12-14 arasından renki kumaşlardan yapılmış 4veya 5 etekten oluşmuş renkli ve üst üste giyinmiş bir kıyafettir. Alttaki “Tonban”lar genelde ucuz kumaştan ve üstteki “Tonban” ise genelde “mahmal” veya “zarı” veya “tur”dan değerli kumaşlardan yapılmaktadır” (Dehsorkhi, 2016: 47).

⁷⁹ Yaşlı kadın anlamındadır. Kaşkaylarda bazı kelimelerde cins ayrımı gözlemlenmektedir. Gerrimek-kadınların yaşlanması, qocamak- erkeklerin yaşlanması anlamındadır. Bir asanakta böyle geçmektedir. “Men gelende yarda bir söz varımdı, qorxuram ki, göynde qala gerriyer”.

Anlatılara göre tummanların sayısı kadınların statü durumuna göre değişirdi. Örneğin, sıradan kadınlar yedi kat tumman giyerlerdi, fakat ilhan ailesine mensup olan hanımlar ise on dört kat tumman giyerlerdi (K.K7).

Kadın Gömleği

Kaşkay Türkleri kadınlarının giydikleri gömlekler genelde kadınların yaşına, sosyal statüsüne, maddi durumuna, zaman ve mekana göre seçilmektedir. Genç kızlar ve gelinler açık renkli, yaşlı kadınlar ve dul kadınlar ise koyu renkleri tercih ederler. Kaşkaylarda köynek dedikleri gömlekler üst kısmı dar ve bedene yapışır, alt kısmı ise uzun olur. Eskiden, bunlar daha geniş ve bol olurmuş. Köğneğin uzunluğu, eteğin-tummanın eteğinden bir karış yukarıda veya onunla aynı boyutta olmaktadır. Genelde gömleklerin kolu uzun, eteğin altına kadar, yakası kapalı veya düğmeli olur. Bir de alt köyneği-gömleği var ki, bu da üst gömleğin altında giyilir. Çünkü üst gömleğin yanlarında olan yırtmaçlardan ve saçaklardan bu alt gömlek gözükmektedir.

Fotoğraf 29: Kadın Arkalığı

Arkalık- eskilerde sıcak tutması için, günümüzde ise özel günlerde tercih edilen bir giysidir. Arkalık, kalın kumaştan yapılan, uzun kollu, koltuk altında yırtmaçları olan, kısa, önü açık üst giysisidir. Genelde kadın arkalıkları üzerinde

nakışlar ve işlemler yapılır. Kadınların giyisilerle beraber doğal malzemelerden yaptıkları kadın süsleri, Kaşkaylar arasında çok ünlüdür. Günümüzde de bu süs eşyaları, takılar, kolye ve küpeler olarak yapılmaktadır.

Kadın Süs Eşyaları

Mehlu kolyesi, kokulu bir ağaç olan mehlu tohumlarından yapılırken, **mixeh kolyesi** karafilden yapılmaktadır. “*Melhodan ve mixehtan*” denilen bu tohumlardan yapılan boncukları boyunlarına asarlar. Hem karanfil hem de melho kokusu olan bitkilerdir. Bu karanfil ve melhodan yapılan boyunbağları, kullanılmadan önce bir gün soğuk suda bekletilir ki, kokusu daha güzel olsun. Eskiden parfümün olmadığı dönemlerde, göçebenin hem parfümü hem de boyunbağı bu doğal kolyelerdir. Obada her kadının boynunda bu “boyunbağıdan” vardır, bu hem sağlıklı olmak anlamında hem de kokusu güzel olduğu için takılır (K.K.5). Dereşörlü tayfasından Solmaz Nadiri adlı bir bayan, bu geleneksel boyunlukları yapan bir işletme kurarak geleneksel takı satışını yapmaktadır (K.K.2). Hala geleneksel düğünlerde hem gelin hem de düğüne gelen kız gelinler boyunlarına bu kolyeleri asmaktadırlar.

Fotoğraf 30: Kaşkay Gelin

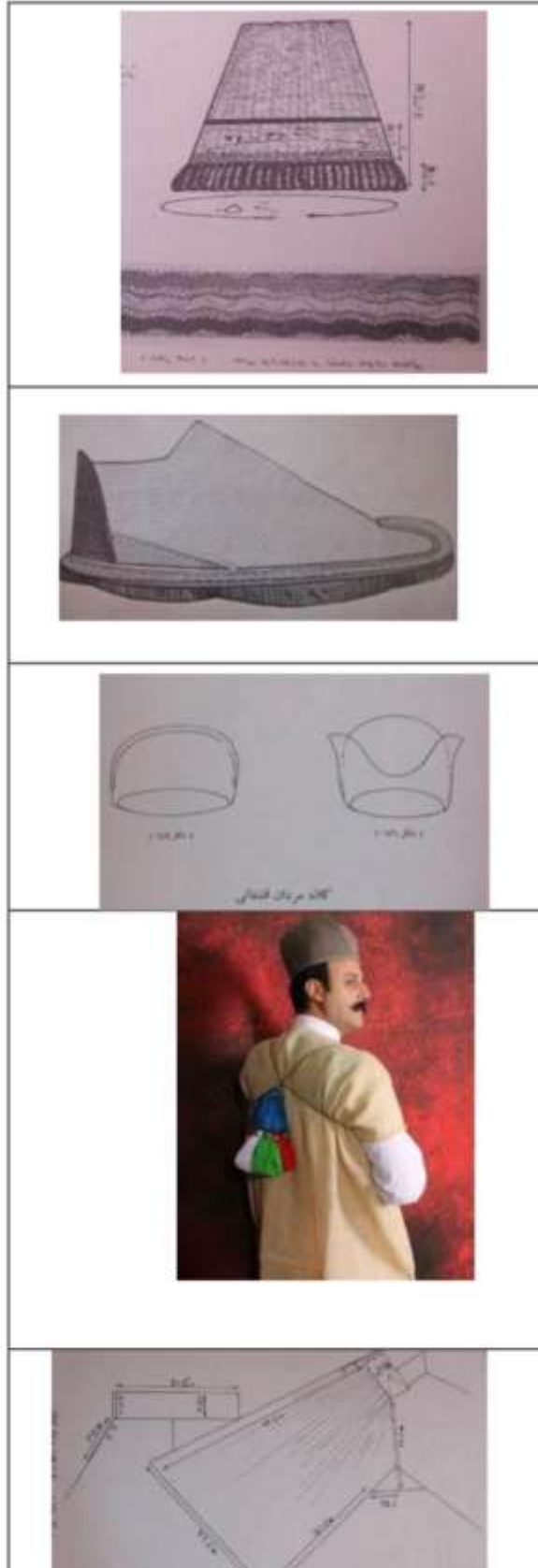
Fotoğraf 31: Melhoda boyunbağı

Kadınlar bacakları gözükmesin diye hem de soğuktan korunma amaçlı bu etekleri giyerler. Kaşkaylar arasındaki bir inanışa göre, eğer elbisenin eteği toprağa değerse, o kişiye kötü ruhlar musallar olur (K.K.12). Aynı zamanda kişinin ayakkabısı da yeraltı dünyasıyla, kötü ruhlarla ilişkilendirilir. “Kaşkaylarda eve ayakkabı ile girilirse, evin bereketi kaçır denmektedir” (K.K.17). Burada ayakkabının hem giyim hem de inanç açısından eve alınması uygun görülüyor. Ayakkabı veya ayak için kullanılan giysiler, eskiden kötü ruhlarla bağlantılı olduğuna inanıldığı için dışlansa da, şimdi dışardaki her türlü mikroba bulaştığı için dışlanmaktadır. Birisinin arkasından ayakkabı atmak o kişinin kovulması ve dışlanması anlamına gelir. Aynı zamanda birisine nazar değmişse nazarı değen kişinin ayakkabısı çalınır ve nazar değen kişinin evine getirirler ki, kötü ruh olan nazar, hastalık o kişiden veya o evden uzaklaşsın.

Erkek Giysileri

Kaşkay erkekleri sağlıklı bir vücut yapısına sahip olup, cesurlukları ile diğer halklardan ayrılırlar. Erkeler günlük hayatta özel bir kıyafet kullanmaz, fakat onları tanımlayan önemli şey, yazın ve kışın kullandıkları keçi kılından yapılan b rkleridir.

Fotoğraf 32: Erkek kıyafeti çizimi (Samira Haghighat'ın arşivi (K.K.23)

Çizim yapılmış Foto: Samira Haghigat'ın "Kaşkay Türklerinin Giysilerinin İrandaki Siyasi ve Sosyal olaylara göre incelenmesi" (Kacar ve Pehlevi dönemleri)" adlı makaleden alınmıştır: 1. Foto 2. Başmak-telek 3. Börk veya iki kulaklı külah 4. Zınhara, 5. Cükka (Haghigat, 1400(2021).

Arkalık

Bu külahları giyenlerin ise Kaşkaylı olduğunu hemen anlarsınız. **Arkalık**-kalın kumaştan dikilen uzun kollu ve topuğa kadar yanları yırtmaçlı erkek üst giysisidir. Erkek arkalıkları ise sade olur. Arxalık adı verilen geleneksel kıyafet onu giyen kişi ile ilgili birçok mesajlar verir. Arxalığın arka kısmında olan püsküllerin sayısı ve renginden onu giyen kişinin sosyal durumu, kaç çocuğu olması, püsküller öndeyse o kişinin evli olması anlamına geliyor. "Kaşkay geyim kuşamı Mevlevi giysisine benzer, yüksek bir şapka giyer, uzun bir giysi giyerler" (Resulzade, 2013: 49). Renkli giyim kuşam Kaşkayların geleneksel kültürünün en önemli ögesidir.

Fotoğraf 33: Erkek geleneksel kıyafeti

Gömleğin önü açık ve düğmesizdir ve beline de uzun şal beş kere dolandırılarak bağlanır önünden de tam göbeğin üzerine düşecek şekilde şal düğümленir. Arkalığın içine gömlek giyilmesi gerekir. Önü kapalı olan bu gömlek uzun kolludur. Arkalık üzerine genelde “**tirme**” nakışları islenir ve **ebirşpan** kumaşından yapılır. Kaşkay erkekleri törenlerde pantolon (şalvar) üzerine arkalık, cükke ve zinhare giyerler.

“**Cükke**” Arkalık yerine bazzen de arkalık üzerinden giyilen uzun etekli süslü erkek giysisidir. Keçi ve koyun ipliğinden yapılır.

“**Zinhara**” Erkek giysisinin sırtında olan süse denilir. Koltuk ve kol altında geçer belin arkasında birleşir. Üzerinde “Günpül” ponponları olan renkli püsküllerdir. Bu cükke ve zinhare törenlerde at yarışlarında, sopa oyunu zamanı giğilir.

“**Dolak**” Ayaklarına da pantolonun eteğine “**Dolak**” dedikleri bezden yapılan özel kumaşla sargı şeklinde sararlardı. Ayağa sarılan bu dolak hem pantolonun eteğinin yere sürtülmesinin karşısını alır hem de at binmeyi kolaylaştırır (K.K.78).

“**Börk**” Baş giysisi olarak da börk kullanılır. Börk ve nemedi derler. Bu börk de genelde keçi kılından yapılır ki, yazın sıcaklıktan, kışın ise soğuktan korur (K.K.24).

Eskiden Kaşkay erkeklerinin evli ve bekâr oldukları bu zinharada olan ponponlardan anlaşılırdı. Ponpon sayısı kişinin çocuklarının sayısına göre takılırdı. Çocukların erkek mi kız mı olduğu da ponponların rengine göre belli olurdu. Kırmızı ve pembe kız, mavi ve yeşil erkek çocuğu simgelemekteydi. Şimdi ise sadece süs eşyası olarak kullanılmaktadır (K.K. 22).

“**Kepenek**” Hayvancılıkla geçinen toplumlarda kullanılan çoban kürküdür. Keçi kılından veya koyunyününden keçeden yapılan önü açık kış giysisidir. Kolları yoktur ve manto gibi omuza atılır ve önü boydan boya açıktır. Süğuktan ve yağmurdan koruma amaçlıdır.

“Cenknife”, “Hoo”, “Çub bazı”, veya “uzama durma” oyununda “give” denilen ayakkbıları giyilir sopa değmesi halinde bacakların kırılmasını önlemek için bacaklara “**pa-piç** ve **pay-tabe**” kumaş ile sarılır.

3.6.3.15.13.1. Giysilerle İlgili İnançlar

Giysilerin üst kısmının yukarıyla alt kısmının ise altı dünyayla ilişkili olduğu düşünebiliriz. Çünkü börk ve başörtüsüne duyulan saygı, etek ve pantalona duyulan saygı ile aynı değildir. Bu da kutsalın yukarıyı simgelenmesi ile ilişkilidir. İnsan başının da yukarıda olması başa takılan börk ve yazmaya da kutsiyet atfedilmesine sebep olmuştur.

Kaşkaylarda hem kadın başörtüsü sayılan çargada ve yağlığa hem de erkek börküne çok saygı duyulur. Erkekler başına börkü koymadan önce onu öper sonra başlarına koyarlar. Karaçemen obasında yaptığımız derleme sırasında, biz de bizzat bu olayın şahidi olduk. Göçebe ailelerinden olan Eli Ezzaki, börkü başına koymadan önce öptü alnına dokundurdu ve daha sonra başına koydu.

Kaşkaylarda, kan davası ve diğer aile ve toplumun hayatını etkileyen olaylar zamanı, eğer kadın başörtüsünü- çargadını, yaylığını, yazmasını, leçeğini yere atarsa münakaşaya son verilmektedir. Buna halk arasında **“leççek atma veya ineleççek”** denmektedir. Leçek küçük yağlık anlamındadır. Yaşlı bir bayan leçeğini yere atar ve *“bu leçeğe bağışla”* veya *“bu leçeğime and verirem bağışla”* dediğinde, tüm husumetler son bulmakta ve kan davasından vazgeçilmektedir (K.K.3, K.K.40). Halk arasında *“ana çorgatı-yaylığı, hükümetten küvvetlidir”* diye inanılmaktadır. (K.K. 14). *Yağlık Kur'an kadar kıymetlidir* denmektedir. (Aghdam, 2009: 113). Bunun anlamını derleme yaptığımız kişilerden olan Ezizi Semender şu şekilde açıklamıştır: Eskiden yağlık, kadının namusunun ve iffetinin simgesi idi. Kadınlar başında yağlık olmadan erkek önüne çıkmazlardı. Günümüzde de yaşlı kadınlar yabancı erkek gördüklerinde hala leçek bağlar, yağlık örtünürler. Bir kadının yağlığını açması bir erkek için en ağır durum olarak görüldüğü için bu yağlığı hiçbir kimse geri çevirmezdi (K.K. 43). Kaşkaylarda başörtüsü ile ilgili diğer bir inanış, aileler arası ve tayfalar arası bir anlaşmazta **“özür dilemek”**, **“bağışlanmak”** anlamında aile büyükleri (erkek ve kadınlar) **boyunlarına “siyah şal” atarak özür dilemek için** birisinin kapısına giderse, karşı taraf bu özürü kabul etmesi ve bağışlamasıdır (K.K. 3, K.K.6).

Baş giysileri ilgili inançlar toplum içinde bir sembol haline gelerek korunmuştur. Nasıl ki, bayrak halkın ve milletin özgürlüğünün sembolidir, başörtüleri de yukarıyı simgelediği için, kutsallık atf edilmekte ve ona saygı duyulmaktadır. Başörtüsünün namus semboli olarak görülmesi de muhtemelen İslamı dönem gelenekleri içinde değişim ve dönüşüme uğramıştır.

“Külahını çıkarıp koltuğunun altına almak, kuşağını çözüp boynuna asmak, galibin silahı altından geçmek, eski Türklerde teslimiyet ve itaat sembolü sayılırdı. Bunlardan en önemlisi mağlubun galip huzuruna girerken, teslim ve itaat sembolü olarak, boynuna kuşağını veya silahlarını asmak adeti idi” (İnan, 1998: 331). Kaşkaylar bir işi başardığında, başarılı olduğunda borkünü çıkarır. Bununla ilgili İkinci Dünya Savaşı’nda olan bir Alman casusunun hatıraları, halk arasında hala anlatılmaktadır. Savaşı kazanarak geri dönen atlı Kaşkaylar, borklerini hayava fırlattı ve halay çekerek kutlama yaptılar. Alman casusu bunların bu coşkusu ve inancını eski Moğollara benzetmiştir (K.K. 1).

“Eski Türk döneminde de bilinen şapka ve başörtüsünün kutsal zirve ile özdeşleştirilmesi, onu duaların vazgeçilmez bir ögesi haline getirmektedir” (Lvova vd, 2013b: 205). Kaşkay kalk inancına göre yaylık-yazma ve bork, kişinin namus simgesidir ve bu yüzden toplum ona saygı duyar. Hatta erkek borkünün yere atılmamasına (genelde yukarıya konulur veya asılır), başörtüsünün de aynı şekilde yatak üzerine ve yüksek yere konulmasına dikkat edilir.

3.6.3.15.14. Renklerle İlgili İnançlar

Renk algısı, görsel iletişim aracı olarak görülmektedir. Fakat kültürel ve dini boyutlara indiğimizde renkler, yansıma ve çağrışımları ile farklı anlamlar kazanarak sembolik anlamlar ifade etmektedirler. Türk kavimlerinde de renkler kendi gerçek anlamları dışında sembolik ve manevi anlamlar ifade etmektedir. Bu sembolik anlamlar deyimlerde, kalıp ifadelerde, alkış ve kargışlarda, eski dini ve inanç bağlarını kısmen korumayı başarmıştır. Mitolojik bağlarını hala koruyan renkler sarı-ak, kırmızı-kızıl, mavi, siyah, yeni dinler ve kültürler içinde yeni sembolik anlamlar kazanmaya devam etmektedir.

Türk düşüncesinde sarı ve kırmızı güneşin ışınlarını, mavi Gök Tanrısı, beyaz ise Ülgeni temsil eder. Altay Mitolojisi'nde 'Ülgen'in "ışıklı" , "ak" ve "semavî" gibi vasıfları vardır. O'na "kurbustan aka" da denilir. O, Altaylann "Altın Tuu" (Altın Dağ), Şorlann "Pustak" (Boz Dağ) dedikleri ve yaratılışın tam orta noktasına yerleşen altın sarayındaki altın tahtında oturur'. (Beydili, 2004: 589).

Kaşkayların hem dillerinde hem de sanatlarının her alanında renklilik ve çeşitlilik vardır. Bu da kavim olarak onların sanatlarındaki derinlik ve gizemi, dünya görüşlerini ortaya koymaktadır. Kaşkaylarda renklerin dili var dersek yanılmayız. Çünkü bazı olayları, renkler ve semboller aracılığıyla ifade etmek, eski Türk geleneklerindeki gibidir. "Düğün alanını ve çadırları süslemede kullanılan ipler, püsküller ile kadınların, erkeklerin giysilere asılan süsler, sırtlarına sarkıtılan püsküller, bellerine bağlanan kuşaklar yedi renkten oluşmaktadır. Yedi temel rengin kendi açıklaması ve kendi anlamları vardır.

Kaşkay kültüründe her bir rengin temel işlevleri dışında maddi ve manevi bir önemi de vardır. Renklerin mitoloji ile ilişkini ortaya koyan temel renkler arasında olan siyah ve beyaz renktir. Siyah renk karanlığı, beyaz renk ise ışığı, aydınlığı simgelemektedir.

Beyaz renk

Ağ, ak ve beyaz renk anlamına gelmektedir. Sembolik olarak temiz, lekesiz, masum, dürüst, kutsal-arı, yüksek statü, hayvanlarda gri-kır rengi anlamını ifade etmektedir. "Türklerde ak/beyaz renk, en önemli renk olarak görülür; iyilik Tanrısı Ülgen'in simge-si kabul edilir ve ululuk, temizlik, yaşlılık, tecrübe, adalet, güçlülük gibi anlamlara gelirdi" (Albayrak, 2008: 6).

Masallarda "Beyaz atlı prens"- Kaşkaylarda "ağ atlı oğlan" olarak (Sibirya Türklerinde Er Sogatay – ağ oğlan) karşımıza çıkan Tanrı Ülgen'in prototipidir. Rüya yorumlarında da kutsal kişilerin rüyada hep beyaz kiyafette, nur yüzlü beyaz sakalı olarak görünmesi de Tanrı Ülgen'in beyaz ve ışığı simgelemesiyle ilişkilendirilebilir.

Kaşkaylarda halk arasında da ağsakal (aksakal- yaşlı bilge kişi) denilen kişiler, sadece ihtiyarlığı ifade etmek anlamında kullanılmaz, aynı zamanda büyük

olarak görülen ve sözlerine saygı duyulan beyaz sakallı erkeklerdir. Onları tanımlayan ak- sakkal kelimesi ise bilinçaltındaki tanrı prototipi ile özdeşleşir.

"Yakut Türkleri'nde, ilk ve büyük bir yaratıcının var olduğu şüphesizdir. Yakutlar, bu büyük yaratıcıya Ürüng-Ayığ Toyon derlerdi. Eski Türkçede "**Ürüng**" beyaz demektir. "**Ayığ**" yaratan, "**Toyon**" ise Tanrı, efendi demektir." (Ögel, 1998: 1: 430-431).

"Ak sözü ve rengi Şamani Türk inançlarında arılık ve yüceliğin sembolü haline gelmiştir" (Genç, 1997: 8).

Kaşkaylarda da ak, ağ renk- beyaz renk saflığı, temizliği, hakkı, doğruluğu ve adaleti simgeler. Gelin elbisesinin beyaz olması, damadın beyaz gömlek giymesi de arılığa, temizliğe işaret eder (K.K.3). Aynı zamanda beyaz ışığın ve mutluluğun rengidir.

"Aktan arrı, sudan duru" deyimini de paklığı ve temizliği ifade eder. "Ağ bahtlı olmak" şanslı olmak anlamındadır. Ağ –beyaz rengin pozitif anlamlar taşımasının mitolojideki tanrı ile bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz.

Eski Türklerde genç kızlar evlenene kadar kırmızı başörtü takarlardı. Evlendikleri gün ise beyaz giysiler giyerler ve beyaz başörtüsü takarlardı. Günümüzde gelinlik adı altında giyilen giysidir. Kültürümüzde gelin olma işareti beyazdır. Güzelliğin simgesi ise beyaz (ak), siyah(kara ve kırmızı (al) olan üç renktir. Ak gerdan, ak alın, ak bilek, ak boyun; kara saç, karakaş, kırmızı dudak, al yanak vb sıfatlar da güzellik tanıtılmasında kullanılmıştır (Yardımcı, 2016: 4).

Beyazın kutsallıkla ilişkisi, bazı Sibirya halkları ve Orta Asya Türkleri'nin geleneklerinde korunmuştur. Kırgızlar'da yeni evlenen kızlar başlarına ilk kırk gün içinde beyaz fular bağlarlar. Kırkı çıktıktan sonra ise beyaz fular çıkarılıp onun yerine medeni durumunun simgesi olan **beyaz** türban bağlanır.

Kazak göçebeleri arasında misafire beyaz yiyecek, süt, ayran ve kıymız ikram etme geleneği vardır. Çünkü misafir dış dünyadan geldiği için kutsal kişi sayılır. Sibirya Türkleri ise Şaman ayinleri ve dualar zamanı ateş üzerine ve toprağa saçarak süt dökerler. Kaşkay Türkleri'nde de beyaz olan yiyeceklerin (süt ürünleri, un, şeker ve diğer beyaz yiyecekler) gece evden verilmesi hoş karşılanmaz ve bundan sakınılır. Bu da beyazın kutsanmasından doğan bir inançla ilişkili olarak düşünülebilir.

Kara renk

rengin Türk dillerinin genelinde ilk anlamı siyah renktir. Genelde ifadeninin ilk ögesi olarak kullanılmaktadır (Karaburun, Karahan, Karakalpak). Konanov'un tesnifatına göre karanın ilk anlamı 1. Büyük, geniş 2. Önder, Dahi ve Güçlü, 3. Güçlü ama mecaz anlamda, 4. Yön bildirmek için, 5. İye ve ruhlar, yer adları, 6. Koyu renk, 7. Halk, köle, toplum, ordu, kaba'dır (Kononov, 1978: 161-169).

Kaşgarlı Sözlüğü'nde "kuz-kuz tağ, aynı zamanda yön olarak güneş görmeyen dağ anlamında verilmiştir (Atalay, 1986: 124).

Kara, kuzey (soğuk ve karanlık) yönünü gösterir. Güneş görmeyen yer ise karanlık olarak tanımlanmaktadır. Kara-kuzey, (yağız yer ve kara toprak), kızıl-güney (güneş ve sıcaklığı) ocağı, koruyuculuğu, tanrısalığı temsil eder, yeşil veya gök-doğu (güneşin doğusu ve ilkbahar), beyaz- batı yönünü, adelet ve gücü, ululuğu temsil eder, (sonbahar) sarı ise merkezi göstermiştir. Yer isimlerinde, coğrafi adlarda kullanılan kara kelimeleri, hem büyüklüğü hem de kuzey yönünü göstermek için kullanılmıştır.

Bildiğimiz gibi eski Türk kültüründe renkler mitolojik anlamları ile beraber aynı zamanda dört yönü –ciheti göstermek için de kullanılmıştır. Ziya Gökalp'a göre her cihetin ayrı bir rengi ve bu rengi semboleze eden bir hayvanı, bir unsuru ve mevsimi vardır. Kuzey'in rengi kara; batı'nın ak; güney'in kızıl; doğu'nun rengi ise gök renktir. Kuzey kış'ı, batı güz'ü, güney yaz'ı, doğu ise bahar'ı simgeler. Karadeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz isimleri de Türk düşüncesinin ürünü olan yönlerin renklerle ifadesine dayanmaktadır (Gökalp, 1977: 34).

Bunun en güzel örneği Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen "Karadağ ve Aladağ"dır. "Müslümanlar kuzeye, diyar-i zülmet demişlerdir. Kuzeyden esen yele *karayel* denmekte ve *karakış* dediğimiz mevsim de kışın şiddetini anlatmaktadır." (Rayman, 2014: 14).

Kara renk- "gara, gere (qara-qere)" olarak geçmektedir. Kaşkay ilinde bulunan coğrafi adlarda kullanılan kara kelimesi yön bildirmek için "Karadağ"; büyüklük anlamını ifade etmek için "Kara çemen" ovası; Kara Ağaç" nehri ise hem kuzeydeki nehir hem de uzun nehir anlamındadır (K.K.32). Bazı türk dillerinde coğrafi adlara (kara dağ, iki anlamı ifade etmektedir, kuzeydeki dağ veya ot

bitmeyen yer) ve milletlere verilen adlarda da (Karakalpak, Karakuman), kullanılmaktadır. Ustad Ayvazullah Safari, **kara** keliesinin bir anlamının da sürgün anlamında kullanıldığına dikkat çeker. Kaşkaylarda “**Karaçeyi**”, “**Karabeyi**”, “**Karabayat**”, **Karahatayi**” adlı tayfaların bu bölgeye sürgün edildikleri için bu adı aldıklarını söylemektedir (K.K.3).

Budakov’a göre, Türkler’de kara rengin ilk ve önemli anlamı önder, dahi, güçlü anlamlarıdır; fakat bu kelime özel adlarda mecazi anlamda kullanılarak “kaba ve korkunç” anlamlarını ifade etse de, aslında “güçlü”, “yenilmez” anlamına gelmektedir (Kara Mustafa). Kaşgarlı Mahmud Sözlüğü’nde de Hakaniye hanlarına **kara** denildiğinden bahsedilmektedir (Budakov, 1869: 53). Kaşkay Türkleri arasında erkek isimlerinin önünde kara sıfatı (Qere Hesen, Qere Bala, Qere Oğlan, Qere) çok kullanılmaktadır.

Kaşkay Türkleri arasında da siyah renk hem olumlu hem de olumsuz anlamlar içermektedir. Bu da kara rengin eski Türkçe’de ikili anlam taşıması -yeraltı dünyasını **kara kuvetleri, hem de büyüklüğü yüceliği** temsil etmesiyle ilişkilendirilebilir. Kaşkaylarda kara rengin eşanlamlısı siyah, beyazın eş anlamlısı ak, gök rengin eşanlamlısı mavi, abı ve yeşil, kırmızı rengin ise al’dır. Bu renklerde olan ikilik, bu renklerin anlamlarında çok anlamlılığa sebebiyet vermiştir. Bunlar sadece somut olanları değil, soyut/manevi olanları ifade etmek için de kullanılmıştır. Renkleri ifade etmek için kullanılan bu ikili kelimeler anlamlarından dolayı biri diğerinin yerine kullanılamaz. **Kara kış** yerine **siyah kış** denilmez, **kara yıl** yerine **siyah yıl** denilemez. Bu sebeple bu kelimelerin, renk dışında mitolojik bir anlam taşıdığını da görmüş bulunuyoruz.

Renklerle ilgili inanışlarda kara rengin, çok zaman yeraltı dünyasıyla ilişkisinden dolayı uğursuz olarak adlandırıldığını biliyoruz. “Başının üstünü **kara bulutlar** aldı”, “**kara yıl**”, “**kara yara**” sözcüklerinde kara kelimesi negatif anlamda, olumsuzluk ifade etmektedir. Orta Asya Türkleri’nden olan Kırgız Türkleri arasında da kara daha çok negatif olan sıkıntı, üzüntü anlamlarında kullanılmaktadır. Kaşkaylarda eğitimsiz, kültürsüz insana “**garanrgı**”; aynı zamanda evlenmeyen “evde kalan” kıza da “**kara dalı**” denmektedir (K.K. 75).

Halk arasında “**Qara el**” (**kara il**) kelimesi, durumu kötü olan, zorluk çeken bir grup insanı tanımlamak için kullanılır. “**Qara il**” (**kara yıl**) kelimesi de kıtlık olan,

yağmursuz geçen sene için kullanılır. “**Qara qış**” (**kara kış**) kelimesinde kullanılan kara kelimesi de kışın zorluklarına işaret eder. “*Bu benim üzüm kèrè, bu seniñ üzün ağ*” atasözünde yüzü kara,-günahkar, suçlu anlamındadır. “*Ağ pul kara gün içidir*”, “*Ağ gün adamı ağardar, gara gün karaldar*”. *Erli ağlar, ersiz ağlar, kırk oynaşlı kara bağlar*”.

Karşayılarda kullanılan gargış- (beddua) kelimesinin kökünün gara kelimesinden geldiğini düşünebiliriz. Bu sebeple kargış kelimesinin kökü olan -kara, yeraltı dünyasını ve karanlığı temsil etmektedir. Kara ile ilgili diğer olumsuz kelimeler şunlardır: *gara-gura yuxular* (karanlık rüyalar), *garabasma* (karabasma), *garanlık dünya* (karanlık dünya). Yaslı kadınların siyah giymesi, ölen kişinin kapısına siyah baydak asılması da, kara rengin gam ve gusseyi, matemi, yer altı dünyasını ve karanlığı ifade ettiğinin örneğidir. Kız ve gelinlere beddua olarak “*Kara giyiniñ, göy bürünəsən*”, “*Kara yağlık olasan*” “*Garayabatasan*” diye söylenir. Kocasının ölümünü görsün ve yasa batsın anlamındadır. Siyah kedinin uğursuzluğuna olan inanç da, aslında karanlık dünyadaki ruhlarla ilişkilidir. Beddua olarak -kargış olarak “kara baht, kara talih” kelimelerindeki kara sıfatı– kötü anlamda verilmiştir. “Kara baht olasan” (genç kızlara denilir, yani evlendiğinde kocanın hayrını görmeyesen anlamındadır).

Ölen kişi için *kara toprağın, kara yerin payı oldu* denmektedir. *Gara ecel, gara telli gara ölüm, gara toprak, gara günler* de metforik olarak kişileştirilir ve canlılaştırılır.

Oğuzname’de ölüm “*eğer istemez isen, kendine kara ölüm*” (Ögel, 1989: 315) kara renkle ifade edilmiştir. Kara yer, kara toprak da ölümü çağrıştıran ifadelerdir. “Kara yer ve kara toprak, bir mezardır: Anadolu’da bu anlayış yaygındır. Kutadgu Bilig, *bu bir avuç (avutça) kara topraktarı vazgeç* diyerek dünya toprağının faniliğinden söz etmektedir (Ögel, 1995, 2: 255).

C. Heyet’e göre, kara renk büyüklük, yükseklik anlamlarının yanı sıra hem de kara ölüm, kara gün, kara akşam, kara bulut gibi negatif anlamları ve kara keçe, kara koyun yahnısı, kara koç at, kara bağır, kara saç, kara sakal gibi renk tanımlamalarını ifade etmek için de kullanılmıştır (Heyet, 1995: 57).

Kaşkaylarda ise siyah rengin ilk anlamı kara –koyu renk anlamındadır (kara çadır). Kara renk ile ilgili birçok adlandırma vardır, bunlar: karanlık, ışıksız olan yer

(garangı ev-karanlık ev), kara toprak, üzücü, bahtsız, şansız (kara baht, karalı ev, kara yıl), isanlar toplusu, ordu, aşağı zümreden olan halk (kara halk, kara millet, kara çoban), yüksek, büyük, geniş anlamlarında (kara çemen ovası), yön- (Karadağ, Karaağaç nehri), güçlü (kara kış, kara soğuk) soğğun sertliğini göstermek için kullanılmaktadır. Kutsalı ifade etmek için de kara kepenekçi –kutu olan kişi şeklinde kullanılmaktadır.

Kırmızı ve Sarı renk

Kaşkaylar arasında **baydak-bayrak** çok önemlidir. Kaşkay baydakları önemli günlerde, bayramlarda, düğünlerde milli simge olarak çadırlar ve evlerden asılır. Bu baydak, Türklük renkleri dedikleri **beyaz, mavi ve kırmızı** renklerinden oluşmaktadır. *Devlet olmanın göstergelerinden biri sayılan bayraklarda kullanılan renkler ve yer verilen kimi simgeler kısmî değişikliklerle birlikte eskiye sadık kalınarak korunmakta ve yaşatılmaktadır* (Küçük, 2010: 193).

Kaşkaylarda renklerden bahsetmişken renklerin en çok kullanıldığı alanın kadınların geleneksel kıyafetleri olduğuna değinmeliyiz. Renklerde ifade edilmek istenen sembolik anlamlar ve verilmek istenen mesajlar, kıyafetler aracılığı ile verilmiştir. Düğünlerde, bayramlarda, özel günlerde renkli Türkü kıyafetleri (geleneksel Kaşkay giysileri kastedilir) giyerler. Kaşkay Türkleri'nde her merasiminin kendisine özgü geleneksel renkli kıyafeti vardır. Bu kıyafetler, yaş grupları ile kadınların statüsünü belirlemektedir. Genç ve bekar kızlar daha çok beyaz ve kırmızı renkleri tercih ederken, evli genç kadınlar ise yeşil ve mavi tonları, kırmızının farklı çalarlarında elbiseler seçerler (K.K.24). Yaşlı kadınlara garrı denmekte ve halk arasında siyah, lacivert ve koyu renkli elbiselere garrı tummanı-yaşlı kadın elbisesi denmektedir. (K.K.24).

Düğünlerin vazgeçilmezi ise halaydır. Halay çekerken ellerinde yelledikleri yeddi veya beş renkten oluşan (sarı, yeşil, beyaz, mavi ve kırmızı) yaylıklar bulunur.

Fotoğraf 34: Kaşkay Düğün dansları (Samad Avayekhoş'un arşivinden (K.K.45))

Bu rengli bez parçaları al elvan ve parlaklığıyla güneşin ışınlarını ve ateşi da çağrıştırmaktadır. Bu toplumlarda renklerin de kendi dili vardır. Sarı renk, Kaşkay yağlıklarında ve kıyafetlerinde çok tercih edilir. Kaşkaylar sarı rengin enerji verdiğine, kötü düşünceleri insandan uzaklaştırdığına inanılır (K.K.14).

Rus Türkologu Kononov'a göre, renklerin evrensel bir dili olsa da, kültürden kültüre renkler farklı sembolik anlamlar kazanarak değişmektedir. İnançların önemli parçası olan her renk her bir halkın hayatında farklı kültürel değerler ifade eder. Mavi rengi Moğolların, Kırmızı rengi Çinlilerin, Siyah rengi Tibetlilerin, beyazı Korelilerin, Sarı rengi ise Türklerin rengi olarak tanımlamıştır (Kononov, 1978: 160). Sarı renk Türk kültüründe güneşi simgeler. Güneş ise evrensel olduğu için kutsallık ve kutsal gücün simgesidir. Türk hakanları kendilerini güneşten, gökten kut alan hakanlar olarak gördükleri için kendi devletlerini de kutsamışlardır. M. Kafalı'ya göre, sarı rengi dört rengin merkezinde yer alan ve merkezi simgeleyen renk olarak tanımlar. Devlet yapısı bakımından da sarı renk merkez hâkimiyeti ve kudreti ifade eder. Altın sarısına Türk sarısı da denilmektedir. Altın da hakimiyetin ve zenginliğin göstergesidir (Kafalı, 1997: 21).

Eski Türklerde renklerin farklı anlamlarda kullanıldığını biliyoruz. “Özellikle mavi, kırmızı, siyah, beyaz ve sarı, majik renkler olarak kullanılır” (Örnek, 1973: 54).

Elli yıl öncesine kadar Kaşkaylarda gerdek çadırlarının sarı veya turuncu renkte olduğundan bahsedilmektedir. Sarı eski Türklerde hâkimiyet sembolüdür. Sarı renk altın renk anlamındadır ve güneşin rengi olarak da bilindiği için kutsallığı simgeler. Tanrı Ülgen’in altın kapılı sarayı ve tahtı da sarı renkte olduğu için sarı çadırın ile ilahi bir bağlantısı olduğu düşünülebilir.

Eskiden türk ordularının ortalarındaki hakan otağı ipekten ve altınlı çadırlardan orta yere kurulardı (Çelik, 1942: 41).

Kaşgarlı Sözlüğü’nde kumaşlardan bahsederken kırmızı, yeşil ve sarı renkli ipeklerden bahsedilmektedir, aynı zamanda Şaman törenlerinde yeşil(gök), kırmızı, sarı ve beyaz renkli bezlerin asılması, Şaman’a gökyolunu gösterdiğine inanılırdı (Genç, 1997: 26).

Günümüzde Kaşkay düğünlerinde ve bayramlarda çadırların ve çadır alanlarının sarı, kırmızı, yeşil ve mavi renklerden ve bu renklerdeki püsküllerle süslendiğini görmekteyiz. Bu da bize Kaşkayların eski inanç dünyasının yansıması olan renkleri, hala koruduğu anlamına gelmektedir.

Kaşkay Şairi Laçın Baharlı’ya göre, iki türlü boya vardır: Doğal (qalağan) boyalar ve geleşen boyalar. Doğal boya **göy, kırmızı ve sarıdır**. Bu üç boyayı karıştırarak diğer dört boya-renkler elde edilir. Göy ve kırmızı karışırsa benöş- mor renk olur. Göy ve sarı karışırsa yeşil- yeşil renk olur. Kırmızı ve sarı karışırsa kızıl ve turuncu renk olur. Göy, kırmızı, sarı karışırsa –ağ-beyaz renk olur (K.K. 63).

Sarı rengime bah, halımı bil, deyiminde sarı renk, hastalık adı olarak da geçmektedir ve sarılık hastalığının adı buradan gelmektedir.

Reşat Genç’e göre; Nevruz bayramında **sarı, kırmızı ve yeşilin** sıralamasıyla gerçekleşir. Yeşil dirilik, tazelik yenilik, sarı merkez ve hükümlanlık, kırmızı Tanrı, koruyucu ruh, ocak-ev, bağımsızlığı ifade eder (Genç, 1997: 2).

Kaşkay inancında da yeşil rengk daha çok baharın gelişini ve yenilenmeyi sembolize eder. Göçebe olan Kaşkaylar için baharın gelişi, otların yeşermesi ve yeni yerlere göç, hayvanların artımı ve bollaşmayı ifade eder. Yeşil renk bolluk ve bereketi simgeler. Günümüzde Kaşkaylar, nevruz sofrasına baharın simgesi olan

“**sebze**” adını verdikleri filizlendirilmiş buğday veya arpay koyarlar. Filizlenmiş buğday veya arpay, Oğuz grubuna dâhil olan diğer Türk halklarından Türkmenler ve Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Kadınlar daha çok bahar renkleri sayılan sarı, kırmızı ve yeşil elbiseler giyerler. Azerbaycan Türkleri’nde de nevrüz bayramı töreninde, baharın simgesi olarak semeni koyulur. Yazın sembolü sayılan “**bahar kızı**” yeşil elbise giyer. Bu gelenek, Özbek Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Güzel’e göre, Özbek Türkleri arasında kutlanan nevrüz geleneklerinde baharın simgesi **Baba Nevruz**’dur. Baba Nevruz bayram günü yeşil elbise giyer (Güzel, 1996: 173).

Kırmızı renk, güneşin ve ateşin rengi olduğu için mutluluk ve şans olarak yorumlanır. “Kırmızı, güneşin ve tüm savaş tanrılarının rengidir. Eril hareket ilkesini, ateşi, hükümdarlığı, aşkı, hazzı, gelin ve evlilikle ilgili birtakım hususları ifade eder. Onun bu genel anlamları Türkler’deki anlamlarına uygundur” (Çoruhlu, 2002: 188).

Kırgız Türkleri arasında kırmızı renk yaşamı, cesareti, şansı, kanı simgeler. Güneşin simgesi olduğu için pozitif duygu ve düşüncelerin sebebi olarak yorumlanır. Uğursuzluğu aradan kaldırmak için de kırmızı renkli kıyafetler giyilir. (yeni evlenen gelinler evde kırmızı giyerler) (K.K.75).

Kırmızı renk aynı zamanda majik yüklü renk olarak da tanımlanır, çünkü kötü ruhları kovmak için kırmızı renkli eşyalar kullanılmaktadır. Kırmızının kötülüklerden koruyucu bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Kaşkaylar arasında “al” gelmesini engellemek için, kadının doğum odasına kırmızı renkli kurdele veya kumaş asılması al basmasından korunmak amacıyla yapılan bir uygulamadır. İyi günlerde, şad günlerde düğün gibi mutluluk işlerinde kapıya veya çadıra kırmızı renkli bez veya kırmızı baydak asılır (K.K.22). “Gelin getirmede” baba evinden çıkınca kızın beline kırmızı kurdele bağlanması da kırmızının hem bakireliği (kan da kırmızı renk olduğu için) ve nesil artırmını sembolize eder (K.K.54). Fazla yağmur yağdığında, göçebeler kırmızı bez parçalarıyla (kırmızı-güneşin rengi olduğu için çağrışım amaçlı kullanılır) bezedikleri gelincikle dolaşarak güneşi çağırmaya, ondan yardım istemeye başlarlar (K.K.66).

Kırmızı renk şadlık ve mutluluk rengi olarak yorumlanır. Söğcülüğe-elçiliğe kız istemeğe gelen atın boynuna kız nenesi **kırmızı yağlık** bağlanır. Hatta düğün evlerinin kapısına kırmızı yağlık veya kırmızı kurdele asılmaktadır; bunun anlamı da

bu evin toy evi olması anlamına gelmektedir. Kırmızı renk şal-başlık takılması, kırmızı rengin nazardan koruyucu gücüyle ilgilidir. Çünkü Kaşkaylarda birisine nazar değmişse kırmızı giysin denmektedir. Kırmızının diğer adı **aldır**. Kaşkaylar, al kırmızı renk kelimesini çok kullanırlar. *Kaşkaylarda gelinliğin al renkte olmasına ve duvağın yedi renkli bir yaylık olmasına dikkat edilmektedir* (Kafkasyalı, 2015:722).

Gök (mavi) ve Yeşil renk

Kaşkaylar arasında eski Türk kimliğinin simgesi olan gök renk **göy- gök ve mavi renk**, açık yeşil, gri renk, gökyüzü, yeşillik, çayır ve tanrı anlamlarını ifade etmektedir. Yeşil ve mavinin ilk anlamı, tabiat ve canlı bitkilerdir. “Yeşermek” anlamında göğermek şeklinde kullanılır. Yeni “yeşil ağaç” yerine “göy ağaç”, sebze “**göy**” **ot**, “**göyerti**” denmektedir. “Çürük ağac suvarmağdan **göy olmaz**; bed-èsl adam öz èslinden **soy olmaz**” “Daş bir yerde ıalsa, **göyerer**” (K.K.12, K.K.24). “göy: mavi; yeşil”, “göyer- : göğermek; yeşermek” anlamında kullanılmaktadır (Aghdam, 2009: 204). Avrupalılar bile bu rengi tanımlamak için turkuaz, yani Türk mavisini demektirler.

Orta Asya Türklerinden olan Kazak Türkleri, halk arasında gök renkle yeşil renk arasında pek ayırım yapmazlar. Her iki renge **kök-kuk** derler. “**Kok maysa**” – “yeşil ot” **kök şaelin-** yeşil ot, olgunlaşmamış meyve için de “**kök alma**” demektirler. Kok şulen tecrübeli, deneyimli, aksakkal anlamına gelmektedir. Hayvanlarda da kök, gri anlamında kullanılır. “**kök ala**” at derler- **kır** renkli at anlamındadır Yeşil bazı ayırmalarda kullanılır ve buna da “**jasyıl**” denmektedir (**Rus Kazak sözlüğü**). Kazak Türkçesi’nde mavi renk- “**kök kökgildir**”; sebze anlamında –“**kökönis kök**”; gökyüzü anlamında da “**aspan kök**”; ham veya olgunlaşmamış “**pispegen kök şiyki**” anlamlarında kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesi’nde ise- mavi **renk “gök**”, sebze anlamında “**gök gök önüm**” gökyüzü anlamında “**asmân gök**” kullanılmaktadır. (URL-43)⁸⁰

Bu Kırım Tatarları’nın dilinde de aynıdır. Onlar da yeşil çay için “kok çay” demektirler. Eskilerin anlattıklarına göre, Türkler bu renkleri ayırmamışlar sadece kök-gök olanını kullanmışlar, yani yeşil renk daha sonradan kazanılmış, ad almış bir

⁸⁰ URL-43: (<https://sozluk.gov.tr/>) (Erişim Tarihi: 03.11.2021).

renktir. Bu ayırım Azerbaycan Türkçesi'nde de görülmektedir. Sebze için **göyerti**, sebzeli gözleme için, **göy gutab** denilmektedir. Yeşil gözlü kızlara da yeşil gözlü değil, göy gözlü denmektedir.

“Mavi Renklerin en derini olup Türk kültüründe genellikle Gök olarak söylenen bu renk insanlık tarihinde kutsa sayılan göğün ve suyun simgesidir. Zaten Arapça kökenli olan mavi sözcüğünün sözlük anlamı da su rengidir. Bilincin, gerçeğin, uyumun, sakinliğin ve umudun rengidir. Gök rengi sonsuzluğu, türeyişi, emniyeti ve rahatlığı belirleyip huzur veren bir renktir” (Yardımcı, 2008: 8).

Su ve insanın özelliklerini ifade etmek, mavi ve turkuaz renkleri kullanılır. **Göysu, göy deniz**, mavi su, **göy göz-** mavi göz, **göy geyim**, mavi giysi anlamında kullanılmaktadır.

Kaşkaylarda gök renk, İnsan için kullanıldığında mor renk anlamındadır. *“gözünün altı göğerdi”* demek gözaltının morardığını anlatmaktadır.

Gök kelimesi hayvanlarla kullanılırsa boz ve gri rengi ifade eder. Göy goyun, göy guzu, göy gurd-boz koyun, boz kuzu ve boz kurt- (gök börü) rengi anlamındadır. Göy koyun Kaşkaylar arasında kutsanan bir hayvandır ve kurbanlık için genelde gök koyun ve gök koç seçerler. *“Oğuz Destanı'nın mitolojik yapısında Oğuz'un yüzünün (Oşul oğulnung önlüğü çırağı kök erdi), ışığın (Köktün bir kök yaruk tüşti) ve kurdun renginin (Kök tülüklüg, kök jalluğ), kızın gözlerinin (Anung közü köktün kökre erdi) mavi olması bunların menşeyini göğe bağlar ve kutsallık atfeder... Mavi kelimesi şivelerin çoğunda boz, bozuntul, kır, ala anlamlarını içermektedir”* (Bayat, 2002: 523).

Gök rengin diğer anlamı gökyüzüdür. Göye bakalım- yeni gökyüzüne bakalım anlamındadır. **“Göy hakkı”** diyerek, gök üzerine yemin edilir.

Bu kelimenin de gök börü (bozkurt), Gök tanrı, Göktürk şeklinde bir yol izlediği düşünülebilir. Gök aynı zamanda Kaşkaylarda, yaradanı- tanrıyı simgeler. **Göygözlü tanrı, gökteki göy tanrı, göy güç** veya **göy tanrı** demektedirler (K.K.21). Eskilerde tanrının gökyüzünde olduğunun düşünülmesi, zamanla onu tanımlayan sifata dönüşmüştür. Tanrının gökyüzünde düşünülmesiyle, bazı kutsal kişilere de zamanla aynı kutsallık atfedilmiş ve onlar da gök ismiyle anılmıştır: Göy İmamzade, Göy Mescid denilen kutsal mekânlar da vardır (K.K.24). **“Göyde olan Göy çadırılı tanrı”** göçebe için gökyüzü anlamında aynı zamanda kendi yaşam tarzları ile

anlamlandırılan bu yaklaşımla anlatılmaktadır. Göçebe için çadır ne denli önemliyse, onların evi ise, Tanrının da olduğu yeri (gözyüzünü), evini göy çadır (gök çadır) olarak nitelendirmektedirler.

Ferruh Ağca'ya göre, “Eski Türkçede kö:k teñri ve kö:k kalık söz dizgeleri de, “gök, sema” kavram alanını işaretleyen aynı/benzer anlamlı sözcüklerden meydana gelmiş ikilemelerdendir... Bu ikilemeleri oluşturan sözcüklerin ayrı ayrı gökyüzünün hangi katmanlarını temsil ettikleri tam olarak belli olmasa da, ikilemeleri oluşturan her bir sözcüğün “yükselmek, yukarıda olmak” temel anlamına sahip fiil köklerinden doğduklarını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, kö:k sözcüğünün *kö:- fiilinden türediği, ilk anlamının “gök, sema” olduğu, “mavi, mavimsi yeşil” anlamını sonradan kazandığı ifade edilebilir. Keza teñri sözcüğünün de teñ- fiilinden türediğini, ilk anlamının “gök, sema” olduğunu, “yaratan”, “büyük, yüce” anlamlarının ikincil olduğu ifade edilebilir.” (Ağca, 2015: 219).

“Aslında Türkler göğe Kök-Tengri, yani mavi gök derlerdi. Bugünkü Türkçemizde kullandığımız "gök" sözü, göğün renginden başka bir şey değildi. Gök renk, kutsal göğün olduğu kadar, Tanrının da bir sembolü idi” (Ögel, 1989: 42).

Gök rengin Kaşkaylar arasında diğer koruyucu özellikleri de vardır. Gök muncuk-mavi boncuk, gök daş- mavi taş denilen boncuk, nazar değmesi için kullanılır. Onun kötü ruhlardan arındırma gücünün olduğuna inanılır.

Mavi renk genelde gökyüzünün rengi olarak tanımlandığı için, kutsallığı, tanrıyı ve semavîliği- gök börüğü, gök tanrıyı simgeler (Bayat 1993: 52).

Göy renk elbisede çoğu zaman abı, abi matem rengi olarak da anılmaktadır. Kaşkaylarda beddua olarak “göy vuran ağ üstüne”, deyimi vardır ki, bunun da anlamı, eskiden yaşlı kadınların beyaz bez üzerine başlarına siyah ve gök renk yağlık bağlamasıyla ilgilidir. Eskiden çarkad – kulakça yok idi, kadınlar saçlarına yağlık veya çarkad yerine beyaz bez sararlardı. Yas zamanı da matem rengi olarak beyaz bezin üzerinden siyah veya gök renkli bez bağlarlardı. Çünkü kocası yeni ölmüş bir kadın, ilk bir sene siyah giğer, ikinci sene göy reng giğer. Bu gök renkten herkes o kadının iki yıldır yaşlı olduğunu anlardı ve hatta onunla evlenmek isteyen ona isteğini belli edebilirdi (K.K.7).

Yas töreninde erkekler milli geyimleri olan arxalık üzerinden bellerine bağladıkları mavi veya siyah renkli şalı açar ve boyunlarına atarlar. Bir asanakta da

“Şalım gara boyandı, üzüm yere dayandı, benim ahu zarımdan, yatmış felek oyandı” matem rengi olan gara şaldan bahsedilmektedir (K.K.3).

Bu da erkeklerin yaşlı oldukları anlamına gelir. İran Türkleri arasında matem rengi olarak kapıya gök renkli, mavi bayrak da asılması geleneği de görülmektedir. Bu da eski Oğuzlar’da, gök-mavi rengin matem rengi olarak görülmesi geleneğinin devamı olarak düşünülebilir.

Kaşkaylarda eskimiş elbiselerin yeniden boyanması uğursuzluk gibi görülür o yüzden buna da “*geler gelmez*” denmektedir (K.K.5).

Kaşkaylarda yedi renk dışında “kaşka, ala, yaňgal, koňğur, puştugulu, duğu ve gülgez” gibi renk adları da vardır.

3.6.3.15.15. Sayı ve Rakamlarla İlgili İnanışlar

Sayılarla ilgili inanışlar Türk dünyasının hemen her yerinde benzer veya aynı şekillerde yaşatılmaktadır. 3, 7, 9, 40 ve 41 rakamları genelde uğurlu ve büyüsel güce sahip rakamlar olarak bilinmektedir. Eski Türk Mitolojisi’nde gördüğümüz Gökyüzünün 7 veya 9 kattan oluşması, 4 iklimin olması, 40 arşın derinliğindeki kuyuların varlığı, ilk ecdadın sayılara yüklediği anlamlardır.

Kaşgarlı Sözlüğü’nde de “dokuz tuğlu hakan” ve “dokuz sayısıyla uğurlanırlar” denilerek, dokuz sayısının uğurlu olmasından bahsedilmektedir. (Atalay, 1986: 127). Altay yaratılış mitinde Tanrı yerden dokkuz dallı bir ağaç bitirir ve onun dallarından da insanlar yaratır. Bu yaratılan ilk insana da “Dokkuz Dedeler” denilmektedir. Dokkuz sayısı bildiğimiz gibi Türk inanç sisteminde önem arz eden sayıdır. Kaşkay toplumu arasında da dini ve dini olmayan bir çok ritüel ve inançlarda sık sık karşımıza bu sayısı çıkmaktadır. Kaşkayı Türkleri arasında da “Dokkuz şehit imamzadesi” denilen kutsal zatların mezarı bulunmaktadır ki, bu mezar ziyaret edilmekte üzerine yemin edilmektedir (K.K.17).

Tanrı Ülgen’in üç yardımcısının olması gibi sayılar, daha sonraki Türk halklarının da folklor ve inanışlarında farklı şekillerde devam ettirilmiştir. Masallarda, destanlarda gördüğümüz 3 gün 3 gece yol gitmek, 40 gün 40 gece düğün yapmak, dört yol ağzında oturmamak gibi deyimler, aslında eski inançların izleridir.

Kaşkaylarda bazı çare ilaçların, duanın, iyi amaçla yapılan büyüün iyileştirici, koruyucu gücünün olması için onların mutlaka üç kere okunması gerekmektedir.

Kaşkaylar ayın 13. ve 21. günlerini uğursuz sayarlar. Bu rakamların eski Babil’de de uğursuz sayılar olarak nitelendiğini görüyoruz. Aynı zamanda 5, 16, 25 rakamlarının da uğursuz olduğuna inanılır. Haftanın ise cumartesi ve pazartesi günleri uğursuz sayılır. Cumartesi günü Musevîlerin kutsal günü olmasından dolayı İran’da yaşayan tüm Şiiler tarafından hayırlı iş için uygun sayılmamaktadır. Üç maşallah anlamında 3 kere tükürmek, nazarı önlemek amacıyla yapılmaktadır. *Atalar üçten diyerek* insanın hayatında 3 şansın olması, 40 sayısının mübarek sayılması, hem Türk kültüründe hem de İslam kültüründe önemli sayılardır. Kırk dökme geleneği, bir büyü ve muskanın gücünün kırk gün sonra işlevini yitirmesi, kırk yaşın ömrün geçiş dönemi olarak tanımlanması, ölen kişinin ruhunun 40 gün sonra o evi terk ettiği etin ve kemikten ayrıldığı gibi inançların, halk hekimliğinde kırk çeşit çiçekten yapılan ilaçlar, kırk tane taştan bakılan fal, kırk gün, kırk gece devam eden düğünler gibi geleneklerinin kökeninde “kırk rakamı” inancı yatmaktadır. Kırk inancı, Müslüman kültüründen önce eski Türk kültüründe de gözlemlenmektedir.

Kırk inancı Hakas Şamanları’nın Şamanlığa geçiş törenlerinde gözlemlenmektedir. Şaman, kırk ev dolaşır ve attan inmeden her evin etrafın üç kez döner...“Güney Sibiry Türkleri’nin defin töreninde yaşam ve ölüm arasındaki mücadele kırk gün sürerdi. Kırkinci gün (Tuvalarda 49. gün) ölenin ruhu canlılarla vedalaşır ve öbür dünyaya ayrılırdı” (Lvova vd, 2013b: 180).

Schimmel’e göre; “*Müslüman folkloru baştanbaşa 40’lı gruplarla doludur. 40 sütunlu saraylar; 40 atlı kahramanlar; masallarda bir batında 40 erkek ya da 40 kız çocuk doğuran anneler... Kahramanlar 40 macera ya da sınama yaşarlar, 40 düşman öldürürler ya da 40 hazine bulurlar. Çok sık 40 şehitten söz edilir ve Peygamberlerin Medine’deki mezarının başında 40 cesur adam katledilmiştir. Muhammed’in yeğeni ve damadı, Şii İslamın ilk imamı Ali’nin 40 müridi vardır. Gizemci İslamda 40 (Arapça erbain, Farsça Çihil, Türkçe kırk) ermiş önemli rol oynar*” (Schimmel, 2000: 268-269).

Eskiden sayı sistemi ve rakamlarla adlandırma olmadığı için, sayıları karşılayan kelimeler kullanılmıştır. Kaşkay Türkleri bu ölçümleri ifade etmek için hala bu kelimeleri kullanmaktadırlar. En küçük ölçü vahidi “**gilence**”-dir. Bir qol boyu

uzunluğa- “qulaç” (saçları qulaç-qulaştır), beş barmakla ölçüme “qarış” denilir. Avuç içi ile de ölçüm yapılır ki, tek avuçla olan ölçüm bir avuç, iki avucun birleşimiyle yapılan ölçüme “qoçovuç”, bir metr veya 90 sm uzunluk için “gerz”, 2 km uzunluk için “bir ağaç yol, bir ferseng yol, bir at nefesi yol” anlamında kullanılmaktadır. Bir puxt çay- dört parmağın ucu ile alınan miktar, bir baş tammaki-nargilenin başına konulan tembeki kabının boyutudur, bir batman- 3,5 kg denk gelen ağırlık için kullanılır (K.K.7). Kaşkaylarda “Sekkizli”, “dokkuzlu” tire adları da vardır. Bu da Oğuzların dokuz oğuzları ile benzemektedir.

3.6.3.15.16. Rüya ile İlgili İnançlar

Uyku insanın arafıdır, yani bu dünya ile diğer bir dünyası arasındaki zaman dilimidir. Uyku haline bazen küçük ölüm de denmektedir. Çünkü uykudayken ruhun bedeni terk ettiğine, daha sonra geri geldiğine inanılır. Fakat kişi ölürse ruh bedeni ebedi terk eder. “Rüya gaip alemin kapısıdır” denmektedir. Çünkü rüyalar gerçekler içinde şekillense de, aslında diğer dünyanın da habercisidir. Kaşkaylarda rüyası gerçek olan birine, *rüyası çin oldu- rüyası gerçek oldu* denmektedir. “Çin olmak” kelimesi Azerbaycan Türkçesi’nin sadece ağızlarında yaşasa da, günümüz Kaşkay Türkçesi konuşma dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kaşgarlı Sözlüğü’nde “çin”- söz-doğru söz anlamında verilmiştir (Atalay, 1986: 138).

Rüya yorumcuları, rüyaları gelecekle ilişkilendirirken, psikanaliz tekniğini insanın geçmişini öğrenmek için kullanır. Her rüya insanın içindekileri dışa yansıtırma şekli ve aynı zamanda geçmişinin bir parçasıdır. Genelde insanın yaşamak isteyip de yaşayamadığı anlar, rüyalara konu olur, yani rüya ne kadar **edebiyse, bir o kadar da gerçek sayılır**.

Freud, “*anlamsız hiçbir rüyanın olmadığını iddia etmektedir; tam geçerli ruhsal bir eylem olarak her birinin belli bir anlamı vardır. Gerçi her biri yüksek, tanrısal, insan dışı bir iradenin bir bildirimi, bir tebliği değildir, ama çoğunlukla insanın en içsel, en gizli isteğidir*” demektedir (Zweig, 2005: 310). Rüya evren dışı bir enerjinin beyindeki yansıması olarak da düşünebiliriz. Rüya gerçekmiş gibi bakılması ve onun gerçekleşmesinden sakınılması, bu düşlerin hakikatla az veya çok ilişkisi olduğunu düşünmeye imkân sağlamaktadır. Kaşkaylar arasında, olumsuz veya kötü rüya gören kişi düşünüyü anlatırsa, o şeyin gerçekleşeceğinden korkması

inancı vardır. Bu sebeple “*kötü rüyayı akarsuya daniş*”, “*gece rüya anlatılmaz*” gibi kaçınma ve inanışlar da halk arasında söylenmekte ve yapılmaktadır. Rüyanın şerrinden sakınmak için de, *o zaman gündüz evezine söyleyirem* (gündüz niyetine anlatıyorum) demek gerekir.

Gözle görünmeyen canlıları biz görmüyoruz diye onların varlığını inkâr edemeyiz. Ruh-enerji gibi görünmeyen, hissedilen ve kalp gözüyle görülen birçok gerçek vardır ki; rüyalar da ve ilham dediğimiz ruh aracılığıyla gelir. **İlham perisi** geldi demek, aslında bunun bize bir ruh aracılığıyla verildiğini göstermektedir. “Bir kimse uykuda ve rüyadayken bir şey görebilir veya bir icratta bulunabilir” (Tarhan, 2018: 165). Rüyada görülen ve gerçek hayatta yapılması güç olan olaylar folklor ürünleri ve sanat olarak karşımıza çıkar. Sihirli masallarda karşımıza çıkan kahramanın yeraltı dünyasına inmesi ve oradaki farklı aracı hayvanlarla kuş, atla tekrar ışıklı dünyaya dönmesi gibi olaylar aslında toplumun rüyalarının sanata, folklora dönüşmesidir. Freud’un yaklaşımıyla söylersek “Bir düş (baskılanmış ya da bastırılmış) bir isteğin (kılık değiştirilmiş) doyurulmasıdır” (Freud, 1996: 210).

Bildiğimiz gibi rüyada zaman ve mekân tanımı yoktur. Hadiseler ve kişiler bizim tanıdığımız ve tanımadığımız şekillerde cereyan edebilir. Rüyalar aslında bizim uykuluyken beynimizden geçen düşüncelerin ve hayallerimizin yavaşlamış halidir, çünkü insan gerçek ve gerçekdışı hayaller kurar. Biz uykudayken evrenle hızlı iletişimimiz yavaşlıyor ve o yüzden beynimizden geçen düşüncelerimiz rüyalarımız olur. Erich Fromm’a göre, “*Günboyu yaşadığımız olaylar, rüyalarımıza olumlu ya da olumsuz, ama mutlaka bir etkide bulunurlar. Eğer çevremizde gelişen olayların kişiliğimiz üzerinde olumlu etkileri varsa, bu olumluluk kendisini rüyalarımızda da gösterecektir. Eğer olumsuz bir etki yapıyorlarsa, buna bağlı olarak olumsuz bir rüya halinde ortaya çıkacaklardır*” (Fromm, 1992: 48). Rüyaların bir kısmı da bizim bedensel ve duygusal isteklerimizle orantılıdır. Tuvalet çıkılmadan uyunulduğunda bilinçaltı rüyada tuvalet ihtiyacının olduğunu, aç ve ya susuz uyunursa da yemek ve su görecektir. Kaşkaylarda *aç toyuk yuxuda darrı görer*”-*aç tavuk rüyada buğday görür* şeklinde bir deyim olup, bu durumu özetler niteliktedir. Bu deyimde rüyanın gerçek ihtiyaç sonucu ortaya çıktığını gösterir. Kaşkaylarda ayın son çarşamba gecesinde bakılan fal geleneklerinde, bekâr kızlar gelecek kocalarını rüyasında görmek için *tuzlu köke- çörek* yiyerek uyurlar.

Rüyalarında onlara su veren kişinin onların kismetindeki kişi olduğuna inanırlar. Bu fal uygulamasında da tuzlu yemenin karşılığında rüyada su istenmesi aslında vücudun ihtiyacı ile orantılıdır. Tüm kültürlerde rüya yorumuna çok inanılmış hatta kağanların yanında ve daha sonraki dönemlerde saraylarda rüya yorumcuları bulunmuştur. Türk dünyası halk hikâyelerinde de kahramanın rüyada gördüğü kıza âşık olması (rüya motifi) ve onu bulması etrafında gelişen olaylar rüya yorumunun ve rüyanın gerçek olduğu kanaatine dayanmıştır. Kaşgarlı Sözlüğü'nde e “tuş - düş, rüya, “Tüşe” düşü azmak ve düş görmek (ol tüş tüşedi –o düş gördü) anlamında kullanılmıştır (Atalay,1986: 125).

Rüya ile ilgili düşüncelerinden, rüya olayının Türkler arasında da özel bir yeri olduğunu görüyoruz. Rüya aynı zamanda düşsel bir haberdur. Tanrı'nın insana haber verme ve uyarma şeklidir. Türk islam kültüründe, Tasavvuf felsefesinde “**istiare düşleri, ve mana düşleri**” gelecekte haber veren yol gösterici özellikli rüyalardır. Kur'an'da geçen “Yusuf” suresinde Yusuf peygembere Allah tarafından rüya yorumunun (Yusuf süresi, 41-42-43 aye) öğretildiğinden bahsedilir. (URL-44)⁸¹

Genelde rüyaları yorumlayanlar Tanrı'nın seçtiği kâhinler ve din adamlarıdır. İslam dininde olduğu gibi Uygurlar ve diğer Türk hanedanlıkları döneminde, hükümdarların saraylarında “bilgin kişiler-kamlar veya bakış”, “müneccimler”, “rüya tabircileri” bulunmaktaydı. Türk İslam geleneğinde yazılan çok sayıda “tabirname”lerin varlığı da rüya yorumunun önemli yer kapsadığını göstermektedir. Kaşkaylar arasında da rüya yorumlayanlar sıradan kişiler değil **udumlu** kişilerdir. Eskilerde yıldızların hareketini gözlemleyen ve burçları araştıranlar müneccim olarak, şimdi ise bu kişiler astrolog olarak adlandırılmaktadır.

Kaşkaylar rüya yorumuna **yuxu yozmak (düş yozmak)** derler. **Yozmak** fiili, iki anlamda kullanılır, birisi yorumlamak anlamında, ikincisi gerçeklikten uzak aldatıcı anlamındadır. Yeni çocuğun başını karıştırmak için eline bir şeyler vererek **bir şeyle meşgûl etmeye** –çocuğun **başını yozmak** derler. Buradan da rüyayı aslında gerçeklikten uzak, aynı zamanda gerçeklik payı olan bir durum gibi yorumlayabiliriz.

Rüya dışında trans haldeyken **sayıklama- uyurken istem dışı sesli konuşma hali** eski insanların farklı anlamlar yükledikleri durumlardandır. Psikolojide önem

⁸¹ URL-44: (<https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/yusuf-suresi>) (Erişim Tarihi: 09.01.2021)

verilen bir konu olan trans hali“...uyutulmuş haldeyken ayık halde olduğundan çok daha fazla şeyleri almanın mümkün olduğunu göstermişti. İradesi uyumuş olan kişi, trans durumunda başkalarının karşısında konuştuğunu bilmediği ve bu sallantılı halinde dünyada yalnız olduğuna inandığı için en derin arzularını ve sırlarını farkında olmadan sayıp döker” şeklinde açıklanmıştır (Zweig, 2005: 305). Kaşkay halkı arasında **sayıklayan insan doğruları söylediğine** inanılır ve bu insanın serçe parmağını sıkarak sorular sorulur ve o kişiyle ilgili sırlar öğrenilir. Aynı zamanda “*Ayık-sayık olmak*” deyimini uyanık olmak anlamında kullanılmaktadır. Fakat bu kelimenin taraflarından biri ayık – uyanık anlamındadır, diğer taraf olan” sayık” kelimesinin bir anlamı bulunmamaktadır. “Sayıklamak” ”(kişinin rüyada istem dışı sesli konuşması) kelimesinin yola çıkarak “sayık” kelimesinin anlam daralmasına maruz kaldığını ve trans halini ifade ettiğini düşünebiliriz.

Rüyada at, kurt, geyik görmek hayra yorulan rüyalarlardır. Sebebi ise, bu hayvanlar kültürde hangi anlamı taşıyorsa, rüya yorumunda da aynı anlama sahip olacaktır. Hayvancı kavim olan Kaşkaylarda rüya yorumlarında şere yorulan hayvanlar da vardır. Ay, yıldızlar ve güneşin çıkması iyiye, batması ise kötüye işaretler. Rüyada ağaç görmek de Türk kültüründeki anlamından ötürü onların rüyalarına yansır. Rüyada kan, kavuşmaktır, uzun saç yolculuktur, uzun saç kesmek rüyada ömrün kısılmasıdır, Aka su hayra yozulur, ama bulanık su dedi-koduya, zarara işaret eder. Kötü rüya gören, rüyasını akarsuya danışır, arınır ve o zaman bu rüya gerçekleşmez. Ölmüş kişileri rüyada yaşıyormuş gibi görmek, o kişinin ruhunun eve gelmesi ve rüya sahibinden onu yad etmesini, ihsan vermesini (ölü aşı yapıp fakir fukaraya dağıtmak) istiyor anlamına gelir.

Rüyada çocuk doğurmak zengin olmak ve rızka kavuşmaktır.

Rüyada altın, gümüş görmek devletli bahtlı olmaktır.

Ata binmek muradına ermektir.

Tüfeng sesi bir olaya karışmak ve haber almaktır

Yuyunmak, banyo yapmak arınmak anlamına gelir.

Yağmurda ıslanmak kötü bir olayla karşılaşmadır.

Saç kesmek ömrü kısalmaktır.

Ölü arkasından ev süpürülmez. Evden bir eşya kaybolursa, bir başörtüsü veya bez parçasını alıp üç kere *şeytanın kuyruğunu düğdüm- düğünledim* dersin, kaybolan eşya bulunur. *Yalan yere yemin eden insanın ömrü kısalır, yeni elbisenin ilkini, şadlık getirsin diye şadlık yerlerde giymek gerekir, gelin ve baldız biri-birisinin elbisesini giyerse aralarında söz/kavga olur. İki insan aynı anda aynı sözü söylerse, biri diğerine ne zaman sevineceksin, mutlu olacaksın diye sorar, ilk soruyu soran kişinin muradı hasıl olur, akşamdan kirli kab bırakılmaz, o zaman evin rizki kaçır, aynı anda bir evde iki kişi ev süpürmez, çay bardağında çay köpüklenirse para geleceğine inanılır ve köpüğü alıp başa çekerler, diğer bir inanışta misafir geleceğine yorumlanır, hamur sıçrarsa eve misafir gelir, elinden kaşık yere düşse kadın misafir; çatal yere düşse erkek misafir gelir.*

3.6.3.15.17. Evren, Kozmik Dünya, Tanrı'yla İlgili İnanışlar

3.6.3.15.17.1. Gök ve Tanrı Algısı

Bir göçebe için Tanrı varoluşun sahibidir. Kaşkaylar Allah için “**Tanrı veya Tarı**” kelimesini kullanırlar. Tek Tanrı veya Gök Tanrı inancının kökeni Türklerin ve bozkır halkının eski dininden gelmektedir.

Tanrı, üst dünyaya ait olan Tengri'dir (gökyüzü). Gökyüzünün aksine - kozmosun bir parçası, asla "kok" ("mavi gökyüzü", "gökyüzü") ve "kalyk" ("gökyüzü", "gökyüzüne yakın") olarak adlandırılmaz. Gökyüzü, Batı Türklerinin mitolojisinde kişileştirilmiştir. Ermeni yazar Moses Kagankatvatsi, **Tengri Khan'ı** Kuzey Kafkas Hazarları'nın “Baş Tanrısı” olarak adlandırmaktadır. Onun için uzun ağaçlar adanırdı ve atlar kurban edildi, demektir (Türk Dilli Halkların Mitolojisi). URL-62)⁸²

Eliade'ya göre, “Tengri, başlangıçta göğün fiziki görünümünü belirten Altay kaynaklı kelime, Türklerin ve Moğolların semavi tanrısı”dır (Eliade, 1997: 361).

⁸²URL-62:

https://gufo.me/dict/mythology_encyclopedia/ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ_НАРОДОВ_МИФОЛОГИЯ (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

Türklerde Gök Tanrı'nın yanı sıra çok sayıda doğaüstü güçler vardır. Bu güçler ya bizzat "tanrı" (tengri) sözcüğüyle veya "kutsanmış" (iduk) sözcüğüyle nitelendirilmektedir (Roux, 2015: 123).

İsa Doğanlı'nın tabiri ile söylersek: Kaşkaylıların yaşam felsefesi Tengricilik inancıyla kaplanmış, Doğacılık yaşam tarzından zenginleşmiş ve Şamanizm töreleri ile donatılmış bir yapıdır. (URL-63)⁸³

3.6.3.15.17.2. Gök ve Tanrı İlişkisi

Çuvaş araştırmacı Salmin'e göre, Çuvaşlar'da Tanrı anlamında "Tura" kelimesi kullanılmaktadır ve bu kelime hem gökyüzü hem ecdat hem de fiil olarak yaratmak, döllenmek, inşa etmek, doğurmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır. "Tura" kelimesinin Tengri kelimesinin en eski versiyonu olduğunu savunmaktadır. Tura'nın olduğu yer ise gökyüzü olarak düşünülmektedir. Çuvaş dualarında da üst katta olan Tura diye hitap olunur (Salmin, 2016: 258-259).

Eski Türklerde göğe "Tengri" denmektedir. Eski Türkdilleri Sözlüğü'nde de Tengri kelimesi 1. Gökyüzü, 2. Tanrı, 3. İlahi, 4. Kral anlamlarında verilmiştir. Hatta "Tengri jerry" derler-yani yer tanrısı anlamındadır. "Tengrideki" derken –yani gökyüzündeki anlamını da ifade etmek için kullanılmıştır (Drevnetyurksiy Slovar, 1969: 545). Kutsal, yüce bir güç olarak tasavvur edilen gök, ilk zamanlar sadece maddi gökyüzünün adı idi, daha sonraki dönemlerde ise gök yüzü olan Tengri görünmez olan kainatın yaratıcısı Tanrı'ya dönüştü. Bu kelime ilkel mahiyetini birçok Türk dillerinde hala korumaktadır. Oğuz grubuna ait olan Türk dilleri içinde ise Azerbaycan Türkçesi'nde ve Kaşkay Türkçesi'nde bazı kalıp ifadelerde bu kelimeler varlığını korumaktadır.

Azerbaycan Türkçesi'nin batı ağızlarında da bu kelime deyim olarak kalıplaşmış ve şöyle kullanılmaktadır: "*Tanrı menem yağmaram*". Burada tanrı kelimesinin yaratan değil gökyüzü anlamını ifade ettiğine şahit oluyoruz. Yağmur gökyüzünden geldiği için, aynı zamanda eylemi yapan öznenin kendisi olduğunu göz önünde bulundurarak kelimenin gökyüzüyle bağlantısını görmüş oluyoruz.

⁸³ URL-63: <https://yolumuzdernek.com/turk-toresine-dayanan-guc/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

“*Tanrın yere dökülsün – gök tepene yıkılsın*” (Altaylı, 2005: 496) kargışlarında da tanrı kelimesi yaratıcı değil, gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Tanrı denildiğinde burada akla gelen maddi gökyüzüdür ki, günümüzde de bilinçaltı kodlarla yaşamaktadır.

O. Kabadayı’ya göre, Köktürk metinlerinde gök sözcüğünün mavi renk anlamı, gökyüzü anlamından daha kuvvetlidir. Bu dönemde ise gökyüzü anlamı Teñri -tengri kelimesiyle karşılanmaktadır. Yani tengri kelimesi hem gökyüzü hem de tanrı anlamında kullanılmaktadır. Sonraki dönemlerde de Teñri kelimesi gökyüzü anlamından uzaklaşmış ve sadece tanrı anlamında kullanılmıştır (Kabadayı, 2007: 76).

Türklerin gökyüzüne atfettikleri kutsiyetin sebebi güneş, ay ve yıldızlar dışında, gök yüzünün aynı zamanda engin ve sırlı bir alem olarak düşünülmesi idi. İnsanlar, anlamını bilmedikleri meteorolojik olaylar-doğa olayları, kar, kış, yağmur, fırtınalar ve afetlerin de çıkış yerini sırlı gözüken gökyüzüne bağlamışlardır. İnsanlar bu doğa olayları karşısında aciz olmuş, bu olayları gökten-tanrıdan gelen bir işaret olarak, Tanrının gazabı olarak algılamış ve bu yüzden de gökyünü güçlü ve kudretli görmüşler. Bu sebeple gök kudretli olduğu için, Tanrı’nın mekanı gökyüzünde düşünülmüştür.

İbn Fadlan, Türkler arasında yıldırım düşen evin, Allah’ın gazabına uğramış yer olarak bilindiğini ve o yere yaklaşmadıklarını söyler (Şeşen, 1975: 55).

Yıldırım ve şimşek gibi doğa olayları Kaşkay Türkleri arasında de tanrısal nitelikli güç olarak görülmektedir. Bu olayı Tanrı’nın insanlara gazabı olarak düşünürler. Halk arasında “*evine ıldırım düşsün*”, “*ıldırım başına*” “*ıldırım vursun*” şeklinde deyimler vardır. Türkmenistan Türkmenleri’nde de “*yıldırım çakanda huday gazableniptir*” denmektedir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 19).

Tanrı’nın tek olarak algılanması inancı, engin-uçsuz bucaksız ve güçlü tasavvur edilen gökyüzünden gelmektedir. Çünkü Türkler’in düşüncesinde mistik güce sahip olan sadece gökyüzüdür. Bu yüzden gökyüzü kutsallaştırmış, “**üstün bir güç**” olarak görülmüştür. “**Üstün güç**” tanrı adlandırılmadan önce gökyüzüne bağlanan ve gökyüzünden gelen bir güç olarak nitelendirilmiştir. Gagauz Türkleri gökyüzünü ve tanrıyı tanımlarken “**Tangrylar Tangrysy**” kelimesini kullanırlar.

İbn Sina varlıklardan bahsederken bunları, mutlak varlık, zihni varlık ve zihin dışı varlık olarak üçe ayırmaktadır. Mutlak varlık mücerret soyut olandır, bu insanın zihninde yarattığıdır. Zihin içinde var olanın dışarda varlığı gerekmez, fakat zihin dışında olanın dışarda varlığı gerekir. Tanrı'nın varlığı da mücerrettir. "Tanrı ile kainat" arasındaki fark, tanrının zorunlu varlık, kainatın ise olurlu varlık olmasıdır, der (Peker,1992: 12- 30).

Gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar vs. görüldüğü gibi tasavvur edilir, fakat Tanrı'nın şekli ve tecessümü her toplumun düşüncesine göre değişmektedir. Kainatın maddi bir resmi vardır, fakat Tanrı kavramı bu maddiyat dışındadır. Zihin içinde yaratılandır. Bu yüzden de hem kozmik dünya hem de Tanrı maddi olanla zihinsel olanın birleşimidir. Tanrı ne kadar maddesel olmasa da gökyüzünde, yukarıda düşünülmektedir. Kafesoğlunun tabiri ile söyleyecek olursak, *"Her ne kadar Gök dininin o çağlarında da, Tanrı itikadının bütün temel prensiplerine rağmen, kainatı kaplayan, her yerde her yerde hazır bulunan, her şeyi sınırsız hakimiyeti altında tutan maddi gökyüzünün; bütün hayatını, varlığını semaya borçlu bozıklının gözündeki Tanrı telakki edilmiş olması mümkün ise de, herhalde eski Türk'ün kafasında mekanı göklerde olan, cisim (madde) haline sokulamayan bir, tek Tanrı inancı mevcut bulunuyordu* (Kafesoğlu, 1973: 30).

İnan'a göre "Eski türkçede tengri kelimesi göze görünen gök ve " Allah" anlamlarını ifade etmiştir. Şimdiki şamanistler nasıl ki bir dağı yahut bir ırmağı aynı zamanda bir ruh telâkki ediyorlarsa eski Türklerde göğü (semayı) öyle, yani maddî bir varlık sandıkları gök ile yüksek ve büyük bir ruhu — tanrıyı aynı şey telâkki etmişlerdir" (İnan, 1986: 28). Buradan hareketle araştırmacıların, Türkler'de olan tanrı kavramını ve tanrı algısını farklı şekillerde yorumladığını görmekteyiz.

Eliade "Şamanizm" adlı eserinde, "Göksel bir Yüce Tanrı inancı Orta Asya'da ve Arktik bölgelerde kökensel ve çok eskidir" der..."Yüksekliğin" kendi başına kutsal sayıldığını, arkaik toplulukların birçoğunun yüce tanrısını "Yukarıdaki", "Gökteki" ya da sadece "Gök" gibi adlar taşıdığını biliyoruz" şeklinde ifade eder (Eliade, 1999: 22,36).

H. Güngör'e göre, Türkler soyut Tanrı kavramına erişmeden önce de Tanrı'yı gökte tasavvur etmişler ve Orhun Kitabeleri'nde geçen "Üze Kök Tengri" ve Tengri

teg tengride olmuş Türk Bilge Kağan” terkiplerinde Tanrı hem gök anlamında, hem de tanrı anlamında kullanıldığı görülmektedir (Güngör, 2002: 262).

Tanrı’nın yerinin neresi olduğu gibi sorulara Bozkır kültüründe, göçebenin çadır ve davarı dışında sınırlar bulunmadığı için Türkler’in bozkırın sonsuz boşluğunda görebildiği tek şey göğün sonsuzluğuydu. Bu yüzden de yüce yaratıcı olan Tanrının ancak bu sonsuz görünen mekâna sığabileceği veya kendi büyüklüğünü ve yüceliğini bu yolla gösterebileceğini düşünmüşlerdir (Ahmetbeyoğlu, Şen, 2018: 47).

Harun Güngör, Türk diline dair etimolojik sözlüklerde kelimenin önceleri gökyüzünü, daha sonra tapınılan varlığı ifade etmek üzere tenri (tenğri), tanrı, bayat tenri, ugan tenri biçiminde kullanıldığı belirtilir. Ayrıca tanrı kelimesinin “göktanrı, gök” anlamında Sumerce dıngır/dingirden geldiği ve tıngır, tıngrı, tenğri vb. şekillere dönüştüğünü söyler. (URL-64)⁸⁴

Kaşkaylı araştırmacı Laçın Baharlı, tanrı kelimesinin -Sumer dilinden geldiğini fikrini savunmaktadır. Tanrı iki kelimedenden oluşmaktadır der ve şöyle açıklar: “tan + rı. Bu kök, tan, tən, din ve dim şeklinde de kullanılmış. Sumer dili sözlüğünde olan kelimelerin anlamlarını şu şekilde aktarmaktadır. Tanrı iki kelimedenden oluşmaktadır der. “tan + rı. Bu kök, tan, tən, din ve dim şeklinde de kullanılmış. Sumer dili sözlüğünde olan kelimelerin anlamlarını şu şekilde aktarmaktadır. **Tən:** to be cool = dınləmə, become cool = dınləməg, extinguish = essilməg, aram olmag. **Tam:** to be bright = pırillayan, (to be) pure = arrı, durru, to purify = arrınmag, (to be) clean = təmiz, to trust = e’timad, bəgənməg, o believe = mutlu ınanc. **Dan:** clear = arrı, durru, pure = arrı. **Dim:** to create = yaratmag. **Ri-kökü** to cry out = ücədən səslənməg, xuruşi, (to be) distant = uzaq, imbue = güçlü, impose = nəzm verməg, to lay down = qərar verməg, cast = qalib,a tökməg, to set in a plase = nəzm verməg, to lean on = arxa olmag, to set in place bir = yerə qərar verməg, to release = qurtalmag. (Sumerian English Dictionary by Pensilvania University (EPSD) Sonuçta Tanrı kelimesinin “Arrı yaradan, qurtaran yaradan, gövənməli yaradan, pırillayan yaradan, gövənməli arxa, arrı arxa, işiq arxa,

⁸⁴ URL-64: (<https://islamansiklopedisi.org.tr/tanri>) (Erişim Tarihi: 24.08.2021).

bəgənməli arxa” anlamlarına geldiğine dikkat çekmiştir” (Bilgi araştırmacının yayınlanmamış makalesinden alınmıştır. K.K.63).

F. Bayat “Türk Boy Adları Etimoloji Sözlüğü” eserinde “ten” (orta), “Teng” kelimesi ise “Göğün ortası” anlamına, ikinci taraf “ır”-yır ise “yer” anlamındadır. Tan veya Dan gece ile gündüzün ortası anlamındadır, der. (Bayat, 43, 64). Azerbaycan ve Kaşkay Türkçesinde de ten sözü orta anlamında kullanılır. “Yolun ten ortası” derler. Burada hem “orta” hem de ten” kelimeleri korunmuştur. “Dost dostu ten (yarısı, ortası) gerek, ten olmasa gen (ırak*uzak) gerek” bu atasözünde görüldüğü gibi dost dostla benzer, ortak özelliklere sahip olmalıdır eğer öyle olmazsa o dost ırak-uzak olmalıdır.

İnan’a göre, Eski Türkçede “gök” (sema) ve “ en büyük ruh” mefhumları tek bir kelime (“ tengri”) ile ifade edilmiş, gök (mavi) kelimesi ise bunun sıfatı olarak kullanılmıştır (İnan, 1986: 28).

Azerbaycan Dilinin Etimoloji Sözlüğü’nde de Tanrı kelimesinin “tanımak” fiilinden geldiğine ve “tanınan veya sitayiş edilen” anlamına geldiğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda gökyüzü, sema anlamına gelen **“xan tegre”, “xan-han”, “tegre-kübbe”** anlamına gelmektedir. Tengri-Gökyüzü anlamında gökyüzün sahibi anlamına gelir (Azerbaycan Dilinin Etimoloji Sözlüğü).(URL-65)⁸⁵

"Türk lehçelerinde, "Tanrı ve gök", anlamında kullanılan "Tengri" sözcüğü, Sümerce de aynı "Tanrı ve gök" anlamındadır (Tanyu, 1980: 8). Büyük Sümerce Sözlük’te “tingir” veya “dingir” olarak çevrilen sözcük “tanrı, ilâh, tanrıça” olarak verilmiştir (Aydın, 2013: 1320).

Bilgin’e göre de, “Tengri kelimesi Köktürk yazıtlarında ‘gök, gökyüzü’, göğün rengi (maviliği) ve ‘tanrı’ anlamlarında kullanılmıştır” (Bilgin, 2005: 190).

Roux, 14. Yüzyıla ait edilen Ku’ran tercümelerinden yola çıkarak Allah kelimesinin Tanrı olarak çevrildiğine dikkat çekerek “Genelde Gök Tanrı, onun niteliklerini almadan çok evvel dahi, Allah’a benzetilmiştir” der (Roux, 1998: 32). “Bugünkü Orta Asya Türk şivelerinin ekserisinde Tengri "Tanrı" ve "Gök” mânalarında kullanılmıştır (Tanyu, 1980: 18).

⁸⁵ URL-65: (<https://obastan.com/axtar/?l=az&q=tanr%C4%B1>) (Erişim Tarihi: 24.08.2021).

Eski Türkçede tanrı kelimesinin hem gökyüzü hem de yaratıcı anlamlarında kullanıldığı bellidir. “Üze gök tanrı, asra yağız yir kılındukta, ikin ara kişi oğlu kılınmış –üste mavi gökyüzü, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış” (Ergin, 2018: 40).

E.Esin’e göre, gök ve yer (yeryüzü) bir birisine zıt olan aynı zamanda birbirini tamamlayan iki evrensel sistemdir ve bu sistem Proto Türklerin ilk kozmolojisidir.. Kök eski Türkçede gök ve ya Tengri anlamındadır, der (Esin, 2001:19, 29). Buradan da anlaşılabacağı üzere Türklerin kozmolojisi aynı zamanda yaratıcıyı simgeler.

Kaşgarlı Sözlüğü’nde de “tanrı kelimesinin sema, gökyüzü” (Atalay, 1998: 377) anlamından bahsedilmiştir.

Kaşkaylar ataların kültürüne bağlı olan bir toplum olduğu için, ata baba gelenekleri ile birlikte günlük konuşmalarında atasözleri ve deyimleri de aşırı derecede çok kullanırlar. Bu deyimlerde Tanrı ile gök ilişkisi üzerine çok sayıda örnekler yer almaktadır. *Târidan gelmese, bendeden gelmez (108-7) tanrıdan gelmezse, kuldan gelmez* (Gündüz, 2010: 102). Diğer ünlü bir atasözü ise, “*Köpek dua’sı kèbül olsaydı, göyden sümük gelerdi*”dir. Buradan görünüyor ki, dua ile göy arasında bir ilişki vardır. Gönderdiği gökyüzünden gelendir. Birisi yalan söylerse ki, “*Allah yukardan baxır veya Allah göyden baxer yalan söyleme*”, Seni “*Göydeki göy tariya tapşirdim*” - emanet ettim, “*Göydeki Tarı yar olsun*” denmektedir (K.K.45).

Kaşkaylar (Keşküllü tayfası) Gök Tanrı için “**Gökteki gök kurra**” demektedirler. Kaşkaylar, yemin ederken de “*Gökteki Gök Kurraya*”and olsun (K.K.11, K.K.42) ve “*Gökteki gök kurra*” diyerek yemin etmektedirler (K.K.3, K.K.6). “Hay göyeren göy kürra” (Aghdam, 2009: 121). Bildiğimiz gibi kurra yuvarlak anlamındadır ve aşağıdan bakınca gökyüzü yuvarlak olarak görülmektedir. İlkel düşüncedeki yemin edilen aslında gökyüzünün kendisidir. Bu inanç kuzey Azerbaycan Türkleri’nin batı ağızlarında da yemin olarak varlığını sürdürmektedir. Onlar da “*gök hakkı*” “*göge and olsun*” derler (K.K.49). Aynı yemin Kaşkaylarda da “*gök hakkı*” veya “*göye and olsun*” şeklinde kullanılmaktadır. Yemin etmeden önce “*Başımız üstünde Tanrı (Allah) var*” “*Tarıyı başın üstünde gör*” demektedirler (K.K.27, K.K.37).

Esin'e göre, Hun döneminde gök kutsanarak yemin edilirdi, Türkler ve diğer iç Asyalılar yemin ederken “güneş ve ayı” tanık tutarlardı (Esin, 1978: 77).

Tanrı'yı yüksekte görmek aslında gökyüzünün ve yüksekliğin kutsanmasıdır. Türklerin gök' Tanrı dediklerini “Gökteki Allaha and olsun”, “Tanrın Başına uçsun-gök başına düşsün”, “Gök Hakkı”, ‘Gökten-haktan gelen karşısında boynum kıldan incedir’ burada “gök” derken “Tanrı” düşünüldüğünü, “Tanrı” derken de “gök” düşünüldüğünü görmekteyiz.

Tanrı'nın gökyüzünde kâinatın merkezinde tasavvur edilmesinin diğer bir belirtisi de, insanların dua veya beddua ederken yüzlerini gökyüzüne, semaya doğru döndürmesidir. Dua eyleminde yapılan bu gökyüzüne dönme de aslında ilkel gök ve tanrı ilişkisiyle alakalı olduğu düşünülebilir. Halk arasında kullanılan deyimlerde, “*gökteki kömeyin olsun, gökteki muradını versin*” gibi alkışlarda “*gönülsüz namaz, göye çıkmaz*” “*göyden düşmüş göy muncuğudur*” (K.K.14, K.K.36, K.K.32) gibi atasözlerinde, gökyüzünde tasavvur edilen yaratıcının bir süpergüç olduğunu görebiliyoruz.

Dede Korkut Hikâyeleri' nde de, Türk beylerinin, ellerini açıp, yüzlerini göye doğru tutarak, Tanrı'ya yakarmalarından bahsedilmektedir (Ergin, 2004: 26).

Tüm yorumların sonucu olarak Türk kozmolojisinin düalist bir yapıya sahip olmadığını, bu yüzden de gök kavramının tek başına değil, “Tanrı” kelimesi ile birlikte kullanıldığı zaman evren kavramını karşıladığı düşünülmektedir. Gök kelimesinin, yukarıda olanın, göksel varlıkların da kutsanmasının sebebi aslında evren kavramına denk olan Tanrı kelimesidir.

İslam dininde de yukarısı kutsanmakta ve Allah'ın mekânı olarak görülmektedir. Peygamberin miracı- göğe yükselmesi Allah'ın huzuruna erişmesi ve yukarıda olanın kutsanmasıdır.

3.6.3.15.17.3. Atalar Kültü ve Tanrı İlişkisi

Eski Türklerde hakanların Tanrı'dan kut aldığına inanılması aslında hakanların-atalarının tanrısal gücünün olduğuna inanılmasıyla ilgiliydi. Hakanların-ataların öldükten sonra ruhlarının Tanrı katına yani gökyüzüne yükselmesine olan

inanç idi. “Atalar kültü”nde ölen ata için kurban verme, daha sonraki dönemde ata ruhunun kutsanmasıyla sonuçlandı.

Tatar araştırmacısı Şarfutdinov, Tanrı’nın güneş ve gökyüzü anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. Tatarların ana takvimi olan “Sabantui”, “Djien” ve “Nardugan’ın kökenini, Tanrı ve ataların ruhları onuruna düzenlenen dualar ve kurban törenleriyle ilişkilendirmiştir.(URL-66)⁸⁶

Kafesoğlu, “Eski Türk Dini” adlı çalışmasında, Bozkır Türkleri’nin dini inançlarını tabiat kuvvetlerine inanma, Atalar kültü ve Gök-Tanrı dini olarak ayırmaktadır (Kafesoğlu, 1973: 20). Nitekim Kök Türk kağanları güneşe benzetiliyor ve Uygur kağanlarının bazıları gök tanrısından, diğerleri güneş ve aydan veya Kûn-ay’dan kut almış sayılıyordu (Esin, 2001: 68-70). Esin’e göre “Türklerin ilk dîni olan gök, yer ve atalar dîni, cihanşümûl bir sistem olmak istemesi sebebi ile, Universalizm veya Universism (âlem nizâmı) diye adlandırılmıştır” (Esin, 1978: 43). Türk inanış sistemi, atalar kültü ve doğa inançları şeklinde tezahür ederek nihayet “Gök Tanrı” yani “Yüce Varlık” telakkisi ile yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu inançlar zamanla başta Şamanizm olmak üzere pek çok farklı mistik-sihri sistemin ve başka dini anlayışların etkisine de maruz kalmıştır (Karakaç, 2014: 463).

Türk toplumları yaratıcı kavramını ifade etmek için Tanrı kelimesini kullanmışlardır. Kıpçaklar ona Tengri, Tatarlar - Tangri, Altay - Tengri, Tengeri, Türkler - Tanrı, Yakutlar - Tangara, Kumuklar - Tengiri, Balkar-Karaçaylar - Teiri, Moğollar - Tenger, Çuvaş - Tura diyorlardı; ama her zaman tek bir şeyle ilgiliydi - kişiselleştirilmiş erkek ilahi ilke, Baba Tanrı hakkındaydı. (URL-67)⁸⁷

F. Bayat’ın da söylediği gibi Türk düşüncesinde Tanrı kavramı cinsiyet anlamının dışında olsa da zamanla toplumda egemen olan güçler dini alana da cinsiyet kavramını taşımışlar, der (Bayat, 2007: 14). Tanrı kavramına cinsiyetin taşınması ile, tanrıya insan dışı özelliklerle birlikte bir çok insanı özellikler de yüklenmiştir. Tanrı’nın aslında bir erkek yaratıcı olarak düşünülmesi inancı toplumda egemen güç olan “atalar kültüyle” ilişkilendirilebilir. Türklerin inancında atalara duyulan saygı ve ona atf edilen kutsiyet günümüzde de birçok Türk

⁸⁶ URL-66: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=9114776> (Erişim Tarihi: 22.12.2021).

⁸⁷ URL-67: (<http://su.gumilev-center.ru/tengrianstvo-religiya-tyurkov/>) (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

toplumlarda İran türklerinde, Azerbaycan Türklerinde ve Kaşkayılarda yaşatılmaktadır.

Kaşkaylar Tanrı için “Tarı, huda, halik, kerdigâr” kelimelerini kullanırlar. Güney Azerbaycan Türkleri de bu kelimelerle beraber “çeleb” tanrı anlamına gelen kelime kullanırlar. Çelebim tarım-“men dedim her ne olacaq olsa gerek, her ne yazmış çelebim gelse gerek” (K.K.15).

C. Delaney’in de söylediği gibi üreme teorisi, teolojik tektanrıcılık doktrini ile ilişkilidir. Çünkü üremenin ve yaratılışın bir boyutu doğal, bir boyutu ruhsaldır. Yaratılış ilkesi simgesel olarak erkektir. “Babalık, vücuda getirmek demektir; babalık, birincil, yaratıcı, oluşturunca roldür ve erkek ister insan, ister Allah Baba olsun, fark etmez. Bu ikisi arasında bir fark varsa, insani ve göksel alanlar arasındaki farktandır, babalığın anlamındaki farktan değil. Döllenme kuramı ve tanrı anlayışı, bence aynı sistemin iki boyutudur” (Delaney, 2001: 18-27). Hirisyanlıkta da İsa’nın Tanrı’nın oğlu olduğu inancı, bize Tanrı’nın baba rol modeli olarak yaratıldığını göstermektedir.

Frazer’in de söylediği gibi bütün klan üyelerinin başlangıçtaki demokratik eşitliği, köklü kültürel değişimler yüzünden ayakta tutulamaz duruma gelmiş, böylece başkaları arasından sivrilip öne çıkmış tek kişilerin ululanmasıyla tanrılar yaratılıp, eski baba idealini yeniden canlandırmaya yönelik bir eğilim kendini açığa vurmuştur” (Frazer:1992: 177). Daha sonraki dönemlerde sınıfların oluşmasıyla kralların ve padişahların da Tanrı katına yükselmesini Mısır firovunlarının örneğinde görmekteyiz.

“İmparatorlukların kurulması, aynı zamanda, esas itibariyle imparatorluğa ait olan ilahı, yani Gök-Tanrı'yı ön plana çıkarıyordu; bu ilah belki de halkın büyük çoğunluğunu pek ilgilendirmiyordu; zira aslında O, gökte tek bir Tanrı varolduğu gibi yeryüzünde tek bir hükümdarın mevcut bulunması gerektiği hususunu kanıtlamaya imkan veriyordu.” (Roux, 1998: 44).

Vardığımız sonuç, kutsanışın ilk sebebinin korku olmasıdır. Nasıl ki ilkel insanlar korktukları hayvanı kutsamış, nu totem yapmış, daha sonra kabile içersinde söz sahibi olan babayı, daha sonraki sınıfsal dönemde ise toplum arasında söz sahibi olan kralları kutsamışlardır. İsmail kurbanındab Baba kendi oğlunu tanrıya kurban olarak sunmak istemektedir. Burada, aslında korku üzerine yapılan bir kutsanışı

görmekteyiz. Baba aslında tanrının yerdeki simgesidir yani kaosu tenzimleyicisidir. Bu yüzden de insanlarla tanrı arasındaki kaosu önlemek için oğlunu kurban olarak sunmaktan çekinmez.

Kaşkay inançlarında erkeklere atfedilen yaratıcılık ve hayat verme gücünden bahsedilir. Bu güç, onları simgesel olarak Tanrı'ya yaklaştırır. Tanrı, aslında baba rolünden bakılarak yaratılmış ilkel insanın düşüncesidir. Bu yüzden Kaşkay Türkleri'nde yaratıcı ile, Tanrı ile ilgili folklorik ürünlerde, kadın bir tanrıçadan bahsedilmez, **“Tanrı baba”**, **“Allah baba”** kavramları kullanılır.

Türkçede baba kelimesi, “ata, dede ve ced” anlamına gelmektedir. Tasavuf felsefesinde Yesevî dervişlerine önceleri ata denirdi. “Ata ve baba” kelimeleri aynı anlamı ifade etmektedir. Gördüğümüz gibi baba kelimesi ced taşıyıcısı olmanın (atalar kültü) dışında, aynı zamanda kutsallık atfedilen sufi dervişlerinin Tanrısal bağlantılarını gösteren adları olmuştur.

10. yüzyıldan itibaren çeşitli tesir ve sebeplerle bazı meczuplarla münzevi sûfilere bab veya baba unvanının verilmeye başlandığı görülmektedir. Baba Tâhir-i Uryân (ö. 447/1055) ve Baba Kûhî (ö. 442/1050) ile bu unvanla meşhur olan sûfilerdendir. XI. yüzyıldan itibaren baba unvanı, başta İran ve Azerbaycan olmak üzere İslâm ülkelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış, halk çoğunluğunun mutasavvıflara mânevî koruyucu, ermiş ve baba nazarıyla bakması bu unvanın yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Menkıbelerde Ahmed Yesevî'nin mürşidi olarak adı geçen Arslan Baba ile Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Zengi Baba ve Maçın Baba bu unvanla tanınırlar. Anadolu dervişleri de Baba İlyas ile meşhur müridi Baba İshak da baba ismiyle tanınmışlar (URL-68).⁸⁸

Bu ifademizi kuvvetlendirmek için kişi isimlerine değinmek isteriz. Kaşkay Türkleri'nin içerisinde tanrı ve Allah kelimesi geçen adlar **“Tanrıverdi”**, **“Allahverdi”**, **“İmamverdi”** olarak ve sadece erkek isimleri olarak verilmektedir.

Altay'ların “Mangus masalı”nda da Tanrı insan şeklinde görülmektedir. Adı olmayan bir çocuğa Ay-Mangus adını veren bu ihtiyar kendisinin yaradan tanrı olduğunu söyler. “Ben insan değilim. Ben yaradan tanrıyım. Babasız bir insana ad verdim” (Ocak, 1983:112).

⁸⁸ URL-68: <https://islamansiklopedisi.org.tr/baba--tasavvuf> (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

Kaşkaylar beyaz saç ve sakkalı, ihtiyar bir erkek “tarı baba” “Allah baba” (Baba- Kaşkaylarda hem dede, hem baba anlamındadır) demektedirler (K.K.3, K.K.5, K.K.19). Kaşkaylar bazen, Allah’ı beyaz giysiler içinde ve beyaz sakkalı dede olarak tanımlarlar. Bu benzetme daha çok masallarda ve efsanelerde karşımıza çıkan kurtarcı dervişleri ve nur yüzlü yaşlı dedeleri hatırlatmaktadır. Beyaz saç ve sakkal, Tanrı Ülgen’i hatırlatmaktadır. Altay Şamanlarının düşüncesinde en büyük tanrı Ülgen’dir. Ül-gen ışık tanrısı “ulu gün” ulu güneş” anlamını çağrıştırmaktadır. Genelde onun beyaz ve ışıklı olarak düşünülmesi de bu anlamından gelmektedir. Günümüzde de ak saçlı ve sakallı yaşlı ve ihtiyar kişilere saygı duyulması, tanrı Ülgen’in prototipi olarak düşünülmesi ile ilgilidir.

Diğer bir inanç, atasına karşı çıkanın Allah’a karşı çıktığı inancıdır. “*Böyüğünü tanımayan, Allah’ını tanımaz*” (Aghdam, 2009: 46). “*Öz pirine daş atma. Kendi büyüğüne taş atma*” (Gündüz, 2010: 45). “*Allahsız yerde otur, ama böyüksüz (aksakkalsız) yerde oturma*” diyerek, atalara olan saygının önemini vurgulamaktadırlar (K.K.13, K.K.50). Aksakallara, yaşlılara saygı, büyüklerin sözünün tutulması inancı da, bizi Tanrı baba (Ülgen) inancına götürmektedir. Büyüklerin hakkı Tanrı hakkı ile eşit tutulmaktadır.

Kafesoğlu’na göre Eski Türk inanç sisteminde ölmüş atalara tezim, onlar için kurbanlar kesilmesi baba hakimiyetine olan inanç belirtisi saymaktadır (Kafesoğlu, 1973: 22-23). Ruhun ölmemesi ve koruyucu olarak göklerde yaşatılması, ecdat kültüründen zamanla göze görünmez tanrıya geçiştir. İlk önce iyeler daha sonra ruhlar için verilen kurbanlar sonradan direkt tanrıya adanmıştır. Gök Tanrı’nın gökyüzünde tasavvur edilmesi onun gökle özdeşleştirilmesi olarak algılanmıştır.

Genelde Tanrı tek olarak görülmektedir. Kaşkay masalları da “*bir varmış bir yokmuş, Allaktan başka kimse yokmuş*” tekerlemesi ile başlar. Tanrının tekliğine ait çok sayıda atasözü ve deyimler de vardır: “*Şeriklik hub olsaydı, tarı özüne kazanardı*” (K.K.37), veya “*kaka-kardeş iyi olsaydı tarı özüne kardeş tutardı*”(K.K.41) , “*Allah birdir, gep de bir*” (K.K.23), “*Tarı séveni kurd yemez*”, “*Tarı yazanı bende pozmaz*”, “*Tarı yandıran çirāğı söndürmek olmaz*” gibi deyimlerden gördüğümüz gibi Tanrı üstün güç olarak görülmektedir.

Kaşkay Türkleri’nin inançlarına göre Allah’ın kendisi dışında her şey çift yaratılmıştır. Bu inanç bir ilkel anlamından uzaklaşsa da çocuk oyunlarında,

tekerlemelerde çiftini bulmak gibi bir inanç yaşatılmaktadır. “Çocuklar mantar bulduklarında onun çiftini ararlar, iki taş arasına tükürüp bir yerde bırakırlarmış. İnanışlarına göre böylece Şeytan’ın gözü kapanır ve çocuklar böyle söylemiş:

Buldum buldum bud verdim

Yeddi qazan süd verdim

Täpängä vurdum tayingı ver

Tayingı buldum tayingı ver

(Buldum buldum keşfettim,

Yedi kazan süt verdim

Tepene vurdum çiftini ver

Çiftini buldum çiftini ver, anlamına gelmektedir) (Khorshidi, 2017: 63).

Çuvaş Türkleri Tanrı’ya “**Tura**” demektedirler. Aynı zamanda ecdat kelimesini de ifade etmek için tura kelimesini kullanırlar. Hatta “**Tura bayramı**” dedikleri “**ecdat bayramı**” da kutlarlar.

Bu bayram “**tura ayı**” olarak adlandırılan ve martın ortalarından nisan ayının ortasına kadar süren bir zamanı kapsar. Turanlıların bu dönemi (baharın gelişini-nevruz dönemini) Tura adlandırmaları tesadüfi değildir. Çünkü baharın gelişi ile canlanan tabiat gibi ölen kişilerin de ruhunun dirileceğine inam vardır. Mart ayında yapılan bu bayramda güneşe ve tanrıya kurbanlar sunulur (Göyyalı, 2015: 50).

Kurbanlık törenlerinde gördüğümüz inançları incelediğimizde de göksel varlıklara, iye ruhlara, ecdat kültüne ve tanrıya geçiş dönemlerini gözlemlemekteyiz.

Çin kaynakların da Hunların senede üç kez kurban verdikleri yazmaktadır. Bu kurban törenleri yılın birinci, beşinci, dokuzuncu aylarında 22 mart, 22 haziran ve 24 eylülde yapılırdı. Haziran’ın 20 ve 22’sinde verilen kurbanlar kutsal Ötüken Dağı’nda Tanrı’ya kurban olarak sunulurdu (Göyyalı, 2015: 35).

“Hunlardan sonra Orta Asya’da devlet Kur’an-ı Kerimin muhtelif sülâlelerden bahseden Çin kaynakları bunların da Gök-Tanrı’ya, yer-suya, güneşe ve aya kurban sunduklarını yazmışlardır” (İnan, 1986: 3).

Türk kimliğinin önemli taşıyıcılarından olan Kaşkaylarda kurban verme geleneği günümüzde de yaşatılmaya devam etmektedir. Eski Türklerin doğa olayları ve kozmik inanışları ile ilgili olan kurban töreni, günümüzde şekil değiştirerek bazı törenlerde yaşatılmaktadır. Kaşkaylarda “çille gecesi”sine çok önem veriler. 21

Aralık'ta yapılan "çille gecesi" töreni aslında kışın en uzun gecesinin yaşandığı gündür ve o geceden sonra günler uzanmaya başlar. Burada gördüğümüz olay doğanın ve mevsimin değişimin kutlanması ve onun için kurban sunulmasıdır.

Kaşkaylarda da sadece gökyüzü değil yukarı olarak simgelenen yerler olan dağlar da Tanrı'ya yakın mekân olduğu için kutsanmış ve kurbanlar sunulmuştur. Şimdi de halk arasında yaşayan bazı inançlarda yüksek dağ başlarında olan yatırların kutsanması, azametli kaya parçalarının kutsanmasıyla ilgili inançlar yaşamaktadır. Kaşkaylarda "Karadağ" güney Azerbaycan Türkleri arasında "Savalan" ve Sehend" dağları, Kuzey Azerbaycanda "Baba dağ", Beş Barmak dağı" "Haçagaya" gibi yüksek dağ başlarında olan bu ziyaret yerlerinde Tanrı adına kurban kesilir.

3.6.3.15.17.4. Gök Renk ve Tanrı İlişkisi

Eski Türklerde renklerin gerçek anlamlarının dışında, sembolik anlamları da bulunmaktadır. Renklerin sembolik anlamları coğrafyaya ve kültüre göre değişmektedir. Türk kozmik düşüncesinde yönler-cihetler renklerle ifade olunmuştur. Kuzey-kara, Güney-kızıl veya kırmızı, Batı- gök veya mavi, Doğu ise beyaz renkle ifade olunmuştur. Doğunun simgesi olan mavi- "gök" renktir.

Gök gerçek anlamın dışında ulu, ezeli ve ebedi (mengü) olarak tanıtır. Yani Kök Tengri, Mavi Gök anlamına gelmekte ve "**hakikat ve bilgeliğin sembolü**" olarak yorumlanmaktadır (Albayrak, 2008:2).

Roux " **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**" eserinde "Gök" kelimesinin - Gök, üze "yüksek" ve kök "mavi", "mavimtırak anlamı dışında, bu kelimenin "güç", "kudret" küçlüg anlamlarını da ifade ettiğinden bahsetmektedir (Roux, 1998: 94).

Türkün ecdadı sanılan hayvan "gök börü" dür. Mavi renk genelde gökyüzünün rengi olarak tanımlandığı için, kutsallığı, tanrıyı ve semavîliği- gök börüğü, gök Tanrı'yı simgeler (Bayat 1993: 52).

C. Heyet, Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur versiyonun'da Ufukta görünen gök bir kurd'un, Oğuz Hakan'ın ordusunu kurtarmasından ve bu kurdun Tanrı'nın alâmeti ve habercisi olduğundan bahsetmektedir (Heyet, 1996: 58-59).

"Oğuz Destanı'nın mitolojik yapısında Oğuz'un yüzünün (Oşul oğulnung önliüğü çırağı kök erdi), ışığın (Köktün bir kök yaruk tüşti) ve kurdun renginin (Kök

tülüklüğ, kök jalluğ), kızın gözlerinin (Anung közü köktün kökreğ erdi) mavi olması bunların menşeiini göğ bağlar ve kutsallık atfeder... Mavi kelimesi şivelerin çoğunda boz, bozumtul, kır, ala anlamlarını içermektedir” (Bayat, 2002: 523).

Kaşkay inançlarında da Gök (kök), ilk olarak gökyüzünün rengidir. Eski Türkler’de kutsiyet atfedilen “Gök Tengri”, “Gök Türk” ve “Gök Börü” kelimelerinde de kullanıldığı gibi hala kutsallığını korumaktadır. Kaşkay inançlarında da Gök (kök), ilk olarak gökyüzünün rengidir. Eski Türkler’de kutsiyet atfedilen “Gök Tengri”, “Gök Türk” ve “Gök Börü” kelimelerinde de kullanıldığı gibi hala kutsallığını korumaktadır. Tanyu, “İslamlikdan Önce Turklerde Tek Tanrı İnancı” adlı araştırmasında “Kök (Gök) Türk’te = Mavi Türk olarak değil mübarek, kutsal, yüce, olarak” bakılmakalıdır” demektedir (Tanyu, 1980: 33).

Kaşkaylarda da gök kelimesi, hayvanlarla kullanılırsa boz ve kır renklerini ifade eder. “**Göy koyun**”, “**göy kuzu**”, “**göy kurd**”- “boz koyun”, “boz kuzu “ve “boz kurt”- (gök börü) rengi anlamındadır.

Göy koyun (kır) Kaşkaylar arasında kutsanan bir hayvandır ve kurbanlık için genelde gök koyun ve gök koç seçerler (K.K.21) Kurban hayvanı için seçilen koçu bazı tayfalar kırmızı bazı tayfalar abı-mavi renkte boyarlar, bazen koçun başına kına da yakılır (K.K. 5).

Roux’un ifade ettiği gibi, Türkler’in kendilerine taktıkları kök Türk (Mavi Türkler) adı, bir onların ongun hayvanı olan mavi kurdla (kök böri) ilişkilidir. Bu kelime daha sonralar gökyüzünü nitelendirmek için kullanılmış ve göğün maviliğini de ifade etmiştir. Aynı zamanda dinsel metinlerde “Kök” sözcüğü, göğün gücünü ve kudretini ifade etmeye yarar (Roux, 2015: 128).

İnan’a göre Türkler’de kurban hayvanlarının belirli renkleri vardı ki, “**yağız, al, boz, duru, akboz, sarı, gök (kır) renkli**” hayvanlar ıduk- sayılırdı. Koyun ızık sarı, inek ızık al ve kara olur (İnan, 1986:108).

Kaşkayların Emele tayfası arasında Tanrı’yı adlandırmak için “**Uca tarı**”, “**göy güç**”, “**Gözü göy tanrı**” denmektedir. (K.K.2). “Göy kerri, göy tarı, göy kurra, göy güç” tanrının sıfatları olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda yemin ederken “**Tapşırdım Tariya**”- Allaha hevale ettim anlamındadır. Burada kullanılan “**gözü gök tanrı**” kelimesi Tanrı’nın gökle ilişkili olduğunun kanıtıdır. Kaşkaylarda hem gökyüzü hem de mavi renk kutsallıkla ilişkilendirilmeye devam etmektedir.

“Gökteki gök kurra” (K.K.1) kelimesi, Tanrı için kullanılan bir yemindir. Esedullah Merdani Rahimi’nin Kaşkayı Türkçesi Sözlüğü’nde de “ *Ay Göydeki Göy Kurra Sen de bize bir yan bak*” şeklinde kullanılmaktadır (Rahimi, 2006: 55).

Kaşkay Türkleri eskiden Tanrı kelimesinin Tangır şeklinde de kullanıldığını söylemektedir. Hatta Tangırverdi diye erkek isminde de bu ad korunmuştur (K.K.66, K.K.51).

Kerri kelimesi “kel” ve üzerinde hiçbir şey olmayan anlamındadır. Genelde dilde korunan eski inanç izleri dua ve beddualarda daha çok korunmuştur. Bir Kaşkay bedduası, “*Allah göyden taş döker*” demek, anlamı ise Tanrı yukarıdadır ve eğer insanlara gazap ederse gökten taş yağdırır şeklindedir. (K.K.51).

Eski Türk inançlarında gök kelimesi, Gök Tanrı olarak kutsallığı ve temizliği ifade eder (Seyidov, 1983: 45). B. Ögel, Oğuz Han’ın karısının “Anung közü kökten kökre erdi” cümlesini de, kızın Tanrı tarafından gönderilmiş olması sebebi ile, gözlerinin, Tanrının rengi olan gök renge bürünmüş olarak yorumlamaktadır (Ögel, 1989: 1. 136). Çünkü gökyüzü mavi renklidir ve bu renge de “gök” renk denmektedir.

Kaşkaylarda muskaların özellikle gök renkli kumaşa dikilerek, amaca göre bazen kişinin üzerine veya boynuna asıldığını, bazen de yatağının altına koyulduğunu görmekteyiz. Gök rengin kutsallığı simgelemesi ve muskalarda kullanılması da Eski Türk inancı ile İslam inancın bütünleşerek yaşatıldığının göstergesidir.

“Aslında Türkler göğe Kök-Tengri, yani mavi gök derlerdi. Bugünkü Türkçemizde kullandığımız "gök" sözü, göğün renginden başka bir şey değildi. Gök renk, kutsal göğün olduğu kadar, Tanrının da bir sembolü idi. Bir şeyi gök rengine büründürmek veya gök sözü ile beraber söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile ilgili bir bağ kurmak isteğinden ileri gelmeli idi” (Ögel, 1989: 1. 42).

Gök renk ve tanrı ilişkisi Kaşkay Türkleri arasında günümüzde de yaşatılmaktadır.

Mavi renk ve mavi göz boncuklarının ve nazarlıkların kullanılması da gök renginden ve Gök Tanrı’nın sıfatlarından olduğu ve tanrısallığı ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.

“Gök taşı denilen mavi taş” ve” göy muncuk” denilen mavi boncuk, nazarlık ve hastalıkları önlemek için hala kullanılmaktadır (K.K.40). Kaşkaylar arasında tanrı için “**Gözü gök Tanrı**” denmekte ve dua ederken de bu kelime çok kullanılmaktadır. (K.K.22). Kaşkaylar arasında nazardan korunmak için “**gök (mavi) renkli**” **yelek giyilmesi** inancı da vardır (K.K.16). “Uşağa göz deymesini önlemek için **börküne yedi göz (mavi renkli üzerinde beyaz lekesi olan taştır)** takarlar (K.K.2). Çünkü “gözmuncuğu”- “nazar boncuğu” mavi renkli olduğu için onun da sihir gücünün olduğuna inanılır. “Gök taş” takılması da nazarı önleyen inançlar arasındadır. Aynı zamanda cin çarpması ve vurgun vurmasından korunmak için çocuğa dua yazdırılarak **gök kumaşa sarar** ve boyuna asarlar (K.K.47).

Kaşkay Türklerinde gök rengin bir kullanımı da tabiat ve canlı bitkiler içindir. Burada gök, yeşili ifade eder. Yeni yeşil ağaç yerine göy ağaç, sebzeye göy ot ve göyerti denmektedir.

R. Genç, yeşil-gök tabirinin Türkler’de gökyüzü anlamına geldiğini, yeşil renk yerine zaman zaman gök kelimesinin tercih edildiğini ve göğermek kelimesinin yeşermek anlamını ifade ettiğini söylemektedir (Genç, 1997: 25).

Kaşkaylarda Gök renk su ve insanın özelliklerini ifade etmek için kullanıldıkta mavi ve turkuaz rengi ifade etmektedir. “Göysu” –mavi su, deniz için “gök deniz” denmektedir (K.K.5). Göy göz- mavi göz anlamındadır. Göy geyim-mavi giysidir (K.K.24). Kaşkaylarda gök rengin de tonları vardır. Koyu mavi- göm gök, açık mavi- ağ gök şeklinde kullanılır. “Gök renkte obartma yapmak istedikleri zaman göm Gök kelimesi kullanılır- koyu mavi anlamına gelmektedir (Atalay, 1985: 338).

İnsan için kullanıldığında mor renk anlamındadır. Gözünün altı “gögerdi” yeni gözaltı “morardı” anlamındadır.

Gök rengin diğer anlamı gökyüzüdür. Göye bakalım- yeni gökyüzüne bakalım anlamındadır. “Göy hakkı” der, gök üstüne yemin edilir (K.K.7). Temiz ve namuslu insana, halk arasında “**Göyden düşmüş göy muncuk**”dır denmektedir.

Gök aynı zamanda Kaşkaylarda Yaradanı- Tanrıyı simgeler ve tanrıya “**Göyözlü tanrı veya gökteki göy tanrı, göy güç, göy kişi**” denmektedir (K.K.21). Eskiden tanrının gökyüzünde düşünülmesi, zamanla onu tanımlayan sığata dönüşmüştür. Günümüzde de kutsal mekanların ve türbelerin üzerinde gök renk

kullanılmaktadır. “Göy İmamzade”(Şirazda), “Göy Mescid” (Tebrizde), “Gök Pir”(Şirazda) denilen kutsal mekânlar da vardır (K.K.24, K.K.30, K.K.31).

Fotoğraf 48: Göy İmamzade

Gök renk Kaşkay baydaklarının-(bayrak) ana rengi olarak da bilinmektedir.

Fotoğraf 49: Kaşkay düğün arabası ve mavi baydak

Aynı zamanda el dokumaları ile ünlü olan bu toplumun halı, kilim ve gebbeleri üzerinde mavi, sarı ve kırmızı renk ve motifler daha çok kullanılmaktadır.

Göy renk elbisede çoğu zaman abı, abi matem rengi olarak da anılmaktadır. Kaşkaylarda beddua olarak “*göy vuran ağ üstüne*”, deyimi vardır ki, bunun da anlamı eskiden yaşlı kadınlar beyaz bez üzerine başlarına siyah ve gök renk yağlık bağlamasıyla ilgili olduğu bilinmektedir. İran Türkleri arasında matem rengi olarak kapıya gök renkli, mavi bayrak asılması geleneği devam etmektedir. Bu da eski Oğuzlarda, gök-mavi rengin matem rengi olarak görülmesi geleneğinin devamı olarak düşünülebilir.

Ahur, Kaşkaylarda “haley” oyunun kökeni "Gök Tanrı" inancı ile bağlantılıdır, demektedir (Ahur, 2001: 137). Kaşkaylı araştırmacı üstad Ayvazullah Safari, “haley” dansının kökeninin çok eskilere dayandığını ve bu oyunun anlamını Tanrıya şükür olarak yorumlamaktadır. Haley dansında olan iki elin önce sineye, daha sonra yukarıya doğru kaldırılmasını ve daha sonra dans eden kişinin hafif öne doğru eğilmesi (tezime benzer) şükürü ifade eder, demektedir (K.K.3).

Bu motif Kaşkay türeyiş riştesi halı desenleri üzerinde, yüzü yukarıda Umay Ana deseni, dua eden kuşlar şeklinde tesvir edilmiştir.

Eski Hunlar’dan başlayan bu tezim geleneği günümüzde de Kaşkaylarda da vardır. Güneşe, aya ve gökyüzüne saygı, tezim edilmektedir. Güneş bulutlar arasında kaldığında, güneş tutulduğunda, ay tutulduğunda kanlı kurban verir, demir ve bakır aletlerle ses yapar, dans eder, gökyüzüne tezim ederler (K.K.25). Bu İnanç İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında da vardır. (Güney Azerbaycan Folkloru, 2015: 351).

“Güneşin ve ayın tutulması da göçebeler için kötü yorumlanır ve gelecek kötülükleri kovmak ve ondan korunmak için toplu halde namaz kılar, ayet okur ve dua ederler” (K.K.4).

“Bütün Türk lehçelerinde kûsûf ve hiisûf hâdisesinin “ **tütulmak**” ile ifade edilmesi de eski bir inancın izini taşımaktadır. Güneş ve ay tutulduğu zaman, Şamanistler bunları kötü ruhun elinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar. Bu gürültü patırdıların kötü ruhu korkutacağına inanırlar” (İnan, 1986: 29).

Kaşkaylarda da güneş ve ay tutulması zamanı kötü olayın yaşanacağına inanılır. Genelde bu olayın çok ölüm getirdiğine ve doğum yapan kadınların ölü çocuk doğuracağına inanılır (K.K.7). Bu zaman obadaki kalabalık ahali ellerine demir ve bakır aletleri alarak, onları birbirine vurarak sesler çıkartırlar (K.K.39, K.K.43,

K.K.46). Hayvanların yavruları analarından ayrı tutulur ki, yavrular ses yapsınlar (K.K. 3). Bu inanç eski Türkler arasında da yapılan inançların devamıdır. Çünkü kötü ruhların demir aletlerden ve seslerde korktuğuna inanmışlardır.

Türklerin tanrı için yaptıkları bir ibadethanesi yoktur. Çünkü Türklerin dini doğaya dayalıdır. Kalafat, Gök Tanrı inancında mescit yoktur. Bir ağaç, bir kaya ibadet için yeterlidir” demektedir (Kalafat, 2010: 94). Türkler Bozkır göçebe kültüründen geldikleri için, yoğun şekilde hiçbir evrensel dinin etkisine girmemişler ve göç ettikleri her yere Şaman inançları ile göç etmişlerdir. Şamanizm’in de bir tapınağı yoktur ve insanlara diğer din ve inançlar gibi cennet vaat etmemektedir. Kaşkay toplumu için de bu kelime geçerlidir. Onların ibadet etmeleri için özel ibadet yerleri yoktur. Göç güzergâhları üzerinde mescitler bulunmaz. Onların da ibadet yerleri dağlar ve taşlardır. Çünkü gökyüzü değil, yukarı olarak simgelenen her yer Tanrı’ya yakın mekân olduğu için kutsanmış ve kurbanlar sunulmuştur. Şimdi de halk arasında yaşayan bazı inançlarda yüksek dağ başlarında olan yatırların kutsanması, azametli kaya parçalarının kutsanmasıyla ilgili inançlar yaşamaktadır. İslami gelenek içinde bu dağlar üzerinde ziyaret edilen, kutsanan yerler, yatır ve türbeler Şii büyüklerinin adı ile ilişkilendirilmiş ve İmamzadeler olarak adlandırılmıştır.

3.6.3.15.17.5. Göksel Varlıklar- Güneş

Tanrı inancı Türkler’in en eski dini olan “**Tengri-han**” kültüne dayanmaktadır. Bu kelimenin “Dingira” adlı **güneş** kelimesinden geldiğine inanılır. Çünkü Güneş Türkler için her zaman kutsal öge olarak tanımlanmıştır. Hatta ona “**Tengri- Nur**” (ışık) da denilmiştir. Tanrı aynı zamanda kontrol eden bir eril ilahi ilke olarak tanımlanmaktadır. (URL-69)⁸⁹

*“Gök, Türkçede **yaruk-ışık, parlak** ve Çince de yang denen ilkenin **en yüce yerini** oluşturuyor, yir-sub ise (yeryüzü ve orada akan sular) Çince de yin (karanlık, gölge) ve Türkçede kararık denen ilkenin en yüce yeri sayılıyordu. Yaruk ilkesinin en*

⁸⁹ URL-69: (https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_myphology/4015) (Erişim Tarihi: 04.11.2021).

olgun haliyle, göğün zirvesinde, güneşin zirvede görüldüğü gün ortası yönünde, öğle saatinde, yaz mevsiminde, ateş unsurunda, kırmızı renkte, tek sayılarda, hükümdarın şahsında, erillik kavramında tezahür ettiğine inanılırdı” (Esin, 2004: 26).

Kaşkaylar gökyüzünü kutsal bildikleri gibi güneşi de insanlara iyilik getiren kutsal öğeler olarak tasavvur ederler. Güneşe –“**Gün**” veya “**kün**” derler. Bu kelime Kaşgarlı Sözlüğü’nde de “kün” şeklinde geçer. Kün doğdı- güneş doğdu anlamına gelir (Atalay, 1985: 340).

“Yaruk veya yarık” kelimesi ışıklı, parlak, beyaz anlamında kullanılmış ve bu kelime ilkel anlamını kaybetse de bazı kalıp ifadelerde korunmuştur: “**Baxtından yarımak**”, şanslı olmak anlamındadır.

Kaşkaylar arasındaki inanca göre güneş, ay ve yıldızlar, insanların kaderlerini etkiler. “**Güneş**” evrensel ruhun remzi; “**güneş**” ışığı manevi hakikatlerin doğrudan bilgisini temsil eder, “**ay**” ise zihni yani ay ışığı gibi dolaylı yansıtılan zihni bilgiyi temsil eder. Yani “**güneş**” ve “**ay**” Tanrının yeryüzünde olan yansıması olarak görülmektedir (Lings, 2019: 34).

Tanrı kelimesi ile ilgili etimolojilerden birisi de “tan” (dan)- Şafak” Ufuk ve Asuman anlamına gelen kelimedenden oluşması ihtimalidir. Ahmet Caferoğlu’nun “Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü”nde “Tan - 1. Tan, şafak, sabah” anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 1968: 223). Kaşkay Türkçesinde de bu kelime aynı anlamda kullanılmaktadır. Seyidov, Tanrı kavramından bahsederek Türk tanrısını gökle ilişkilendirmiş ve bu kelimenin “tan”-dan –güneşin çıktığı yön anlamına geldiğine dikkat çekmiştir (Seyidov, 1994: 52-53). “Her akşamın tanı-danı var” yani her gecenin güneşli sabahı var anlamındadır. “Rı”- ise yöneltme eki (cihet bildiren ek) olarak kullanılmıştır. Bu ekin eski versiyonu aslında ra (Taş-ra, iç-re) şeklinde olmuştur. Bu kelime yuka- rı, ilge-ri (ileri), ge-ri, dışga-rı (dışarı) kelimelerinin kalıplaşmış şeklidir.

Şafak ve seher güneşi doğmadan önceki alacakaranlığa, sabah şafakına “tan çağı, tan vaxtı” “dan vaxtı” derler.” Ta(η)” kelimesi – Eski türkdilleri sözlüğünde (Drevnetyurksiy Slovar) 1. şafak vakti, 2. Mucize, 3. Olağandışı, inanılmaz anlamlarında verilmiştir (Drevnetyurksiy Slovar, 1969:532). Bu kelimelerden de yola çıkarak Tanrı kelimesinin gökyüzü ve güneşle ilişkisini göz önünde bulundurmak

gerekir. Çünkü eski çağlarda güneşin doğuşu mucize ve olağandışı bir olay olarak görülmüştür.

Bu zaman dilimi Kaşkay toplumu için önemlidir. Hayvancılıkla uğraşan bu toplum için, gece ile seherin ortasında olan bu zaman dilimine farklı adlar verilmiştir. Günümüzde de Kaşkaylar arasında, gece on ikiyi geçtikten sonraki her dilimi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. “**Qap garanlık**”- Ay olmayan karanlık gecedir. “**Ap Ay aydın**”- ay on dört gecelik olduğunda, ay on beş veya on altı gecelik olduğunda “**Süt ay aydın**” derler. “Yer açılan”, “dan yeri ağaran çağ”, “dan yıldızı batan çağ” “seher danı”, “seher çağ”, “seher ağzı, veya seher başı” “günağzı”, “obaştan” da denilmektedir. Çünkü göçebeler, vahşi hayvanlar geceleyin sürüyü basıp zarar vermesindiye gece nöbeti tutarlar. Bu yüzden çobanlar bu zaman dilimlerinde nöbetler tutarak bu sabahın açılmasını beklerler.

Bir Kaşkay bilmecesindeki gibi: “**Tanca geler, tünce geder**”.(tan-ca: seher çağ) tün-ce.-akşam çağ (açılımı-güneş). Bu zaman diliminde “**tan vaxtı, tan yeri ağardığında**” göğün kapıları açılır, o saatte Allah’tan ne niyaz edilirse kabul olacağına inanılmış. Kaşkaylarda da eski Türklerde olduğu gibi tan yerinin ağarması, güneşin doğması hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Aynı zamanda Kaşkay Türkleri gündönümlerine önem verir ve bunlarla ilgili törenler yapmaktadırlar. Eski Türklerin göksel varlıklar ve atalar için yaptığı törenlerin devamı niteliğinde olan ve törensel mahiyette kutlanan gündönümlerden birisi de 21 Haziranda kutlanan “**Kızıl Güneş Bayramı**”dır. Yılın en uzun gündüzünün yaşandığı bu gün, bereket bayramı ve üreme bayramı olarak kutsanmakta ve kutlanmaktadır. Bu bayram Hakaslar arasında da 22 haziran’da “**Kun pazı**” , “**Uluk kün**” güneş bayramı olarak kutlanır.(URL-70)⁹⁰

Kaşkaylarda güneşin doğduğu yön-doğu yönü de önemlidir. “Kaşkay çadırının kapısı doğuya taraf yapılır. Bu yöne “**gün çalar**” tarafı denir” (K.K.6). Bu inanç eski Türklerden-Hunlardan kalan bir inançtır ki, Çin kaynaklarında da bu inançla ilgili bilgiler verilmiştir. “Hakanın çadırı Ötüken dağındadır, kapısı doğuya

⁹⁰ URL-70: https://tatarkam.livejournal.com.turbopages.org/tatarkam.livejournal.com/s/7981.html?turbo_feed_type=full (Erişim Tarihi: 03.11.2021).

bakar” ve “Hakan her sabah çadırından çıkarak güneşe ve geceleri aya tapmaktadır” (İnan, 1986: 2, 5).

Kaşkaylarda hem doğu hem de güney tarafı olumlu özellikler taşır. Ev ve evin dışında olan eşyaları yerleştirirken de, Kaşkaylar arasında güney ve doğu: güneşin doğumunu, sıcaklığı, kuzey ve batı tarafı ise soğuk ve güneşin batımını-karanlığı temsil eder. Güneyden gelen yel sıcak getirir, yağmur getirir diye inanılır (K.K.25).

Güney (Günöy) güneşin doğduğu yerdir. Dünya’da olan dört cihetin de anlamlandırılması Sibirya Türkleri’nde de olduğu gibi “güney –gün- yaz, kuzey- gece- kış, batı- akşam-sonbahar, doğu- sabah-ilkbahar” anlamını taşımaktadır (Lvova vd, 2013b: 119)

Hunların başçısı her seher doğan güneşe, akşamlar ise aya dua okuyordu. Savaş, ay 14 günlük olduğunda başlar, küçüldüğünde sonlandırılırdı. Ayın ve yıldızların semadaki dizilişine göre ecdatların, göğün ve toprağın ruhuna kurbanlar kesilirdi. Onların kahinleri, falcıları vardı.... Yılda üç kez ay bayramı kutlanırdı. Bu bayramda gök ruhuna kurbanlar kesilir, meclis kurulur, at yarışları, deve kaçırları yapılırdı (Memmedov, 1992: 261).

Güneş, ay, yıldız, yıldırım ve yel (fırtına) ile ilgili inançlar Gök-Tanrı kültürle ilişkilidir. Altaylı Şamanistler güneşe and içer, “ kün ana körüptür” demektedirler (İnan, 1986: 28).

Kaşkaylarda da sabah güneşini selamlamak ondan iyi gün istenmesi inancı da vardır (K.K.7, K.K.11, K.K. 39).

Kaşkaylar arasında da “**güneş, ılık**” kutsal görülmekte “güneşe yemin” edilmektedir. Güneşe yemin etmek, and içmek için söylenen sözlerden olan “*gün hakkı*”, “*güne and olsun*” “*ışığa and olsun*” varlığını günümüzde de korumaktadır (K.K.36, K.K.48). “*Işık hakkı, gün hakkı, o göy hakkı*” (gök) yemini Kaşkay Türkleri’nde sık sık kullanılır (K.K.10, K.K.17). Burada gördüğümüz gibi, güneş ve güneşin ışınları da kutsanarak yemin edilen öğeler arasındadır. Kaşkaylar ışığa yemin ederler. Işığı iyi ve kutsal bilirler. “O ışığa and olsun”, alkış olarak “yolun baxtın (bahtın) **ışıklı olsun**”, “**Gününg ağ olsun**” veya “**ağ günlü olasan**” Abu Heyyan sözlüğünde de “kün” iki anlamda geçmektedir. 1) Talih, baht 2) güneş anlamındadır (Abdullah Battal, 1934: 49).

Güzel kız için “ışık kız” denmektedir. “Kurt” için de “ışık” denmekte ve kurt kutsanmaktadır (K.K.7). Türk Mitolojisi’nde olan kurt Tanrı ilişkisi, Kaşkaylarda kurdun ışık olarak adlandırılması şeklinde varlığını devam ettirmektedir. *Kaşakay Türkmenleri’nde kurt, ana olarak kabul edilir. Kurd ve kartal için ışık denilir* (Kalafat, 2005: 46).

Kaşkaylarda Şamli adında bir tire vardır ve “Şamli- Şamli” “güneşe ve ışığa tapanlar” anlamına gelmektedir. “Şam” kelimesi hem Kaşkaylarda hem de Azerbaycan Türkleri’nde “mum” ve ışık anlamına gelmektedir. Bazı kaynaklarda bu kelimeye Arapça Dimeşk eş-Şām (دمشق الشام) denilmekte ve genelde Dimeşk kısaltmasıyla hitap edilmektedir; fakat Şamlılar başta olmak üzere Araplar eş-Şam’ı tercih etmektedirler. Eş-Şam Arapça’da kuzey anlamına gelmektedir. (URL-71)⁹¹

Aynı zamanda Arapçada bu kelime ‘sağ’ taraf anlamında kullanılmakta ve İncil’de Nuh peygamberin oğlanlarından biri olan Sam’ın ismiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Aynı kelime Farsça’da ve Osmanlıca’da “akşam vakti” anlamında da kullanılmaktadır. Bu sebeple eski Türkler’de güneş ve ateşin kutsallığı anlamında kullanılmış olduğunu düşünüyoruz.

Günümüz Kaşkay düğün geleneklerinde “gelinin ateş etrafında veya mum etrafında döndürülmesi” inancı vardır. Aynı zamanda “gelin baba evinden çıkınca mum ve çırak yakılarak damat evine götürülür”. Şamın-mumun sönmesi de kötü yorumlanır, şansızlık ve bir uğursuzluk getireceğine inanılır (K.K.5). Azerbaycan Türkçesi’nde “Şam- çırakla aramak, Şam yüzüne hasret kalmak-ışık yüzüne hasret kalmak, Şamı sönmek- ocağı sönmek” anlamlarına gelen deyimler kullanılmaktadır. (Altaylı, 2005, 486).

“Od”, “ateş” güneşin yerdeki sembolü olarak düşünülmüştür. Ocağın kutsanması ve ateşe saygı duyulması da bu inançtan kaynaklanmış olmalıdır. Gökyüzü ve göyüzüne ait olanın kutsanması, daha sonraki dönemlerde evliya ve kutsal kişilerin evleri ve mezarlarına ocak ve pir adı verilmesi ve kutsanması da bu inançla ilişkilendirilebilir. Kuzey Azerbaycan’da “Dede Güneş” adlı bir pir de mevcuttur (K.K.33).

⁹¹ URL-71: <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eam#Etimoloji> (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

Güneşin ve ışınlarının kutsanması farklı inanç boyutlarında yaşatılmaktadır. Bildiğimiz gibi güneş ışıkları veya ultraviyole ışıklar sayesinde havaların ısınmasıyla mevsimler değişmekte, tabiat canlanmaktadır. Türkler için tabiatın canlanması yeni hayatın başlaması anlamına gelmektedir. Bu yüzden de güneş aynı zamanda Kaşkaylarda baharın gelişi, toprağın uyanışının habercisidir. Mitolojik düşüncede baharın gelişi, yeniden doğuşu ve oluşumu simgeler. Bahar, kışın bitmesi, güneşin dünyayı ısıtması ve bereketinin gelmesidir. Hayvancı kavimler için baharda hayvanların sütleri bollaşır, hayvanlar doğum yapar ve çoğalırlar. Güneşin parlaması, olumlu özellikler taşıdığı için Kaşkay Türkçesi'nde de olumlu anlamda olan sözcükleri ifade eder. Bu sebeple güneşle ilgili birçok deyim ve atasözü bulunmaktadır, bunlar: **günü doğmak, yıldızı parlamak**- şanslı olmak anlamındadır

Şaman inançlarında olan göğün çıkma töreninde, şamanın 7. katta aya, 8. katta güneş'e saygı duruşu yapar, 9. katta Ulu Tanrı ile buluşurdu (Ögel, 1995: 164). Gökyüzü bazı kaynaklarda yedi, bazılarında dokuz katlı olarak düşünülmüştür. Bu da gökteki dokuz gezegene denk gelmektedir. Fakat o dönemde insanlar bunu bilmiyordu, bu onların hayal ürünüydü. Hatta mutlu olduğunda *"kendimi göğün yeddinci katında veya dokuzuncu katında hissedirem"* denmektedir. (K.K.4). Ölen kişinin ruhu için, **tanrı katına yükseldi veya göğün yedinci katına ulaştı** denmektedir (K.K.3). Kaşkayların dünya görüşünde gökyüzü sınırsız olarak tanımlanmaz, yedi katlı veya dokuz katlı gök olarak algılanır. Kaşkaylar *gökten gelen karşısında boynum kıldan incedir* der, gökyüzünü tanrı olarak kutsar.

Türklerin 12 hayvanlı Türk takvimi dünyanın güneş etrafında dönmesine göre hesaplanmaktadır. Günümüzde İran'ın genelinde kullanılan takvim de güneş takvimi olan "Celali" takvimidir.

3.6.3.15.17.6. Göksel Varlıklar-Ay

Kozmogonik mit olan Ay inancı, eski Türkler arasında çok yaygındır. Aya tapınma İskit-Sakalarda, Kimmerlerde ve Hunlarda çok önemliydi. (Bayat, 1993: 141) Ay Türk mitolojik sisteminde hem erkek hem de kadın gibi tasavvur edilmiştir. O, her yönüyle kudretli ve mistik özellikleriyle, göçebeler arasında bakirelik ve koruyuculuk simgesi olarak da yaşatılmaktadır. Oğuz Destanı'nda olan Ay ana,

‘ay’ın kadın olarak korunduğu mitlerdendir. Şimdi de kadın adet dönemlerinin aybaşı olarak adlandırılması, ayın şekline, hilala göre hamileliğin planlanması gibi inanç ve gelenekler, ayın doğurganlıkla ilişkisini ortaya koymaktadır. Ayla başlayan hem kadın hem de erkek isimleri vardır ki, bunlar da ayı cinsiyetsiz olarak düşünmemize neden olur. Türkler’de de tanrının cinsiyeti olmadığı gibi, ay da kutsal varlıklar arasında sayılır ve onun da cinsiyeti yoktur.

Yakut Türkçesinde Ay –yaratan, türeten anlamlarında kullanılmıştır (Bayat, 2005: 61). Şamanların bayraklarında olan ay resmi, hayvan boynuzları kullanılması, daha sonraki İslam inancında da farklı şekillerde yaşatılmıştır. Ayın sembolü olarak düşünülen boğa ve boğa boynuzlu keçeden yapılmış başlık, Anadolu dervişlerinden Barak Baba ve müritleri tarafından da yaşatılmıştır. Davul ve müzik eşliğinde ayın icra eden bu Türkmen babalar, Şamanların Müslüman dünyasındaki müdavimleridir. Kaşkaylarda da ayla ilgili inanışlar arasına giren Boynuz inancı yaşatılmaktadır.

Yağmur yağdırmak için yapılan “**kosa gelin**” zamanı, köy çocukları çoban giysisi olan keçeden yapılan kepenekler giyer, başına iki boynuz takar, şiirler ve davul eşliğinde yağmur ayinini icra ederlerdi (K.K.11). Diğer bir boynuz inancı da “nazarlık olarak, eve veya obaya nazardan korumak için hayvan boynuzlarının asılmasıdır” (K.K.27). Kuzey Azerbaycan’ın İsmayilli bölgesinde, Boynuz adlı köy bile bulunmaktadır.

Kaşkaylarda Aksakkallar ayın ve yıldızların gökteki dizilişine göre hava durumunu tahmin eder, daha sonra göçe başlarlardı. İştihare edilmesi veya fal bakılması da bu inançlar çevresinde yapılmaktadır. Eski Türklerde de “Kamlar yıldızların ve ayın durumunu gözlemişler, onunla ilişkileri dikkate almışlardı. Her yılın başında ayın yapılmış ve kurban sunulmuştur” (Tanyu, 1978: 19).

Kaynak kişilerden olan Sümeyye Haghigat’ın anlatmasına göre, ay on dört gecelik olduğunda ellerini yüzlerine götürer salavat çevirir, dua edilir. (K.K.4). On dört gecelik aya bakıp dualar edilmesi çok yaygın bir inanıştır (K.K.2) Burada ayı ve güneşin kutsanması, onların gökyüzünde olması ve tanrıya yakın olarak düşünülmesidir. Bu gelenek aynı şekilde Türkmenistan Türkleri arasında da varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Sabahları çıkan güneşe, akşamları yıldızlara ve aya selam vermek, ondan iyi ve mutlu gün dilemek, şans istemek gibi dileklerde bulunmak anlamına gelmektedir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 163).

Ayın üzerini kara bulutların alması ve ayın karanlık görülmesi de iyi yorumlanmaz. Bu zaman obadan göçülmez, bereketsiz yıl olarak yorumlanır (K.K.15). Göçebe olan Kaşkaylar arasında dolunay inancı da çok kuvvetlidir. Dolunay zamanı göç yapmazlar, önemli işlerini ertelerler (K.K.20). Bu dolunay zamanı namaz-ı ayet okur, oba toplu halde dua eder ki, bu neslik kötülük uzaklaşsın (K.K.4).

Astrolojide kullanılan ay ve yıldızların astral haritadaki diziliminin dikkate alınması; güneş ve ay tutulmalarıyla ilgili birçok bilinçaltı kodların da inançlardan geldiğini söyleyebiliriz. Modern dünyada astroloji adı altında modern falcılık diyebileceğimiz yıldız falı ve burç fallarının kullanılması, insanların hala eski inançlarına bağlı olduklarının ispatıdır.

Astrolojide de güneş erkek başlangıcı, ay kadını simgeler. Eski kültürlerde ataerkil dönemin izi olarak kabul edilen güneşin, erkek olarak algılanması ayın ise bazı mitolojilerde kadın, bazılarında erkek başlangıç olarak düşünüldüğü kanaatinden yola çıkarak, kadına yüklenen anlamın sabit olmadığını ve kadının görevinin farklı kültürlerde ve dönemlerde değiştiğini görmekteyiz.

“Yakutlara göre güneş ve ay iki kardeştir. Her ikisi de tanrıdır” (İnan, 1986: 29). Kaşkay Türkleri de Yakut kabileleri gibi ayı ve güneşi kardeş olarak görmekte bununla ilgili bir efsane anlatmaktadırlar:

"Mah ve Hurşid kardeşlerdi . Bir gün Maho işlemeli deri iğneyle aletlerini dikiyordu ve kız kardeşi Hurşid ekmek pişirmek için buğday unu yoğuruyordu .Kız ve erkek kardeş arasında kavga çıktı .Mah işlemeli deri iğne ile ablasının eline dokundu o da karşılığında hamur bulaşmış elleri ile kardeşinin yüzüne bir tokat attı. İnanca göre ayın yüzündeki leke güneşin el izidir. Bu kavga üzerine ay ve güneş bir biriyle karşılaşmamak üzere bir birinden ayrılmışlar. Birisi gecelerin birisi ise gündüzün sahibi olarak uzaklaşmışlar(K.K.3).

Güneş ve ay tutulmaları zamanı, eski insanlar bunun kötü olayların habercisi olduğunu bilir ve bu kötü olaylardan korunmak için kurbanlar verirlermiş. “Güneşin ve ayın tutulmasında davul çalınır, bununla şeytani kuvvetler ürkütölmek istenirdi. Toprak da müşterek ana sıfatıyla takdis edilirdi” (Spuler: 1957: 189). Yani bu durum, kötü ruhların güneş ve ayla savaşıması olarak görölmüştür. Güneşin de onları cezalandırmak için dünyayı karanlığa bürüdüğüne inanmışlardır.

“Ay ve güneş” tutulmaları zamanı “felâketin giderilmesi için çarelere başvurulur: Davul ya da başka çeşitten gürültü çıkaran şeylere (teneke, v.b.) vurularak, tüfek atılarak ayı, güneşi tutan kötü varlıklar (Ejder, Cadı-Karı, v.b.) korkutulur” (Boratav, 1973: 18).

“Hakaslar, güneşe ve aya sitayiş edip dua ederler. Onların inançlarına göre güneş ve ay tutulması, büyücülerin kaçırdığı gök cisimlerinin ölümü veya Çilbegen tarafından önlerinin kesildiği anlamına gelmektedir” (Lvova vd, 2013b: 46).

“Güneş ve ayın tutulması” Tüm türk halklarında bu kelime tutulmak kelimesi ile verilmektedir. “Tutmak” “Tutulmak” kelimesinin anlamlarından biri de bir şeyi zorla zabt etmek anlamına da gelmektedir. Burada güneşin ve ayın kötü ruhlar tarafından zorla ele geçirilmesine, tutulmasına gönderme yapmış oluyor. Bu yüzden de bağırır demir aletlere vurarak kötü ruhları korkuttuklarına inanmaktadırlar (İnan, 1986: 29).

Roux, Rubruck’ a dayanarak Moğollar’da da ay tutulmaları sırasında, davul ve müzik aletleri çalınarak büyük sesler ve uğultular çıkarıldığını, tutulma sona erdiğinde, kendilerini içkiye verip, çeşitli kutlamalar ve büyük bir bayram yaptıklarından bahsetmektedir (Roux, 1998: 107). Yani Moğollar da, kötü ruhların güneşle veya ayla savaşıması olarak görmüşler, güneşin onları cezalandırmak için dünyayı karanlığa bürüdüğünü kabul etmişlerdir.

Kaşkaylarda bakır kaplarla ses yapar, davul çalar, zil sesleri çıkararak bu güneş ve ayı tutan kötü ruhları kovmaya çalışırlar. Kuzular koyunlardan ayrılır, deve bağırılır ki, kötü ruhlar uzaklaşsın. Eski insanlar da bu ay tutulmalardan korkmuş ve bu kader döngülerinden korunmak için kanlı ve kansız kurbanlar vermişler. Kaşkaylar arasında güneş ve at tutulması da uğursuz olarak kabul edilir (K.K.17, K.K.29). Kötü ruhlarla ilişkili olduğuna inanılır ve bu kötü ruhları kovmak için de bakır, demir eşyalar, kap-kaçak bir birine vurularak ses çıkartılır, silah atılır. Aynı zamanda dualar edilir (K.K. 13).

Aslında bilimsel olarak insanların eski inançlarındaki kötü ruh olarak algıladıkları, dünyadaki görünen ve görünmeyen canlılardır. Bu olayları tanrının gazabı olarak algılayan insanlar, tanrıyı memnun etmeye çalışmışlardır.

Astrolojide Güneş Tutulması; Ay’ın Dünya ile Güneş arasına girmesiyle ve Güneş’in önünü kapatarak Güneş ışınlarının Dünya’ya ulaşmasını engellemesi

sonucu meydana gelir”. Ay Tutulması ise; Dünya’nın Ay ile Güneş’in arasına girerek Güneş ışınlarının Ay’a ulaşmasını engellemesi sonucu olur” (URL-72)⁹²

Bildiğimiz gibi güneş ve ay tutulması zamanı yerin magnitüs çekimi, suyun akımı, havanın aniden soğuması ve düzen değişimi gözlemlenir. Bu tutulmalar zamanı doğanın düzeni aniden değişmektedir. Değişim doğayı etkilediği gibi insanların ruhsal düzenini de etkiler. Bu kargaşalar bu yüzden olumsuz yorumlanmaktadır. Bu olayla ilgili son dönemler Avustralya’da yaşanan bir olayla folklorun gerçeye dönüşmesi de gözlemlendi. *"Tutulmaların siyasi düzeni değiştirdiği uzun zamandır bilinen bir gerçektir." Bu gerçek Avustralya başbakanı Tony Abbott’ın görevden alınmasından bir gün önce yaşanan güneş tutulması 14 Eylül 2015’de siyasi düzeni etkilediğine inanılır. Diğer Avusturalya başbakanı Malcolm Fraser ea 20 Mart öncesi yaşanan güneş tutulması ile hayata veda etmiştir* (URL-73)⁹³.

Kaşkaylar güneş takvimini kullanırlar. Türklerde yıl isimleri hayvan isimleriyle adlandırılmıştır. *"Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar; söz gelimi: ud yılı girdiğinde savaş çoğalmış; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşurlar, tos yaparlar. Takagu yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkarmış; çünkü tavuğun yemi tanedir; taneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çıkarmış. Böylece Türkler, her yıl bir şey olacağına inanırlar"* (Atalay, 1985: 347).

Meleklerin yattığı yer de Kaşkay Türkleri’nin inancında kutsal olan gökyüzüdür. Fakat Türk Mitolojisi’nde ay ve güneşin kişiliği ile ilgili ikili görüşler vardır. Bazen metaforlarda ay kadın olarak verilmiştir. “Aydan arı, sudan duru” derken de ayın kutsallığına işaret edilmiştir. Güzel kadınlara bazen *ay yüzlü* denmektedir (K.K.8, K.K.14).

Ay aynı zamanda bolluk ve bereket simgesi olarak da yorumlanmıştır. Kaşkay toplumu hilal ay görününce altına bakarak zenginlik ve bolluk için dualarda

⁹² URL-72: (<http://www.astrolojidergisi.com/tutulmalar-astrolojik.htm>). (Erişim Tarihi: 21.10.2021).

⁹³ URL-73: (<http://www.astrolojidergisi.com/Ed%20Tamplin-Tutulmalar.htm>) (Erişim Tarihi: 24.08.2021).

bulunur. Kaşkaylar yeni ve hayırlı bir iş yapmak için, yeni ayın çıkmasını, yeni ayın doğmasını beklerler. Eski dönemlerde olduğu gibi göçebe toplumlarda da doğa olayları her zaman tanrının gücü olarak kabul edilmektedir. Sert geçen kış, hayvanların don vurarak ölmesi Kaşkaylar arasında Tanrı'nın onları cezalandırması olarak algılanır. Bu sert kışı ve soğukları engellemek için yeterince kanlı kurban vermediklerine inanırlar. Kanlı kurban verilmesi yapılan ritüellerden en yaygınıdır. Çile gecesi- en keskin rüzgârlı geçen kış gecesidir. Kaşkay Türkleri'nde 20 Aralık gecesini 21'e bağlayan gece kutlanan çile gecesidir. Bu gece, birçok Türk halklarında kutlanan önemli gecelerdendir. Bu gece, sonbaharın son gecesi ve yılın en uzun gecesidir. İranlılar bu geceyi “**yelda gecesi**” olarak adlandırırlar. Bu gece de yemekler, aşlar yapılır, obadaki herkes bir araya toplanır eğlenceler yapılır. Bu gecenin özelliği sofrada karpuz ve narın yenilmesidir. Bildiğimiz gibi nar Moğolca'da güneş demektir. Bunun sebebi ise kırmızı olan her şeyin güneşle ilişkili olması, mutluluk ve şansı ifade etmesidir. (Çille, sadece mevsimsel değil, doğumun 40 günü, ölünün de 40 günü çille olarak kabul edilir.) **Böyük çille** ve **küçük çille** denilen bu kış gecelerinin özel dua ve ritüelleri de vardır.

Gökyüzü bazı kaynaklarda yedi, bazılarında dokuz katlı olarak düşünülmüştür. Bu da gökteki dokuz gezegene denk gelmektedir. Fakat o dönemde insanlar bunu bilmemekteydi. Bu onların hayal ürünüydü.

3.6.3.15.17.7. Göksel Varlıklar-Yıldız

Türk halklarında Gök Tangri - ay - güneş - toprak - su - ata ruhu, ocak ve ateş şamanizmin temel direklerindendir. Türk mitolojik düşüncesinde “Kutup yıldızı” da dahil olmak üzere ay, güneş ve yıldızlara saygı var. "Tunrı, Dünya ile gezegenleri, Kutup yıldızına bağlamış” diye inanılmaktadır (Ögel, 1995: 183).

Hun kabileleri için de bu unsurlar önemli anlamlara sahiptir. Ne zaman önemli bir şey yapmak isteseler, ayın ve yıldızların durumunu kontrol etmişlerdir. Türkler'de astronominin gelişmesindeki faktörlerden biri de, Şaman inançlarına olan bağlılıklarıdır.

Gökyüzünde bulunan yıldızlar Kaşkay Türklerinin de inançlarında olumlu özellikler taşımakta ve kutsanmaktadır. “**Yıldızı doğmak**” şansı getirmek

anlamındadır, Kaşkaylarda her doğan bebeğin yıldızının doğduğuna, ölen kişinin de yıldızının (yıldızı sönmek-ölmek anlamında) kaydığına inanılmıştır. Halk arasında *yıldızları barışsın veya birleşsin* diye bir deyim vardır (K.K.19). Bu deyim genellikle karı koca arasında dargınlıklar, küslükler olduğunda söylenir ve bir çeşit duadır (K.K.42). Burada da yıldız kadersel, kaderi idare eden öge olarak tanımlanmıştır. Burada yıldızların barışması yıldız veya burç falına olan inançla da ilişkilendirilebilir. Yıldız'ın Türk halklarında genelde kız ismi olarak verilmesinin sebebi, yıldız gibi parlak ve şanslı olması içindir.

Yıldız gökyüzünde olmasından dolayı Tanrı'ya yakın sanılır ve yerle- gök arasında aracı ruh taşıyıcı olarak algılanır.

“Kutup yıldızı, gökte hiç kımıldamadan duruyor, bütün gezegenler ve yıldızlar onun çevresinde görünüyordular. Kutup yıldızı, Tanrının ışıklı ülkeleri olan yüksek gökle yeryüzünü birleştiren bir kapı idi. Bu kapı gökle yeri; ruh âlemiyle de maddi dünyayı; insan ile de Tanrıyı ayıran bir sınır idi.” (Ögel,1995: 170).

Yüzyıllar boyunca yıldız bilgisi, "zaman" ve "yön"ler için kullanılmıştır. Göçler gerçekleştiren kavimler için göç güzergâhlarına engel olan hava olaylarını tahmin etmek, meralara gidiş, yatış ve kalkış, hep yıldızlara göre belirlenmiştir. Aynı zamanda savaş ve harp dönemleri de yıldızlara bakılarak yola çıkılmış, yıldızların konumuna göre o günün ve ya saatin uğurlu veya uğursuz olduğuna inanılmıştır.

Kaşkaylar arasında yıldızlar için adlandırmalar şu şekildedir. Ustad Ayvazullah Safari, yıldızlarla ilgili inançları şu şekilde aktarmaktadır:

Üç köşeli- kanatlı yıldız- üç dünyayı, yer altı, yer üstü ve orta dünyayı,

Dört köşeli-kanatlı yıldız- dört unsuru simgeler.

Beş köşeli-kanatlı yıldız- çoban yıldızı, sulpan yıldızıdır der ve bu yıldız dünyanın göbeğini simgeler.

Altı köşeli-kanatlı yıldız- Selçuk kalkanı adlanır. Baht yıldızı, Tan yıldızı olarak yorumlanır.

Yedi köşeli-kanatlı yıldız

Sekiz köşeli -kanatlı yıldız ise cennetin sekiz kapısını simgeler (K.K.3).

Göçebeler arasında en çok konusu geçen “kuyruklu yıldız”dır. Kuyruklu yıldız önemli olayların (iyi veya kötü) habercisidir (K.K.9).

“Dan yıldızı” veya “zühre yıldızı” Türk halklarının mitolojisinde çok önemli sayılmış, birçok inanışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sabahın ertesinde doğan bu yıldıza **tan-(dan) yıldızı**, **seher yıldızı**, **çolpan yıldızı** da denilmiştir. İbn Mühenna Sözlüğü’nde, Çolpan- tanyıldızı veya çoban yıldızı olarak verilmiştir (Battal, 1934: 26). Kaşkaylarda bu yıldız bazı tayfalar arasında “**çoban yıldızı**” olarak bilinmekte, bu yıldızın görünmesi şansa ve bolluğa yorulmuştur (K.K.22). Seher ulduzu’na “sarı ulduz” veya “dan ulduzu” da denilir. Işıklık, günlük anlamındadır (K.K.3).

Alkış olarak, “*dan ulduzu sana taraf olsun*” denmekte ve dua edilmektedir(K.K.81). Gecenin son yıldızıdır ve bu yıldız çıktığında artık sabah ışıkları gözükmeye başlar. Birkaç yılda bir -genelde yedi yılda bir- bu yıldızın üzerinde taç şeklinde nur, ışıklar gözükür ki, bu taç şekli gözükürse o yılın bereketli olacağına, kıtlığın olmayacağına inanılır (K.K.7).

Baht yıldızı olarak bilinen **terazi yıldızı** da vardır. Bu yıldızla ilgili çok sayıda maniler vardır. Terazi yıldızı yedi yıldızın birleşiminden oluşan takımyıldızıdır ki, gökyüzünde terazi şeklinde gözükür. Bir kimsenin aşk veya kavuşma isteği olursa o yıldıza bakarak dileğini söylerse, dileğinin gerçekleşeceğine inanılır (K.K.4, K.K.5, K.K.7).

Süheyl yıldızı bela yıldızı olarak yorumlanır (K.K.3). Ayın 21’ de Süheyl yıldızı güneyde gözükse, o yöne göç etmek olmaz, bu bela ve felaket olarak yorumlanır.

Kuyruk yıldızı, Kaşkay Türkleri’nde koyun ve keçi gibi hayvanların kuyruklanması, et tutması, kilo alması, çiftleştirmek, sürüde doğumun başlaması, hayvanlardan çıkarılan derinin olgunlaşıp tulug, tağarcık olması gibi işleri ve bereketi simgeler. Bu yıldız kırk günde bir gözükür. Bu yıldızın doğması aynı zamanda sıcakların sona ermesi, serin havaların başlamasına işaret eder. Bu yıldız doğuda gözükürken kuyruklu parlak bir yıldızdır. Azerbaycan Türkleri’nde de “**kuyruk doğması**” inancı vardır. Yazın son ayları yaklaştığında havalar soğuduğunda “kuyruk doğdu” denilmektedir. Bu da kuyruk yıldızına işaret eder. Bu dönemde hayvancı kavimler sürüde olan develerin yüzü sıcak olan tarafa dönük yatmasından kuyruk yıldızının doğmasını ve havaların soğumasını anlarlar. Aynı zamanda

arıcılıkla uğraşan göçebeler de balları “kuyruk yıldızı” doğandan sonra keserler ki, bal sulu olmasın.

Zühre yıldızı’nın çobanları koruduğuna inanılmış. Aynı zamanda "tayları doğurturmuş, atlar esen dururmuş!..." (Sarı, 2016: 64). Bu yıldızın üremeyi simgelediği, atların, kervanların ve çobanların koruyucusu olduğu inancı da vardır. Kırgız Türkleri bu yıldıza –“**kervan cilduz**” kervan yıldızı derler. Kazak Türkleri bu yıldıza “çolpan” derler. Çolpan yıldızı ile fal bakar, bu yıldızı şans yıldızı olarak görürlermiş. “Astrolojik (yıldızlar aracılığı ile bakıcılık) bilgi ve yöntemlerinin halk içinde yayılmaları, bu inancı oluşturmuş olmalıdır” (Boratav: 1973: 19). Zühre yıldızı aynı zamanda kadın güzelliğinin de sembolü olmuştur. Türk halkları özellikle de Kaşkaylar arasında ünlü olan Tahir ve Zühre Destanı’nda astrolojik isimler taşıyan kahramanları görmekteyiz.

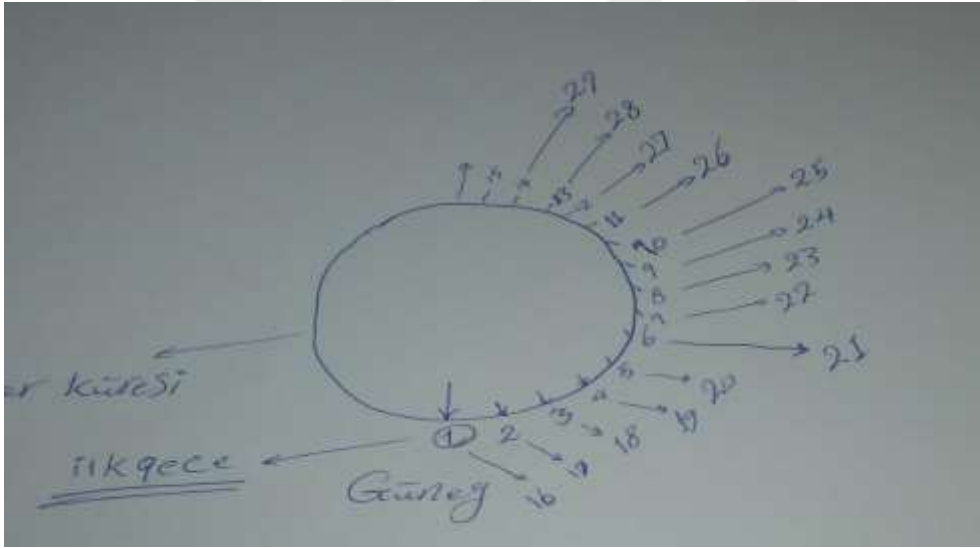
Yılan yıldız görmezse ölmez deyiimi, şimdi eski anlamından uzaklaşıp mecaz anlam kazansa da, muhtemelen eski anlamı yıldızın göksel bağlantısından olan gücü ile ilgilidir.

Evlilik, seyahet, yeni bir işe başlamak için yıldızların dizilimine bakılması inancını Kaşkaylı araştırmacı Üstad Hüseyin Ciddi Bayat da *Kaşkaylar arasında ulduz istüne gitmek uğursuzluk sayılır* diyerek desteklemiştir. Bu kelime kargış olarak “*Ulduz üstüne gedsin, Ulduzu suya düşsün, Ulduzun batsın, “Ulduzun yıxılsın ulduzun garalsın, Ulduz vursun alnına*” şeklindeki örneklerle varlığını devam ettirmektedir (K.K.7). Kaşkaylı şair ve yazar Fettane Muradi Karakani “Allınca Ulduzu” eserinde “*Uşak anadan olan çağı onunginen bir ulduz da göy üzüne buluşur. Uşak böyügleşenençez, onun allınca ulduzu da böyügleşmiş parlaşreg olunur. Éle ki bu uşaking yaşamağı ecele karşı çığdı, allınca ulduzu da suya düşür*” demiş ve yazar babaannesinin vakitsiz ölümünü şu şekilde aktarmıştır: “*Bilmedim néye onung ulduzu téz suya düşdi. On üç il o çağıdan geçir*” (Enkin, 2011: 47-48). Genelde yıldız insanın kaderi ile de ilişkilendirilmektedir. “Alın yıldızın parlak olsun” şansın, kaderin iyi olsun anlamına gelmektedir. İnanca göre, bir insan doğduğunda onun yıldızı da doğar. Hatta “*ulduzun sönsün*” bedduası bu sebeple söylenmektedir. Çünkü inanca göre, gökyüzünde yıldızın kayması, sönmesi ölüme işaret etmektedir (K.K.17).

Yıldız aynı zamanda yol göstericidir. Çünkü göçebe olan toplumlar, göç günlerini ve yollarını “**seher yıldızının**” konumuna bakarak yaparlar. Eğer seher yıldızı doğuda ise ve göç edecekleri yön de doğu tarafındaysa, **yıldız üstüne gidilmez**. Bu zaman göçün yönü değiştirilerek, kısa mesafede başka yöne doğru gidilir. Ertesi gün yıldızın yönü değişmişse göçe devam edilir (K.K. 3, K.K.6).

Uygur Türkleri de yolculuk, göç ve ev taşınması sırasında gökyüzünün güneyindeki yıldızlara bakarlar. Eğer “çilten” olarak adlandırılan yıldızların tümü güneyde ise taşınmazlar, bunun felaket getireceğine inanırlar. Yıldızlar batı yönüne gittikten sonra taşınırlar (Öger, 2012: 1688).

“Ağarezayi, Sajjad kendi çizdiği harita üzerinden bize yıldız haritasını bu şekilde anlatmıştır:

Fotoğraf 50: Yıldız haritası, Ağarezayi, Sajjad (K.K.2).

Yer küresinin bir yarımküresinde yıldızlar var diğer yarımkürede yoktur. Boş taraf yıldız olmayan tarafa “şah ocağı” olarak bilinir. Bu tarafa hareket etmek serbestir. Ay takvimine göre “güney yıldızı”nın hareketi Kaşkayi göçebeleri için çok önemlidir. Bu yıldızın hareketine göre hayatlarını şekillendirirler. Ay takviminin ilk gecesi güney yıldızının hareketi başlıyor ve yirmi dokuz gün devam ediyor. Göçebeler bu yıldızın konumuna göre hareket eder. Nahs-tehlikeli gecelere dikkat ederler. Eski Kaşkayi hanları da ayın sekkizinci gününde yola çıkıyorlar. Hangi gece

durmak gerektiği ve hangi gece hareket etmeleri gerektiğini yıldızın konumuna göre belirliyorlar. İnanca göre güney yıldızının ilk gecesi birisi evinden çıkıp doğuya taraf gitmemesi gerekir eğer giderse bile geri dönmesi kendi evinde kalması gerekir, çünkü bu gece tehlikelidir. Astronomi ilmine göre de yer küresi 180 derecesinde yıldız iki kere dönüyor. Her gece altı derece aşağı gidiyor. On beşinci gün yıldız günbatan yerededir diyorlar. On altıncı gece gün çıkan yerde girişini başlar. Bu geceler içinde en tehlikeli gece 21-ci gecedir. Bu gece kimse göçe başlamaz, yeni işe başlanmaz, yeni başlangıçlar yapılmaz. Halk arasında beddua vardır ki, “yirmi birimki gecenin ulduza rast gelesin” (K.K. 2).

*“Kaşkaylar arasında 21 rakamı uğursuz rakam olarak görülür, halk arasında beddua olarak “21 yıldızı vursun seni” derler. Bu tarihte önemli işler ve başlangıçlar yapılmaz, göçe başlanmaz. O gün yıldız, güney yönüne yakın olduğu için o yön uğursuz sayılır ve o yöne gidilmez”. (K.K.1, .K.K.3, K.K.7). Halk arasında beddua olarak da **21. yıldızana tuş olasan** derler, **21. yıldız vursun seni** , “**yıldızı suya düşmek**”, “**21 yıldızı vursun**”, “**ulduz üstüne gidilmez**”bu deyimlerde de yıldızın konumunun kötü yorumunu görmekteyiz. Bu deyimlerde yıldız kadersel bir öge olarak tanımlanır. İnsan kaderinin gökle ve yıldızlarla olan bağlantısına işaret etmektedir.*

Roux, güneş ve ay’ı kutsal veya tanrısal gök cisimleri, Ülker’i ise yedi yıldızdan oluşan yıldız takımı olarak adlandırmaktadır (Roux, 2015: 123).

Ülger yıldızı, Göçebe Kaşkaylar arasında da Ülger veya İlger yıldızı ve yedi yıldız olarak tanımlanmaktadır. Bu yıldız kış günleri çok gözükmürse yağmur az olur diye inanılır (K.K.3). Bununla ilgili bir asanak-mani da vardır: “*İlgerem Ay’a bendem, Çeşmeyem çay’a bendem*” Aya en yakın yıldız Pervin yıldızı ve İlger yıldızıdır (K.K45.)

“İlger yıldızı” yıldırım gibidir. Bahar mevsimine on gün kalmış koyun ve kuzuların derisi üzerine yıldırım gibi vuran bir yıldızdır, bu yüzden de bu yıldızdan sakınmak için o yıldız görüne kadar koyun ve kuzuların kırkımı yapılmamaktadır. Bu gelenek Araplar arasında inanılan inançlardanadır ki, eski Yemenliler de ilger yıldızı vurmuş koyun ve kuzunun derisini çukura gömmekte ve daha sonra bu deriden ayakkabı yapmaktadırlar. Hala da “Yemen ayakkabısı” Araplar arasında ünü ile bilinmektedir (K.K. 12).

3.6.3.15.17.8. Dünyanın Sonuyla İlgili İnanışlar

A. İnan, Verbitski'den “tufan” efsanesini şu şekilde aktarmaktadır: *“Suyun derinliğini öğrenmek için Nama kuzgunu gönderdi, Kuzgun dönmedi; kargayı gönderdi, o da dönmedi; saksağanı gönderdi, o da dönmedi. Nihayet güvercini gönderdi. Güvercin, gagasında bir dal ile geri döndü. Nama kuzgun, karga ve saksağanı görüp görmediğini sordu. Güvercin bunları gördüğünü, her üçünün de leşe konup gagaladıklarını haber verdi. Nama “onlar kıyamete kadar leş ile geçinsinler, sen benim sadık hizmetçim oldun; kıyamete kadar benim evlâdımla beraber yaşa” dedi. Tufandan sonra Nama Yayaçı (yaradıcı) ve Yayık (tufan) Han adıyla tanrılar sırasına geçti. Yeni nesiller ona kurban kesmekte devam ettiler”...Yayık (büyük su), (tufan) Han adını taşıması dikkate değer. Büyük Türk ırmaklarından birinin adı olan “Yayık” (şimdiki adı Ural) Ptolemeos'den beri malûmdur, “yaygın su” anlamını ifade eder.” (İnan, 1986: 23).*

Bu anlatıya bakıldığında Altay mitolojisinde geçen tufan, dünyanın sonu ve yeni bir hayatın başlangıcı olarak görülmektedir. Çünkü kaos yeni bir düzenin habercisidir. Dünyanın sonu derken de tufanın oluşu yeni dünya düzenine işaret eder. Altaylarda kutsal Yayık Han'dan ve Yayık adlı nehirden bahsedilmektedir. Kaşkay Türkleri arasında “Yayıq” kelimesi ve türevleri, iyiliğin, bereketin ve rızkın genişliğinin sembolüdür . Yayıq, çeşitli ürünleri hayvan sütünden ayırmanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Boyunduruğun konumu, siyah olmayan çadırın temiz ve erişilemeyen bir köşesidir . Yayılmak, koyun otlatmanın bir iyilik ve nimet kaynağı olduğu anlamına gelir . Yayılmak, genişliğin ve bilgeliğin simgesi olan bir müjdeyi veya bir mektubu halk arasında yaymak demektir.

Yaymak, yaygara etmek, haber göndermek anlamındadır; davaları yaymak ise hayvanları geniş arazilerde yemlenmesini sağlamaktır.

3.6.3.15.18. Doğa Olayları ile İlgili İnançlar

3.6.3.15.18.1. Halk Meteorolojisi

Doğaya bakarak hava olaylarının tahmin edilmesinin kaynağı doğanın insan üzerinde hâkim olması düşüncesinden gelse de, bugün bu bilgi bilimsel gerçeklerle de kesişmektedir. Eskiden insanlar karı, yağmuru, fırtınayı dağa güçlerinin müdahilesi olarak görmüşlerdir. Günlerin sıcak geçmesini ve yağmur yağmamasının sebebini Güneşle ayın kavgası olarak yorumlamışlar.

Yapılan merasimlere göre ayların adlarını da o aylara göre adlandırırlar. “*Koyun kırkımı ayı, keçi kırkımı ayı, çille ayı, yağmur ayı, oğlak doğan ay, oğlak ölen ay*” adlandırmalar yaparlar.

Halk takvimi göçebelerin hayatının önemli parçasıdır. Gök (ay, yıldız, güneş) ve doğa olaylarına (rüzgâra, suyun akışına, ağacın yapraklarına), hayvanlara (kurdun ulaması, tilkinin ulaması, köpeğin ulaması) bakarak tahminler yürütüyorlar. Eğer gece havada yıldız yoksa ertesi gün yağmur beklerler (K.K.2, K.K.8). Yıldız yarı görünürse, gara yıl olacak derler. Eğer yıldızı arı (temiz) görürlerse, inanırlar ki, bereketli bir yıl olacak. Zohre yıldızına göçebeler arasında çok saygı duyulur, o yıldız bereket yıldızı, baht yıldızı olarak görülür. Fakat Zöhre yıldızının rengi kırmızıya dönerse o yıl kan ve savaş olacak diye inanılır (K.K.4, K.K.12). Ay hilal şeklinde ilk görüldüğü zaman ucu güney taraftaysa o ay yağmurlu geçecektir, kuzeye tarafta ise kuraklık olacaktır diye inanılır (K.K.9).

Eğer tavuklar yer kazarsa, toprakta eşelenirse ertesi günün de sıcak geçeceğine inanılır (K.K.14). Durnaların zamanından erken göçü soğuk havanın yakında olduğu anlamına gelir (K.K.3), Dağın üzerinde bulut topaları oluşarsa o yerlere yağmur yağacak derler (K.K.29).

Kaşkaylarda yıldızın durumuna göre saatin kaç olduğunu bilirler. Örneğin, sahur yemeğini “**sarı yıldız**” denilen yıldızın konumuna ve gökyüzündeki yerine göre anırlarmış (K.K.1).

Astroloji, doğum günü ve saatinin insanların kaderlerini etkelediğine inanır. Güneşin, ayın, yıldızların ve diğer gezegenlerin insanların kişisel doğum haritasındaki burçlarla ilişkili olduğu savunulur. Eski Türklerde de güneş ve ayın

konumuna göre seferlerin tayin edilmesi, savaşların devam ettirilmesi veya durdurulmasıyla ilgili bilgiler vardır. Kaşkaylar arasında bu inanç hala yaşatılmakta ve göç gününü belirlemek için yıldızlara bakmakla hava tahminlerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda güneş ve ay tutulmalarını önceden söylemek göçebelerin de hayatının önemli bir parçasını oluşturur. Gelecek kışın sert mi, yazın sıcak mı geçeceğini de ay ve yıldızların durumuyla anlıyorlardı. Çünkü belirsiz olan bir yola çıkmaktansa bir inanca sarılarak ve onun gerçekliğine kanaat getirerek hayatı sürdürmek hayatı kolaştırdığı için insanoğlu hep bu inançlarını sürdürmüştür.

Doğa olayları insanların yaşamını kolaylaştıran öğeler olduğu için her zaman bunlarla ilgili yorumlar yapılmış ve farklı inanışlar ortaya çıkmıştır. Eğer kuşlar yaprakların arkasına saklanırsa bu, o gün havanın sıcak olacağı anlamına geliyormuş. Kurbağalar sabaha kadar uyumazsa ertesi gün hava sıcak olacakmış (K.K. 12). Sonbaharda göç eden kuşlar yüksekte uçarsa o yıl kış sert geçecek, eğer yere yakın uçarsa kış iyi geçecektir (K.K.14). Kedi askırırsa hava soğuk olacak demektir. Ay doğduğunda sarı ışık saçarsa kış iyi, mavi ışık saçarsa kış sert geçecektir (K.K.29). Yıldızlar seyrek görüldüğünde ertesi gün hava bulutlu olacaktır (K.K.45).Normal bir havada kaz tek ayağı üzerinde durarsa ertesi hava soğuk olur (K.K.32).

3.6.3.15.18.2. Mevsim ve Zamanla İlgili İnançlar

Zaman anlayışı göçebe Türklerin her zaman dikkatini çekmiştir. Sürekli göç halinde olan bu göçebeler için güneşin ve ayın doğuşu, batışı, yıldızların hareketi, rüzgarın yönü gibi gökle ilgili bilgiler edinmelerine ve göç yollarını ve göçlerini planla yapmalarına sebep olmuştur. Gökyüzü ve kozmik dünya, onlar için ulaşılmaz ve korkunç görülse de kozmik dünyanın içerisinde onunla uyum sağlayarak, ona saygı duyarak yaşamayı öğrenmişlerdir.

İlkel insan için zaman tanımlamalarına bakınca zamanlamayla ilgili geliştirilen birçok inancın olduğunu da görüyoruz. Şamanist Türklerin ayinlerinin gecenin bitişinde, subh çağında yapılması Tanrı'nın onların dualarını duymasına ve o vakitlerde tüm kanınatın uyuduğu ve Tanrı ile tekbetek şamanın görüşünün gerçekleşmesi modern fizikte alfa dalgasıyla enerjinin göndermek istediğin yöne

daha hızlı gönderilmesine ve muhatabına ulaşmasına en uygun olduğu zaman dilimidir. Modern fizikte alfa dalgası ispatlanmıştır.

Eski Türklerin inanışında güneş batımı ve ayın batımı her zaman darlığa yorumlanmış. Bu zaman dilimi iş yapmak hoş karşılanmamıştır. Bu zaman dilimine Kaşkaylar **şer vakti** derler ve bununla ilgili bir deyim de vardır “Akşamın hayrından sabahın **şeri** yaxşıdır” derler. Ünsüz benzeşmesi olsa da “Çer” kelimesi Kaşgarlı sözlüğünde de “vakit” anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1985: 322). Ayın ve dolunayın oluşması- bildiğimiz gibi ay eski Türklerde genellikle hem erkek hem de kadın başlangıcını simgeler. Aybaşı denilen zamanlama ile kadınların adet görmesinin de tanımlanması ayın zaman dilimi açısından ve aynı zamanda kadınla ilişkisinden kaynaklandığını söyleye biliriz. Aybaşının 15. günü de hamile kalma şansı da aynı zamanda 14 gecelik ayın, yani dolunayın etkisiyle gerçekleşir. Ay üremeyi de simgeler. Daha sonraki dönemlerde ay inancı zayıflamaya, yerini güneş inancına bırakmaya başlamıştır. Ay ve güneşin kutsanması, daha sonraki dönemlerde birçok inanç ve ritüellerin icra edilebilmesi için zamanlama rolünü üstlenmiştir. Kaşkaylarda zamanlamayla ilgili çok sayıda inanış vardır. İran’da “güneş tekvimi” kullanılmaktadır (Celalettin tekvimi). Güneş batarken çocuk dışarıya çıkarmanın uğursuz olduğuna inanılır, eğer çıkarmak mecburiyetinde kalınırsa da çocuğun kundağına veya kalbinin üstüne küçük bir taş parçası konulur.

Türkler arasında ağır ay olarak anımsanan aylarda vardır ki, Türkmenistan Türkmenleri buna “Meret ay” derler ve bu ayda mutlaka elden, obadan cenaze çıkacağına inanılır ve bunun için Şaman ateşi yakılır, üç defa eylek-beylek edilir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 157).

Kaşkaylarda da cumatesi günü önemli bir başlangıçlar yapılmaz, yeni bir işe girilmez, düğün yapılmaz, kismet işlerine başlanmaz.

*Hatta o gün eve yatılı misafir gelip de cumatesi sabahı-öğlenden önce oğlak veya koç kesmek isteseler de kesemezler. Hayvan kesilmez, **ardı uzanır** derler, yani daha çok hayvan ölür. Cumatesi günü “**gün döndükten sonra**”, yani diğer güne doğru geçiş yaşandıktan sonra saat dört-beş gibi hayvanı keserler (K.K.6). Cuma akşamından ölen kişi de “cumartesi günü” gömülmez (K.K.45). İnanca göre cumatesi ölen kişi, kendisinden sonra ölü bekler, ona göre o ölüyü gömmezler, sabaha kadar bekleyip ertesi gün gömerler (K.K.25). O yüzden eğer birisinin bir*

yakını Cuma gecesi ölmüşse, o ölü cumatesi gömülmez, gün döndükten sonra da ölü gömülmediği için o ölü Pazar günü gömülür (K.K.3, K.K. 6). Cumatesi günü uğursuz gün sayıldığı için halk arasında “şenbenin şerrinden qorun” derler (K.K.63). Şenbe günü ölen kişinin de günahkâr olduğuna inanılır, “nes günde öldü” derler, gözünü hemen kapatırlar ki, arkasınca başka ölü götürmesin (K.K.7).

Kaşkaylarda bir insan yüz yıl ömür yaşarsa “**üç qerine kurban görmüş**” derler (K.K.52). Bu da gerinede (yeni otuz yılda bir) bir kesilen kurban için söylenmektedir. Bu otuz yıl aynı zamanda kişi ömrünün evreleri arasında olan geçişi de simgeler. Otuzunu tamamlayan kişi artık ömrünün ilk evresini tamamlamış sayılır ve bunun için kurban keser. Bu tören bir **şenbe-cumatesi** gününe denk gelirse o gün değil de ertesi gün kurban kesilmedilir (K.K.45, K.K. 66). İnanca göre şenbe günü, nes gündür ve o gün kurban kesilmez. Kurban Bayramı töreni de Cumatesi gününe denk gelse o gün hayvan öldürülmez der ve kurban kesmezler. Ertesi güne kadar beklerler.

Güneş batması genelde kötü ruhlarla ilişkili olduğu için bu zaman diliminde yapılan işlemlerin de uğursuzluğuna inanılmıştır. Güneş batarken dikiş dikmek, saç taramak, çamaşır yıkamak, ev süpürmek ve uyumak hoş karşılanmaz, uğursuzluk olacağına, evin bereketinin kaçacağına inanılır. Gece aynaya bakılması hoş sayılmaz, eve cinler gelirmiş (K.K.7). Gece evden ateş ve od verilmez (K.K.21). Gece evden para verilmez, fakirlik olur derler. “Akşam uşağa kargış elemezler, ömrü gödelir (gece çocuğa beddua edilmez, ömrü kısa olur) diye inanılır (K.K.4).

“Gece yaş ağaç altından geçilmez veya oturulmaz” (K.K. 1), “Gece sıcak su dışarı atılmaz, özümüzden yeylerin çocuğunu yakarsın” derler. “Gece çocuklar su tulukları olan yere bırakılmaz” K.K.3). Gece dışarda kalan yemeği yemek iyi sayılmaz, bu yemeğe bizden yeylerin-özümüzdenyeylerin kustuğuna inanılır (K.K.55). Şer vahtı yatmazlar. Gece mezarlıktan geçilmez (K.K. 1, K.K. 2). Şer vahtı –güneş battıktan sonra evden ağartı – süt ürünleri verilmez, davarın sütü kesilirmiş (K.K.9). Gece evden beyaz olan besinlerin (tuz, süt, yoğurt, un, şeker, yumurta gibi besinlerin) verilmesinin evin bereketinin kaçmasına sebep olduğuna inanılır, buna “**geler gelmez**” derler. Eğer mecburiyet ise verdikleri şeyin yerine-karşılığında başka bir şey isterler (K.K.1, K.K. 3, K.K.5). Beyaz yiyeceklerin yanı sıra, güneş battıktan sonra evden beyaz renkli elbise de para da verilmez. Eğer bir komşu komuşusunda

un isteyecekse, komşusu akşama yakınsa acele eder ve ona “gel sana gün batmadan un vereyim” der (K.K.1).

Gece ölen birisi toprağa verilmeyince evde olan horozun başını kesip ölenin başucuna koyarlarmış. Eğer beyle yaparlarsa özümüzden yeyler ölüyü aparmazmış-götürmezmiş (K.K.57). Gece ninnide bebek kendi kendine gülüyorsa, özümüzden yeyler bebeğin başucundadır ve onu güldürüyor diye inanılır (K.K.12, K.K.55).

Tan (Dan)- şafak ve seher güneşi doğmadan önceki alakaranlık, uğurlu zaman dilimi sayılır. Kaşkaylar “dan yeri ağardığında” , “seher danı” , “seher ağzı” “obaştan” derler, bu zaman dilimini bereketli sayarlar. “seher danı duran (kalkan) adamın bereketi olur, davarı çok olur, yolu uzun, ömrü hoş olur” derler (K.K. 9).

Doğanın ve mevsimin değişimi her zaman insan ömrüne benzetilmiştir. İnsanın genç çağları yeşilliği ve yaz dönemini; ahıl, yaşlı çağı ise kış dönemini sembolize eder. Eski Türklerde olduğu gibi Kaşkaylarda da dünya her yıl yeniden yaratılmaktadır, mevsimler de bu değişimin göstergesidir. Mart ayının 21. gecesini yani gece ile gündüzün denkleştiği gün, dünyanın uyandığı gün olarak kabul edilir ve Kaşkaylar bu tarihin kaderlerini de etkilediğine inanırlar. Eski Türklerin kurbanlarını ilkbaharda ve sonbaharda sunmalarından yola çıkarak Nevruzun son çarşanbası yapılan ayınların ve ritüellerin de bunun devamı olduğunu düşünebiliriz. Çünkü ilkbaharda yapılan bu fallar, tutulan dileklerin insanların kaderlerinin yeniden yazılması için dilenmesi, Kaşkayların dünyagörüşünde kadersel anlamlar içermektedir. Bu da mitolojinin ve doğanın hala insan düşüncesinde hâkim güç olduğunun kanıtıdır. Doğada herşey çift yaratılmıştır, yani her şeyin bir zıttı vardır. Kış olumsuz, yaz olumluyu ifade eder. Bu olumlu ve olumsuz da kendi adına uygun güçlerin varlığını ortaya çıkarır. Kış kötü ruhların, soğğun, karanlığın; onun karşısı olan yaz iyi ruhları, sıcak dünyayı ve insanların bol yiyecek ve rızık bulduğu bir dönemi temsil eder.

Kış ayında gelen kötü ruhlardan korunmak için Kaşkaylar komşular ve akrabalar halinde ocak etrafında toplanıp şarkılar söylerler, danslar ederler, şiirler söylerler, hikâyeler anlatırlar. Uzun kış gecelerini bu şekilde hem eğlenceye dönüştürürler, kötülüklerle olumsuzluklardan korunduklarına inanırlar.

“A dağlar yassı dağlar

Kar geldi bastı dağlar

Üç ay saz-u sohbetli

Dokkuz ay yaşlı dağlar”

Bu asanakta kış ve yaz mevsiminden bashedilmektedir. Kış mevsimi yas törenine benzetilmekte, yaz ise sazlı sohbetli, yani eğlenceli olarak yorumlanmaktadır.

Son dönemlerin en yaygın olan insan evren ilişkisi, hem eski Türkler arasında, hem de göçeri Kaşkaylar arasında hayat felsefesi olarak yaşatılmaktadır. Bu yüzden de olumlu düşüncenin evrene iyi enerjiler yaydığını ve bununla da kötülüklerden korunduklarını düşünmektedirler. Ziyafet vermek, toy yapmak sadece güzel günlerde değil, yaslarda da görünen gelenekler arasındadır. Nasıl ki yeni gelen gelini, yani yeni düzeni karşılamak için tören yapılıyorsa, hayvanlar kesiliyorsa, giden ölü için de yani eski düzenin memnun gitmesi için de arkasından ziyafetler verilir. Yeni gelen gelin için de üç günlük, yedi günlük diye ziyafetler verildiği gibi, ölünün içi yedisi, kırkı günü verilen ziyafetleri ve yemek davetlerini de atalar kültürünün devamı olarak düşünebiliriz. Ölen insanın ruhunun memnun edilmesi için yemekler verilmesi, bazı yeminlerde *ulularıma and olsun, babamın, anamın kabrine and olsun, babamın guru için* (anne, babamın mezarına yemin ederim) denilmesi, büyüklerin sözünü dinlemek ve onların haklı olmasına kanaat getirmekte, bize bu kültürü yaşattığımızı göstermektedir.

3.6.3.15.18.3. Yağmur ve Yıldırımla İlgili İnanışlar

Türk toplumlarının hemen hepsinde mevsimler canlı olarak düşünülmüş, yağmur, kar, fırtına, gök gürlemesi, gök kuşağı gibi tabiat olaylarına farklı anlamlar yüklenmiş, farklı inanışlar ortaya çıkarılmıştır.

A. Nebiyev, yağmurun yağdırılması, güneş ve sıcaklığın gelmesi vs. için yapılan ayinlerin kökenin ilkel insanın doğayı ram etmek, etkilemek için kullandığı **efsunlar** olduğunu söylemektedir. İlkel insan doğa olayları karşısında aciz kaldığı zaman onu ayinler yaparak kendi isteği doğrultusunda kullanabileceğine inanmıştır (Nebiyev, 1986: 12-13).

Arsalan Mirzayı (Mirzai)'nin “Qaşqayı Tapmacaları” kitabından, **tapmacaya- bilmeceye** cevap bulunmazsa yağmur yağmayacağına, bilmece

çözülse de yağmur yağacağına inanıldığını öğrenmekteyiz: “Fulklur meselesinde bir yazar ve moheqiq gerek ki xelq emanetini cox diqqetinen roayet éyleye. Bu tapmacalar qedim zamanları élimiz çirağınıñ işşigimiş ozaman bu deyim yağış yağmaz, Kerezler ve qerevellerde el içinde cox revacimiş. Geliñ metel (tapmaca, bulmaca) deyek ta yağış yağa.” (Mirzayı, 1395(2016):17-18). Kaşkay Türkleri sözlerin ve kelimenin gücüne çok inanırlar. Hatta eski inançlarına göre metelin (masalın) anlatıldığı günün sabahında yağmur yağarmış.

Eski insanlar doğa olaylarını kara ve ak ruhların savaşı olarak görmüştür. İyi ve kötü ruhlar, daha sonraları sözlerde ve kalıp ifadelerde kendilerine yer buldular. Alkış ve kargışlar (beddualar) aslında bu ruhlarla ilişkilidir. Daha sonra bu eylemlerden sözün majik gücüne inanma doğmuştur.

Yağmur bereket ve göklerin insanlara gönderdiği nimet olarak görülür. “Yağmurun, yılın belli bir ayında düşeninde bereket olduğuna inanılması, sadece bu ayın, toprağın en çok su beklediği zaman olmasıyla açıklanmamak gerekir; nitekim nisan yağmuru bereketli sayıldığı gibi, incilerin onun damlalarından meydana geldiğine de inanılır.” (Boratav: 1973: 46).

Göçebeler arasında yağmur aynı zamanda kutsal sayılmış, türlü dilekler için yağmurun yağdığı zaman dua edilmiştir. Yağmur yağdığı zaman göğün kapıları açılır, dualar kabul olurmuş (K.K. 3).

Hem hayvancı kavimlerin hem de ziraatçı kavimlerin hepsi için yağmurun hayati önemi vardır. Yağmurun yağmaması Tanrı’nın gazabı olarak algılanmış, bunun için farklı ritüel ve uygulamalar yapılmıştır. “Köpek kargışınan yağış yağmaz” derler. “Yağmur mükâfat olarak gönderildiği gibi kavmi cezalandırmak amacıyla da yağdırılmıştır. Allah’ın gücü yeryüzüne yağmur indirdiği gibi bunu tersine çevirerek kuraklığa sebep olmaya kâdirdir.” (Kobyay, 2014: 35).

Eski insanlar ay ve yıldızların hareketine bakarak, rüzgârın yönüne göre havanın durumunu anlamışlardır. M. Kaşgari sözlüğünde de bu duruma dikkat çekilmiştir: “Ay doğup etrafını haleler çevirdiği zaman bulutlar yükselir, toplanır, gürültü ile yeryüzüne sularını döker. Yanı ay ağılandığı zaman Türkler buna yağmur yağacak diye uğur bilirlir.” (Atalay, 1985: 258).

Kaşgari, sözlüğünde aynı zamanda yağmur yağdırmak amaçlı kullanılan “yada taşı”ndan “bey yada taşına okuttu, bu yüzden rüzgar esti, yağmur geldi” diye

bahsetmektedir. *“Yat-Bir türlü kamlıktır. (kahinliktir) Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu yağma ülkesinde gözümle gördüm, Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Orada bir yangın olmuştur, mevsim yaz idi. Bu suretle kar yağdırıldı ve ulu tanrının izniyle yangın söndürüldü.”* (Atalay, 1985: 3, 55, 159)

İbn Fadlan, “Türk ülkelerinin acayip taraflarından biri onların istedikleri zaman yağmur, kar, dolu yağdırdıkları bir çeşit taş (çakıla) sahip olmalarıdır. Bu taş onlar arasında meşhur, yaygındır.” (Şeşen, 2010: 75).

“Türklerde “Yada” adlı sihirli taş, hem yağmur yağdırır ve hem de, rüzgar çıkarırdı.” (Ögel, 1995: 302).

L. N. Gumilev, bu taşın atın, yaban domuzu ve (sığır) ineğin karnından çıkan bir taş olduğundan ve yağmur yağdırmak için bu taşın büyü aracı olarak kullanıldığından söz etmektedir. “Yada”, Farsçada “sihirbaz” anlamına gelmekte ve Firdevsi Türk sihirbazlarını “yadacı” diye adlandırarak, Türklerin savaşta büyücülüğe başvurarak bu taşla yağmur yağdırdığından bahsetmektedir (Gumilev, 2003: 60-62).

Türkler arasında bilinmekte olan bu taş, Araplar Hacer’ül Matar, Farslar Serik-i Vede, Çağataylar ise Yeşim taşı derler (Ayan, 2002: 625).

Yağmur yağdırma için eskiden “yada taşı” kullanılmıştır, fakat şimdi bu ayin farklı şekillerde yapılmaktadır. Taşın özelliği değişse de ona yüklenen anlam hala yağmur yağdırma ritüellerinde aynı şekilde korunmaktadır. Günümüzde toplumlarda batıl inanç olar görülen bu inançlar, tüm Türk topluluklarında yaşatılmaktadır.

“Yağmur yağmadığı zaman küçük taşların üzerine okuyup onları ırmağa atmak ve bu sayede yağmurun yağacağına itikat etmek batıl itikat olarak düşünülmektedir...” (Aktaş, 1965: 41). Bu “yada taşı”nın bir metroit taşı olmasıyla ilgili bir çok inanış vardır. Eskiden bu taş yıldırım ve yağmur aracılığı ile yeryüzüne geldiği için ve aynı zamanda yukarısı kutsallığı simgelediği için oradan gelen bu taş parçasına anlamlar yüklenerek onunla yağmur ritüelleri yapılmıştır. XII yüzyıl Arap alimi Abu Hamit El Endelüs’ün “Tuhfet el-elbab ve Nuhat el-Ecab” adlı eserinde yağmur yağdıran kara taşın şu şekilde bahsedilmektedir: “Erdebil’in (şehir) meydanında bir kara taş gördüm. Onun sesi polad sesi gibi seda verirdi. Özü kurğuşun galayı gibiydi. (Bu taş) ineyin böbreği şeklinde idi. Çekisi 200 manndan

(bir mann tahminen 3 kg.a denktir). Taşın bir özelliği vardı, yağmur yağmadığında bu taşı arabaya koyub Erdebil şəhrine götürürler. Bu zaman yağmur yağmaya başlar.” (Azerbaycan Etnoqrafiyasi, 2007: 162).

3.6.3.15.18.3.1. Yağmur Yağdırma Ritüeli; Yeddi Taş veya Bunar Taşı

Kaşkaylar arasında yağmur yağdırmak için iki türlü inanç uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi, “**Yeddi taş veya bunar taşı**” inancıdır. Bu taş hem yağmur hem şifa taşı olarak kullanılır. Bu taşlar zatürre ve zerdeçal denilen hastalıklarda kullanılır.

“**Yeddi taş**”, Kırız Türkleri arasında da yağmur yağdırmak için kullanılmaktadır.

Yağmur suyunun toplandığı bu yerde taşlardan oluşan bir çukur oluşur ki, bu çukurun suyu kurumaz, bu yere Kaşkaylar “**Karakazan**” derler. Uzun süre su içinde kalan bu taşlar yeşilleşir, yosunla kaplanır. Bu karakazandan yedi adet taş alınarak kuraklık olan yerlere getirilir ve koyunların su içtiği yerin suyuna atılarak bu taşlar aracı edilerek yağmur istenir. Bu taşta “Bunar taşı” da derler (K.K.3). Burada kullanılan “yeddi taş”, ihtimal ki “yada taşı”dır. İlk anlamından uzaklaşan kelime daha sonradan ses benzerliği ile ve “yeddi taş”a çevrilmiştir.

Taşıla ilgili yağmur inançları Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Bu ritüel için halk arasından bir grup çocuk (ailelerin ilk çocukları olmalı) ellerine taş alır ve bu taşı suya atıp gökyüzüne bakarak yağmur isterler.

Çax daşı,

Çaxmaq daşı,

Allah versin Yağışı,

Su səpdim,

Suyu səpdim.

Arana suyu Səpdim.

Dağda gələn Seldi ho!..

Dərələrdə göldü ho,

Su səpdim, Suyu səpdim,
Arana suyu səpdim.
Çay daşı, çaxmaq daşı,
Allah versin yağışı (Göyyalı, 2015: 110).

Yağmur taşları (Yat) kullanmanın dışında, Türkler kuraklıkla mücadele etmek için daha başka araçlar da biliyorlardı (Roux, 2015: 135). Bildiğimiz gibi eski dönemlerde “Yada taşı”, yıldırım parçası ve göksel kökenli olduğu için kutsal sayılmıştır. Fakat son dönemlerde diğer taşlarla da (çakıtaşı) yapılmaya başlanmış, bazı bölgelerde taş bile ortadan kalkmış, sadece yağmur duası şeklinde yaşatılmaya devam ettirilmiştir.

3.6.3.15.18.3.2. Kosa Gelin

Kaşkaylar arasında yağış dili bilen, hava olaylarını önceden tahmin eden, herşeyi önceden gören insanlar, genelde “Garaçeyi” veya “Garaçilli” tayfalarından olanlardır. Halk arasında halk hekimliği yapan kadınlar da bu tayfadan olur.

Kaşkaylar arasında yağmur dilemek için yapılan ikinci önemli ritüel, “Kosa Gelin” ritüelidir. Bu inancın da kökenleri çok eskilere dayanmaktadır. “Kumandaların sonbahar şenliklerinde bolluk, bereket ve üretkenlik İlahi “Koço-Kandan” bahsedilmektedir (Lvova vd, 2013b: 169). Buradaki ad benzerliğinden yola çıkarak bereket ilahı “Koço”nun diğer Türk toplumlarında “Kosa” şekline dönüştüğünü düşünebiliriz. Kaşkaylarda yağmur merasiminde, Azerbaycan Türkleri ve Halaç Türklerinde bahar merasiminde görülen “Kosa”, bereket ve bolluk simgesi olarak görülmektedir. Azerbaycan Türklerinde Nevruz bayramında “kosa ve keçi” halk oyunu günümüzde de devam etmektedir. Nevruzun en önemli simgesi, bolluk ve bereket çağrıştıran araçlar olan kosa ve keçidir. Azerbaycan’da bu “kosa kosa” veya “kosa keçi” halk oyunu olarak yaşatılsa da Azerbaycanlı araştırmacı M. Tehmasip bu “kosa kosa” halk oyununun mitolojik bağlantılı olduğunu söylemektedir. Azerbaycan’da Nevruz’da baharın ve bolluk-bereketin gelmesi için süslenen kosa Kaşkaylarda yağmur duası için süslendiğini görmekteyiz. Kaşkay folklorunda da kosa kış-soğuk simgesi (kışta yağmurlar çok yağar) olarak görüldüğü için yağmur getirmesi için süslenmektedir.

“İlaxır çərşenbe və Novruzda el-obada cavanlar bir yere yığışar. koçaq, ferasətli, bazburutlu, bameze bir şəxsi Kosa bəzəyirlər. Onu gülmeli bir kiyafet salırlar. Kosa koyun derisindən tikilmiş kürk geyər, başına motal papaq koyar, karnına yastık bağlayar, elində isə **qırmızı rengdə bezedilmiş çömçə tutub**, qapı-qapı gezdirilib pay toplayır.” (Göyyalı, 2015: 116). Azərbaycan versiyonunda diqqət çəkən bu sahne, kosanın elində tutuğu çömçesi və bu çömçə ilə ev ev gezerek pay toplamasıdır. Mahiyet olaraq aynı işlevi gören kosa ilk anlamından uzaklaşmamıştır, Azərbaycan versiyonundaki “kosa” tek başına yağmur ritüellerinde görülmez, sadece bahar-Nevruz törenlerinde yazla kışın simgesi olarak görülür. Yağmur merasiminin simgesi ise “**çömçə gelin**”dir.

Najdat Yashar Murad (Bayatlı)’ya göre, “Köse”, Irak Türkmenleri arasında, bülüş çağına girdiği halde yüzüne tüy/kıl gelmeyen erkek anlamına gelir. Bölgede yağmur duası törenlerinde çocuk ve gençler tarafından icra edilen törenlerden birisi de “Köse Geldi” törenidir. Bu törende de çocuklar yüzlerine kazan karası sürerler, çingirak takarlar, başlarına boynuz yaparlar, sırtlarına da keçi derisi geçirirler. Mahalle ve sokakları dolaşıp yiyecek toplarlar (Murad, 2009: 465-466).

İ. Başgöz de, bu merasimin aslının bolluk ve bereket törenleriyle ilişkili olduğunu söylemektedir: “Kuraklık uzadığı zaman, temel kişileri üç olan bir grup, (köse, gelin ve kösenin rakibi genç adam) evleri dolaşır, her evin önünde, müzik, oyun ve söz karışımı bir tören yaparlar. Aslı Ortadoğu’nun eski bolluk törenlerine bağlanan bu büyümlü oyun, Türkiye’de, İran’da ve Irak’ta yağmur töreni olarak görülmektedir.” (Başgöz, 1986: 13).

Hayvancı Kaşkay göçebeleri yağmurun olmadığı dönemi “**qara il (kara yıl)**” olarak nitelendirirler. Yağmur olmazsa halk ve hayvanlar için zor bir yıl geçer, yeşillikler azalır, hayvanlar yemsiz kalır. Bu durumdan kurtulmak için ise halk inancına sarılır.

Kaşkaylı araştırmacı Emad Hazreti obada yaşadığı zaman kendisinin yaşadığı olayı şu şekilde aktarmaktadır: Kuraklıklar başlayınca halk telaşa düşer ve hemen aksakallar toplanır ve “bir kosa gelin bezemek” lazım derler. Yağmuru çağırmak için “Kosa Gelin” süsler ve başına iki boynuz takarlar. Süslenen kosa ve diğer oba çocuklarıyla beraber ev ev gezerek pay toplar. Oba ahalisi kosa gelinin üzerine su döker. Gelen çocuklara pay veriler ve yolcu ederler (K.K.3).

“Bizde yağmur yağmadığında derler ki, bir kosa gelin çıkaralım ki yağmur yağsın. Bir adam seçilir ve bu erkeği süsler ve ona acayip elbiseler giydirebilirler (Bu elbise bir nevi Moğol şamanlarının elbisesine benzer dağınık, özensiz bir elbisedir). Eğer geçen sene bir kişi ki kosa gelin olmuştu ve yağmur yağmıştı, yine aynı kişiyi kosa gelin yaparlardı ki, onun ayağı uğurludur ve onun hatrına yağmur yağıyor. Bu merasim akşam yapılır. Saat 11-12 gibi Kosa gelini çıkarırlardı. “Kosa gelin” ve etrafına toplanmış oba çocukları ses yapa yapa “kosa gelin şirini okuyarak” obadaki evleri dolaşarak her obadan bir şeyler, genelde tatlı alıyorlardı. Merasim boyunca topladıkları un ve şekerden hamur yapar, içine de bir taş atar kül altında ekmek yapılır. Bir kişi de erkek “xelifa” seçilir. Bu pişen ekmek çocuklar arasında bölünür. Bu taş kimden çıkarsa onu dövmekle işkence edilmekle korkuturlar. Bu kişi de bu işkenceden kurtulmak için Tanrı’dan yağış ister ki, yağış gönder beni bunlardan kurtar. Sembolik olarak yapılan bu işkence, merasimin en önemli simgesidir. Hatta merasim boyunca karşılına çıkan kişileri de döverlerdi, hay huy yaparlardı. Hem insanlar eğlenir hem de bu inancı icra ederlerdi. Hatta evlenmemiş kızlara da sopaya hafifçe vurarlardı ki, Kosa’nın sopası uğurludur, bunun da bahtı açılsın derlerdi. Ertesi gün obada güney taraftan turnalar görünür ve yağmur gelecek derler ve gerçekten de ertesi gün yağmur yağardı.” (K.K.2)

1.	2.	3.
“Kose gelinem,	Kose gelin ne ister	Yağ yağışım sel gele
Tela Şahım var	Tanrıdan yağış ister	Yağ da yetimler doyar
Altın boynuzum var	Tarı yağış vereydi	Yağ fakirlerin arpasına
Yel getirdim	Nezrimi kabul edeydi	Yağ kocaların lettesine-
tarlasına		
Yağış getirdim		Tanrı işi hesaptır
		Kossa seyen seylaptır"

(K.K.1, K.K. 2, K.K.3, K.K, 6)

Bu merasimin bir özelliği de paylaşımdır. Çocukların köy/mahalle halkından topladıkları malzemelerden “Tormaç” ve bazı yerlerde “Erişte aşı” denilen çorba yapılır ve pişirilen çorba köy halkına dağıtılır. Bazı bölgelerde bir kısmı da çatı ve toprağa dökülür ki, Tanrı’nın yarattığı diğer canlılar, kuşlar böcekler de yesinler. Hem insanlara hem de kuşlara verilen aşıla hoşnut edilerek yağmur için Tanrıya dua

edilir. Demir kaplara çömçelerle vurulur, etrafa su ve süt damlaları serpilerek şiirler okunur.

Kaşkaylarda bu merasimde bonku içinden seçilen erkek "kordek" denilen ceket giyer, hayvan **boynuzu** takar, eğer boynuz yoksa ağaçtan boynuz yapılarak bu merasim yapılır. Boynuzsuz bu merasim olmaz.

Türk mitolojisinde boynuz, “Gök Oğlu” nun başlıca özelliklerinden biri sayılır. Bunun için de Orta Çağ minyatürlerinde, Oğuz ve oğulları boynuzlu olarak çizilmişlerdir (Beydili, 2004: 106). Boynuz Türk halklarının mitolojisinde ayın yerdeki sembolik hayvanı olan boğayı da simgelemektedir. Masallarda, destanlarda da da boynuzlu tasvir edilen kahramanlar vardır ki, bu onların göksel varlıklarla ilişkisine, kutsallığına işaret eder.

Bu tür inanışlar, İran coğrafyasında yaşayan Türkler arasında benzer uygulamalarla yapılmaktadır. Eski zamanlarda bu bu ritüeller yüksek tepe başlarında veya kutsal kabul edilen pınar ve yatırlarda yapılmıştır.

Bu “köse gelin”, hem İran coğrafyasındaki Türklerde, hem Anadolu, hem de Azerbaycan Türkleri arasında benzer adlarla yaşatılmaktadır. Günümüzde de Van’a bağlı Muradiye ilçesinde kış aylarında şubatın 17 de Köse gelin seyirlik oyunu sembolik olarak yapılmaktadır. Burada olan Köse gelin’e saman ve yünden elbise yapılır ve köse bu elbiseyi giyer ve tüm diğer köse ritüellerinde olduğu gibi burada da köse mahalledeki evleri dolaşır ve yiyecekler toplar. Sonra bu yiyecekleri ihtiyaç sahibi ailelere dağıtılır. Günümüzde yapılan bu oyun artık ritüel bağını kaybetmiş, sadece kışı eğlenceli geçirme ve yardımlaşma amacıyla yapılmaktadır.

Hazara Türklerinde "kepçe gelin", "çömçö gelin", Harezmi Türklerinde "su hatın", Hazar Türklerinde "çomço gelin", Anadolu Türklerinde “çömçe gelin” diye adlandırılır. Bazı yörelerde “Godu-godu”, “Dodo” gibi adlarla da bilinmektedir.

“Divan-ı Lügat-it Türk”e göre, kepçe sözcüğünün Oğuzca’sı kamıç’tır; bu ad küçültme eki ile kamıçak halini alır. Kamıçak kurbağa yavrusu demektir. Doğu Türkçesi’nde kamıçak, kumiçak kurbağa yavrusu anlamında bugün de yaşamaktadır. Bazı köylerimizde kepçecik sözü kurbağa yavrusuna ad olarak verilmektedir. Gemerek ve köylerinde, kurbağanın kolları daha belirmemiş küçük yavrusuna çömçecik denir. Başka köylerimizde buna çömçe balığı, çomçom, yahut çömçöm denildiği de görülmektedir. Bu ad Oğuzca çömmek

veya çummak eyleminden gelmektedir, anlamı suya dalmak, çimmek demektir. Hem Anadolu'da, hem İran'da yaşayan Kürtler de, kurbağa yavrusuna çömçecik diyorlar.” (Başgöz, 1986: 13-16).

İlhan Başgöz, farklı dillerde olan kelimelerin kullanımdan yola çıkarak merasimin ilkel simgesinin kurbağa olduğunu, daha sonrada bu merasimin koğurçak süsleme ile değiştiğini söylemektedir. Hayvan bilimi araştırmalarından kurbağaların yağmurlu ve bulutlu havalarda yumurtladıklarını, bağırdıklarını ve çiftleştikleri görülmektedir. İlkel insan bu yüzden de kurbağayı sembolleştirmiş olmalıdır. Çömçe gelin töreninde de kurbağanın bağırtılmasını çocukların bağırırları simgelemektedir. Aynı zamanda Çin ve Hindistan'da “kurbağa”, “Yağmur Tanrısı” olarak bilinmektedir (Başgöz, 1986: 18-20).

Azerbaycan Türkleri de kurbağa yavrusuna “çömçe” veya “çömçe kuyruk” derler. Çömçe adlandırılmasının bilimsel açıklaması dışında onun çömçe- büyük kaşık şekline benzetilmesi ile de ilişkili olduğunu düşünebiliriz. Kaşkay Türkleri ise kurbağanın yumurtadan çıkan yavrusuna Farsçadan gelen kelime ile “maymutu”derler.

Aynı zamanda kurbağa çirkin bir hayvan olarak yorumlanmaktadır. Kaşkaylarda olan kosa gelin süslemesi zamanı da gelinin acayip şekilde süslenmesi, çirkin kurbağaya benzer denilmesi dikkat çeker. Aynı zamanda halk arasında kuraklık olduğunda kurbağa gölmeçesine su dökün derler. Kurbağanın rengi yeşil olunca, kurbağalar çok ses yapınca yağmur yağacağına inanılır. Bildiğimiz gibi kurbağa hem suda hem de karada yaşayabilen bir canlıdır. Tüm çömçe gelin ritüellerinin ortak özelliği, merasim sonunda su dökülmesidir ki bu sembolik olarak yağmurun çağrılmasına işaret eder.

Anadolu sahasında yapılan “çömçe gelin” merasimi zamanı mahallenin çocukları bir araya gelir, yağmur Tanrısını simgeleyen bir bebek, koğurçak yaparlar ve evleri gezerler. Her evin önünde bir yağmur okur ve ev sahibinden yiyecek isterler. Ev sahibi hediyeler verir, daha sonra koğurçak üzerine su döker.

İranda yaşayan Azerbaycan Türklerinde yapılan yağmur ritüeli, “Çömçe Xatın”, “Çömçe Balık” adıyla bilinmektedir.

“Bir uzun ağacın başına qırmızı, ağ, göy rəngli parça vurub onu beleməklə bezeyirlər. Uşaqlar bu ağacı götürüb küçələrə düşürlər. Bunlar qapıları döyüb bele oxuyurlar: Çömçə balıq ne ister? Allahdan yağış ister.

Bu zaman ev sahibi bir kasa su getirib tökür çömçə balığının (bezetilmiş ağacın) başına. Sonra evdə olan yeməliklərdən, memulən qend, iyde, çay şirnişi və başqa ərzaqlardan bir ovuc uşaqlara verir. Məhəlləni dolandıqdan sonra uşaqlar yığıdığı meyvələri, şirniləri o eve ki, çömçə balığı orda bezeyiblər o eve aparırlar. Sonra çay qoyub yaxın qonşuları ora dəvət edirlər. Çay içib qurtulandan sonra hamısı birlikdə dua edirlər ki, yağış yağsın və xalq quruluqdan nıcat tapsın.” (Güney Azərbaycan Folkloru, 2014: 16).

Bazen “yada yadaya” müracaət edilərək bu mərasimə başlanılır. Mərasiminin davamında daha sonra “çömçə gəlin”ə keçilir. Burada istifadə edilən “yada”ya müracaət, mitoloji bilinçaltında olan “yada taşı”nın işləvinin unutularaq sadəcə şiirsel hissəsinin hafızada yaşatılmasıdır.

“Yada, yada, yada hey.

Yada yadamı tutdu ,

Yadam gəldi, yaş oldu,

Adam gəldi, yaş oldu.

Yadam yadama gəldi,

Yadama adama gəldi,

Yadam gəldi, sel oldu,

Yadam gəldi, yel oldu.

Yadam hər yərə başdı” (Güney Azərbaycan Folkloru, 2014: 351).

Bəzi heyvanlar vardır ki onların doğa olaylarını, depresi hissetmə qüçlərinin olduğuna inanılır. Kaşqaylarda da at durmadan kişnersə yağmur yağacağına inanırlar. Deve ağır heyvan olduğu üçün onun durduq yere o tarafa bu tarafa gitməsi kər yağacağına yorumlanmışdır. Hatta xalq arasında eski anlamından uzaklaşaraq mecaz anlamda istifadə edilən “Deve oynarsa kər yağar” deyimini hala istifadə edilməkdədir.

Məsələn Azərbaycan Türklərində “tilki”, çox yağmur yağarsa, yağmurunu kəsmək üçün aşağıdakı şiir okunmaqdadır. Bu şiiri ailənin ilk uşağı okur:

“Ben anamın ilkiyəm,

Ağzı gara tülküyem,

Men kesirem, sen de kes”

Bu şiir yağmurun durması için söylenir (K.K.33).

“Kaşkay inancına göre turna kuşu anıttır ve saygı duyulan kuştur. Durnayı avlamak da yasaktır. Durna kuşu aynı zamanda yağmurun habercisidir. Kaşkay obalarında ne zaman ki semada turna görünür yağmur gelecek diye inanılırdı. Bilimsel olarak da Turna kuşunun göçü genel olarak soğuk yerlerden sıcak yerlere doğru başlar (K.K. 3, K.K. 6). Aynı zamanda “Turna” şans ve uğur olarak görülür.” (K.K. 2).

Kaşkay inancına göre “*tilkiler ses sese verip vayxırsa tilki susamıştır derler ve yağmur duası ediyor ve insanlar da tilkinin duasına eşlik eder ve bakır kağları bir birine vurup ses çıkararak yağmur isterler.*” (K.K.3, K.K.6). Yağmur yağdığında yüzünü tutsan yüz gün, elini tutsan elli gün yağarmış (K.K.19).

Güney Azerbaycan Türkleri ise yağmuru durdurmak için şu uygulamaya başvururlar: “Çox yağış yağanda ersin atarlar ki, yağış kəssin, ya miras qalmış mis qab atarlar.” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2014: 7).

3.6.3.15.18.3.3. Yıldırım ile İlgili İnançlar

Eski Türkler “Tengri Han (yüce Tanrı); iyeler: Yer-sub, Umay, Erlik, Toprak, Su, Ateş, Güneş, Ay, Yıldızlar, Hava, Bulutlar, Rüzgâr, Kasırga, Gök Gürültüsü ve Şimşek, Yağmur, Gökkuşağı gibi iyelerin varlığına inanmışlardır (Bezertinov, 2000: 71).

İbn Fadlan, Türkler arasında yıldırım düşen evin Allah’ın gazabına uğramış yer olarak bilindiğini ve o yere yaklaşmadığını söyler (Şeşen, 1975: 55). Günümüz Kaşkay Türkleri arasındaki “**evine ıldırım düşsün**”, “**ıldırım başına**”, “**ıldırım vursun**” şeklindeki beddualar da eski inancın devamı olarak düşünülebilir. Türkmenistan Türkmenlerinde de “Yıldırım çakanda Huday gazableniptir” derler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 19).

Kaşkay inancına göre yıldırım “kaşka atı” vurmazmış, bu atın alın tüyü mıknaş gibidir. O yüzden de bu “kaşka at”ın kılından çadırın kapısına bağlarlar ki, çadırı yıldırım vurmasın (K.K. 1). Aynı zamanda başında, alnında beyaz lekesi olan at uğur ve bereket hayvanı olarak görülmekte ve eve bereket gelmesi için çadır önüne kaşka at bağlanmaktadır (K.K.11)

Aynı zamanda gökkuşağı da Türkler arasında saygı duyulan bir ögedir. İbn Fadlan, Tokuz Oğuzlardan bahsederek “gök kuşağı görüldüğü zaman onlar şenlik yaparlar. İbadetlerini güneşin battığı tarafa yönelerek ederler.” der (Şeşen, 1975: 88).

Kaşkay Türkleri arasında gökkuşağıyla ilgili birçok inanış yaşamaktadır. Gök kuşağına “Gerri⁹⁴ tambarı” veya “zerger gerri” derler. Kaşkay inancına göre yaşlı kadınlar palaz dokur, gebbe ve galı dokumazlar. “Gebbe” ve “galılar-halılar” renkli olduğu için genelde genç kızlar ve gelinler tarafından dokunur. Gerriler-yaşlı kadınlar ise tamdar⁹⁵ gerdiklerinde çok renkli ipler kullanmazlar. Halk arasında deyim de vardır: “Hemen gerri gelmiş” (Gökkuşağı anlamındadır) (K.K.66). “Gerri nene renkli tamdar kurarsa, gerri nene sihir etmiş” derler (K.K.67). Eğer gökkuşağının renkleri tam görünmezse, yarım olursa “Gerri nene sihir etmiş” derler, bu durumu kötü yorumlarlar. Bu “il gara il”- “kara yıl” olacak derler (K.K. 7). Kara il, göçebeler arasında yağmursuz geçen ve kıtlık yaşanan yıl anlamındadır.

Fettane Muradi Karakani’nin “Allıncak Ulduzu” eserinde de Gerri tamdarından, yani gökkuşağından bahsedilemektedir: “Atatayu Aslana dédi: Raḥmetli böyüg anam déyirdi her kimse o tamdaru göre göynindeki vayasına (istek, dilek) étişir”. Déyirdi bu (Bulut Béy) tamdaru görenden sora koyunlu oldu, (Bağdagül) de çorden* arazda adaḥlusu (Akcagüle) étişdi (Enkin, 2011: 52). Kim ki, gökkuşağını görerse o an ne dilek dilerse o dileğine erermiş.

3.6.3.15.18.4. Yer-Toprak, Yurt ve Vatanla İlgili İnançlar

Türk mitolojisinde yere-toprağa çok önem verilmektedir. Bu inanç, ilkel düşüncede toprağın yaratıcı olması ve anne rahmi gibi tohumlardan doğayı var

⁹⁴ Yaşlı, ahıl kadınlara denmektedir.

⁹⁵ Halı dokuma tezgâhı.

etmesiyle ilişkilendirilmiştir (Delaney, 2001). F. Bayat, Yer-Su, Ak Ane, Umay, Ayisit gibi dişil varlıkları her şeyi üreten doğa kültünün kendisi olarak “Mitolojik Ana” diye adlandırmaktadır. Mitolojik Ana zamanla doğuran ve yutan, hayat ve ölümün simgesi olan **“Yer Ana”**ya dönüşmüştür. Bayat, doğumu temsil eden “Umay”ı ve ölümü temsil eden “Erlik”i de “Mitolojik Ana”nın parçaları olarak nitelendirir (Bayat, 2007: 12-13).

Türk halkları arasında yer kültü “Yer ana”, “Toprak ana” ögesi, Kaşkaylar arasında “Ana Torpak” şeklinde yaşatılmaktadır. Kaşkaylar da toprakla, doğayla iç içe yaşadıkları için toprağı kendi anaları olarak görmüşlerdir. Toprak, onları besleyen, onlara üzerinde yurt veren, bir nevi onları var edendir. Yemin ederken de **“yere göye and olsun”** derler. Bu kelime zamanla anlam daralmasına uğrayarak **“Ana Yurt”, “Ana Vatan”** kavramlarına dönüşmüştür. “Veten veranada olsa, gene de behiştir” (Vatan virane de olsa cennetir) derler (K.K.17).

Kaşkayların mitolojik dünyagörüşünde her şey canlıdır. Doğanın ve çevrenin üstünlüğü hala korunmaktadır. Toprak, ağaç, su, dağ, yer, gök, çevremizde var olan her şeyin canlı olduğuna inanılır. Bazı metaforik ifadelerde de bu aktarmaları görüyoruz. “Ağacın kolu”, “bulağın başı”(pınarın başı), “dağın başı”, “suyun ayakları” gibi kalıplaşmış ifadeler aslında kişileştirilmiş doğa objeleri olsa da bunlar eski mitolojik inancın izleridir. Bu deyimlerden de gördüğümüz diğerk doğa unsurları gibi toprak, yer canlı olarak görülmüştür. **“Yerin kulağı var”** gizli bir şeyin olmadığına, yerin her şeyi duyabilmesine ima edilmektedir. Ölen kişinin arkasından konuşulunca **“torpağı xeber aparmasın”** derler. Diğerk bir inanış **“Yere tepik vurulmaz”** (K.K.4). “Onun torpağıça yaşayan” sözünde toprağın ebedi olmasına işaret edilmiştir. “Yel aparan yelindi, yerde qalan yerindi” sözü hem yelin hem de yerin iyesine işaret etmektedir.

“Yurt yerine necis dökmek, murdarlamak olmaz” (K.K. 1) gibi inançlarda yer -yurt kavramının hala saygı duyulan öge olduğu görülmektedir.

İnsan dışkısı, necisi, sidiğı de murdar sayılmıştır. Bunların da ev içine ve kutsal yerleri dökülmesi yasaktır. Hatta bunlara dokunan birisinin mutlaka arınması gerekmektedir. Hatta dışkı yapılan yer de murdar sayılmış, buradan çıkan kişiden mutlaka arınması istenmiştir. İslam dininde de bu tabular ve yasaklar geçerlidir ve

namaz kılmadan önce abtest alarken ve Kur'an-ı Kerime dokunurken da bu yasaklara uyulması gerekmektedir.

Bildiğimiz gibi eski Türklerde arınma hem suyla hem toprakla hem de ateşle yapılmıştır. Kaşkaylarda da hemen her alanda yerin ya da toprağın iyileştirici gücüne başvurulmaktadır. Hastalıklı ve engelli çocukların tedavisinde, loğusa kadınların iyileştirilmesinde yere, toprağa başvurulmaktadır. Kaşkaylarda hasta çocukların yer altından tünele benzer yer kazılarak geçirilmesi uygulaması, günümüzde de devam etmektedir. Diğer bir inanış da deprem zamanı yerden toprak alıp yenen toprağın kalp hastalığını iyileştirmesidir (K.K.5).

Toprağın kötüyü ve negatifleri hastadan uzaklaştırdığına inanılır (K.K.7, K.K.14). Doğum yapan lohusanın da sıcak toprak üzerine uzatılması, doğumu yerde yapması, yerin ve toprağın koruyucu gücüne olan inancın devamı olarak düşünülebilir.

“Mitolojik Ana”nın bir parçası olan toprağın doğurucu ve iyileştirici gücüne inanç Türk dünyası masallarında ve “Köroğlu” destanın Orta Asya versiyonlarında da yaşatılmaktadır. Türkmen “Goroğlu”sunun mezarda doğumu buna bir örnektir. “Gur” Farsçada kabir, mezar anlamındadır, fakat Türkçede de “kur-gan” (yeraltı mezar anlamında) kullanılmıştır. “Goroğlu” olarak adlandırılması da kahramanın “Mitolojik Ana”dan yani “Yer Ana”dan yeniden doğmasından kaynaklanmaktadır.

Kazak Türklerinde toprak ana inancı çok yaygındır: Hamile kadının günü yaklaştığında “Toprak Ana güç ver, kuvvet ver” diye ayakkabısız çıplak yürütülür (Nauanova, 2020: 96). Kaşkaylar arasında toprak da kutsal olarak görülür ve onun da arındırıcı gücünün olduğuna inanılır. Kaşkaylar hasta ve nazar değmiş, korkan çocukları toprağa gömer, toprağın kutsallığı ve arındırıcı gücüyle bu beladan arınarak güçlü bir kişiye dönüşeceğine inanırlar (K.K.7).

İslam şeriatında da suyun olmadığı yerde toprakla da abdest alınmasıyla ilgili hadisler vardır. Şii Müslümanlar da namaz kılarken alınlarını kutsal yerlerden gelen topraktan yapılmış “möhür” dedikleri taşlar üzerine koyarlar. Kaynak kişilerden olan Yusufi Eli, babasının namaz kılarken ve dua ederken başını toprağa koyduğunu ve toprağı öperek dua ettiğini anlatmıştır (K.K.50). Obada yapılan birçok ayinler vardır. Bunlardan birisi de temmuz ayının ortalarında yapılan “Yada” bayramıdır. Bu ayin yer iyesinin şerefine, hayvan artımını sağlamak ve gelecek belalardan korunmak

amacıyla yapılmıştır. Eve girerken yurt iyesine (özümüzdenyeyle) selam vermek ve onları unutmamak gerektiğine inanılır.

“Tuva Türklerinin inançlarında toprağa saçı sunulması geleneği vardır, onlar yemek ve diğer yiyecek ve içeceklerden toprağa serperek bununla toprağı memnun ettiklerine inanırlar.” (K.K.35). Bu gelenek biraz değişmiş şekliyle Kaşkaylarda ve Azerbaycan Türklerinde de yaşatılmaktadır. Kaşkaylar tencerede kalan fazla yemeğı çöpe atmazlar, onu temiz bir yere toprağa döker ve Allah’ın yarattıkları yesin derler.

Bildiğimiz gibi Kaşkaylar eskilerin kurduğı kural ve kaidelere dayanarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Kaşkay toplumu, siyası ve ekonomik sebeplerden dolayı yerleşik hayata geçseler de hala dede babaları gibi geçici meskenlerde, göçebe yaşamaktan vazgeçmemişlerdir. Bunun en temel sebebi, göçerlerin geçim kaynaklı sorunları ve şehir hayatının yoğunluğudur. Göçebe, hareket halinde olan ve mevsimsel yaşam şekline alıştığı için karmaşık ve hareketsiz bir hayattan korkmaktadır. Bilmediğı bir dünyaya geçişi kabullenmemesi de şehir hayatına geçiş sürecini zorlaştırmaktadır. Göçebelerin mekânsal dağılımı üç ana grup şeklindedir. 1- Yerleşen grup (yerleşik), 2- Yerleşmek için fırsat bekleyen grup (yarı göçebe), 3- Şu anda hareket eden grup (göçebe).

Yüzlerce aile günümüzde de oba kültürünü, yurt-çadır hayatını yaşamaktadır. Sulu ve bereketli topraklara sahip olmak için sürekli göç halinde olan Kaşkay Türkleri için toprak, geçim kaynağı ve yurt yeridir. Göçebenin çadırını kurduğı her yer onun evidir, toprağıdır. Ünlü bir atasözü de vardır: **“Göçebenin halısı neredeyse evi orasıdır.”** (K.K.45). Karakeçi kılından yapılan çadırlar ve çadır içinde yakılan ocak, göçebenin ocağının ve evinin olduğunu gösterir. Oba bir yerden başka bir yere göç ettiği zaman obanın konduğu yer **“yurt yeri”** olarak bilinir.

Kaşkay göçebeleri de genelde çadır yerinin, yani yurt yerinin genelde güneş gören yer olmasına ve yüksek bir yerde olmasına dikkat ederler. Çadırın kapısı doğu yönüne doğru aılmaktadır. Yağmur sularının ve akarsuların çadıra dolmasını önlemek için genelde dere yataklarında çadır kurmazlar (K.K.2). Aynı zamanda çadırlar kış zamanı uzununa, soğuktan korunmak amacıyla, yaz çadırları ise en tarafına göre kurulur, yazın sıcak olduğu için çadırın yanları açık bırakılır (K.K.39).

B. Cavanşir, “Kaşkay Tarihi” adlı tez çalışmasında, yurt yerinin seçimiyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “Yurt yeri, koyunların dinlenmesi için uygun yerler,

hayvanların beslenmesi için verimli otlaklar, su kaynağı, çadır kurmak için düz ve geniş alan ve ana yola yakın olan yerlerdir.” (Cavanşir, 2001: 204).

Yurt yerlerinin, göç güzergâhlarının belirlenmesi, göç günü, göç hazırlıkları, yaylak ve kışlak sınırlarının belirlenmesi gibi kaideler, eski Türk kaide ve usulünce yapılmaktadır. Yüz yıl öncesine kadar İlhanların belirlediği kaideler, günümüzde ise aksakkalların rehberliği ve devletin yardımıyla düzenlenmektedir.

B. Ögel’e göre, Türklerde olan bütün töre ve kaidelerin kökleri dinsel düşüncelere dayanmaktadır. Bu yüzden de hiçbir kimse törenin çizdiği bu usullerin dışına çıkamazdı. Hatta kabile reisinin çadırının kurulduğu yer, sağında ve solunda kurulan çadırların da kimliği eski Türk toplumlarınca çok iyi bilinen kaidelerdi (Ögel, 1989: 274).

Obalar, steplerde toprak, dağ geçitlerinde taş yığınlarından meydana getirilen sunî tepelerdir. Obalar, mukaddes dağ ve tepe yerini tutarlar. Aynı zamanda eskiden insanlar obaları tapınak olarak kullanmış ve onlara kurbanlar bile sunmuşlardır. Kırgız-Kazak boyları obalara karşı derin saygı gösterirler. Bunlara göre obalar “arvagi” güçlü kahramanların mezarıdır (İnan, 1986: 59-61).

Sıradan bir taşın ruhu zayıftır. Bu taş diğer taşların ruhu ile birleşince ilahi bir güç oluşturur. Belli yerlerden toplanarak alınan taşlar obo’nun ortak ve kutsal ruhudur, aynı zamanda toprağın da kutsal ruhundan ayrılmaz (Roux, 2005: 94).

Kaşkaylar için de oba ve oba yeri kutsaldır. Her tayfa ve tire kendisine ait olan yerde oba yapar, yurt salar. Günümüz yerleşik hayata geçen Kaşkayları arasında da yeni ev alan ve yeni toprak-arsa alan kişi o yurdun hayırlı, bereketli olması için o yerde kurban keser. Türk halklarının hemen hepsinde aynı anlama gelen oba, oboo, obon, opon, ova kelimeleri kullanılmıştır. Aynı zamanda daha sonraları bu kelime köy, aul anlamlarında karşımıza çıkmaktadır.

Özbekçe, Tatarca, Türkmencede keçeden kurulan çadırlara oba denmiştir. Aynı zamanda mezar taşları veya taş toplanan yerlere de oba denmiştir (Seyidov, 1994: 155). Çünkü eskiden kimsesiz yerlerde, dağ geçitlerinde insanlar taş taş üstüne koyarak yer, yurt iyelerine saygı mahiyetinde taş tepecikler kurmuşlardır. Günümüzde de Kaşkaylar arasında “taşı taş üstüne koyarak “kil” veya “yerin direği” (K.K. 10) adı verilen taşlarla hasbihal edilmesi, yurtlarının bu taşlara amanet edilmesi inancı, yurt iyelerine ve taşın kutsanmasına olan inançlardan kalan izlerdir.

Oba, hem yurt anlamında hem de il, “insan topluluğu” anlamında kullanılmaktadır. Kaşkaylarda oba komşuluk ve bonku, kanbağı olan birkaç aile çadırının olduğu yerdir. “**Oba göçtü, yurdu kaldı**” deyiminde bu söz yaşamaktadır.

Kaşkaylar arasında oba, bir nevi vatan anlamına gelmektedir. Göktürk yazıtlarında da “yurt- yurt, kamp yeri, karargâh” olarak geçmektedir (Ergin, 2018: 102). Kaşkay göçebesinin evi, meskeni de siyah çadırlarla çevrelenen bu yurt yerleridir.

Fotoğraf 51: Farsimedan tayfasının obasında

Türkçenin çeşitli lehçelerinde çatır, çatır, çâcır, çâşır gibi şekillerde bulunan ve birçok Asyalı, Doğu Avrupalı millet tarafından da değişik telaffuzlarla kullanılan kelimenin etimolojisi kesin olarak bilinmemekte, ileri sürülen iki tezden biri Türkçeye Orta Farsça cātūr (örtü) kelimesinden geçtiği ve bu kelimenin de Eski Türkçe çat- (birleştirmek, birbirine tutturmak) fiil kökünden türemiş olabileceği, diğeri ise kelimenin aslının Farsça’ya çetr şeklinde geçen Sanskritçe çattra (şemsiye, gölgelik) olduğu görüşüdür (Doerfer, III, 16-22). Orta Asya Türklerinde çadır, ev/üy, oba, otağ, keregü/kerege, çerge, alaçuk, çum, kapa ve çatır/çaşır gibi çeşitli isimler taşıyan bu çadırların en basiti, hiç şüphesiz sırtların birbirine çatılarak üzerinin örtülmesiyle elde edilen konik biçimlisidir (Bozkurt, 1993:160).

İran Türkleri geçici olan evlere “çadır öy” , daimi olan mesken yerlerine ise “çatı” veya “çatılı öy” derler. Hem Kaşkaylar hem de Azerbaycan Türkleri

günümüzde de evin damına, üstüne “çatı” derler. Bildiğimiz gibi evin çatısı da birbirine birleştirilen ahşaplardan oluşmaktadır.

Kış yurdunda çadırlar etrafı saracak kadar kapalıdır. Yaz çadırları da sıcaktan korunmak için etrafı açık çadırlardır. Kara çadırlar keçi kılından yapılmaktadır. “Genellikle keçi kılından yapılmış şeyler su geçirmezdir. Kışın ilk su damlaları, çadır iplerinin giderek suya doymasına sebep olur. İpler suyu geçirmez. Su çatı eğiminin solundan ve sağından aşağı iner.” (Kiyani, 2014: 174).

Bu çadırlar serin olsun ve yağmur suyu geçirmesin diye keçi kılından yapılır. Özel dokunan bu çadırlar yağmur suyu geçimezler. Aynı zamanda Kaşkay coğrafyası sıcak bölge olduğu için bu keçi kılından yapılan çadır sıcaklığı da çadır içine vermez (K.K.45). Beyaz çadır ise koyun yününden yapılır ki, sıcak olsun (K.K.12). Soğuk yerlerde yaşayan göçebe Türkmenler, halen koyun yününden hazırlanan beyaz çadır kullanırlar.

Bu çadırlar dokunurken de içeriye hava geçirmesi için özel delikler yapılırdı. Fakat bu deliklerden yağmur geçmezmiş, çünkü bu deliklerin arkasında da özel ipler vardır ki, yağmur geçirmezmiş. Aynı zamanda keçi kılı nemli havada büzülür, sıcak havada esnek olur, genişler. Bu özelliğinden dolayı da yağış yağdığında hava delikleri kapanır, sıcak havada ise delikler kendi haline döner. Çadırın enine ve uzunluğuna göre ağaç direkler koyulur ve çadır özel iple bu direklere bağlanır. (K.K. 1, K.K. 12). Yaz çadırlarının etrafı açık olur. Sadece çetir yani yağmurdan ve güneşten koruma amaçlı kullanılan gölgelik kullanılır. Bazen de çalıdan çit yapılır ki, çadırın içerisi görünmesin.

Göçebe için mekân semboliktir, yaşama uygun olan her yer göçebe için obadır, yurt yeridir. Göçebenin çadırı ile hayvanını tuttuğu qaşı, yani ağılı yan yanadır. Göçebe kendi sürüsüyle kendisi için belirlediği yaylasında, ovasında, av bölgesinde hayatını sürdürür. Göçebe Kaşkaylar çadırlarını sulu ve yeşillik alanlarda, ovalarda kurarlar. Genelde güneş gören ve yüksek yerde yurt kurarlar. Kaşkay çadırı kare ve dörtgen şeklindedir. Uzunluğu, 6-12 m, genişliği 3-5 m arasında değişmektedir. Genelde çadır için gereken araç gereçler ahşap kazık, yatak ve dikey direkler, kanca, ip ve sancaktır. Çadır, ağaç direklere, ahşap payandaya ipler aracılığıyla birleştirilir. Yazlık çadırların etrafı genelde 1,5 m. boyunda alaçık ve çığlarla kapatılır. Çadırın kapısı doğuya doğru yapılır. Bu inanç eski Türklerden

kalan bir inançtır ki, çadırların kapısı doğuya doğru yapılarıydı, güneşi selamlar ve önünde tazim ederlerdi.

Çin kaynaklarında Hunların da çadırlarının kapılarını doğu tarafa kurdukları ve hakanın her sabah güneşe, geceleri de aya tazimde bulunduğuyla ilgili bilgiler aktarılmıştır (İnan,1986: 2). Bu inanç kozmik dünyaya ve güneşe olan inançların izleridir. Diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi, Kaşkaylarda da güney ve doğu tarafı olumlu özellikler taşır. Ev ve evin dışında olan eşyaları yerleştirirken de Kaşkaylar arasında kutsal sayılan cihetler güney ve doğudur. Kaşkaylarda çadırın girişi de doğu tarafına taraf açılmaktadır. Bu yöne gün doğan , gün çalan taraf derler.

Kuzey (quzoy), Kaşgarlı sözlüğünde “kuz-kuz tağ, güneş görmeyen dağ” anlamında verilmiştir (Atalay, 1986: 124). Güney (Günöy) ise güneşin doğduğu yerdir. Dünyada olan dört cihetin de anlamlandırılması Sibiry Türklerinde de olduğu gibi “güney, gün- yaz; kuzey, gece- kış; batı, akşam-sonbahar; doğu, sabah- ilkbahar” anlamını taşır (Lvova vd, 2013b: 119).

Roux’a göre “Yurt, dairesel düzlemde yapılmış, özellikleri olan bir evdir; bunun üzerinde, ayrıca bir mikrokosmos olan kubbe bulunmakta ve keza bu yurdun içinde, merkezi bir ocak ile ocağın üst menfezi olarak duman çıkış deliğinden oluşan silindirik şeklinde bir boşluk bulunmaktadır” (Roux, 1998: 86).

Aynı zamanda kurdun alnında yani iki gözünün arasında olan al tüyü denilen tüy kutsal görülür ve bu tüy al karısından korunmak için kullanılmaktadır. Bazıları bu tüye, cin tüyü veya bizdenyeyler, özümüzdenyeyler tüyü derler.

Ev ve eşik Kaşkaylarda yurt kavramının bir ögesidir. “Yurtlarda **“özümüzden yeyler”** adlandırdıkları iyelerin varlığına inanmaktadırlar. Bu **“özümüzden yeyler”**, yani bizden iyi mahlûklar meleklerdir.” (K.K.1). Bunları genelde kutsarlar. Bunları göze görünmez, evi ve eşiğin yani genel anlamda yurdun koruyucusu olarak görürler. Mesela yere sıcak su dökmezler, derler ki, “özümüzden yeyler”in balalarını yakmayalım Eğer dökerlerse de bununla iyelerin onlara kötülükle karşılık vereceğini düşünürler (K.K1, K.K.2).

“Ateş ruhu dışında bazı Türk toplulukları, örneğin Volga Türkleri **öy üyesi**, yani ev sahibi olarak anılan bir ruha inanırlar. Bu ruh evi korur, ailenin mutluluk ve refahını sağlamaya çalışır, ancak memnun olmadığı zamanlarda hastalık getirebilir. Bu nedenle ev ruhuna yılda bir kez kurban kesilir ya da bulamaç sunulur.” (Çoruhlu,

2002: 51). İyelerle ilgili inançlar, tüm Türk dilli halkların folklorunda vardır. Tatarlar buna **Öy iyesi, yord iyesine - Biçura**, Karaçay-Balkarlar Yüy iyesi veya Üy iyesine-Çaçlı, Tüybaş, Azerbaycanlılar buna **Damdabaca**, Anadolu'da **ev bekçisi** derler. Bu iyelerin yılan donunda bazı evlerde yaşadığına inanılır ve bu evler ocaklı ev olarak kutsanır. Hatta bu ev veya yurt yılanını öldürmenin felakete sebep olacağına inanılır. “Ev iyesinin yılan şeklinde olduğu inancına Kars ilinde de rastladık. İnanca göre, bu yılan, evin zemininde bir yerde yaşamış ve ev halkına dokunmazmış. Ev halkı, onun evde olduğunu bilir ve ona iyi davranırmış.” (Kalafat, 2010: 181).

“Genelde bulundukları evin insanlarına iyilik yapan bu ruhlar, herhangi bir şekilde küstürülüp incitilirse, eve hastalık, bela, çeşitli rahatsızlık vs. da getirebilirler. Bu da onların çok klay bir şekilde kötü ruhlara dönüşebileceklerine bir işarettir. Ev-eşik ruhlarını her gün yedirmenin dışında yılda hiç olmazsa bir kez bulamaç sunmak veya sonbaharda bir kurban kesmek adettir. Buradan da ev-eşik iyelerine kansız kurbanla beraber kanlı kurban da sunulduğu görülür.” (Bayat, 2007: 233).

Aynı zamanda güneş battıktan sonra (dar vahtı derler bu zaman dilimine) yeşil ağacın (göy ağacın) altında oturmak iyi değildir. Ağaçtaki iyelerin bu zaman diliminde insanlara zarar verdiğine inanılır. O yüzden eşik iyesi ve eşiğin korunması için hayvan töşlerinin asılması veya at nalı asılması, kötü ruhlardan korunma amacıyla yapılan uygulamalardandır.

Kaşkaylarda ateş kültü hem neslin devamı olarak hem yurt koruyucusu hem de atalar kültü ile ilişkili olarak yaşatılmaktadır.

Düğünlerde olan gelin baba evinden çıkmadan önce baba evinin, baba ocağının etrafında birkaç kez dolanır ve çadırı veya ocağı (külü) öper. Burada baba ocağının, (atalar kültü) yurdun kutsallığını ve ateşin kutsanmasını görüyoruz.

Kaşkaylarda hem zor yaşam koşullarından dolayı hem de ailenin ve neslin devamı erkekler üzerinden devam ettirildiği için erkek çocuğa önem verilir. Erkek evladı olmayana veya erkek evladı ölen aile için “**yurdu boş kaldı**” veya oğlu ölen aile için “**ocağı söndü**” derler. Çünkü kız evlenip başka aileye gittiği için yurdun ve neslin devamı, ocağın tütmesi erkek evlatla devam eder. Ailede kaç erkek çocuk olursa olsun yurdun sahipliği ve ailenin anne babanın bakımı, evin küçük oğlunun sorumluluğundadır. Anne baba, büyük anne, büyük babaya Kaşkaylar arasında çok

değer verilir. Anneye –nene derler, babaya dede, ata, baba, edde derler. Büyük kardeş her zaman babanın yerini alır ve büyük kardeşe “kaka” derler. Şeşbeyli tayfası büyük kardeşe “gaga, gağa” (Batı Azerbaycan ağızlarında da “gağa” büyük kardeşe veya babaya da denilmektedir) da demektedirler. Kuzey Azerbaycan’ın batı ağızlarının özelliklerini taşıyan Kaşkay Türkçesi aynı zamanda aile ve akrabalık adlarını ve benzer inançları korumaktadır.

Çingiz Han döneminde de “Hükümdarın veya asil bir ailenin en küçük oğluna Od-Tigin yani "Ateş veya ocak beyi, pirenisi" ünvanı verilirdi. Çingiz-Han'ın en küçük oğlu Toluy da bir Od-Tigin idi” (Ögel, 1989: 1: 85).

Baba evinden ayrılan çocuklar, baba ocağından ateş götürüyurlardı, bu gelenek Orta ve Kuzey Asya ile batıdaki Fin-Ugor kavimlerinde çok yaygındır (Ögel, 1995: 2: 505). *Baba ocağının, yani eski ateşin sahibi, küçük oğuldur. Evlenen erkek çocuklar baba ocağından ateş götürmesi geleneği Kaşkaylar arasında yaşatılmaktadır. Yeni ev yapan ve yeni oba olacak oğula baba kendi hayvanlarından verir, anası halı ve kilimler verir. Daha sonra baba evinden alınan ateşle oğul evinde ocak yakılır* (K.K.45).

Ziya Gökalp’a göre, “Türk kültüründe baba ocağını küçük kardeş tütürür. Bundan dolayı, büyük ve ortanca kardeşler evlenerek baba ocağını (türkün) bıraktıktan sonra türküde ocak bekçisi olarak küçük kardeş kalır. Belirli zamanlarda baba ocağında toplanılarak atalara saygı törenleri yapılırdı.” (Ziya Gökalp, 1994: 142).

Ata ocağı’nda son beşiğin (son nenninin), yani son oğulun kalması geleneği Türdilli halklardan olan Türkmenistan Türklerinde de Azerbaycan Türklerinde aynı şekilde yaşatılmaktadır. “Ocak’ın mukaddesliği, ocağın tütürülmesi ve ocağı koruma görevinin küçük kardeşe verilmesi Türk hayatında önemli rol oynar.” (Kalafat, 2010: 190).

Eski Türkçede Orhun kitabelerinde Türklerin yaşadığı yurtlar “yer su”, “ıduk-kutsal” yer olarak anılmaktadır. “*Ötüken Yış olursar bengü il tuta olutaçı sen-Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın*” (Ötüken yerinde oturmadığı için, kutsal yurtlarını terk ettikleri için felakete uğradıkları anlatılmaktadır) (Ergin, 2018: 36-37). Buradan da gördüğümüz gibi Ötüken, kutsal yer olarak nitelendirilmiştir. Bayat, Ötüken kelimesinin etimolojisine değinerek bu

kelimenin öt, ötü-ötkü gibi kelimelerde varlığını koruduğunu ve dua etmek, rica anlamına geldiği fikrini savunmaktadır (Bayat, 2007: 44). Azerbaycan Türkçesi batı ağzlarında “ötken” sözü kullanılmaktadır. “Baş baştan üstün (ağıl ağıldan üstün) söz sözden ötken olur”. “Sözü ötkendir, sanki üsünde kurt tüğü var”, yani sözü her yerde geçer, sanki üzerinde kurt tüyü var. Kurt mitolojik düşüncede Tanrı ile ilişkili düşünüldüğü için bir insanın üzerinde de bu tüyün bulunması o kişinin farklı özellikler, kutsiyet kazanmasına sebep olmaktadır.

“Türk tengri ile birlikte Türk bodun'unu (Türk milleti) yok olmaktan korumak isteyen Türk iduk yeri-suh'u (Türklerin kutsal yer-su'yu) da belki bir ata ruhuyla ilgiliydi. Sibiry'a'da, Kök Türk döneminden kalan Türkçe kitabeti mezarlarda sıkça anılan tengri-il (ilahi vatan) da benzer bir anlam taşımış olsa gerek (Esin, 2001: 78).

Türk düşüncesinde yurt ve vatan, çizgileri belirlenmiş alandır ve bu yerler her zaman kutsanmıştır. Roux'un Arap kaynaklarına dayanarak, Türklerin doğdukları yerlere bağlılıklarını onların en temel özellikleri olarak belirtmiştir (Roux, 1998: 30).

Kaşkayların da doğdukları topraklara, yaşadıkları yurtlara olan sevgisini ve bağlılıklarını görüyoruz. Kötü bir olay yaşandığında tüm Kaşkayılar bir araya gelir, biz birlikte olmazsak “*Yurt bizi bağışlamaz*” derler. “*Yurttan pay olmaz*” diye bir deyim de vardır.

Eski Türklerin inancında yurt sevgisi tüm sevgilerden üstün olmuştur. Roux'un anlattığı gibi, Türkler savaşta ölmeyi şeref bilmiş, hastalıktan ölmeyi utanç olarak kabul etmişlerdir (Roux, 1998: 199).

3.6.3.15.18.5. Eşikle İlgili İnançlar

Ev, eşik ve yurt, Türk dünya görüşünde olduğu gibi, Kaşkaylarda da kutsallık atfedilen mekânsal öğelerdendir. Eve girerken evi koruyan meleklerle selam vermek inancı, hem Kaşkaylarda da hem de Azerbaycan Türklerinde görülen inançlardandır.

Eve gelen biri evde kimse olmasa da eve selam vermelidir ve eve eli boş gelmemelidir. Çünkü evin iyesi gelen insandan bir hediye bekler.

Eve girerken selam vermek adettir, çünkü orada bizim görmediğimiz ve bizi koruyan canlılar vardır.

Bu inancın, Eski Türk kültüründeki ev ve eşik iyelerine saygının İslamlaşmış şekli olduğunu düşünebiliriz. Bu inanç, Türkmenistan Türklerinde “boş eve de girersen eve selam vermen gerekir, çünkü evin iyeleri vardır” şeklinde yansır (Türkmen Halk İnançları, 2005:169).

“Eşik” aslında İslam dinindeki arafı simgeler, evin içi ile dışı arasında orta bir dünya gibi düşünülür, bu yüzden de şer (güneş battıktan sonraki zaman dilimi) karıştığında kapı eşiğinde oturmak olmaz, fakirlik getirir derler. Türkmenistan Türklerinde de eşikte oturmak, eşikte durmak bile ev ocak iyelerine saygısızlık olarak kabul edilir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 176).

Altay Türklerinde de eve girerken eşikte durulmaz, bu zaman Erlik Bey’in kızları canı alıp götürürler ve canı çalınan insan hastalanır, hatta ölebilir diye inanılır (Yuguşeva, 2001: 148).

Gelin getirme olayında yeni gelin, damat evine at üstünde gelir ve kapı eşiğinde attan iner, büyükler tarafında “evli- eşikli olsun”, “oğul uşaklı olsun” denilerek eve alınmadan önce gelinin önünde, kapı eşiğinde kurban kesilir. Bu, gelinin eve girişinin, farklı bir dünyaya ve aileye gelişinin kutlanmasıdır. Gelin yabancı evden, dış dünyadan başka eve, er evine gelerek bu evde olgunlaşır ve bütünleşir. “Yeni evin ortaya çıkışı, yeni ailenin meydana gelişini simgelemektedir. Onların, yani ev ve ailenin var olma hakkı, diğer törenler gibi yeni statüye kavuşma ve başka duruma geçme niteliği taşımaktadır.” (Lvova, vd., 2013b: 196).

Eve ya da çadıra giriş, o ailenin özel alanına dahil olmak anlamına gelir. Kapı, semantik olarak geçişi ifade eder. Geçiş dönemi ile ilgili inanç ve geleneklerin hepsinde sakınılması gereken kurallarının olduğunu biliyoruz. Kapı tüm kültürlerde dış dünya ile iç dünyanın sınırıdır. Türk İslam gelenekleri içinde yer alan tarikat kültüründe de kapı eşiği kutsal sayılmış, zahirle batının buluştuğu alan olan nitelendirilmiştir.

Kutsal kabul edilen mekânlarda da içeri girmeden önce eşiğe el ve yüz sürerek öpülmesi, eşikte kurban kesilmesi ve kanın kapıya sürülmesi gibi inançlarda bu inancın izlerini görüyoruz. Kaşkaylarda düğün geleneklerinde, gelin damat evine indiğinde eve veya gerdek çadırına girmeden önce eşikte kurban kesilir. Kutsal gecelerde kapı eşiğine çıkıp dua edilmesi, Tanrı ile iletişim kurma, iyelerin evi ve

eşiği koruması inancı, bize bu inancın kökeninin çok eskilere ulaştığını göstermektedir.

B. Ögel'e göre "Evin kapısı" ve eşiği: Kapı için söylenen eşik sözü, evin bütünü için de, söylenir." (Ögel, 2, 1995: 27). Kaşkaylarda da alkış ve beddua olarak kullanılan kapın, bacan (pencere) kapalı kalsın, kapına ölü toprağı dökülsün, yüzüne kapı açılmasın, kapına hayır (xeyir) **işe gelecek- düğüne gelecek** sözlerinden kapının sembolik olarak canlı olarak düşünülmesini, eşiğin evin bütününe ifade etmesini görüyoruz. Bazı Türk törelerinde misafir karşılama geleneklerine baktığımızda bunların izlerini görüyoruz. Türkmenistan Türkmenlerinde de misafir, çok değerli tutulur, önüne tuz ve çörekle çıkılır ve yemek ikram edilerek hatırı hoş edilir (Türkmen Halk İnançları 2005: 29). Misafiri kapı eşiğinde yolcu etmek ve eşikte karşılamak da da aslında eskiden törensel olmuştur. Kaşkaylarda ise misafir gelişini eşikteyken olarken tüfek sesiyle haber verir. Köpekler havlar ve ev sahipleri misafir geldiğini anlar ve törensel olarak tüm aile hazır bulunur. "Evin hayrı konaktır" derler, misafire en iyi yiyecekleri ikram ederler, onu memnun etmeye çalışırlar. Geleneksel dünya görüşünde misafirin gelmesi aslında o evin bereketlenmesini, dış dünyadan eve rızıkla gelmesini simgeler. **Misafir kendi ruzusuyla gelir** derler.

Kaşkaylarda yola ve eşiğe kirli su dökülmez, eğer dökülse eşik iyeleri o eve zarar verir diye inanılır (K.K.19). Bu da eşiğin kutsal yer olarak tanımlanması anlamına gelmektedir. Kapı eşiğine zincir koyarsan, kötü niyetli ve kötü enerjili kişilerin kötülüklerini kovmuş olarsun. Kapı eşiğine çiçek ekilirse, eve gelen nazarı bu çiçekler önler, eğer nazar değmişse çiçekler solmaya başlar (K.K.11).

Erkekler çadırın dışındaki işlerle uğraştıkları için onlar mitolojik olarak da dış dünyayı temsil ederler. Erkekler hayvanı otlağa götürür, ava gider, daha çok güç gerektiren işleri yaparlar. Fizyolojik olarak da erkek cinsel organının dışardan olması, onun dış dünyaya yansımasıdır. Kadınlar ise iç dünyayı temsil ederler. Nasıl ki kadın çadırın içindeki işlerle ev işleri ile uğraşır. Fizyolojik olarak da kadın cinsel organın içeride olması ve kadının hamileliğinin iç organla olması, mitolojik olarak da kadının iç dünyaya aitliğinin bilinçaltı izleridir. İnsanların yaşam tarzı da gelen misafiri üst başta- yuharıda ağırlamak, en iyi yerde ağırlamak gibi adetler de hep yukarıyı memnun etmeye odaklıdır. Yukarı kelimesi hep kutsallığı, iyiyi ve olumluyu temsil eder. Mesela Kura'n'ın ve kutsal kitapların eskiden hep yukarıda

asılı veya raf üstlerinde korunması, bilinçaltındaki yukarının kutsallığına atıf sayılır. Belli statü ve derece olarak insanlarda üst tabakada olan insanlarla ilgili de yukarıdan gelen adamlar denmesi de yukarının farklı olmasını, saygıdeğer olmasını gösterir.

3.6.3.15.18.6. Askerlikle İlgili İnançlar

Türk toplumu, savaşçı bir toplumdur. Bu toplum küçük yaşta ata binmeyi, ok atmayı, kılıç kuşanmayı öğrendiği için cesareti ve savaşçılık yeteneğiyle seçilmiştir. Savaşçı olma yeteneklerinin dolayısı ile eski dönemlerden paralı asker olarak farklı ülkelerde de Türkler görev yapmışlar. Aynı zamanda yurdu korumak Türkler için kutsal görev olarak bilinmiştir. Askere giden erkekler tören eşliğinde yolcu edilirler. Hem Cengiz Han döneminde hem de Safeviler ve Osmanlılar dönemlerinde ordu savaşlara giderken müzik eşliğinde onlara eşlik eden sanatçılar da bulundurulmuştur.

Günümüzde de askere giderken, vatan namına yola çıkarken bile yiğitleri toy-bayramla, alayla uğurlarlar. Savaşta ölen birisinin şehit olarak anılması, Tanrı katında saygın olması da bu kişinin Tanrı, yurt ve vatan yolunda, kutsal bir emel uğruna ölmesinden kaynaklandığını düşünüyoruz.

Annelerin fedakarlığı doğumla (doğum sırasında ölen kadının cennete gitmesi), erkeklerin fedakârlığı ise Allah yolunda, yurt yolunda savaşmak ve kendisini kurban vermeye hazır olmalarıdır. Delaney'a göre İbrahim'in kurban hikâyesinde baba Allah uğruna kendini kurban etmez, ama oğlunu kurban etmeye gönüllüdür. Hikâyenin mesajı, erkek için en doğru sevgi nesnesinin Allah olduğudur. Savaşta "babalar" idealleri ve inançları uğruna "oğullarını" feda ediyorlar (Delaney, 2001: 90). Şehitlik de bir nevi gönüllü kurban olarak tanımlanabilir. Allah yolunda, vatan yolunda kurban giden biri için şehit denir.

Göçebe hayat süren Kaşkay toplumu da iyi at binmesi, tüfek atması ile öne çıkar. Aynı zamanda Kaşkaylar için yurt, vatan konusu çok önemlidir. Şah döneminde İngilizlerle savaşarak İngilizleri yenen de Kaşkay savaşçıları olmuştur. Bu yüzden de İran sınırları içinde İran devleti görevi de olsa kendi dede baba topraklarını korumak için her zaman savaşmaya hazır olmuşlardır.

Kaşkaylar arasında da askere yolcu edilme veya asker karşılama törenleri farklı inanç ve gelenkelerle yaşatılmaktadır. Genelde oğul anaları asker gidecek

evlatları için adak adar, Kur'an ayet ve surelerinden oluşan muska yazdırırlar, bu muskayı oğullarının boyunlarına asarlar (K.K.28). "Oğlum servazaya gidende koç öldürmeği nezr ettim, o servazadan sağ salim geldi o koçu kesdim"(K.K.22). Erkek anaları asker giden oğulları için nezir ederler, kutsal mekânları ziyaret ederek çaput bağlarlar, dua ve dileklerde bulunurlar. Askerlik kutsal bir görev olarak görülür, askere gitmeyen erkeklere kız verilmez (K.K.39). Askerliğe zor olmasından dolayı kişilik mektebi derler, yani erkekler askere gittikten sonra hayatın zorlukları ile baş etmeyi öğrenirler (K.K.14). Diğer bir gelenek de asker uğurlarken cebine ekmek koyulur ve ekmeği koruması gerektiği söylenir. Bu da ekmeğin koruyucu gücünün olması inancıdır. Bu inanç, Türkmenistan Türkmenlerinde de askere giden kişiye ekmek dişletip sağ salim gelmesi için niyet edip o ekmek parçasını evde korurlar. Eskerden sağ salim döndükten sonra aynı ekmeğin bir kısmını kendisine yedirirler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 29).

3.6.3.15.18.7. Muharrem Ayı ve Aşure Töreni

İslam dünyasının matemi olarak kabul edilen Kerbala şehitlerinin anılması, uzun yıllar boyu hem folklor metinlerine hem de klasik edebiyata konu olmuştur. "Aşure, Kerbela'da Yezid'in (Emevi Hükümdarı) askerleri tarafından şehit edilen Hz. Hüseyin ve kardeşi Hasan'ın ruhları için pişirilip dağıtılır. Gerek Şii ve gerek Ehli Sünnet erbabı indinde Aşure'nin kutsal, zengin bir anlam ve niteliği vardır" (Ülkütaşır, 1976: 313). Din büyüklerinin yasını tutan Şii Müslümanlar yas törenlerinde yakınıni kaybeden insanlar gibi başını açar ve saçlarını yolarlar. Kerbala çölünde yaşanan savaş Şii halkar ve özellikle de Şii Türkler arasında "Aşura" adı ile anılmaktadır. Aşure günü İmam Hüseyin ve Kerbela şehitleri için Kerbela çölünde Hüseyin ve Yezit savaşında olup bitenleri matemde aynı şekilde kan çıkararak canlandırmağa çalışmaktadırlar. Bu inanç- baş açmak, börtün baştan alınıp koltuk altına alınması, saç yolmak, baş yarmak, kan çıkarmak aslında eksi Türk geleneğinin İslami gelenekler içinde yaşatılmasıdır. İnan'a göre, savaşta yenilenin "Börtünü (başlık) başından çıkarıp koltuğu altına alması, kuşağını çözüp boynuna asması ve galibin silâhının (kılıç) altından geçmesi şeklinde gösterdiği davranışlar özellikle özür dileme ve itaat etme anlamına gelmekteydi." (İnan, 1998: 331). Siyah

giyilmektedir. Bildiğimiz gibi Oğuz Türkleri de matemlerde siyah ve gök renkli elbiseler giyerlerdi. Bu motif, Dede Korkut Kitabı'nda da görülmektedir. “Anam menüm için gök geyüp Kara şarinsun Kalın Oğuz ilinde yasum tutsun.” (Ergin, 2004: 170). Cenaze evlerine ve çadırlarına siyah bayrak asılması, Türk toplumlarının cenaze törenlerinin önemli simgelerindedir. Kaşkaylarda da siyah bayrak asılır veya “elem” kaldırılır. İmam'ın kırkı bittikten sonra bu bayraklar indirilir. Halk bugün Hüseyiniye'ye gider, ihsan aşları verilir, taziyeler yapılır. Muharrem törenlerinde Kaşkaylar toplu halde camilere gider, dua ederler.

“İran Türkleri Muharrem ayında yemeği Farsların aksine sokakta dağıtmaz veya insanların eline vermez. Yemek sofrası kurulur, yemek öncesinde dua okunur, sonra sofra serilerek yemek dağıtılır ve herkes yemeğini yedikten sonra sofra toplanarak sofra duası okunur. Akabinde insanlar sofra başından kalkabilir. Genellikle sofra toplanıp dua okunmadan kimse sofra başından kalkmaz, sofradan kalkmak sofra sahibine saygısızlık sayılır. Bu durum sofra sahibinin niyet edip yemek veren kişi olmasından ziyade daha çok Hz. Hüseyin'in kendisi olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Çünkü inanca göre o, görünmez hâlde kapı ağzında misafirlerini ağırlamaktadır” (Bekbabayi ve Başar, 2020: 118). Bu gelenek, Kaşkay Türklerinde aynı şekilde yaşatılmaktadır. Kaşkaylarda dışarıda yemek dağıtılmaz. Hayrat için sadece tatlı ve helva dağıtılır. Yemek aş, ölü aş İmam ihsanı için niyet edilerek sofra açılır, akrabaları ve komşuları davet ederler. Sofrada yemek bittikten sonra herkes İmam Hüseyin sofarası hatırına dua eder, ev sahibinin niyeti ve kendi niyetlerini dilerler (K.K.6). Bu sofaraya yenilen yemek ve aşlar gibi o yemekten kalan ekmek kırıkları bile kutsandır ve tabaklar masadan kaldırıldıktan sonra masa örtüsü çocuksuz kadınların, bekâr kadınların başından serpilir ve bu sofra hatırı için onlar için dilek dilenir (K.K. 41).

İmamın ölümünün üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü camiye toplanıp dua okunur ve hayrat dağıtılır. Üç, yedi, kırk sayıları Türkler arasında kutsal sayılan sayılardır. İran'daki diğer etnik gruplar arasında aşure töreninde üç ve yedi verme geleneği yoktur. Eski Türklerde de üç, yedi, dokuz, kırk rakamları sayılar sayılmıştır. Tüm geçiş dönemi törenlerinde bu rakamlarla ilgili ritüeller yapılmaktadır. Her Perşembe günü ihsanlar verilir. Hz. Hüseyin'in şehit olduğu gün Aşurenin onuncu günü akşamına “şam-i gariban” denir, aşurenin 40. gününe ise “Erbeyin” denir.

Aşure günü aynı zamanda halk dilek dilemek ve teberrük etmek için Hz. Abulfez Abbas âlemine, Ali Askerin sembolik beşiğine, Hz. Kasım otağına kumaş bağlar, deste ayağı altına kumaş serer. Bu inancın eski Türklerdeki kutsal ağaçlara, daha sonraki dönemlerde ise kutsal kişilerin mezarlarına çaput bağlamanın devamı olduğunu düşünebiliriz. Olağanüstü güçlere sahip kahramanlar aslında tanrısallık atfedilmiş kişilerdir ki, İran Türkleri ve Kaşkaylar günümüzde de bu kahramanları İslami motif içinde İmam Hüseyin, Hz. Abulfez Abbas gibi kutsallık atfedilen kişilerde görmektedirler. Bunu atalar kültünün devamı olarak görebiliriz. Çünkü din büyükleri aynı zamanda toplumun önderi ve atasıdır. Kaşkaylar da Hz. Abbas'ı “Kaşkayların imamı” olarak görürler (K.K. 30). Bu motifle hem kendi atalarını hem de mitsel kahramanlarını yaratmışlardır. Kökü arkaik dönemlere dayanan mitlerdeki kahramanlar da olağanüstü (tanrısallık) güçlerden “göksel varlıklar”dan meydana gelmişlerdir (Aça vd. 2005: 135). Çünkü eski Türklerin mitik savaşçı kahramanları İslam dini hüviyetine bürünerek tanrısallıklarını korumaya devam etmişler, kutsal kişilere dönüşmüşlerdir.

Türkler Şamanizm kaynaklı yas geleneklerini farklı şekillerde İslami gelenekler içinde de yaşatmışlardır. Müslüman Türk hakanları İslami dönemde bile yas geleneklerini hâkimiyetlerinin simgesi olarak görmüşlerdir (Hacıgökmen, 2013: 395).

Kaşkayların “Muharrem ritüel”lerinde de saç yolmak, baş yarmak, kan çıkarmak, ağıt yakmak gibi eski Türk inançlarının izleri ve eski yas gelenekleri görülmektedir. Bu gelenek İran genelinde Muharrem ritüelinin simgesine çevrilmiştir.

3.6.3.15.18.8. Kutsal Mekânlar- Ocak, Makam, Türbe ve İmamzadeler

Atalara saygı duyan Türkler onların mezarlarına da aynı saygıyı göstermeye devam etmişlerdir. Ölmüş ataların ruhlarını hatırlayarak, mezarları ziyaret ederek onların ezinden yardım istemişlerdir. Türkler İslamı kabul ettikten sonra da eski inançlarından uzaklaşmamışlardır. *Yani, Şamanizmde yardımına başvuru, ezinden medet umulan atalar ve iyeler Şii Türkler arasında kutsal kişiler ve İmamzadeler adıyla kutsanmaya devam etmiştir.*

Türkler her yıl yılın beşinci ve sekizinci aylarında büyük bir tören yaparlar, ruhlara kurban sunmak için toplanırlar, babalarının yaşadıkları mağarayı ziyaret eder ve kurban keserlerdi (İnan, 1986: 6).

Bu inanç günümüzde şekil değiştirse de, ilkel mahiyetini kaybetmemiştir. Günümüzde de kutsal kişilerin, seyit, evliyaların türbe ve mezarlarının ziyaret edilmesi, kurban kesilmesi inancı devam etmektedir.

Ata-babalara saygı duyulması ve onların sözlerinin tutulması da aslında eski atalar kültü inancı ile ilişkilidir. Türk toplumu ataları her zaman için değerli tutmuşlardır. Bu inanç sadece ölmüş atalar için değil, hayatta olan büyükler, dedeler, babalar için de geçerlidir. “Böyüğünü tanımayan, Allahını tanımaz” derler. Burada bahsedilen büyük, evin aksakalı olan dede ve babadır. Eğer bir evde büyüklere hürmet ve ihtiram yoksa o evin bereketi olmaz derler. “Büyüksüz evin bereketi olmaz” derler (K.K.44).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde de “Çocukların ana babaya hürmeti kesindir. Babanın bir sözünü iki eden çocuk iyi sayılmaz. Ana hakkı Tanrı hakkıdır.” denir (Ergin, 2004: 1. 27).

“Büyüyün yoksa eğer, géd bir böyük daşa tekke éd”, “Böyük sözüne bahmayan péşman olar.” (Aghdam, 2009: 17, 46).

H. Güngör’e göre, Türk toplumları arasında yaygın olan “atalar kültü” patriarkal aile döneminin izlerini taşımaktadır: “*Bu inanç sisteminde, topluma önderlik eden kişiler kutsal sayılmaktadır. Türbe, kümbet, yatır, evliya ve erenler gibi ziyaret yerleri bu inanışla ilgilidir.*” (Güngör, 2007: 1-2).

Atalar kültü ve mezarların ziyarete edilmesi, eski mitolojik düşüncede olan ruhun ölmezliğine olan inançtan kaynaklanmıştır. Nevruz öncesi ölülerin mezarlarının ziyaret edilmesi ve onların hatırlanması, ruhlarının memnun edilmesi, ölü için Yasin okutulması, ölen kişinin ruhunun bu ziyaretten haberdar olduğuna işaret eder. Eski insanlar baharda tabiatın canlanması ile ölülerinin de dirileceğine inanmışlardır. (Eliyev, 2001: 52).

Türkler göç ettikleri topraklara toplu halde obalar şeklinde göç eder, kendi din adamları saydıkları kamları da beraberlerinde götürürlerdi. Türk İslam kültüründe Türklerin bu kamları şeyhler, dervişler, seyitler, evliyalar vs. olarak ad değiştirse de kamların özellikleri ve kerametleri bu kişiler aracılığıyla yaşatılmaya

devam etmiştir. Öteki dünya ile bu dünya arasında, yani Tanrı ile insan arasında bağlantı kurduklarına inanılan bu kişilerin mezarlarının da bu güce sahip olduğuna inanılmıştır. Bu yüzden de “Evliya, garip, çoban, şehit, eren” mezarları ve türbeleri halk arasında kutsanan ve ziyaret edilen mekânlar olarak yaşatılmıştır. Bu yerleri ziyaret eden insanlar da evliyanın ruhunun hitap ettiği yerden manevi güç aldıklarına ve şifalandıklarına inanmışlardır. Evliya sayılan kişinin mezarı sembolik mezarsa, yani cesedi yoksa o yer makam olarak bilinir.

Kaşkaylar arasındaki bu tür makamlardan bazıları, halk kahramanı olan Köroğlu ve oğlu Ayvaz’ın mezarlarıdır. “Kaşkay bölgesinde “Geç Koroğlu” (Kaşkayca adı, fakat bu ad Pehlevi döneminde değiştirilip “**Geçsaran**” olmuştur) ve “Geç Eyvez” diye adlandırılan iki büyük mezar bulunmaktadır. Halkın inancına göre “Koroğlu” (Köroğlu) ve “Eyvaz”ın (Ayvaz) mezarı bu coğrafyada yer almaktadır.” (Rezaei Amaleh, 2016: 23).

Emad Hazreti, Koroğlu’nun mezarı ile ilgili şu anlatıyı anlattı: “*Köroğlu bir çobanla karşılaşar ve çobanın iki koçu kavga ediyormuş, çoban, Köroğlu’yu uzaktan görer ey âdem bu koçları ayır der, kavga etmesinler. Köroğlu koçu ayırmak istediğinde koçun boynuzunu kopararır. Deyir sen kimsin neden benim koçumun boynuzunu kopardın? Köroğlu cevap verir: Adım Köroğludur. Bunu duyan çoban bu kimsenin yalan söylediğini düşünür ve der ki ahmak oğlu ahmak sen kim Köroğlu kim, doğru söyle sen kimsen buraya-bu dağlara er kimse gelemes. Yine Köroğlu aynı cevabı verir. Çoban sinirlenerek sapana bir taş koyar ve Köroğlu’ya taş atar. Bu taş, Köroğlu’nun başına deyer ve kanı akmaya başlar ve daha sonra Köroğlu gayb olur-yok olur. Çoban yaptığı işten çok pişman olur ve bu kişinin gerçekten de Köroğlu olduğunu anlar. Onun kanının döküldüğü yerde makam düzelir. Şimdi de Kaşkay ilinde halk arasında bu makam halkın ziyaret ettiği yer olarak yaşatılmaya devam etmiştir” Güneyde bu kabrin olduğu bölgeye yakın yerin adına da 83 yıl öncekine kadar “Koç Köroğlu” derlermiş. Fakat daha sonra devlet seviyesinde bu bölgenin adını değiştirilerek “Geşgeran veya Geçseran” yaptılar (K.K. 3).*

Köroğlu’nun mezarına saygı duyulmasının sebebi, onun kırklara karışması ve kayıp erenlerden olmasıdır. Bu tür mezar, makamlara da halk arasında saygı duyulmasının sebebi de evliya, kırklar, ermiş, veli, erenlerin Tanrı’ya yakın olduğunun düşünülmesi inancıdır. Hala İran’ın Türkmen Sahra ve Bayat

Türkmenlerinin yaşadığı bölgede **Korkut dağı ve Korkut mezarının** olduğu ve eskiden Kaşkay halkının da bu yerleri evliya mezarı olarak ziyaret ettikleri söylenmektedir.

Kaşkay İlhanlarının köklerinin “Amala kabilesinin Şāhīlu tayfasına ait olduğu söylenmektedir. Tayfanın bilinen en eski lideri, 16. yüzyılda yaşayan ve Gandomān yakınlarındaki Darviş adlı bir köyde gömülü olan “Amir Ġāzi Šāhīlu'dur. Onun mezarı da kutsal mekân olarak görülmekte ve halk tarafından ziyaret edilmektedir. Efsaneye göre Şah İsmail'e Şilik yolunda yardım edenler arasında olmuş bir zattır.(URL-74)⁹⁶

Evliya ve kutsal kişilerin evleri ve mezarlarına ocak ve pir adı verilmesi de ocağın kutsanması, oda, ateşe saygı duyulmasından da kaynaklanmış olmalıdır. Ziyaret ve kutsal mekânların tarihi kökenlerinden bahsederken bu yerlerin aslında “atalar kültü, ölü kültü, ateş, kurban, büyü, fal, ağaç, dağ, su vs.” kültlerin ve iyelerin devamı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

3.6.3.15.18.9. Ocaklı Kişi ve Ocaklı Ev

“İyeler”, “iyiler” olarak saygı duyulan ev iyesi, eşik iyesi, yurt iyesi gibi iyelerin de zamanla **kutsal kişilere ve kutsal mekânlara dönüştüğünü söyleyebiliriz. Evin, eşiğin, ateşin-ocağın ve yurdun iyesi olduğuna inanan Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra da bu geleneklerini farklı adlarla yaşatmağa devam etmişlerdir.** Kaşkaylar arasında bu tür yerler **ocaklı** evler olarak bilinir ve bu ocağın kutsal özellikleri nesilden nesle aktarılarak yaşatılmıştır.

Boratav'a göre, “Ocak” Anadolu'daki Alevi-Kızılbaş topluluklarının, bölge bölge, bağlı bulundukları kutlu merkezler; ocak, bu deyimlerde, aynı zamanda, o yerlerde oturan tarikat ulularının soyu anlamına gelir; genel olarak bu ocakların önderlik görevi babadan oğula geçer; nitekim ocak ulusunun soyundan olan kimselere “ocakzade” derler.” (Boratav, 1973: 113).

“Ocaklar; Balkanlarda, Anadolu'da, Suriye'de, Irak'ta, Kafkaslarda ve Orta Asya'da, halk tedaviciliğinin başka bir adıdır. Ocağın bulunduğu aile, sıradan bir aile olmayıp, sıranın önünde duran ailelerdendir. Hayatta tuttuğu yolla, töreye

⁹⁶ URL-74: <https://iranicaonline.org/articles/qasqai-tribal-confederacy-i> (23.12.2021)

riayetinde, diğerlerine örnek olur. Ocakçılar, namuslu ve temiz insanlardır. Yaptıkları her Şöy Türk töresince takdir edilir. Ocakçılık aile için gelenekseldir.” (Tacemen, 1994: 63).

Bu ocaklı evler ve mekânlar özel kişilere ait veya udumlu kişilerin (kerametine inandıkları kişilerin evleri ve ya mezarları) ocaklarıdır. Niyeti saf, din ehli de dürüst insanlar olan bu ocaklı kişilere zarar vermekten sakınırlar ki, ocakları çarpar. Bu yüzden de bu kişilerin evleri de ocak sayılır ve insanlar buraya gelerek ihtiram gösterirler (K.K. 1, K.K. 12).

Ayvazın ocağı, Burcelinin ocağı, bu ocaklardandır. Halk arasında anlatılara göre göç eden oba ehli, kış obasına göçse de yaylağa dönen oba ehli Burcelinin ocağının sönmediğini anlatmaktadır ve onun ocağının kutsallıklarını anlatmaktadırlar (K.K.3). Halk bu mekânları ziyaret ederek dua eder, diğer kutsal mezar ve yatırlara gösterilen saygıyı aynı şekilde bu ocaklara da gösterir. Emele tayfasından olan, Elmas Barzegar adlı Kaşkay aksakkalı bizzat “Ocaklı kişi” ile ilgili yaşadığı olayı şu şekilde aktarmıştır: *Obada bir gün ocaklı sayılan bir aksakkalın parası çalındı. Oba göç eden zaman idi. Göç zamanı olduğu için il biraradaydı ve karışıklık idi. Dediler ki, belki düşürmüşük ve aramaktan vazgeçtiler. Ocaklı olan kişi ise parasının çalındığını söyledi. Oba bir araya toplandı dediler ki eğer birisi bu parayı almışsa getirsin gece bıraksın kimse de görmesin bu kişi ocaklıdır onun malını çalan hayrını görmez. Ama kimse gördüm demedi. Ocaklı kişi bir ah nale çekerek isterem o parayı alanın başı öneme gelsin o zaman onu ahf ederim. Bu olaydan birkaç ay geçti. Obada olan çoban kayboldu. Aradılar ama adamın sadece başını buldular ve oba şaşırmış halde onun başını ocaklı kişinin evine getirdiler ki biz ne yapalım bu başı, bedeni yok bunu nasıl defn edelim. Çobanın ailesi olayı duyub ocaklı olan kişinin evine geldi ve herşeyi itiraf etti dedi o parayı çoban almıştı. Ocaklı kişinin ahi yerde kalmamıştı onun dediği gibi o kişinin kellesi onun önüne gelmiştir. O olaydan sonra artık insanlar o ocağa daha çok saygı ve korkuyla yaklaştı* (K.K. 72).

Kaşkay halkı arasında bu mekânlar sadece dilekler dilemek için değil, hatta hastalıkları sağaltmak, şifa aramak için de başvurulmuş mekânlardır.

Fettane Muradi Karakani’nin “Allıncak Ulduzu” eserinde “Böyüg anam böyüg hene çekenden sora, dedi ki (Gülnaz)unan (Paşabig) Tarya naşukorlıg déyilder. Tarı yéddi ilden sora bir sarı – yangal gözü göy kız bélelerine vérmışdir.

Günde Tarınan cerleşildir ki néye uşakları kızdır! Néye oğul olmamış? Tariying da acıhmagı tutar. Géding déying uşakunu getire ta **böyüg atangiz ocağundan şifa alam...** Böyüg anam uşaku, kucakuna aldı sora kulağuna bir vérd oğudu ve eyildi ocağ külünden bir burmağ götürdü ve uşaking alluna çekdi.” denmektedir (Enkin, 2011: 59-60). Burada da evladının erkek olmasına bekleyen ailenin kızı olmuş ve onlar da Tanrıya naşükürlük etmişlerdir. Sonra bu çocuk ta hastalanmıştır. Kadın da bu çocuğa şifa bulmak için büyük babasının ocağından yardım ister ve ocak külünden dua okuyarak çocuğun alnına sürmüştür.

“Şifacılıkla donatılmış kişi de aynı şekilde ocak olarak adlandırılır. Belirli bir hastalıkta da uzmanlaşmış kişiden ocak” söz edilir (Boratav, 2016: 35).

“Kaşkayların en meşhur tayfalarından biri sayılan Farsimden tayfasının yaşlılarından çoğu, hele de ant içerken İmurbey (Söz konusu tayfanın hanlarının büyük babaları) ocağına ant içirler.” (Uzun, t.y.: 15).

3.6.3.15.18.10. Udumçu veya Udumlu

Kaşkaylar arasında “**Uumlu kişi**” veya “**udumçu**” denilen kutsiyet taşıyan, bazı zor işlere (majik gücü) gücü yeten kişiler vardır. Udumlu ve udumçu kişilerin diğer adı cingirdir. Kaşgarlı sözlüğünde de Oğuzların bilge kişilerine, udumlu kişilerine “Yügrek Bilge” dendiğinden söz edilir. Yügrük kelimesi aynı zamanda koşucu, yügrük-“yügrük at”- koşucu at anlamındadır (Atalay, 1985: 45-19). Kaşkaylarda da “Bahtı Yügrek olmak”- şanslı olan, özel kutu olan kişilere denilir. Derler “Filankesin Udum varıdır”, bahtı yügrektir (K.K.7). Türklerde devlet sahibi ve kağan olmak için kişinin Tanrı’dan aldığı kutunun olması gerekirdi. Bu inanç daha sonraları şans ve baht anlamına gelen kelimelerle ifade olunmaya başlamıştır. Her iki halde kut kutsalla ve Tanrı’yla bağlantılıdır. M. Karaaslan, Udumlu kişiyi: Majik güçleri olduğuna inanılan kimse, bir tür büyücü ya da şaman olarak tanımlamaktadır (Karaaslan, 2010: 498).

Bu kişilerin cedlerinden yani ata babalarından bir kimse cin, al cini yakalamış veya saçını kesmiştir (K.K.5, K.K.7). Udumlu kişi kendisi ya da babası al cini ile savaşmış, onu korkutmuş ve onun saçını kesmiştir. O yüzden artık cin tayfası bu adamdan korkarmış (K.K.11).

Kaşkaylı araştırmacı Velullah İdir kendi dedesinin udumlu olduğunu şu şekilde aktarmıştır: Dedem 1294 (1915) senesinde on sekiz yaşlarında olduğunda bu olay başından geçiyor: Dedem anlatıyordu ki, on sekiz yaşlarımda gençtim. Bir gün beni dağa odun getirmek için gönderdiler. Eşeği aldım çıktım dağa. Yeni dağa varmıştım, çok uykum geldi, orada bir yerde uykuya gittim. Uyandım ki geç olmuş, her taraf karanlıktır. Ne odun var, ne eşek var. Ama uzaktan düğün sesi, davul zurna sesleri geliyor. Dedim ki, odun yığmamışam, ben gedem bu toya bakam ne var? Ses gelen tarafa gittim, baktım ki bana doğru birkaç adam geliyor. Adımı da biliyorlar. Bana hoş geldin Hayatgulu, sefa geldin. Benim adımı bildiklerine çok şaşırdım, dedim belki beni tanıyorlar. Ama ben onları tanımadım. Beni davet ettiler, düğün çadırına geçtim oturdum. Bu gencin de üzerinde eski bir don –pantolon ve kaftan vardı. Bu kaftan da yamalıdır. Eskiden de şimdiki gibi insanların çok giysileri olmazdı, fakirliktir, obacılıktır. Herkes bir giysiyi yedi sekiz sene giyerdi. Baktım ki, yanımda bir adam geldi, adam aynı babamın kaftanını giymiş. Üzerinde de aynı babamınki gibi sekiz yama var. Çok kuşkulandım. Sonra baktım ki, anamın da arkalığını bir kadın giymiş. Ben anladım ki bunlar cindir. Dedim ki, ben gitsem, obada anlatsam kimse bana inanmaz. Bir sigara yaktım, yanımda oturan adamın (bababım kaftanına giyen adamın) eteğinde habersiz sigaramı söndürdüm. Sonra düğün yemeği çorba, pilav verildi. Herkes yemeye toplandı. Anamın arkalığını giyen kadın bize yemek ikram etti, ben de iz bırakmak için onun da eteğine çorba döktüm. Dediler ki, bu gece de burada gecele, ben korktum ki beni öldürerler. Dedim benim obaya dönmem gerekir. Bir baktım eşeğimi getirdiler, üzerinde de dolu odun. Ben geri obaya döndüm. Obada ses düştü demek ki, ben bir hafta imiş gitmişem dağa, dönmediğim için herkes beni aramış. Ama ben sadece bir gün orada olduğumu düşünürdüm. Sonra ben başıma gelen herşeyi anlattım obadakilere, kimse inanmadı bana. Ben de inanmaları için babama söyledim ki, git sekiz yamalı kaftanını getir, bak bakalım orada sigara izi var mı, anama dedim get sen de arkalığını getir bakalım onda da çorba dökülmüş mü? Baktılar dediklerim doğrudur, benim cinlerle olduğuma inandılar ve o günden sonra benim udumlu olduğumu kabul ettiler (K.K. 81).

Bu hayat hikâyesinden de gördüğümüz gibi, cinlerle irtibata geçen veya onları gören kişiler bu yüzden kut almış, seçilmiş insanlar olarak görülürmüşlerdir. Bu

yüzden de cinler udumlu kişilere dokunmaz ve onların bulundukları yerde insanlara zarar vermezlermiş. Udumlu-kermeti olduğuna inanılan kişiler erkeklerdir. Bu udum erkek hattıyla (kadında udum olmaz) kişinin yedi ceddine kadar ulaşır diye inanılır (K.K.5). Kaşkay inançlarında aynı zamanda eğer bir kişi yedi sülalesini bilirse cennete gider diye inanılmaktadır. Kaşkay toplumu arasında bir bölüm tayfa diyor ki, kadında udum olmaz, bir bölüm tayfa diyor ki, olur. Kaynak kişilerden Velullah İdir anlatmıştır ki, bir kadın varmış. O zamanlar şimdiki gibi değildi herkes göçer idi. Kimse okuma yazma bilmezdi. Çok az insan okurdu, harf bilirdi. Bu Gülsenem adlı kadının da okuması yazması yokmuş. Bu kadın kayboluyor ve aradan birkaç ay geçtikten sonra bu kadın kitapla obada göründü ve insanlara muska yazmaya başladı. Herkes konuştu ki, onu cinler götürmüş, o dönemde onların yanında kalmış, udum vardır, kut almış. Hamile kadınları doğurtmak için bu kadını çağırırlarmış (K.K.81).

Genelde al arvadı geldiği zaman ve zor doğum zamanı bu kişiler çağrılır, hatta bu kişinin üzerinde olan eşyası, atı da bazen al arvadını korkutmak için kullanılır. Udumlu kişinin börtü doğum yapan kadının başına veya ağzı üzerine koyulur ve inanılır ki al, bu kişinin eşyasından korkarak uzaklaşır (K.K.54). Udumlu kişinin yüzüğü suya atılarak doğumu zor olan zeyfeye verilirse doğumu kolaylaşır ve rahat doğum yaparmış. At kişnetilerek, tüfek atılarak “**gaç gara gaç**” derler ve bununla da al arvadın uzaklaştığına inanırlar (K.K.3, K.K.28).

“Çay Karagaç” şiirinin şairi Hüseyin Ali Kaimi’nin şiirinde de udumlu kişi şu şekilde aktarılmaktadır:

Al neneler ellerini bağlardı

Nene gedip uşağları ağlardı

Al ille de çok cigerler dağlardı

Udumlu kes tez gelirdi meydana

Gaç gara gaç çok deyirdi Şeytana (Karaaslan, 2010: 115).

Kaşkay obalarındaki Udumlu kişilerden birisi de Molla Cavad Bayat’tır ki, ölümünden sonra da Büyük Keşköllü tayfası arasında bu kişinin kerametleri hala anlatılmaktadır. “Davarı yazıda kalsa qurt yemezdi, qonşu hayvanı sürü içinde qurt aparar ama Molla Cavadın hayvanına dokunmazdı” susuz yerde de tarla ekse de otu biterdi. Hayvanı dışarıda kalsa da bulunurdu, qurt quş yemezdi. “Qurd ağzı

bağlamak” duası için xalq onun yanına gelderdi. O da çakı üzerine okur üfler qurdun ağzını bağladım der sürü sahibine geri verirdi.” (K.K.7).

Udumlu kişi, halkın her türlü müşkilinde başvurduğu kut almış kişidir. Davarı-hayvanı kaybolan kişiler de udumlu yanına gider ve çakı ağzını olsu yaptırır- **kurtağzı bağlatırlardı** ki hayvanlarını kurt yemesin. Hatta bu udumlu kişinin kendisi gibi ona ait olan eşyaları da kutlu sayılırdı (K.K.7, K.K.3).

3.6.3.15.18.11. Seyitler

Kaşkay Türkleri arasında kutsallığının olduğuna inanılan, kerametine inanılan erbab insanlara seyitler denir. “Seyit” kavramı, Şii mezhebinde on iki imam aracılığıyla şeceresi peygamber soyuna dayanan kişiler için kullanılır. İmamların devamcıları olarak bilinirler. İsmayıl Mousalı’ya göre, Türkler arasında seyitler yoktur, çünkü seyitlerin Arap soyundan geldikleri bellidir. Arapçada da seyid ağa, büyük, kutsal anlamına gelmektedir. Safeviler döneminde Şiiliğin yayılmasıyla İran coğrafyasında seyitlere önem verilmeye başlanmış, hazineden onlara maaş bağlanmıştı. İran’da seyit olanlar da giysilerinden seçilerler. İranda **yeşil ve siyah “emmame” başlık** ve **yeşil kurşak** bağlayanlar seyitlerdir. **Beyaz** emmame takarsa sadece molladır derler. Seyitler yeşil emmame takarak Kaşkay obalarını dolaşırlar. İnsanlar onlara para ve hediye verirler (K.K.5). “Seyid Yahya hünnuz (uzun boylu) boynuynan, boz ‘abasınan, yam yaşıl şalınan ki béline bağlırdı gelir.”(Enkin, 2011: 53). Boz aba ve bele bağlanan yeşil şal, seyidin önemli giysisiydi.

Aynı zamanda Kaşkaylar arasında “kara molla” (kara emmame taktıkları için) dedikleri mollalar da seyitliği olan mollalardır ki, onlar dua yazar, büyü işleri yapar, şifacılık işleri ile uğraşırlar (K.K.11). İnanca göre seyidi eli boş geri çevirmek olmaz, eğer seyit bir obadan aç dönerse, seyide kesilmeyen bir hayvan yerine on hayvanı canavar parçalar. Bu yüzden de Kaşkay toplumu seyidin gelişini nes –kötü bilir, o geldiğinde onların kalbini kırmamaya ve onları memnun etmeye çalışırlar (K.K.24).

Göçe başlamadan obaya seyit gelirse göç yapılmaz, sefere çıkılmaz. “Seyid gedemi gudumsuzdur” yani uğursuzdur derler ve nezir verir, kurban keserler (Kalafat, 2005: 46).

Halk arasında olan inanca göre seyitleri en iyi köpekler tanır. Çünkü bazen obalara seyit adı ile gelen çok sayıda hayvan hırsızları da bulunmaktadır. O yüzden de halk arasında derler ki eğer gelenin gerçek seyit olduğunu anlamak istersen bak gör, o geldiğinde köpek havlarsa gerçek seyittir (K.K.6).

Kaşkaylarda obalara seyitler gelirler, halk arasında onlara dervişler de derler. Onlara **“rahceddi”** denilen- cediti yolunda para verilir, yağ, peynir, et verilir (K.K.14). Kaşkaylarda kendilerinden olmayanlara “xoş meşin” derler. Seyitlere de “xoşmeşin” derler. Kaşkaylar arasında iki tire vardır ki onlar kendilerini seyit seceresinden sayarlar. Bunlardan birisi Dereşorlu Şıxabullu ve Pirallı Garaçeyidir. Kaşkayi şairi Seyid İbrahim Mezun’un da Seyid neslinden olduğu bellidir (K.K.5).

Fettane Muradi Karakani’nin “Allıncak Ulduzu” eserinde **“Seyid Yahya”** ocağı şöyle tarif edilmiştir: “Obamuzda, bir kim nöhaşlayanda béle bil qara il olanda ki duvar–daşar ölirdi, ya ki birden yağar–yağmaz olsa idi, her kim Seyid Yahya ceddinden kömeg isirdi. Kimseler yeki uşaq yohıdi. Ya bu ki ölüm – itim çoğ olırdı, hamu halh Seyid Yahya’dan daha alırdı, Anam da mene ondan bir daha almuştı, men yaman göze tüş gelmeyem boynuma asırdı.” (Enkin, 2011: 53). Bu anlatımdan da gördüğümüz gibi, yağmur yağmadığında, kuraklık olduğunda, birisi hasta olduğunda, birisinin çocuğu olmadığında, birisine nazar değdiğinde seyit ocağına gidilirdi veya seyitten dua alınırdı. Seyitten imdad istenirdi, “Seyid bir cedingi çağur görem koyunum itmiş” der, onun ceddinden yardım istenirdi.

Seyitlere saygı Kuzey Azerbaycan Şii Türkleri arasında da korunmuştur. Kaşkaylardan farklı olarak Azerbaycan Türkleri ölmüş seyitlerin mezarlarına da saygı duyar, mezarları ziyaret eder, mezar üzerinde kurban keser, mum yakar, hacet ve dilekte bulunurlardı. Hastalıklara şifa için de mezarlar ziyaret edilmektedir (K.K.33). Azerbaycan Türkleri arasında İmamzadeler çok az vardır, fakat seyit mezarları çoktur ve insanlar bu mezarları ziyaret ederler. Kaşkaylarda mezar kültürü olarak İmamzadelere gösterilen saygı, Azerbaycan Türkleri arasında seyit mezarlarına gösterilmektedir. Evlenmek isteyen kızlar ve onların aileleri, çocuksuz aileler, hastalar, bu seyit mezarlarını ziyaret ederler, yatırlara çaput bağlarlar, kutsal sayılan ağaçlara şal veya bez bağlayarak seyit ezlerinden medet umarlar.

“Mezarlara ve ağaçlara nezir olarak paçavra bağlamak en ibtidai şamanizmin geleneklerinden biridir ve bütün Müslüman Türklerin halk tabakası içinde

dini bir vazife imiş gibi telakki edilmektedir. Şamanist bu "nezi" i dağ, orman, ağaç, su ruhlarına, umumiyetle "yer su" dediği tanrıya bağışlar, "yer su" ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır; az şeye kanaat, ederler. Darılmadıkça kanlı kurban istemezler. Müslüman Türkler bununla bir velinin ruhundan istindat ederler.” (İnan, 1952: 25).

Kerametlerine inanılarak ziyaret edilen bu kutsal mekânlar, yani kutsal kişilerin mezarları ve evleri farklı niyetlerle ziyaret edilmektedir.

1. Evlenmek isteyenlerin, bahtı kapalı olanların bahtını açma;
2. Çocuksuz kişilere çocuk verme;
3. Çeşitli hastalıkları sağaltma, şifa verme;
4. Tabiat olaylarını yönetebilme; yağmur yağdırma, güneş çıkarma, felaketi önleme;
5. Sağken ya da ölümünden sonra kerametlerinin hala geçerli olması, mezarlarından bile medet umulması;

Halk arasında şöyle bir inanış da vardır. Seyit ocaklarını ve pirleri yılanlar korur ve bu yüzden de o yılanları (ocak yılanlarını) öldürmek günahtır.

3.6.3.15.18.12. İmamzadeler

İran coğrafyasında İmamzade adı ile bilinen pek çok yer vardır. Kaşkaylarda dağ başında bulunun taş yığınları, nişaneler de vardır ki, bu yerlere “İmamzade”⁹⁷ derler ve bu yerleri de kutsal bilerek ziyaret ederler. Göçebeler sürekli göç halinde oldukları için geçtikleri göç yolları üzerinde uzaktan hangi dağ başından “İmamzade” gözükmürse o yere de taklidi, taşlardan nişaneler koyar o yere “ziyaretgâh” derler ve bu yerleri de aynı İmamzadeler gibi kutsar, dilek ve niyeti için oraya taş bırakar, dualar eder, kurban keserler.

Bu inanç, Sibiry Türklerinden olan Altay ve Tuva Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. Tuva Türkleri dağ başı veya subaşlarını kutsal bilirler. Bu yerlerden geçen her insan taş atar ve zamanla bu taşlar orada tepe şekline gelir. İnsanlar da o yere gelerek dilek diler, dua eder ve bu taş yığının etrafında dönerler. Taşlar arasına ağaç dalları bırakır ve o dallara çaputlar bağlarlar (K.K.35).

⁹⁷ Peygamber soyundan, İmam soyundan geldiğine inanılan kişilerdir.

İmamzadeler, İslam'da kutsal bilinen Peygamber soyundan gelen İmamların torunlarıdır. Halk arasında bu tür kutsal bilinen bu yerlere her türlü niyet ve dilekler için başvurulmaktadır. Örneğin, çocuğu hasta olanlar, çocuksuz aileler, evlenmek isteyen kızlar, hastalar bu İmamzadeleri ziyaret ederler, mezara şal atarlar, nezir denilen para bırakırlar. Kutsal kişinin ezinden yardım aldıklarına inanırlar. Mezar üstünde biten ağaç bile kutsal sayılır, ona dilek tutup ip bağlarlar. İnanca göre bu mezarlara saygısızlık edenler hastalanırmış (erişir - cinlenirmiş). Hatta Kaşkay İlhanları da böyle kutsal İmamzade mezarlarının yanına, Kerbela ve Necef'e gömülmüşlerdir. İnanca göre kutsal kişilerin mezarları onlara öteki dünya için de yardımcı olacaktır (K.K.5).

İmam Şah Abu Talib İmamzadesi – “Mahari Miylatun”

Keşköllü boyu kışlaklarında **Geç Koroğlu** şehri yakınındadır. Anlatılara göre Kaşkay göçebeleri bu İmamzadeye çok inanmaktadırlar. Göç yolu üzerinde olduğu için göç zamanı oba ehli buraya koç kurban eder, nezir sunar. Bu İmamzadelere de halk çaput bağlar, bazılarının eşliğinde mum yakarlar, dileklerini bu zatlardan isterler (K.K.45). Ağaçlara “Çaput bağlama” ve mum yakma (ateş yakma ile ilişkilidir) şamanizden kalan izlerdir ki, bu inanç zamanla diğer kutsallık atfedilen mekânlar için de yapılamaya devam etmiştir.

Dokuz Şehit İmamzadesi

Dokuz Şehit İmamzadesi, Kaşkaylar arasında kutsanmakta ve üzerine yemin edilmektedir. Dokuz sayısı bildiğimiz gibi Türk inanç sisteminde önem arz eden bir sayıdır. Kaşkay toplumu arasında da dini ve dini olmayan birçok ritüel ve inançta sık sık karşımıza bu sayı çıkmaktadır.

Ağam Şehed İmamzadesi

Kaşkaylar arasında adına “**Ağam Şehed İmamzadesi**” derler. Anlamı büyük baba veya kutsal kişi demektir. Farslar arasında “İmamzadeyi Seyid Sücaeddin” derler. Kaşkaylar arasında Şeşbeyli tayfasının itikat ettiği ve kutsadığı mekândır ki, bu İmamzade Şeşbeyli tayfasının kışlağındadır ve halk kışlağa göç ettiğinde bu yeri ziyaret eder, nezir ve kurban götürür (K.K. 24).

Fotoğraf 52: Ağam Şehid veya İmamzadeyi Seyid Şüceddin

Şah Çırak İmamzade: İmanın kardeşinin mezarının olduğu yer olarak kutsanmaktadır. Kaşkaylarda Çırağ-“lamba” –ışık, nur anlamına da gelmektedir. Azerbaycan Türkçesinde de çırağ-lamba, fener ve nur, ışık, ziya anlamında geçer (Azerbaycan Türkçesi Açıklamalı Sözlüğü, 2006). Belli ki, bu yerler de eskilerde güneşin ve ocağın kutsandığı yerler olmuş, Şii inancı içinde İmamzadelere dönüşmüştür.

Fotoğraf 53: Şahçırak

Höküme Bibi Ziyaretgâhı

“Höküme Bibi” Ziyaretgâhı, Kaşkay Türklerinin yaylaklarındadır. Bu da Kaşkay Türklerinin önem verdiği bir ibadet ocağıdır. “Bibi” Kaşkaylarda hürmetli kadınlar ve prensesler için kullanılır. Hanların kızlarına ve eşlerine de bibi diye hitap ederler. Bibi Höküme’nin İmam neslinden olduğuna inanılır ve onun türlü mucizeleri halk arasında konuşulmaktadır. İnanca göre “Höküme bibi” İmamzadesinde yedinci İmam Museyi Kazım’ın kızının mezarı bulunmaktadır. Bu mezarla ilgili Kuzey Azerbaycan’da da Bibi Heybet adlı kutsal mekân bulunmakta ve bibinin mezarının orada olduğu anlatılmaktadır. Bu yer, daha çok kadınların ziyaret ettiği kutsal bir yerdir ki genelde evlenmeyen kadınlar, kısır-çocuksuz kadınlar bu yerlere giderek orada bir gece geceleterek Bibi Hökme’nin ezinden yardım isterler (K.K.24).

Fotoğraf 54: Bibi Höküme

Bibi adıyla hem Azerbaycan’da (**Bibiheybet**) (İnanca göre “Höküme Bibi” İmamzadesinde yedinci İmam Museyi Kazım’ın kızının mezarı bulunmaktadır), hem de Özbekistan’da (**Bibi Hanım Camisi**) adlı da çok sayıda kadın ezinin bulunduğu

ziyaretgâhlar bulunmaktadır. Bu ziyaretgâhlarla ilgili anlatılarda da görüyoruz ki, genelde bibilerin olduğu yerleri çocuksuz kadınlar ziyaret etmektedirler.

Göy İmamzade (Gök İmamzade)- “Zincir İmamzade”

“Göy İmamzadeler”, İran’ın hemen her yerinde karşılaştığımız kutsal mekânlardandır. Bu İmamzadeler içinde en önemli yer tutan Nasır-el Mülk Mescidi’nin avlusunda yer almaktadır. Bu imamzade Safeviler dönemine ait gösterilmektedir. Dördüncü İmamın seceresine bağlı olduğu anlatılmaktadır. Kapısının önünde asılı olan zincirinden dolayı halk arasında “Zincir İmamzade” diye adlandırılır. Dilek ve niyet edenler bu zincire çaput bağlarlar. Daha sonra İmamzadenin mezarı ziyaret edilir. Niyet eden kişi mezar etrafında üç kere tavaf eder, mezar üzerine el sürer ve yüze salavat çekerek dualar eder ve niyet ve dileklerde bulunurlar. Daha sonra geriye dönmek şartıyla sırtları kapıya dönük bir şekilde kapıdan çıkarlar. İmamzadelerin hepsinin içerisinde demir para veya kâğıt para atılabilecek nezir kutuları da bulunmaktadır. Bunun dışında insanlar buraya niyet ederek değerli olan altın ve diğer takı eşyaları da bırakmaktadırlar.

Fotoğraf 55: Seyyed Jallal veya Zincirli İmamzade

Fotoğraf 56: Seyed Jallal veya Zincirli İmamzadenin içi

Kuşeki Beyza denilen yerde eski İmamzade türbesi ve yakınında eski kemer vardır. Göç güzergâhında bulunmaktadır. Türlü dilek ve istekler için halk bu yerleri ziyaret eder ve kemer denilen yere Hz. Ayib adındaki İmamzadenin adını anarak taş bırakırlar. Eğer taş, kemer denilen yerden içeri düşerse dua hasıl olur, eğer dışarı düşerse niyet hasıl olmaz diye inanılır (K.K.5).

Diğer inanç “kerre”, “**kil-i berd**” **kerresidir**. Üst üste toplanan taş yığınıdır. Bu taşlar sembolik olarak İmamzade yollarında toplanmaktadır ve niyeti olan insanlar burayı ziyaret eder ve taş bırakırlar. Niyeti kabul olanlar, buraya tekrar başka bir taş bırakarak teşekkürlerini bildirirlerdi (K.K. 29).

Samad Avayikhoş’un anlattığına göre, bazı bölgelerde İmamzade adıyla ziyaret edilen yerlerin çoğu aslında udumlu (kutu veya ocağı olan) ve önemli kişilerin mezarlarıdır ki, sonradan halk burayı ziyarete derek buraları kutsamış ve bu yerlere de İmamzade adını vermiştir (K.K. 45).

3.6.3.15.18.13. Hayvanlarla İlgili İnançlar

Göçebe Türk halkları, hayvancı toplum oldukları için inanç ve geleneklerinde hayvanları kutsamışlar ve onları zenginlik olarak görmüşlerdir.

Eskiden kişinin var devleti, zenginliği sahip olduğu hayvan sürüsüne göre belirlenirdi. Kaşkaylar hayvanların geneline “canavar” derler. Canavarlar türlü türlü olur. Hem yırtıcı hayvanlar hem de diğer hayvanlar canavardır. Azerbaycan Türkleri ise canavar derken sadece kurdu kastetmektedirler (K.K.69).

Kaşkay Türkleri koyuna çok önem verirler. O yüzden de koyunla ilgili çok sayıda inanç ve ritüel söz konusudur. Koyun, göçebenin zenginliğinin göstergesidir. Koyunlu evler, varlıklı evlerdir. Halkın ekonomisi koyunculuk üzerine kuruludur. Koyunun eti, sütü, yünü toplum tarafından kullanılmaktadır. Bu yüzden koyun da insan gibi korunur, koyun hastalanırsa onun nazara geldiğine inanılır.

Kaşkay Türkleri insanlar gibi hayvanların da nazara geldiğine inanırlar, bazı hayvan hastalıklarının kötü ruhlardan ve nazardan geldiğini düşünürler. Hayvanları nazardan korumak için dua yazana-molla yanına gidilir, hayvan için dua yazdırılır ve yazdırılan dua sürüdeki koçun boynuna asılır (K.K.2, K.K.14). Diğer bir uygulama, hayvanları nazardan (göz değmesinden) korumak için tağ ağacından küçük bir parça delinerek iple sürüdeki hayvanın boynuna asmaktır (K.K.3, K.K.6).

Günümüzde hayvanların kaybolmaması veya diğer tayfaların hayvanları ile karışmaması için eski Türk tamgalarına benzer tamgalarla hayvanlar **dağmalan**maktadır. Her tayfanın kendi tamgası vardır. Sıcak demirle hayvanların burnu üstüne veya kulakları üzerine vurulan bu dağmalar⁹⁸, işaretler de bunlarla aynıdır. Bu işleme “dağma” derler. Kaşkay Türkçesinde kullanılan “**dağlamak**”, “**dağmalamak**” kelimesinden gelmektedir. “Dağ” ateş- sıcak ocak, dağmalamak ise ateşle yakmak anlamındadır (K.K.45). Bu tamgalama işleminde kullanılan aletin adı owsardır (çelik).

⁹⁸ Göçebe hayvancı toplumlar sürüdeki hayvanların diğer tayfa ve tirelerden olan hayvanlarla karışmaması için hayvanların burnu üstüne ateşte sıcak edilmiş belli işaretli demirle işaretlenmesidir. Günümüzde de Kaşkayilerde devam ettirilen bir uygulamadır.

Fotoğraf 57: Koyun dağlama-damgalama (Samad Avayekhoş'un arşivi), (K.K.45).

Dağmalama işleminin kökeninin çok eskilere dayandığı kesindir, çünkü Türk kültüründe eski dönemlerde bu dağmalar her tayfanın resmi **tamgası olarak, mühür olarak, halı ve desenlerde, mezar taşlarında** da kullanılmıştır. Kaşkaylarda en çok kullanılan tamga, “**Kayı**” tamgasıdır.

Keşküllü Beydili tayfasının tamgası, “ay” tamgasıdır. Onlar günümüzde de hayvanların kulakları üzerine ay şekilli tamga vurmaktadırlar.

Bildiğimiz gibi totemizm döneminde soy kök-totem olarak kabul edilen bazı hayvanların avlanması ve kesilmesi yasaktı. Daha sonraki dönemlerde totemler ortadan kalksa da belli topluluklar arasında totem izleri tabu ve yasaklarla yaşatılmaya devam etmiştir. Hatta bazı Kaşkay deyim ve atasözlerinde bu izler korunmaktadır. “Anam koyun, babam koç, bugün oldum seher köç. Anam geçi babam pazan, bugün oldum kırk gün uzan” (Aghdam, 2009: 14).

Mesela, Kaşkaylarda Kara Behi tayfası, koç eti, yaban keçisi yemez. Onların inancına göre onların büyük babası koç olmuştur ve bu hayvanlarda büyük atalarının ruhları vardır (İbrahimov, 1988: 139). Külahsiyah, yani Karapapak tayfası da boynuzsuz keçi eti yemezler. İgdir tayfası deve eti yemez.

Koyunların, özellikle de koçun Kaşkay inançlarında özel bir yeri vardır. Kaşkaylar arasında olan bir inanca göre eğer birisinin hayvanı durduk yerde öleürse, sahibine gelen belanın hayvan tarafından savuşturulduğuna inanılır. Bu yüzden de hayvanları muhtemel belalardan korumak için çok farklı ritüeller icra edilmektedir. Bunlar arasında en çok icra edilen ritüeller şunlardır: “*Kirpi öldürerek yakılmasıdır*

ki, hayvanlara gelen hastalıklar ve maraz uzaklaşsın. Sonra da dağ ceyranı avlanır ve kesilir onun kanı akıtılarak hayvanlar onun izinden geçirilir” (K.K.12). Son zamanlarda en çok yapılan inanç, dinden anlayan ve eli, nefesi şifalı olan kişilerin yanına gidilmesi ve davarlar için dua yazdırılmasıdır. Bu dua, sürüdeki koçlardan birinin boynuna asılır (K.K.1, K.K. 12).

Kurbanlık hayvanların da koç olması bu yüzden önemlidir. Göçebeler arasında koyunların çoban dışında başka hamisi, koruyucusu olduğuna da inanılır. Kaşkaylar arasında koyunları ve hayvancılığı temsil eden ve uzun yıllar halk arasında varlığını devam ettiren saya veya sayacı türkülerinin de eski Türk inancından gelen hayvanların koruyucusu olan bir ruh olduğunu kabul edebiliriz. Sayacı, Moğol dilinde Yayagacı - sayagacı telaffuzuyla hayvanları ve emlakı himaye eden ilah anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1956: 75).

Sayacı türkülerinin ilk versiyonu koyun, kuzu ve keçi övülerek onların daha iyi süt vermeleri için yapılan ayinler olmuştur. “Sayacı türkülerinin ilk ortaya çıkışı en eski merasim ritüelleri olan koyunların evcilleştirilmesi dönemine bağlanır.” (Azerbaycan Folkloru Antolojisi, 2015: 571). Altay Türklerinde hastanın iyileşmesi için kurban kesileceği zamanı kurbanın hangi hayvandan seçileceğini “Cayacı” denilen ruha sorarlar (Yuguşeva, 2001: 145).

Saya kelimesinin kökeninin eski hayvan hamisi “Yayagacı - sayagacı”dan geldiği düşünülmektedir. “saya –**uğurlu**, düşerli (Ayağı sayalı olsun) anlamında Kaşkay Türkçesinde hala kullanılmaktadır. Azerbaycan İzahlı Lügatinde şu bilgi verilir: “Sayacı- koyun kuzu, keçi hakkında türküler okuyan kişiye denilir.

Saya saya sayadan,

Yun gelir gayadan,

Sayaçıya pay verin,

Mazlığı payadan” manisinde de sayacıya hediye verilmesinden bahs edilir. (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati, 2006: 48). Bu merasimin İran’daki Azerbaycan Türkleri arasında da yaşatıldığını görmekteyiz:

Basa-basa götürənin,

Cırdığı mahud olsun.

Doğduğu oğlan olsun,

Adı Məhəmməd olsun.

Qısa-qısa gətirənin,

Cırdığı bez olsun,

Doğduğu da qız olsun,

Başları da daz olsun (Güney Azərbaycan Folkloru, 2015: 355-356).

Sayaya çok hediye-pay verene yani koyun kuzu verene, sayaçı alkış ederek “doğduğu oğlan olsun” der, az pay verene ise “doğduğu kız olsun” diyerek dua eder. Buradan görüldüğü gibi kelime anlam itibarıyla eski mitolojideki “hami” özelliğini kaybetse de ayinsel özelliğini korumuştur.

“Özellikle Türklerin büyük bölümünün yaşam kaynağı olan hayvancılık alanı, yüksek gizemlilik ve mistisizm içerir. Ev hayvanı sayısında artış veya hayvan satışı, hayvanların yaylalara ve otlaklara sürülmesi, ilk sütün alınması, ilk arakanın damıtılması, hayvanların damgalanması ve kısırlaştırılması bu alanlardan bazılarıdır.” (Lvova vd, 2013a:134). Kaşkaylar da hayvancı kavim olduğu için hayvancılıkla ilgili (hayvanın üremesini artırmak, bol süt elde etmek, hayvan ölümünü ve hastalığını önlemek için) çok sayıda inançları ve ritüelleri vardır.

Hayvana verilen yemek, “yem” olarak adlandırılır. **Hayvana veya kuşa yem ver derler.** Kaşgarlı sözlüğünde “yem” keimesi “yemek” (Atalay, 1986: 144), anlamında kullanılmıştır ki, bu da Kaşkayların eski kelimeleri daha çok korudukları anlamına gelmektedir.

“İnsanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesine: cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde haline gelmesi olaylarına dönüşüm (biçim değiştirme, “metamorphose”) diyoruz. Birçok halk inanışları dönüşümlere dayanır.” (Boratav, 1973: 62). Türk kültüründe ev hayvanları ve yaban hayvanları olarak ayırım yaparsak metoamarfoz olayının genellikle kuşlar (hüdhüd kuşu, ibibik kuşu, ıshak kuşu, turac) ve ceylan, maral gibi hayvanlarla, bitkilerden ise gül, diken ve ağaçlarla bağlı olduklarını görüyoruz. Vahşi, yabani hayvanlar her zaman ev hayvanlarına saldırdıkları için onlarla ilgili kötü inançlar meydana getirilmiştir. Canavar, çakal, tilki gibi hayvanlara farklı insani nitelikler yüklenmiştir. İlkel mitolojik özellikleri olan hayvanlar da sonraki aşamalarda canlı ve konuşan hayvan kahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayvani özellikleri olan kahramanlar aslan veya diğer hayvanların himayesi altında büyürken sıradan insan olmaktan çıkıp güçlü kahramana çevrilerek sakral, mitolojik özelliklere bürünmektedirler (Kazımoğlu, 2014: 4). Basat'ın aslanların yanında büyümesi bunun bir örneğidir. Hayvanların özelliklerinin masal ve destan kahramanlarına aktarıldığını ve insanların da bu özelliklerle adlandırıldığını görmekteyiz. Çakal ve tilki, kurnazdır. Örneğin kurnaz insan için, “tilki”dir derler. Cesur ve korkmaz insanlara aslan gibi, kurt gibi derler. Hile yapan insan için çakaldır derler. Temsil-alegorik hikâyelerde ve masallarda da hayvanların insan gibi konuşturulması, bu inançların sonucu olarak görülebilir. Kaşkaylar tüm vahşi hayvanlara “**canavar**” derler. Ev hayvanlarından eti yenilenler “**davar**”, yük hayvanları yani eti yemeyenler ise “**daşar**”dır.

3.6.3.15.18.14. Geyik ve Maralla İlgili İnançlar

Türk mitolojisinde birçok hayvan kursal sayılmaktadır. Halk inancına göre, insanlarda olduğu gibi hayvanların da özel kutu vardır ve bu yüzden de bu hayvanlar kutsanmışlardır. “**Geyik**” de bu hayvanlardandır.

“Sıgun (dağ keçisi)-kiyik (geyik)” cinsinden hayvanların gök tanrısı ile ilgisi bulunmaktadır, bunlar hükümdar “yış”ında (ormanlı dağında) yaşıyordu (Esin, 1978: 95).

Gök tanrısı ile ilişkisi bulunan bu hayvanlar aynı zamanda ecdat kültüyle de bağlantılıdır. Geyik de kutsanan ve hayvan ataya bağlanan göksel hayvanlardan sayılmaktadır. Şaman elbiselerinde ve davulu üzerinde de temsili olarak geyik postunun ve diğer parçalarının kullanılması da geyiğin ata ruhu ve hami ruh olarak görülmesi inancındandır (Çoruhlu, 2002: 142). Budist felsefesinde de geyik Buda'nın sembolü olarak biliniyordu. Türk halklarından Altay kavimlerinde geyik kutsanan hayvanlar arasındadır. Bolluk ve bereket simgesi, yol gösterici ve bazen de kutsal bir binek olarak kabul edilmiştir.

Azerbaycan'daki Gobustan- Gemiqaya, Gavratepe kaya resimlerinde yer alan maral-geyik kültü, güneş simgesi gibi dikkat çeker, çünkü maral da koç ve teke gibi doğumuyla yazın, ölümüyle de kışın gelmesinin sembolüdür.” (Ağasioğlu, 2013: 34).

Aynı zamanda tasavvuf felsefesinde geyiklerin erenlerin, ermişlerin, dervişlerin (Geyikli Baba) yol arkadaşları olduklarına dair inanışlar da vardır. “Geyiklere merkeb ül-evliyâ derler” (Boratav, 1973: 58). Onların pirlerinin olduğuna da inanılmaktadır. Azerbaycan arazisinde “Ceyrandağ dağ diye bilinen dağ, Qarqar çayının yakınındadır. Zootoponimdir, **Ceyran Pirinin** adındandır. Revayete göre, bu yerde ceyran (ceylan) bir çocuğa süt vererek onu kurtarmıştır.” (Eliyeva, 2007: 168). O yüzden de bu hayvanları avlayan avcılarının türlü felaketlerle karşılaşacağına inanılmıştır. Türk efsanelerinde geçen kurt tarafından süt verilen çocuk burada karşımıza ceylan tarafından beslenen çocuk olarak çıkmaktadır.

Geçimini avcılık ve hayvancılıktan sağlayan toplumlarda av hayvanları kutsal bir nitelik kazanmıştır (Örnek, 1971: 96). Bu hayvanları avlarken bile farklı inanmalarla bu hayvanlara yaklaşmışlardır.

Boratav, “100 Soruda Türk Folkloru” adlı çalışmasında, geyiklerle ilgili şu tespitlerde bulunur: “Afyon bölgesindeki ünlü yatır Uzun-Kız da geyiklerin çobanı ve koruyucusudur; geyik avcılarını sakatlıkla, ölümle cezalandırır. Avcılar silâhlarını ateş edecekleri zaman geyik “sır olur”, yerinde sakallı, yaşlı bir adam belirirmiş. Bir avcı, dişi geyikleri sağan “Peri-Kızları”na rastlamış; hayvanlara ateş edince, vurulan geyiğin sahibi kız ona ilenmiş, bu yüzden de avcının bir eli kurumuş.” (Boratav, 1973: 58).

Kırgızların “Kococaş” ve “Karagul Borom” adlı destanlarında da nişancı olan Kococaş, geyiklerin hamisi **Kayberen**’in soyunu kurutmaya kalkıştığı için, Kayberen’nin kargışına (beddua) uğrar ve hayatını çıkışı olmayan kayalıkta kalarak sona erdirir. “Karagul Borom” destanında da geyik sürülerini merhamet etmeden onları öldüren avcı da onların bedduasına uğrar. Bir gün avdan eli boş dönmek için çalı dibinde uyuyan geyik yavrusunu vurur, aslında ise vurduğu geyik değil, geyik postundan kürk giyen biricik oğludur (Cumakunova, 2000: 76).

Kaşkaylar arasında olan inanca göre eğer *maral-geyik (şikal) bir avcının gözlerine bakarak gözlerinden yaş akıtırsa, ölmeyi kabullendiğini bildirir, onu öldürürler, eğer avcının gözüne bakarak gülerse onu öldürmek olmaz. O zaman ceylan beddua edermiş. Kaşkaylı bir oba ehli, ünlü ceylan avlayan avcının hayatından bahsederek gözüne göy düşerek kör olduğunu, oğullarının erken ölümününün sebebini avladığı geyiklerin beddusu olarak yorumladı* (K.K. 12).

Diğer bir anlatıcının anlattığına göre çocuksuzluk inançlarında da geyik organları kullanılarak onun kutsallığı denenmiştir. “Çocuğa kalmayan kadına veya bebek karnında doğmadan ölen kadına şikal daşsağı yedirilir ve bununla kadının erkek çocuk doğurabileceğine ve çocuğunun sağ salim doğacına inanılmıştır” (K.K.5).

B. Ögel, geyikle Tanrı ilişkisinden bahs ederek, geyiklerin Tanrı katında kutsal sayılan hayvanlardan olduğunu söylemiştir. Ögel’e göre alageyik, yeleli geyik avına giden bir daha gitmez, tövbe edermiş, çünkü geyiklerin piri olduğuna inanılmış (Ögel, 1995: 107). Güzellik sembolü olarak tanınan hayvanlar da vardır ki, orman güzeli ahu, geyik, ceylandır. Şimdi de ürkek ve güzel gözlü kızlara ceylan gözlü denir. Kutsal ve saygı duyulan hayvan olduğu için Kaşkay Dereşörlü tirelerinden birisi Ceyranlı adı ile tanınmaktadır. Bir rivayete göre bu tirenin yaşadığı bölgede hep ceyranlar dolaşır ve bu ceyranlara kimse dokunmamış.

Keçi,- Türk halklarında baharın ve mahsuldarlığın, üremenin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum al karısının keçi donunda görülmesi ve al karısının da güneşle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Seyidov, 1994: 71).

3.6.3.15.18.15. Atla İlgili İnançlar

Koyunculuk, atçılık, demircilik ve halı dokuma sanatının, araba ve tekkerliğin Ön Asya’dan dünyaya yayıldığı bellidir. (URL-75)⁹⁹ Atı ilk ehilleştirenlerin de Türkler olduğunu düşünürsek ata verilen değer ve **atla ilgili** mitolojik anlamların kaynağını daha iyi anlamış oluruz.

Atların su ve güneşle ilişkisi, suyun ve güneşin Türk kozmogonisinde yaratılışın başlangıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Sudan çıkan aygırların sıra dışı fonksiyonları, eski Türk destan ve masallarında eski mitolojik kökenden gelen at kültürünün yaşatılmasıdır. Kanatlı at, ağ- boz at diye nitelendirilen atlar üst dünya ile ilişkilidir. “Gök ruhları, at üzerinde dolaşırlar ve onlara kurban olarak ya öldürülerek, ya da yılkıda "işaretlenerek" atlar adanır. Buradan kesin olarak atın

⁹⁹ URL-75: Feridun Ağasıoğlu (Celilov), “Urmo Nezeriyyesi”. <https://9bitik.blogspot.com/p/urmu-nzri.html> (23.12.2020).

Üst Dünya tanrılarının hayvanı olarak düşünüldüğünü, boğanın ise Alt Dünya hayvanı olduğunu söylemek mümkündür.” (Lvova, 2013: 31).

“At eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostu ve gök tanrı için kurban hayvanı olarak kabul ediliyordu.” (Roux, 2015: 35). Şamanist geleneklerde at şamanın, gökyüzündeki Tanrıya ulaşmasını sağlayan bineğidir.

Güney Azerbaycan ve Batı Azerbaycan’daki Türk mezarlarında bulunan at kemikleri atın hami ruhlar kurban olarak sunulmasının kanıtıdır (Ağasıoğlu, 2000: 316). Daha sonraki dönemlerde ölen kişinin atının da kendisiyle birlikte defni, atın öteki dünyada da sahibine hizmet edeceği inancının bir sonucudur. Atın ölenlerin ruhunu öteki dünyaya götüreceğine ve ruhlar dünyasıyla olan bağlantısına inanılmıştır

Azerbaycan masalı olan Melikmemed masalında kahraman yeraltı dünyasından ışıklı dünyaya at aracılığıyla getirilir (Azerbaycan Nağılları, 2005: 173-175). Buradan da atın mitolojik kökenindeki kurtarıcı fonksiyonunu görmekteyiz. Türk’ün hayatının en önemli kısmı at sırtında geçtiği için at hem yol arkadaşı hem de savaş hayvanı olarak kullanılmıştır. Türk ulusunun iyi at yetiştiricileri ve demirci oldukları tartışılmaz gerçekler arasındadır. At, Türk kavimlerinin hepsinde olduğu gibi Kaşkaylarda da özel bir yer tutmaktadır. Göçebeliliğin zorlu hayat şartlarında at göçebenin sadık arkadaşıdır. Türklerin eski inançlarında at Şamanların yer altı dünyasıyla Tanrı’ya ulaşmasının aracı olarak da görülmüştür. Tarihi kaynaklardan atı ilk ehlileştirenin Türkler olduğunu biliyoruz. O yüzden de iyi ve sadık, aynı zamanda savaşçı at yetiştirmesinde seyislik için her zaman Türkler seçilmişlerdir. Bu özellik Türklerin birçok destan ve sözlü halk edebiyatı ürünlerinde kutsallaştırılmış ve saygı duyulan bir meslek olarak yaşatılmıştır. Köroğlu destanının batı versiyonlarında Köroğlu’nun babası Alı iyi bir seyis olarak tanıtılmıştır. Kaşkaylarda o coğrafyada iyi at yetiştiricileri olarak bilinmektedir. Kaşkaylar arasında Amale tayfasına ait “Mehterhana tiresi” (Mehter, at yetiştirici, seyis anlamına gelmektedir) vardır ki, bu tayfa İlhanların at yetiştiricileri oldukları için bu adı almıştır. Atlara yaşlarına ve renklerine göre verilen “Day, dayça, kulun, ürge, madıyan, yabu, kaşka, tepel” isimleri de atın Kaşkay kültürünün ayrılmaz parçası olduğunu göstermektedir.

Eskilerde olduğu gibi Türk kişisi atı ve kılıcıyla, Kaşkaylar da at ve tüfekleriyle gezerler. İyi binici olan Kaşkaylı kadın ve erkekler bugün bile göç

ederken genellikle atı tercih ederler. Çünkü zorlu yaşam koşulları erkekler gibi kadınların da cesur ve cengâver olmalarını gerektiriyordu. Bu da onların ata babaları gibi yaşamaktan hala vazgeçmemelerini sağlayan sebeplerdendir. At üzerinde akrobatik hareketler göstermek, raks etmek, at yarıştırmak gibi eski dönem adetleri, Kaşkaylar arasında hala yaşatılmaktadır. Özellikle düğünlerde ve bayramlarda raks ve dans dışında, at yarıştırmak ve okçuluk da eğlence aracıdır. İranın İngilizler tarafından işgali sırasında da özel süvari oluşturan Kaşkay kahramanları, atlarıyla birlikte savaşarak hem İngiliz ordusunu hem de İran şah rejmini sarsmışlardır.

At, atasözü ve deyimlerin de konusu olmuştur. Örneğin *cin atına binmek* deyimini, birisinin asabileştiğinin ifade etmek için kullanılır. At her zaman göçebenin sadık arkadaşıdır. O yüzden de göçebelerin hayatında at ve yolculukla ilgili çok sayıda deyim ve atasözü vardır. “**Kuş kanatsız, Türk atsız olmaz**” derler. Atın kült olduğu dönemlerde atla ilgili nesneler de inanç sisteminde önemli yer tutmuştur. Atın yüyeni, atın nalı, demir kazık gibi atla ilgili nesneler hala halk arasında kullanılmaktadır. “At qılından saç təkın (kimi) hörüb uşağın lıbası üstünə tikirlər ki, ona cin, ya şeytan yexin olmaya (doxunmasın), göz dəyməsin.” (Şamil, 2020: 182).

Kem göz ve nazar için at nalı, evlenmek için at yüyeni (ersiz arvat yüyensiz at - atasözü), doğum zamanı kötü ruhlardan korunmak için ise demir kazık kullanılmıştır. (At kazığı ve demir kazık, çadır hayatı yaşayan her göçebenin çadırının önünde atını bağladığı yere gömülmüş demir nesnedir) Doğum yapan kadını al basmasından korumak için at kişnetilmesi, başının altına at nalı koyulması da atın mitolojideki önemli rolünü yansıtmaktadır. At ve demircilikle ilgili araç gereçlerin zamanla inanç sistemine dahil olduğunu ve saygı duyulan nesneler statüsünde korunduğunu görmekteyiz. Atın doğaüstü özelliklere sahip olduğunu Hz. Ali'nin atı olan Düldül'le ilgili efsanelerden görmekteyiz. Kaşkaylar ve özellikle de Şii Müslümanlar arasında Düldül'ün ayak izlerinin bulunduğu inanılan yerlerin halk tarafından kutsanması ve buraların ziyaretgâhlara çevrilmesi de atın kült olduğu dönemin izlerini yansıtmaktadır. Hz. Hızır'ın Boz atının kanatlı at olması, bu atın kişiyi bir göz kapayıp açma süresinde istediği yere ulaştırmasıyla ilgili inanışlar da atın kutsallığına işaret etmektedir.

Bunun dışında, şaman inançlarından kalma kutsal sayılan hayvanların tüyleri ve pençeleri de kısırlığın giderilmesinde kullanılan nesnelerdendir. Azerbaycan

Türkleri arasında kısır kadınlar, “Aşura” günü, yani Muharrem’in 10. günü “İmam Hüseyin” adına at süslerler ve kısır kadını bu atın altından geçirirler. Bu atın İmam Hüseyin adına süslenmiş at olduğu için sihirli gücü olduğuna inanılır (Caferoğlu, 1939: 203). At, Kaşkay halkı arasında da saygı duyulan hayvan olduğu için atın kuyruğundan alınan kılın muskalarda sık sık kullanıldığı görülmektedir.

Ögel’e göre, Yakutlar kendi ataları olarak kabul ettikleri hayvanları ve kuşları kutsal saymakta ve bunları öldürmeyi ve etini yemeyi yasaklamaktadırlar. Yakutlar genelde başında ve ayaklarında beyaz lekeleri olan at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna, boz inek gibi hayvanları kutsamaktadırlar. (Ögel, 1989: 34). Kaşkaylar arasında da bu inanç aynı şekilde yaşatılmaktadır. “Bir obada kimin sürüsünde kaşka at varsa onun sürüsü ve evi bereketli sayılmış ve herkes o sürüden damazlık hayvan almaya çalışmış.” (K.K.12). Eskiden kaşka at bereket getirsin diye çadır önlerine kaşka at bağlamak âdeti varmış (K.K. 1, K.K. 3). Kaşkay inancına göre yıldırım kaşka atı çarpmazmı, bu atın alın tüyü miknatıs gibidir. O yüzden de bu “kaşka at”ın kılından çadırın kapısına bağlarlar ki, çadırı yıldırım vurmasın (K.K. 1).

Türklerin hayatı at sırtında geçtiği için at kahramanın arkadaşı, kurtarıcısı gibi birçok anlam kazanmıştır. Hatta at, kişinin kimliği ve stataüsünün göstergesi idi. Atın sahibine verilen değer onun atına da gösterilirdi. Kaşkay yas merasimlerinde ölen kişinin atının kuyruğu ve yelesi kesilir, atın boynuna ve üzerine mavi renk boyayla boyanmış çadırçoy (kumaş) örtülür, kırk gün çadırın önüne bağlanırdı. Herkese belli olsun ki, bu atın sahibi ölmüş ve aile, bu ev yaşlı evdir-garalı evdir (K.K.5, K.K.7).

Eski dönemlerde savaşa giden Kaşkaylar atın kuyruğuna düğüm yaparlarmış. Eğer bir yiğit savaşta ölürse kuyruğunu kesip atı azat ederlermiş. Kuyruğunun kesilmesinden herkes bu atın sahibin cenkte öldüğünü anlar, onu binmeye çalışmazmış. Bu, atın sahibinin ruhuna saygısızlık olarak düşünülürmüş (K.K.45). Günümüzde bu inanç eski anlamından kısmen de olsa uzaklaşmıştır. Şimdi dayçaların kuyruğunu keserler ki, hızlı büyüsünler ve iyi koşa bilsinler.

Artık at birçok geleneksel inanç bağından uzaklaşarak törenlerde, halk oyunlarında eğlence amacıyla görülmektedir. At yarışları, at üstüne ağaç oynamak, at üzerinde çaparak düğünlerde yağlık kaldırma, at üstünde geriye dönerek (gyğaç durarak) hedefe ok at gibi birçok geleneksel oyun, günümüzde de Kaşkay halkı arasında eğlence amaçlı oynanmaktadır. Bu oyunların aynısı Kazak ve Kırgız

düğünlerde veya törenlerde at yarışırma, at üstünede geriye dönerek hedefe ok atma gibi geleneksel oyunlar halinde yaşatılmaktadır (K.K.75).

Kaşkaylarda Dereşörlü tayfaları en iyi at yetiştiricileri olarak bilinir. Onların atları tüm İran'da ünlüdür. Hatta Türkmen Sahra atları meşhur olsa da Türkmen Sahra Türkmenleri, Derşürlülerden at almak için Horasan'dan Kaşkay iline gelirlermiş (K.K.7). Kaşkay toplumunda da atların içinde de en çok “kaşka at”a önem verilir. Bazı anlatılara göre Kaşkaylar tarihen kendilerini kaşka atların yetiştiricileri olarak da tanımlamaktadırlar. Çünkü Kaşkaylar hayvan tutulan-saklanan yere Qaş (ağıl) derler. Kaşkay adının da burdan geldiğini düşünürler (K.K.45).

“Kaşkaylarda “at katımı” merasiminde atları çiftleştirmek için kısırak, aygır için süslenir ve at sahibine kısırak sahibi hediye verir. At çok önemli olduğu için atlara da ad verilmektedir.” (K.K.4).

3.6.3.15.18.16. Köpekle İlgili İnançlar

Köpeğin Türk totemleri arasında yer almasıyla ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Sibiryalı halklarının folklorundan derlenmiş bir mitolojik metinde “Hakaslar, ilkbaharda ilk yıldırım düşmesi sırasında çadırlarını dışardan dolanırlar ve kepçe ile vururlar. Bu hareketler, muhtemelen, bilinçsiz olarak mitolojik durumla evin kış kaosundan koparılmasını ve düzenin kurulmasını canlandırmaktadır. Bu sırada köpekler evden kovulurdu, çünkü efsaneye göre ilk yaratılış anında köpek istem dışı olarak Erlik'e yardım etmiştir.” (Lvova, 2013b: 28-29). “*Türkler köpeği daima aşağı bir hayvan olarak görmüşlerdi.*” (Ögel, 1998: 562). Köpeğin Türk mitolojisinde olumsuz adlandırılması, mitte geçen yer altı dünyanın temsilcisi kara iye ile köpeğin ilişkisinden kaynaklanmış olmalıdır. Halk arasında olan bir inançta denildiği gibi ‘*tendirden çıkan ilk ekmeği kim yese onun yakını öler, ilk ekmek yerin veya itin payıdır*’ (Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 1999: 82). Buradan da anladığımız gibi ölümü uzaklaştırmak için ekmeğin itin önüne atılması, itin ölümle bağlantılı yeraltı dünyasıyla ilişkisine vurgu yapmaktadır. İneğin veya koyunun değil, ama köpeğin dokunduğu nesneler ve besinler murdar sayılır. Bu eşyaları temizlemek için o

nesnenin üzerinden kırk defa su akıtılır, su aracılığıyla bu nesne kötü ruhtan arındırılır. Bu da kara iyelerle ilişkili olduğu için köpeğe olumsuz niteliklerin yüklenmesi anlamına gelmektedir.

Kaşkaylar köpeğn erkeğine “köpek”, dişisine “it” derler. “İt nen köpeğn buluşu (yetişkinliği) ne zaman bellenir, ele ki qıçını qouzadı (ayağını kaldırdı)” (K.K.5, K.K7).

İt ulması bedbextlik getirir derler. Aynı zamanda **yurdunda it veya köpek ulasın** demek evin boş kalması anlamında, sahibin ölmesi anlamında kullanılan bedduadır. Bu yüzden de itin- köpeğn ulaması ölümle ilişkilendirilmiştir. **Üstüne it esneyib** sözü, işi rast getirmeyen, işi yolunda gitmeyen kişi için söylenir.

İt (köpek) aşağılanmış havyan olarak verilmiş, insanları da aşağılamak için de bu kelimeler kullanılmıştır. **Köpeğn oğlu, Sümüğünü it sümüğüne calamak** (istenmeyen aileden evlilik yapan insanlar için söylenir), **İt ilxısı, köpek sürüsü** (anlamsız insan kalabalığına derler).

Obada birkaç it-köpek aynı anda ulursa o yıl kıtlık olacağına inanılır (K.K. 3, K.K. 6).

Köpek aynı zamanda göçebenin sadık arkadaşı, vefalı dostudur. Obada köpeksiz çadır olmaz. Hem hayvanları hırsızlardan korumak amacıyla çoban sürüyü köpeksiz yazıya-dışarı çıkarmaz. Hatta köpeklerin havlamasından da çobanlar onların neden ve ne için havladıklarını anlarlar. Köpeğn havlamasına “hayxırmak” derler. Eğer köpek tek tek ara vererek ve yavaş sesle havlarsa uzaktan bir karaltı görüyor ona havlıyor derler. Eğer hızlı havlarsa obanın yakınında bir insan veya hırsız var derler. Eğer oba etrafına canavar gelmişse köpek saldırgan sesle havlamaya başlar. Kaşkaylardaki inançlara göre köpek kaçanı kovalar. Eğer köpek sana saldırdığı zaman kaçmazsan, yere oturursan köpek insana saldırmaz (K.K. 2, K.K.14).

3.6.3.15.18.17. Yılanla İlgili İnançlar

Budist felsefesinde Buda’nın yılan donuna girmesi, yılanın olumlu düşünülmesine sebep olmuştur. Türk mitolojisinde ise yılan, Erlik’le olan

ilişkisinden dolayı kötü düşünölmektedir. Kaşkaylardaki yılanla ilgili davranışlarının ve alışkanlıklarının çoğu, şamanizmdeki yaratılış efsanesinden de kaynaklanmaktadır. Kaşkaylar arasında yılanın hem olumlu hem de olumsuz anlamlarda kullanıldığını göröyoruz. Kaşkay Türkleri, yılanların öldürölmesini dini bir görev olarak görmekteirler. Şöyle bir söz vardır: “Ali’nin torunu da olsa yılanı öldürölrlöl.” Bu da yılanın yaratılış efsanelerinde geçen görevinden kaynaklanmaktadır. İnsanı kandıran ve yasak elmayı yediren, onu cenneten kovduran yılan (ejder) olmuştur. O yüzden de halk arasında **“yılanın ağına da lenet, garasına da”** derler. Yani yılan yılandır, beyaz ve siyah olması bir şeyi değıştirmez derler.

Yılan (Ejderha) Kam - Şaman yaratılış mitinde dokuz dallı hayat ağacının koruyucusu görevini üstlenir. İlk insan olan Eje ve Törüngöy’e bu ağacın meyvelerini yemek yasaklandı. Yılan ise Erlik’le birleşerek insanoğlunu bu yasak meyveyi yemesine sebep oldu. Yılan, Erlik’in tarafında yer aldığı için insanoğlunun düşmanına çevrildi.

Kaşkay el sanatlarında “gebbe” ve “galı”lar üzerinde iki yılan motifi kullanılmaktadır. Yaşam ağacına sarılan iki yılan mitifine **“Alagurt”** denir. Bu yılanlardan birisi iyiliğı, diğeri de kötölüğü simgeler (K.K3). Bu yılanlar, Şaman inançlarında olan karanlık dünyayla ışıklı dünyanın sembolödölrlöl.

Yaşam ağacının koruyucusu olan yılan daha sonraki dönemlerde de hem koruyuculuk hem düşmanlık görevini devam ettirmiştir. Türk dünyasının hemen her yerinde yılan hazinelerin, kalelerin, bazı efsanelerde ise kutsal mezarların koruyucusu gibi görölnmeye başladı. Kaşkaylarda da yılan kötü anlamının dışında aynı zamanda hazine, define ve zenginliğın koruyucusu olarak görölölmektedir.

“Eski Türklerde özellikle de Azerbaycan mitik düşüncesinde kuş ve yılan ailenin, evladın, neslin, ocağın, ışığın, mülkün, zenginliğın, hazinenin koruyucusu ve himayecisidir.” (Veliyev, 2005: 49).

Halk arasında da **Gızılı-altını olmazsa yılanı gelmez, Yılsız hazine olmaz, Varı çok olan eve yılan geler** derler (K.K. 9). Kaynak kişilerden olan bir oba ehli, kendi hayatından örnek vererek başına gelen yılanla ilgili bir olayı anlatmıştır: *Obadan diğeri obaya göç ederken gecelediğimiz yerde bir yılanan toprak içindeki bir deliğöl girdiğölne fark ettik. Bu zaman bir aile bğğğğümüz demişti ki, eğer bir yılan sürekli bir deliğöl giriyorsa orada mutaka kıymetli bir şeyer vardır. Yılanın*

girdiği deliği kazmaya başladık, hayli kazdıktan sonra baktık ki, bir küp bulduk, içi demir para dolu (K.K.12).

Yılan, aynı zamanda ihanet eden kimse ve düşman anlamına da gelir. Bu da yılanan Türk yaratılış mitinde insanoğluna olan ihanetini çağrıştırmaktadır. *Yılanlardan siyah yılan var ki, o yılanı gördüklerinde onu hemen öldürürler (K.K. 10).* Kara, yeraltı dünyasıyla ilişkili düşünüldüğü için karayılan da zararlı olduğu düşünülmektedir. “*Koynumda yılan besledim*” sözü, ihanet eden yakınlar için söylenir. Zararlı insanlara yılan gibidir derler. Yolda *karayılan* görmek uğursuzluk olarak yorumlanır. Kaşkay inancına göre bir şeyin adını çok söylersen o şey yanına gelir. Bu yüzden de obada olan göçebeler “yılan” için “*adı batmış*” derler (K.K. 3).

Azerbaycan Türklerinin inançlarına göre her evin iyesi, yani hami ruhu vardır ki, bu ruh evi korur. Bu yüzden de evdeki kişiler bu iyelere saygı duymalı, eve girince onlara selam vermelidir. Yılan da evlerde yaşayan hami ruhlardan sayılır, evin bereketi, aile bireylerinin mutluluğu bu yılanla bağlıdır” diye inanılmaktadır (Eliyev, 2001: 51). Rüya yorumlarında da yılan görmek zengin olmak anlamında yorumlanır (K.K.3, K.K.6).

Kaşkay Türkleri arasında ev iyelerinin yılan donunda bazı evlerde yaşadığına inanılır ve bu evler ocaklı ev olarak kutsanır. Ev yılanı, ocak yılanı deyimi buradan çıkmıştır. Halk arasında “ocaklı evler”i yılanların koruduğuna ve o yılanları öldürmenin günah sayıldığına, evde felakete sebep olduğuna inanılır (K.K. 15, K.K. 19).

Velyullah Idır, babasının çocukken başından geçen olayı şöyle anlatmıştır: “Babam anlatıyor ki, çocuktum, bir yılan girmiş kaftanın cebine bir gün o yılanla gezmişim farkında olmadan, gece olanda yılan beni sançmadan çıkıp gitti. Dedesi udumlu olduğu için bunu yorumlamış ki, bu iyi ruhu temsil eden yilandı o yüzden bana dokunmamış.” (K.K.81).

Yılanlar zaman zaman insanların yaşadığı alanlara ve evlere girer. Bu tür evlere gelen yılanı tutmak için kimse odaya girmezdi. Udumlu kişi çağırın o yılanların dilini bilir, derlerdi. Eğer yılan bir deliğe saklanırsa, Udumlu kişi gelir bir aynayı delik kenarına bırakır ve bir dua okurdu. Yılan kendisini aynada görüp başka bir yılan sanıp delikten çıkar ve yılançı(Udumlu kişi) onu tutardı. Eğer yılan iyi

ruhları, ocağı temsil ediyorsa Udumlu kişi ona hemen anlar ve dokunmazdı, serbest bırakırdı. Eğer udumlu kişi bu yılanın kötü ruhları temsil ettiğini anlarsa onu öldürürdü. Şöyle bir inanç da vardır: İnsan tükürüğü yılan için zehirdir. O yüzden Udumlu kişi yılanın ağzını açar, yılanın ağzına tükürür sonra onu serbest bırakılırdı ki, bir yerde zehirlenip ölür (K.K.81).

Genelde bu iyi ruhlu yılanın yılanların şahı olan **Şahmar- Şahmeran** olduğuna inanılır. **Bu yılanın sıradan bir yılan olmadığına hatta kanatlarının da olduğuna ve uçtuğuna da inanılır.** Yine bir oba ehli han anlatmıştır: *Bir gün atla göç ediyorduk, omuzlarım üstüne nereden geldiğini anlamadığım bir yılan dolandı. Şahmar olduğunu hemen anladım hiç kıpıldamadım. Eğer Şahmar birini ısırırsa hemen ölür, diyorlar ki, bu eceli gelmiş derler. Eğer ısırmadan çekip giderse derler ki, ocak yılanıdır, kut getirirmiş. Bu insanın zenginliğe kavuşacağına ve iyi bir mevkiye ulaşacağına inanırlar (K.K.12).* Bir türlü yılan varmış ki, başında şahı yani boynuz gibi çıkıntısı varmış, bu yılan tehlikeli sayılmış, bu yılanı gördüklerinde hemen öldürürlermiş (K.K.4).

Anadolu'da da kutsallardan sayılan Halil Dede Türbesi'nde de yılanların bulunduğu ve orayı koruduğuna inanılır, hatta bu yılanlar kimseye sataşmaz ve zarar vermez (Tanyu, 2007: 145).

Kaşkaylarda eğer birisi şanslıysa üzerinde “ılan mohresi” vardır derler (K.K.6)

Fotoğraf 58: Yılan Mohrası

“Yılan mucuğu veya yılan mohresi” artık bir deyim gibi de dilde kullanılmaktadır. Birisinin her işi uğurlu olur, her sözü her hareketi başarılı olursa, böyle adama üstünde “yılan mohrası” mı var derler (K.K. 5). Bu her yılanda da bulunmaz. Bu, yılanın bel kemiğinden alınan kemiktir. Kaşkaylar bel kemiğine “Mohre” der. Bir yilandan iki mohre çıkar. Sadece bir mohre ile olmaz, bu mohrenin çiftini de bulmak gerekiyormuş. Kaşkayler inanırlar ki, bu çift mohre kimde varsa bu adam ne isterse o olur. Herkesi ikna etmek gücüne sahip olur. Bu yüzden halk arasında şanslı insana “**sanki üzerinde yılan mohresi**” var derler (K. K.2).

Kaynak kişilerden Kövser İmani, yılan möhresinin çiftleşen yılanlardan düştüğünü anlatmaktadır. İki yılan çiftleştiği zaman obada olan amcakızı ve amcaoğlu akarsudan geçerler ve sonra şalvarlarını veya pantolonlarını çıkarıp bu çiftleşen yılanların üstüne atarlar, bu zaman yılanlardan mohre düşer ve her kim ki bu mohreye sahip olur, o insan çok şanslı olur diye inanılır (K.K.54).

Kaşkaylar arasında **Karaçuxa** denilen bir iyenin varlığından da bahsedilir. Her kişinin ve her evin bir karaçuxasının olduğuna inanılır. Bu ev iyesi veya melek anlamında düşünülebilir. Bu karaçuxa genellikle ahırda, hayvanların olduğu yerde yılan kılıfında dolaşır, fakat o hayvanlara dokunmaz. Bu zaman derler ki, bu yılan evin karaçuxasıdır ve onu öldürmek olmaz. “Evin sahibinin yılan kılıfında olabileceğine de inanılır. Evde yılan çıkacak olursa onu öldürmekten çekinmek gerektir.” (Boratav, 1973: 68). Azerbaycan Türklerinde de qaraçuxa-karaçuka baht, kismet, şans iyesidir. Karaçuxası oyanmak, şans gelmek anlamında kullanılmaktadır. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 279). “Karaçuxa hami ruhtur, İnsanların kader ve baht Tanrısıdır. İnsan ona inanırsa ve kötü kuvvetlerden uzak olursa, onun karaçuxası daima uyanık kalır ve onu her beladan korur.” (İsmayılov, 2002: 181).

İran’da Yaşayan Azerbaycan Türklerinde de bu inanç yaşatılmaktadır. “*Diyorlar ki, herkesin bir karaçuxası vardır ki, onun işlerini sahmana salar və hayrına sebep olardı. Bir evin de kara çuxası olur. Bu evin karaçuxası bazen yılan olar ve at üstünde kıvrılarak yatan yılan evin karaçuxasıdır derler ve onu öldürmezler.*” (Güney Azerbaycan Folkloru, 2015: 366). Masallarda bazı yılanların güzel bir kıza âşık olabildiklerini, istedikleri zaman genç bir delikanlıya da dönüşebildiklerini görüyoruz. Bazan sahipsiz harabe kalan evlerle ilgili efsanelere

göre ev sahibi yedi kardeş yilandan birisini öldürürse, yılanın diğer altı kardeşi de intikam almak için o evden uzaklaşmazlar ve sonunda ev sahibi evi, yurdu bırakmak zorunda kalır. Bu olay yılanın ev iyesi olduğuna dair inancı çağrıştırmaktadır.

Sihirli yılan hikâyesi- babası olan Yılanın bazen kıza âşık olmasında da bahsedilir. Babası ölen kız mezar ziyaretinden dönerken bir yılanın çalaya dolandığını görür ve ona yalvarıp ondan yardım isteyen yılanı yardım edir. Kızın yardımı karşılığında yılan kızın yanında çalışmaya söz verir. Bir gün kıyla yılan ava çıkıyorlar. Uzak bir yere gelip sussuz bir yere geliyorlar, kız su istiyor. Yılan buralarda su bulunmaz diyor ve kıza kendi sırrını açarak eğer bu taşın altındaki düğünü açarken ben insana dönüşürüm ve bu yerlere yağmur yağar diyor. Onu yılan yapan ise bu bölgenin kralı olan ejderdir. Kız yılanın söylediğini yapar ve yılan genç ve yakışıklı bir gence dönüşür. Daha sonra ejderi yenerek öldürür ve sahibi olan kıyla da evlenir. (K.K. 6).

Yatan yılanı öldürmek olmaz, onun diğer eşi olan yılan mutlaka öc alır. Yılan hem yatan hem su içen insana dokunmazmış (K.K.25). Rüyada yılan görmek uğursuzluk gibi yorumlanır (K.K. 2, K.K. 5). Şeytan kadınlara yılan gibidir derler. (K.K. 2). Yılanın ayağını gören zengin olurmuş (K.K.11).

Ejderha: Çin mitolojisine ait kabul edilmişse de Türk mitolojisinde de yer almakta, buna bağılı olarak geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Türkler için önceden bereket, refah, güç ve kuvvetin sembolü kabul edilen bu hayvan, Ön Asya kültürüyle ilişkiye geçildikten sonra bu anlamları zayıflayarak alt edilen kötülüğün sembolü olarak algılanmıştır. Çin’de imparatorluk sembolü olan ejderha, Türklerde su, bolluk ve yeniden doğuşum simgesi olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Türk hayvan takviminde de yıl adı olarak yer almıştır. Türkler arasında ejderin sembolik anlamları İslamiyet’ten sonra da devam etmiştir (Çoruhlu, 2002: 133). Türk inançlarında ejderha daha çok dev ve kötü yaratık olarak görülmektedir. Kaşkay kültüründe ejderha kötülüğün temsilcisi olarak masallarda ve efsanelerde anlatılmaktadır. Genelde subaşlarında oturan dev gibi yedi başı olan bu yaratıklar, insanların düşmanı olarak görülmektedir. Kahramanlar bu ejderleri öldürerek kötülüğü aradan kaldırırılar. “Padişahın Kızı” masalında da halkın su yolunu kapatan ejderhaya şehir halkı her gün yemesi için bir kız vermektedir. Artık şehirde kız kalmamış ve nöbet padişahın kızına gelmiştir. Şehir halkı siyah giymiş, padişahın

kızını ejdere vermek için götürmektedir. Fakat başka bir dünyadan gelen bir kahraman bu ejderi öldürerek kızını ve halkı bu beladan kurtarır. Kendisi de padişahın kızıyla evlenerek padişah olur.

3.6.3.15.18.18. Kurtla İlgili İnançlar

Kurt, güneş sembolü olarak yorumlanmaktadır. Bu yüzden de kurt kutsal sayılır ve “mutluluk ve şans” simgesi olarak kabul görür. Halk arasında **kurdu ulamak** deyimini, **şanslı** insanlar için kullanılmaktadır. Şanslı insan için “ıngar ona kurd ulamış” veya “cebinde kurdu var” derler (K.K.81). Bir kişi ava gider ve avı iyi geçerse, o kişi için “**kurdu ulamış**” derler. Aynı zamanda sabah ezanı zamanı “**dan vaxtı, seher ağzı kurd ulaması yeydir**”, **udumlu- şanslı gündür** derler (K.K.7). “**Tarı seveni kurd yemez**” derler (K.K.28). Zeki insana da **gurd gibidir** derler (K.K.2). “**Allah saxlayanı kurd yemez**” veya “**Allah seveni, kurd yemez**” de derler (K.K.12).

Oğuz Kağan Destanı’nda savaş sırasında da gök tüylü ve gök yeleli erkek kurdun ordunun önünde yürümesini, Oğuz Kağan sevinçle karşılayarak ilerlemiştir (Demir, 2016: 71). Kurt yol gösterici, kurtarıcı, cesaret ve kahramanlık simgesi olarak görülmüştür.

Kaşkaylarda erkek çocuğa çok önem verilir. Bunun sebebi göçebeliğin zor yaşam koşullarında erkek çocuğun daha çok yardımcı olmasıdır. Kaşkaylı araştırmacı Emad Hazreti, “Erkek çocuğa kurt ciğeri yedirirler ki, çocuk korkmaz ve cesur olsun” demiştir. Kendisine de küçükken kurt ciğeri yedirildiğini söylemiştir (K.K.6). Cesur ve korkmaz insanlara “kurd ciğeri yemiş”, “kurd ödü yemiş” derler. Kaşkaylarda erkek çocuklara “kurd ödü”, “kurd ciğeri” yedirirler ki, korkmaz ve cesur olsun (K.K.80). Bu inanca ve uygulamaya Azerbaycan Türkleri arasındaki bir deyimde de rastlanmaktadır. Çok cesur ve korkmaz insana “kurd üreği yemiş” derler (K.K.33).

Günümüzde kurt kutsiyetini kaybetse de, büyü ve fetişlerde hala kullanılmaya devam etmektedir. Yırtıcı hayvanların ellerine Kaşkaylar caynak veya cıynak derler.

Kurd eline de kurt cıynağı derler. Bu kurt eli yeni doğan çocukların nennisine asılır ki, nazar değmesin, kötü ruhlar çocuğa musallat olmasın. Kurt tüyünden çocuklar için bilekbağı örülür ve bu bilekbağı nesilden nesle geçerek korunur ve yeni doğan erkek çocukların bileklerine bağlanır ki, onları da nazardan ve kötülüklerden korusun (K.K.69). Aynı zamanda kurdun alnında, yani iki gözünün arasında olan ve al tüyü denilen tüy, kutsal görülür ve bu tüyü de al karısından korunmak için kullanırlar. Bazıları bu tüye cin tüyü veya bizdenyeyler, özümüzdennyeyler tüyüdür derler. Kurt tüyü ile yapılan uygulamalar arasında kurdun alnından koparılan tüyün özellikle uğur ve şans getirmesi için kullanılması da yer almaktadır. Bu tüyü üzerinde gezdiren kişinin sözü geçer. Mesela birisi bu tüyü cüzdanında gezdirirse cüzdanından hiç para eksik olmazmış. Aynı zamanda nazar değmesinden de korunmak için “kurd eli”, çocuk nenesine asılır. Kurdun tüyü çocuğun elbisesi üzerine dikilir (K.K.4). Bu parçaları üzerinde taşıyan kişiler, bu hayvanların kuvvetlerini ve niteliklerini kendi üzerlerinde taşıdıklarına inanırlar. Bu tür hayvanlara ait parçaların uğur getireceğine dair inancın kökeni avcılık dönemlerine kadar gitmektedir. Vahşi ya da yırtıcı hayvanlardan korunmak için o hayvanlara ait nesnelerle ava çıkılması geleneğinin büyüsel kalıntılarıdır.

Göçebe Kaşkaylar kaybolan bir hayvanı bulmak için “**kurtağzı bağlama**” efsunu yaparlar. *Kurtağzı bağlayan kişiler vardır ki, obada herkes onu tanır. Kurtağzı bağlamak için çakı bıçağına **olsu** okunarak bıçağın ağzı bağlanır evin bir köşesinde saklanır. Bu bıçağın ağzı, kayıp hayvan bulunana kadar açılmazdı* (K.K.12). Bazen kurtağzı bağlamak için molla çağrılır ve dua yazdırılır. Bu dua hayvanların boynuna asılır (K.K.4).

“**Kurtla kaldı giyamete**”. Kaşkaylarda bu atasözü çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu da kurdun kıyamete kadar var olacağı anlamına işaret eder. Çünkü pek çok dinde kıyamete din büyükleriyle kalınacağı, peygamberle kalınacağı inancı vardır. Fakat Kaşkay düşüncesinde kıyamet gününde kurdun da zuhuru vardır. Bir işin sonunun sonsuza dek uzanması anlamına gelen bu deyim de aslında buna işaret etmektedir. İsa Doğanlı, Sümer mitolojisinde de kıyamet zamanı Barak (kurtla köpeğin çiftleşmesinden olan) adlı büyük bir kurdun kurtarıcı olarak geçtiğinden söz etmiştir. Bu kurt o kadar büyüktür ki, belinde kavimlerin sığabileceği kadar yer vardır. Kaşkay inancına göre de Muhemmed Peygamberi miraca götüren de barak

kurdudur. Eymür ilinde de kurda benzer melez olan büyük köpeklere günümüzde de barak adı verilmektedir (K.K.69). Hatta Eymur tayfası arasında kurt, hayvanlara saldırsa da o kurdu öldürmezler. Sadece tüfek atarak kurdu korkutarlar, ama vurmazlar. Yetmiş yıl öncesine kadar tayfalar bu kurala uyarlardı.

Kurtla ilgili çok sayıda atasözü ve deyim vardır ki, bunlarda kurt hep müspet bir şekilde yer almaktadır. Bu durum kurdun Kaşkay halkı için önemli bir hayvan olduğunun göstergesidir. “Kurtağzına düşen koyun çıkmaz”, “Kurtla koyun birlikte yayılır” (dostla düşman birlikte olur anlamındadır), “Kurt özüne, it çobana işler” (çalışır), “Kurttan kalanı Kaşkar-Sırtlan apardı”, Kurttan korkan koyun saxlamaz” (beslemez), “Kurt dumanlı günü sever”, “Kurt gariyanda itin-köpeğin gülesi gelir”, “Kurtun yüzü ağ olsa gündüz gelerdi”, “Kurt ürkütür davarı, var o güne bir varı”, “Kurt komşuşunu yemez” gibi atasözleri vardır (K.K.11, K.K.13).

Obada birkaç kurdun aynı anda birlikte uluması iyi anlamda yorumlanır, o yılın yağışlı bereketli olacağına inanılır (K.K. 3, K.K. 6). Emele tayfasında ise kurdun uluması kıtlık yılına (gara yıla) işaret olarak nitelendirilir. Onlar hayvanların mevsimlerin gelişini anladıklarına inanmaktadırlar (K.K.1). Hayvanlar ve diğer nesnelerle ilgili sakınmalar vardır. Kaşkayların inancına göre bir şeyin adını anarsan yanında bulunurmuş. “Kurd dedim kulağı göründü” derler. İyi insan lafının üstüne gelir anlamındadır (K.K. 6). Eskiden hayvanların ruhundan korkulduğu ve bu nedenle adını söylemekten sakınıldığı için bu adlar etrafında tabular oluşmuştur.

“Eşşegimin kurd dayısı”. Fetişizm kısmen tözle de ilişkilidir. Tözler, atalar kültüyle hayvan-ata ve hayvan-ana kültlerinin devamıdır. Bildiğimiz gibi kurt eski hayvan ata veya hayvan ana olarak kutsanan hayvanlardandır. Kurt ciğerinin yüreğinin yenilmesi; kurt derisinin, kemiğinin, dişinin ve tırnağının nazardan korunmak amacıyla kullanılması, Türk mitolojisindeki Tanrı-kurt ilişkisinin uzantısı olarak görülmelidir. Kaşkay aksakaları arasında Kaşkay Türklerinin Asena tayfasından olduğuyla ilgili rivayetler anlatılmaktadır. Kaşkay ilindeki “Kurt” tayfasının isminin buradan kaldığı düşünülmektedir. “Eşşegimin kurd dayısı” şeklinde bir deyim vardır. Bu deyim, hem Kaşkay Türkleri hem de Azerbaycan Türkleri arasında kullanılmaktadır. Bu deyim, uzak akrabayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu deyimden de görüldüğü gibi insanla kurt akrabalığının bilinaçaltı izleri hala kaybolmamıştır.

3.6.3.15.18.19. Ayıyla İlgili İnançlar

Kaşkaylar arasındaki Karakoyunlu bakiyeleri ayıya hala “Karaoğlan” derler. Bazı yörelerde de ormana “Karaoğlan” denmektedir. İran Türkleri “Ormanı geçene kadar ayıya dayı de” veya “Köprüyü geçene kadar ayıya dayı de” sözlerini eski anlamlarından uzaklaşarak deyimleştirmişlerse de dayı kısmını koruyup saklamışlardır. Tuva Türklerinin inancında “ayı” orman sahibi olarak kutsanmakta ve ona “baba”, “dayı” denmektedir. “Anadolu Türkmenlerinin ayıya “Karaoğlan” dedikleri malûmdur. Şamanistlere göre ayı orman tanrısı-ruhunun timsalidir, adı da tabu’dur. Şamanistler bilhassa ormanlarda, ayının adını söylemekten korkarlar. Eski Kıpçaklar ayıya “aba” (yani “baba”) derlerdi. “Karaoğlan” adı da, ayı adının tabu olduğu eski devirden kalma bir hâtıra olsa gerektir.” (İnan, 1986: 63).

Fareye “karagöz”, yılanı da “adı batmış” derler.

3.6.3.15.18.20. Hayvanlarla İlgili Sakınmalar

Bir yoldan giderken “tavşan” seher vakti sol taraftan çıkarsa, öğleden sonra tilki sağ taraftan çıkarsa o günün uğurlu geçeceğine inanılır. Bunların tersi ise uğursuzdur. “Seher dowşan pesin tilki / işing doğru bunu bil ki / sola dowşan sağa tilki / işin fæthdir bunu bil ki.” (K.K. 3, K.K. 6).

Etinin yenmesi günah ve meşru olan hayvanlar vardır. At, katır, eşek mekruh hayvanlar sayılır, yenmez. Kedi, köpek ve domuz eti de haramdır. Tavşan etine necis derler. Tavşan, kadın gibi aybaşı gördüğü için onun etinin yenmesi de yasaklanmıştır (K.K.59). Bazı bölgelerdeki, özellikle de B. Keşküllü bölgesindeki inanca göre, tavşan etinin sağ tarafı haram sayılır ve yenmez, sol tarafı helal olduğu için yenilebilir (K.K.6). Bu yasağı çiğneyen birisinin çocuğunun ağzı tavşana benzer derler. Dudakları yarık doğarmış. Halk arasında da tavşan ağız doğan bebekler için annesi tavşan eti yemiş derler (K.K.62).

Doğuştan ağzı kurda benzer çocuklar da varmış ki, bu çocukların ailelerinin, annelerinin bir günah işlediğine ve bu yüzden Tanrı’nın onları cezalandırdığına inanılmıştır. Türk toplumlarında kutsallık atfedilen bir hayvan olduğu için “Kurdun

Eski Türk kavimlerinde olan bazı hayvanlarla ilgili inanışlar vardır ki, bu inançlar Kaşkaylar arasında günümüzde de yaşatılmaktadır. Fırtınayı ilk hissedenler de doğal olarak hayvanlardır. Dağ sıçanının zamanından önce yuvasından çıkmasının, köstebeğin yer kazmasının kendisini yaklaştırmakta olan fırtınadan korumak amaçlı olduğu düşünülmektedir. Depremi ilk hisseden hayvanlar ise köpek ve kedilerdir. Horozun gece banlaması (ötmesi) kötüdür (K.K.35).

3.6.3.15.18.21. Kuşlarla İlgili İnançlar

Halk arasında *şans kuşu, talih kuşu, can kuşu* kelimelerinin zenginlik ve şans getirme amaçlı kullanıldığını görüyoruz. Kaşkaylarda “başında **taca benzer tüyü** olan bir kuş varmış ki, o kuşa şans kuşu derler, o kuşu kim görürse şanslı, bahtlı olurmuş (K.K. 4). *Başına bext kuşu, taleh kuşu konmuş, başına devlet kuşu konmuş, kuşu göklerde uçur* gibi deyimlerde şanslı ya da talihi olmak ifade edilmiştir. Eskiden hükümdar seçmek için kuş uçururlarmış, kuş kimin başına konarsa o kişiyi padişah seçerlermiş. Kuş, Tanrı’nın elçisi olarak görülmüştür.

Kaşkay anlatılarına göre eskiden obada bir kuş varmış, başında da gök renkli tacı varmış ki bu kuşa “tale kuşu” derlermiş. Bu kuşun obaya gelmesi, şans ve bereket olarak yorumlanırdı (K.K.12, K.K.15).

“Devlet kuşu” motifi, belki de Güney kül tür çevrelerinden gelen bir anlayıştı. Eski Türk dilinde devlet sözü, Türkçe “kut” anlayışıyla karşılanmıştır. “Devlet kuşu” kimin başına konarsa, o kişi devlet ve ikbal bulur, hakan olur. Türkler, bu ikbal ve devlet bulmaya “kutlanma, kut bulma” derler (Ögel, 1995: 2: 559). Kaşkaylar arasında şu alkış çok kullanılmaktadır: “Devletli ol, devletin aşsın taşın”. “Var devletli olmak” zengin olmak, şanslı olmak anlamındadır. Günümüzde de Kaşkaylar arasında birinin başına veya üstüne kuş pisleyince zengin olacaksın derler (K.K. 27).

Ölen kişi için *kuş gibi aramızdan ayrıldı, ölümü de kuş gibi oldu, can kuşum gitti* veya *nefes uçan kuştur* denilmesi, insan ruhunun, canının kuşa benzetilmesine, kuşun mitolojik düşüncede gökle, yaratıcıyla ilişkisine işaret etmektedir. Azerbaycan masallarından “Melikmemmed”de de kahramanın yeraltı dünyasına inmesinden, burada Div’le karşılaşmasından, onu öldürmeye çalışmasından, divin ruhunun ya da canının cam kafeste olan kuşa olduğunu öğrenmesinden, eğer cam kafeste olan kuşu öldürürse Div’in öleceğinden bahs edilir. Masalın devamında kahraman, “**Zümrüt kuşunun**” yardımıyla yeraltı dünyasından ışıklı dünyaya gelir (Azerbaycan Nağılları, 2005: 173- 175). Yeraltı dünyası, karanlık dünya, psikoanalitik yorumda insanın rüyasıdır. İnsan rüyasından uyandıktan sonra maddi dünyaya gelmiş sayılır. Buradaki aracı kuş ise uçmayı bilen, aynı zamanda insan ruhunun tecellisi olduğu düşünülen kuşlardır. İnsanın maddi dünyada savaştığı insanlar, düşmanları onun rüyasına dev veya ejder olarak gelirler ki, bunlar da ilkel mitolojik düşmanlardır. Masallarda da gördüğümüz gibi canın, ruhun kuşa aktarılması ilkel mitolojik bağlantıyı ortaya koymaktadır. Aynı zamanda kuşun iki dünya arasında aracı bir fonksiyonun olmasına da işaret eder.

Kuş resimlerinin eski kaya resimlerine kazınması (şimdiki Azerbaycan bölgesinde bulunan Neolit dönemine ait Gobustan, Gemikaya, Urmiya’da üzerinde kuş resimleri olan taşlar vardır), daha sonraki dönemlerde de kabir taşları üzerinde kuş resimlerinin çizilmesi, modern dönemde ise artık bu sembollerin sanata, halıcılığa yansması, kuşun eski insan düşüncesindeki silinmez izinin yansmasıdır. Daha sonraki inanışlarda kuş tüyü-lelek, muska ve cadularda sihirli bir araç olarak

iyilik amaçlı kullanılmıştır. Padişahların başlıklarında da kuş tüylerinin süs olarak kullanılması da kuş tüyünün uğur ve şans simgesi olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. İnsan ruhunun bile kuş şeklinde tecellisi, insanın kuş şekline girerek bir yerden başka yere göçmesi metamorfoz (Hacı Bektaş Veli'nin güvercin donuna girmesi) daha sonraki dönemlerde sanat ve edebiyatta da devam ettirilmiş, takı ve süs eşyalarında uğur, şans ve asalet sembolü olarak kullanılmıştır.

Kaşkay ilinde bahar gelip de aşiret göç edince **et yiyen kartala benzer bir kuş** vardır ki, bu kuşa “**keyrek**”, çukur kazarlar ve bu çukura ayran dökerler. “Ey keyrek Kafkas’a git ve sumurga söyle ki, Kaşkay sıcak yerden serin yerlere yaz yurduna göç ediyor. Onlara duada bulun” diyerek bu kuşu simurg kuşuna aracı ederler (K.K. 1). Simurg kuşunun vatanı Kafkas Dağları olarak geçtiği için bu kuş kuşların padişahı olarak bilinir ve Tanrı’ya yakın olan bir kuş olduğuna inanılır.

3.6.3.15.18.21.1. Turna

Kaşkaylar, bu kuşa “Durna” derler. Durna, vefa kuşudur. Çünkü Turna ömrü boyunca sadece bir eş seçer ve o turnayla çiftleşmiştir. O yüzden de halk şiirinde vefalı yar turnaya benzetilmektedir (K.K.30). Turnanın diğer özelliği de göç kuşu olmasıdır. Hatta Kaşkaylar kendilerini turnaya benzetirler, biz de turna gibi göç ederiz derler (K.K.7).

“Kaşkay inancına göre turna kuşu anıttır ve saygı duyulan kuştur. Durnayı avlamak da yasaktır. Durna kuşu aynı zamanda yağmurun habercisidir. Kaşkay obalarında ne zaman ki semada turna görünür yağmur gelecek diye inanılırdı. Bilimsel olarak da turna kuşunun göçü genel olarak soğuk yerlerden sıcak yerlere doğru başlar(K.K. 3, K.K. 6). Aynı zamanda “Turna” şans ve uğur olarak görülür” (K.K. 2).

Kaşkaylarda uğurlu, anıt ve kutsal kuş olarak görülür. Aynı zamanda âşık şiirinde yarin vefalı olması ve hatta yarin saçları “durna teline” benzetilir. Turna göç kuşu olduğu için aynı zamanda “gurbeti” simgeler. “Turna”, yar ile haberleşme aracı olarak da “badi seba”nın rolünü üstlenir (K.K.3, K.K.6).

“Uç ay quşum aç balıngı

Tuşa döndör xıyalıngı

Yazdır yara ahvalımı
Hey bizim ele gedən durna
Bizim çölde qon geden durna
Uç ay quşum çöllərə qon
Bülbül kimin güllərə qon
Uğun bizim ellərə qon
Hey bizim ele gedən durna
Bizim çölde qon geden durna

Durna göydə qatar gedər
İşvə, gəmə satar gedər
Bizi dərde atar gedər
Bizim elə hey gedən durna
Bizim çöldə qon gedən durna
Uç ay quşum dağlardan aş
Gözləringədə olmasın yaş
Durnam sən ol mənə qardaş
Bizim elə hey gedən durna
Bizim çöldə qon gedən durna” (Kaşkay türküsü)

Diğer taraftan “turna” sonsuzluğun çaresi olarak da görülmüştür. Köroğlu’nun Durna teli- “Bağdat seferi” kolunda, durna telinin-tüyünün sonsuzluğa çare olduğu inancını görmekteyiz (Köroğlu, 1959). Turna kuşu anıt kuş olarak görüldüğü için onu avlamak da Kaşkaylar arasında yasaktır.

Çocuk hamisi “Umay”ın kuş şeklindeki görünümünden kaynaklanan mit, daha sonraki dönemlerde hem kuşlara hem de kuş yuvalarına saygı duyulmasına sebep olmuştur.

Umay Ana’nın zoomorfik sembolü beyaz bir su kuşudur, genellikle bir kuğu veya ördektir. Su kuşları, İskit-Sibirya’da kutsal sayılmaktadır. Bu da Umay ananın yer-su ile olan ilişkisinin izleridir. Pazırık mezarlarından kuğuların keçe heykelleri ve

Ukok rahibesinin başlığındaki tahta kuşlar ve Katanda mezar höyüğü üzerindeki kuğular Umay kuşunun simgeleridir.(URL-76)¹⁰⁰

Bu kutsal kuşlar da halk anlatılarında kahramanlara yardımcı olan (tanrısal nitelikleri olan) kuşlardır. Halk inançlarıyla masallarda karşımıza çıkan çocuk getiren “leylek kuşu” motifi de bu inancın izlerini taşımaktadır (Ergun, 2011: 136) . Aynı zamanda kuş yuvasını dağıtmak da günah sayılır ve eğer bir yerde kuş yuva kurmuşsa oraya uğur ve bereket getirir diye bir inanç vardır. Eğer birisi o yuvayı bozarsa o evin, yuvanın yıkılacağına inanılır. Kaşkaylar arasında da çocuksuz bir kadın evinin bahçesinde kuş yuvası kurar ve o yuvada kuş yavrusu çıkararsa o kadının bebeğinin olacağına inanılır. Kurulan yuvayla insan ve kuş yuvaları birbirlerine benzetilmekte ve benzer benzeri yaratır odaklı büyüklük bir uygulamayla çocuk sahibi olunmaya çalışılmaktadır.

Kaşkay inancına göre birçok kuşun vurulması ve avlanması günah sayılır. Bu kuşlardan birisi şahin kuşudur. “Başkurtlarla Ruslar bir savaşta iken şahin kuşunun ağaçtan ölüp yere düştüğünü görüyorlar ve şahin kuşunun ölmesini uğursuz yorumlayan Başkurt hakanı anlaşıma yaparak o topraklardan çekiliyor. Bu inanç Kaşkaylar arasında da vardır. Şahin kuşuna benzer bir kuş var adına “Garaguş” derler. Küçük kuzu, oğlak ovlamasına bakmayarak Kaşkaylarda bu kuşun öldürülmesi yasaktır. Bu kuşun öldürülmesi uğursuzluk olarak yorumlanır (K.K. 3, K.K. 6). Kuş adı verilen ve alıcı kuş olan bir kuş nevi de vardır ki, bu kuş da avlanmaz ve avlanması uğursuzluk olarak yorumlanır (K.K.5).

3.6.3.15.18.21.2. Karga

Karga, Kuzey Türk masallarında hainlik ve kıskançlık sembolü olarak görülmüştür. Hatta Anadolu inançlarında da karga hoş tanımlanmaz (Ögel, 1995: 2: 557).

Bildiğimiz gibi Altay Tufan mitinde Nama'nın haber getirmesi için gönderdiği üç kuştan birisi kargadır. Karga gider ve ama dönmez. Nama'ya karşı çıktığı için bu kuş lenetlenir. Kaşkaylarda karga, uğursuz bir kuş olarak yorumlanır.

¹⁰⁰ URL-76: “Na Ladoni Umay Ene”. <https://altayazia.ru/na-ladoni-umaj/> (05.11.2021).

Birisi bir yere gitmek istese veya bir iş yapması gerekiyorsa karga sesi duyarsa o eylemi yapmaktan vaz geçer (K.K. 6).

Karga, aynı zamanda diğer kuşlardan farklı olarak olumsuz özelliklerinden dolayı da birçok atasözü ve deyme de konu olmuştur. “Kara karga ötmeg-inen gaz olmaz; kèrè germen yumağınan boz olmaz. kara karga şuğ terlanı beğenmez”, “Kara palas yumağ-ınan boz olmaz; kara karga ötmeg-inen baz olmaz, yét-di yaşar gelin alsañ kız olmaz; kız céyrandır, yéřişinden bellidir.” (Aghdam, 2009: 92).

3.6.3.15.18.21.3. Güvercin

Kaşkaylar arasında güvercin barış kuşu, mutluluk kuşu olarak geçer, hatta düğünlerde bazı çiftler güvercin uçururlar. Bayram zamanı dağ güvercini (kuppu) öterse bereketli yıl olur derler (K.K.7). Hatta bu kuşu avlamak bile yasak ve günah sayılır, aynı zamanda güvercin eti yemekten kaçınılır. (K.K.9). Tufan mitindeki karga ve kuzgundan farklı olarak güvercinin Nama’ya haber getimesi, onu, diğer kuşlardan daha sadık ve iyilik sembolü bir kuşa çevirmiştir. Tasavvuf felsefesinde de Hacı Bektaş velinin güvercin donuna girdiği anlatılmaktadır. Burada güvercin velilik ve iyilik simgesi olarak görülmektedir. Kaşkay efsanelerinde de don değiştirme motifinde daha çok görülen kuş donuna girmektir. Gelinin güvercin, turac donuna girmesi, kuş olarak uymasını anlatan efsaneler halk arasında anlatılmaktadır.

Orta Asya destanlarında güvercin “Akli-göklü güvercin, Ak üzerine göklü, Aklığına köklü kögürçün” gibi tanıtılır (Ögel, 2, 1995: 550).

3.6.3.15.18.21.4. Kartal

Zirvede yaşayan ve ulaşılmaz kuş olduğu için Kaşkaylar kartala mutluluk kuşu derler ve onu da kutsarlar. Başarılı insan için “kartal gibi zirveye çıkasın” derler. Aynı zamanda bebekleri nazardan ve kötü ruhlardan korumak amacıyla kartal caynağını, tırnağını ve turkuaz renkli boncuğu ninniye asalar (K.K.11).

3.6.3.15.18.21.5. Baykuş

Kuşlar arasında hem olumlu hem de olumsuz olarak yorumlanan ve farklı kültürlerde aynı özellikler ve inançlarda görülen kuş, baykuştur. “Baykuşun genel olarak uğursuzluk getirdiği inancında baykuşun iri kafasının hareket kabiliyeti (270 derece dönebilme özelliği), geceleri de görmesini sağlayan ve ışık saçan kocaman gözlerini büyütüp serçe gibi kuşları adeta büyüleyerek avlaması, sessizliği delen ötüşüyle viranelerde yaşaması ve çıkardığı sesin sevilmemesi sayılabilir.” (Kaman, 2015: 1139).

Baykuş, Grek mitolojisinde akıllı ve sanatı simgelese de, Roma mitolojisinde baykuşun ötmesi ölüm habercisi, rüyada görülmesi kötü şans, talih olarak yorumlanmıştır (Akalin, 1993: 77).

İran’da yaşayan Türkler arasında baykuş uğursuz olarak yorumlansa da Fars mitolojisinde Baykuş-coğd, uğurlu hayvan olarak yer almıştır. Türk mitolojisinde Şaman giysilerinde baykuş pençeleri kullanılmış ve bu kuş Tanrı ve insan arasında aracı ruh olarak görülmüştür (Roux, 2005: 239).

Güney Azerbaycan inançlarında “Baykuş duvara konsa, onun önüne bir mecmeyide Kur’an-ı Kerim və su və duz getirib tutarlar ki, belki baykuş o eve zerer yetirmesin” denilir (Güney Azerbaycan Folkloru, 2014: 7).

Kaşkay mitolojisinde “Baygu” ve “Bayğuş” denilen iki türlü kuştan bahsedilmektedir. Bay-ğ(k)uş küçük bir kuştur. Bay-(iye, sahip), gu- beyaban, harabe demektir. Bu kuş kediden büyüktür (K.K.7). Bayğuşun hem olumlu hem de olumsuz yorumu vardır. Kaşkay tayfa ve tirelerinde Baykuşla ilgili “Vaykuş”, “Kör baykuş” gibi adlandırmalar vardır (K.K.69). Baykuş sesine de vayxırmak sesi derler. Baykuş vayxırarasa o eve vay-yas düşer derler. O yüzden baykuşu kovarlar. Genelde yaslarda vay, ağıt anlamında kullanılan bir kelimedir. Vay demek, ağıt söylemek anlamına da gelir.

Eğer bayguş başını yukarı tutarsa, onun iyi haber getirdiğine, eğer dimdiğini yere vursarsa onun kötü haber, uğursuz haber getirdiğine inanılır. Uğursuz sayılan hemen obadan kovarlar (K.K.4, K.K. 12). Sesi vay sesine benzer, bu yüzden sesi vay getirir, ölüm getirir derler. Genelde baykuşlar virane olan yerlerde dolaşır ve geceleri avlanır. Baykuş, “*Adam abadlık séver, baykuş hêrablık*”, *Yurdunda baykuş ötsün*,

Baykuş gibi tek kalasan, Kör bayguş olmak gibi beduualarda da yer almaktadır (K.K.11). Kaşkay halkı arasında olan söylentilerin bazılarında baykuş, olumlu anlamda da bay veya bey kuş yani hâkimiyet sembolü olan kuş, zenginlik kuşu olarak anlatılmıştır. Hem Kaşkay Türkçesinde hem de Azerbaycan Türkçesinde “**bay**” kelimesi “**bay olmak**”- **zengin olmak** anlamında kullanılmaktadır. Baykuş kelimesinin etimolojisiyle ilgili görüşlerde bu kuş zenginlik kuşu olarak verilmiş, Gülensoy da bu görüşleri destekleyerek baykuşun, güçlü, zengin, kutsal kuş anlamını savunmuştur (Gülensoy, 2007: 123). “Şecere-i Terakime”de de Oğuz’un 24 boyunun her birinin bir kuş ongunu vardır, “Bayat” boyunun ongunu ise baykuştur (Ergin, 2011. 49). Kaşkay ili Bayat tiresinde dokuma halı ve kilimler üzerinde Baykuş ve diğer kuşların dokunmasını, baykuşun eski olumlu anlamından kalmış izler olduğunu düşünüyoruz.

Kazak Türklerinde de baykuş şans ve uğur anlamına gelmektedir ve bu yüzden de düğün günü gelin odasının perdelerine baykuş tüyü takılır (Nauanova, 2020: 164).

3.6.3.15.18.21.6. Ongun Kuşu-Karakuş

Şamanistlerin inancına göre ongun kuşlar genelde yırtıcı kuşlardan seçilir. Kaşkaylarda ongun özellikleri taşıyan kuşlar vardır ki, Bayat ve Kara Evli tayasının ongun kuşu, bir yırtıcı kuş olan **Karakuş** (büyük şahin) kuşudur. Bu kuş kutsal kuş olarak görülür. Kaşkaylarda, özellikle de Bayat tayfası arasında bu kuşun avlanması ve öldürülmesi yasaktır. Bu kuş genelde hayvanları avlar, sürüden koç, kuzu avlar ama yine de o kuşa ateş açmazlar (K.K.3).

Halk arasında bir deyim de vardır: “**Karakuşu kanı olmak**”. Bulunmayan ve elde edilmesi zor olan bir şey için karakuş kanı oldu derler. Bu hayvanı avlamak yasak olduğu için onun kanını bulmak da zordur.

3.6.3.15.18.22. Av ve Okla İlgili İnançlar

Eski zamanlarda düşmanla savaşmak, vahşi hayvanlardan korunmak ve hayatta kalmak için iyi okçu ve savaşçı olmak gerekiyordu. Fakat bazen iyi okçu ve avcı olmak yetmiyordu ve bunun yanında birçok sihirli kelimelerle majik güçlerden yardım istenmesi gerekiyordu. Bu yüzden de avlanmak ayinsel nitelik kazanmış ve törenler eşliğinde icra edilmiştir. Avla ilgili inanç ve ritüeller avı bir kült haline getirmiştir. Avlanma kültürünün kökeninde de ilk insanın kan korkusu vardır. Çünkü ilk insan kana kutsal bir öge olarak bakmıştır. Bu kan korkusu daha sonraki dönemlerde âdet kanı, bakirelik kanı, sünnet kanı, kurban kanı, şehitlik kanı vs. şeklinde devrederek farklı nitelikli ayinlerin içerisinde yaşatılmaya devam etmiştir.

İyi at yetiştiricileri olan, demirci ve iyi savaşçı olarak bilinen Türk kavimleri, göç ettikleri tüm topraklarda okçuluk ve avcılık kültürlerini yaşatmışlardır. Kendilerine özgün mızrakları ve okları onların demircilik sanatını iyi bildiklerinin ve aynı zamanda güç ve hâkimiyetlerinin göstergesi idi. Oğuzların kendilerini “üç oklar”, “on oklar” diye adlandırmalarından “ok”un tayfa ve il birliği anlamına geldiğini düşünülebiliriz. Bu fikrimizi de hükümdar seçme geleneklerinde gördüğümüz her tayfadan birer ok seçilerek okların bir araya toplanması ve daha sonra beş yaşındaki çocuk tarafından seçilen ok hangi tayfaya aitse, hükümdarın da o tayfadan seçilmesinde görmekteyiz. Buradaki oklar tayfaları simgelemektedir. Roux, Joinville’nin verdiği bilgilere dayanarak hükümdar seçme geleneği hakkında şu bilgiyi vermiştir: “...Elli iki nesilden her biri kendisine sahibinin imzası bulunan ok getirecekti ve herkesin onayı ile bu 52 ok, 5 yaşındaki bir çocuğun önüne konacaktı ve bu çocuğun ilk olarak seçeceği ok karalığın çıkacağı aşireti belirleyecekti.” (Roux, 1998: 69). Bu gelenek daha sonraki nesillerde ok atılarak hükümdar seçilmesi şeklinde yaşatılmıştır. Türkler arasında “ok-yay” aynı zamanda kahramanlık ve yiğitlik simgesi olarak görülmektedir.

Türkmenistan Türkmenleri arasında da okla yay, sembolik anlam yüklenerek korunan öğelerdendir. Eğer birisi oğlu olmasını isterse evin töre-ne-evin eşğine ok-yay asarmış. Hatta geçmişte cömertlik göstererek ölen kişilerin mezar taşlarına da ok yay resmi çizerlermiş (Türkmen Halk İnançları, 2005: 11-12). “Ok yay” çizili mezar

taşları, eski Kaşkay mezar taşlarında da sık rastlanan simgelerdir. Bu çizgi, mezarın kahramanlık gösteren bir erkeğe ait olduğunun işareti olarak yorumlanmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda "ok atmak", savaş ve av amacı dışında, sınanma amaçlı ve kaderi belli etmek amaçlı yapılmıştır. Kızlar eş seçerken erkekleri sınar, "ok atar, at koşturur ve güreş tutar". Sadece yarışmayı kazanan erkek kızla evlenme hakkını kazanardı (Ergin, 2004: 28). Ok atmanın diğer bir anlamı da fal açmaktır. Belirsiz olan bir şeyi belirlemek için ok atılır. Dede Korkut Kitabı'nda damadın attığı ok nereye düşerse oraya gerdek çadırı kurulurdu. Evlenmek isteyen kızlar da kendi kaderlerini ve kismetlerini belirlemek için ok atarlardı: "Otuz dokuz kız talilü talihine birer ok attı. Otuz dokuz yiğit okun ardınca gitti." (Ergin, 2004: 153).

İran Türkleri arasında da eski dönemlerde kız babaları kürekenin (damadın) iyi avcı olmasına önem vererlerdi. Kaşkay Türklerinde de hanlık döneminde küreken (damat) seçerken erkeğin iyi avcı olmasına önem verilerdi. Derlerdi ki bu yiğit adamdır, avcı adamdır (K.K.7). Avcılık, kahramanlık ve cesaret göstergesi olarak görülmekte idi.

Avcılık, günümüzde artık eğlence ve hobi amaçlı yapılsa da, eski mitsel anlamını da korumuştur. Halk arasında avın ayinsel özellikleri unutulmamıştır.

Eski Türkler de avın uğurlu ve bereketli geçmesi için kapı önlerine astıkları keçe koğurçaklardan yardım ister, onlara yemek sunarlardı (Roux, 1999: 212). Bu, ataların tözünden, ruhundan yardım istenmesi anlamına gelirdi. Kaşkaylar arasında da "Kohron" denilen ve av hamisi olduğuna inanılan bir ruh vardır. "Kohronu olmak", avda şanslı olan insanlar için söylenir. Eğer bir insan gittiği avdan boş dönmezse onun Kohronlu olduğuna inanılır. İnanca göre bu avcılar av peşinde koşmazlar, avın kendisi o kişinin yakınına gelir (K.K.7).

Av, Kaşkaylar arasında kutsandığı için ava giden bir erkek gitmeden önceki gece karısıyla ilişkiye girmezmiş, eğer ilişkiye girerse da gusül abdesti alması gerekirmiş. Aksi takdirde bu kişinin orman ruhlarına saygısızlık ettiğine hükmedilir. Bu avın uğursuz olacağına inanılır (K.K. 6).

Aynı inanç Altaylı Türk topluluklarında da avla ilgili inançlar içerisinde gözlemlenmektedir. Temizlik esas olduğundan ava çıkacak avcı karısıyla birlikte olmaz, kimseyle konuşmaz (Çoruhlu, 2002: 160).

Ergenlik yaşına gelmeyen, adet görmeyen kız çocuğunun av tüfeğini avcının eline vermesinin avın uğurlu geçmesini sağlayacağına inanılır (K.K. 3, K.K. 7). Av zamanı eğer avlanacak hayvan geri dönüp avcıya bakar ve gülerse o avı vurmak günah sayılır. Bu hayvanın geçmişte ölmüş bir yakının ruhunu taşıdığına inanılmış (K.K. 3, K.K. 6).

Eğer avcı bu kurala uymazsa, geri dönüp bakan ve yüzüne gülen hayvanı avlamak için ateş ederse ateş ava ulaşmaz ve avcı için kötü bir olayın olacağına inanılır. Anlatılana göre bir avcı bu kurala uymadığı için aynı gün titreme tutarak ateş ettiği yerde ölmüş (K.K. 3).

Ceyranın yani ceylanın erkeğini, koçunu vurmak yasak sayılır. Bu, sürünün kökünün-soyunun kesilmemesi için yapılmış (K.K.2, K.K.3).

Bir avcı üç kere ava gider ve avdan eli boş dönerse veya mermisi üç kere iskalarsa o silahı üç kere âdet görmeyen kız çocuğunun gömleğinden geçirirler. İnanılır ki, artık kurşunu boşa çıkmaz (K.K.3).

İlk ava çıkan gencin avı bereketli geçsin diye başından arpa dökerler ve ilk avı uğurlu olsun diye sonra da onun avladığı avın eti gibi yakınlarla dağıtılır (K.K. 6).

“Ava giden birisi tüfeğini üç kere kazanın içine koyar götürerse”, avı uğurlu geçer (K.K.10).

Karakuş av kuşu değildir kuralına uyulmalıdır, yani onu avlamak olmaz. Hatta halk arasında deyimde de vardır, bulunmayan bir şey için “Karakuş kanı” olmuş derler (K.K. 10).

Kaşkay inancına göre her hayvan avlanmaz. Avın da kuralları vardır ki, avcıların bu kurallara uymaları gerekir. Kaşkay Türkleri arasında şikal avcılığı çok ünlüdür. Fakat şikalında avlanmasıyla ilgili farklı inançlar vardır. Kaşkaylar arasında olan inanca göre eğer maral-geyik (şikal) bir avcının gözlerine bakarak gözlerinden yaş akıtırsa, ölümü kabullendiğini bildirir, onu öldürürler, eğer avcının gözüne bakarak gülerse onu öldürmek olmaz. O zaman beddua edermiş. Kaşkaylı bir oba ehli, ünlü avcının hayatından bahsederek gözüne gök düşerek kör olduğunu, dört oğlunun erken ölümününün sebebini avladığı geyiklerin beddusu olarak yorumlamıştır(K.K. 12).

Bazı hayvanların ve kuşların avlanması hoş karşılanmaz. Bunlardan birisi de “**keklik**” kuşudur. Kaynak kişilerden Samad Avayıkhoş anlatmıştır ki, bir gün Keklik avına gitmiştik. Baktık bir talanın içinde çok keklik toplanmış hemen tüfeğimi kekliklere doğru çevirdim. Bir baktım kekliklerin arasından ak saçlı, ak sakallı, başında tacı olan bir erkek bana doğru geliyor. Bunun bana bir işaret olduğunu anladım ve hemen orada tövbe ettim ve tüfeğimi attım. O gün bu gün bir ava kurşun atmadım (K.K.45). Avlanması yasak olan diğer bir kuş ise “hudhud”, yani ibibik kuşudur. Halk arasında başı taraklı, başı taçlı kuş da derler. Bu kuşu öldürmek günah sayılır. Hatta halk arasında olan anlatılara göre üvey annesinin zulmünden kurtulmak isteyen kız, ağlaya ağlaya saçlarını tarayarak Tanrı’ya dua eder ve kendisini kuşa çevirmesini ister. Tanrı duasını işitir ve kızı kuşa dönüştürür. O yüzden başının ortasında tarağı vardır derler (K.K.59, K.K.61).

Bildiğimiz gibi İran’daki Türkler arasında avcılığın kökeni çok eskiye dayanmaktadır. Sade halk arasında ilkel mahiyetini, ayin niteliğini koruyan av törenleri, saraylarda şahların ve hanların hobi amaçlı yaptıkları bir eğlencesiydi. B. Spuler’in söylediği gibi “İran’da da avcılık İlhanlılar (mesela Abaka, Gâzân ve Olcaytu) zamanında hükümdarların çok sevdiği bir meşgale idi” (Spuler, 1957: 458).

Kaşkay İlhanlarının da en ünlü eğlencesi avlanma idi. National Geographic Magazine dergisi, 1952 yılı Haziran ayında yayınladığı “New Maps of Southwest Asia” serisinde İran’a seferleri zamanı Jean ve Frank Shor, Kaşkay çadırlarında geçirdikleri günü şöyle özetlemiştir: Nasser han ve Melek Mansur han anlattı ki, “bir Kaşkay silahından ayrı düşünülmez”. Ünlü bir Kaşkay atasözü vardır, “Silahımı yanında tut, paranı eşine bırak” derler. Aynı zamanda Kaşkaylar için avcılık spordan daha önemlidir. Kaşkaylar tüfek kullanmayı çok iyi bilir, aynı zamanda iyi bir at binicileridirler. Fakat Kaşkaylarda silahsız da avlanan özel yetenekli avcılarının olduğundan da bahsetmektedir. Bu atlılar hızlı koşan at üzerinde ayaküstü havada kuş avlarlar (National Geographic Magazine, 1952: 809-812).

Kaşkaylı ilhanları zamanında av yolculuğu sabah güneş doğmadan başlar, bazen güneş batınca biter, bazen de iki veya üç gün devam ederdi. Günümüzde ise av hem kışın hem de yazın gününbirlik yapılmaktadır. Kışın antilop ve ceylan, yazın dağ koyunu ve keklik avlanırdı. Av genellikle erkeklerin eğlence amaçlı yaptıkları bir eylemdir. Av sırasında da obada olduğu gibi çadırlar kurulur, avlanan hayvanların

etinden yemekler yapılır ve içkiler içilir. Kaşkaylı aşiret reisleri, diğer komşu çadırlardan Kaşkay erkekleriyle beraber ava çıkarlardı. Bazen av törenine obadaki birçok aile de toplu olarak katılırdı. Sanki bir süvari ordusu gibi deve ve atlar üzerinde hareket edilirdi.

Bürokraside sınır tanımayan eğlence olarak görülen avlanmak, sade (sıradan) halk için farklı şekillerde yorumlanmaktaydı. Hatta halk arasında olan inanca göre ilhanlar çok av avladıkları ve bu hayvanların ahını (beddularını) aldıkları için hanlıkları elinden gitmiştir. Bu anlatılardan da görüldüğü gibi, sade halk arasında ava yüklenen anlam mitsel özelliğini korumuştur. Halk arasında ava yüklenen anlam, bu usul va kaideler, Kaşkay toplumu arasında günümüzde de korunmaktadır.

Fettane Muradi Karakani, “Allıncak Ulduzu” eserinde düğünden önce kürekenin avlanması geleneğinden bahsetmektedir: “Bayram oymağunda béle idi ki göregenler bir gün toydan kabağ yaraqlanmış, ovlağa çıhasıdı. Néye ki bir yağı қоç ovlayasıdı ki gelin ayağı ucunda, girdege giren çağı, pay endâz eyleye” (Enkin, 2011: 77). Modern çağda ise bu gelenek artık devam etmese de avcılık sadece av avlamak ve eğlenmek amacıyla yapılmaktadır. Kaşkaylar arasında deyim vardır “Tüfeksiz Kaşkay olmaz, obada yaşıyor ve tüfeği yoksa hırsızdır derler” (K.K.38). Avcılık araç gereçleri her çadırdaki bulunur. “**Debbe**”, barut kabıdır. “**Halhal**”, içine kapsül konularak belden asılır ve deriden yapılır. “**Silah kabı**”, bu kap da deriden yapılır ve kesici olan el bıçakları, kılıç, çakı konulur ve belden asılır.

3.6.3.15.18.23. Dini Günler, Bayramlar ve Törenlerle İlgili Halk İnanışları

3.6.3.15.18.23.1. Bayram İnanışları

Toplumların kutladığı tüm bayramların dini veya milli bir inanıştan ortaya çıkması muhtemeldir. Türk toplumlarının milli değerlerini koruyan bayramları da genelde tabiat ve doğayla ilgili inanışlara dayanmaktadır. Bayram kelimesi Kaşgarlı sözlüğünde “bedhrem” (Oğuzcada “beyrem”) şeklinde geçmekte olup “bayram, sevinç, eğlence günü” anlamlarına gelmektedir (Atalay, 1985: 176). Çin kaynaklarında da ilkbahar ve güz bayramlarının devletin resmi bayramı olduğuna dair bilgiler yer almaktadır (İnan, 1986: 97). W. Eberhard, “Çin'in Şimal Komşuları”

adlı eserinde atalara, yer-sulara ve Gök Tanrı'ya kurban verilmesinden ve orman çevresinde at yarışları eşliğinde törenler yapıldığından söz etmiştir (Eberhard, 1996: 76).

Bayramlar-törenler köken olarak incelendiğinde hepsinin kökeninin çok eski çağlara kadar uzandığı görülmektedir. İsmayilov, bayramların doğa olayları ile ilişkili olduğunu ve ritüel ve mitolojik olarak dört aşamadan geçtiğini söylemektedir:

1. Mit aşaması
2. Ritüel aşaması
3. Tören aşaması
4. Bayram aşaması (İsmayilov, 2009: 3).

Eberhard Zangger ve Rita Gautschy, Emilia Masson ve Seeher'in verdiği bilgilere dayanarak, Hititlerde de yılda bir defa, “**kış gündönümü**”nde Yazılıkaya'daki kutsal bir meclisin toplandığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, hava tanrısının ikametgâhında, “**ilkbahar**” ve “**güzdönemi**” ile ilgili Hitit bayramlarının kutlandığını kaydetmişlerdir (Zangger, Gautschy, 2019: 10).

Bu bilgilerden de yola çıkarak eski toplumlar için gündönümü olaylarının çok önemli olduğunu ve ayinsel nitelik taşıdığını görüyoruz. Törenlerde yapılan ayinler sırasında söylenen manzumeler tahlil edildiğinde bunlarda ilkel insanın doğayla ilgili düşüncelerinin betimlendiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu da bu şiirlerin ayin ve ritüellerin bir parçası olduğunu göstermektedir. Mit dönemini yaşayan tüm toplumlar mitlerin izlerini ritüel ve törenlerde pekiştirerek bayrama dönüştürmüşlerdir. Bazı inançlar ise mit olarak kalmış, ritüel ve tören mahiyetini kaybetmiştir. Kaşkaylarda törensel mahiyetini kaybetmeyen “Çile gecesi” de bu törenlerdendir. Bu gece göçebeler arasında çok önem verilerek kutlanmaktadır. Kışın zorluklarından yorulan halk, kışı yolcu etmek ve yazı karşılamak için bu törenleri yapmaktadır.

3.6.3.15.18.23.2. Çille Gecesi

Eski Türk halklarında doğa ve doğa olaylarına saygı duyulması, onların mitolojilerinde tabiat kültlerini yaratmıştır. Doğa olaylarını ve mevsim değişimlerini kutsamak amacıyla törenler yapmışlardır. Bu törenler halkın uzun zaman süren gözlemlerinin sonucu ortaya çıkmıştır. Kozmik dünyayı, doğayı gözlemleyen

insanlar bu değişimlerin sebebini güneş, ay ve yıldızlarla ilişkilendirmişlerdir. 12 hayvanlı Türk Takvimi, Türklerin kozmik dünyayla ilgili düşüncelerini yansıttıkları en önemli keşifleridir. Bu takvim, dünyanın güneş etrafında dönmesine göre hesaplanmaktadır.

“Bu Türk takviminde oniki yıl bir devreyi (40), her beş devre de (12x5: 60 yıl) bir "çağ"ı oluşturmaktadır. Bu oniki yılın her yılı bir hayvana nisbet olunmuş, bu hayvanların her birinin de ait oldukları yılların kaderini yönlendirdiklerine inanılmıştır.” (Çay, 1985: 15). Eski Türk takviminde de yer alan bazı adlandırmalar, günümüz Kaşkay göçebelerinin halk takviminde yer alan hayvan menşeli adlarda korunmaktadır.

Kaşgari sözlüğünde konargöçer olan ve Müslüman olmayan Türklerin takvimleri hakkında şu bilgi verilmiştir: “*Konar-göçer olan ve Müslüman olmayan Türklerin yılı dört kısma bölerek her üç aya verdikleri ad aşağıdaki gibidir: 1) İlkbahara Oğlak Ay 2) Son bahara da Uluğ Oğlak Ay 3) Yaz ortası olan Ulug Ay gelir. Nimet bol olur.*” (Atalay, 1985: 347). Buradan gördüğümüz gibi “Yaz Ortası Ulug Ay”, baharın gelmesi ve nimetin bollaşması olarak tanımlanmaktadır. Fakat yaza kavuşmadan önce sonbahar-kışın, “Ulug Oğlak Ay”ın zorluklarının aşılması gerekirdi. Kaşkaylar arasında da kış mevsimine “oğlak ölen ay”, yaz mevsimine ise keçiler ilk yavrularını verdikleri için “oğlak doğan ay” derler. Kaşkaylar için keçi her mevsime ve zor hayat şartlarına dayanıklı olmasından dolayı göçebenin bereketi olarak görülür. Oğlak-keçinin yavrusu teke ise erkek keçidir. Hem Kuzey hem de Güney Azerbaycan’da da yazın gelişinin sembollerinden birisi keçidir.

Güney Azerbaycan’da Novruz’a on gün kala “Tekeçi mərəsimi” yapılır. Ağaçtan yapılan teke korkuluk süslenir, boynuna zil asılır ve çocuklar bu korkulukla ev ev gezerek hediye toplarlar (Nevruz Bayramı Ansiklopedisi, 2008: 183).

Boratav’a göre, soğukların uzun sürmesi türlü zararlara, kış erzakı ve yakacağı tükenmiş evler için büyük sıkıntılara yol açar. Mevsimlik törenler de hava şartlarını doğrudan doğruya etkileme yahut kışın yaza dönüşünü haber verme ve bunun sevincini kutlama amaçlı yapılmıştır (Boratav, 1973: 142).

Azad Nebiyev, “**Neğmeler, İnançlar, Alkışlar**” eserinde mevsim törenlerinin doğa olayları ile ilişkili olduğunu ve ilkel insanın güneş, su, toprak, yağmur, yıldırım, gözyüzü veya yerdeki doğa olaylarıyla ilgili tüm inanç ve itikatlarının sonucu

olduğunu söylemektedir. Çille, Nevruz törenlerinin de kışın bitmesi ve ilkbaharın gelişile ilgili olduğunu söylemektedir (Nebiyev, 1986: 8).

Tatar araştırmacısı Şarafutdinov, “Тенгрианство Как Один Из Факторов Формирования Традиционной Культуры Татарского Народа” (Tatar Halkının Geleneksel Kültürünün Oluşmasındaki Faktörlerden Bir Olarak Tengricilik) adlı makalesinde eski Türklerde yılın güneş kültüne göre üç mevsim olarak bölünmesine değinerek, yılın başlangıcı ve mevsimleri şu şekilde bölmektedir. Yılın başlangıcı, yani ilk dönem “bahar”olarak kabul edilir. Ekinoks (Tatarlar arasında Sabantuy denir), ikinci dönem yaz gündönümüdür (Jien derler), üçüncü dönem, kış gündönümüdür (Nardugan derler).(URL-77)¹⁰¹

Kaşkaylar ve özellikle göçebe olan kesimlerde her mevsimin başlangıcı bir törenle kutlanmaktadır. Kış mevsiminin hem başlaması (Çille gecesi) hem de bitmesi (Çille beder) özel bir törenle kutlanır. Kaşkay Türklerinin halk takviminde kış ayı “**Büyük Çille**”, **Küçük Çille**” ve “**Çarçar**” diye adlandırılan üç dönem olarak adlandırılmaktadır. Kış ayının ilk kırk günü “**büyük çille**”dir ki halk arasında bu döneme “**Kara kış**” denir (Fars takvimiyle Day ayının 1. gününden Behmen ayının 10’una kadar sürer). Bu gece, güz mevsiminin son gecesi, kış mevsiminin ilk gecesidir. Bu gece, “**Çille gecesi**” veya Farsça adıyla “**Şeb-i Yelda**” merasimi, kış bayramı olarak (kış gündönümü) kutlanmaktadır. Büyük çille, kırk gün sürer. “**Küçük çille**” veya “**Kışın oğlan çağı**” denir ve yirmi gün sürer, şubat ayının 20’sine (Fars takvimiyle Behmen ayının 11. gününden İsfend ayının 1. gününe kadar sürer) kadar bitmiş sayılır. Bu dönemde kışın zorluklarının bitmesinin kutlanması olan “**Çille beder**” (“kış bitti” anlamına gelir) merasim kutlanmaktadır. Ondan sonra kara yaz denilen dönem başlar. “Kara yaz”, bahar ile kış arasında bir aracıdır. Ovalar tam yeşillenmemiş, havalar hala soğuktur, bu yüzden de bu döneme “**kara yaz**” derler. “**Kara yaz**” ın ilk on günlük döneminde ise “**Çarçar**” ve “**Garı hayhayı**” derler. Gerri ninenin kışı geri getirme çabasıyla keskin soğuklar kendini gösterir. Bu gerri-yaşlı kadına “kış gerrisi” de denilir. Elinde sopası ve kirman denilen ip topası olan bu kış gerrisi (mart karısı) gelince “Çarçar” başlar. İnanca göre bu yaşlı kadın çok çirkindir ve elindeki hollayı (sopayı) dağa doğru atar ve bu zaman

¹⁰¹ URL-77: D. R. Şarafutdinov, “Тенгрианство Как Один Из Факторов Формирования Традиционной Культуры Татарского Народа”, 2005, <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=9114776> (22.12.2021).

kar yağar, tekrar soğuklar başlar, ne zaman ki, sopayı götürür karlar erimeye başlar. Miladi takvimle Mart ayının sonuna yakın başlayan soğukları da bu karının getirdiğine inanılır.

Yani kışla yazın savaşı başlar ve yaz kışı, güneş karanlığı yener, sonra “**Nevruz Bayramı**”, yazın, sıcakların gelişi (yaz gündönümü) kutlanır.

“**Çille gecesi**”, 21-22 Aralık gecesi kutlanmaktadır. Türk kavimleri arasında özellikle Oğuz Türkleri arasında, Afganlar ve Farslar arasında da tantanalı merasimlerle kutlanmaktadır. Türkler kışın en uzun gecesine “Çille Gecesi” (Nardugan), Farslar “Yelda Gecesi” derler. Bu gece yılın en uzun gecesi ve en kısa gündüzü yaşanmaktadır. Bu gecedan sonra gündüzler uzamaya başlar.

İran Türkleri günümüzde güneş yılına dayanan “Celali Takvimi”, “Celiliye”, “Tarih-i Celali” takvimini kullanmaktadırlar. Bu takvime göre de “21 Aralık” kışın en sert dönemi olarak tanımlanır. Çile gecesi, en keskin rüzgârlı geçen kış gecesidir. Bu gece Kaşkay Türkleri arasında da kutlanan önemli gecelerdendir. Bu gecede yemekler, aşlar yapılır, nişanlı kızlara hediyeler gönderilir, obadaki herkes bir araya toplanır, eğlenceler yapılır. Bu gecenin özelliği sofrada karpuz ve narın yenilmesi, baklagillerden oluşan pilav yapılmasıdır (K.K.5, K.K.7, K.K.24, K.K.45).

Bildiğimiz gibi “nar”, Moğolcada güneş demektir. Bunun sebebi ise kırmızı olan her şeyin güneşle ilişkili olması ve mutluluk ve şans ifade etmesidir. Aynı zamanda nar yeme inancı, aslında Türklerin eski yurtlarından kendileriyle birlikte getirdikleri “Nardugan” adından kalmaz. Ad benzerliğinden dolayı nar meyvesi bu geceye özgü meyve olarak yaşatılmıştır.

Sultangaraeva, “Kış Gündönümü - Yeni Bir Zamanın Başlangıcı” adlı çalışmasında Başkurt halklarının dünya görüşünde kışı, doğanın geçici ölümü olarak nitelendirir. Nardugan, Kara Kön’ün bayramı olarak adlandırılır. Başkurtlarda kış ayı, şiddetli soğuk için “**kara kön**” (kara gün), “Кара Кояш” (kara güneş) derler. Aralık ayının 22.sinde kutlanan bu bayramda özel dualar edilir ve dilekler tutulur. “Nar, Nar, Narina, Rəhmət hezgə, bayan! Maldaryfyz tyl yəyhen.” Burada nar güneştir ve narın adı altında Güneş Ana (Nar İnə) kastedilmiştir. Burada insanların bir araya toplanmasını, yemek yenilmesini, kötü ruhlara karşı birleşilmesini ve korunmayı sembolize eder. Nardugan’ın simgesi Avrupa kültürüne geçen “Neol baba” adı ile adlandırılan Başkurt folklorunda boz sakallı yaşlı adam “Kar Baba”,

kışın, soğğun ve karın koruyucusudur. Kışın soğukta yolunu kaybedenlere yardımcı olur (Sultangaraeva, 2012: 155-159). Bu “Kar Baba” tipi, Türk halklarının folklorlarında zor durumda olan insanlara yardımcı olan ak sakkalı dervişler ve Hz. Hızır olarak karşımıza çıkar.

3.6.3.15.18.23.2.1. Çille Beder Töreni

Küçük Çille (15 Şubat’ta) denilen dönemde ise Kaşkaylar arasında kışın bitmesinin simgesi olan “Çille Beder” merasimi yapılmaktadır. Bu merasim, kışın zorluklarının bitmesini kutlamak amacıyla yapılmaktadır. Hayvancı kavmin doğayı etkilemek amacıyla doğadan sıcaklık istemesidir. Türkler ateşi güneşin yerdeki simgesi olarak gördükleri için ateş aracılığıyla arınarak ve ateş etrafında dualar ederlerdi. Hatta Kaşkaylar ateş etrafında güneşi temsilen sağdan sola doğru dönerler. Güneş gökyüzünde olduğu için ilkel dönemlerde Tanrı olarak görülmüş, daha sonraki dönemlerde ise Tanrı kadar kutsanmıştır. Şimdi de Kaşkaylar arasında güneşe saygı ve tazim vardır, güneş bulutlar arasında kaldığında, güneş tutulduğunda kanlı kurban verirler, demir ve bakır aletlerle ses yaparlar. Güneşe yemin etmek, and içmek (“Gün hakkı”, “güne and olsun”) hala güncelliğini korumaktadır.

Ateş yakılması, ateş etrafında dualar edilmesi, doğanın kutsanması gibi özellikleriyle bu tören Kaşkay Türklerinin “Çille Beder” merasimine benzemektedir. “Çille Beder” töreni, Kaşkaylarda Nevruz’dan önce Şubat ayında kutlanır. Kaşkay göçebeleri arasında bu merasim dağda yapılır. Tören güneş doğmadan başlar, geceye kadar devam eder. Amaç itibariyle de hayvancı kavmin, bolluk ve beraketinin çağrılması ve zorluklardan kurtulmasının kutlanmasıdır.

Türk halkaları göçebe oldukları için sürekli yer değiştirmiş ve farklı iklim şartlarıyla karşılaşmışlardır. Bu yüzden de zamanlama olarak bazı törenlerin kutlanmasında da zaman ve adlarda farklılıkların olması doğaldır. Çünkü Sibirya’daki, iklim şartları ile diğer bölgelerdeki iklim şartları, gece ve gündüzün uzunluğu çok farklıdır. Sürekli soğuk ve kış ayları yaşayan toplum için yazın gelişi ayın niteliği taşıyabilir. Yani doğa olayları arasında çok ciddi fark kuzey

yarımküresinde hissedilmekte olduğu için mevsimsel törenlerin Orta Doğu'dan çıkma ihtimali zayıflamaktadır. Aynı zamanda bin yıllar boyunca devam eden bu göçler sırasında çok şeyler unutulmuş, yok olmuş veya yeniden şekillenerek karşımıza çıkarılmıştır. Bu yüzden de içerik bakımından aynı olan törenlerin farklı adarla, farklı zamanlarda kutlanması, bizi aslî gerçeklikten uzaklaştırmamalıdır.

“Türk halklarının eski mitolojik görüşlerine göre, doğanın faaliyeti baharda başlar, yazın devam eder. Sonbaharda mahsul toplanır ve kışın, hazırlıklarla sona erer. Hayat işlevlerinin en aza indiği kış mevsimi, doğanın ölümü ve “zamansızlık” gibi algılanmıştır. Kış mevsiminin başlangıcından sonuna kadar, dört kez doğanın ölüp, tekrar dirildiğine inanılır. Bu üç aylık, “ölüp-dirilme” dönemi gibi bilinen zaman kesitine, Anadolu’nun değişik bölgelerinde, “Çile-Çile ayı” denilir. Azerbaycan Türkleri de ona, “Çille-çile” dönemi adını vermişler.” (Beydili, 2004: 139-140).

Kaşkay Türkleri de bu döneme “Çille” veya “kışın çillesi” derler. “Çille”nin kelime benzerliğinden dolayı Farsçadaki “çehil”-“kırx” kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Bu kelimenin kırk kelimesiyle ilişkilendirilmesi de büyük çillenin kırk gün sürmesinden dolayıdır. Fakat bu kelimenin Türk halklarının kendi sözcüğünde çil, çille, hastalık, zorluk anlamında kullanılan kelimedenden geldiğini düşünebiliriz. Çünkü kış ayına halk arasında “kara kış”, “büyük çille”, “küçük çille” gibi adlar verilmesi de gösteriyor ki, bu kelime kış ayı ve soğuk, hastalık, zorluk anlamında kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde zorluk ve sıkıntı çekmek anlamına gelen “çille çekmek” deyimini kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesine “çile çekmek” olarak da çevrilebilir.

“Çil” kelimesi, “topal-çil-(şil)”, engelli, hastalıklı insanlar için kullanılmaktadır. Çile, dert, tasa anlamında da kullanılmaktadır. Aynı zamanda çil-çil, deri hastalığıdır. Azerbaycan’da “Çıldag” diye adlandırılan ve kutsallığına inanılan bir mekânlar ve çıldakçılar vardır ki, nazara uğrayan, korkan, çille basan, cinli kişileri şifa bulmak için bu ocaklara götürürler. Bu bir nevi “çil” hastalık, korkuluk, “dağ” (sıcak ateş) anlamındadır. Çıldakçılar hastaları hafif ateşle yakma usulüyle tedavi ederler. Bu kelimenin de çil kelimesi ile ilişkilendirilmesi mümkündür.

Cin çarpan veya ciddi bir kazadan korkan birisine sıcak ateşle yapılan korku çıkarma yöntemidir. Amaç, “çil” diye adlandırılan kötü ruhları uzaklaştırmaktır.(URL-78)¹⁰²

Türkçe Sözlük’te de çıldak kelimesi “ateşle dağlamak” ve “cin kovmak” anlamında kullanılmaktadır. TDV İslam Ansiklopedisi’nde “Çile, nefsanî arzulardan kurtularak ruh temizliğine ermek için girişilen sıkı perhiz ve mahrumiyet dönemi anlamına gelen tasavvuf terimidir.” (Eraydın, 1993: 315-316). Kaşkay Türkçesinde ise bu kelime “çille basmak”, “çilleye düşmek” “ağırılık, derd, hastalık” anlamlarında da kullanılmaktadır. Cin vurmuş, vurgun vurmuş kişiler için “çillebeder” olmuş derler. Torak altında geçirmek gerekir (K.K.66). Kaşkaylı araştırmacı üstad Laçın Baharlı, çil kelimesinin soğuk, hastalık, iki tonlu boya, parlayan, çil keklik (büyük keklik) anlamlarında kullandığına dikkat çeker. “Çil” kökünden çiling kelimesi türemiştir ki bu, meyveleri soğuk vurması olayıdır. Halk arasında da “Güz fesli geçende Çille yeter” derler. Çille kelimesi “çok soğuk” anlamına gelen mübalağa sıfatı olarak da görev yapar. Çillenin evveline “Kur Kur” denir ki çok karanlık anlamındadır. Karanlıkta güneşin olmaması ve soğuk, kış kelimesini karşılar. Çille sonuna ise “Çarçar” derler ki gün doğması ve ışık analımına gelir. Hem çillenin evvelinde hem de çillenin sonunda Kaşkaylar tören yaparlar, eğlenirler (K.K. 63).

Kaşkaylarda kış, çile ve zorluklarla dolu olan bir mevsim olduğu için halk arasında uğursuz sayılan mevsim olarak anılmaktadır. Hala halk arasında çille adıyla yapılan tüm geçiş dönemi ritüellerinde de kırk rakamı ile ilişkilendirilmesi korunsada bu kelimenin Türkçede var olan hastalık ve zorluk anlamından doğması muhtemeldir. Kırk, bildiğimiz gibi Türk mitolojisinde geçiş dönemi sayısıdır. Kaşkaylar, kırk sayısına önem verirler. “**Çile beder**” de kışın kırkinci gününün sona ermesidir ve bir geçiş dönemidir (K.K.1).

Kaşkay Türkleri “**Çille beder**” töreninde hem davarları-hayvanları hem de insanları kışın zorluklarından kurtulmaları için ateş arasından geçirir ve birçok ayin icra ederler. Yanan ateşlerden koyun sürülerini geçirmek ve ateş arasından geçen son koyunu kurban etmek, hayvanları bahara ve ilkbahara hazırlamaktır, arınmadır.

¹⁰² URL-78: <https://www.adasozluk.com/post/word/show/all/%C3%87ILDAQ> (22.12.2021).

Kaşkay inancında Müslümanların kutladığı “Kurban Bayramı” mollalar arasında kutlanır ve kurban kesilir (K.K.49). Oba ve aşiretlerde yılda bir kere gerçekleştirilen ve önem verilen kurban ayini “çille beder” gecesinde kesilen kurbandır. “Çille beder” gecesinde herkes kurban keser ve kurbanla kötülüklerden, hastalıklardan korunduklarına inanılır. Bu yıldan diğer yıla kadar olan dönem arasında başlarına gelecek kötü olayları uzaklaştırmak, kış yurdundan yaz yurduna göç etmek için kışın zorluklarını atlatmak, geçmek, çilleden kurtulmak amacıyla çille gecesinde kurban keserler. Çille beder töreni İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında kışın sonunda yapılan bir tören olarak kutlanır ve onlar bu günde “çille qovan tongal” (çille ateşi) yakarlar. Aynı zamanda Nevruz bayramından önce yapılan bu törenin asl önemi çille kesme veya çille çıkartmadır. Folklor ürünlerinde de hala bu “çille kesme”, kışın zorluk ve hastalıklarını insanlardan uzaklaştırmak anlamında bir ayin olarak yapılmaktadır. Günümüzde büyük çoğunlukla göçebe ve yarı göçebe kesimlerce kutlanan bu törenler, şehirleşen Kaşkaylar arasında sadece deyim olarak varlığını korumaktadır. “Çille çıkarmak” sabaha kadar uyumayan kişilere neden uyumadın “çille mi çıkardın”, “çille beder” miydi derler. Bu da kelimenin törensel anlamından ileri gelmektedir. Çünkü çille beder, çille çıkarmak gece yapılan bir ayindir ve insanlar gece boyunca ayini yapar, eğlenceler yaparlar ve uyumazlar. Benzer deyim aynı anlamda Azerbaycan Türkleri arasında da kullanılmaktadır.

“Çille kesme”, ilkel anlamından kısmen uzaklaşarak günlük hayatın zorlukları zamanı da yapılmaktadır. İş müşküle düşen birisine çilleye düşmüş derler. Bu çilleyi kırmak için ayin yaparlar. “Hazret Süleyman eşqine, Cin qızı Mercan Hökmüne, Beni ademden, beni heyvandan, Cinden, Şeytandan, Axar Sudan, Köklü Ağaçtan, Dibli Qayadan, Yeddi yolun ayrıcından, herkesin çilesine düşübse “Çilleni kestim” denilerek, iki ayağın baş parmaklarına bağlanmış beyaz ip kesilerek, başı üzerinden su dökülerek ayin tamamlanmış olur.

Kaşkaylarda “Çille beder” töreni şubat ayının 15’inde yapılmaktadır. “Çille beder” gecesi çadırlar renkli bayraklarla süslenir, kız- gelin el elvan giysilerini giyerler, ateş etrafına toplanırlar, haley-(halay) oynarlar. Yakılan ateş arasından önce insanlar, daha sonra da hayvanlar geçirilir. Ses veren insanlar, demir kapları çömçeleri vurarak bu “çille geçer kış geçer, yaz yurduna el göçer” derler. Bayrama (Nevruz bayramı kastediliyor) yakın el obaya şadlık gelir derler. Ateşten en son

geçen kişi elinde su dolu kapla sudan geçer ve bu yılın da yağışlı bereketli olmasını dileyerek suyu etrafa serper. Hayvanların baş kısmı kırmızı boyalarla boyanır. Daha sonra saz ve nağara-davul eşliğinde çobanlar hayvanları ateş içinden geçirirler. Kaşkayların inancına göre ateşten geçen hayvanlar hastalıklardan korunmuş olur ve gelen yılda iyi oğlak kuzu doğururlar. Yazın gelişiyile hayvanların da artımı başlar, bu döneme **oğlak doğan** vakti derler. Bu çile merasiminden sonra oba, **kış yurdundan yaz yurduna** göçer (K.K.4).

Çille basması kışlakta yapılan bir merasimdir, çünkü göçebeler genelde **sekkiz ay** kışlakta, **dört ay** yaylakta yaşarlar. Kışlak yurdunun da içinde oba iki defa yurt değiştirir. Payız yurdundan kış yurduna, buradan da yaz yurduna giderler. Kış yurdunda yapılan bu merasimde halk, kışın zorluklarından kurtulmak, hastalıkları uzaklaştırmak için iki ateş arasından hem kendisini hem davarları geçirir (K.K.3). İki ateş arasından geçmekle birlikte bazı aşiretler hem davarları-hayvanları hem de kendileri için yeraltında, toprak altında tünel gibi bir yer yapar, oradan hem hayvanlarını hem de kendilerini geçirirler, sonra da kurban keserler. Bu merasime “ilden ile” derler (K.K.25).

Bu “çille beder”, oba kış yurdundan yaz yurduna göçmeden önce yapılan bir törendir. Bu törenden önce on dört on beş yaşlarında bir kız çocuğu boya (renk) düzeltir ve kırmızı veya mavi boya yapar ve davarları yani koyun ve kuzuları, keçileri bel kısımlarından boyarlar. Güneş battıktan sonra ağıl kapısı (hayvanların yattıkları yerin kapısı) önünde ateşler yakılır ve önce davarlar, sonra da insanlar bu ateşten geçerler. İnanca göre bu ateşten geçen çille ve marazlıktan uzaklaşar, çilleden çıkar. Hayvanlar geçtikten sonra en son geçen hayvan kurban edilir. Hayvanların hepsinin bu ateşten geçmeleri gerekir, eğer bir hayvan bu ateşten geçemezse o hayvanı işaretlemek için gırxlık denilen makasla yünündan keserler. Derler ki, bu hayvana “çille düşmüş”, “marazdır”, ona göre de bu hayvanı sürü içine katmazlar ve satarlar. (K.K.5).

Fotoğraf 59: Çille beder- Çille Çıkarma töreni

Çille töreni kışın 40. veya 45. gününde yeni Şubatın 15. gününde yapılmaktadır. Bu uygulama ve inanç göç döneminde yapılmaktadır. Ateş yakılır, önce insanlar daha sonra hayvanlarla birlikte çobanlar kil çekerek (zılgıt çekerek) ateş arasından geçerler. Demir kaplar birbirine vurulur. Böylece gelecek yılın salim bir yıl olacağına, ateşin bütün kötülükleri götüreceğine inanılır (Kalafat, 2007: 2: 43).

Ateşin kötülükleri temizlemesi inancı, Kazak bozkırlarında yaşayan göçebeler arasında da yaşatılmaktadır. Göç yolculuğu başlamadan önce büyük bir ateş yakılır ve insanlar bu ateş arasından geçerler.

Hem “çille gecesi”nin hem de “çille beder”gecesinin en önemli simgesi, karpuz ve nar kesilmesidir. Bayram günü, bütün evlerde çille karpuzu kesilmesi geleneği vardır. Bildiğimiz gibi karpuz sıcak dönem meyvesidir. Bu meyvelerle sıcaklık ve bereketin çağrılması amaçlanmıştır. Çille karpuzu, kış aylarının soğukunda bozulmasın diye saman içinde saklanardı. Bu gelenek, İran Türklerinin hemen hepsinde icra edilir. Kuzey Azerbaycan’da ise bu merasim İran sınırına yakın olan Nahçıvan bölgesinde benzer inançlarla kutlanmaktadır.

3.6.3.15.18.23.3. Nevruz

Nevruz, Türk dünyasının genelinde baharın gelişinin kutlandığı bayramdır. Bayramların kökeni mitlere dayansa da günümüzde bu bayramlar törensel olmanın yanı sıra eğlence amacıyla kutlanmaktadır.

“Bayramlar, bir toplumun kültürünü yansıttığı, yaşattığı ve aktardığı günlerdir. Değer aktarımından eğlendirmeye ve eğitmeye kadar pek çok işlevi olan bayramların toplumu bir arada tutma ve kaynaştırma işlevi de vardır.” (Aça vd., 2019: 211).

Nevruz, İranın genelinde toplu halde kutlanan resmi bir bayramdır. Özellikle İran Türkleriyle Kaşkay Türklerinin yaşadığı bölgelerde bu bayram günü yapılan bazı inanç ve ritüeller vardır ki, İran’ının genel kutlamalarından farklılık göstermektedir. Kaşkaylar Nevruz’u doğada kutlarlar. Bu bayramın kökeni de Türklerin doğayla ilgili yaptıkları törenlerden şekillenmiştir. Nevruz aslında bir gece şeklinde kutlanan tören değildir. Yukarıda da bahsettiğimiz “çille gecesi” de aslında Nevruz’un bir parçasıdır. Fakat zamanla bunlar unutulmuş ve parçalar halinde kutlanmaya devam etmiştir. Bazı bölgelerde bu çille adı farklı İslami adlar altında kutlanmaya devam etmektedir. Azerbaycan Türkleri “çille bederi”, “Xıdır Nebi” adı altında kutlarlar.

A.Nebiyev’e göre “Hıdır Nebi” töreni, küçük çillenin son merasimidir. Sıcakların istenmesi amacıyla Şubat ayında yapılmaktadır. Bu törenin ne Arap ülkeleri ile ne de Hz. Hıdır’la bağlantısı vardır. Çünkü iklim şartlarından dolayı da bu törenin çıkış yeri soğuk bölgelerdir (Nebiyev, 1986: 47). Kaşkay Türklerinde ise bu törenin benzeri Şubat ayında kutlanan “çille beder” törenidir ki, bu tören de kışın bitmesinin kutsanması ve sıcakların gelmesinin istenmesidir. İkinci tören ise Nevruz bayramından önceki gün yapılan “Alaba” veya “Alapa” törenidir. Bu törende herkes tağ ağacı denilen dağdağan ağacından kesilen dallara üç veya beş çaput bağlar ve onu koyun yağında ıslatarak yağlı çaputları yüzü doğuya taraf tutarak dilek tutup yakarlar. Bu çaputlara “**pilte**” denilir (K.K.7). Yakılan bu çaputların anlamı, sıcaklığın istenmesidir. Yazın gelişinin sembolik olarak çağrılmasıdır.

21- 22 Mart, “Nevruz Bayramı”nın kutlandığı gün astronomide de önemli bir gündönümdür ve bu gün gece ve gündüz eşitlenir. Bildiğimiz gibi dünyada farklı mevsimlerin görülmesinin nedeni gün dönümleridir. Bu gün dönümlerinin de en çok gözlemlendiği yer, kuzey kuşağıdır. Yaz gündönümü **21 Haziran**, kış gündönümü **21 Aralık**, sonbahar ekinoksu **23 Eylül**, ilkbahar ekinoksu **21 Mart**’ta gerçekleşmektedir.

21 Mart günü ekinoks-yani gece ile gündüz eşitlenmektedir. “Ekinoks kelimesinin kökeni Latince *aequinoctium* (*aequi-* “eşit” ve *-noct* “gece”) kelimesine dayanır ve ekinoks dünya genelinde gece ve gündüz sürelerinin eşit olduğu gün olarak bilinir. Ekinoks, aydınlanma çemberinin kutuplardan geçtiği anda gerçekleşen bir olaydır. Güneş bu anda Kuzey Yarımküre’yi ve Güney Yarımküre’yi eşit miktarda aydınlatır. Bu olayla birlikte gece ve gündüz birbirine eşitlenmekte hem kuzey hem de güney kutbu aynı anda gündoğumu hattına girmektedir.”(URL-79)¹⁰³

Yani “Nevruz”, İran coğrafyasında yaşayan halklar için “yılbaşı” olarak kabul edilmektedir. Türk dünyasında ise Nevruz ilkbaharın gelişinin kutlanması törenidir. Bu güne Kaşkay Türkleri de çok önem verir, bu günde yaratılışın, dünyanın düzeninin yenilendiğine-güncellendiğine inanırlar. Bu yüzden de yeni yıl töreninde yeni elbiseler giyilir, ev için yeni eşyalar alınır, yenilenmiş pınarlardan su getirilerek evlere serpilir (bu gece doğanın ve suların da yenilendiğine inanılır), tek kelimleyle yenilenmeye gayret edilir.

Bu inanç, Sibirya Türklerinin de gözlemlenmektedir. “Yılın başlangıcı, yaratılışın başlangıcı olarak algılanmaktadır. Dünya her sabah, geniş anlamda ise her yıl "yeniden yaratılıyordu.” (Lvova vd., 2013a: 35).

Hakaslar arasında da “**çıl pazı**”- “**el başı**”, yılbaşı anlamına gelmekte ve 22 Mart günü kutlanmaktadır. Eski göçebe hayatı yaşayan tüm kavimler için kış ayı soğuk ve zorlukların yaşandığı, kıtlığın kendisini gösterdiği bir dönem olduğu için yazın gelişi her zaman ayin ve ritüellerle kutlanmıştır. Büyük bir çam ağacı altında insanlar toplanır ve üç yöne taraf ateş yakarlar. Doğu taraf kutsal sayıldığı için burada yakılan ateş iyi bir yaşam ve kader içindir, güney batı tarafında yakılan ateş yemek yapmak içindir. Kuzey batı tarafında yakılan ateşe “Çalama” denilen siyah

¹⁰³ URL-79: <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/ekinoks-nedir> (18.08.2021)

yağlık veya kurdele düğümlenerek atılıp yakılır. Siyah kurdele, kişinin geçen sene içinde yaşadığı sıkıntıları, hastalıkları ve şanssızlığı simgeler. Burada beyaz, kırmızı ve mavi kurdeleler de vardır. Beyaz kurdele saflığı, temizliği; kırmızı kurdele güneş, yaşamı ve refahı; mavi ise gökyüzünü, kozmik dünyayı üst dünyayla bağlantıyı simgeler. Bu kurdeleler dilekler tutularak kutsal “hazyn”, Rus dilinde “beryezi” denilen Huş ağacına bağlanır.(URL-80)¹⁰⁴

İran takvimine veya Selçuklu Celali takvimine göre ilkbaharın başladığı gün ve güneşin koç burcuna girdiği miladi 22 Mart, Rumi 9 Marta denk gelmektedir. Bu günde, yani 21 Martta güneş 365 gün döngüsünü tamamlar ve ilk çıktığı yere geri döner. İlkel insan bu döngünün bilimsel açıklamasını bilmesede de mevsimlerin değişimini, güneş ay ve yıldızların konumuna göre doğadaki değişimleri gözlemlemişler.

İnsanlar yeni doğan ayın şekline de bakarak tahminler bulunmuşlardır. Yeni doğan ayın ucu aşağıya doğruysa yağmurlu yıl olacağı anlamına gelir, yukarıya doğru ise kuraklık olacağı anlamına gelir. Halk meteorolojisi olarak bu tahminler Kaşkay Türkleri arasında hala yaşatılmaktadır. Onlar da yeni doğan ayın şekline bakarak hava durumu ve yağmurla ilgili yorumlar yaparlar. Bu toplumda ilkel meteorolojisi bilgileri, ataları kullandıkları bilgiler, günümüzde de gerçekliğini kaybetmeden kullanılmaktadır.

Nevruz’un etimoloji ve kökeniyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Azerbaycanlı araştırmacı Azad Nebiyev, “Novruz Bayramı” adlı eserinde bu bayramın, Ömer Hayyam’ın “Nevruznamesi”nde İran padişahı Cemşid’in adına bağlandığını, “Şahname”de İran takviminin ilk ayı olarak gösterildiğini, bazı kaynaklarda ise Zerdüştlükle ilişkilendirildiğini söyler. Şiilerin ise bu günü Hz. Ali’nin tahta çıktığı gün olarak kutladıklarından bahsetmektedir (Nebiyev, 1990: 3-7).

Mahmut Takî Zehtabî, Nevruzun doğanın uyanışı ve yeniden canlanmasıyla ilişkili olduğunu ve daha eskilerde, M.Ö. 2500-3000 yıllarda yaşayan ve Orta Asya’dan göç eden halklar tarafından bölgeye getirildiğini söylemektedir. Nevruz sözü, Farsçadan alınmasına bakmayarak bu yerlerin insanları arasında özellikle de

¹⁰⁴ URL-80: <https://tatarkamlivejournal.com.turbopages.org/tatarkam.livejournal.com/s/87693.html> (03.11.2021)

Azerbaycan ve Hemedan diyarında özel kutlanan milli bir bayramdır (Zehtabî, 1378 (1999), 770).

Abdulhaluk M. Çay, “Türk Ergenekon Bayramı Nevruz” adlı eserinde, bu bayramın kökeni Türkler için Ergenekon’dan çıkış günüdür. “Ergenekon” veya “Bozkurt” bayramı olarak kabul edilen bu gün, aynı zamanda Türklerdeki tabiat kültü ile ilişkilidir (Çay, 1985: 7). “Ergenekon” kelimesi, “yeni gün” anlamına gelmektedir. “**Erken** – **ergen**”, sabah erkenden uyandım, güneş doğumundan önceki zaman dilimini ifade eder. “Kon” veya “gon” ise gün gelimesinin ilk versiyonudur. Gecedan sonraki yeni günün başlanmasını ifade eder.

Azerbaycanlı araştırmacı Kheyber Göyyallı, Nevruzun kökeninin Sümerlerden kaynaklandığını ve Sümer yazıtlarında da yazın ve yeni yılın başlanmasının kutlandığından söz edildiğine dikkat çekmektedir. Göyyallı, yaz ayında yapılan bu merasimin, mahsulün bol olması ve hayvan artımı, insan artımının olması niyetiyle Sümer’in başkendi sayılan Ur şehrinde Ay Tanrısı “Nanna Sinin” mebedi önünde yapıldığına dikkat çekmiştir (Göyyallı, 2015: 7).

A. İnan, Çin kaynaklarının verdiği bilgiye dayanarak Hunların “ilkbaharın ilk ayında Gök-Tanrı’ya, doğu tarafında bulunan tapınakta atalara kurban keserler; sonbaharın ilk ayında Gök-Tanr’ıya kurban âyini yaparlardı, dinî âyinler ve kurban törenleri nizâmnâmeğe göre icra edilirdi.” der (İnan, 1986: 3).

“Nevruz” kelimesinin açılımına baktığımızda da bu kelimenin törenin tarihi kadar eski olmadığı aşıkârdır. “Nevruz”, Farsça bir terkiptir. “Nev” yeni, “rûz” gün, “Nevruz” “yeni gün” anlamına gelmektedir. “Nevruz” adlandırmasının bu bayramın ilk adı olmadığı kesindir, çünkü bu törenlerin kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Aynı zamanda adlandırmadan dolayı kaynaklar bu bayramın kökeni Farslarla ve Zerdüşlûkle ilişkilendirmektedir. Kaynal kişilerimizden Emad Hazreti, bu kelimenin Farsça dil kurallarına uygun olmadığını öne sürerek, eğer kelime Fars terkipli olsaydı “yeni gün” anlamına gelen “rûz”ı “nev” şeklinde olması gerektiğini, Farsçada böyle bir terkinin olmadığını söylemiştir (K.K. 6). “Nevruz” şekline dönüştürülmüş olan bu kelime, muhtemelen Türklerden alınmış ve harfi harfine tercüme edilmiştir.

Nevruz’la ilgili değişik yorumlar olsa da bu törenin kökeni aslında doğayla ilgili eski mitlere ve ritüellere dayanmaktadır. İlkel insanın düşüncesinde doğaya saygı her zaman ön planda olmuştur. Nevruz’un ise tam olarak gece ile gündüzün

eşitlendiği güne, Mart ayının 21'inden 22'sine geçen geceye denk gelmesi, aslında bir doğa olayının kutsandığını düşündürmelidir. Nevruz felsefesi, gece ve gündüz, sıcak ve soğuk, yaz ve kış olarak doğayla ilişkilidir. İnsanın iradesi ve gücü dışında olan doğa olaylarından korkulması ve ona saygı gösterilmesidir. Doğanın uyanışı, kış uykusuna gitmiş sayılan tabiatın uyanması, canlanmasıdır. Eskiden bahar merasimleri ve törenleri, doğal bereketin çağrılması, yeniden dirilişin kutlanması, kurbanların kesilmesi ve toplu duaların yapılmasıyla kutlanmıştır. Doğanın bir parçası olan insan doğa için kurban vererek karşılığında doğadan bereket, sıcaklık ve yağmur istemiştir.

Şamanizm inancının da temeli doğaya dayanmaktadır. Sibirya Türkleri arasında günümüzde de doğaya saygı ve doğaya kurban sunulması inacı yaşamaktadır. Aynı zamanda ilkbahar ve güz bayramlarının devletin resmi bayramı olarak kutsanması ile ilgili bilgiler, Çin kaynaklarında da geçmektedir (İnan, 1986: 97).

Kaşkay geleneklerine göre Nevruz'a 14 gün kala "**Espendan günü**" kutlanmaktadır. Esend, İran takviminde yılın son ayıdır. Esend ayının 16. gününde evlerde temizlik yapılmaya, bayram alış verişine çıkılmaya başlanır. Bu dönemde Kaşkaylar "sebze" adı verilen buğday filizlendirilmesine başlarlar. Salıyı çarşambaya bağlayan gece, güneş batımına yakın ateşler yakılır, yılın son çarşambası adı verilen "çarşamba suri" töreni kutlanır.

"Son Çarşamba'da göçebeler arasında yakılan ateşin etrafı külü dağılmasın diye taşlarla kuşatılır, dilek tutulur. Genelde hayvan isteme dileği tutulur. Yarın ateşten kalan küllerde o hayvanın ayağı izi görünür ve her kes mutlu olur. Bu eylem daha çok çocukları mutlu etmek için yapılır. Aile, çocuklar için deve, koyun ve benzerini alır."(URL-81)¹⁰⁵

¹⁰⁵ URL-81: <http://yolumuzdernek.com/yolumuz-dergisi-2-sayi/> (23.11.2021)

Fotoğraf 60: Nevruz ateşi atreğinde dilekler dilenmesi

Ateş üzerinden geçilerek “Sarılığım sana, kırmızılığın bana” denir. Sarılık, Kaşkaylarda hastalık anlamındadır (K.K.6). Kırmızılık ise güneşe işaret eder; hastaliksız, sağlıklı yıl istenmesi anlamındadır (K.K.17). Azerbaycan Türkleri ise ateş üzerinden geçerken “Ağırlığım gitsin” veya “Ağırlığım, uğurluğum dağlara taşlara” derler (K.K.33). Ağırlık da hastalık anlamındadır. Bu yüzden de bu ağırlıktan, kötü ruhlardan korunma amacıyla söylenmektedir (K.K.33).

Kırgız Türkleri Nevruz bayramında avlularda, meydanlarda **ulu ateşler** yakarlar ve çocuk-büyük demeden herkes ateşten atlar. “Ateşten atlama”, yeni yıla ayak basıldığı bu günde, ateşin, kendilerini fiziki ve ruhi kötülüklerden, hastalıklardan arındırmasını, güç, kuvvet ve ilham vermesini istemeleridir (Cumakunova, 2000: 77-78).

Son çarşamba günü Kaşkay Türkleri arasından Nevruz bayramından bir hafta önce yapılmaktadır. Bu gece bir grup genç bir sepet içine tuz koyarak oba oba, ev-ev dolaşır ve tuz verip karşılığında para alır. Ertesi gün sabah bu parayla alış veriş yapılarak yemek yapılır ve yakınlarla bu yemekten pay gönderilir. “Çarşamba Suri” gününün sabahı subaşlarına, pınar başlarına gidilir ve bu geleneğe “**lal-dinmez**” derler, hiç konuşmadan su getirilir ve o su ev-eşiğe serpilir ki yeni yıla temiz, pak girilsin.

Bu gecenin en önemli özelliği, “heftsin” adı verilen “S” harfi ile başlayan yedi çeşit yiyeceğin (“sumak, sebze, sirke, sincıd (iğde), sarımsak, semeni helvası (buğdaydan yapılan tatlı) ve sikke”) ve Kur’an, mum, elma, boyanmış yumurtaların sofrada bulundurulmasıdır. Aynı zamanda bayrama özel tatlılar olan şirin çörekler yapılır. Semeni helvası yapılır. (K.K.60). Bildiğimiz gibi Türk dünyasında yedi sayısı, kutsal olarak düşünülen sayılardandır. Kaşkaylar arasında da Nevruz sofrasına yedi çeşit yiyecek koyulması dünya bereketlerinin yedi çeşit olduğuna inanmaktan kaynaklanmaktadır. Bu inanç Farşlar arasında yedi tane s diye algılanarak kutlamaktalar. “HAFTA SİN” denilir. Emad Hazreti’nin anlatımına göre, *“S” harfinin seçilmesinin efsanevi bir anlamı yoktur. Çünkü Farşanın hiçbir yerinde, “S” harfi mutluluk anlamında kullanılmamaktadır. Bu mantık, ş ve ç için de geçerlidir. Ayrıca iddiası olunan yedi tane s, Farşlarda sofranın temel içeriği değildir. Yani Farşada balık anlamına gelen mahi sözcüğü s ile başlamadan sofranın temel içeriğidir. Ayna, yumurta ve benzeri de aynı şekilde iddiaya zıttır. S’ye Araplar gibi sin demek Fars diline uymamaktadır.”* (K.K.6). Nevruz, mevsimsel bir bayram olduğu için temel özelliklerini de mevsim ve dört unsurdan almaktadır.

1. Toprak dışıl niteliklidir ve yaratıcıdır. Dünyanın yeniden yaratılmasını ve doğanın canlanmasını sembolize eder. Sofraya sebze (filizlendirilmiş buğday) ve kavurga (kavrulmuş buğday) koyulması yeniden doğuşu simgeler.
2. Su, evrenin var olma sebebidir. Su varsa canlı hayat var demektir. Bu yüzden de sofraya bir kâse de su koyulur.
3. Ateş güneşi simgeler ve aynı zamanda sıcaklığı temsil eder. Sofraya mum koyulur ve ateş yakılır.
4. Hava, görünmezliği temsil etmenin yanı sıra ruhsal âlemin varlığına da işaret eder. Sofraya ayna koyulması da diğer dünyanın varlığına işaret eder.
5. Hayvansal ürünlerden özellikle yumurtanın koyulması da bir başlangıcın varlığına işaret eder, canlıların yaratılışını simgeler. Nasıl ki yumurtadan civciv çıkar.
6. Bitki ya da ağaç olarak elma veya iğde meyvesi koyulması, bitkilerin tohumdan var olması inancını çağrıştırmış olmaktadır. Orta Asya Türkleri arasında bayramlarda elma koyma pratiği vardır. Elma, Türklere has özel bir

meyve olarak görüldüğü için pek çok seromoni ve inançlarında elmaya yer vermişlerdir.

7. Demir, Türkler arasında kutsallığına inanılan, kötlüklere karşı koruyuculuğu ile öne çıkan, üzerine yemin edilen bir nesnedir. Sikke- demir para veya altın gibi eşyaların sofraya koyulması da bu demir inancının devamı niteliğindedir. Nevruz bayramından birkaç gün önceden obalarda hazırlıklar başlar. Kaşkay göçebeleri yurtlarını değiştirirler, yaz yurduna ve kara çadırlara giderler. “Çille beder” gecesinde olduğu gibi, Nevruz bayramında da ateş yakar ve ateş arasından geçerler. Göçebelerde bu bayramda özel bir gün de vardır ki, o günde koyunlar kırkılır, koyun kırkımı töreni yapılır. Bu tören de kendi başına çok özel ayinlerle yapılan bir törendir. Kaşkay göçebeleri bir araya gelerek hem birlikte iş yaparlar hem de eğlenirler. “Tayfalar kendi aralarında toplanırlar ve koyunlarının kırılması için sıra tayin ederler. Sırası olan aile bir kuzu keser ve tüm tayfanın yardımıyla koyunlar güzel bir şenlikle kırılır. Sonrasında ise koyunlar da bayramın farkında olsunlar diye kafaları veya sırtları kınayla boyanır (K.K.6).(URL-82)¹⁰⁶

Nevruz kutlamaları hem Kaşkaylarda ve hem de İranın genelinde on üç gün kutlamalarla devam eder ve on üçüncü günü “**sincebeder**” adı verilen kır eğlencesine çıkılır. Since farsça on üç anlamına, beder ise –geçer anlamına gelmektedir (K.K.81). O gün evlerde nevrüz için konulan semeniler-sebze denilen yeşillikler dışarı atılır. Bu gün akarsubaşlarında niyetler edilir, fallar bakılır (K.K.5, K.K.53, K.K.67). Evlilik yaşına gelen kızlar çemenlerde olan yeşil otlara düğüm vurarak evlilik için niyet falına çıkarlar. Sebze dedikleri filizlendirdikleri buğdayları da suya atarlar, bazı yörelerde su içine taş atılması geleneği de vardır (K.K.24). Küs ve dargın olanlar mutlaka barışarlar, bayrama kimse küs girmez derler (K.K.4).

Çuvaş Türkleri arasında doğanın uyanışını kutlamak için gerçekleştirilen bir bayram, “Çăvarni” “Чăварни” dedikleri bayramdır. Bu bayram iki hafta sürer ve birinci hafta büyük bayram kutlanır ve kutsal ayinler yapılır. İkinci hafta ise küçük kutlamaların yapıldığı haftadır ki, bu hafta akrabalar ziyaret edilir, özellikle köyler ziyaret edilir, meclisler yapılır. Çăvarni’de yaşlılar birbirlerini ziyaret eder ve

¹⁰⁶URL-82: <http://yolumuzdernek.com/yolumuz-dergisi-2-sayi/> (Erişim Tarihi: 09.12.2021)

misafirleri ağırlarlar. Tura yani Tanrı şerefine biralar içilir. Çocuklar küçük gruplar halinde evleri de ziyaret ederler. Çăvarni'nin son gününde akşama doğru ateşler yakılır, gençler ateşe krep atarlar ve Hoşçakal yaşlı kadın Çăvarni derler. Burada yaşlı kadın olarak anılan **Çavarni**, kışı temsil eder. Herkes son kez **tepeye çıkmak** için dışarı çıkar. Çăvarni'nin sonunda, su ısıtılır ve banyo yapılır. Bayramın anlamı baharı karşılamak, yeni yıla hazırlanmak ve başarılı bir yıl yaşamaya niyet etmektir (Salmin, 2016: 33-34).

Novruz'da yeni yılın bereketli olması için İran'ın Xalxal bölgesinde yaşayan Türkler Kutsal Dağ (Pir Abbas) dağına kurban keserler. Yüksek tepebaşlarına ve dağ başlarına çıkmak İran Türkleri arasında da korunmuştur.

Nogay Türklerinde ise yeni yıl (yılbaşı) Mart ayının 21'inde kutlanmaktadır (Kereytov, 2005: 265).

Doğu halklarının birçoğunda yılbaşı, bahar mevsimi ile başlar. Doğa ile ilgili yapılan bu kutlamalardan da anlaşılacağı üzere, hem Çuvaşlar hem de Nogaylar eski Türk inançları ile ilişkilerini hala sürdürmektedirler. Çünkü doğa olayları kuzeyde yaşayan halklar için her zaman daha çok önem arz etmiş ve baharın gelişi hayatlarının yeniden başlaması anlamına gelmiştir.

Bayat'ın söylediği gibi, Türk mitolojinde ölüp dirilen tabiat canlı olarak düşünülmüştür. Mevsimlerin kişileştirilmesi, kışın ölümü, baharın doğumu ve hayatı simgelemesi, mevsim ve merasim ritüellerinde günümüzde de yaşatılmıştır (Bayat, 2003: 100).

“Nevruz Bayramı ile bağlı ilk bayram gecesi her şey bir anlık dayandığına dair inanç, eski zamanın (Kaosun) bitip, yeni zamanın “Başlangıç”) olan zamanın (Evren) başladığını anlatmaktadır. “(Beydilli, 2004: 96).

Azerbaycan Türkleri arasında Nevruz bayramı dört aşama halinde her haftanın salı gününü çarşamba gecesini bağlayan gece kutlanmaktadır. Bu aşama, Şubat ayının ikinci yarısından başlamaktadır. Bu tarih, her yıl farklılık gösterse de genelde Şubat ayının ikinci haftasına denk gelmektedir.

Bu mevsim değişimlerinin kutsanması, Sibiry Türkleri arasında günümüzde de devam etmektedir. Bildiğimiz gibi Sibiry halklarının yeni yılı Şubat ayında başlar. “Tuva Türklerinin yılbaşı dedikleri “Şagaa” töreni de Şubat ayında kutlanmaktadır. Şagaa ay takvimine göre yani çin takvimine göre kutlanır. Bu törenin

en önemli özelliği **ak-çem** denilen sütlü yiyeceklerin sunumudur. Bu gece özel yiyecekler yapılır ve dağa çıkılarak ayinler yapılır. “San-salyr” denilen kutsal ateş yakılır. Ateşe çay veya süt gibi yiyecekler atarlar. Ateş etrafında dualar ederler, saç saçarlar, Şaman ayinleri, danslar yaparlar (K.K.35).

Azerbaycan Türkleri arasından da “Su Çarşambası”, Şubat ayının ikinci haftasından başlar ve yazın gelişinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu günden başlayarak baharla, yeni yılla ilgili kutlamalar yapılır. İnanca göre o gün su tazelenir. Doğada ilk sıcaklık su ile başlar. Bilimsel olarak da ilk ısınma, yeraltından ve deryalardan başlamaktadır. Çaylarda suyun çoşmaya başlaması, karların yavaş yavaş erimeye başlaması, suların bollaşmasını sağlamaktadır.

Kaşkay Türklerinin kutladıkları “Çile beder”in de mahiyeti kışın zoluklarının bitmesi ve ilkbaharın başlanmasıdır. Her iki tören de aslında ilkel mahiyetini korumuştur. Azerbaycan Türkleri bu töreni, “Çille Beder” adıyla kutlamazlar. Onlar için baharın gelişiyile ilgili törenler “su çarşambası” başlar. Nevruz bayramına kadar kutlanan çarşambalar hayat kaynağı sayılan dört unsurun adı (su, ateş, rüzgâr ve toprak) ile bağlıdır. Bu adlandırma, ilkel insanın düşüncesindeki doğanın gücünü ifade etmektedir.

Kaşkay halkı arasında Akarsu başına gelerek el yüz yıkamak, dert ve belaları akarsulara akıtmak, su ile arınmak; akarsu üzerinde niyet etmek, dua etmek de su iyelerinden yardım istemek anlamına gelmektedir. Halk arasındaki anlatılara göre Köroğlu’nun da sesine ve koluna güç veren, onu âşıklık vergisi ile donatan su çerşenbesinde koşa bulaktan içtiği sudur. Aynı zamanda Dede Korkut Kitabı’nda sudan Tanrı didarına gören su diye bahsedilmektedir. İnanca göre su duaların olduğu yöne doğru akar, su Hak’tan gelir ve dualar, hacetler su vasıtasıyla kabul olur. Hatta halk arasında “lal akan (sakin akan) sudan geçmezler” derler. “Bekâr kızlar saçlarından kesip akarsuya atarlar ki niyetleri gerçekleşsin.”. “Akarsu üzerinden atlamak” çile ve zorluklardan, hastalıklardan su ile arınmak anlamına gelir. Akarsudan eve su getirirler ki bu merasime “garadinmez” denilir. Çünkü bu suyu getirip eve serpene kadar konuşulmaz. Bu inanç ve uygulama insanın, evin, eşinin arınmasını ifade eder. Sofrayı temiz su koyulur ve evdeki herkes bu sudan içer.” (K.K.9).

Bu gece ilk ateş (od) yakılır. Bu, artık kışın karlarının ve buzların eridiğine işaret eder. Bununla da küçük çile biter ve boz ay (20 Şubat-20 Mart) başlar. Od-ateş çerşenbesi- kül çerşenbesi, toprak çerşenbesi, yel çerşenbesi en son kutlanmaktadır. Bu kutlanan çerşenbeler içerisinde en özel sayılanı ve kutsallığına inanılanı, son çerşenbedir. Türk dünyasının ortak kültür mirası olan yeni yıl bayramı, baharın gelişinin ve tabiatın canlanmasının kutsanmasıdır. Nevruz şenlikler zamanı icra edilen pratiklerden de görüyoruz ki, semeni koyulması- arpa veya buğdağ filizlendirilmesi, göğertilmesi, yeşertilmesi, bolluk ve bereketi çağırmaya dönüktür. Ateş yakılması ise güneşin ve sıcaklığın çağırılmasıdır.

Kaşkaylar arasında, diğer Türkler arasında rastlanmayan bir inanç vardır. Nevruz bayramı gecesi evde kaç erkek varsa onların sayısı kadar ocak yakılır. Ocağın büyüklüğü de farklıdır. Her ocak yeri kazılır. Bu ocak, evin büyük oğlunsa büyük ateş, ortanca oğlunsa orta ateş, küçük oğlunsa küçük ateş yakılmaktadır (K.K.5). Burada ocağın erkek evlatlar adına yakılması da oğulun soyun devamcısı olarak görülmesi inancı ile de bağdaşmaktadır.

“Köse Köse” oyununda, Köse burada kış (“kel, tüysüz” olma), mahsulsüz olmayı simgeler, Keçi ise saklı ve tüylü olmasıyla mahsulü, hasatı simgeler. Keçi aynı zamanda bolluk ve bereket simgesi olarak görülmektedir. Nevruz inançlarının Şamanizmle bağlantısının daha çok olduğunu düşünüyoruz. Caferoğlu’nun tabiriyle söylersek, “her yıl “Nevruz” bayramına takaddüm eden son çarşamba gecesi, “kötü ruh”lardan temizlenmek endişesiyle eski ateş kültü tanrısı olan Odçıgan-Odkan-kalakan’nın hatırasına saygı olarak avluda yakılan ve Tonqal adını taşıyan ateş üzerinden atlama” (Caferoğlu, 1956: 67) gelenekleri de Şamanizde olan Şölen töreninin devamıdır. Kaşkay Türkleri “Alaba” veya “Alapa” törenidir. Bu törende herkes tağ ağacı denilen dağdağan ağacından kesilen dallara üç veya beş çaput bağlar ve onu koyun yağında ıslatarak yağlı çaputları yüzü doğuya taraf tutarak dilek tutup yakarlar. Yakılan bu çaputların anlamı, sıcaklığın istenmesidir. Azerbaycan Türkleri arasında Nevruzda yapılan Godu-Godu merasimi de yazı getirme, güneşi çağırma ayinidir. Hatta bu törende bir araya toplanan çocuklar güneş battıktan sonra tongal, od yakarlar, uzun ağaçların ucuna paçavralar geçirerek o paçavraları, yağlı çaputları yakarak bu ateş eşliğinde **Godu Godu**’ya giderek köy ve oba insanlarından hediyeler toplarlar. Bu kelime **Godu- kodu-kudu** şeklinde farklı

ses değişimleri ile kullanılmaktadır. Bu Kudu'nun Yakut tanrısı **Kuday**'la aynı anlam taşıdığını düşünmekteyiz.

Bu gelenek Halaç Türkleri arasında da yaşatılmaktadır. “Köse, Kara Köse ve Ak Köse özel kıyafetler giyerler ve üzerlerine gürültü yapmak için “teke” denen metal eşyalar bağlarlar. Köse koyun yününden yapılan beyaz sakal takar, kafasına ise süpürge gibi bitkiler bağlar. Merasimde iki kişi davul ve zurnayla Köse'ye eşlik eder. Evden eve dolaşarak şiirler söylenir ve bahşış toplanır.” (Khajeh, 2013: 155). Köse gelin merasiminde Kara Köse kışın, Ak Köse yazın sembolüdür. Bunlar kavga ettiklerinde Kara Köse'nin düşmesi ve yenilmesi, kışın bitmesi anlamına gelmektedir. Azerbaycan Türkleri arasında “**kosa ve keçel**” denilen halk oyununda Kosa ve Keçel arasında geçen bu kavga sahnesiyle de kışın bitmesi ve yazın gelmesi istenmektedir.

Kaşkay İlhanlarından olan “Melik Mensur Han Hatıralarında” Nevruz bayramını şu şekilde aktarılmaktadır: Bayram sabahı gün doğmadan babam ve ailedeki herkes uyanırdı. Nehir boyunca çadırlar kurulurdu. Atlar süslenir, kadınlar kızlar herkes renkli kıyafetlerini giyerdi. Çadıra babamın önüne kuş koyarlardı. Biz hepimiz o kuşa bakardık. Çünkü, büyüklerimiz bayram günü kuşlara bakmanın hayırlı olduğu anlatılmaktadır. (Mensurhan: 1391 (2012): 43).

Kaşkaylarda Nevruz'un sembolü “sebze”dir. Günümüzde Kaşkaylar Nevruz sofrasına baharın simgesi olan ve “**sebze**” adı verdikleri filizlendirilmiş buğday veya arpa koyarlar. Filizlenmiş buğday veya arpa, diğer Türk halklarından Türkmenler (semeni) ve Azerbaycan Türkleri (semeni) ve Kırgızlar arasında da görülmektedir.

Nevruz yeşilliğin ve güneşin kutsanması bayramı olduğu için Nevruz'un ilk çarşambasından başlayarak evlerde küçük tepsilerde arpa ve buğday yeşertilmesi, yazın gelişini sağlamak amacıyla yapılan bir pratiktir. Yeşilleşen semeni bir karış kadar boy attıktan sonra etrafına kırmızı kurdele bağlanır. Semeniden aynı zamanda adak ve nezir için **semeni helvası** yapılması geleneği de vardır. Bir dilek tutularak yeşillenmiş buğdayın suyu sıkılarak o suyla helva yapılır, zevke ve yöredeki ağız tadına göre ona ceviz veya diğer ürünler katılarak yapılır ve daha sonra yedi komşuya dağıtılır.

Caferoğlu, bu geleneğin Azerbaycan Türklerinde de icra edildiğini söyler: “Semeni pişince kazan kapağının üzerine, içerisinde un bulunan bir kap konulur,

üstüne ayrıca beyaz ve ince bir bez gerilir. Bir iki saat sonra unun üzerinde beş parmak izi hasıl olur. Bu beş parmak izi Peygamber'in kızı Hazret-i Fatma'nın, yani Hazret-i Ali'nin karısının parmak izleridir.” (Caferoğlu, 1939: 206).

Bu inanç aynı şekilde Türkmenistan Türkleri arasında yaşatılmaktadır. Onlar da Nevruz'da yapılan semeni helvasının ruzi ve bereket getirdiğine inanırlar. Akşamdan yapılan bu semenine ağzı açık bırakılır, sabah olduğunda onun üzerinde Ayşe Fatma'nın parmak izinin olduğuna inanılır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 123).

Bu parmak ve el inancı, İran Türkleri ve Kaşkaylar arasında şifa kapısı- “babü'l- şifa” olarak görülür. Hatta şifacılar, üfürükçüler, udumlu kişiler bir işlemi yaptıkları zaman “el menden savab Allah'dan, Hz. Fatma ananın eli ile dokunuram” deyip dua ederek elleriyle işlem yaptıkları insanlara dokunurlar.

Cumakunova'ya göre, Kırgız Türkleri arasında semeni helvasına “Sümölök” veya “Nooruz Köcö” denilir. Filizlenmek üzere **tohumlar** sıcak ortama konur. Filizlendikten sonra dövülür ve kavut halinde olan bu maddeye altı çeşit farklı yiyecekler eklenerek pişilir, yani 7 yedi çeşit madde ile bu bayram yemeği pişirilir. Sümölök sadece Nooruz'a özgü bir yemektir ve yılın başka zamanında hiçbir şekilde hazırlanmaz. Araştırmacı “Sümölök” inancı ile ilgili açıklama yaparak bazı Türk boylarında Nooruz'un özel yemeği olarak yumurta inancından basheder. Kırgız Türkçesinde yumurtaya da “tukum” yani tohum denir. Ayrıca beşeriyete veya insan nesline aynı ad verilir. Nooruzda da bu üç tohumun bir araya getirildiğini görüyoruz. Dünyanın yeniden canlanmasını, dirilmesini sembolize eden Nooruz adetleri içinde insanoğlunun, yani insan tohumunun bayram yemeği olarak canlı tabiatın başlangıcı anlamına gelen bitki tohumu ile canlılar tohumunun sembolü olan yumurtanın seçilişi tesadüfî bir hadise değildir. Burada insanın tabiatla bütünleşmesi, yeniden yaratılışı, yenilen yemeğe de simgelenmektedir. O yüzden de bu yemek başka zamanlarda yapılmaz ve yenmez (Cumakunova, 2000: 79-80).

3.6.3.15.18.23.3.1. Nevruz İnançları

İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinde birçok âdet bulunmaktadır. Yedisini adlı renkli bir sofra kurulur. Bayram günü üzerlik yakılır, eve ve hayvanlara tütsü yapılır.

Yeni elbise alınır. Çocuklara hediyeler alınır, yumurta boyanır, kız beğenmeğe giderler, nişanlı gençlere bayram payı götürürler. Küsler barıştırılır, misafirlğe gidilir, aileler birbirlerini evine tatlılar ve yemekler götürürler. Bayram gecesı yılın değıştiğı saatte uyumazlar. Gelincik çiçeğı-Nevruz gülü, bu bayramın simgesidir. Bayramda özel tatlılar şeker, buğday kavurgası, “**Şirin Çörek**” yapılır; incir, kuru üzüm, ceviz, kuru meyveler vs. dağıtılır. Bayram günü börk (şapka) atarlarlar ve börk atana yapılan tatlılardan pay verilir. Son Çarşambada ateş üzerinden atlanır. Bu bayramda kızlar gelinler kırmızı elbiseler giyerler, halk eğlenceler yapar, eğlenir (K.K.6). Nevruzda doğan kişı şanslı olurmuş. Nevruzda edilen dualar ve tutulan dilekler gerçek olur. Nevruzda gökyüzünde yıldız doğarsa o ay bereketli ve yağmurlu olar (K.K.14, K.K.38, K.K.45). NEVRUZ

Fotoğraf 61: Kaşkay Obasında Nevruz kutlaması

3.6.3.15.18.23.4. Ölü Bayramı ve Yas Götürme

Bu törenin parçalarını ve unsurlarını bir araya topladığımızda, bu törenin aynı zamanda ilkel insanın ölmüş atalarının ruhuna olan saygısının bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hem Azerbaycan Türkleri ve hem de Kaşkay Türkleri arasında Nevruz’dan önce “**ölen ataların mezarların ziyaret edilmesi**”, yapılan en önemli ayinler arasındadır.

İslam dininde “**arife-arefe**” inancı vardır. Arife-arefe, Ramazan ve Kurban bayramlarından bir önceki güne verilen addır. Fakat bu arefe günü, Kaşkay Türklerinde Novruz’dan önceki güne denir. Bayramdan önceki son Perşembe günü “**Ölüler Bayramı**” diye adlandırılır ve ölmüş yakınların mezarları ziyaret edilir; aş, hayrat yapılır (K.K.45). Bayramdan önceki gün, un, yağ ve hurma ile özel bir helva yapılır ve ölenlerin mezarı ziyaret edilir (K.K.6). Mezarlıklar ziyaret edilir, mezarlar üzerinde mum yakılır, bayram için yapılmış şirin çörekler, tatlılar ve **sütle düğü bişirilerek hayrat** dağıtılır (K.K.5). İnanca göre ölülerin ruhları bayramlarda kendi evlerine gelirler, o yüzden o günlerde onların ruhlarının anılması önemlidir (K.K.22).

“Kaşkayılar Nevruz, Ramazan ve Kurban bayramına önem verir. Nevruz bayramından bir gün önce kabristana giderek, akraba ve hısımlarının mezarları başında dua ederler. Kabir ziyaretinden döndükten sonra hamama giderler. Hanım ve çocuklar saçlarına ve ellerine kına yakar ve yeni elbiseler giyer. Akşam yemeğinde pilâv ile koyun veya tavuk eti yenir. Nevruz bayramı günü tatlı ikram edilir. Bir yıl boyunca yaşamın güzel ve huzurlu geçeceğine inanılır.” (Albayrak, 2013: 479).

Nevruzun en önemli özelliği, birlik ve bütünlüğü simgelemesidir. Kaşkaylar arasında Nevruz bayramından birkaç gün önce akrabalar ve komşular tarafından yaşlı olan, ölüsü olan evler, yani karalı evler ziyaret edilir (K.K.12). Genelde obanın aksakal ve ağbirçekleri denilen yaşlı kadın ve erkekleri bu işe öncülük ederler. Yaşlı aileyi ziyaret eder, bir bohça içerisinde ona renkli yağlık veya şal götürürler. “Gelmişik senin yasını götürük” derler. Bu inanca “**yas götürmek**” ya da “**qaradan çıxarma**” derler (K.K.69).

Fotoğraf 62: Yas götürme (qaradan çıkarma töreni)

Kaşkay inancına göre evinden ölü çıkan kadın bir yıl kara elbise giyer ve herkes bu kadının yaslı olduğunu bundan anlarmış. Genç bir ölüsü olan yaslı evin çadırına bazen bir yıl “**siyah baydak**” asılırdı. Bayramdan önce Kaşkaylarda aileyi yastan çıkarmak ise akrabaların ve komşuların görevi sayılır. Yeni yıldan önce aile yakınları ve komşular bir araya gelerek yaslı olan evi ziyaret eder, o evin kadını için renkli “**köynek**”, “**şal**” olarak bohça içinde o eve götürürler. Yastan çıkarmak için şu kelimeler söylenir: “**Yanan yeriniz yamaklansın**”, “**yanan yerin göy olsun**” (K.K.4, K.K.24). Ölüsü ölen insanın ciğeri yanmış, bağı yanmış derler, yani yanmış yeriniz sağalsın-iyileşsin derler ve renkli şal veya renkli bir kiyafet giydirirler (K.K.54). Bazen de aldıkları şalı bir uşağın (çocuğun) eline verirler. Çocuk yerde oturan kadının başındaki siyah yağlığı bir ağaç dalı ile kadının başından alır, kırmızı veya renkli yağlığı kadının başına atar. Bununla yastan çıkmış sayılır (K.K.59). Burada dikkat çeken bir husus, çocuğun siyah yağlığı eliyle değil, bir ağaç dalı ile almasıdır. Bunun anlamı, kötü olay sayılan ölümün ve siyah giymenin o kişiye musallat olmamasıdır.

Karaaslan da Kaşkaylar arasında yaptığı derlemede bu olaya dikkat çekerek şu bilgiyi vermektedir: “Bayram geldiğinde obadaki herkes ölüsü olan eve ziyarete gelirdi. Bir büyük kırmızı yağlık ölü evinin çadırının üstüne atılmaktadır. Bu kırmızı yağlık yalnızca Nevruz bayramında atılır. Bunu bir kavim bir komşu çadırın üzerine atıyordu. Bu yağlık geçici olarak bayram boyunca bu evde yasin kalktığını göstermekte idi.” (Karaaslan, 2010: 390).

3.6.3.15.18.23.5. Kızıl Güneş Bayramı

Gündönümleri, mevsimlerin değişimine sebep olduğu için kutsanan doğa olayları arasındadır. Yaz gündönümü kuzey yarımküredeki günlerin kısılması, güney yarımkürede günlerin uzamaya başlamasıyla 21 Haziran’da başlar. Bu kutlamaların kökeni hakkında kesin bilgiler olmasa da bazı kaynaklarda eski halklarda bu gündönümlerine önem verilmesinden ve törenler yapılmasından bahsedilmektedir.

Eberhard Zangger ve Rita Gautschy “Hitit Dininin Göksel Yönleri: Açık Hava Tapınağı Yazılıkaya Üzerine Bir İnceleme” adlı makalesinde, Yazılıkaya kaya

resimleri üzerinde inceleme yaparak Hitit dönemine atfedilen bu kaya resimlerinin astronomik amaçlarla kullanıldığını öne sürmüşlerdir. Burada yer alan A odasındaki Büyük Kral IV. Tudhaliya'nın, burada güneş tanrısı ikonografisi ile tasvir edildiğinden söz etmişlerdir. Bu rölyef yalnız “**Haziran ayı ortasındaki bir iki günün**” öğleden sonrasında günışığı alabilecek bir noktaya yerleştirilmiş ve böylece yılın en önemli zamanı olan “**yaz gündönümü**” vurgulanmıştır demekteler (Zangger ve Gautschy, 2019: 18).

Kaşkaylarda Haziran ayının 21'inde yaz gündönüme gününe denk gelen, güneşle ilgili **big yadı- “büyük yadı kızıl güneş”** denilen bir bayram kutlamaktadır. Bu bayramın adının etimolojisiyle ilgili farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bazıları bu bayramın ecdatların ruhlarının hatırlanması, yad edilmesi anlamına geldiğini savunmaktadır. Kaşkaylarda bu kelimenin 1. anlamı “**yada salmak**”, hatırlamak ve anmak, 2. anlamı “**yad**”, **yabancı** anlamındadır.

Azerbaycan Türklerinde iki anlamda **yada salmak, yad etmek- hatırlamak, anmak** anlamında, **yad olmak- yabancı olmak** anlamında kullanılmaktadır (Altaylı, 2005: 542). Büyük anma ve hatırlama bayramı olarak da düşünebiliriz.

Hançerlioğlu'nun sözlüğünde şu bilgi verilir: “*Yad daşd- Nekşibendiliğin on bir temel kuralından biri sürekli olarak tanrıyı anımsamayı dile getirir. Yad deyimini farsçadır, hatırlama anlamındadır. Her zaman var olanı anma ve düşünmeye çalışma demek olur.*” (Hançerlioğlu, 2000: 548).

Bazı rivayetlerde bu bayramın Ergenekon'dan çıkışın başlanması olarak da kutlandığı söylenmektedir. Türk geleneklerinde ölmüş ataları yad etmek, hatırlamak, onların ruhunu memnun etmek, halen devam etmektedir. Kaşkay Türkleri bayramdan önceki son Perşembe günü, ölmüş yakınların mezarlarını ziyaret eder, aş dağıtır, hayrat yapar. Bu gün “**Ölüler Bayramı**” olarak adlanır (K.K.45). Bu inanç aynı şekilde Azerbaycan Türkleri arasında da vardır. Nevruzun üçüncü çarşambasında ölüler yadedilir, hatırlanır. Bu bayrama “**Kara bayram**” veya “**ölü bayramı**” denir, ölü aş verilir, mezarlar ziyaret edilir.

Kheyber Göyyalı'ya göre, bu inancın kökeni Türklerin “Tura bayramı” dedikleri ecdat bayramına dayanmaktadır. Azerbaycanlı araştırmacı, Nevruz bayramından önceki günlerde ölülerin mezarlarının ziyaret edilmesini, onların

hatırlanması ölüler kültü, ecdat kültü ve doğanın canlanmasıyla ölen kişilerin de ruhlarının yeniden canlanması inancıdır, der (Göyyalı, 2015: 50).

Göçebe toplumun kutladığı Dağa Göçtü, Dağa Göçme, Çoban Bayramı, Kuzu Günü, Koyuncular Günü, Ot Göçü, Koç Günü gibi birçok merasim vardır. Bu merasimler arasında big yadı-**kızıl güneş bayramı** aynı zamanda **çoban bayramı** olarak da bilinir. Bu bayram, bereketi ve üremeyi simgeler. “Çobanların “çöreklenmesi”, üretimin ve bereketin artımı kutsanır. Çoban, hayvanların koruyucusu olduğu için değerli görüşmüştür. Eski düşüncede hami ruh daha sonraki düşüncede anlamını çoban üzerine yüklemiştir. Hatta Hz. Musa’nın çoban olmakla görevlendirilmesi, onun eski düşüncedeki hami ruh yerine düşünülmesidir. Türkmenistan Türkleri arasında hala koyunların piri olarak “Çoban ata”nın, Musa peygamber olduğuna inanılır (Türkmen Halk İnançları: 2005: 144).

Kaşkay toplumu arasında çobanla ve çobançılıkla ilgili çok sayıda deyim ve atasözü de vardır “Çobansız koyunu kurd yéyer”, “Çoban gelir kelegi inen, gelin gelir kèdemi inen.”, “Çobanı özünden olanın koyunu dişi doğar.”, “Çobanın sovgatı dağ yarpızıdır.”, “Çobanın sovgatı soğanak olar.”, “Çobanın sovgatı murçalık olar.”, “Çobanın méyli olsa, tegeden süd sağar.” (Aghdam, 2009: 61)

Bu bayram, yazın gelişiyile beraber çobanın da emeğinin karşılığının verildiği, onun hatırlandığı gündür. Bu gün ayran aş, kestirme peynir, arı yağ verilir, kız beğenmeye gidilir; fal bakılır, yeni nişanlı ve evlenenlere hediye verilir, su temizliği yapılır, subaşlarına gidilir, çocuklar suyla oynar, meclisler kurulur, oba bir araya gelerek bu günü en iyi şekilde kutlamaya çalışır (K.K.6).

“Bu bayram, Kaşkay göçebelerinde çobanları ve darqaları ile mal sahipleri arasında anlaşma yapılan gün olarak da bilinir. Hatta birçok Kaşkay nezdinde bu bayram, çoban ve darqa mehregani (çoban bayramı – darqa bayramı) olarak da bilinir. Bugünde çobanlar yaptıkları bir yıllık anlaşmaları sona ermiş olur ve mal sahibi gönüllü olarak çobanın aldığı maaşa ek olarak bir hediye verir, genelde kendi beslediği koyunlardan birkaç kuzu veya toklu hediye eder. Mal sahipleri bugünde çobanları bir şekilde razı etmeye ve onları mutlu etmeye çalışırlar. Çoban da hediyesini aldıktan sonra anlaşmayı bir yıl daha uzatıp uzatmadığı kararını verir. İşini devam etmek isteyen çoban, mal sahibi ile gene bir yıllık anlaşma yapar, devam etmek istemeyen ise mal sahibini başka bir çoban bulmaları için uyarır ve sorumlu

*olduğu sürüyü sahibine teslim eder. Bugün çobanın, refah ve bereketi arttıranın hakkıdır düşüncesi hakim olur. Mal sahibi için ise bugün nezaket, büyüklük ve bağış zamanıdır. Bugünde helva, meyve ve tatlılar dağıtılır. Anlaşma yapan çobanlar yapacakları bir yıllık çobanlığın zorluğunu birbirlerine atasözü haline gelmiş bu şaka sözle hatırlatırlar: **Göldi geçti qutlu mehregan on bir ay igirmi doquz gün daha baqqıdır...** Yalan söylenmez, kötü söz edilmez, başkaları hakkında konuşulmaz, Kavga edilmez, hasta olanlar ziyaret edilir, kūs olan varsa barıştırılır. Hayvanlar öldürülmez, köpeklerle ve diğer hayvanlara güzel ve çeşitli yemekler verilir.”¹⁰⁷*

3.6.3.15.18.23.6. İsvet Töreni

Koyun, Kaşkay Türklerinde bereket sayılır. Aynı zamanda Kaşkaylar kurbanlık olarak daha çok koç verdikleri için bu hayvanın kutsiyetine inanmışlardır. Onu Tanrı’ya adanmış hayvan olarak da görmüşlerdir.

Kaşkay tayfa ve tireleri arasında bazı hayvanlar kutsal bilinir onun eti yenmez. Eskiden “ongun” sayılan bu hayvanlar ve kuşlarla ilgili inançlar günümüzde de yaşatılmaktadır. Mesela, “Bahi tayfasından olanlar koç eti yemezlermiş.” (K.K.7). Onların inancına göre onların büyük babası koç olmuş ve bu hayvanlarda büyük atalarının ruhları vardır.

Aynı zamanda gelecekle ilgili kehanette bulunmak için koyunun aşık kemikleri ve diğer azalarıyla fal açmanın da koyunun kutsanmasından kalan inançlarla ilişki olduğunu düşünüyoruz. Hayvan dağlamak geleneği de vardır. Bu kelime, Kaşkarlı sözlüğünde “atlara ve başka hayvanlara vurulan dağ, dağlama” anlamında geçmektedir. Bu kelimenin Farslar tarafından Türklerden aldığını söylenmektedir (Atalay, 1986: 153).

Koyunla ilgili çok sayıda anlatı ve efsane anlatılmaktadır. Onlar arasında koçun cennete kaldığı ve koçun boynuzunun üst dünyanın habercisi olduğu da yer almaktadır.

¹⁰⁷ URL-8: Emad Hazrati, “Kaşkaylarda Büyük Yadı Bayramı”, <https://yolumuzdernek.com/kaskaylarda-buyuk-yadi-bayrami-kizil-gunes-bayrami/> (19.12.2020).

Koyun ve özellikle de beyaz koç, eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbandır. Güç, kuvvet ve alplığın sembolü olan koç, kimi zaman hanedan arması olmuştur. Taoizmde ölümsüzlüğü temsil eden keçinin Budizmde tanrılarla ilgili olduğu düşünülmüştür. Ayrıca koyun, Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembollerinden biridir. İslamiyet'ten sonra koyun sakinliği, huzuru, barışı, bolluğu ve bereketi temsil ederken, koç gücü, hâkimiyeti kuvveti ve yiğitliği temsil etmiştir. Hz. İsmail'in kurban olarak Allah'a adanması ile koç, kurban ve ölümü de temsil eden bir anlam kazanmıştır.

Kaşkay Türklerinde hayvanlara duyulan saygı daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Hatta bu geleneklerden birisi de koyun ve keçi kırkımıdır ki, bu gelenek hala Kaşkay obalarında törensel olarak yaşatılmaktadır. “**Koyun kırkımı**”, “**davar qırxımı**”, 20 Şubattan 20 Marta kadar olan sürede, Nevruz bayramına yakın bir zamanda ve özel merasimlerle toplu halde yapılmaktadır. İlk önce büyük gölde koyunlar yıkanmaktadır.

Fotoğraf 63: Koyun kırkımından önce hayvanların yıkanması, Samad Avayekhoş'un arşivi (K.K.45).

Koyunların yıkandığı göl sularında “koyun taşı” denilen şifalı taşlar vardır ki, koyunları hastalıklardan korumak için şifalı taşları o suya atarlar (K.K.3). Yıkanan temiz koyunlar kırılmaya başlanır. Bunları yapanlara “qırxıncı” derler (K.K. 8). Kırkıcılar erkekler, yünlerü toplayanlar ise kadınlar ve kızlardır. Koyun kırkımında eşlik eden herkesin payı vardır. Ev sahibi kendi yünlerini ayırdıktan sonra, genç kızlara çeyizlik olarak bu yünden hediye eder, geriden kalan yün ise fakirlere, çoban

çocuklarına dağıtılır. Aynı zamanda bu törenin önemli olan kısmı, gelen imecilere-yardımcılara oğlak kesilöesi, ayran aşı-mastafa yapılmasıdır (K.K.67).

Bildiğimiz gibi Kaşkaylarda yıl Nevruzla başladığı için birçok önemli işler bu dönemde yapılmaktadır: Davarlar-küçükbaş hayvanlar hayatlarının önemli bir parçasını oluşturduğu için, hayvancılıkla ilgili herşey ritüeller eşliğinde yapılmaktadır. Koyun kirkımı zamanı da aynı ritüeller yapılmaktadır. Emele tayfasından olan eski çoban Safarizadeh Ağahan “İsvent töreni”ni şöyle anlatmıştır. Nevruz bayramından önce veya sonra (genelde havanın sıcak ve soğukluğuna bakılarak) yapılıyor. Önce koyunlar kırıldıktan sonra keçi kirkımı yapılmaktadır. Keçileri soğuğa dayanıklı olmadığı için Nevruz’dan yani bahardan üç ay sonra sıcak dönemde kırılırlar. Hayvan kirkımı yapmadan önce hayvanları yazıya gönderir ve onların kilo almasını sağlarlar. Çünkü zayıf hayvanların yünleri iyi olmadığı için kilo almalarını beklerler. Bu merasimde komşu obalar, akraba ve komşular yardımlaşır (K.K.14). **Yardım için gelen kadınlara “imeci veya umacı”** denilir. Bu kadınlar gebe ve kilim dokunması zamanı da biri birbirlerine yardıma gelirler ki, bunlara da **“umacı”** derler (K.K. 3, K.K. 12).

Koyun kirkımı zamanı önce beyaz koyunlar kırılır, beyaz koyunun berketli olduğuna inanılır. Yılda bir kere yapılan bu merasime “İsfend” denilmektedir ki, anlamı Farslarda yılın son ayıdır. Obadaki her aile bir araya toplanarak aksakaların, bumke reislerinin gösterişleriyle bu töreni icra ederler. Sabahtan geceye kadar devam eden bu törene halk arasında büyük önem verilir. Yemeli, içmeli bayram, abu havasında kutlanır. Tören sonunda kırılan hayvanlara kırmızı boya veya kına sürülür. Akşam çöktükten sonra ise ateş yakılarak haleş çekilir, dans edilir. Ateş sönmeye yakın ateşin etrafında taşlar dizilir ve niyet edilir. Bazen bu taşlara ve küllere bakılarak bakarak fal da açılmaktadır (K.K.3, K.K.6). Kaşkaylarda keçinin sütünü ve etini kullanmakla birlikte aynı zamanda bu hayvanı daha çok kılından siyah çadır yaptıkları için beslemektedirler. Genelde Kaşkaylarda kurban hayvanı olarak da koç kesildiği için koyun keçiden daha üstün tutulmaktadır. Çünkü kurban hayvanı olarak keçi kesilmez. Hatta bazı tayfalarda boynuzsuz (tekel) keçinin etini yemezler (K.K.1, K.K.2). Eski dönemlerde göçebelerin en büyük düşmanları, vahşi hayvanlar dışındaki hayvan hırsızlarıdır. Kaşkaylar bu keçiyi yemedikleri için çok korumazlar ve genelde hırsızlar bu keçiyi çalarlar.

Koyunculukla ilgili de çok sayıda inanç ve deyimler de yaşatılmaktadır. “Emzik kuzu koç olmaz”. Emzik kuzu derken annesi dışında her hayvandan süt emen kuzudan iyi koç olmaz derler. Bu koçu da kurban olarak kezmezler (K.K.7).

Yırtıcı Olmayan Kuşlar: Genellikle kuşlar ruh sembolü olarak görülmüştür. Cenneti de temsil eden bu hayvanlar, şamanın biçimine girdiği ve onu koruduğu düşünülmüştür. Kuğu, kaz, ördek, sülün, saksağan, turna, karga, ördek, tavus, güvercin ve bıldırcını bu grupta sayabiliriz. Bunlardan bıldırcın, yiğitliği, sülün güzellik ve iyi şans, saksağan iyi haberi, turna ölümsüzlüğü zenginliği ve uzun hayatı, altın veya kırmızı karga güneşin, kara karga şeytanın ve kötülüğün, ördek (Budist dönemde) mutluluk ve refahın, tavus güzellik, itibar ve şeref, güvercin uzun hayatı, kaz erkeklik, evlilik ve başarının sembolü olmuştur. Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde ayrıca kut ve beyliği temsil etmiştir. Bahsi geçen kuşlar eski Hint ve Budist mitolojisinde önemli bir yer tutmakta bu da Budist Türklerin inançlarını etkilemiştir. İslamiyet’ten sonra da kuşlarla ilgili bu anlamlandırmalar tanrılarla ilgili olanlar dışında devam etmiştir.

3.6.3.15.18.24. Yemek Kültürü ve Besinlerle İlgili İnançlar

Topraklar yurt ve vatan olmadan önce sadece uygarlığın besin kaynağıydı. İlk savaşlar ve kavimler göçü de bu verimli toprakları elde etmek için başlamıştır. Tom Standage’in söylediği gibi, tarih boyunca besin karın doyurucu olmanın ötesinde sosyal dönüşümün, toplumsal örgütlenmenin, jeopolitik rekabetin, endüstriyel gelişimin, askeri çatışma ve iktisadi büyümenin katalizörü rolünü oynamıştır (Standage, 2018: 11).

Besin kaynağı sayılan verimli topraklar, aynı zamanda bozkır kültürünün taşıyıcı olan Türk göçebeleri için de önemliydi. Temel ekonomisi hayvancılık üzerine olan bozkır halkları, hayvanlarına yem bulmak, hayatta kalmak için Altaylardan göç ederek Orta Asya’ya, Orta Doğu’ya, Anadolu’ya ve Avrupa’ya kadar büyük coğrafyalara yayıldılar.

Kaşkay toplumunun da ekonomisi bozkır kültürünün devamı olduğu için bu mücadeleleri günümüzde de devam etmektedir. Kaşkay toplumu günümüzde de

ataları gibi besin kaynaklarını doğadan elde etmeye ve doğaya bağlı şekilde yaşamaya devam etmektedirler. İlkel uygarlıklarda olduğu gibi, göçebelerin para birimleri, hala besin kaynakları olan hayvanları ve hayvanlardan elde ettikleri ürünleridir. İhtiyaçları olan ürünleri almak için seyyar satıcılara para yerine çoğu zaman hayvan, el dokumaları ve süt ürünleri vermektedirler.

Beslenme, biolojik bir eylem olsa da, kültürel bağlamda milli kimliğin de bir parçasıdır. Çünkü toplumun beslenme şekli ve yediği besinler, onun yaşadığı coğrafyanın iklimine göre şekillenmektedir. Her toplumun yaşadığı coğrafya ile sınırlı olan kendisine has besin kaynakları, hayvan ve bitki örtüsü vardır. Bu yüzden de yiyecekler kültürden kültüre değişmekte ve din, inanç kaynaklı yasaklardan dolayı bazı besinlerin tüketiminde farklılar oluşmaktadır. İbn-i Haldun, gıda dağılımına göre insanları üç gruba ayırmaktadır: 1. Kır, kurak ve çorak arazide, verimsiz topraklarda yaşayan halk, 2. Verimli ovalarda, verimli düzlüklerde ve ürünü bol topraklarda yaşayan halk, 3. Şehir ve kasaba halkı (Beşirli, 2010: 160).

Yoder, “Her hangi bir kültürde kıyafet ve yemekler en az halk şarkıları ve halk hikâyeleri kadar temeldir.” der (Yoder, 2004: 103). Çünkü temel ihtiyaçlardan kaynaklanan yaşam şekli, coğrafiya, iklim şartları kültürün temelini oluşturmaktadır. Türk toplumu yemeğe özel bir değer biçer. Yemek, Türkler için sadece karın doyurma aracı değildir, aynı zamanda toplumsal paylaşım aracıdır. Aile, dostluk, komşuluk ilişkilerinin de temelini oluşturur. Dede Korkut Kitabı’nda geçen “aç görsen toyurgıl, yalınçak görsen tonatğıl” ifadesinde geçtiği gibi (Ergin, 2004: 81) Kaşkay toplumu için de bu değerler hala önemlidir. Misafir kutsal sayılır, onu aç göndermek ise ayıplanan bir durumdur. Kaşkay obasına gelen hiç kimse aç geri gönderilmez, o kişiyi tanımasalar bile sofraya kurar, yemeklerini paylaşırlar. Kaşkaylarda “qonak ruzisiyle gelir derler”, bu yüzden de misafire saygı gösterirler. Yemek kültürü aynı zamanda kişisel ve törensel davranış kalıplarını da etkiler. Kaşkaylarda da törensel yemeklerin verilmesi, paylaşımın, birlik ve dayanışmanın simgesidir. Hala toplum, sadece düğün yemekleri değil, yas törenleri zamanı da aynı dayanışmayı göstermektedir. Bu gelenekler vesilesiyle birlikte iş yapma, paylaşım gibi değerler sürdürülmektedir.

M. Tezcan, P. Fieldhous’un “Food and Nutrition” eserine dayanarak yemeğin bireysel işlevlerinin dışında, toplumsal fonksiyonlarını şu şekilde aktarmaktadır.

- a. Statü simgesi
- b. Dostluk, arkadaşlık, iletişim
- c. Hediyelerle paylaşma
- d. Festivaller, ziyafetlerde eğlence aracı
- e. Toplumlaştırma aracı olarak yiyecekler
- f. Ailenin yüceltilmesi, üstün tutulması
- g. Turizm yolu ile ülkelerin yakınlaşması (Tezcan, 2000: 15).

Malinowski, geçiş törenlerinde yemek verilmesinin armağan sunma ya da yiyecek sunmanın ötesinde bir anlam taşıdığını, gücün dışa vurumu ya da kişiliğin yüceltilmesi olarak da değerlendirmiştir (Malinowski, 1999: 22).

Eski Türk mitolojisinde yemeğe saygı duyulmasının merkezinde yemeklerin Tanrı ve iyeler için saçı ve kurban aracı olarak kullanılması olmuştur. Hayvanların, daha sonra da süt ve diğer yemek ürünlerinin saçı olarak verilmesi, daha sonraki dönemlerde törenlerin önemli ögesine çevrilmiştir. Şaman törenlerinde de önce yemekler sunulur, daha sora ayin yapılır. “Yoğ (aş) töreni, (ölü aş): Defin töreniyle ve ölüler kültüyle bağlı en eski ve iptidaî törenlerden biri “ölü aş” denilen törendir” (İnan, 1986: 189). Bu ölü aş töreni günümüz Kaşkaylarının yas törenlerinde de de yaşatılmaktadır. Yas töreninde ölü gömüldükten sonra mutlaka ölü aş verilir. Bununla da eskiden Tanrı’yı ve iyeleri memnun etmek için yapılan bu aş verme töreni, günümüzde ölenlerin ruhlarını memnun etmek için yapılmaktadır. Kaşkaylar inanıyor ki, eğer yas töreninden birisi aç dönerse, ölen kişinin ruhu bu işten rahatsız olur ve mezarında rahat uyuyamaz (K.K.45). Kaşkayların inançlarından kaynaklanan her merasiminin (toy –düğün, doğum, ölüm, bayram) kendisine özgü yemek kültürü vardır.

3.6.3.15.18.24.1. Düğün Yemekleri

“Laypilu” (etli plav), “hurruc” (boz kavurma-kebab) ve “zirişkli” (kırmızı renkli üzüm taneleri kadar ekşi tadı vardır) plavdır. Ölüm merasiminde ağız acısı-helva, Muharrem merasiminde xeyrat yemeği, buğday ekmeği ve hurma helvası, Nevruz bayramında özel etli pilav, Kurban bayramında et yemeği, çocuğun ilk

dişiyile ilgili törende diş hediğı yapılması gibi törensel yemekler vardır. Eröz'e göre, törenlerde, özel günlerde sofralar kurulur, yemekler yapılır, halk biraraya gelir, eğlenir veya acılı günü paylaşır (Eröz, 1977: 158).

Kaşkaylar çok misafir sever bir toplumdur. Evlerine gelen kimseyi aç göndermezler. Mutlaka yiyecek ve çay, ayran ikram ederler.

“Kaşkay kadınları kapısı olmayan çadırlarında kadın erkek farketmeksizin insanları misafir etmekten hiç çekinmeyip tabiatın göbeğindeki doğal mutfaklarında hazırladıkları her ne yemek varsa misafirine sunmayı severler. Misafirlere ikramda bulunmayı seven bir topluluk olmaları Kaşkayları, diğer geleneksel ve kapalı düşünceli toplumlardan ayırmaktadır.” (Khorshidi, 2017: 6).

Bu yiyecekleri yemeğe “aş” demişlerdir. Hala günümüz Orta Asya Türkleri arasında yemeğe aş denilir. Kaşkay Türklerinde ise pirinçle olan tüm yemeklere “aş” derler. Bahaeddin Ögel, “Kırgızlar arpa, buğday, yulaf ve darı türünden hububat ekimi yaparlardı. Onları şimdi bilinmeyen bir tür ayak değirmeni ile öğütürlerdi. Memleketlerinde taze meyve ve sebze bulunmazdı.” der (Ögel, 1991: 208).

Türklerde yemek kültürü et ağırlıklı olduğu için “et” ve et ürünleri onların vazgeçilmezidir. “XIII. Yüzyılda Türk Selçuklularında tercihler yağlı koyun, keçi ve sığır eti biçimindedir (Baykara, 2001: 101). Kaşkaylar da küçükbaş hayvancılıkla uğraştıkları için genelde bu hayvanlardan koyun ve keçi etlerini tercih ederler.

İ. Kafesoğlu, Türklerin önemli yemeklerinin yahni ve tutmaç olduğunu ve et ürünlerini uzun süre korumayı başardıklarını, konserve yapmayı icat ettiklerini, hatta Çin'e et ihraç ettiklerini söylemektedir (Kafesoğlu, 2004: 267, 305). Kaşkaylarda genelde bozkır kültüründe olan kuru et ve konserv et ürünleri yapılmaz, kış için yaptıkları şey, hayvanın iç yağında yapılan et kavurmasıdır ki, bu yemeğe de “gara gavurma” derler. Bu yemek hayvanın iç yağından hazırlandığı için bozulmadan uzun süre korunmaktadır. Kaşkaylarda da et en önemli besin kaynağıdır. Genelde mevsim farkı olmaksızın taze et tercih edilir. Misafir karşılamada, önemli günlerde mutlaka hayvan kesilir, et yemekleri yapılır, kebablar pişirilir. Hayvanın kemiğı dışında her şeyini kullanırlar. Eti, başı, ayağı, içalatı yenir; derisi, yünü de ev ve mutfak malzemesi olarak kullanılır. Kaşkaylarda düğüne gelen misafirlere düğün sabahı kahvaltı yerine “kelle paça” verilir. Düğün gününden bir gün önce de kına gecesi

erkekler kınaya gitmekdikleri için onlara, damat evinde toy için kesilen hayvanların “Dil-i ciğer”i pişirilerek ikram edilmektedir.

Türk kavimlerinin çoğunluğunda ve özellikle de göçebelerde bitkisel kaynaklı besinler önemli yer tutmaz (Tezcan, 2000: 21). Kaşkay göçebelerinin hayatı da hayvancılığa dayalı olduğu için fazla yemek çeşitliği bulunmaz. “Önemli besin kaynakları et, süt, hamur işidir. Sütten yağ, peynir, kurut, levzek, masine, çökelek gibi yiyecekler yapılır.” (K.K.14).

Genelde yemekler yer sofrasında yenir. Sofraya önce büyükler ve evin erkekleri, daha sonra kadınlar ve çocuklar oturur.

Fotoğraf 64: Şiraz’da yerleşik hayata geçen Kaşkay ailelinde yer sofrası

Fotoğraf 65: Kaşık Pilavı, cacık

Sofra görüntüsündeki üzeri sarılı olan yiyecek düğü denilen prinç pilavıdır. Üzerine zerdaçal ve ya zefaran dökülerek süslenmiştir. Diğerisi etle yapılan “boz gourma” dedikleri yemektir. Kaşık pilavının en önemli özelliği zefaran ve gazmaktır. Gazmak, pirinç ve hamurla yapılır ve pişmiş princin suyu süzildükten

sonra tencerenin içine önce bu karışım dökülür ve üzerine de prinç dökülerek deme bırakılır. Bu pilav en az yarım saat orada dem almalıdır. Cacık da Kaşkayların yazın yedikleri serin yiyecektir. Yoğurt ve yeşillikler karıştırılarak yapılır.

3.6.3.15.18.24.2. İsvent Töreni Yemeği

Kaşkaylarda her törenin kendisine özgü bir yemeği vardır. Mesela koyun **kırkımı- isvent töreni yemeği** zamanı yardıma gelen imecilere-yardımcılara mutlaka kuzu kesiler. Öğle yemeğine Lay pilav ve boz govurma, akşam yemeğine “ayran aşı” veya “doğba”, “mastafa” verilir. Ayranla yapılırsa “doğba” , eğer yoğurtla yapılırsa “mastafa” denilir. Mastafa içine prinç, nohut ve kelle paça ve yeşillikler koyulur.

Fotoğraf 66: Massafa aşı (kelle paça aşı)

Ekmek, göçebenin vazgeçilmez gıdasıdır. Hamarat olan oba kadınları ve kızları sabah erken güneş doğmadan uyanır, hayvanların sağımını yapar, kahvaltı hazırlar, günlük **ekmek** yaparlar. Göçebenin kahvaltı sofrası “**ekmek, bal, kaymak, yağ peynir ve yumurta**” üzerinedir. (K.K.25). Ekmeksiz sofraya kurulmaz. Kaşkaylar ekmeğe “çörek” derler. Tandır ekmeği pek yapılmaz, mayasız hamurdan yapılan ince açılarak saç üzerinde pişirilen yufkalar yapılır, buna da “türkü çörek” derler (K.K.45).

Fotoğraf 67: Türkü çörek pişirilmesi

Bu ekmek genelde göçebelerin yediği ekmek türüdür. Göktürk yazıtlarında bile yufkadan “**yuyka**” diye bahsedilmiştir (Ergin, 2018: 100). Aynı zamanda Türk kültüründe çörek ve süt ürünleri nimet, bereket simgesi olarak görülür. Ekmeğin bir parçasının bile yere düşmesi hoş karşılanmaz ve onu yerden alıp öperek göz üstüne koyarlar ve ona saygı duyarlar.

Göçebeler gıdalarını doğal malzemelerden hazırlanan saklama kaplarında muhafaza ederler. T. Baykara'nın söylediği gibi, Türkler arasında hayvansal kaplar daha yaygındır. Hayvanların derileri tulum çıkarılarak, içine kül-azık (Kırgızlarda yaygın), çökelek (peynir) gibi yiyecekler konurdu (Baykara, 2001: 98).

Kaşkaylarda da hayvan derisinden, özellikle de keçi derisinden elde edilen su kırbaşı, peynir tulumu, yağ tulumu gibi malzemeler günümüzde de kullanılmaktadır. El sanatları bölümüne ait edebileceğimiz ürünler arasında göçebenin hayatını

kolaylaştıran, göç sırasında hafif ve taşınması kolay olan araç gereçler de vardır. Genelde hayvan derisinden elde edilen bu tulumlar mutfak araç gereçleri olarak her çadırda bulunur. “**Su kırbası**”, keçi derisinden yapılan su saklama kabıdır. En nemli özelliği su kırba içinde ısınmaz, hep serin kalır. Diğer araç gereçler içerisinde “**yayık**” veya “**ayran kırbası**”da yer almaktadır.

“Peynir tulumu” da göçebenin kışlık ihtiyaçlarını karşılamak için içine peynir yapıp sakladıkları saklama kabıdır. “**Mastine**”, küçük boyutlu süt saklama kabı olarak kullanılır. Hayvanlar süttten kesildiği dönemde halk bu tulumu kaynatılmış ayrana dereotu, çimen tanesi, kızarmış zerdaçal, arpacık soğan, kurutulmuş narinciye kabuğu ekleyerek mastine yapar (K.K.28).

3.6.3.15.18.24.3. Peynir Yapımı

Peynir yapmak için keçi mayası kullanılır. Keçiden-oğlaktan elde olunan maya asılarak kurutulur. Kurutulan maya daha sonra sütle karıştırılarak hamur haline gelene kadar karıştırılır. Bu maya ile birlikte bazen zencefil de atarlardı ki, peynirden deri kokusu, tulumun kokusu gelmesin hem de peynirin tadı güzel olsun (K.K.36, K.K.55).

Fotoğraf 68: Peynir ve kestirme yapımında kullanılan, deriden yapılan Tuluğ

Fotoğraf 69: Su saklama Tuluğu. Sıcak dönemlerde suyu soğuk tutmak için kullanılır. Bu deriden tuluğa “golğa” derler.

3.6.3.15.18.24.4. Tuluk ve Yağ yapımı

Keçi derisinden yapılan tulum asılarak arı yağ veya deri yağı elde edilir. Bu derinin olgunlaşması (bulğar olması) için kırk gün zaman lazımdır. İnanca göre “Kuyruk yıldızı” doğduğunda şimşek ve yıldırım da beraberinde getirir. Deri üzerine yıldırım vurarsa bu deri daha hızlı olgunlaşır, bu deriden kaliteli tuluk olur. Deri kuyu içine koyular ve üzerine arpa unu serpilir ki, derideki tüyler dökülsün. Deriyi kuyruk yıldızı doğduğu zaman kuyuya koyarlar ki, o yıldızın ışığı o deriye vursun ve o deri orada olgunlaşsın (bulğar olsun). Kokusu olduğu için evden uzakta olan bir yere koyulur. Yirmi gün sonra üzerine tuz dökülür. Beş gün sonra bu deri tuzdan temizlenir ve üzerine kekik bitkisi koyulur ki, yumuşak olsun, lastikli olsun, kokusu gitsin. Tüyden temizlendikten sonra bu deriden hem yayık hem de tuluk-tulum yapılır (K.K.7). Derinin iyi olması yağ ve peynir yapımı için önemlidir. Eğer peynir veya yağ derisi iyiye onun içinde hazırlanan peynir, yağ da iyi ve kaliteli çıkar.

Yağ yapımı için yoğurt derinin içine dökülerek az miktar da su eklenerek çalkalanmalıdır. Yoğurdun miktarı kırbaça göre belirlenir. Eğer deri büyükse daha çok yoğurt dökülür. Bu deri üçgen şeklinde kurulan direklere asılarak en az bir saat çalkalanır ki, buna da “yayık yayma” derler. Yoğurttan yağları ayrılır ve üzerinde toplanır, diğer kısmı ise ayran olur. Bu yağa kerreyağı (tereyağı) “arrı yağ” derler. Bu yağ deriden olan diğer “yağ tulumu” içinde bozulmadan uzun süre muhafaza edilir.

Fotoğraf 70:“Yayık Yayma”, “Tuluk” deri içinde yağ yapımı aşaması (ahşap kısma “çatma” denilir.

3.6.3.15.18.24.5. Yoğurt ve Gara Gurut Yapımı

Yoğurt mayası kaynatılmış ve çok sıcak olmayan oda sıcaklığında olan süt içine eklenerek üzeri sıcak tutacak şekilde kapatılır. Burada maya sütle karışarak yoğurt oluşur (K.K.25). Yağ yapımı zamanı alınan ayran suyu atılmaz, bu su özel torbalara dökülür, bundan çökelek-lor ve “**gara gurut**” (kara kurut) yaparlar. Kara kurut, kurutulmuş yoğurttur. İki türlü olur. Birisi ekşidir, diğeri tatlıdır. Kaynatılmış ayran torbaya dökülerek süzülür ve suyundan yapılane “gara gurut”, katı kısmına **çökelik** derler ve bu çökeleğe kuru nane ve yarpuz ekler, tuzlarlar. Yuvarlak şekilde, yumurta şeklinde elde yapılır güneş altında kuruturlar, buna “**gurut**” denir (K.K. 24, K.K. 53). Bu gurutu hem et yemeği hem ciğer yemeği içine atarlar.

Gurut-tamdarda kurutulur.

Fotoğraf 71: Qurut-Kurut yapımı aşaması (telverede kurutulması aşaması) (Samad Avayekhoş'un arşivi).

Yarpuz bitkisi Kaşkayların tüm yemek ve besinlerinde kullandıkları sebzelerdendir. Hem süt ürünlerinin hazırlanmasında hem de yemeklerde kullanılır. Yarpuz Türk dünyasının hemen her yerinde bilinir. Bazı yörelerde kır nanesi olarak adlanır. Aynı zamanda halk arasında **“Yarpuz olan yerde yılan olmaz”** veya **“yılanın yarpuzdan hoşlanmaz nereye gitse karşısına çıkar”** derler. Bu deyimler, hem Kaşkaylar arasında hem de Azerbaycan Türkleri arasında bilinir. Herkes tarafından yarpuz bitkisi anlamında anlaşılmaktadır. Kaşgarlı sözlüğünde ise “Yarpuz” kelimesi iki anlamda yer alır. 1. “güzel kokulu bir ot, kır nanesi”, 2. “yılan yiyen bir hayvan, Firavun sıçanı”. Bu bilgilerin aslında bahsedilenin bitki olan yarpuzla ilişkili olmadığı anlaşılmıştır. “Yılan yarpuzdan kaçır, nereye gitse ona karşı gelir.” (Atalay, 1986: 39-40).

Yapılmış kurutlar, “telvere” denilen yerlere serilerek kurutulur (K.K.3, K.K.22, K.K.29). Kara renk, Kaşkayların hayatlarının her alanına yansımıştır. Gara ney (Kaşkaylarda)-kara zurna (Azerbaycan’da), gara gurut, gara gavurma kelimeleri göçebeler arsında hala kullanılmaktadır (Şamil, 2020: 68). Bu açıklayıcı ve metofeorik kelimeler, halk dilinin zenginliğini ve renkliliğini ortaya koyar. **“Gara gurut”**, 13. yüzyıla ait olan Abu Hayyan lüğatinde de **siyah peynir** anlamında yer almıştır (Caferoğlu, 1931: 70).

“Kışlık yiyecek”lere “azık”, “azuke” denir. Hayvanların sütten kesildiği dönemlerde göçebenin önemli besini yaz boyunca hazırladığı azıklarından

oluşmaktadır. Bu ürünlere hem hayvansal hem de tarımsal ürünler dâhildir. Kışlık yiyecekler, peynir, gurut, yağ, gara gavurma ve kış mevsimine uygun olarak yapılan av hayvanlarından oluşmaktadır.

Göçebenin süttten hazırladığı yiyecekler arasında “**mevsimsel yiyecek**”ler “peynir çökeleği”, “abdan”, “ağız” ve “bulama” ve “ayram doğraması” vardır. Genelde hayvanların yavruladığı yaz aylarına özel yiyeceklerdir. Abdan- hayvan yavruladığı zaman içinden çıkan çift perdesi atılmaz ve hayvanın ilk sütü o perde içine sağılır. Hayvanın ilk sütü katı ve pıhtılaşmış şekilde o çiftin içinde sertleşir ve güzel bir yiyecek olur, buna “abdan” derler. “Ağız sütü”, hayvanın doğumundan sonraki ilk ve ikinci gününün sütü olduğu için yağlı ve katı olur ki, buna ağız sütü derler. Ağız sütünü bazen kaynatırlar ki, yağ oranı az olsun buna da “bulama” denir.

Mevsimsel yiyeceklere yaz aylarında tüketilen bitkisel yiyecekler de dâhildir. Göçebenin hem hayvanları hem de kendi tüketimi için en iyi besin kaynağı aynı zamanda doğadan elde ettiği bitkisel yiyeceklerdir. Bu bitkilerden hem yiyecek hem ilaç hem dokumalarda kullanılan doğal boya maddesi elde edilir. Yemek için genelde hem kuru hem yeşil bitkiler kullanılmaktadır. Kurutulmuş olanlar genelde yemeklere çeşni olarak eklenir veya çay yapımında kullanılır.

Rişkek, kuzukulağı, gelinparmağı, selme ayran aşısı hazırlamak için, kızılıkök ve papatya pilav pişirmede; luppu, vahşi mantar, vahşi sarımsak, arpacık soğanı, fasulyeli pilav hazırlarken kullanılır (Kiyani, 2014: 161). Genelde göçebenin ana yemeği pilav, fasulyeli pilav ve etten hazırlanan buğlama, kebaptır. Özel günlerde ve mevsimlik olan yiyeceklerde ayran aşısı, badem aşısı, sütlü pilavdır. Bu yemeklerin malzemesi de doğadan ve kendi ürettikleri hayvanlardan elde edilir.

Sofra adabına çok dikkat edilir. Geleneksel Türk kültüründe aile büyüklerine ve atalara saygı duyulduğu için, yemeğe ilk büyükler başlar. Bu gelenek Kaşkaylar arasında da aynı şekildedir. Aynı zamanda sofrada yayılarak oturmak hoş karşılanmaz, dizler bükülü bir şekilde oturulur. Yemekler üç öğün olarak yenir. Öğünler kahvaltı, öğlen yemeği ve akşam yemeğidir. Sabah kahvaltısına naştalık, öğlen yemeğine zöhr, akşam yemeğine nahar denir.

Hava kararmadan akşam yemeği bitirilmelidir. Şer vakti yemek yenilmesi de kötü yorumlanır ve şeytanların cinlerin bu yemeğe ortak olduğuna inanılır. Aynı

zamanda tabakta yemek bırakmak da günahdır. Yemek sonuna kadar yenilmelidir (K.K.35).

3.6.3.15.18.24.6. Besinlerle İlgili İnançlar

Buğday, pirinç, tuz, ekmek bereket sembolüdür. Bu yüzden de bu besinler kutsanmış, bunlara karşı saygısızlık yapılması günah sayılmıştır. “Buğday, bolluk ve bereket simgesidir, Bolluk derken insan sayısının çokluğu da anlaşılmaktadır. Anadolu köylerinde de gelinin başına buğdağ başağı takılır. Çocuğu bol olsun diye (Tezcan, 2000: 43). Kaşkay Türklerinde de gelin ata evinden çıkarken başından buğdağ tohumları atılır ki, gittiği eve bereket götürsün (K.K.29). Türkmenistan Türklerinde de buğday kutsanmakta ve ekmeğin, tandırın de piri olduğuna inanılmaktadır. Buğdaya da “Pir Pugta” denilir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 149).

Kaşkaylar arasında da ekmeğe olan saygı buğday, pirinç ve tuz için de geçerlidir. Buğdayın, pirincin ayakaltına, temiz olmayan yere dökülmesi ve ayaklanması günah sayılır ve evin bereketi kaçar derler. Buğdayın kendisi gibi buğday başağı da kurutularak evlere asılar ve eve bolluk ve bereket getireceğine inanılır (K.K.5).

Göçebeler için ekmek (çörek) önemlidir. Hatta her evin bereketi sayılan kurbanlık hayvanının bacağından alınan “**çörek sümüğü**” (ekmek kemiği) vardır ki, bu kemik her zaman korunup saklanmaktadır. Bu yüzden bir evde çörek kesilirse, sofraya arkasında oturlarsa o ev sakinlerine karşı saygısızlık ve ihanet etmezler. Eğer ederlerse “tuz-çöreği” aya altına almış, basmış olur ve çöreğin onları cezalandıracağına inanılır. Kaşkaylar arasında anlatılır ki, eskiden koyun keçi hırsızları vardı ki, hatta bu hırsızlar da bir evde ekmek yerse o “tuz ekmek” hatırına o evin koyunlarını çalmaktan vazgeçerdi (K.K.6).

Dua ederken “evin bereketli olsun”, “çörekli olsun” derler. **“Duz çörek hakkı, bereket hakkı, ruzi hakkı”** derler, yemin ederken tuz çörek koyar üzerine yemin ederler.

Deyimlerde, alkışlarda veya beddualarda tuz ve ekmeğin birlikte kullanıldığını görüyoruz. Beddua ederken “çöreyin kesilsin”, “çöreğe muhtaç kalasan” gibi ifadeler çok kullanılır (K.K.16). Yere düşen (çiğnenmemesi için)

ekmeği alıp üç kere öperek alna koyarlar ve yüksek yere bırakırlar. Kirli yere ekmek atılması günah sayılır. Çünkü ekmeğe saygı, Kur'an'a saygı kadar önemlidir. Hatta evde Kur'an olmadığına korkmuş kişinin yatağının altına bir parça ekmek koyarlar ki, bu da kötü ruhların ekmekten korktuğuna dair inancı yansıtmaktadır.

Tuz da ekmek kadar değerli tutulur. Birçok Türk halkında olduğu gibi Kazan Tatarlarında tuz değerli tutulur, hatta Ramazan sofrasında, iftar sofrasında ekmeği tuza bandırarak yemeğe başlarlar.

Türkmenistan Türkmenleri misafiri eşikte tuz ekmekle (duz- çörekle) karşılarlar ve bunun bereket getirdiğine inanırlar. Aynı zamanda yemek yaparken veya hamur yoğururken tuz atarak “yenilen, içilen Tanrı yolunda sadaka olsun” derler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 29). Kaşkaylarda da her Perşembe günü yemek yapılırken tuz atılarak ölmüş kişilerin adlarını söylerler ve onların ruhlarını memnun etmek için bu yemeği yapmaya niyet ederler. Aynı zamanda baharda karlar eridiğinde sular artar, bu zaman akarsuya tuz atarak evin bereketini çoğaltacaklarına inanırlar. Tuzla ilgili diğer bir inanış da âdet yaşına gelen kızın (âdet veya aybaşı murdar sayıldığı için) bereket kaçmasın diye elini üç kere tuza bandırarak bereketin kaçmasının engellenmeye çalışılmasıdır. “Tuz”un kötü ruhları kovduğuna da inanılır. Nazar değmesinden ve hastalıktan korunmak için başa tuz çevrilerek ocağa atılır. Tuz şeytanı kovar. Hem suyun hem de tuzun temizleyici ve antiseptik hassaları bugün de bilinmektedir.(URL-83)¹⁰⁸ “Ağız yaralarının ve boğaz enfeksiyonlarının tuzla gargara edilmesi, kadın cinsiyet organlarının tuzlu su ile yıkanması” gibi koca karı ilaçları ve uygulamaları da vardır.

“Gagauzlarda bebeğin ikinci banyosu tuzlu su ile yapılır. Bebek terlememesi için yıkanacak suya tuz atılır” (Perçemli, 2011: 37).

Ekmek Tanrı'nın nimeti olarak kabul edildiği için yere düşerse ona basmak günah sayıldığı için bu yüzden de hemen onu yerden alırlar, öpüp göz üstüne koyarlar. Tek elle ekmek kesmek de günah sayılır, ekmek iyesine saygısızlık edildiğine ve bereketin kaçacağına inanılır. Eğer böyle yapılmazsa, ekmeğe saygısızlık yapılırsa evin bereketinin kaçacağına inanılır (K.K. 9). Yeni evlenen ve küreken (damat) evine giden kızın beline yağlık içinde baba evinden ekmek tuz

¹⁰⁸ URL-83: <https://www.khcbaser.com/tr/kisisel/ilginc-makaleler/kocakari-ilaclari/> (04.03.2021).

koyarlar ki, baba evinin bereketi kızla olsun (K.K.4, K.K.12). Bereket kelimesi, birçok Türkdilli halkın lügatinde kullanılmaktadır. “**Ber**” kelimesi, eski Türkçede İlah, Allah anlamında kullanılmıştır. Günümüzde de Kaşkaylarda “Ber” kelimesi Tanrı, İlah anlamında kullanılmaktadır. Kaşkay şairi Mahzun’un şu mısarasında da geçmektedir. “Ber İlahı etmek olmaz çün-ü çend”, “Ber İlahı bize kismet olaydı” (Yaghoobi, 2011: 375, 306). Şimdi de Kaşkaylarda “**Berek Allah**” kelimesi kullanılmaktadır. Burada da ikilemenin anlamsız kalan tarafı olarak yaşatılmaktadır. Bereket, rızık ve bolluk anlamına gelmektedir. Ekmek yapan birisinin üstüne gelen insanlar “**bereketli olsun**” derler. Birisi evinde ekmek (türkü çörek yapılırsa, kadınlar sabah güneş doğmadan uyanırlar ve hamur açıp çörek yaparlar) yaparsa ilk pişen ekmeği yemeden hayvanlara ya da yoldan geçen birisine verir: “**İsti çörekten güneş de pay umar, su da**”. Eğer böyle yapmazlarsa evin bereketinin gideceğine inanırlar. Evin bereketli olması için “**kurdun alın tüyü**” (Azrayıl tüğü derler) çadır kapısına asılır. Kurbanlık hayvanın el sümüğü-kemiği un çuvalı içine atılır ki, bereketli olsun (K.K.3).

Bereketle ilgili çok farklı rütüel ve gelenekler vardır ki, bu geleneklerden bazıları Nevruz’da icra edilir. Nevruzda ev ve eşikler temizlenir, daha sonra buğday kavurup evin dört bir yanına dökerler ki, ev bereketli olsun (K.K.24, K.K.66). Aynı gelenek Nevruz’da son çarşambada akarsu veya pınardan su getirilir (yeni yılda yani Nevruz’da suyun tazelendiğine inanılır), içine pınardan alınmış taş atılır, bu su evin her tarafına serpilir, taş ise süt kazanına atılarak eve bereket gelmesi için uzun süre bu kazanda tutulur (K.K.5, K.K.7, 45).

Burada ekmek kutsallaştırılarak, ilahi bir obje gibi, güneş, su gibi değerli tutulur. Evde uyumayan çocuk olursa, eğer evde Kur’an yoksa baş altına ekmek koyulur. Bu da kötü ruhların çocuğa musallat olmaması için yapılır. Kötü ruhların ekmekten korktuğuna inanılır. Anadolu’da da bu inanç yaşatılmaktadır. “Çocuğun yastığının altına, Muş’ta, ekmek konur; beşiğinin başına Kur’ân veya hamayil asılır. Bunların, çocuğu, kötülüklerden koruyacağına inanılır. Böylece, nazar, kötü cinler çocuğa dokunamazmış.” (Kalafat, 2010: 256).

Akşam evden ekmek veya hamur mayasını, beyaz yiyecekler (un, tuz, süt, yoğurt ve diğer süt ürünleri), renkli olan eşyaları bile dışarıya vermezler (K.K. 3, K.K.24, K.K.40). Bu inanç aynı şekilde Türkmenistan Türkleri arasında da

yaygındır, “Akşamları süt, şeker, yumurta ve beyaz yiyecekleri komşuya vermek iyi sayılmaz” derler (Türkmen halk İnançları, 2005: 168).

Aynı zamanda ağartı- süt ürünlerinin de atılması ve üzerine basılması bereketin kaçması anlamına gelmektedir. Yere düşen buğday tanesi de ekmek kadar değerlidir. Aynı zamanda beddua ederken de **çörek tutsun, duz çöreye muhtaç olsun** derler. Ekmekle ilgili inançlar asırlar boyunca sınanmış bir şekilde yaşatılmaktadır. Kaşkaylar tencerede kalan fazla yemeği çöpe atmayı günah sayarlar, bereketi atmazlar, onu temiz bir yere toprağa dökerler ve karıncalar yesin derler. Eğer hamur sıçrarsa ve yemek düşerse eve misafir gelecek derler. Bekâr kız ve erkek ekmeğin kenarını yerse yad yerden yani uzaktan evlenirmiş. Ekmeğin üzerinden atlamak olmaz, bereket kaçar. Bilerek ekmeğe basmak günah sayılır, basanın gözü kör olur derler (K.K. 11).

3.6.3.15.18.24.6.1 Yeme-İçmeyle İlgili Sakınmalar

Bu türlü sakınmalar, daha çok bazı hayvanların etlerinin yenilmesiyle ilgilidir. Bildiğimiz gibi totemizm döneminde soy kök-totem olarak kabul edilen bazı hayvanların avlanması ve kesilmesi yasaktı. Daha sonraki dönemlerde totemler ortadan kalksa da belli topluluklar arasında totem izleri tabu ve yasaklarla yaşatılmaya devam etmiştir. Kaşkaylar arasında da hamile kadının kaz eti yemesi sakınılan bir durumdur. Açıklaması ise kazın ayak parmaklarının bitişik, perdeli olması ve yanı zamanda kazın hem uçan, hem de yüzen bir canlı olması gibi farklı özelliklere sahip olmasıdır. Burada hamile kadın bundan sakınarak karnındaki bebeği bu kazda olan kötü özelliklerden koruduğuna inanmıştır. Burada düşünce gücünün, isteklerin gücünün etkisini görmekteyiz ve bunun inanılarak uygulanması sırasında da çağrışımın gerçekleşmesi söz konusudur.

3.6.3.15.18.24.6.2. Sütle İlgili İnanışlar

Hayvancı toplumlarda genellikle saçı verme geleneğinin sütle yapılması Altay kavimlerinde olduğu gibi Kaşkaylarda da görülmektedir. Süt, bildiğimiz gibi proteinlerden oluşur ve doğada yaşayan tek hücreli ve çok hücreli tüm canlıların

yaşaması için ilk önce proteine ihtiyaç vardır. İlk insanlar da hayvanları evcilleştirdikten sonra onun sütünü kullanarak hayatta kalmışlardır. İnsanlar, değerli olan bu besin kaynağını, daha sonraları doğayı memnun etmek ritüellerinde kullanmışlardır. Daha proteinin ne olduğunu bilmeyen, mikroskopik canlıların varlığından habersiz olan ilkel insan, bunu yaparken kendileri dışında doğada yaşayan göze görünen veya görünmeyen birçok varlığın olduğuna inanıyorlardı.

Yağmur yağmadığında, kuraklık olduğunda ineğin ilk ağız sütü etrafa, doğaya serpilir ve bununla da doğayı doyurmaya ve memnun etmeye çalışırlardı. *Tuva Türklerinde hayvanın ilk sütü yenilmez, onu toprağa adak olarak sunarlar.* Hatta Tuva şaman dualarında da “ **yolun ak süt gibi arrı, temiz duru olsun**” derler (K.K.35).

Anadolu’da süt adak mevlidi denilen inanç yaşatılmaktadır ki mevlit okunduktan sonra şeker eyrine bardaklarda süt dağıtılmaktadır (Tanyu, 2007: 82).

Hakas Türklerinin doğada kutladıkları “**Tun payram**”ı, ilk ayran bayramıdır. Genelde göçebelerin kış yurdundan yaz yurduna göçtükleri zamanlarda yeni ay doğduğunda, Mayısın sonu Haziran ayının ilk haftalarında yapılır. Hayvanların ilk sütünden süt ürünleri ve ayran yapılır, yemekler yapılır. Sabah gün doğmadan komşular Huş ağacının etrafına toplanır ve ateş yakarlar. Bu törene “Izıh” derler. Bunun için “ızıh at” bağlarlar. Atın kuyruğuna ve yelesine kırmızı veya beyaz kurdeleler bağlanır. Bu ızıh, hayvanların koruyucusu olarak görülür. Hayvanların etrafına “İrben” otu yakılır ve tütsülenir. Daha sonra at azat edilir. Yaşlı bir şaman gelerek ateşe ayran ve süt vodkası serper, ağaç etrafında dualar eder. Bu gün yapılan ayran ve süt ürünleri şifalı ve kutsal yiyecekler olarak kabul edilir ve bu yüzden de bayram günü tüketilir. Ritüel bittikten sonra eğlenceler düzenlenir, at yarışı, güreş, okçuluk yarışları yapılır. Kazananlara ayran ve ödülleri verilir. (URL-84)¹⁰⁹

Kaşkaylarda “**Kızıl güneş bayramı**”nda güneşin ısınması ile göçebenin süt ve süt ürünleri artar, çiftçiler ve çobanlar rahata kavuşur. Bu bayram “**Çoban Mehreganı**” adı ile de kutlanır. Hayvancılığın kutsandığı, bolluğun, refahın istendiği ve çobanın da emeğinin karşılığının verildiği, onun hatırlandığı gündür. Bugün süt ürünlerinden yapılan yemekler **ayran aşı, kestirme peynir, arı yağ** verilir, kız

¹⁰⁹URL-84:https://tatarkam-livejournal.com.turbopages.org/tatarkam.livejournal.com/s/7981.html?turbo_feed_type=full (03.11.2021).

beğenmeğe gidilir, fal bakılır, yeni nişanlı ve evlenenlere hediye verilir, su temizliği yapılır, subaşlarına gidilir, çocuklar suyla oynar, meclisler kurulur, oba bir araya gelerek bu günü en iyi şekilde kutlamaya çalışır (K.K.6, K.K.68).

“Altay Türkleri, yılın ilk yıldırımları başlar başlamaz, köyce toplarırlar ve yüksek bir dağın tepesine çıkarlardı. Burada dualar yapıldıktan sonra, saç törenlerine ballanır ve güğün dört yönüne süt saçarlardı.” (Ögel, 1995: 173).

Altaylarda misafire süt veya kırmızı ikram edilir. Bu ürünlerin ikramı ile misafire bereket ve aile refahı dileği aktarılmaktadır (Lvova vd., 2013b: 186).

Kaşkaylar arasında süt ürünlerinden saç verilmesi geleneği, genelde obaya gelen seyitlere para yerine verilen yağ, süt, ayran ürünleri verilmesi şeklindedir. Süt ürünlerinden seyitlere nezir verirler, aynı zamanda gelen misafirlerine de serin ayranlar ikram ederler (K.K.45).

Kaşkaylarda süt bolluğu simgeler. Hayvancı kavimler için bolluk süt artışıdır, hayvan doğumudur. Bu yüzden yaşam tarzları inançlarına da sirayet etmiştir. “Süt gölüne düşmek”, Kaşkayılar arasında zengin olmak anlamında kullanılan bir deyimdir.

Aynı zamanda süt arınmayı da temsil eder, beyaz olduğu için mistik kutsallığı vasfeder. “Süt, Üst Dünyanın niteliklerinin taşıyıcısıdır. O, beyazlığı ifade etmesinin yanı sıra gerçeğin, mükemmelliğin ve mistik temizliğin de simgesidir.” (Lvova vd., 2013a: 145).

Süt Kaşkay toplumu için de kutsal olarak görülür. “Süd-i sefer” selâmetlikdir” derler (K.K.32). İyi insanı nitelerken “Ana sütü kadar arıdır”, “Anañ südünden halâl-terdir”, “Halâl süd emmiş” derler. Anne sütü gibi temiz, saf insandır anlamındadır. Kaşkaylar “anne sütü” üzerine yemin ederler ve bunu kutsal bilirler. “**Südü hërâbdır**”. Burada süt, soyu, kökü simgeler. İyi soydan gelmeyen insanı bu şekilde nitelendirirler.

Masallarda da süt nehrinden bahsedilir ki bu da Tanrı’nın yeryüzünde selefi olan padişah saraylarında olur ve padişah kızları süt nehrinde yıkandıktan sonra daha da güzelleşirler. Bu da sütün kutsallığının göstergesidir. Halk arasında günahsız insan için *sütten çıkmış ak çömçedir-kaşıktır* derler.

Kaşkaylar arasında da hayvanı çok olan oba sahipleri, hayvanı ve sütü az olan obadakilere pay gönderirler, Tanrı’nın verdiği nemeti paylaşırlar. Sütü de ekmek gibi

kutsarlar, onu fakirlerden esirgemezler. Kaşkaylarda evlenen kız baba evinden çıkarken gelin gittiği eve süt mayası götürür ve bu maya hep o evde tazelenerek kullanılır. Bu, yeni gelinin koca evine bereket ve bolluk getirmesine işaret eder.

Süt aynı zamanda Türk düşüncesinde üremeyi, akrabalığı ve kardeşliği de simgeler. Evlenen kıza **süt pulu** verilmesi de anne sütünün değerinin bir ifadesidir. Aynı annenin sütünü emen çocuklar evlenemezler, onlar kardeş sayılırlar. Dünyaya gelen ilk memelilerin anne sütü ile beslenmeleri, anne sütünü yaşam kaynağı yapmıştır. “Bir insanın insan olabilmesi için, ana sütü emmesi gerekiyordu.” (Ögel, 1995:2: 9). Kaşkaylar arasında arık- zayıf olan çocuklara “Ana sütü içmedin mi?” diye sorarlar. Anne sütü çocuğun hastalanmasını önler, onu daha güçlü yapar.

Dede Korkut Kitabı’nda da Boğaç “Ana ağlamagıl, mana bu yaradan ölüm yoxdur korhmagıl, boz atlu Hızır mana geldi, üç kerre yaramı şığadı, bu yaradan sana ölüm yoxdur **tag çiçeği anan südi sana** merhemdür.” didi (Ergin, 2004: 90). Burada sütün iyileştirici gücüne dikkat çekilmiştir. Bu inanç Kaşkaylar arasında farklı bir şekilde yaşamaktadır. Eğer anne sütü içen bebek hastalanırsa anne çocuğa süt vererek “**sene gelen hastalık bana gelsin**” diyerek dua eder. O zaman o çocuğun hastalığının iyileşeceğine inanılmıştır. Aynı zamanda **nenenin gargışı tutmaz** derler, sebebi ise annenin çocuğuna süt vermesidir. Çünkü süt bedduayı önler derler (K.K.7, K.K.24).

Süt veren hayvanı kesmek günahtır. Bir yaşını doldurmayan hayvandan kurban olmaz. Süt veren hayvanın kesilmesi de Kaşkay inançlarına göre yasaktır (K.K.24).

Gece evden bereket verilmez, ağarantı-ağartı-süt ve süt ürünleri (beyaz olan un, tuz, şeker) evden verilmez, evin bereketi gider derler.

3.6.3.15.18.25. Kalelerle, Eski Yapıtlarla İlgili İnançlar

Hem İran coğrafyasında hem de Türk dünyasının pek çok yerinde bolca eski kale ve yapıt vardır. Bildiğimiz gibi bazı yapıtlar vardır ki, bu yapıtlarla ilgili çok sayıda efsane ve rivayet anlatılmaktadır. Bu kalelerden birisi de Kaşkay coğrafyasındaki “Kız Kulesi”dir. Bakire kız, gız veya guz galası, Oğuz galası adı ile

bilinir. Bu adı taşıyan kaleler Kaşkay toplumunun yaşadığı birçok yerde vardır. Laçın Baharlı'ya göre, Sarı yatan çayı kıyısında Abade'den bir yol yukarıda “Hosrov ve Şirin” dağına yakın bir yal üzerinde eskiden kız kalesi varmış. Şimdi de o yalın adı kız kalesi yalıdır. Bu yer Şeşbeyli tayfasından Dokkuzlu tiresine aittir (K.K.63). Diğer kız kalesi, Sultanabad Ramhörmüz denilen yerde Maroon nehri ile Mainkuh arasındaki bir yerdedir. Burada eski kale kalıntıları vardır ve buraya yerli halk “gız galesi” demektedir. İnanca göre burası dev kızı adı ile anılır ki, burasının cinler ve şeytanlar tarafından korunduğuna inanılır (K.K.17).

Kaşakaylar arasında yer alan bu “**gız galesi**”-kız kulesi, hem dağ adlarında, yal adlarında hem eski dağınık olan birçok harabelerde korunmuştur. Bu kadar küçük yerde bu kadar kız kulesi adının olması, doğrusu bu adın gerçekte kız mehfumuyla ilişkili olmadığını düşündürmektedir.

Esadullah Merdani, bu kalelerin eski Elam medeniyetinin mirası olduğunu ve Safeviler dönemine kadar geldiğinden bahsetmektedir. Merdani, bu kalelerin eskiden hükümdarların hazinelerinin korunduğu yerler olduğunu öne sürmektedir (K.K.80). Dünyada bu adla yer alan kalelerin çoğunun deniz kıyısında olduğunu göz önünde bulundurursak Firuzabat'ta olan “Kaley-i Duhter”in dağ içinde yer almasının akla farklı sorular getirmesi doğaldır.

Kaynak şahıs Behmen Merdani'nin söylediğine göre hem Şiraz'da, Bişapur'da hem de Füzabat'ta bu adı taşıyan çok sayıda kale vardır. Genelde bu kalelerin çoğu dağ başında insanların ulaşması zor olan yerlerdedir. Rivayete göre bir dağ varmış, burası çok yüksekmiş, kimse oraya ulaşamazmış. Yüksekte olduğu için de o dağa ve dağda olan kaleye de insanlar bakire veya kız kalesi derler. Çünkü eski dönemlerde şimdiki gibi kızlar açık aşikar dışarıda dolaşmazlar, evlenmeden önce erkeklerle düşüp kalkmazlarmış. Kızlara dokunulmazmış, o yüzden de Kaşkaylar arasında ulaşılmaz olan yerlere, kalelere bakire veya kız gibi adı verilmesine sıkça rastlanır (K.K.74). İsmayil Mouslı da “**Kız Kalesi**”nin ulaşılamaz ve dokunulmaz olmasından dolayı bakire veya kız kalesi adını aldığını söylemektedir. Firuzabat'ta olan kız kalesi ateşgahtır ki, Zerdüşlerin kutsal mekanı sayılır. Eskiden yeraltında bir yol varmış ve o kaleye bu yolla ulaşılmış. Kaşkayda bir kale de var ki bu kale, “**Terzan Kalesi**”dir. Bu kale eskiden mahpusların tutulduğu yer olarak bilinir ve savaş döneminde de Kaşkayların silah ve sursatlarının saklandığı yer olarak

kullanılmıştır. Aynı zamanda Bişapur denilen yerde yolun sağ tarafında “**Kız Kalesi**”, diğer sol tarafında da kemer içinde de “**Oğul Kalesi**” denilen yerler mevcuttur (K.K.5).

Kız kalesi ile ilgili diğer bir inanış da bu toprakların eski Oğuzların yurdu olduğu ve adını Oğuzlardan aldığıdır. Bu adın “Oğuz, ğuz, guz, gız” ses düşmesi ve ses değişimi sonucu gız veya kız şekline dönüşmesi ihtimali da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kız Kulesi adı ile hem İstanbul’da hem de Bakü’de deniz kıyısında kuleler bulunmaktadır. İstanbul anlatılara göre eskiden kalenin olduğu yerde Tanrıça Afrodite adına bir tapınak yapılmıştır. Anlatılarda bu yerin adının, Rahibe Hera ve Leandras’ın birbirlerine aşık olmaları ve Hera’nın aşkı için kendisini tapınaktan atmasından kaynaklandığı anlatılmıştır. Diğer hikayede ise bir kralın kendi kızını ölümden kurtarmak adına yaptırdığı bir kuleden bahsedilmektedir. Aynı anlatıya bağlı bir kale de Kırgız coğrafyasındaki “Burana Kalesi”dir. Kırgız hikayesinde de kızını ölümden kurtarmak isteyen baba, kızını için bu kaleyi yaptırır, fakat kızını karadul örümceği ısırır ve kız kalede ölür (Satıcıoğlu, 2020: 251-252). Benzer bir kız kulesi hikayesi de Tataristan’da İdil nehri kıyısında yer alan “Suyun Bike” kalesi hakkında anlatılmaktadır. Hem Azerbaycan’daki Kız Kulesi anlatısında hem de Tataristan “Suyun Bike” anlatısında zorla evlendirilmek istenen kızlardan bahsedilmektedir (Satıcıoğlu, 2017: 132). Azerbaycan’da olan kalenin ateşgah ibadethanesi, resathane ve hazine anbarı ve deniz feneri görevleri için kullanıldığı anlatılmaktadır. Araştırmacılar bu tip kalelerle ilgili anlatıların mit çağına dayandığını, daha sonraki dönemlerde bu kalelerin eski işlevlerini kaybettiğine ve deniz feneri ve gözetme amaçlı kullanıldığına dikkat çekmektedirler.

Şiraz’ın en önemli yerlerinden birisi, “Gülustani İrem” bağıdır. Bu bağ ve içerisinde olan saray, Kaşkay Hanlarının yaşadığı ev olmuştur. Günümüzde burası müze olarak hizmet vermektedir. Anlatılara göre “Gülistani-İrem”, Selçuklular döneminden günümüze kadar gelen bağıdır. Canihan döneminde bu bağ-saray, Kaşkay ilhanlarının himayesinde olmuş, fakat, sonraki dönemlerde hanların mülküne devlet el koymuştur. Bu sarayla ilgili de çok anlatı vardır. Bu saray en son Kaşkay ilhanlarının yazlık sarayı olsa da daha sonra o sarayda yaşamak kimseye nasip

olmamış ve halka açık müze haline getirilmiştir. Bu bağı ziyarete gelen her Kaşkay, bu bağda babalarının ruhunun gezdiğine inanır.

Fotoğraf 72: Gülüstani İram Bağı

Şiraz'ın eski yapıtları içerisinde dikkat çeken diğer bir yapıt, “**Kur'an Kapısı**”dır. “Bu kapıyı İzzeddövlü Deylemi (M.S. 966-978) yaptırmıştır. Defalarca afetlerde yıkılan bu kapı tamir edilmiştir. En son Kerim Han Zend (M. S. 1705-1779) döneminde yeniden tamir edilmiş ve üzerine bölmeler yapılmış ve bu bölmelere Kur'an'dan ayetler yazılmıştır. Böylece hem şehre gelen hem de şehirden çıkan insanlar, bu kutsal kitabın altından geçerlermiş. İnsanlar aynı zamanda bu yeri kutsayarak ayda bir kere de olsa ziyaret ederlermiş. Rıza Şah döneminde bu kapı kaldırılmış ve orada olan Kur'an yazıları da Paris'e götürülmüştür. Hüseyin İlgar adlı bir tüccar, bu kapıya son dönemlerde sembolik olarak yeniden yaptırmıştır (Şamil, 2020: 36-37). Bu kapı çevresinde anlatılar anlatılmaktadır. İnanca göre bu kapının bulunduğu yer ve çevresinin havası bile bir farklıdır. Yazın en sıcaklığında bu kapının olduğu yere gidersen terlemezsın. Oranın farklı bir havası vardır. Eskiden ziyaret amacıyla gidilen bu kapı, şimdi sadece halkın ve gençlerin gezmek ve serinlemek amacıyla gittikleri parka çevrilmiştir.

3.6.3.15.18.26. Çeşitli Konulardaki Halk İnançları ve Pratikleri

Genelde evin içinde yiten eşyaların cinler tarafından yerlerini değiştirilmesi nedeniyle yittiklerine inanılır. Bundan ötürü de cini korkutmak için “eşyayı yerine koy, ben sana para vereyim” denilir.

İğne yiterse “İğne İğne, demir İğne” diyerek ararlar. Veya üç kez “İğne iğne, erin gelir çay gaynat” derler.

Birisi yerden bir şey bulursa ve o yerden kimse geçmezse üç kez yüksek sesle “Kimindir?” diye sormalıdır. Eğer cevap veren olursa malı sahibine verilmelidir. Cevap veren olmazsa o mal etrafta olan ağaçların otların, taşların sahipliği ile o kişiye helal olur. Öksüz çocuğu sevindirmek, mutlu etmek en büyük sevaptır. Aç birini doyurmak, garibana yardım etmek sevaptır. Tavuk ayağını uzatarak yatarsa eve misafir geleceğine inanılır (K.K.1). Eğer bardak içine sinek düşerse eve misafir gelirmiş. Eğer birinin gendi-küp şekeri istemeden çay bardağına düşerse eve beklenmedik misafir gelir (K.K.3).

Üzere giyilen elbise yırtılsa da onu çıkarıp dikiş yapmak lazımdır, eğer elbise çıkarılmadan dikilirse şer bühmana uğranılacağına inanılır ve o yüzden o kişi ağzına diktiği ipten alarak dikiş bitine kadar dişinin arasında tutar.

3.7.4. Halk Hekimliği

Halk hekimliğine bağlı inançlarla uygulamaların kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Çünkü eski çağ insanları hastalıkların kötü ruhlardan geldiğine inanmışlardır. Çünkü o dönemlerde insanlar için hastalığın fiziksel boyutu belirsizdi ve sadece ruhsal ve duygusal boyutunu görebiliyorlardı. Bu tür tedavi yöntemlerinden en yaygın olanı, ateşle ve tütsüyle yapılırdı. Ateşle ve tütsüleme yoluyla tedavi yöntemi, günümüzde de şamanların ruhsal hastalıkları tedavi etmek için kullandıkları aracı unsurlardandır.

Boratav’a göre de, hastalıklar sadece kişinin sağlık durumundaki aksaklıkları değil, kısırlıktan tutun da nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve tabiat-dışı varlıkların (cinler, periler, v.b.) sebep olabilecekleri sakatlıklara kadar türlü bozuklukları kapsamaktadır (Boratav, 1973: 123).

Eski insanların iyileşmek için kullandıkları tedavi ve onarma işlemleri, zaman geçtikçe kendi gerçekliğinden kısmen de olsa uzaklaşmış olsa da da inanç şeklinde varlığını korumaya devam ettirmiştir. Yeni teknolojilere sahip olan ve modern ilaç hizmeti sunan en gelişmiş ülkelerde bile hala halk hekimliğine başvurulmaktadır.

Halk arasında koca karı ilaçları dediğimiz bu tedavi yöntemleri ve bu ilaçlar, cahil diye nitelendirilen yaşlı kadınların değil, aslında halkın saygıdeğer, bilge yaşlı kadın veya büyük ana olarak gördüğü kadınların ve ulularımızın başvurduğu ve sinayarak günümüze kadar yaşattıkları uygulamalardır.

Türk halkının kullandığı halk hekimliği terimleri, onların düşüncelerinin, inançlarının korunduğu en eski sözlü kaynaklardandır. Türk kültüründe bu inancın kökeni sihri/büyüsel işlemlerin ustası sayılan Şamanlık geleneğinin devamı niteliğindedir. Eskiden şamanlar pek çok görevi (müzisyen, lokman, büyücü vs.) bünyesinde bulundursa da, günümüzde farklı bölümler halinde farklı dallara ayrılmış şekildedir. Hastalıklı ruhu tedavi eden erkek ve kadın şamanların modern dünyadaki devamlıları otacı, büyücü, falcı, göbek götüren (kaldıran), kırık-çıkıkçı (sınığçı) vs.dir. Bunlar arasında sadece kırık-çıkık işlerini yapanlar “Sınığçı veya şikestebend” erkeklerdir. Diğer işlemleri yapanlar kadınlardır.

F. Bayat’a göre, “Şaman dünya görüşüne göre hastalık, bizi çevreleyen görülen ve görülmeyen dünyaların ve varlıkların insan üzerindeki etkisinin sonucu

ortaya çıkar. Şamanlık geleneğine göre hastalık, insanın canlı bir varlık olan doğa ile ilişkiyi zamanla bozarak dengesiz bir düzeye indirgemesinin, başka sözle doğayı ihmal etmesinin sonucundan başka bir şey değildir.” (Bayat, 2002: 241).

Şamanizm bir doğa inancı olduğu için temel ilkeleri doğaya saygıya ve doğayı korumaya dayanmaktadır. Modern dünyada da artık yaşamın devam etmesi için, mikrop ve bakterilerin sebep olduğu hastalıkların önlenmesi için ekosistemin dengesinin korunması uyarısı verilmektedir. Nasıl ki, dedelerimiz için su, toprak kutsaldır kirlenilemezdir, yeşil ağaç kutsaldır kesilmezdir, aslında bu, bir inanç olmanın ötesinde doğanın korunması amaçlıdır. Demek ki ilkel inançlarımız, mevcut inançlarımız bünyesinde yer almaya devam etmektedir.

Eski dönemlerde halk hekimliğini yapanların, farklı kültürlerde de farklı dini kimliklerde de kadınların olduğu gözlemlenmektedir.

*“Sümer, Asur, Mısır ve eski Yunan’da M.Ö. 3000 yıllarına kadar tedavi uygulamaları hemen hemen tamamıyla **rahibelerin** elindeydi. Sümerler, Asurlular ve Mısırlılar belli hastalıkların tedavisi için hap, fitil, losyon ve merhem şeklinde çok etkili ilaç reçetelerine sahiptiler.”*(URL-85)¹¹⁰.

Türk düşüncesinde de Şamanların işlevleri, son çağdaki devamcıları olarak tanımlanan kadınlar tarafından sürdürülmektedir. Günümüzde de kırsal bölgelerde doğum yaptıran ebeler (doğduran), sınıkçı (kırık-çıkıkçı), çöpçü-gengikçi (üfürükçü) denilen halk hekimliğini yapanlar, yaşlı kadınlardır.

Mehmet Aça’ya göre, Türkiye yörelerinde de geçmişte, özellikle de köylerde ebe, sağaltıcı, okuyucu ve gelin başı yapıcı gibi kimlikleri kadınlar üstlenmişlerdir (Aça vd., 2019: 109).

Günümüzde de Kaykaylarda bu işi meslek edinenler, daha çok kadınlardır. Özellikle bu işlemlerim ocaklı kadınlar, ebeler, koca karılar (kadınlar) tarafından yapılması, Şamanizm’le ilişkilendirilebilir, çünkü Şamanın görevlerinden birisi de sağaltma ve tedavi etmedir. Şamanizm’deki kadın şamanları ise çocuk ve doğum hamisi “Umay Ana” kültüyle ilişkilendirebiliriz. Türk mitolojisinde “Umay Ana güneşle ilişkilendirilir ve doğumları gerçekleştirdiğine inanılır.” (Altay, 2014: 5).

¹¹⁰ URL-85: <https://www.khcbaser.com/tr/kisisel/ilginc-makaleler/kocakari-ilaclari/> (04.03.2021)

Kaşkaylar bu kadınlara “**kadim arvadı**” ya da “**bilir arvad**”, “**bilenbaş**” “**otacı**” derler. “Otacı”, genelde düşen göbekleri kaldıran kadınlar için söylenmektedir. Ona, **Ürek göbek yerine getiren** de derler. Kırgızlar bu işlemi yapan kadınlara emci (bakşı), domçı (ilaççı), (İrimçi/Darımçı) Türkmenler ise şifacı kadınlara “emci” (Urumcu) derler.

Kaşkaylarda bu görevi üstenen kişiler geçmiştr halk arasında saygınlığı olan, halkın inandığı kimselerdir. Onlar cahil değildir, kullandıkları malzemelerin, otların, çiçeklerin faydalarını ve yan etkilerini bilen dede-babaların yeteneklerini el alma yoluyla devam ettiren kişilerdir.

İslam dininden etkilenen Türk halklarında şamanların yerini kutsiyet atfedilen birçok dini kişi veya Kur’an-ı Kerim’de adı geçen Lokman peygamber almıştır.

Kırgız Türkleri arasında şamanların piri, Ak Taylak, tabiplerin piri Ulukman kabul edilmektedir (Cusupov vd., 2004: 354-355).

Türkmenistan Türklerinde de sağlıkçılığın piri, Lokman’dır. Eğer bir hastalık olursa şifacı, Lokman’ın adını zikreder ve eliyle hastaya dokunarak “Benim elim değil, Lokman’ın elidir” der, hasta etrafında dolaşarak “derdi belalar dağlara gitsin-taşlara gitsin” der (Türkmen Halk İnançları, 2005: 147).

Kaşkay Türkleri arasında da hekim veya doktor yerine Lokman kelimesi de kullanılmaktadır. Lokman, diğer Türk halklarında olduğu gibi, kutsal kişilik, pir olarak değil, gerçek kimlik (erkek halk doktoru) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaşkaylarda eski kutsal kimlik taşıyıcısı ise “**udumlu**” ve “**ocaklı**” kişilerdir ki, bunlara inanç doktorun ve hastanenin ulaşmadığı kırsallarda hala korunmaktadır. Çünkü günümüzde de hastalar, kısır kadınlar, engelli insanlar ocaklı kişilerin evlerini, ocaklarını ziyaret ederler, onların kutsiyetlerinden şifa dilerler. Bunun yanında “Bilir arvadı”, “Gadim arvadı”, “Bilirbaş”ve “Oltacı”lar da iyileştirmek, şifa vermek için hem kendi bioenerjilerini, hem de bitkilerle ve diğer nesneleri kullanarak tedavi uygularlar.

Modern tıbbın olmadığı dönemlerde eski insanlar doğayı ve onun unsurlarını kullanarak kendilerini, hayvanlarını tedavi etmek için farklı sağaltma yöntemleri bulmuşlardır. **Kaşkaylardaki günümüzde güncelliğini koruyan halk hekimliği tedavi yöntemleri, şu şekilde sıralanabilir:**

1. Bitkilerle tedavi

2. Hayvan ve hayvansal içerikli tedavi
3. Besinlerle tedavi
4. Onarma işlemleri
5. Büyüsel ve dinsel işlemlerle tedavi
6. Ateşle tedavi

3.7.4.1. Bitkilerle Tedavi

Boratav'ın tabiriyle söylersek tedavi yöntemleri arasında “1. akılcı yöntemler, 2. büyüklük işlemler, 3. büyüklük ve akılcı katışık işlemler” yer alar (Boratav, 1973: 129). Kaşkaylarda halk hekimliğinde gerçekçi akılcı işlemler arasında bitkilerle tedavi yöntemleri çok yaygındır ve bunun ilmine “**tebabet ilmi**” denilir. Bitkisel içerikli ilaçlarla tedavi yöntemine ise “**Türk-ü derman**” denilmektedir (K.K.5, K.K.12). Azerbaycan Türkleri “**Türke çare**” derler (K.K.33). Türkmenistan’da da Türkmençilik, Türkmen sağaltmacılığı olarak bilinir (Kalafat, 2009: 64). Bu adlandırmada da dikkat çeken kısım, derman veya çare değil, burada kullanılan Türk kelimesidir. Tabiat kültlerine, bitkilere ve ağaçlara kutsiyet atfeden Türkler onların büyüsel sağaltma gücünün olduğuna da inanarak bunları kullanmışlardır.

Bitkilere yüklenen anlam mitik dünyagörüşünde de, halk edebiyatı ürünlerinde de korunmuştur. “Gılgamış” destanında ölümsüzlük için aranan “ölümsüzlük çiçeğinden” bahsedilmektedir. Toplumun ölümsüzlük sembolünün bitki ve çiçek olması da tesadüf bir yaklaşım değildir. Bu yaklaşım, doğa ve bitkiler olmazsa canlılar da olmaz ilkesine dayanmaktadır.

Bitkisel içerikli en çok kullanılan şey, buğday bitkisidir. Buğday filizlendirilerek yapılan semeni-sebzeden Kaşkaylar helva yaparlar. Bu helva germderman olarak kullanılır ve kansızlıkta, cinsi isteksizlikte, lohusalıkta kullanılır (K.K:4).

Üzerlik ve ardıç yakılması, hem bitkiyle hem de ateşle yapılan sağaltma yöntemidir. Halk arasında yaygın olarak kullanılan üzerlik ve ardıç bitkisinin tohumları hem yakılarak, tütsülenerek hem de tohumları kaynatılarak çeşitli hastalıkların tedavisi için kullanılmaktadır.

“Çocuksuzluk (kısırlık)” için dağ otlarından helva veya “birişlik”¹¹¹ yaparak çocuksuz kadınlara yedirerek rahimlerini tedavi eder ve bununla da hamile kalmasına yardımcı olurlar. “Birişlik ve germ dermanı hem lohusayan hem de çocuğu olmayan kadına yedirilir ki rahmi arıtsın, kuvvetlensin ve çocuğu olsun”. Dağ otlarından olan “sığır ödü” “Yalpaçan otu” denilen bitkinin kaynatılarak kısır kadınlara içirilmesi ile kısırlığın tedvisine yardımcı olduğuna inanılmaktadır. “Yedi tür dağ otu toplanarak kaynatılır ve kısır kadın onun buharında oturur. Bu işlem 7 gün boyunca yapılır ve bununla da kadının çocukluk borusunda oluşan soğukluğun ve enfeksiyonların temizlendiğine inanılır”. Bildiğimiz gibi yedi sayısı, Türk mitolojisinde kutsal sayılan bir sayıdır. Kaşkaylarda dua ve büyü işlemlerinde de yedi, üç ve kırk sayılarının sık sık kullanıldığı görülmektedir.

Tıbbi olarak kullanılan bitkilerden yabani badem, meyan kökü, kedi otu, diken zamkı, bulak otu, ebegümece, kuzukulağı, angure sakız gibi otlar halk tababetinde ilaç olarak kullanılmaktadır (Kiyani, 2014: 160).

“Ben veya bem” ağacı, halk hekimliğinde en çok kullanılan ağaçtır. Genelde dağlarda biten bu ağacın üzerinde oluşan yapışkan kısmını, şire denilen kısmını hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadırlar. Bem ağacının şiresi, yel hastalığı zamanı macun gibi ayağa sürülür ve bunun yel hastalığını tedavi ettiğine inanılır (K.K.11, K.K.75, K.K. 72). Ben ağacının kabuğu da çay gibi kaynatılarak akciğer ve öksürek gibi hastalıklarda kullanılır (K.K.4).

“**Sarılık**” hastalığı, yaygın görülen bir hastalıktır. Sarılığın Farsça karşılığı “Yarağan”dır. Tıptaki adı ikter (icterus) olan bu hastalık zamanı hastanın kandaki bilirubin düzeyinin 2.5 mg üzerine çıkmasına “hiperbilirubinemi” denir, bunun neden olduğu tabloya da sarılık derler. Gözün beyaz kısmının ve deri renginin sararmasıdır. Bu hastalığın tıbbi tedavi dışında derideki ve yüzdeki “sarılık” genel olarak Kaşkaylar arasında hastalık, merezlik belirtisi olarak yorumlanır. Sarı reng bitkilerde de hastalık belirtisi olarak görülmektedir. Örneğin, bitkinin yapraklarının zamanından önce sararması bitkinin veya ağacın hastalanması anlamına gelmektedir.

“Nevruz Bayramı” inançları arasında görülen ateş üzerinden geçme ayini zamanı da “**Sarılığım sana, kırmızılığın bana**” diye dua ederler. Sarılık

¹¹¹ Doğumdan sonra vücudun kuvvetlenmesi için lohusaya verilen yemek (dağ otları yağda kavrularak yapılır)

Kaşkaylarda hastalık anlamındadır (K.K.6). Kırmızılık ise güneşe işaret eder, hastaliksız, sağlıklı yıl istenmesi anlamındadır (K.K.17). Bu yüzden sarılıklı hastanın odasına kırk gün kırmızı renkli kumaş asılır. Bu kırmızının hastalığı yok ettiğine inanılır. Aynı zamanda sarılık zamanı hastaya içine altın koyulmuş su içirilir (K.K.28). Sariağaç denilen zirinç kökü kaynatılarak suyu hastalıklı kişiye içirilir (K.K.45, K.K.49). Kara söğüt veya dağ söğütü suyu kaynatılarak onunla duş aldırılır (K.K.7) Uşağın sarılığının geçmesi için sığır sütünün yağın uşağın tenine yakarlarmış (K.K.54). Hastaya acı karpuz yedirilir (K.K.66). Aynı zamanda sarılık zamanı sarı muncuk denilen (sarı boncuk) da takılmaktadır.

Kaşkay göçebeleri bu sarılık hastalığını farklı sağaltma yöntemleri ile sağaltmaktadırlar. Sarılık olan kişi eğer ki, diri-canlı kurbağa yavrusu-iribaş yutarsa sarılıktan kurtulmuş (K.K.3).

“**Siğil**”, Papillomavirüsü (HPV) denilen deri lezyonudur. Bu deri hastalığının tedavisinde, modern tıpta da tedavi yöntemi olarak görülen yakma ve siğil kökünün temizlenmesi yöntemi kullanılmaktadır. Kaşkaylar “Singil” veya Farsça “Ziğil” derler.

Türkmenistan Türkleri de “singil-singil derler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 105). Kaşkay göçebeleri, bu hastalığın tedavisi için yakma tedavi usulünü daha fazla öne çıkarırlar, ateşle yakma yöntemini kullanırlar. “Siğil’in üzerini dağ- sıcak kömürle veya kösöy denilen yarı yanmış odunla hafif yakarak tedavi ederler (K.K.24).

Kerkük Türkmenleri de siğil için “Singil” derler ve bunun tedavisi için küçük demir parçası ya da maşa ateşte kızartılır ve siğil üstüne basılır. Siğil dağlanınca iyileşir.

İkinci yöntem ise siğil kökünün temizlenmesi yöntemidir. Bu yöntem de modern tıpta uygulanan bir yöntemdir ki, Kaşkay göçebeleri bu tedavi yöntemini dede babalarından öğrendiklerini söylerler. “Siğil oluşan deri üzerine diri-yani **canlı kurbağa** konularak yarım saat bekletilir. Siğil ıslanır ve yumuşar, daha sonra iple o siğil bağlanarak koparılır. Siğil koparıldıktan sonra, siğil kökleri üzerine iltihap çeken ağaç denilen “Çeken” (Farsçası “Darvang”) ağacı kabuğu konular ki, siğilin iltihabını alsın ve yara iyileşsin” (K.K.7). Siğil hastalığı zamanı sarıtikan denilen

bitkinin dikenini siğil üzerine batırılır ve içinde olan maye kısmı sıkılarak çıkarılır, daha sonra siğil kendiliğinden kuruyarak düşer (K.K.24).

Siğil hastalığı zamanı başvurulmuş bir diğer yöntem ise hastanın eline yedi buğday alması ve dört tarafı taşlık olan bir toprak içine döktükten sonra arkasına bakmadan o yerden uzaklaşmasıdır. O buğday orada kurursa kişinin elindeki siğil de kendisinden kuruyarak yok olurmuş (K.K.13).

“Çıban hastalığı”, kıl keseciğinde ve yağ bezinde oluşan enfeksiyonlu, irinli şişliklerdir. “**Staphylococcus aureus**” adlı bakterinin kıl köklerine girmesiyle oluşur. Tıpta bu hastalığın tedavisi için sıcak pansumanlar ve antibiyotik kremler kullanılmaktadır. Bu hastalık, Türk halklarında sıklıkla görülen hastalıklar arasındadır. Kaşkay Türkleri bu hastalığa “gara çıban” ve “kör çıban” derler. Bazen de Farsça karşılığını “**cuş**” veya “**cuşudan**” kullanırlar. Çıban hastalığı zamanı halk arasında en çok kullanılan şey, bitkisel ilaçlardır. Bunlardan ilki, antibiyotik özellikleri ile bilinen soğanıdır. Soğan suda haşlanarak sıcak şekilde veya ocak üzerinde ateşte pişirilerek çıban üzerine koyulur, üzeri sargı ile kapatılır. Sabaha kadar bekletilir. Bu şişlik ve içindeki irinli yara iyileşene kadar bu tedavi tekrar edilir (K.K.23). Son zamanlar çıban için diş macunu da kullanılmaktadır (K.K.4)

Bu hastalıkla ilgili tedavi yöntemlerine baktığımızda, Türk dünyasında birbirine bezneyen çok sayıda tedavi yöntemi ile karşılaştık. Türkmenistan Türklerinde de soğan çıban üzerine konularak “şu soğan guryunca çibanım gurusun” denilir, üstü sargı koyularak kapatılır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 105).

Azerbaycan Türkleri arasında da bu hastalık için aynı şekilde soğan pişirilerek koyulmaktadır. Türkiye Türkleri arasında da çıban için pişmiş soğan önemli bir ilaç olarak kullanılır.

“İttirseği”, göz kapağında oluşan irinli şişliktir. Türkiye Türkçesinde “**Arpacık**” denilir. İnanca göre bu hastalığın ortaya çıkma sebebi korku ve bir şeye imrenmedir. Bu hastalık zamanı köpeğe üç kere tükürülür ve sihirli sözcüklerden oluşan tekerlemeler söylenir: “Gece geldiysen gündüz get; gündüz geldiysen gece get.” (K.K.4). Arpacık tedavisinde diğer yöntem patates suyu ve tuzlu suyun arpacığa sürülmesidir (K.K.12, K.K.58). İran’da birçok hastalığın tedavisi için yaygın kullanılan bir yöntem de tabii-doğal sürmedir. Arpacık ve göz allerjileri

zamanı da göze doğal sürme sürülür (K.K.23). Bunun dışında suçiceği, dolama gibi deri hastalıkları da vardır.

“**Kurdeşen**”, deride oluşan kızarıklı kabarmalardır. Kaşkaylar bu hastalık için “Kuurud” ve “suluk” oldu derler. Dağ incirinin sütü kaşıntı olan yere sürülerek tedavi edilir (K.K.7).

3.7.4.2. Hayvan ve Hayvansal İçerikli Tedavi

Bildiğimiz gibi halk hekimliğinde genelde bitkiler kullanılsa da bazı hayvanların derileri, etleri ve yağları da ilaç olarak kullanılmakta ve onların sağaltıcı gücünün olduğuna inanılmaktadır. Siğilin tedavi edilmesinde dikkat çeken bir yöntem, kurbağa ile temas edilerek iyileştirilmesidir. Bu inancın benzeri, hem Türkiye Türkleri hem de Azerbaycan Türklerinin halk tababetinde (“Elinde siğil olan kimse, elini kurbağa kanı ile yıkar”, “Siğil olan, bir ağaç dalına kurbağa asar”, “Kurbağa siğilli deriye koyulur”) yaygın olarak görülmektedir.

“Halk, siğille kurbağa arasında bir ilişki kurmakta, siğilin insana kurbağadan geçtiğine inanmaktadır. Kurbağanın derisinin eldeki siğiller gibi domur domur olması, siğille kurbağa derisi arasında şekli bir benzerlik bulunması, bu inancın doğmasında rol oynamıştır.” (Veyis, 1966: 107-108).

Modern tıpta kurbağalar üzerine yapılmış çok sayıda bilimsel araştırma vardır. Rus araştırmacılar, kurbağa türlerinin deri yapılarında antimikrobial peptit denilen maddelerin bulunması sebebiyle kurbağa derisinin birçok bakteri türünün önlenmesinde kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdir.(URL-86)¹¹²

Aynı zamanda kurbağa, derisi aşırı nemli ve kaygan bir cilde sahip bir canlıdır. Derilerinden oksijen, karbondioksit ve su alışverişi yapabilmektedirler. Halk arasında el ve ayak nasırları zamanı da bu yüzden zehirsiz olan su kurbağalarını nasır üzerine bağlarlar ki, o bölge yumuşasın.

Kaşkaylar arasında birçok hayvanın yumurtası da ilaç olarak kullanılmaktadır. Kaplumbağa yumurtasının içindeki sarı kısım güneşte kurutularak ezildikten sonra öksürük ve balgam gibi hastalıkların tedavisinde kullanılır (K.K.82). “Tilki ödü” kurutularak şişlilerin ve kanserin tesavisi için kullanılır (K.K. 1). Tilki

¹¹² URL-86: <https://turkiyeyabanhayati.org/blog/detail/kurbagalar-neden-onemlidir> (15.01.2022).

ödü aynı zamanda açık yaralar için de kullanılmaktadır (K.K.7). Kaftar ödü de kurutularak toz haline getirilir ve iyileşmeyen açık yaraların üstüne döküler ki, yara hızlı iyileşsin (K.K.15). Kiprinin etini yel hastalıkları ve iltihap zamanlarında pişirerek hastaya yediriler ki, kiprinin eti sıcak olur. Aynı zamanda kipri dağlarda biten faydalı ağaçlardan Ben ağacının ve Künar ağacının köklerini yer o yüzden de onun etinin faydalı olduğuna inanılır (K.K.13).

Eskilerde hanların oğulları doğduğunda dayeler süt verirdi. Bu dayelerin de sütlerinin iyi ve ya kötü olduğunu anlamak için Ceylan sütü bulunurdu veya eskiden ceyran sütü sağmış birisi bu sütü kurutur saklardı. Dayenin sütü içine ceylan sütü katılırdı, eğer süt hamur gibi katılaşırsa bu dayenin sütü iyidir, derlerdi. Eğer ayran gibi olursa bu dayesin sütünün iyi olmadığı anlamına gelirdi. Bu da dayenin soy kökünün iyi olması ve hastalığının olmaması anlamına gelmekteydi. Şimdi de halk arasında annesi tarafından akrabaları iyi olmayan birisine “südü bozuk” anlamına gelen “südü xarab” kelimesi kullanılmaktadır.

Halk hekimliğinde zehirli hayvanlarında da yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. *Türke çarelerde yılanı diri olarak yakalayıp alkol içinde bekletiyorlar. Bu yılan alkol içinde ölür ve bu ilaç olarak yılan (çalması) çarpması zamanı kullanılır. Diyorlar ki, yılanın zehiri de ilacı da kendisindedir. (K.K. 1, K.K. 2). Diğer yöntem ise yılanı diri olarak yakalarlar ve kuyruğunu kesip karnını yarar, yılan ve akrebin çaldığı (soktuğu) yere koyarlar. Böylece yılanın soktuğu yerdeki zehir etkisini kaybedermiş (K.K.2).* Halk arasında bir deyim de vardır: **“Yılananın zehri de ilacı da kendisindedir”**.

“Yılan yağı”nın eklem ağrıları için faydalı olduğuna inanılır (K.K. 10). Aynı zamanda kadınlar yılan yağını saçlarına sürerlerdi ki, saçları hızlı uzasın (K.K.1). Bildiğimiz gibi yılan yılda en az iki kere deri değişen bir canlıdır. Kaşkay yaşlıları inanmaktadırlar ki, yılan derisi gözün ilacıdır ve bu deriyi gözlerini kapatarak üstüne koyarlar ve beklerler ki, gözlerine nur gelsin (K.K. 1).

“Eşek sütü”nü de çocuklara içirirler ki, çocuklar sağlıklı olsun. Aynı zamanda eşek yağından yaraların iyileşmesi için yararlanırlar (K.K.24). Eşek yağı açık yaralar üzerine sürülür (K.K.4). Obalarda pek çok insan çöl domuzunu avlar ve etinin faydalı olduğuna inanır, ilaç olarak yer (K.K.24). **“Keçi ödü”** kurutularak kanser tedavisinde çokça kullanılmaktadır. Halk arasında bu ilaçları hazırlayan yaşlı

kadınlar, bu kurutulmuş keçi ödünden germ-sıcak derman-ilaç hazırlayıp hastalara verirler (K.K.1). Kemik kırılması zamanı da “kurt eli”, kırılan bölge üzerine kamış yerine bağlanırsa kemiğin çabuk iyileşeceğine inanılır (K.K.6). Kaplumbağa yumurtası safra kesesi ağrısı olarlara verilir. Güvercin yumurtası geç konuşan çocuklara verilir (K.K.25). Eğer birisinin eli yaralanırsa yarasının üzerinde kendi idrarından dökülür ki, yarası iltihap kapmasın, hızlıca iyileşsin (K.K.69). Hayvanın dalağı dönerse ozaman o hayvana insan idrarı içiriler ki, iyileşsin (K.K.6).

Domuz derisi, “**keheng**” hastalığı zamanı hastaların çok kullandıkları nesnedir. Bu hastalığın tıbbi adı “disk” ve “siyatik”tir. Hayvanın derisini yaralamadan, parçalamadan etinden sıyıırırlar ve hastalıklı kişinin çıplak bedenine sıcak sıcak giydırırler. Bu, hastanın durumuna göre birkaç gün kişinin üzerinde kalır (K.K.81).

Kaşkayların kendilerine has bir “aşılama” geleneleri vardır. Bu işleme “**Mübarek**” derler. Bulaşıcı hastalıklar zamanı, özellikle de “qızılça” dedikleri kızamık hastalığı zamanı yaparlar. “Bilir arvad” veya “Otacı” dedikleri yaşlı kadın gelir, bir çubukla “qızıkça tüken uşağın”, yani hasta çocuğun ağzının içine sokarak boğazının içinden salya alır ve bu salyayı iğne ucuna sürer, sonra sağlıklı olan çocuğun eline bu iğneyi batırır. Bu yöntemle bağışıklık sağlandığına inanılırdı ve hastalık diğer çocuklara bulaşmazdı (K.K.81).

Aynı aşılama yöntemi hayvanlar için de kullanılmaktadır. Bu işleme “**Pitikulak**” veya “**Bitikulak**” derler. Keçiler “gangara” adı verdikleri ciğer hastalığına yakalandığında, hastalıklı keçileri diğerlerinden ayırarak öldürürler. Öldürülen keçinin hasta olan ciğeri kesilerdi. Sağlıklı olan, hastalığa yakalanmamış keçilerin ise bir kulağı hafifçe kesilerek hastalıklı hayvandan kesilmiş ciğerlerden o yara üzerine kan akıtılırdı ve üzeri çaputla bağlanırdı. “Pitikulak” olan keçilerin stres ve korku geçirmemesi gerekiyor, o yüzden onları sessiz ve sakin bir yere götürür ve orada beslerler. Yara iyileşene kadar dağa götürülmezler. Bazı yörelerde keçileri işlem bittikten sonra İmamzade dedikleri kutsal ziyaret yerlerine de götürerek yedi defa tavaf ettirirler (K.K.81).

3.7.4.3. Besinlerle Tedavi

Besinlerden en çok kullanılan, tuzdur. Tuz insanlarda hem de hayvanlarda hastalıklar zamanı kullanılan antiseptik özelliklere sahip bir besindir. Özellikle deri hastalıkları ve kaşınmalar zamanı “tuzlu su” kullanılır. Bu tuzlu su aynı zamanda boğaz ağrılarında, bademcik enfeksiyonlarında da “gargara” olarak kullanılır. Yeni doğan çocukların derisinde olan kızarıklıkları yok etmek için de tuzlu su banyosu yaptırırlar.

“Bal”, eski dönemlerde sofraya ve yemek ürünü olarak değil, sadece ilaç amaçlı derman olarak kullanılmıştır. Günümüzde de doğal bal kansızlık, soğuk alınganlıkları gibi durumlarda kullanılmaktadır. Kaşkıların göçebe yaşayanları arasında arıcılık çok yaygındır. Dağlarda arıların ağaç kavuklarında oluşturdukları bal daha çok ilaç, deva olarak kullanılır. Bal, dağ bademi ile karıştırılarak kısır kadınlara da ilaç olarak verilmektedir (K.K.4).

3.7.4.4. Onarma İşlemleri

Halk hekimliğinde Türki-derman dışında bel çekme, göbek salma gibi onarma işlemleri de yapılmaktadır. Göbek salmaya “göbek düşmesi”, “ürek göbeği götürmek” derler. Hamile kalması için gelinlerin göbeğini yerine, merkezine getirirler. Çocuğu doğurmadan düşüren kadınlara *beli boştur* ve *göbeyi düşmüş-göbeyi kaçmış* derler. Onun için halkın eski geleneklerinde yaşattığı “bel çekirme, göbek salma” uygulaması uygulanması yaparlar. Bu uygulama, Türkiye Türkleri arasında da görülmektedir: “...dölyatağının eğriliğini düzeltmek için başvuru olanlar: bel çekirmek, karnını ovdurmak, bacakları açık olarak oturmak suretiyle eğilip yeri öpmeğe çalışmak, baş aşağı tutulmak” gibi uygulamalar kısırlığın aradan kaldırılması için yapılan eylemler arasındadır.” (Boratav, 1973: 145).

Göbek salma- göbeği merkezine getirmek veya bel çekirmek gibi adlarla bilinen bu uygulamayı elinde şifa olduğuna inanılan “kadim arvadı” , “bilirarvad” , “Otacı” denilen yaşlı kadınlar yaparlar. Bu şifacı yaşlı kadın hastanın göbek kısmını elleri ile bastırarak merkezine doğru sert hareketle çeker, bununla da düşmüş göbeği yerine yerleştirdiğine inanılır. Daha sonra yumurta sarısı ve un karışımını tüm göbek ve belini örtecek şekilde kadının göbeğine ve bel kısmına sürerek çok sık

şekilde üç gün açmamak şartıyla yünlü kalın şalla belini ve göbeğini bağlar. Bel sarma, bağlama işleminden dolayı da bu işleme “bel bağlama” da derler (K.K.39).

Kaşkaylı araştırmacı Velyullah İdir, “ürek göbek götürme” işlemini şöyle anlatmıştır: İnanca göre göbek dört unsur veya direk üzerinde durmuş. Eğer göbeğin bir direği koparsa insan hastalanır. Baş ağrıyor, iştahı olmaz, ishal olur. Böyle olunca hasta Otacı yanına gider. Otacı göbeğini kontrol eder. Eğer nabız göbek içinde vurmazsa derler ki, bu kişinin “ürek göbeğini götürmek” gerekir. Buna “**Nabız çalmak**” veya “**Nabız vurmak**” da derler. Ne zaman göbek yerine gelirse o zaman nabız göbekte vurmaya başlar. (K.K.81).

Göbek götürmenin diğer bir yöntemi de bir bardak ve fincan içine piy (hayvan yağı) veya alkol dökülmesi ve yalılıp sert şekilde göbeği düşmüş olan kişinin göbeğine koyulmasıdır. Bu fincan kişinin göbeğini merkezine çeker diye inanılır (K.K.7).

Sınıkçı (kırık-çıkıkçı), halk arasında eklem yamuklukları, kemik çıkıkları zamanı kişilerin başvurduğu kimsedir. Bunlara “**Sümük salan**”, “**Kol çeken**”, “**El çeken**”, “**Sınığçı**” ve “**şikestebend**” derler. Eskisi gibi olmasa da günümüzde de bu tür işlemleri yapan ve bu işi babasından dedesinden öğrenen az sayıda kişi bulunmaktadır. Bu kırık-çıkık işlemlerini yapanlar erkeklerdir. Fakat göbek salma ve otlarla tedavi işlemlerini sadece yaşlı kadınlar yaparlar.

Kemik çıkması zamanı vücudun kemik çıkan yerinde şişlikler oluşur. Sınığçı veya şikestebend denilen kişi, bu kemiği yerine getirerek yumurta ve un karışımı ile yaptığı hamur kıvamında olan ilacı o yere sürer ve bezle sarar. Kemik çıkması ve kırılması, hayvanlarda daha çok gözlemlenen bir durumdur. Bu işlem zamanı da aynı şekilde un ve yumurta sürülerek kırılan kemikler birleştirilmeye çalışılır (K.K.25, K.K.45).

Birinin el bileği çıktığında öncelikle onu yerine oturturlar, sonra da boyağ+yumurta sarısıyla o yeri bağlarlar. Boyağ bir bitkidir, kırmızı renk elde edildiği için adına da boya otu veya boyağ otu derler. Onu ezip tozunu yumurtanın sarısı ile karıştırıp çıkan yeri bağlarlar (K.K.81).

3.7.4.5. Büyüsel ve Dini İçerikli Tedavi

Büyüsel içerikli tedavi yöntemleri, en çok başvurulanan tedavi yöntemleri arasındadır. Sihir, büyü ve dinden yardım beklemeyi toplumun eski psikolojik tedavi yöntemleri olarak da nitelendirebiliriz. Eski insanlar hastalıkları yabancı ruhların-kara iyelerin kişilerin vücuduna girmesi olarak yorumlamışlar ve bu hastalıklardan kurtulmak için de bu ruhların bedenden uzaklaştırması gerektiğine inanmışlardır. Günümüzde de kırsal kesimlerde yaşayan çoğu insan, hastalığın doğaüstü güçlerden geldiğine inanarak, hala korku, umut, dua ve tövbe etmekle, ritüel ve büyülere başvurmakla bunlara karşı mücadele etmektedir. Yani doğaüstü varlıktan gelen hastalığın sadece doğaüstü gücü olan insanların (kutsal gücü) yardımıyla geri gideceğine inanılmıştır. Büyü ve ritüel aracılığıyla yapılan tedavi yöntemlerine, doğal tedavicilere inanma, halk arasında, hekim ve lokmana inançtan daha yaygın bir şekilde yaşatılmaktadır. Ocaklardan, pirlere yardım istenmesi, kutsal yerlerden taşlardan, ağaçlardan, kutsal kişilerden medet umulması gibi inançların kökeni aslında Türklerin ilkel inançları olan “atalar kültü”ne “tabiat kültleri”ne dayanmaktadır. Yatırlar, kutsal mekânlar, kutsal ağaçlar ve taşlar, ocaklılar, seyitler, imamzadelerden yardım istenmesi gibi dinlik-büyülük işlemler, Kaşkay toplumu arasında da yaşatılmaktadır.

Büyüsel içerikli işlemlerle ilgili yukarıdaki bölümlerde “Kara İyeler” başlığı altında incelenen “**Hastalıklarla İlgili İnançlar**” ve “**Kutsal Mekânlar-Ocak, Makam, Türbe ve İmamzadeler**” başlığında daha detaylı bilgiler verilmiştir.

“Çalgı edenin toxtatması” uygulaması da büyüsel amaçlı efsuna, sihirli kelimelerin gücüne inanılarak yapılan bir uygulamadır.

“Udumlu kişinin bir yanına tuzluğunu vurarlarmış, “bu işe çalmasını çalib” dermiş. Bunun bir kuşkusu da varmış. Çalgı eden adamı, toxtatmağa geden kişi ile karşılaştığında yüz yüze durup deyermişler:

Hardan gelirsən?

Çalgı dağından,

Hara gedirsən?

Gedirem çalgı vuram.

Çalgı eden adam için ayaz değmiş tuluğun suyunu içirmek yararlı imiş.” (K.K.4, K.K.5).

Büyüsel tedavi yöntemlerine, sadece insanlarda olan hastalıklar ve rahatsızlıklar için değil, aynı zamanda hayvan hastalıkları için de başvurulmaktadır. Kaşkay toplumu hayvancı bir toplum olduğu için yaşamları ve ekanomileri hayvancılık üzerine kuruludur. “Davar” dedikleri hayvanları onların en önemli zenginlikleridir. Bu yüzden de hayvanlarını korumak, toplumun en önemli görevlerindendir.

Genellikle hayvan hastalıkları için başvuru işlemler büyüsel korunma yöntemleridir. Bu hastalıklar dışında ani hayvan ölümlerinin sebebinin nazar veya göz değmesi olduğuna inanılır. Bunun içinde molla yanında dua yazdırırlar ve tağ (dağdağan) ağacından nazarlık yaparak sürüdeki koçların boynuna asarlar ki, nazara gelmesin. “Mohre muncuğu” denilen kemikten yapılan boncuklar, eski dönemlerde bu mohre boncuğu su içine atılarak hasta ve göz değen, nazara gelen insanlara ve hayvanlara içirilir (K.K.24).

Türk dilli halkların halk inançlarında taş insanoğlundan sıkıntılarını alır onların selamete çıkmasına vesile olur (Kalafat, 2009: 89). Kaşkaylarda genelde şifalı olduğuna inanılan birkaç taş çeşidi (bunar taşı veya yedi taş, kere taşı, koyun taşı) vardır ki, bu taşlar hem insan hem de koyun hastalıkları zamanı kullanılır. Firuzabat şehrinde ve Kazirun bölgesinde yaylak-kışlakların sınırında bulunan büyük dağlarda bulunur. Koyunlara burun tutulması (koyun gribi), müşex hastalığı zamanı bu taşların suyunu içirirler. Bu kerre taşlarını da aldıkları zaman o yere bir hediye vermeleri gerekir (K.K.6). Hayvan hastalıklarına sıklıkla rastanmaktadır. En çok karşılaşılan hayvan hastalığı çiçek hastalığı, müş müşex denilen koyun gribidir. Müş müşex hayvanın burnuna yer gurdu- mere gurdu ve sivrisinek girdiğinde oluşan hastalıktır. Dağ tiryeki ile burnun içini üflerlerdi ki hayvan iyileşsin (K.K.7).

Davar hastalıkları zamanı dağlarda yetişen çokça ot vardır ki, bu bitkiler türkü derman olarak kullanılır. “Guli Genna” denilen dağ lalesi vardır ki, onun tohumları mixehle –karanfille kaynatılarak suyu davar hastalıklarında kullanılır (K.K.7).

Koyunlar muşladıgında yani burnu tutulduğunda giderdik kerre taşı getirirdik, koyunlarımızın su içtiği yere atardık. “Yeddi taş”, “koyun taşı” hem

yağmur taşı, hem de şifa taşı olarak da kullanılır. Yağmur suyu içinde birikmiş Karakazan denilen yerden alınan “Yeddi taş” veya “bunar taşı” ateşte ısıtıldıktan sonra suya atılarak çalma olan hastaya içirilir. “Çalma”, midesi bulanmak, çalınmak (gıda zehirlenmesi) gibi yan etkilerle insanı rahatsız eder (K.K.12). Böbrek enfeksiyonu olan hastalara da bu taşın suyu içirilir (K.K. 3, K.K.6). Koyun kırkımı zamanı da koyunların yıkandığı göl sularına “koyun taşı” denilen şifalı taşlar atarlar ki, koyunları hastalıklardan korusun (K.K.3).

3.7.4.6. Ateşle Tedavi

Yaralanan hayvanın yarasına mikrop kapmasın diye sıcak ocak külünden dökerler. “Gurt” düşmüş (bitlenmiş) hayvanlarda oluşan yaraları tedavi etmek için hayvanları dağlarlar. Veya ocaktan alınan ocak kömürlerini ocak külüyle karıştırarak o yara üzerine dökerlermiş ki, hayvanın yarası iyileşsin (K.K.12).

Bitlenen hayvana petrol (petrol) sürülür. Onun kokusuyla hayvan bitlerden temizlenmiş, arınmış oluyor (K.K.1).

Hayvan yaralanması zamanı yaralarda oluşan iltihap ve mikroptan korumak için çeken denilen bir ağaç var ki, bu ağaç kabuğunu yara üzerine bağlarlar ki, iltihabı çeksin. O yüzden de bu ağaca iltihap (ufunet) “**çeken**” derler (K.K.24).

Hayvanları ve insanları da yılan sokması zamanı süt ve şeker karıştırılarak içirirler daha sonra nini içine veya kilim içinde hayvanı veya insanı sallarlar (salıncaktaki gibi), yellerler ki, zehri kussun (K.K.24, K.K.46).

Kaşkay türkleri arasında aynı zamanda zehirsiz olan su yılanlarının bezelerinden kanser ve ya tedavisi zor olan birçok hastalıklarda kullanılır. Bu yılan canlı şekilde tutularak hasta kişinin kulağının kemik kısmına sancmaçı sağlanır, su yılanı kulağı sançtıktan sonra buraya kendi bezesini (suyunu) da akıtmaktadır. Bu bezenin çok faydalı olduğuna inanılır. Bu beze insan kanı ile karışarak hastanın iyileşmesine yardımcı oluyor (K.K.81).

Hayvanın akciğeri hasta olursa hayvanın sol burnuna arrı yağ denilen hayvan yağı üflerler ki, iyileşsin. Zayıf hayvanlara, kilo almayan hayvanlara sabahları yumurta yedirirler, narenk kabuğu yedirirler (K.K.65).

Davarlarda-hayvanlarda yel hastalığı olduğunda hamile iken yavrusunu doğmadan önce düşürer. Bu hastalığı tedavi etmek için hayvana suda kaynatılmış balık verirler, diğer bir yöntem olarak sariağaç kökünü ve zirinçin suyunu kaynatıp hayvana içirirler ki, yelden arınsın, düşük yapmasın (K.K.17).

Sıcak havalarda hayvanlarda “ger”, “gerlik” denilen tüy dökülmesi ve deri hastalıkları olur. Bu hastalığın tedavisi için halk arasında araba yağı denilen siyah yağ hayvanın derisi üzerine sürülür (K.K.5).

SONUÇ

İnançlar toplumların hayatına yön veren, toplumları ayakta tutan, gıda gibi su gibi hayati önem arz eden değerlerdir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren uzun bir yol kateden inançlar, insanların gölgeleri gibi, onlarla birlikte şartlara bağlı bir şekilde değişip dönüşerek yaşamaya devam etmişlerdir. Bize atalarımızdan kalan bu değerli miras, hayatımızın her anında karşımıza çıkmaktadır. Hayatımızın hemen her alanına sirayet eden ve gücünü günümüzde de sürdüren bu miras geçiş dönemlerinde, ritüellerimizde, törenlerimizde, bütün sosyal ve kültürel davranışlarımızda kendisini zamana ve şartlara uydurarak göstermeye devam etmektedir.

Geleneğin gücü ve etkisi, Kaşkay Türklerinin inançlarında, ritüellerinde, sosyal ve kültürel davranışlarında da güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Doğumdan ölüme, gündelik hayatın sıradan meşgalelerinden ritüellere kadar sirayet eden gelenek ya da kültür, Kaşkay Türklerinin inançlarına, tarihlerine, coğrafyalarına, sosyal yapılarına ve ilişkilerine, ekonomik faaliyetlerine göre biçimlenmiştir. İnançları, geleneksel bilgileri, gelenekleri ve ritüelleri, Kaşkay Türklerinin dünya görüşlerini biçimlendirmiş, biçimlenen bu dünya görüşü ise yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Alandan elde edilen veriler ve yapılan gözlemler, kültürün canlı bir şekilde yaşatılmakla kalmadığını, kuşaktan kuşağa başarılı bir şekilde aktarıldığını da göstermiştir.

İslam'ın Şiilik koluna mensup olan Kaşkay Türkleri, bu farklılıklarına rağmen diğer Türk soylu kardeşlerinden ve Türk dünyasının geneline yayılan inançlarından kopuk değildirler. Yüzyıllardır kendi İslam anlayışlarına bağlı bir

şekilde yaşayan Kaşkay Türkleri, göçebe ya da yarı göçebe bir yaşam tarzını sürdürmektedirler. Bu göçebe ya da yarı göçebe hayat tarzı eski inançlardan, yaşam tarzlarından, örf ve adetlerden de beslenmeyi sürdürmektedir. Göçebe ya da yarı göçebe hayat tarzları inançlarını ve geleneklerini, başka bir deyişle kültürlerini canlı bir şekilde sürdürmelerinde oldukça etkili olmuştur. Bu hayat tarzı, onların doğayla iç içe yaşamalarını sağlamış, geleneksel bilgiyi korumalarına vesile olmuştur.

Çalışmayla ulaştığımız bazı sonuçları şu şekilde aktarabiliriz:

İran'ın güneyinde yaşayan Kaşkay Türkleri, hala tam anlamıyla yerleşik hayata geçmemişler, hayatlarını hala göçebe ya da yarı göçebe olarak sürdürmektedirler. Ana dillerinde eğitim alma imkânı olmayan bu toplum, milli değerlerini ve kültürlerini göçebe hayat tarzları sayesinde günümüze kadar korumayı başarmıştır. Şehirlerden uzak olan kesim, asimilasyona daha az maruz kalmıştır.

Kaşkay Türkleri, yukarıda da belirtildiği gibi, Müslümanlığın Şii koluna dahil olsalar da tüm diğer dinlerle (Zerdüştlük, Hristiyanlık vd.) ve kültürlerle bir arada barış içinde yaşamaktadırlar. Eski Türklerden kalma inançları ve ritüelleri de mevcut inanç sistemleri ve ritüelleri içerisinde güçlü bir şekilde yaşatmaktadırlar.

Kaşkay Türkleri arasında Gök Tanrı inancının tüm izlerini görebilmek mümkündür Tanrı'nın yeri mavi gökyüzü olarak algılanmakta, gökyüzüne bakılarak dualar edilmektedir. “Ey gözü gök tanrı”, “gök kübbe”, “göy güç” gibi ifadeler, “göy çadırı Tarı” günlük dilde halen yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Gökyüzü, güneş, ay ve yıldızlarla ilgili yaklaşımları da eski Türk inançlarını yansıtmaktadır. Gökyüzü kutsanmakta, güneş kutsal görülmektedir. Kaşkay inançlarında yıldızlara kader arasında sıkı bir bağ kurulmaktadır. Hala yıldızların hareketlerine ya da konumlarına bakarak geleceği tahmin etmeye ya da geleceğe yön vermeye çalışmaktadırlar.

Doğaüstü varlıkların da Kaşkay Türklerinin hayatlarında önemli bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Kötü (demonik) ruhlar dendiğinde Kaşkaylarda şeytana, urguna (vurguna), alcinine, yel cinine, alaberzengiye; sahip ve koruyucu iyeler dendiğinde ise periye, özümüzden veya bizdenyeylere, Umacıya, Karakepenekçiye rastlanmaktadır. Bu iyicil ve kötücül doğaüstü varlıkların çoğu, genel Türk inanç sistemindeki varlıklardır. Umay Ana kültü , “Umacı” ya da

“Sarica” melek adıyla korunmuştur. Bu melek, genelde çocukları koruyan ve insanlara, özellikle de kadınlara yardım eden bir melek olarak tasavvur edilmiştir.

Hayatın kaynağı olan su, ateş, toprak gibi ögeler de kutsanmakta, dağ, ağaç ve bitkilere saygı duyulmaktadır. Türk inanç sistemindeki yer-su iyelerine ait pratikler benzer şekilde korunmuştur. Mağaralara kutsallık atf edilmesi, atalar kültü, kutsallık atf edilen “ıduk” kişiler, “ocaklı evler” ve “udumlu kişiler” de eski Türk inanç sistemlerinden süzülüp gelen ögelerdir.

Doğum, ölüm ve evlenme etrafında gelişen inanç ve pratikler, kurban, adak, saç, bereket, nazar, uğur ve uğursuzlukla ilgili yapılan uygulamalar, eski Türk inanç sisremiyle benzerlik arz etmektedir. Anadolu ve Azerbaycan’da da rastlanan “ölünün yasını kaldırılma”, Kaşkay Türkleri arasında özel bir törenle yapılmaktadır. Nazarla ilgili inançlarla pratiklerde gök renkli taşlarla gök renkli bezlere sarılan muskaların özel bir yeri vardır.

Tüm bu inançlar ve ritüeller, Kaşkayları umumi Türklük içerisinde özel bir yere sahip kılmaktadır. Kaşkay Türkleri tarihleri boyunca pek çok kısıtlamaya ve zulme maruz kalmış olsalar da inançlarından, geleneklerinden ve milli kimliklerinden hiçbir şekilde ödün vermemişlerdir. Günümüzde de ana dillerinde yayın yapan televizyonlardan ve ana dillerinde eğitim veren okullardan mahrum olan İran Türkleri gibi Kaşkay Türkleri de kendi çabalarıyla kendi dillerini ve kültürlerini yabancı tesirlerden korumaya çalışmaktadırlar.

Sonuç olarak, İran coğrafyasında birbirlerinden uzakta yaşayan bu Türk topluluklarının, eski Türk inanç sistemlerine ait unsurları, İslamî bir kılığa büründürerek günümüzde de yaşattıklarını söyleyebiliriz. Kaşkayların geleneksel kültürlerinde göçebe ya da yarı göçbe yaşam tarzının etkileri oldukça belirgindir. Bu hayat tarzı, Kaşkayların geleneksel kültürlerini korumalarında da belirleyici olmuştur.

İran’da yaşayan Kaşkay Türklerinin inançlarını sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda bir araya getirip yorumlamayı amaçlayan bu çalışma, Türkiye’de yapılan bu yöndeki çalışmalara küçük de olsa bir katkı sunmuştur. Katkının daha fazla olabilmesi, özelde Kaşkay Türklerine, genelde ise İran Türklerine dönük çok daha kapsamlı ve derinlikli yeni çalışmaların yapılmasına bağlıdır. Bölge Türkleri halkbilimi, dilbilimi, antropoloji, sosyoloji ve etnomüzikoloji gibi alanlarda yeni çalışmaların yapılabilmesi için çok elverişlidir. Bu

tür çalışmaların yapılması, hızla değişen dünya şartlarından etkilenen Kaşkay Türklerinin geleneksel kültürlerinin kayıt altına alınabilmesi, korunabilmesi ve geliştirilebilmesi için de elzemdir.

KAYNAKÇA

1. KÜTÜPHANE ARAŞTIRMASI:

Tez konumuzla ilgili kaynakların temin edilebilmesi için Türkiye, Azerbaycan ve İran’da şu kütüphanelerde taramalar yapılmıştır:

Türkiye:

1. Danışmanım sayın Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ tarafından temin edilen kaynaklar
2. Sayın Prof. Dr. Mehmet AÇA tarafından temin edilen kaynaklar
3. Sayın Dr. Esra BİLGE SAVCI tarafından temin edilen kaynaklar
4. İstanbul Üniversitesi Genel Merkezi Kütüphanesi
5. Beyazıt Kütüphanesi
6. İSAM Kütüphanesi
7. İran Araştırmaları Merkezi.
8. Milli Kütüphane <http://www.millikutuphane.gov.tr/>

Azerbaycan:

1. Azerbaycan Diller Üniversitesi Kütüphanesi, Diller Fakültesi’nin Merkez Kütüphanesi; Baku.
2. Bakı Devlet Üniversitesi’nin Merkez Kütüphanesi; Baku. <https://e-kitabxana.com/BSU/> ,
<https://e-kitabxana.com/BSU/slovar.html>
3. M.F. Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi: Baku.
<https://www.cenl.org/library/national-library-of-azerbaijan-m-f-axundov-adina-azerbaycan-milli-kitabxana/>
4. Azerbaycan Folklor Enstitüsü Kütüphanesi:
<http://www.folklor.az/kitabxana.htm>,
<http://www.folklor.az/guney-azerbaycan-shobesi.htm>

İran:

1. İran Milli Kütüphanesi, Tehran. <http://www.nlai.ir/en/web/eng>
2. Sosyal Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi. Tahran.
3. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. Tehran

2. SÜRELİ YAYINLAR

“**Yolumuz**” dergisi, Türkiye’de eğitim alan ve Türkiye’de yaşayan Kaşkayı Türkleri tarafından kurulmuş olup, 2020 Mart ayından beri yılda üç sayı olarak yayımlanmaktadır. Kaşkayı Türklerinin tarihi, yaşamı, edebiyatı, ekonomisi, folkloru ve diğer konuları içeren dergi Latin ve Arap harfleriyle yayımlanmaktadır.

<http://yolumuzdernek.com/>

Çağdaş Kaşkayı dergisi, Arap alfabesiyle Farsça ve Kaşkayı Türkçesiyle yayın yapmaktadır. <http://chaghdash.com/>

<http://www.baydaq.com>

<http://www.bashqai.blogfa.com>

<http://www.qashqaiebook.ir>

“**Varlıq dergisi**” İranda yaşayan Türklerin Folklor ve dilinin korunması amacıyla kurulmuştur. Dergi Türkçe ve Farsça yayın yapmaktadır.

<http://varliq.org/>

“Ocak” Kültür ve Dayanışma derneği.

YAZILI KAYNAKLAR

a. Kitaplar:

- Abu'l Gazi Bahadır Han: **Türk Seceresi Türkün Soy Ağacı**, İlgi Kültür Sanat yay. İstanbul, 2009.
- Acıpayamlı, Orhan: **Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar'ın Etnolojik Etüdü**, Ankara, 1974.
- Aça, Mehmet; Yolcu, Mehmet Ali: “Halk Bilgisinin İnanış Temelli Temsilleri”, **Halk Bilimi El Kitabı**, (Editör: Aça Mustafa), Motif Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- Aça, Mehmet: Yolcu, Mehmet Ali; Mustafa Aça, “**Kadın Folkloru, Statü ve Famaj**”, Paradigma Akademy. 2009.
- Afşar, Sistani: **İlha cadorneşinan ve tavayef-e aşayei-e İran**, Tehran, 1336/1987.
- Ağasioğlu, Firudin: **Azer Halkı**, Çınarneşr, Bakı, 1999.
- Ağasioğlu, Firudin: **Daşbaba, Türkün Daş Yaddaşı**, Bakı, 2013.
- Akalın, L. Sami: **Türk Folklorunda Kuşlar**, Kültür Bakanlığı yay, Ankara, 1993.
- Aktaş, Recep: **İslam Dininin Yasak Ettiği Batıl İnançlar**, Adana, 1965.
- Alangu, Tahir: **Türkiye Folkloru El Kitabı**, 1. basım, Adam Yayınları, İstanbul, 1983.
- Albayrak, Kadir: **Dinlerin Rengi Renklerin Dili**, Sarkaç yay, 2010.
- Albayrak, Recep: **Türklerin İranı Yakın Gelecek**, 1-2 Berikan Yay, Ankara, 2013.

- Aliyeva K.M: **Ob Odnom Unikalnom Kovre iz Yuznogo Azerbaycana**, Elm, Bakı, 1996.
- Alkın, Selçuk: **İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**, Mars Matbaası, Ankara, 1998.
- Altay, Uluç: **İslamiyet Öncesi Türk Din ve İnanışları Üzerine Bir Araştırma**, 2014.
- Arat, Reşit Rahmeti: **Baburname, Babur'un, Hatıratı**, 2. ve 3. Ciltler, M.E.B., İstanbul, 1970.
- Arık, Durmuş: **Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları**, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2005a.
- Artun, Erman: **Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri**, Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Artun, Erman: **Türk Halkbilimi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aslanoğlu, İbrahim: **Şah İsmayıl Hatayi Divan-Dehname, Nesihatname Anadolu Dehnameleri**, İstanbul, 1992.
- Ataizi, Dilek Erenoğlu: **Farzaneh Doulatabadi, Kaşkay Türklerinin Dili ve Edebiyatı 1-2**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- Ataizi, Dilek: **Kaşkay Türklerinin Dili**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Ataman, Sadi Yaver: **Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri**, KN. Yayınları, Ankara, 1992.
- Attar, Aygün: **İran'ın Etnik Yapısı**, Divan Yayınları, Ankara, 2006.
- Augustus H. Mounsey, A Journey: **Through the Caucasus and the Interior of Persia**, London, 1872.

Azer, Sanan:

Nadir Şah-İran Türkleri, İstanbul, 1942.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası, (haz. Ehliman Ahundov), Çırak, Bakı, 2015.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 3. Kitab, Göyçe Folkloru, Bakı, 1999.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 7. Kitab, Qaraqoyunlu Folkloru, Bakı 2002.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 8. Kitab, Ağbaba Folkloru, Bakı, 2003.

Azerbaycan Mifoloji Metinleri, (haz. A. Acalov), Elm, Bakı, 1988.

Azerbaycan Nağilları, 4. Cilt, (haz. Ehliman Ahundov), Şerq-Qerb, Bakı, 2005.

Bala, Mirza:

Kaşkay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

Barth F:

Nomads of South Persia. The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy, London, 1961.

Barthold, W:

Orta Asya Türk Tarihi-Dersleri, Çağlar Yayınları, Ankara, 2004.

Bartold, W:

Rabotı po istorii i filologii Tyurskih i Mongolskih Narodov, Soçineniya, Moskova, 1968.

Bartold, W:

Türk Moğol Ulusları tarihi, (Çev Hasan Eren), TTK yay, Ankara, 2006.

Başgöz, İlhan:

Folklor Yazıları, İnsan Adları ve Toplum, Adam Yayınları, İstanbul, 1986.

Bayat, Ceddi Hüseyin:

Peyvestegiye Qomî ve Tarixiye Oğuz-
ilhaye Qaşqayiye İran qabile /Qayi-
Qaşqayi/ (oğuz-İran Kaşkay illerinin
/kayı-Kaşkayı/ **Tarihsel ve kavimsel
Bağlılıkları**), Nevide Şiraz yayınevi,
Şiraz, 1378 (1999).

Bayat, Fuzuli:

Ana Hatlarıyla Türk Şamalıği, Ötüken
yay, İstanbul, 2002.

Bayat, Fuzuli:

**Köroğlu, Şamandan Aşıka, Alpten
Erene**, Akçağ, Ankara, 2003.

Bayat, Fuzuli:

**Oğuz Epik Enenesi ve Oğuz Kağan
Dastanı**. Bakı. 1993

Bayat, Fuzuli:

**Türk Boy adları Etimolojisi: Ay
Kültünün Dini Mitolojik Sisteminde**,
Ankara, 2005.

Bayat, Fuzuli:

**Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dişi
Mitolojik Ana, Umay
Paradigmasında, İlkel Mitolojik
Kategoriler, İyeler ve Demonoloji**,
Ötüken yay, İstanbul, 2007.

Bayat, Fuzuli:

**Türk Şaman Metinleri (Efsane ve
Memoratlar)**, Piramit Yayınları,
Ankara, 2004.

Bayatlı, Necdad Yaşar:

**Irak Türkmen Halk Kültürü
Araştırmaları**, Berikan yay, Ankara,
2011.

Baykara, Tuncer:

Türk Kültür Tarihine Bakışlar,
Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2001.

Beck, Lois:

**Nomad, A Year In The Life Of
Qashqa'i Tribesman In Iran**,
University of California Pres yay,
California, 1991.

- Beck, Lois: **The Qashqa'i of Iran**, New Haven and London: Yale University Press, 1986.
- Beck, Lois: **The Qashqa'i People of Southern Iran**, UCLA Museum of Cultural History, Pamphlet Series 14, Los Angeles, 1981.
- Behmen Begi M: **Orf ve adetler Assyer-e Fars**. İran, 1324./1945.
- Bezertinov R.N: **Tengrianizm, Türklerin ve Moğolların dinidir**, Naberezhnye Chelny, Ayaz. 2000.
- Blaga, Rafael: **İran Halkları El Kitabı**, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul, 1997.
- Boratav, Pertev Naili: **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1999.
- Boratav, Pertev Naili: **100 Soruda Türk Folkloru: İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.
- Boratav, Pertev Naili: **Türk Mitolojisi. Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi**, Ankara, 2016.
- Bozkurt, Pertev Naili: **Çadır**. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993.
- Bozurt, Nebi: **Peri**. TDV İslam Ansklopedisi, C. 34, 232-233, TDV Yayınları, İstanbul, 2007.
- Buran, Ahmet: **Kaşgay Türkçesi**. Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- Bashiri, İraj: **The Qashqais of İran, 2002**.
- Caferoğlu, Ahmet: **Şaman ve Sayacının bir duası**, (R. R. Arat için), Ankara. 1966.

- Caferoğlu, Ahmet: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK, İstanbul, 1968
- Caferoğlu, Ahmet: **Türk Kavimleri**, Enderun yay, İstanbul, 1988.
- Chavannes, Edouard: **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, Selenga yay, 2020.
- Ciddi, Hüseyin: **Peyvesegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz – İlha-ye Kaşkayi-i İran Kabile-i Kayi Kaşkayi**, Nevid-i Şiraz Yayınevi, Şiraz, 1378|1999.
- Cusupov, Keneş, İmanaliyev, K.: **Kırgızdar**, V. Tom, Bişkek, 2004.
- Çay, Abdulhaluk M.: **“Türk Ergenekon Bayramı Nevruz”**, Turan Kültür Vakfı, Ankara, 1996.
- Çelebi, İlyas: **Yıldızname**. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 43, 545-547, TDV Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çobanoğlu, Özkül: **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Çobanolu, Özkul: **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**. Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- Çoruhlu, Yaşar: **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Dönmez, Kafi İbrahim: **Niyet**. TDV İslam Ansklopedisi, C. 33, 169-172, TDV Yayınları, İstanbul, 2007.
- Delaney, Carol: **Tohum ve Toprak**, (Çev. Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

- Delaney, Carol: **Türk toplumunda saçın anlamı.** Saç Kitabı. Ed. Naskali, E. G. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Demir, Necati: **Oğuz Kağan Destanı,** Ötüken yay, İstanbul, 2016.
- Douglas, W. O.: **Strange Lands and Friendly People,** New York, 1951.
- Doulatabi, Farzaneh: **Kaşkay Türklerinin Edebiyatı,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Doğan, Talip: **“Yetim Yal, Kaşkay Türkçesi Üzerine Bir İnceleme, (Evezullah Seferi Keşkolli)** NEÜ yayınları, Konya, 2020.
- Eberhard, W: **Çin’in Kuzey Komşuları,** (çev: Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu yay, Ankara. 1996.
- Ebolkorlu, Afşari. Ebolkerim: **Negereş-i Ber Ferheng-e İl-e Kaşkayi,** Zahayere Enkelab, Tehran, 1378.
- Efendiyev, Paşa: **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı,** Elm ve Tehsil, Bakı, 2012.
- Ekici, M: **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri,** Geleneksel Yayınları, Ankara, 2004.
- Ekrem, Nuraniye: **Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi, Nevruz ve Renkler,** (Haz. S. Tural, E. Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- Elçin, Şükrü: **Halk Edebiyatına Giriş,** Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- Elekberli, Eziz: **Kadim Türk-Oğuz Yurdu Ermenistan,** Sabah yay, Bakı, 1994.
- Eliade, Mircea: **Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu,** (Çev. Mehmet Aydın), Ankara. 1990.

- Eliade, Mircea: **Dinler Tarihine Giriş**, (Çev: Lale Arslan), Kabalcı yay, Ankara, 2003.
- Eliade, Mircea: **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (Çev. Ali Berktay), Alfa, İstanbul, 2018.
- Eliade, Mircea: **İmgeler ve Simgeler (Images et Symboles)** (çev.M.A.Kılıçbayı), Geo81 Yayınlan, Ankara, 1992.
- Eliade, Mircea: **Kutsal ve Dindışı**, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1991.
- Eliade, Mircea: **Mitlerin Özellikleri**, (Çev: Sema Rifat), Simavi Yayınları, Ankara, 1993
- Eliade, Mircea: **Şamanizm**, (Çev. İsmet Berkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Eliyev, Ramil: **Mifoloji Şüurun Bedii Spesifikası**, Kartal, Bakı, 2001.
- Emeksiz, Abdülkadir: **İstanbul Folkloru, Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Emel, Esin: **Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)**, İstanbul, 1979.
- Emoto, Masaru: **Suyun Bilinmeyen Gücü**, (çev: Sezer Soner), Kozmik yay, İstanbul, 2005.
- Eraydın, S.: **Çile**. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul: 1993.
- Erdem (Memmedov), Fazil: **Etimoloji Araştırmalardan Seçmeler**, Bakı, Qanun yay, 2021.
- Ergin, Muharrem: **Dede Korkut Kitabı**. 1.2 cilt Ankara, 2004.
- Ergin, Muharrem: **Orhun Abideleri**, Boğaziçi yay, İstanbul, 2018.
- Ergun, Pervin: **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Yay, Ankara, 2004.

- Erich Fromm: **Rüyalar, Masallar, Mitoslar**, (çev: Aydın Arıtan - Kaan H. Ökten), İstanbul, 1992.
- Eröz, Mehmet: **Türk Yemek Adetleri**, Türk Kültürü Araştırmaları, Kutluğ Yay., İstanbul, 1977.
- Field H.: **Contributions to the Anthropology of Iran**, Chicago, 1939.
- Frazer, J. G.: **Ateşin Kökenine Dair Mitler**, (Çev: Deniz Uludağ), Doğubatı yay, 2018.
- Frazer, J. G.: **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökenleri** (Çev. Mehmet H. Doğan, M. H), Payel Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Frazer, J. G.: **Ruhun Tehlikeleri ve Tabu**, (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), Pinhan Yayınları, İstanbul, 2019.
- Freud, Sigmund: **Düşlerin Yorumu I.** (çev. Emre Kapkın), Payel Yay, İstanbul, 1996.
- Freud, Sigmund: **Düşlerin Yorumu II.** (çev. Emre Kapkın), Payel Yay, İstanbul, 1996.
- Freud, Sigmunt: **Totem ve Tabu**, (çev: Kamuran Şipal), 7. Baskı, Say Yay, İstanbul, 2020
- Fromm, Erich: **Rüyalar Masallar Mitoslar** (çev., Aydın Arıtan - Kaan H. Ökten.), ArıtanYayınevi, İstanbul, 1992.
- Genç, Reşat: **Türk İnanışları ile milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay, Ankara, Nevruz, 1997.
- Gökalp, Ziya: **Eski Türk Dininde Dörtlü Tesnif**, Malta Konferansları, Ziya Gökalp Serisi

- 1, N-9 (Haz. Fahrettin Kırkızoğlu),
Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,
1977.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız; Talip Doğan: **İran’da Türkler ve Türkçe**, Akçağ
Yayınevi, Ankara, 2016.
- Göyyallı, Kheyber (Xeyber): **Novruz; Genezisi, Tarihi,
Transformasyonları ve Merasimleri**,
Bakı, 2015.
- Gumilev, L. N.: **Древние тюрки- Eski Türkler**,
Kristal, 2003.
- Gülensoy, Tuncer: **Türkiye Türkçesindeki Türkçe
Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**,
Türk dil Kurumu yay, Ankara, 2007.
- Günay, Ünver: Güngör Harun: **Başlangıçtan Günümüze Türklerin
Dini Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara,
1997.
- Günay, Ünver: Güngör Harun: **Türklerin Din Tarihi**, Laçın Yayınları,
Kayseri, 1998.
- Güney Azerbaycan folkloru**, 1. kitap.
Elm ve Tehsil, Bakı, 2013.
- Güney Azerbaycan folkloru**, 10. kitap.
Elm ve Tehsil, Bakı, 2020.
- Güney Azerbaycan folkloru**, 2. kitap.
Elm ve Tehsil, Bakı, 2014.
- Güney Azerbaycan folkloru**, 5. kitap.
Elm ve Tehsil, Bakı, 2015.
- Güney Azerbaycan folkloru**, 8. kitab.
Elm və Tehsil, Bakı, 2008.
- Güngör, Harun; Argunşah Mustafa: **Gagavuz Türkleri, Tarih-Dil Folklor
ve Halk Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı
Yayınları, Ankara, 1991.

Güngör, Harun:

Eski Türklerde Din ve Düşünce, Türkler Ansiklopedisi, 3.C. (Ed. Salim Koca vd.), Yeni Türkiye Yay, Ankara, 2002.

Güzel, Abdurrahman:

Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı, Akçağ yay, Ankara, 2004.

Hacılı, Asif:

Ahıska Türkleri İnanc Dünyası, Bakı, 2014.

Halk İnanışları El Kitabı, (Editör: Eyüp Baş), Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

Halk İnanışları, el kitabı, (Editör: Arık, Durmuş: Hikmet Eroğlu), Grafiker Yayınları, Ankara, 2020.

Halkımızın Deyimleri ve Duyumları, Bakı, Maarif, 1986.

Hañçerlioğlu, Orhan:

Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Hasanov, Kamal:

Kadim Azərbaycan Halk Oyunları, Bakı, 1986.

Heribert, Busse:

Nineteenth century; History of Persia under Qajar Rule, (trans. of Hasan Fasa'is Fars Nama, Vol. I), NewYork, 1972.

Hesnova. A.B.:

Cenubi Azərbaycanın Türk (Azərbaycan) Oykonimleri, ND. Bakı, 1999.

Heyet, Cevat:

Türklerin Tarih ve Medeniyetine Bir Bakış, Azərneşr, Bakı, 2009

Heyet, Cevat:

Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi, Ankara, 2008.

- Hinz, Walther: **The Lost World of Elam**, (çev: Jennifer Barnes), London, 1972.
- Hurremkızı, Afak: **Azerbaycan Merasim Folkloru**, Seda, Bakı, 2002.
- Idem: **The Qashqā'i Nomads of Fārs**, The Hague and Paris, 1974.
- İbrahimov, T.E, (Şahin): **Gaşkaylar**, Elm, Bakı, 1988.
- İnan, Abdulkadir: **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- İnan, Abdulkadir: **Makaleler ve İncelemeler, (Al Ruhü Hakkında)**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- İnan, Abdulkadir: **Makaleler ve İncelemeler, I-** TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- İnan, Abdulkadir: **Makaleler ve İncelemeler, II.** TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- İnan, Abdulkadir: **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK Yayınları, Ankara, 1986.
- İran Oçerki Noveyşey İstorii.** Akademiya. N. SSR. Moskova, 1976.
- İvanov M. S.: **Plemena Farsa (Tribes of Fārs)**, Moscow, 1961.
- James, William: **Pragmatism and Other Writings**, Penguin Books, New York, 2000.
- James, William: **Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme**, Pinhan yay, İstanbul, 2017.
- Kadırzade. K: **Adetler İnançlar ve Türklerin Soy Kötüyü Meselesi**, Ankara, 2005.
- Kafalı, Mustafa: **Anadolunun Fethi ve Türkleşmesi**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi yay, 1997.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Bozkır Kültürü**, İstanbul, 1987.

- Kafesoğlu, İbrahim: **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Millî Kültürü**, 25.baskı, Ötüken Yay, İstanbul, 2004.
- Kafkasyalı, Ali: **İran Türk Edebiyatı Antolojisi 1-4**, Atatürk Ünv Yay, Erzurum, 2002.
- Kafkasyalı, Ali: **İran Coğrafyasında Türkler**, Bilge Oğuz Yay, İstanbul, 2011.
- Kafkasyalı, Ali: **İran Türkleri Âşık Muhitleri**, Eser Ofset, Erzurum 2006.
- Kafkasyalı, Ali: **İran Türkleri**, Bilge Oğuz Yay, İstanbul, 2010.
- Kalafat, Yaşar: **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk halk inançları II Ankara**. 2007.
- Kalafat, Yaşar: **Doğu Anadolu’da Eski Türk inançlarının İzleri**, Berikan. Yay, Ankara, 2010.
- Kalafat, Yaşar: **Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları** (Kuzey Azerbaycan-Gürcistan-Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları, ASAM Yay, Ankara, 2000b
- Kalafat, Yaşar: **Horasan Türk Halk İnançları**, http://trkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/kalafat_horosan.pdf, 05.02.2007.
- Kalafat, Yaşar: **İran Türklüğü, Jeokültürel Boyut**, Yeditepe yay, İstanbul, 2005.
- Kalafat, Yaşar: **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, KB. Yay, Ankara, 1996.

- Kalafat, Yaşar: **Kırım Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, ASAM Yay, Ankara, 1999b.
- Kalafat, Yaşar: **Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini izleri**, KB. Yay, Ankara, 1998.
- Kalafat, Yaşar: **Makedonya Türkleri (Özbekler, Hazarlar- Afşarlar Kazaklar) Arasında Yaşayan Halk İnançları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul, 1994.
- Kalafat, Yaşar: **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, ASAM Yay, Ankara, 2000a.
- Kalafat, Yaşar: **Ahlataşlar'dan Günümüze Bitlis ve Çevresinde Halk İnançları**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.
- Kalafat, Yaşar: **Anadolu Halk Kültürü Monografisinden Mitolojik Şifreler – I**. Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
- Kalafat, Yaşar: **Türk Halk Edebiyatından Türk Halk İnançlarına**. Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
- Karataş, H.: **"Halk bilgisinin giyim kuşam ve süslenmeye dönük temsilleri"**. Halk Bilimi El Kitabı. Editör: Aça, M., İstanbul: Motif Vakfı Yayınları. 2017.
- Karatay, Osman: **İran İle Turan**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kasımova (Qasımova), Sevinc: **Azerbaycanda Novruz Anene ve İnançları**, Bakı, 2018.

- Kaya, Doğan: **Kaşkay el edebiyatı**, Ağ Çaylı, Tebriz, 1361.
- Kazanov. M. Anatoly: **Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar**, AKM. Yay, Ankara, 2001.
- Kazımoğlu, Muhtar: **Göçebe ve Dış Dünya. (Çev. Ömer Suveren)**, Doğu Kütüphanesi yay. İstanbul, 2015.
- Keyani, Menuçehr: **Folklor Hem Geçmiş Hem de Bugündür**, Bakı, 2014.
- Keyani, Menuçehr: **Efsaneha ve Kısıshayi İl-i Kaşkay**. Shiraz, Kiyan Yayınları, 2013.
- Keyani, Menuçehr: **Girayli**. Shiraz, Kiyan Yayınları, 2013.
- Keyani, Menuçehr: **Siyehçadırha** (4. Baskı). Shiraz: Kiyan Yayınları, (1376) 2009.
- Kholgh A.A. Nick - Noori Asgari, **Feild Sociology Of Irans Tribes**, Çaphaş Yayınları, Tahran, 1998.
- Kiyani, Menuçehr: **Şakayık Aşkıyla Göç, Kaşkayı Boyunda Sanat**, (çev: Mürsel Öztürk), Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul, 2014.
- Kiyani, Menuçehr: **Tarixe Mobârezâte Merdome ile Qaşqayi ez Safaviye tâ Pehlevi**, Şiraz, Kiyan-neşr yayınevi, II. Baskı, (1385) 2006.
- Kottak, C. P: **Koroğlu, Bakı, 1959.**
- Köprülü, M. Fuad: **Antropoloji: İnsan Çeşitliğine Bir Bakış**, (Çev. Altuntek, S. N. Vb), Ankara, ÜtopyaYayınevi. 2008.
- Köprülü, M. Fuad: **Edebiyat Araştırmaları**, TTK. Ankara, 1999.
- Köprülü, M. Fuad: **Türk Edebiyatı Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Köprülü, M. Fuad:

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,
Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Köprülü, Orhan. F (Editör):

Fuad Köprülü, Kültür ve Turizm
Bakanlığı, Ankara, 1987.

Kunos, İgnacz:

Türk Halk Edebiyatı, (haz. Tuncer
Gülensoy), İstanbul, 1978.

Kurbanov (Qurbanov), Araz:

Damgalar Remzler Menimsemeler,
Strateji Araştırmaları Merkezi Yayınları,
Bakı, 2013.

Lenczowski, George:

**Russia and the West in Iran, 1918-
1948,** Ithaca, 1949.

Lings, Martin:

Antik İnançlar ve Modern Hurafeler,
(çev: Nurullah Koltas), 2019.

Lipton, B. H:

İnancın Biolojisi, (Çev: Burcu
Ünlütacak), 11. Baskı, İstanbul,
Kuraldışı Yay. 2019.

Lvova, E. L. vd.;

**Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel
Dünya Görüşleri: Kâinat ve Zaman,
Nesneler Dünyası.** (Çev. Ergun, M).
Kömen Yayınları, Konya, 2013a.

Lvova, E. L. vd.;

**Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel
Dünya Görüşleri: Kâinat ve Zaman,
Nesneler Dünyası.** (Çev. Ergun, M).
Kömen Yayınları, Konya, 2013a.

Lvova, E. L. vd.;

**Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel
Dünya Görüşleri: İnsan ve Toplum.**
(Çev. Ergun, M). Kömen Yayınları,
Konya, 2013b.

Lvova, E. L. vd.;

**Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel
Dünya Görüşleri: Simge ve Ritüel.**
(Çev. Ergun, M), Kömen Yayınları,
Konya, 2013c.

- Magee, G. F: **The Tribes of Fars**, Simla. 1945
- Makas, Zeynelabidin, Kalafat, Yaşar: **“Aras Vadisinde Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları”**, Berikan yayınevi, Ankara, 2017.
- Malinowisk, Bronislaw: **İlkel Toplum**, (Çev. Hüseyin Portakal), Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.
- Malinowski, Bronislaw: **Büyük, Bilim ve Din**, (çev. Saadet Özkal), Kabalcı yay, Ankara, 1990.
- Malov, S.E.; **Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti**, M.L. 1951.
- Manas destanı, (çev: Fikret Türkmen, Alimcan İneyet), AKM yay, Ankara, 1995.
- Marie-Therese Ullens de Schooten: **Lords of the Mountains: Southern Persia and the Kashkai Tribe**, London, 1956.
- Marshall, Gordon: **Sosyoloji Sözlüğü** (çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat yay, Ankara, 2005.
- Memmedov, Altay: **Oğuz Selteneti**. Bakı. 1992.
- Mirza Bala: **“Kaşkay”**, MEBİA, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.
- Mirzayı, Arsalan: **Uzak Yol**, Nigar Endişe Yay, Shiraz, 2009.
- Mirzayı, Arsalan: **Uşaqqlar Ay Uşaqqlar** (2.baskı), Şiraz: İntişaratı Tahtı Cemşid ve Kaşkay, 2017/1396.
- Mirzayı, Arsalan: **Kaşkay Bilmeceleeri**, (Kaşkay Tapmacaları). Şiraz: İntişaratı Yaşıl Alma ve Ocak Derneği, 2016/1395.
- Nebiyev, Azad: **“Azerbaycan Folklorunun Janrları”**, Bakü, 1983.

- Nebiyev, Azad: **“Azerbaycan Halk Edebiyatı”,** Çıraq Yay., Bakı, 2009.
- Nebiyev, Azad: **“Neğmeler, İnanclar, Alkışlar”,** Yazıcı, Bakı, 1986.
- Nebiyev, Azad: **“Novruz Bayramı”,** Yazıcı, Bakı, 1990.
- Oberling, Pierre: **The Qashqa’i Nomads of Fars,** The Hague, 1974.
- Ocak, A. Yaşar: **Bektaşî menâkıbnâmelerinde islâm öncesi inanç motifleri,** Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983
- Oğuz, Öcal: **Türk Halk Edebiyatı, El kitabı,** Ankara, 2014
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi, Cilt. 2** TTK Yayınları, Ankara, 1995
- Ögel, Bahaeddin: **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul, 2001.
- Ögel, Bahaeddin: **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,** Ankara, 1991.
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi, Cilt. 1** TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Öger, Adem: **Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar,** Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.
- Ölüm ve Ötesi Bilimsel İncelenimi, Bilim Araştırma Merkezi yay, İstanbul, 1978.
- Önal, Mehmet Naci: **Romanya Dobruca Türkleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Örnek, Sedat Veyis: **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane,** Gerçek Yayınevi Yay, İstanbul, 1971.

- Örnek, Sedat Veyis: **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara, 1971.
- Örnek, Sedat Veyis: **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeçitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara Ün. Yay, Ankara, 1966.
- Örnek, Sedat Veyis: **Türk Halkbilimi**, Ankara, 2000.
- Parviz Tanavoli: **Lion Rugs from Fars**, Washington D.C., 1974.
- Petrushevsi I. P: **Ocherki po istorii feodal'nykh otnoshenü v Azerbaïdzhane i Armenii v XVI-nachale XIX vv. (Sketches for the history of feudal relations in Azerbaijan and Armenia in the 16th to the 19th century)**, Leningrad. 1949.
- Radloff, W: **Sibirya'dan Seçmeler**, (çev. Ahmet Temir), 2.baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1956.
- Radloff. W: **“Opıt Slavarya Turkskix Nareçiy”** Peterburg. 1911.
- Rahimi Esedullah Merdani: **Qaşqayı Sözlüğü**, Ansari Yayınları. 2006.
- Rahmaninejad, A, Ziver: **Tehiyye-ye Cehiziyye ve Tehevvöl-e An Der il-e Kaşkayi**, Zahayere Enkelab, 4, Zemestan-e. 1378.
- Resulzade, Mehmet Emin: **İran Türkleri**, TDAV, İstanbul, 1993.
- Roux, Jean-Paul: **Eski Türk Mitolojisi** (çev. Musa Yaşar Sağlam) Bilgesu Yay, Ankara, 2015.
- Roux, Jean-Paul: **Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm** (çev. Aykut

- Kazancıgil), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Roux, Jean-Paul: **Orta Asyada Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar** (çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Aslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Roux, Jean-Paul: **Türklerin ve Moğolların Eski Dini** (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1998.
- Rubruk, Wilhelm Von: **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, (Çeviren: Ergin Ayan), Ay Işığı Kitapları, İstanbul, 2012.
- Rutherford, Darel: **İnancın Gücü**, (çev: Tuğçe Sabaz), 2. Baskı. Aya kitap Yay, İstanbul, 2018.
- Rzasoy, Seyfeddin: **Oğuz Mifi ve Oğuzname Eposu**, Bakı, 2007.
- Safari Kaşkuli, Ayvazullah: **Gümüş Balık, (Mahiyi Nogreyi)**. Şiraz: İntişaratı Yaşıl Alma, 2017/1396
- Safari Kaşkuli, Ayvazullah: **Yetim Tepe, (Yetim Yal)**. Şiraz: İntişaratı Hemara, 2010/1389.
- Sagalaev, A. M: **Uralo- Altaiskaya Mifologiya: Simvol i arhetip**, Nauka, Novosibirsk, 1991.
- Sakaoğlu, Saim: **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, 1980.
- Sakaoğlu, Saim, Duymaz, Ali: **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Salmin, A.K. Prazdniki: **Obryadı i Verovaniya Çuvaşskovo Naroda**, 2016.
- Sarı, Emre: **Türk Mitolojisi, Antalya**, Net Medya yay, 2016.

- Schimmel, Annemarie: **Sayıların Gizemi**, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Seyidov, Mireli: **Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünürken**, Elm, Bakı, 2018.
- Seyidov, Mireli: **Azərbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları**, Elm. Bakı, 1983.
- Seyidov, Mireli: **Börü- Kurt**, Adiloğlu, Bakı, 2006.
- Seyidov, Mireli: **Kam- Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Baxış**, Genclik, Bakı, 1994.
- Seyidov, Mireli, **Türkün Kızıl Kitabı**, I c, Yazıcı, Bakı, 1992.
- Shermer, Michael: **Why Smart People Believe Weird Things**, Skeptic, 2003.
- Smirnova İ.M.; **Magiyanın sirleri**, Moskva, Veçe, 2004.
- Spuler, Bertold: **İran Moğolları**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara, 1957.
- Spuler. Bertold: **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür** (çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara, 1957.
- Standage, Tom: **İnsanlığın Yeme Tarihi**, (Çev: Gencer Çakır), Maya yay, 2018.
- Sultanov T. I.; **Kochevye plemena Priaral'ya v XV-XVII vv.** (voprosy etnicheskoj i social'noj istorii), Nauka, Moskova, 1982.
- Sumer, Faruk: **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 1972.
- Sumer, Faruk: **Türklerde Atıcılık ve Binicilik**, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 1983.

- Sümer, Faruk: **“Kaşkay”**. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 25, (s.20-22), İstanbul: TDV Yayınları (2002).
- Şamil, Ali: **Kaşkaylar ve Onların Folkloru**. Bakı, 2020.
- Şeşen, Ramazan: **İbn Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi**, İstanbul, 1975.
- Şireliyev, M: **Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları**, Bakı, 1962.
- Şirvani, Zeynalabdin: **Bostan al-Siahat**, Tehran, 1892/93.
- Şükürov A: **Kadim Türk Mifologiyası**. 6. cilt. Elm, Bakı, 1997.
- Şükürov. A: **Mitoloji**. 1.ci cilt. Elm, Bakı, 1995.
- Tantekin, M: **Mekaleler**, Şirvanneşr, Bakı, 2006.
- Tanyu, Hikmet: **“Büyü”**. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6, 501-506, TDV Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tanyu, Hikmet: **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniv. Yay, Ankara, 1980.
- Tanyu, Hikmet: **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul 1986.
- Tanyu, Hikmet: **Türkiyede Adak ve Adak Yereleri**, Elips kitap, Ankara, 2007.
- Tanyu, Hikmet: **Türkiyede Adak ve Adak Yerleri**, Elips. Yay. 2007.
- Tanyu, Hikmet: **Türklerde Ağaçla ilgili İnançlar**. Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, Ankara Üniv Basım evi, Ankara, 1976.
- Tanyu, Hikmet: **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniv. yay, Ankara, 1968.
- Tanyu, Hikmet: **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Elips Yay, Ankara, 1968.

- Tanyu, Hikmet: **Türklerin Dini Tarihçesi**, Türk Kültür Yay, 1978.
- Tanyu, Hikmet: **Türklerin Dini Tarihçesi**, Türk Kültür yay, İstanbul, 1978.
- Tarhan, Nevzat: **Aile Okulu ve Evlilik**, 23. Baskı, Timaş yay, İstanbul, 2017.
- Tarhan, Nevzat: **İnanç Psikolojisi ve Bilim**, 14. Baskı, Timaş yay, İstanbul, 2018.
- Tayibi, Mansur: **Nesiri, “ Tarih ve Medeniyet, Qaşqaylar”**, 2009.
- Tayibi, Mansur: **Nesiri, “Kaşkayların İran tarihi ve kültüründeki rolü”** 1349 (1968).
- Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet: **Türk Dilleri**, Yıldız Üniv Yay, İstanbul, 2003.
- Terner, Viktor: **Simvol i Ritual**, Nauka, Moskvo, 1983.
- Tezcan, Mahmut: **Kültürel Antropoloji**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Tezcan, Mahmut: **Türk Yemek Antropolojisi Yazıları**, Ankara, K.B.Y, 2000.
- Türkmen Halk İnançları:** Miras yay, Aşkabat, 2005.
- Türkoğlu, Sabahattin: **Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam**. Atılım Kağıt Ürünleri ve Basım San. A.Ş, İstanbul, 2020.
- Ülkütaşır, Şakir: **Türkiye Etnoğrafya ve Folklor Sözlüğü Üzerine bir kalem tecrübesi**, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1937
- Veliyev, Kamil: **Sözün Sehri**. Bakı, 1986.
- William James: **Pragmatism and Other Writings**, Penguin Books, New York, 2000.
- Yadikuri, Cefer Eyvezi: **“Mezun, Qaşqayi Şiirleri”**, Şiraz, Eram Yay, (1393) 2015.
- Yadikuri, Cefer Eyvezi: **“Qaşqayının geleneksel şiirleri”** Şiraz.

Yolcu, M. A.;

Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar, Kömen Yayınları, Konya, 2014.

Yolcu, Mehmet Ali:

“Halk Bilgisinin İnanış Temelli Temsilleri”, (Ed: Mustafa Aça), **Halk Bilimi El Kitabı**, 2. bsk., İstanbul, Motif Vakıf Yayınları, 2017.

Zehtabî M.T.:

İran Türklerinin Eski Tarihi 1, Tebriz, 1378 (1999).

Zehtabî, M.T.:

İran Türklerinin Eski Tarihi, (çev. Ferhad Rahimi), İstanbul, 2010.

Zweig, Stefan:

Ruh Yoluyla Tedavi, (çev: Hüseyin Salihoğlu), İmge yay, 2005.

Сагалаев А.М, Октябрьская И.В.:

Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Знак и ритуал. –Наука. Сиб. отделение, Новосибирск, 1990

b. Makale ve Bildiriler:

“Farsın Türkleri, Kaşkaylar”, **Atlas Dergisi**, Sayı 137, Ekim, 2004.

“Kaşkaylar Lamiinin selamünü Ebsal adlı Mesnevisi Şahinoğlu ve Bilinmeyen şiirleri”, **Türk Kültürü**, Sayı 120, 1972.

Abdurrahman, Varis:

“Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme” **Milli Folklor**, 2004, Yıl, 16, Sayı 61 s. 124-133

Acıpayamlı, Orhan:

“Anadoluda Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar”, **Ankara Ün. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1962, Ocak-Haziran Cilt XX-Sayı: 1-2

Acıpayamlı, Orhan:

“Türkiye Etnolojisine Ait Bazı Meseleler” **Anadolu**, sayı. 06. Yıl, 1961. s. 163-177.

Aça, Mehmet:

“Kazak ve Kırkız Türklerinde defin sonrası bazı uygulamalar Aş erme, Aş Toyu”, **Millî Folklor**, S. 43. 1999, s. 24-33.

Aça, Mehmet:

“Kültür ve Dayatma: Türk Kültüründe Sol El Tabusu”. **International Conference: The West of The East, The East of The West Proceedings. Prague / Czechia**, s:205-212, 4-6 July 2017. ISBN: 978-9944- 0637-9-1.

Aça, Mehmet:

“Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, **Millî Folklor**, 7 (54), Yaz 2002, s. 75-85.

Aça, Mehmet:

“Türk Destanlarındaki Aş erme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahrmanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı, **Millî Folklor**, S. 34, 1997. s. 78 –81

Afshari Mohsen:

Collen Henny: “Meaningful Sequences of Activities in Qashqai Dwelling” **Article in Open House International** · January 2015. p. 68-75

Aghdam, Akbar A:

“Göç ve Yol: Modern Çağın Oguz Göçebeleri Kaş kaylar”, **C.I.E.P.O. Altıncı Ara Dönem Sempozyumu**, (14-17 Nisan 2011), İstanbul, 2011. s. 39-47.

- Akbaba, Dilek, Ergönenç:
“Nogay Türklerinde Ölümle İlgili İnanç ve Ağıtlar”, **Millî Folklor**, 2008, Yıl 20, Sayı 80, s. 77-84.
- Albalıyev, Ş.:
“Butanın məqamı, məkanı, ünvanı...”, **“Azərbaycan xalçaları”** jurnalı, cild.2,Sayı 5, 2012, s.35
- Albayrak, Kadir:
Milli Dinlerde Renk Fenomeni, Çukurova Üniversitesi **İlahiyat Fakültesi Dergisi** 8(1), 2008, s. 1-41.
- Amanolahi, Sekandar:
‘The status of the women among The Qashqai of South Iran’ **Iran & the Caucasus** Vol. 8, No. 1, 2004, pp. 131-140
- Anjiganova, Larisa:
Geleneksel ve Çağdaş Hakas Kamlığı, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler: H.Ü. Türkiyat Araştırmaları enst. Yay, Ankara. 16-17 Nisan 2007, s. 7-15.**
- Artun, Erman:
“Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler-Dinler”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji araştırmalar Dergisi**, 2007.
- Artun, Erman:
Çukurova Konar-Göçer Türkmenlerinin Halk Kültürlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri” Artun, **II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat v Edebiyat Bilgi Şöleni –Bildiriler.** Güner G. Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 10-12 Nisan 2006.

- Ataizi, Dilek: “Kaşkay Türkçesinde Sayı Sözcükleri: Şiraz ve Çevresinden Örnekler”, **Uluslararası Türk Edebiyatı Kültür Eğitimi Dergisi**, 01/2017, Cilt 6,Sayı 2. s. 865 – 877
- Ataizi, Dilek-Farzaneh Doulatabadi: “Kaşkay Türkleri”, **Yeni Türkiye**, sayı: 81 (Temmuz-Aralık 2015, Kafkaslar Özel Sayısı XI), ss. 601-626
- Atmaca, Emine: Adzhumerova Reshide: “Kapı ve Eşik Kelimeleri Üzerine”, **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi** 2010-II s. 23-45
- Attar, Aygün: “Yeni Bir Çağ kavşağında İran Türkleri”, **Yeni Türkiye**. S.54, Eylül-Ekim 2013, s 2214-2216
- Ayan, Ekrem: “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 3, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 2002,
- Azad, Ekber: “Kaşkay Elinin Adı Nasıl Oluşmuştur?” **Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu** Bildirileri Kitabı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 2002, s. 273-277
- Azad, Ekber: “Kaşkay Elinin Adı Nasıl oluşmuştur?” **Azerbaycan Birinci Uluslararası Bildiriler Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi yay, 2002. s.277-280.
- Ağca, Ferruh: Eski Türkçede Kö:k Teñri ve Kö:k Kalık İkillemeleri Üzerine”, **Türkbilig**, 2015/30: 201-221.

- Barthold, M.W.: “Türklerde ve Moğollarda defin merasimi”, (Çev.A.İnan), **Belleten** C İ I I X I sayı I, 1947, s.515-539.
- Başar, Umut: “Kaşkaylar Üzerine bir Biblyografya Denemesi”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, 30, 1, 2020
- Bayat, Fuzuli: “Dini Mitolojik Anlamda Etnik Adlanma ve Boy Adlarının Kökeni Meselesi”, **Journal of Turkis Linguistics**. Macedonia, March. 2008. s. 67-76.
- Bayat, Fuzuli: “Ev İyeleri”, **Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine 5. Uluslararası Türk Konferansı**, Bakı, 17-19 Kasım, 2007, s. 233-237.
- Bayat, Fuzuli: “Kaşgarlı Mahmdun Divanü Lugatit Türk Eserinde Mitolojik Dünya Modeli ile İlgili Bazı Kavramlar”, **Journal o/Turkish Linguistics**, Volume J, Number 1, September 2007, s. 1-11.
- Bayat, Fuzuli: “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”, **Türkler**, Türkler. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: **Yeni Türkiye Yay.** 520-526.
- Bayraktar, Nesrin: “Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine”. **International Journal of Central Asian Studies** 13: 101-121. --- (2009)
- Bayraktar, Nesrin: “Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl”. **International Journal of Central Asian Studies** (Mustafa Canpolat Armağanı) 2005. 10(1): s. 145-165.

Bayraktar, Nesrin:

“Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl”. International Journal of Central Asian Studies (Mustafa Canpolat Armağanı) 10(1): 145-165. ---- (2006a).

Bayraktar, Nesrin:

“Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı) 1 (20): 209-218. ---- (2009).

Bayraktar, Nesrin:

“Kavram ve Anlam Boyutunda Türkçede Ak ve Beyaz”. Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviri Bilim Yazıları I-II. Haz. Cemal Yıldız ve Latif Beyreli. Ankara: Pegem-A Yay. 35-50. ---- (2006b).

Bekbabayi, Behruz:

Başar, Umut: “Muharrem Ritüellerinde İslam Öncesi İnanç İzleri, İran Türkleri Örneği” **Millî Folklor**, 2020, Yıl 32, Cilt 16, Sayı 125

Bekbabayi, Behruz:

Başar, Umut, Muharrem Ritüellerinde İslam Öncesi İnanç İzleri: İran Türkleri Örneği, **Milli Folklor**, 2020. C.16. S. 121. s. 110-122.

Berazende, Ali:

Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine 5. Uluslararası Türk Konferansı, Bakı, 17-19 Kasım, 2007, s. 36-38.

Beşirli, Hayati:

“Yemek, Kültür ve Kimlik”, **Milli Folklor**, 2010, Yıl 22, Sayı 87. s. 159-169

- Beydili, Celal: “Eski Türkler’de Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı)”, **Türkler Ansiklopedisi, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 2002, s. 333.
- Boz, Hakan: “İranın Unutulan Türkleri: Kaşkaylar”, **Yeni Türkiye**. S.54, Eylül-Ekim 2013, s. 2236-2240.
- Bozyel, İbrahim: “İğdır, Nahçıvan ve Tebriz Üçgeninde Nevruz Gelenekleri”. **Nevruz ve Renkler**, Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara, 1996. AKM Yay. 111-116.
- Buğdaycı, Alp: “Fars’ın Türkleri Kaşkaylar”, **Atlas Dergisi**, 2004. S. 137, s. 46-66.
- Caferoğlu, Ahmet: “Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Saklanan İki Şaman Tanrısı”, **Ankara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi**, cilt 5, Sayı 1, 1956. s. 65-75
- Caferoğlu, Ahmet: “Azeri Türklerinde Bâtıl itikatlar”, **Türklük Mecmuası**, 1. Haziran, Sayı 3: 1939.
- Caferoğlu, Ahmet: “Türk Onomastiğinde At Kültürü”, **İ.Ü.Türkiyat Mecmuası**, Cilt X, İstanbul 1951-1953 s.201-212.
- Caferoğlu, Ahmet: “Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1972.
- Can, L.: “Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar”, (Çev. E. Sarıtaş), **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi IV** İzmir. 2000, Ege Ün. Basımevi. s. 361- 374

Cumakunova, Güلزura:

“Kırgızların Nooruz Kutlamalarında Eski Türk İnançlarının İzleri” Türk Dünyasında “**Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni**” Bildirileri (18-20 Mart 1999, Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000

Çatalbaş, Resul:

“Türklerde Hayvan Sembolozmi ve Din ilişkisi”, **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, Cilt, 3, Sayı, 12, Sonbahar, 2011 s. 49-68

Çelik, Fahrettin:

“Türklerde Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması”, **Türk Amacı**, 1942, Temmuz, sayı 1 s. 38-41

Çelik, İsmail,

“Nazar, Nazarlık ve İlgili Büyüsel İşlemler”. B.Ü.F.K., **Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı** 1974, s.155-184.

Çelik, Muhittin:

"İranda Kaşkay Türkleri" **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 1998: S.5,

Çelik, Muhittin:

“Kaşkay Türkleri”, **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı II, III. cilt, sayı XVI, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1651-1662.

Çelik, Muhittin: Yılmaz, Mustafa:

“Türkiyede yayımlanan Çalışmalar Işığında Kaşkay Türkçesinde İkillemeler”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı50, Güz 2020, Ankara, s. 47-76

- Çıblak, Nilgün: “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”. **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi** (TÜBAR), 2004, 15, 103-125.
- Çoruhlu, Yaşar: “Eski Türklerde Ölüm”, Cogito, sayı: 40, 2004
- David, C. Morisden: Kaşkay İli’nin geçmişi ve şimdiki durumuna kısa bir bakış, **Name-i Nur**, Sayı 4-5. Tehran, Ekim. 1977.
- Deorfer, Gerhard: “İran’da Türkler”, **Türk Dili Dergisi**, TDK Yayınları, Sayı: 431, Kasım 1987. s.247
- Devletabadi, Ferzane: “Kaşkay Türklerinin Soy Damgaları”, **Türkbilig**, 2018, Cilt 2018, Sayı 36.s. 147-158
- Devletabadi, Ferzane: “Anadolu ve İran Göçebe Toplulukları Arasında Ortaklıklar”, **Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 6 Sayı, Cilt 13, Mayıs 2018, s.28 – 37
- Devletov, Timur B.: ‘Kamlık İnancında Kam (Şaman) ve Kümelenme Geleneği Üzerine’, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler: H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Yay. Ankara 16-17 Nisan 2007**, s. 89-97
- Dilek, Figen Güner: “Altay Türklerinde Yolculukla İlgili İnanışlar ve Ritüeller”, **Cyprus International University, Folklor/Edebiyat**, Cilt:21, Sayı:84, 2015/4

Doerfer, Gerhard:

“İran’daki Türk Dil ve Lehçeleri ile Bunların Hayatta Kalma Şansı”. **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı** 1996, Türk Dil Kurumu Yay. 303-310

Doğan, Ahmet:

“İslâmiyet’ten Önceki Türk İnancına Dair”, *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul, **Yeni Türkiye** Yay. 2002. S. 305-319

Doğan, Talip:

“İran Türk Ağızlarında Eski Oğuz Türkçesinin (Eski Türkiye Türkçesi) Kalıntılarına Dair”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 5/3 Summer 2010 p.1114-1124.

Doğan, Talip:

“Kaşkay Türkçesinde Geniş Zaman Çekiminde Gelişen Biçimler” **SUTAD**, Ağustos, 2020: (49),s.25-37.

Dundes, Alan:

“Halk Kimdir?” Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar”, (Çev. Metin Ekic), **Milli Folklor**, Ankara, 2003, s.1-25.

Duvarcı, Ayşe:

“Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar” **bilig** Kış / 2005. sayı 32: 125-144.

Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu. Bildiriler. Bayburt, Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019 s. 525-540

Emeksiz, Abdulkadir:

“Türk Halk Kültüründe Üzerlik”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat**

- Emeksiz, Abdulkadir; Oktay, Sezin: **Fakultesi türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt XXVIII 1998. S. 229-242
- “Taş Bebek Efsane ve Ninnileri Arasında Tematik İlişkiler”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 11, İstanbul, 2004, 149-166.
- Ercilasun, A. B.: “Oğuz Boy adlarının Etimolojisi”, **Dil Araştırmalar Dergisi**, S 3, Güz 2008, s. 9-25.
- Erdoğan, Akif: “Katip Çelebi’nin Cihannüması’nda Azerbaycan”, **Azerbaycan Birinci Uluslararası Bildiriler Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi yay, 2002. s.123-143
- Eren, Metin: “Halk İnancı Kavramının Sınırları ve Sınırlılıkları Üzerine Bir İnceleme” ANKARA-TURKEY, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/13 Fall 2013, p. 857-865.
- Erenoğlu, Dilek: “Kaşkay Türklerinde Sosyal Tabakalaşma”, **Turkish Studies**, 2011, 6/4: 123-137.
- Ergun, Ergun: “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”. **Milli Folklor**, 2011. S. 89, s. 133-146.
- Gabain, Annemarie Von: “Renklerin Sembolik Anlamları”. **DTCF Türkoloji Dergisi** 1 (3): 107-113. 1968.

- Gabain, Annemarie Von: “Renklerin Sembolik Anlamları”. **DTCF Türkoloji Dergisi** 1 (3): 1996.s. 107-113. Genç, Reşat
- Garrod, Oliver: “The Qashqai Tribe of Fars”, **Journal of the Royal Central Asian Society** 33, 1946, pp. 293-306.
- Gharakhlou, Mehdi: “A study of Cultural Changes among the Qashqai Tribes in Iran”, **Researches in Geography**, No. 56, Summer 2006, s. 2.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız: “Bir Yemin Olarak Evlilik Törenleri Ve Evlenmeyle İlgili Pratikleri İfade Ederken Kullanılan Kelimelere Dair’ **Karadeniz Araştırmaları**, 2012, Issue 33, s. 205 – 225
- Gökdağ, Bilgehan Atsız: “İran Türkleri”, **Yeni Türkiye**. S.54, Eylül-Ekim 2013, s 2203-2213
- Gökdağ, Bilgehan Atsız: “Jeopolitik Açıdan İran Türklüğüne Bir Bakış”, **Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi**, Kasım - Aralık 2015 6 / Sayı: 36
- Gömeç, Saadettin: “Umay Ana Üzerine Düşünceler”, **4. Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, 2018. s.701.
- Gülensoy, Tuncer: "Türklerde 3, 7, 40 Sayıları Hakkında", **Bayrak**, S.24, Ankara, 1966.
- Günay, Umay: “Ritüeller ve Hıdırellez”, **Milli Folklor Dergisi** S. 26, Ankara, 1995.
- Güngör, Harun: “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler: H.Ü. Türkiyat Araştırmaları enst. Yay, Ankara. 16-17 Nisan 2007, s. 1-7**

- Güngör, Harun: “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, 3.C. (Ed. Salim Koca vd.), Ankara, **Yeni Türkiye** Yay.2002. s. 261-282.
- Güzel, Abdurrahman: “Türk Kültüründe Nevruz ve Millî Birlik-Beraberlik”. **Nevruz ve Renkler**. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara, 1996. AKM Yay. 166-181.
- Hacıyeva, Maarife: “Azerbaycanda Pir İnançları”, **Journal of Qafqaz University**. Spring 2001, Number 7 s. 57-68
- Haghighat, Samira: “Kaşay Türklerinin Giysilerinin İrandaki Siyasi ve Sosyal olaylara göre incelenmesi” (Kacar ve Pehlevi dönemleri) , **İkinci Ulusal Beşeri Bilimler ve Kalkınma Konferansı**, Mart, 46 Sayı, Şiraz, (farsça) (1442) 2020.
- Heyet, Cevad, “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri”. **Nevruz ve Renkler**. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara, 1996, TDK Yay. 55-61.
- Heyet, Cevad: “Türklerin Tarihinde RenklerinYeri” Nevruz ve Renkler. (haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç), Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- Hikmet Tanyu: “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.IV. Ankara 1976, s.479–495.

- Hüseynzade, Ekrem: “Halkımızın Ulu Destanlarında Tayfa ve Yer adları”, **Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine 5. Uluslararası Türk Konferansı**, Bakı, 17-19 Kasım, 2007, s. 145-146.
- Idem: “The Qashqai Tribe of Fars,” **Journal of the Royal Central Asian Society** 33, 1946, pp. 294, 302-303.
- İnan, Abdulkadir: “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 4: Cilt 1, 1952, s. 19-30
- İsmayılov, Hüseyin: “Göyçe Folklor Muhiti”, **Azerbaycan Birinci Uluslararası Bildiriler Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi yay, 2002. s.177-183.
- Kafalı, Mustafa: “Türk Kültüründe Renkler”. **Nevruz ve Renkler**. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara, 1996, AKM Yay. 49-54.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Eski Türk Dini**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Ens. Dergisi, Sayı 3, s.1-34. Ankara, 1973.
- Kafkasyalı, Ali: “İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2004, S. 24.
- Kafkasyalı, Ali: “Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2005, Cilt 5, S. 2,

Kafkasyalı, Ali:

“Göçebe Kaşkay Türklerinin Toy Merasimlerindeki maddi Kültür unsurlarının arka Planındaki Dini ve Milli Motifler”, **Maddi Kültür. Bildiriler: 1. Cilt** Ankara 2008. s. 719-729

Kalafat, Yaşar:

Mehmet Kiyani: “Kaşkay Türklerinde Sosyal Yaşam”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, S.1, Sivas, 2001c

Kalafat, Yaşar:

“Kazakistan’daki Türk Halk inançları”, **Milli Folklor**, Yaz 1999, S. 41, s.

Kalafat, Yaşar:

“Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm veya Yatır Ziyareti”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999b.

Kalafat, Yaşar:

“Azerbaycan Türkçesinde Deyimler”, **Azerbaycan Birinci Uluslararası Bildiriler Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi yay, 2002. s.115-121

Kalafat, Yaşar:

“Karakalpak Türklerinde Halk İnançları”, **Milli Folklor**, C. 5, Yıl: 1998 c.10, S. 40

Kalafat, Yaşar:

“Türk dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi”, **Milli Folklor**. Cilt 6. 1999. Sayı 44. s.88-91.

Kalafat, Yaşar:

“Türk Halk İnançları İtibariyle Doğu Anadolu ve Toroslarda Kırk Motifi”, **Milli Folklor**, Yaz, 1994. S.22.

Kaman, Gülakan Sevdâ:

“Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine” **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı 10/8 yaz 2015, s. 1137-1154

Karaaslan, Mehmet:

“Başlangıçtan Günümüze Kaşkay Dili ve Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”, **Karadenez Araştırmaları**, 10/2011, Sayı 31. s. 135

Karaaslan, Mehmet:

“Kaşkay Türklerinde Doğum Çevresinde Gelişen İnanç ve Pratikler”, **Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 6/3 Summer 2011, s.1436-1448.

Kereytov, R.X.:

Novıe Elementi v Kalendarnıx Prazdnıkax, Obryadax Nogaysev, **8. Kongress Etnografov i Antropologov Rossii**, 2005.

Kıyak, Abdülkadir:

“Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar”, **Hikmet Yurdu**, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 211 – 222 (<http://www.hikmetyurdu.com>)

Kiyani, Menuçehr:

“Kaşkayilerde Nevruz Bayramı”, **Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni” Bildirileri** (18-20 Mart 1999, Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000

Kobotarian, Nabi:

“İran Türkleri”, **Yeni Türkiye**. S.54, Eylül-Ekim 2013, s 2217-2227

- Kononov, A.N.: “Semantika svetoobroznaçeniy v Tyurkskix yazıkax”, **Tyurkologičeskiy Sbornik**” Moskvo 1978. s. 159-179.
- Köprülü, M.F: “İslam Sufi tarikatlarına Türk-Moğal şamanlığının tesiri”, **A.Ü. İlahiyat Fak. Derg.** Cilt XVIII Ankara 1972 (Q,89) s. 141-152.
- Köse, Ali: Ayten, Ali: “Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, IX (2009), sayı: 3s. 45-70.
- Küçük, Salim: “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, **Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, Sayı 54, s185-210.
- Küçük, Salim: “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, **Bilig**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı yaz 2010. Sayı 54: s. 185-210
- M. Şakir Ülkütaşır: “Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırmalar”, **Türk Folkloru**/1982 S: 39, s. 305-314
- Memmedzade. H: “Gaşkayılarn hakkında yeni Tatıkık” 1369. **Varlık Toplusu**. N3. İran. Tehran
- Meydan, Cemal; Guliyeva, Minara: “Oğuz Türklerinde Giyim Kuşam: Dede Korkut Örneği”, **Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, 2020, S.5, s.169-191.
- Minoriski. V: “Halac Türk Dialekti”, **Türk Dili Edebiyatı Dergisi**. (Ferda Güley) C.4. Sayı 1-2 sayı 103. 1950 s. 83-106
- Mohsani, Aziz: “Gaşkayılarn hakkında bir nece söz”, 1398, **Varlık Toplusu** N10. İran. Tehran

- Motz, Marilyn: “The Practice of Belief”, **The Journal of American Folklore**, Vol. 111, No. 441, Folklore: 1998. 339-355.
- Mullen, Patrick B: “Belief and the American Folk”, **The Journal of American Folklore**, 448 (Spring): 2000. Vol. 113, No. 119-143.
- Mustafayeva, Venera: “Dede Korkut Hikâyelerinde Mitolojik İzlerin Deyimlerdeki Varlığı”
- Mustafayeva, Venera: “Relics of Old Turkish Words in the Eastern Dialects of Azeri Turkish” **5th International Symposium on Asian Languages and Literatures: Intersection of Cultures**” Astana, 20-22 June, 2019. P. 6
- Oberling, Pierre: “British Tribal Policy in Southern Persia, 1906-1911,” **Journal of Asian History** IV, no. 1, 1970
- Öger, Adem: “Uygur Türklerinin doğum adetleri”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Turkey, Volume 7/1 Winter 2012, p.1679-1694,
- Öztelli, Cahit: “Eski İnançların Bugünkü İzleri”, I. **Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri** C. IV, Ankara, 1976.
- Öztürk, M: “Alevilerin Kuşan Tasavvuru Üzerine” **İslamiyat**, 2003: VI (3), 55- 70

Paşayeva, Mehebbet:

Köktürk, Şahin: “Azerbaycan'ın Şeki ve Zagatala Yörelerinde Doğum Öncesi, Sonrası ve Çocukların Aile Terbiyesi”, **Milli Folklor**, Bahar 1997, C.5, Yıl. 9, S.33.

Pehlivan, Zuhre Nur:

“Genel Hatlarıyla Kaçar-Kaşkay İlişkileri”, **İran ve Turan Araştırmalar Dergisi**, 2019. Cilt 1. S 2, s. 269-276.

Pehlivan, Zuhre Nur:

“Muhammed Rza Şah Döneminde Kaşkaylar”, **İran ve Turan Araştırmalar Dergisi**, 2018. S1, s. 19-42.

Pırlanta, İsmail:

“Babür Şah’ın Hayatı ve Kişiliği”, **Journal of Faculty of Theology of Bozok University**, 10, 10 (2016/10) pp. 215-245

Potapov, L.P.:

“Umay, Bojestvo Drevnikh Tyurkov v Svete Etnografiçeskikh Dannikh” , Tyurkologiçeskiy Sbornik-1972. Nauka-1973. s. 265-286 (Потапов Л. П. Умай — Божество Древних Тюрков В Свете Этнографических Данных. — Тюркологический сборник 1972. — М.: Наука, 1973. — С. 265—286).

Rahimi, Mousa:

“İran Türklüğünde Geleneksel Türk İnançlarının İzleri”, **Milli Folklor**. Kış, 2019, Sayı. 31 Issue 124, s.147-159.

Rayman, Hayrettin:

“Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler”, **Milli Folklor**, 2014: Sayı 53, s10-15.

- Rehimi, Musa: “Asadullah Merdani Rahimi: Kaşkay sözlüğü”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2008. 5/3:177-178.
- Romaskevich, A. A.: “Pesni kashkaitsev” (Songs of the Qashqāi’s), in **Sbornik Muzeya Antropologii i Étnografii imeni Petra Velikogo pri Akademii Nauk SSSR** 5, : 1925. Leningrad, s. 573-610.
- Roney, Patrick: “**Aşkınlık ve Yaşam: Nietzsche ve ‘Tanrının Ölümü’**”, Üzerine’ Çevirmen: Elis Şimşon Kaygı 2013. S. 20. s. 305-322
- Rüstemov, Muhammedjan: “Kazak Halk Kültürü ve Edebiyatından Örnekler”, (aktaran: Vahit TÜRK , (1998), **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 5, 1998, s. 121-139.
- Rzasoy, S. “Azərbaycan dastanlarında şaman - qəhrəman arxetipi” (“Esli-Kerem” və “Dede Korkud”, Bakı, 2015,. s.66-69
- Salihov, Ahat: “Başkurt Şamanlarının Tedavi Usulleri”, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler: H.Ü. Türkiyat Araştırmaları enst. Yay, Ankara. 16-17 Nisan 2007**, s. 51-83
- Samsaklı Mehmet: ‘Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı’, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, , CiltXXXVI, 2008. s. 181-200

- Satıcığlu, Hüseyin: “İki Kule Bir Efsane: Burana ve Kız Kulesi İstanbul Kuleleri”, **SUTAD**, Ağustos 2020, Sayı 49, s.245-260.
- Satıcığlu, Hüseyin: Tatarıstan’daki “Suyun Bike” ve Azerbaycandaki “Baku Kız Kule”leri Kaynaklı Ortaya Çıkan Efsaneler Üzerine”, **Bişkek Humanitardık Universitetinin Jarçısı**, 2017: 11-12 Mayıs, s.130-133.
- Seferoğlu, Kaya: “Türk Halk İnançlarında Özellikle Orta Toroslarda "Kara İyeler" ile İlgili Halk İnançları, **Güneyde Kültür Dergisi** Antakya, 1995. S. 76.
- Serkina, Galina: “Geçiş Ritüellerindeki Benzerlik”, (çev. Kalmamat Kulamşayev) **Çukurova Üniversitesi Türkoloji araştırmalar Dergisi**, 2006
- Serrafi Alirza: “İran Türklerinin Dili ve Folkloru”. **Varlık Toplusu**.1378. N3 İran. Tehran
- Seyitoğlu, Şireli: “Türk Boylarında Hızır İnanç”, Azerbaycan 1982. cilt 31. Sayı 240 s. 12-18
- Shor Frank and Jean: “We Dwelt in Kashgai Tents”, **The National Geographic Magazine**, The New Map of Southwest of Asia, Volume C1. Number 6, Washington, 1952.
- Sultangareeva, R: “Зимнее солнцестояние - начало нового времени-Kış Gündönümü - Yeni Bir Zamanın Başlangıcı” , “**Vatandaş**”, N.1. 2012: 154-167

- Sümer, Faruk: “İran’da Yaşayan Türk Oymakları”, **Türk Kültürü**, c. 10, sayı:120, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ekim 1972, s.
- Sümer, Faruk: “İran’da Yaşayan Türk Oymakları”, **Türk Kültürü**, c. 10, sayı:120, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ekim 1972, s. 1239.
- Şamil. Ali: “Deyimlerimizde Oğuz Destanların İzleri”, **Beynelxalq Folklor Konfransı**. Qafqaz Universiteti, Azərbaycan. Bakı, 2004, 6-7 Mayıs, s.256-257.
- Şamil. Ali: “Karabaşlardan (Sumer) Karapapaklara (Türk) kadar yılbaşı bayramı”, **Bilge** (Ankara) dergisi, 2004 Nevruz (Bahar), 40, s. 29-37
- Şenay Yanar: “Kaşkay Aşiretinin Menşei ve Tarihi Hakkında Yaklaşımlar”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 2 Güz 2016 s. 154-169
- Şenay Yanar: “Kaşkaylarda Evlilik Adetleri ve Toy Ritüelleri”, **Journal of History Studies**, March 2015 Volume 7 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim GÜLER, p. 229-237
- Şimşek, Esma: “Türk Kültüründe Al Karısı İnancı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Essaneler”, **ARKA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 12: cilt 5, 2017: s. 99-115.

Tanyu, Hikmet:

“Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Değerlendirme”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.**, 1973. Cilt 21. Sayı1. s.123-142.

Tanyu, Hikmet:

“Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** 1973. “Cilt 21. Sayı1. s.123-142

Tavkul, Ufuk:

‘Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi’, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (15), Bahar 2003, s 45-81

Temizel, Ali:

“Esedullah Merdani Rahimi, Qaşqay Sözlüğü” Kaşkay Türkçesi- Farsça Sözlük’, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2008. Sayı 24. s. 473 – 479

Tezcan, Mehmet:

“Paraların Işığında Türk ve İran Kavimlerinde Ay-yıldız/Güneş Motifi ve Türk Kültürü İçin İran Araştırmalarının Önemi”. Ankara: 38. **ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi** 10-15.09.2007, C: VI, (2012):3091 – 3114

Tutar, Hasan:

“Tarihte ve Mitolojide Nevruz”. Türkler. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. 2002. İstanbul, **Yeni Türkiye** Yay. s. 611-621.

Ulusoy, Beyza Hatice:

“Keçi Sütü Tüketiminin Beslenme ve Sağlık Üzerine Etkileri”, **Akademik Gıda**, 13(1) (2015) 56-60 (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1186419>)

Uzun, Enver:

“Güney Azerbaycan Halk Riteüelleri”, **Folklorşünaslık Meseleleri Dergisi**, s. 9-22 (file:///E:/azerice/9-22%20guney%20azerbaycan%20ritue ller.pdf)

Üstündağ, Mehlika:

“İbn Battuta Seyahatnamesine Göre XIV. Yüzyıl İran Coğrafyasında Sosyal Yaşam”, **İraniyat Dergisi / Journal of Iranian Studies**, s. 45-65

Vasilyev, Valeriy:

Saha Halkının Kamılığı (Шаманизм Народа Саха), **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler: H.Ü. Türkiyat Araştırmaları enst. Yay**, Ankara. 16-17 Nisan 2007, s. 23-27.

Veliyev, İsmayıl:

“Azerbaycan Mifık Tefekküründe Sihirli Kuşlar”, **Dede Korkut Dergisi**, 2005, S. 41-51

Veliyev, Kâmil:

“Türk Kültüründe Renkler”. **Nevruz ve Renkler**. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara, 1996. AKM Yay. 63-73.

Veliyev, Kamil:

“Azerbaycan Türkçesinde Deyimler”, **Azerbaycan Birinci Uluslararası Bildiriler Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi yay, 2002. s.79-83

- Yaghoob Rahimi Dashliboroon: “İran’da Oğuz / Türkmen Boyları”. Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 2015. s. 635-643.
- Yardımcı, Mehmet: “Renk Dünyamız ve Türk Kültüründe Renkler”
- Yel, Ali Murat: “İslâm’da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslâm Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü”, (çev. Ali Coşkun), **Din Toplum ve Kültür**, 2005. İstanbul: İz Yay. s.134-182
- Yeşilbursa, Behçet Kemal: “Kaşkaylar”, **Türk Kültürü**, S. 299, Mart, 1988, s. 34-42
- Yeşilbursa, Behçet Kemal: “Kaşkaylarda Dokumacılığın Yeri ve Önemi”, **Türk Yurdu**, Şubat, 2019, Sayı 378.
- Yılmaz, Ali: “Kazaklarda Batıl inançlar” **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 17, 3, 2008, s. 417-430.
- Yoder, Don: “Toward a Definition of Folk Religion”. **Western Folklore**, 1974a. Vol. 33, No. 1, Symposium on Folk Religion, Jan, 2-15
- Yoder, Don: “Halk yaşamı” (çev: Ayça Yavuz), **Milli Folklor**, 2004, Yıl 16, Sayı 63, s. 98-104.
- Yoder, Don: “Introductory Bibliography on Folk Religion”. **Western Folklore**, 1974b. Vol. 33, No. 1, Symposium on Folk Religion, Jan, 16-34.

- Yuguşeva, Nadya: “Altaylarda Türkler ve İnançları”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı 11: 2001. s.140-151.
- Zangger, Eberhard ve Gautschy, Rita: “Hitit Dininin Göksel Yönleri: Açık Hava Tapınağı Yazılıkaya Üzerine Bir İnceleme”, **Equinox Publishing, Equinox Online** 2019. s. 5-38
- Zaxarova, A: “Qafqaz Tatarları Qadınlarının Ev və Sosial Məişəti”, **SMOMPK**, S. 20, 1894, s. 91-157
- Аверьянов Ю.А.: “Особенности традиционной социальной структуры кашкайских племен”, Труды Института востоковедения РАН, Вып. 7: Тюркские кочевники в Азии и Европе: цивилизационные аспекты истории и культуры Москва 2018. S. 194-199.

c. SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER:

- Aliyeva, Rubabe: **Azərbaycan Toponimlərinin Ensiklopedik Lüğəti**, 1.2 cilt, Bakı, 2007.
- Altaylı, Seyfettin: **Azərbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü**, Ankara. 2005.
- Aydın, Mehmet: **Fal maddesi**, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 12, 134-138, TDV yayınları, İstanbul, 1995.
- Azərbaycan Dialektoloji Sözlüğü** (Haz. Şireliyev) Bakı, C. 1. 2. 1999.
- Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti**, Bakı, 2007.

- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti**
(Azerbaijani-explanatory-dictionary)
1.2.3.4 cilt. 2006
- Azerbaycan Etnografyası**, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi. 1.2.3 cilt, Bakı, 2007.
- Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü**, (Haz: Prof. Dr. Maarife H), Bakı, 1999.
- Battal, Abdullah: **İbnü- Mühenna Lügati**. T.D.T.C,İstanbul, 1934
- Beydili, Celal: **Türk mitolojisi ansiklopedik Sözlük**. (çev. Eren Ercan), Ankara, 2004.
- Caferoğlu, Ahmet: **Abu Hayyan Kitap el-İdrak Li-lisan al-Atrak** İstanbul, 1931.
- Clauson, Sır Gerard: **An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish**, At the clarendon press, Oxford, 1972.
- Çelebi, İlyas: **Sihir maddesi**, TDV İslam Ansiklopedisi, 37. cilt. TDV yayınları, 2009.
- Drevnetyurkskiy Slovar**, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya, Leningrad, 1969.
- Emiroğlu, Kudret; Aydın, Suavi: **Antropoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Halkbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.
- Hançeroğlu, Orhan: **İnanç Sözlüğü**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Kaşgarlı, Mahmut: **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi**, c.2, (çev. Besim Atalay), Ankara, 1998

Kaşgarlı, Mahmut:

Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, c.3, (çev. Besim Atalay), Ankara, 1986

Kaşgarlı, Mahmut:

Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, c.1, (çev. Besim Atalay), Ankara, 1985

Kaşgarlı, Mahmut:

Divan-ı Lügatit Türk, (çev. Besim Atalay), C.I, C.II. TDK Yayınları, Ankara, 1998.

Novruz Bayramı Ensiklopediyası, (haz: Behlul Abdulla, Tofiq Babayev), Şərqi-Qərbi, Bakı, 2008.

Novruzov, İ:

Azerbaycan kartı (İran xatireleri)
Azerbaycan Ensiklopedisi, NPB Bakı, 1997.

Nutku, Özdemir:

Türklerde Düğün, TDV Ansiklopedisi, C. X, İstanbul, 1994.

Örnek, Sedat Veyis:

Etnoloji Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

Radloff, V.V.:

Opit slovaryä turkiskix nareçiy. SPB. T II, ç. 1. 1899-1905.

Remzler və işarelerin tam ensiklopedisi, Xarvešt. Minsk. 2007.

Sumer, Faruk:

Kaşkay maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, 25. Cilt.

Şinasi, Gündüz:

Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi yayınları, Ankara, 1998.

Tarama Sözlüğü (XII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK yayınları. 212/I. I-VI. ciltler: A'dan Z'ye

Uludağ, Süleyman:

Ağıt Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988.

ç. Tezler:

Aghdam Akbar Anavriyan:

“Kaşkay Türklerinde Atasözleri” (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. 2009.

Ahur, Şehram:

“**İran’da Yaşayan Kaşkayların Sosyo-Kültürel Yapısı**”, (Yüksek Lisan Tezi), Hacettepe Üniversitesi SBE, Sosyoloji ABD, Ankara, 2001.

Batır, Zehra:

“Kaşkay Şairi Mansur- Şah Muhammedi ve şiirleri”, (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, İnönü Üniversitesi, SBE. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2016.

Bayatlı, (Murad), Najdat Yashar Murad:

“**Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi**” (Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, 2009.

Bayık, F.:

“Söğüt’te Sünnet”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Bitirme Çalışması), İstanbul. (1985),

Cavanşir, Babek:

“Kaşkay Türklerinin Tarihi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez), Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Orta Çağ Tarihi Programı, 2001.

Chuldum-Ool, Aygulya:

“Tuva Türkçesinde Tabu ve Örtmece Sözler”, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2016.

Çelik, Muhittin:

“Kaşkay Türkçesi (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1997.

Dehsorkhi Omid Haghigat:

“İsfahan Çevresinde Yaşayan Kaşkay Türklerinin Düğün gelenekleri Üzerine Bir İnceleme” (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, 2016.

Durukoğlu, Gökçen:

“Kaşkay şairi Mazun ve Şiirleri (Transkripsiyon- metin-inceleme)”, (Yüksek Lisans tezi), Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 2012.

Elbinsoy, İsa:

“Göçebeyi Yorumlamak: Lois Beck’in Nomad Eseri Özelinde”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE. Genel Türk Tarihi. 2019.

Enkin, Emel:

“Kaşkay Türkçesinde Farsça Etkisi- Allıncak Ulduzu’na göre”, (Yüksek Lisans tezi) Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, 2011.

Eriz, Yasin:

“Horasan İlçesindeki Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Kars, Kafkas Üniversitesi, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2018.

Gharakhalou-Narrei, Mehdi:

“Migration and cultural Change in Urban Communities of the Qashqa’a of Iran”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ottawa Üniversitesi, Kanada 1996.

Gündüz, Mehmet

“Kaşkay Atasözlerinde Ad Aktarmaları”, (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. 2010.

Jumabaev, Maksat:

“Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller”, (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Ankara ÜNV, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalı, 2006.

Kabadayı, Osman:

“Eski Türkçe Gök Bilimi-Astonomi Terimleri”, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, Kırıkkale Üniv, SBE. Türk dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2007.

Karaaslan, Mehmet:

“Kaşkay Türklerinde Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme- Ölüm”, (Doktora tezi), Van. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. SBE. 2010.

Kaygusuz, Hakan:

“İran Azerbaycan’ının Sosyo Kültürel Yapısı ve Siyasal Coğrafyası”, (Y.Lisans tezi), Konya, Selçuk Üniv, SBE, 2009.

Khajeh, Belal Hatami:

“İranda Yaşayan Halaç Türklerinin sosyo- Kültürel yapısı” (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2013.

Khorshidi, Ghazal:

“Kaşkay Türklerinin Çocuk Edebiyatı Ürünleri ve Bu Ürünlerin Çocuk Gelişimi Üzerine Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, EBE. 2017.

Kobyay, Elif Şebnem :

“Türkiyede Yağmur Törenleri ve Yağmurla ilgili inançlar”(Doktora tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, SBE, Türk dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2004.

Köse, Fatma:

“Nevşehir-Hacıbektaş ilçesi alevi-bektaş inanc sisteminde eski Türk inançlarının izleri”, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniv. SBE. 2019.

Merdani, Ali Kulu:

“Kaşkayların Gelenek ve Göreneklerinin İncelemesi”, (Berresiyi Adab u Rüsumı İli Kaşkayı). (Yüksek Lisans tezi), İran, Terbiyeti Müderris Üniversitesi Sanat ve Mimari Üniversitesi, 1386/2007.

Nauanova, Gülzana:

“Kazak Türklerinin Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri”, (Doktora tezi), Ardahan, Ardahan Üniversitesi, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, 2020.

Perçemli, Valientina:

“Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri”, (Doktora tezi) İzmir, Ege Ün. SBE. Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim dalı, 2011.

Rezaei Amaleh, Moslem:

“Kaşkay Türklerinden Mansur Şah Muhammed’in Şiirleri”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Ün. SBE. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2016.

Shakirova, Kemale:

“Azerbaycanda Halk İnançlarıyla İlgili dini Literatür”, (Yüksek Lisans tezi), İsparta, Süleyman Demirel ÜNV, SBE. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2015.

Shemaeva, , Rakhatai:

“Kırgızistan’da Yaşayan Türkataların Folkloru”, (Yüksek Lisans tezi), Kütahya, DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2016.

Tacemen, Ahmet.

“Yirminci Yüzyılın başlarında Bulgaristan Türklerinin Doğum İnanışları, Erciyes Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 1994.

Türkel, Kemal:

“Tarih boyunca inanç kavramının, tapınımların ve inanç turizminin gelişimi: Kalitatif araştırma” (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, Dokuz Eylül Ün. SBE. Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.2019.

Uğurelli, Tülay Aslıhak:

“Bereket Kültü Gösterimi Olarak Anadolu’da Yağmur Yağdırma Ritüelleri”, (Yüksel Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniv, SBE. 2020.

Ünal, Mustafa:

“A Comparative Study of Funeral Customs in Turkey and Azerbaijan with Particular Reference to the Pre-Islamic Turkic As-pects”, (Basılmamış Doktora Tezi) Birmingham, 1996.

Yaghoobi, Valiollah:

“Bir Kaşkay Türk Şiiri Antolojisi”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi SBE, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı. 2011

Yağmur, Memduh:

“Avşarlar ve Avşar Düğünü Belgeseli”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE, Radyo TV Bl, 1993.

Yeşil, Yılmaz:

“Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler”, (Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniv, SBE, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012.

Yıldırım, Elvin:

“Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar”, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE. Tarih Anabilim Dalı, 2012.

Yılmaz, Arife:

“Göç Sürecinde Kadın: Aile İçi Konumu Üzerine Bir Arastırma”, (Yüksek Lisans Tezi), Adana, Adnan Menderes Üniversitesi, 2008.

Yılmaz, Onur:

“Gagauz ve Kaşkay Halk
Hikâyelerinde Düğün Merasimi”,
(Yüksek Lisans Tezi) Giresun, Giresun
Üniversitesi SBE. 2017

ELEKTRON KAYNAKLAR

1. http://www.folklor.az/azerb_folkloru_antologiyasi.htm
2. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran>
3. <https://www.gumilev-center.ru/l-gumilev-istoriya-tyurkov/>
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Qashqai_people#:~:text=The%20Qashqai%20mainly%20live%20in,and%20some%20remain%20so%20today.
5. <https://www.researchgate.net/search?q=kaşkay>
6. <http://anl.az/down/meqale/edebiyat/2015/noyabr/463081.jpg>
7. <https://bs.irancultura.it/Iran/populacija/>
8. <https://iranicaonline.org/articles/kaskuli-bozorg>
9. <https://iranicaonline.org/articles/farsimadan>
10. <https://iranicaonline.org/articles/clothing-xxiv>
11. <https://iranicaonline.org/articles/qasqai-tribal-confederacy-ii-language>
12. <https://iranicaonline.org/articles/khalaj-i-tribe-turkistan>
13. <https://iranicaonline.org/articles/lion-rugs>
14. <https://qashqai.net/the-qashqai-turks-of-fars-southern-iran/>
15. <https://dobryveselchak.ru/puteshestviya/kashkajtsy-kashkai-kochevye-plemena-yuga-irana.html>
16. <https://turansam.org/bolum.php?id=33>
17. <https://irandoc.ac.ir/>
18. <https://9bitik.blogspot.com/p/urmu-nzri.html>
19. <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/yusuf-suresi>
20. <https://www.khcbaser.com/tr/kisisel/ilginc-makaleler/kocakari-ilaclari/>
21. <https://www.haberturk.com/saglik/haber/1400754-dogurganligi-etkileyen-faktorler-nelerdir>

22. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/hamilelik-psikolojisini-etkileyen-faktorlere-dikkat-11275828>
23. <https://ilkadimlarim.com/hamilelikte-en-cok-aserilen-8-yiyecek>
24. <https://www.stud24.ru/philosophy/simvolika-ognya-v-mifologii-tjurkskih/152647-446438-page3.html>
25. <https://www.elkamez-blogfa-com.translate.goog/tag/%D8%AF%D8%A7%D9%86%D9%84%D9%88%D8%AF-pdf? x tr sch=http& x tr sl=fa& x tr tl=tr& x tr hl=tr& x tr pto=nui,sc>
26. <https://gagauzlar.md/index.php/11-tengrianstvo-religiya-bulgar-kypchakov-uzov-oguzov>
27. <https://academic.ru/searchall.php?SWord=%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D1%91%D0%BD+%D0%B2+%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD&from=xx&to=ru&did=&stype=0>

SÖZLÜ KAYNAKLAR

K.K.1. Ağarezayi, Sajjad, Emele tayfası, Mehter Hana tiresi, İlkokul öğretmeni, Bekâr, Şirazda yaşıyor 1982.

K.K. 2. Furut Rza Kaşkayi, Emele Tayfası, Bekâr, Elektrik mühendisi, Bekâr, İzmirde yaşıyor. 1986

K.K. 3. Safari, Ayvazullah: Büyük Keşköllü tayfası, Evli, Milli Şair, Evli, Şirazda yaşıyor. 1969.

K.K.4. Haghighat, Sümeyya: Şeşbeyli tayfası, Kuleli tiresi, Psikoloğ, Evli, Şirazda yaşıyor. 1984.

K.K. 5. Mousalo, İsmail: Şeşbeyli tayfası, Kuleli tiresi, Banka çalışanı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1984.

K.K. 6. Hezreti, Emad, Büyük Keşköllü tayfası, Doktora öğrencisi, Genç aktivist, Bekâr, Ankarada yaşıyor. 1986

K.K. 7. Ciddi Bayat, Bayat tayfası, Emekli hoca. Evli, Şirazda yaşıyor. 1956.

K.K. 8. Esfendiyari, Saleh, Şeşbeyli tayfası, Tarih öğretmeni, Evli, Şirazda yaşıyor. 1985.

K.K. 9. Asgeri, Eli, Farsimedan tayfası, Ticaret yapıyor, Evli, Şirazda yaşıyor. 1965.

K.K.10. Madine Muhammedi Keşköllü, Keşköllü tayfası, ev hanımı, evli, Şirazda yaşıyor 1966.

K.K. 11. Şahbazi, Şehrabanu, Amale tayfası, İğdir tıresi, Hancanlı tıresi, Köy ebesi, evli, 1941.

K.K.12. Kazım Bahadırı, Keşköllü tayfası, Oba öğretmeni, evli, Şirazda yaşıyor. 1982.

K.K. 13. Geşlağı, Fatime, Rehimli tayfası, 25 yaş, Ev hanımı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1996.

K.K. 14. Safarizadeh, Ağahan, Amele tayfası, İğdir tıresi, Hancanlı bonkusu, Çoban, Xonc şehrinde yaşıyor. 1972.

K.K. 15. Şükohi, Bulgayis, Amele tayfası, Kadirli tıresi, ev hanımı, Şirazda yaşıyor, 1953.

K.K. 16. Moghanrahımı, Gholamhosseyin, Rehimli tayfası, Halı tüccarı, Evli, İsfahanda yaşıyor. 1961.

K.K. 17. Moghanrahımı, Memliket, Rehimli tayfası, Ev hanımı, Evli, Şirazda yaşıyor 1971.

K.K. 18. Muganlı, Samad, Rehimli, Rehimli tayfası, Doktora öğrencisi, Ankarada yaşıyor, 1991.

K.K. 19. Mehrverz, Kamran, Emele tayfası, Behmenbeyli tıresi, İngilizce hocası, evli, Şirazda yaşıyor. 1972.

K.K. 20. Emirpur, Moslem, Şeşbeyli tayfası, Çalışmıyor, Şirazda yaşıyor. 1986.

K.K. 21. Rizayi Muslum, Emele tayfası, doktora Öğrencisi, Konyada yaşıyor. 1984.

K.K. 22. Selimi, Kamran, Farsimedan tayfası, Emekli, Sanaz tıresi, Dul, Xonzda yaşıyor. 1942.

K.K. 23. Heyderi, Mohsen, Keşköllü tayfası, emekli, Evli, Kazirunda yaşıyor. 1961.

K.K. 24. Haghighat, Samira, Şeşbeyli tayfası, Kuleli tıresi, Şirazda yaşıyor, 1985.

K.K. 25. Rehimî, Khosro, Rehimli tayfası, Seyyar satıcı, Bekâr, İsfahanda yaşıyor. 1992.

K.K.26. Moradi, Sara, Keşkülü tayfası, Milli dans hocası, evli, Şirazda yaşıyor, 1982.

K.K. 27. Moradi, Ersalan, Keşkülü tayfası, Şöför, Evli, Şirazda yaşıyor. 1982.

K.K.27. Semimi, Mustafa, Farsimedan tayfası, Göçebe, Evli, Firuzabatta yaşıyor. 1950.

K.K. 28. Cemşidi, Senaz, Amele tayfası, Göçebe, Evli, Firuzabatta yaşıyor. 1964.

K.K. 29. Keremi, Hadi, Şeşbeyli tayfası, Emekli, Evli, Mimentte yaşıyor. 1942.

K.K. 30. Tayyebi, Hesên, Dereşörlü tayfası, Çoban, evli, Şirazda yaşıyor. 1951.

K.K.31. Nerrei, Daryuş, Dereşörlü tayfası, Öğretmen, Evli, Şirazda yaşıyor. 1984.

K.K. 32. Nadirli, İbrahim, Derşörlü tayfası, müzisyen, Şirazda yaşıyor. 1971.

K.K. 33. Askerova, Roza, Azerbaycanlı, Ev hanımı, Evli, Baküde yaşıyor. 1959.

K.K. 34. Tawfeq Naznaz, Iraklı, doktora öğrencisi, evli, Irak erbilde yaşıyor. 1983.

K.K.35. Chuldum Ouul, Aygulya, Tuvalı, Doktora öğrencisi, Evli, İstanbulda yaşıyor, 1987.

K.K. 36. Anaxanım Mahmodi, İran Türkü, Ev hanımı, Evli, Tebrizde yaşıyor. 1987.

K.K. 37. Laçını, Habib, Amele tayfası, İğdır Tiresi, Hayvan tüccarı, Şirazda yaşıyor. 1972.

K.K. 38. Ekinci, Kiyani Baziya, Büyük Keşkülü Tayfası, Beydili tiresi, Göçebedir, karaçemen obasında yaşıyor. 1965.

K.K. 39. Ekinci, Mehranferin, Büyük Keşkülü Tayfası, Beydili tiresi, Göçebedir, karaçemen obasında yaşıyor. 1961.

K.K. 40. Barzegar, Şahsenem, Amele tayfası, Kutlu tıresi, ev hanımı, Şırazda yaşıyor. 1941.

K.K.41. Barzegar, Elmas, Amele tayfası, Kutlu tıresi, Şırazda yaşıyor. Emekli, 1936.

K.K.42. Ezizi, Abbas, B. Keşköllü tayfası, Beydili tıresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor. 1986.

K.K.43. Ezizi, Semender, B. Keşköllü tayfası, Beydili tıresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor. 1951.

K.K.44. Tevekülü, Hebib, B. Keşköllü tayfası, Beydili tıresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor. 1976.

K.K.45. Avayikhoş Samad, Büyük Keşköllü tayfası, Baharlı tıresi, Şırazda yaşıyor. 1975.

K.K. 46. Ezzaki, Eli, Büyük Keşköllü tayfası, Bulverdi tıresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor, 1971.

K.K. 48. Boraumani, Anahita, Şeşbeyli tayfası, Ceferli tıresi, Gıda Mühendisi, Şırazda yaşıyor, 1999.

K.K.49. Yusufi, Zehra, Farsimeden tayfası, Şeybani tıresi, göçebe, obada yaşıyor, 1986.

K.K.50. Yusufi, Eli, Farsimeden tayfası, Şeybani tıresi, göçebe, obada yaşıyor, 1988.

K.K.51. Arsalan Mirzayi, yüksek lisans, Şair ve yazar. Semîromda yaşıyor, 1977.

K.K.52. Ali, Yousif, Khoshro, Keşköllü tayfası, müzisyen, Şırazda yaşıyor, 1953.

K.K.53. Penahi, Danbaş, Amele tayfası, Kutlu tıresi, evli, Şırazda yaşıyor, 1958

K.K.54. İmani, Kövser, Farsimedan tayfası, Eymür tıresi, Göçebe, Obada yaşıyor, 1948.

K.K.55. Farshid, Sadık, Moini, İğdır tayfası, Kurtlar tıresi, Obada yaşıyor, 1956.

K.K.56. Yagubi, Rza, Farsimeden tayfası, Garamışamlı tıresi, göçebe, obada yaşıyor, 1990.

K.K.57. Yagubi, Terane, Farsimedan Tayfası, Garamışamlı tiresi, göçebe, obada yaşıyor. 1956.

K.K.58. Yagubi, Hüseyin, Farsimedan Tayfası, Garamışamlı tiresi, göçebe, obada yaşıyor. 1926.

K.K.59. Nouzar Qasemy, Emele Tayfası, Amele tayfası, Kutlu tiresi, Şirazda yaşıyor. 1955.

K.K.60. Menuçeh Keyanî, akademisyen, evli, Semîromda yaşıyor. 1940.

K.K.61. Sekkiz, Bahadır, Amele tayfası, Sekkiz tiresi, evli, Şirazda yaşıyor. 1992.

K.K.62. Hosein İmanî, Firûzabad, okuma yazması yok, hayvancılık, 1947.

K.K.63. İlyas, Bahrampour, Laçın, Baharlı, Bulverdi tiresi, şair yazar. Evli, Şirazda yaşıyor.

K.K.64. Salihi, Mehrşid, Abulverdi tiresi, Şirazda yaşıyor. 1985.

K.K.65. Müheddise Ebbasi, küçük Keşköllü tayfası, Oryat tiresi, evli, Şirazda yaşıyor, 1996.

K.K.66. Danesh Bayat, Bayat tayfası, Şirazda yaşıyor, 1948.

K.K.67. Muğanlı Bahadır, Muğanlı tayfası, Firuzabatta yaşıyor. Emekli, 1938.

K.K.68. Amidünya, Şahı Zeynep, Şeşbeyli tayfası, 1936, Merdeşte yaşıyor.

K.K.69. İsa Doğanlı, Eymür tayfası, Doğanlı tiresi, Araştırmacı-yazar, İstanbulda yaşıyor, 1980.

K.K.70. Zendi, Deryüş, Tarihçi- yazar, Tehrande yaşıyor. 1955.

K.K. 71. Bacer, Mehranferin, B. Keşköllü, tayfası, Beydilli tiresi, göçebe, 60 yaş, Kara Çemende yaşıyor.

K.K. 72. Penahi, Mesum, Emele tayfası, Kutlu tiresi, emekli, Şirazda yaşıyor, 1966.

K.K. 73. Emrahi, Sarıhan, Amele tayfası, Kutlu tiresi, Şirazda yaşıyor, 1961.

K.K.74. Merdani, Behman, Turizmçi, Şirazda yaşıyor. 1988.

K.K.75. Osmanbeyova, Medine, Kırgız Türkü, öğrenci, İstanbulda yaşıyor. 1995.

K.K. 76. Yagubi, Firengiz, Farsimedan, göçebe, obada yaşıyor. 1959.

K.K.77. Yagubi, Hasan Farsimedan, Karamışamlı göçebe, Obada yaşıyor. 1948.

K.K.78. Şeybani, Ali, Farsimedan tayfası, Şeybani tiresi, sporcu, Şirazda yaşıyor. 1989.

K.K.79. Haghighat, Şehla, Şeşbeyli, Kuleli, ev hanımı, Merdeşte yaşıyor. 1959.

K.K.80. Merdani, Esedullah, Rahimli tayfası, Araştırmacı-yazar, emekli öğretmen, Şirazda yaşıyor. 1952.

K.K.81. İdir, Velullah, Amele tayfası, İğdır tiresi, Araştırmacı, Borujen şehrinde yaşıyor, 1980.

K.K.82. Emmini, Dilber, Büyük Keşköllü, göçebe, Şirazda yaşıyor, 1966,

K.K.83 Emrahi, Mehbub, Amele tayfası, Kutlu tiresi, Şirazda yaşıyor, 1995.

K.K.84. Zemenzade, Meryem, Şeşbeyli tayfası, Şörbaxorlu tiresi, ev kadını, 1987. Şirazda yaşıyor.

K.K.85. Salehi, Behruz, Abulverdi tiresi, Türkçe öğretmeni, 1987, Şirazda yaşıyor.

ÖZGEÇMİŞ

İlköğrenimini Tovuz şehrinde, orta öğrenim ve liseyi Baküde tamamladı. 2001-2005 eğitim-öğretim yılında Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji fakültesinden üstün başarı ile mezun oldu. 2006-2009 eğitim öğretim yılında “Bakü İktisad Kolleji” Azerbaycan edebiyatı bölümünde öğretmen olarak görev yaptım. 2007-2011 eğitim- öğretim yılında Nahçıvan Devlet Üniversitesinde Yüksek Lisans eğitimimi onur derecesiyle tamamladı. 2017 -2018 eğitim-öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde doktora eğitimine başladı.